

DUE DATE SLIP**GOVT. COLLEGE, LIBRARY**

KOTA (Raj)

Students can retain library books only for two weeks at the most

BORROWER'S No	DUE DATE	SIGNATURE

अथाष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

नरसिंहमाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मवाच ।

एवं दृष्ट्वा बलं कृष्णं सुमद्रां प्रणिपत्य च ।

धर्मं चार्थं च कामं मोक्षं च लभते ध्रुवम् ॥ १ ॥

निष्कम्य देवतागारात्कृतकृत्यो भवेन्नरः ।

प्रणम्याऽऽयतनं पश्चाद्ब्रजेत्तत्र समाहितः ॥ २ ॥

विष्णुर्यत्रो विष्णुर्यत्राऽऽस्ते बालुकावृतः ।

ध्यातगतं नत्वा ततो विष्णुपुरं ब्रजेत् ॥ ३ ॥

देवमयो योऽसौ हतवानसुरोत्तमम् ।

सास्ते तत्र मां विप्राः सिंहार्चकृतविग्रहः ॥ ४ ॥

प्राया दृष्ट्वा तु तं देवं प्रणम्य नरकेसरीम् ।

प्रते पातकैर्मर्त्यः समस्तैर्नात्र संशयः ॥ ५ ॥

नरसिंहस्य ये भक्ता भवन्ति भुवि मानवाः ।

न नैषां दुष्कृतं किञ्चित्फलं स्याद्यद्यद्भिस्ततम् ॥ ६ ॥

तन्मात्सर्वप्रयत्नेन नरसिंहं समाश्रयेत् ।

धर्मार्थकाममोक्षाणां फलं यस्मात्प्रयच्छति ॥ ७ ॥

मुनय ऊचुः ।

माहान्त्यं नरसिंहस्य सुखदं भुवि दुर्लभम् ।

इयथा कथयते देव तेन नो विस्मयो महान् ॥ ८ ॥

प्रभाय तस्य देवस्य विस्तरेण जगत्पते ।
 श्रोतुमिच्छामहे ब्रूहि पर कौतूहलं हि न ॥ ९ ॥
 यथा प्रसीदेद्देवोऽसौ नरसिंहो महाबल ।
 भक्तानामुपकाराय ब्रूहि देव नमोऽस्तु ते ॥ १० ॥
 प्रसादाश्रंसिहस्य या भवन्त्यत्र सिद्धयः ।
 ब्रूहि ता कुर्वन्नास्म्यकं प्रसादं प्रपितामह ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणुष्वं तस्य भो विप्रा प्रभायं गदतो मम ।
 अजितस्याप्रमेयस्य भुक्तिमुक्तिप्रदस्य च ॥ १२ ॥
 कः शक्नोति गुणान्वक्तुं समस्तास्तस्य भो द्विजा ।
 सिद्धार्थं रतदेहस्य प्रवक्ष्यामि समासतः ॥ १३ ॥
 याः काश्चित्सिद्धयश्चात्र श्रूयन्ते देवमानुषाः ।
 प्रसादान्नस्य ता सर्वाः सि यन्ति नात्र संशयः ॥ १४ ॥
 स्वर्गे मर्त्ये च पाताले दिक्षु तोये पुरे नगे ।
 प्रसादान्नस्य देवस्य भवत्यत्राहता गतिः ॥ १५ ॥
 असाध्यं तस्य देवस्य नास्वयत्र सचरान्वरे ।
 नरसिंहस्य भो विप्रा सदा भक्तानुकम्पिन ॥ १६ ॥
 विधानं तस्य वक्ष्यामि भक्तानामुपकारकम् ।
 येन प्रसीदेष्यैवासौ सिद्धार्थं तविग्रहः ॥ १७ ॥
 शृणुष्वं मुनिशार्दूलः कल्पराज सनातनम् ।
 नरसिंहस्य तत्त्वं च यत्र शतं सुरासुरैः ॥ १८ ॥

शाक्यावकमूलैस्तु फलपिण्याकसक्तुकैः ।

पयोमक्षेण विप्रेन्द्रा वर्तयेत्साधकोत्तमः ॥ १६ ॥

कोशकौपीनवासाश्च ध्यानयुक्तो जितेन्द्रियः ।

वरण्ये विजने देशे पर्वते सिन्धुसंगमे ॥ २० ॥

ऊपरि सिद्धक्षेत्रे च नरसिंहाश्रमे तथा ।

प्रतिष्ठाप्य स्वयं वाऽपि पूजां कृत्वा विधानतः ॥ २१ ॥

द्वादश्यां शुकूपक्षस्य उपोष्य मुनिपुंगवाः ।

जपेत्क्षत्राणि वै विशन्मनसा संयतेन्द्रियः ॥ २२ ॥

उपपातकयुक्तश्च महापातकसयुतः ।

मवेत्ततो विप्राः साधको नात्र संशयः ॥ २३ ॥

^१ । प्रदक्षिणं तत्र नरसिंहं प्रपूजयेत् ।

^२ गन्धादिभिर्घृषैः प्रणम्य शिरसा प्रभुम् ॥ २४ ॥

^३ चन्दनार्कानि जातीपुष्पाणि मस्तके ।

^४ न्नरसिंहस्य ततः सिद्धिः प्रजायते ॥ २५ ॥

^५ यान्सर्वकार्येषु न क्वचित्प्रतिहन्यते ।

॥ जः सोढुं न शक्ताः स्युर्ब्रह्महृदादयः सुराः ॥ २६ ॥

किं पुनर्दानवा लोके सिद्धगन्धर्वमानुषाः ।

विद्याधरा यक्षगणाः सर्किनरमञ्जीरगाः ॥ २७ ॥

मन्त्रं यानासुरान्हेतुं जपन्त्येकेऽन्यसाधकाः ।

ते सर्वे प्रलयं यान्ति दृष्ट्वाऽऽनित्याग्निवर्चसः ॥ २८ ॥

सकृजप्तं तु कवचं रक्षेत्सर्वमुपद्रवम् ।

द्विर्जप्तं कवचं दिव्यं रक्षते देवदानवात् ॥ २९ ॥

गन्धर्वाः किनरा यक्षा विद्याधरमहोरगाः ।
 भूताः पिशाचा रक्षासि ये चान्ये परिपन्थिनः ॥ ३० ॥
 त्रिजंष्ट कपचं दिव्यमभेद्यं च सुरासुरैः ।
 द्वादशाभ्यन्तरे चैव योजनाना द्विजोत्तमाः ॥ ३१ ॥
 रक्षते भगवान्देवो नरसिंहो महाबल ।
 सतो गत्वा विलङ्घारमुपोष्य रजनीप्रयम् ॥ ३२ ॥
 पलाशकाष्ठे प्रज्वाल्य भगवन्तं हुताशनम् ।
 पलाशसमिधस्तत्र जुहुयात्प्रिमधुप्लुता ॥ ३३ ॥
 द्वे शते द्विजशार्दूला यपट्कारेण साधकः ।
 ततो विपरह्वारं तु प्रकटं जायते क्षणात् ॥ ३४ ॥
 ततो विशेत्तु नि शङ्क' कपर्चा विवरं सुधः ।
 गच्छतः संकटं तस्य तमोमोहस्य नश्यति ॥ ३५ ॥
 राजमार्गः सुविस्तीर्णो दृश्यते भ्रमराजि(ञ्चि)तः ।
 नरसिंहं स्मरंस्तत्र पातालं विशन्ते द्विजाः ॥ ३६ ॥
 गत्वा सप्र जपेत्तत्त्वं नरसिंहाख्यमव्ययम् ।
 तत स्त्रीणां सहस्राणि घीणावादनकर्मणाम् ॥ ३७ ॥
 निर्मच्छन्ति पुरो विष्णोः स्वागतं ता घटन्ति च ।
 प्रवेशयन्ति ता हस्ते गृहीत्वा साधनेश्वरम् ॥ ३८ ॥
 ततो रसायनं दिव्यं पाययन्ति द्विजोत्तमाः ।
 पीतमात्रे दिव्यदेहो जायते सुमहाबलः ॥ ३९ ॥
 क्रीडते सह कन्याभिर्यावदाभूतसप्लवम् ।
 भिन्नदेहो घासुदेवे लीयते नात्र संशयः ॥ ४० ॥

यदा न रोचते वासस्तस्मान्निर्गच्छते पुनः । -
 पट्टं शूलं च खड्गं च रोचनां च मणिं तथा ॥ ४१ ॥
 रसं रसायनं चैव पादुकाञ्जनमेव च ।
 कृष्णाजिनं मुनिश्रेष्ठा गुटिका च मनोहराम् ॥ ४२ ॥
 कमण्डलुं चाक्षसूत्रं यष्टिं संञ्जीवनीं तथा ।
 सिद्धविद्यां च शास्त्राणि गृह्यत्वा साधकेश्वरः ॥ ४३ ॥
 ज्वलद्बह्निस्फुलिङ्गोर्मिवेष्यितं त्रिशिखं हृदि ।
 सङ्ख्यस्तं दहेत्सर्वं वृजिनं जन्मकोटिजम् ॥ ४४ ॥
 विषे न्यस्तं विषं हन्यात्कुण्डं हन्यात्तनीं स्थितम् ।
 स्वदेहे भ्रूणहत्यादि कृत्वा दिव्येन शुध्यति ॥ ४५ ॥
 महाप्रहृष्टीनेषु ज्वलमानं विचिन्तयेत् ।
 हृदन्ते वै ततः शीघ्रं नश्येयुर्दारुणा ग्रहाः ॥ ४६ ॥
 बालानां कण्ठके बद्धं रक्षा भवति नित्यशः ।
 गण्डपिण्डकलूतानां नाशनं कुरुते ध्रुवम् ॥ ४७ ॥
 व्याधिजाने समिद्धिञ्च घृतक्षीरेण होमयेत् ।
 त्रिसंध्यं मासमेकं तु सर्वरोगान्विनाशयेत् ॥ ४८ ॥
 असाध्यं तु न पश्यामि त्रैलोक्ये सचराचरे ।
 यां यां कामयते सिद्धिं तां तां प्राप्नोति स ध्रुवम् ॥ ४९ ॥
 अष्टोत्तरशतं त्वेके पूजयित्वा मृगाधिपम् ।
 मृत्तिकाः सप्त धल्मीके श्मशाने च चतुष्पथे ॥ ५० ॥
 रक्तचन्दनसंमिश्रा गवां क्षीरेण लोडयेत् ।
 सिंहस्य प्रतिमां कृत्वा प्रमाणेन पङ्कजुलाम् ॥ ५१ ॥

लिम्पेत्तथा भूर्जपत्रे रोचनया समालिखेत् ।
 नरसिंहस्य कण्ठे तु यदुध्वा चैव हि मन्त्रवित् ॥ ५२ ॥
 जपेत्संख्याविहीनं तु पूजयित्वा जलाशये ।
 यावत्सप्ताहमात्रं तु जपेत्संयमितेन्द्रियः ॥ ५३ ॥
 जलाकीर्णां मुहूर्तेन जायते सर्वमेदिनी ।
 अथवा शुष्कवृक्षाग्रे नरसिंह तु पूजयेत् ॥ ५४ ॥
 जप्त्वा चाष्टशतं तत्त्व घर्षन्तं विनिचारयेत् ।
 तमेवं पिञ्जके यदुध्वा भ्रामयेत्साधकोत्तमः ॥ ५५ ॥
 महाघातो मुहूर्तेन भागच्छेन्नात्र संशयः ।
 पुनश्च धारयेत्क्षिप्रं सप्तस(ज)प्तेन घारिणा ॥ ५६ ॥
 अथ तां प्रतिमा द्वारि निपनेद्यस्य साधकः ।
 गोत्रोत्सादो भवेत्तस्य उद्भूते चैव शान्तिदः ॥ ५७ ॥
 तस्मात्तं मुनिशार्दूला भक्त्या संपूजयेत्सदा ।
 मृगराजं महावीर्यं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ५८ ॥
 विमुक्तः सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया यैश्याः स्त्रियः शूद्रान्त्यजातयः ॥ ५९ ॥
 संपूज्य तं सुरश्रेष्ठं भक्त्या सिंहवपुर्धरम् ।
 मुच्यन्ते चाशुभैर्दुःखैर्जन्मफोटिसमुद्भवैः ॥ ६० ॥
 संपूज्य तं सुरश्रेष्ठं प्राप्नुयन्त्यभिवाञ्छितम्
 देवत्वममरेशत्वं गन्धर्वत्वं च भो द्विजाः ॥ ६१ ॥
 यक्षविद्याधरत्वं च तथाऽन्यशाभिवाञ्छितम् ।
 दृष्ट्वा स्तुत्वा नमस्यत्वा संपूज्य नरकेसरीम् ॥ ६२ ॥

प्राप्नुवन्ति नरा राज्यं स्वर्गं मोक्षं च दुर्लभम् ।
 नरसिंहं नरो दृष्ट्वा लभेदभिमतं फलम् ॥ ६३ ॥
 निर्मुक्तः सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ।
 सद्दृष्ट्वा तु तं देवं भक्त्या सिंहवपुर्धरम् ॥ ६४ ॥
 मुच्यते चाशुमैर्दुःखैर्जन्मकोटिसमुद्भवैः ।
 संप्रामे संकटे दुर्गे चोरव्याघ्रादिर्पाडिते ॥ ६५ ॥
 कान्तारे प्राणसंदेहे विषयद्विजलेषु च ।
 राजादिभ्यः समुद्रेभ्यो ग्रहरोगादिर्पाडिते ॥ ६६ ॥
 स्मृत्या तं पुरुषः सर्वै राजप्रामैर्विमुच्यते ।
 सूर्योदये यथा नाशं तमोऽभ्येति महत्तरम् ॥ ६७ ॥
 तथा संदर्शने तस्य विनाशं यान्त्युपद्रवाः ।
 गुटिकाञ्जनपातालपादुके च रसायनम् ॥ ६८ ॥
 नरसिंहे प्रसन्ने तु प्राप्नोत्यन्यांश्च वाञ्छितान् ।
 यान्यान्कामानमिध्यायन्मजते नरकेसरीम् ॥ ६९ ॥
 तांस्तान्कामानवाप्नोति नरो नास्त्यत्र संशयः ।
 दृष्ट्वा तं देवदेवेश भक्त्याऽऽपूज्य प्रणम्य च ॥ ७० ॥
 दशानामश्वमेधानां फलं दशगुणं लभेत् ।
 पापैः सर्वैर्विनिर्मुक्तो गुणैः सर्वैरलङ्कृतः ॥ ७१ ॥
 सर्वकामसमृद्धात्मा जरामरणवर्जितः ।
 सौवर्णेन विमानेन किंकिणीजालमालिना ॥ ७२ ॥
 सर्वकामसमृद्धेन कामगेन सुवर्चसा ।
 तरुणादित्यवर्णेन मुक्ताहारावलम्बिना ॥ ७३ ॥

दिव्यस्त्रीशतयुक्तेन दिव्यगन्धर्वनादिना ।

कुलैकविंशमुद्गत्य दैववन्मुदितः सुखी ॥ ७४ ॥

स्तूयमानोऽप्सरोभिश्च विष्णुलोकं ब्रजेन्नरः ।

भुक्त्वा तत्र घरान्भोगान्विष्णुलोके द्विजोत्तमाः ॥ ७५ ॥

गन्धर्वैरप्सरैर्युक्तं वृत्त्वा रुरं चतुर्भुजम् ।

मनोहादकरं सौख्यं यावदाभूत्संप्लवम् ॥ ७६ ॥

पुण्यक्षयादिहाऽऽयातः प्रचरे योगिनां कुले ।

चतुर्वेदी भवेद्विप्रो वेदवेदाङ्गपारगः ॥

वैष्णवं योगमास्थाय ततो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ७७ ॥

इति धर्ममहापुराणे आदित्रयोविंशत्यध्याये नरसिंहमा-

त्म्यघर्षणं नामाष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

श्लोकानामादितः समष्ट्यङ्काः—३६५५

अथेकोनपष्टितमोऽध्यायः ।

श्वेतमाधवमाहात्म्यघर्षणम्

ब्रह्मोवाच ।

अनन्ताख्यं घासुदेवं दृष्ट्वा भक्त्या प्रणम्य च ।

सर्वपापघ्निमुक्तो नरो याति परं पदम् ॥ १ ॥

मया चाऽऽराधितधार्ता शक्रेण तदन्तरम् ।

विर्भाषणेन रामेण कस्तं नाऽऽराधयेत्पुमान् ॥ २ ॥

श्वेतगङ्गां नरः स्नात्वा यः पश्येच्छ्वेतमाधवम् ।
मत्स्याख्यं माधवं चैव श्वेतद्वीपं स गच्छति ॥ ३ ॥

मुनय ऊचुः ।

श्वेतमाधवमाहात्म्यं वक्तुमर्हस्यशेषतः ।
विस्तरेण जगन्नाथ प्रतिमां तस्य वै हरैः ॥ ४ ॥
तस्मिन्क्षेत्रवरे पुण्ये विख्याते जगतीतले ।
श्वेताख्यं माधव देवं कस्तं स्थापितवान्पुरा ॥ ५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अभूत्कृतयुगे विप्राः श्वेतो नाम नृपो बली ।
मतिमान्धर्मविच्छूरः सत्यसंधो दृढव्रतः ॥ ६ ॥
यस्य राज्ये तु वर्षाणां सहस्र दश मानवाः ।
भवन्त्यायुष्मन्तो लोका बालस्तस्मिन्न सीदति ॥ ७ ॥
घर्तमाने तदा राज्ये किञ्चित्काले गते द्विजाः ।
कपालगौतमो नाम ऋषिः परमधार्मिकः ॥ ८ ॥
सुतोऽस्याजातदन्तश्च मृतः कालवशाद् द्विजाः ।
तमादाय ऋषिर्धोमान्प्रस्यान्तिकमानयत् ॥ ९ ॥
दृष्ट्वैवं नृपतिः सुप्तं कुमारं गतचेतसम् ।
प्रतिज्ञामकरोद्विप्रा जीवनाथं शिशोस्तदा ॥ १० ॥

राजोवाच ।

यावद्बालमहं त्वेनं यमस्य सद्ने गतम् ।
नाऽऽनये सप्तरात्रेण चितां दीप्तां समाह्वहे ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पद्ममुत्त्याऽसितैः पद्मैः शतैर्दशशतादिकैः ।
 संपूज्य च महादेवं राजा विद्यां पुनर्जपेत्(?) ॥ १२ ॥
 अतिभक्तिं तु संचिन्त्य नृपस्य जगदीश्वरः ।
 सांनिध्यमगमत्तुष्टोऽस्मीत्युवाच सहोमया ॥ १३ ॥
 श्रुत्वैवं गिरमीशस्य विलोक्य सहसा हरम् ।
 भस्मदिग्धं विरुपाक्षं शरत्कुन्दैन्दुवर्चसम् ॥ १४ ॥
 शार्दूलत्वर्मवसन शशाङ्काङ्कितमूर्धजम् ।
 महीं निपत्य सहसा प्रणम्य स तदाऽब्रवीत् ॥ १५ ॥

श्वेत उवाच ।

कारुण्यं यदि मे दृष्ट्या प्रसन्नोऽसि प्रभो यदि ।
 कालस्य पशमापन्नो बालको द्विजपुत्रकः ॥ १६ ॥
 जीवत्येत पुनर्बाल इत्येवं व्रतमाहितम् ।
 अकस्माद्य मृतं बालं नियम्य भगवन्स्वयम् ॥
 पथोक्तायुष्यसंपुक्तं क्षेमं कुरु महेश्वर ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

श्वेतस्यैतद्वचः श्रुत्वा मुदं प्राप हरस्तदा ।
 कालमात्रापयामास सर्वभूतभयंकरम् ॥ १८ ॥
 नियम्य कालं दुर्धपं यमस्याऽऽनाकरं द्विजाः ।
 बालं संजीवयामास मृत्योर्मुखागतं पुनः ॥ १९ ॥
 पृथ्या क्षेमं जगत्सर्वं मुनेः पुत्रं स तं द्विजाः ।
 देव्या सहोमया देवस्तत्रैवान्तरर्थायत ॥ २० ॥
 पथं संजीवयामास मुनेः पुत्रं नृपोत्तमः ॥ २१ ॥

मुनय ऊचुः ।

देवदेव जगन्नाथ त्रैलोक्यप्रभवव्यय ।

ब्रूहि नः परमं तथ्यं श्वेताख्यम्य च सांप्रतम् ॥ २२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणुष्वं मुनिशार्दूलाः सर्वसत्त्वहितावहम् ।

प्रवक्ष्यामि यथातथ्यं यत्तृच्छय मनातयाः ॥ २३ ॥

मायवस्य च माहात्म्यं सर्वपापप्रणशनम् ।

यच्छ्रुत्वाऽग्निनतान्कानान्श्रुव प्राप्नोति मानवः ॥ २४ ॥

शृणुष्वं मुनिशार्दूलाः सर्वसत्त्वहितावहम् ।

शृणुष्वं तां कथां दिव्यां मयरोक्तातिनाशिनीम् ॥ २५ ॥

स हृत्वा रात्र्यनेकान्युं वर्णाणां च सहस्रयाः ।

विचार्य लौकिकान्धर्मान्बैदिकाश्रियमांस्तथा ॥ २६ ॥

केशवाराधने विद्या निश्चितं व्रतनास्थितः ।

स गत्वा परमं क्षेत्रं सागरं दक्षिणाश्रयम् ॥ २७ ॥

तटे तस्मिञ्छुमे रस्ये देशे कृष्णस्य चान्तिके ।

श्वेतोऽथ कार्यानास प्रसाद् शुनलक्षणम् ॥ २८ ॥

धन्वन्तर्गतं वैकुंठं देवदेवस्य दक्षिणे ।

तत्र श्वेतेन विप्रेन्द्राः श्वेतशैलनयेन च ॥ २९ ॥

वृतः स मगवाञ्छ्वेतो मायवश्चन्द्रसन्निभः ।

प्रतिष्ठां विधिवच्चक्रे ययोऽदिष्टां स्वयं तु सः ॥ ३० ॥

दत्त्वा दानं द्विजातिभ्यो दीनानायतपस्विनान् ।

अग्रानन्तरतो राजा मायवस्य च संनिर्यो ॥ ३१ ॥

महीं निपत्य सहसा भौकारं द्वादशाक्षरम् ।
 जपन्स मौनमास्थाय मासमेकं समाधिना ॥ ३२ ॥
 निराहारो महाभागः सम्यग्विष्णुपदे स्थितः ।
 जपन्ते स तु देवेशं संस्तोतुमुपचमे ॥ ३३ ॥

श्रेत उवाच ।

ओं नमो घासुदेवाय नमः संकर्षणाय च ।
 प्रद्युम्नायानिरुद्धाय नमो नारायणाय च ॥ ३४ ॥
 नमोऽस्तु षड्रूपाय विश्वरूपाय वेधसे ।
 निर्गुणायाप्रतर्क्याय शुनये शुक्लकर्मणे ॥ ३५ ॥
 ओं नमः पद्मनाभाय पद्मगर्भोद्धवाय च ।
 नमोऽस्तु पद्मवर्णाय पद्महस्ताय ते नमः ॥ ३६ ॥
 ओं नमः पुष्कराक्षाय सहस्राक्षाय मीढ्रुपे ।
 नमः सहस्रपादाय सहस्रभुज मन्यवे ॥ ३७ ॥
 ओं नमोऽस्तु घराहाय घरदाय सुमेधसे ।
 परिष्ठाय घरेण्याय शरण्याधान्युताय च ॥ ३८ ॥
 ओं नमो घालरूपाय घालपद्मप्रभाय च ।
 घालार्कसोमनेशाय मुञ्जेशाय धीमते ॥ ३९ ॥
 केशवाय नमो निन्यं नमो नारायणाय च ।
 माधवाय परिष्ठाय गोविन्दाय नमो नमः ॥ ४० ॥
 ओं नमो विष्णवे निन्यं देवाय घसुरेतसे ।
 मधुसूदनाय नमः शुद्धार्वांगुधराय च ॥ ४१ ॥

नमोऽनन्ताय सूक्ष्माय नमः श्रीवत्सधारिणे ।
 त्रिविक्रमाय च नमो दिव्यर्षिताम्बराय च ॥ ४२ ॥
 सृष्टिकर्त्रे नमस्तुभ्यं गोप्त्रे धात्रे नमो नमः ।
 नमोऽस्तु गुणभूताय निर्गुणाय नमो नमः ॥ ४३ ॥
 नमो वामनरूपाय नमो वामनकर्मणे ।
 नमो वामननेत्राय नमो वामनवाहिने ॥ ४४ ॥
 नमो रम्याय पूज्याय नमोऽस्त्वच्यक्तरूपिणे ।
 अप्रतर्क्याय शुद्धाय नमो भयहराय च ॥ ४५ ॥
 संसारार्णवपोताय प्रशान्ताय स्वरूपिणे ।
 शिवाय सौम्यरूपाय छ्द्रायोत्तारणाय च ॥ ४६ ॥
 भवभङ्गकृते चैव भवभागप्रदाय च ।
 भवसंघानरूपाय भवसृष्टिकृते नमः ॥ ४७ ॥
 ओं नमो दिव्यरूपाय सोमाग्निश्वसिताय च ।
 सोमसूर्यांशुकेशाय गोत्राह्यणहिताय च ॥ ४८ ॥
 ओं नम ऋक्स्वरूपाय पदक्रमस्वरूपिणे ।
 ऋक्स्तुताय नमस्तुभ्यं नम ऋक्साधनाय च ॥ ४९ ॥
 ओं नमो यजुषा धात्रे यजूरूपधराय च ।
 यजुर्याज्याय जुष्टाय यजुषां पत्रये नमः ॥ ५० ॥
 ओं नमः श्रीपते देव श्रीधराय चराय च ।
 ध्रियः कान्ताय दान्ताय योगिचिन्त्याय योगिने ॥ ५१ ॥
 ओं नमः सामरूपाय सामध्वनिधराय च ।
 ओं नमः सामसौम्याय सामयोगविदे नमः ॥ ५२ ॥

साम्ने च सामगीताय ओं नमः सामधारिणे ।
 सामयज्ञविदे चैव नमः सामकराय च ॥ ५३ ॥
 नमस्त्वथर्वशिरसे नमोऽथर्वस्वरूपिणे ।
 नमोऽस्त्वथर्वपादाय नमोऽथर्वकराय च ॥ ५४ ॥
 ओं नमो घञ्जशीर्षाय मधुकैटभघातिने ।
 महोदधिजलस्थाय वेदाहरणकारिण ॥ ५५ ॥
 नमो क्षीप्तस्वरूपाय हृषीकेशाय चै नमः ।
 नमो भगवते तुभ्यं घासुदेवाय नै नमः ॥ ५६ ॥
 नारायण नमस्तुभ्यं नमो लोकहिताय च ।
 ओ नमो मोहनाशाय भवभङ्गकराय च ॥ ५७ ॥
 गतिप्रदाय च नमो नमो यन्धहराय च ।
 श्रैलोक्यतेजसां कर्त्रे नमस्तेज स्वरूपिणे ॥ ५८ ॥
 योगेश्वराय शुद्धाय रामयोत्तरणाय च ।
 मुखाय मुग्धनेत्राय नमः सुरतधारिणे ॥ ५९ ॥
 घासुदेवाय घन्दाय घामदेवाय चै नमः ।
 देहिनां देहकर्त्रे च भेदभङ्गकराय च ॥ ६० ॥
 देवैर्घन्दितदेहाय नमस्ते दिव्यमालिने ।
 नमो घासनिघासाय घामऽश्वहराय च ॥ ६१ ॥
 ओं नमो घसुकर्त्रे च घमुपासप्रदाय च ।
 नमो यज्ञस्वरूपाय यज्ञेशाय च योगिने ॥ ६२ ॥
 यतियोगकरेशाय नमो यज्ञाङ्गधारिणे ।
 संकर्षणाय च नमः प्रलयमथनाय च ॥ ६३ ॥

मेववोपम्वनोत्तार्णवैगलाङ्गुलधारिणे ।

नमोऽस्तु ज्ञातिनां ज्ञान नारायणपरायण ॥ ६४ ॥

न मेऽस्ति त्वामृते बन्धुर्तरकोत्तारणे प्रभो ।

अतस्त्वां सर्वमावेत प्रजतो ननयन्सल ॥ ६५ ॥

मलं यन्कायजं वाऽपि मानसं चैव केशव ।

न तन्म्याम्योऽस्ति देवेश क्षालकम्त्वामृतेऽच्युत ॥ ६६ ॥

संसर्गापि सप्तमृतानि विहाय त्वामुपम्वितः ।

संगो मेऽस्तु त्वया सार्धमान्मन्त्रामाय केशव ॥ ६७ ॥

कष्टमापन्सुदुष्पारं संसारं वेदमि केशव ।

तापत्रयपरिक्लिष्टम्नेन त्वां शरणं गतः ॥ ६८ ॥

एषन्मूर्तिर्जगत्सर्वं मोहितं मायया तव ।

आकर्षितं च लोमाद्यैरतस्त्वानहमाश्रितः ॥ ६९ ॥

नास्ति किञ्चिन्सुखं विष्णो संसारम्यम्य देहितः ।

यथा यथा हि यज्ञेश त्वयि चेतः प्रवर्तते ॥ ७० ॥

तथा फलविहीनं तु सुखनात्यन्तिकं लभेत् ।

नष्टो विवेकश्चान्योऽस्मि दृश्यते जगदानुरम् ॥ ७१ ॥

गोविन्द आहि संसारान्मानुद्धर्तुं त्वमर्हसि ।

मद्रम्य मोहमलिले निन्तारे मधार्णवे ॥

उद्धर्ता पुण्डरीकाक्ष त्वामृतेऽन्यो न विद्यते ॥ ७२ ॥

ब्रह्मावाच ।

इत्थं स्तुतम्भ्रतम्नेन राजा ज्वेतेन मो द्विजाः ।

तस्मिन्नेप्रवरे दिव्ये विख्याते पुद्गोत्तने ॥ ७३ ॥

अथ पण्डितमोऽध्यायः ।

समुद्रस्नानविधिवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

श्वेतमाधवमालोक्य समीपे मत्स्यमाधवम् ।

एकार्णवजले पूर्वं रोहितं रूपमास्थितम् ॥ १ ॥

वेदानां हरणार्थाय रसातलतले स्थितम् ।

चिन्तयित्वा क्षितिं सम्यक्कस्मिन्स्थाने प्रतिष्ठितम् ॥ २ ॥

आद्यावतरणं रूपं माधव मत्स्यरूपिणम् ।

प्रणम्य प्रणतो भूत्वा सर्वदुःखाद्विमुच्यते ॥ ३ ॥

प्रयाति परम स्थानं यत्र देवो हरिः स्वयम् ।

काले पुनरिहाऽऽयातो राजा स्यात्पृथिवीतले ॥ ४ ॥

घटसमाधवमासाद्य दुराधर्यो भवेन्नरः ।

दाता भोक्ता भवेद्यज्वा घैष्णवः सत्यसंगरः ॥ ५ ॥

योगं प्राप्य हरेः पश्चात्ततो मोक्षमवाप्नुयान् ।

मत्स्यमाधवमाहात्म्यं मया संपरिर्कीर्तितम् ॥

यं दृष्ट्वा मुनिशार्दूलाः सर्वान्कामानवाप्नुयान् ॥ ६ ॥

मुनय ऊचुः ।

भगवच्छ्रोतुमिच्छामो मार्जनं घणालये ।

क्रियते स्नानदानादि तस्याशेषरत्नं यद् ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणुष्वं मुनिशार्दूला मार्जनस्य यथाविधि ।

भक्त्या तु तन्मना भूत्वा संश्राप्य पुण्यमुत्तमम् ॥ ८ ॥

मार्कण्डेयहठे स्नानं पूर्वकाले प्रशस्यते ।
 चतुर्दश्यां विशेषेण सर्वपापप्रणाराधनम् ॥ ६ ॥
 तद्वन्नातं समुद्रस्य सर्वकालं प्रशस्यते ।
 पौर्णमास्यो विशेषेण हयमेघफलं लभेत् ॥ १० ॥
 मार्कण्डेयं वटं कृष्णं रौहिणेयं महोदधिम् ।
 इन्द्रयुञ्जसख्यैव पञ्चतीर्थोविधिः स्मृतः (?) ॥ ११ ॥
 पूर्णिमा ज्येष्ठमासस्य ज्येष्ठा ऋतं यदा भवेत् ।
 तदा गच्छेद्विशेषेण तीर्थराजं परं शुभम् ॥ १२ ॥
 काशवाग्नातमैः शुद्धमृद्भावाः नान्यमानसः ।
 सर्वद्वन्द्वविनिर्मुक्तो बीतरागो विमत्सरः ॥ १३ ॥
 कल्पवृक्षवटं रम्यं तत्र स्नान्वा जनादर्शनम् ।
 प्रशस्तिर्न प्रकुर्यात् त्रिवारं सुसमाहितः ॥ १४ ॥
 यं दृष्ट्वा मुन्यते पापान्सप्तजन्मसमुद्भवान् ।
 पुष्यं चाऽऽप्नोति विपुलं गतिमिष्टा च भो द्विजाः ॥ १५ ॥
 तस्य नानानि वक्ष्यामि प्रभाषं च युगे युगे ।
 यथानन्धं च भो विप्राः कृतादिषु यथाक्रमम् ॥ १६ ॥
 वटं वटेश्वरं कृष्णं पुराणपुराणं द्विजाः ।
 वटस्यैतानि नानानि कीर्तितानि कृतादिषु ॥ १७ ॥
 योजनं पादहीनं च योजनार्थं तद्वरकम् ।
 प्रभाषं कल्पवृक्षस्य कृतादीं परिकीर्तितम् ॥ १८ ॥
 यथोक्तेन तु नन्वेत दमस्त्वा तु त वटम् ।
 दक्षिणानिमुक्तो गच्छेद्वन्वत्तराशतत्रयम् ॥ १९ ॥

यत्रासी दृश्यते विष्णुः स्वर्गद्वारं मनोरमम् ।
 सागराम्भ समाकृष्टं काष्ठं सर्वगुणान्वितम् ॥ २० ॥
 प्रणिपत्य ततस्तं भो परिपूज्य तत पुन ।
 मुच्यते सर्वरोगायैस्तथा पापैर्ग्रहादिभिः ॥ २१ ॥
 उमसेन पुरा दृष्ट्वा स्वर्गद्वारेण सागरम् ।
 गत्वाऽऽचम्य शुचिस्तत्र ध्यात्वा नारायण परम् ॥ २२ ॥
 न्यसेदष्टाक्षरं मन्त्र पञ्चाद्वस्तशरोरयोः ।
 ॐ नमो नारायणायेति यं घटन्ति मनोपिण्डः ॥ २३ ॥
 किं कार्यं यदुभिर्मन्त्रैर्मनोचिन्मकारकैः ।
 ॐ नमो नारायणायेति मन्त्रः स्वर्गार्थस्तापक ॥ २४ ॥
 आपो नरस्य सनुत्वान्नारा इतीह कीर्तिता ।
 विष्णोस्तास्त्वयनं पूयं तेन नागश्च स्मृतः ॥ २५ ॥
 नारायणपरा वेदा नारायणपरा द्विजाः ।
 नारायणपरा यज्ञा नारायणपरा म्रिया ॥ २६ ॥
 नारायणपरा पृथ्वी नारायणपरं जलम् ।
 नारायणपरो घडिनारायणपरं नभः ॥ २७ ॥
 नारायणपरो वायुनारायणपरं मन ।
 अहंकारश्च बुद्धिश्च उभे नारायणात्मजे ॥ २८ ॥
 भूतं भन्यं भविष्यं च यत्किञ्चिज्जीवन्मंप्रितम् ।
 स्थूलं सूक्ष्मं परं चैव सर्वं नारायणात्मकम् ॥ २९ ॥
 शब्दाद्य विषयाः सर्वे धोत्रादीनिन्द्रियाणि च ।
 प्रकृति पुरुषश्चैव सर्वे नारायणात्मका ॥ ३० ॥

जले स्थले च पात्राले स्वर्गलोकेऽन्यरे नगे ।
 अवष्टभ्य इदं सर्वमास्ते नारायणः प्रभुः ॥ ३१ ॥
 किं चात्र बहुनोक्तेन जगदेतद्वरावरम् ।
 ब्रह्मादिभ्यन्वपर्यन्तं सर्वं नारायणान्नकम् ॥ ३२ ॥
 नारायणान्परं किञ्चित्तेह पश्यामि भो द्विजाः ।
 नेन व्याप्तमिदं सर्वं दृश्यादृश्यां वरावरम् ॥ ३३ ॥
 आपो ह्यायतनं विष्णोः स च एवान्मसां पतिः ।
 तस्मादन्तु स्मरेन्नित्यं नारायणमघापहम् ॥ ३४ ॥
 स्नानकाले विशेषेण त्र्योपस्थाय जले शुचिः ।
 स्मरेन्नारायणं श्यामेद्वस्त्रे कारे च विन्यसेत् ॥ ३५ ॥
 ओंकारं च नकारं च बहुशुभे हस्तयोर्न्यसेत् ।
 शरीर्हं(पाण्डु)स्ततलं(ले)यावत्सर्जन्यादिषु विन्यसेत् ॥ ३६ ॥
 ओंकारं वामपादे तु नकारं दक्षिणे न्यसेत् ।
 मोकारं वामकट्यां तु नाकारं दक्षिणे न्यसेत् ॥ ३७ ॥
 राकारं तानिदेशे तु यकारं वामगर्भके ।
 पाकारं दक्षिणे न्यस्य यकारं मूर्ध्नि विन्यसेत् ॥ ३८ ॥
 मधश्चोर्ध्वं च हृदये पार्श्वतः पृष्ठतोऽग्रतः ।
 श्यान्वा नारायणं पञ्चदशमेत्कवचं बुधः ॥ ३९ ॥
 पूर्वं मां पातु गोविन्दो दक्षिणे मधुसूदनः ।
 पश्चिमे श्रीधरो देवः केशवस्तु तयोत्तरे ॥ ४० ॥
 पातु विष्णुस्तथाऽऽग्नेये नैर्ऋते माधवोऽव्ययः ।
 वायव्ये तु हृषीकेशस्तयेशाने च वामनः ॥ ४१ ॥

भूतले पातु धाराहस्तयोर्ध्वं च त्रिविक्रमः ।

वृत्तैवं कचकं पश्चादात्मानं चिन्तयेत्ततः ॥ ४२ ॥

अहं नारायणो देवः शङ्खचक्रगदाधरः ।

एवं ध्यात्वा तदाऽऽत्मानमिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ४३ ॥

त्वमग्निर्द्विपदां नाथ रेतोधा. कामर्दीपनः ।

प्रधानः सर्वभूतानां जीवानां प्रभुरव्यय. ॥ ४४ ॥

अमृतस्यारणिस्त्वं हि देवयोनिरपां पते ।

वृजिनं हृद मे सर्वं तीर्थराज नमोऽस्तु ते ॥ ४५ ॥

एवमुच्चार्य विधिवत्ततः स्नानं समाचरेत् ।

अन्यथा भो द्विजश्रेष्ठाः स्नानं तत्र न शस्यते ॥ ४६ ॥

वृत्त्वा तु र्द्यैर्दिकैर्मन्त्रैरभिवेकं च मार्जनम् ।

अन्तर्जले जपेत्पक्षाग्निरावृत्त्याऽघमर्षणम् ॥ ४७ ॥

हृदमेधो यथा विप्राः सर्वेषांपदरः क्रतुः ।

तथाऽघमर्षणं चात्र सूक्तं सर्पाघनाशनम् ॥ ४८ ॥

उत्तार्य घासतीं धीते निर्मले परिधाय यै ।

प्राणानायम्य चाऽऽचम्य संध्यां चोपास्य भास्करम् ॥ ४९ ॥

उपतिष्ठेत्ततश्चोर्ध्वं क्षिप्त्या पुष्पजलाञ्जलिम् ।

उपस्थायांर्ध्वंयाद्बुध तद्भिद्ग्नौ भास्करं ततः ॥ ५० ॥

गायत्रीं पाघनीं देवीं जपेदष्टोत्तरं शतम् ।

अन्यांश्च सौरमन्त्रांश्च जप्त्वा तिष्ठन्समाहितः ॥ ५१ ॥

वृत्त्वा प्रदक्षिणं सूर्यं नमस्तृन्योपचिश्य च ।

स्याध्यायं प्राद्मुखः वृत्त्वा सर्पयेद्देवतान्यूर्पान् ॥ ५२ ॥

मनुष्यांश्च पितृंश्चान्यान्नामगोत्रेण मन्त्रवित् ।
 तोयेन तिलमिश्रेण विधिवत्सुसमाहितः ॥ ५३ ॥
 तर्पणं देवतानां च पूर्वं कृत्वा समाहितः ।
 अधिकारी भवेत्पश्चात्पितृणां तर्पणे द्विजः ॥ ५४ ॥
 श्राद्धे हवनकाले च पाणिनैकेन निर्वपेत् ।
 तर्पणे तूमयं कुर्यादैव एव विधिः सदा ॥ ५५ ॥
 अन्वारुद्रेण सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ।
 तृप्यतामिति सिञ्चेत्तु नामगोत्रेण वाग्यतः ॥ ५६ ॥
 कायस्यैर्यस्त्रिलैर्मोहात्करोति पितृतर्पणम् ।
 तर्पितास्तेन पितरस्त्वङ्मांसरुधिरास्थिभिः ॥ ५७ ॥
 अङ्गस्थैर्न तिलैः कुर्याद्देवतापितृतर्पणम् ।
 रुधिरं तद्भवेत्तोयं प्रदाता किल्विषा भवेत् ॥ ५८ ॥
 भूम्यां यद्दीयते तोयं दाता चैव जले स्थितः ।
 वृथा तन्मुनिशार्दूला नोपतिष्ठति कस्यचित् ॥ ५९ ॥
 स्थले स्थित्वा जले यस्तु प्रयच्छेद्दुदकं नरः ।
 पितृणां नोपतिष्ठेत सलिलं तन्निरर्थकम् ॥ ६० ॥
 उदके नोदकं कुर्यात्पितृभ्यश्च कदाचन ।
 उर्त्वार्यं तु शुर्वा देशे कुर्याद्दुदकतर्पणम् ॥ ६१ ॥
 नोदकेषु न पात्रेषु न क्रुद्धो नैकपाणिना ।
 नोपतिष्ठति तत्तोयं यद्भूम्यां न प्रदीयते ॥ ६२ ॥
 पितृणामक्षयं स्थानं महो दत्ता मया द्विजाः ।
 तस्मात्तत्रैव दातव्यं पितृणां प्रीतिमिच्छता ॥ ६३ ॥

भूमिपृष्ठे समुत्पन्ना भूम्यां चैव च संस्थिताः ।

भूम्यां चैव लयं याता भूमौ दद्यात्ततो जलम् ॥ ६४ ॥

आस्तीर्य च कुशान्साप्रांस्तानावाह्य स्वमन्त्रतः ।

प्राचीनाग्नेषु वै देवान्याग्न्याग्नेषु तथा पितृन् ॥ ६५ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयंभुवृक्षपिसंवादे समुद्रस्नान-
विधिनिरूपणं नाम पष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

श्लोकानामादितः समष्ट्यङ्काः—४१११

अथैकपष्टितमोऽध्यायः ।

पूजाविधिकथनम् ।

ब्रह्मोवाच ।

देवान्पितृस्तथा चान्यान्संतर्प्याऽऽचम्य धारयतः ।

हस्तमात्रं चतुष्कोणं चतुर्द्वारं सुशोभनम् ॥ १ ॥

पुरं विलिख्य भो विप्रास्तीरे तस्य महोदधेः ।

मध्ये तत्र लिपेत्पद्ममष्टपत्रं सफर्णिकम् ॥ २ ॥

एवं मण्डलमालिख्य पूजयेत्तत्र भो द्विजाः ।

अष्टाक्षरविधानेन नारायणमजं विभुम् ॥ ३ ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि फायशोधनमुत्तमम् ।

अकारं हृदये ध्यात्वा चक्रतेगासमन्वितम् ॥ ४ ॥

ज्वलन्त त्रिशिख चैव दहन्त पापनाशनम् ।
 चन्द्रमण्डलमभ्यस्थ राकार मूर्ध्नि चिन्तयेत् ॥ ५ ॥
 शुक्लवर्णं प्रवर्षन्तममृतं ग्राहयन्महीम् ।
 एव निधूनपापस्तु दिव्यदेहस्ततो भवेत् ॥ ६ ॥
 अष्टाक्षरं ततो मन्त्रं न्यसेद्देवाऽऽत्मनो बुध ।
 घामपादं समारभ्य क्रमशश्चैव विन्यसेत् ॥ ७ ॥
 पञ्चाङ्गं वैष्णवं चैव चतुर्न्यूहं तथैव च ।
 करशुद्धिं प्रकुर्वीत मूलमन्त्रेण साधकः ॥ ८ ॥
 एकैकं चैव घणं तु अङ्गुलीषु पृथक्पृथक् ।
 ओंकारं पृथिवीं शुक्लां घामपादे तु विन्यसेत् ॥ ९ ॥
 नकारं शम्भवं श्यामो दक्षिणे तु व्यवस्थितः ।
 मोकारं कालमेवाऽऽहुर्वामकट्या निधापयेत् ॥ १० ॥
 नाकारं सर्वबीजं तु दक्षिणस्यां व्यवस्थितः ।
 राकारं स्तेज इत्याहुर्नाभिदेशे व्यवस्थितः ॥ ११ ॥
 घायत्र्योऽयं यकारस्तु वामस्कन्धे समाश्रितः ।
 णाकारं सर्पगो ज्ञेयो दक्षिणांसे व्यवस्थितः ॥
 यकारोऽयं शिरस्थश्च यत्र लोका प्रतिष्ठिताः ॥ १२ ॥

ॐ विष्णवे नमः शिरः । ॐ ज्वलनाय नमः शिखा । ॐ
 विष्णवे नमः कवचम् । ॐ विष्णवे नमः स्फुरणं दिशोऽन्धाय ।
 ॐ हुफटखम् । ॐ शिरसि शुक्लो वासुदेव इति । ॐ आ ललाटे
 रक्तं सकर्षणो गरुमान्वहिस्तेन आदित्य इति । ॐ आ ग्रीवाया
 पीतं प्रद्युम्नो घायुमेव इति ॥ ॐ आ हृदये कृष्णोऽनिरुद्धं सर्वं

शक्तिसमन्वित इति । एवं चतुर्व्यूहमात्मानं कृत्वा ततः कर्म
समाचरेत् ॥ १३ ॥

ममाग्रेऽवस्थितो विष्णुः पृष्ठतश्चापि केशवः ।
गोविन्दो दक्षिणे पार्श्वे घामे तु मधुसूदनः ॥ १४ ॥
उपरिष्ठान्तु वैकुण्ठो धाराहः पृथिवीतले ।
अचान्तरदिशो यास्तु तासु सर्वासु माधवः ॥ १५ ॥
गच्छतस्तिष्ठतो घाऽपि जाग्रतः स्वपतोऽपि घा ।
नरसिंहकृता गुतिर्वासुदेधमयो ह्ययम् ॥ १६ ॥
एवं विष्णुमयो भूत्वा ततः कर्म समाचरेत् ।
यथा देहे तथा देवे सर्वतत्त्वानि योजयेत् ॥ १७ ॥
ततश्चैव प्रयुञ्जीत प्रीक्षणं प्रणवेन तु ।
फट्कारान्तं समुद्दिष्टं सर्वविघ्नहरं शुभम् ॥ १८ ॥
सत्रार्कचन्द्रयक्षीनां मण्डलानि विचिन्तयेत् ।
पद्ममध्ये न्यसेद्विष्णुं पवनस्याम्बरस्य च ॥ १९ ॥
ततो विचिन्त्य हृदयं र्भाकारं ज्योतीरूपिणम् ।
कर्णिकायां समासीनं ज्योतीरूपं सनातनम् ॥ २० ॥
अष्टाक्षरं ततो मन्त्रं विन्यसेद्यथाक्रमम् ।
तेन ध्यस्तसमस्तेन पूजनं परमं स्मृतम् ॥ २१ ॥
द्वादशाक्षरमंत्रेण यजेद्देवं सनातनम् ।
ततोऽथघार्यं हृदये कर्णिकायां यद्विन्यसेत् ॥ २२ ॥
चतुर्भुजं महासत्त्वं सूर्यकोटिममप्रभम् ।
चिन्तयित्वा महायोगं ज्योतीरूपं सनातनम् ॥

ततश्चाऽऽवाहयेन्त्र क्रमेणाऽऽचिन्त्य मानसे ॥ २३ ॥

आवाहनमन्त्र — मीनरूपो वराहश्च नरसिंहोऽथ घामन ।
आयातु देवो वरदो ममनारायणोऽग्रत । ॐ नमो नारायणाय
नम ॥ २४ ॥

स्थापनमन्त्र — कर्णिकाया सुपीठेऽत्र पद्मकल्पितमासनम् ।
सर्वसत्त्वहितायाय तिष्ठ त्व मधुसूदन । ॐ नमो नारायणाय
नम ॥ २५ ॥

अर्घमन्त्र — ॐ त्रैलोक्यपतीना पतये देवदेवाय हृषीकेशाय
धिष्णये नम । ओ नमो नारायणाय नम ॥ २६ ॥

पाद्यमन्त्र — ओ पाद्यपादयोर्देव पद्मनाम सनातन । धिष्णो
कमलपत्राक्ष गृहाण मधुसूदन । ॐ नमो नारायणाय नम ॥ २७ ॥

मधुपर्कमन्त्र — मधुपर्कं महादेव प्रह्लादौ कल्पित तव । मया
निवेदित भक्त्या गृहाण पुरुषोत्तम । ॐ नमो नारायणाय
नम ॥ २८ ॥

आचमनीयमन्त्र — मन्दाकिन्या सित वारि सर्वपापहरं
शिषम् । गृहाणाऽऽचमनीय त्व मया भक्त्या निवेदितम् ।
ॐ नमो नारायणाय नम ॥ २९ ॥

स्नानमन्त्र — त्वमाप पृथिवी चैव ज्योतिस्त्व वायुरेव च ।
लोकेश वृत्तिमात्रेण वारिणा स्नापयाम्यहम् । ॐ नमो नारायणाय
नम ॥ ३० ॥

वस्त्रमन्त्र — देवतत्त्वसमायुक्त यज्ञधर्मसमन्वित । स्वर्णवर्ण
प्रभे देव वाससा तव केशव । ॐ नमो नारायणाय नम ॥ ३१ ॥

विलेपनमन्त्रः—शरीरं ते न जानामि चेष्टां चैव च केशव ।
मया निवेदितो गन्धः प्रतिगृह्य विलिप्यताम् । ॐ नमो नाराय-
णाय नमः ॥ ३२ ॥

उपधीतमन्त्रः—ऋग्यजुःसाममन्त्रेण त्रिवृतं पद्मयोनिना ।
सावित्रीग्रन्थिसंयुक्तमुपवीतं तवार्पये । ॐ नमो नारायणाय
नमः ॥ ३३ ॥

अलंकारमन्त्रः—दिव्यरत्नसमायुक्तघल्लिभानुसमप्रभ । गात्राणि
तव शोभन्तु सालंकाराणि माधव । ॐ नमो नारायणाय
नमः ॥ ३४ ॥

ॐ नम इति प्रत्यक्षरं समस्तेन मूलमन्त्रेण वा पूजयेत् ॥ ३५ ॥

धूपमन्त्रः—घनरूपतिरसो दिव्यो गन्धाढ्यः सुरमिध्वते ।
मया निवेदितो भक्त्या धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् । ॐ नमो नारा-
यणाय नमः ॥ ३६ ॥

दीपमन्त्रः—सूर्यचन्द्रसमो ज्योतिर्विद्युद्गन्योस्तथैव च ।
त्वमेव ज्योतिषां देव दीपोऽयं प्रतिगृह्यताम् । ॐ नमो नाराय-
णाय नमः ॥ ३७ ॥

नैवेद्यमन्त्रः—अन्नं चतुर्विधं चैव रसैः पद्भिः समन्वितम् ।
मया निवेदितं भक्त्या नैवेद्यं तव केशव । ॐ नमो नारायणाय
नमः ॥ ३८ ॥

पूर्वं दले पातुदेवं घाम्ये संकर्षणं न्यसेत् ।

प्रद्युम्नं पश्चिमे शुर्यादनिम्बं तथोत्तरं ॥ ३९ ॥

पाराहं च तथाऽऽग्नेये नर्मिहं च नैर्ऋते ।

घायत्र्ये माधवं चैव तथैशाने त्रिविधमम् ॥ ४० ॥

तथाऽग्राक्षदेवस्य गळडं पुरतो न्यसेत् ।
 वानपाश्वे तथा चक्रं शङ्खं दक्षिणतो न्यसेत् ॥ ४१ ॥
 तथा महागदां चैव न्यसेद्देवस्य दक्षिणे ।
 तत्रः शङ्खं घनुर्विद्वान्यसेद्देवस्य वानतः ॥ ४२ ॥
 दक्षिणेनपुष्पां दिव्ये खड्गं वामे च विन्यसेत् ।
 ध्रुवं दक्षिणतः स्यान्व्य पुष्टिमुत्तरतो न्यसेत् ॥ ४३ ॥
 वनमालां च पुरतस्तत्र श्रावत्सकौमुदीनां ।
 विन्यसेद्भृदपादीनि पूर्वादिषु चतुर्दिशम् ॥ ४४ ॥
 ततोऽम्ब्रं देवदेवस्य कोणे चैव नु विन्यसेत् ।
 इन्द्रमग्निं यमं चैव नैऋतं वरुणं तथा ॥ ४५ ॥
 वायुं घनदमोशानमनन्तं ब्रह्मणा सह ।
 पूजयेत्ताग्निं कौर्मन्त्रैरघञ्चोर्ध्वं तथैव च ॥ ४६ ॥
 एवं संपूज्य देवेशं मण्डलस्यं जनार्दनम् ।
 लभेदनिमग्नान्कानान्नरो नाम्त्यत्र संशयः ॥ ४७ ॥
 अनेनैव विधानेन मण्डलस्यं जनार्दनम् ।
 पूजितं यः संपश्येत् स विशेषिष्युमव्ययम् ॥ ४८ ॥
 सद्दृश्यन्विता येन विधिनाऽनेन केशव ।
 जन्ममृत्युजरां तीर्त्वा स विष्णोः पद्मानुयात् ॥ ४९ ॥
 यः स्मरेत्तत्र मन्त्र्या नारायणमनन्तितः ।
 बन्धहं तस्य वासाय ज्वेतर्जापः प्रकल्पितः ॥ ५० ॥
 ओंकारादिसमायुक्तं नमकारान्तशोपितम् ।
 तज्जान सर्वतत्त्वानां मन्त्र इत्यभिधीयते ॥ ५१ ॥

अनेनैव विधानेन गन्धपुष्पं निवेदयेत् ।

एकैकस्य प्रकुर्वीत यथोद्दिष्टं क्रमेण तु ॥ ५२ ॥

मुद्रास्ततो निबन्धीयाद्यथोक्तक्रमबोदिता ।

जपं चैव प्रकुर्वीत मूलमन्त्रेण मन्त्रवित् ॥ ५३ ॥

अष्टाविंशतिमष्टौ चा शतमष्टोत्तरं तथा ।

कामेषु च यथाशक्तं यथाशक्ति समाहितः ॥ ५४ ॥

पद्मं शङ्खं धीवत्सो गदा गण्ड एव च ।

चक्रं सङ्गध शङ्खं च अष्टौ मुद्राः प्रकीर्तिताः ॥ ५५ ॥

विसर्जनमन्त्र — गच्छ गच्छ परं स्थानं पुराणपुरुषोत्तम ।

यत्र ब्रह्मादयो देवा विन्दन्ति परमं पदम् ॥ ५६ ॥

अर्चनं ये न जानन्ति हरेर्मन्त्रैर्यथादितम् ।

ते तत्र मूलमन्त्रेण पूजयन्त्वभ्युतं सदा ॥ ५७ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिब्राह्मे स्वर्गपृथिसंवादे पूजाविधिकथनं

नामैकपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

भाद्रित श्लोकानां समष्ट्यङ्का.—४१६६

—

अथ द्विपष्टितमोऽध्यायः ।

समुद्रमनानमाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोपाच ।

एवं संपूज्य विधिषट्पत्या तं पुरुषोत्तमम् ।

प्रणम्य शिरसा पद्मान्सागरं च प्रसादयेत् ॥ १ ॥

प्राणस्त्वं सबभूतानां योनिश्च सरितां पते ।
 तीर्थराज नमस्तेऽस्तु त्राहि मामच्युतप्रिय ॥ २ ॥
 स्नात्वैवं सागरे सम्यक्तस्मिन्क्षेत्रवरे द्विजाः ।
 तीरे चाभ्यर्च्य विधिवन्नारायणमनामयम् ॥ ३ ॥
 रामं कृष्णं सुभद्रां च प्रणिपत्य च सागरम् ।
 शतानामश्वमेधानां फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ४ ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वदुःखविवर्जितः ।
 वृन्दारक इव श्रीमात्रू पयोवनगर्वितः ॥ ५ ॥
 विमानेनार्कवर्णेन दिव्यगन्धर्वनादिना ।
 कुलैकविंशमुदुधृत्य विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ६ ॥
 भुक्त्वा तत्र धरान्भोगान्क्रीडित्वा चाप्सरैः सह ।
 मन्वन्तरवतं साग्रं जरामृत्युविवर्जितः ॥ ७ ॥
 पुण्यक्षपादिहाऽऽयातः कुले सर्वगुणान्विते ।
 रूपवान्सुभगः श्रीमान्सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥ ८ ॥
 वेदशास्त्रार्थविद्विप्रो भवेद्यज्वा तु वैष्णवः ।
 योगं च वैष्णवं प्राप्य ततो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ९ ॥
 ग्रहोपरागे संक्रान्त्यामयने विपुत्रे तथा ।
 युगादिषु षडशोत्यां व्यतीपाते दिनक्षये ॥ १० ॥
 आयादयां चैव कार्तिकां मास्यां घाऽन्ये शुभे तिर्थौ ।
 ये तत्र दानं विप्रेभ्यः प्रयच्छन्ति सुमेघसः ॥ ११ ॥
 फलं सहस्रगुणितमन्यतीर्थाह्वयन्ति ते ।
 पितृणां ये प्रयच्छन्ति पिण्डं तत्र विधानतः ॥ १२ ॥

अक्षयां पितरस्तेषां तृप्तिं संप्राप्नुवन्ति वै ।
 एवं ज्ञानफलं सम्यक्सगरस्य मयोदितम् ॥ १३ ॥
 दानस्य च फलं विप्राः पिण्डदानस्य चैव हि ।
 धर्मार्थमोक्षफलदमापुष्कार्तिथ्यशस्करम् ॥ १४ ॥
 भुक्तिमुक्तिफलं नृणां धन्यं दुःस्वप्ननाशनम् ।
 सर्वपापहरं पुण्यं सर्वकामफलप्रदम् ॥ १५ ॥
 नास्तिकाय न घक्तव्यं पुराणं च द्विजोत्तमाः ।
 तावद्गर्जन्ति तीर्थानि महात्म्यैः स्वैः पृथक्पृथक् ॥ १६ ॥
 यावन्न तीर्थराजस्य महात्म्यं घर्ष्यते द्विजाः ।
 पुष्करादीनि तीर्थानि प्रयच्छन्ति स्वकं फलम् ॥ १७ ॥
 तीर्थराजस्तु स पुनः सर्वतीर्थफलप्रदः ।
 भूतले यानि तीर्थानि सरिताश्च सरांसि च ॥ १८ ॥
 विशन्ति सागरे तानि तेनासौ श्रेष्ठता गतः ।
 राजा समस्ततीर्थानां सागरः सरितां पतिः ॥ १९ ॥
 तस्मात्समस्ततीर्थेभ्यः श्रेष्ठोऽसौ सर्वकामदः ।
 तमो नाशं यथाऽभ्यति भास्करेऽभ्युदिते द्विजाः ॥ २० ॥
 स्नानेन तीर्थराजस्य तथा पापस्य संक्षयः ।
 तीर्थराजसमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ २१ ॥
 अधिष्ठानं यदा यत्र प्रमोनां रायणस्य वै ।
 फः शक्नोति गुणान्वनुं तीर्थराजस्य भो द्विजाः ॥ २२ ॥
 फोटयो नवनवत्यस्तु यत्र तीर्थानि सन्ति वै ।
 तस्मात्स्नानं च दानं च दौमं जप्यं सुरार्चनम् ॥
 यत्किञ्चित्प्रियते तत्र चाक्षयं क्रियते द्विजाः ॥ २३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाहो स्वयंभुऋषिसंवादे समुद्रस्नानमाहा-
त्म्यवर्णनं नाम द्विपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः - ४२८६

अथ त्रिपष्टितमोऽध्यायः ।

पञ्चतीर्थीमाहात्म्यनिरूपणम्

ब्रह्मोवाच ।

ततो गच्छेद्द्विजश्रेष्ठास्तीर्थं यज्ञाङ्गसंभवम् ।
इन्द्रद्युम्नसरो नाम यत्राऽऽस्ते पावनं शुभम् ॥ १ ॥
गत्वा तत्र शुचिर्घोमानाचम्य मनसा हरिम् ।
ध्यात्वोपस्थाय च जलमिमं मन्त्रमुर्धारयेन् ॥ २ ॥
अश्वमेधाङ्गसंभूत तीर्थं सर्वाघनाशन ।
स्नानं त्वयि करोम्यद्य पापं हर नमोऽस्तु ते ॥ ३ ॥
एवमुच्चार्य विधिवत्स्नात्वा देवानृषीन्पितॄन् ।
तिलोदकेन चान्यांश्च संतर्प्याऽऽचम्य चाग्यतः ॥ ४ ॥
दत्त्वा पितॄणां पिण्डांश्च संपूज्य पुत्रोत्तमम् ।
दशाश्वमेधिकं सम्यक्फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ५ ॥
सप्तावरान्सप्त परान्वंशानुद्धत्य देववत् ।
कामगेन विमानेन विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ६ ॥

भुक्त्वा तत्र सुखान्भोगान्याधश्चन्द्रार्कतारकम् ।
 च्युतस्तस्मादिद्वाऽऽयातो मोक्षं च लभते ध्रुवम् ॥ ७ ॥
 एवं कृत्वा पञ्चतारोमेकादश्यामुपोषितः ।
 ज्येष्ठशुक्लपञ्चदश्यां य पश्येत्पुरुषोत्तमम् ॥ ८ ॥
 स पूर्वोक्तं फलं प्राप्य क्रीडित्वा चाऽच्युतालये ।
 प्रयाति परमं स्थानं यस्मान्नाऽऽवर्तते पुनः ॥ ९ ॥

मुनय ऊचुः ।

मासानन्यान्परित्यज्य माघार्दीन्प्रपितामह ।
 प्रशंससि कथं ज्येष्ठं ब्रूहि तत्कारणं प्रभो ॥ १० ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणु-चं मुनिशार्दूलाः प्रवक्ष्यामि समासतः ।
 ज्येष्ठं मासं तथा नेभ्यः प्रशंसामि पुनः पुनः ॥ ११ ॥
 पृथिव्यां यानि तीर्थानि सरितश्च सरांसि च ।
 पुष्करिण्यस्तडागानि धाप्यः कृष्यान्तथा हदाः ॥ १२ ॥
 गानानयः समुद्राश्च सप्ताहं पुरुषोत्तमे ।
 ज्येष्ठशुक्लदशम्यादि प्रत्यक्षं यान्ति सर्वदा ॥ १३ ॥
 स्नानदानादिकं तस्माद्घृताप्रेक्षणं द्विजाः ।
 यत्किञ्चि त्कथने तत्र तरिमन्कालेऽक्षयं भवेत् ॥ १४ ॥
 शुक्लपक्षस्य दशमा ज्येष्ठे मासि द्विजोत्तमाः ।
 हस्ते दश पापानि तस्माद्दशहरा स्मृता ॥ १५ ॥
 यस्तस्यां हस्तिनं कृष्णं पश्येद्द्वद्रां सुसंयतः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं व्रजेन्नरः ॥ १६ ॥

उत्तरे दक्षिणे विमान्बन्धने पुरुगोत्तमम् ।
 दृष्ट्वा रामं सुन्दरा च विष्णुलोकं ब्रजेत् ॥ १७ ॥
 नये दौलागतं दृष्ट्वा गोविन्दं पुरुगोत्तमम् ।
 फल्गुन्यां प्रगतो मूर्त्वा गोविन्दस्य पुरं ब्रजेत् ॥ १८ ॥
 विभुवदिवसे प्राप्ते पञ्चतीर्थो विधानतः ।
 कृत्वा संकर्मणं कृष्णं दृष्ट्वा मठां च मो द्विजा ॥ १९ ॥
 नरं समन्तव्रजाता फलं प्राप्नोति दुर्लभम् ।
 विदुः सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ २० ॥
 यः पश्यति तृतीयां कृष्णं बन्दनरूपितम्
 वैशाखस्यासिते पक्षे स यात्यन्युत्तमन्दिरम् ॥ २१ ॥
 ज्यैष्ठ्यां ज्येष्ठैर्दुर्लभां यः पश्येत्पुरगोत्तमम् ।
 कुलैर्कारिणुदृश्य विष्णुलोकं स गच्छति ॥ २२ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदित्रहो स्वयंभुविमंवादे पञ्चतीर्थो-
 महान्यतिक्रमण नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥
 आदित् श्लोकानां सप्तष्टयम्—५२११

अथ चतुःषष्टितमोऽध्यायः ।

महास्यैष्टीरजंसावर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

यदा भवेन्नहास्यैष्टी राशिनक्षत्रयोगतः ।
 प्रयत्नेन तदा भव्यैर्गन्तव्यं पुरुगोत्तमम् ॥ १ ॥

कृष्णं दृष्ट्वा महाज्यैष्ठ्या रामं भद्रं च भो द्विजाः ।

नरो द्वादशयात्रायाः फलं प्राप्नोति चाधिकम् ॥ २ ॥

प्रयोगे च कुरक्षेत्रे नैमिषे पुष्करं गये ।

गङ्गाद्वारे कुशावर्ते गङ्गासागरसगमे ॥ ३ ॥

कोकामुषे शूकरे च मथुराया मरस्थले ।

शालग्रामे वायुतीर्थे मन्दरे सिन्धुसागरे ॥ ४ ॥

पिण्डारके चित्रकूटे प्रभासे कनसले द्विजाः ।

शङ्खीद्वारे द्वारकाया तथा बदरिकाश्रमे ॥ ५ ॥

लोहकुण्डे चाभवतीर्थे सर्वपापप्रमोचने ।

कामालये कोटितीर्थे तथा चामरकण्ठके ॥ ६ ॥

लोहागले जम्बुमार्गे सोमतीर्थे पृथूदके ।

उत्पलावर्तके चैव पृथुतुङ्गे सुकुञ्जके ॥ ७ ॥

एकाग्रके च वेदारे कात्या च विरजे द्विजाः ।

कालञ्जरे च गोकर्णे श्रीशैले गन्धमादने ॥ ८ ॥

महेन्द्रे मलये पिन्ध्ये पारियागे हिमालये ।

सह्ये च शुक्तिमन्ते च गोमन्ते चार्युदे तथा ॥ ९ ॥

गङ्गायां सर्वतीर्थेषु यामुनेषु च भो द्विजाः ।

सारम्भतेषु गोमत्यां ब्रह्मपुत्रेषु सप्तसु ॥ १० ॥

गोदाथरी भोमरथी तुङ्गमद्रा च नर्मदा ।

तार्पा पयोष्णी कावेरी शिवा चर्मण्वनी द्विजाः ॥ ११ ॥

वितस्ता चन्द्रभागा च शतद्रुर्षाद्गुदा तथा ।

ऋषियुन्या कुमारी च विपाशा च दृष्यते ॥ १२ ॥

सरयूर्नाकगङ्गा च गण्डकी च महानदी ।
 कौशिकी करतोया च त्रिस्रोता मधुवाहिनी ॥ १३ ॥
 महानदी वैतरणी याश्चान्या नानुकीर्तिताः ।
 अथवा किं बहूक्तेन भाषितेन द्विजोत्तमाः ॥ १४ ॥
 पृथिव्यां सर्वतीर्थेषु सर्वेष्वायतनेषु च ।
 सामरेषु च शैलेषु नदीषु च सरःसु च ॥ १५ ॥
 यत्फलं स्नानदानेन राहुग्रस्ते दिवाकरे ।
 तत्फलं कृष्णमालोक्य महाज्यैष्ठ्यां लमेत्तरः ॥ १६ ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गन्तव्यं पुरुषोत्तमे ।
 महाज्यैष्ठ्यां मुनिश्रेष्ठा सर्वकामफलेप्सुभिः ॥ १७ ॥
 दृष्ट्वा रामं महाज्येष्ठं कृष्णं सुभद्रया सह ।
 विष्णुलोकं नरो याति समुद्रत्य समं कुलम् ॥ १८ ॥
 भुक्त्वा तत्र वरान्भोगान्यावदाभूतसंप्लवम् ।
 पुण्यक्षयादिहाऽऽगत्य चतुर्वेदो द्विजो भवेत् ॥ १९ ॥
 स्वधर्मनिरतः शान्तः कृष्णभक्तो जिनेन्द्रियः ।
 चैष्णवं योगमास्थाय ततो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ २० ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयंभुवृषिसंवादे महाज्यैष्ठी-
 प्रशंसावर्णनं नाम चतुःषष्टिमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४२३१

अथ पञ्चपष्टितमोऽध्यायः ।

कृष्णस्नानमाहात्म्यवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

कस्मिन्काले भवेत्स्नानं कृष्णस्य कमलोद्भव ।
विधिना केन तद्ब्रूहि ततो विधिचिदां वर ॥ १ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणुध्वं मुनयः स्नानं कृष्णस्य घटतो मम ।
रामस्य च सुभद्रायाः पुण्यं सर्वाघनाशनम् ॥ २ ॥
मासि ज्येष्ठे च संप्र,प्ते नक्षत्रे चन्द्रदैपते ।
पौर्णमास्यां तदा स्नानं सर्वकालं हरेर्द्विजाः ॥ ३ ॥
सर्वतीर्थमयः कृष्णस्तत्राऽऽस्ते निर्मलः शुचिः ।
तदा भोगयती तत्र प्रत्यक्षा भवति द्विजाः ॥ ४ ॥
तस्माज्ज्येष्ठ्यां समुद्धृत्य हैमाद्रेः कलशैर्जलम् ।
कृष्णरामाभिषेकार्यं सुभद्रायाश्च भो द्विजाः ॥ ५ ॥
एतथा सुशोभनं मञ्जं पताकाभिर्गलंरुतम् ।
सुदृढं सुखसंचारं वस्त्रैः पुष्पैरलरुतम् ॥ ६ ॥
विस्तोणं धूपितं धूपैः स्नानार्थं रामकृष्णयोः ।
सितपत्रपरिच्छन्नं मुक्ताहारापलम्बितम् ॥ ७ ॥
तत्र नानाषिधैर्षांघैः कृष्णं नीलाम्बरं द्विजाः ।
मध्ये सुभद्रां चाऽऽस्थाप्य जयमहूतनिस्वनेः ॥ ८ ॥

ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैश्चान्यैश्च जातिभिः ।
 अनेकशतसाहस्रैर्वृतं स्त्रीपुरुषैर्द्विजाः ॥ ६ ॥
 गृहस्थाः स्नातकाश्चैव यतयो ब्रह्मचारिणः ।
 स्नापयन्ति तदा कृष्णं मञ्चस्थं सहलायुधम् ॥ १० ॥
 तथा समस्ततीर्थानि पूर्वोक्तानि द्विजोत्तमाः ।
 स्वोदकैः पुष्पमिश्रैश्च स्नापयन्ति पृथक्पृथक् ॥ ११ ॥
 पश्चात्पटदशङ्खाद्यैर्भेरीमुरजनिस्वनैः ।
 काहलैस्तालशब्दैश्च मृदङ्गैर्भर्भरैस्तथा ॥ १२ ॥
 अन्यैश्च विविधैर्वाद्यैर्घण्टास्वनविभूषितैः ।
 स्त्रीणां मङ्गलशब्दैश्च स्तुतिशब्दैर्मनोहरैः ॥ १३ ॥
 जयशब्दैस्तथा स्तोत्रैर्वीणावेणुनिनादितैः ।
 श्रूयते सुमहाञ्छब्दः सागरस्येव गर्जतः ॥ १४ ॥
 मुनीनां वेदशब्देन मन्त्रशब्दैस्तथाऽपरैः ।
 नानास्तोत्ररवैः पुण्यैः सामशब्दोपवृंहितैः ॥ १५ ॥
 यतिभिः स्नातकैश्चैव गृहस्थैर्ब्रह्मचारिभिः ।
 स्नानकाले सुरश्रेष्ठ स्तुवन्ति परया मुदा ॥ १६ ॥
 श्यामैर्घश्याजनैश्चैव कुचभारावनामिभिः ।
 पीतरक्ताम्बराभिश्च माल्यदामावनामिभिः ॥ १७ ॥
 सरत्नकुण्डलैर्दिव्यैः सुवर्णस्तवकाग्धितैः ।
 चामरै रत्नदण्डैश्च धीज्येते रामकेशवौ ॥ १८ ॥
 यक्षविद्याधरैः सिद्धैः किन्नरैश्चाप्सरोगणैः ।
 परिवार्याम्बरगतैर्देवगन्धर्वचारणैः ॥ १९ ॥

आदित्या घसवो रुद्राः साध्या विश्वे मरुद्गणाः ।
 लोकपालास्तथा चान्ये स्तुवन्ति पुरषोत्तमम् ॥ २० ॥
 नमस्ते देवदेवेश पुराण पुरगोत्तम ।
 सर्गस्थित्यन्तर्द्देष लोकनाथ जगत्पते ॥ २१ ॥
 त्रैलोक्यधारिणं देवं ब्रह्मण्यं मोक्षकारणम् ।
 त नमस्यामहे भक्त्या सर्वकामफलप्रदम् ॥ २२ ॥
 म्नुत्वैवं विबुधाः कृष्णं रामं चैव महाबलम् ।
 सुमद्रां च मुनिश्रेष्ठास्तदाऽऽकारो व्यवस्थिताः ॥ २३ ॥
 गायन्ति देवगन्धर्वा नृत्यन्त्यप्सरसस्तथा ।
 देवतूर्याण्यवाचन्त धाता धान्ति सुशीतलाः ॥ २४ ॥
 पुष्पमिश्रं तदा मेघा ध्वन्त्याकाशगोचराः ।
 जयशब्दं च कुर्यन्ति मुनयः सिद्धचारणाः ॥ २५ ॥
 शक्राद्या विबुधाः सर्वे ऋषयः पितरस्तथा ।
 प्रजानां पतयो नागा ये चान्ये स्वर्गवासिनः ॥ २६ ॥
 ततो मद्गलसंभारैर्विधिमन्त्रपुरस्चनम् ।
 आभिषेचनिकं द्रव्यं गृहीत्वा देवतागणाः ॥ २७ ॥
 इन्द्रो विष्णुर्महार्षीर्षः सूर्यान्द्रमर्षो तथा ।
 धाता चैव विधाता च तथा चैवानिलानली ॥ २८ ॥
 पूषा भगोऽर्षमा त्वष्टा अशुनैव विषस्यता ।
 पद्मोभ्यां सद्दितो धीमान्मिश्रेण चरुणेन च ॥ २९ ॥
 रद्रेयंमुमिरादित्यैरभिम्यां च पृतः प्रभुः ।
 विभ्यैर्देवैर्मरुद्भिश्च साध्यैश्च पितृभिः सह ॥ ३० ॥

बहुलत्वाच्च नोक्ता ये विविधा देवतागणाः ।

ते देवस्यामियेकार्थं समायान्ति ततस्ततः ॥ ४२ ॥

गृहीत्वा ते तदा विप्राः सर्वे देवा दिव्यौकसः ।

आभिपेचनिकं द्रव्यं मङ्गलानि च सर्वशः ॥ ४३ ॥

दिव्यसंभारसयुक्तैः कलशैः काञ्चनैर्द्विजाः ।

सारस्वतीभिः पुण्याभिर्दिव्यतोयाभिरेव च ॥ ४४ ॥

तोयेनाऽऽकाशगङ्गायाः कृष्णं रामेण संगतम् ।

सपुष्पैः काञ्चनैः कुम्भैः स्नापयन्त्यधनिस्थिताः ॥ ४५ ॥

संचरन्ति विमानानि देवानामग्नये तथा ।

उच्चावचानि दिव्यानि कामगानि स्थिराणि च ॥ ४६ ॥

दिव्यरत्नविचित्राणि सेवितान्यप्सरोगणैः ।

गीतैर्वाद्यैः पताकाभिः शोभितानि समन्ततः ॥ ४७ ॥

एवं तदा मुनिध्रेष्ठाः कृष्णं रामेण संगतम् ।

स्नापयित्वा सुभद्रां च संस्तुवन्ति मुदाऽन्विताः ॥ ४८ ॥

जय जय लोकपाल भक्तक्षक जय जय प्रणतवत्सल जय
जय भूतचरण जय जयाऽऽदिदेव बहुकारण जय जय घासुदेव
जय जयासुरसंहरण जय जय दिव्यर्मान जय जय त्रिदशधर जय
जय जलधिशयन जय जय योगिधर जय जय सूर्यनेत्र जय जय
देवराज जय जय कैटमारै जय जय धेदधर जय जय कूर्मरूप जय
जय यमधर जय जय कमलनाभ जय जय शैलधर जय जय
योगशाधिञ्जय जय धेगधर जय जय विश्वमूर्ते जय जय चक्रधर
जय जय भूतनाथ जय जय धरणीधर जय जय शैवशाधिञ्जय

जय पीतवासो जय जय सोमकान्त जय जय योगवास जय जय
 दहनवक्त्र जय जय धर्मवास जय जय गुणनिधान जय जय
 श्रीनिवास जय जय गरुडगमन जय जय सुखनिवास जय जय
 धर्मकैतो जय जय महीनिवास जय जय गहनचरित्र जय जय
 योगिगम्य जय जय मखनिवास जय जय वेदवेद्य जय जय शान्तिकर
 जय जय योगिचिन्त्य जय जय पुष्टिकर जय जय ज्ञानमूर्ते जय
 जय कमलाकर जय जय भाववेद्य जय जय मुक्तिकर जय जय
 विमलदेह जय जय सस्वनिलय जय जय गुणसमृद्ध जय जय
 यज्ञकर जय जय गुणविहीन जय जय भोक्षकर जय जय भूश-
 रण्य जय जय कान्तियुत जय जय लोकशरण जय जय लक्ष्मी-
 युत जय जय पङ्कजाक्ष जय जय सृष्टिकर जय जय योगयुत
 जय जयातसीकुसुमश्यामदेह जय जय समुद्रविष्टदेह जय जय
 लक्ष्मीपङ्कजपट्चरण जय जय भक्तवश जय जय लोककान्त जय
 जय परमशान्त जय जय परमसार जय जय चक्रधर जय जय
 भोगियुत जय जय नीलाम्बर जय जय शान्तिकर जय जय मोक्ष-
 कर जय जय कल्पहर ॥ ४६ ॥

जय कृष्ण जगन्नाथ जय संकर्षणानुज ।

जय पद्मपलाशाक्ष जय चाञ्छाफलप्रद ॥ ५० ॥

जय मालावृत्तोरस्क जय चक्रगदाधर ।

जय पद्ममालयाकान्त जय विष्णो नमोऽस्तु ते ॥ ५१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एव स्तुत्वा तदा देवाः शक्राद्या हृष्टमानसाः ।

सिद्धचारणसंघाश्च ये चान्ये स्वर्गवासिनः ॥ ५२ ॥

मुनयो बालविल्याश्च कृष्ण रामेण संगतम् ।
 सुभद्रां च मुनिश्रेष्ठाः प्रणिपत्याम्यरे स्थिताः ॥ ५३ ॥
 दृष्ट्वा स्तुत्वा नमस्तुत्वा तदा ते त्रिदिर्घौकसः ।
 कृष्ण राम सुभद्रां च यान्ति स्व स्वं निवेशनम् ॥ ५४ ॥
 सचरन्ति विमानानि देवानामम्यरे तदा ।
 उश्वावचानि दिव्यानि कामगानि स्थिराणि च ॥ ५५ ॥
 दिव्यरत्नविचित्राणि सेवितान्यप्सरोगणैः ।
 गीतैर्वाद्यैः पताकाभिः शोभितानि समन्ततः ॥ ५६ ॥
 तस्मिन्काले तु ये मर्त्याः पश्यन्ति पुण्योत्तमम् ।
 बलभद्र सुभद्रां च ते यान्ति पद्मशयम् ॥ ५७ ॥
 सुभद्रारामसहितं मञ्जुस्थं पुरुषोत्तमम् ।
 दृष्ट्वा निरामयं स्यान् यान्ति नास्त्यत्र सशयः ॥ ५८ ॥
 कपिलाशतदानेन यत्फलं पुष्करे स्मृतम् ।
 तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्जुस्थं सहलायुधम् ॥
 सुभद्रा च मुनिश्रेष्ठाः प्राप्नोति शुभरुध्रः ॥ ५९ ॥
 कन्याशतप्रदानेन यत्फलं समुदाहृतम् ।
 तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्जुस्थं लभते नरः ॥ ६० ॥
 सुवर्णशतनिष्काणां दानेन यत्फलं स्मृतम् ।
 तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्जुस्थं लभते नरः ॥ ६१ ॥
 गोसहस्रप्रदानेन यत्फलं परिर्कीर्तितम् ।
 तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्जुस्थं लभते नरः ॥ ६२ ॥

भूमिदानेन विधिवद्यत्फलं समुदाहृतम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्चस्थं लभते नरः ॥ ६३ ॥

यत्फलं चान्नदानेन अर्घातिथयेन कीर्तितम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्चस्थं लभते नरः ॥ ६४ ॥

वृषोत्सर्गेण विधिवद्यत्फलं समुदाहृतम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्चस्थं लभते नरः ॥ ६५ ॥

यत्फलं तोयदानेन ग्रीष्मे वाऽन्यत्र कीर्तितम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्चस्थं लभते नरः ॥ ६६ ॥

तिलधेनुप्रदानेन यत्फलं संप्रकीर्तितम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्चस्थं लभते नरः ॥ ६७ ॥

गजाश्वरथदानेन यत्फलं समुदाहृतम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्चस्थं लभते नरः ॥ ६८ ॥

सुवर्णशृङ्गीदानेन यत्फलं समुदाहृतम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्चस्थं लभते नरः ॥ ६९ ॥

जलधेनुप्रदानेन यत्फलं समुदाहृतम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्चस्थं लभते नरः ॥ ७० ॥

दानेन घृतधेन्वाश्च फलयत् समुदाहृतम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्चस्थं लभते नरः ॥ ७१ ॥

चान्द्रायणेन वीर्णेन यत्फलं समुदाहृतम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्चस्थं लभते नरः ॥ ७२ ॥

मासोपवासैर्विधिवद्यत्फलं समुदाहृतम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्चस्थं लभते नरः ॥ ७३ ॥

अथ किं बहुनोक्तेन भाषितेन पुनः पुनः ।
 तस्य देवस्य माहात्म्यं, मञ्चस्थस्य द्विजोत्तमाः ॥ ७४ ॥
 यत्फलं सर्वतीर्थेषु त्रैदानैश्च कीर्तितम् ।
 तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्चस्थं सहलायुधम् ॥ ७५ ॥
 सुभद्रां च मुनिश्रेष्ठाः प्राप्नोति शुभद्वारः ।
 तस्माद्गरोऽथवा नारी पश्येत्तं पुरुषोत्तमम् ॥ ७६ ॥
 ततः समस्ततीर्थानां लभेत्स्नानादिकं फलम् ।
 स्नानशेषेण कृष्णस्य तोयेनाऽऽत्माऽभिषिच्यते ॥ ७७ ॥
 वन्ध्या मृतप्रजा या तु दुर्मगा ग्रहपीडिता ।
 राक्षसाद्यैर्गृहीता वा तथा रोगैश्च संहताः ॥ ७८ ॥
 सद्यस्ताः स्नानशेषेण उद्वेगेनाभिषेचिताः ।
 प्राप्नुवन्तीप्सितान् कामान्यान्यान्याञ्छन्ति चेप्सितान् ॥ ७९ ॥
 पुत्रार्थिनी लभेत्पुत्रान्सौभाग्यं च सुपार्थिनी ।
 रोगार्ता मुच्यन्ते रोगाद्धनं च धनकाङ्क्षिणी ॥ ८० ॥
 पुण्यानि यानि तोयानि तिष्ठन्ति धरणीतले ।
 तानि स्नानावशेषस्य फलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ८१ ॥
 तस्मात्स्नानावशेषं यत्कृष्णस्य सलिलं द्विजाः ।
 तेनाभिषिञ्चेद्वात्राणि सर्वकामप्रदं हि तन् ॥ ८२ ॥
 स्नातं पश्यन्ति ये कृष्णं यजन्तं दक्षिणामुखम् ।
 ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यन्ते ते न संशयः ॥ ८३ ॥
 शास्त्रेषु यत्फलं प्रोक्तं पृथिव्यास्त्रिमदक्षिणीः ।
 दृष्ट्वा नरो लभेत्कृष्णं यजन्तं दक्षिणामुखम् ॥ ८४ ॥

तीर्थयात्राफलं यत्तु पृथिव्यां समुदाहृतम् ।
 दृष्ट्वा नरो लभेत्कृष्णं तत्फलं दक्षिणामुखम् ॥ ८५ ॥
 वदर्यां यत्फलं प्रोक्तं दृष्ट्वा नारायणं नरम् ।
 दृष्ट्वा नरो लभेत्कृष्णं तत्फलं दक्षिणामुखम् ॥ ८६ ॥
 गङ्गाद्वारे कुरुक्षेत्रे स्नानदानेन यत्फलम् ।
 दृष्ट्वा नरो लभेत्कृष्णं तत्फलं दक्षिणामुखम् ॥ ८७ ॥
 प्रयागे च महामात्र्यां यत्फलं समुदाहृतम् ।
 दृष्ट्वा नरो लभेत्कृष्णं तत्फलं दक्षिणामुखम् ॥ ८८ ॥
 शालग्रामे महाचैत्र्यां स्नानदानेन यत्फलम् ।
 दृष्ट्वा नरो लभेत्कृष्णं तत्फलं दक्षिणामुखम् ॥ ८९ ॥
 महाभिधानकार्तिक्यां पुष्करे यत्फलं स्मृतम् ।
 दृष्ट्वा नरो लभेत्कृष्णं तत्फलं दक्षिणामुखम् ॥ ९० ॥
 यत्फलं स्नानदानेन गङ्गासागरसंगमे ।
 दृष्ट्वा नरो लभेत्कृष्णं तत्फलं दक्षिणामुखम् ॥ ९१ ॥
 अस्ते सूर्ये कुरुक्षेत्रे स्नानदानेन यत्फलम् ।
 दृष्ट्वा नरो लभेत्कृष्णं तत्फलं दक्षिणामुखम् ॥ ९२ ॥
 गङ्गायां सर्वतीर्थेषु यामुनेषु च भो द्विजाः ।
 सारम्यतेषु तीर्थेषु तथाऽन्येषु सरःसु च ॥ ९३ ॥
 यत्फलं स्नानदानेन विधिवत्समुदाहृतम् ।
 दृष्ट्वा नरो लभेत्कृष्णं तत्फलं दक्षिणामुखम् ॥ ९४ ॥
 पुष्करे चाथ तीर्थेषु गये चामरकण्ठके ।
 नैमिषादिषु तीर्थेषु क्षेत्रेष्वायतनेषु च ॥ ९५ ॥

यत्फलं स्नानदानेन राहुप्रस्ते दिवाकरे ।

दृष्ट्वा नरो लभैत्कृष्णं तत्फलं दक्षिणामुखम् ॥ ६६ ॥

अथ किं पुनस्क्तेन भापिनेन पुनः पुनः ।

यत्किञ्चित्कथितं चात्र फल पुण्यस्य कर्मणः ॥ ६७ ॥

वेदशास्त्रे पुराणे च भारते च द्विजोत्तमाः ।

धर्मशास्त्रेषु सर्वेषु तथाऽन्यत्र मनीषिभिः ॥ ६८ ॥

दृष्ट्वा नरो लभैत्कृष्णं तत्फलं सहलायुधम् ।

सकलं भद्रया सार्धं व्रजन्तं दक्षिणामुखम् ॥ ६९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो स्वयंभृषिसंवादे कृष्णस्नानमा-

हात्म्यवर्णनं नाम पञ्चपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तत्यङ्काः—४३३०

अथ पट्टपष्टितमोऽध्यायः ।

गुडिवायात्रामाहात्म्यकथनम्

ब्रह्मीवाच ।

गुडिचामण्डपं यान्तं ये पश्यन्ति रथे स्थितम् ।

कृष्णं यत् सुमद्रां च ते यान्ति भवनं हरिः ॥ १ ॥

ये पश्यन्ति तदा कृष्णं सप्ताहं मण्डपे स्थितम् ।

दलिनं च सुमद्रां च विष्णुशोकं व्रजन्ति ते ॥ २ ॥

न तेषां दुर्लभं किञ्चित्फलं यस्य यदीप्सितम् ।
भविष्यति नृपश्रेष्ठ मत्प्रसादादसंशयम् ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त्वा तु तं देवस्तत्रैवान्तरधीयत ।
स तु राजवरः श्रीमान्कृतकृत्योऽभवत्तदा ॥ १३ ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गुडिवायां द्विजोत्तमाः ।
सर्वकामप्रदं देवं पश्येत्सं पुरुषोत्तमम् ॥ १४ ॥
अपुत्रो लभते पुत्रान्निर्धनो लभते धनम् ।
रोगाद्य मुच्यते रोगी कत्या प्राप्नोति सत्पतिम् ॥ १५ ॥
आयुः कीर्तिं यशो मेधां बलं विद्यां धृतिं पशुन् ।
नरः संततिमाप्नोति रूपसौख्यसंगदम् ॥ १६ ॥
यान्यान्समीहते भोगान्दृष्ट्वा तं पुरुषोत्तमम् ।
नरो वाऽप्यथवा नारी तांस्तान्प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ १७ ॥
यात्रा कृत्वा गुडिवायां विधिवन्मुसमाहितः ।
आपाद्वस्य सिने पक्षे नरो योषिदभाषि वा ॥ १८ ॥
दृष्ट्वा कृष्णं च रामं च सुभद्रां द्विजोत्तमाः ।
दशपञ्चाश्वमेधाना फलं प्राप्नोति चाधिकम् ॥ १९ ॥
सप्ताररात्सप्त परान्प्रशानुद्धृत्य चाऽऽत्मनः ।
कामगेन विमानेन सर्वस्त्वेरत्नैरुत्त ॥ २० ॥
गन्धर्वैरुत्तरोभिश्च स्नेयमानो यथोत्तरेः ।
रूपवान्सुभगः शूरो नरो विष्णुपुरं व्रजेत् ॥ २१ ॥

तत्र भुक्त्वा वरान्भोगान्यावदाभूतसंप्लवम् ।
 सर्वकामसमृद्धात्मा अरामरणवर्जितः ॥ २२ ॥
 पुण्यक्षयादिहाऽऽगत्य चतुर्वेदी द्विजो भवेत् ।
 वैष्णवं योगमास्थाय ततो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ २३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयंभुःपिसंवादे गुडिवायात्रा-
 माहात्म्यनिरूपणं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४३३३

अथ सप्तषष्टितमोऽध्यायः ।

द्वादशयात्रामाहात्म्यवर्णनम् ।

मुनय ऊचुः ।

एकैकस्यास्तु यात्रायाः फलं ब्रूहि पृथक्पृथक् ।
 यत्प्राप्नोति नरः कृत्वा नारी धा तत्र संयता ॥ १ ॥

ब्रह्मोवाच ।

प्रतियात्राफलं विप्राः शृणुध्वं गदतो मम ।
 यत्प्राप्नोति नरः कृत्वा तस्मिन्क्षेत्रे सुसंयतः ॥ २ ॥
 गुडिवायां तथोत्थाने फाल्गुन्यां विपुवे तथा ।
 यात्रां कृत्वा विधानेन द्रष्ट्वा कृष्णं प्रणम्य च ॥ ३ ॥
 संकर्षणं सुभद्रां च लभेत्सर्वत्र वै फलम् ।
 नरो गच्छेद्विष्णुलोके यावद्दिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ४ ॥

याचद्यात्रां ज्येष्ठमासे करोति विधिवन्नरः ।
 तावत्कल्प विष्णुलोके सुखं भुङ्क्ते न संशयः ॥ ५ ॥
 तस्मिन्क्षेत्रवरे पुण्ये रम्ये श्रीपुण्योत्तमे ।
 भुक्तिमुक्तिप्रदे नृणां सर्वसत्त्वसुखावहे ॥ ६ ॥
 ज्येष्ठे यात्रां(त्रा) नरः कृत्वा नारी वा संयतेन्द्रियः ।
 यथोक्तेन विधानेन दश हे च समाहितः ॥ ७ ॥
 प्रतिष्ठां कुरुते यस्तु शाठ्यदम्भविजितः ।
 स भुक्त्वा विविधान्भोगान्मोक्षं चान्ते लभेद्बुधुषम् ॥ ८ ॥

मुनय ऊचुः ।

श्रोतुमिच्छामहे देव प्रतिष्ठां पदतरतय ।
 विधानं चार्चनं दान फलं तत्र जगत्पतेः ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणुध्वं मुदिशार्दूलाः प्रतिष्ठां विधिचादिताम् ।
 यां कृत्वा तु नरो भवत्या नारी वा न्भते फलम् ॥ १० ॥
 यात्रा द्वादश संपूर्णा यदा म्यात्तु(स्युस्तु) द्विजोत्तमाः ।
 तदा कुर्वीत विधिवत्प्रतिष्ठां पानाशिनीम् ॥ ११ ॥
 ज्येष्ठे मासि ि ते पक्षे द्वेकादश्यां समाहितः ।
 गत्वा जलाशयं पुण्यमात्रम्य प्रयतः शुचिः ॥ १२ ॥
 आवाप्य सर्वतीर्थानि ध्यात्वा नारायणं तथा ।
 ततः स्नानं प्रकुर्वीत विधिवन्मुममाहितः ॥ १३ ॥
 यस्य यो विधिर्गदिष्टः स्रुपिमिः स्नातकर्मणि ।
 तेनैष तु विधानेन स्नानं तस्य विधीयते ॥ १४ ॥

स्नात्वा सम्यग्विधानेन ततो देवानृषीन्पितॄन् ।
 संतर्पयेत्तथाऽन्यांश्च नामगोत्रविधानवित् ॥ १५ ॥
 उर्त्वार्यं वाससीं घाँते निर्मले परिधाय वै ।
 उपस्पृश्य विधानेन भास्कराभिमुखस्ततः ॥ १६ ॥
 गायत्रीं पावनीं देवां मनसा वेदमातङ्गम् ।
 सर्वपापहरां पुण्यां जपेदष्टोत्तरं शतम् ॥ १७ ॥
 पुण्यांश्च सौरमन्त्रांश्च श्रद्धया सुसमाहितः ।
 त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य भास्करं प्रणमेत्ततः ॥ १८ ॥
 वेदोक्तं त्रिषु वर्णेषु स्नानं जाप्यमुदाहृतम् ।
 त्वांशुद्रयोः स्नानजाप्यं वेदोक्तविधिर्वर्जितम् ॥ १९ ॥
 ततो गच्छेद्गृहं मौनीं पूजयेत्पुरयोत्तमम् ।
 प्रक्षाल्य हस्तां पादां च उपस्पृश्य यथाविधि ॥ २० ॥
 घृतेन स्नापयेद्देवं क्षीरेण तदनन्तरम् ।
 मधुगन्धोदरेनैव तीर्थचन्दनवारिणा ॥ २१ ॥
 ततो वह्नयुगं श्रेष्ठं भक्त्या तं परिधाययेत् ।
 चन्दनागरकपूरैः कुङ्कुमेन विलेपयेत् ॥ २२ ॥
 पूजयेत्परया भक्त्या पद्मैश्च पुरयोत्तमम् ।
 अन्यैश्च वैष्णवैः पुष्पैरर्चयेन्मल्लिकादिभिः ॥ २३ ॥
 संपूज्यैवं जगन्नाथं भुक्तिभुक्तिप्रदं हरिम् ।
 धूपं चागुरसंयुक्तं दहेद्देवस्य चाग्रतः ॥ २४ ॥
 गुग्गुलं च मुनिश्रेष्ठा दहेद्गन्धसमन्वितम् ।
 क्षीपं प्रज्वालयेद्भक्त्या यथाशक्त्या(क्ति) घृतेन वै ॥ २५ ॥

अन्यांश्च दीपकान्दद्याद्द्वादशैव समाहितः ।
 घृतेन च मुनिश्रेष्ठास्तिलतैलेन वा पुनः ॥ २६ ॥
 नैवेद्ये पायसापूपशङ्कुलीचटकं तथा ।
 मोदकं फाणितं घाऽल्पं फलानि च निवेदयेत् ॥ २७ ॥
 एवं पञ्चोपचारेण संपूज्य पुरुषोत्तमम् ।
 नमः पुरुषोत्तमायेति जपेद्द्वैष्टोत्तरं शतम् ॥ २८ ॥
 ततः प्रसादयेद्देवं भक्त्या तं पुरुषोत्तमम् ।
 नमस्ते सर्वलोकेश भक्तानामभयप्रद ॥ २९ ॥
 संसारसागरे मग्नं प्राहि मा पुरुषोत्तम ।
 यारते मया कृता यात्रा द्वादशैव जगत्पते ॥ ३० ॥
 प्रसादात्तव गोधिन्द संपूर्णाङ्गता भवन्तु मे ।
 एवं प्रसाद्य तं देवं दण्डवत्प्रणिपत्य च ॥ ३१ ॥
 ततोऽर्चयेद्गुरुं भक्त्या पुष्पवस्त्रानुलेपनैः ।
 नानयोरन्तरं यत्प्रमाद्विर्यं मुनिसत्तमाः ॥ ३२ ॥
 देवस्योपरि कुर्यात् श्रद्धया सुसमाहितः ।
 नानापुष्पैर्मुनिश्रेष्ठा विनिभ्रं पुष्पमण्डपम् ॥ ३३ ॥
 कृत्वाऽवधारणं पञ्चाङ्गात् फारयेन्निशि ।
 कथं च पातुर्देवस्य गीतिकां चापि फारयेत् ॥ ३४ ॥
 ध्यायन्पठन्स्तुवन्देवं प्रणयेद्भजनीं वृध ।
 ततः प्रमाने चिमले द्वादश्यां द्वादशैव तु ॥ ३५ ॥
 निमन्त्रयेद्भुवतः तातान्ब्राह्मणान्पेदपारगान् ।
 इतिदासपुराणताञ्जोत्रियान्संयतेन्द्रियान् ॥ ३६ ॥

स्नात्वा सम्यग्विधानेन ध्यातवासा जितेन्द्रियः ।
 स्नापयेत्पूर्ववत्तत्र पूजयेत्पुरुषोत्तमम् ॥ ३७ ॥
 गन्धैः पुष्पैरुपहारैर्नैवेद्यैर्दोषकैस्तथा ।
 उपचारैर्वहुविधैः प्रणिपानैः प्रदक्षिणैः ॥ ३८ ॥
 जाप्यैः स्तुतिनमस्कारैर्गीतवाद्यैर्मनोहरैः ।
 संपूज्यैथ जगन्नाथं ब्राह्मणान्पूजयेत्ततः ॥ ३९ ॥
 द्वादशैव तु गास्त्रेभ्यो दत्त्वा कनकमेव च ।
 छत्रोपानयुगं चैव श्रद्धामक्तिसमन्वितः ॥ ४० ॥
 भक्त्या तु सघनं तेभ्यो दद्याद्ब्रह्मादिकं द्विजाः ।
 सद्भावेन तु गोविन्दस्नोष्यते पूजितो यतः ॥ ४१ ॥
 आचार्याय तनो दद्याद्गोवस्त्रं कनकं तथा ।
 छत्रोपानयुगं चान्यत्कास्यपात्रं च भक्तिः ॥ ४२ ॥
 ततस्तान्मोजयेद्विप्रान्मोज्यं पायसपूर्वकम् ।
 पद्मान्नं मक्ष्यमोज्यं च गुडसर्पिःसमन्वितम् ॥ ४३ ॥
 ततस्तानन्नृप्तांश्च ब्राह्मणान्स्वस्थमानसान् ।
 द्वादशैवोदकुम्भाश्च दद्यात्तेभ्यः समोदकान् ॥ ४४ ॥
 दक्षिणां च यथाशक्त्या(क्ति) दद्यात्तेभ्यो विमन्सरः ।
 कुम्भं च दक्षिणां चैव आचार्याय निवेदयेत् ॥ ४५ ॥
 एवं संपूज्य तान्विप्रान्गुरुं ज्ञानप्रदायकम् ।
 पूजयेत्परया भक्त्या विष्णुतुल्यं द्विजोत्तमा ॥ ४६ ॥
 सुवर्णवस्त्रगोधान्यैर्द्रव्यैश्चान्यैर्धरैर्बुधः ।
 संपूज्य तं नमस्कृत्य इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ४७ ॥

सर्वव्यापी जगन्नाथः शङ्खचक्रगदाधरः ।

अनादिनिधनो देवः प्रीयतां पुरुषोत्तमः ॥ ४८ ॥

इत्युद्यार्य ततो विप्रांस्त्रिः कृत्वा च प्रदक्षिणाम् ।

प्रणम्य शिरसा भक्त्या भावायं तु विसर्जयेत् ॥ ४९ ॥

ततस्तान्ब्राह्मणान्भक्त्या चाऽऽसीमान्तमनुव्रजेत् ।

अनुव्रज्य तु तान्सर्वात्मसृष्टय निवर्तयेत् ॥ ५० ॥

वान्धवैः स्वजनैर्युक्तस्ततो भुञ्जीत घाग्यतः ।

अन्यैश्चोपासयैर्देर्निर्भिक्षुकैश्चाशकाङ्क्षिभिः ॥ ५१ ॥

एवं कृत्वा नरः सम्यङ्नारी वा लभते फलम् ।

अश्वमेधसद्व्याणां राजसूयशतस्य च ॥ ५२ ॥

अतीतं शतमादाय पुरुषाणां नरोत्तमाः ।

भविष्यं च शतं विमाः स्वर्गत्या दिव्यरूपधृक् ॥ ५३ ॥

सर्वलक्षणसंपन्नः सर्वालंकारभूषितः ।

सर्वकामसमृद्धात्मा देवचण्डिगतज्वरः ॥ ५४ ॥

रूपयौवनसंपन्नो गुणैः सर्वैरलंघितः ।

स्नूयमानोऽप्मरोभिश्च गन्धर्वैः समलंघितः ॥ ५५ ॥

विमानेतार्कषर्णेन कामगेन स्थिरेण च ।

पताकाध्वजयुक्तेन सर्वरत्नैरलंघितः ॥ ५६ ॥

उद्योतयन्दिशः सर्वा आकाशे विगतः प्रमः ।

युवा महायतो धीमान्विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ५७ ॥

तत्र फल्पशतं यापद्भुङ्क्ते भोगान्यथेप्सितान् ।

सिद्धाप्सरोभिर्गन्धर्वैः सुरविद्याधरोरगैः ॥ ५८ ॥

सूयमानो मुनिवरैस्त्रिष्टुते विगतञ्चरः ।

यथा देवो जगतायः शङ्खचक्रगदाधरः ॥ ५६ ॥

तथाऽर्नो मुदिनो विप्राः कृत्वा रूपं चतुर्भुजम् ।

भुक्त्वा तत्र वरान्मोगान्काडां कृत्वा सुरैः सह ॥ ६० ॥

तदन्ते ब्रह्मसदनमायाति सर्वकामदम् ।

सिद्धविद्याधरैश्चापि शोभितं सुरकिन्नरैः ॥ ६१ ॥

कालं तत्रतिकल्पं तु तत्र भुक्त्वा सुखं नरः ।

तत्सादायाति विप्रेन्द्रा सर्वकामफलप्रदम् ॥ ६२ ॥

उल्लोकं सुरगणैः सेवितं सुसमोन्नदम् ।

अनेकरानसाहस्रैर्विनातैः समलंकृतम् ॥ ६३ ॥

सिद्धविद्याधरैर्यज्ञैर्भूमिं वैत्यदानवैः ।

अशौतिकल्पकालं तु तत्र भुक्त्वा सुखं नरः ॥ ६४ ॥

तदन्ते याति गोलोकं सर्वभोगसमन्वितम् ।

सुरसिद्धाप्नरोनिश्च शोभितं सुमनोहरम् ॥ ६५ ॥

तत्र सप्ततिकल्पान्भुक्त्वा भोगमनुत्तमम् ।

दुर्लभं त्रिषु लोकेषु स्वम्यचित्तो यथाऽमरः ॥ ६६ ॥

तत्सादागच्छते लोकं प्रजापत्यमनुत्तमम् ।

गन्धर्वाप्नरैः सिद्धैर्मृतिविद्याधरैर्वृतः ॥ ६७ ॥

षष्टिकल्पान्सुखं तत्र भुक्त्वा नानाविधं मुदा ।

तदन्ते शक्रमवनं नानाश्चर्यसमन्वितम् ॥ ६८ ॥

गन्धर्वैः किन्नरैः सिद्धैः सुरविद्याधरोगैः ।

सुर्यकाप्सरसैः साध्यैर्वृत्तैश्चान्यैः सुरोत्तमैः ॥ ६९ ॥

आगत्य तत्र पञ्चाशत्कल्पान्भुक्त्वा सुखं नरः ।
 सुरलोकं ततो गत्वा विमानैः समलंरुतः ॥ ७० ॥
 चत्वारिंशत् कल्पांस्तु भुक्त्वा भोगान्सुदुर्लभान् ।
 आगच्छते ततो लोकं नक्षत्रारुघ्यं सुदुर्लभम् ॥ ७१ ॥
 ततो भोगान्वरान्भुङ्क्ते त्रिंशत्कल्पान्यथेप्सितान् ।
 तस्मादागच्छते लोकं शशाङ्कस्य द्विजोत्तमाः ॥ ७२ ॥
 यत्रासौ तिष्ठते सोमः सर्वदेवैरलंरुतः ।
 तत्र विंशतिकल्पास्तु भुक्त्वा भोगं सुदुर्लभम् ॥ ७३ ॥
 आदित्यस्य ततो लोकमायाति सुरपूजितम् ।
 नानाध्वयंमयं पुण्यं गन्धर्वाप्सर सेवितम् ॥ ७४ ॥
 तत्र भुक्त्वा शुभान्भोगान्दश कल्पान्द्विजोत्तमाः ।
 तस्मादायाति भुवनं गन्धर्वाणां सुदुर्लभम् ॥ ७५ ॥
 तत्र भोगान्समस्तांध कल्पमेकं यथासुप्तम् ।
 भुक्त्वा चाऽऽयाति मेदिन्या राजा भवति धार्मिकः ॥ ६६ ॥
 नक्षत्रती मदावीशो गुणैः सर्वैरलंरुतः ।
 एत्या राज्यं स्वधर्मेण यज्ञैरिष्ट्या सुदक्षिणैः ॥ ७७ ॥
 तदन्ते योगिनां लोकं गत्वा मोक्षप्रदं शिवम् ।
 तत्र भुक्त्वा धरान्भोगान्वावद्राभूत्संततम् ॥ ७८ ॥
 तस्मादागच्छते चात्र जायते योगिनां कुले ।
 प्रचरे धैष्ण्ये विप्रा दुर्लभे साधुसंमते ॥ ७९ ॥
 चतुर्वेदी विप्रवरो यमैरिष्ट्याऽऽप्तदक्षिणैः ।
 धैष्ण्यं योगमास्थाय ततो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ८० ॥

एव यात्राफल विप्रा मया सम्यगुदाहृतम् ।
 भुक्तिमुक्तिप्रदं नृणां किमन्यच्छ्रेतुमिच्छथ ॥ ८१ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिव्राह्मे स्वयम्भृपिसवादे
 द्वादशयात्राफलमाहात्म्यनिरूपण नाम
 सप्तपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥
 आदित श्लोकानां सम्पद्यङ्का — ४४१४

अथाष्टपष्टितमोऽध्यायः ।

विष्णुलोकवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

श्रेतुमिच्छामहे देव विष्णुलोकमनामयम् ।
 लोकानन्दकरं कान्तं सर्वाश्चर्यसमन्वितम् ॥ १ ॥
 प्रमाणं तस्य लोकस्य भोगं कान्तिं बलं प्रभो ।
 कर्मणा केन गच्छन्ति तत्र धर्मपरायणाः ॥ २ ॥
 दर्शनात्स्पर्शनाद्वाऽपि तीर्थस्नानादिनाऽपि वा ।
 विस्तराद्ब्रूहि तत्त्वेन परं कौतूहलं हि न ॥ ३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणुध्वं मुनयः सर्वे यत्परं परमं पदम् ।
 भक्तानामीहितं धन्यं पुण्यं ससारनाशनम् ॥ ४ ॥

प्रवरं सर्वलोकाना विष्ण्वार्यं वदतो मम ।
 सर्वाश्चर्यमयं पुण्यं स्थानं त्रैलोक्यपूजितम् ॥ ५ ॥
 बशोकैः पारिजातैश्च मन्दारैश्च म्पकद्रुमैः ।
 मालतोमह्लिकाकुन्दैर्वकुलैर्नागवैसरैः ॥ ६ ॥
 पुष्पागैरतिमुक्तैश्च प्रियङ्गुतगराजुनैः ।
 पाटलाचूतखदिरैः कर्णिकारवनोज्ज्वलैः ॥ ७ ॥
 नारङ्गैः पनसैर्लोघ्रैर्निम्बदाडिमसर्जकैः ।
 द्राक्षालकुचसर्जूरैर्मधुकेन्द्रफलैर्द्रुमैः ॥ ८ ॥
 कपित्थैर्नारिकेरैश्च तालैः श्रीफलसभयैः ।
 कल्पवृक्षैरसंगपैश्च घन्यैरन्यैः सुशोभनैः ॥ ९ ॥
 सरलैश्चन्दनैर्नोपैर्देवदारुशुभाञ्जनैः ।
 जार्तालवङ्गकङ्कोलैः कर्पूरामोदवासिमि ॥ १० ॥
 ताम्बूलपत्रनिचयैस्ताथा पूर्णाफलद्रुमैः ।
 अन्यैश्च विविधैर्गृक्षैः सर्वतुंफलशोभितैः ॥ ११ ॥
 पुष्पैर्नानाविधैर्धौव लतागुच्छसमुद्भवैः ।
 नानाजलाशयैः पुष्पैर्नानापक्षिरत्नैर्यरैः ॥ १२ ॥
 दीर्घिकाशतसंघातैस्तोयपूर्णैर्मनोहरैः ।
 कुमुदैः शतपत्रैश्च पुष्पैः कोकनदैर्वरैः ॥ १३ ॥
 रक्तनीलोत्पलैः कान्तैः फल्गवैश्च मुगन्धिभिः ।
 अन्यैश्च जलजैः पुष्पैर्नानावर्णैः सुशोभनैः ॥ १४ ॥
 हंसकारण्डवाकर्णैर्द्वन्द्वयाकोपशोभितैः ।
 कोयष्टिर्वैश्व दात्युहैः फारण्डपरवाकुलैः ॥ १५ ॥

चातकै प्रियपुत्रैश्च जीवजीवकजातिभि ।
 अन्यैर्दिव्यैर्जलचरैर्विहारमधुरस्वनै ॥ १६ ॥
 एव नानाविधैर्दिव्यैर्नानाश्चर्यसमन्वितै ।
 वृक्षैर्जलाशयै पुण्यैभूपित सुमनोहरै ॥ १७ ॥
 तत्र दिव्यैर्विमानैश्च नानारत्नविभूपितै ।
 कामगै काञ्चनै शुभ्रैर्दिव्यगन्धर्वनादितै ॥ १८ ॥
 तरुणादित्यसकाशैरप्सरोगिरिलङ्कृतै ।
 हेमशय्यासनयुतैर्नानाभोगसमन्वितै ॥ १९ ॥
 खेचरै सपताकैश्च मुक्ताहारावलम्बिभि ।
 नानावर्णैरसख्यातैर्जातरूपपरिच्छद्वै ॥ २० ॥
 नानाकुसुमगन्धाढ्यैश्चन्दनागुरुभूपितै ।
 सुखप्रचारग्रहलैर्नानावादित्रनि स्यनै ॥ २१ ॥
 मनोमारुततुल्यैश्च किङ्किणीस्तवकाकुलै ।
 विहरन्ति पुरे तस्मिन्वैष्णवे लोकपूजिते ॥ २२ ॥
 नानाङ्गनाभि सतत गन्धर्वाप्सरसादिभि ।
 चन्द्राननाभि कान्ताभिर्योपिद्वि सुमनोहरै ॥ २३ ॥
 पीनोन्नतकुचाग्राभि सुमभ्याभि समन्तत ।
 श्यामावदातवर्णाभिर्मत्तमातङ्गनामिभि ॥ २४ ॥
 परिचार्य नरश्रेष्ठ वीजयन्ति स्म ता स्त्रिय ।
 चामरै रुक्मदण्डैश्च नानारत्नविभूपितै ॥ २५ ॥
 गीतनृत्यैस्तथा वाद्यैर्मोदमानैर्मदालसै ।
 यक्षविद्याधरै सिद्धैर्गन्धर्वैरप्सरोगणै ॥ २६ ॥

मुरसघैश्च श्रुतिभिः शुशुभे भुवनोत्तमम् धनम् ।
 तत्र प्राप्य महाभोगान्प्राप्नुवन्ति मनीषिणः ॥ २७ ॥
 पटराजसर्मापे तु दक्षिणस्योदधेस्तटे ।
 दृष्टं यैर्भगवान्पुष्प पुष्कराक्षो जगत्पतिः ॥ २८ ॥
 मीडन्त्यप्सरसैः सार्धं यावदुद्योश्चन्द्रतारु-
 तम् ।
 प्रतप्तहेमसकाशा जरामरणवर्जिता ॥ २९ ॥
 सर्वदुःखविहीनाश्च कृष्णाग्लानिविचरि-
 ता ।
 चतुर्भुजा महावीर्या घनमागविभूषि-
 ता ॥ ३० ॥
 श्रोत्रसल्लाघ्णैर्युक्ता शङ्खधरा-
 तधरा ।
 केचिन्मूर्खीत्यलक्ष्यामा केचित्का-
 र्ज्वलसनिमा ॥ ३१ ॥
 केचिन्मरुतप्रपया केचिद्वैदूर्यस-
 निमा ।
 श्यामवर्णा कुण्डलिनस्तथाऽन्ये-
 वज्रसनिमा ॥ ३२ ॥
 न तादृशसंश्रयाना भान्ति लोका-
 द्विजोत्तमा ।
 यादृग्भान्ति हरिलोक सर्वाऽन्यसमा-
 न्य ॥ ३३ ॥
 न तत्र पुत्रावृत्तिर्गमनाज्जायते द्विजा ।
 प्रमापात्तस्य देवस्य यापदाभूत्तमगवम् ॥ ३४ ॥
 पित्रान्ति पुरे दिव्ये रूपरूपेणगविता ।
 वृष्ण राम सुमन्त्रा न पश्यन्ति पुत्रोत्तमे ॥ ३५ ॥
 प्राप्तहेमसकाशा तरुणादिदिव्यनिभम् ।
 पुरमन्धे हरेभान्ति मन्दिर रत्नभूषितम् ॥ ३६ ॥
 अनेकज्ञानसादृशैः पतार्षैः समगृह्यतम् ।
 यो ननायुतपिस्तीर्णैः हेमप्राकारयेष्टितम् ॥ ३७ ॥

नानावर्णैर्ध्वजैश्चित्रैः कल्पितैः सुमनोहरैः ।
 विभाति शारदो यद्वन्नक्षत्रैः सह चन्द्रमाः ॥ ३८ ॥
 चतुर्द्वारं सुविस्तीर्णं कञ्चुकीभिः सुरक्षितम् ।
 पुरसप्तकसंयुक्तं महोन्सेकं मनोहरम् ॥ ३९ ॥
 प्रथमं काञ्चनं तत्र द्वितीयं मरकतैर्युतम् ।
 इन्द्रनीलं तृतीयं तु महानीलं ततः परम् ॥ ४० ॥
 पुरं तु पञ्चमं दीप्तं पद्मरागमयं पुरम् ।
 षष्ठं वज्रमयं विप्रा वैदूर्यं सप्तमं पुरम् ॥ ४१ ॥
 नानारत्नमयैर्हर्मप्रवालाङ्कुरभूपितैः ।
 स्तम्भैरद्भुतसंकाशीर्भाति तद्भवनं महत् ॥ ४२ ॥
 दृश्यन्ते तत्र सिद्धाश्च भासयन्ति दिशो दश ।
 पौर्णमास्यां सनक्षत्रो यथा भाति निशाकरः ॥ ४३ ॥
 आट्टस्तत्र भगवान्सलस्मीको जतार्दनः ।
 पीताम्बरधरः श्यामः ध्रीवन्मलस्मसंयुतः ॥ ४४ ॥
 ज्वलत्सुदर्शनं चक्रं घोरं सर्गास्त्रनायकम् ।
 दधार दक्षिणे हस्ते सर्वनेत्रोमयं हरिः ॥ ४५ ॥
 कुन्देन्दुरजतरुस्यं हारगोक्षरसंनिभम् ।
 आदाय तं मुनिश्रेष्ठाः सत्र्यदस्तेन केशवः ॥ ४६ ॥
 यस्य शब्देन सकलं संक्षोभं जायते जगत् ।
 विधुनं पाञ्चजन्येति सहस्रावर्तभूपितम् ॥ ४७ ॥
 दुष्कृतान्तकरीं रीद्रां दैत्यदानवनाशिनीम् ।
 ज्वलद्द्विशिखाकारां दुःसहां त्रिदशैरपि ॥ ४८ ॥

कौमोदकी गर्दा चासी धृतवान्दक्षिणे करे ।
 वामे विम्बुरति हास्य शाङ्गं सूर्यसमप्रभम् ॥ ४६ ॥
 शरैरादित्यमंकाशैर्ज्वालामालाकुलैर्वरेः ।
 योऽसौ संहर्ते देवस्यैलोक्यं सचरावरम् ॥ ५० ॥
 सर्पानन्दकः श्रामान्सर्वशास्त्रविशारदः ।
 सर्वलोकगुहर्देवः सर्वदेवेनमस्मृतः ॥ ५१ ॥
 सहस्रमूर्धा देवेशः सहस्रचरणेक्षणः ।
 सहस्राण्यः सहस्राङ्गः सहस्रभुजपाश्र्भुः ॥ ५२ ॥
 सिंहासनगतो देवः पद्मपत्रायतेक्षणः ।
 विद्युद्धिम्पष्टमंकाशो जगन्नाथो जगद्गुरुः ॥ ५३ ॥
 परीतः सुरसिद्धेश्च गन्धर्वाप्सरसां गणैः ।
 यक्षविद्याधरेनांगीमृन्तिसिद्धैः सचारणैः ॥ ५४ ॥
 सुषण्णैर्दानवेर्देव्यै राक्षसैर्गुणकिन्नरैः ।
 धन्यैर्देषगणैर्दिव्यैः स्तूयमानो विराजते ॥ ५५ ॥
 तत्रमथा सततं कीर्तिः प्रजा भ्रंषा सरस्वती ।
 पुन्निर्मतिस्तथा क्षान्तिः सिद्धिर्मूर्तिस्तथा च्युतिः ॥ ५६ ॥
 गायत्री चैव सावित्री मद्गन्ता सर्वमद्गन्ता ।
 प्रभा मतिस्तथा कान्तिस्तत्र नारायणी स्थिता ॥ ५७ ॥
 धन्वा च कीर्तिकीर्त्या देवी विद्युत्सोऽशमिनी तथा ।
 त्रिडा रात्रिस्तथा माया तथाऽन्यामरयोपिता ॥ ५८ ॥
 पानुर्देवस्यै सर्वांस्ता भवने संप्रतिष्ठिताः ।
 ध्ये किं यदुत्तमैः सत्यं तत्र प्रतिष्ठितम् ॥ ५९ ॥

धृताची मेनका रम्भा सहजन्या तिलोत्तमा ।
 उर्वशी चैव निम्लोचा तथाऽन्या घामना परा ॥ ६० ॥
 मन्दोदरी च सुभगा विश्वाची विपुलानना ।
 भद्राङ्गी चित्रसेना च प्रम्लोचा सुमनोहरा ॥ ६१ ॥
 मुनिसंमोहनी रामा चन्द्रमध्या शुभानना ।
 सुकेशी नीलकेशा च तथा मन्मथदीपिनी ॥ ६२ ॥
 अलम्बुषा मिश्रकेशी तथाऽन्या मुञ्जिकस्थला ।
 क्रतुस्थला धराङ्गी च पूर्वचित्तिस्तथा परा ॥ ६३ ॥
 परावती महारूपा शशिलेखा शुभानना ।
 हंसलोलानुगामिन्यौ मत्तवारणगामिनी ॥ ६४ ॥
 चिम्बोष्ठी नवगर्भा च विख्याताः सुरयोपिताः ।
 एताश्चान्या अप्सरसो रूपर्याचनगर्विता ॥ ६५ ॥
 सुमध्याश्चारुवदनाः सर्वालंकारभूषिताः ।
 गीतमाधुर्यसंयुक्ताः सर्वलक्षणसंयुताः ॥ ६६ ॥
 गीतवाद्ये च कुरालाः सुरगन्धर्वयोपिताः ।
 नृत्यन्त्यनुदिनं तत्र यत्रासौ पुरुयोत्तमः ॥ ६७ ॥
 न तत्र रोगो नो ग्लानिर्न मृत्युर्न हिमातपी ।
 न क्षुत्पिपासा न जरा न वैरुष्यं न चासुखम् ॥ ६८ ॥
 परमानन्दजननं सर्वकामफलप्रदम् ।
 विष्णुलोकात्परं लोकं नात्र पश्यामि भो द्विजाः ॥ ६९ ॥
 ये लोकाः स्वर्गलोके तु ध्रूयन्ते पुण्यकर्मणाम् ।
 विष्णुलोकस्य ते विप्राः कथां नार्हन्ति पण्डशीम् ॥ ७० ॥

एव हरे पुरस्थान सघंभोगगुणान्वितम् ।
 सर्वसौख्यकर पुण्य सर्वाध्ययमय द्विजा ॥ ७१ ॥
 न तत्र तास्तिका यान्ति पुरुषा विषयात्मका ।
 न ह्यतश्ना न विशुना नो स्तेना नाजितेन्द्रिया ॥ ७२ ॥
 येऽर्चयन्ति सदा भक्त्या धासुदेव जगद्गुरुम् ।
 ते तत्र धेष्णवा यान्ति विष्णुलोक न सशय ॥ ७३ ॥
 दक्षिणस्योदधेस्तीरे क्षेत्रे परमदुर्लभे ।
 दृष्ट्वा पृष्ण च राम न मुमद्वा न द्विजोत्तमा ॥ ७४ ॥
 कपटृक्षसर्मापे तु ये त्यजन्ति कठेवरम् ।
 ते तत्र मनुजा यान्ति मृता ये पुरुषोत्तमे ॥ ७५ ॥
 घटसागरयोर्मध्ये य इमरेत्पुरुषोत्तमम् ।
 नेऽपि तत्र नरा यान्ति ये मृता पुरुषोत्तमे ॥ ७६ ॥
 नेऽपि तत्र पर स्थानं यान्ति नास्त्यत्र सशय ।
 एव मया मुनिध्रेष्ठा विष्णुलोक सनातन ॥
 सर्वातद्दकर प्रोक्तो भुक्तिमुक्तिफलप्रद ॥ ७७ ॥
 इति धामदानुराणे भाद्रिनातो स्वयम्भृपिसपादे विष्णुलोकानु-
 धीर्ना नामाष्टपष्टितमोऽध्याय ॥ ६८ ॥
 भाद्रित शकैशात समष्ट्यद्वा — ४४६०

अथोनसप्ततितमोऽध्यायः ।

पुरुयोत्तममाहात्म्यनिरूपणम्

मुनय ऊचुः ।

ब्रह्माश्चर्यस्त्वया प्रोक्तो विष्णुलोको जगत्पते ।
नित्यानन्दकरः श्रीमान्भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ॥ १ ॥
क्षेत्रं च दुर्लभं लोके कीर्तितं पुरुयोत्तमम् ।
त्यक्त्वा यत्र नरो देहं याति सालोक्यतां हरेः ॥ २ ॥
सम्यक्क्षेत्रस्य माहात्म्यं त्वया सम्यक्प्रकीर्तितम् ।
यत्र स्वदेहसंत्यागाद्विष्णुलोकं ब्रजेन्नरः ॥ ३ ॥
अहो मोक्षस्य मार्गोऽयं देहत्यागस्त्वयोदितः ।
नराणामुपकाराय पुर्याख्ये न संशयः ॥ ४ ॥
अनायासेन देवेश देहं त्यक्त्वा नरोत्तमाः ।
तस्मिन्क्षेत्रे परं विष्णोः पदं यान्ति निरामयम् ॥ ५ ॥
श्रुत्वा क्षेत्रस्य माहात्म्यं विस्मयो नो महानभूत् ।
प्रयागपुष्करादीनि क्षेत्राप्यायतनानि च ॥ ६ ॥
पृथिव्यां सर्वतीर्थानि सरितश्च सरांसि च ।
न तथा तानि सर्वाणि प्रशंससि सुरोत्तम ॥ ७ ॥
यथा प्रशंससि क्षेत्रं पुर्याख्यं पुनः पुनः ।
ज्ञातोऽस्माभिरभिप्रायस्तवेदानीं पितामह ॥ ८ ॥

येन प्रशंससि क्षेत्रं मुक्तिदं पुरुषोत्तमम् ।
 पुरुषाण्यसमं नूनं क्षेत्रं नास्ति मर्हीतले ॥
 तेन त्वं विबुधश्रेष्ठ प्रशंससि पुनः पुनः ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

सत्यं सत्यं मुनिश्रेष्ठा भवद्विः समुदाहृतम् ।
 पुरुषाण्यसमं क्षेत्रं नाम्न्यत्र पृथिवीतले ॥ १० ॥
 सन्ति यानि तु तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ।
 तानि श्रीपुरुषाण्यस्य कला नार्हन्ति षोडशाम् ॥ ११ ॥
 यथा सर्वैश्वरो विष्णुः सर्वलोकीत्तमोत्तमः ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ १२ ॥
 आदिस्थानां यथा विष्णुः श्रेष्ठत्ये समुदाहृतः ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ १३ ॥
 नक्षत्राणां यथा सोमः सरसां सागरो यथा ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ १४ ॥
 यमूनां पावको यद्वदुद्राणां शंकरो यथा ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ १५ ॥
 पर्णानां प्रात्सपो यद्वद्वैश्वदेवस्य पक्षिणाम् ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ १६ ॥
 शिवरिणां यथा मेरुः पर्यतानां हिमालयः ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ १७ ॥
 श्वेदनां यथा लक्ष्मीः सरिता जाद्वयां यथा ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ १८ ॥

ऐरावतो गजेन्द्राणा महर्षीणा भृगुयंथा ।

तथा समस्तनीर्याना वरिष्ठ पुटयोत्तमम् ॥ १६ ॥

सेनाताना यथा स्कन्द सिद्धाना कपिनो यथा ।

तथा समस्तनीर्याना वरिष्ठ पुटयोत्तमम् ॥ २० ॥

उच्चैश्रवा यथाऽश्वाना कवानामशाना कवि ।

तथा समस्ततीर्याना वरिष्ठ पुटयोत्तमम् ॥ २२ ॥

मुनीना च यथा व्यास कुपेरो यक्षरक्षसाम् ।

तथा समस्ततीर्याना वरिष्ठ पुटयोत्तमम् ॥ २७ ॥

इन्द्रियाणा मनो यद्वद्भूतानामवनी यथा ।

तथा समस्तनीर्याना वरिष्ठ पुटयोत्तमम् ॥ ३३ ॥

अथ सर्ववृक्षाणा पवन प्लवता यथा ।

तथा समस्तनीर्याना वरिष्ठ पुटयोत्तमम् ॥ ३५ ॥

भूषणाना तु सर्वेषा यथा चूडामणिर्द्विजा ।

तथा समस्तनीर्याना वरिष्ठ पुटयोत्तमम् ॥ ४० ॥

गन्धर्वाणा चित्ररथ शस्त्राणा कुलिशो यथा ।

तथा समस्ततीर्याना वरिष्ठ पुटयोत्तमम् ॥ ४६ ॥

अकार सर्ववर्णाना गायत्री छन्दसा यथा ।

तथा समस्तनीर्याना वरिष्ठ पुटयोत्तमम् ॥ ४७ ॥

सर्वाङ्गैर्म्यो यथा श्रेष्ठमुत्तमान् द्विनोत्तमा ।

तथा समस्ततीर्याना वरिष्ठ पुटयोत्तमम् ॥ ४८ ॥

अरुन्धती यथा स्त्रीणा सतीना श्रेष्ठता गता ।

तथा समस्ततीर्याना श्रेष्ठ तन्पुटयोत्तमम् ॥ ४९ ॥

यथा समस्तविद्यानां मोक्षविद्या परा स्मृता ।
 तथा समस्ततीर्थानां श्रेष्ठं तत्पुरपोत्तमम् ॥ ३० ॥
 मनुष्याणां यथा राजा धेनूनामपि कामधुकु ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ ३१ ॥
 सुवर्णं सर्वरत्नानां सर्पाणां घातुर्किर्यथा ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ ३२ ॥
 प्रज्ञादः सर्वदैत्यानां रामः शस्त्रभृतां यथा ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ ३३ ॥
 ऋषाणां मकरो यद्वन्मृगाणां मृगराज्यथा ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ ३४ ॥
 समुद्राणां यथा ध्रेष्ठः क्षीरोदः सरितां पतिः ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ ३५ ॥
 परुषो यादसां यद्वयमः संपत्तिनां यथा ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ ३६ ॥
 देवर्षीणां यथा ध्रेष्ठो नारदी मुनिसत्तमाः ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ ३७ ॥
 धानूनां ऋक्षान् यद्वत्पवित्राणां च दक्षिणा ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ ३८ ॥
 प्रजापतिर्वंशा दक्ष शृंगीणां कश्यपो यथा ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ ३९ ॥
 प्रह्लाणां भाम्करो यद्वन्मंत्राणां प्रणवो यथा ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ ४० ॥

अध्वमेधस्तु यज्ञानां यथा श्रेष्ठः प्रकीर्तितः ।

तथा समस्ततीर्थानां क्षेत्रं च तद्द्विजोत्तमाः ॥ ४१ ॥

ओषधीनां यथा घान्यं तृणेषु तृणराइयथा ।

तथा समस्ततीर्थानामुत्तमं पुरुषोत्तमम् ॥ ४२ ॥

यथा समस्ततीर्थानां धर्मः संसारनारकः ।

तथा समस्ततीर्थानां श्रेष्ठं तत्पुरुषोत्तमम् ॥ ४३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिग्राह्ये स्वयंभृषिसंवादे पुरुषोत्तममाहा-

त्म्यनिरूपणं नामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४५४८

अथ गौतमीमाहात्म्यारम्भः ।

अथ सप्ततितमोऽध्यायः ।

ब्रह्माणप्रतितीर्थमंस्याविषयकोनारदप्रश्नः

ब्रह्मोवाच ।

सर्वेषां चैव तीर्थानां क्षेत्राणां च द्विजोत्तमाः ।

जपहोमव्रतानां च तपोदानफलानि च ॥ १ ॥

न तत्पश्यामि भो विप्रा यत्तेन सदृशं भुवि ।

किं चात्र बहुनोक्तेन भाषितेन पुनः पुनः ॥ २ ॥

सत्यं सत्यं पुनः सत्यं क्षेत्रं तत्परमं महत् ।

पुत्रपाख्यं सहृद्दृष्ट्वा सागराग्निःसमाप्लुतम् ॥ ३ ॥

ब्रह्मविद्या सृष्टिज्ञात्या गर्भवासो न विद्यते ।

द्वेः संनिहिते स्थाने उत्तमे पुरपोत्तमे ॥ ४ ॥

संपत्सरमुपासीत मासमात्रमथापि वा ।

तेन जप्तं हुतं तेन तेन तप्तं तपो महत् ॥ ५ ॥

संयाति परमं स्थानं यत्र योगेश्वरो हरिः ।

भुक्त्वा भोगान्विचित्राश्च देवयोपित्समन्वितः ॥ ६ ॥

कृष्णान्ते पुनरागत्य मर्त्यलोके नरोत्तम ।

जायते योगिनां विशा द्धानो योचतो गृहे ॥ ७ ॥

संप्राप्य वैष्णवं योगं द्वेः स्वच्छन्दतां प्रजेत् ।

कन्यवृक्षस्य रामस्य कृष्णस्य भद्रया सह ॥ ८ ॥

मार्कण्डेयेन्द्रद्युम्नस्य माहात्म्यं माधवस्य च ।

स्वर्गद्वारस्य माहात्म्यं सागरस्य विधिः क्षमात् ॥ ९ ॥

मार्जनस्य यथाकाले भार्गोरथ्याः समागमम् ।

सर्वमेतन्मया गद्यातं यत्परं धोतुमिच्छथ ॥ १० ॥

इन्द्रद्युम्नस्य माहात्म्यमेतच्च कथितं मया ।

सर्वाधयं समाख्यातं रक्षस्यं पुण्योत्तमम् ॥

पुराणं परमं गुणं धन्यं संसारमोचनम् ॥ ११ ॥

मुनय ऊचुः ।

नदि नमृप्तिरस्तीह शृण्वतां तीर्थविस्तरम् ।

पुनरेव परं गुणं धन्यमर्हस्यशेषतः ॥

परं तीर्थस्य माहात्म्यं सर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इममेव पुरा प्रश्न पृष्टोऽस्मि द्विजसत्तमाः ।
नारदेन प्रयत्नेन तदा तं प्रोक्तवानहम् ॥ १३ ॥

नारद उवाच ।

तपसो यज्ञदानानां तीर्थानां पावनं स्मृतम् ।
सर्वं श्रुतं मया त्वत्तो जगद्योने जगत्पते ॥ १४ ॥
कियन्ति सन्ति तीर्थानि स्वर्गमर्त्यरसातले ।
सर्वेषामेव तीर्थानां सर्वदा किं विशिष्यते ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

चतुर्विधानि तीर्थानि स्वर्गे मर्त्ये रसातले ।
दैवानि मुनिशार्दूल आसुराण्यारूपाणि च ॥ १६ ॥
मानुषाणि त्रिलोकेषु विख्यातानि सुरादिभिः ।
मानुषेभ्यश्च तीर्थेभ्य आर्षं तीर्थमनुत्तमम् ॥ १७ ॥
आर्षेभ्यश्चैव तीर्थेभ्य आसुरं बहुपुण्यदम् ।
आसुरेभ्यस्तथा पुण्यं दैवं तत्सार्चकामिकम् ॥ १८ ॥
ब्रह्मविष्णुशिवैश्चैव निर्मितं दैवमुच्यते ।
त्रिभ्यो यदेकं जायेत तस्मान्नातः परं विदुः ॥ १९ ॥
त्रयाणामपि लोकानां तीर्थं मेध्यमुदाहृतम् ।
तत्रापि जाम्बवं द्वीपं तीर्थं बहुगुणोदयम् ॥ २० ॥
जाम्बवे भारतं षष्ठं तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
ऋमभूमिर्यतः पुत्र तस्मार्त्तार्यं तदुच्यते ॥ २१ ॥

तत्रैव यानि तीर्थानि यान्युक्तानि मया तव ।
 द्विमवद्विन्ध्ययोर्मध्ये पन्नद्यो देवसंभवाः ॥ २२ ॥
 तथैव देवजा ब्रह्मन्दक्षिणार्णवविन्ध्ययोः ।
 एता द्वादश नद्यस्तु प्राधान्येन प्रकीर्तिताः ॥ २३ ॥
 अभिसंपूजितं यस्माद्भारतं बहुपुण्यदम् ।
 कर्मभूमिरतो देवैर्वयं तस्मात्प्रकीर्तितम् ॥ २४ ॥
 आर्याणि चैव तीर्थानि देवजानि क्वचित्क्वचित् ।
 आसुरैरावृतान्यासंस्तद्देवाऽऽसुरमुच्यते ॥ २५ ॥
 देवेष्वेव प्रदेशेषु तपस्तप्त्वा महर्षयः ।
 दैवप्रभावात्तपस आर्वाण्यपि च तान्यपि ॥ २६ ॥
 आत्मनः श्रेयसे मुक्त्यै पूजायै भूतयेऽथवा ।
 आत्मनः फलभूत्यर्थं यशसोऽवाप्तये पुनः ॥ २७ ॥
 मानुषैः कारितान्याहुर्मानुषाणीति नारद ।
 एयं चतुर्विधो भेदस्तार्थानां मुनिसत्तमाः ॥ २८ ॥
 भेदं न कश्चिज्जानाति श्रोतुं युक्तोऽसि नारद ।
 यदयः एषिद्धतमन्याः शृण्वन्ति कथयन्ति च ॥
 शुरुर्ज्ञो कोऽपि जानाति पक्तुं श्रोतुं निजैर्गुणैः ॥ २९ ॥

नारद उवाच

तेषां स्वरूपं भेदं च श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
 यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ ३० ॥
 प्राणन्तयुगाद्वा तु उपायोऽन्यो न विद्यते ।
 तीर्थसंघो विना म्यत्पापासेनामोष्ट्रायिनीम् ॥ ३१ ॥

न त्वया सदृशो धातर्वका ज्ञाताऽथवा क्वचित् ।
त्वं नाभिकमले विष्णोः संजातोऽखिलपूर्वजः ॥ ३२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

गोदावरी भामर्या तुङ्गमद्रा च वेणिका ।
तार्पा पयोष्णी विन्ध्यस्य दक्षिणे तु प्रकीर्तिताः ॥ ३३ ॥
भागोरर्या नर्मद्रा तु यमुना च सरम्बती ।
विशोका च वितस्ता च हिमवत्पर्वताश्रिताः ॥ ३४ ॥
एता नद्यः पुण्यतमा देवतीर्थान्युदाहृताः ।
गयः कोल्लासुरो वृत्रस्त्रिपुरो ह्यन्धकस्तथा ॥ ३५ ॥
हयमूर्धा च लवणो नमुचिः शृङ्गकस्तथा ।
यमः पातालकेतुश्च मयः पुष्कर एव च ॥ ३६ ॥
एतैरावृत्ततीर्थानि आसुराणि शुमानि च ।
प्रभासो भार्गवोऽगस्तिर्नारायणौ तथा ॥ ३७ ॥
वसिष्ठश्च भरद्वाजो गौतमः कश्यपो मनुः ।
इत्यादिमुनिजुष्टानि ऋषितीर्थानि नारद ॥ ३८ ॥
अम्बरीषो हरिश्चन्द्रो मांघाता मनुरेव च ।
कुरुः कनकलक्ष्मिव भद्राश्वः सगरस्तथा ॥ ३९ ॥
अभ्वयूपो नाचिकेता वृषाकपिररिन्दमः ।
इत्यादिमानुषैर्विप्र निर्मितानि शुमानि च ॥ ४० ॥
यशसः फलमूत्थयं निर्मितानीह नाद ।
सतोद्भूतानि दैवानि यत्र कापि जगत्रये ॥
पुण्यतीर्थानि तान्याहुस्तीर्थभेदो मयोदितः ॥ ४१ ॥

इति धीमहापुराणे स्वयंभृविसंवादे तार्थमाहात्म्ये तीर्थभेदवर्णनं

नाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

गौतमीमाहात्म्ये प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

आदित. श्लोकानां सम्पष्टवङ्काः—४५८६

अथैकसप्ततितमोऽध्यायः ।

गङ्गोत्पत्तिकथोपक्रमः

नारद उवाच ।

त्रिदैपत्यं तु यत्तोषं सर्वेभ्यो ऽत्तमुत्तमम् ।

तस्य म्यरूपभेदं च चित्तरेण व्रथोतु मे ॥ १ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तावदन्यानि तीर्थानि तावत्ताः पुष्पभूमयः ।

तावद्यज्ञादयो यावत्त्रिदैपत्यं न दृश्यते ॥ २ ॥

यद्गोपं सरितां ध्रेष्टा मयंकामप्रदायिनी ।

त्रिदैपत्या मुनिध्रेष्टु तदुत्पत्तिमतः शृणु ॥ ३ ॥

पर्याणामयुतात्पूर्यं देवकार्यं उपस्थिते ।

सारको पल्लवानासीन्मद्गरादतिगर्वितः ॥ ४ ॥

देवानां परमैभ्ययं हनं तेन पत्नीयसा ।

ततस्त्वे शरणां जग्मुर्देषाः सैन्द्रपुरोगमाः ॥ ५ ॥

क्षीरोदशायिनं देवं जगतां प्रपितामहम् ।
 कृताञ्जलिपुट्टा देवा विष्णुमूचुरनन्यगाः ॥ ६ ॥

देवा ऊचुः ।

त्वं त्राता जगतां नाथ देवानां कीर्तिवर्धन ।
 सर्वेश्वर जगद्योने त्रयीमूर्ते नमोऽस्तु ते ॥ ७ ॥
 लोकलघ्नाऽसुरान्हन्ता त्वमेव जगतां पतिः ।
 स्थित्युत्पत्तिविनाशानां कारणं त्वं जगन्मय ॥ ८ ॥

त्राता न कोऽप्यस्ति जगन्नयेऽपि,
 शरीरिणां सर्वविपद्गतानाम् ।

त्वया विना धारिजपत्रनेत्र,
 तापत्रयाणां शरणं न चान्यत् ॥ ९ ॥

पिता च माता जगतोऽखिलस्य,
 त्वमेव सेवासुलभोऽस्ति विष्णो ।

प्रसीद पाहीश महाभयेभ्योऽ-
 स्मदार्तिहन्ता वद कस्त्वदन्यः ॥ १० ॥

आदिकर्ता वराहस्त्वं मत्स्यः कूर्मस्तथैव च ।

इत्यादिरूपभेदैर्नो रक्षसे भय आगते ॥ ११ ॥

हतस्वान्यान्सुरगणान्हतदारान्नातापदः ।

कस्मान्न रक्षसे देव अनन्यशरणान्हरे ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रोवाच भगवाञ्शेषशायी जगत्पतिः ।

कस्माच्च भयमापन्नं तद्ब्रुवन्तु गतञ्चराः ॥

ततः श्रियः पतिं प्राहुस्तं तारकवधं प्रति ॥ १३ ॥

देवा ऊचुः

तारकाद्वयमापन्नं भीषणं रोमहर्षणम् ।

न युद्धैस्तपसा शापैर्हेतुं नैव क्षमा वयम् ॥ १४ ॥

अर्यान्दशाहाद्यो बालस्तस्मान्मृत्युमवाप्स्यति ।

तस्माद्देव न चान्येभ्यस्तत्र नीतिर्विधीयताम् ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पुनर्नारायणः प्राह नाहं बलोत्कटः सुराः ।

न मत्तो मदपत्याश्च न देवेभ्यो वधो भवेत् ॥ १६ ॥

शंभराद्यदि जायेत अपत्यं यद्दुःशक्तिमन् ।

तस्माद्ब्रह्ममवाप्नोति तारको लोकदारुणः ॥ १७ ॥

तद्गच्छामः सुरा सर्वे यतितुमृषिभिः सह ।

भार्याधं प्रथमो यदाः कर्तव्यः प्रभवित्पुभिः ॥ १८ ॥

तथेत्युक्त्वा सुरगणा जग्मुस्ते च नमोत्तमम् ।

द्विमयन्तं रत्नमयं मेनां च द्विमवत्प्रियाम् ॥ १९ ॥

इदमृचुः सर्वे एव रत्नमयं तुहिनं गिरिम् ॥ २० ॥

देवा ऊचुः ।

दाशापनी लोकमाता या शक्तिः सस्थिता गिरौ ।

बुद्धिः प्रजा भृतिर्मधा लज्जा बुद्धिः सरस्वती ॥ २१ ॥

एषं त्वनेकधा लोके या स्थिता लोकपावनी ।

देवानां कार्यासिद्धयं युवयोगर्ममाविशान् ॥ २२ ॥

समुत्पन्ना जगन्माता शमीः पर्वी भविष्यति ।

अम्नाकं भवतां न्यापि पाण्डनी च भविष्यति ॥ २३ ॥

ग्रहोवाच ।

हिमवानपि तद्वाक्यं सुराणामभिर्नद्यच्च ।

मैना चापि महोन्साहा अस्त्वित्येवं षवोऽब्रवीत् ॥ २४ ॥

तदोत्पन्ना जगद्धात्री गौरी हिमवतो गृहे ।

शिवध्यानरता निन्ध्यं तन्निष्ठा तन्मनोगता ॥ २५ ॥

तां वै प्रोचुः सुरगणा ईशार्थं तप आधिरा ।

तथा हिमवत पृष्ठे गौरी तैपे तपो महत् ॥ २६ ॥

पुनः संमन्त्रयामासुरीशो ध्यायति तां शिवाम् ।

आत्मानं वा तथाऽन्यद्वा न जानामः कथं भवः ॥ २७ ॥

मैनाकायाः सूत्रायां तु चित्तं दध्यात्सुरेश्वरः ।

तत्र नीतिर्विधातया ततः श्रैष्ठ्यमवाप्स्यथ ॥

ततः प्राह महाबुद्धिर्वाचस्पतिरुदारधीः ॥ २८ ॥

बृहस्पतिरवाच ।

यस्त्विद्यं मद्गो र्धामान्कन्दर्पः पुष्पचापधृक् ।

स विध्यतु शिवं शान्तं वाणैः पुष्पमयैः शुभैः ॥ २९ ॥

तेन विद्वस्त्रिनेत्रोऽपि ईशायां बुद्धिमादधेन् ।

परिप्रेष्यत्यसौ नूनं तदा तां गिरिजां हरः ॥ ३० ॥

जयिनः पञ्चबाणस्य न बाणाः क्वापि कुण्डिताः ।

तयोढायां जगद्धात्र्यां शंभोः पुत्रो भविष्यति ॥ ३१ ॥

जानः पुत्रस्त्रिनेत्रस्य तारकं स हनिष्यति ।

वसन्नं च सहायार्थं शोभिष्ठं कुसुमाकरम् ॥ ३२ ॥

आहादनं च मनसा कामायिनं प्रयच्छथ ॥ ३३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा सुरगणा मदनं कुन्तुमाकरम् ।
 प्रेषयामासुरव्यप्राः शिषान्तिकमरिदमा ॥ ३४ ॥
 स जगाम त्वरा कामो धृतचापो समाध्वजः ।
 रत्या च सहितः कामः कतुं कर्म सुदुष्करम् ॥ ३५ ॥
 गृहीत्वा सशरं चापमिदं तस्य मनोऽभवत् ।
 मया वेध्यस्त्ववेध्यो वै शंभुर्लोकगुरुः प्रभुः ॥ ३६ ॥
 शैलोक्यजयिनो धाणाः शंभो मे किं दृढा न धा ।
 तेनासौ चाग्निनेत्रेण भस्मशेषस्तदा हतः ॥ ३७ ॥
 तदेव कर्म सुदृढमीक्षितुं सुरसत्तमा ।
 आजगमुन्तत्र यद्वत्तं शृणु विस्मयकारकम् ॥ ३८ ॥
 शंभुं दृष्ट्वा सुरगणा यावत्पश्यन्ति मन्मथम् ।
 तावद्य भस्मसादुभूर्तं कामं दृष्ट्वा भयातुराः ॥
 तुष्ट्युत्त्रिदशेशानं कृताञ्जलिपुट्टाः सुराः ॥ ३९ ॥

देवा ऊचुः ।

तारकाद्वयमापन्नं कुरु पत्नीं गिरेः सुताम् ॥ ४० ॥

ब्रह्मोवाच ।

पिद्धचित्तो हरोऽप्याशु मेने धावयं सुरोदितम् ।
 अग्न्धतो पसिष्टं च मां तु चक्रधरं तथा ॥ ४१ ॥
 प्रेषयामासुरमरा विषादाय परस्परम् ।
 संघन्धोऽपि तथाऽप्यासोऽग्निमघ्नोऽकनाधयोः ॥ ४२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्याहो स्वयंभृपिसंवादे गङ्गातपस्ती
शंभुविवाहसंभवो नामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

गौतमीमाहात्म्ये द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

आदितः ष्टोकानां समष्टयङ्का — ४६३१

अथ द्विसप्ततितमोऽध्यायः ।

हिमवद्वर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

हिमवन्पर्वते श्रेष्ठे नानारत्नविचित्रिते ।

नानावृक्षलताकीर्णे नानाद्विजनिषेधिते ॥ १ ॥

नदीनदसरःकूपतडागादिभिरावृते ।

देवगन्धर्वयक्षाद्रिसिद्धचारणसेविने ॥ २ ॥

शुभमारुतसपत्रे द्वर्षोत्कर्षैककारणे ।

मेरुमन्दरकैलासमैनाकादिनगैर्वृते ॥ ३ ॥

वसिष्ठागस्त्यर्षीलस्त्यलोमशादिभिरावृते ।

महोत्सवे घनमाने विवाहः समजायत ॥ ४ ॥

तत्र वेदा रत्नमर्धा शोभिना स्वर्णभूषिता ।

वज्रमाणिक्यवैदूर्यतन्मयस्तम्भशोमिता ॥ ५ ॥

जयालङ्करीशुभाक्षान्तिर्कान्तिपुष्ट्यादिसंवृता ।

मेरुमन्दरकैलासरैघते परिशोभितैः ॥ ६ ॥

पूजितो लोकनाथेन विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 मैनाकः पर्वतश्रेष्ठो रंजेऽतीव हिरण्मयः ॥ ७ ॥
 ऋषयो लोकपालाश्च आदित्याः समस्तगणाः ।
 विवाहे वेदिकां चमुर्देवदेवस्य शूलिनः ॥ ८ ॥
 विभ्वकर्मा स्वयं त्वष्टा वेदीं चक्रे सतोरणाम् ।
 सुरभी नन्दिनी नन्दा मुनन्दा कामदोहिनी ॥ ९ ॥
 आभिस्तु शोभितेशान्वा विवाहः समजायत ।
 समुद्राः सरितो नागा ओषध्यो लोकमातरः ॥ १० ॥
 सचनस्पतिर्गजाश्च सर्वे तत्र समापयुः ।
 भुवः कर्म ह्ला चक्रे ओषध्यस्त्वघ्नकर्म च ॥ ११ ॥
 घरणः पानकर्माणि दानकर्म धनाधिपः ।
 अग्निश्चकार तत्रान्नं यन्चेष्टुं लोकनाथयोः ॥ १२ ॥
 तत्र तत्र पृथग्पूजां चक्रे विष्णुः सनातनः ।
 वेदाश्च सरहम्या ये गायन्ति च हसन्ति च ॥ १३ ॥
 नृत्यन्त्यप्सरसः सर्वा जगुर्गन्धर्वकिनराः ।
 ल ' वृषणापि मैनाको पभूव मुनिसत्तम ॥ १४ ॥
 पु ' हृष्याचनं वृत्तनन्तर्देशमनि नारद ।
 वेदिकादनुवाविष्टो दंपती सुरसत्तमो ॥ १५ ॥
 प्रतिष्ठाप्याग्निं विधिवद्दमानं नापि पुत्रक ।
 हुन्वा न्नाज्ञांश्च विधिवन्प्रदक्षिणमग्नाकरोन् ॥ १६ ॥
 अग्मनः स्पर्शहेतोश्च देवप्रदुष्टं करेऽम्पृशात् ।
 विष्णुना प्रेरितः शंभुर्दक्षिणम्य पश्य च ॥ १७ ॥

तामदर्शमहं तत्र ह्रीमं कुर्वन्हरान्तिके ।
 दृष्टेऽङ्गुष्ठे दुष्टबुद्ध्या वीर्यं सुप्ताव मे तदा ॥ १८ ॥
 लज्जया कलुषीभूतः स्कन्नं वीर्यमचूर्णयम् ।
 महीर्याच्चूर्णितात्सूक्ष्माद्बालखिल्यास्तु जज्ञिरे ॥ १९ ॥
 ततो महानभूत्तत्र हाहाकारः सुरोदितः ।
 लज्जया परिभूतोऽहं निर्गतस्तु तदाऽऽसनात् ॥ २० ॥
 पश्यत्सु देवसंघेषु तूर्णीभूतेषु नारद ।
 गच्छन्तं मां महादेवो दृष्ट्वा नन्दिनमब्रवीत् ॥ २१ ॥

शिव उवाच ।

ब्रह्माणमाह्वयस्वेह गतपापं करोम्यहम् ।
 कृतापराधेऽपि जने सन्तः सकृपमानसाः ॥
 मोहयन्त्यपि विद्वांसं विषयाणामियं स्थितिः ॥ २२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त्वा स भगवानुमया सहितः शिवः ।
 ममानुकम्पया चैव लोकानां हितकाम्यया ॥ २३ ॥
 एतच्चकार लोकेशः शृणु नारद यत्नतः ।
 पापिनां पापमोक्षाय भूमिरापो भविष्यति ॥ २४ ॥
 तयोश्च सारसर्वस्वमाहरिष्यामि पावनम् ।
 एवं निश्चिन्य भगवांस्तयोः सारं समाहरत् ॥ २५ ॥
 भूमिं कमण्डलुं कृत्वा तत्रापः संनिवेश्य च ।
 पावमान्यादिभिः सूक्तैरभिमन्थ्य च यत्नतः ॥ २६ ॥

त्रिजगत्पावनीं शक्तिं तत्र सस्वार पापहा ।
 मामुवाच स लोकेशो गृहाणेमं कमण्डलुम् ॥ २७ ॥
 आपो वै मातरो देव्यो भूमिर्माता तथाऽपरा ।
 स्थित्युत्पत्तिविनाशानां हेतुत्वमुभयोः स्थितम् ॥ २८ ॥
 अत्र प्रतिष्ठितो धर्मो एतत्र यज्ञः सनातनः ।
 अत्र भुक्तिश्च मुक्तिश्च स्यावरं जङ्गमं तथा ॥ २९ ॥
 स्मरणान्मानसं पापं घचनाद्वाचिकं तथा ।
 स्नानपानाभिषेकाश्च प्रणश्यत्यपि कायिकम् ॥ ३० ॥
 एतद्देवामृतं लोके नैतन्मात्पावनं परम् ।
 मयाऽभिमन्त्रितं ब्रह्मन्गृहाणेमं कमण्डलुम् ॥ ३१ ॥
 अत्रत्यं धारि यः कश्चिन्स्मरेदपि पठेदपि ।
 स सर्वकामान्प्राप्नोति गृहाणेमं कमण्डलुम् ॥ ३२ ॥
 भूतेभ्यश्चापि पञ्चम्य आपो भूतं महोदितम् ।
 तासामुत्कृष्टमेतन्माद्गृहाणेमं कमण्डलुम् ॥ ३३ ॥
 अत्र यद्धारि शोभिष्टं पुण्यं पावनमेव च ।
 स्मृष्ट्वा स्मृत्वा च दृष्ट्वा च ब्रह्मन्पापाद्धिमोक्ष्यते ॥ ३४ ॥
 एवमुक्त्वा महादेवः प्रादान्मम कमण्डलुम् ।
 ततः सुरगणाः सर्वे भयत्या प्रोक्तुः सुरेश्वरम् ॥
 आहृत्वा दध्म महान्स्तत्र जयशब्दो ध्वनन्तत ॥ ३५ ॥
 देवोत्सवे मातुरजः पदाग्रं,
 समीक्ष्य पापात्पतितन्वमाप ।
 प्रादान्कृपातुः स्मरणान्पवित्रा गङ्गां
 पिता पुण्यकमण्डलुन्माम् ॥ ३६ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयंभुऋपिसंवादे तीर्थमाहात्म्ये
गङ्गोत्पत्तौ ब्रह्मकमण्डलुदानं नाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

गौतमीमाहात्म्ये तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४६६७ ।

अथ त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ।

बलिप्रशंसावर्णनम्

नारद उवाच

कमण्डलुस्थिता देवी तव पुण्यविषधिनी ।
यथा मर्त्यं गता नाथ तन्मे विस्तरतो वद ॥ १ ॥

ब्रह्मोवाच ।

बलिर्नाम महादैत्यो देवारिरपराजितः ।
धर्मेण यशसा चैव प्रजासंरक्षणेन च ॥ २ ॥
गुरुभक्त्या च सत्येन वीर्येण च बलेन च ।
त्यागेन क्षमया चैव त्रैलोक्ये नोपमायते ॥ ३ ॥
तस्यर्द्धिमुन्नतां दृष्ट्वा देवाश्चिन्तापरायणाः ।
मिथः समूचुरमरा जेष्यामो वै कथं बलिम् ॥ ४ ॥
तस्मिन्शासति राज्यं तु त्रैलोक्यं हतकण्ठकम् ।
नारयो व्याधयो वाऽपि नाऽऽधयो वा कथंचन ॥ ५ ॥

भनावृष्टिस्थर्मो वा नास्तिशब्दो न दुर्जनः ।
 स्वप्नेऽपि नैव दृश्येत बलौ राज्यं प्रशासति ॥ ६ ॥
 तस्योन्नतिशरैर्भग्नाः कीर्तिखड्गद्विधारताः ।
 तस्याऽऽज्ञाशक्तिभिन्नाङ्गा देवाः शर्म न लेभिरे ॥ ७ ॥
 ततः संमन्त्रयामासुः वृत्त्या मात्सर्यमग्रतः ।
 तयशोभिप्रदीप्ताङ्गा विष्णुं जग्मुः सुविह्वलाः ॥ ८ ॥

देवा ऊचुः ।

भार्ताः स्म गतसत्त्वाः स्म शङ्खचक्रगदाधर ।
 अस्मदर्थे भवान्नित्यमायुधानि विभर्ति च ॥ ९ ॥
 त्वयि नाथे जगन्नाथ अस्माकं दुःखमीदृशम् ।
 त्वां तु प्रणमती घाणी कथं दैत्यं नमस्यति ॥ १० ॥
 मनसा कर्मणा घाचा त्वामेव शरणं गताः ।
 त्वदद्घ्निशरणाः सन्तः कथं दैत्यं नमेमहि ॥ ११ ॥
 यजामस्त्वां महायज्ञैर्घदामो घाग्भिरच्युत ।
 त्वदेकशरणाः सन्तः कथं दैत्यं नमेमहि ॥ १२ ॥
 त्वद्वीर्यमाधिता नित्यं देवाः सेन्द्रपुरोगमाः ।
 त्वया दत्तं पदं प्राप्य कथं दैत्यं नमेमहि ॥ १३ ॥
 अष्टा त्वं ब्रह्ममूर्त्यां तु विष्णुभूत्वा तु रक्षसि ।
 संदर्ता रुद्रशक्त्या त्वं कथं दैत्यं नमेमहि ॥ १४ ॥
 ऐश्वर्यं कारणं लोके विनैश्वर्यं तु किं फलम् ।
 दत्तैश्वर्याः सुरैश्चान कथं दैत्यं नमेमहि ॥ १५ ॥

अनादिस्त्वं जगद्धातरनन्तस्त्वं जगद्गुरुः ।
 अन्तवन्तममुं शत्रुं कथं दैत्यं नमेमहि ॥ १६ ॥
 तवैश्वर्येण पुष्टाङ्गा जित्वा त्रैलोक्यमोजसा ।
 स्थिराः स्यामः सुरेशान कथं दैत्यं नमेमहि ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्येतदेव वचनं श्रुत्वा दैतेयसूदनः ।
 उवाच सर्वानमरान्देवानां कार्यसिद्धये ॥ १८ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

मद्भक्तोऽसौ बलिर्दैत्यो ह्यवध्योऽसौ सुरासुरैः ।
 यथा भवन्तो मत्पोष्यास्तथा पोष्यो बलिर्मम ॥ १९ ॥
 विना तु संगरं देवा हत्वा राज्यं त्रिविष्टपे ।
 बलिं निबध्य मन्त्रोक्त्या राज्यं चः प्रददाम्यहम् ॥ २० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा सुरगणाः संजग्मुर्दिवमेव हि ।
 भगवानपि देवेशो ह्यदित्या गर्भमाविशत् ॥ २१ ॥
 तस्मिन्नुत्पद्यमाने तु उत्सवाश्च बभूवुरे ।
 जातोऽसौ घामनो ब्रह्मन्यज्ञेशो यज्ञपूरुषः ॥ २२ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मन्हयमेधाय दीक्षितः ।
 बलिर्बलवतां श्रेष्ठ ऋषिमुख्यैः समाहितः ॥ २३ ॥
 पुरोधसा च शुक्रेण वेदवेदाङ्गवेदिना ।
 मध्ये तस्मिन्वर्तमाने यजमाने बलीं तथा ॥ २४ ॥

आर्त्विज्य ऋषिमुख्ये तु शुक्रे तत्र पुरोधसि ।
 हचिर्भागार्थमासन्नदेवगन्धर्वपन्नगे ॥ २५ ॥
 दीयतां भुज्यतां पूजा क्रियतां च पृथक्पृथक् ।
 परिपूर्णं पुनः पूर्णमेवं घाक्ये प्रवर्तति ॥ २६ ॥
 शनैस्तद्देशमभ्यागाद्दामनः सामगायनः ।
 यज्ञघाटमनुप्राप्तो घामनश्चित्रकुण्डलः ॥ २७ ॥
 प्रशंसमानस्तं यज्ञं घामनं प्रेक्ष्य भार्गवः ।
 ब्रह्मरूपधरं देवं घामनं दैत्यसूदनम् ॥ २८ ॥
 दातारं यज्ञतपसां फलं हन्तारं रक्षसाम् ।
 ज्ञात्वा हवरन्नथोवाच राजानं भूरितेजसम् ॥ २९ ॥
 जेतारं क्षत्रधर्मेण दातारं भक्तितो धनम् ।
 बलिं बलवतां श्रेष्ठं सभायं दीक्षितं मये ॥ ३० ॥
 ध्यायन्तं यज्ञपुरुषमुत्सृजन्तं हविः पृथक् ।
 तमाह भृगुशार्दूलः शुक्रः परमयुद्धिमान् ॥ ३१ ॥

शुक्र उवाच

योऽसौ तव मयां प्राप्तो ब्राह्मणो घामनारतिः ।
 नासौ विप्रो बले सत्यं यज्ञेशो यज्ञपाहनः ॥ ३२ ॥
 शिशुस्त्वां याचितुं प्राप्तो नूनं देवहिताय हि ।
 मया च सह संमन्य पश्चाद्देयं त्वया प्रभो ॥ ३३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

बलिस्तु भार्गवं प्राह पुरोधसमरिदमः ॥ ३४ ॥

वल्लिखाच ।

घन्योऽहं मम यज्ञेशो गृहमायाति मूर्तिमान् ।
आगन्ध याचते किञ्चित्किं मन्यमवशिष्यते ॥ ३५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त्वा समार्योऽसौ शुक्रेण च पुरोधसा ।
जगाम यत्र विप्रेन्द्रो वामनोऽद्वितिनन्दन ॥ ३६ ॥
कृतावलिपुगे भून्वा केनार्थित्व तदुच्यताम् ।
वामनोऽपि तदा प्राह पदत्रयमिता भुवम् ॥ ३७ ॥
देहि राजेन्द्र नान्येन कार्यमस्ति घनेन किम् ।
तयत्युक्त्वा तु कलशानानारत्नविभूषितात् ॥ ३८ ॥
वारिधारा पुरम्भन्त्य वामनाय भुव ददौ ।
पश्यत्सु ऋषिमुख्येषु शुक्रे चैव पुरोधसि ॥ ३९ ॥
पश्यत्सु लोकनायेषु वामनाय भुव ददौ ।
पश्यत्सु दैत्यसघेषु जयशदे प्रवर्नति ॥ ४० ॥
शनैस्तु वामन प्राह स्वस्ति राजन्सुखा भव ।
देहि मे समिता भूमिं त्रिपदामाशु गम्यते ॥ ४१ ॥
तथेन्युवाच दैत्येशो याचन्पश्यति वामनम् ।
यज्ञेशो यज्ञपुरणध्वन्द्रादित्यौ स्तनान्तरे ॥ ४२ ॥
यथा स्याता सुरा मूर्ध्नि वधृषे विक्रमावृति ।
अनन्तश्चाच्युतो देवो विक्रान्तो विक्रमावृति ॥
त दृष्ट्वा दैत्यराट् प्राह समार्यो विनयान्वित ॥ ४३ ॥

बलिस्त्वाच ।

क्रमस्व विष्णो लोकेश यावच्छक्त्या(क्ति)जगन्मय ।

जितं मया सुरेशान सर्वभावेन विश्वकृत् ॥ ४४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्वाक्यसमकाल तु विष्णु प्राह महाकतुः ॥ ४५ ॥

विष्णुस्त्वाच ।

दैत्येश्वर महाबाहो क्रमिष्ये पश्य दैत्यराट् ॥ ४६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं वदन्तं स प्राह क्रम विष्णो पुनः पुनः ॥ ४७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

कूर्मपृष्ठे पदं न्यस्य बलियज्ञे पदं न्यसत् ।

द्वितीयं तु पदं प्राप ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ ४८ ॥

तृतीयस्य पदस्यात्र स्थान नास्त्यसुरेश्वर ।

क क्रमिष्ये भुवं देहि बलि तं हरिर्प्रवीत् ॥

विहस्य बलिस्त्वाह सभार्यं स वृताञ्जलिः ॥ ४९ ॥

बलिस्त्वाच ।

त्वया सृष्टं जगत्सर्वं न स्रष्टाऽहं सुरेश्वर ।

त्वहोपादत्पमभवत्किं करोमि जगन्मय ॥ ५० ॥

तथाऽपि नानृतपूर्वं कदाचिद्वृत्तिमि केशव ।

सत्यवाक्यं च मां कुर्वन्मत्पृष्ठे हि पदं न्यस ॥ ५१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रसन्नो भगवांस्त्रयामूर्तिः सुरार्चितः ॥ ५२ ॥

भगवानुवाच ।

घर वृर्णाष्व भद्र ते भक्त्या प्रीतोऽस्मि दैत्यराट् ॥ ५३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

स तु प्राह जगन्नाथ न याचे त्वा त्रिविक्रमम् ।

स तु प्रादात्स्वय विष्णुः प्रीत सन्मनसेप्सितम् ॥ ५४ ॥

रसातल्पतित्व च भावि चेन्द्रपद पुन ।

आत्माधिपत्य च हरिरविनाशि यशो विभु ॥ ५५ ॥

एव दत्त्वा बले सर्वं ससुत भार्ययाऽन्वितम् ।

रसातले हरि स्थाप्य बलि त्वमरवैरिणम् ॥ ५६ ॥

शतक्रतोन्तथा प्रादात्सुरराज्य यथाभवम् ।

एतस्मिन्नन्तरे तत्र पद प्रागात्सुरार्चितम् ॥ ५७ ॥

द्वितीय तत्पद विष्णोः पितुर्मम महामते ।

यत्पद समनुप्राप्त गृह दृष्ट्वाऽप्यचिन्तयम् ॥ ५८ ॥

किं कृत्य यच्छुभ मे स्यात्पदे विष्णोः समागते ।

सर्वस्य च समालोक्य श्रेष्ठो मे स्यात्कण्डलु ॥ ५९ ॥

तद्वारि यत्पुण्यतम दत्त च त्रिपुरारिणा ।

घर घरेण्य वरद् घर शान्तिकर परम् ॥ ६० ॥

शुभ च शुभद नित्य भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ।

मातृस्वरूप लोकानाममृत भेषज शुचि ॥ ६१ ॥

पवित्र पावन पूज्य ज्येष्ठ श्रेष्ठ गुणान्वितम् ।

स्मरणादेव लोकाना पावन किं नु दर्शनात् ॥ ६२ ॥

तादृग्वारि शुचिभूत्वा कल्पयेऽर्घाय मे पितुः ।
 इति संवित्त्य तद्वारि गृहीत्वाऽर्घाय कल्पितम् ॥ ६३ ॥
 विष्णो पादे तु पतितमर्घवारि सुमन्त्रितम् ।
 तद्वारि पतित मेरौ चतुर्धा व्यगमद्भुवम् ॥ ६४ ॥
 पूर्वे तु दक्षिणे चैव पश्चिमे चोत्तरे तथा ।
 दक्षिणे यत्तु पतितं जटाभिः शंकरो मुने ॥ ६५ ॥
 जग्राह पश्चिमे यत्तु पुनः प्रायात्कमण्डलुम् ।
 उत्तरे पतितं यत्तु विष्णुर्जग्राह सञ्जलम् ॥ ६६ ॥
 पूर्वस्मिन्नृपयो देवा पितरो लोकपालकाः ।
 जगृहु शुभ्रं घारि तस्माच्छ्रेष्ठं तद्रुच्यते ॥ ६७ ॥
 या दक्षिणा दिशं प्राप्ता आपो वै लोकमातरः ।
 विष्णुपाद्प्रसूतास्ता ब्रह्मण्या लोकमातरः ॥ ६८ ॥
 महेश्वरजटासंस्थाः पर्यजातशुभोदयाः ।
 तामां प्रभावस्मरणात्सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ ६९ ॥

इति धोमहापुराणे ब्राह्मे स्वयंभृपिसंवादे तीर्थमाहात्म्ये गंगाया
 महेश्वरजटागमननिरूपणं नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥७३॥

गीतमोमाहात्म्ये चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

आदित् श्लोकानां सम्प्लवङ्गाः—४७३६

अथ चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ।

गङ्गायाद्वै रूप्यकथनम्

नारद उवाच ।

कमण्डलुस्थिता देवा महेश्वरजटागता ।
श्रुता देव यथा मर्त्यमागता तद्ब्रवीतु मे ॥

ब्रह्मोवाच ।

महेश्वरजटास्था या आपो देव्यो महामते ।
तासां च द्विविधो भेद आहर्तुर्द्वयकारणान् ॥ २ ॥
एकांशो ब्राह्मणेनात्र व्रतज्ञानसमाधिना ।
गौतमेन शिव पूज्य आहृतो लोकविश्रुतः ॥ ३ ॥
अपरस्तु महाप्राज्ञ क्षत्रियेण चलीयसा ।
आराध्य शंकरं देवं तपोभिर्नियमैस्तथा ॥ ४ ॥
भर्गारथेन भूपेन आहृतोऽशोऽपरस्तथा ।
एवं द्वैरूप्यमभवद्गङ्गाया मुनिसत्तम ॥ ५ ॥

नारद उवाच ।

महेश्वरजटास्था या हेतुना केन गौतम ।
आहर्ता क्षत्रियेणापि आहृता केन तद्वद ॥ ६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यथाऽऽनीता पुरा वन्स ब्राह्मणेनेतरेण वा ।
तन्सर्वं विस्तरेणाहं वदिष्ये प्रीतये तव ॥ ७ ॥

यस्मिन्काले सुरेशस्य उमा पत्न्यभवत्प्रिया ।
 तस्मिन्नेवाभवद्गङ्गा प्रिया शंभोर्महामते ॥ ८ ॥
 मम दोषापनोदाय चिन्तयानः शिवस्तदा ।
 उमया सहितः श्रीमान्देवी प्रेक्ष्ये विशेषतः ॥ ९ ॥
 रसवृत्तौ स्थितो यस्मान्निर्ममे रसमुत्तमम् ।
 रसिकत्वात्प्रियत्वाच्च स्त्रैणत्वात्पापनत्वतः ॥ १० ॥
 सर्वाभ्यो ह्यधिकप्रीतिर्गङ्गाऽभृद्द्विजसत्तम ।
 तामेव चिन्तयानोऽसौ सर्वदाऽऽस्ते महेश्वरः ॥ ११ ॥
 सौधोद्भूता जटामार्गात्कस्मिश्चित्कारणान्तरे ।
 स तु संगोपयामास गङ्गां शंभुर्जटागताम् ॥ १२ ॥
 शिरसा च धृतां ज्ञात्वा न शशाक उमा तदा ।
 सोढुं ब्रह्मजटाजूटे रिथतां दृष्ट्वा पुनः पुनः ॥ १३ ॥
 अमर्षेण भवं गौरी प्रेमयस्येत्यमापत ।
 नैवासौ प्रेरयच्छंभू रसिको रसमुत्तमम् ॥ १४ ॥
 जटास्त्रेव तदा देवी गोपायन्तं विमृश्य सा ।
 विनायकं जयां स्कन्दं रदो घचनमधीत् ॥ १५ ॥
 नैवापं त्रिदशेशानो गङ्गां त्यजति कामुकः ।
 साऽपि प्रिया शिवस्याद्य कथं त्यजति तां प्रियाम् ॥ १६ ॥
 एवं विमृश्य बहुशो गौरी चाऽऽह विनायकम् ॥ १७ ॥
 पार्वत्युवाच ।
 न देवीनांसुरैर्यज्ञेन सिद्धैर्भवताऽपि च ।
 न राजभिरथान्यैर्वा न गङ्गां त्यजति प्रभुः ॥ १८ ॥

पुनस्तप्स्यामि वा गत्वा हिमवन्तं नगोत्तमम् ।
 अथवा ब्राह्मणैः पुण्यैस्तपोमिर्हतकल्मषैः ॥ १६ ॥
 तैर्वा जटास्थिता गङ्गा प्रार्थिता भुवमाप्नुयात् ॥ २० ॥
 ब्रह्मोवाच ।

एवच्छ्रुत्वा मातृवाक्यं मातरं प्राह विष्णुरात् ।
 नान्ना सकन्देन जयया संमनयेह च युज्यते ॥ २१ ॥
 तत्कुर्मो मस्तकाद्गङ्गां यथा त्यजति मे पिता ।
 एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मज्ञानावृष्टिरजायत ॥ २२ ॥
 द्विद्वादश समा मर्त्यं सर्वप्राणिमयावहा ।
 ततो विनष्टमवज्जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥ २३ ॥
 विना तु गौतमं पुण्यमाश्रमं सर्वकामदम् ।
 न्नुक्तुकामः पुरा पुत्र स्यावरं जङ्गमं तथा ॥ २४ ॥
 वृत्तो यज्ञो मया पूर्वं स देवयज्ञो गिरिः ।
 मशामा तत्र विष्यातस्ततो ब्रह्मगिरिः सदा ॥ २५ ॥
 तमाश्रित्य नगश्रेष्ठं सर्वदाऽऽस्ते स गौतमः ।
 तस्याऽऽश्रमे महापुण्ये श्रेष्ठे ब्रह्मगिरौ शुभे ॥ २६ ॥
 आश्रयो व्याश्रयो वाऽपि दुर्मिन्नं वाऽप्यवर्षणम् ।
 भयशोकौ न दारिद्र्यं न श्रूयन्ते कदाचन ॥ २७ ॥
 तदाश्रमं विनाऽन्यत्र ह्ययं वा कथमेव वा ।
 नास्ति पुत्र तथा दाता होता यथा तथैव च ॥ २८ ॥
 यदैव गौतमो विप्रो ददाति च जुहोति च ।
 तदैवाप्ययनं स्वर्गं सुराणामपि नान्यतः ॥ २९ ॥

देवलोकेऽपि मर्त्ये वा श्रूयते गौतमो मुनिः ।
 होता दाता च भोक्ता च स एवेति जना विदुः ॥ ३० ॥
 तच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे नानाश्रमनिवासिनः ।
 गौतमाश्रममापृच्छन्नागच्छन्तस्तपोधनाः ॥ ३१ ॥
 तेषां मुनीनां सर्वेषामागतानां स गौतमः ।
 शिष्यवत्पुत्रवदुभवत्या पितृवत्पोषकोऽभवत् ॥ ३२ ॥
 यस्य(तेषां)यथेप्सितं कामं यथा योग्यं यथाक्रमम् ।
 यथानुरूपं सर्वेषां शुश्रूषामकरोन्मुनि ॥ ३३ ॥
 आज्ञया गौतमस्याऽऽसन्नोपध्यो लोकमातरः ।
 आराधिताः पुनस्तेन ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ३४ ॥
 जायन्ते च तदोपध्यो लूयन्ते च तदैव हि ।
 संपत्स्यन्ते तदोप्यन्ते गौतमस्य तपोबलात् ॥ ३५ ॥
 सर्वा समृद्धयस्तस्य ससिध्यन्ते मनोगताः ।
 प्रत्यहं वक्ति विनयाद्गौतमस्त्वागतान्मुनीन् ॥ ३६ ॥
 पुत्रवच्छिउत्पवन्त्येव प्रेष्यवत्करवाणि किम् ।
 पितृवत्पोषयामास संवत्सरगणान्यहन् ॥ ३७ ॥
 एष वसत्सु मुनिषु त्रैलोक्ये रयातिराश्रयात् ।
 ततो विनायकः प्राहमातरं भ्रातरं जयाम् ॥ ३८ ॥

विनायक उवाच ।

देवानां सद्ने मातर्गोपने गौतमो द्विजः ।
 यत्र साध्यं सुरगणैर्गौतमः कृतवानिति ॥ ३९ ॥

एवं श्रुतं मया देवि ब्राह्मणस्य तपोयलम् ।
 स विप्रश्चालयेदेनां मातर्गङ्गां जटागताम् ॥ ४० ॥
 तपसा चाऽन्यतो वाऽपि पूजयित्वा त्रिलोचनम् ।
 स एव च्यावयेदेना जटास्यां मे पितृप्रियाम् ॥ ४१ ॥
 तत्र नीतिर्विघातञ्चा तां विप्रो याचयेद्यथा ।
 तत्रमाघात्सरिच्छ्रेष्ठा शिरसोऽवतस्त्यपि ॥ ४२ ॥

ब्रह्मावाच ।

इत्युक्त्वा मातरं भ्रात्रा जयया सहःविन्नराट् ।
 जगाम गौतमो यत्र ब्रह्मसूत्रघरः कृशः ॥ ४३ ॥
 वसन्कतिप्रपाहःस्तु गौतमाश्रममण्डले ।
 उवाच ब्राह्मणान्सर्वांस्तत्र तत्र च विन्नराट् ॥ ४४ ॥
 गच्छामः स्वमधिष्ठानमाश्रमाणि शुचीनि च ।
 पुष्टाः स्म गौतमाश्रमेन पृच्छामो गौतमं मुनिम् ॥ ४५ ॥
 इति संमन्थ्य पृच्छन्ति मुनयो मुनिसत्तमा ।
 स तान्निवारयामास स्नेहबुद्ध्या मुनीन्पृथक् ॥ ४६ ॥

गौतम उवाच ।*

कृताञ्जलिः सविनयमासाध्यमिह चैव हि ।
 युष्मच्चरणशुश्रूषां करोमि मुनिपुंगवाः ॥ ४७ ॥
 शुश्रूषो पुत्रवन्नित्यं मयि तिष्ठति नोचितम् ।
 भवतां भूमिदेवानामाश्रमान्तरसेवनम् ॥ ४८ ॥
 इदमेवाऽऽश्रमं पुण्यं सर्वेषामिति मे मतिः ।
 बलमन्येन मुनय आश्रमेण गतेन वा ॥ ४९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति ध्रुत्वा मुनेर्वाक्यं विष्णुकृत्यमनुस्मरन् ।

उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा ब्राह्मणान्स गणाधिपः ॥ ५० ॥

गणाधिप उवाच ।

बलक्रोता घयं किं नो निवारयत गौतमः ।

साम्ना नैव घयं शक्ता गन्तुं स्वं स्वं निवेशनम् ॥ ५१ ॥

नायमर्हति दण्डं वा उपकारी द्विजोत्तमः ।

तस्माद्भुङ्क्ष्या ब्यवस्यामि तत्सर्वैरनुमन्यताम् ॥ ५२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः सर्वे द्विजश्रेष्ठाः क्रियतामित्यनुब्रुवन् ।

एतस्य तूपकाराय लोकानां हितकाम्यया ॥ ५३ ॥

ब्राह्मणानां च सर्वेषां ध्येयी यत्स्यात्तथा कुरु ।

ब्राह्मणानां घवः श्रुत्वा मेने घावर्यं गणाधिपः ॥ ५४ ॥

विनायक उवाच ।

क्रियते गुणरूपं यद्गौतमस्य विशेषतः ॥ ५५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अनुमान्य द्विजान्सर्वान्पुनः पुनरुदारधीः ।

स्वयं च ब्राह्मणो भूत्वा प्रणम्य ब्राह्मणान्पुनः ॥

मातुर्मते स्थितो विद्वाञ्जयां प्राह गणेश्वरः ॥ ५६ ॥

विनायक उवाच ।

यथा नान्यो विजानोते तथा कुरु शुमानने ।

गौरुपधारिणा गच्छ गौतमो यत्र तिष्ठति ॥ ५७ ॥

शालीन्वाद् विनाश्याथ विकारं कुरु भामिनि ।
 वृत्रे प्रहारे हुंकारे प्रेक्षिते चापि किञ्चन ॥
 पत दीनं स्वन कृत्वा न म्रियस्व न जीव च ॥ ५८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथा चकार विजया विघ्नेश्वरमने स्थिता ।
 यत्राऽऽसोद्गौतमो विप्रो जया गोरूपधारिणी ॥ ५९ ॥
 जगाम शालीन्वादन्ती तां ददर्श स गौतमः ।
 गां दृष्ट्वा विकृतां विप्रस्तां तृणेन न्यवारयत् ॥ ६० ॥
 निवार्यमाणा सा तेन स्वनं कृत्वा पपात गौः ।
 तस्यां तु पतिनायां च हाहाकारो महानमूत् ॥ ६१ ॥
 स्वतंश्रुत्वा च दृष्ट्वा च गौतमस्य विचेष्टितम् ।
 व्यथिता ब्राह्मणाः प्राहुर्विघ्नराजपुरस्कृताः ॥ ६२ ॥

ब्राह्मणा ऊचुः ।

इतो गच्छामहे सर्वे न स्यातत्र्यं तवाऽऽश्रमे ।
 पुत्रवत्पोषिताः सर्वे पृष्टोऽसि मुनिपुंगव ॥ ६३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति श्रुत्वा मुनिर्वाक्यं विप्राणां गच्छतां तदा ।
 बभ्राहत इवाऽऽसात्स विप्राणां पुरोऽपतत् ॥ ६४ ॥
 तमूचुर्ब्राह्मणाः सर्वे पश्येमां पतितां भुवि ।
 स्थाणां मानरं देवीं जगतां पावनीं प्रियाम् ॥ ६५ ॥
 तीर्थदैरस्वरूपिण्यामस्या गवि विचेरलान् ।
 पतितायां मुनिश्रेष्ठ गन्तव्यमवशिष्यते ॥ ६६ ॥

चीर्णं धृतं क्षयं याति यथा चासस्त्वदाश्रमे ।
धयं नान्यधना ब्रह्मन्केवलं तु तपोधनाः ॥ ६७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

विप्राणां पुरतः स्थित्वा धिनीतः प्राह गांतमः ॥ ६८ ॥

गौतम उवाच

भवन्त एव शरणं पूतं मां कर्तुमर्हथ ॥ ६९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः श्रोवाच भगवान्विष्णुराड्ब्राह्मणैर्वृतः ॥ ७० ॥

विप्रराज उवाच ।

नैवेयं प्रियते तत्र नैव जीवति तत्र किम् ।
घदामोऽस्मिन्सुसंदिग्धे निष्कृतिं गतिमेव वा ॥ ७१ ॥

गौतम उवाच

कथमुत्थास्यतीयं गौरथ चार्स्मिन्निष्कृतिम् ।
घक्तुमर्हथ तत्सर्थं करिष्येऽहमसंशयम् ॥ ७२ ॥

ब्राह्मणा ऊचुः ।

सर्वेषां च मतेनायं घदिष्यति च युद्धिमान् ।
एतद्वाक्यमथाग्माकं प्रमाणं तव गौतम ॥ ७३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ब्राह्मणैः प्रेर्यमाणोऽसौ गौतमेन घलीयसा ।
विष्णुश्चक्रात्तवपुषा प्राह सर्वांनिर्दं घचः ॥ ७४ ॥

विश्वराज उवाच ।

सर्वेषां च मतेनाहं वद्विष्यामि यथार्थवन् ।
 अनुमन्यन्तु मुनयो मद्वाक्यं गौतमोऽपि च ॥ ७५ ॥
 महेश्वरजटाजूटे ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
 कमण्डलुस्थितं वारि तिष्ठतीति हि शुभ्रम् ॥ ७६ ॥
 तद्गानयस्व तरसा तपसा नियमेन च ।
 तेनाभिषिञ्च्य गामेतां भगवन्भुवमाश्रिताम् ॥
 ततो वन्स्यामहे सर्वे पूर्ववत्तव वैष्मनि ॥ ७७ ॥

ब्रह्मीवाच ।

इत्युक्त्वति विप्रेन्द्रे ब्राह्मणानां च संसदि ।
 तत्रापतत्पुष्पवृष्टिर्जयशब्दो व्यवर्धत ॥
 ततः कृताञ्जलिर्नम्रो गौतमो वाक्यमप्रवीत् ॥ ७८ ॥

गौतम उवाच ।

तपसाऽग्निप्रसादेन देवब्रह्मप्रसादतः ।
 भवता च प्रसादेन मत्सकल्पोऽनुसिध्यताम् ॥ ७९ ॥

ब्रह्मीवाच ।

एवमस्त्विति तं विप्रा आपृच्छन्मुनिपुंगवम् ।
 स्वानि स्थानानि ते जग्मुः समृद्धान्यन्नवारिमिः ॥ ८० ॥
 यानेषु तेषु विप्रेषु भ्रात्रा सह गणेश्वरः ।
 जयया सह सुप्रोतः कृतकृत्यो न्यवर्तत ॥ ८१ ॥
 गतेषु ब्रह्मवृन्देषु गणेशे च गते तथा ।
 गौतमोऽपि मुनिश्रेष्ठस्तपसा हतकल्मषः ॥ ८२ ॥

ध्यायंस्तदर्थं स मुनिः किमिदं मम संस्थितम् ।
 इत्येवं घटुशी ध्यायञ्ज्ञानेन ज्ञातवान्द्विज ॥ ८३ ॥
 निश्चित्य देवकार्यार्थमात्मनः किल्बिषां गतिम् ।
 लोकानामुपकारं च शंभो. प्रीणतमेव च ॥ ८४ ॥
 उमाया प्रीणनं चापि गङ्गातयनमेव च ।
 सर्वं श्रेयस्करं मन्ये मयि नैव च किल्बिषम् ॥ ८५ ॥
 इत्येवं मनसा ध्यायन्सुप्रीतोऽभूद्द्विजोत्तमः ।
 आराध्य जगतामीशं त्रिनेत्रं वृषभध्वजम् ॥ ८६ ॥
 आतपिष्ये सरिच्छ्रेष्ठा प्रीताऽस्तु गिरिजा भ्रम ।
 सपत्नी जगदम्बाया महेश्वरजटास्थिता ॥ ८७ ॥

एवं हि संकल्प्य मुनिप्रवीरः,

स गौतमा ब्रह्मगिरेर्जगाम ।

कैलासमाधिष्ठितमुप्रधन्वना,

सुरार्चितं प्रियया ब्रह्मवृन्दैः ॥ ८८ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो स्वयंभृपिसंवादे तीर्थमाहात्म्ये
 चिनायकर्गौतमव्यापारनिरूपणं

नाम चतु सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

गौतमीमाहात्म्ये पञ्चमोऽध्यायः ।

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४८२४

अथ पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ।

गौतमकृतमुमामहेश्वरस्तवनम्

नारद उवाच ।

कैलासशिखरं गत्वा गौतमो भगवानृषिः ।

किं चकार तपो वाऽपि का चक्रे स्तुतिमुत्तमाम् ॥ १ ॥

ब्रह्मोवाच ।

गिरिं गत्वा ततो वनस चाचं संयम्य गौतमः ।

आस्तौर्यं स कुशान्प्राजः कैलासे पर्वतोत्तमे ॥ २ ॥

उपविश्य शुचिर्मून्वा स्नोत्रं चेदं ततो जगौ ।

अपतत्पुष्यवृष्टिञ्च स्तूयमाने महेश्वरे ॥ ३ ॥

गौतम उवाच ।

मौगार्थिनां मोगमर्माप्सितं च,

दातुं महान्यष्टवर्षं पि घृते ।

सोमो जनानां गुणवन्तिनिन्यं,

देवं महादेवमिति स्तुवन्ति ॥ ४ ॥

कतुं स्वर्कार्यैर्विदयैः सुखानि,

मनुं सनम्नं सवरावरं च ।

संपत्तये ह्यस्य विवृद्धये च,

महीमयं रूपमितीश्वरस्य ॥ ५ ॥

सृष्टेः स्थिते संहरणाय भूमे-
 राधारमाधातुमपां स्वरूपम् ।
 भेजे शिव शान्ततनुर्जनानां,
 सुखाय धर्माय जगत्प्रतिष्ठितम् ॥ ६ ॥
 कालव्यवस्थाममृतस्रवं च,
 जीवस्थितिं सृष्टिमथो विनाशनम् ।
 मुदं प्रजानां सुखमुन्नतिं च,
 चक्रेऽर्कचन्द्राग्निमयं शरीरम् ॥ ७ ॥
 वृद्धिं गतिं शक्तिमथाक्षराणि,
 जीवव्यवस्थां मुदमप्यनेकाम् ।
 स्रष्टुं हृतं पायुरितीशरूपं,
 त्व वेत्सि नूनं भगवन्भवन्तम् ॥ ८ ॥
 भेदैर्विना नैव रूतिर्न धर्मो,
 नाऽऽत्मीयमन्यत्र दिशोऽन्तरिक्षम् ।
 चावापृथिव्योऽन च भुक्तिमुक्ती,
 तस्मादिदं व्योमवपुस्तपेश ॥ ९ ॥
 धर्मं व्यवस्थापयितुं व्यवस्य,
 ऋक्सामशाखाणि यजुश्च शाखाः ।
 लोके च गाथाः स्मृतयः पुराण-
 मित्यादिशब्दात्मकतामुपैति ॥ १० ॥
 यथा क्रतुर्यान्यपि साधनानि,
 ऋत्विक्प्रदेशं(यं) फलदेशकालाः ।

त्वमेव शभो परमार्थतत्त्व,

वदन्ति यज्ञाङ्गमय वपुस्ते ॥ ११ ॥

कर्ता प्रदाता प्रतिभू प्रदान,

सर्वज्ञसाक्षी पुरुष परश्च ।

प्रत्यात्मभूत परमार्थरूप,

स्त्वमेव सर्वं किमु वाग्विलासै ॥ १२ ॥

न वेदशास्त्रैर्गुरुभि प्रदिष्टो,

न नासि बुद्ध्यदिभिरप्रधृष्य ।

अजोऽप्रमेय शिवशब्दवाच्य

स्त्वमस्ति(मेव) सत्य भगवन्नमस्ते ॥ १३ ॥

आत्मैकता स्वप्रकृति कदाचि

दैक्षच्छिव सपदिय ममेति ।

पृथक्तदैवाभवदप्रतर्क्या

चिन्त्यप्रभावो बहुविश्वमूर्ति ॥ १४ ॥

भावेऽभिवृद्धा च भवे भवे च, ॐ

स्वकारण कारणमास्थिता च ।

नित्या शिवा सर्वसुलक्षणा वा,

विलक्षणा विश्वकरस्य शक्ति ॥ १५ ॥

उत्पादन सस्थितिरन्नवृद्धि

लयासता यत्र सनातनास्ते ।

एकैव मूर्तिर्न समस्ति किञ्चिद्

साध्यमस्या दयिता हरस्य ॥ १६ ॥

यदर्थमन्नानि धनानि जीवा,
 यच्छन्ति कुर्वन्ति तपासि धर्मान् ।
 साऽपीयमभवा जगतो जनित्री,
 प्रिया तु सोमस्य महासुकीर्तिः ॥ १७ ॥
 यदीक्षितं काङ्क्षति वासवोऽपि,
 यन्नामतो मङ्गलमाप्नुयाद्य ।
 या व्याप्य विश्वं धिमलोकरोति,
 सोमा सदा सोमसमानरूपा ॥ १८ ॥
 ब्रह्मादिजीवस्य चराचरस्य,
 बुद्ध्यक्षिचैतन्यमन सुखानि ।
 यस्याः प्रसादात्फलवन्ति नित्यं,
 वागीश्वरी लोकशुरोः सुरग्या ॥ १९ ॥
 चतुर्भुजस्थापि मनो मलीनं,
 किमन्यजन्तोरिति चिन्त्य माता ।
 गङ्गाऽवतारं विविधैरुपायैः,
 सर्वं जगत्पाद्यितुं चकार ॥ २० ॥
 धृतीः समालक्ष्य हरप्रभुत्वं,
 विश्वस्य लोकः सकलैः प्रमाणैः ।
 वृत्त्वा च धर्मान्वुभुजे च भोगान्-
 विभूतिरेषा तु सदाशिवस्य ॥ २१ ॥
 कार्यत्रियाकारकसाधनानां,
 वेदोदितानामथ लौकिकानाम् ।

यत्साध्यमुत्कृष्टतमं प्रियं च,
प्रोक्ता च सा सिद्धिरनादिकर्तुः ॥ २२ ॥

ध्यात्वा धरं ब्रह्म पर प्रधानं,
यत्सारभूतं यदुपासितव्यम् ।

यत्प्राप्य मुक्ता न पुनभवन्ति,
सद्योगिनो मुक्तिरुमापतिः सः ॥ २३ ॥

यथा यथा शंभुरमेयमाया-
रूपाणि धत्ते जगतो हिताय ।

तयोगयोग्यानि तथैव धत्से,
पतित्रतान्वं त्वयि मातरेवम् ॥ २४ ॥

*
५

ब्रह्मोवाच ।

एतदेवं स्तुवतस्तस्य पुरस्ताद्भृशमध्वजः ।

उमया सहितः श्रीमान्गणेशादिगणैर्बृतः ॥ २५ ॥

साक्षादागत्य तं शंभु प्रसन्नो वाक्यमप्रवीत् ॥ २६ ॥

शिव उवाच ।

किं ते गौतम दास्यामि भक्तिस्तोत्रत्रतैः शुभैः ।

रत्नितुष्टोऽस्मि याचस्य देवानामपि दुष्करम् ॥ २७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति श्रुत्वा जगन्मूर्तेर्वाक्यं वाक्यविशारदः ।

हर्षवाप्यपरीताङ्गो गौतमः पर्यचिन्तयत् ॥ २८ ॥

अहो दैवमहो धर्मो ह्यहो वै विप्रपूजनम् ।

अहो लोकगतिश्चित्रा अहो धातर्नमोऽस्तु ते ॥ २९ ॥

गौतम उवाच ।

जटास्थितां शुभां गङ्गां देहि मे त्रिदशार्चित ।
यदि तुष्टोऽसि देवेश त्रयीधामनमोऽस्तु ते ॥ ३० ॥

ईश्वर उवाच ।

त्रयाणामुपकारार्थं लोकानां याचितं त्वया ।
वात्मनस्तूपकाराय तद्याचस्वाकुतोभयः ॥ ३१ ॥

गौतम उवाच

स्तोत्रेणानेन ये भक्तास्त्वां च देवीं स्तुवन्ति वै ।
सर्वकामसमृद्धाः स्युरेतद्दि घर्याम्यहम् ॥ ३२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमस्विति देवेशः परितुष्टोऽब्रवीद्वचः ।
अन्यानपि घरान्मत्तो यान्स्व विगतज्वरः ॥ ३३ ॥
एवमुक्तस्तु हर्षेण गौतमः प्राह शंकरम् ॥ ३४ ॥

गौतम उवाच ।

इमां देवीं जटासंस्थां पावनीं लोकपावनीम् ।
तव प्रियां जगन्नाथ उत्सृज ब्रह्मणो गिरौ ॥ ३५ ॥
सर्वासां तीर्थभृता तु यावद्गच्छति सागरम् ।
ब्रह्महत्यादिपापानि मनोवाटापिकानि च ॥ ३६ ॥
स्नानमात्रेण सर्वाणि विलयं यान्तु शंकर ।
चन्द्रसूर्योपरागे च भयने विपुत्रे तथा ॥ ३७ ॥
संक्रान्ता वैधूर्ता पुण्यतीर्थेष्वन्येषु यत्फलम् ।
अस्थास्तु स्मरणादेव तत्पुण्यं जायतां हर ॥ ३८ ॥

श्लान्यं कृते तपः प्रोक्तं त्रेतायां यज्ञकर्म च ।
 ह्यापरे यज्ञदाने च दानमेव कर्त्तुं युगे ॥ ३६ ॥
 युगधर्माश्च ये सर्वे देशधर्मास्तथैव च ।
 देशकालादिसंयोगे यो धर्मो यत्र शस्यते ॥ ४० ॥
 यदन्यत्र कृतं पुण्यं स्नानदानादिसंघमैः ।
 अस्यास्तु म्भरणादेव तन्पुण्यं जायतां हर ॥ ४१ ॥
 यत्र यत्र त्वयं याति यावत्सागरगामिनी ।
 तत्र तत्र त्वया मायमेव चास्तु वरौ वरः ॥ ४२ ॥
 योजनानां तूपरि तु दश यावच्च संत्यया ।
 तदन्तरप्रविष्टानां महापातकिनामपि ॥ ४३ ॥
 तत्पितृणां च तेषां च स्नानायाऽऽगच्छतां शिव ।
 स्नाने चाप्यन्तरे मृत्योर्मुक्तिमाजो भवन्तु वै ॥ ४४ ॥
 एकत्रः सर्वतीर्थानि स्वर्गमन्थरसातले ।
 एषा तेन्यो विशिष्टा तु अलं शंभो नमोऽस्तु ते ॥ ४५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्गौतमवचः श्रुत्वा तथाऽस्त्विन्यत्रर्वाच्छिवः ।
 अस्याः परतरं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ ४६ ॥
 सत्यं सत्य पुनः सत्यं वेदे च परिनिष्ठितम् ।
 सर्वेषां गौतमी पुण्या इत्युक्त्वाऽन्तरर्घायत ॥ ४७ ॥
 ततो गते मगवति लोकपूजिते,
 तदाज्ञया पूर्णदलः स गौतमः ।

जटां समादाय सरिद्धरां तां,

सुरैर्वृतो ब्रह्मगिरिं धिवेश ॥ ४८ ॥

ततस्तु गौतमे प्राप्ते जटामादाय नारद ।

पुष्पवृष्टिरभूत्तत्र समाजग्मुः सुरेश्वराः ॥ ४९ ॥

ऋषयश्च महाभाग। ब्राह्मणाः क्षत्रियास्तथा ।

जयशब्देन तं विप्रं पूजयन्तो मुदान्विताः ॥ ५० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयंभुऋषिसंवादे तीर्थमाहात्म्ये

गौतम्यानपनं नाम पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

गौतमी माहात्म्ये षष्ठोऽध्यायः

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्का.—४८७५

—

अथ पट्सप्ततितमोऽध्यायः ।

स्वर्गादौपंचदशाकृत्यागङ्गायागमनम्

नारद उवाच ।

महेश्वरजटाजूटादुगङ्गामादाय गौतमः ।

आगत्य ब्रह्मणः पुष्ये ततः किमकिरोद्गिरौ ॥ १ ॥

ब्रह्मीवाच ।

आदाय गौतमो गङ्गां शुचिः प्रयतमानसः ।

पूजितो देपगन्धर्वैस्तथा गिरिनिवासिभिः ॥ २ ॥

गितेर्नृनि जटां स्याज्य म्मरुदेवं त्रिलोचनम् ।
 उवाच प्राञ्जलिर्मूंन्वा गङ्गां स द्वित्रसप्तमः ॥ ३ ॥

गौतम उवाच ।

त्रिलोचनजटोद्भूते सर्वकामप्रदायिनि ।
 क्षमस्य मातः शान्ताऽसि सुख याहि हिनं कुरु ॥ ४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त्वा गौतमेन गङ्गा प्रोवाच गौतमम् ।
 दिव्यरूपवरा देवो दिव्यन्नगनुलेपना ॥ ५ ॥

गङ्गावाच ।

गच्छेयं देवसद्वनमथवाऽपि कमण्डलुम् ।
 रसातलं वा गच्छेयं जातम्वं सत्यवागसि ॥ ६ ॥

गौतम उवाच ।

त्रयाणामुपकाराय लोकानां याचिता नया ।
 शंभुना च तथा दत्ता देवि तन्नान्यथा मवेन् ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्गौतमवच श्रुत्वा गङ्गा मेने द्वित्रेपितम् ।
 त्रेत्राऽऽत्मान विमन्त्राय स्वर्गान्तर्यरसातले ॥ ८ ॥
 स्वर्गे चतुर्था व्यगमन्मनवा मन्थमण्डले ।
 रसातले चतुर्थेव सैवं पञ्चदशाहृतिः ॥ ९ ॥
 सर्वत्र सर्वभूतैव सर्वरापविनाशिनी ।
 सर्वकामप्रदा नित्यं सैव यद्रे प्रगीयते ॥ १० ॥

नर्मदा तु सरिच्छ्रेष्ठा पर्वनेऽमरकण्टके ।
 यमुना संगता तत्र प्रभासे तु सरस्वती ॥ ४ ॥
 कृष्णा भीमरथी चैव तुङ्गभद्रा तु नारद ।
 तिसृणा संगमो यत्र ततोथं मुक्तिदं नृणाम् ॥ ५ ॥
 पयोष्णी संगता यत्र तत्रत्या तच्च मुक्तिदम् ।
 इयं तु गौतमी घटस यत्र कापि ममाऽऽह्वया ॥ ६ ॥
 सर्वेषां सर्वदा नृणां क्षानान्मुक्तिं प्रदास्यति ।
 किञ्चित्काले पुण्यतमं किञ्चित्तीर्थं सुरागमे ॥ ७ ॥
 सर्वेषां सर्वदा तीर्थं गौतमी नात्र संशयः ।
 तिस्रः कोटयोऽर्धकोटी च योजनानां शतद्वये ॥ ८ ॥
 तीर्थानि मुनिशार्दूल संभधिष्यन्ति गौतम ।
 इयं माहेभ्यरी गङ्गा गौतमी वैष्णवीति च ॥ ९ ॥
 ब्राह्मी गोदावरी नन्दा सुनन्दा कामदायिनी ।
 ब्रह्मनेत्रःसप्तानीना सर्वपापप्रणाशनी ॥ १० ॥
 स्मरणादेव पापीयहन्त्री मम सदा प्रिया ।
 पञ्चानामपि भूतानामाप. श्रेष्ठत्वमागताः ॥ ११ ॥
 तत्रापि तीर्थभूतास्तु तस्मादापः पराः स्मृताः ।
 तासां भागीरथी धेष्टा ताभ्योऽपि गौतमी तथा ॥ १२ ॥
 आनीता सज्जटा गङ्गा धस्या नान्यच्छुभावहम् ।
 स्वर्गं भुवि तले घाऽपि तीर्थं सर्वार्थदं मुने ॥ १३ ॥
 ब्रह्मोवाच ।

इत्येतन्कथितं पुत्र गौतमाय महात्मने ।

साक्षाद्दरेण तुष्टेन मया तव निवेदितम् ॥ १४ ॥

एवं सा गौतमी गङ्गा सर्वेभ्योऽप्यधिका मता ।
तत्स्वरूपं च कथितं कुतोऽन्या श्रवणस्पृहा ॥ १५ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये
सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

गौतमीमाहात्म्येऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४६११

अथाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ।

सगराख्यानकथनम्

नारद उवाच ।

द्विविधा सैव गदिता एकाऽपि सुरसत्तम ।
एको भेदस्तु कथितो ब्राह्मणेनाऽऽहृतो यतः ॥ १ ॥
क्षत्रियेणापरोऽप्यंशो जटास्येव व्यवस्थितः।
भवस्य देवदेवस्य आहृतस्तद्वदस्व मे ॥ २ ॥

ब्रह्मोवाच ।

वैवस्वतान्वये जात इक्ष्वाकुकुलसंभवः ।
पुरा वै सगरो नाम राजाऽऽसीदतिधार्मिकः ॥ ३ ॥
यज्या दानपरो सित्यं धर्माचारविचारवान् ।
तस्य भार्याद्वयं चाऽऽसीत्पतिभक्तिपरायणम् ॥ ४ ॥

तस्य वै संततिर्नाभूदिति चिन्तापरोऽभवत् ।
 वसिष्ठं गृहमाहूय संपूज्य विधिवत्ततः ॥ ५ ॥
 उवाच यवनं राजा संततैः कारणं प्रति ।
 इति तद्वचनं श्रुत्वा ध्यात्वा राजानमब्रवीत् ॥ ६ ॥

वसिष्ठ उवाच ।

सपर्लाकः सदा राजन्नृषिपूजापरो भव ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युक्त्वा स मुनिर्विप्र यथास्थानं जगाम ह ।
 एकदा तस्य राजर्षेर्गृहमगात्तपोनिधिः ॥ ८ ॥
 तम्यर्षेः पूजनं चक्रे स संतुष्टोऽब्रवीद्वचः ।
 वरं ब्रूहि महामागेत्युक्ते पुत्रान्स चावृणोत् ॥ ९ ॥
 स मुनिः प्राह राजानमेकस्यां वंशधारकः ।
 पुत्रो भूयात्तथाऽन्यस्यां षष्टिसाहस्रकं सुताः ॥ १० ॥
 वरं दत्त्वा मुनीं याते पुत्रा जाता सदस्रशः ।
 स यज्ञान्सुवहृंश्चक्रे हयमेधान्सुदक्षिणान् ॥ ११ ॥
 एकस्मिन्द्वयमेधे वै दीक्षितो विधिवन्तपः ।
 पुत्रान्ययोजयद्राजा ससैन्यान्हरक्षणे ॥ १२ ॥
 क्वचिदन्तरमास्ताव हयं जहे शतव्रतुः ।
 मार्गमाणाश्च ते पुत्रा नैवापश्यन्वहयं तदा ॥ १३ ॥
 सदस्राणां तथा षष्टिर्नानायुद्धविशात्ताः ।
 तेषु पश्यत्सु रक्षांसि पुत्रेषु सगरस्य हि ॥ १४ ॥

प्रोक्षितं तद्द्वयं नीत्वा ते रसातलमागमन् ।
 राक्षसान्मायया युक्तान् नैवापश्यन्त सागराः ॥ १५ ॥
 न दृष्ट्वा ते हयं पुत्राः सगरस्य वलीयसः ।
 इतश्चेतश्चरन्तस्ते नैवापश्यन् हयं तदा ॥ १६ ॥
 देवलोकं तदा जग्मुः पर्वतांश्च सरांसि च ।
 वनानि च विचिन्वन्तो नैवापश्यन् हयं तदा ॥ १७ ॥
 कृतस्वस्त्ययतो राजा ऋद्विबग्भिः कृतमङ्गलः ।
 अदृष्ट्वा तु पशं रम्यं राजा विन्तामुपेयिवान् ॥ १८ ॥
 अटन्तः सागराः सर्वे देवलोकमुपागमन् ।
 हयं तमनुचिन्वन्तस्तत्रापि न हयोऽभवत् ॥ १९ ॥
 ततो महीं समाजग्मुः पर्वतांश्च वनानि च ।
 तत्रापि च हयं नैव दृष्ट्वन्तो नृपात्मजाः ॥ २० ॥
 एतस्मिन्नन्तरे यत्र देवा वागभवत्तदा ।
 रसातले हयो बद्ध आम्ने नान्यत्र सागराः ॥ २१ ॥
 इति श्रुत्वा ततो वाक्यं गन्तुकामा रसातलम् ।
 अखनन्पृथिवीं सर्वां परितः सागरास्ततः ॥ २२ ॥
 ते श्रुधार्ता मृदं शुष्कां भक्षयन्तस्त्वहर्निशम् ।
 न्यखनन्श्चापि जग्मुश्च सत्वरस्ते रसातलम् ॥ २३ ॥
 तानागतान्भूपसुतान्सागरान्यलिनः कृतीन् ।
 श्रुत्वा रक्षांसि संव्रस्ता व्यगमन्कपिलान्तिकम् ॥ २४ ॥
 कपिलोऽपि महाप्राज्ञस्तत्र शीते रसातले ।
 पुरा च साधिनं तेन देवानां कायेमुत्तमम् ॥ २५ ॥

विनिद्रेण तत ध्रान्तः सिद्धे कार्ये सुरान्प्रति ।
 अब्रवीत्कपिलः श्रीमान्निद्रास्थानं प्रयच्छथ(त) ॥ २६ ॥
 रसातलं ददुस्तस्मै पुनराह सुरान्मुनि ।
 यो मामुत्थापयेन्मन्दो भस्मी भूयाद्य सत्वरम् ॥ २७ ॥
 ततः शये तलगतो नो चेन्न स्वप्न एव हि ।
 तथेत्युक्तः सुरगणैस्तत्र शीते रसातले ॥ २८ ॥
 तस्य प्रभावं ते ज्ञात्वा राक्षसा मायया युताः ।
 सागराणां च सर्वेषां घघोपायं प्रचक्रिरे ॥ २९ ॥
 विना युद्धेन ते भीता राक्षसाः सत्यरास्तदा ।
 आगत्य यत्र स मुनिः कपिलः कोपतो महान् ॥ ३० ॥
 शिरोदेशे हयं ते वै वदुध्वाऽथ त्वरयाऽन्विताः ।
 दूरे स्थित्या मौनितश्च प्रेक्षन्तः किं भवेदिति ॥ ३१ ॥
 ततस्तु सागराः सर्वे निर्विशन्तो रसातलम् ।
 ददृशुस्ते हयं वदं शयानं पुरपं तथा ॥ ३२ ॥
 तं मेतिरे च हतारं क्रतुहन्तारमेव च ।
 एनं हत्वा महापापं नयामोऽश्वं नृपान्तिकम् ॥ ३३ ॥
 केचिदूचुः परां घञं नयामोऽनेन किं फलम् ।
 तदाऽऽदुरपरं शरा राजानः शासका घयम् ॥ ३४ ॥
 उत्थाप्यैनं महापापं हन्मः ह्याश्रेण घर्चसा ।
 ते तं जम्नुमूर्नि पादैर्घ्रुपन्तो निष्ठुराणि च ॥ ३५ ॥
 ततः कोपेन मदता कपिलो मुनिसत्तमः ।
 सागरानीक्षयामास तान्कोपाद्भस्मसात्करोत् ॥ ३६ ॥

जञ्जलुल्ले तवस्तत्र सागराः सर्वे एव हि ।
 तत्तु सर्वं न जानाति दीक्षितः सगरो नृपः ॥ ३७ ॥
 नारदः कथयन्नास सगराय महात्मने ।
 कपिलस्य तु संस्थानं हयस्यापि तु संस्थितम् ॥ ३८ ॥
 राक्षसानां तु विहृतिं सागराणां च नम्रतम् ।
 तवखिन्वारो राजा कर्तव्यं नावबुध्यत ॥ ३९ ॥
 क्षपरोऽपि सुतश्चाऽऽसंक्षतनञ्जा इति श्रुतः ।
 स तु बालांस्तथा पौरान्मौल्यरक्षिपति चान्मसि ॥ ४० ॥
 सगरोऽप्यथ विज्ञप्तः पौरैः संमिलितैस्त्वदा ।
 दुर्नयं तस्य तं शान्वा ततः क्रुद्धोऽश्वान्नुपः ॥ ४१ ॥
 स्वाननात्यांस्तदा राजा देशत्यागं करोत्वयम् ।
 असनञ्जाः क्षत्रधर्मत्यागी वै बालयातकः ॥ ४२ ॥
 सगरस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वाऽमायास्त्वरान्विताः ।
 तन्पुत्रुर्नृपतेः पुत्रनसनञ्जा गतो वनम् ॥ ४३ ॥
 सागरा ब्रह्मरूपेन नष्टाः सर्वे रसान्ते ।
 एकोऽपि च वनं प्राप्त इदानीं का गतिर्नम ॥ ४४ ॥
 संयुज्जानिति विख्यातः पुत्रस्तस्यासनञ्जसः ।
 भानास्य बालकं राजा कार्यं तस्मै न्यवेदयत् ॥ ४५ ॥
 कपिलं च सनारास्य संयुज्जानपि बालकः ।
 सगराय हयं प्रादात्ततः पूर्वोऽभवत्क्रतुः ॥ ४६ ॥
 तस्यापि पुत्रस्तेजन्वी दिलीप इति धार्मिकः ।
 तस्यापि पुत्रो मतिनाम्भगारथ इति श्रुतः ॥ ४७ ॥

पितामहानां सर्वेषां रतिं श्रुत्वा सुदुःखितः ।
 सागरं नपशार्दूल पशच्छ विनयान्वितः ॥ ४८ ॥
 सागराणां तु सर्वेषां निष्कृतिस्तु कथं भवेत् ।
 भगीरथं नृपः प्राह कपिलो वैति पुत्रक ॥ ४९ ॥
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा घालः प्रायाद्रसातलम् ।
 कपिलं च नमस्कृत्या सर्वं तस्मै न्यवेदयत् ॥ ५० ॥
 स मुनिस्तु चिरं ध्यात्वा तपसाऽऽराभ्य शंकरम् ।
 जटाजलेन स्वपितृनाप्लाव्य नृपसत्तम ॥ ५१ ॥
 ततः कृतार्थो भविता त्वं च ते पितरस्तथा ।
 तथा करोमीति मुनिं प्रणम्य पुनरग्रवीत् ॥ ५२ ॥
 एतच्छ्रेष्ठं मुनिश्रेष्ठ कर्तव्यं चापि तद्वद ॥ ५३ ॥

कपिल उवाच ।

कैलासं तं नश्रेष्ठ गत्वा स्तुहि महेश्वरम् ।
 तपः कुरु यथाशक्ति ततश्चेत्सितमाप्स्यसि ॥ ५४ ॥

प्रहोवाच ।

तच्छ्रुत्वा स मूनेर्धाक्यं मुनिं नत्या त्वगाभ्रगम् ।
 कैलासं स शुचिर्भूत्वा घालो घालक्रियान्वितः ।
 तपसे निश्चयं कृत्वा उवाच स भगीरथ ॥ ५५ ॥

भगीरथ उवाच ।

यालोऽहं यालयुद्धिद्य घालवन्द्रधर प्रभो ।
 नाहं किमपि जानामि ततः प्रीतो मय प्रभो ॥ ५६ ॥

वाग्भिर्मनोभिः कृतिभिः कदाचि-
 न्ममोपकुर्वन्ति हिते रता ये ।
 तेभ्यो हितार्थं विवह चामरैश,
 सीमं नमस्यामि सुरादिपूज्यम् ॥ ५७ ॥
 उत्पादितो यैरभिषर्धितश्च,
 समानगोत्रश्च समानधर्मा ।
 तेषामभीष्टानि शिवः करोतु,
 बालेन्दुमूर्त्तिं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ ५८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं तु द्रुवतस्तस्य पुरस्तादभवच्छिवः ।
 वरेण च्छन्दयानो वै भगीरथमुवाच ह ॥ ५९ ॥

शिव उवाच ।

यन्न साध्य सुरगणैर्देयं तत्ते मया ध्रुवम् ।
 षडस्र निर्मयो भूत्वा भगीरथ महामते ॥ ६० ॥

ब्रह्मोवाच ।

भगीरथः प्रणम्यैशं हृष्टः प्रोवाच शंकरम् ॥ ६१ ॥

भगीरथ उवाच ।

जटास्थितां पितृणां मे पाचनाय सरिद्धिराम् ।
 तामेव देहि देवेश सर्वमाप्तं ततोभवेत् ॥ ६२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

महेशोऽपि विहस्याथ भगीरथमुवाचह ॥ ६३ ॥

शिव उवाच ।

दत्ता मयेयं ते पुत्र पुनस्तां स्तुधि सुमत ॥ ६४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्देवचक्रं श्रुत्वा तदर्थं तु तपो महत् ।

स्तुतिं चकार गङ्गाया भवत्या प्रयतमानसः ॥ ६५ ॥

सस्या अपि प्रसादं च प्राप्य बालोऽप्यबालघत् ।

गङ्गां महेश्वरात्प्राप्तामादायागाद्रसातलम् ॥ ६६ ॥

न्यवेदयत्स मुनये कपिलाय महात्मने ।

यथोदितप्रकारेण गङ्गां संस्थाप्य यत्नतः ॥ ६७ ॥

प्रदक्षिणमथाऽऽवर्त्य कृताञ्जलिपुत्रोऽवर्चात् ॥ ६८ ॥

भर्गिरथ उवाच ।

देवि मे पितरः शापात्कपिलस्य महामुनेः ।

प्राप्तास्ने चिगतिं मातस्तस्मात्तान्पातुमर्हसि ॥ ६९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा सुरनदी सर्वेषामुपकारिका ।

लोकानामुपकारार्थं पितॄणां पाषनाय च ॥ ७० ॥

भगस्त्यर्षीतस्याम्भोधेः पूरणाय विशेषतः ।

रमरणादेव पापानां नाशाय सुरनिम्नगा ॥ ७१ ॥

भर्गिरथोदितं चक्रे रसातलतले स्थितान् ।

भस्मीभूतान्पसुतान्सागरांश्च विशेषतः ॥ ७२ ॥

विनिर्द्धानथाऽऽप्लाव्य घातपूरमथाकरोत् ।

ततो मेढं समाप्लाव्य स्थितां बालोऽवर्चान्नुपः ॥ ७३ ॥

कर्मभूमौ त्वया भाव्यं तथेत्यागाद्धिमालयम् ।
 हिमवत्पर्वतात्पुण्याद्धारतं वर्षमभ्यगात् ॥ ७४ ॥
 तन्मध्यतः पुण्यनदी प्रायात्पूर्वार्णवं प्रति ।
 एवमेवाऽपि ते प्रोक्ता गङ्गा क्षात्रा महामुने ॥ ७५ ॥
 माहेश्वरी वैष्णवी च सैव ब्राह्मी च पावनी ।
 भार्गीरथी देवनदी हिमवच्छिखराश्रया ॥ ७६ ॥
 महेश्वरजटावारि एवं द्वैविध्यमागतम् ।
 विन्ध्यस्य दक्षिणे गङ्गा गौतमी सा निगद्यते ॥
 उत्तरे साऽपि विन्ध्यस्य भार्गीरथ्यभिधीयते ॥ ७७ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयंभुःश्रुतिसंवादे भार्गीरथ्यवतरणं

नामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

गौतमीमाहात्म्ये नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४६८८

अथोनाशीतितमोऽध्यायः ।

वराहतीर्थवर्णनम्

नारद उवाच ।

न मनस्तृप्तिमाधत्ते कथाः शृण्वत्त्वयेरिताः ।

पृथकीर्थफलं श्रोतुं प्रवृत्तं मम मानसम् ॥ १ ॥

क्रमशो ब्राह्मणानीतां गङ्गां मे प्रथमं घट ।
पृथक्तीर्थफलं पुण्यं सेतिहासं यथाक्रमम् ॥ २ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तीर्थानां च पृथग्भावं फलं माहात्म्यमेव च ।
सर्वं वक्तुं न शक्नोमि न च त्वं श्रवणे क्षमः ॥ ३ ॥
तथाऽपि किञ्चिद्ब्रूयामि शृणु नारद यत्नतः ।
यान्युक्तानि च तीर्थानि श्रुतिवाक्यानि यानि च ॥ ४ ॥
तानि पठ्यामि संक्षेपाश्रमसृष्ट्वा त्रिलोचनम् ।
यत्रासौ भगवानासीत्प्रत्यक्षस्त्रयम्बको मुने ॥ ५ ॥
त्रयम्बकं नाम तत्तीर्थं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ।
पाराह्मपरं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ ६ ॥
तस्य रूपं प्रवक्ष्यामि नाम विष्णोर्यथाऽभवत् ।
पुरा देवान्पराभूय यज्ञमादाय राक्षसः ॥ ७ ॥
रसातलमनुप्राप्तं सिन्धुसेन इति श्रुतं ।
यज्ञे तलमनुप्राप्ते निर्यज्ञा एभयगमही ॥ ८ ॥
नायं लोकोऽस्ति न परो यज्ञे नष्ट इतीत्थरा ।
सुरास्तमेव विविशु रसातलमनु द्विपम् ॥ ९ ॥
नाशयन्नुजंस्तु तं जेतुं देवा इन्द्रपुरोगमाः ।
विष्णुं पुराणपुराणं गत्वा तस्मै न्यवेदयन् ॥ १० ॥
राक्षसस्य तु सत्कर्म यज्ञान्नशप्रशेषतः ।
सतः प्रोवाच भगवान्पाराहं घपुरास्थितं ॥ ११ ॥

शङ्खचक्रगदापाणिर्गत्वा चैव रसातलम् ।
 आनयिष्ये मखं पुष्पं हन्वा राक्षसपुंगवान् ॥ १२ ॥
 स्वः प्रयान्तु सुराः सर्वे ध्येतु धो मानसो ज्वरः ।
 येन गङ्गा तलं प्राप्ता पथा तेनैव चक्रधृक् ॥ १३ ॥
 जगाम तरसा पुत्र भुवं मिच्छा रसातलम् ।
 स वराहवपुः श्रमात्प्रसातलनिवासिनः ॥ १४ ॥
 राक्षसानन्दानवान्दत्त्वा मुत्से धृत्वा महाध्वरम् ।
 वाराहरूपा भगवान्मत्तमादाय यत्नमुक् ॥ १५ ॥
 येन प्राप तलं विष्णुः पथा तेनैव शत्रुजित् ।
 मुत्से न्यस्य महायज्ञं निश्चक्राम रसातलात् ॥ १६ ॥
 तत्र ब्रह्मगिरी देवाः प्रतीक्षां चक्रिरे हरेः ।
 पयल्लाद्विनिःसृत्य गङ्गान्वपमन्यगात् ॥ १७ ॥
 प्राज्ञालयश्च स्वाङ्गानि असृग्लितानि नारद ।
 गङ्गाम्मसा तत्र कुण्डं वाराहमवत्ततः ॥ १८ ॥
 मुत्से न्यस्तं महायज्ञं देवानां पुरतो हरिः ।
 दत्तवांस्त्रिंशश्रेष्ठो मुक्ताग्रोऽन्यजायत ॥ १९ ॥
 ततः प्रभृति यत्राङ्गं प्रधानं स्रुव उच्यते ।
 वाराहरूपमवदंशं वै कारण्यान्तरात् ॥ २० ॥
 तस्मात्पुष्यतमं तीर्थं वाराहं सर्वकामदम् ।
 तत्र स्नानं च दानं च सर्वक्रतुफलप्रदम् ॥ २१ ॥
 तत्र स्थितोऽपि यः कश्चित्पितृन्स्मरति पुष्यहृत् ।
 विमुक्ताः सर्वपापिन्यः पितरः स्वर्गमाप्नुयुः ॥ २२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाहो तीर्थमाहात्म्ये वराहतीर्थवर्णनं

नामोनाशांशितितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

गौतमीमाहात्म्ये दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

आदित श्लोकानां सम्प्लवङ्गा.—५०१०

—

अथाशीतितमोऽध्यायः ।

कपोततीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

कुशावर्तस्य माहात्म्यमहं वक्तुं न ते क्षमः ।

तस्य स्मरणमात्रेण कृतकृत्यो भवेन्नरः ॥ १ ॥

कुशावर्तमिति ख्यातं नराणां सर्वकामदम् ।

कुशोनाऽऽवर्तितं यत्र गौतमेन महात्मना ॥ २ ॥

कुशोनाऽऽवर्तयित्वा तु भानयामास तां मुनिः ।

तत्र धानं च दानं च पितृणां तृप्तिदायकम् ॥ ३ ॥

नोलगद्वा सरिच्छ्रेष्ठा नि मृगा नीलपर्वतात् ।

तत्र धानादि यकिञ्चित्करोति श्रयतो नरः ॥ ४ ॥

सर्वं तदक्षयं विद्यात्पितृणां तृप्तिदायकम् ।

विश्रुतं त्रिषु लोकेषु कपोतं तीर्थमुत्तमम् ॥ ५ ॥

तस्य स्नानं च वक्ष्यामि मुने भृशं महाफलम् ।

तत्र ब्रह्मगिरौ कश्चिन्नाथ परमशरणः ॥ ६ ॥

हिनस्ति ब्राह्मणान्साधून्यर्तान्गोपक्षिणो मृगान् ।
 एवंमूत्रः स पापात्मा क्रोधनोऽनृतमायजः ॥ ७ ॥
 मीननाकृतिरत्युग्रो नीलाक्षो ह्रस्वबाहुकः ।
 दन्तुरो नष्टनासाक्षो ह्रस्वपात्पृथुकुक्षिकः ॥ ८ ॥
 ह्रस्वोदरो ह्रस्वभुजो विकृतो गर्दभस्वनः ।
 पाराइस्तः पापचित्तः पापिष्ठ सधनुः सदा ॥ ९ ॥
 तम्य भार्या तथामृता अपत्यान्यपि नारद ।
 तथा तु प्रेर्यमाणोऽर्सा विवेश गहनं वनम् ॥ १० ॥
 स जघान मृगान्पापः पक्षिणो बहुरूपिणः ।
 पञ्चरे प्राक्षिपत्काञ्चिर्जीवमानांस्त्वयेतरान् ॥ ११ ॥
 भुयया परितनाङ्गो विह्वलस्तृप्या तथा ।
 भ्रान्तदेशो बहुतरं न्यवर्तत गृहं प्रति ॥ १२ ॥
 ततोऽपराद्धे संप्राप्ते निवृत्ते मधुमाधवे ।
 भ्रान्तदिग्दर्जिनं च सान्नं चैवामवत्तदा ॥ १३ ॥
 वर्षो वायुः साश्नवर्षो चारिधारातिमीदृजः ।
 स गल्ले ल्लुब्धकः भ्रान्तः पण्यात् नावबुध्यतः ॥ १४ ॥
 जलं स्थलं गर्भमयो पण्यानमद्यवा दिशः ।
 न बुबोध तदा पापः भ्रान्तः शरणमप्यथ ॥ १५ ॥
 क्व गच्छामि क्व तिष्ठेयं किं करोमात्यबिन्तयत् ।
 तवैशं प्राणिनां प्राणानाहर्ताऽहं यथाऽन्तकः ॥ १६ ॥
 ननाप्यन्तकरं मृतं संप्रान्तं चाश्नवर्षजम् ।
 चातारं नैव पश्यामि शिलां वा वृक्षनन्तिके ॥ १७ ॥

एव बहुविध व्याधौ विचिन्त्यापश्यदन्तिके ।
 घने घनस्पतिमिच नक्षत्राणा यथाऽत्रिजम् ॥ १८ ॥
 मृगाणा च यथा सिंहमाध्रमाणा गृहाधिपम् ।
 इन्द्रियाणा मन इव त्रातार प्राणिना नगम् ॥ १९ ॥
 श्रेष्ठ विटपिन शुन्न शाखापल्लवमण्डितम् ।
 तमाश्रित्योपविष्टोऽभूत्तिस्रवासा स लुब्धक ॥ २० ॥
 स्मरन्भार्यापत्यानि ज्ञावेयुत्थवा न घा ।
 एतस्मिन्नन्तरे तत्र चास्त प्राप्नो दिवाकर ॥ २१ ॥
 तमेव नगमाश्रित्य कपोतो भार्यया सह ।
 पुत्रपौत्रै परिवृतो ह्यास्ते तत्र नगोत्तमे ॥ २२ ॥
 सुप्तेन निर्भयो भूत्वा सुवृत्त प्रात एव च ।
 यद्दधौ घटसरा याता घसतस्तस्य पक्षिण ॥ २३ ॥
 पतिवता तस्य भार्या सुप्रीता तेन चैव हि ।
 कोटरे तन्नगे श्रेष्ठे जलवाय्वग्नियर्जिते ॥ २४ ॥
 भार्यापुत्रै परिवृत सर्वदाऽऽस्ने कपोतरु ।
 तस्मिन्दिने दैवघशात्कपोतश्च कपोतर्का ॥ २५ ॥
 भक्ष्यायं तु उभौ यतौ कपोतौ नगमभ्यगात् ।
 साऽपि दैवघशात्पुत्र पञ्जरस्थैव घर्तते ॥ २६ ॥
 गृहता लुब्धक्रेताथ जायमानेव घर्तते ।
 कपोतकोऽप्यपत्यानि मातृहीतान्युदीक्ष्य च ॥ २७ ॥
 तपं च भीषण प्राप्तमस्त यातौ दिवाकर ।
 स्पकोटर हपाक्षीतमालोक्ष्य विललाप स ॥ २८ ॥

तां यद्वां पञ्जरस्थां वा न यूयोध कपोतराट् ।
 अन्वारेभे कपोतो वै प्रियाया गुणकीर्तनम् ॥ २६ ॥
 नाद्याप्यायाति कल्याणी मम हर्षविवर्धिनी ।
 मम धर्मस्य जननी मम देहस्य चेश्वरी ॥ ३० ॥
 धर्मार्थकाममोक्षाणां सैव नित्यं सहायिनी ।
 तुष्टे हसन्ती रुष्टे च मम दुःखप्रमार्जनी ॥ ३१ ॥
 सखी मन्त्रेषु सा नित्यं मम वाक्यरता सदा ।
 नाद्याप्यायाति कल्याणी संप्रयातेऽपि भास्करे ॥ ३२ ॥
 न जानाति व्रतं मन्त्रं दैवं धर्मार्थमेव च ।
 पतिव्रता पतिप्राणा पतिमन्त्रा पतिप्रिया ॥ ३३ ॥
 नाद्याप्यायाति कल्याणी किं करोमि क्व यामि वा ।
 किं मे गृहं काननं च तथा हीनं हि दृश्यते ॥ ३४ ॥
 तथा युक्तं श्रिया युक्तं भीषणं वाऽपि शोभनम् ।
 नाद्याप्यायाति मे कान्ता यया गृहमुदीरितम् ॥ ३५ ॥
 विनाऽनया न जीविष्ये त्यजे वाऽपि प्रियां तनुम् ।
 किं कुर्वन्तु त्वपत्यानि लुप्तधर्मस्त्वहं पुनः ॥ ३६ ॥
 एवं विलपस्तस्य भर्तुर्वाक्यं निशम्य सा ।
 पञ्जरस्थैव सा वाक्यं भर्तारमिदमप्रवोत् ॥ ३७ ॥

कपोतक्युवाच ।

अत्राहमस्मि वद्वैव विव्रशाऽस्मि खगोत्तम ।
 आनीताऽहं लुब्धकेन यद्वा पाशैर्महामते ॥ ३८ ॥

धन्याऽस्म्यनुगृहीताऽस्मि पतिर्वक्ति गुणान्मम ।
 सतो वाऽप्यसतो वाऽपि कृतार्थाऽहं न संशयः ॥ ३६ ॥
 तुष्टे मर्तरि नारीणां तुष्ट्याः स्युः सर्वदेवताः ।
 विषये तु नारीणामवश्यं नाशमाप्नुयात् ॥ ४० ॥
 त्वं दैवं त्वं प्रभुर्महां त्वं सुहृत्त्वं परायणम् ।
 त्वं द्रतं त्वं परं ब्रह्म स्वर्गो मोक्षस्त्वमेव च ॥ ४१ ॥
 मा विन्तां कुरु कल्याण धर्मं युद्धि स्थिरां कुरु ।
 त्वत्प्रसादाच्च भुक्ता हि भोगाश्च विविधा मया ॥ ४२ ॥
 अतं चेदेन मञ्जेन धर्मं युद्धि कुरु स्थिराम् ॥ ४३ ॥

ब्रह्मावाच ।

इति श्रुत्या प्रियावाक्यमुत्तार नगोत्तमात् ।
 यत्र सा पञ्चम्या तु कपोती वर्तते त्वर(द्रुत)म् ॥ ४४ ॥
 तामागत्य प्रियां दृष्ट्या मृतवशापि लुब्धकम् ।
 मोचयामीति तामाह निक्षेप्तो लुब्धकोऽयुना ॥ ४५ ॥
 मा भुञ्जस्व महामागं तावदा सवन्धमस्थिरम् ।
 लुब्धानां मेवरा हान्तं जीवो जीवस्य चाशनम् ॥ ४६ ॥
 नापगाभ म्रगम्यस्य धर्मयुद्धि स्थिरां कुरु ।
 गुरुर्गद्दिजातांतां पणानां ब्रह्मजो गुरुः ॥ ४७ ॥
 पतिरेव गुरुः श्रोत्रा स्वर्ग्याभ्यागतो गुरुः ।
 भद्रागतमनुयाप्त पवनैस्तोपयन्ति ये ॥ ४८ ॥
 तेषां पार्णाभ्रव देवी तृता भवति निधितम् ।
 तस्यान्नस्य प्रदानेन शकन्त्वुत्तिमवाप्नुयान् ॥ ४९ ॥

पितरः पादशोचिन अन्नाद्येन प्रजापतिः ।
 तम्योपचाराद्भै लक्ष्मीर्विष्णुना प्रीतिमाप्नुयात् ॥ ५० ॥
 शयने सर्वदेवास्तु तस्मान्पूज्यतमोऽतिथिः ।
 अन्यागतननुश्रान्तं सूर्योऽं गृहमागतम् ॥
 नं विद्याद्देवरूपेण सर्वकतुफलो ह्यर्सा ॥ ५१ ॥

अन्यागतं श्रान्तननुप्रजन्ति,

देवाश्च सर्वे पितरोऽग्नयश्च ।

तस्मिन्नि तृप्ते मुदमाप्नुवन्ति,

गते निरारेऽपि च ते निरशाः ॥ ५२ ॥

तस्मात्सर्वात्मना कान्त दुःखं त्यक्त्वा शमं ब्रज ।
 कृत्वा त्रिष्ट शुभां वृद्धिं धर्मकृत्यं समाचर ॥ ५३ ॥
 उपकारोऽपकारश्च प्रवराधिति संमर्ता ।
 उपकारिषु सर्वोऽपि करोन्त्युपहृतिं पुनः ॥ ५४ ॥
 अपकारिषु यः सायु पुण्यमाक्स उदाहृतः ॥ ५५ ॥

कपोत उवाच ।

आवयोऽनुदं च त्ययोक्तं सायु मन्यते ।
 किंतु बन्धनमप्यस्ति तन्नुगुण्य वरातने ॥ ५६ ॥
 नइत्त्रं मरते कश्चिन्नुतमन्यो दशापरः ।
 आत्मानं च मुञ्चेतान्यो वरं कष्टोदरंभराः ॥ ५७ ॥
 गर्तग्रान्यधनाः केचिन्कुशलयतिनोऽपरे ।
 अटसिन्धवताः केचिच्चन्नुसिन्धवता धयम् ॥ ५८ ॥
 पुत्रयानि कथं श्रान्तनन्यागतनिमं शुभे ॥ ५९ ॥

कपोत्युवाच ।

अग्निराय शुभा घाणी तृणकाष्ठादिक च यत् ।
एतदप्यग्निने देय शीतार्तो लुब्धकस्त्वयम् ॥ ६० ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा प्रियावाक्य वृक्षमारुच पक्षिराट् ।
आलोकयामास तदा वह्नि दूर ददर्श ह ॥ ६१ ॥
स त् गत्वा वह्निदेशं चञ्चुनोत्मुकमाहरत् ।
पुरोऽग्निं ज्वालयामास लुब्धकस्य कपोतक ॥ ६२ ॥
शुष्ककाष्ठानि पर्णानि तृणानि च पुन पुन ।
अग्नौ निक्षेपयामास निशीथे स कपोतराट् ॥ ६३ ॥
तमग्निं ज्वलितं दृष्ट्वा लुब्धक शीतदु वित ।
अवशानि सन्काङ्क्षानि प्रताप्य सुखमाप्तवान् ॥ ६४ ॥
क्षुधाग्निना दह्यमानं व्याधे दृष्ट्वा कपोतकी ।
मा मुञ्चस्व महाभाग इति मर्तारमप्रधीत् ॥ ६५ ॥
स्वशरीरेण दु रातं लुब्धकं प्रीणयामि तम् ।
इष्टातिथीना ये लोकास्तास्त्व प्राप्नुहि सुप्रत ॥ ६६ ॥

कपोत् उवाच ।

मयि तिष्ठति नैवायं तव धर्मो विधीयते ।
इष्टातिथिर्भैवामीह अनुजानीहि मा शुभे ॥ ६७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युक्त्वाऽग्निं त्रिरायत्यं स्मरन्देव चतुर्भुजम् ।
विध्यात्भक्त महायिष्णुं शरण्य भक्तवत्सलम् ॥ ६८ ॥

यथामुखं जुपस्वेति वदन्नग्निं तथाऽऽविशत् ।

तं दृष्ट्वाऽग्नौ क्षिप्तजीव लुब्धको वाक्यमब्रवीत् ॥ ६६ ॥

लुब्धक उवाच ।

अहो मानुषदेहस्य धिग्जीवितमिदं मम ।

यदिदं पक्षिराजेन मदर्थं साहसं कृतम् ॥ ७० ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं ब्रुवन्तं त लुब्ध पक्षिणी वाक्यमब्रवीत् ॥ ७१ ॥

कपोतक्युवाच ।

मा त्वं मुञ्च महाभाग दूरं यात्येप मे पतिः ॥ ७२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तस्यातद्वचनं श्रुत्वा पञ्जरस्थां कपोतकीम् ।

लुब्धको मोचयामास तरसा भीतवत्तदा ॥ ७३ ॥

साऽपि प्रदक्षिणं कृत्वा पतिमग्निं तदा जगौ ॥ ७४ ॥

कपोत्युवाच ।

स्त्रोणामयं परो धर्मो यद्गर्तुर्नुवेशनम् ।

वेदे च विहितो मार्गः सर्वलोकेषु पूजितः ॥ ७५ ॥

व्यालग्राही यथा व्यालं विलादुद्धरते बलात् ।

एवै त्वनुगता नारी सह भर्त्रा दिवं व्रजेत् ॥ ७६ ॥

तिस्रः कोट्योऽर्धकोटी च यानि रोमाणि मानुषे ।

तावत्कालं वसेत्स्वर्गे भर्तारं याऽनुगच्छति ॥ ७७ ॥

नमस्कृत्वा भुवं देवान्गङ्गां चापि वनस्पतीन् ।

आश्वास्य तान्यपश्यानि लुब्धकं वाक्यमब्रवीत् ॥ ७८ ॥

कपोत्युवाच ।

त्वत्प्रसादान्महाभाग उपपन्न ममेदृशम् ।
 धपत्यातां क्षमस्वेह भर्त्रा यामि त्रिविष्टपम् ॥ ७६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युक्त्वा पक्षिणी साध्वी प्रविवेश हुताशनम् ।
 प्रविष्टायां हुतवहे जयशब्दो न्यवर्तत ॥ ८० ॥
 गमने सूर्यसंकाशं विमानमतिशोभनम् ।
 तदाऽऽरूढौ सुरनिभौ दंपती दृष्टे ततः ॥ ८१ ॥
 हर्षेण शोचतुरुभौ लुब्धकं विस्मयान्वितम् ॥ ८२ ॥

दंपती ऊचतुः ।

गच्छावस्त्रिदशस्थानमापृष्टोऽसि महामते ।
 धावयोः स्वर्गसोपानमतिथिस्त्वं नमोऽस्तु ते ॥ ८३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

विमानवरमारूढौ तौ दृष्ट्वा लुब्धकोऽपि सः ।
 सधनुः पञ्जरं त्यक्त्वा घृताञ्जलिरभापत ॥ ८४ ॥

लुब्धक उवाच ।

न त्यक्तव्यो महाभागी देयं किञ्चिदजानते ।
 ब्रह्मज्ञातिधिर्मान्यो निष्कृतिं घक्तुमर्हथः ॥ ८५ ॥

दंपती ऊचतुः ।

गौतमीं गच्छ भद्रं ते तस्याः पापं निवेदय ।
 तत्रैवाऽऽश्रुवनात्पक्षं सर्वपापैर्विमोक्ष्यसे ॥ ८६ ॥

मुक्तपापः पुनस्तत्र गङ्गायामवगाहने ।
 अश्वमेधफलं पुण्यं प्राप्य पुण्यो भविष्यसि ॥ ८७ ॥
 सखिद्वरायां गौतम्यां ब्रह्मविष्णुवीशसंभुवि ।
 पुनराप्लवनादेव त्यक्त्वा देहं मलीमसम् ॥ ८८ ॥
 विमानवरमास्तुः स्वर्गं गन्ताऽस्यसंशयम् ॥ ८९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तच्छ्रुत्वा वचनं ताम्या तथा चक्रे म लुब्धकः ।
 विमानवरमास्तुो दिव्यरूपधरोऽभवत् ॥ ९० ॥
 दिव्यमालयाम्बरधरः पूज्यमानोऽस्सरीगणैः ।
 कपोतश्च कपोती च तृतीयो लुब्धकस्तथा ॥
 गङ्गायाश्च प्रभायेण सर्वे वै दिवमाक्रमन् ॥ ९१ ॥
 ततः प्रभृति तर्तीयं कपोतमिति विश्रुतम् ।
 तत्र स्नानं च दानं च पितृपूजनमेव च ॥ ९२ ॥
 जपयज्ञादिकं कर्म तदानन्त्याय कल्पते ॥ ९३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिश्राद्धे तीर्थमाहात्म्ये कपोततीर्थवर्णनं

नामाशीतिनमोऽध्यायः ॥ ८०

गौतमीमाहात्म्ये एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५१०२

अथैकाशोतितमोऽध्यायः ।

कुमारतीर्थवर्णणम्

ब्रह्मोवाच ।

कार्तिरेयं पर तीर्थं कौमारमिति विश्रुतम् ।
यक्षामश्रवणाद्देव कुलवान् पद्यान्भवेत् ॥ १ ॥
निहते तारके दैत्ये स्वस्थे जाते त्रिविष्टपे ।
कार्तिरेयं सुतं ज्येष्ठं प्रीत्या प्रोवाच पार्वती ॥ २ ॥
यथासुखं भुङ्क्ष्व भोगाह्नौ लोक्ये मनसः प्रियान् ।
ममाऽज्ञया प्रीतमना पितुर्धैव प्रसादतः ॥ ३ ॥
एवमुक्तः स वै मात्रा विशालो देवतास्त्रियः(?) ।
यथासुखं बलाद्देवे देवपत्न्योऽपि रेमिरे ॥ ४ ॥
ततः संभुज्यमानासु देवपतीषु नारद ।
नाशकनुपन्वारयितुं कार्तिरेयं दिधीकसः ॥ ५ ॥
ततो निवेदयामासुः पार्वत्यै पुत्रकर्म तत् ।
असरद्वार्यमाणोऽपि मात्रा देवैः स शक्तिधृक् ॥ ६ ॥
नैवासाधकरोद्वाक्यं ह्यीप्त्वासक्तस्तु यण्मुखः ।
अभिशाग्भयाद्गीता पार्वती पर्यचिन्तयत् ॥ ७ ॥
पुत्रस्नेहात्तथैवेशा देवानां कार्यसिद्धये ।
देवपत्न्यश्चिरं रक्ष्या इति मत्था पुन पुनः ॥ ८ ॥
यस्यां तु रमते स्कन्दः पार्वती त्वपि तादृशी ।
तद्रूपमात्मनः श्रुत्वा घर्तयामास पार्वती ॥ ९ ॥

इन्द्रस्य वरुणस्यापि भार्यामाहूय वणमुखः ।
 यावत्पश्यति तस्यां तु मातृरूपमपश्यत ॥ १० ॥
 तामपान्य नमम्याथ पुनरन्यामथाऽऽह्वयत् ।
 तस्यां तु मातृरूपं स प्रेक्ष्य लज्जामुपेयिवान् ॥ ११ ॥
 एवं ब्रह्मीषु तद्रूपं दृष्ट्वा मातृमयं जगत् ।
 इति संचिन्त्य गाङ्गेयौ वैराग्यमगमत्तदा ॥ १२ ॥
 स तु मातृकृतं ज्ञात्वा प्रवृत्तस्य निवर्तनम् ।
 निवार्यञ्चेदहं भोगार्तिकं तु पूर्वं प्रवर्तितः ॥ १३ ॥
 तस्मान्मातृकृतं सर्वं मम हास्यास्पदं त्विति ।
 लज्जया परया युक्तो गौतमीमगमत्तदा ॥ १४ ॥
 इयं च मातृरूपा मे शृणोतु मम भाषितम् ।
 इतः स्त्रीनामधेयं यन्मम मातृसमं मतम् ॥ १५ ॥
 एवं ज्ञात्वा लोकनाथः पार्वत्या सह शंकरः ।
 पुत्रं निवारयामास वृत्तमित्यब्रवीद्गुरुः ॥ १६ ॥
 ततः सुरपतिः प्रीतः किं ददामाति चिन्तयन् ।
 कृनाञ्जलिपुत्रः स्कन्दः पितरं पुनरब्रवीत् ॥ १७ ॥

स्कन्द उवाच ।

सेनापतिः सुरपतिस्तत्र पुत्रोऽहमित्यपि ।
 अलमेनेन देवेश किं वरैः सुरपूजित ॥ १८ ॥
 यथवा दातुकामोऽसि लोकानां हितकाम्यया ।
 याचेऽहं नाऽऽत्मना देव तदनुजातुमर्हसि ॥ १९ ॥

महापातकिन' केचिद्गुरदाराभिगामिनः ।
 अत्राऽऽप्लवतमात्रेण धौतपापा भवन्तु ते ॥ २० ॥
 आप्नुवन्तूत्तमा जातिं तिर्यञ्चोऽपि सुरेश्वर ।
 कुरूपो रूपसंपत्तिमत्र स्नानादघाप्नुयात् ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एषमस्त्विति त शंभु. प्रत्यनन्दत्सुतेरितिम् ।
 तत. प्रभृति तत्तार्थं कार्तिकेयमिति श्रुतम् ॥
 तत्र स्नानं च दानं च सर्वकतुफलप्रदम् ॥ २२ ॥

इति धीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये कुमास्तीर्थवर्णनं

नामैकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

गौतमीमाहात्म्ये द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५१२४

अथ द्वयशीतितमोऽध्यायः ।

कृत्तिकातीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

यत्स्थयातं कृत्तिकातीर्थं कार्तिकेयादनन्तरम् ।
 तस्य श्रवणमात्रेण सोमपानफलं लभेत् ॥ १ ॥
 पुरा तारफनाशाय भधरेतोऽपियत्कधिः ।
 रेतोगमं कधिं दृष्ट्वा ऋषिपत्न्योऽस्पृहन्मुने ॥ २ ॥

सतर्षोणात्तुम्नातां वर्जयित्वा त्वत्स्थिताम् ।
 तानु गर्भः समभवत्पद्सु स्त्रीषु तदाऽग्निः ॥ ३ ॥
 तज्यमानास्तु शोमिष्ठा(?) ऋतुम्नातास्तु वा मुने ।
 किं कुर्मः क्व नु गच्छामः किं कृत्वा सुकृतं भवेत् ॥ ४ ॥
 इत्युक्त्वा ता नियोगद्गङ्गां व्यग्रा गत्वा व्यर्षाडयन् ।
 तान्यम्ने निम्नता गर्भाः फेल्नपास्तत्राऽन्भसि ॥ ५ ॥
 अन्मसा त्वेकतां प्राप्ता वायुना सर्व एव हि ।
 एकरूपस्तदा तान्यः पप्पुख-समजायत ॥ ६ ॥
 त्रावयित्वा नु ताग्गर्भानपिपत्न्यो गृहान्ययुः ।
 तानां विहृतरूपाणि दृष्ट्वा ने ऋषयोऽब्रुधन् ॥ ७ ॥
 गन्धतां गन्धतां शीघ्रं स्वैरी वृत्तिर्न युज्यते ।
 स्त्रीणानिति ततो बन्त निरस्ताः पतिमिभ्यु ताः ॥ ८ ॥
 ततो दुःखं समाविष्टास्त्यक्ताः स्वपतिमिश्च पद् ।
 ता दृष्ट्वा नारदः प्राह कार्तिकेयो हरोद्भवः ॥ ९ ॥
 गाङ्गेयोऽग्निनवक्षेति विस्यातन्तारकान्तकः ।
 तं यान्तु न त्विरादेव प्रीतो भोगं प्रदास्यति ॥ १० ॥
 देवर्षेर्वचतादेव समन्येत्य च पप्पुखम् ।
 कृत्तिकाः स्वयमेवैतद्रथावृत्त न्यवेदयन् ॥ ११ ॥
 तान्यो वाक्यं कृत्तिकान्यः कार्तिकेयोऽनुमन्य च ।
 गौतमीं यान्तु सर्वांश्च म्नात्वाऽऽपूज्य महेश्वरम् ॥ १२ ॥
 पथ्यामि चाहोतवैव याम्यामि सुरमन्दिरम् ।
 तथेत्युक्त्वा कृत्तिकाश्च म्नात्वा गद्गां च गौतमीम् ॥ १३ ॥

देवेश्वरं च संपूज्य कार्तिजैयानुशासनात् ।

देवेश्वरप्रसादेन प्रययुः सुरमन्दिरम् ॥ १४ ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्थं कृत्तिकार्नीर्थमुच्यते ।

कार्तिकया कृत्तिकायोगे तत्र यः स्नानमाचरेत् ॥ १५ ॥

सर्वकृतुफलं प्राप्य राजा भवति धार्मिकः ।

तर्तार्थस्मरण वाऽपि यः करोति शृणोति च ॥

सर्वपापविनिर्मुक्तो दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥ १६ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिब्राह्मो तार्थमाहात्म्ये कृत्तिकातीर्थवर्णनं

द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

गौतमीमाहात्म्ये त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तष्टयङ्का — ५१४०

अथ त्र्यशीतितमोऽध्यायः ।

दशाश्वमेधतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

दशाश्वमेधिरुं तीर्थं तच्छृणुष्व महामुने ।

यस्य श्रवणमात्रेण हयमेधफलं लभेत् ॥ १ ॥

विश्वकर्मसुतः श्रीमान्विश्वरूपो महाबलः ।

तस्यापि प्रथमः पुत्रस्तन्पुत्रो भीमनो विभुः ॥ २ ॥

पुरोधः कश्यपस्तस्य सर्वज्ञानविशारदः ।
 तमपृच्छन्महायाहुर्मौवनः सार्वभौवनः ॥ ३ ॥
 यक्ष्येऽहं हयमेधैश्च युगपद्दशभिर्मते ।
 इत्यपृच्छद्गुरुं विप्रं च यक्ष्यामि सुरानिति ॥ ४ ॥
 सोऽवदद्वेवयजन तत्र तत्र नृपोत्तम ।
 यत्र यत्र द्विजश्रेष्ठा प्रावर्तन्त महाकतून् ॥ ५ ॥
 तत्रामवन्नुपिगणा भ्रात्र्विद्ये मस्त्रमण्डले ।
 युगपद्दशमेधानि प्रवृत्तानि पुरोधसा ॥ ६ ॥
 पूर्णतां नाऽऽययुम्नानि दृष्ट्वा त्रिन्तापरो नृपः ।
 विहाय देवयजनं पुनरन्यत्र तान्कतून् ॥ ७ ॥
 उपक्रामत्तथा तत्र विन्तदोषाम्स्तमाययुः ।
 दृष्ट्वाऽपृर्णाम्नतो यजात्राजा गुरमभाषत ॥ ८ ॥

राजोवाच ।

देशदोषात्कालदोषान्मम दोषात्तवापि धा ।
 पूर्णतां नाऽऽप्नुवन्ति स्म दशमेधानि धाजितः ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततश्च दुःखितो राजा कश्यपेन पुरोधसा ।
 गीष्पनेत्रानरं उयेष्टं गत्वा संवर्तमूचतुः ॥ १० ॥

कश्यपमौचनाग्रूचतुः ।

भगवन्युगपन्कार्याप्स्रश्चमेधानि मानद ।
 दश संपूर्णतां यान्ति तं देशं तं गुरुं घद ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तता ध्यात्वा ऋषिश्रेष्ठ सवर्तो भौवन तदा ।
 अब्रह्मोद्गच्छ ब्रह्माण गुरं देश वदिष्यति ॥ १२ ॥
 भौवनोऽपि मदाप्रात कश्यपेन महात्मना ।
 आगत्य मामत्रवाच गुरं देशादिकं य यत् ॥ १३ ॥
 ततोऽहमत्रय पुत्र भौवन कश्यप तथा ।
 गौतमी गच्छ राजेन्द्र स देश ऋतुपुण्यवान् ॥ १४ ॥
 अयमेव गुर श्रेष्ठ कश्यपो वेदपारग ।
 गुरोरस्य प्रसादेन गौतम्याश्च प्रसादत ॥ १५ ॥
 एकेन हयमेधेन तत्र स्नानेन वा पुन ।
 सेत्स्यन्ति तत्र यज्ञाश्च दशमेधानि वाजिन ॥ १६ ॥
 तच्छ्रुत्वा भौवनो राजा गौतमीतोरमभ्यगात् ।
 कश्यपेन सहायेन हयमेधाय दीक्षित ॥ १७ ॥
 तत प्रवृत्ते यज्ञेनो हयमेधे महाव्रतौ ।
 सपूर्णे तु तदा राजा पृथिवीं दातुमुद्यत ॥ १८ ॥
 ततोऽन्तरिक्षे वागुच्चैरवाच नृपसत्तमम् ।
 पूजयित्वा स्थित विप्रानृत्विजोऽथ सदस्पतीन् ॥ १९ ॥

आकाशवागुवाच ।

पुरोधसे कश्यपाय सशैत्यनकातनाम् ।
 पृथिवीं दातुकामेन दत्त सर्वं त्वया नृप ॥ २० ॥
 भूमिदानसृष्ट्वा त्यक्तवा अन्नं देहि महाकल्म ।
 नाशदानसम पुण्य त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ २१ ॥

विशेषतस्तु गङ्गायाः श्रद्धया पुलिने मुने ।
त्वया तु हयमेधोऽयं कृतः सयद्बुदक्षिणः ॥
कृतकृत्योऽसि भद्रं ते नात्र कार्या विचारणा ॥ २२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथाऽपि दानुकामं तं मही प्रोवाच भौवनम् ॥ २३ ॥

पृथिव्युवाच ।

विश्वकर्मज सार्वभौम मा मां देहि पुनः पुनः ।
निमज्जेऽहं सलिलस्य मध्ये तस्मान्न दीयताम् ॥ २४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततश्च भौवनो भीतः किं देयमिति चाव्रवीत् ।
पुनश्चोवाच सा पृथ्वी भौवनं ब्राह्मणैर्बृतम् ॥ २५ ॥

भूम्युवाच ।

तिलाः गावो धनं धान्यं यत्किञ्चिद्गोतमीतटे ।
सर्वं तदक्षयं दानं किं मां भौवन दास्यसि ॥ २६ ॥
गङ्गातीरं समाश्रित्य प्रासमेकं ददाति यः ।
तेनाहं सकला दत्ता किं मां भौवन दास्यसि ॥ २७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्बुधो वचनं श्रुत्वा भौवनः सार्वभौवनः ।
तथेति मत्वा विप्रेभ्यो ह्यन्नं प्रादात्सुविस्तरम् ॥ २८ ॥
ततः प्रभृति तर्त्तार्यं दशाश्वमेधिकं विदुः ।
दशानामश्वमेधानां फलं स्नानादवाप्यते ॥ २९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो तीर्थमाहात्म्ये दशाश्वमेधतीर्थ-

वर्णनं नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

गौतमीमाहात्म्ये चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

श्लोकानामादित् समष्ट्यङ्काः—५१६६

अथ चतुरशीतितमोऽध्यायः ।

पैशाचतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

पैशाचं तीर्थमपरं पूजितं ब्रह्मवादिभिः ।

तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि गौतम्या दक्षिणे तटे ॥ १ ॥

गिरिर्ब्रह्मगिरिः पार्श्वे भञ्जनो नाम नारद ।

तस्मिञ्शैले मुनिवर शापन्नष्टा घराप्सरा ॥ २ ॥

भञ्जना नाम तत्राऽऽसीदुत्तमाङ्गेन घानरी ।

केसरी नाम तदुनर्ता भद्रिकेति तथाऽपरा ॥ ३ ॥

साऽपि केसरिणो भार्या शापन्नष्टा घराप्सरा ।

उत्तमाङ्गेन मार्जारी साऽप्यास्तेऽञ्जनपर्वते ॥ ४ ॥

दक्षिणार्णवमभ्यागात्केसरी लोकविधुतः ।

एतस्मिन्नन्तरैः गस्त्योऽञ्जनं पर्वतमभ्यगान् ॥ ५ ॥

भञ्जना चाद्रिका चैव अगस्त्यमृपित्तमम् ।

पूजयामासतुरभे यगान्यायं यथासुराम् ॥ ६ ॥

ततः प्रसन्नो भगवानाहोमे व्रियतां धरः ।
 ते आहतुरुभेऽगस्त्यं पुत्रो देहि मुनीश्वर ॥ ७ ॥
 सर्वेभ्यो बलिनां श्रेष्ठो सर्वलोकोपकारकौ ।
 तथेत्युक्त्वा मुनिश्रेष्ठो जगामाऽऽशां स दक्षिणाम् ॥ ८ ॥
 ततः कदाचित्ते काले अञ्जना चाद्रिका तथा ।
 गीतं नृत्यं च हास्यं च कुर्वत्यो गिरिमूर्धनि ॥ ९ ॥
 वायुश्च निर्ऋतिश्चापि ते दृष्ट्वा सस्मितौ सुरौ ।
 कामाक्रान्तधियो चोभौ तदा सत्वरमीयतु ॥ १० ॥
 भार्ये भवेतामुभयोरावां देवी वरप्रदौ ।
 ते अप्यूचतुरस्स्वेतद्रेमाते गिरिमूर्धनि ॥ ११ ॥
 अञ्जनायां तथा घायोर्हनुमान्समजायत ।
 अद्रिकायां च निर्ऋतेरद्रिर्नाम पिशाचराट् ॥ १२ ॥
 पुनस्ते आहतुरुभे पुत्रो जातो मुनेर्वरात् ।
 आवयोर्विकृतं रूपमुत्तमाङ्गेन दूषितम् ॥ १३ ॥
 शापाच्छर्वापतेस्तत्र युवामाज्ञातुमर्हथः ।
 ततः प्रोवाच भगवान्वायुश्च निर्ऋतिस्तथा ॥ १४ ॥
 गीतम्यां स्नानदानाभ्यां शापमोक्षो भविष्यति ।
 इत्युक्त्वा तावुभौ प्रीतौ तत्रैवान्तरधीयताम् ॥ १५ ॥
 ततोऽञ्जनां समादाय अद्रिः पैशाचमूर्तिमान् ।
 भ्रातुर्हनुमतः प्रीत्यै स्नापयामास मातरम् ॥ १६ ॥
 तथैव हनुमान्नाङ्गामादायाद्रिमतित्वरन् ।
 मर्जाररूपिणीं नीत्वा गीतम्यास्तीरमाप्तवान् ॥ १७ ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्थं पैशाचं चाऽऽञ्जनं तथा ।

ब्रह्मणो गिरिमासाद्य सर्वकामप्रदं शुभम् ॥ १८ ॥

योजनाता त्रिपञ्चाशन्मार्जारं पूर्वतो भवेत् ।

मार्जारसंज्ञितात्तस्माद्नूमन्त वृषाकपिम् (?) ॥ १९ ॥

फेलासगममारयातं सर्वकामप्रदं शुभम् ।

तस्य स्वरूपं व्युष्टिश्च तत्रैव प्रोच्यते शुभा ॥ २० ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिकाहो तीर्थमाहात्म्ये पैशाचतीर्थवर्णनं

चतुर्शीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

गीतमीमाहात्म्ये पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

श्लोकानामादितः समष्ट्यङ्कः—५१८६

अथ पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ।

क्षुधातीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

क्षुधातीर्थमिति रयातं शृणु नारद तन्मनाः ।

कथ्यमात्रं महापुण्यं सर्वकामप्रदं नृणाम् ॥ १ ॥

ऋषिरासीत्पुरा कण्वस्तपस्वी वेदचित्तमः ।

परिव्रमन्नाश्रमाणि क्षुधया परिपीडितः ॥ २ ॥

गीतमस्याऽऽश्रमं पुण्यं समृद्धं चान्धारिणा ।

आत्मानं च क्षुधायुक्तं समृद्धं चापि गीतमम् ॥ ३ ॥

वीक्ष्य कण्वोऽथ वैपम्यं वैराग्यमगमत्तदा ।
 गौतमोऽपि द्विजश्रेष्ठो ह्यहं तपसि निष्ठितः ॥ ४ ॥
 समेन याच्न्नाऽयुक्ता स्यात्तस्माद्गौतमवेश्मनि ।
 न भोक्ष्येऽहं क्षुधार्तोऽपि पीडितेऽपि कलेवरे ॥ ५ ॥
 गच्छेय गौतमीं गङ्गामर्जयेयं च संपदम् ।
 इति निश्चिन्य मेधावी गत्वा गङ्गा च पावनीम् ॥ ६ ॥
 स्नात्वा शुभिर्यतमना उपविश्य कुशासने ।
 तुष्टाव गौतमीं गङ्गां क्षुधां च परमापदम् ॥ ७ ॥

कण्व उवाच ।

नमोऽस्तु गङ्गे परमार्तिहारिणि,
 नमः क्षुधे सर्वजनार्तिकारिणि ।
 नमो महेशानजटोद्वये शुभे,
 नमो महामृत्युमुखाद्विनिसृते ॥ ८ ॥

पुण्यान्मनां शान्तरूपे क्रोधरूपे दुरात्मनाम् ।
 सखिद्रूपेण सर्वेषां तापपापापहारिणि ॥ ९ ॥
 क्षुधारूपेण सर्वेषां तापपापप्रदे नमः ।
 नमः श्रेयस्करि देवि नमः पापप्रतर्दिनि ॥
 नमः शान्तिकरि देवि नमो दाखिद्यनाशिनि ॥ १० ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्येवं स्तुवतस्नस्य पुरस्ताद्भवद्द्वयम् ।
 एकं गङ्गां मनोहारि ह्यपरं भीषणाकृति ॥
 नमः कृताञ्जलिभून्वा नमस्कृत्वा द्विजोत्तमः ॥ ११ ॥

कण्व उवाच ।

सर्वमङ्गलमाङ्गल्ये ब्राह्मि माहेश्वरि शुभे ।
 वैष्णवि त्र्यम्बके देवि गोदावरि नमोऽस्तु ते ॥ १२ ॥
 त्र्यम्बकस्य जटोदुभूते गौतमस्याघनाशिनि ।
 सप्तधा सागर यान्ति गोदावरि नमोरतु ते ॥ १३ ॥
 सर्वपापहृता पापे धर्मकामार्थनाशिनि ।
 दुःखलोभमयि देवि क्षुधे तुभ्यं नमो नमः ॥ १४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तत्कण्ववचनं श्रुत्वा सुप्रीते आदतुर्द्विजम् ॥ १५ ॥

गङ्गाक्षुधे ऊचतुः ।

अभीष्टं घद कल्याण घरान्धरय सुवत ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

प्रोवाच प्रणतो गङ्गां कण्वः क्षुधां यथाक्रमम् ॥ १७ ॥

कण्व उवाच ।

देहि देवि मनोऽशानि कामानि विभवं मम ।
 थापुर्विस्तं च भुक्तिं च मुक्तिं गङ्गे प्रयच्छ मे ॥ १८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युक्त्वा गौतमी गङ्गां क्षुधां चाऽऽद द्विजोत्तमः ॥ १९ ॥

कण्व उवाच ।

मयि महंशजे चापि क्षुधे तृष्णे दरिद्रिणि ।
 यादि पापतरे रुक्षे न भूयास्त्वं फदाचन ॥ २० ॥

अनेन स्तत्रेन ये वै त्वा स्तुवन्ति श्रुघातुरा ।
 तेषा दारिद्र्यदुःखानि न भवेयुर्वरोऽपर ॥ २१ ॥
 अस्मिंस्तीर्थे महापुण्ये स्नानदानजपादिकम् ।
 ये कुर्वन्ति नरा मरुत्या लङ्गामाजो भवन्तु ते ॥ २२ ॥
 यस्मिन्च पठते स्तोत्र तीर्थे वा यदि वा गृहे ।
 तस्य दारिद्र्यदुःखेभ्यो न भय स्याद्द्वरोऽपर ॥ २३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमस्मिन्वति चोक्त्वा ते कण्ठ याते स्वमालयम् ।
 तत्र प्रभृति तर्तीयं काण्य गान् श्रुधाभिधम् ॥
 सर्वपापहर वन्स पितृणा प्रीतिवर्धनम् ॥ २५ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिग्राहो तीर्थमाहात्म्ये श्रुतार्थवर्णनं नाम
 पञ्चशीतितमोऽध्याय ॥ ८७ ॥

गौतमीमाहात्म्ये षोडशोऽध्याय ॥ १६ ॥

आदित श्लोकाना समष्ट्यङ्का — ५२१४

अथ षडशीतितमोऽध्यायः ।

चक्रतीर्थगणिकासंगमवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

अस्ति ब्रह्मन्महातीर्थं चक्रतीर्थमिति श्रुतम् ।
 तत्र स्नानान्नरो भक्त्या हरेर्लोकमवाप्नुयात् ॥ १ ॥

एकादश्यां तु शुक्लायामुपोष्य पृथिवीपते ।
 गणिकासंगमे स्नात्वा प्राप्नुयादक्षयं पदम् ॥ २ ॥
 पुरा तत्र यथा वृत्तं तन्मे निगदतः ऋषु ।
 धार्सीद्विध्वरो नाम वैश्यो बहुधनान्वितः ॥ ३ ॥
 उत्तरे वयसि धेष्टस्तस्य पुत्रोऽभवद्वृषे ।
 गुणवान्मूपसंपन्नो विलासी शुभदर्शतः ॥ ४ ॥
 प्राणेश्योऽपि प्रियः पुत्र काले पञ्चत्वमागतः ।
 तथा दृष्ट्वा तु तं पुत्रं दंपती दुःखपीडितौ ॥ ५ ॥
 कुर्वन्ति स्म तदा तेन सहैव मरणे मतिम् ।
 हा पुत्र हन्त कालेन पापेन सुदुरात्मना ॥ ६ ॥
 यौधने घर्तमानोऽपि नीतोऽसि गुणसागर ।
 आययोश्च तथैव त्वं प्राणेश्योऽपि सुदुर्लभः ॥ ७ ॥
 इत्थं तु रुदितं श्रुत्वा दंपत्योः करुणं यमः ।
 त्यक्त्वा निजपुरं तूष्णं वृषयाऽऽविष्टमानसः ॥ ८ ॥
 गोदावर्याः शुभे तीरे स्थितो ध्यायन्नार्दनम् ।
 अपि स्वल्पेन कालेन प्रजा वृद्धाः समन्ततः ॥ ९ ॥
 इयत् इति ने पृथ्वी कथ्यतां केन पूरिता(१) ।
 न कश्चिन्म्रियते जन्तुर्मारामान्ता घसुंधरा ॥ १० ॥
 ततो देवी गता तूष्णं घसुंधा मुनिसत्तम ।
 यथास्ति सुरसंयुक्तः शक्रः परपुरंजयः ॥
 दृष्ट्वा घसुंधरामिन्द्रः प्रणिपत्येदमर्षीत् ॥ ११ ॥

इन्द्र उवाच ।

किमागमनकार्यं त इति मे पृथिव्य कथ्यताम् ॥ १२ ॥

धरोवाच ।

भारेण गुरुणा शक्र पीडिताऽहं विना वधम् ।

कारणं प्रष्टुमायाता किमिदं कथ्यतां मम ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति श्रुत्वा महीवाक्यमिन्द्रो वचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥

इन्द्र उवाच ।

कारणं यदि नाम स्यात्तदानीं ज्ञायते मया ।

सुराणां हि पतिर्यस्माद्दहं सर्वासु(?) मेदिनि ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अथ पृथ्वी तदा वाक्यं श्रुत्वा वाऽऽह शचीपतिम् ।

यम आदिश्यतां तर्हि यथा सहरने प्रजाः ॥ १६ ॥

इति श्रुत्वा वचो मह्या आदिष्टाः सिद्धकिनराः ।

यमस्याऽऽनयने शीघ्रं महेन्द्रेण महामुने ॥ १७ ॥

ततस्ते सत्वरं याताः सर्वे वैवम्बतं पुरम् ।

नैवापश्यन्ममं तत्र ते सिद्धाः सह किनरैः ॥

तथाऽऽगत्य पुनर्वेगाद्वार्ता शक्रे निवेदिता ॥ १८ ॥

सिद्धकिनरा ऊचुः ।

यमो यमपुरे नाथ अस्माभिर्नावलोकितः ।

महताऽपि सुयत्नेन वीक्ष्यमाणः समन्ततः ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति ध्रुत्वा घचस्तेषां पृष्टः शक्रेण वै तदा ।

सचिता स पिता तस्य यमः कुत्राऽऽस्त इत्यथ ॥ २० ॥

सूर्य उवाच ।

शक गोदावरीतीरं कृणान्तो घर्ततेऽधुना ।

चरंस्तत्र तपस्तीमं न जाने किं नु कारणम् ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति ध्रुत्वा घचो भानोः शकः शङ्कामुपाविशत् ॥ २२ ॥

शक्र उवाच ।

बहो कष्टं महाकष्टं नष्टा मे सुरनाथता ।

गोदावर्यां तपः कुर्याद्यमो वै दुष्टचेष्टितः ॥

जिघृक्षुर्मत्पदं नूनं देवा इति मतिर्मम ॥ २३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युक्त्वा सहस्रेन्द्रेण आहृतश्चाप्सरोगणः ॥ २४ ॥

इन्द्र उवाच ।

का भवतीषु कालस्य स्थितस्य तपसि द्विषः ।

तपःप्रणाशने शक्ता इति मे शीघ्रमुच्यताम् ॥ २५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति शकवचः श्रुत्वा नोचे काऽपि महामुने ।

अथ शक्रः प्रकोपेण प्रत्युवाचाप्सरोगणम् ॥ २६ ॥

इन्द्र उवाच ।

उत्तर नाप्रवीर्त्किचिद्यामस्तर्हि वय स्वयम् ।
सत्रा भवन्तु विभुधा सैन्यैरायान्तु मा चिरम् ॥
घातयामो वय शत्रु तपसा स्वर्गकामुकम् ॥ २७ ॥

ऋहोवाच ।

इत्युक्ते सति देवाना सेना प्रादुर्यभूव ह ।
इतीन्द्रहृदय ज्ञात्वा हरिणा लोकधारिणा ॥ २८ ॥
प्रेषित वक्रिणा चक्र रक्षणाय यमस्य हि ।
चक्र यन्नामवत्तत्र चक्रतीर्थमनुत्तमम् ॥ २९ ॥
अथेन्द्र मेनका प्राह शङ्किनेति वचस्तदा ॥ ३० ॥

मेनकोवाच ।

कालावलोकने नाल काचिदस्ति सुरेश्वर ।
मरण च वर देव भवतो न यमात्पुन ॥ ३१ ॥
रूपयीचतमस्तेय गणिकायावन प्रमो ।
प्रेषण तत्प्रयच्छेया स्वामित्व मन्यते त्वया ॥ ३२ ॥

ऋहोवाच ।

इति श्रुत्वा वचस्तन्या शक्र सुरेश्वर ।
आदिदेशाप्रला क्षामा सन्वृच्य गणिका तथा ॥ ३३ ॥

शकि उवाच ।

गणिके गच्छ मे कार्यं कुरु सुन्दरि मा चिरम् ।
कृतकृत्याऽऽगता भूयो बलुभा मे यथा शर्वा ॥ ३४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्याकर्ण्य घञ् शक्राद्दुत्पत्य गणिका दिशः ।
 क्षणेन यमसांनिध्यमायाता चारुरूपिणी ॥ ३५ ॥
 यमान्तिकमनुप्राप्ता द्योतयन्ती दिशो दश ।
 सलीलं ललित वाला जगौ हिन्दोलकंकलम्[चञ्चला] ॥ ३६ ॥
 ततश्चचाल कालस्य मनो लोलं चलाचलम् ।
 अथोर्ण्माल्य यमो नेत्रे कामपावकपूरिते ॥ ३७ ॥
 तस्यां व्यापारयामास श्रेयःशत्रो महामुने ।
 ततो विलीय सा सद्यः सरित्त्वमगमत्तदा ॥ ३८ ॥
 गौतम्यां तु समागम्य गणिकागणकिकरैः ।
 गीयमाना गता स्वर्गे तस्य तीर्थप्रभःजतः ॥ ३९ ॥
 गच्छन्ती गणिकां दृष्ट्वा विमानस्था दिवं प्रति ।
 विस्मयं परमं प्राप्तः कालस्तरललोचनः ॥
 अथाऽऽदित्येन चाऽऽगत्य एवमुक्त्वा यमस्तदा ॥ ४० ॥

सूर्य उवाच ।

कुरु पुत्र निजं कर्म प्रजानां त्वं परिक्षयम् ।
 पश्य घातं सदा घान्तं सृजन्तं वैधसं प्रजाः ॥
 पर्यटन्तं त्रिलोकीं मां घहन्तीं घसुधां प्रजाः ॥ ४१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति श्रुत्वा यमो घाम्यं पितुर्वचनमब्रवीत् ॥ ४२ ॥

यम उवाच ।

एतन्न गर्हित कर्म कुर्यामहमिदं ध्रुवम् ।

कर्मण्यस्मिन्महाक्षरे समादेष्टुं न चाऽर्हसि ॥ ४३ ॥

इति श्रुत्वा च तडाक्ष्य भानुर्वचनमर्वात् ।

किं नाम गर्हित कर्म तद्य कतुमल यम ॥ ४४ ॥

किं न दृष्ट्वा त्वया यान्तो गणिका गणकिंकरै ।

गीयमाना दिव्य सन्नि गौतमीतोयमाप्लुता ॥ ४५ ॥

त्वया चात्र तपस्तीत्र इत पुत्र सुदुष्करम् ।

नैवान्त तस्य पश्यामि तस्माद्गच्छ निज पुरम् ॥ ४६ ॥

इत्युक्त्वा भगवान्भानुस्तत्र ह्लात्वा गतो दिवम् ।

यमोऽपि सगमे ह्लान्वा ततो निजपुरं ययौ ॥ ४७ ॥

भूतहाऽपि तत शङ्का तत्याज च महामुने ।

तथा दृष्ट्वा यम यान्त चक्रे चक्र प्रयाणकम् ॥ ४८ ॥

भगवान्यत्र गोविन्दो वनमालाधिभूषित ।

इति य शृणुयान्मर्त्य पठेद्वाऽपि समाहित ॥ ४९ ॥

आपदस्तस्य नश्यन्ति दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥ ५० ॥

इति श्रीमहापुराणे ऋद्धिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये चक्रतीर्थगणिका-

सगमवर्णन नाम पञ्चाशतितमोऽध्याय ॥ ८६ ॥

गौतमीमाहात्म्ये सप्तदशोऽध्याय ॥ १७ ॥

आदित श्लोकानां समष्टयङ्का — ५०६४

अथ सप्ताशीतितमोऽध्यायः ।

अहल्यासंगमेन्द्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

अहल्यासंगमं चेह तीर्थं त्रैलोक्यपावनम् ।
शृणु सम्पदमुनिश्रेष्ठ तत्र वृत्तमिदं यथा ॥ १ ॥
कौतुकेनातिमहता मया पूर्वं मुनीश्वर ।
रम्या कन्या बहुविधा रूपवत्यो गुणान्विताः ॥ २ ॥
तासामेकां श्रेष्ठतमां निर्ममे शुभलक्षणाम् ।
तां बालां चारुसर्वाङ्गीं दृष्ट्वा रूपगुणान्विताम् ॥ ३ ॥
को वाऽस्याः पौषणे शक्त इति मे बुद्धिराचिशात् ।
न दैत्यानां सुराणां च न मुनीनां तथैव च ॥ ४ ॥
नास्त्यस्याः पौषणे शक्तिरिति मे बुद्धिरन्वभूत् ।
गुणज्येष्ठाय विप्राय तपोयुक्ताय धीमते ॥ ५ ॥
सर्वलक्षणयुक्ताय चेद्वेदाङ्गवेदिने ।
गौतमाय महाभाशामददां पौषणाय ताम् ॥ ६ ॥
पालयस्व मुनिश्रेष्ठ यावदाप्स्यति यौवनम् ।
यौवनस्थां पुनः साञ्चीमानयेथा ममान्तिकम् ॥ ७ ॥
एवमुक्त्वा गौतमाय प्रादा कन्यां सुमध्याम् ।
तामादाय मुनिश्रेष्ठ तपसा हतकरमपः ॥ ८ ॥
तां पौषयित्वा विभ्रिचदलंशुत्य ममान्तिकम् ।
निर्विकारो मुनिश्रेष्ठो ह्यहल्यामानयत्तदा ॥ ९ ॥

तां दृष्ट्वा विबुधाः सर्वे शक्राशिवरुणादयः ।
 मम देया सुरेशान इत्यूचुस्ते पृथक्पृथक् ॥ १० ॥
 तथैव मुनयः साध्या दानवा यक्षराक्षसाः ।
 तान्सर्वानागतान्दृष्ट्वा कन्यार्थमथ संगतान् ॥ ११ ॥
 इन्द्रस्य तु विशेषेण महांश्वाभूत्तदा ग्रहः ।
 गौतमस्य तु माहात्म्यं गाम्भीर्यं धैर्यमेव च ॥ १२ ॥
 स्मृत्वा सुविस्मितो भूत्वा ममैवमभवत्सुधीः ।
 देयेयं गौतमायैव नान्ययोग्या शुभानना ॥ १३ ॥
 तस्मा एव तु तां दास्ये तथाऽप्येवमचिन्तयम् ।
 सर्वेषां च मतिर्धैर्यं मथितं बालयाऽनया ॥ १४ ॥
 अहल्येति सुरैः प्रोक्तं मया च ऋषिभिस्तदा ।
 देवानृषीस्तदा धीक्ष्य मया तत्रोकमुच्चकैः ॥ १५ ॥
 तस्मै सा दीयते सुन्नूर्यः पृथिव्याः प्रदक्षिणाम् ।
 कृत्योपतिष्ठते पूर्वं न चान्यस्मै पुनः पुनः ॥ १६ ॥
 ततः सर्वे सुरगणाः ध्रुत्वा धावयं मयेरितम् ।
 महल्यार्थं सुरा जग्मुः पृथिव्याश्च प्रदक्षिणे ॥ १७ ॥
 गतेषु सुरसघेषु गौतमोऽपि मुनीश्वर ।
 प्रयत्नमकरोत्कंचिदहल्यार्थमिमं तथा ॥ १८ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मन्सुरभिः सर्वकामधुक् ।
 अर्धप्रसूता ह्यभवत्तां ददर्श स गौतमः ॥ १९ ॥
 तस्याः प्रदक्षिणं चक्रे इयमुर्वीति संस्मरन् ।
 लिङ्गस्य च सुरेशस्य प्रदक्षिणमथाकरोत् ॥ २० ॥

तयोः प्रदक्षिण कृत्वा गौतमो मुनिसत्तमः ।
 सर्वेषां चैव देवानामेक चापि प्रदक्षिणम् ॥ २१ ॥
 नैवाभवद्गुणो गन्तुः संजातं द्वितयं मम ।
 एव निश्चित्य स मुनिर्ममान्तिकमथाभ्यगात् ॥ २२ ॥
 नमस्कृत्वाऽब्रवीद्वाक्यं गौतमो मा महामतिः ।
 कमलासनं विध्वात्मन्नमस्तेऽस्तु पुनः पुनः ॥ २३ ॥
 प्रदक्षिणीकृता ब्रह्मन्मयेयं घसुधाऽखिला ।
 यदत्र युक्तं देवेश जानीते तद्भवान्स्वयम् ॥ २४ ॥
 मया तु ध्यानयोगेन ज्ञात्वा गौतममब्रवम् ।
 तवैव दीयते सुभूः प्रदक्षिणमिदं कृतम् ॥ २५ ॥
 धर्मं जानीहि विप्रर्षे दुर्ज्ञेयं निगमैरपि ।
 अर्धप्रसूता सुरभि सप्तद्वीपवती मही ॥ २६ ॥
 कृता प्रदक्षिणा तस्याः पृथिव्याः सा कृता भवेत् ।
 लिङ्गं प्रदक्षिणीकृत्य तदेव फलमाप्नुयात् ॥ २७ ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मुने गौतम सुव्रत ।
 तुष्टोऽहं तव धैर्येण ज्ञानेन तपसा तथा ॥ २८ ॥
 दत्तेऽमृषिशार्दूल कन्या लोकरा मया ।
 गुह्यत्वाऽहं गौतमाय अहल्यामददां मुने ॥ २९ ॥
 ज्ञाते विवाहे ते देवाः कृन्वेलायाः प्रदक्षिणम् ।
 शनै शनैरथाऽऽगत्य ददृशुः सर्व एव ते ॥ ३० ॥
 तं गौतममहत्यां च दापत्यं प्रीतिवर्धनम् ।
 ते चाऽऽगत्याथ पश्यन्तो विस्मिताश्चाभचन्सुराः ॥ ३१ ॥

अतिक्रान्ते विवाहे तु सुराः सर्वे दिवं ययुः ।
 समन्सरः शर्चामर्ता तामोक्ष्य च दिवं थर्या ॥ ३२ ॥
 ततः प्रीतमनास्तस्मै गौतमाय महात्मने ।
 प्रादां ब्रह्मगिरिं पुण्यं सर्वकामप्रदं शुभम् ॥ ३३ ॥
 बहल्यायां मुनिश्रेष्ठो रमे तत्र स गौतमः ।
 गौतमस्य कथां पुण्यां श्रुत्वा शक्रस्त्रिविष्टपे ॥ ३४ ॥
 तमाश्रमं तं च मुनिं तस्य भार्यामनिन्दिताम् ।
 भूत्वा ब्राह्मणवेषेण द्रष्टुमागच्छतक्रतुः ॥ ३५ ॥
 स दृष्ट्वा भवनं तस्य भार्यां च विभवं तथा ।
 धार्मिकीं मतिं कृत्वा बहल्यां समुद्रैक्षत ॥ ३६ ॥
 नाऽऽत्मानं न परं देशं कालं शापादृपैर्मयम् ।
 न युयोध तदा वत्स कामाकृष्टः शतक्रतुः ॥ ३७ ॥
 तद्भ्यानपरमो नित्यं सुरराज्येन गर्वितः ।
 संतप्ताङ्गु कथं कुर्यां प्रवेशो मे कथं भवेत् ॥ ३८ ॥
 एवं वसन्विप्ररूपो नान्तरं त्वध्यगच्छत ।
 स कदाचिन्महाप्राज्ञः कृत्वा पीवाह्निकीं क्रियाम् ॥ ३९ ॥
 सहितो गौतमः शिष्यैर्निर्गतश्चाऽऽश्रमाद्बहिः ।
 आश्रमं गौतमीं विप्रान्धान्यानि चिविधानि च ॥ ४० ॥
 द्रष्टुं गतो मुनिधर इन्द्रम्नं समुद्रैक्षत ।
 इदमन्तरामिन्युक्त्वा चक्रे कार्यं मनःप्रियम् ॥ ४१ ॥
 रूपं कृत्वा गौतमस्य प्रियेप्सुः स शतक्रतुः ।
 तां दृष्ट्वा चारुसर्गाङ्गीबहल्यां वाक्यमप्रवात् ॥ ४२ ॥

इन्द्र उवाच ।

आकृष्टोऽहं तव गुणै रूपं स्मृत्वा स्पलत्पदः ।
 इति द्रुघन्हसन्हस्तमादायान्तः समाविशत् ॥ ४३ ॥
 न द्रुयोध त्वहल्या तं जारं मेने तु गौतमम् ।
 रममाणा यथासौख्यं प्रागाच्छिष्यैः स गौतमः ॥ ४४ ॥
 आतच्छन्तं नित्यमेव अहल्या प्रियवादिनी ।
 प्रतियाति प्रियं वक्ति तोषयन्ती च तं गुणैः ॥ ४५ ॥
 नामदृष्ट्वा महाप्राज्ञो मेने तन्महदद्भुतम् ।
 द्वारस्थितं मुनिश्रेष्ठं सर्वे पश्यन्ति नारद ॥ ४६ ॥
 अग्निहोत्रस्य शालाया रक्षिणो गृहकर्मिणः ।
 ऊचुर्मुनिधरं भीता गौतमं विस्मयान्विताः ॥ ४७ ॥

रक्षिण ऊचुः ।

भगवन्किमिदं चित्रं यहिरन्तश्च दृश्यसे ।
 प्रिययाऽन्तः प्रविष्टोसि तथैव च बहिर्भवान् ॥
 अहो तपःप्रभाषोऽयं नानारूपधरो भवान् ॥ ४८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तच्छ्रुत्वा विस्मितस्त्वन्तः प्रविष्टः को नु विवृतिः ।
 प्रिये अहल्ये भवति किं मां न प्रतिभाषसे ॥ ४९ ॥
 इत्युपेर्वचनं श्रुत्वा अहल्या जारमवधीत् ॥ ५० ॥

अहल्योवाच ।

को भवान्मुनिरूपेण पापं त्वं कृतवानसि ।
 इति द्रुवती शयनादुत्थिता सत्वरं भयात् ॥ ५१ ॥

स चापि पापहृच्छत्रो विटालोऽमृमुनेर्मयात् ।
 वस्ता च विहृता दृष्ट्वा स्वप्रिया दूषिता तदा ॥ ५२ ॥
 उवाच स मुनिः कौपालिकमिदं साहसं कृतम् ।
 इति श्रुत्वा मर्तारं साऽपि नोवाच लज्जिता ॥ ५३ ॥
 अन्वेषयन्तु तं जारं विडालं दृश्ये मुनि ।
 को भवानिति तं प्राह मन्मां कुर्यां नृयावदन् ॥ ५४ ॥

इन्द्र उवाच ।

हृताङ्गलिपुटो मूत्वा चैवनाह शर्वापति ।
 शर्वाभर्ता पुरं मेता तयोपतं पुत्रद्वय ॥ ५५ ॥
 ममेदं पापमापन्नं सत्यमुत्तं नयाऽतत्र ।
 मद्द्विर्गाहितं कर्म कृतवानस्यहं मुने ॥ ५६ ॥
 स्मरन्नायकानिर्मन्महदया किं न कुर्वते ।
 ब्रह्मन्मैत्रिं नृपापि क्षमन्स्व करणानिरे ॥ ५७ ॥
 सन्तं कृतापरायेऽपि न रीक्ष्यं जानु कुर्वते ।
 निरस्य तद्वचो विप्रो हरिमाह व्याऽन्वित ॥ ५८ ॥

गातत्र उवाच ।

नामकन्या हृतं पारं सद्ब्रह्मगवान्तरं ।
 तन्नयाह मुनिः कौपालं च शुक्लन्दी भव ॥ ५९ ॥
 तत्र प्रसन्नमानसं कथयन्तो तदाकृतिन् ॥ ६० ॥

अहल्योवाच ।

मत्साऽप्यन्यपुह्यं पारिष्टः कानयन्ति या ।
 अस्मान्यान्ति नरकान्त्राना सर्वेऽपि पूर्वजा इति ॥

भूत्वा प्रसन्नो भगवन्नवधारय मद्भवः ।
 तत्र रूपेण चाऽऽगत्य मामगात्साक्षिणस्त्वमे ॥ ६२ ॥
 तथेति रक्षिणः प्रोचुरहत्या सत्यवादिनी ।
 ध्यानेनापि मुनिर्ज्ञात्वा शान्तं प्राह पतिव्रताम् ॥ ६३ ॥

गौतम उवाच ।

यदा तु संगता भद्रे गौतम्या सरिदीशया ।
 नदीं भूत्वा पुनः रूपं प्राप्यसे प्रियरुन्मम ॥ ६४ ॥
 इत्यृषेर्वचनं श्रुत्वा तथा चक्रे पतिव्रता ।
 तथा तु संगता देया अहत्या गौतमप्रिया ॥ ६५ ॥
 पुनस्तद्रूपमभवद्यन्मया निर्मितं पुरा ।
 ततः कृताञ्जलिपुटं सुरराट् प्राह गौतमम् ॥ ६६ ॥

इन्द्र उवाच ।

मां पाहि मुनिशार्दूल पापिष्ठं गृहमागतम् ।
 पादयोः पतितं दृष्ट्वा कृपया प्राह गौतमः ॥ ६७ ॥

गौतम उवाच ।

गौतमी गच्छ भद्रं ते स्नानं कुरु पुरंदर ।
 धणाग्निर्धूतपापस्त्वं सहस्राक्षो भविष्यसि ॥ ६८ ॥
 उभयं विस्मयकरं दृष्ट्वानस्मि नारद ।
 अहत्याया पुनर्भावं शचीभर्ता सहस्रदृक् ॥ ६९ ॥
 ततः प्रभृति तत्तीर्थमहत्यासंगमं शुभम् ।
 इन्द्रतीर्थमिति ख्यातं सर्वकामप्रदं नृणाम् ॥ ७० ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिकाख्ये तीर्थमाहात्म्येऽहल्यासंगमेन्द्रतीर्थ-
वर्णनं नाम सप्ततीतमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

गौतमीमाहात्म्येऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—५३३४

—

अथाष्टाशीतितमोऽध्यायः ।

जनस्यानतीर्थवर्णनम्

ग्रहोवाच ।

नस्मादप्यपरं तीर्थं जनस्यानमिति श्रुतम् ।

चतुर्योजनविम्तीर्णं स्मरणान्मुक्तिर्नृणाम् ॥ १ ॥

वैवस्वतान्बधे जातो राजाऽनूजनकः पुरा ।

सोऽपांपतेस्तु तनुजान्परेणे गुणार्णवाम् ॥ २ ॥

घनार्थकाममोक्षार्णां जनकां जनको नृपः ।

अनुरूपगुणत्वाच्च तस्य भार्या गुणार्णवा ॥ ३ ॥

यात्रवन्कथञ्च विप्रेन्द्रस्त्वस्य राज्ञः पुरोहितः ।

तमवृच्छन्पथेऽथो यात्रवन्कथं पुरोहितम् ॥ ४ ॥

जनक उवाच ।

मुक्तिस्तुक्ता उभे श्रेष्ठे निर्जाते मुनिसत्तमैः ।

शर्सादासेमनुस्वर्गायैर्मुक्तिदत्तमा ॥ ५ ॥

किंत्वन्तधिरसा भुक्तिर्मुक्तिरेका निरत्यया ।

भुक्तेर्मुक्ति श्रेष्ठतमा भुक्त्या मुक्तिं कथं व्रजेत् ॥ ६ ॥

सर्वसङ्गपरित्यागान्मुक्तिप्राप्तिं सुदु यतः ।

तद्ब्रूहि द्विजशार्दूल सुखान्मुक्तिः कथं भवेत् ॥ ७ ॥

याज्ञवल्क्य उवाच ।

अपापतिस्तव गुरु भ्वशुरः प्रियरुत्तथा ।

त गत्वा पृच्छ नृपते उपदेश्यति ते हितम् ॥ ८ ॥

याज्ञवल्क्यश्च जनको राजानं घरणं तदा ।

गत्वा चोचतुरथ्यश्रीं मुक्तिमार्गं यथाक्रमम् ॥ ९ ॥

घरण उवाच ।

द्विधा तु संस्थिता मुक्तिः कर्मद्वारेऽप्यकर्मणः ।

वेदे च निश्चितो मार्गः कर्म उयायो ह्यकर्मणः ॥ १० ॥

सर्वं च कर्मणा बद्धं पुरगार्धचतुष्टयम् ।

अकर्मणैवाऽऽप्यत इति मुक्तिमार्गो मृषोच्यते ॥ ११ ॥

कर्मणा सर्वधान्यानि सेत्स्यन्ति नृपसत्तम ।

तस्मात्सर्वात्मना कर्म कर्तव्यं वैदिकं नृभिः ॥ १२ ॥

तेन भुक्तिं च मुक्तिं च प्राप्नुवन्तीह मानवाः ।

अकर्मणः कर्म पुण्यं कर्म चाप्याश्रमेषु च ॥ १३ ॥

जात्याश्रितं च राजेन्द्र तत्रापि शृणु धर्मवित् ।

आश्रमाणि च चत्वारि कर्मद्वाराणि मानद ॥ १४ ॥

चतुर्णामाश्रमाणां च गार्हस्थ्यं पुण्यद् रमृतम् ।

तस्माद्भुक्तिश्च मुक्तिश्च भवतीति मतिर्मम ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा तु जनको याज्ञवल्क्यश्च बुद्धिमान् ।
वरुणं पूजयित्वा तु पुनर्वचनमृन्वतु ॥ १६ ॥
को देशः किं च तीर्थं स्याद्भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ।
तद्वदस्व सुरश्रेष्ठ सर्वज्ञोऽसि नमोऽस्तु ते ॥ १७ ॥

वरुण उवाच ।

पृथिव्यां भारतं वर्षं दण्डकं तत्र पुण्यदम् ।
तस्मिन्क्षेत्रे कृतं कर्म भुक्तिमुक्तिप्रदं नृणाम् ॥ १८ ॥
तार्थानां गौतमी गङ्गा श्रेष्ठा मुक्तिप्रदा नृणाम् ।
तत्र यज्ञेन दानेन भोगान्मुक्तिमवाप्स्यति ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

याज्ञवल्क्यश्च जनको वाच श्रुत्वा ह्यपांपतेः ।
वरुणेन ह्यनुजातो स्वपुरीं जग्मतुस्तदा ॥ २० ॥
अश्वमेधादिकं कर्म चकार जनको नृपः ।
याजयामास विप्रेन्द्रो याज्ञवल्क्यश्च तं नृपम् ॥ २१ ॥
गङ्गातीरं समाश्रित्य यज्ञान्मुक्तिमवाप राट् ।
तथा जनकराजानो ब्रह्मवस्तत्र कर्मणा ॥ २२ ॥
मुक्तिं प्रापुर्महामागा गौतम्याश्च प्रसादतः ।
ततः प्रभृति तत्तीर्थं जनस्थानेति विश्रुतम् ॥ २३ ॥
जनकानां यज्ञसदो जनस्थानं प्रकीर्तितम् ।
चतुर्योजनविस्तीर्णं स्मरणात्सर्वपापनुत् ॥ २४ ॥
तत्र स्नानेन दानेन पितृणां तर्पणेन तु ।

तीर्थस्य स्मरणाद्वाऽपि गमनाद्भक्तिसेवनात् ॥ २५ ॥

सर्वान्कामानवाप्नोति मुक्तिं च समवाप्नुयात् ॥ २६ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाहो तीर्थमाहात्म्ये जनस्थानतीर्थवर्णनं

नामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

गौतमीमाहात्म्य एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्का. — ५३६०

अथोननवतितमोऽध्यायः ।

अरुणारुणासंगमाश्वभानुतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

अरुणा वरुणा चैव नद्यो पुण्यतरे शुभे ।

तयोश्च संगमः पुण्यो गङ्गायां मुनिसत्तम ॥ १ ॥

तदुत्पत्तिं शृणुष्वेह सर्वपापघ्निनाशिनीम् ।

कश्यपस्य सुतो ज्येष्ठ आदित्यो लोकविश्रुतः ॥ २ ॥

त्रैलोक्यचक्षुस्तीक्ष्णांशुः सप्ताश्वो लोकपूजितः ।

तस्य पत्नी उषा ख्याता त्वाष्ट्री त्रैलोक्यसुन्दरी ॥ ३ ॥

भर्तुः प्रतापतीवत्यमसहन्ती सुमध्यमा ।

चिन्तयामास किं कृत्यं मम स्यादिति भामिनी ॥ ४ ॥

तस्याः पुत्रौ महाप्राणौ मनुर्वैवस्वतो यमः ।

यमुना च नदी पुण्या शृणु त्रिस्मयकारणम् ॥ ५ ॥

साऽकरोदात्मनश्छायामात्मरूपेण यत्नतः ।
 तामब्रवीत्ततश्चोषा त्वं च मत्सदृशी भव ॥ ६ ॥
 मर्तारं त्वमपत्यानि पालयस्व ममाऽज्ञया ।
 यावदागमन मे स्यात्पत्युस्तावत्प्रिया भव ॥ ७ ॥
 नाऽऽस्यातन्य त्वया कापि अपत्याना तथा प्रिये ।
 तथेत्याह च सा छाया निर्जंगाम गृहादुषा ॥ ८ ॥
 इत्युक्त्वा सा जगामाऽऽशु शान्त रूपमभीप्सती ।
 सा गत्वोषा गृह त्वष्टु पित्रे सर्वं न्यवेदयत् ॥
 त्वष्टाऽपि चकित ग्राह ता सुता सुतवत्सल ॥ ९ ॥

त्वष्टोवाच ।

नैतद्युक्तं भर्तृमत्या यत्स्वैरेण प्रवर्तनम् ।
 अपत्यानां कथं वृत्तिर्भर्तुर्वा सचितुस्तव ॥
 विभेमि भद्रे शिष्टोऽहं भर्तृर्गेहं पुनर्प्रज ॥ १० ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्ता तु पित्रा सा नेत्युक्त्वा वै पुन पुन ।
 उत्तरं च कुरोर्देश जगाम तपसे त्वरा ॥ ११ ॥
 तत्र तेपे तपस्तीव्रं षड्वारुपधारिणी ।
 दुष्प्रेक्षं तं स्वकं कान्तं ध्यायन्ती निश्चला उषा ॥ १२ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे तात छाया चोषास्वरूपिणी ।
 पत्यौ सा वर्तयामास अपन्यान्यथ जज्ञिरे ॥ १३ ॥
 सावर्षिश्च शनिश्चैव विष्टिर्या दुष्टकन्यका ।
 सा छाया वर्तयामास धैपम्येणैव नित्यशः ॥ १४ ॥

स्वेष्वपत्येषु चोपाया यमस्तत्र चुकोष ह ।
 वैषम्येणाथ वर्तन्ती छाया तां मातरं तदा ॥ १५ ॥
 ताडयामास पादेन दक्षिणाशापतिर्यमः ।
 पुत्रदौर्जन्यसंक्षोभाच्छाया वैवस्वतं यमम् ॥ १६ ॥
 शशाप पाप ते पादो विशीर्यतु ममाऽऽज्ञया ।
 विशीर्णचरणो दुःखाद्गुदपितरमभ्यगात् ॥
 सघित्रे तं तु वृत्तान्तं न्यवेदयदशेषतः ॥ १७ ॥

यम उवाच ।

नेयं माता सुरश्रेष्ठ यया शतोऽहमीदृशः ।
 अपत्येषु विरुद्धेषु जननी नैव कुप्यते ॥ १८ ॥
 यद्ब्रूयात्पादत्रवं किञ्चिदथवा दुष्कृतं कृतम् ।
 नैव कुप्यति सा माता तस्माद्भेयं ममाभ्यिका ॥ १९ ॥
 यदपत्यकृतं किञ्चित्साध्वस्वाधु यथा तथा ।
 मातृस्यं सर्वमप्येतत्तस्मान्मानेति गीयते ॥ २० ॥
 प्रधक्ष्यन्तीह मां तात नित्यं पश्यति चक्षुषा ।
 चकत्यग्निकालसदृशा घाचा नेयं मदभ्यिका ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तत्पुत्रघचनं श्रुत्वा सघिताऽचिन्तयत्ततः ।
 इयं छाया नास्य माता उपा माता तु साऽन्यतः ॥ २२ ॥
 मम शान्तिमभीप्सन्ती देशेऽन्यरिमस्तपोरता ।
 उत्तरे च कुरी त्वाप्त्री घड्यारूपधारिणी ॥ २३ ॥

तत्राऽऽस्ने सा इति ज्ञात्वा जगामेशो दिवाकरः ।
 यत्र सा वर्तते कान्ता अश्वरूप स्वय तदा ॥ २४ ॥
 ता दृष्ट्वा वडवारूपा पर्यधावद्वयाश्रुत ।
 कामातुर हय दृष्ट्वा श्रुत्वा वै हेपितस्वनम् ॥ २५ ॥
 उषा पतित्रतोपेता पतिध्यानपरायणा ।
 हयधर्यणसर्माता को न्वय चेत्यजानती ॥ २६ ॥
 अपलायत्पर्ता प्राप्ते दक्षिणामिमुर्खा त्वरा ।
 को नु मे रक्षकोऽत्र स्यादृषयो वाऽथवा सुरा ॥ २७ ॥
 धावन्ती ता प्रियामश्वामश्वरूपधर स्वयम् ।
 पर्यधावद्यतो याति उषा भानुस्ततस्तत ॥ २८ ॥
 स्मरग्रहवशे जात को दुश्चेष्टं न चेष्टने ।
 भार्गार्या नर्दाश्चान्या वनान्युपवनानि च ॥ २९ ॥
 नर्मदा चाथ विनय च दक्षिणामिमुखायु(र्खा उ)र्मा ।
 अतिक्रम्य भयोद्विग्ना त्वाष्ट्र्यभ्यगाच्च गौतमीम् ॥ ३० ॥
 रातारः सन्ति मुनयो जनस्थान इति श्रुतम् ।
 ऋषीणामाश्रम साऽश्वा प्रविष्टा गौतमी तथा ॥ ३१ ॥
 अनुप्रातस्तथा चाश्वो भानुस्नद्रूपवास्तत ।
 अग्न निवारयामासुर्जनस्था मुनिदारका ॥
 तत्र कोपादृषीस्ताश्च शशापोयापति प्रभु ॥ ३२ ॥

मानुस्वाच ।

निवारयथ मा यस्माद्वृटा यूय भविष्यथ ॥ ३३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ज्ञानदृष्ट्या तु मृगयो मेतिरेऽध्वनुपापतिम् ।
 स्तुषन्तो द्वेषदेवेशं भानुं तं मृगयो मुदा ॥ ३४ ॥
 स्तूयमानो मुनिगणैर्ध्वां भानुरथागमन् ।
 षड्वाया मुखे लग्नं मुखं चाध्वस्वरूपिणम् ॥ ३५ ॥
 ज्ञात्वा त्वाष्ट्री च भर्तारं मृगादीर्यं प्रस्तुषुवे ।
 तयोर्वीर्येण गङ्गायामध्विर्नां समजायताम् ॥ ३६ ॥
 तत्राऽऽगच्छन्सुरगणाः सिद्धाश्च मृगयस्तथा ।
 नद्यो गावस्तथोपध्यो देवा ज्योतिर्गणास्तथा ॥ ३७ ॥
 सताश्वश्च रथः पुण्यो ह्यरणो भानुत्तारथिः ।
 यमो मनुश्च षरणः शनिर्वैवस्वतस्तथा ॥ ३८ ॥
 यमुना च नदी पुण्या तापी चैव महानदी ।
 तत्तद्रूपं समास्थाय नद्यस्ता विस्मयान्मुने ॥ ३९ ॥
 द्रष्टुं ते विस्मयाविष्टा आजग्मुः श्वशुरस्तथा ।
 अभिप्रायं विदित्वा तु श्वशुरं भानुरर्चयौत् ॥ ४० ॥

भानुरुवाच ।

उपायाः प्रीतये त्वष्टः कुर्वत्यास्तप उत्तमम् ।
 यन्ब्राह्मणं च मां वृत्वा छिन्धि तेजांस्यनेकशः ॥
 यावत्सील्यं भवेदस्यास्ताथच्छिन्धि प्रजापते ॥ ४१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा ततस्त्वष्टा सोमनाथस्य संनिधौ ।
 तेजसां छेदनं चक्रे प्रमातं तु ततो विदुः ॥ ४२ ॥

भर्त्रा च सगता यत्र गौतम्यामश्वरूपिणी ।
 अश्विनोर्यत्र चोत्पत्तिरश्वतीर्थं तदुच्यते ॥ ४३ ॥
 भानुतीर्थं तदारयात तथा पञ्चवटाश्रम ।
 तापा च यमुना चैव पितर द्रष्टुमागते ॥ ४४ ॥
 अरुणावरुणानद्योर्गङ्गाया सगम शुभ ।
 देवाना तत्र तार्थानामागताना पृथक्पृथक् ॥ ४५ ॥
 नव त्रीणि सहस्राणि तीर्थानि गुणवन्ति च ।
 तत्र स्नान च दान च सर्वमक्षयपुण्यदम् ॥ ४६ ॥
 स्मरणात्पठनाद्वाऽपि श्रवणादपि नारद ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो धर्मवान्स सुखी भवेत् ॥ ४७ ॥

ति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्येऽरुणावरुणासगमा
 श्वभानुतीर्थवर्णन नामोत्तमवतितमोऽध्याय ८६
 गौतमीमाहात्म्ये विंशतितमोऽध्याय ॥ २० ॥
 आदित श्लोकाना समष्ट्यङ्का — ५४०७

अथ नवतितमोऽध्यायः ।

गरुडतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मावाच ।

गरुड नाम यत्तीर्थं सर्वविघ्नप्रशान्तिदम् ।
 तस्य प्रभाव चक्ष्यामि शृणु नारद यत्नत ॥ १ ॥

मणिनाग इति त्वासीच्छेषपुत्रो महाबलः ।
 गरुडस्य भयाद्भवत्या तोषयामास शकरम् ॥ २ ॥
 तत प्रसन्नो भगवान्परमेष्ठो महेश्वर ।
 तमुवाच महानागं घर घरय पन्नग ॥ ३ ॥
 नाग प्राह प्रभो मया देहि मे गरुडाभयम् ।
 तथेत्याह च तं शभुर्गरुडादभय भवेत् ॥ ४ ॥
 निर्गतो निर्भयो नागो गरुडादृणानुजात् ।
 क्षीरोदशायी यत्राऽऽरते क्षोरार्णवसमीपतः ॥ ५ ॥
 इतश्चेतश्च चरति नागोऽसौ सुप्रशीतले ।
 गरुडोऽपि च यत्राऽऽस्ते तं देशमपि यात्यसौ ॥ ६ ॥
 गरुडः पन्नगं दृष्ट्वा चरन्तं निर्भयेन तु ।
 तं गृहीत्वा महानागं प्राक्षिपत्स्वस्य चेशमनि ॥ ७ ॥
 तं यदुध्या गारुडैः पाशैर्गरुडो नागसत्तमम् ।
 पतस्मिन्नन्तरे नन्दी प्रोवाचेशं जगत्प्रभुम् ॥ ८ ॥

नन्दिकेश्वर उवाच ।

नूनं नागो न चाऽऽयाति भक्षितो यद्ग एव वा ।
 गरुडेन सुरेशान जीवन्नागो न सन्नजेत् ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

नन्दिनो घचनं ध्रुत्वा ज्ञात्या शंभुरथार्त्नीत् ॥ १० ॥

शिव उवाच ।

गरुडस्य गृहे नागो यद्गस्तिष्ठति सत्वरम् ।
 गत्या तं जगतामीशं विष्णुं स्तुहि जनार्दनम् ॥ ११ ॥

बद्धं नागं काश्यपेन मद्राक्यादातर स्वयम् ।
 तन्प्रनार्षन्वन ध्रुवा नन्दी गन्वा ध्रुवः पतिम् ॥ १२ ॥
 अज्ञापयन्स्वयं वाक्यं विष्णुं लोकपरायणम् ।
 नारायणः प्रीतमता गरुडं वाक्यमप्रधीत् ॥ १३ ॥

विष्णुत्वात् ।

विन्नात्मज मे वाक्यामन्दिने देहि पन्नगम् ।
 कल्पनातन्तदाकर्ष्य नैत्युवाच विहंगमः ॥
 विष्णुमप्यप्रधीत्कोपात्सुपर्णो नन्दिनोऽन्तिके ॥ १४ ॥

गरुड उवाच ।

पयस्त्रिरतनं किञ्चिद्भृत्येभ्यः प्रमविष्णवः ।
 दाम्यन्त्यन्तै भवान्नेव मयाऽऽर्नातं हरिष्यति ॥ १५ ॥
 पश्य देवं त्रिनयनं नागं मौड्यति नन्दिना ।
 मरोपपादितं नागं त्वं तु दास्यसि नन्दिने ॥ १६ ॥
 त्वां बहानि सदा म्यानिन्नन देयं सदा त्वया ।
 मरोपपादितं नागं बद्धुं देहीति नोचितम् ॥ १७ ॥
 सतां प्रनूनां नेयं स्याद्भृत्तिः सद्भृत्तिकारिणाम् ।
 सन्तो दास्यन्ति भृत्येभ्यो मद्रुपात्तहरो भवान् ॥ १८ ॥
 दैत्याञ्जयसि नंप्राने मद्रुलेनैव केशव ।
 बहं मद्रुलेत्येवं भूयैव ज्ञायते भवान् ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

गरुडस्येति तद्राक्यं ध्रुवा सक्रगदाधरः ।
 विहस्य नन्दिनः पादौ पश्यद्विलोक्यालकैः ॥ २० ॥

इदमाह महाबुद्धिर्मां समुह्य वृशो भवान् ।
 त्वदुबलादसुरान्सर्वाञ्जेष्येऽहं सगसत्तम ॥ २१ ॥
 इत्युक्त्वा श्रौपतिर्ब्रह्मशान्तकीपोऽब्रवीदिदम् ।
 घहाङ्गुलि करस्याऽऽशु कनिष्ठा नन्दिनोऽन्तिके ॥ २२ ॥
 गरुडस्य ततो मूर्ध्नि न्यस्येदं पुनरब्रवीत् ।
 सत्य मां वहसे नित्यं पश्य धर्मं विहंगम ॥ २३ ॥
 न्यस्ताया च ततोऽद्भुत्पां शिरः कुक्षौ समाविशत् ।
 कुक्षिश्च चरणस्यान्तः प्राविशच्चूर्णितोऽभवत् ॥
 ततः वृताञ्जलिर्दीनो व्यथितो लज्जयाऽन्वितः ॥ २४ ॥

गरुड उवाच ।

त्राहि त्राहि जगन्नाथ भृत्यं मामपराधिनम् ।
 त्वं प्रभुः सर्वलोकानां धर्ता धार्यस्त्वमेव च ॥ २५ ॥
 अपराधसदस्त्राणि क्षमन्ते प्रभविष्णवः ।
 कृतापराधेऽपि जने महती यस्य वै कृपा ॥ २६ ॥
 घदन्ति मुनयः सर्वे त्वामेव करणाकरम् ।
 रक्षस्वाऽऽतं जगन्मातर्मांभ्युजनिवासिनि ॥
 कमले बालकं दीनमार्तं तनयवत्सले ॥ २७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः कृपान्विता देवी श्रीरप्वाह जनार्दनम् ॥ २८ ॥

कमलोवाच ।

रक्ष नाथ स्वकं भृत्यं गरुडं विपदं गतम् ।
 जनार्दन उवाचेदं नन्दिनं शंभुपाहतम् ॥ २९ ॥

विष्णुस्वाच ।

नय नागं सगहड शंभोरन्तिकमेव च ।

तत्प्रसादाच्च गरुडो महेश्वरनिरीक्षितः ॥

आत्मीयं च पुना रूपं गरुडः समवाप्स्यति ॥ ३० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा च वृषभो नागेन गरुडेन च ।

शनैः स शकरं गत्वा सर्वं तस्मै न्यवेदयत् ॥

शंकरोऽपि गरुत्मन्तं प्रोवाच शशिशेखरः ॥ ३१ ॥

शिव उवाच ।

याहि गङ्गां महाबाहो गौतमीं लोकपावनीम् ।

सर्वकामप्रदां शान्ता तामाप्लुत्य पुनर्वपुः ॥ ३२ ॥

प्राप्स्यसे सर्वकामांश्च शतधाऽथ सहस्रधा ।

सर्वपापोपतप्ता ये दुर्देवोन्मूलितोद्यमाः ॥

प्राणिनोऽर्माष्टदा तेषां शरणं खग गौतमी ॥ ३३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्वाक्यं प्रणतो भूत्वा श्रुत्वा तु गरुडोऽभ्यगात् ।

गङ्गामाप्लुत्य गरुडः शिव विष्णुं ननाम सः ॥ ३४ ॥

ततः स्वर्णमयः पक्षो वज्रदेहो महाबलः ।

वेगी भवन्मुनिश्रेष्ठ पुनर्विष्णुमियात्सुधीः ॥ ३५ ॥

ततः प्रभृति तर्तीयं गरुडं सर्वकामदम् ।

तत्र स्नानादि यत्किञ्चित्करोति प्रयतो नरः ॥

सर्वं तदक्षयं घटस शिवविष्णुप्रियावहम् ॥ ३६ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तार्थमाहात्म्ये गरुडतीर्थवर्णनं

नाम नवतितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

गौतर्माहात्म्ये एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २६ ॥

आदित श्लोकानां सप्तसङ्काः—५४४२

— —

अथैकनवतितमोऽध्यायः ।

गौरधनतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

ततो गौरधनं तीर्थं सर्वपापप्रणाशनम् ।

पितॄणां पुण्यजननं स्मरणादपि पापतुत् ॥ १ ॥

तस्य प्रभाव एव स्यान्मया दृष्टस्तु नारद ।

ब्राह्मणः कर्षकः कश्चिज्जावालिरिति विश्रुतः ॥ २ ॥

न विमुञ्चत्यनङ्घ्राहो मध्यं यातेऽपि भास्करे ।

प्रतोदेन प्रतुदति पृष्ठतोऽपि च पार्श्वयोः ॥ ३ ॥

तौ गावाचश्रुपूर्णाक्षौ दृष्ट्वा गौः कामदोहिनी ।

सुरभिर्जगतां माता नन्दिने सर्वमवर्षीत् ॥ ४ ॥

स चापि व्यथितो भूत्वा शंभवे तन्न्यवेदयत् ।

शंभुश्च वृषभं ग्राह सर्वं सिध्यतु ते घ्नः ॥ ५ ॥

शिवाज्ञासहितो नन्दी गोजातं सर्वमाहरत् ।

नष्टेषु गोषु सर्वेषु स्वर्गे मर्त्ये ततस्त्वरा ॥ ६ ॥

मामवोचन्सुरगणा विना गोभिर्न जीव्यते ।
 तानवोचं सुरान्सर्वाञ्छंकरं यात याचत ॥ ७ ॥
 तथैवेशं तु ते सर्वे स्तुत्वा कार्यं न्यवेदयन् ।
 ईशोऽपि विबुधानाह जानाति वृषभो मम ॥ ८ ॥
 ते वृषं प्रोचुरमरा देहि गा उपकारिणः ।
 वृषोऽपि विबुधानाह गोसवः क्रियतां क्रतुः ॥ ९ ॥
 ततः प्राप्स्यथ गाः सर्वा या दिव्या याश्च मानुषाः ।
 ततः प्रवर्तते यज्ञो गोसवो देवनिर्मितः ॥ १० ॥
 गौतम्याश्च शुभे पार्श्वे गावो धवृधिरे ततः ।
 गोवर्धनं तु तत्तीर्थं देवानां प्रीतिवर्धनम् ॥ ११ ॥
 तत्र स्नानं मूनिश्रेष्ठ गोसहस्रफलप्रदम् ।
 किञ्चिद्दानादिना यत्स्यात्फलं तत्तु न विदुमहे ॥ १२ ॥
 ति श्रीमहापुराणे आदिवाह्ये तीर्थमाहात्म्ये गोवर्धनतीर्थवर्णनं
 नामैकनवतितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥
 गौतमोमाहात्म्ये द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥
 आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५४५४

अथ द्विनवतितमोऽध्यायः ।

पापप्रणाशनतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

पापप्रणाशनं नाम तीर्थं पापमयापहम् ।

नामधेयं प्रवक्ष्यामि शृणु नारद यत्नतः ॥ १ ॥

धृतव्रत इति ख्यातो ब्राह्मणो लोकविश्रुतः ।
 तस्य भार्या मही नाम तरुणी लोकसुन्दरी ॥ २ ॥
 तस्य पुत्रः सूर्यनिभः सनाज्ञात इति श्रुतः ।
 धृतव्रत तथाऽकर्षन्मृत्युः कालेरितो मुने ॥ ३ ॥
 ततः सा बालविधवा बालपुत्रा मरुषिणी ।
 व्रतार नैव पश्यन्ती गालघात्रममभ्यगात् ॥ ४ ॥
 तस्मै पुत्रं निवेद्याथ स्वैरिणी पापमोहिता ।
 सा वभ्राम वह्न्देशान्पुंस्कामा कामचारिणी ॥ ५ ॥
 तत्पुत्रो गालवगृहे वेदवेदाङ्गपारगः ।
 जातोऽपि मातृदोषेण वेश्यैरितमतिस्त्वभूत् ॥ ६ ॥
 जनस्थानमिति ख्यातं नानाजातिसमावृतम् ।
 तत्रासी पण्यवेपेण अध्यास्ते च मही तथा ॥ ७ ॥
 तत्सुतोऽपि वह्न्देशान्परिवभ्राम कामुकः ।
 सोऽपि कालवशात्तत्र जनस्थानेऽवसत्तदा ॥ ८ ॥
 स्त्रियमाकाङ्क्षते वेश्यां धृतव्रतसुतो द्विजः ।
 मही चापि धनं दातृन्पुरुषान्तमपेक्षते ॥ ९ ॥
 मेने न पुत्रमात्मीयं स चापि न तु मातरम् ।
 तयोः समागमश्चाऽऽसीद्विधिना मातृपुत्रयोः ॥ १० ॥
 एवं यदुत्तिथे काले पुत्रे मातरि गच्छति ।
 तयोः परस्परं धानं नैवाऽऽसीन्मातृपुत्रयोः ॥ ११ ॥
 एवं प्रवर्तमानस्य पितृधर्मेण सन्मतिः ।
 आसीत्तस्याप्यसद्वृत्ते शृणु नारद चित्रघत् ॥ १२ ॥

स्वैरस्थित्या वर्तमानो नेद स परिहातवान् ।
 ब्राह्मीं सभ्यामनुष्ठाय तदूर्ध्वं तु घनार्जनम् ॥ १३ ॥
 विद्यायत्नेन विस्रानि बहून्यार्ज्यं ददात्यसौ ।
 तथा स प्रातरुत्थाय गङ्गा गत्वा यथाविधि ॥ १४ ॥
 शौचादि स्नानसभ्यादि सर्वं कार्यं यथाक्रमम् ।
 कृत्वा तु ब्राह्मणाभ्रत्वा ततोऽभ्येति स्वकर्मसु ॥ १५ ॥
 प्रात काले गौतमीं तु यदा याति विरूपघान् ।
 कुष्ठसर्वाङ्गशिथिल पूयशोणितनि स्रव ॥ १६ ॥
 स्नात्वा तु गौतमीं गङ्गा यदा याति सुरूपधृक् ।
 शान्त सूर्याग्निसदृशो मूर्तिमानिव भास्कर ॥ १७ ॥
 एतद्रूपद्वय स्वस्य नैव पश्यति स द्विज ।
 गालवो यत्र भगवास्तपोज्ञानपरायण ॥ १८ ॥
 आश्रित्य गौतमीं देवीं आस्ते च मुनिभिर्वृत ।
 ब्राह्मणोऽपि च तत्रैव नित्य तीर्थं समेत्य च ॥ १९ ॥
 गाल्व च नमस्याथ ततो याति स्वमन्दिरम् ।
 गङ्गाया सेवनात्पूर्वं सनाज्जातम्य यद्वपु ॥ २० ॥
 स्नानसधयोत्तरे काले पुनर्यदपि तदुद्विजे ।
 उभय तस्य तद्रूप गालवो नित्यमेव च ॥ २१ ॥
 दृष्ट्वा सविस्मयो मेने किञ्चिदस्त्यत्र कारणम् ।
 एत सविस्मयो भूत्वा गाल्व प्राह त द्विजम् ॥ २२ ॥
 गच्छन्त तु नमस्याथ सनाज्जात गुदगृहम् ।
 आहत्य यत्नतो धीमान्मृपया विस्मयेन च ॥ २३ ॥

गालव उवाच ।

को भवान्क च गन्ताऽसि किं करोषि क भोक्ष्यसि ।
किं नामा त्व क शय्या ते का ते भार्या वदस्व मे ॥ २४ ॥

ब्रह्मावाच ।

गालवस्य वच. श्रुत्वा ब्राह्मणोऽप्याह तं मुनिम् ॥ २५ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

श्व कथ्यते मया सर्वं ज्ञात्वा कार्यविनिर्णयम् ॥ २६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त्वा गालवं तं सनाज्जातो गृहं ययौ ।
भुक्त्वा रात्रौ क्षया सम्यक्शय्यामासाद्य बन्धकीम् ॥
उवाच चकितः स्मृत्वा गालवस्य तु यद्वचः ॥ २७ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

त्वं तु सर्वगुणोपेता बन्धक्यपि पतिव्रता ।
आवयोः सदृशी प्रीतियावज्जीवं प्रवर्तताम् ॥ २८ ॥
तथाऽपि किञ्चित्पृच्छामि किं नास्ती त्वं क वा कुलम् ।
किं नु स्थानं क वा बन्धुर्मम सर्वं निवेद्यताम् ॥ २९ ॥

बन्धक्युवाच ।

धृतवत इति ख्यातो ब्राह्मणो दीक्षितः शुचिः ।
तस्य भार्या मही चाहं मत्पुत्रो गालवाध्रमे ॥ ३० ॥
उत्सृष्टो मतिमान्बालः सनाज्जात इति ध्रुतः ।
अहं तु पूर्वदोषेण त्यक्त्वा धर्मं बुलागतम् ॥
स्वैरिणां त्विह वर्तेऽहं विद्वि मां ब्राह्मणो द्विज ॥ ३१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा मर्नविद्ध स्वामवत् ।

पपात सहसा भूर्मा वैश्या तं वाक्यमत्रधीत् ॥ ३२ ॥

वैश्यावाच ।

किं तु जातं द्विजश्रेष्ठ क्व च प्रीतिर्गता तव ।

किं तु वाक्यं मया चोक्तं तव चित्तविरोधकृत् ॥ ३३ ॥

आन्मानमानमनाऽऽश्वास्य ब्राह्मणे वाक्यमत्रवीत् ॥ ३४ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

धृत्प्रतः पिता विप्रस्तत्पुत्रोऽहं सनायतः ।

माता मर्ही मम इयं मम देवादुपागता ॥ ३५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा तन्व्य वाक्यं साऽप्यभूदतिदुःखिता ।

तयोस्तु शोचतोः पञ्चान्प्रमाने विमले रत्नौ ॥

गालव्यं मुनिशार्दूलं गन्वा विप्रो न्यवेदयत् ॥ ३६ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

धृत्प्रतत्पुत्रो ब्रह्मं म्वया पूर्वं तु पालितः ।

उपनीतम्वया चैव मर्ही माता मम प्रभो ॥ ३७ ॥

किं करोमि च किं कृत्वा निष्कृतिर्मम यै भवेत् ॥ ३८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्विप्रवचनं श्रुत्वा गालवः प्राह मा शुचः ।

नवेदं द्विविधं रूपं तिन्यं पश्याम्यपूर्ववत् ॥ ३९ ॥

ततः पृष्टोऽसि घृत्तान्तं श्रुतं ज्ञातं मया यथा ।
 यत्कृत्यं तव तत्सर्वं गङ्गायां प्रत्यगात्क्षयम् ॥ ४० ॥
 अस्य तीर्थस्य माहात्म्यादस्या देव्याः प्रसादतः ।
 पूतोऽसि प्रत्यहं घटस नात्र कार्या विचारणा ॥ ४१ ॥
 प्रभाते तव रूपाणि सपापानि त्वहर्निशम् ।
 पश्येऽहं पुनरप्येव रूपं तव गुणोत्तमम् ॥ ४२ ॥
 बागच्छन्तं त्वागोगुक्तं गच्छन्तं त्वामनागसम् ।
 पश्यामि नित्यं तस्मात्त्वं पूतो देव्या कृतोऽधुना ॥ ४३ ॥
 तस्मान्न कार्यं ते किञ्चिद्वशिष्टं भविष्यति ।
 इयं च माता ते विप्र ज्ञाता या चैव चन्धकी ॥ ४४ ॥
 पश्चात्तापं गताऽत्यन्तं निवृत्ता त्वथ पातकात् ।
 भूतानां विषये प्रीतिर्वटस स्वाभाविकी यतः ॥ ४५ ॥
 सत्सङ्गतो महापुण्यान्निवृत्तिर्देवतो भवेत् ।
 अत्यर्थमनुत्प्रेयं प्रागाचरितपुण्यतः ॥ ४६ ॥
 स्नानं कृत्वा चात्र तीर्थे ततः पूता भविष्यति ।
 तथा (ः) चक्रतुर्भौ मातापुत्रौ च नारद ॥ ४७ ॥
 १ * नाद्वयभूवतुर्भौ गतपापाघसंशयम् ।
 ततः प्रभृति तत्तीर्थं धौतपापं प्रचक्षते ॥ ४८ ॥
 पापप्रणाशन नाम गालवं चेति विश्रुतम् ।
 महापातकमल्पं वा तथा यच्चोपपातकम् ॥
 तत्सर्वं नाशयेदेतद्धौतपापं सुपुण्यदम् ॥ ४९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिग्राह्ये गौतमीमाहात्म्ये घातपापमाहा-

त्म्यनिरूपणं नाम द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

गौतमीमाहात्म्ये त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५५०३

अथ त्रिनवतितमोऽध्यायः ।

विश्वामित्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

यत्र द्वाशर्या रामः सांतया सहितो द्विज ।

पितृन्संतर्पयामास पितृतीर्थं तत्रो चिदुः ॥ १ ॥

तत्र स्नानं च दानं च पितृणां तर्पणं तथा ।

सर्वमक्षयतामेति नात्र कार्या विचारणा ॥ २ ॥

यत्र द्वाशर्या रामो विश्वामित्रं महामुनिम् ।

पूजयामास राजेन्द्रो मुनिमिन्तत्त्वदर्शिभिः ॥ ३ ॥

विश्वामित्रं तु तर्तीर्यमृपिजुष्टं सुपुण्यदम् ।

तत्स्वरूपं च वक्ष्यामि पठितं वेदवादिभिः ॥ ४ ॥

अनावृष्टिरभूत्पूर्वं प्रजानामतिर्भाषणा ।

विश्वामित्रो महाप्राज्ञः सशिष्यो गौतमीमगात् ॥ ५ ॥

शिष्यान्पुत्रांश्च जायां च वृशानृष्ट्वा क्षुधातुरात् ।

व्यथितः कौशिकः श्रीमाश्लिष्यानिद्मुवाच ह ॥ ६ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

यथाकथंचिद्यत्किंचिद्यत्र कापि यथा तथा ।
 मानीयता किंतु भक्ष्यं भोज्यं वा मा विलम्ब्यताम् ॥
 इदानीमेव गन्तव्यमानेतव्यं क्षणेन तु ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ऋषेस्तद्वचनाच्छिष्याः क्षुधितास्तचरया ययुः ।
 अटमाना इतश्चेतो मृत ददृशिरै शुनम् ॥ ८ ॥
 तमादाय त्वरायुक्ता आचार्याय न्यवेदयन् ।
 सोऽपि तं भद्रमित्युक्त्वा प्रतिजग्राह पाणिना ॥ ९ ॥
 विशसध्वं श्वमांसं च क्षालयध्वं च धारिणा ।
 पचध्वं मन्त्रवचापि हुत्वाऽग्नीं तु यथाविधि ॥ १० ॥
 देवानृषीन्पितृनन्यांस्तर्पयित्वाऽतिथीन्गुरुन् ।
 सर्वे भोक्ष्यामहे शेषमित्युवाच स कौशिकः ॥ ११ ॥
 विश्वामित्रवचः श्रुत्वा शिष्याश्चक्रुस्तथैव तत् ।
 पच्यमाने श्वमांसं तु देवदूतोऽग्निरभ्यगात् ॥
 देवानां सदाने सर्वं देवेभ्यस्तन्ववेदयत् ॥ १२ ॥

अग्निरुवाच ।

देवैः श्वमांसं भोक्तव्यमापन्नमृषिकृत्पितम् ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अग्नेस्मद्वचनादिन्द्रः श्येनो भूत्वा विहायसि ।
 स्थालोमथाहरत्पूर्णां मांसेन पिहितां तदा ॥ १४ ॥

तन्कर्म दृष्ट्वा शिष्यान्ते ऋषेः ज्येनं न्यवेदयन् ।
 हता स्याली मुनिश्रेष्ठ ज्येनेनाह्वनबुद्धिना ॥ १५ ॥
 ततश्चुकोप मगधाशप्तुकामस्तदा हरिम् ।
 ततो ज्ञान्वा सुरपतिः स्यालीं चक्रे मधुप्लुताम् ॥ १६ ॥
 पुनर्निवेशयामास उल्कास्येव सगो हरिः ।
 मधुना तु समायुक्ता विश्वामित्रश्चुकोप ह ॥
 स्यालीं र्धाश्य ततः कोपादिदमाह स कौशिकः ॥ १७ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

श्वमांसमेव नो देहि त्वं हरामृतमुत्तमम् ।
 नो चेत्त्वां भस्मसान्कुर्यामिन्द्रो भीतस्तदाऽप्रचात् ॥ १८ ॥

इन्द्र उवाच ।

मधु हुत्वा यथान्यायं पिव पुत्रैः समन्वितः ।
 किमनेन श्वमांसेन श्रमेभ्येन महामुने ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

विश्वामित्रोऽपि नेत्याह भुक्तेनैरेन किं फलम् ।
 प्रजाः सर्वाश्च सीदन्ति किं नेन मधुना हरे ॥ २० ॥
 सर्वेषाममृतं चेत्स्याद्भोक्ष्येऽहममृतं शुचि ।
 अथवा दैवपितरो भोक्ष्यन्तीदं श्वमानकम् ॥ २१ ॥
 पश्चाद्दं तच्च मांसं भोक्ष्ये नानृतप्रप्ति मे ।
 ततो भीतिः सहन्नाक्षो मेघानाहय तन्क्षणात् ॥ २२ ॥
 चर्वणं चामृतं धारि ह्यमृतेनार्पिताः प्रजाः ।
 पश्चात्तदमृतं पुण्यं हरिदत्तं यथाविधि ॥ २३ ॥

तर्पयित्वा सुरानादौ तर्पयित्वा जगन्नयम् ।

विप्रः संभुक्त्वाञ्छिष्यैर्विश्वामित्रः स्वभार्यया ॥ २४ ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्थमाख्यात चातिपुण्यदम् ।

यत्राऽऽगतः सुरपतिलोकानाममृतार्पणम् ॥ २५ ॥

संजातं मासवर्जं तु तत्तीर्थं पुण्यदं नृणाम् ।

तत्र स्नानं च दानं च सर्वकृतुफलप्रदम् ॥ २६ ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्थं विश्वामित्रमिति स्मृतम् ।

मधुतीर्थमथैन्द्रं च श्येनं पर्यन्यमेव च ॥ २७ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयंभृत्पितृवादे तीर्थमाहात्म्ये

विश्वामित्रतीर्थवर्णनं नाम त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

गौतमीमाहात्म्ये चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्का—५५३०

—

अथ चतुर्नवतितमोऽध्यायः ।

श्वेततीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

श्वेततीर्थमिति ख्यातं त्रैलोक्ये विश्रुतं शुभम् ।

तस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥

श्वेतौ नाम पुरा विप्रो गौतमस्य प्रियः सरा ।

आतिथ्यपूजानिरतो गौतमीतीरमाश्रितः ॥ २ ॥

मनसा कर्मणा वाचा शिवभक्तिपरायणः ।
 ध्यायन्तं तं द्विजश्रेष्ठं पूजयन्तं सदाशिवम् ॥ ३ ॥
 पूर्णायुषं द्विजवरं शिवभक्तिपरायणम् ।
 नेतुं दूताः समाजमुर्दक्षिणाशापतेस्तदा ॥ ४ ॥
 नाशकनुवन्गृहं तस्य प्रवेष्टुमपि नारद् ।
 तदाकाले व्यतिक्रान्ते चित्रको मृत्युमग्रवात् ॥ ५ ॥

चित्रक उवाच ।

किं नाऽऽयाति क्षीणर्जावो मृत्यो ज्वेतः कथंत्विति ।
 नात्राप्यायान्ति दूतास्ते मृत्योर्नैधोचितं तु ते ॥ ६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततश्च कुपितो मृत्युः प्रायाच्छ्वेतगृहं स्वयम् ।
 यहिःस्थितांस्तदा पश्यन्मृत्युर्दूतान्मयार्दितान् ॥
 प्रोवाच किमिदं दूता मृत्युमूचश्च दूतकाः ॥ ७ ॥

दूता उचुः--

शिवेन रक्षितं श्वेतं घयं नो र्वाप्सितुं क्षमाः ।
 येषां प्रसन्नो गिरिशस्त्रेयां का नाम भीतयः ॥ ८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पाशापाणिस्तदा मृत्युः प्राविशद्यत्र स द्विजः ।
 नास्तौ विप्रो विजानाति मृत्युं वा यमकिंकरान् ॥ ९ ॥
 शिवं पूजयते भक्त्या श्वेतस्य तु सर्मापतः ।
 मृत्युं पाशधरं दृष्ट्वा दृष्ट्वा प्रोवाच विस्मित ॥ १० ॥

दण्ड्युघाच ।

किमत्र धीक्षसे मृत्यो दण्डिनं मृत्युखवीत् ॥ ११ ॥

मृत्युरुघाच ।

श्वेतं नेतुमिहाऽऽयातस्तस्माद्धीक्षे द्विजोत्तमम् ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

त्व गच्छेत्यत्रघीदण्डी मृत्युः पाशानथाक्षिपत् ।

श्व ताय मुनिशार्दूल ततो दण्डी चुकोप ह ॥ १३ ॥

शिषदत्तेन दण्डेन दण्डी मृत्युमताडयत् ।

ततः पाशधरो मृत्युः पपात धरणीतले ॥ १४ ॥

ततस्ते सत्वरं दूता हतं मृत्युमवेक्ष्य च ।

यमाय सर्पमघदन्वधं मृत्योस्तु दण्डिना ॥ १५ ॥

ततश्च कुपितो धर्मो यमो महिषवाहनः ।

चित्रगुप्तं यदुबलं यमदण्डं च रक्षकम् ॥ १६ ॥

महिषं भूतवेतालानाधिय्याधीस्तथैव च ।

अक्षिरोगान्कुक्षिरोगान्कर्णशूल तथैव च ॥ १७ ॥

ज्वरं च त्रिदिध पापं नरकाणि पृथक्पृथक् ।

त्यन्तामिति तानुक्त्वा जगाम त्वरितो यमः ॥ १८ ॥

एतैरन्यैः परिवृतो यत्र श्वेतो द्विजोत्तमः ।

तमायान्तं यमं दृष्ट्वा नन्दी प्रोवाच सायुधः ॥ १९ ॥

चिनायकं तथा स्कन्दं भूतनाथं तु दण्डिनम् ।

तत्र तद्युद्धमभवत्सर्वलोकभयाघहम् ॥ २० ॥

कार्तियेयः स्वयं शक्त्या विभेद यमर्किकरान् ।

दक्षिणाशापतिं चापि निजघान बलान्वितम् ॥ २१ ॥
 हतावशिष्टा याम्यास्ते आदित्याय न्यवेदयन् ।
 आदित्योऽपि सुरैः सार्धं श्रुत्वा तन्महदद्भुतम् ॥ २२ ॥
 लोकपालैरनुवृतो ममान्तिकमुपागमत् ।
 अहं विष्णुश्च भगवानिन्द्रोऽग्निर्वरुणस्तथा ॥ २३ ॥
 चन्द्रादित्यावश्विनौ च लोकपाला मरुद्गणा ।
 एते चान्ये च बहवो वयं याता यमान्तिकम् ॥ २४ ॥
 मृत आस्ते दक्षिणेशो भङ्गातीरे बलान्वित ।
 समुद्राश्च नदा नागा नानाभूतान्यनेकश ॥ २५ ॥
 तत्राऽऽजगमुः सुरैशान् द्रष्टुं धैवस्वत यमम् ।
 तं दृष्ट्वा हतसैन्यं च यम देवा भयार्दिता ॥
 कृताञ्जलिपुटा शभुम्रुचुः सर्वे पुन पुन ॥ २६ ॥
 देवा ऊचुः ।

भक्तप्रियत्वं ते नित्यं दुष्टहन्तृत्वमेव च ।
 आदिकर्तृर्नमस्तुभ्यं मीलकण्ठ नमोऽस्तु ते ॥
 ब्रह्मप्रियं नमस्तेऽस्तु देवप्रियं नमोऽस्तु ते ॥ २७ ॥

श्वेत द्विज भक्तमनायुष ते,

नेतु यमादि सकणोऽसमर्थ ।

सतीपमाप्ता परम समीक्ष्य,

भक्तप्रियत्वं त्वयि नाथ सत्यम् ॥ २८ ॥

ये त्वा प्रपन्ना शरणं कृपालु,

नाल कृतान्तोऽप्यनुर्वाक्षितुं क्षान् ।

एवं विदित्वा शिव एव सर्वे,

त्वामेव भक्त्या परया भजन्ते ॥ २६ ॥

त्वमेव जगतां नाथ किं न स्मरसि शंकर ।

त्वां विना कः समर्थोऽत्र व्यवस्थां कर्तुमीश्वरः ॥ ३० ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं तु स्तुवतां तेषां पुरस्तादभवच्छिवः ।

किं ददामीति तानाह इदमूचुः सुरा अपि ॥ ३१ ॥

देवा ऊचुः ।

अयं वैवस्वतो धर्मो नियन्ता सर्वदेहिनाम् ।

धर्माधर्मव्यवस्थायां स्थापितो लोकपालकः ॥ ३२ ॥

नायं धधमवाप्नोति नापराधी न पापशृत् ।

विना तेन जगद्भ्रातुर्नैव किञ्चिद्भविष्यति ॥ ३३ ॥

तस्माज्जीवय देवेश यमं सबलवाहनम् ।

प्रार्थना सफला नाथ महत्सु न वृथा भवेत् ॥ ३४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रोवाच भगवाञ्जीवयेयमसंशयम् ।

रुमं यदि वचो मेऽद्य अनुमन्यन्ति देवताः ॥ ३५ ॥

ततः प्रोचुः सुराः सर्वे कुर्मो घाक्यं त्वयोदितम् ।

दृष्टिह्लादिसहितं वशे यस्यापिलं जगत् ॥ ३६ ॥

ततः प्रोवाच भगवानमरान्समुपागतान् ।

मद्भक्तो न मूर्तिं यातु नेत्युचुरमराः पुनः ॥ ३७ ॥

अमरा स्युस्ततो देव सर्वलोकाश्चराचरा ।
 अमर्त्यमर्त्यभेदोऽयं न स्याद्देव जगन्मय ॥ ३८ ॥
 पुनरप्याह ताञ्शभु शृण्वन्तु मम भाषितम् ।
 मद्भक्ताना वैष्णवाना गौतमीमनुसेवताम् ॥ ३९ ॥
 वयं तु स्वामिनो नित्यं न मृत्यु स्वाम्यमर्हति ।
 वार्ताऽप्येवा न कर्तव्या यमेन तु कदाचन ॥ ४० ॥
 आधिव्याध्यादिभिर्जातु कार्यो नाभिमव क्वचिन् ।
 ये शिव शरण यातास्ते मुक्तास्तत्क्षणादपि ॥ ४१ ॥
 सानुगस्य यमस्यातो नमस्या सर्व एव ते ।
 तथत्यूचु सुरगणा देवदेव शिव प्रति ॥ ४२ ॥
 ततश्च भगवान्नाथो नन्दिन प्राह द्वाहनम् ॥ ४३ ॥

शिव उवाच ।

गौतम्या उदकेन त्वमभिविञ्च मृत यमम् ॥ ४४ ॥
 ब्रह्मोवाच ।

ततो यमादय सर्वे अभिविक्तास्तु नन्दिना ।
 उत्थिताश्च सज्जीवास्ते दक्षिणाशा ततो गता ॥ ४५ ॥
 उत्तरं गौतमीतीरे विष्णवाद्या सर्वदैवता ।
 स्थिता आसन्पूजयन्तो देवदेव महेश्वरम् ॥ ४६ ॥
 तत्राऽऽसन्नयुनान्यष्ट सहस्राणि चतुर्दश ।
 तथा षट्च सहस्राणि पुन षट्च तथैव च ॥ ४७ ॥
 षड्दक्षिणे तथा तीरे तीर्थानामयुतत्रयम् ।
 पुण्यमारयानमेतद्धि श्वेततीर्थस्य नारद ॥ ४८ ॥

यत्रासौ पतितो मृत्युर्मृत्युतीर्थं तदुच्यते ।

तस्य ध्रुवणमात्रेण सहस्र जीवते समाः ॥ ४६ ॥

तत्र स्नानं च दानं च सर्वपापप्रणाशनम् ।

ध्रुवण पठनं चापि स्मरणं च मलक्षयम् ॥

करोति सर्वलोकानां भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ ५० ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिनाम्ने तीर्थमाहात्म्ये उत्तरतीर्थस्यै

लक्षद्वादशसहस्रतीर्थदक्षिणतीर्थस्यत्रिंशत्सहस्रतीर्थवर्णन

नाम चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

गौतमीमाहात्म्ये पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

आदित श्लोकानां सम्पत्सङ्का.—५५७६

अथ पञ्चनवतितमोऽध्यायः ।

शुक्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

शुक्रतीर्थमिति ख्यातं सर्वसिद्धिकरं नृणाम् ।

सर्वपापप्रशमनं सर्वव्याधिविनाशनम् ॥ १ ॥

बह्निराश्च भृगुर्धैव ऋषीं परमधार्मिकीं ।

तयोः पुत्रौ महाप्राज्ञौ रूपसुद्धिविलासिनौ ॥ २ ॥

जीवः कविरिति ख्यातौ मातापित्रोर्वंशे रतौ ।

उपनीतौ सुतौ दृष्ट्वा पितरावूचतुर्मिथः ॥ ३ ॥

तस्मात्कमनुपृच्छेयमुत्कृष्ट को गुरुर्भवेत् ।
इति स्मरन्महाप्राज्ञमपृच्छदुवृद्धगौतमम् ॥ १३ ॥

शुक उवाच ।

को गुरु स्यान्मुनिश्रेष्ठ मम ब्रूहि गुरुर्भवेत् ।
त्रयाणामपि लोकाना यो गुरुस्त ब्रजाम्यहम् ॥ १४ ॥

ब्रह्मावाच ।

स प्राह जगतामीश शम्भु देव जगद्गुरुम् ।
काऽऽराधायामि गिरिशमित्युक्त प्राह गौतम ॥ १५ ॥

गौतम उवाच ।

गौतम्यान्तु शुचि भूत्वा स्तोत्रैस्तोषय शङ्करम् ।
ततस्तुष्टो जगन्नाथ स ते विद्या प्रदास्यति ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

गौतमस्य तु तद्वाक्यात्प्रागाद्गङ्गा स भार्गव ।
स्नात्वा भूत्वा शुचि सम्यक्स्तुतिं चक्रे स बालक ॥ १७ ॥

शुक उवाच ।

बालोऽह बालबुद्धिश्च बालवद्रधर प्रभो ।
नाह जानामि ते किञ्चित्स्तुतिकर्तुं नमोऽस्तु ते ॥ १८ ॥
परित्यक्तस्य गुणाना न ममास्ति सुदृढसखा ।
त्व प्रभु सर्वभावेन जगन्नाथ नमोऽस्तु ते ॥ १९ ॥
गुरुर्गुरुमता देव महता च महानसि ।
अहमत्पतरो बालो जगन्मय नमोऽस्तु ते ॥ २० ॥

विद्यार्थं हि सुरेशान नाह वेदमि भवद्गतिम् ।

मा त्व च कृपया पश्य लोकसाक्षिणमोऽस्तु ते ॥ २१ ॥

प्रह्लावाच ।

एव तु स्तुवतस्तस्य प्रसन्नोऽभूत्सुरेश्वर ॥ २२ ॥

शिव उवाच ।

काम धरय भद्र ते यद्यापि सुरदुर्लभम् ॥ २३ ॥

प्रह्लावाच ।

कविरप्याह देवेश अनाश्रुलिस्दारधा ॥ २४ ॥

शुक्र उवाच ।

प्रह्लादिभिश्च ऋषिभिर्या विद्या नेव गोचरा ।

ता विद्या नाथ याचिष्ये तत्र गुरुर्मम दैवतम् ॥ २५ ॥

प्रह्लावाच ।

मृतसर्जीवना विद्यामन्नाता त्रिदशैरपि ।

ता इत्तवान्सुरश्रेष्ठस्तस्मै शुक्राय याचते ॥ २६ ॥

इतरा लौकिका विद्या वैदिका चान्यगोचरा ।

किं पुन शक्रे तुष्टे विचायमवशिष्यते ॥ २७ ॥

स तु लब्धा महाविद्या प्रायात्स्वपितर गुरुम् ।

द्वैत्याना च गुरुश्चाऽऽसाद्विद्यया पूजित कवि ॥ २८ ॥

तत कदाचित्ता विद्या कर्मिश्च कारणान्तरे ।

कचो बृहस्पतिसुतो विद्या प्राप्त ऊचेस्तु ताम् ॥ २९ ॥

कचाद्बृहस्पतिश्चापि ततो देवा पृथक्पृथक् ।

अवापुर्महती विद्या यामाहुर्मृतजीविनीम् ॥ ३० ॥

यत्र सा कविना प्राप्ता विद्याऽऽपूज्य महेश्वरम् ।

गौतम्या उत्तरे पारे शुक्रतीर्थं तद्रुच्यते ॥ ३१ ॥

मृतसर्जाविनीतीर्थमायुरारोग्यवर्धनम् ।

स्नान दानं च यत्किञ्चित्सर्वमक्षयपुण्यदम् ॥ ३२ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिगो स्वयम्भुवृषिसवादे मृतसर्जा

नीतीर्थमाहात्म्यनिरूपण नाम षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

गौतमीमाहात्म्ये षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

भादित श्लोकात्ता समष्ट्यङ्का — ५६१२

अथ षण्णवतितमोऽध्यायः ।

पुण्यासिक्तामंगमेन्द्रतीर्थादिमत्सहस्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

इन्द्रतीर्थमिति रयात ब्रह्महत्याविनाशनम् ।

स्मरणादपि पापौघक्षेशसवविनाशनम् ॥ १ ॥

पुरा वृत्रवधे वृत्ते ब्रह्महत्या तु नारद ।

शर्वापतिं चानुगता सा दृष्ट्वा भीतवद्भरि ॥ २ ॥

इन्द्रस्ततो वृत्रहन्ता इतश्चेतश्च धावति ।

यत्र यत्र त्वसौ याति हत्या साऽर्पान्द्रगामिनी ॥ ३ ॥

स महत्सर आविश्य पद्मनालमुपागमत् ।

तप्राप्तौ तन्तुवद्भूत्वा घासं चर्त्वा शर्वापति ॥ ४ ॥

सरम्तीरेऽपि हत्याऽऽसीदिव्यं धर्मसहस्रकम् ।
 एतस्मिन्नन्तरे देवा निरिन्द्रा एतभवन्मुने ॥ ५ ॥
 मन्त्रयामासुरयथा कथमिन्द्रो भवेदिति ।
 तत्राहमवष्टं देवान्हत्यास्थानं प्रकलय च ॥ ६ ॥
 इन्द्रस्य पावनार्थाय गीतम्यामभिषिच्यताम् ।
 यत्राभिषिक्तः पूतात्मा पुनरिन्द्रो भविष्यति ॥ ७ ॥
 तथा ते निश्चयं कृत्वा गीतमी शीघ्रमागमन् ।
 तत्र स्नानं सुरपति देवाश्च ऋषयस्तथा ॥ ८ ॥
 अभिषेक्तुकामास्ने सर्वे शर्वाकान्तं च तस्थिरे ।
 अभिषिच्यमानमिन्द्रं तं प्रकोपाद् गीतमोऽब्रवीन् ॥ ९ ॥

गीतम उवाच ।

अभिषेक्ष्यन्ति पापिष्ठं महेन्द्रं गुस्तल्पगम् ।
 तान्सर्वान्मस्मसात्कुर्यां शीघ्रं यास्त्वसुरारयः ॥ १० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तदृषेर्वचनं श्रुत्वा परिहृत्य च गीतमीम् ।
 नर्मदामगमन्सर्वं इन्द्रमाहाय सन्वराः ॥ ११ ॥
 उत्तरे नर्मशा तीरे अभिषेकाय तस्थिरे ।
 अभिषेक्ष्यमाणमिन्द्रं तं माण्डव्यो भगवानृषिः ॥ १२ ॥
 अत्रवीदुमस्मसात्कुर्यां यदि स्यादभिषेचनम् ।
 पूजयामासुरमरा माण्डव्यं युक्तिभिः स्तवैः ॥ १३ ॥

देवा ऊचुः—

अयमिन्द्रः सहस्राक्षो यस्मिन्देशेऽभिषिच्यते ।
 तत्रातिदारुणं विन्न मुने समुपजायते ॥ १४ ॥

तच्छान्तिं कुरु कल्याण प्रसीद चरदो भव ।
 मलनिर्यातन यस्मिन्कुर्मस्तस्मिन्वरान्वहन् ॥ १५ ॥
 देशे दास्यामहे सर्वे तदनुज्ञातुमर्हसि ।
 यस्मिन्देशे सुरेन्द्रस्य अभिषेको भविष्यति ॥ १६ ॥
 स सर्वकामद पुंसा धान्यवृक्षफलैर्युतः ।
 नानावृष्टिर्नदुर्भिक्षं भवेदत्र कदाचन ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

मेने ततो मुनिश्रेष्ठो माण्डव्यो लोकपूजितः ।
 अभिषेकः कृतस्तत्र मलनिर्यातनं तथा ॥ १८ ॥
 देवैस्तदोक्तो मुनिभिः स देशो मालवस्ततः ।
 अभिषिक्ते सुरपती जाते च विमले तदा ॥ १९ ॥
 आनीय गौतमी गङ्गां त पुण्यायाभिषेचिरे ।
 सुराश्च ऋषयश्चैव अहं विष्णुस्तथैव च ॥ २० ॥
 घशिष्टो गौतमश्चापि भगस्त्योऽत्रिक्ष कश्यपः ।
 एते चान्ये च ऋषयो देवा यक्षाः सपन्नगाः ॥ २१ ॥
 स्नानं तत्पुण्यतोयेन अकुर्वन्अभिषेचनम् ।
 मया पुनः शवीभर्ता कमण्डलुभवेन च ॥ २२ ॥
 घारिणाऽप्यभिषिक्तश्च तत्र पुण्याऽभवद्यदी ।
 तिका चेति च तत्राऽऽसीत्ते गङ्गायां च संगते ॥ २३ ॥
 संगमौ तत्र विख्यातौ सर्वदा मुनिसेविता ।
 सतः प्रभृति तर्ताथं पुण्यासंगममुच्यते ॥ २४ ॥

सिकायाः संगमे पुण्यमैन्द्रं तदमिर्घायते ।
 तत्र सप्त सहस्राणि तीर्थान्यासञ्शुभानि च ॥ २५ ॥
 तेषु स्नानं च दानं च विशेषेण तु संगमे ।
 सर्वं तदभयं विद्यायात्र कार्या विचारणा ॥ २६ ॥
 यदेतत्पुण्यमान्यानं यः पठेच्च शृणोति वा ।
 सर्वपापैः स मुच्येत मनोवाक्कायकर्मजैः ॥ २७ ॥

ति श्रीमहापुराणे आदिग्राह्ये तीर्थमाहात्म्ये पुण्यासिकासंग-
 मैन्द्रतीर्थादिसप्तसहस्रतीर्थवर्णनं नाम
 षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

गौतमीमाहात्म्ये सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—५३३६

—

अथ सतनवतितमोऽध्यायः ।

पौलस्त्यतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

पौलस्त्यं तीर्थमारुपानं सर्वसिद्धिप्रदं नृणाम् ।
 प्रभावं तन्व वक्ष्यामि भ्रष्टरान्यप्रदायकम् ॥ १ ॥
 वत्तपरापतिः पूर्वमृद्धिसिद्धिसमन्वितः ।
 पुत्र लङ्कापतिश्चाऽऽसीऽन्येष्वो विध्रवसः सुतः ॥ २ ॥

तस्यैते भ्रातरश्चाऽऽसन्वलवन्तोऽमितप्रभाः ।
 सापत्ना रावणश्चैव कुम्भकर्णो विभीषणः ॥ ३ ॥
 तेऽपि विश्रवसः पुत्रा राक्षस्यां राक्षसास्तु ते ।
 महत्तेन विमानेन धनदो भ्रातृभिः सह ॥ ४ ॥
 ममान्तिकं भक्तियुक्तो नित्यमेति तु याति च ।
 रावणस्य तु या माता कुपिता साऽऽवर्षात्सुताम् ॥ ५ ॥

रावणमातोवाच ।

मरिष्ये न च जीविष्ये पुत्रा वैरूप्यकारणात् ।
 देवाश्च दानवाश्चाऽऽसन्सापत्ना भ्रातरो मिथः ॥ ६ ॥
 धन्योन्यवधमीप्सन्ते जयैश्वर्यवशानुगाः ।
 तद्भवन्तो न पुष्ट्या न शक्ता न जयैषिणः ॥
 सापत्नं षोऽनुमन्पते तस्य जीवो निरर्थकः ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तन्मातृवचनं श्रुत्वा भ्रातरस्ते त्रयो मुने ।
 जग्मुस्ते तपसेऽरण्यं वृत्तवन्तस्तपो महत् ॥ ८ ॥
 मत्तो धरानवापुश्च त्रय एते च राक्षसाः ।
 मातुलेन मरीचेन तथा मातामहेन तु ॥ ९ ॥
 तन्मातृवचनाशापि ततो लङ्कामयाचत ।
 रक्षोभावात्मातृदोषाद्ब्रह्मात्रोर्वैरमभून्मदत् ॥ १० ॥
 ततस्तदभवद्युद्धं देवदानवयोरिध ।
 युद्धे जित्वाऽप्रजं शान्तं धनदं भ्रातरं तथा ॥ ११ ॥

पुष्पकं च पुरीं लङ्कां सर्वं चैव व्यपाहरत् ।
 रावणो घोरयामास त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ १२ ॥
 यो दद्यादाश्रयं भ्रातुः स च वध्यो भवेन्मम ।
 भ्रात्रा निरस्तो वैश्रवणो नैव प्रापाऽऽश्रयं क्वचित् ॥ १३ ॥
 पिनामहं पुलस्त्यं तं गन्वा नत्वाऽऽर्वाद्ब्रह्मचः ।

धनद उवाच ।

भ्रात्रा निरस्तो दुष्टेन किं करोमि वदस्व मे ।
 आश्रयः शरणं यन्स्याद्दैवं वा तीर्थमेव च ॥ १४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तन्पौत्रवचनं श्रुत्वा पुलस्त्यो वाक्पमब्रवीत् ॥ १५ ॥

पुलस्त्य उवाच ।

गीतमीं गच्छ पुत्र त्वं म्नुहि दैवं महेश्वरम् ।
 तत्र नास्य प्रवेशः म्याद्गङ्गाया जलमध्यतः ॥ १६ ॥
 सिद्धिं प्राप्स्यसि कल्याणीं तथा कुरु मया सह ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा जगामासीं सभार्यो धनदस्तथा ।
 पित्रा मात्रा च वृद्धेन पुलस्त्येन धनेश्वरः ॥ १८ ॥
 गन्वा तु गीतमीं गङ्गां शुचिः स्नात्वा यतप्रतः ।
 तुष्टाव देवदैवेशं भुक्तिमुक्तिप्रदं शिवम् ॥ १९ ॥

धनद उवाच ।

स्वामी त्वमेवास्य चराचरस्य,
 विश्वस्य शंभो न परोऽस्ति काश्चन ।

त्वामप्यवज्ञाय यदीह मोहा-

त्प्रगल्भते कोऽपि स शौच्य एव ॥ २० ॥

त्वमष्टमूर्त्या सकलं विभर्षि,

त्वदानया घर्तत एव सर्वम् ।

तथाऽपि धेदेति बुधो भवन्तं,

न जात्वविद्वान्महिमा पुरातनम् ॥ २१ ॥

मलप्रसूतं यद्वोचदम्बा

हास्यात्सुतोऽयं तव देव शूरः ।

त्वत्प्रेक्षिताय स च विघ्नराजो,

जत्रे त्वहो श्रेष्ठितमोऽशृष्ट्यैः ॥ २२ ॥

भध्रुप्लुताङ्गो गिरिजा समीक्ष्य,

वियुक्तदांपत्यमितीशमृचे ।

मनोभवाऽभून्मदनो रतिक्ष,

सौभाग्यपूर्व(र्ण)त्वमवाप सोमात् ॥ २३ ॥

ग्रहोधाच ।

इत्यादि स्तुवतस्तस्य पुरतोऽभूत्रिलोचनः ।

घरेण छन्दयामास हर्षाञ्जोचाच किञ्चन ॥ २४ ॥

तूर्ष्णीभूतं तु धनदे पुलस्त्ये च महेश्वरे ।

पुनः पुनर्वरस्वेति शिष्ये धादिनि हर्षिते ॥ २५ ॥

एतस्मिन्नन्तरे तत्र धागुवाचाशरोरिणी ।

प्राप्तव्यं धनपालत्वं वदन्तीर्द्रं महेश्वरम् ॥ २६ ॥

पुलस्त्यस्य तु यच्चित्तं पितुर्वैश्रवणस्य तु ।
 विदित्वेव तदा वाणी शुभमर्थमुदीरयत् ॥ २७ ॥
 भूतघट्टवितञ्चं स्याद्दास्यमानं तु दत्तवत् ।
 प्राप्तञ्चं प्राप्तवत्तत्र दैवी चागभवच्छ्रुमा ॥ २८ ॥

प्रभूतशत्रुः परिभूतदु ख .

संपूज्य सोमेश्वरमाप लिङ्गम् ।

दिगीश्वरत्व ऋषिणप्रभुन्व-

मपारदातृन्चकलत्रपुत्रान् ॥ २६ ॥

तां चात्रं घनदः श्रुत्वा देवदेवं त्रिशूलिनम् ।
 एवं भवतु नामेति घनदो वाक्यमर्वात् ॥ ३० ॥
 तथैवास्त्विति देवेशो दैवीं वाचममन्यत ।
 पुलस्त्य च वरैः पुण्यैस्तथा विश्रवसं मुनिम् ॥ ३१ ॥
 घनपालं च देवेशो ह्यभिनन्द्य ययो शिवः ।
 ततः प्रभृति तत्तीर्थं पौलस्त्यं घनदं विदुः ॥ ३२ ॥
 तथा वैश्रवसं पुण्यं सर्वकामप्रदं शुभम् ।
 तेषु स्नानादि यन्किञ्चित्सर्वं बहुपुण्यदम् ॥ ३३ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिकाह्णे तीर्थमाहात्म्ये पौलस्त्यतीर्थ-

वर्णनं नाम सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

गौतमीमाहान्म्येऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५६७१

अथाष्टनवतितमोऽध्यायः ।

अग्नितीर्थवर्णनम्

ब्रह्मावाच ।

अग्नितीर्थमिति ख्यातं सर्वप्रतुफलप्रदम् ।
सर्वविघ्नोपशमन तर्त्तीर्थस्य फलं शृणु ॥ १ ॥
जातवेदा इति ख्यातो भग्नेभ्राता स ह्यववाद् ।
हव्यं बहन्तं देवानां गौतम्यास्तीर एव तु ॥ २ ॥
ऋषीणां सन्नसदने भग्नेभ्रातरमुत्तमम् ।
भ्रातुः प्रियं तथा दक्षं मधुर्दितिसुतो बली ॥ २ ॥
जघान ऋषिमुख्येषु पश्यत्सु च सुरेष्वपि ।
हव्यं देवा नैव चाऽऽपुर्मृते वै जातवेदसि ॥ ४ ॥
मृते भ्रातरि स त्वग्निः प्रिये वै जातवेदसि ।
कोपेन महताऽऽविष्टो गङ्गामम्भः समाविशत् ॥ ५ ॥
गङ्गाम्भसि समाविष्टे ह्यग्नी देवाश्च मानुषाः ।
जीवन्मुत्सर्जयामासुरग्निर्जीवा यतो मताः ॥ ६ ॥
यत्राग्निर्जलमाविष्टस्तं देशं सर्वं पय ते ।
आजग्नुर्चिबुधाः सर्वं स्रपयः पितरस्तथा ॥ ७ ॥
यिनाऽग्निना न जीवामः स्तुषन्तोऽग्निं विशीपतः ।
अग्निं जलगतं दृष्ट्वा प्रियं चोचुर्दिवोकसः ॥ ८ ॥

देवा ऊचुः ।

देवाञ्जीवय हव्येन कव्येन च पितृस्तथा ।
मानुषानन्नपाकेन रीजानां फलेदनेन च ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अग्निरप्याह तान्देवाश्शक्तो यो मे गतोऽनुजः ।
 क्रियमाणे भवत्कार्ये या गतिर्जातवेदसः ॥ १० ॥
 सा वाऽपि स्यान्मम सुरा नोत्सहे कार्यसाधने ।
 कार्यं तु सर्वतस्तस्य भवता जातवेदसः ॥ ११ ॥
 इमां स्थितिमनुप्राप्तो न जाने मे कथं भवेत् ।
 इह चामुत्र च व्याप्तौ शक्तिरप्यत्र नो भवेत् ॥ १२ ॥
 अथापि क्रियमाणे वै कार्ये सैव गतिर्मम ।
 देवास्तमूचुर्भावेन सर्वेण ऋषयन्तथा ॥ १३ ॥
 आयुः कर्मणि च प्रीतिर्याप्तौ शक्तिश्च दीयते ।
 प्रयाजाननुयाजांश्च दास्यामो ह्य्यवाहन ॥ १४ ॥
 देवानां त्वं मुखं श्रेष्ठमाहुत्यः प्रथमास्तव ।
 त्वया दत्तं तु यद्द्रव्यं भोक्ष्यामः सुरसत्तम ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततस्तुष्टोऽभवद्ब्रह्मिर्देववाक्याद्यथाक्रमम् ।
 इह चामुत्र च व्याप्तौ ह्य्ये वा लौकिके तथा ॥ १६ ॥
 सर्वत्र वह्निरभयः समर्थोऽभूत्सुराजया ।
 जातपेदा बृहद्दुमानुः सप्तार्चिर्नोल्लोहितः ॥ १७ ॥
 जलगर्भः शर्मागर्भो यज्ञगर्भः स उच्यते ।
 जलादाकृत्य विबुधा अभि(भ्य)पिच्य वि(ञ्चि) भावसुम् ॥ १८ ॥
 उभयत्र पदे चासः सर्वगोऽग्निस्ततोऽभवन् ।
 यथागतं सुरा जग्मुर्ब्रह्मिर्निर्यं तदुच्यते ॥ १९ ॥

तत्र सप्त शतान्यासंस्तीर्थानि गुणवन्ति च ।

तेषु स्नानं च दानं च यः करोति जितात्मवान् ॥ २० ॥

अश्वमेधफलं साग्नं प्राप्नोत्यविकलं शुभम् ।

देवतीर्थं च तत्रैव आग्नेयं जातवेदसम् ॥ २१ ॥

अग्निप्रतिष्ठितं लिङ्गं तत्राऽऽस्तेऽनेकवर्णवत् ।

तद्देवदर्शनादेव सर्वक्रतुफलं लभेत् ॥ २२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाहो तीर्थमाहात्म्येऽग्नितीर्थवर्णनं

नामाष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

गौतमीमाहात्म्य एकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५६६३

अथैकोनशततमोऽध्यायः ।

ऋणप्रमोचनतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

ऋणप्रमोचनं नाम तीर्थं वेदविदो विदुः ।

तस्य स्वरूपं पश्यामि शृणु नारद तन्मनाः ॥ १ ॥

आसीत्पृथुश्रवा नाम प्रियः कक्षीवतः सुतः ।

न दारसंप्रहं लेभे चैराग्न्यान्नाग्निपूजनम् ॥ २ ॥

धनीयांस्तु समर्थोऽपि परिवृत्तिभयान्मुने ।

नाकरोद्दारकर्मादि नैवाग्नीनामुपासनम् ॥ ३ ॥

तत प्रोचु पितृगणा पुत्र कर्षीवत शुभम् ।
ज्येष्ठ चैव कनिष्ठ च पृथक्पृथगिद वच ॥ ४ ॥

पितर ऊचु ।

ऋणत्रयापनोदाय क्रियता दारसग्रह ॥ ५ ॥

ऋहोवाच ।

नेत्युवाच ततो ज्येष्ठ किमृण केन युज्यते ।
कर्नायास्तु पितृग्राह न योग्यो दारसग्रह ॥ ६ ॥

ज्येष्ठे सति महाप्राज्ञ परिवित्तिभयादिति ।
तावुर्भौ पुनरप्येवमूचुस्ते वै पितामहा ॥ ७ ॥

पितर ऊचु ।

यातामुर्भौ गौतमी तु पुण्या कक्षावत सुतो ।
कुरुता गौतमीस्नान सर्वाभीष्टप्रदायकम् ॥ ८ ॥
गच्छता गौतमी गङ्गा लोकत्रितयपावनीम् ।
स्नान च तर्पण तस्या कुरुता श्रद्धयाऽन्वितौ ॥ ९ ॥

दृष्ट्वाऽवनामिता भ्याता गौतमी सर्वकामदा ।
न देशकालनात्यादिनियमोऽत्रावगाहने ॥
ज्येष्ठोऽनृणस्ततो भूयात्परिवित्तिर्न चैतर ॥ १० ॥

ऋहोवाच ।

तत पृथुश्रवा ज्येष्ठ ऋवा स्नान सतर्पणम् ।
त्रयाणामपि लोकाना काक्षीवतोऽनृणोऽभवत् ॥ ११ ॥

तत प्रभृति तत्तीर्थमृणमोचनमुच्यते ।
श्रीतस्मार्तऋणेभ्यश्च इतरेभ्यश्च नारद ॥

तत्र स्नानेन दानेन ऋणी मुक्तः सुखी भवेत् ॥ १२ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मै तीर्थमाहात्म्ये ऋणमौचनतीर्थ
 वर्णन नाम नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥
 गीतमीमाहात्म्ये त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥
 आदित श्लोकानां सम्पत्सङ्काः—५७०५

अथ शततमोऽध्यायः ।

कद्रुसुपर्णासंगमतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

सुपर्णासंगमं नाम काद्रयासंगमं तथा ।
 महेश्वरो यत्र देवो गङ्गापुलिनमाश्रितः ॥ १ ॥
 अग्निकुण्डं च तत्रैव रौद्रं वैष्णवमेव च ।
 सौरं सौम्यं तथा ब्राह्मं कौमारं वारुणं तथा ॥ २ ॥
 अप्सरा च नदी यत्र संगता गङ्गया तथा ।
 तत्तीर्थस्मरणादिषु शतशतकैः भवेन्नरः ॥ ३ ॥
 सर्वपापप्रशमनं शृणु यत्नेन नारद ।
 इन्द्रेण हिंसिताः पूर्वं घालित्विया महर्षयः ॥
 दत्तार्धतपसः सर्वे प्रोचुस्ते काश्यपं मुनिम् ॥ ४ ॥
 घालित्विया ऊचुः ।

पुत्रमुत्पादयानेन इन्द्रदर्पहरं शुभम् ।
 तपसोऽर्धं तु दास्यामस्तथेत्याह मुनिस्तु तान् ॥ ५ ॥

सुपर्णायां ततो गर्भमादधे स प्रजापति ।
 कद्रवा चैव शनैर्ब्रह्मसपाणा सर्पमातरि ॥ ६ ॥
 त गर्भिण्यावुभे आह गन्तुकाम प्रजापति ।
 अपराधो न च कापि कार्यो गमनमेव च ॥ ७ ॥
 अन्यत्र गमनाच्छापो भविष्यति न सशय ॥ ८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युक्त्वा स ययौ पत्न्यौ गते भर्तरि ते उभे ।
 तदैव जग्मतु सत्रमृपाणा भावितात्मनाम् ॥ ९ ॥
 ब्रह्मवृन्दसमाकीर्णं गङ्गातारसमाश्रितम् ।
 उन्मत्ते ते उभे नित्यं घय सपत्तिगर्हिते ॥ १० ॥
 निवार्यमाणे बहुशो मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।
 विकुर्वत्यौ तत्र सत्रे समानि च हवापि च ॥ ११ ॥
 योपिता दुर्विलसित क सवरितुमीश्वर ।
 ते द्रुप्त्वा चुम्बुर्विप्रा अपमार्गरते उभे ॥ १२ ॥
 अपमार्गस्थिते यस्मादापगे हि भविष्यथ ।
 सुपर्णा चैव कद्रुश्च नद्यौ ते सबभूवतु ॥ १३ ॥
 स कदाविदुगृह प्रायात्कश्यपोऽथ प्रजापति ।
 ऋषिभ्यस्तत्र वृत्तान्तं शापं ताभ्या सविस्तरम् ॥ १४ ॥
 श्रुत्वा तु विस्मयाविष्ट किं करोमीत्यचिन्तयत् ।
 ऋषिभ्य कथयामास घालखिल्या इति श्रुता ॥ १५ ॥
 त ऊचु कश्यप विप्र गत्वा गङ्गा तु गीतमीम् ।
 तत्र स्तुहि महेशान पुनर्भार्ये भविष्यत् ॥ १६ ॥

ब्रह्महत्याभयादेव यत्र देवो महेश्वरः ।
 गङ्गामध्ये सदा हास्ते मध्यमेश्वरसंज्ञया ॥ १७ ॥
 तथेत्युक्त्वा कश्यपोऽपि स्नात्वा गङ्गां जितव्रतः ।
 तुष्टाव स्तवनैः पुण्यैदघदेवं महेश्वरम् ॥ १८ ॥

कश्यप उवाच ।

लोकत्रयैकाधिपतेर्न यस्य,
 कुत्रापि घस्तुन्यभिमानलेशः ।
 स सिद्धनाथोऽखिलविश्वकर्ता,
 भर्ता शिवाया भवतु प्रसन्नः ॥ १९ ॥
 तापत्रयोष्णद्युतितापिताना
 मितस्ततो वै परिधावतां च ।
 शरीरिणां स्थावरजङ्गमानां,
 त्वमेव दु खत्रयपनोददक्षः ॥ २० ॥
 सत्त्वादियोगस्त्रिविधोऽपि यस्य,
 शक्रादिभिर्वक्तुमशक्य एव ।
 विचित्रघृत्तिं परिचिन्त्य सोमं,
 सुखी सदा दानपरो परेण्यः ॥ २१ ॥
 ब्रह्मोवाच ।

इत्यादिस्तुतिभिर्देवः स्तुतो गौरीपतिः शिवः ।
 प्रसन्नो ह्यददाच्छंभुः कश्यपाय घरान्यहन् ॥ २२ ॥
 भार्याधिनिं तु तं प्राह स्यातां भार्ये उभे तु ते ।
 नदीस्वरूपे पत्न्यौ ये गङ्गां प्राप्य सरिद्धराम् ॥ २३ ॥

तत्सगमनमात्रेण ताभ्या भूयात्स्वक वपु ।
 ने गर्भिण्यां पुनर्जाते गङ्गायाश्च प्रसादत ॥ २४ ॥
 तत प्रजापति प्रीतो भार्ये प्राप्य महामना ।
 ब्राह्मयामास तान्विप्रान्गौतमीतीरमाश्रितान् ॥ २५ ॥
 सीमन्तोन्नयन श्चक्रे ताभ्या प्रीत प्रजापति ।
 ब्राह्मणान्पूजयामास विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ २६ ॥
 भुक्वत्स्वथ विप्रेषु कश्यपस्याथ मन्दिरे ।
 भर्तृसमीपोपविष्टा कट्टर्विप्राजिरीक्ष्य च ॥ २७ ॥
 तत कट्टर्भूषणदृष्ट्या प्राहसत्ते च चुश्रुभु ।
 येनाक्षणा हसिता पापे भङ्ग्यता तेऽक्षि पापवत् ॥ २८ ॥
 काणाऽभवत्तत कट्ट सर्पमातेति योच्यते ।
 तत प्रसादयामास कश्यपो भगवानृषीन् ॥ २९ ॥
 तत प्रसन्नास्ते प्रोचुर्गातमा सरिता धरा ।
 अपराधसहस्रेभ्यो रक्षिष्यति च सेवनात् ॥ ३० ॥
 भार्यान्वितस्था चक्रे कश्यपो मुनिसत्तम ।
 तत प्रभृति तत्ताथमुभयो सगम विदु ॥
 सर्वपापप्रशमन सर्वक्रतुफलप्रदम् ॥ ३१ ॥
 । श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयभुक्वृषिसयादे कट्टसुपर्णासगम-
 तीर्थवर्णन नाम शततमोऽध्याय ॥ १०० ॥
 गौतमीमाहात्म्य द्कर्त्तिशोऽध्याय ॥ ३१ ॥
 आदित श्लोकाना समष्ट्यङ्का — ७३६ ॥

अथैकाधिकशततमोऽध्यायः ।

सरस्वतीमंगमपुरूरवसब्रह्मतीर्थसिद्धेश्वरवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

पुरूरवसमाख्याततीर्थं वेदविदो विदुः ।

स्मरणादेव पापानां नाशनं कितु दर्शनात् ॥ १ ॥

पुरूरवा ब्रह्मसदं प्राप्य तत्र सरस्वताम् ।

यदृच्छया देवनदीं हसन्तीं ब्रह्मणोऽन्तिके ॥

ता दृष्ट्वा रूपसंपन्नामुर्धशीं प्राह भूपति ॥ २ ॥

राजोवाच ।

केयं रूपवती साध्वी स्थितेय ब्रह्मणोऽन्तिके ।

सर्वासामुत्तमा योषिद्दीपयन्ती सभामिमाम् ॥ ३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

उर्ध्वशीं प्राह राजानमियं देवनदी शुभा ।

सरस्वती ब्रह्मसुता नित्यमेति च याति च ॥

तच्छ्रुत्वा विस्मितो राजा आनयेमां ममान्तिकम् ॥ ४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

उर्ध्वशीं पुनरप्याह राजानं भूरिदक्षिणम् ॥ ५ ॥

उर्ध्वशुवाच ।

आनीयते महाराज तस्यां सर्वं निवेद्य च ॥ ६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततस्तां प्राहिणोत्तत्र राजा प्रीत्या तदोर्ध्वशीम् ।

सा गत्वा राजवचनं न्यवेदयदधोर्ध्वशीं ॥ ७ ॥

सरस्वत्यपि तन्मेने उर्वञ्या यन्निवेदितम् ।
 सा तथेति प्रतिजाय प्रायाद्यत्र पुरुखा ॥ ८ ॥
 सरस्वत्यास्ततस्तारं स रेमे ऋदुला समा ।
 सरस्वानभवत्पुत्रो यस्य पुत्रो बृहद्रथ ॥ ९ ॥
 ता गच्छन्ता नपग्रह नित्यमेव सरस्वतीम् ।
 सरस्वन्त ततो लङ्म ज्ञात्वाऽन्येषु तथा ऋतम् ॥ १० ॥
 तस्यै द्रदावह शाप भूया इति महानदा ।
 मच्छापर्मता वागाशा प्रागाद्देवीं च गौतमीम् ॥ ११ ॥
 कमण्डलुमवा पूना मातर लोकपावनाम् ।
 तापत्रयोपशमनीमैहिकामुष्मिकप्रशाम् ॥ १२ ॥
 सा गत्वा गौतमीं देवीं प्राह मच्छापमादित ।
 गङ्गाऽपि मामुवाचेद् विशापा कर्तुमर्हसि ॥ १३ ॥
 न युक्त यत्सरस्वत्या शाप त्व दत्तवानसि ।
 खाणामेष स्वभावो वै पुष्कामा योषितो यत ॥ १४ ॥
 स्वभावचपला रह्यन्योपिन सकला अपि ।
 त्व कथ तु न जानाये जगत्त्रष्टाऽऽमुजाम्बन ॥ १५ ॥
 विडम्बयति क वा न कामो वाऽपि स्वभावित ।
 तनां विशापमघद दृश्याऽपि स्यात्सरस्वती ॥ १६ ॥
 तस्माच्छापात्रर्क्षी मर्त्ये दृश्याऽदृश्या सरस्वता ।
 यत्रैषा समता देवी गङ्गाया शापविह्वला ॥ १७ ॥
 तत्र प्रायान्पवरो धार्मिक स पुरुखा ।
 तपस्तप्त्वा समाराध्य देव सिद्धेश्वर हरम् ॥ १८ ॥

सर्वान्कामानथावाप गङ्गायाश्च प्रसादतः ।

ततः प्रभृति तर्तीयं पुरुरघसमुच्यते ॥ १६ ॥

सरस्वतीसंगमं च ब्रह्मतीर्थं तदुच्यते ।

सिद्धेश्वरो यत्र देव सर्वकामप्रदं तु तन् ॥ २० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये सरस्वतीसंगम

पुरुरघसब्रह्मतीर्थं सिद्धेश्वरवर्णनं नामैकाधिक-

शततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

गौतमीमाहात्म्ये द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

आदितः श्लोकानां सम्पत्त्यङ्काः - ५७५६

अथ द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ।

पञ्चतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

सावित्री चैव गायत्री श्रद्धा मेधा सरस्वती ।

एतानि पञ्च तीर्थानि पुण्यानि मुनयो विदुः ॥ १ ॥

एत्र स्नात्वा तु पीत्वा तु मुच्यते सर्वकर्मपात् ।

सावित्री चैव गायत्री श्रद्धा मेधा सरस्वती ॥ २ ॥

एता मम सुता ज्येष्ठा धर्मसंस्थानहेतवः ।

सर्वासामुत्तमां काचिन्निर्ममे लोकसुन्दरीम् ॥ ३ ॥

ता दृष्ट्वा विरुता बुद्धिर्ममाऽऽसीन्मुनिसत्तम ।

गृह्यमाणा मया बाला सा मां दृष्ट्वा पलायिता ॥ ४ ॥

मृगीभूता तु सा बाला मृगोऽहमभवं तदा ।
 मृगव्याधोऽभवच्छंभुर्धर्मसंरक्षणाय च ॥ ५ ॥
 ता मद्गीताः पञ्च सुता गङ्गामीयुर्महानदीम् ।
 ततो महेश्वरः प्रायाद्धर्मसंरक्षणाय सः ॥ ६ ॥
 धनुर्गृहीत्वा सशरमीशोऽपि मृगरूपिणम् ।
 मामुवाच वधिष्ये त्वां मृगव्याधस्तदा हरः ७ ॥
 तत्कर्मणो निवृत्तोऽहं प्रादां कन्यां विवस्वते ।
 सावित्र्याद्याः पञ्च सुता नदीरूपेण संगता ॥ ८ ॥
 ता आगताः पुनश्चापि स्वर्गं लोकं ममान्तिकम् ।
 यत्र ताः संगता देव्या पञ्च तीर्थानि नारद ॥ ९ ॥
 संगतानि च पुण्यानि पञ्च नद्यः सरस्वती ।
 तेषु स्नानं तथा दानं यत्किञ्चित्कुरुते नरः ॥ १० ॥
 सर्वकामप्रदं तस्मान्नैष्कर्म्यान्मुक्तिदं स्मृतम् ।
 तत्राभवन्मृगव्याधं तीर्थं सर्वार्थदं नृणाम् ॥
 स्वर्गमोक्षफलं चान्यद्ब्रह्मतीर्थफलं स्मृतम् ॥ ११ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये पञ्चतीर्थमाहात्म्य-

निरूपणं नाम द्वयधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

गौतमीमाहात्म्ये त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

श्लोकानामादितः समष्ट्यङ्काः—५७६७

अथ त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ।

शम्यादितोर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

शर्मातीर्थमिति ख्यातं सर्वपापोपशान्तिदम् ।
तस्याऽऽख्यातं प्रवक्ष्यामि शृणु यत्नेन नारद ॥ १ ॥
आसीत्प्रियवनो नाम क्षत्रियो जयतां घरः ।
गौतम्या दक्षिणे तीरे दोक्षा चक्रे पुरोधसा ॥ २ ॥
हयमेध उपक्रान्ते ऋत्विग्भिर्ऋषिभिर्वृते ।
तस्य राक्षो महाबाहोर्वसिष्ठस्तु पुरोहितः ॥ ३ ॥
तद्यज्ञवाटमगमद्दानवोऽथ हिरण्यकः ।
तं दानवमभिप्रेक्ष्य देवास्त्विन्द्रपुरोगमाः ॥ ४ ॥
भीता केचिद्वियं जग्मुर्हयवाद्शमिमाविशत् ।
अश्वत्थं विष्णुस्त्वगमद्दानुरकं घटं शिवः ॥ ५ ॥
सोमः पलाशमगमद्गङ्गाभ्यो हव्यवाहनः ।
अश्विनो तु हयं गृह्य घायसोऽभूयमः स्वयम् ॥ ६ ॥
एतस्मिन्नन्तरे तत्र घसिष्ठो भगवानृषिः ।
यष्टिमादाय दैतेयान्धवारयद्याऽऽज्ञया ॥ ७ ॥

ततः प्रवृत्तः पुनरेव यज्ञो,

दैत्यो गतः स्वेन बलेन युक्तः ।

इमानि तीर्थानि ततः शुभानि,

दशाश्वमेधस्य फलानि दद्युः ॥ ८ ॥

प्रथमं तु शर्मातीर्थं द्वितीयं वैष्णवं विदुः ।

आर्कं शैवं च सौम्यं च वासिष्ठं सर्वकामदम् ॥ ६ ॥

देवाश्च ऋषयः सर्वे निवृत्ते मखविस्तरं ।

तुष्टाः प्रोचुर्वासिष्ठं तं यजमानं प्रियव्रतम् ॥ १० ॥

तांश्च वृक्षांस्तां च गङ्गां मुदा युक्ताः पुनः पुनः ।

हयमेधस्य निष्पत्स्यै एते याता इतस्ततः ॥ ११ ॥

हयमेधफलं द्युम्तीर्थानीत्यवदन्सुराः ।

तस्मात्स्नानेन दानेन तेषु तीर्थेषु नारद ॥

हयमेधफलं पुण्यं प्राप्नोति न मृषा चक्षुः ॥ १२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयंभुवृषिसवादे तीर्थमाहात्म्ये

शम्यादितीर्थवर्णनं नाम त्र्यधिकशतमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

गौतमीमाहात्म्ये चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५७७६

अथ चतुरधिकशततमोऽध्यायः ।

विश्वामित्रादिद्वाविंशतिमहस्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

विश्वामित्रं हरिश्चन्द्रं शुनःशेषं च रोहितम् ।

वारुणं ब्राह्ममाग्नेयमैन्द्रमैन्द्रमैश्वरम् ॥ १ ॥

मैत्रं च वैष्णवं चैव याम्यमाश्विनमौशनम् ।

एतेषां पुण्यतीर्थानां नामधेयं शृणुष्व मे ॥ २ ॥

हरिश्चन्द्र इति त्वासीदिश्याकुप्रभवो नृप ।
 तस्य गृहे मुनी प्राप्ते नारद पर्वतस्तथा ॥
 कृत्वाऽऽतिथ्य तयोः सम्यग्हरिश्चन्द्रोऽचीदृषी ॥ ३ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

पुत्रार्थं हिश्यते लोक किं पुत्रेण भविष्यति ।
 ज्ञानी वाऽप्यथवाऽज्ञानी उत्तमो मध्यमोऽथवा ॥
 एत मे संशयं नित्यं ब्रूतामृषियरावुभौ ॥ ४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तादूचतुर्हरिश्चन्द्र पर्वतो नारदस्तथा ॥ ५ ॥

नारदपर्वतावूचतु ।

एकधा दशधा राजञ्चातथा च सहस्रधा ।
 उत्तरं विद्यते सम्यक्तथाऽप्येतदुदीर्यते ॥ ६ ॥
 नापुत्रस्य परो लोको विद्यते नृपसत्तम ।
 जाते पुत्रे पिता भ्रानं य करोति जनाधिप ॥ ७ ॥
 दशानामश्वमेधानामभिषेकफलं लभेत् ।
 आत्मप्रतिष्ठा पुत्रात्स्याज्जायते चामरोत्तम ॥ ८ ॥
 अमृतेनामरा देवाः पुत्रेण ब्राह्मणादयः ।
 त्रिमृणान्मोचयेत्पुत्रः पितरं च पितामहान् ॥ ९ ॥
 किंतु मूलं किमु जलं किंतु श्मश्रूणि किं तपः ।
 पिता पुत्रेण राजेन्द्र स्वर्गो मुक्तिः सुतात्स्मृताः ॥ १० ॥
 पुत्र एष परो लोको धर्मः कामोऽर्थ एष च ।
 पुत्रो मुक्तिः परं ज्योतिस्तारकः सर्वदेहिनाम् ॥ ११ ॥

विना पुत्रेण राजेन्द्र स्वर्गमोक्षौ सुदुर्लभौ ।
 पुत्र एव परो लोके धर्मकामार्थसिद्धये ॥ १२ ॥
 विना पुत्रेण यदत्तं विना पुत्रेण यद्भुतम् ।
 विना पुत्रेण यज्जन्म व्यर्थं तदवभाति मे ॥ १३ ॥
 तस्मात्पुत्रसमं किञ्चित्काम्यं नास्ति जगत्रये ।
 तच्छ्रुत्वा विस्मयवांस्ताब्रुवाच नृपः पुनः ॥ १४ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

कथं मे स्यात्सुतो ब्रूतां यत्र कापि यथातथम् ।
 येन केनाप्युपायेन कृत्वा किञ्चित्तु परैर्यम्
 मन्त्रेण यागदानाम्यामुत्पाद्योऽसौ सुतो मया ॥ १५ ॥

शशोवाच ।

तावृचतुर्नृपश्रेष्ठं हरिश्चन्द्रं सुनार्थिनम् ।
 ध्यात्वा क्षणं तथा सम्यग्गौतमीं याहि मानद ॥ १६ ॥
 तत्रापांपतिरुत्कृष्टं ददाति मनर्षीप्सितम् ।
 वरुणः सर्वदाता वै मुनिभिः परिकीर्तितः ॥ १७ ॥
 स तु प्रीतः शनैः काले तव पुत्रं प्रदास्यति ।
 एतच्छ्रुत्वा नृपश्रेष्ठो मुनिवाक्यं तथाऽकरोत् ॥ १८ ॥
 तोषयामास वरुणं गौतमीतीरमाश्रितः ।
 ततश्च तुष्टो वरुणो हरिश्चन्द्रमुवाच ह ॥ १९ ॥

वरुण उवाच ।

पुत्रं दाम्यामि ते राजल्लोकत्रयविभूषणम् ।
 यदि यक्ष्यसि तेनैव तव पुत्रो भवेद्भुवम् ॥ २० ॥

ब्रह्मोवाच ।

हरिश्चन्द्रोऽपि वरुणं यक्ष्ये तेनेत्यघोचत ।

ततो गत्वा हरिश्चन्द्रश्चरुं कृत्वा तु वारुणम् ॥ २१ ॥

भार्यायै नृपति प्रदात्ततो जात सुतो नृपात् ।

जाते पुत्रे अपामीशः प्रोवाच वदता वरः ॥ २२ ॥

वरुण उवाच ।

अद्यैव पुत्रो यष्टव्य स्मरसे वचन पुरा ॥ २३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

हरिश्चन्द्रोऽपि वरुणं प्रोवाचेदं क्रमागतम् ॥ २४ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

निर्दशो मेध्यतां याति पशुर्यक्ष्ये ततो हाहम् ॥ २५ ॥

ब्रह्मोवाच

तच्छ्रुत्वा वचनं राक्षो वरुणोऽगात्स्वमालयम् ।

निर्दशो पुनरभ्येत्य यजस्वेत्याह तं नृपम् ॥ २६ ॥

राजाऽपि वरुणं प्राह निर्दन्तो निष्फलः पशुः ।

पशोर्दन्तेषु जातेषु एहि गच्छाधुनाऽप्यहं ॥ २७ ॥

तच्छ्रुत्वा राजवचनं पुनः प्रायादपांपतिः ।

जातु चैव दन्तेषु सप्तवर्षेषु नारद ॥ २८ ॥

पुनरप्याह राजानं यजस्वेति ततोऽग्रवीत् ।

राजाऽपि वरुणं प्राह पत्स्यन्तीमे भर्षापते ॥ २९ ॥

संपत्स्यन्ति तथा चान्ये ततो यक्ष्ये व्रजाधुना ।

पुनः प्रायात्स वरुणः पुनर्दन्तेषु नारद ॥

यजस्वेति नृपं प्राह राजा प्राह त्वपांपतिम् ॥ ३० ॥

राज्ञोवाच ।

यदा तु क्षत्रियो यज्ञे पशुर्नवति वारिप ।

घनुर्वेदं यदा वेत्ति तदा स्यात्पशुरुत्तमः ॥ ३१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तन्द्रुत्वा राजवचनं वरुणोऽगात्स्वमालयम् ।

यदाऽस्त्रेषु च शस्त्रेषु सनर्थोऽभूत्स रोहितः ॥ ३२ ॥

सर्ववेदेषु शास्त्रेषु वेत्ताऽनूत्स त्वरिदमः ।

युवराज्यननुप्राप्ते रोहिते षोडशाश्रिके ॥ ३३ ॥

प्रीतिमानगनत्तत्र यत्र राज्ञा सरोहितः ।

भागव्य वरुणः प्राह यज्ञवाद्य मुतं स्वकम् ॥ ३४ ॥

ओम्निन्युक्त्वा नृपवर ऋत्विजः प्राह भूरतिः ।

रोहितं च मुतं ज्येष्ठं शृण्वतो वरुणस्य च ॥ ३५ ॥

हस्तिशब्द उवाच ।

एहि पुत्र नदावार यस्ये त्वां वरुणाय हि ॥ ३६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

किनेतदित्यथोवाच रोहितः पितरं प्रति ।

पिताऽपि यद्यथावृत्तमावब्रूहे सविम्बरम् ॥

रोहितः पितरं प्राह शृण्वतो वरुणस्य च ॥ ३७ ॥

रोहित उवाच ।

अहं पूर्वं महाराज ऋत्विग्निः सपुरोहितः ।

विम्बवे लोकनायाय यस्येऽहं त्वरितं शुचिः ॥

परुना वरुणताय तदनुज्ञातुर्हसि ॥ ३८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

रोहितस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा घारीश्वरस्तदा ।
 कोपेन महताऽऽविष्टो जलोदरमथाकरोत् ॥ ३६ ॥
 हरिश्चन्द्रस्य नृपते रोहितः स घनं ययौ ।
 गृहीत्वा स धनुर्दिव्यं रथारूढो गतव्यथः ॥ ४० ॥
 यत्र चाऽऽराध्य घरणं हरिश्चन्द्रो जनेश्वरः ।
 गङ्गायां प्राप्तघान्पुत्रं तत्रागात्सोऽपि रोहितः ॥ ४१ ॥
 व्यतीतान्यथा घर्षाणि पञ्चपङ्के प्रवर्तति ।
 तत्र स्थित्वा नृपसुतः शुभ्राच्च नृपते रुजम् ॥ ४२ ॥
 मया पुत्रेण जातेन पितुर्वै ह्यशकारिणा ।
 किं फलं किन्तु कृत्यं स्यादित्येवं पर्यङ्कितयत् ॥ ४३ ॥
 तस्यास्तीरं श्रुत्वा नृपुण्यानपश्यन् नृपतेः सुतः ।
 गङ्गातीरं घर्तमानमपश्यद्द्रुपिसत्तमम् ॥ ४४ ॥
 अजीगर्तमिति ख्यातमृपेस्तु घयसः सुतम् ।
 त्रिभिः पुत्रैरनुवृत्तं भार्यया क्षोणवृत्तिकम् ॥
 तं दृष्ट्वा नृपतेः पुत्रो नमस्येद् घचोऽब्रवीत् ॥ ४५ ॥

रोहित उवाच ।

क्षोणवृत्ति कृशा कस्माद्दुर्मना इव लक्ष्यसे ॥ ४६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अजीगर्तोऽपि चोवाच रोहितं नृपते सुतम् ॥ ४७ ॥

अजीगर्त उवाच ।

घर्तनं नास्ति देहस्य भोक्तारो घहवश्च मे ।
 विनाऽग्नेन मरिष्यामो ब्रूहि किं कस्वामहे ॥ ४८ ॥

रोहित उवाच ।

घरुणाय पशु कल्प्य पुरषो गुणवत्तरः ।

यदि क्रीणासि मूल्यं त्वं घद सत्यं महामुने ॥ ५७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा त्वजागर्तं पुत्रमूल्यमकल्पयत् ।

गवा सहस्रं धान्याना निष्क्राणां चापि घाससाम् ॥

राजपुत्र घरं देहि दास्यामि स्वसुतं तव ॥ ५८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा रोहितोऽपि प्रादात्सवसनं धनम् ।

दत्त्वा जगाम पितरमृषिपुत्रेण रोहितः ॥

पित्रे निवेदयामास क्रयक्रीतमृषेः सुतम् ॥ ५९ ॥

रोहित उवाच ।

घरुणाय यजस्व त्वं पशुना त्वमस्मभव ॥ ६० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथोवाच हरिश्चन्द्रः पुत्रवाक्यादनन्तरम् ॥ ६१ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

ब्राह्मणा. क्षत्रिया वैश्या राज्ञा पाल्या इति धृतिः ।

विशेषतस्तु घर्णानां गुरवो हि द्विजोत्तमाः ॥ ६२ ॥

घिष्णोरपि हि ये पूज्या मादृशाः कुत एव हि ।

अघज्ञाऽपि येषां स्यान्नृपाणां स्वकुलक्षयः ॥ ६३ ॥

तान्पशून्कृन्वा कृपणं कथं रक्षितुमुत्सहे ।

अहं च ब्राह्मणं कुर्यां पशं नैतद्भि युज्यते ॥ ६४ ॥

घरं हि जातु मरणं न कथंचिद्द्विजं पशुम् ।
करोमि तस्मात्पुत्र त्वं ब्राह्मणेन सुखं व्रज ॥ ६५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतस्मिन्नन्तरं तत्र घागुवाचाशरीरिणी ॥ ६६ ॥

आकाशवागुवाच ।

गौतमीं गच्छ राजेन्द्र ऋत्विग्भिः सपुरोहितः ।
पशुना विप्रपुत्रेण रोहितेन सुतेन च ॥ ६७ ॥
त्वया कार्यः क्रतुश्चैव शुन शेषवध विना ।
क्रतुः पूर्णो भवेत्तत्र तस्माद्याहि महामते ॥ ६८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तच्छ्रुत्वा घवनं शीघ्रं गङ्गामगान्नृपोत्तमः ।
विश्वामित्रेण ऋषिणा वसिष्ठेन पुरोधसा ॥ ६९ ॥
वामदेवेन ऋषिणा तथाऽन्यैर्मुनिभिः सह ।
प्राप्य गङ्गां गौतमीं तां नरमेधाय दाक्षितः ॥ ७० ॥
वेदिमण्डपकुण्डादि यूपपश्वादि चाकरोत् ।
कृत्वा सर्वं यथान्यायं तस्मिन्यज्ञे प्रवर्तिते ॥ ७१ ॥
शुन शेषं पशं यूपे निबभ्याथ समन्त्रकम् ।
घारिभिः प्रोक्षितं दृष्ट्वा विश्वामित्रोऽत्रर्षीदिदम् ॥ ७२ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

देवान्प्रीन्द्वरिश्चन्द्रं रोहितं च विशेषतः ।
अनुजानन्त्विमं सर्वे शुनःशेषं द्विजोत्तमम् ॥ ७३ ॥

येभ्यस्त्वयं हविर्देवो देवेभ्योऽयं पृथक्पृथक् ।
 अनुजानन्तु ते सर्वे शुनःशेषं विशेषतः ॥ ७४ ॥
 घसाभिर्लोमभिस्त्वग्भिर्मांसैः सन्मन्त्रितैर्मखे ।
 अग्नीं होष्यः पशुध्यायं शुनःशेषो द्विजोत्तमः ॥ ७५ ॥
 उपासिताः स्युर्विप्रेन्द्रास्ते सर्वे त्वनुमन्य माम् ।
 गौतमी यान्तु विप्रेन्द्राः स्नात्वा देवान्पृथक्पृथक् ॥ ७६ ॥
 मन्त्रैः स्तोत्रैः स्तुवन्तस्ते मुदं यान्तु शिवे रताः ।
 एनं रक्षन्तु मुनयो देवाश्च हविषो भुजः ॥ ७७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्यूचुश्च मुनयो मेने च नृपसत्तमः ।
 ततो गत्वा शुनःशेषो गङ्गां त्रैलोक्यपावनीम् ॥ ७८ ॥
 स्नात्वा तुष्टाय तान्देवान्ये तत्र हविषो भुजः ।
 ततस्तुष्टाः सुरगणाः शुनःशेषं च ते मुने ॥
 धवदन्त सुराः सर्वे विश्वामित्रस्य शृण्वतः ॥ ७९ ॥

सुरा ऊचुः ।

कन्तुः पूर्णो भवत्वेष शुनःशेषत्थ विना ॥ ८० ॥

ब्रह्मोवाच ।

विशेषेणाथ धरुणध्यावदन्नृपसत्तमम् ।
 ततः पूर्णोऽभवद्रागो नृमेधो लोकविश्रुतः ॥ ८१ ॥
 देवानां च प्रसादेन मुनीनां च प्रसादतः ।
 तीर्थस्य तु प्रसादेन राशः पूर्णोऽभवत्कन्तुः ॥ ८२ ॥

विश्वामित्रः शूनःशेषं पूजयामास संसदि ।

अकरोदान्मतः पुत्रं पूजयित्वा सुरान्तिके ॥ ८३ ॥

ज्यैष्ठ्यं चकार पुत्राणामात्मनः स तु कौशिकः ।

। न मेनिरे ये च पुत्रा विश्वामित्रस्य धामतः ॥ ८४ ॥

शूनःशेषस्य च ज्यैष्ठ्यं ताञ्छशाप स कौशिकः ।

। ज्यैष्ठ्यं ये मेनिरे पुत्राः पूजयामास तान्सुतान् ॥ ८५ ॥

वरुण मुनिरादूर्लम्बदेतत्कथितं मया ।

एतत्सर्वं यत्र ज्ञानं गौतम्या दक्षिणे तटे ॥ ८६ ॥

तत्र तीर्थानि पुण्यानि विल्यातानि सुरादिभिः ।

बहूनि तेषां नामानि मत्तः शृणु महामते ॥ ८७ ॥

हरिश्चन्द्रं शूनःशेषं विश्वामित्रं सरोहितम् ।

इत्याद्यष्ट सहस्राणि तीर्थान्यथ चतुर्दश ॥ ८८ ॥

तेषु स्नानं च दानं च नरमेघफलप्रदम् ।

आख्यातं वाम्य माहात्म्यं तीर्थस्य मुनिसत्तम ॥ ८९ ॥

यः पठेत्पाठयेद्वाऽपि शृणुयाद्वाऽपि मक्तिः ।

अपुत्रः पुत्रमाप्नोति यच्चान्यन्मनसः प्रियम् ॥ ९० ॥

इति श्रौतहापुराणे आदिग्राह्ये म्वयम्बृषिसंवादे
तीर्थमाहात्म्ये विश्वामित्रादिद्वाविंशतिसहस्रतीर्थवर्णनं नाम

चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

गौतमीमाहात्म्ये पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तशतिकाः—५८६६

अथ पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ।

सोमतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

सोमतीर्थमिति ख्यात वितृणा प्रीतिवर्धनम् ।
तत्र वृत्तं महापुण्यं शृणु यत्नेन नारद ॥ १ ॥
सोमो राज्ञाऽमृतमयो गन्धर्वाणा पुराऽभवत् ।
न देवानां तदा देवा मामभ्येत्येदमनुचन् ॥ २ ॥

देवा ऊचुः ।

गन्धर्वैराहृत. सोमो देवाना प्राणद. पुरा ।
तमध्यायन्सुरगणा ऋषयस्त्वतिदुःखिताः ॥
यथा स्यात्सोमो ह्यस्माकं तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ ३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तत्र घाग्विवुधानाह गन्धर्वाः स्त्रीषु कामुकाः ।
तेभ्यो दत्त्वाऽथ मा देवा. सोममाहर्तुमर्हथ ॥ ४ ॥
घाचं प्रत्यूचुरमरास्त्वां दातुं न क्षमा घयम् ।
घिना तेनापि न स्थातुं शक्य नैव त्वघ्या घिना ॥ ५ ॥
पुनर्वागप्रधीद्देवान्पुनरे याम्यहं त्विह ।
अत्र युद्धिर्विधातया क्रियता क्रतुच्छतमः ॥ ६ ॥
गौतम्या दक्षिणे तीरे भवेद्देवागमो यदि ।
मघं तु विप्रयं कृत्वा भायान्तु सुरसत्तमाः ॥ ७ ॥

गन्धर्वाः स्त्रीप्रिया नित्यं पणध्वं तं मया सह ।
 तथेत्युक्त्वा सुरगणाः सरस्वत्या वचःस्थिताः ॥ ८ ॥
 देवदूतै पृथग्देवान्यक्षान्गन्धर्वपन्नगान् ।
 आह्वानं चक्रिरे तत्र पुण्ये दैवगिरौ तदा ॥ ९ ॥
 ततो देवगिरिर्नाम पर्वतस्याभवन्मुने ।
 तत्राऽऽगमन्सुरगणा गन्धर्वा यक्षकिन्नराः ॥ १० ॥
 देवाः सिद्धाश्च ऋषयस्तथाऽर्ष्यौ देवयोनयः ।
 ऋषिभिर्गीतमीर्तारै क्रियमाणे महाध्वरे ॥ ११ ॥
 तत्र देवैः परिवृतः सहस्राक्षोऽभ्यभाषत ॥ १२ ॥

इन्द्र उवाच ।

गन्धर्वानथ संपूज्य सरस्वत्याः समीपतः ।
 सरस्वत्या पणध्वं नो युष्माकममृतात्मना ॥ १३ ॥

ब्रह्मावाच ।

तच्छुक्रवचनात्ते वै गन्धर्वाः स्त्रीषु कामुकाः ।
 सोमं दत्त्वा सुरेभ्यस्तु जग्दुस्तां सरस्वतीम् ॥ १४ ॥
 सोमोऽभवच्चामराणां गन्धर्वाणां सरस्वती ।
 अवसत्तत्र चागोशा तथाऽपि च सुरान्तिके ॥ १५ ॥
 आयाति च रहो नित्यमुपांशु क्रियतामिति ।
 अत एव हि सोमस्य ऋषो भवति नारद ॥ १६ ॥
 उपांशुना वर्तितत्र्यं सोमक्रयण एव हि ।
 ततोऽभवद्देवतानां सोमश्चापि सरस्वती ॥ १७ ॥

गन्धर्वाणां नैव सोमो नैवाऽऽसीञ्च सरस्वती ।
तत्रागमन्सर्व एव सोमार्थं गौतमीतटम् ॥ १८ ॥

गावो देवाः पर्वता यक्षरक्षाः,

सिद्धाः साभ्या मूनयो गुह्यकाश्च ।

गन्धर्वास्ते मरुतः पद्मगाश्च,

सर्वाण्यथो मातरो लोकपालाः ॥

रुद्रादित्या वसवश्चाश्विनौ च,

येऽन्ये देवा यज्ञभागस्य योग्याः ॥ १९ ॥

पञ्चविंशतिमद्यस्तु गङ्गायां संगता मुने ।

पूर्णाहुतिर्यत्र दत्ता पूर्णारयानं तदुच्यते ॥ २० ॥

गौतम्यां संगता यान्तु सर्वाश्चापि यथोदिताः ।

तन्नामधेयतीर्थानि संक्षेपाच्छृणु नारद ॥ २१ ॥

सौमतीर्थं च गान्धर्वं देवतीर्थमतः परम् ।

पूर्णातीर्थं ततः शालं श्रीपर्णासंगमं तथा ॥ २२ ॥

स्वागतासंगमं पुण्यं कुसुमायाश्च संगमम् ।

पुष्टिसंगममःख्यातं कर्णिकासंगमं शुभम् ॥ २३ ॥

वैष्णवीसंगमश्चैव वृशारासंगमस्तथा ।

घासवीसंगमश्चैव शिवशर्या तथा शिल्पी ॥ २४ ॥

कुसुम्बिका उपारथ्या शान्तिजा देवजा तदा ।

अजो वृद्धः सुरो भद्रो गौतम्या सह संगताः ॥ २५ ॥

एते चान्ये च बहवो नर्दानदसहायगाः ।

पृथिव्यां यानि तीर्थानि ह्यगमन्द्देवपर्वते ॥ २६ ॥

सोमार्यं वै तथा चान्येऽप्यागमन्मखमण्डपम् ।
 तानि तीर्थानि गङ्गाया सगतानि यथाक्रमम् ॥ २७ ॥
 नदीरूपेण कान्येव नदरूपेण कानिचित् ।
 सरोरूपेण कान्यत्र स्तवरूपेण कानिचित् ॥ २८ ॥
 तान्येव सर्वतार्थानि विख्यातानि पृथक्पृथक् ।
 तेषु स्नानं जपो होमः पितृनर्पणमेव च ॥ - ६ ॥
 सत्रकामप्रदं पुसा भुक्तिं मुक्तिमाजनम् ।
 एतेषां पठनं चापि स्मरणं वा करोति यः ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णुपुरं जनः ॥ ३० ॥

इति श्रामहापुराणे आदिग्राह्यं स्वयंभुवःपिसवादे तीर्थमाहात्म्ये
 पूर्णादिपञ्चविंशतिनदीदेवनदीनदसगमवर्णनं नाम
 पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥
 गौतमीमाहात्म्ये पञ्चविंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३६ ॥
 आदिनं श्लोकानां समाप्त्यङ्का—७/६६

अथ पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ।

देवदानवानामेत्पर्वतंप्राप्यमन्त्रकरणम्

श्लोकाव ।

प्रवरासगमो नाम श्रेष्ठा चैव महानदी ।

यत्र सिद्धेश्वरो देवः सर्वलोकोपकारकृत् ॥ १ ॥

देवानां दानवानां च संगमोऽभूत्सुदारुणः ।
 तेषां परस्परं वाऽपि प्रीतिश्चाभूत्प्रहामुने ॥ २ ॥
 तेऽप्येव मन्त्रयामासुर्देवा धै दानवा मिथः ।
 मेस्पर्दतमासाथ परस्परहितैषिणः ॥ ३ ॥

देवदैत्या ऊचुः ।

अमृतेनामरत्व स्यादुत्पाद्यामृतमुत्तमम् ।
 विषामः सर्वे एवैते भवामश्चामरा वयम् ॥ ४ ॥
 एकीभूत्वा वयं लोकान्पालयाम सुखानि च ।
 प्राप्स्यामः सगरं हित्वा सगरो दुःखकारणम् ॥ ५ ॥
 प्रीत्या चैवाङ्गितानर्थान्भोक्ष्यामो गतमत्सराः ।
 यतः स्नेहेन वृत्तिर्या साऽस्माकं सुखदा सदा ॥ ६ ॥
 वैपरोत्थं तु यदुवृत्तं न स्मर्तव्यं कदाचन ।
 न च त्रैलोक्यराज्येऽपि कैवत्ये वा सुखमनाक् ॥
 तदूर्ध्वमपि वा यत् निर्धैरत्त्वाद्वाप्यते ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एव परस्परं प्रीताः सन्तो देवाश्च दानवाः ।
 एकीभूताश्च सुप्रीता विमथ्य वरुणालयम् ॥ ८ ॥
 मन्थानं मन्दरं रत्वा रज्जुं हत्वा तु वासुकिम् ।
 देवाश्च दानवा सर्वे ममन्थुर्वरुणालयम् ॥ ९ ॥
 उत्पन्नं च ततः पुण्यममृतं सुरवल्लभम् ।
 निष्पन्ने चामृते पुण्ये ते च प्रोचुः परस्परम् ॥ १० ॥

यामः स्वं स्वमधिष्ठानं कृत्वा कार्याः श्रमं गताः ।
 सर्वे समं च सर्वेभ्यो यथायोग्यं विमज्ज्यताम् ॥ ११ ॥
 यदा सर्वागमो यत्र यस्मिँल्लुगने शुभावहे ।
 विमज्ज्यतामिदं पुण्यममृतं सुरसत्तमाः ॥ १२ ॥
 इत्युक्त्वा ते यद्युः सर्वे दैत्यदानधराक्षसाः ।
 गतेषु दैत्यसंघेषु देवाः सर्वेऽन्वमन्त्रयन् ॥ १३ ॥

देवा ऊचुः ।

गतास्ते रिपवोऽस्माकं दैवयोगादर्दिमाः ।
 रिपूगाममृतं नैव देयं भवति सर्वथा ॥ १४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

बृहस्पतिस्तथेत्याह पुनराह सुरानिदम् ॥ १५ ॥

बृहस्पतिरुवाच ।

न जानन्ति यथा पापा पित्रध्वं च तथाऽमृतम् ।
 अयमेवोचितो मन्त्रो यच्छुभ्रणां परामवः ॥ १६ ॥
 द्वेष्याः सर्वात्मना द्वेष्या इति नीतिविदो विदुः ।
 न विश्वास्या न चाऽऽख्येया नैव मन्त्र्याश्च शत्रवः ॥ १७ ॥
 तेभ्यो न देयममृतं भवेयुरमरास्ततः ।
 अमरेषु च जातेषु तेषु दैत्येषु शत्रुषु ॥
 ताञ्जेतुं नैव शक्यामो न देयममृतं ततः ॥ १८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति संमन्त्र्य ते देवा वाचस्पतिमथाब्रुवन् ॥ १९ ॥

देवा ऊचुः ।

क यामः कुत्र मन्त्रः स्यात्क्व पिबामः क संस्थितिः ।

कुर्मस्तदेव प्रथमं वद वाचस्पते तथा ॥ २० ॥

वृहस्पतिरुवाच ।

यान्तु ब्रह्माणममरा पृच्छन्त्वत्र गतिं पराम् ।

स तु ज्ञाता च वक्ता च दाता चैव पितामहः ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

वृहस्पतेर्वचः श्रुत्वा मदन्तिकमथाऽऽगमन् ।

नमस्य मा सुरा सर्वे तदुवृत्त यन्न्यवेदयन् ॥ २२ ॥

तद्देववचनात्पुत्र तैः सुरैरगमं हरिम् ।

विष्णवे कथितं सर्वं शंभवे विषहारिणे ॥ २३ ॥

अहं विष्णुश्च शम्भुश्चदेवगन्धर्वकिनरैः ।

मेरुकंदरमागत्य न जानन्ति यथाऽसुराः ॥ २४ ॥

रक्षकं च हरिं कृत्वा सोमपानाय तस्थिरे ।

आदित्यस्तत्र विजाता सोमभोज्यानथेतरान् ॥ २५ ॥

सोमो दाताऽमृतं भागं चक्रधृग्रक्षकस्तथा ।

नैव जानन्ति तद्दैत्या दनुजा राक्षसास्तथा ॥ २६ ॥

विना राहु महाप्राहं सैहिकेयं च सोपमम् ।

कामरूपधरो राहुर्मरुतां मध्यमाविशत् ॥ २७ ॥

मरुद्रूपं समास्थाय पानपात्रधरस्तथा ।

ज्ञात्या दिवाकरो दैत्यं तं सोमाय न्यवेदयत् ॥ २८ ॥

तदा तदमृतं तस्मै दैत्यायादैत्यरूपिणे ।

दत्त्वा सोमं तदा सोमो विष्णवे तन्न्यवेदयत् ॥ २९ ॥

विष्णुः पीतामृतं दैत्यं चक्रेषोऽग्रम्य तच्छिरः ।
 विन्देद् वरसा वन्स तन्धिरमृत्वमरं त्वमूर्त् ॥ ३० ॥
 शिरोमात्रविरोनं यद्देवं तदपन्नद्भुवि ।
 देवं तद्दृष्टमृष्टं पतितं दक्षिणे तटे ॥ ३१ ॥
 गौतम्या मनिशार्दूल कम्पयद्धनुधानम् ।
 देहं चान्यमरं पुत्र ददद्भुतनिबानवन् ॥ ३२ ॥
 देहं च शिरसोऽपेक्षि शिरो देहमपेक्षते ।
 उमरं चामरं जातं दैन्यस्त्राय महाबलः ॥ ३३ ॥
 शिरः काये समाविष्टं सर्वात्मज्ञपते सुरान् ।
 तलद्देहमिदं पूर्वं नाशयामो मर्हीगतम् ॥
 तत्रम्ने शंकरं प्राहुर्देवाः सर्वे समंभ्रमा ॥ ३४ ॥

शंकर उवाच ।

मर्हीगतं दैन्यदेहं नाशयस्व सुरोत्तम ।
 त्वं देव कटपासिन्धुः शरणागनरक्षकः ॥ ३५ ॥
 शिरसा नैव युज्येत दैत्यदेहं तथा कुरु ॥ ३६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

प्रेषयामास चेशोऽपि श्रेष्ठां शक्तिं तत्राऽऽत्मनः ।
 मातृभिः सहितां देवीं मातरं लोकपालिनीम् ॥ ३७ ॥
 ईशायुधधरा देवी ईशरालिन्मन्विता ।
 मर्हीगतं यत्र देहं तत्रागाद्ब्रह्मकाक्षिणी ॥ ३८ ॥
 शिरोमात्रं सुराः सर्वे नेरी तत्रैव सान्त्वयन् ।
 देही देव्या पुनस्तत्र युयुधे बहवः सनाः ॥ ३९ ॥

राहुस्तत्र सुरानाह भित्त्वा देहं पुरा मम (!) ।
 अत्राऽऽस्ते रसमुत्कृष्टं तदाकृष्य शरीरतः (?) ॥ ४० ॥
 पृथक्भूते रसे देह प्रवरेऽमृतमुत्तमम् ।
 भस्मीभूयात्क्षणेनैव तस्मात्कुर्वन्तु तत्पुरा ॥ ४१ ॥

ब्रह्मीवाच ।

एतद्राहुवचः श्रुत्वा प्रीतः सर्वेऽसुरारयः ।
 अभ्यविश्वन्नप्रहाणा त्वं ब्रह्मो भूषा मुद्राऽन्वितः ॥ ४२ ॥
 तद्गुदेववचनाञ्छक्तिरीश्वरी या निगद्यते ।
 देहं भित्त्वा दैत्यपतेः सुरशक्तिसमन्विता ॥ ४३ ॥
 आकृष्य शीघ्रमुत्कृष्टं प्रवरं चामृतं वहिः ।
 स्थापयित्वा तु तद्गुदेहं भक्षयामास चाम्बिका ॥ ४४ ॥
 कालरात्रिर्भद्रकाली प्रोच्यते या महाबला ।
 स्थापितं रसमुत्कृष्टं रसाना प्रवरं रसम् (?) ॥ ४५ ॥
 व्यस्रवत्स्थापितं तत्तु प्रघरा साऽभवन्नदी ।
 भारुष्टममृतं चैत्र स्थापितं साऽप्यभक्षयत् ॥ ४६ ॥
 ततः श्रेष्ठा नदी जाता प्रघरा चामृता शुभा ।
 राहुदेहसमुद्भूता रुद्रशक्तिसमन्विता ॥ ४७ ॥
 नदीनां प्रघरा रम्या चामृता प्रेरिता तथा ।
 तत्र पञ्च सहस्राणि तीर्थानि गुणवन्ति च ॥ ४८ ॥
 तत्र शंभुः स्वयं तस्यै सर्वदा सुरपूजितः ।
 तस्यै तुष्टाः सुराः सर्वे देव्यै नये पृथक्पृथक् ॥ ४९ ॥
 घरान्द्रदुर्मुदा युक्ता यथा पूजामवाप्स्यति ।
 शंभुः सुरपतिलोके तथा पूजामवाप्स्यति ॥ ५० ॥

निवासं कुरु देवि त्वं लोकानां हितकाम्यया ।
सदा तिष्ठ रसेशानि सर्वेषां सर्वसिद्धिदा ॥ ५१ ॥
स्तवनात्कीर्तनाद्भवानात्सर्वकामप्रदायिनी ।
त्वां नमस्यन्ति ये भक्त्या किञ्चिदापेक्ष्य सर्वदा ॥ ५२ ॥
तेषां सर्वाणि कार्याणि भवेयुर्देवताज्ञया ।
शिवशक्त्योर्यतस्तस्मिन्निवासोऽभूत्सनातनः ॥ ५३ ॥
अतो यदग्नि मुनयो निवासपुरमित्यदः ।
प्रवराया पुरा देवाः सुप्रीतास्ते घरान्ददुः ॥ ५४ ॥
गङ्गायाः संगमो यस्ते विल्यातः सुरवल्लभः ।
तत्राऽऽप्लुतानां सर्वेषां भुक्तिर्वा मुक्तिरेव च ॥ ५५ ॥
यद्वाऽपि मनसः काम्यं देवानामपि दुर्लभम् ।
म्यात्तेषां सर्वमेवेह एवं दत्त्वा सुरा ययुः ॥ ५६ ॥
ततः प्रभृति तर्त्तार्थं प्रवरासंगमं विदुः ।
प्रेरिता देवदेवेन शक्तिर्या प्रेरिता तु सा ॥ ५७ ॥
अमृता सैव विल्याता प्रवरैश्च महानदो ॥ ५८ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मणे स्वयंभुःपि सखादे शिवप्रेरितामृता-
संगमादितार्थवर्णनं नाम पञ्चदशतमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

गौतमीमाहात्म्ये सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

आदतः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५१५७

अथ सप्तधिकशततमोऽध्यायः ।

वृद्धासंगमतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

वृद्धासंगममाख्यातं यत्र वृद्धेश्वरः शिवः ।
तस्याऽऽख्यानं प्रवक्ष्यामि शृणु पापप्रणाशनम् ॥ १ ॥
गौतमो वृद्ध इत्युक्तो मुनिरासीन्महातपाः ।
यदा पुराऽभवद्बालो गौतमस्य सुतो द्विजः ॥ २ ॥
अनासः स पुरोत्पन्नस्तस्माद्विरृतरूपधृक् ।
स वैराग्याज्जगामाथ देशं तीर्थमितस्ततः ॥ ३ ॥
उपाध्यायेन नैवाऽऽर्साह्वजितस्य समागमः ।
शिष्यैरन्यैः सहाध्यायो लज्जितस्य च नाभवत् ॥ ४ ॥
उपनीतः कथंचिच्च पित्रा वै गौतमेन सः ।
एतावता गौतमोऽपि व्यगमच्चरितुं बहिः ॥ ५ ॥
एवं बह्वृतिषे काले ब्रह्ममात्रा धृते द्विजे ।
नैव चाध्ययनं तस्य संजातं गौतमस्य हि ॥ ६ ॥
नैव शास्त्रस्य चाभ्यासो गौतमस्याभवत्तदा ।
अग्निकार्यं ततश्चक्रे नित्यमेव यतव्रतः ॥ ७ ॥
गायत्र्यभ्यासमात्रेण ब्राह्मणो नामधारकः ।
अग्न्युपासनमात्रं च गायत्र्यभ्यसनं तथा ॥ ८ ॥
एतावता ब्राह्मणत्वं गौतमस्याभवन्मुने ।
उपासतोऽग्निं विधिवद्गायत्रां च महात्मनः ॥ ९ ॥

तस्याऽऽयुर्ववृधे पुत्र गौतमस्य चिरायुष ।
 न दारसग्रह लेभे नैव दाताऽस्ति कन्यकाम् ॥ १० ॥
 तथा वरस्तीर्थदेशे घनेषु विविधेषु च ।
 आश्रमेषु च पुण्येषु अटन्नास्ते स गौतम ॥ ११ ॥
 एव ब्रह्मन्शीतगिरीमाश्रित्याऽऽस्ते स गौतम ।
 तत्रापश्यद्गुहा रम्या बह्वाविट्पमालिनीम् ॥ १२ ॥
 तत्रोपविश्य विप्रेन्द्रो घस्तु समकरोन्मतिम् ।
 विन्तयस्तु प्रविष्टोऽसावपश्यत्स्त्रियमुत्तमाम् ॥ १३ ॥
 शिथिलाङ्गीमथ ऋशा वृद्धा च तपसि स्थिताम् ।
 ब्रह्मचर्येण घर्तन्ती विरागा रहसि स्थिताम् ॥ १४ ॥
 स ता दृष्ट्या मुनिश्रेष्ठो नमस्काराय तस्थिवान् ।
 नमस्यन्त मुनिश्रेष्ठ त गौतममचार्यत् ॥ १५ ॥

वृद्धोवाच ।

गुरुस्त्व भविता मह्य न मा वन्दितुमर्हसि ।
 आयुर्विद्या धन कीर्तिधर्म स्वर्गादिक च यत् ॥
 तस्य नश्यति वै सर्वं य नमस्यति वै गुरु ॥ १६ ॥

प्रह्लोवाच ।

वृनाञ्जलिपुटस्ता वै गौतम प्राह विस्मत ॥ १७ ॥

गौतम उवाच ।

तपस्विनी त्व वृद्धा च गुणज्येष्ठा च भामिनी ।
 अल्पविशस्त्वल्पवया अह तव गुरु कथम् ॥ १८ ॥

वृद्धोवाच ।

भार्ष्टिपेणप्रियपुत्र भृत्तध्वज इति ध्रुतः ।

गुणवान्मतिमाञ्शूरः क्षत्रधर्मपरायणः ॥ १६ ॥

स कदाचिद्धन प्रायान्मृगयाकृष्टचेतनः ।

विश्राममकरोदस्या गुहाया स ऋतध्वजः ॥ २० ॥

युवा स मतिमान्दक्षो बलेन महता वृत- ।

त विश्रान्त नृपवरमप्सरा ददृशे तत ॥ २१ ॥

गन्धर्वराजस्य सुता सुश्यामा इति विश्रुता ।

ता दृष्ट्वा चकमे राजा राजानं चकमे च सा ॥ २२ ॥

इति क्रीडा समभवत्तया राज्ञो महामते ।

निवृत्तकामो राजेन्द्रस्तामापृच्छ्याऽऽगमद्गृहम् ॥ २३ ॥

उत्पन्नाऽहं ततस्तस्यां सुश्यामायां महामते ।

गच्छन्ती मा तदा माता इदमाह तपोधन ॥ २४ ॥

सुश्यामोवाच ।

यस्त्वस्या प्रविशेद्ध्रे स ते भर्ता भविष्यति ॥ २५ ॥

वृद्धोवाच ।

इत्युक्त्वा सा जगामाथ माता मम महामते ।

तस्मादत्र प्रविष्टस्त्वं पुमान्नान्यः कदाचन ॥ २६ ॥

सहस्राणि तथाऽशीर्ति हृत्वा राज्यं पिता मम ।

अत्रैव च तपस्तप्त्वा ततः स्वर्गमुपेयिषान् ॥ २७ ॥

स्वर्गं यातेऽपि पितरि सहस्राणि तथा दश ।

वर्षाणि मुनिशार्दूल राज्यं हृत्वा तथा परः ॥ २८ ॥

स्वर्गे यातो मम भ्राता अहमत्रैव संस्थिता ।

अहं ब्रह्मन्नान्यवृत्ता न माता न पिता मम ॥ २९ ॥

अहमात्मेश्वरी ब्रह्मन्निविष्टा क्षत्रकन्यका ।

तस्माद्भुजस्व मां ब्रह्मन्व्रतस्थां पुरुषार्थिनीम् ॥ ३० ॥

गीतम उवाच ।

सहस्रायुरहं भद्रे मत्तस्त्वं धयसाऽधिका ।

अहं बालस्त्व तु वृद्धा नैवायं घटते मिथः ॥ ३१ ॥

वृद्धोवाच ।

त्वं मर्ता मे पुरा दिष्टो नान्यो भर्ता मतो मम ।

धात्रा दत्तस्ततस्त्वं मां न निराकर्तुमर्हसि ॥ ३२ ॥

अथवा तैच्छसि मां त्वमप्रदुष्टामनुग्रताम् ।

ततस्त्यक्ष्यामि जीवं मे श्दानो तव पश्यतः ॥ ३३ ॥

अपेक्षिताप्राप्तितो हि देहिनां मरणं धरम् ।

अनुरक्तजनत्यागे पातकान्तो न विद्यते ॥ ३४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

वृद्धायास्तद्वचः श्रुत्वा गौतमो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३५ ॥

गीतम उवाच

अहं तपोधिरहिता विद्याहीनो हार्किचनः ।

नाहं धरो हि योग्यस्ते कुरूपो भोगवर्जितः ॥ ३६ ॥

अनासोऽहं किं करोमि अतपोविद्य एव च ।

तस्मात्सु रूपं सुविद्यामापाद्य प्रथमं शुभे ॥

पश्चात्ते घवनं कार्यं ततो वृद्धाऽब्रवीद्बुद्धिजम् ॥ ३७ ॥

वृद्धोवाच ।

मया सरस्वती देवी तोषिता तपसा द्विज ।
तथैवाऽऽपो रूपवत्यो रूपदाताऽग्निरेव च ॥ ३८ ॥
तस्माद्वागीश्वरी देवी सा ते विद्यां प्रदास्यति ।
अग्निश्च रूपवान्देवस्तव रूपं प्रदास्यति ॥ ३९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त्वा गौतमं तं वृद्धोवाच विभावसुम् ।
प्रार्थयित्वा सुविद्यं तं सुरूपं चाकरोन्मुनिम् ॥ ४० ॥

ततः सुविद्यः सुभगः सुकान्तो,

वृद्धां स पत्नीमकरोत्प्रीतियुक्तः ।

तया स रेमे बहुला मनोज्ञया,

समाः सुप्तं प्रीतमना गुहायाम् ॥ ४१ ॥

कदाचित्तत्र घसतोदंप्तयोर्मदतोर्गिरी ।

गुहायां मुनिशार्दूल आजग्मुर्मनयोऽमलाः ॥ ४२ ॥

घसिष्ठवामदेवाद्या य चान्ये च महर्षयः ।

भ्रमन्तः पुण्यतीर्थानि प्राप्नुवंस्तस्य तां गुहाम् ॥ ४३ ॥

आगतांस्तानृषीञ्जात्वा गौतमः सह भार्यया ।

सत्कारमकरोत्तेषां जहसुस्तं च केचन ॥ ४४ ॥

ये बाला यौवनोन्मत्ता घयसा ये च मध्यमाः ।

वृद्धां च गौतमं प्रेक्ष्य जहसुस्तत्र केचन ॥ ४५ ॥

शृणुय ऊचुः ।

पुत्रोऽयं तव पौत्रो वा वृद्धे को गौतमोऽभवत् ।

सत्यं घदस्य कल्याणि इत्येवं जहसुर्द्विजाः ॥ ४६ ॥

विपं वृद्धम्य युवती वृद्धाया अमृतं युवा ।
इष्टानिष्टसमायोगो दृष्टोऽस्माभिरहो चिरात् ॥ ४७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्येवमूचिरे केचिद्दंपत्योः शृण्वतोस्तदा ।
एवमुक्त्वा कृताविध्या ययुः सर्वे महर्षयः ॥ ४८ ॥
ऋषीणा चचनं ध्रुत्वा उमावपि सुदुःखितौ ।
लज्जितौ च महाप्राज्ञौ गौतमो भार्यया सह ॥
पप्रच्छ मुनिशार्ङ्गलमगस्त्यमृपिसत्तमम् ॥ ४९ ॥

गौतम उवाच ।

को देशः किमु तीर्थं वा यत्र श्रेयः समाप्यते ।
शांभवेव महाप्राज्ञ भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ ५० ॥

अगस्त्य उवाच ।

वदद्मिर्मुनिभिर्ब्रह्मन्मया श्रुतमिदं ध्रुवः ।
सर्वं कामास्तत्र पूर्णं गौतम्या नात्र संशयः ॥ ५१ ॥
तस्माद्गच्छ महाबुद्धे गौतमी पापनाशिनीम् ।
अहं त्वामनुयाम्यामि यथेच्छसि, तथा कुरु ॥ ५२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वाऽगस्त्यवाक्यं वृद्धया गौतमोऽभ्यगात् ।
तत्र तेषु तपस्तीर्त्रं पश्यन् स भगवानृषिः ॥ ५३ ॥
स्फुटि चकार देवस्य शंभोर्विष्णोस्तथैव च ।
गङ्गां च तोषयामास भार्यायं भगवानृषिः ॥ ५४ ॥

गौतम उवाच ।

खिन्नात्मनामत्र भवे त्वमेव शरणं शिवः ।
 मरुभूमाधध्वगानां विटर्षीव प्रियायुतः ॥ ५५ ॥
 उच्चावचानां भूतानां सर्वथा पापनोदनः ।
 सस्यानां घनवत्कृष्ण त्वमवग्रहशोपिणाम् ॥ ५६ ॥
 वैकुण्ठदुर्गानि श्रेणिस्त्वं पीयूषतरङ्गिणी ।
 अधोगतानां तप्तानां शरणं भव गौतमि ॥ ५७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततस्तुष्टाऽवदद्वाक्यं गौतमं वृद्धया युतम् ।
 शरणागतदीनार्ते शरण्या गौतमी मुदा ॥ ५८ ॥

गौतम्युवाच ।

अभिपिञ्चस्व भार्यां त्वं मज्जलैर्मन्त्रसयुतैः ।
 कलशैरपचारैश्च ततः पत्नी तव प्रिया ॥ ५९ ॥
 सुरूपा चारुसर्वाङ्गी सुभगा चारुलोचना ।
 सर्वलक्षणसंपूर्णा रम्यरूपमवाप्स्यति ॥ ६० ॥
 रूपयत्या पुनस्त्वं वै भार्यया चाभिपेक्षितः ।
 सर्वलक्षणसंपूर्णः कान्तं रूपमवाप्स्यसि ॥ ६१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेति गाङ्गावचनाद्यथोक्तं तौ चक्रतुः ।
 सुरूपतामुभौ प्राप्ता गौतम्याश्च प्रसादतः ॥ ६२ ॥
 अभिपेक्षोदकं यद्य सा नदी समजायत ।
 तस्या नाम्ना तु विख्याता वृद्धाया मुनिसत्तम ॥ ६३ ॥

वृद्धा नदीतिविख्याता गौतमोऽपि तथोच्यते ।
 वृद्धगौतम इत्युक्त ऋषिभिः समवासिभिः ॥
 वृद्धा तु गौतमी प्राह गङ्गा प्रत्यक्षरूपिणीम् ॥ ६४ ॥

वृद्धोवाच ।

मन्नाम्नीयं नदी देवि वृद्धा चेत्यभिधीयताम् ।
 त्वया च संगमस्तस्यास्तस्यास्तार्थमनुत्तमम् ॥ ६५ ॥
 रूपसौभाग्यसंपत्तिपुत्रपौत्रप्रवर्धनम् ।
 आयुरारोग्यकल्याणं जयप्रीतिविवर्धनम् ॥
 स्नानदानादिहोमैश्च पितृणां दावनं परम् ॥ ६६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अस्त्रिवत्याह च तां गङ्गा सुवृद्धां गौतमप्रियाम् ।
 गौतमस्यापितं लिङ्गं वृद्धानाम्नेव कर्तितम् ॥ ६७ ॥
 तत्रैव च मुदं प्राप्तो वृद्धया मुनिसत्तमः ।
 तत्र स्नानं च दानं च सर्वाभीष्टप्रदायकम् ॥ ६८ ॥
 ततः प्रभृति तर्क्षीयं वृद्धासंगममुच्यते ॥ ६९ ॥

ति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मणे तीर्थमाहात्म्ये वृद्धासंगमाद्युभयतट-
 सप्तदशतीर्थवर्णनं नाम सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

गौतमीमाहात्म्येऽष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

आदित श्लोकानां सम्प्रत्यङ्का — ६०२६

अथाष्टाधिकशततमोऽध्यायः ।

इलातीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

इलातीर्थमिति ख्यात सर्वसिद्धिकरं नृणाम् ।
ब्रह्महत्यादिपापाना पावनं सर्वकामदम् ॥ १ ॥
वैवस्वतान्वये जात इलो नाम जनेश्वर ।
महत्या सेनया सार्धं जगाम मृगयावनम् ॥ २ ॥
परिवन्नाम गहनं बहुव्यालसमाकुलम् ।
नानाकारद्विजयुतं विटर्षः परिशोभितम् ॥ ३ ॥
घनेचरं नृपश्रेष्ठो मृगयागतमानसः ।
तत्रैव मतिमाधत्त इलोऽमात्यानघात्रवोत् ॥ ४ ॥

इल उवाच ।

गच्छन्तु नगरं सर्वे मम पुत्रेण पालितम् ।
देशं कौशं बलं राज्यं पालयन्तु पुनश्च तम् ॥ ५ ॥
वसिष्ठोऽपि तथा यातु भाश्याग्नीन्पितृव नः ।
पत्नीभिः सहितो धीमानरण्येऽहं वसाम्यथ ॥ ६ ॥
वरण्यभोगभुग्भिश्च घाजिवारणमानुषैः ।
मृगयाशीलिभिः कौश्रियान्तु सर्व इतः पुरीम् ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा ययुस्तेऽपि स्वयं प्रायाच्छुनैर्गिरिम् ।
 हिमपन्तं रत्नमयं घसस्तक्र इलो नृप ॥ ८ ॥
 ददर्श कदरं तत्र नानारत्नविचित्रितम् ।
 तत्र यक्षेश्वरं कश्चित्समन्युरिति विश्रुतं ॥ ९ ॥
 तस्य भार्या समानाम्नी भर्तुर्व्रतपरायणा ।
 तस्मिन्वसत्यसौ यक्षो रमणीये नगोत्तमे ॥ १० ॥
 मृगरूपेण व्यचरद्भार्यया स महामतिः ।
 स्वेच्छया स्ववने यक्षं क्रीडते नृत्यगीतकैः ॥ ११ ॥
 इत्थं स यक्षो जानाति मृगरूपधरोऽपि च ।
 इलस्तु तं न जानाति कदरं यक्षपालितम् ॥ १२ ॥
 यक्षस्य गेहं विपुलं नानारत्नविचित्रितम् ।
 तत्रोपविष्टो नृपतिर्महत्या सेनया वृतः ॥ १३ ॥
 घासं चक्रे स तत्रैव गेहे यक्षस्य धीमतः ।
 स यक्षोऽधर्मकोपेन भार्यया मृगरूपधृक् ॥ १४ ॥
 इलं जेतुं न शक्नोमि याचितो न ददाति च ।
 हतं गेहं ममानेन किं करोमीत्यचिन्तयत् ॥ १५ ॥
 युधि मत्तं कथं हन्या चेति स्थित्वा स यक्षराट् ।
 आत्मीयान्प्रेषयामास यक्षाञ्जूरान्धनुर्धरान् ॥ १६ ॥

यक्ष उवाच ।

युद्धे जित्वा च राजानमिलमुद्धतदन्तिनम् ।
 गृहाद्यथाऽन्यतो याति मम तत्कर्तुं महथं ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यक्षेश्वरस्य तद्वाक्याद्यक्षास्ते युद्धदुर्मदाः ।
 इलं गत्वाऽद्भुवन्सर्वे निर्गच्छास्माद्गुहालयात् ॥ १८ ॥
 न चेद्यद्वात्परिभ्रष्टः पलाय्य क्व गमिष्यसि ।
 तद्यक्षवचनात्कीपायुद्धं चक्रे स राजराट् ॥ १९ ॥
 ।जत्वा यक्षान्वहुविधानुवास दश शर्वरीः ।
 यक्षेश्वरो मृगो भूत्वा भार्ययाऽपि घने वसन् ॥ २० ॥
 हृतमेहो घन प्राप्नो हृतभृत्यः स यक्षिणीम् ।
 प्राह चिन्तापरो भूत्वा मृगीरूपधरा प्रियाम् ॥ २१ ॥

यक्ष उवाच ।

राजाऽयं दुर्मनाः फान्ते व्यसनासक्तमानसः ।
 कथमायाति विपदं तत्रोपायो विचिन्त्यताम् ॥ २२ ॥
 पापधिष्यसनान्तानि राज्यान्धखिलभूभुजाम् ।
 प्रापयोमाचन सुभ्रूर्मृगी भूत्वा मनोहरा ॥ २३ ॥
 प्रविशेत्तत्र राजाऽयं स्त्री भविष्यत्यसंशयम् ।
 करणीयं त्वया भद्रे न चैतद्युज्यते मम ॥
 ब्रह्मं तु पुरुषो येन त्वं पुनः स्त्री च यक्षिणी ॥ २४ ॥

यक्षिण्युवाच ।

कथं त्वया न गन्तव्यमुपाचनमनुत्तमम् ।
 गतेऽपि त्वयि को दोषस्तन्मे कथय तत्त्वतः ॥ २५ ॥

यक्ष उवाच ।

हिमवन्पर्वतश्रेष्ठ उमया सहित शिव ।
 देवैर्गणैरनुवृतो विचचार यथासुखम् ॥
 पार्वती शकर प्राह कदाचिद्रहसि स्थितम् ॥ २६ ॥

पार्वत्युवाच ।

स्त्राणामेष स्वभावोऽस्ति रत गोपायित भवेत् ।
 तस्मान्मे नियत देशमाज्ञया रक्षित तव ॥ २७ ॥
 देहि मे त्रिदशान उमावनमिति श्रुतम् ।
 विना त्वया गणेशेन कार्तिकेयेन नन्दिना ॥ २८ ॥
 यस्त्वत्र प्रविशेन्नद्य स्नात्स्व तस्य भवेदिति ॥ २९ ॥

यक्ष उवाच ।

इत्याज्ञोमावने दत्ता प्रसन्नेनेन्दुमौलिना ।
 किं करोमि पुमान्कान्ते त्वया प्रणयनार्दित ॥
 तस्मान्मया न गन्तव्यमुमाया वनमुत्तमम् ॥ ३० ॥

ग्रहोवाच ।

तद्द्वर्तुवचन श्रुत्वा यक्षिणा कामरूपिणी ।
 मृगां भूत्वा विशालाक्षी इलस्य पुरतोऽभवत् ॥ ३१ ॥
 यक्षस्तु सस्थितस्तत्र ददर्शले मृगां तदा ।
 मृगायासकचिस्ती वै मृगां दृष्ट्वा विशेषत ॥ ३२ ॥
 एक एव ह्यारूढो निर्ययौ ता मृगामनु ।
 साऽऽकर्षत शनैस्त तु राजान मृगायाकुलम् ॥ ३३ ॥

शनैर्जगाम सा तत्र यदुमावनमुच्यते ।
 अदृश्या तु मृगी तस्मै दशयन्तो क्वचित्क्वचित् ॥ ३४ ॥
 तिष्ठन्ती चैव गच्छन्ती धावन्ती च विभीतयत् ।
 हरिणी चपलाक्षी सा तमाकर्षदुमावनम् ॥ ३५ ॥
 अनुप्राप्तो हयारूढस्तत्प्राप स उमावनम् ।
 उमावन प्रविष्टं तं ज्ञात्वा सा यक्षिणी तदा ॥ ३६ ॥
 मृगीरूप परित्यज्य यक्षिणी कामरूपिणी ।
 दिव्यरूपं समास्थाय चाशोकतटसंनिधौ ॥ ३७ ॥
 तच्छाखालम्बितकरा दिव्यगन्धानुलेपना ।
 दिव्यरूपधरा तन्वी कृतकार्या समा तदा ॥ ३८ ॥
 हसन्ती नृपतिं प्रेक्ष्य ध्रान्तं हयगतं तदा ।
 मृगीमालोकयन्त तं चपलाक्षमिलं तदा ॥ ३९ ॥
 भर्तृवाक्यमशेषेण स्मरन्ती प्राह भूमिपम् ॥ ४० ॥

समोवाच ।

हयारूढाऽवला तन्वि क एकैव तु गच्छसि ।
 पुरुषस्य च वेपेण इले कमनुयास्यसि ॥ ४१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इलेति घवनं ध्रुत्वा राजाऽसौ क्रोधमूर्छितः ।
 यक्षिणीं भर्त्सयित्वाऽसौ तामपृच्छन्मृगीं पुनः ॥ ४२ ॥
 तथाऽपि यक्षिणी प्राह इले किमनुषोक्षसे ।
 इलेति घवनं ध्रुत्वा धृतचापो ह्यस्थितः ॥ ४३ ॥

कुपितो दर्शयामास त्रैलोक्यविजयी धनुः ।
 पुनः सा प्राह नृपतिं महात्मानमिले स्वयम् ॥ ४४ ॥
 प्रेक्षस्व पश्चान्मां ब्रूहि असत्यां सत्यवादिनीम् ।
 तदा चाऽऽलोकयद्राजा स्तर्ना तुङ्गा भुजान्तरे ॥ ४५ ॥
 किमिदं मम संजातमित्येव चकितोऽभवत् ॥ ४६ ॥

इलोवाच ।

किमिदं मम संजातं जानीते भवती स्फुटम् ।
 वद सर्वं यथातथ्यं त्वं का वा वद सुव्रते ॥ ४७ ॥

यक्षिण्युवाच ।

हिमवत्कंदरश्रेष्ठे समन्युर्वसते पतिः ।
 यक्षाणामधिपः श्रामांस्तद्धार्याऽहं तु यक्षिणी ॥ ४८ ॥
 यत्कंदरे भवात्राजा तूपविष्टः सुशीतले ।
 यस्य यक्षा हता मोहात्त्वया हि संगरं विना ॥ ४९ ॥
 ततोऽहं निर्गमार्थं ते मृगी भूत्वा उमाचनम् ।
 प्रविष्टा त्वं प्रविष्टोऽसि पुरा प्राह महेश्वरः ॥ ५० ॥
 यस्त्वत्र प्रविशेन्मन्दः पुमान्स्त्रीत्वमवाप्स्यति ।
 तस्मात्स्त्रीत्वमयाप्तोऽसि न त्वं दुःखितुमर्हसि ॥
 प्रौढोऽपि कोऽत्र जानाति विचित्रमघितयताम् ॥ ५१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यक्षिणीवचनं श्रुत्वा हयान्दृष्टदाऽपतत् ।
 तमाश्वास्य पुनः सैव यक्षिणी वाक्यमब्रवीत् ॥ ५२ ॥

यक्षिण्युवाच ।

स्त्रीत्वं जातं जातमेव न पुंस्त्व कर्तुमर्हसि ।
गृहाण विद्यां स्त्रीयोग्यां नृत्यं गीतमलं कृतिम् ॥
स्त्रीलालित्य स्त्रीविलासं स्त्रीकृत्यं सर्वमेव तत् ॥ ५३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इला सर्वमथावाप्य यक्षिणीं वाक्यमत्रर्वात् ॥ ५४ ॥

इलोवाच ।

को वा भर्ता किं तु कृत्यं पुनः पुंस्त्वं कथं भवेत् ।
एतद्ददस्व कल्याणी दुःखार्ताया विशेषतः ॥
आर्तानामार्तिशमनाच्छ्रेयो नाभ्यधिकं क्वचित् ॥ ५५ ॥

यक्षिण्युवाच ।

यधः सोमसुतो नाम घनादस्माच्च पूर्वतः ।
आश्रमस्तस्य सुभगे पितरं नित्यमेप्यति ॥ ५६ ॥
अनेनैव पथा सोमं पितरं स युधो ब्रह्मः ।
द्रष्टुं याति ततो नित्यं नमस्कृतुं तथैव च ॥ ५७ ॥
यदा याति युधः शान्तस्तदाऽऽत्मानं च दर्शय ।
तं दृष्ट्वा त्वं तु सुभगे सर्वकामानवाप्स्यसि ॥ ५८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तामाश्वास्य ततः सुभूर्पक्षिण्यन्तरधीयत ।
यक्षिणी सा तमानष्ट यक्षोऽपि सुखमाप्तवान् ॥ ५९ ॥
इलसैन्यं च तत्राऽऽसीत्तदुगतं च यथामुखम् ।
उमावतस्थिता चेलगायन्तो नृत्यतो पुनः ॥ ६० ॥

मर्त्रामावमनुचेष्टन्ती स्मरन्ती कर्मणो गतिम् ।

कदाचिन्क्रियमाणे तु इलया नृत्यकर्मणि ॥ ६१ ॥

तामपश्यद्बुधो धीमान्पितरं गन्तुमुद्यतः ।

इला दृष्ट्वा गर्तित्यक्त्वा तामागत्यार्वाद्बुधः ॥ ६२ ॥

बुध उवाच ।

मार्या भव मम स्वस्या सर्वाभ्यन्त्र प्रिया भव ॥ ६३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

बुधवाक्यमिला मक्त्या त्वमिनन्ध तथाऽकरोत् ।

स्मृत्वा च यस्मिन्वाक्यं ततस्तुष्टाऽभवन्नुने ॥ ६४ ॥

बुधो रेमे तथा प्रीत्या नीत्वा स्वस्थाननुत्तमम् ।

सा चापि सर्वभावेन तोषयामास तं पतिम् ॥

ततो बहुतिथे काले बुधस्तुष्टोऽवदत्प्रियाम् ॥ ६५ ॥

बुध उवाच ।

किं नै श्रेयं मया भद्रे प्रिय यन्ननसि स्थितम् ॥ ६६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्वाक्यसमकालं तु पुत्रं देहीत्यभाषत ।

इला बुधं सोमसुतं प्रीतिमन्नं प्रियं तथा ॥ ६७ ॥

बुध उवाच ।

अनोरनेतन्मदीयं तथा प्रीतिसनुद्भवम् ।

पुत्रस्ने मविता तस्मान्सञ्चिथो लोकविधुनः ॥ ६८ ॥

सोमवंशकरं श्रीमानाश्रिन्य इव तैजसा ।

बुद्ध्या बृहस्पतिसनः क्षनया पृथिर्वात्मनः ॥ ६९ ॥

धीर्येणाऽऽजौ हरिरिव कोपेन हुतभुग्यथा ॥ ७० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तस्मिन्नुत्पद्यमाने तु बुधपुत्रे महात्मनि ।

जयशब्दश्च सर्वत्र त्वासीच्च सुरवेश्मनि ॥ ७१ ॥

बुधपुत्रे समुत्पन्ने तत्राऽऽजमुः सुरैश्वराः ।

अहमप्यागमं तत्र मुदा युक्ती महामते ॥ ७२ ॥

जातमात्रः सुतो रावमकरोत्स पृथुस्वरम् ।

तेन सर्वेऽप्यवोचन्वै संगता ऋषयः सुराः ॥ ७३ ॥

यस्मात्पुरू रघोऽस्येति तस्मादेव पुरूरवाः ।

स्यादित्येवं नाम चक्रुः सर्वे संतृप्तमानसाः ॥ ७४ ॥

बुधोऽप्यध्यापयामास क्षात्रविद्यां सुतं शुभाम् ।

धनुर्वेदं सप्रयोगं बुधः प्रादात्तदाऽऽत्मजे ॥ ७५ ॥

स शीघ्रं वृद्धिमगमच्छुक्लपक्षे यथा शशी ।

स मातरं दुःखयुतां सर्माक्ष्येलां महामतिः ॥

नमस्याथ विनीतात्मा इलामैलोऽब्रवीदिदम् ॥ ७६ ॥

ऐल उवाच ।

बुधो मातर्मम पिता तव भर्ता प्रियस्तथा ।

अहं च पुत्रः कर्मण्यः कस्मात्ते मानसो ज्वरः ॥ ७७ ॥

इलोवाच ।

सत्यं पुत्र बुधो भर्ता त्वं च पुत्रो गुणाकरः ।

भर्तृप्रवृत्ता विन्ता न ममास्ति कदाचन ॥ ७८ ॥

तथाऽपि पूर्वजं किंचिद्दुःखं स्मृत्वा पुनः पुनः ।
चिन्तयेयं महायुद्धे ततो मातरमब्रवीत् ॥ ७६ ॥

ऐल उवाच ।

निवेदयस्व मे मातस्तदेव प्रथमं मम ॥ ८० ॥

ब्रह्मोवाच ।

इला चैनमुवाचेदं रहोवाचं कथं वदे ।

तथाऽपि पुत्र ते वच्मि पित्रोः पुत्रो यतो गतिः ॥

मग्नानां दुःखपाथोन्धो पुत्रः प्रवहणं परम् ॥ ८१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तन्मातृवचनं श्रुत्वा विनीतः प्राह मातरम् ।

पादयोः पतितश्चापि वद् मातर्यथा तथा ॥ ८२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

सा पुरुरवसं प्राह इश्वाकृणां तथा कुलम् ।

तत्रोत्पत्तिं स्वस्य नाम राज्यप्रार्तिं प्रियान्सुतान् ॥ ८३ ॥

पुरोधसं वसिष्ठं च प्रियां मार्यां स्वकं पदम् ।

घननिर्याणमेवाथ अमात्यानां पुरोधसः ॥ ८४ ॥

प्रेषणं च नगर्यां तां मृगयासक्तिमेव च ।

हिमवत्कंदरुगतिं यज्ञेश्वरगृहे गतिम् ॥ ८५ ॥

उमावनप्रवेशं च स्त्रीत्वप्राप्तिमशेषतः ।

महेश्वराज्ञया तत्र चाप्रवेशं नरस्य तु ॥ ८६ ॥

यक्षिर्णावाक्पमप्यस्य वरदानं तथैव च ।

शुधप्रार्तिं तथा प्रीतिं पुत्रोत्पत्त्याद्यशेषतः ॥ ८७ ॥

कथयामास तत्सर्वं ध्रुत्वा मातरमप्रवात् ।
 पुरुरवा किं करोमि किं कृत्वा सुकृतं भवेत् ॥ ८८ ॥
 एतावता ते तृप्तिश्चेदलमेतेन चाग्निके ।
 यदप्यन्यन्मनोवर्ति तदप्याज्ञापयस्व मे ॥ ८९ ॥

इलोवाच ।

इच्छेय पुस्त्वमुत्कृष्टमिच्छेयं राज्यमुत्तमम् ।
 अभियेकं च पुत्राणां तव चापि विशेषतः ॥ ९० ॥
 दानं दातुं च यष्टुं च मुक्तिमार्गस्य धीक्षणम् ।
 सर्वं च कर्तुमिच्छामि तव पुत्र प्रसादतः ॥ ९१ ॥

पुत्र उवाच ।

उपायं त्वा तु पृच्छामि येन पुंस्त्वमवाप्स्यसि ।
 तपसो वाऽन्यतो वाऽपि वदस्व मम तत्त्वतः ॥ ९२ ॥

इलोवाच ।

बुधं त्वं पितरं पृच्छ गत्वा पुत्र यथार्थवत् ।
 स तु सर्वं तु जानाति उपदेक्ष्यति ते हितम् ॥ ९३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तन्मातृवचनादेलो गत्वा पितरमब्रूता ।
 उवाच प्रणतो भूत्वा मातु कृत्यं तथाऽऽत्मनः ॥ ९४ ॥

बुध उवाच ।

इलं जानि महाप्राज्ञ इला जातां पुनस्तथा ।
 उमावनप्रवेशं च शंभोराजा तथैव च ॥ ९५ ॥

तस्माच्छुभप्रसादेन उमायाश्च प्रसादतः ।

विशापो भविता पुत्र तावाराध्य न चान्यथा ॥ ६६ ॥

पुरूरवा उवाच ।

पण्येयं तं कथं देवं कथं वा मातरं शिवाम् ।

तीर्थाद्वा तपसो वाऽपि तत्पितः प्रथमं वद ॥ ६७ ॥

बुध उवाच ।

गौतमीं गच्छ पुत्र त्वं तत्राऽऽस्ते सर्वदा शिवः ।

उमया सहितः श्रीमाञ्छापहन्ता वरप्रदः ॥ ६८ ॥

ब्रह्मीवाच ।

पुरूरवाः पितुर्वाक्यं श्रुत्वा तुःमुदितोऽभवत् ।

गौतमीं तपसे धीमान्गङ्गां त्रैलोक्यपावनीम् ॥ ६९ ॥

पुंस्त्वमिच्छस्तथा मातुर्जगाम तपसे त्वरन् ।

हिमवन्तं गिरिं नत्वा मातरं पितरं शुक्लम् ॥ १०० ॥

गच्छन्तमन्वगात्पुत्रमिला सोमसुतस्तथा ।

ते सर्वे गौतमीं प्राप्ता हिमवत्पर्वतोत्तमाद् ॥ १०१ ॥

तत्र लान्वा तपः किञ्चित्कृत्वा चक्रुः स्तुतिं पराम् ।

भवस्य देवदेवस्य स्तुतिक्रममिमं शृणु ॥ १०२ ॥

बुधस्तुष्टाव प्रथममिला च तदनन्तरम् ।

ततः पुरूरवाः पुत्रो गौरीं देवीं च शंकरम् ॥ १०३ ॥

बुध उवाच ।

यो कुङ्कुमेन स्वरारिरजेन,

स्वभावहेमप्रतिमो सरूपी ।

यावर्चितौ स्कन्दगणेश्वराभ्यां,

तौ मे शरण्यां शरणं भवेताम् ॥ १०४ ॥

श्लोवाच ।

संसारतापत्रयदाघदग्धाः,

शरीरिणो यौ परिचिन्तयन्तः ।

सद्यः परां निवृत्तिमाप्नुवन्ति,

तौ शंकरौ मे शरणं भवेताम् ॥ १०५ ॥

भार्ता ह्यहं पीडितमानसा ते,

कलेशादिगोता न परोऽस्ति कश्चित् ।

देव त्वदीयौ चरणौ सुपुण्यौ,

तौ मे शरण्यां शरणं भवेताम् ॥ १०६ ॥

पुरूरवा उवाच ।

यथाः सकाशादिदमभ्युदैति,

प्रयाति चान्ते लयमेव सर्वम् ।

जगच्छरण्यौ जगदात्मकौ तु,

गौरीहरौ मे शरणं भवेताम् ॥ १०७ ॥

यौ देववृन्देषु महोत्सवे तु,

पादौ गृहाणेश(ति) गिरीशपुङ्गवाः ।

प्रोक्तं धृती प्रोतिषशाच्छिवेन,

तौ मे शरण्यां शरणं भवेताम् ॥ १०८ ॥

श्रीदेव्युवाच ।

किमभीष्टं प्रदास्यामि गुप्सभ्यं तद्वदन्तु मे ।

कृतकृत्याः स्य भद्रं षो देवानामपि दुष्करम् ॥ १०९ ॥

पुरूरवा उवाच ।

इलो राजा तवाज्ञात्वा घनं प्राविशदन्विके ।
तत्क्षमस्व सुरेशानि पुंस्त्वं दातुं त्वमर्हसि ॥ ११० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युवाच तान्सर्वान्भवस्य तु मते स्थिता ।
ततः स भगवानाह देवीवाक्परतः सदा ॥ १११ ॥

शिव उवाच ।

अत्रामिपेकमात्रेण पुंस्त्वं प्राप्नोत्वयं नृपः ॥ ११२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

स्नाताया बुधभार्यायाः शरीराद्धारि सुस्रुवे ।
नृत्यं गीतं च लावण्यं यक्षिण्या यदुपार्जितम् ॥ ११३ ॥
तत्सर्वं धारिधाराभिर्गङ्गाभ्रमसि समाविशत् ।
नृत्या गीता च सौभाग्या इमा नद्यो यभूचिरे ॥ ११४ ॥
ताश्चापि संगता गङ्गां ते पुण्याः संगमास्त्रयः ।
तेषु स्नानं च दानं च सुरराज्यफलप्रदम् ॥ ११५ ॥
इला पुंस्त्वमवाप्याथ गौरीशंभोः प्रसादतः ।
महाभ्युदयसिद्धयर्थं धाजिमेधमथाकरोत् ॥ ११६ ॥
पुरोधसं वसिष्ठं च भार्यां पुत्रांस्तथैव च ।
अमात्यांश्च बलं कोशमानीय स नृपोत्तमः ॥ ११७ ॥
चतुरङ्गं बलं राज्यं दण्डकेऽस्थापयत्तदा ।
इलस्य नाम्ना विख्यातं तत्र तत्पुरमुच्यते ॥ ११८ ॥

पूर्वजातानघो पुत्रान्सूर्यवंशकमागते ।

राज्येऽभिषिच्य पश्चात्तमैलं स्नेहादसिञ्चयत् ॥ ११६ ॥

सोमवंशकरः श्रीमानयं राजा भवेदिति ।

सर्वेभ्यो मतिमानेभ्यो ज्येष्ठे श्रेष्ठोऽभवन्मुने ॥ १२० ॥

यत्र च कृतवो वृत्ता इलस्य नृपतेः शुभाः ।

यत्र पुंस्त्वमवाप्याथ यत्र पुत्राः समागताः ॥ १२१ ॥

यक्षिणीदत्तनृत्यादिगीतसौभाग्यमङ्गलाः ।

नद्यो भूत्वा यत्र गङ्गां संगतास्तानि नारद ॥ १२२ ॥

तीर्थानि शुभदान्यासन्सहस्राण्यथ षोडश ।

उभयोस्तीरयोस्तात तत्र शभुरिलेश्वरः ॥

तेषु स्नानं च दानं च सर्वक्रतुफलप्रदम् ॥ १२३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिशाहो स्वयंभृपिसंवादे तीर्थमाहात्म्ये

बुधेलापुरुवरवोचसिष्ठनृत्यगीतसौभाग्येश्वरादियोडशसहस्र

सौधेघर्णनं नामाष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

गौतमीमाहात्म्य एकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्का. ६१५०

अथ नवाधिकशततमोऽध्यायः ।

चक्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

चक्रतीर्थमिति ख्यातं ब्रह्महत्यादिनाशनम् ।

यत्र चक्रेश्वरो देवश्चक्रमाप यतो हरिः ॥ १ ॥

यत्र विष्णुः स्वयं स्थित्वा चक्रार्थं शंकरं प्रभुः ।
 पूजयामास तत्तीर्थं चक्रतीर्थमुदाहृतम् ॥ २ ॥
 यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुन्यते ।
 दक्षकर्ता प्रवृत्ते तु देवानां च समागमे ॥ ३ ॥
 वक्ष्येण दूषिते देवे शिवे शर्वे महेश्वरे ।
 अनाह्वाने सुरैरास्य दक्षचित्ते मलीमसे ॥ ४ ॥
 दाक्षायण्या श्रुते वाक्ये अनाह्वानस्य कारणे ।
 अहल्यायां धोक्तवत्यां कुपिताऽभूत्सुरेश्वरी ॥ ५ ॥
 पितरं नाशये पापं क्षमेयं न कथंवन ।
 शृण्वती दोषवाक्यानि पित्रा चोकानि भर्तरि ॥ ६ ॥
 पत्न्युः शृण्वन्ति या निन्दा तासां पापावधिः कुतः ।
 यादृशस्तादृशो चाऽपि पतिः स्त्रीणां परा गतिः ॥ ७ ॥
 किं पुनः सकलार्घाशो महादेवो जगद्गुरुः ।
 श्रुतं तन्निन्दनं तर्हि धारयामि न देहकम् ॥ ८ ॥
 तस्मात्त्यभ्य इमं देहमित्युक्त्वा सा महासती ।
 कोपेन महताऽऽविष्टा प्रजञ्जाल सुरेश्वरी ॥ ९ ॥
 शिवैकचेनता देह बलाद्योगाच्च तन्यजे ।
 महेश्वरोऽपि सकल वृत्तमाकर्ष्य नारदान् ॥ १० ॥
 दृष्ट्वा चुकोप पप्रच्छ जयां च विजयां तथा ।
 ते ऊचतुस्मि देवं दक्षक्रतुविनाशनम् ॥ ११ ॥
 दाक्षायण्या इति श्रुत्वा मन्त्रं प्रायान्महेश्वरः ।
 मीमैर्गणैः परिवृतो भूतनाथैः समं ययौ ॥ १२ ॥

मस्रस्तैर्वीष्टितः सर्वो देवब्रह्मपुरस्वृतः ।
 दक्षेण यजमानेन शुद्धभावेन रक्षितः ॥ १३ ॥
 षसिष्ठादिभिरत्युग्रैर्मुनिभिः परिवारितः ।
 इन्द्रादित्याद्यैर्वसुभिः सर्वतःपरिपालितः ॥ १४ ॥
 श्यायन्तु सामवेदैश्च स्वाहा शब्दैरलंकृतः ।
 श्रद्धा पुष्टिस्तथा तुष्टि शान्तिर्लज्जा सरस्वती ॥ १५ ॥
 भूमिर्घाः शर्वरी क्षान्तिरषा आशा जया मति ।
 एतामिध तथाऽन्याभिः सर्वतःसमलंकृतः ॥ १६ ॥
 त्वष्टा महात्मना चापि कारितो विश्वकर्मणा ।
 सुरभिर्नन्दिनी धेनु कामधुकामदोहिनी ॥ १७ ॥
 एताभिः कामवर्षाभिः सर्वकामसमृद्धिमान् ।
 कल्पवृक्षः पारिजातो लताः कल्पलतादिकाः ॥ १८ ॥
 यद्यदिष्टतमं किञ्चित्तत्र तस्मिन्मन्त्रे स्थितम् ।
 स्वयं मधवता पूष्णा हरिणा परिरक्षितः ॥ १९ ॥
 दीयतां भुज्यतां वाऽपि क्रियतां स्वीयतां सुखम् ।
 एतैश्च सचंतो वाक्यैर्दक्षस्य पूजितं मत्तम् ॥ २० ॥
 आदौ तु वीर्यमद्रोऽसौ भद्रकाल्या युतो ययौ ।
 शोककोपपरोतात्मा पश्चाच्छूलपिनाकधृक् ॥ २१ ॥
 अभ्याययौ महादेवो महाभूतैरलंकृतः ।
 तानि भूतानि परितो मन्त्रे चेष्य महेश्वरम् ॥ २२ ॥
 क्रतुं विध्वंसयामासुस्तत्र क्षौभो महानभूत् ।
 पलायन्त ततः केचित्केचिद्गुगत्या ततः शिषम् ॥ २३ ॥

केचित्स्तुवन्ति देवेशं केचित्कुप्यन्ति शंकरम् ।
 एवं विध्वंसितं यज्ञं दृष्ट्वा पूषा समभ्यगात् ॥ २४ ॥
 पूषो दन्तानथोत्पाट्य इन्द्रं व्यद्रावयत्क्षणात् ।
 भगस्य चभ्रुयी विप्र वीरभद्रो व्यपाटयत् ॥ २५ ॥
 दिवाकरं पुनर्दोभ्यां परिभ्राम्य समाक्षिपत् ।
 ततः सुरगणाः सर्वे विष्णुं ते शरणं ययुः ॥ २६ ॥

देवा ऊचुः ।

त्राहि त्राहि गदापाणे भूतनाथवृताद्भयात् ।
 महेश्वरगणः कश्चित्प्रमथानां तु नायकः ॥
 तेन दग्धो मखः सर्वो वैष्णवः पश्यतो हरैः ॥ २७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

हरिणा चक्रमुत्सृष्टं भूतनाथवधं प्रति ।
 भूतनाथोऽपि तच्चक्रमापतच्च तदाऽग्रसत् ॥ २८ ॥
 ग्रस्ते चक्रे तनो विष्णोर्लोकपाला भयाद्ययुः ।
 तथा स्थितानवेक्ष्याथ दक्षो यज्ञं सुरानपि ॥
 तुष्टाव शंकरं देवं दक्षो भक्त्या प्रजापतिः ॥ २९ ॥

दक्ष उवाच ।

जय शंकर सोमेश जय सर्वज्ञ शंभवे ।
 जय कल्याणभृच्छंभो जय कालात्मने नमः ॥ ३० ॥
 आदिकर्तनमस्तेऽस्तु नीलकण्ठ नमोऽस्तु ते ।
 ब्रह्मप्रिय नमस्तेऽस्तु ब्रह्मरूप नमोऽस्तु ते ॥ ३१ ॥

त्रिमूर्तये नमो देव त्रिधाम परमेश्वर ।
 सर्वमूर्ते नमस्तेऽस्तु त्रैलोक्याधार कामद ॥ ३२ ॥
 नमी वेदान्तवेद्याय नमस्ते परमात्मने ।
 यज्ञरूप नमस्तेऽस्तु यज्ञधाम नमोऽस्तु ते ॥ ३३ ॥
 यज्ञदान नमस्तेऽस्तु हव्यवाह नमोऽस्तु ते ।
 यज्ञहर्त्रे नमस्तेऽस्तु फलदाय नमोऽस्तु ते ॥ ३४ ॥
 त्राहि त्राहि जगन्नाथ शरणागतवत्सल ।
 भक्तानामप्यभक्तानां त्वमेव शरणं प्रभो ॥ ३५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं तु स्तुषतस्तस्य प्रसन्नोऽभून्महेश्वरः ।
 किं ददामीति तं प्राह क्रतुः पूर्णोऽस्तु मे प्रभो ॥ ३६ ॥
 तथेत्युवाच भगवान्देवदेवो महेश्वरः ।
 शंकरः सर्वभूतात्मा करुणाचरुणालयः ॥ ३७ ॥
 क्रतुं कृत्वा ततः पूर्णं तस्य दक्षस्य चै मुने ।
 एवमुक्त्वा स भगवान्भूतैरन्तरधीयत ॥ ३८ ॥
 यथागतं सुरा जग्मुः स्वमेव सदनं प्रति ।
 ततः कदाचिद्देवानां दैत्यानां विग्रहो महान् ॥ ३९ ॥
 यभूव तत्र दैत्येभ्यो भीता देवाः श्रियः पतिम् ।
 तुष्टुवुः मर्षभावेन धनोभिस्तं जनार्दनम् ॥ ४० ॥

द्वैवा ऊचुः ।

शक्रादयोऽपि त्रिदशाः फटाक्ष-

मवेक्ष्य यस्यास्तप आचरन्ति ।

सा चापि यत्पादरता च लक्ष्मी,
 स्तं ब्रह्मभूत शरणं प्रपद्ये ॥ ४१ ॥
 यस्मात्त्रिलोक्या न परः समानो,
 न चाधिकस्ताक्ष्यरथान्नृसिहात् ।
 स देवदेवोऽवतु नः समस्ता-
 न्महाभयेभ्यः कृपया प्रपन्नान् ॥ ४२ ॥
 ब्रह्मोवाच ।

तत प्रसन्नो भगवाञ्शङ्खचक्रगदाधरः ।
 किमर्थमागताः सर्वे तत्कर्ताऽस्मीत्युवाच तान् ॥ ४३ ॥
 देवा ऊचुः ।

भय च तीव्रं दैत्येभ्यो देवानां मधुमूदन ।
 ततस्त्राणाय देवानां मतिं कुरु जनार्दन ॥ ४४ ॥
 ब्रह्मोवाच ।

तानागतान्हरिः प्राह प्रस्तं चक्रं हरेण मे ।
 किं करोमि गतं चक्रं भवन्तश्चार्तिमागताः ॥ ४५ ॥
 यान्तु सर्वे देवगणा रक्षा घः क्रियते मया ॥ ४६ ॥
 ब्रह्मोवाच ।

ततो गतेषु देवेषु विष्णुश्चक्रार्थमुद्यतः ।
 गोदावरीं ततो गत्या शंभोः पूजां प्रवक्रमे ॥ ४७ ॥
 सुवर्णकमलैर्दिव्यैः सुगन्धैर्दशभिः शनैः ।
 भक्तितो नित्यवत्पूजां चक्रे विष्णुरमापनेः ॥ ४८ ॥

एवं संपूज्यमाने तु तयोस्तत्त्वमिदं शृणु ।
 कमलानां सहस्रे तु यदेकं नैव पूर्यते ॥ ४९ ॥
 तदाऽसुरारिः स्वं नेत्रमुत्पाट्याभ्यर्च्यमकल्पयत् ।
 अर्घ्यपात्रं करे गृह्य सहस्रकमलान्वितम् ॥
 ध्यात्वा शंभुं ददावर्घ्यमनन्यशरणो हरिः ॥ ५० ॥

विष्णुर्वाच ।

त्वमेव देव जानीषे भावमन्तर्गतं नृणाम् ।
 त्वमेव शरणोऽधीशोऽत्र का भवेद्विवारणा ॥ ५१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

घदन्नुदधुनयनो निलिल्येऽसावित्रीश्वरे ।
 भवानीसहितः शंभुः पुरस्तादभवत्तदा ॥ ५२ ॥
 गाढमालिङ्ग्य विविधैर्वरैरापूरयद्धरिम् ।
 तदेव चक्रमभवन्नेत्रं चापि यथा पुरा ॥ ५३ ॥
 ततः सुरगणाः सर्वे तुष्टुद्युर्हृशिंकरौ ।
 गङ्गां चापि सरिच्छ्रेष्ठां देवं च वृषभध्वजम् ॥ ५४ ॥
 ततः प्रभृति तत्तोयं चक्रतीर्थमिति स्मृतम् ।
 यस्यानुश्रवणेनैव मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ ५५ ॥
 तत्र स्नानं च दानं च यः कुर्यात्पितृर्षणम् ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः पितृभिः स्वर्गमाग्भवेत् ॥ ५६ ॥
 तत्तु चक्राद्भित्तं तीर्थमद्यापि परिदृश्यते ॥ ५७ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिग्राहो चक्रतीर्थवर्णनं नाम नवाधिक-
शततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

गौतमीमाहात्म्ये चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६२०७

अथ दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

पिप्पलतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

पिप्पलं तीर्थमाख्यातं चक्रतीर्थादनन्तरम् ।

यत्र चक्रेऽवरो देवश्चक्रमाप यतो हरिः ॥ १ ॥

यत्र विष्णुः स्वयं स्थित्वा चक्रार्थं शंकरं विभुम् ।

पूजयामास तर्तीयं चक्रतीर्थमुदाहृतम् ॥ २ ॥

यत्र प्रीतोऽभवद्विष्णोःशंभुस्पात्पिप्पलं विदुः ।

महिमानं यम्य वक्तुं न क्षमोऽप्यहिनायकः ॥ ३ ॥

चक्रेऽवरो पिप्पलेशो नामधेयस्य कारणम् ।

शृणु नारद तद्ब्रुमक्त्या साक्षाद्वेदोद्भिनं मया ॥ ४ ॥

दर्धाच्चिरिति विख्यातो मुनिरासीद्गुणान्वितः ।

तस्य भार्या महाप्राज्ञा कुर्लीना च पतिव्रता ॥ ५ ॥

लोपामुद्रेति या म्याता स्वसा तस्या गमस्तिनी ।

इति नाम्ना च विख्याता घडवेति प्रकीर्तिता ॥ ६ ॥

दधीचेः सा प्रिया नित्यं तपस्तेपे तया महत् ।
 दधीचिरग्निमाञ्जित्य गृहधर्मपरायणः ॥ ७ ॥
 भागोरथीं समाधित्य देवातिथिपरायणः ।
 स्वकलत्ररतः शान्तः कुम्भयोनिर्वापरः ॥ ८ ॥
 तस्य प्रभावात्तं देशं नारयो दैत्यदानवाः ।
 आजगमुर्मुनिशादूर्ल यत्रागस्त्यस्य चाऽऽधमः ॥ ९ ॥
 तत्र देवाः समाजगभू रुद्रादित्यास्तथाऽश्विनौ ।
 इन्द्रो विष्णुर्यमोऽग्निश्च जित्वा दैत्यानुपागतान् ॥ १० ॥
 जयेन जातसंहर्षाः स्तुताश्चैव मरुद्गणैः ।
 दधीचि मुनिशादूर्लं दृष्ट्वा नेमुः सुरेश्वराः ॥ ११ ॥
 दधीचिर्जातसंहर्षः सुरान्पूज्य पृथक्पृथक् ।
 गृहवृत्त्यं तनश्चक्रे सुरेभ्यो भार्यया सह ॥ १२ ॥
 पृष्ट्वाश्च कुशलं तेन कथाश्चक्रुः सुरा अपि ।
 दधीचिमद्रुपन्देवा भार्यया सुखितं पुनः ॥ १३ ॥
 आसीनं हृष्टमनस ऋषिं नत्वा पुनः पुनः ॥ १४ ॥

देवा ऊचुः ।

किमद्य दुर्लभं लोके ऋषेऽस्माकं भविष्यति ।
 त्वाद्दशः सशपी येषु मुनिर्भूकल्पपादपः ॥ १५ ॥
 एतदेव फलं पुंसां जीघतां मुनिसत्तम ।
 तीर्थाप्लुतिर्भूतदया दर्शनं च भवाद्दशाम् ॥ १६ ॥
 यत्स्नेहादुच्यतेऽस्माभिर्यथाय तन्मुने ।
 जित्वा दैत्यानिह प्राप्ता हत्वा राक्षसपंगवान् ॥ १७ ॥

वयं च सुखिनो ब्रह्मं स्वयि दृष्टे विशेषतः ।

नाऽऽयुधैः फल्गुमस्माकं वोढुं नैव क्षमा वयम् ॥ १८ ॥

म्याप्यदेशं न पश्याम आयुधानां मुनीश्वर ।

स्वर्गे सुरद्विषो ज्ञात्वा म्यापितानि हरन्ति च ॥ १९ ॥

नयेयुरायुधानीति तथैव च रसातले ।

तस्मात्तवाश्रमे पुण्ये म्याप्यन्तेऽस्त्राणि मानद ॥ २० ॥

नैवात्र किञ्चिद्भयमस्ति विप्र,

न क्षान्तेभ्यो राक्षसेभ्यश्च धोरम् ।

त्वदाज्ञया रक्षितपुण्यदेशो,

न विद्यते तपसा ते समानः ॥ २१ ॥

जितारयो ब्रह्मविदां वरिष्ठं,

वयं च पूर्वं निहता दैत्यसंघाः ।

अस्त्रैरलं भारभूतैः कृतार्थैः,

स्याप्यं म्यानं ते समीपे मुनीश ॥ २२ ॥

दिव्यात्मोगान्कामिनीभिः समेता-

न्धैवोद्याने नन्दने संमज्जामः ।

ततो यामः कृतकार्याः सहेन्द्राः,

स्वं स्वं म्यानं चाऽऽयुधानां च रक्षा ॥ २३ ॥

त्वया कृता जायतां तन्प्रशाधि ।

समर्थस्त्वं रक्षणे धारणे च ॥ २४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्वाक्यमाकर्ण्य धर्माविरेवं,

वाक्यं जगौ विबुधानेवमस्तु ।

निवार्यमाणः प्रियशीलया स्त्रिया,
 किं देवकार्येण विरुद्धकारिणा ॥ २५ ॥
 ये ज्ञातशास्त्राः परमार्थनिष्ठाः,
 संसारचेष्टासु गतानुरागाः ।
 तेषां परार्थव्यसनेन किं मुने,
 येनात्र घाऽमुत्र सुखं न किञ्चित् ॥ २६ ॥
 देवद्विषो द्वेषमनुप्रयान्ति,
 दत्तै स्थाने विप्रवर्यं शृणुष्व ।
 नष्टे हृते चाऽऽयुधानां मुनीश,
 कुप्यन्ति देवा रिपवस्ते भवन्ति ॥ २७ ॥
 तस्मान्नेदं घेदविदा घरिष्ठ,
 युक्तं द्रव्ये परकीये ममत्वम् ।
 तावच्च मैत्री द्रव्यमावक्ष्य ताव-
 ञ्मष्टे हृते रिपवस्ते भवन्ति ॥ २८ ॥
 चेदस्ति शक्तिर्द्रव्यदाने ततस्ते,
 दातव्यमेवार्धिने किं विचार्यम् ।
 नो चेत्सन्त परकार्याणि कुर्युः-
 र्वाभिर्मतोभिः कर्तभिस्तथैव ॥ २९ ॥
 परस्वसंधारणमेतद्देव,
 सदुभिर्निरस्त त्यज कान्त सद्यः ॥ ३० ॥
 ब्रह्मोवाच ।
 एवं प्रियाया वचन स विप्रो,
 निशम्य भार्यामिदमाह सुभ्रूम् ॥ ३१ ॥

दर्धाचिरवाच ।

पुरा सुराणामनुमान्य भद्रे,

नेर्ताति वार्णा न सुखं ममेति ॥ ३२ ॥

ब्रह्मावाच ।

श्रुत्वेरितं पत्सुरिति प्रियायां,

दैवं विनाऽन्यन्न नृणां समर्थम् ।

नृष्णां स्थितायां सुरसत्तमास्ते,

संस्थाप्य चास्त्राण्यनिदीप्तिमन्ति ॥ ३३ ॥

नन्वा मुनोन्द्रं ययुरेव लोका-

न्दैत्यद्वियो न्यस्तशस्त्राः कृतार्थाः ।

गनेषु देवेषु मुनिप्रवर्यो

हृष्टोऽवसद्द्वार्यया धर्मयुक्तः ॥ ३४ ॥

गते च काले ह्यतिविप्रयुक्ते,

दैवे वर्षे संप्यया वै सहस्रे ।

न ते सुरा आयुधाना मुनीश.

वाचं मनश्चापि तथैव चक्रुः ॥ ३५ ॥

दर्धाचिरप्याह गमस्तिमोजसा,

देवारयो मां द्विपर्ताह भद्रे ।

न ते सुरा नेतुकाना मयन्ति,

संस्थापितान्यत्र घटस्व युक्तम् ॥ ३६ ॥

सा चाऽऽह कान्तं विनयाद्भुक्तमेव,

त्वं जानारि नाथ यदत्र युक्तम् ।

दैत्या हरिष्यन्ति महाप्रवृद्धा-

स्तपोयुक्ता बलिनः स्वायुधानि ॥ ३७ ॥

तदस्त्ररक्षार्थमिदं स चक्रे,

मन्त्रैस्तु संक्ष्वात्य जलैश्च पुण्यैः ।

तद्वारि सर्वास्त्रमयं सुपुण्यं,

तेजोयुक्तं तच्च पपौ दधीचिः ॥ ३८ ॥

निर्वीर्यरूपाणि तदायुधानि,

क्षयं जग्मुः क्रमशः कालयोगात् ।

सुराः समागत्य दधीचिमुञ्चु-

र्महाभयं ह्यागतं शात्रवं नः ॥ ३९ ॥

ददस्व चास्त्राणि मुनिप्रवीर,

यानि त्वद्गन्ते निहितानि देवैः ।

दधीचिरप्याह सुरारिभीत्या,

अनागत्या भवतां चाचिरेण ॥ ४० ॥

अस्त्राणि वोतानि शरीरसंस्था-

न्युक्तानि युक्तं मम तद्वदन्तु ।

श्रुत्या तदुक्तं घवनं तु देवाः,

प्रोचुस्तमित्थं विनयाचनघ्नाः ॥ ४१ ॥

अस्त्राणि देहीति च घत्तुमेत-

च्छक्यं न घाऽन्यत्प्रतिवक्तुं मुनीन्द्र ।

विना च तेः परिभूयेम नित्यं,

पुष्टारयः क्व प्रयामो मुनीश ॥ ४२ ॥

न मन्यंलोकै न तले न नाकै,

वासः सुराणां भविताऽय तात ।

त्वं विप्रवर्यस्नपसा चैव युक्तो,

नान्यद्वक्तुं युज्यते ते पुरस्तात् ॥ ४३ ॥

विप्रस्तत्रोवाच मदस्थिसंस्था

न्यस्त्राणि गृह्णन्तु न संशयोऽत्र ।

देवास्तमप्याहुरनेन किं नो,

ह्यस्वैर्हीनाः स्वान्त्वमाताः सुरेन्द्राः ॥ ४४ ॥

पुनस्तदा चाऽऽह मुनिप्रवीर-

स्त्यस्ये जीवान्दैहिकान्योगयुक्तः ।

अस्त्राणि कुर्वन्तु मदस्थिमृता-

न्यनुत्तमान्युत्तमरूपवन्ति ॥ ४५ ॥

कुरुष्व चेत्याहुर्दानसत्त्वं,

दर्शान्चिमित्युत्तरमग्निकल्पम् ।

तदा तु तस्य प्रियर्भारयन्ती.

न सांनिध्ये प्रातिघेयां मुनीरा ॥ ४६ ॥

ते चापि देवालानहृष्ट्वै शोभ्रं,

तस्या भाना विप्रमूढुः कुरुष्व ।

तन्याञ्च जीवान्दुस्तयज्ञान्प्रातिपुक्तो

यथानुत्तं देहनिनं जुषध्वम् ॥ ४७ ॥

मदस्थिमिः प्रीतिमन्तो भवन्तु,

सुताः सर्वे किनु देहेन कार्यम् ॥ ४८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युक्त्वाऽसौ बद्धपद्ममासनस्थो,
नासाप्रदत्ताक्षिप्रकाशप्रसन्नः ।

घायुं सवर्हि मध्यमोदुघाटयोगा-
श्रीत्वा शनैर्दहराकाशगर्भम् ॥ ४६ ॥

यदप्रमेयं परमं पदं य
घदुब्रह्मरूपं यदुपासितव्यम् ।

तत्रैव चिन्त्यस्य धियं महात्मा,
सायुज्यतां ब्रह्मणोऽसौ जगाम ॥ ५० ॥

निर्जीवतां प्राप्तमभीक्ष्य देवाः,
कलेवरं तस्य सुराश्च सम्यक् ।

त्वष्टारमप्युचुरतित्वरन्तः,
कुरुष्व चास्त्राणि बहूनि सद्यः ॥ ५१ ॥

स चापि तानाह कथं नु कार्यं,
कलेवरं ब्राह्मणस्येह देवाः ।

यिमेमिः कुं दारुणं चाक्षमोऽहं,
घदारितान्यायुधान्युत्तमानि ॥ ५२ ॥

तदस्थिभूतानि करोमि सद्य-
स्ततोदेवा गा समूचुस्त्वरन्तः ॥ ५३ ॥

देवा ऊचुः ।

घन्नं मुप घः क्रियते हितार्थं,
गावो क्वैरायुधार्थं क्षणेन ।

दर्धाचिदेहं तु विदार्य यूय-

मस्थीनि शुद्धानि प्रयच्छताद्य ॥ ५४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ता देववाक्याच्च तथैव चक्रुः,

संलिह्य चास्थीनि द्दुः सुराणाम् ।

सुरास्त्वरा जग्मुर्दीनसत्त्वाः,

स्वमालयं चापि तथैव गावः ॥ ५५ ॥

कृत्वा तथाऽस्त्राणि च देवतानां,

त्वष्टा जगामाथ सुराण्यथा तदा ।

ततश्चिराच्छील्यती सुमद्रा,

भर्तुःप्रिया बालगर्भा त्वरन्ती ॥ ५६ ॥

करे गृहीत्वा कलशं वारिपूर्ण-

मुमान्त्वा फलपुष्पैः समेत्य ।

वर्णि च भर्तारमथाऽऽश्रमं च,

संद्रष्टुकामा ह्याजगामाथ शीघ्रम् ॥ ५७ ॥

आगच्छन्तीं तां प्रातियेयीं तदानीं,

निवारयामास तदोल्कपातः ।

सा संभ्रमादागता चाऽऽश्रमं स्वं,

नैवापश्यत्तत्र भर्तारमग्रे ॥ ५८ ॥

क वा गतश्चेति सविस्मया सा,

पप्रच्छ चार्णि प्रातियेयीं तदानीम् ।

अग्निस्तदोवाच सविस्तरं तां,

देवागमं याचनं वै शरीरे ॥ ५६ ॥

अस्थनामुपादानमथ प्रयाणं,

श्रुत्वा सर्वं दुःखिता सा बभूव ।

दुःखोद्वेगात्सा पपाताथ पृथ्व्यां,

मन्दं मन्दं वह्निनाऽऽश्वासिता च ॥ ६० ॥

प्रातिथेय्युवाच ।

शापेऽमराणां तु नाहं समर्था,

अग्निं प्राप्स्ये किं नु कार्यं भवेन्मे ॥ ६१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

कोपं च दुःखं च नियम्यसाध्वी,

तदाऽपादीद्धर्मयुक्तं च भर्तुः ॥ ६२ ॥

प्रातिथेय्युवाच ।

उत्पद्यते यः विनाशि सर्वं,

न शोच्यमस्तीति मनुष्यलोके ।

गोविन्द्रैवार्थमिह त्यजन्ति,

प्राणान्प्रियान्पुण्यभाजो मनुष्याः ॥ ६३ ॥

संसारचक्रे परिवर्तमाने

देहं समर्थं धर्मयुक्तं त्ववाप्य ।

प्रियान्प्राणान्द्रैवविप्रार्थहेतो

स्ते वै धन्या प्राणिनो ये त्यजन्ति ॥ ६४ ॥

प्राणाः सर्वेऽस्यापि देहान्वितस्य,

यातारो वै नात्र संदेहलेशः ।

एवं ज्ञात्वा विप्रगोदेवदीना-

द्ययंचैनानुत्सृजन्तीश्वरास्ते ॥ ६५ ॥

निवार्यमाणोऽपि मया प्रपन्नया,

चकार देवाह्वपरिग्रहं सः ।

मनोगतं वेच्यथवा विधातुः,

को मर्त्यलोकातिगचेष्टितस्य ॥ ६६ ॥

ग्रहोवाच ।

इत्येवमुक्त्वाऽऽपूज्य चाग्नीन्यथाव-

द्भृतुस्त्वचालोममिः सा विवेश ।

गर्मस्थितं बालकं प्रातिघेयी,

कुक्षिं विदार्याथ करे गृहीत्वा ॥ ६७ ॥

नत्वा च गङ्गां भुवमांश्रमं च,

घनरुपर्तानोषधीराश्रमस्थान् ॥ ६८ ॥

प्रातिघेय्युवाच ।

पित्रा हीनो बन्धुभिर्गोत्रजैश्च,

मात्रा हीनो बालकः सर्व एव ।

रक्षन्तु सर्वेऽपि च भूतसंघा-

स्तर्थापध्यो बालकं लोकपालाः ॥ ६९ ॥

ये बालकं मानृपितृप्रहीणं,

सनिर्विदोषं स्वतनुप्ररूढैः ।

पश्यन्ति रक्षन्ति त एव नूनं,

ब्रह्मादिकानामपि घन्दनीयाः ॥ ७० ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युक्त्वा चात्यजद्बालं भर्तृ चित्तपरायणा ।

पिप्पलानां सर्मापि तु न्यस्य बालं नमस्य च ॥ ७१ ॥

अग्निं प्रदक्षिणां कृत्य यज्ञपात्रसमन्विता ।

विवेशान्ति प्रातिथेयी भर्त्रां सह दिवं ययौ ॥ ७२ ॥

ररुदुध्वाऽऽश्रमस्था ये वृक्षाश्च घनवासिनः ।

पुत्रवत्पोषिता येन ऋषिणा च दर्धाचिना ॥ ७३ ॥

विना तेन न जीवामस्तया मात्रा िना तथा ।

मृगाश्च पक्षिणः सर्वे वृक्षाः प्रोक्षुः परस्परम् ॥ ७४ ॥

वृक्षा ऊचुः ।

स्वर्गमासेदुषो पित्रीस्तदपत्येष्वकृत्रिमम् ।

ये कुर्वन्त्यनिशं संहं त एव कृतितो नराः ॥ ७५ ॥

दर्धाचिः प्रातिथेयी धा वीक्षतेऽस्मान्यथा पुरा ।

तथा पिता न माता वा धिगस्मान्पापिनो घयम् ॥ ७६ ॥

अस्माकमाने सर्वेषामतः प्रभृति निश्चितम् ।

बालो दर्धाचिः प्रातिथेयी बालो धर्मः सनातनः ॥ ७७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त्वा तदीपध्यो घनस्पतिसमन्विताः ।

सोमं राजानमभ्येत्य याचिरेऽमृतमुत्तमम् ॥ ७८ ॥

स चापि दत्तवास्तेभ्य सोमोऽमृतमनुत्तमम् ।
 ददुर्वालाय ते चापि अमृतं सुरवल्लभम् ॥ ७६ ॥
 स तेन तृप्तो चतुर्थं शुक्लपक्षे यथा शशा ।
 पिप्पलैः पालितो यस्मात्पिप्पलाद् स बालकः ॥
 प्रवृद्धं पिप्पलानेवमुवाच त्वतिविस्मितः ॥ ८० ॥

पिप्पलाद् उवाच ।

मानुषेभ्यो मानुषास्तु जायन्ते पश्चिमि खगाः ।
 वाजेभ्यो घोरयो लोके वैयस्य नैव दृश्यते ॥
 चार्धस्तुह कथं जातो हस्तपादादिनीववान् ॥ ८१ ॥

प्रहोवाच ।

वृक्षात्तद्वचनं श्रुत्वा सर्वमूर्चुर्यथाक्रमम् ।
 दर्धाचेर्मरणं साञ्ज्यास्तथा चाग्निप्रवेशनम् ॥ ८२ ॥
 अस्याः सहरणं देवैरेतन्सर्वं सवित्तरम् ।
 श्रुत्वा दुःखसमाविष्टो निपपात तदा भुवि ॥ ८३ ॥
 आम्बासिनः पुनर्वृक्षैर्वाक्यैर्धर्मार्थसहितैः ।
 आम्बस्तः स पुनः प्राह तदापथिबनस्पर्तान् ॥ ८४ ॥

पिप्पलाद् उवाच ।

पितृहन्तृन्हनिष्येऽहं नान्यथा जीवितुं क्षमः ।
 पितुर्मित्राणि शत्रूश्च तथा पुत्रोऽनुवर्तते ॥ ८५ ॥
 स एव पुत्रो योऽन्यस्तु पुत्ररूपो रिपुः स्मृतः ।
 षडन्ति पितृमित्राणि तारयन्त्यहितानपि ॥ ८६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

वृक्षास्तं बालमादाय सोमान्तिकमथाऽऽययुः ।
बालवाक्यं तु ते वृक्षाः सोमायाथ न्यवेदयन् ॥
श्रुत्वा सोमोऽपि तं बालं पिप्पलादमभायत ॥ ८७ ॥

सोम उवाच ।

गृहाण विद्यां विधिचत्समप्रां,
तप.समृद्धि च शुभां च वाचम् ।
शौर्यं च रूपं च बलं च बुद्धि,
संप्राप्स्यसे पुत्र मदाज्ञया त्वम् ॥ ८८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पिप्पलादस्तमप्याह भोपधोशं विनीतघत् ॥ ८९ ॥

पिप्पलाद उवाच ।

सर्वमेतद्वृथा मन्ये पितृहन्तृचिनिष्कृतिम् ।
न करोम्यत्र जायञ्च तस्मात्तत्प्रथमं घद् ॥ ९० ॥
यस्मिन्देशे यत्र काले यस्मिन्देवे च मन्त्रके ।
यत्र तीर्थं च सिध्येत मत्संकल्पः सुरोत्तम ॥ ९१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

चन्द्रः प्राह विरं ध्यात्वा भुक्तिर्वा मुक्तिरेव वा ।
सर्वं महेश्वराद्देवाज्जायते नात्र संशयः ॥ ९२ ॥
स सोमं पुनरप्याह कथं द्रक्ष्ये महेश्वरम् ।
बालोऽहं बालबुद्धिश्च न सामर्ष्यं तपस्तथा ॥ ९३ ॥

चन्द्र उवाच ।

गौतमी गच्छ मद्र त्वं स्तुहि चक्रेधरं हरम् ।
 प्रसन्नस्तु तवेयानो ह्युपायासेन वन्दक ॥ ६४ ॥
 प्रीतो भवेन्महादेवः साक्षात्कारणिकः शिवः ।
 आस्त्रे साक्षात्कृतः शंभुर्विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ ६५ ॥
 वरं च दत्तवान्विष्णोश्चक्रं च त्रिदशार्चितम् ।
 गच्छ तत्र महाबुद्धे द्रुपदके गौतमी नदीम् ॥ ६६ ॥
 चक्रेधरं नाम तीर्थं जानन्त्योदधयस्तु तत् ।
 नं गन्वा स्तुहि देवेशं सर्वभावेन शंकरम् ॥
 स ते प्रीतननास्तात सर्वान्कामान्प्रदास्यति ॥ ६७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्रात्रवचनाद्ब्रह्मन्पिप्पलादो महामुनिः ।
 आजगाम जगन्नाथो यत्र स्त्रः स चक्रदः ॥ ६८ ॥
 नं बलं कृपयाऽऽविष्टाः पिप्पलाः स्वाधनान्ययुः ।
 गोदावरीं ततः स्नात्वा नत्वा त्रिभुवनैधरम् ॥
 तुष्टाव सर्वभावेन पिप्पलादः शिवं शुचिः ॥ ६९ ॥

पिप्पलाद् उवाच ।

सर्वाणि कर्माणि विहाय धीरा-
 स्त्यत्तैयन्ना निर्जितचित्तवाताः ।
 यं यान्ति मुक्त्यै हरपं प्रयत्ना-
 त्तनादिदेवं प्रज्जनामि शंसुन् ॥ १०० ॥

य सर्वसाक्षी सकलान्तरात्मा,
 सर्वेश्वर सर्वकलानिधानम् ।
 विज्ञाय मच्चिरगत समस्त,
 स मे स्मरारि कष्टणा करोतु ॥ १०१ ॥
 दिगीश्वराधिन्य सुरार्चितस्य,
 कैलासमान्दोल्यत पुरारे ।
 अद्भ्युष्टगत्यैव रसातलादधो
 गतस्य तस्यैव दशाननस्य ॥ १०२ ॥
 भालूनकायस्य गिर निशम्य,
 विहस्य देव्या सह दत्तमिष्टम् ।
 तस्मै प्रसन्न कुपितोऽपि तद्व
 दयुक्तदाताऽसि मरेश्वर त्वम् ॥ १०३ ॥
 सौत्रामणीमृद्धिमघ स चन्द्रे,
 योऽत्र हरोरि) नित्यमतीव वृत्वा ।
 वाण प्रशस्य वृत्तवानुष्णपूजा
 रग्या मनोज्ञा शशिखण्डमौले ॥ १०४ ॥
 जित्वा रिपून्देवगणान्प्रपूज्य,
 गुरु नमस्कर्तुमगाद्विशास ।
 चुकोप दृष्ट्या गणनाथमूढ
 मङ्के तमारोप्य जहास सोम ॥ १०५ ॥
 शशाङ्करोऽपि शिशुस्वभावा
 न्न मातुरङ्क प्रमुमोच याल् ।

क्रुद्धं सुतं योधितुमप्यशक्त

स्ततोऽर्घनारित्वमवाप सोमः ॥ १०६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः स्वयंभू सुग्रीतः पिप्पलादमभाषत ॥ १०७ ॥

शिव उवाच ।

वरं धरथ भद्रं ते पिप्पलाद् यथेप्सितम् ॥ १०८ ॥

पिप्पलाद् उवाच ।

हतो देवैर्महादेव पिना मम महायशाः ।

अदाम्मिकः सत्यवादी तथा माता पतिव्रता ॥ १०९ ॥

देवेभ्यश्च तयोर्नाशं श्रुत्वा नाथ सविस्तरम् ।

दुःखकोपसमाविष्टो नाहं जीवितुमुत्सहे ॥ ११० ॥

तस्मान्ने देहि सामर्थ्यं नाशयेयं सुरान्यथा ।

अवध्यसेव्यस्त्रैलोक्ये त्वमंघ शशिरीखर ॥ १११ ॥

ईश्वर उवाच ।

तृतीयं नयनं द्रष्टुं यदि शक्नोषि मेऽनघ ।

ततः समर्थो भविता देवांश्छेदयितुं भवान् ॥ ११२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततो द्रष्टुं मनश्चक्रे तृतीयं लोचन विमोः ।

न शशाक तदोवाच न शकोऽस्मीति शंकरम् ॥ ११३ ॥

ईश्वर उवाच ।

किञ्चिन्कुट तपो बाल यदा द्रश्यसि लोचनम् ।

तृतीयं त्वं तदाऽस्मीष्टं प्राप्स्यसे नात्र संशयः ॥ ११४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्येशानवाक्यं तपसे कृतनिश्चयः ।

दर्धाचिसुनुर्धर्मात्मा तत्रैव बहुलाः समाः ॥ ११५ ॥

शिवाध्यानैकनिरतो बालोऽपि बलवानिव ।

प्रत्यहं प्रातस्तथाय स्नात्वा नत्वा गुरुन्कमात् ॥ ११६ ॥

सुखासीनो मनः कृत्वा सुपुम्नायामनन्यधोः ।

हस्तस्वस्तिकमारोप्य नामौ विस्मृतसंस्मृतिः ॥ ११७ ॥

स्थानात्स्थानान्तरोत्कर्षान्घिदध्वौ शांभवं महः ।

ददर्श चभ्रुर्देषस्य तृतीयं पिप्पलाशनः ॥

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा विनीत इदमब्रवीत् ॥ ११८ ॥

पिप्पलाद् उवाच ।

शंभुना देवदेवेन घरो दत्तः पुरा मम ।

तार्तीयचक्षुषो दोतिर्यदा पश्यसि तत्क्षणात् ॥ ११९ ॥

सर्वं ते प्रार्थितं सिध्येदित्याह त्रिदशेश्वरः ।

तस्मात्त्रिपुविनाशाय हेतुभूतां प्रयच्छ मे ॥ १२० ॥

तदैव पिप्पलाः प्रोचुर्बड्ढषाऽपि महाद्युते ।

माता तव प्रातिघेयी घदन्त्येवं दिवं गता ॥ १२१ ॥

परामिद्रोहनिरता विस्मृतात्महिता नराः ।

इतस्ततो भ्रान्तचिन्ताः पतन्ति नरकाघटे ॥ १२२ ॥

तन्मातृवचनं श्रुत्वा कुःपितः पिप्पलाशनः ।

अभिमाने ज्वलत्यन्तः साधुवादो निरर्घकः ॥ १२३ ॥

देहि देहीति तं प्राह कृत्या नेत्रविनिर्गता ।
 घडवेति स्मरन्विप्रः कृत्याऽपि घडवाकृतिः ॥ १२४ ॥
 सर्वसस्वविनाशाय प्रभूताऽनलगर्मिणी ।
 गभस्तिर्ना बालगर्भा या माता पिप्पलाशिनः ॥ १२५ ॥
 तद्धृयानयोगात्तु जाता कृत्या साऽनलगर्मिणी ।
 उत्पन्ना सा महारौद्रा मृत्युजिह्वेव भीषणा ॥ १२६ ॥
 अचोचत्पिप्पलादं तं किं कृत्यं मे वदस्व तत् ।
 पिप्पलादोऽपि तां प्राह देवान्वाद् रिपून्मम ॥ १२७ ॥
 जग्राह सा तथेत्युक्त्वा पिप्पलादं पुरस्थितम् ।
 स प्राह किमिदं कृत्ये सा चाप्याह त्वयोदितम् ॥ १२८ ॥
 देवैश्च निर्मितं देह ततो भीतः शिवं ययौ ।
 तुष्टाव देवं स मुनिः कृत्यां प्राह तदा शिवः ॥ १२९ ॥
 शिव उवाच ।

योजनान्तःस्थिताञ्जीवान्न गृहाण मदाज्ञया ।
 तस्माद्याहि ततो दूरं कृत्ये कृत्यं ततः कुरु ॥ १३० ॥
 ब्रह्मोवाच ।

तीर्थात्तु पिप्पलात्पूर्वं यावद्योजनसंख्यया ।
 प्रातिप्रद्वड्वारूपा कृत्या सा ऋषिनिर्मिता ॥ १३१ ॥
 तस्यां जातो महानग्निलोकसंहरणक्षमः ।
 तं दृष्ट्वा विबुधाः सर्वे अस्ताः शंभुमुपागमन् ॥ १३२ ॥
 चक्रेध्वरं पिप्पलेशं पिप्पलादेन तोपितम् ।
 स्तुवन्तो भीतमनसः शंभुमृचुर्दिर्घौकसः ॥ १३३ ॥

देवा ऊचुः ।

रक्षस्व शंभो कृत्याऽस्मान्वाधते तद्गुणानलः ।
 शरणं भव सर्वेश भीतानामभयप्रद ॥ १३४ ॥
 सर्वतः परिभूतानामार्तानां श्रान्तचेतसाम् ।
 सर्वेषामेव जन्तूनां त्वमेव शरणं शिव ॥ १३५ ॥
 ऋषिणाऽभ्यर्चिता कृत्या त्वच्चक्षुर्वह्निर्गता ।
 सा जिघांसति लोकांस्त्रोस्त्वं नस्त्राता न चेतः ॥ १३६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तानग्रहीज्जगन्नाथो योजनान्तर्निवासिनः ।
 न वाधते त्वसौ कृत्या तस्माद्युयमहर्निशम् ॥ १३७ ॥
 इहेवाऽऽसध्वममरास्तस्या घो न भयं भवेत् ॥ १३८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पुनरुचुः सुरेशानं त्वया दत्तं त्रिविप्रपम् ।
 तत्त्यक्त्वाऽत्र ह्यं नाथ घत्स्यामस्त्रिदशार्चित ॥ १३९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

देवतां घचनं ध्रुत्वा शिवो घाक्यमधात्रवीत् ॥ १४० ॥

शिव उवाच ।

देवोऽसौ विश्वतश्चक्षुर्यो देवो विश्वतोमुखः ।
 यो रश्मिभिस्तु घमते नित्यं यो जनको मतः १४१ ॥
 स सूर्य एक पद्यात्र साक्षाद्रूपेण सर्वदा ।
 स्थितिं करोतु तन्मूर्तो भविष्यन्त्यखिलाः स्थिताः ॥ १४२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेति शंभुवचनात्पारिजाततरोस्तदा ।

देवा दिवाकरं चक्रुस्त्वष्टा भास्करमब्रवीत् ॥ १४३ ॥

त्वष्टोवाच ।

इहेवाऽऽस्व जगत्स्वामिब्रह्मेशेमान्विबुधान्स्वयम् ।

स्वांशैश्च वयमप्यत्र तिष्ठामः शंभुसंनिर्था ॥ १४४ ॥

चक्रेश्वरस्य परितो यावद्यीजनसंख्यया ।

गङ्गाया उमयं तीरमासाद्याऽऽसन्सुरोत्तमाः ॥ १४५ ॥

अद्भुत्यर्थार्थमात्रं तु गङ्गातीरं समाश्रिताः ।

तिन्नः कोट्यस्तथा पञ्च शतानि मुनिसत्तम ।

तीर्थानां तत्र व्युष्टिं च कः शृणोति ब्रवीति वा ॥ १४६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः सुरगणाः सर्वे विनीताः शिवमब्रुवन् ॥ १४७ ॥

देवा ऊचुः ।

पिप्पलादं सुरेशान शमं नय जगन्मय ॥ १४८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ओमित्युक्त्वा जगन्नाथः पिप्पलादमबोचत ॥ १४९ ॥

शिव उवाच ।

नाशितेष्वपि देवेषु पिना ते नाऽऽगमिष्यति ।

दत्ताः पित्रा तव प्राणा देवानां कार्यसिद्धये ॥ १५० ॥

दीनार्नकरुणायन्धुः को हि तादृग्भवे भवेत् ।

क्षया याता दिवं तात तथ माता पतिवना ॥ १५१ ॥

समा काऽप्यत्र मतया लोपामुद्राऽप्यरन्धती ।
 यदस्थिभि सुरा सर्वे जयिन सुखिन सदा ॥ १५२ ॥
 तेनावाप्त यश स्फात तव मात्राऽक्षय वृतम् ।
 त्वया पुत्रेण सयत्र नात परतर वृतम् ॥ १५३ ॥
 त्वत्प्रतापभयात्स्वगाञ्च्युतास्त्व पातुमर्हसि ।
 कादिशीकास्तव भयादमराह्नातुमर्हसि ॥
 नाऽऽर्तत्राणादभ्यधिक सुवृत कापि विद्यते ॥ १५४ ॥

यावद्यश स्फुरति चारु मनुष्यलोके,

अहानि तावन्ति दिव गतस्य ।

दिने दिने धर्षसत्या(रथं) परस्मिँ

लोके घासो जायते निर्विकार ॥ १५५ ॥

मृतास्त एवात्र यशो न येषा

मन्यास्त एव धृतवर्णिता ये ।

ये दानशीला न नपुंसकास्ते,

ये धर्मशीला न त एव शोच्या ॥ १५६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

भापित देवदेवस्य ध्रुत्वा शान्तोऽभवन्मुनि ।

वृताधलिपुटो भूत्वा नत्वा नाथमथाव्रवीत् ॥ १५७ ॥

मस्त् पिप्पलाद उवाच ।

घाग्निं एवेभि वृत्तिभि कदाचि

मन्ते ममोपकुर्वन्ति हिते रता ये ।

तेभ्यो हितार्थं त्विह चापरेषां,
सोमं नमस्यामि सुरादिपूज्यम् ॥ १५८ ॥

संरक्षितो यैरभिवर्धितश्च,
समानगोत्रश्च समानधर्मा ।

तेषाममीष्टानि शिवः करोतु,
चालेन्दुमौलिं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ १५९ ॥

यैरहं वर्धितो नित्यं मातृवत्पितृवत्प्रभो ।
तन्नाम्ना जायतां तीर्थं देवदेव जगद्भ्ये ॥ १६० ॥
यशस्तु तेषां भविता तेभ्योऽहमनृणस्ततः ।
यानि क्षेत्राणि देवानां यानि तीर्थानि भूतले ॥ १६१ ॥
तेभ्यो यदिदमधिकमनुमन्यन्तु देवताः ।
ततः क्षमोऽहं देवानामपराधं निरञ्जनः ॥ १६२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः समक्षं सुरसाक्षरां गिरं,
सहस्रचक्षुःप्रमुखांस्तथाऽग्रतः ।

उवाच देवा अपि मेनिरे वचो,
दधीचिपुत्रोदितमादरेण ॥ १६३ ॥

यास्य बुद्धिं विनयं च विद्यां,
शौर्यं बलं साहसं सत्यवाचम् ।

पित्रोर्मक्तिं भागशुद्धिं विदित्वा,
तदाऽचार्दीच्छंकरः पिप्पलादम् ॥ १६४ ॥

शंकर उवाच ।

षट्स यद्वै प्रियं कामं यद्यापि सुखलभम् ।

प्राप्स्यसे षट् कल्याणं नान्यथा त्वं मनः कृथाः ॥ १६५ ॥

पिप्पलाद् उवाच ।

ये गङ्गायामाप्लुता धर्मनिष्ठाः,

संपश्यन्ति त्वत्पदाब्जं महेश ।

सर्धान्कामानाप्लुवन्तु प्रसह्य,

देहान्ते ते पदमायान्तु शीघ्रम् ॥ १६६ ॥

तातः प्रातस्त्वत्पदं चाश्विका मे,

नाथ प्राप्ता पिप्पलश्चामराश्च ।

सुखं प्राप्ता नाथनाथं विलोक्य,

त्वां पश्येयुस्त्वत्पदं ते प्रयान्तु ॥ १६७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा पिप्पलादं देवदेवो महेश्वरः ।

अमिनन्द्य च त देवैः सार्धं धाक्यमथाब्रवीत् ॥ १६८ ॥

देवा अपि मुदा युक्ता निर्मयास्तल्लृताद्गपात् ।

इदमूचुः सर्वे एव दाधीच शिषसंनिधौ ॥ १६९ ॥

देवा ऊचुः ।

सुराणां यदभीष्टं च त्वया कृतमसंशयम् ।

पालिता देवदेवस्य आशा त्रैलोक्यमण्डनी ॥ १७० ॥

यान्तितं च त्वया पूर्वं परार्थं नाऽऽत्मने द्विज ।

तस्मादन्वयतमं ब्रूहि किञ्चिदास्यामहे षयम् ॥ १७१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पुनः पुनस्तदेवोचुः सुरसंघा द्विजोत्तमम् ।
 कृताञ्जलिपुटः पूर्वं नत्वा शंभुसुरानिदम् ॥
 उवाच पिप्पलादश्च उमां नत्वा च पिप्पलान् ॥ १७२ ॥

पिप्पलाद उवाच ।

पितरौ द्रष्टुकामोऽस्मि सदा मे शब्दगोचरौ ।
 ते धन्याः प्राणिनो लोके मातापित्रोर्वशे स्थिताः ॥ १७३ ॥
 शुभ्रूषणपरा नित्यं तत्पादाङ्गाप्रतीक्षकाः ।
 १न्द्रियाणि शरीरं च कुलं शक्तिं धियं वपुः ॥ १७४ ॥
 २रिलभ्य तयोः कृत्ये कृतकृत्यो भवेत्स्वयम् ।
 ३शूना पक्षिणां चापि सुलभं मातृदर्शनम् ॥ १७५ ॥
 ४र्लभं मम तच्चापि पृच्छे पापफलं नु किम् ।
 ५भं च तथा चेत्स्यात्सर्वेषां यस्य कस्यचित् ॥ १७६ ॥
 ६पयेत् सुलभं मत्तो नान्योऽस्ति पापकृत् ।
 ७योर्दर्शनमात्रं च यदि प्राप्स्ये सुरोत्तमाः ॥ १७७ ॥
 मनोवाक्कायकर्मभ्यः फलं प्राप्तं भविष्यति ।
 पितरौ ये न पश्यन्ति समुत्पन्ना न(स्तु) संसृता ॥
 ८तेषु महापातकानां कः संख्यां कर्तुमोश्वरः ॥ १७८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तदृषेर्वचनं श्रुत्वा मिथः संमन्थ्य ते सुराः ।
 विमानवरमास्टौ पितरौ दंपती शुभा ॥ १७९ ॥

तव संदर्शनाकाङ्क्षो द्रक्ष्यसे वाऽद्य निश्चितम् ।
 विपादं लोभमोहो च त्यक्त्वा चित्तं शमं नय ॥ १८० ॥
 पश्य पश्येति त प्राहुर्दाधीच सुरसत्तमाः ।
 विमानवरमारुढौ स्वर्गिणौ स्वर्णभूषणौ ॥ १८१ ॥
 तव संदर्शनाकाङ्क्षो पितरौ दंपती शुभौ ।
 र्वाज्यमानौ सुरर्त्त्राभिः स्तूयमानौ च किन्नरैः ॥ १८२ ॥
 दृष्ट्वा स मातापितरौ नताम शिवसंनिधौ ।
 हर्षवाष्पाश्रुनयनौ स कथंचिदुवाच तौ ॥ १८३ ॥

पुत्र उवाच ।

तारयन्त्येव पितरावन्ये पुत्राः कुलोद्धृदाः ।
 अहं तु मातुस्दरे केवलं भेदकारणम् ॥
 एवंभूतोऽपि तौ मोहात्पश्येयमतिदुर्मतिः ॥ १८४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

सायालोक्य ततो दुःखाढकुं नैव शशाक सः ।
 देवाश्च मातापितरौ पिप्पलादमथात्रुघ्न ॥ १८५ ॥

देवा ऊचुः ।

धन्यस्त्वं पुत्र लोकेषु यस्य कीर्तिर्गता दिवम् ।
 साक्षात्स्त्वया श्यक्षो देवाश्चाऽऽश्वासितास्त्वया ॥
 त्वया पुत्रेण सहोका न क्षीयन्ते कदाचन ॥ १८६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पुष्पवृष्टिस्तदा स्वर्गात्पपात तस्य मूर्धनि ।
 जयशब्दः सुरैरुक्तः प्रादुर्भूतो महामुने ॥ १८७ ॥

आशिपं तु सुने दत्त्वा दर्धाचिः सह भार्यया ।

शंभुं गङ्गां सुरान्नत्वा पुत्रं वाक्यमयात्रवीत् ॥ १८८ ॥

दर्धाचिस्त्वाच ।

प्राप्य भार्यां शिवे भक्तिं कुरु गङ्गां च सेवय ।

पुत्रानुत्पाद्य विधिवद्यज्ञानिष्ठा सदक्षिणान् ॥

कृतकृत्यस्तनो वत्स आक्रमस्व चिरं दिवम् ॥ १८९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

करोम्येवमिति प्राह दर्धाचिं पिप्पलाशनः ।

दर्धाचिः पुत्रमाश्वास्य भार्यया च पुनः पुनः ॥ १९० ॥

अनुज्ञातः सुरगणैः पुनः स दिवामाक्रमत् ।

देवा अप्यूचिरे सर्वे पिप्पलादं ससंभ्रमाः ॥ १९१ ॥

देवा ऊचुः ।

कृत्यां शमय भद्रं ते तदुत्पन्नं महानलम् ॥ १९२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पिप्पलादस्तु तानाह न शकोऽहं निवारणे ।

असन्त्य नैव वक्ताऽहं शूर्यं कृत्यां तु शून ताम् ॥ १९३ ॥

मां दृष्ट्वा सा महारौद्रा विपरीतं करिष्यति ।

तामेव गत्वा विबुधाः प्रोचुस्ते शान्तिकारणम् ॥ १९४ ॥

अनलं च यथाप्राति ते उभे नेत्यवोचताम् ।

सर्वेषां भक्षणायैव सृष्टा चाहं द्विजन्मना ॥ १९५ ॥

तथाच मत्प्रसूतोऽग्निरन्यथा तत्कथं भवेत् ।

महाभूतानि पञ्चापि स्थावरं जङ्गमं तथा ॥ १९६ ॥

सर्वमस्मन्मुखे विद्याद्वक्तव्यं नावशिष्यते ।

मया संमन्त्र्य ते देवाः पुनरुचुरुभावपि ॥ १६७ ॥

भक्षयेतामुभौ सर्वं यथानुक्रमतस्तथा ।

घडवाऽपि सुरानेवमुवाच शृणु नारद ॥ १६८ ॥

घडवोवाच ।

भवतामिच्छया सर्वं भक्ष्यं मे सुरसत्तमाः ॥ १६९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

घडवा सा नदी जाता गङ्गया संगता मुने ।

तद्भवस्तु महानग्निर्य आसीदतिभीषणः ॥

तमाहुरमरा यद्भि भूतानामादितो विदुः ॥ २०० ॥

सुरा ऊचुः ।

आपो ज्येष्ठतमा ज्ञेयास्तथैव प्रथमं भवान् ।

तत्राप्यपांपतिं ज्येष्ठं समुद्रं (तिज्येष्ठस्तस्य त्व) मशानं कुरु ॥

यथैव तु घयं द्रूमो गच्छ भुङ्क्ष्व यथा सुराम् ॥ २०१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अनृस्त्वमरानाह आपस्तत्र कथं त्वहम् ।

प्रजेयं यदि मां तत्र प्रापयन्त्युदकं महत् ॥ २०२ ॥

भवन्त एष तेऽप्याहुः कथं तेऽग्ने गतिर्भवेत् ।

अग्निरप्याह तान्देवान्कन्या मां गुणशालिनी ॥ २०३ ॥

द्विरण्यफलशे स्थाप्य नयेद्यत्र गतिर्मम ।

तस्य तद्वचनं श्रत्वा फन्यामूचुः सरस्वतीम् ॥ २०४ ॥

देवा ऊचुः ।

नयैनमनलं शीघ्रं शिरसा वरुणालयम् ॥ २०५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

सरस्वती सुरानाह नैका शक्ता च धारणे ।

युक्ता चतसृभिः शीघ्रं वहेय वरुणालयम् ॥ २०६ ॥

सरस्वत्या वचः श्रुत्वा गङ्गा च यमुनां तथा ।

नर्मदा तपर्ती चैव सुराः प्रोचुः पृथक्पृथक् ॥ २०७ ॥

ताभिः समन्विनोवाह हिरण्यकलशेऽनलम् ।

संस्थाप्य शिरसाऽऽधार्य ता जग्मुर्वरुणालयम् ॥ २०८ ॥

संस्थाप्य यत्र देवेशः सोमनाथो जगत्पतिः ।

अध्यास्ते विबुधैः सार्धं प्रभासे शशिमूपणः ॥ २०९ ॥

प्रापयामासुरनलं पञ्चनद्यः सरस्वति ।

अध्यास्ते च महानग्निः पिबन्वारि शनैः शनैः ॥ २१० ॥

ततः सुरगणाः सर्वे शिवमूचुः सुरोत्तमम् ॥ २११ ॥

देवा ऊचुः ।

अस्थानां च पावनं ब्रूहि अस्माकं च गवां तथा ॥ २१२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शिवः प्राह तदा सर्वान्गङ्गामाप्लुत्य यत्नतः ।

देवाश्च गावस्तत्पापान्मुच्यन्ते नात्र संशयः ॥ २१३ ॥

प्रक्षालितानि चास्थानि ऋषिदेहभवान्यथ ।

तानि प्रक्षालनादेव तत्र प्राप्तानि पूतनाम् ॥ २१४ ॥

यत्र देवा मुक्तपापास्तत्तीर्थं पापनाशनम् ।

तत्र स्नानं च दानं च ब्रह्महत्यादिनाशनम् ॥ २१५ ॥

गवां च पावन यत्र गोतीर्थं तदुदाहृतम् ।
 तत्र स्नानान्महापुद्गिर्गोमिधफलमाप्नुयात् ॥ २१६ ॥
 यत्र तद्ब्राह्मणास्थानि आसन्पुण्यानि नारद ।
 पितृतीर्थं तु वै श्रेय पितृणा प्रीतिवर्द्धनम् ॥ २१७ ॥
 भस्मास्थिनखरोमाणि प्राणिनो यस्य कस्यचित् ।
 तत्र तीर्थे सक्रमेरन्यावच्चन्द्रार्कतारकम् ॥ २१८ ॥
 स्वर्गं घासो भवेत्तस्य अपि दुष्कृतकर्मणः ।
 तथा चक्रेश्वरात्तीर्थात्त्रयीणि तीर्थानि नारद ॥
 तत पूताः सुरगणा गाधः शभुमद्याद्भुवन् ॥ २१९ ॥

गोसुरा ऊचुः ।

यामः स्वं स्वमधिष्ठानमत्र सूर्यः प्रतिष्ठितः ।
 अस्मिन्स्थिते दिनकरे सुराः सर्वे प्रतिष्ठिताः ॥ २२० ॥
 भवेयुर्जगतामीश तदनुज्ञातुमर्हसि ।
 सूर्यो ह्यात्माऽस्य जगतस्तस्थुषध्व सनातनः ॥ २२१ ॥
 दिवाकरो देवमयस्तत्रास्माभिः प्रतिष्ठितः ।
 यत्र गङ्गा जगद्धात्री यत्र वै स्यन्वकः स्वयम् ॥
 सुरघासं प्रतिष्ठानं भवेद्यत्र च श्यन्वकम् ॥ २२२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

आपृच्छथ पिप्पलादं तं सुराः स्वं सदनं ययुः ।
 पिप्पलाः कालपर्याये स्वर्गं जग्मुर्धाक्षयम् ॥ २२३ ॥
 पादपानां पदं विप्रः पिप्पलादः प्रतापवान् ।
 क्षेत्राधिपत्ये संस्थाप्य पूजयामास शंकरम् ॥ २२४ ॥

दधीचिसूनुर्मुनिरप्रतेजा,

अवाप्य भार्यां गौतमस्याऽऽत्मजां च ।

पुत्रानथावाप्य धियं यशश्च,

सुहृन्ननैः स्वर्गमवाप धीरः ॥ २२५ ॥

तनः प्रभृति तर्तीयं पिप्पलेश्वरमुच्यते ।

सर्वत्रनुफलं पुण्यं स्मरणादथनाशनम् ॥ २२६ ॥

किं पुनः स्नानदानाभ्यामादित्यस्य तु दर्शनात् ।

चक्रेश्वरः पिप्पलेशो देवदेवस्य नामनी ॥ २२७ ॥

सरहस्यं विदित्वा तु सर्वकामानवाप्नुयात् ।

सूर्यस्य च प्रपिष्टानात्सुरवासे प्रतिष्ठिते ॥

प्रतिष्ठानं तु तन्क्षेत्रं सुराणामपि बल्लमम् ॥ २२८ ॥

इतीदमाख्यातमतीव पुण्यं,

पठेत वा यः शृणुयात्स्त्रेह्य ।

स दीर्घजीवी धनवान्धर्मयुक्तः

श्रान्ते सरशंभुमुपैति निर्यम् ॥ २२९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो चक्रेश्वरपिप्पलेऽवरपापप्रणाशन-

गोतीर्थपितृतीर्थसूर्यप्रतिष्ठानकोट्यादितीर्थवर्णनं नाम

दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

गौतमीमाहान्ध्र्य एकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

आदितः ऽल्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६४३७

अथैकादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

नागतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

नागतीर्थमिति ख्यातं सर्वकामप्रदं शुभम् ।
यत्र नागेश्वरो देव शृणु तस्यापि विस्तरम् ॥ १ ॥
प्रतिष्ठानपुरे राजा शूरसेन इति श्रुतः ।
सोमवंशभवः श्रीमान्मतिमान्गुणसागरः ॥ २ ॥
पुत्रार्थं स महापत्नमकरोत्प्रियया सह ।
तस्य पुत्रश्चिरादासीत्सर्पो घै भीषणाकृतिः ॥ ३ ॥
पुत्रं तं गोपयामास शूरसेनो महीपतिः ।
राज्ञः पुत्रः सर्प इति न कश्चिद्विन्दते जनः ॥ ४ ॥
अन्तर्वर्ती परो घापि मातरं पितरं विना ।
घात्रेऽप्यपि न जानाति नामात्यो न पुरोहितः ॥ ५ ॥
तं दृष्ट्वा भीषणं सर्पं सभाषो नृपसत्तमः ।
संतापं नित्यमाप्नोति सर्पाद्वरमपुत्रता ॥ ६ ॥
एतदस्ति महासर्पो वकि नित्यं मनुष्यवत् ।
स सर्पे, पितरं प्राह कुरु चूडामपि क्रियाम् ॥ ७ ॥
तथोपनयनं चापि वेदाध्ययनमेव च ।
यावद्रेदं न चार्थते तावच्छूद्रसमो द्विजः ॥ ८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा पुत्रवच, शूरसेनोऽतिदुःखितः ।
ब्राह्मणं फञ्चनाऽऽनीय संस्कारादि तदाऽकरोत् ॥
अर्थात्तथैदः सर्पोऽपि पितरं चाश्रवीदिदम् ॥ ९ ॥

सर्प उवाच ।

विवाहं कुरु मे राजन्स्त्रीकामोहं नृपोत्तम ।
 अन्यथाऽपि च कृत्यं ते न सिध्येदिति मे मतिः ॥ १० ॥
 जनयित्वाऽऽत्मजान्वेदविधिनाऽखिलसंस्कृतीः ।
 न कुर्याद्यः पिता तस्य नरकात्रास्ति निष्कृतिः ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच ।

विस्मितः स पिता प्राह सुतं तमुग्गाकृतिम् ॥ १२ ॥

शूरसेन उवाच ।

यस्य शब्दादपि त्रासं यान्ति शूराश्च पूरुषाः ।
 तस्मै कन्यां तु को दद्याद्ब्रह्म पुत्र करोमि किम् ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तत्पितुर्वचनं श्रुत्वा सर्पः प्राह विचक्षणः ॥ १४ ॥

सर्प उवाच ।

विवाहा बहवो राजब्राह्मणं सन्ति जनेश्वर ।
 प्रसह्याऽऽहरणं चापि शस्त्रैर्वैवाह एव च ॥ १५ ॥
 जाते विवाहे पुत्रस्य पिताऽसौ कृतकृद्भवैत् ।
 नो चेद्ब्रह्म गङ्गायां मरिष्ये नात्र संशयः ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तत्पुत्रनिश्चयं ज्ञात्वा अपुत्रो नृपसत्तमः ।
 विवाहार्थममात्यास्तानाहूयेद्ब्रह्मोऽब्रवीत् ॥ १७ ॥

शूरसेन उवाच ।

नागेश्वरो मम सुतो युवराजो गुणाकरः ।
 गुणवान्मतिमाञ्शूरो दुर्जयः शत्रुतापनः ॥ २८ ॥

रथे नागे स धनुषि पृथिव्यां नोपमीयते ।
 विवाहस्तस्य कर्तव्यो ह्यहं वृद्धस्तथैव च ॥ १६ ॥
 राज्यभारं सुते न्यस्य निश्चिन्तोऽहं भवाम्यत ।
 न दारसप्रदो यावत्तावत्पुत्रो मम प्रियः ॥ २० ॥
 बालभावं नो जहाति तस्मात्सर्वेऽनुमन्य च ।
 विवाहायाथ कुर्वन्तु यत्न मम हिते रता ॥ २१ ॥
 न मे काचित्तदा चिन्ता कृतोद्वाहो यदाऽऽत्मज ।
 सुते न्यस्तभरा यान्ति रुनिनस्तपसे वनम् ॥ २२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अमात्या राजवचनं श्रुत्वा सर्वे चिनीतघ्न ।
 ऊचुः प्राञ्जलयो हर्षाद्राजानं भूरितेजसम् ॥ २३ ॥

अमात्या ऊचुः ।

तव पुत्रो गुणज्येष्ठस्त्वं च सर्वत्र विश्रुतः ।
 विवाहे तव पुत्रस्य किं मन्यं किंतु चिन्त्यते ॥ २४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अमात्येषु तद्योक्तेषु गम्भीरो नृपसत्तमः ।
 पुत्रं सर्वं त्वमात्यानां च चाऽऽख्यातिं न ते विदुः ॥ २५ ॥
 राजा पुनस्तानुवाच का स्यात्कन्या गुणाधिका ।
 महावंशभव' श्रीमान्को राजा स्याद्गुणाश्रयः ॥ २६ ॥
 संयन्धयोग्य. शूरश्च यत्संयन्धः प्रशस्यते ।
 तद्राजवचनं श्रुत्वा अमात्यानां महामति' २७ ॥

कुलीनः साधुरत्यन्तं राजकार्यहिते रतः ।

राजो मर्तिं विदित्वा तु इद्विस्तजोऽब्रवीदिदम् ॥ २८ ॥

अमात्य उवाच ।

पूर्वदेशे महाराज विजयो नाम भूपतिः ।

वाजिवारणरत्नानां यस्य संख्या न विद्यते ॥ २९ ॥

अष्टौ पुत्रा महेष्यासा महाराजस्य धीमतः ।

तेषां स्वस्ता भोगवती साक्षाहृक्ष्मोरिवापरा ॥

तव पुत्रस्य योग्या सा भार्या राजन्मयोदिता ॥ ३० ॥

ब्रह्मोवाच ।

वृद्धामात्यवचः श्रुत्वा राजा तं प्रत्यभाषत ॥ ३१ ॥

राजोवाच ।

मुना तस्य कथं मेऽस्य सुतस्य स्याद्वदस्व तत् ॥ ३२ ॥

वृद्धामात्य उवाच ।

लक्षितोऽसि महाराज यत्ते मनसि वर्तते ।

यच्छूरसेन वृत्त्यं स्यादनुजानीहि मां ततः ॥ ३३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

वृद्धामान्यवचः श्रुत्वा भूपणाच्छादनोक्तिभिः ।

संपूज्य प्रेषयामास महत्या सेनया सह ॥ ३४ ॥

स पूर्वदेशमागत्य महाराजं समेत्य च ।

संपूज्य विविधैर्वाक्यैरुपायैर्नीतिसंभवैः ॥ ३५ ॥

महाराजसुनायाश्च भोगवत्या महामतिः ।

शूरसेनस्य नृपतेः सुतोर्नागस्यधीमतः ॥ ३६ ॥

विवाहायाकरोत्सर्धि मिथ्यामिथ्याचचोक्तिमिः ।
 पूजयामास नृपतिं भूषणाच्छादनादिभिः ॥ ३७ ॥
 अघाप्य पूजा नृपतिर्दामीत्यवदत्तदा ।
 तत आगत्य राज्ञोऽसौ वृद्धामात्यो महामतिः ॥ ३८ ॥
 शूरसेनाय तद्वृत्तं वैवाहिकमवेदयत् ।
 ततो बहुतिथे काले वृद्धामात्यो महामतिः ॥ ३९ ॥
 पुनर्वलेन महता घञ्जालंकारभूपित्त ।
 जगाम तरसा सर्वैरन्यैश्च सचिवैर्वृत ॥ ४० ॥
 विवाहाय महामात्यो महाराजाय बुद्धिमान् ।
 सर्वं प्रोवाच वृद्धोऽसावमात्यः सचिवैर्वृतः ॥ ४१ ॥

वृद्धामात्य उवाच ।

अत्राऽऽगन्तुं न चाऽऽया(विच्छ)ति शूरसेनस्य भूपतेः ।
 पुत्रो नाम इति श्रुत्वातो बुद्धिमान्गुणसागरः ॥ ४२ ॥
 क्षत्रियाणां विवाहाश्च भवेयुर्वहुधा नृप ।
 तस्माच्छस्त्रैरलंकारैर्विवाह स्थान्महामते ॥ ४३ ॥
 क्षत्रिया ब्राह्मणाश्चैव सत्यां वाच वदन्ति हि ।
 तस्माच्छस्त्रैरलंकारैर्विवाहस्त्वनुमन्यताम् ॥ ४४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

वृद्धामात्यवच श्रुत्वा विजयो राजसत्तम ।
 मेने वाचयं तथा सत्यममात्यं भूपतिं तदा ॥ ४५ ॥
 विवाहमकरोद्राजा भोगवत्याः सविस्तरम् ।
 शस्त्रेण च यथाशास्त्रं प्रेषयामास तां पुनः ॥ ४६ ॥

स्वानमात्यांस्तथा गाश्च हिरण्यतुरगादिकम् ।
 बहु द्रवाऽथ विजयो हर्षेण महता युतः ॥ ४७ ॥
 तामादायाथ सचिवा वृद्धामात्यपुरोगमाः ।
 प्रतिष्ठानमथाभ्येत्य शूरसेनाय तां स्नुषाम् ॥ ४८ ॥
 न्यवेदयंस्तयोचुस्ते विजयस्य वचो बहु ।
 भूषणानि विचित्राणि दास्यो घस्त्रादिकं च यत् ॥ ४९ ॥
 निवेद्य शूरसेनाय कृतकृत्या वभूचिरे ।
 विजयस्य तु येऽमात्या भोगवत्या सहाऽऽगताः ॥ ५० ॥
 तान्पूजयित्वा राजाऽसौ बहुमानपुरःसरम् ।
 विजयाय यथा प्रीतिस्तथा कृत्वा व्यसर्जयत् ॥ ५१ ॥
 विजयस्य सुता बाला रूपयौवनशालिनी ।
 भ्रूभ्रूशुरयोर्नित्यं शुश्रूषन्ती सुमध्यमा ॥ ५२ ॥
 भोगवत्याश्च यो भर्ता महासर्पोऽतिर्भीषणः ।
 एकान्तदेशे विजने गृहे रत्नसुशोभिते ॥ ५३ ॥
 सुगन्धकुसुमाकीर्णं तत्राऽऽरुते सुखशीतले ।
 स सर्पो मातरं प्राह पितरं च पुनः पुनः ॥ ५४ ॥
 मम भार्या राजपुत्री किं मां नैवोपसर्पति ।
 तन्पुत्रवचनं श्रुत्वा सर्पमातेदमर्षीत् ॥ ५५ ॥

राजपत्न्युवाच ।

धात्रिके गच्छ सुभगे शीघ्रं भोगवतीं घद ।
 तव भर्ता सर्प इति ततः सा किं घदिष्यति ॥ ५६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

धात्रिका च तथेत्युक्त्वा गत्वा भोगवतीं तदा ।
रहोगता उवाचेद् विनीतवदपूर्ववत् ॥ ५७ ॥

धात्रिकोवाच ।

जानेऽह सुभगे भद्रे भर्तारं तव दैवतम् ।
न चाऽऽरयेय त्वया क्वापि सर्पो न पुत्रो ध्रुवम् ॥ ५८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा भोगवत्यब्रवीदिदम् ॥ ५९ ॥

भोगवत्युवाच ।

मानुषीणां मनुष्यो हि भर्ता सामान्यतो भवेत् ।
किं पुनर्देवजातिस्तु भर्ता पुण्येन लभ्यते ॥ ६० ॥

ब्रह्मोवाच ।

भोगवत्यास्तु तद्वाक्यं सा च सर्वं न्यवेदयत् ।
सर्पाय सर्पमात्रे च राज्ञे चैव यथाक्रमम् ॥ ६१ ॥
रुरोद् राजा तद्वाक्यात्स्मृत्वा ता कर्मणो गतिम् ।
भोगवत्यपि ता प्राह उक्तपूर्वा पुनः सखीम् ॥ ६२ ॥

भोगवत्युवाच ।

कान्तं दर्शय भद्रं ते कृथा याति घयो मम ॥ ६३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः सा दर्शयामास सर्पं तमतिर्भाषणम् ।
सुगन्धशुसुमाकीर्णं शयने सा रहोगता ॥ ६४ ॥
तं दृष्ट्वा भाषणं सर्पं भर्तारं रत्नभूषितम् ।
कृताञ्जलिपुटा घाक्यमवदत्कान्तमवसा ॥ ६५ ॥

भोगवत्युवाच ।

धन्याऽस्म्यनुगृहीताऽसि यस्या मे दैवतं पतिः ॥ ६६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युक्त्वा शयने स्थित्वा तं सर्पं सर्पभावतैः ।

खेलयामास तन्वर्द्धा गीतैश्चैवाङ्गसंगमैः ॥ ६७ ॥

सुगन्धकुसुमैः पानैस्तोषयामास तं पतिम् ।

तस्याश्चैव प्रसादेन सर्पस्याभूत्स्मृतिर्मुने ॥

स्मृत्वा सर्वं दैवदृतं रात्रौ सर्पोऽत्रवीतिप्रियाम् ॥ ६८ ॥

सर्प उवाच ।

राजकन्याऽपि मां दृष्ट्वा न र्मीताऽसि कथं प्रिये ।

सोवाच दैवविहितं कोऽतिक्रमितुमीश्वरः ॥

पतिरेव गतिः स्त्रीणां सर्वदैव विशेषतः ॥ ६९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

श्रुत्वेति हृष्टस्तामाह नागः प्रहसिताननः ॥ ७० ॥

सर्प उवाच ।

तुष्टोऽस्मि तव भक्त्याऽहं किं ददामि तवेप्सितम् ।

तव प्रसादाच्चार्थङ्गिः सर्वस्मृतिर्भूदियम् ॥ ७१ ॥

शतोऽहं देवदेवेन कुपितेन पिनाकिता ।

महेश्वरकरे नागः शेषपुत्रो महाबलः ॥ ७२ ॥

सोऽहं पतिस्त्वं च भार्या नाम्ना भोगवती पुरा ।

उमावाक्याद्ब्रह्मासोच्चैः शंभुः प्रीतो रहोगतः ॥ ७३ ॥

ममापि चाऽऽगतं भद्रे हास्यं तद्देवसन्निधौ ।
 ततस्तु कुपित शंभुः प्रादाच्छापं ममेदृशम् ॥ ७३ ॥
 शिव उवाच ।

मनुष्ययोनीं त्वं सर्पो भविता ज्ञानवानिति ॥ ७४ ॥
 सर्प उवाच ।

ततः प्रसादित शंभुस्त्वया भद्रे मया सह ।
 ततश्चोक्तं तेन भद्रे गौतम्या मम पूजनम् ॥ ७६ ॥
 कुर्वतो ज्ञानमाधास्ये यदा सर्पाकृतेस्तव ।
 तदा विशापो भविता भोगवत्याः प्रसादतः ॥ ७७ ॥
 तस्मादिदं ममाऽऽपन्नं तव चापि शुभानने ।
 तस्मान्नीत्वा गौतमीं मां पूजा कुरु मया सह ॥ ७८ ॥
 ततो विशापो भविता आवां यावः शिवं पुनः ।
 सर्वेषां सर्वदाऽऽर्तानां शिव एव परा गतिः ॥ ७९ ॥
 ब्रह्मोवाच ।

तच्छ्रुत्वा भर्तृघवनं सा भर्त्रा गौतमीं ययौ ।
 ततः स्नात्वा तु गौतम्यां पूजां चक्रे शिवस्य तु ॥ ८० ॥
 ततः प्रसन्नो भगवान्दिव्यरूपं ददौ मुने ।
 आपृच्छथ पितरौ सर्पो भार्यया गन्तुमुद्यतः ॥
 शिवलोकं ततो ज्ञात्वा पिता प्राह महामतिः ॥ ८१ ॥
 पितोवाच ।

युवराज्यधरो ज्येष्ठः पुत्र एकी भवानिति ।
 तस्माद्राज्यमशेषेण कृन्वोत्पाप सुतान्वहन् ॥
 याने मयि परं धाम ततो यादि शिवं पुरम् ॥ ८२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा पितृवचस्तथेत्याह स नागराट् ।
 कामरूपमवाप्याथ भार्यया सह सुव्रतः ॥ ८३ ॥
 पित्रा मात्रा तथा पुत्रै राज्यं कृत्वा सुविस्तरम् ।
 याते पितरि स्वर्लोकं पुत्रान्स्थाप्य स्वके पदे ॥ ८४ ॥
 भार्यामात्यादिसहितस्ततः शिवपुरं ययौ ।
 ततः प्रभृति तर्तीयं नागतीर्थमिति श्रुतम् ॥ ८५ ॥
 यत्र नागेश्वरो देवो भोगवत्या प्रतिष्ठितः ।
 तत्र स्नानं च दानं च सर्वकृतुफलप्रदम् ॥ ८६ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो तीर्थमाहात्म्ये नागतीर्थवर्णनं

नामैकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

गौतमीमाहात्म्ये द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६५२१

—

अथ द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

मातृतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

मातृतीर्थमिति एयातं सर्वसिद्धि करं नृणाम् ।
 आधिभिर्मुच्यते जन्तुस्तर्तीयस्तरणादपि ॥ १ ॥
 देवानामसुराणां च संगरोऽभूत्सुदारुणः ।
 नाशान्नुयंस्तदा जेतुं देवा दानवसंगरम् ॥ २ ॥

तदाऽहमगमं देवैस्त्रिष्टुतं शूलपाणिनम् ।

अस्तव विविधैर्वाक्यै कृताञ्जलिपुटः शनैः ॥ ३ ॥

संमन्थ्य देवैरसुरैश्च सर्वै-

र्यदाऽऽहृतं संमथितुं समुद्रम् ।

यत्कालकृष्टं समभून्महेश,

तत्त्वा विना को प्रसितुं समर्थः ॥ ४ ॥

पुष्पप्रहारण जगन्नयं यः,

स्वार्धीनमापादयितुं समर्थः ।

मारो हरेऽप्यन्यसुरादिघन्यो,

त्रितायमानो विलयं प्रयातः ॥ ५ ॥

विमध्य घारीशमनङ्गशत्रो,

यदुत्तमं तत्तु दिर्घोक्तसेभ्यः ।

दत्त्वा विषं संहरन्नीलकण्ठ,

को वा धतुं त्वामृते वै समर्थः ॥ ६ ॥

ततश्च तुष्टो भगवानादिकर्ता त्रिलोचन ॥ ७ ॥

शिष उवाच ।

दास्येऽहं यदभीष्टं वो ब्रुवन्तु सुरसत्तमाः ॥ ८ ॥

देवा ऊचुः ।

दानवेभ्यो भयं घोरं तत्रैहि वृषभध्वज ।

जहि शत्रून्सुरान्पाहि नाथवन्तस्त्वया प्रभो ॥ ९ ॥

निष्कारणः सुहृच्छमो नामविष्यद्भवान्यदि ।

तदाऽकरिष्यन्किमिव दुःपार्ताः सर्वदेहिनः ॥ १० ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युत्तन्तक्षयान्प्रायाद्यत्र ते देवशत्रवः ।

तत्र तद्युद्धममवच्छंकरेण सुरद्विषाम् ॥ ११ ॥

तत्रम्विलोचनः ध्रान्नलमोनपधरः शिवः ।

ललाटादुच्यरतंलम्य युध्यतः स्वैद्विन्दवः ॥ १२ ॥

न नंहरन्दैत्यगजांन्तान्ती मूर्तिमाश्रितः ।

तां मूर्तिमसुरा दृष्ट्वा मेरुगृष्टादुमुबं ययुः ॥ १३ ॥

न नंहरन्सर्वदैत्यांस्तदाऽगच्छदुमुबं हरः ।

इत्यत्रेवमर्मातास्नेऽधावन्सर्वा महीमिमाम् ॥ १४ ॥

नयैव कोपाद्गुट्रोऽपि शत्रून्माननुधावति ।

तथैव युध्यतः शंभोः पतिताः स्वैद्विन्दवः ॥ १५ ॥

यत्र पत्र भुवं प्रातो विन्दुर्माहिश्वरो मुने ।

तत्र तत्र शिवाकारा मातरो जजिरे ततः ॥ १६ ॥

प्रोचुर्नहेश्वरं सर्वाः ह्यादामन्त्वसुरानिति ।

तत्रः प्रोवाच भगवान्सर्वैः सुरगणैर्वृतः ॥ १७ ॥

शिव उवाच ।

म्वर्गाइनुवमनुमाना राक्षसास्ते रसातलम् ।

बनुमानाम्त्रतः सर्वाः शृण्वन्तु मन भाषितम् ॥ १८ ॥

यत्र यत्र द्विगो यान्ति तत्र गच्छन्तु मातयः ।

रसातलमनुमाना इदानीं मद्दयाद्द्विषः ॥

भवत्योऽप्यनुगच्छन्तु रसातलमनु द्विषः ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ताश्च जग्मुर्भुवं भित्त्वा यत्र ते दैत्यदानवाः ।

तान्हत्वा मातर सर्धान्देवारीनतिभीषणान् ॥ २० ॥

पुनर्देवानुपाजग्मुः पथा तेनैव मातरः ।

गताश्च मातरो यावद्यावद्य पुनरागताः ॥ २१ ॥

तावद्देवा स्थिता आसन्गौतमीतीरमाश्रिताः ।

प्रस्थानात्तत्र मातृणा सुराणा च प्रतिष्ठितेः ॥ २२ ॥

प्रतिष्ठानं तु तत्क्षेत्रं पुण्यं विजयवर्धनम् ।

मातृणा यत्र चोत्पत्तिर्मातृतीर्थे पृथक्पृथक् ॥ २३ ॥

तत्र तत्र विलान्यासद्यसातलगतानि च ।

सुरास्ताभ्यो धरान्प्रोचुर्लोकं पूजा यथा शिवः ॥ २४ ॥

प्राप्नोति तद्धन्मातृभ्यः पूजा भवतु सर्वदा ।

इत्युक्त्वाऽन्तर्द्धुर्देवा आसंस्तत्रैव मातरः ॥ २५ ॥

यत्र यत्र स्थिता देव्यो मातृतीर्थं ततो विदुः ।

सुराणामपि सेव्यानि किं पुनर्मानुषादिभिः ॥ २६ ॥

तेषु ह्यानमथो दानं पितृणां चैव तर्पणम् ।

सर्वं तदक्षयं क्षेयं शिवस्य धननं यथा ॥ २७ ॥

यस्त्विदं शृणुयान्नित्यं स्मरेदपि पठेत्तथा ।

आएषानं मातृतीर्थानामायुष्मान्स सुरा भवेत् ॥ २८ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयंभुःश्रुतिसंवादे देवतीर्थं

तीर्थं प्रतिष्ठानवर्णनं नाम द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ।

गौतमीमाहात्म्ये त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

आदितः ऽल्लोकाना समष्ट्यङ्काः—६५४६

अथ त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

ब्रह्मतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

इदमप्यपर तोर्थं देवानामपि दुर्लभम् ।

ब्रह्मनार्थमिति ख्यात भुक्तिमुक्तिप्रदं नृणाम् ॥ १ ॥

स्थितेषु देवसैन्येषु प्रविष्टेषु रसातलम् ।

दैत्येषु च मुनिश्रेष्ठ तथा मानसु ताननु ॥ २ ॥

मदाय पञ्चम वक्त्रं गर्दभाकृतिर्भाषणम् ।

तद्वक्त्रं देवसैन्येषु मयि तिष्ठत्युवाच ह ॥ ३ ॥

हे दैत्या किं पलायन्ते न मय घोऽस्तु सत्वरम् ।

आगच्छन्तु सुरान्स्वर्गान्मक्षयिष्ये क्षणादिति ॥ ४ ॥

निवारयन्त मामेव मक्षणायौद्यत तथा ।

त दृष्ट्वा विबुधा सर्वे विव्रस्ता विष्णुमद्भुवन् ॥ ५ ॥

त्राहि विष्णो जगन्नाथ ब्रह्मणोऽस्य मुखं लुन ।

चक्रधृग्विबुधानाह च्छेदमि चक्रेण वै शिरः ॥ ६ ॥

किं तु तच्छिद्रमेवेदं सहरेत्सचराचरम् ।

मन्त्रं त्रमोऽत्र विबुधा ध्रूयता सर्वमेव हि ॥ ७ ॥

त्रिनेत्रं कशिच्छेत्ता स च घत्ते न संशयः ।

मया च शम्भु सर्वैश्च स्तुतं प्रोक्तस्तथैव च ॥ ८ ॥

यागं क्षणा दृष्टफलेऽसमर्थं ,

स नैव कर्तुं फलवर्ति मन्वा ।

फलस्य दाने प्रतिभूर्जटोति,

निश्चित्य लोकः प्रतिकर्म यातः ॥ ६ ॥

ततः सुरेशः संतुष्टो देवानां कार्यसिद्धये ।

लोकानामुपकारार्थं तथेत्याह सुरान्प्रति ॥ १० ॥

तद्वक्त्रं पापरूपं यदुर्भीषणं लोमहर्षणम् ।

निरृत्य नखशस्त्रैश्च क्व स्थाप्यं चेत्यथाव्रवीत् ॥ ११ ॥

तत्रेला विबुधानाह नाहं घाटुं शिरः क्षमा ।

रसातलमथो यास्ये उदधिश्चाप्यथाव्रवीत् ॥ १२ ॥

शोषं यास्ये क्षणादेव पुनश्चोचुः शिवं सुराः ।

त्वयैवैतद्ब्रह्मशिरो धायं लोकानुकम्पया ॥ १३ ॥

अच्छेदे जगतां नाशश्छेदे दीपश्च तादृशः ।

एवं विमृश्य सौमेशो दधार कशिरस्तदा ॥ १४ ॥

तद्ब्रह्मर्ष्या दुष्करं कर्म गौतमीं प्राप्य पावनीम् ।

अम्नुवञ्जगतामीशं प्रणयाद्भक्तितः सुराः ॥ १५ ॥

देवप्त्रमित्रं कशिरोऽतिभीमं,

सान्मक्षणायोपगत निरृत्य ।

नत्वाप्रसूच्या शकलेन्दुमौलि-

स्त्यागेऽपि दोषात्कृपयाऽनुघत्ते ॥ १६ ॥

तत्र ते विबुधाः सर्वे स्थिता ये ब्रह्मणोऽन्तिके ।

तुष्ट्युर्विबुधेशानं कर्म दृष्ट्वाऽतिद्वैतम् ॥ १७ ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्थं ब्रह्मतीर्थमिति श्रुतम् ।

अथापि ब्रह्मणो रूपं चतुर्मुखायस्थितम् ॥ १८ ॥

शिरोमात्रं नु य. पश्येत्स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ।

यत्र स्थित्वा स्वयं रुद्रो लूनवान्ब्रह्मणः शिरः ॥ १६ ॥

रुद्रनीर्यं तदेव स्यात्तत्र साक्षाद्दिवाकरः ।

देवानां च स्वरूपेण स्थितो यस्मात्तदुत्तमम् ॥ २० ॥

सौर्यं तीर्थं तदात्पातं सर्वकृतुफलप्रदम् ।

तत्र स्नात्वा रविं दृष्ट्वा पुनर्जन्म न विद्यते ॥ २१ ॥

महादेवेन यच्छिन्नं ब्रह्मणः पञ्चमं शिरः ।

क्षेत्रेऽविमुक्ते संस्थाप्य देवतानां हितं कृतम् ॥ २२ ॥

ब्रह्मनीर्यं शिरोमात्रं यो दृष्ट्वा गीतर्मा तटे ।

क्षेत्रेऽविमुक्ते तस्यैव स्थापितं योऽनुपश्यति ॥

कपालं ब्रह्मणः पुण्यं ब्रह्महा पूततां व्रजेत् ॥ २३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये ब्रह्मनीर्यब्रह्मशिरो-
लिङ्गशिवतीर्थसूर्यतीर्यादिषडशीतितीर्थवर्णनं नाम त्रयोदशाधि-

कशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

गीतर्माहात्म्ये चतुध्वन्वारिशततमोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—६५७२

अथ चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

अविघ्नतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

अविघ्नं तीर्थमात्पातं सर्वविघ्नविनाशनम् ।

तत्रापि वृत्तमाख्यास्ये शृणु नारद भक्तिः ॥ १ ॥

देवसत्रे प्रवृत्ते तु गौतम्याश्चोत्तरे तटे ।
 समाप्तिर्नैव सत्रस्य संजाता विष्णदोषतः ॥ २ ॥
 ततः सुरगणाः सर्वे मामवीचन्हरि तदा ।
 ततो ध्यानगतोऽहं तानवोचं धीक्ष्य कारणम् ॥ ३ ॥
 विनायककृतैर्विष्णुनैतत्सत्रं समाप्यते ।
 तस्मात्स्तुवन्तु ते सर्वे आदिदेवं विनायकम् ॥ ४ ॥
 तथेत्युक्त्वा सुरगणाः स्नात्वा ते गौतमांतटे ।
 अस्तुवन्भक्तितो देवा आदिदेव गणेश्वरम् ॥ ५ ॥

देवा ऊचुः ।

यः सर्वकार्येषु सदा सुराणा-

मपीशविष्ण्वभ्युजसंभवानाम् ।

पूज्यो नमस्यः परिचिन्तनीय-

स्तं विष्णुराजं शरणं ब्रजामः ॥ ६ ॥

न विष्णुराजेन समोऽस्ति कश्चि-

द्देवो मनोवाञ्छितसंप्रदाता ।

निश्चित्य चैतन्निपुरान्तकोऽपि,

तं पूजयामास घघे पुराणाम् ॥ ७ ॥

करोतु सोऽस्माकमविघ्नमस्मि-

न्महान्तो सत्त्वरमान्विकेयः ।

ध्यातेन येनाखिलदेहभाजां,

पूर्णां भविष्यन्ति मनोभिलाषाः ॥ ८ ॥

महोत्सवोऽभूदखिलस्य देव्या,

जात सुतश्चिन्तितमात्र एव ।

अतोऽवदन्सुरसघा कृताया ,

सद्योजात विघ्नराज नमन्त ॥ ९ ॥

यो मातुल्लसङ्गतोऽथ मात्रा,

निवार्यमाणोऽपि यलाच्च चन्द्रम् ।

सगोपयामास पितुर्जटासु,

गणाधिनाथस्य विनोद एव ॥ १० ॥

पर्षा स्तन मातुरथापि तृप्तो,

यो भ्रातमात्सर्यकषायमुद्धि ।

लम्बोदरस्त्व भव विघ्नराजो,

लम्बोदर नाम चकार शम्भु ॥ ११ ॥

संवेष्टितो देवगणैर्महेश ,

प्रवर्तता नृत्यमितीन्युवाच ।

सतोपितो नूपुररावमात्राद्

गणेश्वरत्वेऽभिपिपेच पुत्रम् ॥ १२ ॥

यो विघ्नपाश च करण विन्न

त्स्कधे कुठार च तथा परेण ।

अपूजितो विघ्नमथोऽपि मातु ,

करोति का विघ्नपत्ने समोऽन्य ॥ १३ ॥

धर्मार्थकामादिषु पूर्वपूज्यो,

देवामुरै पूज्यत एव नित्यम् ।

यस्यार्चनं नैव विनाशमस्ति,

तं पूर्वपूज्यं प्रथमं नमामि ॥ १४ ॥

यस्यार्चनात्प्रार्थनयाऽनुरूपां,

दृष्ट्वा तु सर्वस्य फलस्य सिद्धिम् ।

स्यतन्त्रसामर्थ्यकृतातिगर्वं,

भ्रातृप्रियं त्वाव्युरथं तर्माडे ॥ १५ ॥

यो मातरं सरसैर्नृत्यगीतै-

स्तस्थाऽभिलाषैरपिलैर्वितोदैः ।

संतोषयामास तदाऽतितुष्टं,

तं श्रीगणेशं शरणं प्रपद्ये ॥ १६ ॥

सुरोपकारैरसुरैश्च युद्धैः,

स्तोत्रैर्नमस्कारपरैश्च मन्त्रैः ।

पितृप्रसादेन सदा समृद्धं,

तं श्रीगणेशं शरणं प्रपद्ये ॥ १७ ॥

जये पुराणामकरोत्प्रतीपं,

पिश्राऽपि हर्षात्प्रतिपूजितो यः ।

निर्विघ्नतां चापि पुनश्चकार,

तस्मै गणेशाय नमस्करोमि ॥ १८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति स्तुतः सुरगणैर्विघ्नेशः प्राह तान्पुनः ॥ १९ ॥

गणेश उवाच ।

इतो निर्विघ्नता सत्रे मत्त स्यादसुरारिणः ॥ २० ॥

ब्रह्मावाच ।

देवसत्रे निवृत्ते तु गणेश. प्राह तान्पुरान् ॥ २१ ॥

गणेश उवाच ।

स्तोत्रैषानेन ये भक्त्या मां स्तोप्यन्ति यतःप्रताः ।

तेषां दारिद्र्यदुःखानि न भवेयुः कदाचन ॥ २२ ॥

अत्र ये भक्तितः स्नानं दानं कुर्युरतन्द्रिताः ।

तेषां सर्वाणि कार्याणि भवेयुरिति मन्यताम् ॥ २३ ॥

ब्रह्मावाच ।

तद्वाक्यसनकालं तु तथेत्युचुः सुरा अपि ।

निवृत्ते तु मखे तस्मिन्पुरा जग्मुः स्वनालयम् ॥ २४ ॥

ततः प्रभृति तर्तीर्थमविन्नमिति गद्यते ।

सर्वकामप्रदं पंसां सर्वविन्नविनाशनम् ॥ २५ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो तीर्थमाहात्म्येऽविन्नतीर्थवर्णनं नाम

चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

गौतमीमाहात्म्ये पञ्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६५६७

अथ पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

शेषतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मावाच ।

शेषतीर्थमिति ख्यानं सर्वकामप्रदायकम् ।

तस्य रूपं प्रवक्ष्यामि यन्मया परिभाषितम् ॥ १ ॥

शेषो नाम महानागो रसातल्पति प्रभु ।

सर्वनागौ परिवृतो रसातलमथाभ्यगात् ॥ २ ॥

राक्षसा दैत्यदनुजा प्रविष्टा ये रसातलम् ।

तैर्निरस्तो भोगिपतिर्मानुवाचाथ विह्वल ॥ ३ ॥

शेष उवाच ।

रसातल त्वया दत्त राक्षसाना ममापि च ।

ते मे स्थान न दास्यन्ति तस्मात्त्वा शरण गत ॥ ४ ॥

ततोऽहमत्रव नाग गौतमी याहि पन्नग ।

तत्र स्तुत्वा महादेव लप्स्यसे त्व मनोरथम् ॥ ५ ॥

नान्योऽस्ति लोकत्रितये मनोरथसमर्पक ।

महाक्यप्रेरितो नागो गङ्गामाप्लुत्य यत्नत ॥

एताञ्जलिपुटो भूत्वा तुष्टाय त्रिदशेश्वरम् ॥ ६ ॥

शेष उवाच ।

नमस्त्रैलोक्यनाथाय दक्षयज्ञविभेदिने ।

आदिकर्त्रे नमस्तुभ्य नमस्त्रैलोक्यरूपिणे ॥ ७ ॥

नम सहस्रशिरसे नम सहारकारिणे ।

सोमसूर्याग्निरूपाय जलरूपाय ते नम ॥ ८ ॥

सर्वदा सर्वरूपाय कालरूपाय ते नम ।

पाहि शकर सर्वेश पाहि सोमेश सर्वग ॥

जगन्नाथ नमस्तुभ्य देहि मे मनसैप्सितम् ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततो महेश्वरः प्रीतः प्रादाद्भागेषितान्बरात् ।
 विनाशाय सुरादीनां दैत्यदानवरक्षसान् ॥ १० ॥
 शेषाय प्रदत्तं शूलं जहानेनारिपुंगवान् ।
 ततः प्रोक्तः शिवेनासौ शेषः शूलेन भोगिनिः ॥ ११ ॥
 रमातन्मयो गत्वा निजघात रिपूत्रजे ।
 निहत्य नाग शूलेन दैत्यदानवराक्षसान् ॥ १२ ॥
 न्यवर्तत पुनर्देवो यत्र शेषेश्वरे ह्यहम् ।
 पया येन समायातो देवं द्रष्टुं स नागरात् ॥ १३ ॥
 रमातलाद्यत्र देवो बिलं तत्र व्यजायत ।
 तस्माद्बिलतलाद्यात् गच्छं धार्यतिपुण्यदम् ॥ १४ ॥
 तद्धारि गङ्गालगमद्गङ्गायाः संगमस्ततः ।
 देवस्य पुरतश्चापि कुण्डं तत्र सुविस्तरम् ॥ १५ ॥
 नागस्तत्राकरोद्दोर्मं यत्र चाग्निः सदा स्थितः ।
 सौम्यं तदमवधारि गङ्गायाम्त्र संगमः ॥ १६ ॥
 देवदेवं मनाराध्य नागः प्रीतो महायशाः ।
 भ्मातलं ततोऽनीष्टं शिवान्प्राप्य तलं ययौ ॥ १७ ॥
 ततः प्रभृति तर्त्तार्यं नागतीर्थमुद्राहृतम् ।
 सर्वकामप्रदं पुण्यं रोगदाग्निनागतम् ॥ १८ ॥
 आपृलंस्माकरं पुण्यं स्नानदाताश्च मुक्तिदम् ।
 शृणुयाद्वा पठेद्मक्त्या यो वाऽपि स्मरते तु तत् ॥ १९ ॥
 तार्यं शेषेश्वरे यत्र यत्र शक्तिप्रदः शिवः ।

एकविंशतितार्थानामुभयोस्तत्र तीरयो ॥

शतानि मुनिशार्दूल सर्वसपत्प्रदायिनाम् ॥ २० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये उभयतीरगतशेर
तीर्थशेषेश्वरशूलेश्वराग्निकुण्डरसातलगङ्गासगमाष्णतीर्थाद्यैर्कावि
शतिशततीर्थवर्णनं नाम षड्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

गौतमीमाहात्म्ये षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

आदित श्लोकानां समष्ट्यङ्का — ६६१७

अथ षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ।

वडवासिहस्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

महानलमिति ख्यातं वडवानलमुच्यते ।

मदानलो यत्र देवो वडवा यत्र सा नदी ॥ १ ॥

तर्त्तीयं यत्र पश्यामि मृत्युदोषजरापहम् ।

पुराऽऽसन्नैमिपारण्ये ऋषयः सत्रकारिणः ॥ २ ॥

शमितारं च ऋषयो मृत्युं चक्रुस्तपस्विनः ।

पतमाने सत्रयागे मृत्योः शमितरि स्थिते ॥ ३ ॥

न ममारं तदा कश्चिदुभयं स्थास्तु जङ्गमम् ।

विना पशून्मुनिश्रेष्ठं मन्थं चामर्त्यता गतम् ॥ ४ ॥

ततस्त्रिचिष्टे शून्ये मर्त्ये चैतिसंभृते ।

मृत्युनोपेक्षिते देवा राक्षसानृविरे तदा ॥ ५ ॥

देवा ऊचुः ।

गच्छध्वमृषिसत्रं तन्नाशयध्वं महाध्वरम् ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति देववच. श्रुत्वा प्रोचुस्ते राक्षसा. सुरान् ॥ ६ ॥

असुरा ऊचुः ।

विध्वंसयामस्तं यज्ञमस्माकं किं फलं ततः ।

प्रवर्तते विना हेतुं न कोऽपि कापि जानुचित् ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

देवा अप्यसुरानृचुर्यज्ञार्थं भवतामपि ।

भवेदेव ततो यान्तु ऋषीणां सत्रमुत्तमम् ॥ ८ ॥

ते श्रुत्वा त्वरिताः सर्वे यत्र यज्ञः प्रवर्तते ।

जग्मुस्तत्र विनाशाय देववाक्याद्विशेषतः ॥ ९ ॥

तज्ज्ञात्वा ऋषयो मृत्युमाहुः किं कुर्महे धयम् ।

आगता देववचनाद्राक्षसा यज्ञनाशिनः ॥ १० ॥

मृत्युना सह संमन्त्र्य नैमिपारण्यवासिनः ।

सर्वे त्यक्त्वा स्वाश्रमं तं शमित्रा सह नारद ॥ ११ ॥

अग्निमात्रमुपादाय त्यक्त्वा पात्रादिकं तु यत् ।

क्रतुनिष्पत्तये जग्मुर्गोतर्मां प्रति सत्त्वराः ॥ १२ ॥

तत्र स्नात्वा महेशानं रक्षणायोपतस्थिरे ।

वृताञ्जलिपुटास्ते तु तुष्टुधुस्त्रिदशेश्वरम् ॥ १३ ॥

ऋषय ऊचु ।

यो लालया विश्वमिदं चकार,
धाता विधाता भुवनत्रयस्य ।

यो विश्वरूप सदसत्परो य,
सोमेश्वर त शरणं व्रजाम् ॥ १४ ॥

मृत्युरवाच ।

इच्छामात्रेण य सर्वं हन्ति पाति करोति च ।

तमहं त्रिदशेशान शरणं यामि शंकरम् ॥ १५ ॥

महानल महाकाय महाभागविभूषणम् ।

महामूर्तिधर देव शरणं यामि शंकरम् ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रोवाच भगवान्मृत्योः का प्रीतिरस्तु ते ॥ १७ ॥

मृत्युरवाच ।

राक्षसेभ्यो भयं घोरमापन्नं त्रिदशेश्वर ।

यज्ञमस्माद्ध रक्षस्व यावत्सत्रं समाप्यते ॥ १८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथा चकार भगवास्त्रिनेत्रो वृषभध्वज ।

शमित्रा मृत्युना सत्रमृषीणां पूर्णतां ययौ ॥ १९ ॥

हृदिया भागधेयाय आजग्मुर्मरा व्रजाम् ।

तानवोचन्मुनिगणाः सन्तु मृत्युना सह ॥ २० ॥

ऋषय ऊचु ।

अस्मत्पविनाशाय राक्षसा प्रेषिता यत ।

तस्माद्द्वयं पापिष्ठा राक्षसाः सन्तु शत्रवः ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रभृति देवानां राक्षसा वैरिणोऽभवन् ।
 इत्या च वडवां तत्र देवाश्च ऋषयोऽमलाः ॥ २२ ॥
 मृत्योर्भार्या भव त्व तामित्युक्त्वा तेऽभ्यपेचयन् ।
 अग्निप्रेकोदकं यत्तु सा नदी वडवाऽभवत् ॥ २३ ॥
 मृत्युना स्थापितं लिङ्गं महानलमिति श्रुतम् ।
 ततः प्रभृति तर्तीयं वडवासंगमं विदुः ॥ २४ ॥
 महानलो यत्र देवस्तर्तीयं भुक्तिमुक्तिदम् ।
 सहस्र तत्र तीर्थानां सर्वाभ्याष्टप्रदायिनाम् ॥
 उभयोस्तीरयोस्तत्र सरणादघघातिनाम् ॥ २५ ॥

ते. श्रीमहापुराणे आदिप्राज्ञे तीर्थमाहात्म्ये वडवादिसहस्रतीर्थ-
 वर्णनं नाम षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥
 गीतमीमाहात्म्ये सतचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥
 आदित. श्लोकानां सम्प्ल्यङ्काः—६६४२

अथ सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

आत्मतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

आत्मतीर्थमिति रयानं मुक्तिमुक्तिप्रदं नृणाम् ।
 तस्य प्रभावं वक्ष्यामि यत्र ज्ञानेश्वरः शिवः ॥ १ ॥

दत्त इत्यपि विख्यात सोऽत्रिपुत्रो ज्यः ।

दुर्वासस प्रियो भ्राता सर्वज्ञानविशारद-

स गत्वा पितरं प्राह विनयेन प्रणम्य च ॥ १ ॥

दत्त उवाच ।

ब्रह्मज्ञान कथं मे स्यात्कं पृच्छामि क यामि च ॥ २ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तच्छ्रुत्वाऽत्रि-पुत्रवाक्यं ध्यात्वा घचनमप्रधीत् ४ ॥

अत्रिरवाच ।

गौतमी पुत्र गच्छ त्वं तत्र स्तुहि महेश्वरम् ।

स तु प्रीतो यदैव स्यात्तदा ज्ञानमवाप्स्यसि ॥ ५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा तदाऽऽत्रेयो गङ्गां गत्वा शुचिर्यतः ।

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा भक्त्या तुष्टाय शंकरम् ॥ ६ ॥

दत्त उवाच ।

संसारकूपे पतितोऽसि दैवा-

न्मोहेन गुप्तो भवदुःसपङ्के ।

अज्ञाननाम्ना तमसाऽऽवृतोऽहं,

परं न विन्दामि सुराधिनाथ ॥ ७ ॥

मिथस्त्रिशूलेन घलीयसाऽहं,

पापेन चिन्ताक्षुरपाटितश्च ।

तप्तोऽसि पञ्चेन्द्रियतीव्रतापैः,

श्रान्तोऽसि संतारय सोमनाथ ॥ ८ ॥

बद्धोऽस्मि दारियुमयैश्च बन्धै

हृतोऽस्मि रोगानल्लर्तात्रतापैः ।

क्षान्तोऽस्म्यहं नृपुनुजंगनेन,

मर्तौ भृशं किं कर्वापि शमो ॥ ९ ॥

नवामवाभ्यामतिर्षाडितोऽहं.

तृष्णाद्बुधान्या च रजलमोभ्याम् ।

इंद्रक्षरा जरया चामिमृतः,

पर्यावस्था कृपया मेऽय नाथ ॥ १० ॥

कामेन कोपेन च मत्सरेण,

दम्भेन दर्पादिमिरप्यनेकैः ।

एकैकशः कष्टगतोऽस्मि विद्ध-

स्त्वं नाथबद्धारय नाथ शनून् ॥ ११ ॥

कम्यापि कश्चिन्वतित्रस्य पुंसो,

दुःखत्रयोर्दी मवतीति सत्यम् ।

विना नवन्नं मम सोमनाथ.

कुत्रापि कारुण्यववोऽपि नास्ति ॥ १२ ॥

तावन्त कोपो भयमोद्दुःखा-

न्यजानदारियुरुजमन्तयैव ।

कामादरो नृप्युरपह याव-

न्नम शिष्यायेति न वच्मि वाक्यम् ॥ १३ ॥

न मेऽस्ति धर्मो न च मेऽस्ति भक्ति-

नाहं विवेकां करुणा कुतो मे ।

दाताऽसि तेनाऽऽशु शरण्य चित्ते,
निधेहि सोमेति पदं मदीये ॥ १४ ॥

याचे न चाहं सुरभूपतित्वं,
हृत्पदुममध्ये मम सामनाथ ।

श्रीसोमपादाम्बुजसंनिधानं,
याचे विचार्यैष च तत्कुरुष्व ॥ १५ ॥

यथा तवाहं विदितोऽस्मि पाप
स्तथाऽपि विज्ञापनमाश्र्युष्व ।

संश्रूयते यत्र घञ शिवेति,
तत्र स्थितिः स्यान्मम सोमनाथ ॥ १६ ॥

गौरीपते शंकर सोमनाथ,
विश्वेश कारुण्यनिधेऽखिलात्मन् ।

संस्तूयते यत्र सदेति तत्र,
केषामपि स्यात्कृतिनां निवासः ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्यात्रेयस्तुतिं श्रुत्वा तुतोप भगवान्हरः ।
घरदोऽस्मीति तं प्राह योगिनं विश्वकृद्भवः ॥ १८ ॥

आत्रेय उवाच ।

आत्मज्ञानं च मुक्तिं च भुक्तिं च विपुलां त्वयि ।
तीर्थस्यापि च माहात्म्यं घरोऽयं त्रिदशार्चित ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एषमस्त्विति तं शंभुरुक्त्वा चान्तरर्षीयत ।
ततः प्रभृति तर्त्तीयमात्मतीर्थं त्रिदुर्युधाः ॥
तत्र ज्ञानेन दानेन मुक्तिः स्यादिह नारद ॥ २० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिप्राहो तीर्थमाहान्त्य आन्मतीर्थवर्णन नाम

सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

गौतमीमाहान्त्येऽष्टत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वयः—६६६६२

अथाष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

अश्विन्यादितीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

अश्विन्यतीर्थमास्यातं पिप्पलं च तत्रः परम् ।

उत्तरं मन्दतीर्थं तु तत्र व्युष्टिमितः शृणु ॥ १ ॥

पुरा त्वगम्यो भगवान्दक्षिणाशापतिः प्रभु ।

देवैस्तु प्रेरितः पूर्वं विन्ध्यस्य प्रार्थनं प्रति ॥ २ ॥

स शनैर्विन्ध्यमन्यागात्सहस्रमुनिमिर्वृतम् ।

तमागन्ध नगश्रेष्ठं बहुवृक्षममाकुलम् ॥ ३ ॥

स्पर्धिनं मेग्मानुन्यां विन्ध्यं शृङ्गानैर्वृतः ।

अन्युन्नतं नगं घातो लोपामुद्रापतिर्मनिः ॥ ४ ॥

कृतातिथ्यो द्विजैः सार्धं प्रशम्य च नगं पुनः ।

इदमाह मुनिश्रेष्ठो देवकार्यार्थसिद्धये ॥ ५ ॥

अगम्य उवाच ।

अहं यामि नगश्रेष्ठ मुनिमिम्बत्त्वदर्शिमिः ।

तीर्थयात्रां करोमीति दक्षिणारां व्रजाम्यहम् ॥ ६ ॥

देहि मार्गं नगपते आतिथ्यं देहि याचते ।
 यावदागमनं मे स्यात्स्थातव्यं तावदेव हि ॥ ७ ॥
 नान्यथा भवितव्यं ते तथेत्याह नगोत्तमः ।
 आक्रामन्दक्षिणामाशा तैर्वृतो मुनिभिर्मुनिः ॥ ८ ॥
 शनैः स गौतमीमागात्सत्रयागाय दीक्षितः ।
 यावत्संवत्सरं सत्रमकरोद्विभिर्वृतः ॥ ९ ॥
 कैटभस्य सुतौ पापी राक्षसो धर्मकण्टकी ।
 अश्वत्थः पिप्पलश्चेति विख्यातौ त्रिदशालये ॥ १० ॥
 अश्वत्थोऽश्वत्थरूपेण पिप्पलो ब्रह्मरूपधृक् ।
 तावुभावन्तरं प्रेप्सू यज्ञविध्वंसनाय तु ॥ ११ ॥
 कुरतां फाड्क्षितं रूपं दानवो पापचेतसो ।
 अश्वत्थो वृक्षरूपेण पिप्पलो ब्राह्मणाकृतिः ॥ १२ ॥
 उभौ तौ ब्राह्मणाश्रित्यं पीडयेतां तपोधन ।
 आलभन्ते च येऽश्वत्थं तांस्तानश्नात्यसौ तरुः ॥ १३ ॥
 पिप्पलः सामगो भूत्वा शिष्यानश्नाति राक्षसः ।
 तस्मादद्यापि विप्रेषु सामगोऽतीव निष्कृपः ॥ १४ ॥
 क्षीयमाणान्द्रिजान्द्रष्टृषा मृनयो राक्षसाविमौ ।
 इति बुद्ध्वा महाप्राज्ञा दक्षिणं तीरमाश्रितम् ॥ १५ ॥
 सौरिं शनैश्चरं मन्दं तपस्यन्तं धृतव्रतम् ।
 गत्वा मुनिगणाः सर्वे रक्ष कर्म न्यवेदयन् ॥ १६ ॥
 सौरिर्मुनिगणानाह पूर्णे तपसि मे द्विजाः ।
 राक्षसो हन्यपूर्णं तु तपस्यक्षम एव हि ॥ १७ ॥

पुनः प्रोचुर्मुनिगणा दास्यामस्ते तपो महत् ।
 इत्युक्तो ब्राह्मणैः सौरिः कृतमिन्याह तानपि ॥ १८ ॥
 सौरिर्ब्राह्मणवेषेण प्रायादश्वत्थरूपिणम् ।
 राक्षसं ब्राह्मणो भूत्वा प्रदक्षिणमथाकरोत् ॥ १९ ॥
 प्रदक्षिणं तु कुर्वाणं मेने ब्राह्मणमेव तम् ।
 तिन्यवद्राक्षसः पापोमक्षयामास मायया ॥ २० ॥
 तस्य कायं समाविश्य चक्षुषाऽन्वाप्यपश्यत ।
 दृष्ट्वा स राक्षसं पापो मन्देन रविसूनुता ॥ २१ ॥
 मर्माभूतं क्षणेनैव गिरिर्वज्रहतो यथा ।
 अश्वत्थं मम्मस्तान्दृष्ट्वा अन्यं ब्राह्मणरूपिणम् ॥ २२ ॥
 राक्षसं पापनिलयमेक एव तमभ्यगात् ।
 अर्घायानो विप्र इव शिष्यरूपो विनीतवत् ॥ २३ ॥
 पिप्पलः पूर्ववच्चापि भक्षयामास भानुजम् ।
 स भक्षितः पूर्ववच्च कुक्षावन्वाप्यवैक्षत ॥ २४ ॥
 तेनाऽऽलोकितमात्रोऽसौ राक्षसो भस्मासाद्भूत् ।
 उर्मां हत्वा भानुमुतः किं कृत्यं मे वदन्त्वथ ॥ २५ ॥
 मुनयो जातसंहर्षाः सर्व एव तपस्विनः ।
 ततः प्रसन्ना ह्यनवनृपयोऽगस्त्यपूर्वकाः ॥ २६ ॥
 वरान्दुर्दुर्ययाक्तामं सौर्ये मन्दगामिने ।
 स प्रीतो ब्राह्मणानाह शनिं सूर्यमुतो वली ॥ २७ ॥
 सौरिस्त्वान् ।

मद्द्वारे नियता ये च कुर्वन्त्यश्वत्थलम्भनम् ।
 तेषां सर्वाणि कार्याणि भ्युः पीडा मद्भवति न च ॥ २८ ॥

तीर्थं चाश्वत्थसंज्ञे वै स्नानं कुर्वन्ति ये नराः ।
 तेषां सर्वाणि कार्याणि भवेयुरपरो धरः ॥ २६ ॥
 मन्दवारं तु येऽश्वत्थं प्रातस्तथाय मानवाः ।
 बालभङ्गे च तेषां वै ब्रह्मपांडा व्यपोहतु ॥ ३० ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रभृति तत्तीर्थमश्वत्थं पिप्पलं विदुः ।
 तीर्थं शनैश्चरं तत्र तत्रागस्त्यं च सात्रिकम् ॥ ३१ ॥
 याज्ञिकं चापि तत्तीर्थं सामगं तीर्थमेव च ।
 इत्याद्यष्टोत्तराण्यासन्सहस्राण्यथ षोडश ॥
 तेषु स्नानं च दानं च सत्रयागफलप्रदम् ॥ ३२ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिब्राह्मे गौतमीमाहात्म्येऽश्वत्थाद्यष्टो-
 त्तरषोडशसहस्रतीर्थवर्णनं नामाष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

गौतमीमाहात्म्य ऊनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

आदितः श्लोकानां सम्प्रष्टवङ्काः—६६६४

—

अथैकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सोमतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

सोमतीर्थमिति ख्यातं तदप्युक्तं महात्मभिः
 तत्र स्नानेन दानेन सोमपानफलं लभेत् ॥ १ ॥

जगतां मातरः पूर्वमोषध्यो जीवसमताः ।

ममापि मातरो देव्यः पूर्वासां पूर्ववत्तराः ॥ २ ॥

आसु प्रतिष्ठितो धर्मः स्वाध्यायो यज्ञकर्म च ।

आभिरेव धृतं सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ३ ॥

अशेषरोषोपशमो भवत्याभिरसंशयम् ।

अन्नमेताभिरेव स्यादशेषप्राणरक्षणम् ॥

अत्रोपध्यो जगद्वन्द्याः मामूचुरनहं कृताः ॥ ४ ॥

ओषध्य ऊचुः ।

अस्माकं त्वं पतिं देहि राजानं सुरसत्तम ॥ ५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तच्छ्रुत्वा वचनं तासां मयोक्ता ओषधीरिदम् ।

पतिं प्राप्स्यथ सर्वाश्च राजानं प्रीतिवर्धनम् ॥ ६ ॥

राजानमिति तच्छ्रुत्वा ता मामूचुः पुनर्मुने ।

गन्तव्यं क्व पुनश्चोक्ता गौतमीं यान्तु मातरः ॥ ७ ॥

तुष्टायामथ तस्यां घो राजा स्याल्लोकपूजितः ।

ताश्च गत्वा मुनिश्रेष्ठ तुष्टुचुर्गौतमीं नदीम् ॥ ८ ॥

ओषध्य ऊचुः ।

किं चाऽकरिष्यन्मभवर्तिनो जना,

नानाघसंघाभिमवाच्य दुःखिताः ।

न चाऽऽगमिष्यद्भवती भुवं च

त्पुण्योदके गौतमि शंभुकान्ते ॥ ६ ॥

को वेत्ति भाग्यं नरदेहभाजां,

महीगतानां सरितामधीशे ।

एषा महापातकसंग्रहन्त्री,

त्वमम्ब गङ्गे सुलभा सदैव ॥ १० ॥

न ते विभृतिं ननु वेत्ति कोऽपि,

त्रैलोक्यचन्द्ये जगदम्ब गङ्गे ।

गौरांसमालिङ्गितविप्रहोऽपि ,

धत्ते स्मरारि. शिरसाऽपि यस्वाम् ॥ ११ ॥

नमोऽस्तु ते मातरभीष्टदायिनि,

नमोऽस्तु ते ब्रह्ममयेऽघनाशिनि ।

नमोऽस्तु ते विष्णुपदाब्जनि सृते,

नमोऽस्तु ते शंभुजटाविनि सृते ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्येवं स्तुवतामोशा किं ददामीत्यचोचत ॥ १३ ॥

ओषध्य ऊचुः ।

पतिं देहि जगन्माता राजानमतितेजसम् ॥ १४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तदोवाच नदी गङ्गा ओषधीस्ता इदं पच ॥ १५ ॥

गङ्गोवाच ।

अहं चामृतरूपाऽस्मि ओषध्यो मातरोऽमृता ।

तादृशं चामृतात्मानं पतिं सोमं ददामि वः ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

देषाश्च ऋषयो घाक्यं मेनिरे सोम एव च ।

ओषध्यध्यापि तद्वाक्यं ततो जग्मु स्वमालयम् ॥ १७ ॥

यत्र चाऽऽपुर्महोपध्यो राजानममृतात्मकम् ।

सोमं समस्तसतापपापसद्यनिवारकम् ॥ १८ ॥

सोमतीर्थं तु तत्ख्यातं सोमपानफलप्रदम् ।

तत्र स्नानेन दानेन पितरः स्वर्गमाप्नुयुः ॥ १९ ॥

य इदं शृणुयान्नित्यं पठेद्वा भक्ति स्मरेत् ।

दीर्घमायुरवाप्नोति स पुत्री धनधान्यभवेत् ॥ २० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये सोमतीर्थवर्णनं

नामोन्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

गौतमीमाहात्म्ये पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

आदित. श्लोकानां सम्प्रत्यङ्काः—६७१४

अथ विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

धान्यतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

धान्यतीर्थमिति ख्यातं सर्वकामप्रदं नृणाम् ।

सुमिश्रं क्षेमदं पुंसां सर्वापह्निनिवारणम् ॥ १ ॥

ओषध्यः सोमराजान् पतिं प्राप्य मुदाऽन्विता ।

ऊचुः सर्वस्य लोकस्य गङ्गायाश्चेप्सितं वचः ॥ २ ॥

ओषध्य ऊचुः ।

वैदिकी पुण्यगाथाऽस्ति यां वै वेदविदो विदुः ।

भूमिं सस्यवतीं कञ्चिन्मातरं मातृसंमिताम् ॥ ३ ॥

गङ्गासमीपे यो दद्यात्सर्वकामानवाप्नुयात् ।

भूमिं सस्यवतीं गाश्च ओषधीश्च मुदाऽन्वितः ॥ ४ ॥

विष्णुग्रहेशरूपाय यो दद्याद्भक्तिमान्नरः ।

सर्वं तदक्षयं विद्यात्सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ ५ ॥

ओषध्य. सोमराजन्याः सोमश्चाप्योषधीपतिः ।

इति ज्ञात्वा ब्रह्मविद् ओषधीर्यः प्रदास्यति ॥ ६ ॥

सर्वान्कामानवाप्नोति ब्रह्मलोके महीपते ।

ता एव सोमराजन्याः प्रीताः प्रीचुः पुनः पुनः ॥ ७ ॥

ओषध्य ऊचुः ।

योऽस्मान्ददाति गङ्गायां तं राजन्पारयामसि ।

त्वमुत्तमश्चोषधीश त्वदधीनं चराचरम् ॥ ८ ॥

ओषध्यः संवदन्ते सोमेन सह राज्ञा ।

योऽस्मान्ददाति विप्रेभ्यस्तं राजन्पारयामसि ॥ १० ॥

घयं च ब्रह्मरूपिण्यः प्राणरूपिण्य एव च ।

योऽस्मान्ददाति विप्रेभ्यस्तं राजन्पारयामसि ॥ १० ॥

अस्मान्ददाति यो नित्यं ब्राह्मणेभ्यो जितव्रतः ।

उपास्तिरस्ति साऽस्माकं तं राजन्पारयामसि ॥ ११ ॥

स्थावरं जङ्गमं किञ्चिदस्माभिर्यापृतं जगत् ।

योऽस्मान्ददाति विप्रेभ्यस्तं राजान्पारयामसि ॥ १२ ॥

हव्यं कव्यं यदमृतं यत्किञ्चिदुपभुज्यते ।

यद्गुरोयश्च यो दद्यात्तं राजान्पारयामसि ॥ १३ ॥

इत्येतां वैदिकीं गाथां यः शृणोति स्मरेत् वा ।

पठने भक्तिमापन्नस्तं राजन्पारयामसि ॥ १४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यत्रैषा पठिता गाथा सोमेन सह राजा ।

गङ्गातीरे चोपधीमिर्धान्यतीर्थं तद्बुध्यते ॥ १५ ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्थमौपध्यं सौम्यमेव च ।

अमृतं वेदगाथं च मातृतीर्थं तथैव च ॥ १६ ॥

एषु स्नानं जपोहोमो दानं च पितृनर्पणम् ।

अन्नदानं तु यः कुर्यात्तदानन्त्याय कल्पते ॥ १७ ॥

पद्मशताधिकसाहस्र तीर्थानां तीरयोर्द्वयोः ।

सर्वपापनिहन्तृणा सर्वसपद्विवर्धनम् ॥ १८ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राह्ये तीर्थमाहात्म्ये धान्यतीर्थादिपद्-
शताधिकसहस्रतीर्थवर्णनं नाम विंशत्यधिकशतत-

मोऽध्यायः ॥ १२० ॥

गौतमीमाहात्म्ये एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६७३२

अथैकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

विदर्भामंगमरेवतीमंगमादितीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

विदर्भासंगमं पुण्यं रेवतीसंगमं तथा ।

तत्र यद्वत्तमाप्यास्ये यत्पुराणविदो विदुः ॥ १ ॥

भरद्वाज इति ख्यात ऋषिरासीत्तपोधिकः ।
 तस्य स्वसा रेवतीति कुरूपा विवृतस्वरा ॥ २ ॥
 ता दृष्ट्वा विवृतां भ्राता भरद्वाज प्रतापवान् ।
 विन्तया परया युक्तो गङ्गाया दक्षिणे तटे ॥ ३ ॥
 कस्मै दद्यामिमा कन्या स्वसारं भीषणारुतिम् ।
 न कश्चित्प्रतिगृह्णाति दातया च स्वसा तथा ॥ ४ ॥
 अहो भूपात्र कस्यापि कन्या दुःखैककारणम् ।
 मरण जीवतोऽप्यस्य प्राणिनस्तु पदे पदे ॥ ५ ॥
 एव विमृशतस्तस्य स्वाश्रमे चातिशोभने ।
 द्रष्टुं मुनिवरः प्रायाद्भरद्वाजं यतव्रतम् ॥ ६ ॥
 द्वयष्टवर्षं शुभवपु शान्तो दान्तो गुणाकरः ।
 नाम्ना कठ इति ख्यातो भरद्वाजं ननाम सः ॥ ७ ॥
 विधिवत्पूज्य तं विप्रं भरद्वाज कठं तदा ।
 तस्याऽऽगमनकार्यं च पप्रच्छ पुरत स्थितः ॥ ८ ॥
 कठोऽप्याह भरद्वाजं विद्यार्थ्यहमुपागतं ।
 तथा च दर्शनाकाङ्क्षी यद्युक्तं तद्विधीयताम् ॥ ९ ॥
 भरद्वाज. कठं प्राह अधोऽप्य यदभीप्सितम् ।
 पुराणं स्मृतयो वेदा धर्मस्थानान्यनेकश ॥ १० ॥
 सर्वं वेदुमि महाप्राज्ञ रुचिरं धृद मा चिरम् ।
 कुलो नो धर्मनिरतो मुख्यशुभ्रुपणी रतः ॥
 अमिमानो श्रुतधरः शिष्य. पुण्यैरघाप्यते ॥ ११ ॥

कठ उवाच ।

अध्यापयस्व मे ब्रह्मशिष्यं मां धीनकल्मषम् ।
शुभ्रनरतं मलं कुलानं सत्यवादिनम् ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथैत्युक्त्वा मरुद्वाज प्रादाद्विद्यामशेषतः ।
प्राप्तविद्यः कठः प्रातो मरुद्वाजमथाब्रवीत् ॥ १३ ॥

कठ उवाच ।

इच्छेयं दक्षिणां दातुं गुरो तव मनःप्रियाम् ।
वदन्व दुर्लभं वाऽपि गुरो तुभ्यं नमोऽस्तु ते ॥ १४ ॥
विद्यां प्राप्यापि ये मोहात्स्वगुरोः पारितोषिकम् ।
न प्रयच्छन्ति निरयं ते यान्त्याबन्धतारकम् ॥ १५ ॥

मरुद्वाज उवाच ।

गृह्णान् कन्यां विधिवद्भार्यां कुरु मन स्वतान् ।
अस्यां प्रीत्या वर्तितव्यं यावेयं दक्षिणामिनाम् ॥ १६ ॥

कठ उवाच ।

म्रातृवत्पुत्रवद्यापि शिष्यः म्यात्तु गुरोः सदा ।
गुरुश्च पितृवच्च स्यात्संबन्धोऽत्र कथं भवेत् ॥ १७ ॥

मरुद्वाज उवाच ।

मद्राज्यं कुरु सत्यं त्वं ममाऽजा तव दक्षिणा ।
सर्वं मृत्वा कदाच त्वं रेवतीं भर तन्ननाः ॥ १८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथैत्युक्त्वा गुरोर्वाक्यात्कठो जग्राह पाणिना ।
रेवतीं विधिवद्दातां तां समीक्ष्य कठस्त्वय ॥ १९ ॥

तत्रैव पूजयामास देवेशं शंकरं तदा ।
 रेवत्या रूपसंपत्त्यै शिवप्रीत्यै च रेवती ॥ २० ॥
 सुररूपा चाहसर्वाङ्गी न रूपेणोपमीयते ।
 अभिपेकोदकं तत्र रेवत्या यद्विनिःसृतम् ॥ २१ ॥
 साऽभवत्तत्र गङ्गायां तस्मात्तन्नामतो नदी ।
 रेवतीति समाख्याता रूपसौभाग्यदायिनी ॥ २२ ॥
 पुनर्दभैश्च विविधैरभिपेकं चकार सः ।
 पुण्यरूपत्यसंसिद्ध्यै विदर्भा तदभून्नदी ॥ २३ ॥
 धृद्वया संगमे ह्यात्वा रेवतागङ्गयोर्नरः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ २४ ॥
 तथा विदर्भागौतम्याः संगमे धृद्वया मुने ।
 स्नानं करोत्यसौ याति भुक्तिं मुक्तिं च तत्क्षणात् ॥ २५ ॥
 उभयोस्तीरयोस्तत्र तीर्थानां शतमुत्तमम् ।
 सर्वपापक्षयकरं सर्वसिद्धिमदायकम् ॥ २६ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्यालो तीर्थमाहात्म्ये विदर्भासंगमरेव-
 तोसंगमादितीर्थवर्णनं नामैकविंशत्यधिक-

शततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

गौतम्यामाहात्म्ये द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

श्लोकानामादितः समष्ट्यङ्काः—६७५८

अथ द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

पूर्णादितीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

पूर्णतीर्थमिति ख्यानं गङ्गाया उत्तरे तटे ।

तत्र स्नात्वा नरोऽज्ञानात्तयाऽपि शुभमाप्नुयात् ॥ १ ॥

पूर्णतीर्थस्य माहान्म्यं घर्ष्यते केन जन्तुना ।

म्बयं सस्पर्शयते यत्र चक्रिणा च पिनाकिना ॥ २ ॥

पुरा घन्वन्तरिर्नाम कल्पादाद्यायुषः सुतः ।

इष्ट्वा बहुविधैर्ज्ञैरश्वमेधपुरःसरैः ॥ ३ ॥

दृष्ट्वा दानान्यनेकानि भुक्त्वा भोगांश्च पुष्कलान् ।

विज्ञाय भोगवैषम्यं परं वैराग्यमाश्रितः ॥ ४ ॥

गिरिच्छिद्रेऽम्बुधेः पारे तथा गङ्गातर्दीतटे ।

शिवविष्णवोर्गृहे वापि विशेषान्पुण्यसंगमे ॥ ५ ॥

तप्तं हुतं च जप्तं च सर्वमक्षयतां व्रजेत् ।

घन्वन्तरिरिति ज्ञात्वा तत्र तेपे तपो महत् ॥ ६ ॥

ज्ञानवैराग्यसंपन्नो भीमेशचरणाश्रयः ।

तपश्चकार विपुलं गङ्गासागरसंगमे ॥ ७ ॥

पुरा च निःश्रो रात्रा रणे हिन्वा महानुरः ।

सन्त्रमेक घर्षणा समुद्रं प्राविशद्भयान् ॥ ८ ॥

घन्वन्तरौ घनं प्राप्ते राज्यं प्राप्ते तु तन्सुते ।

विरागं च गते रात्रि तत्रः प्रायादधार्णवान् ॥ ९ ॥

तपस्यन्तं तमो नाम बलवानसुरो मुने ।
 गङ्गार्तारं समाश्रित्य राजा धन्वन्तरिर्यतः ॥ १० ॥
 जपहोमरतो नित्यं ब्रह्मज्ञानपरायणः ।
 त रिपुं नाशयामीति तमः प्रायादधार्णवात् ॥ ११ ॥
 नाशितो बहुशोऽनेन राज्ञा बलघता त्वहम् ।
 त रिपुं नाशयामीति तमः प्रायादधार्णवात् ॥ १२ ॥
 मायया प्रमदारूपं कृत्वा राजानमभ्यगात् ।
 नृत्यगीतवती सुभूर्हंसन्ती चारुदर्शना ॥ १३ ॥
 ता दृष्ट्वा चारुसर्वाङ्गी बहुकालं नयान्विताम् ।
 शान्तामनुयता भक्ता कृपया चात्रवीन्नृपः ॥ १४ ॥

नृप उवाच ।

काऽसि त्वं कस्य हेतोर्वा घर्तसे गहने घने ।
 कं दृष्ट्वा हर्षसीव त्वं घद कल्याणि पृच्छते ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

प्रमदा चापि तद्वाक्यं श्रुत्वा राजानमत्रवीत् ॥ १६ ॥

प्रमदोवाच ।

त्वयि तिष्ठति को लोके हेतुर्हर्षस्य मे भवेत् ।
 अहमिन्द्रस्य या लक्ष्मीस्त्वा दृष्ट्वा कामसंभृतम् ॥ १७ ॥
 हर्षाच्चरामि पुरतो राजंस्तव पुन पुन ।
 अगण्यपुण्यविरहादहं सर्वत्रय दुर्लभा ॥ १८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतद्वर्णा निशम्याऽऽशु तपस्यकृत्वा सुदुष्करम् ।
 तामेव मनसा ध्यायंस्तन्निष्ठस्तत्परायणः ॥ १९ ॥

तदेकराजो राजा बभूव स यदा तमः ।
 बन्धनं गतो ब्रह्मनाशयित्वा तपो बृहन् ॥ २० ॥
 एतस्मिन्नन्तरेऽहं वै वरान्दातुं समभ्यगाम् ।
 तं दृष्ट्वा विह्वलीभूतं तपोन्नष्टं यथानृतम् ॥ २१ ॥
 तन्नाश्वास्यथ विविधैर्हनुभिर्नृपसत्तमम् ।
 तव शत्रुस्तमो नाम कृत्वा तां तपसश्च्युतिम् ॥ २२ ॥
 चरितार्थो गतो राजन्न त्वं शोचितुमर्हसि ।
 आनन्दयन्ति प्रमदास्तापयन्ति च भानवम् ॥ २३ ॥
 सर्वा एव विशेषेण किमु मायामयी तु सा ।
 ततः कृताञ्जली राजा मामाह विगतन्नमः ॥ २४ ॥

राजोवाच ।

किं करोमि कथं ब्रह्मंस्तपसः पारमाप्नुयाम् ॥ २५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तनम्योत्तरं प्राशं देवदेवं जनार्दनम् ।
 म्बुहि सर्वप्रयत्नेन ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ २६ ॥
 स ह्यशेषजगन्त्रया वेदवेद्यः पुरातनः ।
 सर्वार्थसिद्धिदः पुंसां नान्योऽस्ति भुवनत्रये ॥ २७ ॥
 स जगाम नगश्रेष्ठं हिमवन्तं नृपोत्तम ।
 कृताञ्जलिपुटो मूत्वा विष्णुं तुष्टाव भक्तिः ॥ २८ ॥

धन्वन्तरिहवाच ।

जय विष्णो जयाचिन्त्य जय त्रिष्णो जयाच्युत ।
 जय गोपाल लक्ष्मीरा जय कृष्ण जगन्नाथ ॥ २९ ॥

जय भूतपते नाथ जय पद्मगशायिने ।
 जय सर्वग गोविन्द जय विभवृते नमः ॥ ३० ॥
 जय विभवृजे देव जय विभवृते नमः ।
 जयेश सदसत्त्व वै जय माधव धर्मिणे ॥ ३१ ॥
 जय कामद काम त्वं जय राम गुणार्णव ।
 जयपुष्टिद पुष्टीश जय कल्याणदायिने ॥ ३२ ॥
 जय भूतप भूतेश जय मानविधायिने ।
 जय कर्मद कर्म त्वं जय पीताम्बरच्छद ॥ ३३ ॥
 जय सर्वेश सर्वस्त्वं जय मङ्गलरूपिणे ।
 जय सत्त्वाधिनाथाय जय वेदविदे नमः ॥ ३४ ॥
 जय जन्मद जन्मिस्थ परमात्मन्नमोऽस्तु ते ।
 जय मुक्तिद मुक्तिस्त्वं जय भुक्तिद केशव ॥ ३५ ॥
 जय लोकद लोकेश जय पापविनाशन ।
 जय वत्सल भक्तानां जय चक्रधृते नमः ॥ ३६ ॥
 जय मानद मानस्त्वं जय लोकनमस्कृत ।
 जय धर्मद धर्मस्त्वं जय संसारपारग ॥ ३७ ॥
 जय अन्नद अन्नं त्वं जय वाचस्पते नमः ।
 जय शक्तिद शक्तिस्त्वं जय जैत्रयरथद ॥ ३८ ॥
 जय यज्ञद यज्ञस्त्वं जय पद्मदलेक्षण ।
 जय दानद दानं त्वं जय कैटभसूदन ॥ ३९ ॥
 जय कीर्तिद कीर्तिस्त्वं जय मूर्तिद मूर्तिधृक् ।
 जय सौख्यद सौख्यात्मजय पावनपावन ॥ ४० ॥

जय शान्तिद शान्तिस्त्वं जय शंकरसंभव ।
जय पानद् पानस्त्वं जय ज्योतिःस्वरूपिणे ॥ ४१ ॥

जय घामन वित्तेश जय धूमपताकिने ।
जय सर्वस्य जगतो दातृमूर्ते नमोऽस्तु ते ॥ ४२ ॥

त्वमेव लोकत्रयवर्तिजीव-

निकाय संक्लेशविनाशदक्ष ।

श्रीपुण्डरीकाक्ष कृपानिधे त्वं,
निधेहि पाणिं मम मूर्ध्नि विष्णो ॥ ४३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं स्तुवन्तं मगधाञ्छङ्गचक्रगदाधरः ।
घरेण च्छन्दयामास सर्वकामसमृद्धिदः ॥ ४४ ॥
धन्वन्तरिः प्रीतमना घरदानेन चक्रिणः ।
घरदानाय देवेशं गोविन्दं संस्थितं पुरः ॥ ४५ ॥
तमाह नृपतिः ब्रह्मः सुरराज्यं ममेप्सितम् ।
तच्च दत्तं त्वया विष्णो प्राप्तोऽस्मि कृतकृत्यताम् ॥ ४६ ॥
स्तुतः संपूजितो विष्णुस्तत्रैवान्तरधोयत ।
तथैव त्रिदशेशत्वमवाप नृपतिः क्रमात् ॥ ४७ ॥
प्रार्थितानेककर्मपरिपाकवशात्ततः ।
त्रिःशृत्वो नाशमगमत्सहस्राक्षः स्वकात्पदात् ॥ ४८ ॥
नहुषाद्ब्रह्मत्यायाः सिन्धुसेनवधात्ततः ।
अहल्यायां च गमनाद्येन केन च हेतुना ॥ ४९ ॥
स्मारं स्मारं तत्तदिन्द्रश्चिन्तासंतापदुर्मनाः ।
ततः सुरपतिः प्राह धावस्पतिमिदं ध्रुवः ॥ ५० ॥

इन्द्र उवाच ।

हेतुना केन घागीश भ्रष्टराज्यो भवाम्यहम् ।
मध्ये मध्ये पदभ्रंशाद्वरं निःश्रोकता नृणाम् ॥ ५१ ॥
गहना कर्मणां जीवगतिं को वेत्ति तत्त्वतः ।
रहस्यं सर्वभावानां ज्ञातुं नान्यः प्रगल्भते ॥ ५२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यूहस्पतिर्हरिं ग्राह ब्रह्माणं पृच्छ गच्छ तम् ।
स तु जानाति यदुभूतं भविष्यद्यापि वर्तनम् ॥ ५३ ॥
स तु घश्यति येनेदं जातं तद्य महामते ।
तावागत्य महाप्राज्ञौ नमस्तुभ्य ममान्तिकम् ॥
कृताञ्जलिपुटौ भूत्वा माम्चतुरिदं घवः ॥ ५४ ॥

इन्द्रयूहस्पती ऊचतुः ।

भगवन्केन दोषेण शर्वाभर्ता उदारधीः ।
राज्यात्प्रभ्रंश्यते नाथ संशयं छेत्तुमर्हसि ॥ ५५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तदाऽहमप्रयं ब्रह्मंश्चिरं ध्यात्वा यूहस्पतिम् ।
खण्डधर्माख्यदोषेण तेन राज्यपदाच्छ्रुतः ॥ ५६ ॥
देशकालादिदोषेण धृष्टामन्त्रविपर्ययात् ।
यथावदक्षिणादानादसदुद्रव्यप्रदानतः ॥ ५७ ॥
देवभूदेषताघनापातकाच्च विशेषतः ।
यत्खण्डत्वं स्वधर्मस्य देहिनामुपजायते ॥ ५८ ॥

तेनातिमानसस्तापः पद्दानिश्च दुस्त्यजा ।

कृतोऽपि धर्मोऽनिष्टाय जायने क्षुब्धचेतसा ॥ ५६ ॥

कार्यस्य न भवेत्सिद्ध्यै तस्मादव्याकुलाय च ।

असंपूर्णे स्वधर्मे हि किमनिष्टं न जायते ॥ ६० ॥

ताभ्यां यत्पूर्ववृत्तान्तं तदप्युक्तं मयाऽनघ ।

आयुषस्तु सुतः श्रामान्धन्वन्तरिरुदारधीः ॥ ६१ ॥

तमसा च कृतं विघ्नं विष्णुना तच्च नाशितम् ।

पूर्वजन्मसु वृत्तान्तमित्यादि परिकीर्तितम् ॥ ६२ ॥

तच्छ्रुत्वा विस्मिता चोभौ मामेव पुनरुचतु ॥ ६३ ॥

इन्द्रवृहस्पती ऊचतुः ।

तदोषप्रतिबन्धस्तु केन स्यात्सुरसत्तम ॥ ६४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पुनर्ध्यात्वा तावद्वदं श्रूयतां दौषका(हा)रकम् ।

कारणं सर्वसिद्धीनां दुःखसंसारतारणम् ॥ ६५ ॥

शरणं तत्तच्चित्तानां निर्वाण जीवतामपि ।

गत्वा तु गौतमीं देवीं स्तूयेतां हरिशकरौ ॥ ६६ ॥

नोपायोऽन्योऽस्ति संशुद्ध्यै तौ ता हित्वा जगत्त्रये ।

तदैव जग्मतुरुभौ गौतमीं मुनिसत्तम ॥

स्नातौ कृतक्षणां चोभौ देवीं तुष्टुषतुमुंदा ॥ ६७ ॥

इन्द्र उवाच ।

नमो मत्स्याय कूर्माय घराहाय नमो नमः ।

नरसिंहाय देवाय घामनाय नमो नमः ॥ ६८ ॥

नमोऽस्तु हयरूपाय त्रिविक्रम नमोऽस्तु ते ।
 नमोऽस्तु बुद्धरूपाय रामरूपाय कल्किने ॥ ६६ ॥
 अनन्तायाच्युतायेश जामदग्न्याय ते नमः ।
 धरुणेन्द्रस्वरूपाय यमरूपाय ते नमः ॥ ७० ॥
 परमेशाय देवाय नमस्त्रैलोक्यरूपिणे ।
 विभ्रत्सरस्वतीं षक्त्रे सर्वशोऽसि नमोऽस्तु ते ॥ ७१ ॥
 लक्ष्मीवानस्यतो लक्ष्मीं विभ्रद्वक्षसि चानघ ।
 बहुबाहुरपादस्त्वं बहुकर्णाक्षिशीर्षकः ॥
 त्वामेव सुखिनं प्राप्य बहवः सुखिनोऽभवन् ॥ ७२ ॥
 सावत्रिःश्रीकता पुंसां मालिन्यं दैन्यमेव धा ।
 यावन्न यान्ति शरणं हरे त्वा करुणार्णधम् ॥ ७३ ॥

धृहस्पतिश्चात्र ।

सूक्ष्मं परं जो(ज्यो)तिरनन्तरूप-

मोंकारमात्रं प्रवृत्ते परं यत् ।

चिद्रूपमानन्दमयं समस्त

मेवं घदन्तीश मुमुक्षवस्त्वाम् ॥ ७४ ॥

आराधयन्त्यत्र भवन्तमीशं,

महामखैः पञ्चभिरप्यकामाः ।

संसारसिन्धोः परमाप्तकामा,

विशन्ति दिव्यं भुवनं धपुस्ते ॥ ७५ ॥

सर्षेणु सत्त्वेणु समत्वंबुद्धया,

सर्षीक्ष्य पदसर्मिणु शान्तभाषाः ।

ज्ञानेन ते कर्मफलानि हित्वा,
 ध्यानेन ते त्वां प्रविशन्ति शंभो ॥ ७६ ॥
 न जातिधर्माणि न वेदशास्त्र,
 न ध्यानयोगो न समाधिधर्मः ।
 रद्रं शिवं शकरं शान्तचित्तं,
 भक्त्या देवं सोममहं नमस्ये ॥ ७७ ॥
 मूर्खोऽपि शंभो तव पादभक्त्या,
 समाप्नुयान्मुक्तिमयीं तनुं ते ।
 ज्ञानेषु यज्ञेषु तपःसु चैव,
 ध्यानेषु होमेषु महाफलेषु ॥ ७८ ॥
 संपन्नमेतत्फलमुत्तमं य-
 त्सोमेश्वरै भक्तिरहर्निशं यत् ।
 स्वर्गस्य जीवस्य सदा प्रियस्य,
 फलस्य दृष्टस्य तथा श्रुतस्य ॥ ७९ ॥
 स्वर्गस्य मोक्षस्य जगन्निवास,
 सोपानपङ्क्तिस्तव भक्तिरेषा ।
 त्वत्पादसंप्राप्तिफलाप्तये तु,
 सोपानपङ्क्तिं न वदन्ति धीराः ॥ ८० ॥
 तन्माह्यालो मम भक्तिरस्तु,
 नैवास्त्युपायस्तव रूपसेवा ।
 आत्मीयमालोक्य महत्त्वभीश,
 पापेषु चास्मासु कुरु प्रसादम् ॥ ८१ ॥

स्थूलं च सूक्ष्मं त्वमतादि नित्यं,
पिता च माता यदसच्च सच्च ।

एवं स्तुतो यः श्रुतिभिः पुराणै-
र्नमामि सोमेश्वरमीशितारम् ॥ ८२ ॥
ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रीतो हरिहरावूचतुस्त्रिदशेश्वरौ ॥ ८३ ॥
हरिहरावूचतुः ।

व्रियतां यन्मनोभीष्टं यद्दरं नातिदुर्लभम् ॥ ८४ ॥
ब्रह्मोवाच ।

इन्द्रः प्राह सुरेशानं मद्राज्यं तु पुनः पुनः ।
जायते भ्रश्यते चैव तत्पापमुपशाश्रयताम् ॥ ८५ ॥
यथा स्थिरोऽहं राज्ये स्यां सर्वं स्यान्निश्चलं मम ।
सुप्रीतो यदि देवेशो सर्वं स्यान्निश्चलं सदा ॥ ८६ ॥
तथेति हरिवाक्यं तावभिनन्देदमूचतुः ।
परं प्रसादमापन्नौ तावालोक्य स्मिताननौ ॥ ८७ ॥
निरपायनिराधारनिर्विकारस्वरूपिणौ ।
शरण्यौ सर्वलोकानां भुक्तिमुक्तिप्रदावुभौ ॥ ८८ ॥
हरिहरावूचतुः ।

त्रिदैवत्यं महातीर्थं गौतमी घाञ्छितप्रदा ।
तस्यामनेन मन्त्रेण कुरुतां स्नानमादरात् ॥ ८९ ॥
अभिपेकं महेन्द्रस्य मङ्गलाय बृहस्पतिः ।
करोतु संस्मरन्नावां संपदां स्थैर्यतिदये ॥ ९० ॥

इह जन्मनि पूर्वस्मिन्यत्किञ्चित्सुकृतं कृतम् ।
 तत्सर्वं पूर्णतामेतु गोदावरि नमोऽस्तु ते ॥ ६१ ॥
 एवं स्मृत्वा तु यः कश्चिद्गीतग्यां स्नानमाचरेत् ।
 आवाभ्यां तु प्रसादेन धर्मः सपूर्णतामियात् ॥
 पूर्वजन्मकृतादोषात्स मुक्तः पुण्यवान्भवेत् ॥ ६२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेति चक्रतुः प्रीतो सुरेन्द्रधिषणो ततः ।
 महाभिषेकमिन्द्रस्य चकार द्युसदा गुरुः ॥ ६३ ॥
 तेनाभूया नदी पुण्या मङ्गल्येत्युदिता तु सा ।
 तथा च संगमः पुण्यो गङ्गायाः शुभदस्त्वसौ ॥ ६४ ॥
 इन्द्रेण संस्तुतो विष्णुः प्रत्यक्षोऽभूज्जगन्मयः ।
 त्रिलोकसंमितां शक्तौ भूमिं लेभे जगत्पतेः ॥ ६५ ॥
 तन्नान्ना चापि विख्यातो गोविन्द इति तत्र च ।
 त्रिलोकसंमिता लब्धा तेन गीर्वज्रधारिणा ॥ ६६ ॥
 दत्ता च हरिणा तत्र गोविन्दस्तद्भूद्धरिः ।
 त्रैलोक्यराज्यं यत्प्राप्तं हरिणा च हरेर्मुने ॥ ६७ ॥
 निश्चलं येन(तच्च)संजातं देवदेवान्महेश्वरात् ।
 बृहस्पतिर्देवगुरुर्यत्रास्तापीन्महेश्वरम् ॥ ६८ ॥
 राज्यस्य स्थिरभावाय देवेन्द्रस्य महात्मनः ।
 सिद्धेश्वरस्तत्र देवो लिङ्गं तु त्रिदशार्चितम् ॥ ६९ ॥
 ततः प्रभृति तर्त्तीयं गोविन्दमिति विश्रुतम् ।
 मङ्गलासंगमं चैव पूर्णतीर्थं ततः परम् ॥ १०० ॥

इन्द्रतीर्थमिति ख्यातं बार्हस्पत्यं च विश्रुतम् ।
 यत्र सिद्धेश्वरो देवो विष्णुर्गोविन्द एव च ॥ १०१ ॥
 तेषु स्नानं च दानं च यत्किञ्चित्सुकृतार्जनम् ।
 सर्वं तदक्षयं विद्यात्पितृणामतिबल्लभम् ॥ १०२ ॥
 शृणोति यश्चापि पठेद्यश्च स्मरति नित्यशः ।
 तस्य तीर्थस्य माहात्म्यं भ्रष्टराज्यप्रदायकम् ॥ १०३ ॥
 सप्तत्रिंशत्सहस्राणि तीर्थानां तीर्थोर्द्धयेः ।
 उभयोर्मुनिशार्दूल सर्वसिद्धिप्रदायिनाम् ॥ १०४ ॥
 न पूर्णतीर्थसदृशं तीर्थमस्ति महाफलम् ।
 निष्फलं तस्य जन्मादि यो न सेवेत तन्नरः ॥ १०५ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्य उभयोस्तीर्थयोः
 पूर्णतीर्थमङ्गलासंगमगोविन्दसिद्धेश्वरादिसप्तत्रिंशत्सहस्र-
 तीर्थवर्णनं नाम द्वाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥
 गौतमीमाहात्म्ये त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥
 आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६८६३

— — —

अथ त्रयोविंशाधिकशततमोऽध्यायः ।

रामतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

रामतीर्थमिति ख्यातं भ्रूणहत्याविनाशम् ।

तस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥

इश्वाकुवंशप्रभवः क्षत्रियो लोकविश्रुतः ।
 बलवान्मतिमाञ्जुरो यथा शक्रः पुरंदरः ॥ २ ॥
 पितृपैतामहं राज्यं कुर्वन्नास्ते यथा बलिः ।
 तस्य तिम्रो महिष्यः स्यू राज्ञो दशरथस्य हि ॥ ३ ॥
 कौशल्या च सुमित्रा च कैकेयी च महामते ।
 एताः कुर्लीनाः सुभगा रूपलक्षणसंयुताः ॥ ४ ॥
 तस्मिन्नाजनि राज्ये तु स्थितेऽयोध्यापती मने ।
 वसिष्ठे ब्रह्मविच्छ्रेष्ठे पुरोधसि विशेषतः ॥ ५ ॥
 न च व्याधिर्न दुर्मिक्षं न चावृष्टिर्न चाऽऽघयः ।
 ब्रह्मक्षत्रविशां नित्यं शूद्राणां च विशेषतः ॥ ६ ॥
 आश्रमाणां तु सर्वेषामानन्दोऽभूत्पृथक्पृथक् ।
 तस्मिन्शासति राजेन्द्र इश्वाकृष्णं कुलोद्बहे ॥ ७ ॥
 देवानां दानवानां तु राज्यार्थे विग्रहोऽभवत् ।
 कापि तत्र जयं प्रापुर्देवाः कापि तथेतरे ॥ ८ ॥
 एवं प्रवर्तमाने तु त्रैलोक्यमतिपीडितम् ।
 अभून्नाद तत्राहमवदं दैत्यदानवान् ॥ ९ ॥
 देवांश्चापि विशेषेण न कृतं तैर्मन्त्रीरितम् ।
 पुनश्च संगरस्नेपां बभूव सुमहान्मिथः ॥ १० ॥
 विष्णुं गत्वा सुराः प्रोचुस्तयेशानं जगन्मयम् ।
 तावूचतुर्ह्मा देवानलुरान्दैत्यदानवान् ॥ ११ ॥
 तपसा बलिनी यान्तु पुनः कुर्वन्तु संगरम् ।
 तथेत्याहुर्नयुः सर्वे तपसे नियतप्रताः ॥ १२ ॥

ययुस्तु राक्षसान्देवाः पुनस्ते मत्सरान्विताः ।
 देवाना दानवानां च संगरोऽभूत्सुदारणः ॥ १३ ॥
 न तत्र देवा जेतारो नैव दैत्याश्च दानवाः ।
 सयुगे वर्तमाने तु चागुवाचाशोरिणी ॥ १४ ॥
 आकाशवागुवाच ।

येषा दशरथो राजा ते जेतारो न चेतरे ॥ १५ ॥
 ब्रह्मोवाच ।

इति श्रुत्वा जयायोभौ जग्मतुर्देवदानवौ ।
 तत्र घायुस्त्वरन्प्राप्तौ राजानमचदत्तदा ॥ १६ ॥
 घायुस्त्वाच ।

आगन्तव्यं त्वया राजन्देवदानवसंगरे ।
 यत्र राजा दशरथो जयस्तत्रेतिविश्रुतम् ॥ १७ ॥
 तस्मात्त्वं देवपक्षे स्या भवेयुर्जयिनः सुराः ॥ १८ ॥
 ब्रह्मोवाच ।

तद्वायुपचर्न श्रुत्वा राजा दशरथो नृपः ।
 आगम्यते मया सत्यं गच्छ घायो यथासुप्तम् ॥ १९ ॥
 गते घायो तदा दैत्या आजग्मुर्भूपतिं प्रति ।
 तेऽप्युचुर्भगवन्नस्यसाहाय्यं कर्तुमर्हसि ॥ २० ॥
 राजन्दशरथ श्रीमन्विजयस्त्वयि संस्थितः ।
 तस्मात्त्वं धै दैत्यपतेः साहाय्यं कर्तुमर्हसि ॥ २१ ॥
 ततः प्रोवाच नृपपिर्वायुना प्रार्थितः पुरा ।
 प्रतिज्ञातं मया तद्य यान्तु दैत्याश्च दानवाः ॥ २२ ॥

स तु राजा तथा चक्रे गत्वा चैव त्रिविष्टपम् ।
 युद्ध चक्रे तथा दैत्यैर्दानवै सह राक्षसै ॥ २३ ॥
 पश्यन्सु देवसद्येषु नम्रचेन्नातरस्तदा ।
 विविधुर्निशिनैर्नाणैरथाश्च नृपनेस्तथा ॥ २४ ॥
 मित्राश्च त रथ राजा न जानाति स सन्नमात् ।
 राजान्तिके स्थिता सुभ्रू कैंकेय्याऽज्ञायि नारद ॥ २५ ॥
 न ज्ञापित तथा राज्ञे स्वयमालोक्य सुप्रता ।
 मग्नमक्ष समालक्ष्य चक्रे हस्त तदा स्वकम् ॥ २६ ॥
 अक्षवन्मुनिशार्दूल तदेतन्महदद्भुतम् ।
 रथेन रथिना श्रेष्ठस्तया दत्तकरेण च ॥ २७ ॥
 जितवान्दैत्यदनुजान्दैवै प्राप्य वरान्ग्रहन् ।
 ततो देवैरनुज्ञातस्त्वयोभ्या पुनरभ्यगात् ॥ २८ ॥
 स तु मध्ये महाराजो मार्गे र्धाक्ष्य तदा प्रियाम् ।
 कैंकेय्या कर्म तद्दृष्ट्वा विस्मय परम गत ॥ २९ ॥
 ततस्तस्यै वरान्प्रादात्त्रांस्तु नारद सा अपि ।
 अनुमान्य नृपप्रोक्त कैंकेय्या वाक्यमप्रवीत् ॥ ३० ॥

कैंकेय्युवाच ।

त्वयि तिष्ठन्तु राजेन्द्र त्वया दत्ता वरा भर्मा ॥ ३१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

विमूर्खानि राजेन्द्रो दन्वा स प्रियया सह ।
 रथेन विजयी राजा ययी स्वतगरं सुखी ॥ ३२ ॥

योवितां किमदेयं हि प्रियाणामुचितागमे ।
 स कदाचिद्दशरथो मृगयाशीलिभिर्वृतः ॥ ३३ ॥
 अटन्नरण्ये शर्वर्यां धारिवन्धमथाकरोत् ।
 सप्तव्यसनहीनेन भवितव्यं तु भूभुजा ॥ ३४ ॥
 इति जानन्नपि च तद्यकार तु विधेर्वशात् ।
 गतं प्रविश्य पानार्थमागतान्निशितैः शरैः ॥ ३५ ॥
 मृगान्दन्ति महाबाहुः शृणु कालधिपर्ययम् ।
 गतं प्रविष्टे नृपतौ तस्मिन्नेव नगोत्तमे ॥ ३६ ॥
 वृद्धो वै श्रवणो नाम न शृणोति न पश्यति ।
 तस्य भार्या तथाभूता तावद्रूतां तदा सुतम् ॥ ३७ ॥

मातापितरावूचतुः ।

आवां तृपार्तो रान्निश्च कृष्णा चापि प्रवर्तते ।
 वृद्धानां जीवितं कृन्स्नं बालस्त्वमसि पुत्रक ॥ ३८ ॥
 अन्धानां यधिराणां च वृद्धानां धिक्च जीवितम् ।
 जराजर्जरदेहानां धिग्धिक्पुत्रक जीवितम् ॥ ३९ ॥
 तावत्पुंभिर्जीवितव्यं यावद्भ्रमोर्दृढं षपुः ।
 यावदाशाऽप्रतिहता तीर्थादावन्यथा मृतिः ॥ ४० ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्येतद्वचनं श्रुत्वा वृद्धयोर्गुरुवत्सलः ।
 पुत्रः प्रोवाच तद्दुःखं गिरा मधुरया हन् ॥ ४१ ॥

पुत्र उवाच ।

मयि जीवति किं नाम युवयोर्दुःसर्मादृशम् ।

न हस्त्यात्मजः पित्रोर्यश्चरित्रैर्मनोरुजम् ॥ ४२ ॥

तेन किं तनुजेतेह कुलौद्वेगविधायिना ॥ ४३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

श्युक्त्वा पितरौ नन्वा तावाग्वास्य महामताः ।

तस्स्कन्धे समारोप्य वृद्धौ च पितरौ तदा ॥ ४४ ॥

हस्ते गृहीत्वा कलशं जगाम ऋषिपुत्रक ।

स ऋषिर्न तु राजानं जानाति नृपतिर्द्विजम् ॥ ४५ ॥

उभौ सरस्सौ तत्र द्विजो वारि समाविशन् ।

सन्धरं कलशे न्युञ्जे वारि गृह्णन्तमाशुगैः ॥ ४६ ॥

द्विजं राजा द्विपं मत्वा विव्याध निशिनैः शरैः ।

वनद्विपोऽपि भूपानामवध्यस्तद्विद्वन्नपि ॥ ४७ ॥

विव्याध तं नृपः कुर्यान्न किं किं विधिवञ्चिनः ।

स विदो मर्मदेशे तु दुःखिनो वाक्यमप्रधीत् ॥ ४८ ॥

द्विज उवाच ।

केनेदं दुःखदं कर्म कृतं सद्व्राह्मणस्य मे ।

नेमो ब्राह्मण इत्युक्तो नापराधोऽस्ति कञ्चन ॥ ४९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तदेतद्वचनं श्रुत्वा मुनेरार्तस्य भूपतिः ।

निश्चेष्टञ्च निहन्साहो शनैस्तं देशमभ्यगान् ॥ ५० ॥

तं तु दृष्ट्वा द्विजवरं ज्वलन्तमिव तेजसा ।

असाधप्यभवत्तत्र सशल्य इव मूर्छितः ॥ ५१ ॥

आत्मानमात्मना कृत्वा स्थिरं राजाऽब्रवीदिदम् ॥ ५२ ॥

राजोवाच ।

को भवान्विजशार्दूल किमर्थमिह चाऽऽगतः ।

वद पापवृत्ते मह्यं वद मे निष्कृति पराम् ॥ ५३ ॥

ब्रह्महा घर्षिभिः किंनु श्वपचैरपि जातुचित् ।

न स्पृष्टव्यो महाबुद्धे द्रष्टव्यो न कदाचन ॥ ५४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्राजवचन श्रुत्वा मुनिपुत्रोऽब्रवीद्वचः ॥ ५५ ॥

मुनिपुत्र उवाच ।

उत्कमिष्यन्ति मे प्राणा अतो घृश्यामि किञ्चन ।

स्वच्छन्दवृत्तितान्ने विद्धि पाकं च कर्मणाम् ॥ ५६ ॥

आत्मार्यं तु न शोचामि वृद्धौ तु पितरौ मम ।

तयोः शुश्रूषकः कः स्यादन्धयोरेकपुत्रयोः ॥ ५७ ॥

विना मया महारण्ये कथं तौ जीवयिष्यतः ।

ममाभाग्यमहो कीदृक्पितृशुश्रूषणे क्षतिः ॥ ५८ ॥

जाता मेऽद्य विना प्राणैर्हा विधे किं कृतं त्वया ।

तथाऽपि गच्छ तत्र त्वं गृहीतकलशस्त्वहम् ॥ ५९ ॥

ताभ्यां देह्यद्दानं त्वं यथा तौ न मरिष्यतः ॥ ६० ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्येवं द्रुवतस्तस्य गताः प्राणा महावने ।

विस्मृत्य सशरं चापमादाय कलशं नृपः ॥ ६१ ॥

तत्रागात्स तु वेगेन यत्र वृद्धौ महावने ।

वृद्धौ चापि तदा रात्रौ तावन्योन्यं समूचतुः ॥ ६२ ॥

वृद्धाव्चतुः ।

उद्विग्नः कुपितो वा स्याद्य वा भक्षितः कथम् ।

न प्राप्तश्चाऽऽवयोर्यष्टिः किं कुर्मः का गतिर्मवेत् ॥ ६३ ॥

न कोऽपि तादृशः पुत्रो विद्यते सच्चराचरे ।

यः पित्रोरन्यथा वाक्यं न करोत्यपि तिन्दितः ६४ ॥

वज्रादपि कठोरं वा जीवितं तमपश्यतोः ।

शीघ्रं न यान्ति यन्प्राणास्तद्वैकायत्तजीवयोः ॥ ६५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं बहुविधा घातो वृद्धयोर्वदतोर्वने ।

तदा दशरथो राजा शनैस्त देशमभ्यगात् ॥ ६६ ॥

पादसंचारशब्देन मेनाते सुतमागतम् ॥ ६७ ॥

वृद्धाव्चतुः ।

कुतो वन्स चिरात्प्राप्तस्त्वं दृष्टिम्बं परायणम् ।

न दूरे किन्तु रथोऽसि वृद्धयोरन्ययो सुत ॥ ६८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

सख्य इव दुःखार्तं शोचन्दुष्कृतमान्मतः ।

स मीत इव राजेन्द्रस्त्वायुवाचाय नारद ॥ ६९ ॥

उदपानं च कुस्तां तच्छ्रुत्वा नृपमापितम् ।

नायं घक्ता सुतोऽम्माकं को भवास्तनपुरा वद ॥ ७० ॥

पञ्चान्पिशाचः पानीयं ततो राजाऽर्वाच्च तौ ॥ ७१ ॥

राजोवाच ।

तत्र तिष्ठति वां पुत्रो यत्र धारिसमाश्रयः ॥ ७२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तच्छ्रुत्वा त्वोचतुरार्तो तौ सत्यं ब्रूहि न चान्यथा ।

माचक्षे ततो राजा सर्वमेव यथातथम् ॥ ७३ ॥

ततस्तु पतितो वृद्धो तत्राऽऽवां नय मा स्पृश ।

ब्रह्मघ्नस्पर्शनं पापं न कदाचिद्विनश्यति ॥ ७४ ॥

निन्ये वै श्रवणं वृद्धं सभायं नृपसत्तमः ।

यत्रासौ पतितः पुत्रस्तं स्पृष्ट्वा तौ विलेपतुः ॥ ७५ ॥

वृद्धावूचतुः ।

यथा पुत्रवियोगेन मृत्युर्नो विहितस्तथा ।

त्वं चापि पाप पुत्रस्य वियोगान्मृत्युमाप्स्यसि ॥ ७६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं तु जल्पतो ब्रह्मन्गताः प्राणास्ततो नृपः ।

अग्निना योजयामास वृद्धो च ऋषिपुत्रकम् ॥ ७७ ॥

ततो जगाम नगरं दुःखितो नृपतिर्मुने ।

घसिष्ठाय च तत्सर्वं न्यवेदयदशेषत ॥ ७८ ॥

नृपाणां सूर्यवंश्यानां घसिष्ठो हि परा गतिः ।

घसिष्ठोऽपि द्विजश्रेष्ठैः संमन्योऽऽह च निष्कृतिम् ॥ ७९ ॥

घसिष्ठ उवाच ।

गालवं धामदेवं च जावालिमघ कश्यपम् ।

एतानन्यान्समाहूय ह्यमेधाय यत्नतः ॥ ८० ॥

यत्नस्व ह्यमेधैश्च षड्भिर्यद्दक्षिणैः ॥ ८१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अकरोद्भयमेघांश्च राजा दशरथो द्विजैः ।

एतस्मिन्नन्तरे तत्र घागुवाचाशरीरिणी ॥ ८२ ॥

आकाशवाप्युवाच ।

पूतं शरीरमभवद्राज्ञो दशरथस्य हि ।

व्यवहार्यश्च भविता भविष्यति तथा सुताः ॥

ज्येष्ठपुत्रप्रसादेन राजाऽपापो भविष्यति ॥ ८३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततो बहुतिथे काले ऋष्यशृङ्गान्मुनीश्वरात् ।

देवानां कार्यसिद्ध्यर्थं सुता आसन्सुरोपमाः ॥ ८४ ॥

कौशल्यायां तथा रामः सुमित्राया च लक्ष्मणः ।

शत्रुभञ्जापि कैकेय्यां भरतो मतिमत्तरः ॥ ८५ ॥

ते सर्वे मतिमन्तश्च प्रिया राजो वशे स्थिताः ।

तं राजानमृषिः प्राप्य विश्वामित्रः प्रजापतिः ॥ ८६ ॥

रामं च लक्ष्मणं चापि अयाचत महामते ।

यज्ञसंरक्षणार्थाय ज्ञातवन्महिमा मुनिः ॥ ८७ ॥

चिप्यात्सुतो वृद्धो राजा नैवेत्यभाषत ॥ ८८ ॥

राजोवाच ।

महता दैवयोगेन कथंचिद्द्वार्धके मुने ।

जानावानन्दसंदोहदायकौ मम बालकौ ॥ ८९ ॥

सशरीरमिदं राज्यं दास्ये नैव सुताविर्मा ॥ ९० ॥

ब्रह्मोवाच ।

घसिष्टेन तदा प्रोक्तो राजा दशरथस्त्विति ॥ ६१ ॥

घसिष्ट उवाच ।

रघवः प्रार्थनाभङ्गं न राजन्कापि शिक्षिताः ॥ ६२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

रामं च लक्ष्मणं चैव कथंचिदवदन्नृपः ॥ ६३ ॥

राजोवाच ।

विश्वामित्रस्य ब्रह्मणः कुरुतां(तं) यशरक्षणम् ॥ ६४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

घदन्निति सुतो सोष्णं निश्वसन्लपिताधरः ।

पुत्रो समर्पयामास विश्वामित्रस्य शास्त्ररुत् ॥ ६५ ॥

तथेत्युक्त्वा दशरथं नमस्य च पुनः पुनः ।

जग्मत् रक्षणार्थाय विश्वामित्रेण तौ मुदा ॥ ६६ ॥

ततः प्रहृष्ट स मुनिर्मुदा प्रादात्तदोभयोः ।

माहेश्वरीं महाविद्यां धनुर्विद्यापुरःसराम् ॥ ६७ ॥

शास्त्रीमास्त्रीं लौकिकीं च रथविद्यां गजोद्भवाम् ।

अश्वविद्यां गदाविद्यां मन्त्राह्वानविसर्जने ॥ ६८ ॥

सर्वविद्यामथावाप्य उभौ तौ रामलक्ष्मणौ ।

घर्षोक्तं द्वितार्थाय जग्मन्तुस्तादृकं घने ॥ ६९ ॥

अहल्यां शापनिर्मुक्तं पादस्पर्शाच्च चक्रतुः ।

यत्रविध्वंसनायाताञ्जग्मन्तुस्तत्र राक्षसान् ॥ १०० ॥

कृतविद्यां धनुष्पाणी चक्रतुर्यज्ञरक्षणम् ।
 ततो महामत्से वृत्ते विश्वामित्रो मुनीश्वरः ॥ १०१ ॥
 पुत्रान्यां सहितो राज्ञो जनकं द्रष्टुमभ्यगात् ।
 चित्रामदर्शयत्तत्र राजमध्ये नृपात्मजः ॥ १०२ ॥
 रामः सौमित्रिसहितो धनुर्विद्यां गुरोर्मताम् ।
 तन्प्रीतो जनकः प्रादात्सीतां लक्ष्मीमयोनिजाम् ॥ १०३ ॥
 तथैव लक्ष्मणस्यापि भरतस्यानुजस्य च ।
 शत्रुघ्नभरतादीनां वसिष्ठादिमते स्थितः ॥ १०४ ॥
 राज्ञा दशरथः श्रीमान्विवाहमकरोन्मुने ।
 ततो बहुतिये काले राज्यं तस्य प्रयच्छति ॥ १०५ ॥
 नृपतो सर्वलोकानामनुमन्या गुरोरपि ।
 मन्यमान्मकदुर्देवप्रेरिता मत्सराकुला ॥ १०६ ॥
 कैकेयी विश्वमातस्ये धनप्रवाजनं तथा ।
 भरतस्य च तद्राज्यं राज्ञा नैव च दत्तवान् ॥ १०७ ॥
 पितरं सन्यवाक्यं तं कुर्वन्नमो महावनम् ।
 विवेश सीतया सार्धं तथा सौमित्रिणा सह ॥ १०८ ॥
 सतां च मानसं शुद्धं स विवेश स्वकैर्गुणैः ।
 तस्मिन्विनिर्गते रामे चनवासाय दीक्षिते ॥ १०९ ॥
 समं लक्ष्मणसाताभ्यां राज्यतुष्णाविवर्जिते ।
 तं रामं चापि सौमित्रिं सीतां च गुणशालिनीम् ॥ ११० ॥
 दुःस्तेन महताऽऽविष्टो ब्रह्मशापं च संस्मरन् ।
 तदा दशरथो राज्ञा प्राणांमन्याज्ज दुःस्तिनः ॥ १११ ॥

कृतकर्मविपाकेन राजा नीतो यमानुगैः ।
 तस्मै राज्ञे महाप्राज्ञ यावत्स्थावरजङ्गमे ॥ ११२ ॥
 यमसदुमन्यनेकानि तामिस्रादीनि नारद ।
 नरकाण्यथ घोराणि भीषणानि बहूनि च ॥ ११३ ॥
 तत्र क्षिप्तस्तदा राजा नरकेषु पृथक्पृथक् ।
 पच्यते छिद्यते राजा पिप्यते चूर्ण्यते तथा ॥ ११४ ॥
 शोष्यते दश्यते भूयो दह्यते च निमज्ज्यते ।
 एवमादिषु घोरेषु नरकेषु च पच्यते ॥ ११५ ॥
 रामोऽपि गच्छन्नध्वान चित्रकूटमथागमत् ।
 तत्रैव त्रीणि वर्षाणि व्यतीतानि महामते ॥ ११६ ॥
 पुन स दक्षिणामाशामाक्रामहण्डकं घनम् ।
 विख्यातं त्रिषु लोकेषु देशानां तद्भि पुण्यदम् ॥ ११७ ॥
 प्राविशत्तन्महारण्यं भीषणं दैत्यसेवितम् ।
 तद्वयाट्टपिभिस्त्यक्त हत्वा दैत्यास्तु राक्षसान् ॥ ११८ ॥
 विचरन्दण्डकारण्ये ऋषिसेव्यमथाकरोत् ।
 तत्रेदं घृत्तमाख्यास्ये शृणु नारद यत्नत ॥ ११९ ॥
 तावच्छनैस्त्यगाद्रामो यावद्योजनपञ्चकम् ।
 गौतमी समनुप्राप्तो राजाऽपि नरके स्थितः ॥ १२० ॥
 यमः स्वर्किकरानाद् रामो दशरथात्मजः ।
 गौतमीमभितो याति पितरं तस्य धीमतः ॥ १२१ ॥
 आकर्षन्त्वथ राजानं नरकाग्रात्र संशयः ।
 उत्तीर्य गौतमी याति यावद्योजनपञ्चकम् ॥ १२२ ॥

रामस्तावत्तस्य पिता नरके नैव पच्यताम् ।
 यदेतन्मद्वच पुष्य न कुर्युर्यदि दूतका ॥ १२३ ॥
 तत्रञ्च नरके घोरे यूय सर्वं निमज्जथ ।
 या काऽप्युक्ता परा शक्ति शिवस्य समवायिनी ॥ १२४ ॥
 तानेव गौतमीं सन्तो घटन्त्यम्भ स्वरूपिणीम् ।
 हरिःप्रह्लादहेशाना मान्या वन्द्या च सैव यत् ॥ १२५ ॥
 निस्तार्यन्ते न केनापि तदतिक्रमज त्वघम् ।
 पापिनोऽप्यात्मज कश्चिद्यश्च(स्य) गङ्गामनुस्मरेत् ॥ १२६ ॥
 सोऽनेकदुर्गनिरयान्निर्गतो मुक्तता ब्रजेत् ।
 किं पुनस्तादृश पुत्रो गौतमीनिकटे स्थित ॥ १२७ ॥
 यम्यासौ नरके पक्तु न कौरपि हि शक्नते ।
 दक्षिणाशापतेयाक्य निशम्य यमर्किकरा ॥ १२८ ॥
 नरके पच्यमान तमयोभ्याधिपति नृपम् ।
 उत्तार्य घोरनरकाद्वचन चेदमब्रुवन् ॥ १२९ ॥

यमर्किकरा ऊचुः ।

घन्योऽसि नृपशार्दूल यस्य पुत्रं स तादृश ।
 इह चामुत्र विश्रान्ति सुपुत्र केन लभ्यते ॥ १३० ॥

प्रह्लावाच ।

स विश्रान्त शनै राजा किकरान्वाक्यमप्रवीत् ॥ १३१ ॥

राजोवाच ।

नरकेष्वय घोरेषु पच्यमान पुन पुन ।
 कथ त्वाकर्षिन् शीघ्र तन्ने घकुमिहार्हय ॥ १३२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तत्र कश्चिच्छान्तमना राजानमिदमब्रवीत् ॥ १३३ ॥

यमदृत उवाच ।

वेदशास्त्रपुराणादावेतद्गुणोप्यं प्रयत्नतः ।

प्रकाशयते तदपि ते सामर्थ्यं पुत्रतीर्थयोः ॥ १३४ ॥

रामन्तव सुतः श्रीमान्निर्वातमीतीरमागतः ।

तस्मात्तव नरकाद्गुरोरादारुणोऽसि नरोत्तम ॥ १३५ ॥

यदि त्वां तत्र गौतम्यां स्मरेद्दामः सलक्ष्मणः ।

स्नानं कृत्वाऽथ पिण्डादि ते दद्यात्स नृपोत्तम ॥

ततस्त्वं सर्वपापेभ्यो मुक्तो यासि त्रिविष्टपम् ॥ १३६ ॥

राजोवाच ।

तत्र गत्वा भवद्वाक्यमाद्यास्ये स्वसुतो प्रति ।

भवन्त एव शरणमनुज्ञां दातुमर्हथ ॥ १३७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्राजधचर्नं श्रुत्वा कृपया यमकिंकराः ।

आज्ञां च प्रददुस्तस्मै राजा प्रागात्सुतो प्रति ॥ १३८ ॥

भाषणं यातनादेहमापन्नो निःश्वसन्मुहुः ।

निरीक्ष्य स्वं लज्जमानः कृतं कर्म च संस्मरन् ॥ १३९ ॥

स्वेच्छया विहरन्गङ्गामाससाद् च राघवः ।

गौतम्यास्तटमाश्रित्य रामो लक्ष्मण एव च ॥ १४० ॥

सीतया सट् पैश्या सस्त्रीं चैव यथाविधि ।

नैव तत्राभयद्गोन्यं भर्ष्यं वा गौतमातटे ॥ १४१ ॥

तद्दिने तत्र वसता गीतनीर्त्तरवासिनाम् ।

तद्दृष्ट्वा दुःखितो भ्राता लक्ष्मणो राममप्रवात् ॥ १४० ॥

लक्ष्मण उवाच ।

पुत्रो दशरथस्याऽऽवा तवापि बलमादृशाम् ।

नास्ति भोज्यमथास्माक गङ्गानारतिवासिनाम् ॥ १४१ ॥

राम उवाच ।

भ्रातरर्द्विहितं कन नैव तन्वान्यथा भवेत् ।

प्रथिव्यामत्रभूजाया वयमत्रामिलापिणः ॥ १४२ ॥

सौमित्रे नूतनस्त्रामिर्नः प्राह्वणमुत्ते हुतम् ।

अवत्रया मर्हादेवास्तरयन्त्यर्च्यन्ति नः ॥ १४३ ॥

ने ये लक्ष्मण जायन्ते सर्वदेव बुभुक्षिताः ।

मन्वा देवानयान्यर्च्यं होत यश्च हुताशनः ॥

तत्र स्वसमये देवो विधास्यन्त्यशनं तु नो ॥ १४४ ॥

प्रहोवाच ।

।त्रो मज्जन्यतोरेव पश्यतो कर्मणो गतिम् ।

शनैर्दशरथो राजा त देशमुपजग्मिवान् ॥ १४५ ॥

न दृष्ट्वा लक्ष्मण शीघ्रं तिष्ठंति चान्रवात् ।

धनुराज्यं कोपेन रत्नान्धं शनवोऽयवा ॥ १४६ ॥

आमत्र च पुनर्दृष्ट्वा याहि यान्ध(ऽ)त्र पुण्यमाक् ।

रामो दशरथो राजा धर्ममाकप्यं वर्तते ॥ १४७ ॥

गुरुमन्त्रं मन्यमथो देवप्राज्ञजसेवकः ।

त्रैलोक्यरक्षादक्षोऽर्सा वर्तते यत्र रामवः ॥ १४८ ॥

न तत्र त्वादृशामस्ति प्रवेशः पापकर्मणाम् ।
 यदि प्रविशसे पाप ततो घधमवाप्स्यसि ॥ १५१ ॥
 तत्पुत्रघचनं श्रुत्वा शनैराह्वय घाचया ।
 उवाचाधोमुखो भूत्वा स्नुषां पुत्रौ वृताञ्जलिः ॥
 मुहुःस्त्वर्धनिध्यायन्गतिं दुष्टतकर्मणः ॥ १५२ ॥

राजोवाच ।

अहं दशरथो राजा पुत्रौ मे शृणुतं घचः ।
 तिसृभिर्ब्रह्महत्याभिर्वृतोऽहं दुःखभागतः ॥
 छिन्नं पश्यत मे देहं नरकेषु च पातितम् ॥ १५३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः वृताञ्जली रामः सीतया लक्ष्मणेन च ।
 भूमौ प्रणेमुस्ते सर्वे घचनं चैतदब्रुवन् ॥ १५४ ॥

सीतारामलक्ष्मणा ऊचुः ।

कस्येदं कर्मणस्तात फलं नृपतिसत्तम ॥ १५५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

स च प्राह यथावृत्तं ब्रह्महत्याश्रयं तथा ॥ १५६ ॥

राजोवाच ।

निष्कृतिर्ब्रह्महन्तॄणां पुत्रौ कापि न विद्यते ॥ १५७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततो दुःखेन महताऽऽवृताः सर्वे भुव गताः ।
 राजानं घनवासं च मातरं पितरं तथा ॥ १५८ ॥

दुःखागमं कर्मगतिं नरके पातनं तथा ।

एवमाद्यथ संस्मृत्य मुमोह नृपते. सुत ॥

विसंज्ञं नृपतिं दृष्ट्वा सीता वाक्यमथाब्रवीत् ॥ १५६ ॥

सीतोवाच ।

न शोचन्ति महात्मानस्त्वादृशा व्यसनागमे ।

चिन्तयन्ति प्रतीकारं दैव्यमप्यथ मानुषम् ॥ १६० ॥

शोचद्भिर्युगसाहस्रं विपत्तिर्नैव तोर्यते ।

व्यामोहमाप्नुवन्तीह न कदाचिद्विचक्षणा ॥ १६१ ॥

किमनेनात्र दुःखेन निष्फलेन जनेश्वर ।

देहि हन्यां प्रथमतो या जाता ह्यतिभीषणा ॥ १६२ ॥

पिनृमक्तः पुण्यशीलो वेदवेदाङ्गपारगः ।

अनागा यो हतो विप्रस्तत्पापस्यात्र निष्कृतिम् ॥ १६३ ॥

आचरामि यथाशास्त्रं मा शोकं कुरुनं युवाम् ।

द्विनीया लक्ष्मणो हत्या गृह्णातु त्वपरा भवान् ॥ १६४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतद्धर्मयुतं वाक्यं सीतया भाषितं दृढम् ।

तथेति चाऽऽहतुरुर्मा ततो दशरथोऽब्रवीत् ॥ १६५ ॥

दशरथ उवाच ।

त्वं हि ब्रह्मविदः कन्या जनकस्य त्वयोनिजा ।

भार्या रामस्य किं चिदं यद्यकमनुभाषसे ॥ १६६ ॥

न कौऽपि भवतां किंतु श्रमः स्वल्पोऽपि विद्यते ।

गौतम्यां स्नानदानेन पिण्डनिर्वापणेन च ॥ १६७ ॥

तिसृभिर्ब्रह्महत्याभिर्मुक्ता यामि त्रिविष्टपम् ।

त्वया जनकसंभूते स्वकुलोचितमीरितम् ॥ १६८ ॥

प्रापयन्ति परं पारं भवाब्धे. कुलयोपितः ।

गोदाचर्या प्रसादेन कि नामास्त्यत्र दुर्लभम् ॥ १६९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेति क्रियमाणे तु पिण्डदानाय शत्रुहा ।

नैवापश्यद्दक्ष्यभोज्यं ततो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १७० ॥

लक्ष्मणः प्राह विनयादिद्गुणैश्च फलानि च ।

सन्ति तेषां च पिण्याकमानीतं तत्क्षणादिव ॥ १७१ ॥

पिण्याग्नेनाथ गङ्गाया पिण्डं दातुं तथा पितुः ।

मनः कुर्वंस्ततो रामो मन्दोऽभूद्दुःखितस्तदा ॥ १७२ ॥

दैवी चागभवत्तत्र दुःखं त्यज नृपात्मज ।

राज्यभ्रष्टो घनं प्रातः किं वै निष्किंचनो भवान् ॥ १७३ ॥

अशतो धर्मनिरतो न शोचितुमिदार्हसि ।

वित्तशाठ्येन यो धर्मं करोति स तु पातकी ॥ १७४ ॥

ध्रूयते सर्वशास्त्रेषु यद्राम शृणु यत्नतः ।

यद्ग्नः पुरुषो राजंस्तद्ग्नस्तस्य द्वेषता ॥ १७५ ॥

पिण्डे निपतिते भूर्मा नापश्यत्पितरं तदा ।

शयं च पतिततं यत्र शयतीर्थमनुत्तमम् ॥ १७६ ॥

मदापातकसंघातविघातवृद्दनुस्मृतिः ।

तत्राऽऽगच्छेत्तु लोकपाला रद्रादित्यास्तथाऽश्विनौ ॥ १७७ ॥

स्वं स्वं विमानमारूढास्तेषां मध्येऽतिदीप्तिमान् ।
 विमानवरमारूढः स्तूयमानश्च किन्नरैः ॥ १७८ ॥
 आदित्यसदृशाकारस्तेषां मध्ये वर्मा पिता ।
 तमदृष्ट्वा स्वपितरं देवान्दृष्ट्वा विमानिनः ॥ १७९ ॥
 कृताञ्जलिपुटो रामः पिता मे केत्यमायत ।
 इति(ततो) दिव्याऽभवद्वाणी रामं संबोध्य सीतया ॥ १८० ॥
 तिमूर्भिर्ब्रह्महत्यामिर्मुक्तो दशरथो नृप ।
 वृतं पश्य सुरैस्तात देवा अप्युच्चिरे च तम् ॥ १८१ ॥

देवा ऊचुः ।

घन्योऽसि कृतकृत्योऽसि राम स्वर्गं गतः पिता ।
 नानानिरयसंघातात्पूर्वजानुद्धरैस्तु यः ॥ १८२ ॥
 स घन्योऽलंकृतं तेन कृतिना भुवनत्रयम् ।
 एनं पश्य महाबाहो मुक्तपापं रविप्रभम् ॥ १८३ ॥
 सर्वसंपत्तियुक्तोऽपि पापी दग्धद्रुमोपमः ।
 निष्किञ्चनोऽपि सुकृती दृश्यते चन्द्रमालिवत् ॥ १८४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

दृष्ट्वाऽप्रवात्सुतं राजा आशीर्मिरमितन्व्य च ॥ १८५ ॥

राजोवाच ।

कृतकृत्योऽसि मद्रं ते तारितोऽहं त्वयाऽनघ ।
 घन्यः स पुत्रो लोकेऽस्मिन्पितृणां यस्तु तारकः ॥ १८६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तत सुरगणाः प्रोचुर्देवानां कार्यसिद्धये ।
 राम च पुष्ट्यश्रेष्ठं गच्छ तत यथासुखम् ॥
 ततस्तद्वचनं श्रुत्वा रामस्तानब्रवीत्सुरान् ॥ १८७ ॥

राम उवाच ।

गुरो पितरि मे देवा किं कृत्यमवशिष्यते ॥ १८८ ॥

देवा ऊचुः ।

नदी न गङ्गा तु त्वया न त्वया सदृशः सुतः ।
 न शिवेन समो देवो न तारेण समो मनुः ॥ १८९ ॥
 त्वया राम गुरुणा च कार्यं सर्वमनुष्ठितम् ।
 तारिता पितरो राम त्वया पुत्रेण मानद ॥
 गच्छन्तु सर्वे स्वस्थानं त्वं च गच्छ यथासुखम् ॥ १९० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्देवचनाद्दष्टः सीतया लक्ष्मणाग्रजः ।
 तद्दृष्ट्वा गङ्गामाहात्म्यं विस्मितो वाक्यमब्रवीत् ॥ १९१ ॥

राम उवाच ।

अहो गङ्गाप्रभावोऽयं त्रैलोक्ये नोपमीयते ।
 यस्य धन्या यतो गङ्गा दृष्ट्वाऽस्माभिस्त्रिपावनी ॥ १९२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

द्वैपैण महता युक्तो देवं न्याप्य महेश्वरम् ।
 तं षोडशमिरीशानमुपचारैः प्रयत्नतः ॥ १९३ ॥

संपूज्याऽऽवरणैर्युक्तं पद्त्रिंशत्कलमीश्वरम् ।

इत्रावलिपुटो भूत्वा रामस्तुष्टाव शंकरम् ॥ १६४ ॥

राम उवाच ।

नमामि शंभुं पुत्र्यं पुराणं,

नमामि सर्वजमपारमावम् ।

नमामि छ्द्रं प्रमुमक्षयं तं,

नमामि शर्वं शिरस्ता नमामि ॥ १६५ ॥

नमामि देवं परमश्रयं त-

मुनापतिं लोकगुरुं नमामि ।

नमामि दारिद्र्यविदारणं तं,

नमामि रोगापहरं नमामि ॥ १६६ ॥

नमामि कल्याणमन्त्रिन्यरूपं,

नमामि विश्वोद्भवशोकरूपम् ।

नमामि विश्वस्थितिकारणं तं,

नमामि संहारकरं नमामि ॥ १६७ ॥

नमामि गौरीप्रियमय्यं तं,

नमामि नित्यं क्षरमक्षरं तम् ।

नमामि चिद्रूपममेयमावं,

त्रिलोचनं तं दारमा नमामि ॥ १६८ ॥

नमामि कादृष्यकरं भवम्य,

भयंकरं वाऽपि मदा नमामि ।

नमामि दातारमनोप्सितानां,

नमामि सोमेशानुनेशानां ॥ १६९ ॥

नमामि वेदत्रयलोचनं तं,
 नमामि मूर्तित्रयवर्जितं तम् ।
 नमामि पुण्यं सदसद्व्यतीतं,
 नमामि तं पापहरं नमामि ॥ २०० ॥
 नमामि विश्वस्य हिते रत तं,
 नमामि रूपाणि बहूनि धत्ते ।
 यो विश्वगोप्ता सदसद्व्रणेता,
 नमामि तं विश्वपतिं नमामि ॥ २०१ ॥
 यज्ञेश्वरं संप्रति ह्यव्यक्त्यं,
 तथा गतिं लोकसदाशिवो यः ।
 आराधितो यश्च ददाति सर्वं,
 नमामि दानप्रियमिष्टदेवम् ॥ २०२ ॥
 नमामि सोमेश्वरमस्वतन्त्र-
 मुमापतिं तं विजयं नमामि ।
 नमामि विश्वेश्वरनन्दिनाथं,
 पुत्रप्रियं तं शिरसा नमामि ॥ २०३ ॥
 नमामि देवं भवदुःखशोक-
 विनाशनं चन्द्रधरं नमामि ।
 नमामि गङ्गाधरमीशर्माड्य-
 मुमाधवं देवघरं नमामि ॥ २०४ ॥
 नमाम्यजात्रीशपुरंदरादि-
 सुरासुरैरर्चितपादपद्मम् ।

नमामि देर्वामुखवादनाना-

मीक्षार्थमक्षित्रितयं य ऐच्छन् ॥ २०५ ॥

पञ्चामृतैर्गन्धसुधुपदीपै-

विचित्रपुष्पैर्विविधैश्च मन्त्रैः ।

अन्नप्रकारैः सकलोपचारैः,

संपूजितं सोममहं नमामि ॥ २०६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः स भगवानाह रामं शंभुः सलक्ष्मणम् ।

वरान्वृणीष्व मद्रं ते रामः प्राह वृषध्वजम् ॥ २०७ ॥

राम उवाच ।

मनोवैजानेन ये भक्त्या तौष्टयन्ति त्वां सुरोत्तम ।

तेषां सर्वाणि कार्याणि सिद्धिं यान्तु महेश्वर ॥ २०८ ॥

येषां च पितरः शंभो पतिता नरकार्णवे ।

तेषां पिण्डादिदानेन पूता यान्तु त्रिविष्टपम् ॥ २०९ ॥

जन्मप्रभृति पापानि(यच्चापि)मतोवाक्त्रयिकं त्वघम् ।

अत्र तु म्नातनात्रेण तत्सद्यो नारामाप्नुयात् ॥ २१० ॥

अत्र ये भक्तितः शंभो ददन्परिभ्य अण्वपि ।

सर्वं तदक्षयं शंभो दातृणां फलकृद्भवेत् ॥ २११ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमन्वितं तं रामं शंभरो हृषितोऽप्रवीत् ।

गते तस्मिन्सुरश्रेष्ठे रामोऽप्यनुवरैः सह ॥ २१२ ॥

गौतमी यत्र चोत्पन्ना शनैस्तं देशमभ्यगात् ।
 ततः प्रभृति तर्त्तीयं रामतीर्थमुदाहृतम् ॥ २१३ ॥
 दयालोरपतत्त(द्य) त्र लक्ष्मणस्य कराच्छरः ।
 तद्वाणतीर्थमभवत्सर्वापद्विनिवारणम् ॥ २१४ ॥
 यत्र सौमित्रिणा स्नानं शंकरस्यार्चनं कृतम् ।
 तर्त्तीयं लक्ष्मण जात तथा सीतासमुद्भवम् ॥ २१५ ॥
 नानाविधाशेषपापसंघनिर्मूलनक्षमम् ।
 यद्द्विसङ्गादभवद्गङ्गा त्रैलोक्यपावनी ॥ २१६ ॥
 स यत्र स्नानमकरोत्तद्वैशिष्ट्यं किमुच्यते ।
 तद्रामतीर्थसदृशं तीर्थं कापि न विद्यते ॥ २१७ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाहो तीर्थमाहात्म्ये रामतीर्थादित्यै-
 वर्णनं नाम त्रयाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥
 गौतमीमाहात्म्ये चतुष्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

अथ चतुर्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ।

पुत्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्माद्याच ।

पुत्रतीर्थमिति ज्ञातं पुण्यतीर्थं तदुच्यते ।
 सर्वान्कामानवाप्नोति यन्नदिहः धरेरपि ॥ १ ॥

तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि शृणु यत्नेन नारद ।

दितेः पुत्राश्च दनुजाः परिक्षीणा यदाऽभवन् ॥

अदितेस्तु सुता ज्येष्ठाः सर्वभावेन नारद ॥ २ ॥

तदा दितिः पुत्रवियोगदुःखा-

त्संस्पर्धमाना दनुमाजगाम ॥ ३ ॥

दितिरुवाच ।

क्षीणाः सुता भावयोरेव भद्रे,

किं कुर्महे कर्म लोके गरीयः ।

पश्यादितेर्वंशमभिन्नमुत्तमं,

सौराज्ययुक्तं यशसा जयश्रिया ॥ ४ ॥

जितारिमभ्युन्नतकीर्तिधर्मं,

मच्चित्तसंहर्षविनाशदक्षम् ।

समानभर्तृत्वसमानधर्मे,

समानगोत्रेऽपि समानरूपे ॥ ५ ॥

न जीवयेयं श्रियमुन्नतिं च,

जीर्णाऽस्मि दृष्ट्वा त्वदितिप्रसूतान् ।

कामप्यवस्थामनुयामि दुःस्थाऽ-

दितेर्विलोक्याथ परां समृद्धिम् ॥

दाघप्रवेशोऽपि सुखाय नूनं,

स्वप्नेऽप्यवेक्ष्या न सपत्नलक्ष्मीः ॥ ६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं ब्रुवाणामतिदीनवक्त्रां,

विनिश्चसन्तीं परमेष्ठिपुत्रः ।

कृताभिपूजो विगतधमस्तां,

स सान्त्वयन्नाह मनोभिरामाम् ॥ ७ ॥

परमेष्ठिपुत्र उवाच ।

खेदो न कार्यः समभीक्षितं य-

त्तत्प्राप्यते पुण्यत एव भद्रे ।

तत्साधनं वेत्ति महानुभावः,

प्रजापतिस्ते स तु वक्ष्यतीति ॥ ८ ॥

साध्येतत्सर्वभावेन प्रश्रयावनता सती ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं ब्रुवाणां च दिर्तिं दनुः प्रोवाच नारद ॥१०॥

दनुष्वाच ।

भर्तारं कश्यपं भद्रे तोषयस्व निजैर्गुणैः ।

तुष्टो यदि भवेद्भर्ता तत कामानवाप्स्यसि ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा सर्वभावेस्तोषयामास कश्यपम् ।

दिर्तिं प्रोवाच भगवान्कश्यपोऽथ प्रजापतिः ॥ १२ ॥

कश्यप उवाच ।

किं ददामि षडमीष्टं दिते घरय सुवते ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

दितिरप्प्राह भर्तारं पुत्रं यद्गुणान्वितम् ।

जेतारं सर्वलोकानां सर्वलोकनमस्कृतम् ॥ १४ ॥

येन जातेन लोकेऽसिन्भवैयं धीरपुत्रिणी ।
तं वरेयं सुरपिनरित्याह विनयान्विता ॥ १५ ॥

कश्यप उवाच ।

उपदेश्ये व्रतं श्रेष्ठं द्वादशाब्दफलप्रदम् ।
तत आगत्य ते गर्भमाधास्ये यन्मनोगतम् ॥
निष्पापनाया जातायां सिध्यन्ति हि मनोरथाः ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

मर्तुवाक्यादितिः प्रीता तं नमस्याऽऽयतेक्षणा ।
उपदिष्टं व्रतं चक्रे भर्त्राऽऽदिष्टं यथाविधि ॥ १७ ॥
तीर्थसेवापात्रदाननतचर्यादिवर्जिताः ।
कथमासादयिष्यन्ति प्राणिनोऽत्र मनोरथान् ॥ १८ ॥
ततश्चापि व्रते तस्यां त्रित्या गर्भमधारयत् ।
पुनः कान्तामयोवाच कश्यपस्तां दिर्ति रहः ॥ १९ ॥

कश्यप उवाच ।

न प्राप्नुवन्ति यत्कामान्मुनयोऽपि तपस्थिताः ।
यथाविहितकर्माङ्गावत्रया तन्द्रुचिस्मिते ॥ २० ॥
निन्दितं च न कर्तव्यं संध्ययोरुभयोरपि ।
न म्वनत्र्यं न गन्तव्यं मुक्तकेशी च नो भव ॥ २१ ॥
मोक्तव्यं सुमगे नैव श्रुतं वा जृम्भणं तथा ।
संध्याकाले न कर्तव्यं भूतसंग्रसमाकुले ॥ २२ ॥
सान्तर्यानं सदा कार्यं हसितं तु विशेषतः ।
गृहान्तदेशे संध्यासु न स्थातव्यं कदाचन ॥ २३ ॥

मुशलोलूखलादीनि शूर्पपीठविधानकम् ।
 नैवातिकमणीयानि दिघा रात्रौ सदा प्रिये ॥ २४ ॥
 उदकशीर्षं तु शयनं न संध्यासु विशेषत ।
 वक्तव्यं नानृतं किञ्चिन्नान्यगेहाटनं तथा ॥ २५ ॥
 कान्तादन्यो न वीक्ष्यस्तु प्रयत्नेन नरः क्वचित् ।
 इत्यादिनियमैर्युक्ता यदि त्वमनुवर्तसे ॥
 ततस्ते भविता पुत्रस्त्रैलोक्यैश्वर्यभाजनम् ॥ २६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेति प्रतिजज्ञे सा भर्तारं लोकपूजितम् ।
 गतश्च ऋश्यपो ब्रह्मश्रितश्चेत् सुरान्प्रति ॥ २७ ॥
 दितेर्गर्भोऽपि घबृधे बलवान्पुण्यसभचः ।
 एतत्सर्वं मयो दैत्यो मापया वेत्ति तत्त्वतः ॥ २८ ॥
 इन्द्रस्य सरयमभवन्मयेन प्रीतिपूर्वकम् ।
 मयो गत्वा रहः प्राह इन्द्रं स विनयान्वित ॥ २९ ॥
 दितेर्दनोरभिप्रायं ब्रतं गर्भस्य घर्धनम् ।
 तस्य धीं च विचिधं प्रीत्येन्द्राय न्यवेदयत् ॥ ३० ॥
 विश्वासैकगृहं मित्रमपायत्रासघर्जितम् ।
 अर्जितं सुकृतं नानाधिधं चेत्तदघाप्यते ॥ ३१ ॥

नारद उवाच ।

नमुचेध प्रियो भ्राता मयो दैत्यो महाबलः ।
 त्वहन्त्रा कथं मैश्वं मयस्याऽसीत्सुरेश्वर ॥ ३२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

दैत्यानामधिपश्चाऽऽर्साद्द्वयलवान्नमुचिः पुरा ।
 इन्द्रेण घैरमभवद्दीपणं लोमहर्षणम् ॥ ३३ ॥
 युद्धं हित्वा कदाचिद्धो गच्छन्तं तु शतक्रतुम् ।
 दृष्ट्वा दैत्यपतिः शूरो नमुचिः पृष्ठनोऽन्वगात् ॥ ३४ ॥
 तमायान्तममिप्रेक्ष्य शर्चामर्ता भयातुरः ।
 ऐरावतं गजं त्यक्त्वा इन्द्रः फेनमथाऽऽविशत् ॥ ३५ ॥
 स घञ्जपापिल्लरसा फेनेनैवाहनद्रिपुम् ।
 नमुचिर्नाशमगमत्तस्य भ्राता मयोऽनुजः ॥ ३६ ॥
 भ्रातृहन्तृचिनाशाय तपस्तेपे मयो महत् ।
 मायां च विविधामाप देवानामतिर्भाषणाम् ॥ ३७ ॥
 घरांश्चावाप्य तपसा विष्णोर्लोकपरायणात् ।
 दानशौण्डः प्रियालापी तदाऽभवदसौ मयः ॥ ३८ ॥
 अर्गोश्च ब्राह्मणान्पूज्य जेतुमिन्द्रं कृतक्षणः ।
 दानारं च तदाऽर्धिभ्यः स्नूयमानं च वन्दिभिः ॥ ३९ ॥
 विदित्वा मघवा चायोर्मयं मायाविनं रिपुम् ।
 उपक्रान्तं सुयुद्धाय विप्रो भूत्वा तमभ्यगात् ॥
 शर्चामर्ता मयं दैव्यं प्रोवाचेदं पुनः पुनः ॥ ४० ॥

इन्द्र उवाच ।

देहि दैत्यपते मह्यमर्धिनैऽपेक्षितं धरम् ।
 त्वां श्रुत्वा दातृतिलकमागतोऽहं द्विजोत्तमः ॥ ४१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

मयोऽपि ब्राह्मणं मत्वाऽवदहत्तं मया तव ।
 विचारयन्ति कृतिनो यद्दुर्लभं वा पुरोऽर्धनि ॥ ४२ ॥
 इत्युक्ते तु हरिः प्राह सरयमिच्छे हाहं त्वया ।
 इन्द्र मयः पुनः प्राह किमनेन द्विजोत्तम ॥ ४३ ॥
 न त्वया मम वैरं भो. स्वर्त्तीत्याह हरिर्मयम् ।
 तत्त्व वदेति स हरिर्द्वैत्येनोक्तः स्वकं वपुः ॥ ४४ ॥
 दर्शयामास दैत्याय सहस्राक्षं यदुच्यते ।
 ततः सविस्मयो दैत्यो मयो हरिमुवाच ह ॥ ४५ ॥

मय उवाच ।

किमिदं घञ्जपाणिस्त्वं तवायोग्या कृतिः सखे ॥ ४६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

परिष्वज्य विहस्याथ वृत्तमित्यब्रवीद्धरिः ।
 केनापि साधयन्त्यत्र पण्डिताश्च समोदितम् ॥ ४७ ॥
 ततः प्रभृति शक्रस्य मयेन महती ह्यभूत् ।
 सुपीतिर्मुनिशार्दूल मयो हरिहितः सदा ॥ ४८ ॥
 इन्द्रस्य भवनं गत्वा तस्मै सर्वं न्यवेदयत् ।
 किं मे कृत्यमिति प्राह मयं मायाघिनं हरिः ॥ ४९ ॥
 हरये च मयो मायां प्रादात्प्रीत्या तथा हरिः ।
 प्राप्तः संप्रीतिमानाह किं कृत्यं मय तद्वद् ॥ ५० ॥

मय उवाच ।

अगस्त्यस्याऽऽश्रमं गच्छ तत्राऽऽस्ते गर्भिणी दितिः ।
 तस्याः शुश्रूषणं कुर्वन्नास्त्व तत्र कियन्ति च ॥ ५१ ॥

अहानि मघवंस्तस्या गर्भमाविश्य वज्रधृक् ।
 वर्धमानं च तं छिन्धि यावद्वश्योऽथवा मृतिम् ॥
 प्राप्नोति तावद्वज्रेण ततो न मघिता रिपुः ॥ ५२

ब्रह्मोवाच ।

तथेन्युक्त्वा मयं पूज्य मघवानेक एव हि ।
 विनीतवत्तदा प्रायादिति मातरमञ्जसा ॥ ५३ ॥
 शुभ्रमाणस्नां देवीं शक्रो दैतेयमातरम् ।
 सा न जानाति तच्चित्तं शक्रस्य द्विपतो दितिः ॥ ५४ ॥
 गर्भे स्थितं तु यद्भूतं दैवेन्द्रस्य विचेष्टितम् ।
 अमोघं तन्मुनेस्तेजः कश्यपस्य दुरासदम् ॥ ५५ ॥
 ततः प्रगृह्य कुलिशं सहस्राक्षः पुरंदरः ।
 अन्तःप्रवेशकामोऽसौ बहुकालं समावसन् ॥ ५६ ॥
 संघ्योदकशीर्षनिद्रां तामवेक्ष्य कुलिशायुधः ।
 इदमन्तरमित्युक्त्वा दित्याः कुक्षिं समाविशत् ॥ ५७ ॥
 अन्तर्वर्ति च यद्भूतमिन्द्रं दृष्ट्वा धृतायुधम् ।
 हन्तुकामं तदोवाच पुनः पुनरर्मानवत् ॥ ५८ ॥

गर्भस्थ उवाच ।

किं मां न रक्षसे वज्रिन्प्रातरं त्वं जिघांससि ।
 नारणे मारणादन्यन्पातकं विद्यते महत् ॥ ५९ ॥
 श्चने युदान्महाबाहो शक्र शुध्यस्व निर्गते ।
 मयि तस्मान्नैतदेवं तव युक्तं भविष्यति ॥ ६० ॥

शतन्तु सहस्राक्षं शचीभर्ता पुरंदरः ।
 वज्रपाणिं सुरेन्द्रस्त्वं ते न युक्तं भवेत्प्रभो ॥ ६१ ॥
 अथवा युद्धकामस्त्वं मम निष्क्रमणं यथा ।
 तथा कुरु महाबाहो मार्गादस्मादपासर ॥ ६२ ॥
 कुमारे न प्रवर्तन्ते महान्तोऽपि विपद्गताः ।
 अविद्यध्याप्यशस्त्रश्च नैव वाऽऽयुधसंग्रहः ॥ ६३ ॥
 त्वं विद्यावान्वज्रपाणे मा निष्पन्नं किं न लज्जसे ।
 कुर्वन्ति गर्हितं कर्म न कुलीताः कदाचन ॥ ६४ ॥
 हत्वा वा किं तु जायेत यशो वा पुण्यमेव वा ।
 घड्यन्ते भ्रातरः कामाद्गर्भस्थाः किं न पौरुषम् ॥ ६५ ॥
 यदि वा शुद्धभक्तिस्ते मयि भ्रातर संशयम् ।
 ततो मुष्टिं पुरस्त्वस्य वज्रिणेऽसौ व्यवस्थिनः ॥ ६६ ॥
 बालघाती ब्रह्मघाती तथा विश्वासघातक ।
 एवंभूतं फलं शक्रं कस्मान्मां हन्तुमुद्यत ॥ ६७ ॥
 यस्याऽऽज्ञया सर्वमिदं घर्तते सचराचरम् ।
 स हन्ता बालकं मा वै किं यशः किंतु पौरुषम् ॥ ६८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एव द्रुपस्तं तं गर्भं विच्छेदं कुलिशेन सः ।
 क्रोधान्धाना लोभिना च न घृणा कापि विद्यते ॥ ६९ ॥
 न ममारं ततो दुःखादाहुस्ते भ्रातरो घयम् ।
 पुनश्चिच्छेदं तान्गण्डान्मा घर्धारिति चात्रुघ्न ॥ ७० ॥

विश्वस्तान्मातृगर्भस्थान्निजन्नातृश्रातक्रतो ।
 द्वेषविध्वस्तद्युर्दीनां न चित्ते करुणाकरणः ॥ ७१ ॥
 एवं तु खण्डितं खण्डं हस्तपादादिजीववत् ।
 निर्विकारं ततो दृष्ट्वा सप्तसप्त सुविस्मितः ॥ ७२ ॥
 एकवद्व्यहुरूपाणि गर्भस्थानि शुभानि च ।
 रुदन्ति बहुरूपाणि मा स्तेत्यत्रर्वाद्धरिः ॥ ७३ ॥
 तनस्ने मस्तो जाता बलवन्तो महौजसः ।
 गर्भस्था एव तेऽन्योन्यमूचुः शक्रं गतध्रमाः ॥ ७४ ॥
 अगस्त्यं मुनिशार्दूलं माता यस्याऽऽश्रमे स्थिता ।
 अस्मत्पिता तव भ्राता सख्यं ते बहु मन्यते ॥ ७५ ॥
 अस्मानुपरि सस्नेहं मनस्ने विद्महे मुने ।
 न यत्करोति श्वपचः प्रवृत्तस्तत्र वज्रशृक् ॥ ७६ ॥
 इत्येतद्वचनं श्रुत्वा अगस्त्योऽगात्ससंभ्रमः ।
 दिनि संबोधयामास व्यथितां गर्भवेदनात् ॥
 तत्रागस्त्यः शर्वाकान्तमशपन्कुपितो भृशम् ॥ ७७ ॥

अगस्त्य उवाच ।

सद्ग्रामे रिपवः पृष्ठं पश्येयुस्ने सदा हरे ।
 जीवतामेव मरणमेतदेव हि मानिनाम् ॥
 पृष्ठं पलायमानानां यत्पश्यन्त्यहिता रणे ॥ ७८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

साऽपि तं गर्भसंस्थं च शशापेन्द्रं रुषा दितिः ॥ ७९ ॥

दितिस्त्वाच ।

न पौरुषं कृतं तस्माच्छापोऽयं भविता तव ।
स्त्राभिः परिभवं प्राप्य राज्यात्प्रभ्रश्यसे हरि ॥ ८० ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे तत्र कश्यपो वै प्रजापतिः ।
प्रायाच्च व्यधितोऽगस्त्याच्छ्रुत्वा शक्रविचेष्टितम् ॥
गर्भान्तरगतः शक्रः पितरं प्राह भीतवत् ॥ ८१ ॥

शक्र उवाच ।

अगस्त्याश्च दितेश्चैव विभेमि क्रमितुं बहिः ॥ ८२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे प्राप्य कश्यपोऽपि प्रजापतिः ।
पुत्रकर्म च तद्दृष्ट्वा गर्भान्तःस्थितिमेव च ॥
दितिशापमगस्त्यस्य श्रुत्वाऽसौ दुःखितोऽभवत् ॥ ८३ ॥

कश्यप उवाच ।

निर्गच्छ शक्र पुत्रैतत्पापं किं कृतवानसि ।
न निमलकुलोत्पन्ना मनः कुर्वन्ति पातके ॥ ८४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

स निर्गतो घन्नपाणिः सर्वाडोऽधोमुजोऽवधीत् ।
तन्मूर्तिरेव घदति सदस्येष्टितं नृणाम् ॥ ८५ ॥

शक्र उवाच ।

यदुक्तमत्र धेयः स्यात्तत्कर्ताऽहमसंशयम् ॥ ८६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततो ममान्तिकं प्रायाल्लोकपालैः स कश्यपः ।
 सर्वं वृत्तमथोवाच पुनः पप्रच्छ मां सुरैः ॥ ८७ ॥
 दितिगर्भस्य वै शान्तिं सहस्राक्षविशापताम् ।
 गर्भस्थानां च सर्वेषामिन्द्रेण सह मित्रताम् ॥ ८८ ॥
 तेषामारोग्यतां चापि शर्चाभर्तुरदोषताम् ।
 भगस्त्यदत्तशापस्य विशापत्वमपि क्रमात् ॥ ८९ ॥
 ततोऽहमब्रुवं चाक्यं कश्यपं विनयान्वितम् ।
 प्रजापते कश्यप त्वं घसुभिलोकपालकैः ॥ ९० ॥
 इन्द्रेण सहितः शीघ्रं गौतमीं याहि मानद् ।
 तत्र स्नात्वा महेशानं स्तुहि सर्वैः समन्वितः ॥ ९१ ॥
 ततः शिवप्रसादेन सर्वं श्रेयो भवेदिति ।
 तथेत्युक्त्वा जगामासौ कश्यपो गौतमीं तदा ॥ ९२ ॥
 स्नात्वा तुष्ट्याव देवेशमैमिरेव पदक्रमैः ।
 सर्वदुःखापनोदाय द्वयमेव प्रकीर्तितम् ।
 गौतमीं वा पुण्यनदीं शिमो वा करुणाकरः ॥ ९३ ॥

कश्यप उवाच ।

पाहि शंकर देवेश पाहि लोकनमस्कृत ।
 पाहि पावन घागीश पाहि पन्नगभूषण ॥ ९४ ॥
 पाहि धर्म वृषारूढ पाहि वेदत्रयेक्षण ।
 पाहि गोधरलक्ष्मीश पाहि शर्वं गजाम्बर ॥ ९५ ॥

पाहि त्रिपुरहन्नाथ पाहि सोमार्धभूषण ।
 पाहि यज्ञेश सोमेश पाह्यभीष्टप्रदायक ॥ ६६ ॥
 पाहि कारुण्यनिलय पाहि मङ्गलदायक ।
 पाहि प्रभव सर्वस्य पाहि पालक घासव ॥ ६७ ॥
 पाहि भास्कर वित्तेश पाहि ब्रह्मनमस्कृत ।
 पाहि विश्वेश सिद्धेश पाहि पूर्ण नमोऽस्तु ते ॥ ६८ ॥
 घोरसंसारकान्तारसंचारोद्विग्नचित्तसाम् ।
 शरीरिणां कृपासिन्धो त्वमेव शरणं शिव ॥ ६९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं संस्तुयतस्तस्य पुरतोऽभूद्दृषध्वजः ।
 घरेण च्छन्दयामास कश्यपं तं प्रजापतिम् ॥ १०० ॥
 कश्यपोऽपि शिवं प्राह चिनीतवदिदं वचः ।
 स प्राह विस्तरेणाथ इन्द्रस्य तु विचेष्टितम् ॥ १०१ ॥
 शापं नाशं च पुत्राणां परस्परममित्रताम् ।
 पापप्राप्तिं तु शक्रस्य शापप्राप्तिं तथैव च ॥
 ततो वृषाकपिः प्राह दितिं चागस्त्यमेव च ॥ १०२ ॥

शिव उवाच ।

मरुतो ये भवत्पुत्राः पञ्चाशद्यैकघर्जिताः ।
 सर्वे भवेयुः सुभगा भवेयुर्यज्ञभागिनः ॥ १०३ ॥
 इन्द्रेण सहिता नित्यं घर्तयेयुर्मुदाऽन्विताः ॥ १०४ ॥
 इन्द्रस्य तु हविर्भागो यत्र यत्र मत्प्रे भवेत् ।
 आर्दा तु मरुतस्तत्र भवेयुर्नाश्च संशयः १०५ ॥

मरुद्वि सहिन शक्र न जयेयु कदाचन ।
 जेता मयेत्सर्वदेव सुख तिष्ठ प्रजापते ॥ १०६ ॥
 अद्यप्रभृति ये कुयुरनयाद्भ्रान्नातृयातनम् ।
 वशच्छेदो विपत्तिश्च तिन्य तेषा भविष्यति ॥ १०७ ॥

ऋहोवाच ।

आस्यमृषिशार्दूल शमुरप्याह यत्नत ॥ १०८ ॥

शमुरुवाच ।

न कुर्यान्म्व च कोप च शर्चामर्नरि पै मुने ।
 शन वच महाप्राज्ञ मरुतन्वचमरा भवन् ॥ १०९ ॥

ऋहोवाच ।

दिति चापि शिव प्राह प्रसन्नो वृषभचक्र ॥ ११० ॥

शिव उवाच ।

एको मूयान्मन सुतस्त्रैलोक्यैश्वर्यमण्डित ।
 इत्येव विन्तयन्ती त्व तरसे तिथताऽमय ॥ १११ ॥
 तदेतन्सदृशं तैऽय पुत्रा बहुगुणा शुभा ।
 अमवन्दलिन शूराम्भन्मात्रहि मनोरुजम् ॥
 अन्यातपि वरान्सुन्नूर्याचन्व गतमन्नमा ॥ ११२ ॥

ऋहोवाच ।

तदेतद्रचन श्रुत्वा देवदेवम्य सा दिति ।
 क्ताञ्जलिपुरा नन्वा शम्बु वाक्यमथाप्रवान् ॥ ११३ ॥

दितिस्त्वाच ।

लोके यदेकपरम यन्पिप्रो पुत्रदर्शतम् ।
 विदेवेन तु तन्मातु प्रिय म्यान्सुरपूजित ॥ ११४ ॥

तत्रापि रूपसंपत्तिशौर्यविक्रमवान्भवेत् ।
 एकोऽपि तनयः किंतु बहवश्चेत्किमुच्यते ॥ ११५ ॥
 मत्पुत्रास्ते प्रभावाच्च जेतारो बलिनो ध्रुवम् ।
 इन्द्रस्य भ्रातरः सत्यं पुत्राश्चैव प्रजापते ॥ ११६ ॥
 भगस्त्यस्य प्रसादाच्च गङ्गायाश्च प्रसादतः ।
 यत्र देव प्रसादस्ते तच्छुभं कोऽत्र संशयः ॥ ११७ ॥
 कृतार्थाऽहं तथाऽपि त्वां भक्त्या विशापयाम्यहम् ।
 शृणुष्व देव घचनं कुरुष्व च जगद्धितम् ॥ ११८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

घदेत्युक्ता जगद्धात्रा दितिर्नम्राऽग्रधीदिदम् ॥ ११९ ॥

दितिरुवाच ।

सन्ततिप्रापणं लोके दुर्लभं सुरवन्दित ।
 विशेषेण प्रियं मातुः पुत्रश्चेत्किं नु घर्ष्यते ॥ १२० ॥
 स चापि गुणवाञ्छीमानायुष्मान्यदि जायते ।
 किंतु स्वर्गेण देवेश पारमेष्ठ्यपदेन वा ॥ १२१ ॥
 सर्वेषामपि भूतानामिहामुत्र फलैपिणाम् ।
 गुणवत्पुत्रसंप्राप्तिरभोष्टा सर्वदैव हि ॥
 तस्मादाप्लवनादथ त्रियतां समनुग्रहः ॥ १२२ ॥

शंकर उवाच ।

महापापफलं चेदं यदेतद्वनपत्यता ।
 स्त्रिया वा पुरुषस्यापि घन्ध्यत्यं यदि जायते ॥ १२३ ॥

तदत्र स्नानमात्रेण तद्दोषो नाशमाप्नुयात् ।
 स्नात्वा तत्र फलं दद्यात्स्तोत्रमेतच्च यः पठेत् ॥ १२४ ॥
 स तु पुत्रमवाप्नोति त्रिमासस्नानदानतः ।
 अपुत्रिणी त्वत्र स्नानं कृत्वा पुत्रमवाप्नुयात् ॥ १२५ ॥
 ऋतुक्राता तु या काचित्तत्र स्नाता सुतल्लभेत् ।
 त्रिमासाभ्यन्तरं या तु गुर्विणी भक्तितस्त्विह ॥ १२६ ॥
 फलैः स्नात्वा तु मां पश्येत्स्तोत्रेण स्तौति मां तथा ।
 तस्याः शक्रसमः पुत्रो जायते नात्र संशयः ॥ १२७ ॥
 पितृदोषैश्च ये पुत्रं न लभन्ते दिते शृणु ।
 घनापहारदोषैश्च तत्रैषा निष्कृतिः परा ॥ १२८ ॥
 तत्रैषां पिण्डदानेन पितॄणां प्रीणनेन च ।
 किञ्चिन्सुवर्णदानेन ततः पुत्रो भवेद्द्रुवम् ॥ १२९ ॥
 ये न्यासाद्यपहर्तारो रत्नापह्वयकारकाः ।
 धाद्वकर्मविहीनाश्च तेषां वंशो न वर्धते ॥ १३० ॥
 दोषिणां तु परेतानां गतिरेषा भवेदिति ।
 संततिर्जायतां श्लाघ्या जीवतां तीर्थसेवनात् ॥ १३१ ॥
 संगमे दितिगङ्गायाः स्नात्वा सिद्धेश्वरं प्रभुम् ।
 अनाद्यपारमजरं चित्सदानन्दविग्रहम् ॥ १३२ ॥
 देवर्षिसिद्धगन्धर्वयोगीश्वरनिषेधितम् ।
 लिङ्गात्मकं महादेवं ज्योतिर्मयमनामयम् ॥ १३३ ॥
 पूजयित्थोपचारैश्च नित्यं भक्त्या यतयतः ।
 स्तोत्रेणानेन यः स्तौति चतुर्दशष्टमीषु च ॥ १३४ ॥

यथाशक्त्या(क्ति) स्वर्णदानं ब्राह्मणानां च भोजनम् ।

यः करोत्यत्र गङ्गाया स पुत्रशतमाप्नुयात् ॥ १३५ ॥

संप्राप्य सकलान्कामानन्ते शिवपुरं व्रजेत् ।

स्तोत्रेणानेन यः कश्चिद्यत्र कापि स्तवीति माम् ॥

षणमासात्पुत्रमाप्नोति अपि घन्ध्याऽप्यशङ्कितम् ॥ १३६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रभृति तर्तीयं पुत्रतीर्थमुदाहृतम् ।

तत्र तु स्नानदानार्थं सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ १३७ ॥

मरुद्भिः सह मैत्र्येण मित्रतीर्थं तदुच्यते ।

निष्पापत्वेन चेन्द्रस्य शक्रतीर्थं तदुच्यते ॥ १३८ ॥

ऐन्द्री ध्रियं यत्र लेभे तर्तीयं कमलाभिधम् ।

एतानि सर्वतीर्थानि सर्वाभीष्टप्रदानि हि ॥ १३९ ॥

सर्वं भविष्यतीत्युक्त्वा शिवश्चान्तरधीयत ।

वृत्तकृत्याश्च ते जग्मुः सर्व एव यथागतम् ॥

तीर्थानां पुण्यदं तत्र लक्षमेकं प्रकीर्तितम् ॥ १४० ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिब्राह्मे स्वयंभृपिसंवादे तीर्थमाहात्म्ये

पुत्रतीर्थादिलक्षतीर्थवर्णनं नाम चतुर्विंशाधिक-

शततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

गौतमीमाहात्म्ये पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

अथ पञ्चविंशाधिकशततमोऽध्यायः ।

यमतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

यमतीर्थमिति ख्यातं पितृणां प्रीतिवर्धनम् ।
दृष्टादृष्टेष्टदं सर्वदेवर्षिगणसेवितम् ॥ १ ॥
तस्य प्रमात्रं वक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशनम् ।
अनुहाद् इति ख्यातः कपोतो बलवानभूत् ॥ २ ॥
तस्य भार्या हेतिनाम्नी पक्षिणी कामरूपिणी ।
मृत्योः पौत्रो ह्यनुहादो दीहित्री हेतिरेव च ॥ ३ ॥
कालेनाथ तयोः पुत्राः पौत्राश्चैव वभूविरि ।
तस्य शत्रुश्च बलवानुलूको नाम पक्षिराट् ॥ ४ ॥
तस्य पुत्राश्च पौत्राश्च आग्नेयास्ते बलौत्कटाः ।
तयोश्च वैरममवद्बहुकालं द्विजन्मतोः ॥ ५ ॥
गङ्गाया उत्तरे तीरे कपोतस्याऽऽश्रमोऽभवत् ।
तस्याश्च दक्षिणे कूल उलूको नाम पक्षिराट् ॥ ६ ॥
घासं चक्रे तत्र पुत्रैः पौत्रैश्च द्विजसत्तम ।
तयोश्च युद्धममवद्बहुकालं विरुद्ध्योः ॥ ७ ॥
पुत्रैः पौत्रैश्च वृत्तयोर्वलिनोर्वलिभिः सह ।
उलूको घा कपोतो घा नैवाऽऽप्नोति जयाजयौ ॥ ८ ॥
कपोतो यममाराध्य मृत्युं पैतामहं तथा ।
याम्यमब्रमवाप्याथ सर्वम्योऽप्यधिकोऽभवत् ॥ ९ ॥

तथोल्बुकीऽग्निमाराध्य बलवानभवद्भृशम् ।
 घरैरन्मत्तयोर्युद्धमभवच्चातिभीषणम् ॥ १० ॥
 तत्राऽऽग्नेयमुल्बुकोऽपि कपोतायास्त्रमाक्षिपत् ।
 कपोतोऽप्यथ पाशान्वै याम्यानाक्षिप्य शत्रवे ॥ ११ ॥
 उल्बुकायाथ दण्डं च मृत्युपाशानवासृजत् ।
 पुनस्तद्भवद्युद्धं पुराऽऽडीयकयोर्यथा ॥ १२ ॥
 हेति. कपोतकी दृष्ट्वा ज्वलनं प्राप्तमन्तिके ।
 पतिवता महायुद्धे भर्तुः सा दुःखचिह्नला ॥ १३ ॥
 अग्निना वेष्ट्यमानाश्च पुत्रान्द्रष्ट्वा विशेषतः ।
 सा गत्या ज्वलनं हेतिस्तुष्टाव विविधोक्तिमि ॥ १४ ॥

हेतिरुवाच ।

रूपं न दानं न परोक्षमस्ति,
 यस्याऽऽत्मभूतं च पदार्थजातम् ।
 अश्नन्ति ह्यन्यानि च येन देवाः,
 स्वाहापतिं यज्ञभुजं नमस्ये ॥ १५ ॥

मुखभूतं च देवानां देवानां हव्यचाहनम् ।
 होतारं चापि देवानां देवानां दूतमेव च ॥ १६ ॥
 तं देवं शरणं यामि आदिदेवं विभावसुम् ।
 अन्तःस्थितः प्राणरूपो यद्विश्वाभ्रप्रदो हि यः ॥
 यो यज्ञसाधनं यामि शरणं तं धनंजयम् ॥ १७ ॥

अग्निरुवाच ।

अमोघमेतदस्त्रं मे न्यस्तं युद्धे कपोतकि ।
 यत्र चिभ्रमयेदस्त्रं तन्मे ब्रूहि पतिवते ॥ १८ ॥

कपोत्युवाच ।

मयि विद्यन्यतामम्ब्रं न पुत्रे न च भर्तारि ।

सत्यवाग्भव ह्य्येश जातवेदो नमोऽस्तु ते ॥ १६ ॥

जातवेदा उवाच ।

तुयोऽसि तव वाक्येन मर्तृमकन्या पतिप्रने ।

तवापि मर्तृपुत्राणा हेति क्षेमं ददाग्यहम् ॥ २० ॥

माग्नेयमेतदम्ब्र मे न भर्तारं मुनातपि ।

न त्वा दहेत्तनो याहि मुनेन त्वं कपोतकि ॥ २१ ॥

ब्रह्मावाच ।

पतस्त्रिन्तरे तत्र उलूकी दृशे पतिम् ।

वेन्द्रमानं यान्यपारैर्मदण्डेन ताडितम् ॥

उलूकी दुःस्तिता भूत्वा यमं प्रायाद्दयानुरा ॥ २२ ॥

उलूक्युवाच ।

त्वद्गीता अनुद्रवन्ते जना-

स्त्वद्गीता ब्रह्मचरं चरन्ति ।

त्वद्गीता साधु चरन्ति धीरा-

स्त्वद्गीताः कर्मनिष्ठा भवन्ति ॥ २३ ॥

त्वद्गीता अनाशकमाचरन्ति,

शानादरप्यममि यच्चरन्ति ।

त्वद्गीता सौम्यतानाश्रयन्ते,

स्त्वद्गीताः सोमपानं मज्जन्ते ॥

त्वद्गीताध्यान्नगोदाननिष्ठा-

स्त्वद्गुभीता ब्रह्मवादं वदन्ति ॥ २४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं ब्रुवत्यां तस्यां तामाह दक्षिणदिक्पतिः ॥ २५ ॥

यम उवाच ।

घरं घरय भद्रं ते दास्येऽहं मनसः प्रियम् ॥ २६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यमस्येति घचः श्रुत्वा सा तमाह पतिव्रता ॥ २७ ॥

उलूकयुवाच ।

भर्ता मे वेष्टितः पाशैर्दण्डेनाभिहतस्तव ।

तस्माद्रक्ष सुरश्रेष्ठ पुत्रान्भर्तारमेव च ॥ २८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्वाक्यात्कृपया युको यमः प्राह पुनः पुनः ॥ २९ ॥

यम उवाच ।

पाशानां चापि दण्डस्य स्थानं घद शुभानने ॥ ३० ॥

ब्रह्मोवाच ।

सा प्रोवाच यमं देवं मयि पाशास्त्वयेरिताः ।

आविशन्तु जगन्नाथ दण्डो मय्येष संविशेत् ॥

ततः प्रोवाच भगवान्यमस्तां कृपया पुनः ॥ ३१ ॥

यम उवाच ।

तव भर्ता च पुत्राश्च सव जीवन्तु विज्वराः ॥ ३२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

न्यधारयद्यमः पाशानाग्नेयास्त्रं तु हव्यवाद् ।
कपोतोलूकयोश्चापि प्रीतिं वै चक्रतुः सुरौ ॥
आहतुश्च द्विजन्मानौ त्रियतां वर ईप्सितः ॥ ३३ ॥

पक्षिणावूचतुः ।

भवतोर्दर्शनं लब्धं वैरव्याजेन दुष्करम् ।
वयं च पक्षिणः पापाः किं वरेण सुरोत्तमौ ॥ ३४ ॥
अथ देवो वरोऽस्माकं भवद्भयां प्रीतिपूर्वकम् ।
नाऽऽत्मार्थमनुयाचाधौ दीयमानं वरं शुभम् ॥ ३५ ॥
आत्मार्थं यस्तु याचेत स शोच्यो हि सुरेश्वरौ ।
जीवितं सफलं तस्य यः परार्थोद्यतः सदा ॥ ३६ ॥
अग्निरापो रविः पृथ्वी धान्यानि विविधानि च ।
परार्थं वर्तनं तेषां सतां चापि विशेषतः ॥ ३७ ॥
ब्रह्मादयोऽपि हि यतो युज्यन्ते मृत्युना सह ।
एवं ज्ञात्वा तु देवेशो वृथा स्वार्थपरिश्रमः ॥ ३८ ॥
जन्मना सह यत्पुंसां विहितं परमेष्ठिना ।
कदाचिन्नान्यथा तद्वै वृथा क्लिश्यन्ति जन्तवः ॥ ३९ ॥
तस्माद्याचावहे किञ्चिद्धिताय जगतां शुभम् ।
शुणदापि तु सर्वेषां तद्युवा(युवाभ्या)मनुमन्यताम् ॥ ४० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तावाहतुस्मौ देवो पक्षिणो लोकविश्रुतो ।
धर्मस्य यशसोऽवाप्त्यै लोकानां हितकाम्यया ॥ ४१ ॥

पक्षिणावूचतुः ।

आवाभ्यामाश्रमौ तीर्थं गङ्गाया उभये तटे ।
 भवेतां जगतां नाथावेष एव परो वरः ॥ ४२ ॥
 स्नान दानं जपो ह्योमः पितृणां चापि पूजनम् ।
 सुरुती दुष्कृती वाऽपि यः करोति यथा तथा ॥
 सर्वं तदक्षयं पुण्यं स्यादित्येष परो वरः ॥ ४३ ॥

देवावूचतुः ।

एवमस्तु तथावान्यत्सुमीर्तो तु ब्रुवाचहे ॥ ४४ ॥

यम उवाच ।

उत्तरे गौतमी तीरे यमस्तोत्रं पठन्ति ये ।
 तेषां सप्तसु वंशेषु नाकाले मृत्युमाप्नुयात् ॥ ४५ ॥
 पुरुषो भाजनं च स्यात्सर्वदा सर्वसंपदाम् ।
 यस्त्विदं पठते नित्यं मृत्युस्तोत्रं जितात्मवान् ॥ ४६ ॥
 अष्टाशीतिसहस्रैश्च व्याधिभिर्न स याध्यते ।
 अस्मिस्तीथ द्विजश्रेष्ठो त्रिमासाद्गुर्विणी सती ॥ ४७ ॥
 अर्घाग्वन्ध्या च पण्मासात्सप्ताहं क्षानमावरेत् ।
 घोरसूः सा भवेन्नारी शतायुः स सुतो भवेत् ॥
 लक्ष्मीचान्मतिमाश्शूरः पुत्रपौत्रचिवर्धनः ।
 तत्र पिण्डादिदानेन पितरो मुक्तिमाप्नुयुः ॥ ४८ ॥
 मनोवाक्यायजात्पापात्क्षानान्मुक्तो भवेन्नरः ॥ ४९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यमवाक्यादनु तथा ह्यत्रवाडाह पक्षिर्णो ॥ ५० ॥

अग्निह्वात् ।

मग्न्तोत्रं दक्षिणे तीरे ये पठन्ति यत्प्रताः ।
 तेषामारोग्यमैश्वर्यं लक्ष्मीं रूपं ददाम्यहम् ॥ ५१ ॥
 इदं स्तोत्रं तु यः कश्चिद्यत्र क्वापि पठेन्नरः ।
 नैवाग्नितो मयं तस्य लिखितेऽपि गृहे स्थिते ॥ ५२ ॥
 स्नान दानं च यः कुर्यादग्नितीर्थे शुचिर्नरः ।
 अग्निष्टोमफलं तस्य भवेदेव न संशयः ॥ ५३ ॥

ब्रह्मावाच ।

तनः प्रभृति तर्त्तार्थं याम्यमाग्नेयमेव च ।
 कपोतं च तथोलूकं हेत्युलूकं विदुर्बुधाः ॥ ५४ ॥
 तत्र त्रीणि सहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ।
 पुनर्नवनितीर्थानि प्रत्येकं मुक्तिभाजनम् ॥ ५५ ॥
 तेषु स्नानेन दानेन प्रेतीभूताश्च ये नराः ।
 पूताप्ने पुत्रवित्ताद्या आक्रमेयुर्दिवं शुभाः ॥ ५६ ॥
 ति ध्रामहापुराणे आद्विब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये यमाग्न्यादिनवत्यु-
 त्तरत्रिंशत्ताधिकत्रिसहस्रतीर्थवर्णनं नाम पञ्चविंशतिशतकशत-

मोऽध्यायः ॥ २२५ ॥

गौतमीमाहान्त्ये षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

अथ षड्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ।

तपस्तीर्थवर्णनम्

तपस्तीर्थमिति ख्यातं तपोबृद्धिकरं महत् ।
सर्वकामप्रदं पुण्यं पितृणां प्रीतिवर्धनम् ॥ १ ॥
तस्मिंस्तीर्थे तु यद्वत्तं शृणु पापप्रणाशनम् ।
अपामग्नेश्च संवादमृषीणा च परस्परम् ॥ २ ॥
अपो ज्येष्ठतमाः केचिन्मेनिरेऽग्निं तथाऽपरे ।
एवं द्रुघन्तो मुनयः संवादं चाग्निवारिणोः ॥ ३ ॥
चिनाऽग्निं जीवनं क स्याज्जोधभूतो यतोऽनलः ।
आत्मभूतो हव्यभूतश्चाग्निना जायतेऽखिलम् ॥ ४ ॥
अग्निना ध्रियते लोको ह्यग्निज्योतिर्मयं जगत् ।
तस्मादग्नेः परं नास्ति पावनं दैवतं महत् ॥ ५ ॥
अन्तज्योतिः स एवोक्तः परं ज्योतिः स एव हि ।
चिनाऽग्निना किञ्चिदस्ति यस्य धाम जगत्त्रयम् ॥ ६ ॥
तस्मादग्नेः परं नास्ति भूतानां ज्यैष्ठ्यभाजनम् ।
योपित्क्षेत्रेऽर्पितं धीजं पुरुषेण यथा तथा ॥ ७ ॥
तस्य देहादिका भक्तिः पृश्नानोरेव नान्यथा ।
देवानां हि मुपं घह्निस्तस्माश्नातः परं विदुः ॥ ८ ॥
अपरे तु ह्यपां ज्यैष्ठ्यं मेनिरे वेदवादिनः ।
अद्भुभिः सपत्स्यते ह्यन्नं शुचिरद्भुभिः प्रजायते ॥ ९ ॥

अद्भुभिरेव धृतं सर्वमापो वै मातरः स्मृताः ।

त्रैलोक्यजीवनं धारि षदन्तेति पुराविदः ॥ १० ॥

उत्पन्नममृतं ह्यद्भुम्यस्ताभ्यर्ध्वोपधिसंभवः ।

अग्निर्ज्येष्ठ इति प्राहुरापो ज्येष्ठतमाः परे ॥ ११ ॥

एवं मीमांसमानास्ते ऋषयो वेदवादिनः ।

विद्वद्वादिनो मां च समभ्येत्येदमब्रुवन् ॥ १२ ॥

ऋषय ऊचुः ।

अनेरपां षद ज्यैष्ठ्यं त्रैलोक्यस्य भवान्प्रभुः ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अहमप्यब्रुवं प्राप्तान्पीन्सर्वान्यतत्रतान् ।

उमां पूज्यतमां लोक उमाभ्यां जायते जगत् ॥ १४ ॥

उमाभ्यां जायते हृद्यं कर्ष्यं चामृतमेव च ।

उमाभ्यां जीवनं लोके शरीरस्य च धारणम् ॥ १५ ॥

नानयोश्च विशेषोऽस्ति ततो ज्यैष्ठ्यं समं मतम् ।

तनो महत्तनाज्ज्यैष्ठ्यमुभयोर्नैव कस्यचित् ॥ १६ ॥

ज्यैष्ठ्यमन्यतरस्येति मेनिरे ऋषिसत्तमाः ।

न तृता मम धाक्येन जग्मुर्वायुं तपस्विनः ॥ १७ ॥

मुनय ऊचुः ।

कस्य ज्यैष्ठ्यं भवान्प्राणो धायो सत्यं त्वयि स्थितम् ॥ १८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

धायुराहानलो ज्येष्ठः सर्वमर्गो प्रतिष्ठितम् ।

नेन्युक्त्वाऽन्योन्यमृषयो जग्मुस्तेऽपि वसुंधराम् ॥ १९ ॥

मुनय ऊचु ।

सत्य भूमे षट् ज्यैष्ठ्यमाधाराऽसि चराचरे ॥ २० ॥

ब्रह्मोवाच ।

भूमिरप्याह विनयादागतास्तानृषीनिदम् ॥ २१ ॥

भूमिरवाच ।

ममाप्याधारभूता स्युरापो देव्य सनातना ।

अद्भ्यस्तु जायते सर्वं ज्यैष्ठ्यमप्सु प्रतिष्ठितम् ॥ २२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

नेत्युक्त्वाऽन्योन्यमृषयो जग्मु क्षीरोदशायिनम् ।

तुष्टुबुर्विचिधै स्तोत्रै शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ २३ ॥

ऋषय ऊचु ।

यो वेद सर्वं भुवन भविष्य

यज्ञायमानं च गुहानिचिष्टम् ।

लोकत्रय विप्रचिन्त्रिरूप-

मन्ते समस्त च यमाचिदेश ॥ २४ ॥

यदक्षरं शाश्वतमप्रमेय,

य वेदवेद्यमृषयो षदन्ति ।

यमाश्रिता स्वेप्सितमाप्नुयन्ति,

तद्वस्तु सत्य शरण ब्रजाम ॥ २५ ॥

भूतं महाभूतजगत्प्रधान ,

न चिन्दते योगिनो चिष्णुरूपम् ।

तद्वक्तुमेते ऋषयोऽत्र याताः,
 सत्यं वदस्वेह जगन्निवास ॥ २६ ॥
 त्वमन्तरात्माऽखिलद्रोहभाजां,
 त्वमेव सर्वं त्वयि सर्वमाश ।
 तथाऽपि जानन्ति न केऽपि कुत्रा-
 प्यहो भवन्तं प्रकृतिप्रभावात् ॥
 अन्तर्वहिः सर्वत ष्व सन्तं,
 विश्वात्मना संपरिवर्तमानम् ॥ २७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्राह जगद्धात्री दैर्घी चागशरीरिणी ॥ २८ ॥
 दैर्घी चागुवाच ।
 उमावाराध्य तपसा भक्त्या च नियमेन च ।
 यस्य स्यात्प्रथमं सिद्धिस्तद्भूत ज्येष्ठमुन्यते ॥ २९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तपेन्युक्त्वा ययुः सर्वे ऋषयां लोकपूजिता ।
 श्रान्ता खिन्नान्तरात्मानः परं वैराग्यमाधिताः ॥ ३० ॥
 सर्वलोकैकजननी भुवनत्रयपावनीम् ।
 गौतमीमगमन्सर्वे तपस्तप्तुं यतप्रताः ॥ ३१ ॥
 अत्रैव न तथाऽग्निं च पूजनायोद्यतास्तदा ।
 अग्नेश्च पूजका ये च अपां वै पूजने स्थिताः ॥
 तत्र चाग्रर्षाद्दुर्घां वेदमाता सरस्यती ॥ ३२ ॥

दैर्घी चागुवाच ।

अग्नेरापस्तथा योनिरद्भुमिः शौचमवाप्यते ।
 अग्नेश्च पूजका ये च विनाऽद्भुमिः पूजनं कथम् ॥ ३३ ॥

अप्सु जातासु सर्वत्र कर्मण्यधिकृतो भवेत् ।
 तावत्कर्मण्यतर्होऽयमशुचिर्मलिनो नरः ॥ ३४ ॥
 न मान श्रद्धया यावदप्सु शीतासु वेदधित् ।
 तस्मादापो घरिष्ठाः स्युर्मातृभूता यतः स्मृताः ॥
 तस्माज्ज्यैष्ठ्यमपामेव जनन्योऽग्नेर्विशोऽतः ॥ ३५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतद्वचः शुश्रुचुस्ते ऋषयो वेदवादिनः ।
 निश्चयं च ततश्चकुर्मवेज्ज्यैष्ठ्यमपामिति ॥ ३६ ॥
 यत्र तीर्थं वृत्तमिदमृषिसत्रे च नारद ।
 तपस्तीर्थं तु तत्प्रोक्तं सत्रतीर्थं तदुच्यते ॥ ३७ ॥
 अग्नितीर्थं च तत्प्रोक्तं तथा सारस्वतं विदुः ।
 तेषु स्नानं च दानं च सर्वकामप्रदं शुभम् ॥ ३८ ॥
 चतुर्दश शतान्यत्र तीर्थानां पुण्यदायिनाम् ।
 तेषु स्नानं च दानं च स्वर्गमीक्षप्रदायकम् ॥ ३९ ॥
 कृतं संदेहहरणमृषीणां यत्र भाषया ।
 सरस्वत्यभवत्तत्र गङ्गाया संगता नदी ॥
 माहात्म्यं तस्य को षक्तुं संगमस्य क्षमो नरः ॥ ४० ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदित्राह्णे तीर्थमाहात्म्ये तपस्तीर्थादि-
 चतुर्दशशततीर्थवर्णनं नाम षड्विंशाधिक-
 शततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥
 गीतमीमाहात्म्ये सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

अथ सप्तविंशाधिकशततमोऽध्यायः ।

देवतार्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

देवतार्थमिति म्यात्रं गङ्गाया उत्तरे तटे ।

तस्य प्रमात्रं वक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १ ॥

आर्ष्टियेन इति ख्यातो राजा सर्वगुणान्वितः ।

तस्य भार्या जया नाम साक्षाहूर्ध्वारिवापरा ॥ २ ॥

तस्य पुत्रो मरो नाम मतिमान्पितृवत्सलः ।

घनुर्वेदे च वेदे च निष्ठातो बृहन्न एव च ॥ ३ ॥

तस्य भार्या रूपवती सुप्रभेश्वरनिविधृता ।

आर्ष्टियेनस्ततो राजा पुत्रे राज्यं निवेश्य सः ॥ ४ ॥

पुरोधसा च मुख्येन दीक्षां चक्रे तरेश्वरः ।

साम्बह्याम्बतम्नारे हयमेघाय दत्तवान् ॥ ५ ॥

अन्विग्मिर्त्तुमिमुख्यैश्च वेदशाम्ब्रपरायणैः ।

दीक्षितं नं नृपश्रेष्ठं ब्राह्मणाग्निमर्मापतः ॥ ६ ॥

नियुर्दानवराट्शूरः पापबुद्धिः प्रतापवान् ।

ममं विध्वंस्य नृरतिं समारं मयुरोहितम् ॥ ७ ॥

आदाय वेगान्च प्रागाद्मातङ्गमलं भुजे ।

नीत्ते तस्मिन्पृथगे यजे नष्टे ततोऽमराः ॥ ८ ॥

अन्विजश्च ययुः सर्वे म्यं म्यं म्यातं मखात्ततः ।

पुरोहितभृतो राज्ञो देवापिरिति विधृतः ॥ ९ ॥

बालस्ता मातरं दृष्ट्वा आत्मनः पितरं न च ।
 दृष्ट्वा सविस्मयो भूत्वा दुःखितोऽतीव चामवत् ॥ १० ॥
 स मातरं तु पप्रच्छ पिता मे क्व गतोऽम्बिके ।
 पितृहीनो न जीवेयं मात सत्यं वदस्व मे ॥ ११ ॥
 धिग्धिक्पितृविहीनानां जीवितं पापकर्मणाम् ।
 न वक्षि यदि मे मातर्जलमग्निमथाऽऽविशे ॥ १२ ॥
 पुत्र प्रोवाच सा माता राज्ञो भार्या पुरोधसः ।
 दानवेन तलं नीतो राज्ञा सह पिता तव ॥ १३ ॥

देवापिरवाच ।

क्व नीतः केन वा नीतः कथं नीतः क्व कर्मणि ।
 केषु पश्यत्सु किं स्थानं दानवस्य वदस्व मे ॥ १४ ॥

मातोवाच ।

दीक्षितं यज्ञसदसि सभायं सपुरोधसम् ।
 राजानं तं मिथुर्देवो नीतवान्स रसातलम् ॥
 पश्यत्सु देवसंघेषु घृहिशाह्वणसंनिधौ ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तन्मातृवचनं श्रुत्वा देवापि कृत्यमस्मरन् ।
 देवान्पश्येऽथवाऽग्निं वा ऋत्विजो वाऽसुरांस्तथा ॥ १६ ॥
 एतेऽप्येव पिताऽन्वेप्यो नान्यत्रति मतिर्मम ।
 इति निश्चित्य देवापिर्मरं प्राह नृपात्मजम् ॥ १७ ॥

देवापिह्वाच ।

तपसा ब्रह्मचर्येण व्रतेन नियमेन च ।

आनेतव्या मया सर्वे नीता ये च रसातलम् ॥ १८ ॥

जाने पराभवे घोरे यो न कुर्यात्प्रतिक्रियाम् ।

नराधमेन किं तेन जीवता वा भृतेन वा ॥ १९ ॥

त्वं प्रशाधि महीं कृन्स्नामार्ष्टियेण पिता यथा ।

माता मम त्वया पालया राजन्यावन्ममाऽऽगतिः ॥

भवेच्च कृतकार्यस्य अनुजानीहि मां भर ॥ २० ॥

ब्रह्मोवाच ।

भरेणोक्तः स देवापिः सर्वं निश्चिन्य यत्नतः ॥ २१ ॥

भर उवाच ।

सिद्धिं कुरु सुखं याहि मा चिन्तामल्पिकां भज ॥ २२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततो देवापिरमरयाजाद्ब्रिध्यात्ततत्परः ।

श्रुत्वित्तोऽन्वेथ्य यत्नेन नन्वा तानृत्विजः पृथक् ॥

कृताञ्जलिपुटो बालो देवापिर्वाक्यमत्रवान् ॥ २३ ॥

देवापिह्वाच ।

भवद्मिथ्व मखो रक्ष्यो यजमानश्च दीक्षितः ।

पुरोधश्च तथा रक्ष्यः पत्नी या दीक्षितस्य तु ॥ २४ ॥

भवन्सु तत्र तद्यत्सु यज्ञं विन्वस्य दैत्यराट् (श्रुत्वित्तः) ।

राजादयस्तेन नीतास्तन्न युक्ततमं भवेत् ॥ २५ ॥

अथाप्येतदह मन्ये भवन्तस्तान् रोगिण ।
दातुमर्हन्ति तान्स(वै स)र्चानन्यथ । शापमर्हथ ॥ २६ ॥

ऋत्विज ऊचु ॥ १६ ॥

मखेऽग्नि प्रथम पूज्यो ह्यग्निरेवात्र देवः ।
तस्माद्द्वय न जानीमो ह्यग्नीना परिचारका ॥ २७ ॥
स एष दाता भोक्ता च हर्ता कर्ता च हव्यवाट् ॥ २८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ऋत्विज पृष्ठत कृत्वा देवापिर्जातवेदसम् ।
पूजयित्वा यथान्यायमग्नये तन्न्यवेदयत् ॥ २९ ॥

अग्निरुवाच ।

यथर्त्विजस्तथा चाह देवाना परिचारक ।
हव्य वहामि देवाना भोक्तारो रक्ष्यश्च ते ॥ ३० ॥

देवापिरुवाच ।

देवानाहय यत्नेन हविर्भागान्पृथक्पृथक् ।
दास्येऽहमेव दोषो मे तस्माद्याहि सुरान्प्रति ॥ ३१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

देवापि स सुरान्प्राप्य नत्वा तेभ्य पृथक्पृथक् ।
ऋत्विग्वाक्य चाग्निवाक्य शाप चापि न्यवेदयत् ॥ ३२ ॥

देवा ऊचु ।

आहूता वैदिके मन्त्रैर्ऋत्विग्भिश्च यथानमम् ।
भोक्ष्यामहे हविर्भागान् स्वतन्त्रा द्विजोत्तम ॥ ३३ ॥

तस्माद्वेदानुगा नित्य वय वेदेन चोदिता ।

परतन्त्रास्ततो विप्र वेदेभ्यस्तन्निवेदय ॥ ३४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

स देवापि शुचिर्भूत्वा वेदानाहूय यत्नत ।

ध्यानेन तपसा युक्तो वेदाश्चापि पुरोऽभवन् ॥ ३५ ॥

वेदानुवाच देवापिर्नमस्य तु पुन पुन ।

ऋन्धिग्वाक्य चाग्निवाक्य देववाक्य न्यवेदयत् ॥ ३६ ॥

वेदा ऊचुः ।

परतन्त्रा वय तान ईश्वरस्य वशानुगा ।

अशेषजगदाधारो निराधारो निरञ्जन ॥ ३७ ॥

सर्वशक्त्यैकसदन निधान सवमपदाम् ।

स तु कर्ता महादेव सहर्ता स महेश्वर ॥ ३८ ॥

वयं शब्दमया ब्रह्मन्वदामो विदुम एव च ।

अस्माकमेतन्मृत्यु स्याद्ब्रह्मदामो यत् पृच्छसि ॥ ३९ ॥

केन नीतास्तस्य नाम तत्पुर तद्गुरु तथा ।

माक्षिता किंतु नो नष्टा एतज्जानीमहे वयम् ॥ ४० ॥

यथा च तव सामर्थ्यं यमारुह्य च यत्र च ।

स्यादित्येतच्च जानीमो यथा प्राप्स्यसि तान्पुर ॥ ४१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वाऽवद्वेदान्विवार्य सुविर हृदि ॥ ४२ ॥

देवापिस्त्वाच ।

वेदा वदन्वेनदेव सर्वमेव यथार्थत ।

सर्वान्प्राप्त्ये त्वं नीतानलं तेभ्यो नमोऽस्तु वः ॥ ४३ ॥

वेदा ऊचुः ।

गौतमी गच्छ देवापे तत्र स्तुहि महेश्वरम् ।
 सुप्रसन्नस्तवाभीष्टं दास्यत्येव कृपाकरः ॥ ४४ ॥
 भवेद्देवः शिवः प्रीतः स्तुतः सत्सुं महामते ।
 आर्ष्टिषेणश्च नृपतिस्तस्य जाया जयति सती ॥ ४५ ॥
 पिता तवाप्युपमन्युस्तले तिष्ठन्त्यरो गिणः ।
 धरदानान्महेशस्य मिथुं हत्वा च राक्षसम् ॥
 यशः प्राप्स्यसि धर्मं च एतच्छुभ्यं न चेतरत् ॥ ४६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्वेदवचनाद्बालो देवापिगोतमो गतः ।
 स्नात्वा कृतक्षणो विप्रस्तुष्टाच च महेश्वरम् ॥ ४७ ॥

देवापिरवाच ।

बालोऽहं देवदेवेश गुरुणां त्वं गुरुर्मम ।
 न मे शक्तिस्तवस्तवने तुभ्यं शंभो नमोऽस्तु ते ॥ ४८ ॥
 न त्वां जानन्ति निगमा न देवा मुनयो न च ।
 न ब्रह्मा नापि वैकुण्ठो योऽसि सोऽसि नमोऽस्तु ते ॥ ४९ ॥
 येऽनाथा ये च कृपणा ये दरिद्राश्च रोगिणः ।
 पापात्मानो ये च लोके तांस्त्वं पासि महेश्वर ॥ ५० ॥
 तपसा नियमैर्मन्त्रैः पूजितास्त्रिदिव्यौकसः ।
 त्वया दत्तं फलं तेभ्यो दास्यन्ति जगतां पते ॥ ५१ ॥
 याचितारक्ष दातारस्तेभ्यो यद्यन्मनीषितम् ।
 भवतीति न चित्रं म्यारक्षं विपर्ययकारकः ॥ ५२ ॥

येऽज्ञानिनो ये च पापा ये मग्ना मरकार्णवे ।
शिवेति घबनात्रोथ तान्पासि त्वं जगद्गुरो ॥ ५३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं तु स्तुवतस्तस्य पुरः प्राह त्रिलोचनः ॥ ५४ ॥

शिव उवाच ।

चरं ब्रूथ देवापै अल दैन्येन बालक ॥ ५५ ॥

देवापिधवाच ।

राजानं राजपत्नीं च पितरं च गुरुं मम ।
प्राप्तुमिच्छे जगन्नाथ निधनं च रिपोर्मम ॥ ५६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

देवापिवचनं श्रुत्वा तथेत्याहाखिलेश्वरः ।
देवापैः सर्वममघदाज्ञया शंकरस्य तत् ॥ ५७ ॥
पुनरप्याह तं(आहूय स्वगणे)शंभुर्देवापिकरुणाकरः ।
नन्दिनं प्रेययामास शंभु(नतः)शूलेन नारद ॥ ५८ ॥
रसानलं मिथुं नन्दी हत्वा चासुरपुंगवान् ।
तन्पिप्रादीन्समानाय तस्मै तान्स न्यवेदयत् ॥ ५९ ॥
हयमेघश्च तत्राऽऽसीदाष्टिरेणस्य धीमतः ।
अग्निश्च ऋत्विजो देवा वेदाश्च ऋषयोऽब्रुवन् ॥ ६० ॥

भग्न्यादय ऊचुः ।

यत्र साक्षाद्भूच्छंभुर्देवापै भक्तवत्सलः ।
देवदेवो जगन्नाथो देवर्गार्थमभूच्च तत् ॥ ६१ ॥

सर्वपापक्षयकरं सर्वसिद्धिप्रदं नृणाम् ।

पुण्यदं तीर्थमेतत्स्यात्तव कीर्तिश्च शाश्वती ॥ ६२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अश्वमेधे निवृत्ते तु सुरास्तेभ्यो वरान्ददुः ।

स्नात्वा कृतार्था गङ्गाया ततस्ते दिवमानमन् ॥ ६३ ॥

तत प्रभृति तत्राऽऽसंस्तीर्थानि दश पञ्च च ।

सहस्राणि शतान्यष्टायुभयोरपि तीरयोः ॥

तेषु स्नानं च दानं च ह्यर्थाव फलदं विदुः ॥ ६४ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिव्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये आर्ष्टिपेणाद्यष्टोत्तर-

शताधिकपञ्चदशसहस्रतीर्थवर्णनं नाम

सप्तविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

गौतमोमाहात्म्येऽष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

अथाष्टाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ।

तपोवनादितीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

तपोवनमिति ख्यातं नन्दिनीसंगमं तथा ।

सिद्धेश्वरं तत्र तीर्थं गौतम्या दक्षिणे तटे ॥ १ ॥

शार्दूलं चेति विख्यातं तेषा वृत्तमिदं शृणु ।

यस्याऽऽकर्णनमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २ ॥

अग्निहोता पुरा त्वार्साद्देवानां ह्य्यवाहनः ।
 भार्यां प्राप्तो दक्षसुतां स्वाहातान्नीं सुरपिर्णाम् ॥ ३ ॥
 साऽनपत्या पुरा चाऽर्सान्पुत्रार्थं तप भाविशत् ।
 तपश्चरन्तीं विपुलं तोषयन्तीं हुताशनम् ॥
 स भर्ता हुतभुक्प्राह भार्यां स्वाहामनिन्दिताम् ॥ ४ ॥

अग्निदवाच ।

अपत्यानि भविष्यन्ति मा तप कुद शोभते ॥ ५ ॥

ग्रहोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा भर्तृवाक्यं निवृत्ता तपसोऽभवत् ।
 ह्योणामर्माष्टुडं नान्यद्भर्तृवाक्यं विना क्वचित् ॥ ६ ॥
 वतः कतिपये काले तारकादुभय आगते ।
 अनुत्पन्ने कार्तिकेये चिरकालरहोगते ॥ ७ ॥
 महेश्वरे भवान्या च वस्ता देवाः समागता ।
 देवानां कार्यसिद्ध्यर्थमग्निं प्रोबुर्दिर्वाकसः ॥ ८ ॥

देवा ऊचुः ।

देव गच्छ महामाग शंभुं त्रैलोक्यपूजितम् ।
 तारकाद्वयमुत्पन्नं शंभवे त्वं निवेद्य ॥ ९ ॥

अग्निदवाच ।

न गन्तव्यं तत्र देशे टपन्व्योः स्थितयो रहः ।
 सामान्यमात्रतो न्यायः किं पुनः शूलपाणिनि ॥ १० ॥
 एकान्तस्थितयोः स्वैरं जल्पनोर्यः सरागयोः ।
 टपन्व्योः शृणुयाद्वाक्यं निरयात्तस्य नोद्भृतिः ॥ ११ ॥

स स्वाम्यखिललोकानां महाकालस्त्रिशूलवान् ।
तिरीक्षणीयः केन स्याद्भवान्या रहसि स्थितः ॥ १२ ॥

देवा ऊचुः ।

महाभये चानुगते न्यायः कोऽन्वत्र वर्ण्यते ।
तारकाद्भय आपन्ने गच्छ त्वं तारको भवान् ॥ १३ ॥
महाभयाब्धौ साधूनां यत्परार्थाय जीवितम् ।
रूपेणान्येन वा गच्छ वाचं षट् यथा तथा ॥ १४ ॥
विश्राव्य देवघवनं शंभुमागच्छ सत्वरः ।
ततो दास्यामहे पूजामुमयोर्लोकयोः कवे ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शुको भूत्वा जगामाऽऽशु देववाक्याद्दुधुताशनः ।
यत्राऽऽसीज्जगतां नाथो रममाणस्तदोमया ॥ १६ ॥
स भीतवदथ प्रायाच्छुको भूत्वा तदाऽनलः ।
नाशकद्वारदेशे तु प्रवेष्टुं हव्यवाहनः ॥ १७ ॥
तता गवाक्षदेशे तु तर्षी धुन्वन्नधोमुखः ।
तं दृष्ट्वा प्रहसन्शंभुमं प्राह रहोगतः ॥ १८ ॥

शंभुरुवाच ।

पश्य देवि शुकं प्राप्तं देववाक्याद्दुधुताशनम् ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

लज्जिता बाधदहेषमलं देवेति पार्वती ।
पुरधरन्तं देवेशो ह्यग्निं तं द्विजरुपिणम् ॥ २० ॥

आहूय बहुशश्चापि ज्ञातोऽस्यग्नेऽत्र मा घद ।
 विदारयस्व स्वमुखं गृहाणेदं नयस्व तत् ॥ २१ ॥
 इत्युक्त्वा तस्य चाऽऽस्येऽग्ने रेतः स प्राक्षिपद्बहु ।
 रेतोगर्मस्तदा चाग्निर्गन्तुं नैव च शक्तवान् ॥ २२ ॥
 सुरनद्यास्तवस्तीरं श्रान्तोऽग्निस्पृशस्थिवान् ।
 कृत्तिकासु च तद्रेत प्रक्षेपात्कार्तिकोऽभवत् ॥ २३ ॥
 अवशिष्टं च यत्किञ्चिदग्नेर्दहे च शांभवम् ।
 तदेव रेतो वह्निस्तु स्वभार्यायां द्विधाऽक्षिपत् ॥ २४ ॥
 स्वहाया प्रियभूतायां पुत्रार्थिन्यां विशेषतः ।
 पुरा साऽऽश्वासिता तेन संततिस्ते भविष्यति ॥ २५ ॥
 तद्बहिनाऽथ संस्मृत्य तत्क्षिप्तं शांभवं महः ।
 तदग्ने रेतसस्तस्या जज्ञे मिथुनमुत्तमम् ॥ २६ ॥
 सुवर्णश्च सुवर्णा च रूपेणाप्रतिमं भुवि ।
 अग्ने प्रीतिकरं नित्यं लोकातां प्रीतिवर्धनम् ॥ २७ ॥
 अग्निः प्रीत्या सुवर्णां तां प्रादाद्धर्माय धीमने ।
 सुवर्णस्याथ पुत्रस्य संकल्पामकरोत्प्रियाम् ॥
 एवं पुत्रस्य पुत्र्याश्च विवाहमकरोत्कविः ॥ २८ ॥

अन्योन्यरेतोव्यतिगृह्णदोषा-

द्गनेरपन्यमुमयं तथैव ।

पुत्रः सुवर्णो बहुरूपस्वी,

रूपाणि कृत्वा सुरसत्तमानाम् ॥ २६ ॥

इन्द्रस्य धायोर्धनदस्य भार्या,
 जलेश्वरस्यापि मुनीश्वराणाम् ।
 भार्यास्तु गच्छत्यनिशं सुवर्णो,
 यस्याः प्रियं यच्च वपुः स कृत्वा ॥ ३० ॥
 याति क्वचिच्चापि कवेस्तनूज-
 स्तद्भर्तृरूपं च पतिव्रतासु ।
 कृत्वाऽनिशं तामिहदारभावः,
 कुर्वन्कृतार्थं मदनं स रेमे ॥ ३१ ॥
 कृत्वा गता कापि चैवं सुवर्णा,
 धर्मस्य भार्याऽपि सुवर्णनाम्नी ।
 स्वाहासुता स्वैरिणी सा वभूव,
 यस्यापि यस्यापि मनोगता या ॥ ३२ ॥
 भार्यास्वरूपा सैव भूत्वा सुवर्णा,
 रेमे पतीन्मानुषानासुरांश्च ।
 देवानृषीन्पितरूपांस्तथाऽन्या-
 द्रूपौदार्यस्थैर्यगाम्भीर्ययुक्तान् ॥ ३३ ॥
 याऽभिप्रेता यस्य देवस्य भार्या,
 सद्रूपा सा रमते तेन सार्धम् ।
 नानाभेदैः करणैश्चाप्यनेकै-
 राकर्षन्ती तन्मनःकामसिद्धिम् ॥ ३४ ॥
 एवं सुवर्णस्य निरोक्ष्य चेष्टा-
 मग्ने सूतोः पुत्रिकायास्तथाऽग्नेः ।

सर्वे च शेषुः कुपितास्तदाऽग्नेः,
 पुत्रं च पुत्रीं च सुरासुरास्ते ॥ ३५ ॥
 सुरासुरा ऊचुः ।

कृतं यदैतद्व्यभिचाररूपं,
 यच्छद्भुमता वर्तनं पापरूपम् ।
 तस्मात्सुतस्ते व्यभिचारवाश्च,
 सर्वत्र गामा जायता हव्यवाह ॥ ३६ ॥
 तथा सुवर्णाऽपि न चैकनिष्ठा,
 भूयाद्गने नैकतृप्ता यद्दक्ष ।
 नानाजातीन्निन्दितान्देहभाजो,
 भजित्री स्यादेव दोषश्च पुत्र्याः ॥ ३७ ॥
 ब्रह्मोवाच ।

इत्येतच्छापवचनं श्रुत्वाऽग्निरतिभीतवत् ।
 मामभ्येत्य तदोवाच निष्कृतिं घृष्ट पुत्रयोः ॥ ३८ ॥
 तदाऽहमब्रुवं ब्रह्मे गौतमीं गच्छ शकरम् ।
 स्तुत्या तत्र महायाहो निषेदय जगत्पतेः ॥ ३९ ॥
 माहेश्वरेण धीर्येण तव देहस्थितेन च ।
 एवंविधं त्वपत्यं ते जातं ब्रह्मे तनो भवान् ॥ ४० ॥
 निषेदयस्य (तु) देवाय देवानां शापमीदृशम् ।
 स्वापन्वरक्षणायासौ शंभुः श्रेयः करिष्यति ॥ ४१ ॥
 स्तुहि देवं च देवीं च मन्त्र्या प्रीतो भवेच्छिवः ।
 तनस्त्वपत्यविषये प्रियान्कामानवाप्स्यसि ॥ ४२ ॥

ततो मद्भननादग्निर्गङ्गां गत्वा महेश्वरम् ।
तुष्टाय नियतो वाक्यैः स्तुतिभिर्वेदसंमितैः ॥ ४३ ॥

अग्निरुवाच ।

विश्वस्य जगतो धाता विश्वमूर्तिर्निरञ्जनः ।
धादिकर्ता स्वयंभूश्च तं नमामि जगत्पतिम् ॥ ४४ ॥
योऽग्निर्भूत्वा सहरति स्रष्टा वै जलरूपतः ।
सूर्यरूपेण यः पाति तं नमामि च त्र्यम्बकम् ॥ ४५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रसन्नो भगवाननन्तः शंभुरव्ययः ।
घरेण च्छन्दयामास पापकं सुरपूजितम् ॥ ४६ ॥
स विनीतः शिवं प्राह तव धीर्यं मयि स्थितम् ।
तेन जातः सुतो रभ्यः सुवर्णो लोकविश्रुतः ॥ ४७ ॥
तथा सुवर्णा पुत्री च तस्मादेष जगत्प्रभो ।
अन्योन्यवीर्यसङ्गाच्च तद्दोषादुभयं त्विदम् ॥ ४८ ॥
व्यभिचारात्सदोषं च अपत्यमभवच्छिव ।
शापं ददुः सुराः सर्वे तयोः शान्तिं कुरु प्रभो ॥ ४९ ॥
तदग्निवचनाच्छम्भुः प्रोवाचेद्दं शुभोदयम् ॥ ५० ॥

शंभुरुवाच ।

मर्द्वीर्याद्भवत्त्वत्तः सुवर्णो भूरिचिन्मः ।
समग्रा ऋद्धयः सर्धाः सुवर्णेऽस्मिन्समाहिताः ॥ ५१ ॥
भविष्यन्ति न संदेहो घहे शृणु वचो मम ।
त्रयाणामपि लोकानां पावनं स भविष्यति ॥ ५२ ॥

स एव चामृतं लोके स एव सुरबल्लभः ।
 स एव भुक्तिमुक्ती च स एव मखदक्षिणा ॥ ५३ ॥
 स एव रूपं सर्वस्य गुरुणामप्यसौ गुरुः ।
 धीर्यं श्रेष्ठतमं विद्याद्दीर्यं मत्तो यदुत्तमम् ॥ ५४ ॥
 विशेषतस्त्वयि क्षिप्तं तस्य का स्याद्विचारणा ।
 हीनं तेन विना सर्वं संपूर्णास्तेन संपदः ॥ ५५ ॥
 जीवन्तोऽपि मृताः सर्वे सुवर्णेन विना नराः ।
 निर्गुणोऽपि धनी मान्यः सगुणोऽप्यधनो नहि ॥ ५६ ॥
 तस्मान्नातः परं किञ्चित्सुवर्णाद्धि भविष्यति ।
 तथा चैषा सुवर्णाऽपि स्यादुत्कृष्टाऽपि चञ्चला ॥ ५७ ॥
 अनया वीक्षितं सर्वं न्यूनं पूर्णं भविष्यति ।
 तपसा जपहोमैश्च येयं प्राप्या जगत्रये ॥ ५८ ॥
 तस्याः प्रभावं प्राशस्त्यमग्ने किञ्चित्च कीर्त्यते ।
 सर्वत्र या तु संतिष्ठेद्वायातु विचरिष्यति ॥ ५९ ॥
 सुवर्णा कमला साक्षात्पवित्रा च भविष्यति ।
 अद्य प्रभृत्यात्मजयोस्तथा स्वैरं विचेष्टतोः ॥ ६० ॥
 तथाऽपि चैतयोः पुण्यं न भूतं न भविष्यति ॥ ६१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त्वा ततः शंभुः साक्षात्तत्रामवच्छिद्यः ।
 लिङ्गरूपेण सर्वेषां लोकानां हितकाम्यया ॥ ६२ ॥
 धरान्प्राप्य मुताभ्यां स अग्निस्तुष्टोऽभवत्ततः ।
 स्वमर्त्रा च सुवर्णा सा धर्मेणाग्निमुता मुदा ॥ ६३ ॥

वर्तयामास पुत्रोऽपि घृहेः संकल्पया मुदा ।
 एतस्मिन्नन्तरे स्वर्णामग्नेर्दुहितरं मुने ॥ ६४ ॥
 परिभूय च धर्मं तं शार्दूलो दानवेश्वरः ।
 अहरद्भाग्यसौभाग्यविलासवसतिं छलात् ॥ ६५ ॥
 नीता रसातलं तेन सुवर्णा लोकविष्णुः
 जामाताऽग्नेः स धर्मश्च अग्निश्चैव स हव्यवाद् ॥ ६६ ॥
 विष्णवे लोकनाथाय स्तुत्वा चैव पुनः पुनः ।
 कार्यविज्ञापनं चोभौ चक्रतुः प्रभविष्णवे ॥ ६७ ॥
 ततश्चक्रेण चिच्छेद शार्दूलस्य शिरो हरिः ।
 साऽऽनीता विष्णुना देवी सुवर्णा लोकसुन्दरो ॥ ६८ ॥
 महेश्वरसुता चैव अग्नेश्चैव तथा प्रिया ।
 महेश्वराय तां विष्णुर्दर्शयामास नारद ॥ ६९ ॥
 प्रीतोऽभवन्महेशोऽपि सस्वजे तां पुनः पुनः ।
 चक्रं प्रक्षालितं यत्र शार्दूलच्छेदि दीप्तिमत् ॥ ७० ॥
 चक्रतीर्थं तु विख्यातं शार्दूलं चेति तद्विदुः ।
 यत्र नीता सुवर्णा सा विष्णुना शंकरान्तिकम् ॥ ७१ ॥
 तत्तीर्थं शांकरं ज्ञेयं वैष्णवं सिद्धमेव तु ।
 यत्राऽऽनन्दमनुप्राप्तो ह्यग्निर्धर्मश्च शाश्वतः ॥ ७२ ॥
 आनन्दाश्रूणि न्यपतन्त्राग्नेर्मुनिसत्तम ।
 आनन्देति नदी जाना तथा वै नन्दिनीति च ॥ ७३ ॥
 तस्याश्च संगमः पुण्यो गङ्गायां तत्र वै शिवः ।
 तत्रैव संगमे साक्षात्सुवर्णाऽद्यापि संस्थिता ॥ ७४ ॥

दाज्ञायती मयै शिवा आग्नेयी चेति विश्रुता ।
 अन्विका जगदाधारा शिवा कान्यायनीश्वरी ॥ ७५ ॥
 मन्त्रामाष्टप्रदा नित्यमलङ्कृत्योमयं तदम् ।
 तपस्त्रेपे यत्र चाग्निस्तर्तार्यं तु तपोवनम् ॥ ७६ ॥
 एवमादीनि तीर्थानि तीरयोत्सयोन्तते ।
 तेषु स्नानं च दानं च सर्वकामप्रदं शुभम् ॥ ७७ ॥
 उत्तरे चैव पारे च सहस्राणि चतुर्दश ।
 इक्षिमे च तथा पारे सहस्राप्यथ षोडश ॥ ७८ ॥
 तत्र तत्र च तीर्थानि सामिजानानि सन्ति वै ।
 नानानि च पृथक् सन्ति संश्लेषात्तन्मयोन्पते ॥ ७९ ॥
 पतानि यश्च शृणुयाद्यश्च वा पठति स्मरेत् ।
 सर्वेषु तत्र कान्येषु परिपूर्णो भवेन्नरः ॥ ८० ॥
 एतद्वृत्तं तु यो ज्ञात्वा तत्र स्नानादिकं चरेत् ।
 लक्ष्मीवाञ्छायने नित्यं धर्मवाञ्छ विदीपतः ॥ ८१ ॥
 अक्षकान्पश्चिमे तार्यं तच्छार्दूलमुद्राहतम् ।
 वरानन्यादिर्तार्यम्यः सर्वेभ्यो ह्यधिकं भवेत् ॥ ८२ ॥
 तत्र स्नात्वा पितृन्देवान्बन्धने नरयन्त्यपि ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ ८३ ॥
 तपोवनाच्च शार्दूलान्मध्ये तीर्थान्वशेषतः ।
 तस्यैकैकस्य माहान्न्यं न केनाप्यत्र वर्ज्यते ॥ ८४ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाह्ये तार्यमाहात्म्ये तपोवननन्दिनी-

संगमेश्वरदेवीदाक्षायणीसिद्धेश्वरवैष्णवशार्दूलग्निकर्तार्या
दित्रिंशत्सहस्रतीर्थवर्णनं नामाष्टाविंशत्यधिकशततमो-

ऽध्यायः ॥ १२८ ॥

गौतमीमाहात्म्य एकोनपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

अथैकोनत्रिंशद्दधिकशततमोऽध्यायः ।

इन्द्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

इन्द्रतीर्थमिति ख्यातं तत्रैव च वृषाकपम् ।
फेनाया' संगमो यत्र हनूमतं तथैव च ॥ १ ॥
अब्जकं चापि यत्प्रोक्तं यत्र देवत्त्रिचिक्रमः ।
तत्र स्नानं च दानं च पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ २ ॥
तत्र वृत्तान्यथाऽऽख्यास्ये गङ्गाया दक्षिणे तटे ।
इन्द्रेश्वरं चोत्तरे च शृणु भक्त्या यतघ्नतः ॥ ३ ॥
नमुचिर्वलवानार्सीदिन्द्रशत्रुर्मदोत्कटः ।
तस्येन्द्रेणाभवद्युद्धं फेनेनेन्द्रोऽहरच्छिरः ॥ ४ ॥
अपां च नमुचे, शत्रोस्तत्फेनवज्ररूपधृक् ।
शिरश्छिन्वा तत्र फेनं गङ्गाया दक्षिणे तटे ॥ ५ ॥
न्यपतदुभूमि भक्त्वा तु रसातलमयाऽऽविशत् ।
रसातलमवं गान्ध' घारि यद्विभ्यपाघनम् ॥ ६ ॥

वज्रादिष्टेन मार्गेण व्यगमद्भूमिमण्डलम् ।
 तज्जलं फेनान्मा तु नदी फेनेति गच्छे ॥ ७ ॥
 तम्यास्तु संगमः पुण्यो गङ्गाया लोकविश्रुतः ।
 सर्वपापक्षयकरो गङ्गायमुनयोरिव ॥ ८ ॥
 हनूमदुपमाता वै यत्राऽऽप्लवनमात्रनः ।
 मार्जारन्वाद्भूममुक्ता विष्णुगङ्गाप्रसादतः ॥ ९ ॥
 मार्जारं चेति तत्तार्यं पुरा प्रोक्तं मया तव ।
 हनूमनं च तन्प्रोक्तं तत्राऽऽस्थानं पुरोदितम् ॥ १० ॥
 वृषाक्षरं चाङ्गकं च तत्रेदं प्रयत शृणु ।
 हिरण्य इति विख्यातो दैत्यानां पूर्वजो बली ॥ ११ ॥
 तपस्नप्त्वा सुरैः सर्वैरजेयोऽभूत्सुदारणः ।
 तम्यापि बलवान्पुरो देवानां दुर्जय सदा ॥ १२ ॥
 महाशनिरिति स्यात्स्तस्य भार्या पराजिता ।
 तेनेन्द्रस्यामवपुद्धं बहुकालं निरन्तरम् ॥ १३ ॥
 महाराजनिर्महारीर्यः सततं रणमूर्धनि ।
 जित्वा नागेन सहितं शक्रं पित्रे न्यवेदयत् ॥ १४ ॥
 यद्भवा हस्तिसमायुक्तं स्वसारं वीक्ष्य ता तदा ।
 विहाय क्रूरा दैत्यो हिरण्याय न्यवेदयत् ॥ १५ ॥
 महाराजिपिता दैत्यः पूर्वया पूर्ववत्तरः ।
 शर्वाकान्तं तले म्याप्य तस्य रक्षामयाकरोत् ॥ १६ ॥
 महाशनिर्हरिं जित्वा जेतुं बरुणमभ्यगात् ।
 बरुणोऽपि महाबुद्धिः प्रादात्कन्यां महाराजे ॥ १७ ॥

उदधिं स्वालयं प्रादाद्धरुणस्तु महाशनेः ।
 तयोश्च सख्यमभवद्धरुणस्य महाशनेः ॥ १८ ॥
 धारुणी चापि या कन्या सा प्रियाऽभून्महाशनेः ।
 धीर्येण यशसा चापि शौर्येण च बलेन च ॥ १९ ॥
 महाशनिर्महादैत्यस्त्रैलोक्ये नोपमीयते ।
 निरिन्द्रत्वं गते लोके देवा सर्वे न्यमन्त्रयन् ॥ २० ॥

देवा ऊचुः ।

विष्णुरेवेन्द्रदाता स्याद्दैत्यहन्ता स एव च ।
 मन्त्रद्रुवा स एव स्यादिन्द्रं चान्यं करिष्यति ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं संमन्थ्य ते देवा विष्णोर्मन्त्रं न्यवेदयन् ।
 ममावध्यो महादैत्यो महाशनिरिति ब्रुवन् ॥ २२ ॥
 प्रायाद्वारीश्वरं विष्णु श्वशुरं घरणं तदा ।
 केशवो घरणं गत्वा प्राहेन्द्रस्य पराभवम् ॥ २३ ॥
 तथा त्वयैतत्कर्तव्यं यथाऽऽयाति पुरंदरः ।
 तद्विष्णुवचनाच्छीघ्रं यथा जलपतिर्मुने ॥ २४ ॥
 सुतापतिं हिरण्यसुतं विश्रान्तं तं महाशनिम् ।
 क्षतिसंमानितस्तेन जामात्रा घरुणः प्रभुः ॥ २५ ॥
 पप्रच्छाऽऽगमनं दैत्यो विनयाच्छ्वशुरं तदा ।
 घरुणः प्राह तं दैत्यं यदागमनकारणम् ॥ २६ ॥

वरुण उवाच ।

इन्द्रं देहि महाबाहो यस्त्वया निर्जितः पुरा ।
 यद्धं रसातलस्थं तं देवानामधिपं सखे ॥ २७ ॥
 अस्माकं सर्वदा मान्यं देहि त्वं मम शत्रुहन् ।
 वदुध्वा विमोक्षणं शत्रुर्महते यशसे सताम् ॥ २८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा कथंचित्स दैत्येशो वरुणाय तम् ।
 प्रादादिन्द्रं शचीकान्तं वारणेन समन्वितम् ॥ २९ ॥

स दैत्यमध्येऽतिविराजमानो,

हरिं तदोवाच जलेशसंनिधौ ।

संपूज्य चैवाथ महापचारै-

मंहाशनिर्मघचन्तं वभापे ॥ ३० ॥

महाशानिरवाच ।

केन त्वमिन्द्रोऽद्य कृतोऽसि केन,

वीर्यं तत्रेदृग्बहु भापसे च ।

त्वं संगरे शत्रुमिर्बाध्यसे च,

तथाऽपि चेन्द्रो भवसोति चित्रम् ॥ ३१ ॥

अथापि वद्धा पुरुषेण काञ्चि-

त्तस्याःपतिस्तां भोचयतीति युक्तम् ।

स्त्रियोऽस्वतन्त्राः पुरुषप्रधानास्त्वं,

वै पुमान्भविता शक्र साधो ॥ ३२ ॥

वद्धो मया संगरे घाहनेन,

काप्यस्त्र ते घञ्जमुद्दामशक्ति ।

चिन्तारत्नं नन्दनं योषितस्ता,

यशो बलं देवराजोपभोग्यम् ॥

सर्वं हि त्वा (त्वं) कितु मुक्तो जलेशा-

दाकाङ्क्षसे जीवितं धिक्तवेदम् ॥ ३३ ॥

तज्जीवनं यत् यशोनिधानं,

स एव मृत्युर्यशसो यद्विरोधि ।

एवं जानञ्छक कथं जलेशा-

न्मुक्तिं प्राप्तो नैव लज्जां भजेथाः ॥ ३४ ॥

त्रिविष्टपस्थः परवेष्टितः स-

न्सर्वैः सुरैः कान्तया वीज्यमानः ।

संस्तूयमानश्च तथाऽप्सरोभि-

नूनं लज्जा ते विभेतीति मन्ये ॥ ३५ ॥

त्वं वृत्रहा नमुचेष्टापि हन्ता,

पुरा भेत्ता गोत्रभिद्वज्जवाहुः ।

एवं सुरास्त्वां परिपूजयन्ती-

त्यतो जिष्णो सर्वमेतत्त्यजस्व ॥ ३६ ॥

विकारमाप्याप्यहितोद्भवं ये,

जीषन्ति लोकाननुसंविशन्ति ।

मयादृशां दुश्चयवनाप्यज्जन्मा,

कथं न हृद्भेदमवाप कर्ता ॥ ३७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त्वा तु दैत्येशो धरुणाय महान्मने ।
प्रादादिन्द्रं पुनश्चेदं वचनं तदभाषत ॥ ३८ ॥

महाशनिरुवाच ।

अद्य प्रभृत्यसौ शिष्य इन्द्रः स्माद्धारुणो गुरुः ।
श्वशुरो मम येन त्वं मुक्तिमाप्नोऽसि धासव ॥ ३९ ॥
तथा त्वं भृत्यभावेन वर्तेथा धरुणं प्रति ।
नो चेद्बद्धुध्यापुनस्त्वां वै क्षेप्स्ये खैव रसातलम् ॥ ४० ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं निर्भर्त्स्य तं शक्रं हसंश्चापि पुनः पुनः ।
अत्रवीद्गच्छ गच्छेति धरुणं चानुमन्यतु ॥ ४१ ॥
स तु प्रातः खनिलयं लज्जया कलुषीकृतः ।
पौलोम्यां प्राह तत्सर्वं यत्सच्छत्रुपराभवम् ॥ ४२ ॥

इन्द्र उवाच ।

एवमुक्तः कृतञ्चैव शत्रुणाऽहं धरानने ।
निर्वापयामि येन स्वमात्मानं सुभगे धद ॥ ४३ ॥

इन्द्राण्युवाच ।

दानदानामधोद्भूतिं शक्र मायां पराभवम् ।
धरदानं तथा मृत्युं जानेऽहं बलसूदन ॥ ४४ ॥
तस्माद्यस्मात्तस्य मृत्युरथवापि पराभवः ।
जायेत शृणु तत्सर्वं घक्ष्येऽहं प्रीतये तव ॥ ४५ ॥

हिरण्यस्य सुतो धीरः पितृव्यस्य सुतो बली ।
 तस्मान्मम स्यात्स भ्राता धरदानाच्च दर्पितः ॥ ४६ ॥
 ब्रह्माणं तोषयामास तपसा नियमेन च ।
 ईदृश यत्तमापन्नं तपसा किं न सिध्यति ॥ ४७ ॥
 तस्मात्स्यया चित्तरागो विस्मयो वा कथंचन ।
 न कार्यः शृणु तत्रेदं कार्यं यत्तु क्रमागतम् ॥ ४८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एषमुक्त्वा तु पौलोमी प्राहेन्द्र विनयान्विता ॥ ४९ ॥

इन्द्राण्युवाच ।

नासाध्यमस्ति तपसो नासाध्यं यज्ञकर्मणः ।
 नासाध्यं लोकनाथस्य विष्णोर्भक्त्या हरस्य च ॥ ५० ॥
 पुनश्चेदं मया कान्त श्रुतमस्त्यतिशोभनम् ।
 स्त्रीणां स्वभावं जानन्ति स्त्रिय एष सुराधिप ॥ ५१ ॥
 तस्माद्भूमेस्तथा चापां नासाध्यं विद्यते प्रभो ।
 तपो वा यज्ञकर्मादि ताभ्यामेव यतो भवेत् ॥ ५२ ॥
 तत्रापि तीर्थभूता तु या भूमिस्तां व्रजेद् भवान् ।
 तत्र विष्णुं शिवं पूज्य सर्वान्कामानवाप्स्यसि ॥ ५३ ॥
 श्रुतमस्ति पुनश्चेदं स्त्रियो याश्च पतिव्रताः ।
 ता एष सर्वं जानन्ति धृततामिश्चराचरम् ॥ ५४ ॥
 पृथिव्यां सारभूतं स्यात्तन्मध्ये दण्डकं घनम् ।
 तत्र गङ्गा जगद्धात्री तत्रेशं पूजय प्रभो ॥ ५५ ॥

विष्णुं वा जगतामीशं दीनार्तातिहर विभुम् ।
 अनाथानामिह नृणा मञ्जता दु खसागरे ॥ ५६ ॥
 हते हरिर्वा गङ्गा वा काप्यन्यन्तरण नहि ।
 तस्मान्सर्वप्रयत्नेन तोषयैतान्समाहित ॥ ५७ ॥
 मन्व्या स्तोत्रैश्च तपसा कुरु चैव मया सह ।
 तत्र प्राप्स्यसि कल्याणमीशविष्णुप्रसादजम् ॥ ५८ ॥
 अज्ञानचैकगुण कर्म फल दास्यति कर्मिण ।
 ज्ञान्वा शनगुण तन्स्याद्भार्यया च तदक्षयम् ॥ ५९ ॥
 एत सर्वेषु कार्येषु भार्यैवेह सहायिनी ।
 स्वन्पानामपि कार्याणा नहि सिद्धिस्तया विना ॥ ६० ॥
 एकेन यन्मृत कर्म तस्माद्दर्घफल भवेत् ।
 जायया तु कृत नाथ पुष्कल पुरो लभेत् ॥ ६१ ॥
 तस्मादेतन्सुविदितमर्घो जाया इति श्रुते ।
 धूयने दृष्टकारण्ये सरिच्छ्रेष्ठाऽस्ति गौतमा ॥ ६२ ॥
 अशेषाप्रशार्त्ता सर्वानीष्टप्रदायिनी ।
 तस्माद्गच्छ मया तत्र कुरु पुण्य महाफलम् ॥ ६३ ॥
 तत्र शत्रुनिहन्याऽऽर्जा महत्सुखमवाप्स्यसि ॥ ६४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेन्युक्त्वा स गुरुणा भार्यया च शतक्रतुः ।
 यया गङ्गा जगद्धात्री गौतमी चेति विश्रुताम् ॥ ६५ ॥
 दृष्टकारण्यमभ्यन्था यया स (दृष्ट्या ता) प्रीतिमान्हरिः ।
 तप कर्तुं मनश्चक्रे देवदेवाय शमसे ॥ ६६ ॥

गङ्गां नत्वा तु प्रथमं स्नात्वा च स कृताञ्जलिः ।
शिवैकशरणो भूत्वा स्तोत्रं चेदं ततोऽब्रवीत् ॥ ६७ ॥

इन्द्र उवाच ।

स्वमायया यो ह्यखिलं चरावर,
सृजत्यवत्यत्ति न सज्जतेऽस्मिन् ।
एक. स्वतन्त्रोऽद्वयचित्सुखात्मकः,
स न प्रसन्नोऽस्तु पिनाकपाणि ॥ ६८ ॥
न यस्य तत्र सनकादयोऽपि,
जानन्ति वेदान्तरहस्यचिन्ताः ।
स पार्वतीशः सकलाभिलाष
दाता प्रसन्नोऽस्तु ममान्धकारिः ॥ ६९ ॥
सृष्ट्वा स्वयंभूर्भगवान्विर्दिञ्चि,
भयंकरं चास्य शिरोऽन्वपश्यत् ।
छित्त्वा नखाग्रैर्नखसक्तमेत-
च्चिक्षेप तस्माद्भवत्त्रिचर्गः ॥ ७० ॥
पापं दखिद्रं त्वथ लोभयाञ्चो,
मोहो विपद्येति ततोऽप्यनन्तम् ।
जातप्रभाय भयदु सरूपं,
यभूय तैर्थाप्तमिदं समस्तम् ॥ ७१ ॥
अपेक्ष्य सर्वं चकित सुरेशो,
देधीमघोचऽजगदस्तमेति ।

त्वं पाहि लोकेश्वरि लोकमात-

रुमे शरण्ये सुभगे सुभद्रे ॥ ७२ ॥

जगत्प्रतिष्ठे धरद्रे जय त्वं,

भुक्तिः समाधिः परमा च मुक्तिः ।

स्वाहा स्वधा स्वस्तिनादिसिद्धि-

र्गोर्वुद्धिरासीरजरामरे त्वम् ॥ ७३ ॥

विद्यादिरूपेण जगत्त्रये त्वं,

रक्षां करोष्येव मदाज्ञया च ।

त्वयैव सृष्टं भुवनत्रयं स्या-

द्यतः प्रकृत्यैव तथैव चित्रम् ॥ ७४ ॥

इत्येवमुक्ता दयिता हरेण,

संश्लेषसंलापपरा बभूव ।

श्रान्ता भवस्यार्धतनौ सुलग्ना,

चिक्षेप च स्वेदजलं कराग्रैः ॥ ७५ ॥

तस्माद्बभूव प्रथमं स धर्मो,

लक्ष्मीरथो दानमथो सुवृष्टिः ।

सरधं सुसंपन्नधरं सरांसि,

धान्यानि पुष्पाणि फलानि चैव ॥ ७६ ॥

सौभाग्यवस्तूनि घणुः सुवेषः,

शृङ्गारभाजीनि महौषधानि ।

नृत्यानि गीतान्यमृतं पुराणं,

श्रुतिस्मृती नीतिरथान्नपाने ॥ ७७ ॥

शास्त्राणि शास्त्राणि गृहोपयोग्या-

न्यह्याणि तीर्थानि च काननानि ।

श्यानि पूर्तानि च मङ्गलानि,

यानानि शुभ्राभरणासनानि ॥ ७८ ॥

भवाङ्गससर्गसुसंप्रहास-

सुस्येदसलापरह प्रकारैः ।

तथैव जात सचराचरं च,

अपापकं देवि ततश्च जातम् ॥ ७९ ॥

सुखं प्रभूतं च शुभं च नित्यं,

विराजि चैतत्तव देवि भावात् ।

तस्मात्तु मां रक्ष जगज्जनित्रि,

भीत भयेभ्यो जगतां प्रधाने ॥ ८० ॥

एके तर्कैर्विमुह्यन्ति लीयन्ते तत्र चापरे ।

शिवशक्त्योस्तदाऽद्वैतं सुन्दरं नौमि विग्रहम् ॥ ८१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं तु स्तुवतस्य पुरस्तादभवच्छिवः ॥ ८२ ॥

शिव उवाच ।

किमभीष्टं धरयसे हरं घट् परायणम् ॥ ८३ ॥

इन्द्र उवाच ।

यत्प्रयान्मे रिपुधाऽऽसां दर्शनैश्च शनिर्यथा ।

तेन घट्स्तलं नीतं परिभूतस्त्वनेकधा ॥ ८४ ॥

वाक्सायकैस्तथा विद्धस्तद्विधाय त्वियं कृतिः ।
 तदयं जगतामीश येन जेष्ये रिपुं प्रभो ॥ ८५ ॥
 तदेव देहि वीर्यं मे यच्चान्यद्रिपुनाशनम् ।
 जातः पराभवो यस्मात्तद्विनाशे कृते सति ॥
 पुनर्जातमहं मन्ये चरं कीर्तिर्जयश्रियो. ॥ ८६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

स शिवः शक्रमाहेदं न मयैकेन ते रिपुः ।
 धधमाप्नोति तस्मात्त्वं विष्णुमप्यव्ययं हरिम् ॥ ८७ ॥
 आराध्यस्व पीलोम्या सह देवं जनार्दनम् ।
 लोकत्रयैकशरणं नारायणमनन्यधीः ॥ ८८ ॥
 तनः प्राप्स्यसि तस्माच्च मत्तश्चापि प्रियं हरैः ।
 पुनश्चोवाच भगवानादिकर्ता महेश्वरः ॥ ८९ ॥
 मन्त्राभ्यासस्तपो वापि योगाभ्यसनमेव च ।
 संगमे यत्र कुत्रापि सिद्धिदं मुनयो विदुः ॥ ९० ॥
 किं पुनः संगमे विप्र गौतमीसिन्धुफेनयोः ।
 गिरीणां गह्वरे यद्वा सरितामथ संगमे ॥ ९१ ॥
 विप्रो धियैव भवति मुकुन्दाद्भ्रिनिविष्टया ।
 गङ्गाया दक्षिणे तीरे आपस्तम्बो मुनीश्वरः ॥ ९२ ॥
 आस्ते तस्याप्यहं तोषमगमं बलसूदन ।
 तेन त्वं भार्यया चैव तोषयस्व गङ्गाधरम् ॥ ९३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

आपस्तम्बेन सहितो गङ्गाया दक्षिणे तटे ।
 तुष्टाव देव प्रपत स्नात्वा पुण्येऽथ संगमे ॥ ६४ ॥
 फेनायाश्चैव गङ्गायास्तत्र देवं जनार्दनम् ।
 वैदिकैर्विधिधर्मैस्त्रैस्तपसाऽतापयत्सदा ॥ ६५ ॥
 ततस्तुष्टोऽभवद्विष्णुः किं देयं चैत्यभाषत ।
 देहि मे शत्रुहन्तारमित्याह भगवान्हरिः ॥ ६६ ॥
 दत्तमित्येष जानीहि तमुवाच जनार्दनः ।
 तत्राभवच्छिवस्यैव गङ्गाविष्णवोः प्रसादतः ॥ ६७ ॥
 अम्मसा पुरुषो जातः शिवविष्णुस्वरूपधृक् ।
 चक्रपाणिः शूलधरः स गत्वा तु रसातलम् ॥ ६८ ॥
 निजघान तदा दैत्यमिन्द्रशत्रुं महाशनिम् ।
 सखाऽभवत्स चेन्द्रस्य अङ्गकः स वृषाकपिः ॥ ६९ ॥
 दिविस्थोऽपि सदा चेन्द्रस्तमन्येति वृषाकपिम् ।
 क्रुपिता प्रणयेनाभूदन्यासकं विलोक्य तम् ॥
 शचीं तां सान्त्वयन्नाह शतमन्युर्हस्तनिदम् ॥ १०० ॥

इन्द्र उवाच ।

नाहमिन्द्राणि शरणमृते सम्युर्ध्वपाकपिः ।
 धारिषाऽपि हृदिर्यस्य अग्नेः प्रियकरं सदा ॥ १०१ ॥
 नाहमन्यत्र गन्ताऽस्मिं प्रिये चाङ्गेन ते शपे ।
 तस्माद्गार्हासि मां घक्तुं शङ्क्याऽन्यत्र भामिनि ॥ १०२ ॥

पतिव्रता प्रिया मे त्वं धर्मे मन्त्रे सहायिनी ।

सापत्या च कुलीना च त्वत्तोऽन्या का प्रिया मम ॥ १०३ ॥

तस्मात्तवोपदेशेन गङ्गां प्राप्य महानदीम् ।

प्रसादाद्देवदेवस्य विष्णोर्वि चक्रपाणिनः ॥ १०४ ॥

तथा शिवस्य देवस्य प्रसादाच्च वृषाकपे ।

जलोद्गमवाच्च मे मित्रादब्जकालोकविश्रुतात् ॥ १०५ ॥

उत्तीर्णदुःखः सुमगे इत इन्द्रोऽहमच्युतः ।

किं न साध्यं यत्र भार्या भर्तृचित्तानुगामिनी ॥ १०६ ॥

दुष्करा तत्र नो मुक्तिः कित्त्वर्थादित्रयं शुभे ।

जायैव परमं मित्रं लोकद्वयहितैपिणी ॥ १०७ ॥

सा चेत्कुलीना प्रियभाषिणी च,

पतिव्रता रूपवती गुणाढ्या ।

संपत्सु चाऽऽपत्सु समानरूपा,

तया ह्यसाध्यं किमिह त्रिलोक्याम् ॥ १०८ ॥

तस्मात्तव धिया कान्ते ममेदं शुभमागतम् ।

इतस्तवोदितं चैव कर्तव्यं नान्यदस्ति मे ॥ १०९ ॥

परलोके च धर्मे च सत्पुत्रसदृशं न च ।

वार्तस्य पुरुषस्येह भार्याघदुभेपज न हि ॥ ११० ॥

निश्रेयसपदप्राप्त्यै तथा पापस्य मुक्तये ।

गङ्गया सदृशं नास्ति शृणु चान्यद्वरानने ॥ १११ ॥

धर्मार्थकाममोक्षाणां प्राप्तये पापमुक्तये ।

शिवविष्ण्वोरनन्यत्चज्ञानान्नास्त्यत्र मुक्तये ॥ ११२ ॥

तस्मात्तत्र धिया साधिव सर्वमेतन्मनोगतम् ।
 अवाप्तं च शिवाद्धिष्णोर्गङ्गायाश्च प्रसादतः ॥ ११३ ॥
 इन्द्रत्वं मे स्थिरं चेतो मन्ये मित्रवलात्पुनः ।
 घृपाकपिर्मम सखा यो जातस्त्वप्सु भामिति ॥ ११४ ॥
 त्वं च प्रियसखी नित्य नान्यत्प्रियतरं मम ।
 तीर्थानां गौतमी गङ्गा देवानां हरिशंकरौ ॥ ११५ ॥
 तस्मादेभ्यः प्रसादेन सर्वं चेप्सितमाप्तवान् ।
 मम प्रीतिकरं चेदं तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ ११६ ॥
 तस्मादेतद्धि याचिष्ये देवान्सर्वाननुकमात् ।
 अनुमन्यन्तु ऋपयो गङ्गा च हरिशंकरौ ॥ ११७ ॥
 इन्द्रेश्वरं चाब्जके च उभयोस्तारयोः सुराः ।
 एकत्र शंकरो देवो एपरत्र जनार्दन ॥ ११८ ॥
 पाद्यन्दण्डकारण्यं साक्षाद्धिष्णुस्त्रिविक्रमः ।
 अन्तरं यानि तीर्थानि सर्वपुण्यप्रदानि च ॥ ११९ ॥
 अत्र तु स्नानमात्रेण सर्वे ते मुक्तिमाप्नुयुः ।
 पापिष्ठाः पापतो मुक्तिमाप्नुयुर्ये च धर्मिणः ॥ १२० ॥
 तेषां तु परमा मुक्तिः पितृभि पञ्चपञ्चभिः ।
 अत्र किञ्चित्च ये द्युरर्थिभ्यस्तिलमात्रकम् ॥ १२१ ॥
 दातृभ्यो ह्यक्षयं तत्स्यात्कामदं मोक्षदं तथा ।
 धन्यं यशस्यमायुष्यमारोग्यं पुण्यवर्धनम् ॥ १२२ ॥
 आत्मानं विष्णुशंभ्वोश्च दात्वा स्नानान्च मुक्तिदम् ।
 अस्य तीर्थस्य माहात्म्यं ये शृण्वन्ति पठन्ति च ॥ १२३ ॥

पुण्यमाजो भवेयुस्ते तैभ्योऽत्रैव स्मृतिर्भवेत् ।

शिवविष्णोरशेषाद्यसंघविच्छेदकारिणी ॥

यां प्रार्थयन्ति मुनयो विजितेन्द्रियमानसाः ॥ १२४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

भविष्यत्येवमेवेति तं देवा ऋषयोऽब्रुवन् ।

गाँतम्या उत्तरे पारे तीर्थानां मोक्षदायिनाम् ॥ १२५ ॥

देवर्षिसिद्धसेयानां सहस्राप्यथ सप्त वै ।

तथैव दक्षिणे तीरे तीर्थान्येकादशैव तु ॥ १२६ ॥

अञ्जकं हृदयं प्रोक्तं गोदावर्यां मुनीश्वरैः ।

विभ्रामस्थानमीशस्य विष्णोर्ब्रह्मण एव च ॥ १२७ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये गाँतम्युत्तरकूल-

स्थेन्द्रेश्वरादिसप्तसहस्रतीर्थदक्षिणकूलस्थापस्तम्बसोमेश्वर-

फेनासंगमवृषाकपाञ्जकवैष्णवहनूमत्तीर्थमाजारेत्याद्ये-

कादशतीर्थवर्णनं नामैकोनत्रिंशदधिकशतत-

मोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

गाँतमीमाहात्म्ये षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

अथ त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

आपस्तम्बतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

आपस्तम्बमिति स्यात्तं तीर्थं त्रैलोक्यविभ्रुतम् ।

स्मरणादप्यशेषाद्यसंघविन्धंसनक्षमम् ॥ १ ॥

आपस्तम्ब्यो महाप्राज्ञो मुनिरासीन्महायशाः ।
 तस्य भार्याऽक्षसत्रेति पतिधर्मपरायणा ॥ २ ॥
 तस्य पुत्रो महाप्राज्ञः कर्किनामाऽथ तत्त्ववित् ।
 तस्याऽऽश्रममनुप्राप्तो ह्यगस्त्यो मुनिसत्तमः ॥ ३ ॥
 तमगस्त्यं पूजयित्वा आपस्तम्ब्यो मुनीश्वरः ।
 शिष्यैरनुगतो धीमास्तं प्रष्टुमुपवक्रमे ॥ ४ ॥

आपस्तम्ब उवाच ।

त्रयाणां को नु पूज्यः स्याद्देवानां मुनिसत्तम ।
 भुक्तिर्मुक्तिश्च कस्माद्वा स्यादनादिश्च को भवेत् ॥ ५ ॥
 अनन्तश्चापि को विप्र देवानामपि दैवतम् ।
 यज्ञैः क इज्यते देवः को वेदेष्वनुगीयते ॥
 एतं मे संशयं छेत्तुं घदागस्त्य महामुने ॥ ६ ॥

अगस्त्य उवाच ।

धर्मार्थकाममोक्षाणां प्रमाणं शब्द उच्यते ।
 तत्रापि वैदिकः शब्दः प्रमाणं परमं मतः ॥ ७ ॥
 वेदेन गीयते यस्तु पुरः स परात्परः ।
 मृतोऽपरः स विज्ञेयो ह्यमृतः पर उच्यते ॥ ८ ॥
 योऽमृतः स परो ज्ञेयो ह्यपरो मूर्त उच्यते ।
 गुणाभिख्यातिभेदेन मूर्तोऽसौ त्रिविधो भवेत् ॥ ९ ॥
 ब्रह्मा विष्णुः शिवश्चेति एक एव त्रिविधोच्यते ।
 त्रयाणामपि देवानां वेद्यमेकं परं हि तत् ॥ १० ॥

एकस्य बहुधा व्यातिगुणकर्मविभेदत ।
 लोकानामुपकारार्थमाकृतित्रितय भवेत् ॥ ११ ॥
 यस्तत्त्वं वेत्ति परम स च विद्वान्न चेत ।
 तत्र यो भेदमाचष्टे लिङ्गभेदा स उच्यते ॥ १२ ॥
 प्रायश्चित्त न तस्यास्ति यश्चैषा ग्राहरेद्विदम् ।
 त्रयाणामपि देवाना मूर्तिभेद पृथक्पृथक् ॥ १३ ॥
 वेदा प्रमाण सर्वत्र साकारेषु पृथक्पृथक् ।
 निराकार च यत्प्रेक तत्तेभ्य परम मतम् ॥ १४ ॥

आपस्तम्ब उवाच ।

नानेन निर्णय कश्चिन्मयाऽत्र विदितो भवेत् ।
 तत्राप्यत्र रहस्य यत्तद्विमृश्याऽऽशु कीर्त्यताम् ॥
 नि सशय निर्विकल्प भाजन सर्वसपदाम् ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतदाकर्ण्य भगवानगस्त्यो वाक्यमप्रवात् ॥ १६ ॥

अगस्त्य उवाच ।

यद्यप्येषा न भेदोऽस्ति देवाना तु परस्परम् ।
 तथाऽपि सर्वसिद्धि स्याच्छिवादेव सुखात्मन ॥ १७ ॥
 प्रपञ्चस्य निमित्त यत्तज्ज्योतिश्च पर शिव ।
 तमेव साधय हर भक्त्या परमया मुने ॥
 गौतम्या सकलार्थाधिसहर्ता दण्डके चने ॥ १८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा मुनेर्वाक्य परा प्रीतिमुपागत ।
 भुक्तिदो मुक्तिद पुष्टा साकारोऽथ निराकृति ॥ १९ ॥

सृष्ट्याकारस्ततः शक्तः पालनाकार एव च ।
दाता च हन्ति सर्वं यो यस्मादेतत्समाप्यते ॥ २० ॥

अगस्त्य उवाच ।

ब्रह्माकृतिः कर्तृरूपा वैष्णवी पालनी तथा ।
रुद्राकृतिर्निहन्त्री सा सर्ववेदेषु पठ्यते ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

आपस्तम्बस्तदा गङ्गां गत्वा स्नात्वा यतव्रतः ।
तुष्टाव शंकरं देवं स्तोत्रेणानेन नारद ॥ २२ ॥

आपस्तम्ब उवाच ।

काष्ठेषु वह्निः कुसुमेषु गन्धो,
बीजेषु वृक्षादि दृपत्सु हेम ।
भूतेषु सर्वेषु तथाऽस्ति यो वै,
तं सोमनाथं शरणं व्रजामि ॥ २३ ॥
यो लीलया विश्वमिदं चकार,
धाता विधाता भुवनत्रयस्य ।
यो विश्वरूपः सदसत्परो यः,
सौमेश्वरं तं शरणं व्रजामि ॥ २४ ॥
यं स्मृत्य दारिद्र्यमहाभिशाप-
रोगादिभिर्न स्पृश्यते शरीरी ।
यमाश्रिताश्चेप्सितमाप्नुवन्ति,
सौमेश्वरं तं शरणं व्रजामि ॥ २५ ॥
येन प्रयाधर्ममवैक्ष्य पूर्वं,
ब्रह्मादयस्तत्र समीहिताश्च ।

एवं द्विधा येन कृतं शरीरं,
 सोमेश्वरं तं शरणं व्रजामि ॥ २६ ॥
 यस्मै नमो गच्छति मन्त्रपूतं,
 हुतं हविर्या च कृता च पूजा ।
 दत्तं हविर्येन सुरा भजन्ते,
 सोमेश्वरं तं शरणं व्रजामि ॥ २७ ॥
 यस्मात्परं नान्यदस्ति प्रशस्तं,
 यस्मात्परं नैव सुसूक्ष्ममन्यत् ।
 यस्मात्परं नो महतां महद्य,
 सोमेश्वरं तं शरणं व्रजामि ॥ २८ ॥
 यस्याऽऽज्ञया विश्वमिदं विचित्र-
 मचिन्त्यरूपं विविध महच्च ।
 एकत्रियं यद्वदनुप्रयाति,
 सोमेश्वरं तं शरणं व्रजामि ॥ २९ ॥
 यस्मिन्विभूतिः सकलाधिपत्यं,
 कर्तृत्यदातृन्वमहत्त्वमेव ।
 शीतिर्यशः सौख्यमनादिधर्मः,
 सोमेश्वरं तं शरणं व्रजामि ॥ ३० ॥
 नित्यं शरण्यः सकलस्य पूज्यो,
 नित्यं प्रियो यः शरणागतस्य ।
 नित्यं शिवो यः सकलस्य रूपं,
 सोमेश्वरं तं शरणं व्रजामि ॥ ३१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रसन्नो भगवानाह नारद तं-

मुनि(न्वरं वृण्वति चाऽऽह त)म् ।

आत्मार्यं च परार्थं च आपस्तम्बोऽब्रवीच्छिवम् ॥ ३२ ॥

सर्वान्कामान्पुन्युस्ते ये स्नात्वा देवमीश्वरम् ।

पश्येयुर्जगतामीशमस्त्वित्याह शिवो मुनिम् ॥ ३३ ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्थमापस्तम्बमुदाहृतम् ।

अनाद्यविद्यातिमिरव्रातनिर्मूलनक्षमम् ॥ ३४ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये दक्षिणकूलस्थे

पस्तम्बसोमेश्वरतीर्थवर्णनं नाम त्रिंशद्दधिकशत

तमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

गौतमीमाहात्म्य एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

—

अथैकत्रिंशद्दधिकशततमोऽध्यायः ।

यमतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

यमतीर्थमिति ख्यातं पितॄणां प्रीतिवर्धनम् ।

अशेषपापशमनं तत्र वृत्तमिदं शृणु ॥ १ ॥

तत्राऽऽख्यानमिदं त्वासीदितिहासं पुरातनम् ।

सरमेति प्रसिद्धाऽस्त नाम्ना देवशुनी मुने ॥ २ ॥

तस्या पुत्रौ महाश्रेष्ठौ श्वानौ नित्य जनाननु ।
 गामिनौ पवनाहारी चतुरक्षौ यमप्रियौ ॥ ३ ॥
 गा रक्षति स्म देवाना यक्षार्थं कल्पितान्पशून् ।
 रक्षन्तीमनुजग्मुस्ते राक्षसा दैत्यदानवा ॥ ४ ॥
 रक्षन्तीं ता महाप्राजा श्वानयोर्मातर शुनीम् ।
 प्रलोभयित्वा विविधैर्वाक्यैर्दानैश्च यत्नत ५ ॥
 हता गा राक्षसै पापै पश्वर्ये कल्पिता शुभा ।
 तत आगत्य सा देवानिदमाह क्रमाच्छुनी ॥ ६ ॥

सरमोवाच ।

मा ऋग्वा राक्षसै पाशैस्ताडयित्वा प्रहारकै ।
 नाता गा यज्ञसिद्धयर्थं कल्पिता पशव सुरा ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तस्या चाच निशम्याऽऽशु सुरान्प्राह बृहस्पति ॥ ८ ॥

बृहस्पतिरुवाच ।

इय विवृतरूपाऽऽस्ते अस्या पाप च लक्षये ।
 अस्या मतेन ता गावो नीता नान्येन हेतुना ॥
 पापेय सुकृतापेति लक्ष्यते देहचेष्टितै ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्गुरोर्वचनाच्छ्रुत् पदा ता प्राहरच्छुनाम् ।
 पदायातात्तदा तस्या मुखात्क्षीरं प्रसुस्रुवे ॥ १० ॥
 पुन प्राह शर्वामर्ता क्षीर पीत त्वया शुनि ।
 राक्षसैश्च तदा दत्त तस्मान्नीतास्तु गा मम ॥ ११ ॥

सरमोवाच ।

नापराधोऽस्ति मे नाथ न चान्यस्यापि कस्यचित् ।
नापराधो न चोपेक्षा ममास्ति त्रिदशेश्वर ॥
तस्माद्दुष्टोऽसि किं नाथ रिपवो चलिनस्तु ते ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततो ध्यात्वा देवगुरुर्ज्ञात्वा तस्या विचेष्टितम् ।
सत्यं शक्र त्वियं दुष्टा रिपूणां पक्षकारिणी ॥ १३ ॥
ततः शशाप तां शक्रः पापिष्टे त्वं शुनी भव ।
मर्त्यलोके पापभूता अज्ञानात्पापकारिणी ॥ १४ ॥
तदेन्द्रस्य तु शापेन मानुषे सा व्यजायत ।
यथा शप्ता मघचता पापात्सा ह्यतिभीषणा ॥ १५ ॥
गाधो या राक्षसैर्नीतास्तासामानयनाय च ।
यत्नं कुर्वन्सुरपतिर्विष्णवे तन्न्यवेदयत् ॥ १६ ॥
विष्णुर्दैत्यांश्च दनुजान्गोहर्तृंश्चैव राक्षसान् ।
हन्तुं प्रयत्नमकरोज्जगृहे च महद्दनुः ॥ १७ ॥
शाङ्गं यद्भोकविष्यातं दैत्यनाशनमेव च ।
जितारिः पूजितो देवैः स्वयं स्थित्वा जनार्दन ॥ १८ ॥
यत्र वै दण्डकारण्ये शाङ्गं पाणिर्जगत्प्रभुः ।
तत्रस्थान्दैत्यदनुजाप्राक्षसांश्च बलीयसः ॥ १९ ॥
पुनर्जप्ते स वै विष्णुर्गां यैर्नीताश्च राक्षसैः ।
तत्र वै दण्डकारण्ये शाङ्गं पाणिरिति श्रुतः ॥ २० ॥

युध्यमानस्ततो विष्णुर्दितिर्जा राक्षसैः सह ।
 ते जग्मुर्दक्षिणामाशा विष्णोस्त्रासान्महामुने ॥ २१ ॥
 अन्वगच्छत्ततो विष्णुस्तानेव परमेश्वरः ।
 गरुन्मता तानवाप्य शार्ङ्गमुक्तैर्मनोजयैः ॥ २२ ॥
 वाणैस्तान्व्याहनद्विष्णुर्गङ्गाया उत्तरे तटे ।
 देवारयः क्षयं नीता विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ २३ ॥
 शार्ङ्गमुक्तैर्महावेगैः सुस्रनैश्च सुमन्त्रिनैः ।
 क्षयं प्राप्ता विष्णुवाणैस्ततस्ते देवशत्रवः ॥ २४ ॥
 गावो लब्धा यत्र देवैर्याणतीर्थं तदुच्यते ।
 वैष्णवं लोकविदिनं गोतीर्थं चेति विश्रुतम् ॥ २५ ॥
 पश्वर्थे कल्पिता गावो गङ्गाया दक्षिणे तटे ।
 प्रदुतास्ते सुराः सर्वे गङ्गायां संन्यवेशयन् ॥ २६ ॥
 तन्मध्ये कारयामासुर्द्वीपं चैवाऽऽश्रयं गवाम् ।
 तैर्गोभिस्तत्र गङ्गायां सुरयज्ञो व्यजायत ॥ २७ ॥
 यज्ञतीर्थं तु तन्प्रोक्तं गोद्वीपं गाङ्गमध्यतः ।
 देवानां यजनं तच्च सर्वकामप्रदं शुभम् ॥ २८ ॥
 स्वयं मूर्तिमती भून्वा गङ्गाशक्तिर्महाद्युते ।
 असारापारसंसारसागरोत्तरणे तरिः ॥ २९ ॥
 विश्वेश्वरी योगमाया सद्भक्तकामयदापिनी ।
 गौरक्षं तु ततस्तीर्थं गङ्गाया दक्षिणे तटे ॥ ३० ॥
 तौ श्वानी सरमापुत्रौ चतुरक्षौ यमप्रियो ।
 मातुः शापं चापराधं सर्वं चापि सविस्तरम् ॥ ३१ ॥

निवेद्य तु यथान्यायं कार्यं चापि सुखप्रदम् ।
 विशापकरणं चापि पप्रच्छतुरुभौ यमम् ॥ ३२ ॥
 स ताम्भ्यां सहितः सौरिः पित्रे सूर्याय चाग्रवीत् ।
 श्रुत्वा सूर्यः सुतं प्राह गङ्गायां सुरसत्तम ॥ ३३ ॥
 लोकत्रयैकपावन्यां गीतम्यां दण्डके घने ।
 श्रद्धया परया घत्स सुम्नातः सुसमाहितः ॥ ३४ ॥
 ब्रह्माणं चैव विष्णुं च मामीशं च यथाक्रमम् ।
 स्तुहि त्वं सर्वभावेन भृत्यो प्रीतिमचाप्स्यतः ॥ ३५ ॥
 तत्पितुर्वचनं श्रुत्वा यमः प्रीतमनास्तदा ।
 तयोश्च प्रीतये प्रायाद्देवतर्पणयोर्यमः ॥ ३६ ॥
 गीतम्यामघहारिण्यां सुसमाहितमानसः ।
 तथैव तोषयामास गङ्गायां सुरसत्तमान् ॥ ३७ ॥
 श्वभ्यां च सहितः श्रीमान्दक्षिणाशापतिः प्रभुः ।
 ब्रह्माणं तोषयामास भानुं चै दक्षिणे तटे ॥ ३८ ॥
 ईशानमुत्तरे विष्णुं स्वयं धर्मः प्रतापवान् ।
 दत्तवन्तो घरं श्रेष्ठं सरमाया विशापकम् ॥
 घरानयाचत यद्दृष्ट्वा लोकानामुपकारकान् ॥ ३९ ॥

यम उवाच ।

एषु स्नानं तु ये कुर्युर्ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
 आत्माथं च पराथं च ते कामानाप्युयुः शुभान् ॥ ४० ॥
 याणतीर्थे तु ये स्नात्वा शार्ङ्गपाणिं स्मरन्ति चै ।
 तेभ्यो दारिद्र्यदुःखानि न भवेयुर्युगे युगे ॥ ४१ ॥

गोतीर्थे ब्रह्मतीर्थे वा यस्तु स्नात्वा यत्रतः ।

ब्रह्माणं तं नमस्याथ द्वोपस्यापि प्रदक्षिणम् ॥ ४२ ॥

यः कुर्यात्तेन पृथिवी सतर्द्धापा वसुंधरा ।

प्रदक्षिणीकृता तत्र किञ्चिद्दत्त्वा वसु द्विजम् ॥ ४३ ॥

तद् वयजनं प्राप्य किञ्चिद्दधुत्वा हुतादाने ।

अश्वमेधादियज्ञाना फलं प्राप्नोति पुष्कलम् ॥ ४४ ॥

यः सङ्घत्तत्र पठति गायत्री वेदमातरम् ।

अधातास्नेन वेदा वै निष्कामो मुक्तिमाजतम् ॥ ४५ ॥

स्नात्वा तु दक्षिणे कृले शक्तिं देवीं तु भक्तिः ।

पूजयिन्वा यथान्यार्यं सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ४६ ॥

ब्रह्मविष्णुमहेशाना शक्तिर्माता त्रयीमयी ।

सर्वान्कामानवाप्नोति(स्नात्वाऽत्र-

पूजयेद्यस्ता) पुत्रवान्धनवान्भवेत् ॥ ४७ ॥

आदित्यं भक्तो यस्तु दक्षिणे नियतो नरः ।

स्नात्वा पश्येत तेनेष्टा यन्ना विधिदक्षिणाः ॥ ४८ ॥

कृले यश्चोत्तरे चैव गङ्गाया दैत्यसूदनम् ।

स्नात्वा पश्येत तं नत्वा तस्य विष्णोः परं पदम् ॥ ४९ ॥

यमेश्वरं ततो यस्तु यमतीर्थे तु पूजितम् ।

स्नातः पश्यति युक्तात्मा स करोत्यचिरेण हि ॥ ५० ॥

पितृणामक्षयं पुण्यं फलदं कीर्तिवर्धनम् ।

तत्र स्नानेन दानेन जपेन स्तवनेन च ॥

अपि दुष्कृतकर्माणः पितरो मोक्षमाप्नुयुः ॥ ५१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्याद्यष्ट सहस्राणि तीर्थानि त्रीणि नारद ।

तेषु स्नान च दात च सर्वमक्षयपुण्यदम् ॥ ५२ ॥

एतेषा स्मरण पुण्यं नानाजन्माद्यनाशनम् ।

श्रवणात्पितृभि सार्धं पठनात्स्वकुलै सह ॥ ५३ ॥

तेषामप्यतिपापानि नाशं यान्ति ममाऽऽज्ञया ।

तत्र स्नानादि य कृत्वा किञ्चिद्दत्त्वा यतात्मवान् ॥ ५४ ॥

पितृणा विण्डदानादि कृत्वा नत्वा सुरानिमान् ।

धनं धान्य यशो धीर्यमायुरारोग्यसपदः ॥ ५५ ॥

पुरान्पौत्रान्प्रिया भार्या लब्धा चान्यन्मर्नापितम् ।

अधियुक्त प्रीतमना बन्धुभिश्चातिमानितः ॥ ५६ ॥

नरकस्थानपि पितृ स्तारयित्वा कुलानि च ।

पावयित्वा प्रियैर्युक्तौ ह्यन्ते विष्णुं शिवं स्मरेत् ॥

ततो मुक्तिपदं गच्छेद्दुदेवाना घचन यथा ॥ ५७ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो तीर्थमाहात्म्ये धान्यतीर्थशार्ङ्ग-

पाणीयगौद्धीपदेवयजनब्रह्मतीर्थशक्तियमादित्यसुपर्णदैत्यसूदन-

यमेश्वरपितृतीर्थदित्रयधिकाष्टसहस्रतीर्थवर्णनं नामैक-

त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

गौतमोमाहात्म्ये द्विपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

अथ द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

यक्षिणीसंगममाहात्म्यकथनम्

ब्रह्मोवाच ।

यक्षिणीसंगमं नाम तीर्थं सर्वफलप्रदम् ।

तत्र स्नानेन दानेन सर्वाङ्कामानवाप्नुयात् ॥ १ ॥

यत्र यक्षेश्वरो देवो दर्शनाद्भुक्तिमुक्तिदः ।

तत्र च स्नानमात्रेण सत्रयागफलं लभेत् ॥ २ ॥

विश्वावसोः स्वसा नाम्ना पिप्पला गुरुदासिनी ।

ऋषीणां सत्रमगमर्त्नातमीर्त्नारवर्तिनाम् ॥ ३ ॥

दृष्ट्वा तत्र ऋषीन्क्षामान्सा जहासातिगर्विता ।

या गत्वाऽऽश्रावय वाँपडस्तु श्रौषदिति स्थिरम् ॥ ४ ॥

विम्बरेण द्रुवती तां तै शेषुः स्नायिणी भव ।

तनो नश्रभवत्तत्र यक्षिणीति सुविश्रुता ॥ ५ ॥

तनो विश्वावसुः पूज्य ऋषोन्देवं त्रिलोचनम् ।

संगम्य चैव गाँतम्या तां विशापामथाकरोत् ॥ ६ ॥

ततः प्रभृति तत्तोर्यं यक्षिणीसंगमं म्भुनम् ।

तत्र स्नानादिदानेन सर्वाङ्कामानवाप्नुयात् ॥ ७ ॥

विश्वावसोः प्रसन्नोऽभूद्यत्र शंभुः शिवान्वितः ।

शैवं तन्परमं तीर्थं दुर्गार्थार्थं च विश्रुतम् ॥ ८ ॥

सर्वपार्ष्णीघहरणं सर्वदुर्गतिनाशनम् ।

सर्वेषां तीर्थमुत्थानां तद्धि सारं महामुने ॥

तीर्थं मुनिवरैः श्रुतं सर्वसिद्धिप्रदं नृणाम् ॥ ९ ॥

इति धीमहापुराणे भादिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये यक्षिणीसंगमदुर्गादि-
तीर्थवर्णनं नाम द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ ६३२ ॥

गौतमीमाहात्म्ये त्रिपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

अथ त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

शुक्लतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

शुक्लतीर्थमिति ख्यातं सर्वसिद्धिकरं नृणाम् ।

यस्य स्मरणमात्रेण सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ १ ॥

भरद्वाज इति ख्यातो मुनिः परमधार्मिकः ।

तस्य पैठीनसी नाम भार्या सुकुलभूषणा ॥ २ ॥

गौतमीतीरमध्यास्ते पतिव्रतपरायणा ।

अग्नीपोर्मायमैन्द्राग्नं पुरोडाशमकल्पयत् ॥ ३ ॥

पुरोडाशे श्रव्यमाने धूमात्कश्चिदजायत ।

पुरोडाशं भक्षयित्वा लोकश्रितयभीषणः ॥ ४ ॥

यज्ञं मे हात्र को हंसि कोपात्त्वमिति तं मुनिः ।

प्रोवाच सत्वरं प्रुद्धो भरद्वाजो द्विजोत्तमः ॥ ५ ॥

तदृषेर्वचनं ध्रुत्वा राक्षसः प्रत्युवाच तम् ॥

राक्षस उवाच ।

दृश्यन् इति विख्यातं भरद्वाज निबोध माम् ।

संध्यासुतीऽहं ज्येष्ठश्च पुनः प्राचीनवर्हिषः ॥ ६ ॥

ब्रह्मणा मे धरो दत्तो यज्ञान्वाद यथासुखम् ।
 ममानुजः कलिश्चापि बलवानतिभीषणः ॥ ७ ॥
 अहं कृष्णः पिता कृष्णो माता कृष्णा तथाऽनुजः ।
 अहं मखं हनिष्यामि यूपं छेदुमि कृतान्तकः ॥ ८ ॥

भरद्वाज उवाच ।

रक्ष्यतां मे त्वया यज्ञं प्रियो धर्मः सनातनः ।
 जाने त्वां यज्ञहन्तारं सद्द्विजं रक्ष मे क्रतुम् ॥ ९ ॥
 यज्ञघ्न उवाच ।

भरद्वाज निबोधेदं वाक्यं मम समासत ।
 ब्रह्मणाऽहं पुरा शप्तो देवदानवसंनिधौ ॥ १० ॥
 ततः प्रसादितो देवो मया लोकपितामहः ।
 अमृतै प्रोक्षयिष्यन्ति यदा त्वां मुनिसत्तमाः ॥ ११ ॥
 तदा विशापो भविता ह्य्यघ्न त्वं न चान्यथा ।
 एवं करिष्यसि यदा ततः सर्वं भविष्यति ॥
 यद्यदाकाङ्क्षितं ब्रह्मन्तैतन्मिथ्या कदाचन ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

भरद्वाजः पुनः प्राह सखा मेऽसि महामते ।
 मखसंरक्षणं येन स्यान्मे घद करोमि तद् ॥ १३ ॥
 संभूय देवा दैतेया ममन्युः क्षीरसागरम् ।
 बलमन्तामृतं कष्टात्तदस्मत्सुलभं कथम् ॥ १४ ॥
 प्रीत्या यदि प्रसन्नोऽसि सुलभं यद्वदस्व तद् ।
 तदृपेर्यचनं श्रुत्वा रक्षः प्राह तदा मुदा ॥ १५ ॥

रक्ष उवाच ।

अमृतं गौतमीवारि अमृतं स्वर्णमुच्यते ।

अमृतं गोभयं चाऽऽज्यममृतं सोम एव च ॥ १६ ॥

एतैर्मांमभिपिञ्चस्व अथ वीतैस्तथा त्रिभिः ।

गङ्गाया धारिणाऽऽज्येन हिरण्येन तथैव च ॥

सर्वेभ्योऽप्यधिकं दिव्यममृतं गौतमीजलम् ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतदाकर्ण्य स ऋषिः परं संतोषमागतः ।

पाणावादाय गङ्गायाः सलिलामृतमादरात् ॥ १८ ॥

तेनाकरोद्वर्षा रक्षो ह्यभिपिक्तं तदा मखे ।

पुनश्च यूषे च पशावृत्तिक्षु मखमण्डले ॥ १९ ॥

सर्वमेवाभवच्छुक्लमभिपेकान्महात्मनः ।

तद्रक्षोऽपि तदा शुक्लो भूत्वोत्पन्नो महाबलः ॥ २० ॥

यः पुरा कृष्णरूपोऽभूत्स तु शुक्लोऽभवत्क्षणात् ।

यज्ञं सर्वं समाप्याथ भरद्वाजः प्रतापवान् ॥ २१ ॥

ऋत्विजोऽपि विसृज्याथ यूषं गङ्गोदकेऽक्षिपत् ।

गङ्गामध्ये तद्धि यूषमयाप्यास्ते महामते ॥ २२ ॥

अभिपिक्तं चामृतेन अभिज्ञानं तु तन्महत् ।

तत्र तीर्थं पुना रक्षो भरद्वाजमुवाच ह ॥ २३ ॥

रक्ष उवाच ।

अहं यामि भरद्वाज वृतः शुक्रस्त्वया पुनः ।

तस्मात्तवात्र तीर्थं ये स्नानदानादिपूजनम् ॥ २४ ॥

कुयुंस्तेषामभीष्टानि मधेयुर्यत्फलं मखे ।

स्मरणादपि पापानि नाश यान्तु सदा मुने ॥ २५ ॥

ततः प्रभृति तर्त्तीर्थं शुक्लतीर्थमिति स्मृतम् ।

गौतम्यां दण्डकारण्ये स्वर्गद्वारमपावृतम् ॥ २६ ॥

उभयोस्तीरयोः सम सहस्राण्यपराणि च ।

तीर्थानां मुनिशार्दूल सर्वसिद्धिप्रदायिनाम् ॥ २७ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्याहो तीर्थमाहात्म्ये शुक्लतीर्थाद्युभय-
तीरस्थसप्तसहस्रतीर्थवर्णनं नाम त्रयस्त्रिंशदधिक-
शततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

गौतमीमाहात्म्ये चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

अथ चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

चक्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

चक्रतीर्थमिति स्यात् स्मरणान्पापनाशनम् ।

तस्य प्रभावं वक्ष्यामि शृणु यत्नेन नारद ॥ १ ॥

ऋषयः सप्त विख्याता वसिष्ठप्रमुखा मुने ।

गौतम्यास्तीरमाश्रित्य सत्रयज्ञमुपासते ॥ २ ॥

तत्र विद्म उपक्रान्तं रक्षोभिरतिमोक्षणे ।

मानस्येत्याद्य मुनयो रक्षकृत्यं न्यवेदयन् ॥ ३ ॥

तदाऽहं प्रमदारूपं माययाऽऽसृज्य नारद ।
 यस्याश्च दर्शनादेव नाशं यान्त्यथ राक्षसाः ॥ ४ ॥
 एवमुक्त्वा तु तां प्रादामृषिभ्यः प्रमदां मुने ।
 महान्पादृषयो मायामादाय पुनरागमन् ॥ ५ ॥
 अजैका या समाख्याता कृष्णलोहितरूपिणी ।
 मुक्तकेशीत्यभिधया साऽऽस्तेऽद्यापि स्वरूपिणी ॥ ६ ॥
 लोकत्रितयसमोहदायिनी कामरूपिणी ।
 तद्बलात्स्वस्थमनस सर्वे च मुनिपुंगवाः ॥ ७ ॥
 गौतमी सरितां श्रेष्ठां पुनर्यज्ञाय दीक्षिताः ।
 पुनस्तन्मघनाशाय राक्षसाः समुपागमन् ॥ ८ ॥
 यज्ञवाटान्तिके मायां दृष्ट्वा राक्षसपुंगवाः ।
 ततो नृत्यन्ति गायन्ति हसन्ति च रदन्ति च ॥ ९ ॥
 माहेश्वरी महामाया प्रभावेणातिदर्पिता ।
 तेषां मध्ये दैत्यपतिः शम्भरो नाम पीर्यवान् ॥ १० ॥
 मायारूपां तु प्रमदां भक्षयामास नारद ।
 तदद्भुतमतीवाऽऽसीत्तन्मायायलदर्शिनाम् ॥ ११ ॥
 मरुते विध्वंस्यमाने तु ते विष्णुं शरणं ययुः ।
 प्रादाद्विष्णुश्चक्रमघो मुनीनां रक्षणाय तु ॥ १२ ॥
 चक्रं तद्राक्षसानाजौ दैत्याश्च दनुजांस्तथा ।
 चिच्छेद तद्गयादेव मृता राक्षसपुंगवाः ॥ १३ ॥
 ऋषिभिस्तन्महासत्रं संपूर्णमभवत्तदा ।
 विष्णोः प्रक्षालितं चक्रं गङ्गाम्भोभिः सुदर्शनम् ॥ १४ ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्थं चक्रतीर्थमुदाहृतम् ।

तत्र स्नानेन दानेन सत्रयागफलं लभेत् ॥ १५ ॥

तत्र पञ्च शतान्यासंस्नीर्याना पापहारिणाम् ।

तेषु स्नानं तथा दानं प्रत्येकं मुक्तिदायकम् ॥ १६ ॥

ति श्रीमहापुराणे आदित्याहो तीर्थमाहात्म्ये चक्रतीर्थादिपञ्च-
शततीर्थवर्णनं नाम चतुस्त्रिंशदधिकशतत-

मोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

गीतमीमाहान्त्ये पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

अथ पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

वाणीसंगमतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

वाणीसंगममाख्यातं यत्र वागीश्वरो हरः ।

तत्तीर्थं सर्वपापानां मोचनं सर्वकामदम् ॥ १ ॥

तत्र स्नानेन दानेन ब्रह्महत्यादिनाशनम् ।

ब्रह्मविष्णोश्च संवादे महत्त्वे च परस्परम् ॥ २ ॥

तयोर्मध्ये महादेवो उद्योतिर्मूर्तिरभूत्किल ।

तत्रैव वागुवाचेद् देवी पुत्र तयोः शुभा ॥ ३ ॥

अहमस्मि महांस्तत्र अहमस्मोति वै मिथः ।

देवी वाक्तापुमौ प्राह यस्त्वस्यान्तं तु पश्यति ॥ ४ ॥

स तु ज्येष्ठो भवेत्तस्मात्तमा वादं कर्तुमर्हथः ।

तद्वाक्याद्विष्णुरगमदधोऽहं सौध्वमेव च ॥ ५ ॥

ततो विष्णुः शीघ्रमेत्य ज्योतिःपार्श्वं उपाविशत् ।
 अप्राप्यान्तमहं प्रायां दूराद्दूरतरं मुने ॥ ६ ॥
 ततः श्रान्तो निवृत्तोऽहं द्रष्टुर्माशं तु तं प्रभुम् ।
 तदैवं मम धीरासीद्द्रष्टुश्श्रान्तो मया भृशम् ॥ ७ ॥
 अस्य देवस्य तद्विष्णोर्मम ज्यैष्ठ्यं स्फुटं भवेत् ।
 पुनश्चापि मम त्वेवं मतिरासीन्महामते ॥ ८ ॥
 सत्यैर्वक्त्रैः कथं वक्ष्ये पीडितोऽप्यनृतं वचः ।
 नानाविधेषु पापेषु नानृतात्पातकं परम् ॥ ९ ॥
 सत्यैर्वक्त्रैरसत्यां वा वाचं वक्ष्ये कथं त्विति ।
 ततोऽहं पञ्चमं वक्त्रं गर्दभाकृतिभीषणम् ॥ १० ॥
 कृत्वा तेनानृतं वक्ष्ये इति ध्यात्वा चिरं तदा ।
 अग्रवं तं हरिं तत्र आसीनं जगतां प्रभुम् ॥ ११ ॥
 अस्य चान्तो मया द्रष्टुस्तेन ज्यैष्ठ्यं जनार्दन ।
 ममेति घदतः पार्श्वे उर्ध्वो तौ हरिशंकरौ ॥ १२ ॥
 एकरूपत्वमापन्नौ सूर्याचन्द्रमसाविव ।
 तौ दृष्ट्वा विस्मितो भीतश्चास्तव्यं ताद्युभाषयि ॥
 ततः क्रुद्धौ जगन्नाथौ वाचं तामिदमूचतुः ॥ १३ ॥

हरिहराबूचतुः ।

दुष्टे त्वं निम्नगा भूया नानृतादस्ति पातकम् ॥ १४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः सा विह्वला भूत्वा नदीभाषमुपागता ।

तद्द्रष्ट्वा विस्मितो भीतस्तामग्रवमहं तदा ॥ १५ ॥

यस्मादसत्यमुक्त्वाऽसि ब्रह्मवाचि स्थिता सती ।
 तस्माद्दृश्या त्वं भूयाः पापरूपाऽस्यसंशयम् ॥ १६ ॥
 एतच्छाप विदित्वा तु तौ देवौ प्रणता तदा ।
 विशापत्वं प्रार्थयन्ती तुष्टाव च पुनः पुनः ॥ १७ ॥
 तनस्तुष्टौ देवदेवौ प्रार्थितौ त्रिदशार्चिनौ ।
 प्रीन्या हरिहरावेवं वाचं धावमयोचतुः ॥ १८ ॥

हरिहरावूचतुः ।

गङ्गाया संगता भद्रे यदा त्वं लोकपावनी ।
 तदा पुनर्वपुस्ते स्यात्पवित्रं हि सुरोमने ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तपेत्युक्त्वा साऽपि देवी गङ्गाया संगताऽभवत् ।
 भागीरथी गौतमी च ततश्चापि स्वकं वपु ॥ २० ॥
 देवी सा व्यगमद्ब्रह्मन्देवानामपि दुर्लभम् ।
 गौतम्यां सैव विख्याता नाम्ना धार्णीति पुण्यदा ॥ २१ ॥
 भागीरथ्यां सैव देवी सरस्वत्यभिर्धायते ।
 उभयत्रापि विख्यातः संगमो लोकपूजितः ॥ २२ ॥
 सरस्वतीसंगमश्च धार्णीसंगम एव च ।
 गौतम्या संगता देवी धार्णी धावा सरस्वती ॥ २३ ॥
 सर्वत्र पूजितं तीर्थं तत्र धावा शिवं प्रभुम् ।
 देवेश्वरं पूजयित्वा विशापमगमद्यतः ॥ २४ ॥

ब्रह्मा विधूय घाग्दौष्ट्यं स्वं च धामागमत्पुनः ।

तस्मात्तत्र शुचिर्भूत्वा स्नात्वा तत्र च संगमे ॥ २५ ॥

घार्गाश्वरं ततो दृष्ट्वा तावता मुक्तिमाप्नुयात् ।

दानहोमादिकं किञ्चिदुपवासादिकां क्रियाम् ॥ २६ ॥

य कुर्यात्संगमे पुण्ये संसारे न भवेत्पुनः ।

एकोनविंशतिशतं तीर्थानां तीरयोर्द्वयोः ॥

नानाजन्मार्जिताशेषपापक्षयविधायिनाम् ॥ २७ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये घाणीसंगमवा

श्वराद्युभयतटस्थैकोनविंशतिशततीर्थवर्णनं नाम षड्त्रिं

शदधिकशततमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

गौतमीमाहात्म्ये षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

अथ षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

विष्णुतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

विष्णुतीर्थमिति ख्यातं तत्र वृत्तमिदं शृणु ।

मौद्गल्य इति विख्यातो मुद्गलस्य सुतो ऋषिः ॥ १ ॥

तस्य भार्या तु जायला नाम्ना ख्याता सुपुत्रिणे ।

पिता वरपिस्तथा वृद्धो मुद्गलो लोकविधुतः ॥ २ ॥

तस्य भार्या तथा स्याता नाम्ना भागीरथो शुभा ।
 स मौद्गल्यः प्रातरेव गङ्गां स्नाति यतव्रतः ॥ ३ ॥
 निन्यमेव न्विदं कर्म तस्याऽऽसीन्मुनिसत्तम ।
 गङ्गातीरे कुशैर्मृद्भिः शमीपुष्पैरुर्निशम् ॥ ४ ॥
 गुरुदिनेन मार्गेण स्वमानससरोरुहे ।
 आवाहनं निन्यमेव विष्णोश्चक्रे स मौद्गलिः ॥ ५ ॥
 तेनाऽऽहृतस्त्वरत्नेति लक्ष्मीमर्ता जगत्पतिः ।
 चैततेयमथाऽऽरुह्य शङ्खचक्रगदाधरः ॥ ६ ॥
 पूजितस्तेन ऋषिणा स मौद्गल्येन यत्नतः ।
 प्रभूने च कथाश्चित्रा मौद्गल्याय जगत्प्रभुः ॥ ७ ॥
 ततोऽपराहणसमये विष्णुः प्राह स मौद्गलिम् ।
 याहि घत्स स्वभवनं श्रान्तोऽसीति पुनः पुनः ॥ ८ ॥
 एवमुक्तः स देवेन विष्णुना याति स द्विजः ।
 जगत्प्रभुस्ततो याति देवैर्युक्तः स्वमन्दिरम् ॥ ९ ॥
 मौद्गल्योऽपि तथाऽभ्येत्य किञ्चिदादाय निन्यशः ।
 स्वमेव भवनं विद्वान्भार्यायै स्वार्जितं धनम् ॥ १० ॥
 ददाति स महाविष्णुचरणाञ्जपरायणः ।
 मौद्गल्यस्य प्रिया साऽपि पतिव्रतपरायणा ॥ ११ ॥
 शाकं मूलं फलं चाऽपि भर्त्राऽऽर्नातं तु यत्नतः ।
 सुसंस्कृत्याप्यतिथीनां बालानां मर्तुरेव च ॥ १२ ॥
 दद्यात् तु भोजनं तेभ्यः पश्चाद्भुङ्क्ते यतव्रता ।
 भुङ्क्थत्स्वथ सर्वेषु रात्रौ नित्यं स मौद्गलिः ॥ १३ ॥

विष्णो ध्रुताः कथाश्चित्रास्तेभ्यो घक्त्यथ हर्षितः ।

एवं बहुतिथे काले व्यतीते चातिचिस्मिता ॥

मौद्गल्यस्य रहो भार्या भर्तारं वाक्यमब्रवीत् ॥ १४ ॥

जाबलोवाच ।

यदि ते विष्णुरभ्येति समीपं त्रिदशार्चितः ।

तथाऽपि कष्टमस्माकं कस्मादिति जगत्प्रभुम् ॥ १५ ॥

तत्पृच्छ त्वं महाप्राज्ञ यदाऽहो विष्णुरेति च ।

यस्मिंश्च स्मृतमात्रे तु जराजन्मरुजो मृतिः ॥

नाशं यान्ति कुतो दृष्टे तस्मात्पृच्छ जगत्पतिम् ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तपेत्युक्त्वा प्रियावाक्यान्मौद्गल्यो नित्यघट्टरिम् ।

पूजयित्वा विनोतश्च पप्रच्छ स कृताञ्जलिः ॥ १७ ॥

मौद्गल्य उवाच ।

त्वयि स्मृते जगन्नाथ शोकदारिद्र्यदुष्टतम् ।

नाशं याति विपत्तिर्मे त्वयि दृष्टे कथं स्थिता ॥ १८ ॥

श्रीविष्णुरुवाच ।

खट्वं भुज्यते भूतैः सर्वैः सर्वत्र सर्वदा ।

न कोऽपि कस्यचित्कचित्करोत्यत्र हिताहिते ॥ १९ ॥

यादृशं चोप्यते यीजं फलं भवति तादृशम् ।

रसालः स्यान्न निग्यस्य रीजाज्जात्यपि कुत्रचित् ॥ २० ॥

न कृता गौतमीसेषा नार्चितौ हरिशंकरौ ।

न दत्तं यैश्च विप्रेभ्यस्ते कथं भाजनं श्रियः ॥ २१ ॥

त्वया न दत्तं किञ्चिच्च ब्राह्मणेभ्यो ममापि च ।
 यदीयते तदेवेह परस्मिञ्चोपतिष्ठति ॥ २२ ॥
 सृष्टिर्बार्भिः कुशैर्मन्त्रैः शुचिकर्म सदैव यत् ।
 करोति तस्मात्पूतात्मा शरीरस्य च शोषणात् ॥ २३ ॥
 बिना दानेन च कापि भोगावातिर्नृणा भवेत् ।
 सत्कर्माचरणाच्छुद्धो विरक्तः स्यात्ततो नरः ॥ २४ ॥
 तनोऽप्रतिहतज्ञानो जावन्मुक्तस्ततो भवेत् ।
 सर्वेषां सुलभा मुक्तिर्मद्वक्त्या चेह पूर्वतः ॥ २५ ॥
 भुक्तिर्दानादिना सर्वभूतदुःखनिर्हणात् ।
 अथवा लप्स्यसे मुक्तिं भक्त्या भुक्तिं न लप्स्यसे ॥ २६ ॥

मौद्गल्य उवाच ।

भक्त्या मुक्तिः कथं भूयाद्भुक्तेर्भुक्तिः सुदुर्लभा ।
 जाता चेदे हिनां मुक्तिः किमन्येन प्रयोजनम् ॥ २७ ॥
 भक्त्या मुक्तिः सर्वपूज्या तामिच्छेयं जगन्मय ॥ २८ ॥

विष्णुस्वाच ।

एतदेवान्तरं ब्रह्मन्दीयते मामनुस्मरन् ।
 ब्राह्मणायाथवाऽर्थिभ्यस्तदेवाप्तयतां व्रजेत् ॥ २९ ॥
 मामध्यात्वाऽथ यहद्यात्तत्तन्मात्रफलप्रदम् ।
 तन्पुनर्दत्तमेवेह न भोगायात्र कल्पते ॥ ३० ॥
 तन्माहे हि महाबुद्धे भोज्यं किञ्चिन्मम ध्रुवम् ।
 अथवा विप्रमुख्याय गौतमातीरमाश्रितः ॥ ३१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

मौद्गल्यः प्राह तं विष्णुं देयं मम न विद्यते ।
 नान्मर्त्तिकचन देहादि यत्तत्स्वयि समर्पितम् ॥ ३२ ॥
 ततो विष्णुर्गर्ह्यमन्नं प्राह शीघ्र जगत्पतिः ।
 इहाऽऽनयस्व कणिशं ममायं चार्पयिष्यति ॥ ३३ ॥
 ततो योग्यानयं भोगान्प्राप्स्यते मनसः प्रियान् ।
 आकर्ण्य स्वामिनाऽऽदिष्टं तथा वक्रे स पक्षिराट् ॥ ३४ ॥
 विष्णुहस्ते कणान्प्रादात्स मौद्गल्यो यतवत् ।
 एतस्मिन्नन्तरे विष्णुर्विभ्वकर्माणमवर्षात् ॥ ३५ ॥

विष्णुरवाच ।

यावद्यास्य कुले सप्त पुरुषास्तावदेव तु ।
 भवितारो महाबुद्धे तावत्कामा मनीषिताः ॥
 गावो हिरण्यं धान्यानि घस्राण्याभरणानि च ॥ ३६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यश्च किञ्चिन्मनःप्रीत्यै लोके भवति भूषणम् ।
 तत्सर्वमाप मौद्गल्यो विष्णुगङ्गाप्रभावतः ॥ ३७ ॥
 गृहं गच्छेति मौद्गल्यो विष्णुनोक्तस्ततो ययौ ।
 थाभ्रमे स्वस्य सर्वधिं दृष्ट्वा ऋषिरभापत ॥ ३८ ॥

ऋषिरवाच ।

अहो दानप्रभावोऽयमहो विष्णोरनुस्मृतिः ।
 अहो गङ्गाप्रभावेन कैर्विचार्यो महानयम् ॥ ३९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

मौद्गल्यो भार्यया साधं पुत्रैः पौत्रैश्च बन्धुभिः ।

पितृभ्यां बुभुजे भोगान्भुक्तिं मुक्तिमवाप च ॥ ४० ॥

ततः प्रभृति तर्त्तार्थं मौद्गल्य वैष्णवं तथा ।

तत्र स्नानं च दानं च भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ४१ ॥

तत्र ध्रुतिः स्मृतिर्वाऽपि तीर्थस्य स्यात्कथंचन ।

तस्य विष्णुर्भवेत्प्रीतः पापैर्मक्तः सुखी भवेत् ॥ ४२ ॥

एकादश सहस्राणि तीर्थानां तीर्थयोर्द्वयोः ।

सर्वार्थदायिनां तत्र स्नानदानजपादिभिः ॥ ४३ ॥

ते श्रीमहापुराणे भादिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये मौद्गल्यविष्णु-

तीर्थाद्येकादशसहस्रतीर्थवर्णनं नाम पट्त्रिंशदधिक-

शततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

गौतमीमाहात्म्ये सप्तपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

अथ सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

लक्ष्मीतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

लक्ष्मीतीर्थमिति एयातं साक्षात्लक्ष्मीविवर्धनम् ।

बलक्ष्मीनाशनं पुण्यमाख्यानं शृणु नारद ॥ १ ॥

संवादश्च पुरा त्वासीत्लक्ष्म्याः पुत्र दक्षिणा ।

परम्परविरोधिन्याद्युभे विश्वं समीयतुः ॥ २ ॥

ताभ्यामव्यापृतं घस्तु तत्रास्ति भुवनत्रये ।
 मम जैष्ठ्यं मम ज्यैष्ठ्यमित्यूचतुरुभे मिथः ॥
 अहं पूर्वं समुद्रभूता इत्याह त्रियमोजसा ॥ ३ ॥

श्रीलक्ष्मीरुवाच ।

कुलं शीलं जीवितं वा देहिनामहमेव तु ।
 मया विना देहभाजो जीवन्तोऽपि मृता इव ॥ ४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

दरिद्र्या च सा प्रोक्ता सर्वेभ्यो ह्यधिका ह्यहम् ।
 मुक्तिर्मदाश्रिता नित्यं दरिद्रैवं घचोऽवधीत् ॥ ५ ॥
 कामः क्रोधश्च लोभश्च मदो मात्सर्यमेव च ।
 यत्राहमस्मि तत्रैते न तिष्ठन्ति कदाचन ॥ ६ ॥
 न भयोद्भूतिरुन्माद ईर्ष्या उद्धतवृत्तिता ।
 यत्राहमस्मि तत्रैते न तिष्ठन्ति कदाचन ॥ ७ ॥
 दरिद्राया घचः श्रुत्वा लक्ष्मीस्तां प्रत्यभाषत ॥ ८ ॥

लक्ष्मीरुवाच ।

अलंशतो मया जन्तुः सर्वो भवति पूजितः ।
 निर्धनः शिवतुल्योऽपि सर्वैरप्यभिभूयते ॥ ९ ॥
 देहांति घचनद्वारा देहस्थाः पञ्च देवताः ।
 सद्यो निर्गत्य गच्छन्ति धीध्रीहीशान्तिर्कीर्तयः ॥ १० ॥
 तावद्गुणा गुह्यं च यावन्नार्थयते परम् ।
 अर्थो चेत्पुरुषो जातः क्व गुणाः क्व च गौरवम् ॥ ११ ॥

तावत्सर्वोत्तमो जगन्भावन्मर्षगुणालयः ।

नन्द्यः सर्वलोकातां यावन्नायथने परम् ॥ १२ ॥

कथमेतन्नहापार निर्वनन्व शरीरिणाम् ।

न मानयति नो बलि न मृगयन्धनं जन ॥ १३ ॥

अहमेव तत्र श्रेष्ठा दृष्टि शृणु मे वच ॥ १४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तल्लक्ष्मीवचन श्रुत्वा दृष्ट्वा वाक्यमप्रवाच ॥ १५ ॥

दृष्टिोवाच ।

वन्दुं न लक्ष्मीं श्रेष्ठाऽऽहमिति वै लज्जते मुहुः ।

पारुण्ये रमते नित्यं विहाय पुद्गलौत्तमम् ॥ १६ ॥

विश्वम्प्रवञ्चका नित्यं नवती श्लाघते कथम् ।

सुमं न तादृक्त्वन्मर्षो पश्चात्तापो यथा गुरुः ॥ १७ ॥

न तथा जायते पुंसां सुराग्रा दारुणो मदः ।

त्वन्निघानमात्रेण यथा वै विदुषामपि ॥ १८ ॥

सदैव रमते लक्ष्मीं प्रादम्बं पापकारिणुः ।

अहं वसामि योग्येषु धर्मशालिषु सर्वदा ॥ १९ ॥

पिबन्निष्वहुरक्षेपुः कृतज्ञेषु मद्भक्तुः च ।

सदाचारेषु शालेषु गुरुनेवाग्रतेषु च ॥ २० ॥

सन्तु विद्वन्सु शूरेषु कृतबुद्धिषु साधुषु ।

निवसामि सदा लक्ष्मीं स्वस्मात्श्रेष्ठं नदि स्थितम् ॥ २१ ॥

ब्रह्मण्येषु शुचिभ्यस्तु व्रतवारिषु निष्ठुषु ।

स्निग्धेषु वसिष्ठ्यानि लक्ष्मीं स्वम् शृणु वै स्थितिम् ॥ २२ ॥

राजवर्तिषु पापेषु निष्कुरेषु खलेषु च ।
 पिशुनेषु च लब्धेषु विकृतेषु शठेषु च ॥ २३ ॥
 अनायेषु कृतघ्नेषु धर्मघातिषु सर्वदा ।
 मित्रद्रोहिष्वनिष्टेषु भग्नचित्तेषु वर्तसे ॥ २४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एव विद्यमाने ते जग्मतुर्मानुभे अपि ।
 तयोर्वाक्यमुपश्रुत्य मयोक्ते ते उभे अपि ॥ २५ ॥
 मत्त पूर्णतरा पृथ्वी आप पूर्णतरास्तत ।
 स्त्रीणां विवाद ता एव स्त्रियो जानन्ति नेतरे ॥ २६ ॥
 विशेषत पुनस्ताभ्यः कमण्डलुमवाध याः ।
 तत्रापि गौतमी देवी निश्चयं कथयिष्यति ॥ २७ ॥
 सैव सर्वार्तिसहस्रीं सैव संदेहकर्तरी ।
 ते मद्राक्यादुभुव गत्वा भूम्या च सहिते अपि ॥ २८ ॥
 अद्विध सहिता सर्षा गौतमी यपुरापगाम् ।
 भूमिरापस्तयोर्वाक्यं गौतम्यै ब्रमश स्फुटम् ॥ २९ ॥
 सर्वं निवेदयामासुर्यथावृत्तं प्रणम्य ताम् ।
 दरिद्रायाश्च लक्ष्म्याश्च वाक्यं मध्यस्थवत्तदा ॥ ३० ॥
 शृण्वत्सु लोकपालेषु शृण्वत्यां भुधि नारद ।
 शृण्वतीष्वप्सु सा गङ्गा दरिद्रां वाक्यमब्रवीत् ॥
 संप्रशस्य तथा लक्ष्मीं गौतमी वाक्यमब्रवीत् ॥ ३१ ॥

गौतम्युवाच ।

ब्रह्मश्रीश्च तप श्रीश्च यश्रीः कौतिसंज्ञिता ।
 धनश्रीश्च यशश्रीश्च विद्या प्रज्ञा सरस्वती ॥ ३२ ॥

भुक्तिप्रोश्वाय मुक्तिश्च स्मृतिलंजा धृतिः क्षमा ।
 सिद्धिस्तुष्टिस्तथा पुष्टिः शान्तिरापस्तथा मही ॥ ३३ ॥
 अहंशकिरथोपध्यः श्रुतिः शुद्धिर्विमावरी ।
 द्यौर्ज्योत्स्ना आशिषः स्वस्तिर्वाप्तिर्माया उषा शिवा ॥ ३४ ॥
 यत्किञ्चिद्विद्यते लोके लक्ष्म्या व्याप्तं चराचरम् ।
 ब्राह्मणेप्यथ धीरेषु क्षमावत्स्वथ साधुषु ॥ ३५ ॥
 विद्यायुक्तेषु बान्येषु भुक्तिमुक्त्यनुसारिषु ।
 यद्यद्रम्यं सुन्दरं वा तत्तल्लक्ष्मोविजृम्भितम् ॥ ३६ ॥
 किमत्र बहुनोकेन सर्वं लक्ष्मीमयं जगत् ।
 यस्मिन्कस्मिंश्च यत्किञ्चिदुत्कृष्टं परिदृश्यते ॥ ३७ ॥
 लक्ष्मीमयं तु तत्सर्वं तथा हीनं न किञ्चन ।
 अत्रेमां सुन्दरीं देवीं स्पर्शयन्ती न लज्जसे ॥ ३८ ॥

ॐ गच्छेति तां गङ्गा दरिद्रां वाक्पमवर्धात् ।
 १ः प्रभृति गङ्गागमो दरिद्रावैरकार्यभूत् ॥ ३९ ॥

वहरिद्राभिभवो गङ्गा यावन्न सैवते ।
 १ः प्रभृति तत्तीर्थमलक्ष्मीनाशनं शुभम् ॥ ४० ॥

३ स्नानेन दानेन लक्ष्मीवान्पुण्यवान्मवेत् ।
 र्याना पद्सहस्राणि तस्मितीर्थं महामते ॥
 १र्षिमुनिजुष्टानां सर्वसिद्धिप्रदायिनाम् ॥ ४१ ॥

रोमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये लक्ष्मीतीर्थादिषु-
 सहस्रतीर्थवर्णनं नाम सप्तत्रिंशदधिकशत-
 तमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

गीतमीमाहात्म्येऽष्टपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

अथाष्टात्रिंशद्दधिकशततमोऽध्यायः ।

भान्वादित्रिसहस्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

भानुतीर्थमिति ख्यातं सर्वसिद्धिकरं नृणाम् ।
तत्रेदं वृत्तमाख्यास्ये महापातकनाशनम् ॥ १ ॥
शर्यातिरिति विख्यातो राजापरमधार्मिकः ।
तस्य भार्या स्थविष्ठेति रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥ २ ॥
मधुच्छन्दा इति ख्यातो वैश्वमित्रो द्विजोत्तमः ।
पुरोधस्तस्य नृपतेर्ब्रह्मर्षिः शमिनां प्रभुः ॥ ३ ॥

दिशो विजेतुं स जगाम राजा,

पुरोधसा तेन नृपप्रचीरः ।

पुरोधसं प्राह महानुभावं,

जित्वा दिशश्चाध्वनि संनिविष्टः ॥ ४ ॥

पप्रच्छेदं केन खेदं गतोऽसि,

हेतुं घदस्वेति महानुभाष ।

त्वमेव राज्ये मम सर्वमान्यः,

समन्त्रविद्यानिरवद्ययोधः ॥ ५ ॥

विधत्तपापः परितापशून्यः,

किमन्यचेता इव लक्ष्यसे त्वम् ।

जितेयमुखो विजिता नरेन्द्रा,

दुर्गस्य हेतो महतीह जाते ॥ ६ ॥

किं त्वं कृशो मे वद सन्यमेव,
 द्विजातिवर्यांतिमहानुभाव ।
 संयोध्य शर्यातिमुवाच विप्र-
 ञ्छन्दोमधुः प्रेमत्रयी प्रियोक्तिम् ॥ ७ ॥

मधुच्छन्दा उवाच ।

शृणु भूपाल मद्वाक्यं भार्यया यदुदीरितम् ।
 स्थिने यामे वयं यामो यामिनो चार्धगामिनी ॥ ८ ॥
 स्वामिनी चास्य देहस्य कामिनी मां प्रतीक्षते ।
 स्मृत्वा तन्कामिनीवाक्यं शीघ्रं याति कलेवरम् ॥
 विकारे स्मरसंज्ञाने जीवातुर्नलिनानता ॥ ९ ॥

ब्रह्मावाच ।

विहस्य चाप्रधीद्राजा पुरोधसमर्दिमः ॥ १० ॥

राजोवाच ।

त्वं गुह्यमम मित्रं च किमात्मानं विडम्बसे ।
 किमनेन महाप्राज्ञ मम वाक्येन मानद् ॥
 क्षणखिन्वंसिनि सुखे का नामाऽऽस्था महात्मनाम् ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतदाकर्ण्य मतिमान्मधुच्छन्दा वचोऽप्रवीत् ॥ १२ ॥

मधुच्छन्दा उवाच ।

यत्राऽऽनुकृत्यं दंपन्योखिचर्गस्तत्र वर्धते ।
 न चेदं दूषणं राजन्मूषणं चातिमन्यताम् ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

भाजगाम स्वकं देशं महत्या सेनया वृतः ।
 परीक्षार्थं च तत्प्रेम पुर्यां वार्तामदीदिशन् ॥ १४ ॥
 दिशो विजेतुं शर्यातो यात्रे राक्षसपुंगवः ।
 हत्वा रसातलं यातो राजानं सपुरोधसम् ॥ १५ ॥
 राज्ञा भार्या निश्चयाय प्रवृत्ता मुनिसत्तम ।
 वार्तां ध्रुत्वा दूतमुखान्मधुच्छन्दःप्रिया पुनः ॥ १६ ॥
 तद्देवाभूद्गतप्राणा तद्विचित्रमिवाभवत् ।
 तस्या वृत्तं तु ते दृष्ट्वा दूता राज्ञे न्ययेदयन् ॥ १७ ॥
 यत्कृतं राजपत्नीभिः प्रियया च पुरोधसः ।
 विस्मितो दुःखितो राजा पुनर्दूतानभाषत ॥ १८ ॥

राजोवाच ।

शोधं गच्छन्तु हे दूता ब्राह्मण्य यत्कलेवरम् ।
 रक्षन्तु वार्तां कुस्त राजाऽऽगन्ता पुरोधसा ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति चिन्तातुरे राज्ञि वागुवाचाशरीरिणी ॥ २० ॥

भाकाशवागुवाच ।

विधारयत्यखिलं गङ्गा राजंस्तथ समीहितम् ।
 सर्वाभियङ्गुशमनी पावनी भुवि गौतमी ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा स शर्यानिर्गोतमीतटमाश्रितः ।
 ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा तर्पयित्वा पितृन्दिवान् ॥ २२ ॥

पुरोहित द्विजश्रेष्ठ प्रेषयित्वा धनान्वितम् ।
 अन्यत्र तीर्थं सार्थेषु दानं देहि(ददौ) प्रयत्नतः ॥ २३ ॥
 एतत्सर्वं न जानाति राज्ञः क्रुत्य पुरोहितः ।
 गते तस्मिन्गुरौ राजा वैश्वामित्रे महात्मनि ॥ २४ ॥
 सर्वं बलं प्रेषयित्वा गङ्गातीरेऽग्निमाविशत् ।
 इत्युक्त्वा स तु राजेन्द्रो गङ्गां भानुं सुरानपि ॥ २५ ॥
 यदि दत्तं यदि हुतं यदि त्राता प्रजा मया ।
 तेन सन्धेन सा साध्वा ममाऽऽयुष्येण जीवतु ॥ २६ ॥
 इत्युक्त्वाऽग्नौ प्रविष्टे तु शर्यातौ नृपसत्तमे ।
 तद्वै जीविता भार्या राज्ञस्तस्य पुरोधसः ॥ २७ ॥
 अग्निप्रविष्टः राजानं श्रुत्वा विस्मयकारणम् ।
 पतिप्रता तथा भार्या मृता जीवान्विता पुनः २८ ॥
 तदर्थं चापि राजानं त्यक्त्वात्मानं विशेषतः ।
 आत्मनश्च पुनः कृत्यमस्मरन्पतिर्गुरुरः ॥ २९ ॥
 बहमप्यग्निमावेक्ष्य उत यास्ये प्रियान्तिकम् ।
 अथगेहं तपस्तप्स्ये ततो निश्चयवान्द्विजः ॥ ३० ॥
 एतदेवाऽऽत्मनः कृत्यं मन्ये सुकृतमेव च ।
 जीवयामि च राजानं ततो यामि प्रिया पुनः ॥ ३१ ॥
 एतदेव शुभं मे स्यात्ततस्तुष्टाव भास्करम् ।
 न ह्यन्यः कोऽपि देवोऽस्ति सर्वाभीष्टप्रदो रवे ॥ ३२ ॥

मधुच्छन्दा उवाच ।

नमोऽस्तु तस्मै सूर्याय मुक्तयेऽमिततेजसे ।
 छन्दोमयाय देवाय ओंकारार्थाय ते नमः ॥ ३३ ॥

विरूपाय सुरूपाय त्रिगुणाय त्रिमूर्तये ।
स्थित्युत्पत्तिविनाशानां हेतवे प्रभविष्णवे ॥ ३४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रसन्नः सूर्योऽभूद्दरयस्वेत्यभाषत ॥ ३५ ॥

मधुच्छन्दा उवाच ।

राजान देहि देवेश भार्यां च प्रियवादिनीम्
आत्मनश्च शुभान्पुत्रात्राहश्चैव शुभान्धरान् ॥ ३६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तत्र प्रादाज्जगन्नाथ शर्यातिं रत्नभूषितम् ।
तां च भार्यां धरातन्यान्सर्वं क्षेममयं तथा ॥ ३७ ॥
ततो यात प्रियाविष्ट प्रीतेन च पुरोधसा ।
ययौ सुखी स्वर्कं देशं तत्तु तीर्थं शुभं स्मृतम् ॥ ३८ ॥
तत्र त्रीणि सहस्राणि तीर्थानि गुणवन्ति च ।
तत्र प्रभृति तत्तोर्थं भानुतीर्थमुदाहृतम् ॥ ३९ ॥
मृतसंजीवनं चैव शार्यातं चेति विश्रुतम् ।

माधुच्छन्दसमाख्यातं स्मरणात्पापनुन्मुने ॥ ४० ॥

तेषु स्नानं च दानं च सर्वक्रतुफलप्रदम् ।

मृतसंजीवनं तत्स्यादायुरारोग्यवर्धनम् ॥ ४१ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो तीर्थमाहात्म्ये भान्वादित्रिसहस्र-
तीर्थवर्णनं नामाष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

गौतमीमाहात्म्य एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

अथैकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

खड्गतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

खड्गतीर्थमिति ख्यातं गौतम्या उत्तरे तटे ।

तत्र स्नानेन दानेन मुक्तिभागी भवेन्नरः ॥ १ ॥

तत्र वृत्तं प्रवक्ष्यामि शृणु नारद यत्नतः ।

पैलूप इति चिख्यातः कवपस्य सुतो द्विजः ॥ २ ॥

कुटुम्बमारात्परितो ह्यर्थार्थो परिधावति ।

न किमप्याससादासौ ततो वैराग्यमास्थितः ॥ ३ ॥

अत्यन्तविमुखे दैवे व्यर्थोभूते तु पौरुषे ।

न वैराग्यादन्यदस्ति पण्डितस्यावलम्बनम् ॥ ४ ॥

इति संचिन्तयामास तदाऽसौ निःश्वसन्मुहुः ।

क्रमागतं धन नास्ति पोष्याश्च बहवो मम ॥ ५ ॥

माना चाऽऽत्मा न कष्टार्हो हा धिग्दुदधचेष्टितम् ।

स कदादिद्वृत्तियुतो वृत्तिभिः परिवर्तयन् ॥ ६ ॥

न लेभे तद्धनं वृत्तेर्विरागमगमत्तदा ।

सेवा निपिद्धा या काचिद्ब्रह्मना दुष्करं तपः ॥ ७ ॥

यलदाकर्षणीयं मां तृष्णा सर्वत्र दुष्कृते ।

त्वयाऽपहृतमज्ञानात्तस्मात्तृष्णे नमोऽस्तु ते ॥ ८ ॥

एवं चिचिन्त्य मेधावी तृष्णाउदाय किं भवेत् ।

इत्यालोच्य स पैलूपः पितरं वाक्त्रमप्रवीत् ॥ ९ ॥

पैलूप उवाच ।

ज्ञानासिना क्रोधलोभी संसृतिं चातिदुस्तराम् ।
छेदुमीमां केन हे तात तमुपायं वद प्रभो ॥ १० ॥

कवच उवाच ।

ईश्वराज्ज्ञानमन्विच्छेदिन्येषा वैदिकी श्रुतिः ।
तस्मादाराधयेशान ततो ज्ञानमवाप्स्यसि ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा स पैलूपो ज्ञानायेश्वरमार्चयत् ।
ततस्तुष्टो महेशानो ज्ञानं प्रादाद्द्विजातये ॥
प्राप्तज्ञानो महाबुद्धिर्गाथाः प्रोवाच मुक्तिदाः ॥ १२ ॥

पैलूप उवाच ।

क्रोधस्तु प्रथमं शत्रुर्निष्फलो देहनाशनः ।
ज्ञानखड्गेन तं छित्त्वा परमं सुखमाप्नुयात् ॥ १३ ॥
तृष्णा बहुविधा माया बन्धनी पापकारिणी ।
छित्त्वैतां ज्ञानखड्गेन सुखं तिष्ठति मानवः ॥ १४ ॥
सद्गस्तु परमोऽधर्मो देवादीनामिति श्रुतिः ।
असद्गस्याऽऽत्मनोऽप्यस्य सद्गोऽयं परमो रिपुः ॥ १५ ॥
छित्त्वेनं ज्ञानखड्गेन शिष्यैकत्थमवाप्नुयात् ।
संशयः परमो नाशो धर्मार्थानां विनाशकृत् ॥ १६ ॥
छित्त्वेनं संशयं जन्तुः परमेष्ठितमाप्नुयात् ।
पिशाचीष विशत्याशा निर्दहत्यखिलं सुखम् ॥
पूर्णादन्तासिना छित्त्वा जीवन्मुक्तिमवाप्नुयात् ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततो ज्ञानमवाप्यासौ गङ्गातीरं समाश्रितः ।

ज्ञानखड्गेन निर्मोहस्ततो मुक्तिमवाप सः ॥ १८ ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्थं खड्गतीर्थमिति स्मृतम् ।

ज्ञानतीर्थं च कवचं पैलूपं सर्वकामदम् ॥ १९ ॥

इत्यादिपद्सहस्राणि तीर्थान्याहुर्महर्षयः ।

अशेषपापतापौघहराणीष्टप्रदानि च ॥ २० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये खड्गतीर्थवर्णन-

नामैकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

गौतमीमाहात्म्ये सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

—

अथ चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

अन्विन्द्रात्रेयादितीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

आत्रेयमिति विख्यातमन्विन्द्रं तीर्थमुत्तमम् ।

तस्य प्रभावं वक्ष्यामि स्रष्टराज्यप्रदायकम् ॥ १ ॥

गौतम्या उत्तरे तीरे आत्रेयो भगवानृषिः ।

अन्वारेभ्यः सत्राणि ऋत्विग्भिर्मुनिमिर्वृतः ॥ २ ॥

तस्य होताऽमवचग्निर्हव्यवाहन एव च ।

एवं सत्रे तु संपूर्ण इष्टि माहेश्वरौ पुनः ॥ ३ ॥

कृत्वैश्वर्यमगाद्विप्रः सर्वत्र गतिमेव च ।

इन्द्रस्य भवनं रम्यं स्वर्गलोकं रसातलम् ॥ ४ ॥

स्वेच्छया याति विप्रेन्द्रः प्रभावान्तपसः शुभात् ।

स कदाचिद्विचं गत्वा इन्द्रलोकमगात्पुनः ॥ ५ ॥

तत्रापश्यत्सहस्राक्षं सुरैः परिवृतं शुभैः ।

स्तूयमानं सिद्धसाध्यैः प्रेक्षन्तं नृत्यमुत्तमम् ॥

शृण्वानं मधुरं गीतमप्सरोभिश्च वीजितम् ॥ ६ ॥

उपोषविष्टैः सुरनायकैस्तैः,

संपूज्यमानं महदासनस्थम् ।

जयन्तमङ्क्रे विनिधाय सुनुं,

शक्त्या युतं प्राप्तवर्ति महिष्ठम् ॥ ७ ॥

सतां शरण्यं धरद्दं महेन्द्रं,

समीक्ष्य विप्राधिपतिर्महात्मा ।

विमोहितोऽसौ मुनिस्त्रिन्द्रलक्ष्म्या,

सर्माहयामास तदिन्द्रराज्यम् ॥ ८ ॥

संपूजितो देवगणैर्यथाव-

त्स्यमाश्रमं धी पुनराजगाम ।

समीक्ष्य तां शक्रपुरीं सुरभ्यां,

रत्नैर्युतां पुण्यगुणैः सुपूर्णां ॥ ९ ॥

स्थमाश्रमं निष्प्रभहेमघज्यं,

समीक्ष्य विप्रो विरमं जगाम ।

सर्माहमानः सुरराज्यमाशु,

प्रियां तदोवाच महात्रिपुत्रः ॥ १० ॥

आत्रेय उवाच ।

भोक्तुं न शक्तोऽस्मि फलानि मूला-

न्यनुत्तमान्यप्यतिसंस्कृतानि ।

स्मृत्वाऽमृतं पुण्यतमं च तत्र,

मह्यं च भोज्यं च वरासनानि ॥

स्तुतिं च दानं च सभां शुभां च,

अस्त्रं च वासांसि पुरीं चनानि ॥ ११ ॥

ब्रह्मीवाच ।

ततो महात्मा तपसः प्रमाधा-

स्वष्टारमाहूय वचो वमापे ॥ १२ ॥

आत्रेय उवाच ।

इच्छेयमिन्द्रत्वमहं महात्म-

न्कुरुष्व शीघ्रं पदमैन्द्रमत्र ।

ब्रूयेऽन्यथा चेन्मदुदीरितं त्वं,

भस्मी करोम्येव न संशयोऽत्र ॥ १३ ॥

ब्रह्मावाच ।

तदत्रिधाक्यात्स्वरितः प्रजानां,

अष्टा विभुर्विभ्वकर्मा तदैव ।

चकार मेहं च पुरीं सुराणां,

कल्पद्रुमान्कल्पलतां च धेनुम् ॥ १४ ॥

चकार घञादिविभूषितानि,

गृहाणि शुभ्राण्यतिचित्रितानि ।

चकार सर्वाथयवानवद्यां,

शचीं स्मरस्येव विहारशालाम् ॥ १५ ॥

सभां सुधर्माणमहो क्षणेन,

तथा चकाराप्सरसो मनोज्ञाः ।

चकार चोद्यैःश्रवसं गजं च,

घञ्जादि चास्त्राणि सुरानशेषान् ॥ १६ ॥

निवार्यमाणः प्रिययाऽत्रिपुत्रः,

शचीसमामात्मवधूं चकार ।

तदाऽत्रिपुत्रोऽत्रिमुपैः समेतो,

घञ्जादिरूपं च चकार चास्त्रम् ॥ १७ ॥

नृत्यादि गीतादि च सर्वमेव,

चकार शक्रस्य पुरे च दृष्टम् ।

तत्सर्वमासाद्य तदा मुनीन्द्रः,

पृष्टचेताः सुतरां बभूव ॥ १८ ॥

आपातरम्येष्वपि फस्य नाम,

भयत्यपेक्षा न हि गोचरेषु ।

श्रुत्वा च दैत्या दनुजाः समेता,

रक्षांसि क्षोपेन युतानि सद्यः ॥ १९ ॥

म्यगं परित्यज्य कुतो हरिर्भुङ्क्ष्वं,

समागतो न्येप मिथः सुराय ।

तस्माद्धयं याम इतो नु योद्बुधुं,
 वृत्रस्य हन्तारमदीर्घसत्रम् ॥ २० ॥
 ततः समागत्य तदाऽत्रिपुत्रं,
 संवेष्टयामासुरथासुरास्ते ।
 संवेष्टयित्वा पुरमत्रिपुत्र-
 कृतं तथा चेन्द्रपुराभिधानम् ॥
 तीर्थध्यमानः शस्त्रपातैर्महद्बुभि-
 स्ततो भीतो वाक्यमिदं जगाद ॥ २१ ॥
 आत्रेय उवाच ।
 यो जात एव प्रथमो मनस्वा-
 न्देवो देवान्कृतुना पर्यभूषत् ।
 घस्य शुष्माद्रोदसी अभ्यसेतां,
 नृगणस्य महा सजना स इन्द्रः ॥ २२ ॥
 ब्रह्मोवाच ।
 इत्यादिसूक्तेन रिपूनुवाच,
 हरिं च तुष्टाव तदाऽत्रिपुत्रः ॥ २३ ॥
 आत्रेय उवाच ।
 नाहं हरिर्नैव शर्चा मदीया,
 नेयं पुरी नैव घनं तदैन्द्रम् ।
 स एव चेन्द्रो वृत्रहन्ता स घञ्जी,
 सहस्राक्षो गोत्रभिद्वज्जवाहुः ॥ २४ ॥

अहं तु विप्रो वेदविदुब्रह्मवृन्दैः,

समाविष्टो गौतमीतीरसंस्थः ।

यत्राऽऽयत्यां नाद्य वा सौख्य-

हेतुस्तद्याकार्यं कर्म दुर्देवयोगात् ॥ २५ ॥

असुरा ऊचुः ।

संहरस्वेदमात्रेय यदिन्द्रस्य विडम्बनम् ।

क्षेमस्ते भविता सत्यं नान्यथा मुनिसत्तम ॥ २६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तदाऽऽत्रेयोऽब्रवीद्वाक्यं यथा वक्ष्यन्ति मामिह ।

करोम्येव महाभागाः सत्येनाग्निं समालभे ॥ २७ ॥

एवमुक्त्वा स दैतेयांस्त्वष्टारं पुनरब्रवीत् ॥ २८ ॥

आत्रेय उवाच ।

यत्कृतं त्वत्र मत्प्रीत्या पेन्द्रं त्वष्टः पदं त्वया ।

संहरस्व पुनः शीघ्रं रक्ष मां ब्राह्मणं मुनिम् ॥ २९ ॥

पुनर्देहि पदं मह्यमाश्रमं भृगवक्षिणः ।

वृक्षांश्च धारि यत्राऽऽसीन्न मे दिव्यैः प्रयोजनम् ॥

सर्वमक्रममायातं न सुखाय मनीषिणाम् ॥ ३० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा प्रजानाथस्त्वष्ट्रा संहृतावांस्तदा ।

दैत्याश्च जग्मुः स्वस्थानं कृत्वा देशमकण्टकम् ॥ ३१ ॥

त्वष्ट्रा चापि ययौ स्थानं स्वकं संप्रहसन्निव ।

आत्रेयोऽपि तदा शिष्यैः संवृतः सह भार्यया ॥ ३२ ॥

गौतमीतीरमाश्रित्य तपोनिष्ठोऽखिलैर्भूत ।
वर्तमाने महायज्ञे लज्जितो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३३ ॥

आत्रेय उवाच ।

अहो मोहस्य महिमा ममापि भ्रान्तचिता ।
किं महेन्द्रपदं लब्धं किं मयाऽत्र पुरा कृतम् ॥ ३४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं वदन्तमात्रेयं लज्जितं प्राब्रुवन्सुराः ॥ ३५ ॥

सुरा उचुः ।

लज्जां जहि महाबाहो भविता ख्यातिरुत्तमा ।
आत्रेयतीर्थे ये स्नानं प्राणिनः कुर्युरञ्जसा ॥ ३६ ॥
इन्द्रास्ते भवितारो वै स्मरणात्सुखभागिनः ॥
तत्र पञ्च सहस्राणि तीर्थान्याहुर्मनीषिणः ॥ ३७ ॥
अन्विन्द्रात्रेयदैतेयनामभिः कीर्तितानि च ।
तेषु स्नातं च दानं च सर्वमक्षयपुण्यदम् ॥ ३८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युक्त्वा विबुधा याताः संतुष्टश्चाभवन्मुनिः ॥ ३९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिव्राह्म तीर्थमाहात्म्येऽन्विन्द्रात्रेयादिपञ्च-
सहस्रतीर्थवर्णनं नाम चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

गौतमीमाहात्म्ये एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

अथैकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

कपिलासंगमाख्यानवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

कपिलासंगमं नाम तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
तत्र नारद वक्ष्यामि कथा पुण्यामनुत्तमाम् ॥ १ ॥
कपिलो नाम तत्त्वज्ञो मुनिरासीन्महायशाः ।
क्रूरश्चापि प्रसन्नश्च तपोव्रतपरायणः ॥ २ ॥
तपस्यन्तं मुनिश्रेष्ठं गौतमीतीरमाश्रितम् ।
तमागत्य महात्मानं घामदेवादयोऽब्रुवन् ॥ ३ ॥
हत्वा वेनं ब्रह्मशापैर्नष्टधर्मं त्वराजके ।
कपिलं सिद्धमाचार्यमूचुर्मुनिगणास्तदा ॥ ४ ॥

मुनिगणा उचुः ।

गते वेदे गते धर्म किं कर्तव्यं मुनीश्वर ॥ ५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततोऽब्रवीन्मुनिध्यात्वा कपिलस्त्वागताङ्गुनीन् ॥ ६ ॥

कपिल उवाच ।

वेनस्योर्ध्विमथ्योऽभूत्ततः कश्चिद्भविष्यति ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथैव चक्रुर्मुनयो वेनस्योर्ध्वं विमथ्य वै ।
तत्रोत्पन्नो महापापः कृष्णो रौद्रपराक्रमः ॥ ८ ॥

त दृष्ट्वा मुनयो भीता निपीदस्वेति चाब्रुवन् ।
 निपाद सोऽभवत्तस्मान्निपादाश्चाभवस्तत ॥ ९ ॥
 वेनद्याहु ममन्युस्ते दक्षिण धर्मसहितम् ।
 तत पृथुस्वरश्चैव सर्वलक्षणलक्षित ॥ १० ॥
 राजाऽभवत्पृथु श्रीमान्ब्रह्मसामर्थ्यसयुत ।
 तमागत्य सुरा सर्वे अभिनन्द्य घराञ्शुभान् ॥ ११ ॥
 तस्मै ददुस्तथाऽह्नाणि मन्त्राणि गुणवन्ति च ।
 ततोऽब्रुवन्मुनिगणास्त पृथु कपिलेन च ॥ १२ ॥

मुनय ऊचु ।

आहार देहि जीविभ्यो भुवा ग्रस्तोपधीरपि ॥ १३ ॥
 ब्रह्मोवाच ।

तत स धनुरादाय भुवमाह नृपोत्तम ॥ १४ ॥
 पृथुरुवाच ।

औपधादेहि या ग्रस्ता प्रजाना हितकाम्यया ॥ १५ ॥
 ब्रह्मोवाच ।

तमुवाच मही भीता पृथु त पृथुलोचनम् ॥ १६ ॥
 मह युवाच ।

मपि जीर्णा महोपभ्य कथ दातुमह क्षमा ॥ १७ ॥
 ब्रह्मोवाच ।

तत सकोपो नृपतिस्तामाह पृथिवीं पुन ॥ १८ ॥
 पृथुरुवाच ।

नो चेद्दशस्यद्य त्वा वै हत्वा दास्ये महोपधी ॥ १९ ॥

भूमिस्थाच ।

कथं हसि स्त्रियं राजञ्जानी भूत्वा नृपोत्तम ।
विना मया कथं चेमाः प्रजाः संधारयिष्यसि ॥ २० ॥

पृथुस्थाच ।

यत्रोपकारोऽनेकानामेकनाशे भविष्यति ।
न दोषस्तत्र पृथिवि तपसा धारये प्रजाः ॥ २१ ॥
न दोषमत्र पश्यामि नाऽऽचक्षेऽनर्थकं घच ।
यस्मिन्निपातिते सौख्यं घृह्णामुपजायते ॥
मुनयस्तद्वर्धं प्राहुरश्वमेधशताधिकम् ॥ २२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततो देवाश्च ऋषयः सान्त्वयित्वा नृपोत्तमम् ।
महीं च मातरं देवीमूचुः सुरगणास्तदा ॥ २३ ॥

देवा ऊचुः ।

भूमे गोरूपिणी भूत्वा पयोरूपा महींपथीः ।
देहि त्वं पृथ्वे राज्ञे ततः प्रीतो भवेन्नृपः ॥
प्रजासंरक्षणं च स्यात्ततः क्षेमं भविष्यति ॥ २४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततो गोरूपमास्थाय भूम्यासीत्कपिलान्तिके ।
दुदोह च महींपथ्यो (धी) राजा वेनकरोद्भवः ॥ २५ ॥
यत्र देवाः सगन्धर्वाः ऋषयः कपिलो मुनिः ।
महीं गोरूपमापन्ना नर्मदायां मदामुने ॥ २६ ॥

सरस्वत्यां भागीरथ्यां गोदावर्यां विशेषतः ।

महानदेषु सर्वासु दुदुहेऽसौ पयो महत् ॥ २७ ॥

सा दुह्यमाना पृथुना पुण्यतोयाऽभवन्नदी ।

गांतम्या संगता चामूचदद्भुतमिवाभवत् ॥ २८ ॥

तत्र प्रभृति तत्तीर्थं कपिलासंगमं विदुः ।

तत्राप्याशीतिं पूज्यानि सहस्राणि महामते ॥ २९ ॥

तीर्थान्याहुर्मुनिगणा स्मरणादपि नारद ।

पावनानि जगन्त्यस्मिस्तानि सर्वाण्यनुक्रमात् ॥ ३० ॥

इति धीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयम्भृपिसंवादे तीर्थमाहात्म्ये

कपिलासंगमाप्रप्राणीतिसहस्रतीर्थवर्णन नामैकचत्वारि-

शदधिकशततमोऽध्याय ॥ १४२ ॥

गांतमीमाहान्त्ये द्विसप्ततितमोऽध्याय ॥ ७२ ॥

अथ द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

देवस्थानाल्यतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

देवस्थानमिति ख्यातं तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।

तस्य प्रमाणं वक्ष्यामि शृणु यत्नेन नारद ॥ १ ॥

पुरा वृत्तयुगम्याऽऽदौ देवदानवसंगरे ।

प्रवृत्ते वा सिद्धिकेति विख्याता शैत्यसुन्दरी ॥ २ ॥

तस्याः पुत्रो महादैत्यो राहुर्नाम महाबलः ।
 अमृते तु समुत्पन्ने सैहिकेये च भेदिते ॥ ३ ॥
 तस्य पुत्रो महादैत्यो मेघहास इति श्रुतः ।
 पितरं घातितं ध्रुत्वा तपस्तेपेऽतिदुःखितः ॥ ४ ॥
 तपस्यन्तं राहुसुतं गौतमीतीरमाश्रितम् ।
 देवाश्च ऋषयः सर्वे तमृच्छुरतिभीतवत् ॥ ५ ॥

देवर्षय ऊचुः ।

तपो जहि महाबाहो यत्ते मनसि संस्थितम् ।
 सर्वं भवतु नामेदं शिवगङ्गाप्रसादतः ॥
 शिवगङ्गाप्रसादेन किं नामास्त्यत्र दुर्लभम् ॥ ६ ॥

मेघहास उवाच ।

परिभूतः पिता पूज्यो युष्माभिर्मम दैवतम् ।
 तस्यापि मम चात्यन्तं प्रीतिश्च क्रियते यदि ॥ ७ ॥
 भवद्भूमिस्तपसोऽस्माच्च ब्रह्म वैराश्रिवर्तये ।
 वीरनिर्यातनं कार्यं पुत्रेण पितुरादरात् ॥
 प्रार्थयन्ते भवन्तश्चेत्पूर्णास्तन्मे मनोरथाः ॥ ८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः सुरगणाः सर्वे राहुं चक्रुर्ब्रह्मानुगम् ।
 तं चापि मेघहासं ते चक्रुः राक्षसपुंगवम् ॥ ९ ॥
 ततोऽभवद्राहुसुतो नैर्ऋताधिपतिः प्रभुः ।
 पुनश्चाऽऽह सुरान्दैत्यो मम ख्यातिर्यथा भवेत् ॥ १० ॥

तीर्थम्यास्य प्रभावश्च दातव्य इति मे मतिः ।

तथेभ्युक्त्वा ददुर्देवा सर्वमेव मनोगतम् ॥ ११ ॥

दैत्यैश्वरम्य देवैरे तन्नान्ना तीर्थमुन्यते ।

देवा यतोऽभवत्सर्वे तत्र स्याते महामते ॥ १२ ॥

देवस्यान तु तर्तीयं देवानामपि दुर्लभम् ।

यत्र देवेश्वरो देवो देवतीर्थं तत्र स्मृतम् ॥ १३ ॥

तत्राष्टादश तीर्थानि दैत्यपूज्यानि नारद ।

तेषु स्नानं च दानं च महापातकनाशनम् ॥ १४ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहणे तीर्थमाहात्म्ये देवस्थानाष्टा-

दशतीर्थवर्णन नाम द्विचत्वारिंशदधिकशतत-

मोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

गौत्रमोमाहात्म्ये त्रिसप्तत्रितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

अथ त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सिद्धतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

सिद्धतीर्थमिति ख्यातं यत्र सिद्धेश्वरो हरः ।

मम्य प्रभावं वक्ष्यामि सर्वसिद्धिकरं नजाम् ॥ १ ॥

पुलस्त्यवशममृतो रावणो लोकरावणः ।

द्विगो विजिन्य सर्वांश्च सोमलोकमव्रीगमत् ॥ २ ॥

सोमेन सह योत्स्यन्तं दशास्यमहमब्रवम् ।
 मन्त्रं दास्ये निघर्तस्व सोमयुद्धाद्दशानन ॥ ३ ॥
 इत्युक्त्वाऽष्टोत्तरं मन्त्रं शतनामभिरन्वितम् ।
 शिवस्य राक्षसेन्द्राय प्रादां नारद शान्तये ॥ ४ ॥
 निःश्रीकाणां विपन्नानां नानाऋशजुषां नृणाम् ।
 शरणं शिव एवात्र संसारेऽन्यो न कश्चन ॥ ५ ॥

ततो निवृत्तः स ह मन्त्रियुक्तः

स्तत्सोमलोकाज्जयमाप्य रक्षः ।

स पुष्पकारुढगतिः सगर्वो,

लोकान्युनः प्राप जघाद्दशास्यः ॥ ६ ॥

स प्रेक्षमाणो दिवमन्तरिक्षं,

भुवं च नागांश्च गजांश्च विप्रान् ।

बालीकयामास नगं महान्तं,

कौलासमाचास उमापतेर्यः ॥ ७ ॥

दृष्ट्वा स्मयोत्फुल्लदृग्द्रिराजं,

स मन्त्रिणो रावण इत्युवाच ॥ ८ ॥

रावण उवाच ।

को वा पिरावत्र घसेन्महात्मा,

गिरिं नयाम्येतमथाधि भूमेः ।

लङ्कामतोऽयं गिरिरायु शोभां,

लङ्काऽपि सत्यं श्रियमातनोति ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्थं ध्रुवो राक्षसमन्त्रिणां तौ,
निशम्य रक्षोधिपनेश्च भावम् ।

न युक्तमित्यूञ्चतुरिष्टदुद्रया,
निशाचरस्तद्वचनं न मेने ॥ १० ॥

संन्याप्य तत्पुष्पकमाशु रक्षः,
पुष्पाव कैलासगिरेश्च मूले ।

हिन्दोलयामास गिरिं दशास्यो,
ज्ञात्वा भवः कृत्यमिदं चकार ॥ ११ ॥

जिन्वा दिगोशांश्च सगर्वितस्य,
कैलासमान्दोलयतः सुरारेः ।

बहुष्टकृत्यैव रसातलादि-
लोकांश्च यातम्य दशाननस्य ॥ १२ ॥

आलूनकायम्य गिरं निशम्य,
विहस्य देव्या सह दत्तमिष्टम् ।

तस्मै प्रसन्नः कुपिनोऽपिशंभु-
रयुक्तदानेति न संशयोऽत्र ॥ १३ ॥

ततोऽप्यमावाप्य धरान्सुवीरो,
भवप्रसादात्कुसुमं जगाम ।

गच्छन्स लङ्कां भवपूजनाय,
गङ्गामगाच्छंभुजटाप्रसूनाम् ॥ १४ ॥

संपूजयित्वा विविधैश्च मन्त्रै-
र्गङ्गाजलैः शंभुमर्दानसत्त्वः ।

असि स लेभे शशिखण्डभूपा-

त्सिद्धिं च सर्वधिमभीप्सितां च ॥ १५ ॥

महत्तमन्त्रं शशिरक्षणाय,

स साधयामास भव प्रपूज्य ।

सिद्धे तु मन्त्रे पुनरेव लङ्का-

मयात्स रक्षोधिपति स तुष्टः ॥ १६ ॥

तत प्रभृत्येतदतिप्रभावं,

तीर्थं महासिद्धिदमिष्टदं च ।

समस्तपापौघविनाशन च,

सिद्धैरशेषैः परिसेवितं च ॥ १७ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राह्णे तीर्थमाहात्म्ये सिद्धतीर्थाद्यष्टो-

त्तरशततीर्थवर्णनं नाम त्रिचत्वारिंशदधिकशतत-

मोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

गौतमीमाहात्म्ये चतु सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

अथ चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

परुष्णीसंगमतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

परुष्णीसंगमं चेति तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।

तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि शृणु पापविनाशनम् ॥ १ ॥

अत्रिराराधयामास ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ।
 तेषु तुष्टेषु स प्राह पुत्रा यूयं भविष्यथ ॥ २ ॥
 तथा चैका रूपवती कन्या मम भवेत्सुराः ।
 तथा पुत्रत्वमापुस्ते ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ३ ॥
 कन्यो च जनयामास शुभाऽऽत्रेयीति नामनः ।
 दत्तः सौमोऽथ दुर्वासाः पुत्रान्तस्य महात्मनः ॥ ४ ॥
 अनेरङ्गिरसो जातो ह्यङ्गारैरङ्गिरा यतः ।
 तस्मादङ्गिरसे प्रादादात्रेयीमतिरोचिषम् ॥ ५ ॥
 अग्नेः प्रभावात्परुषमात्रेयीं सर्वदाऽवदत् ।
 आत्रेय्यपि च शुभ्र्यां कुर्वती सर्वदाऽभवत् ॥ ६ ॥
 तस्यामाङ्गिरसा जाता महाबलपराक्रमाः ।
 अङ्गिराः पर्यं वादीदात्रेयीं नित्यमेव च ॥ ७ ॥
 पुत्राम्न्वाऽङ्गिरसा नित्यं पितरं शमयन्ति ते ।
 सा कदाचिद्वर्तुवाक्यादुद्विग्ना परुषाक्षरात् ॥
 कृताञ्जलिपुरा दीना प्रात्रर्वाच्छ्वशुरं गुस्म ॥ ८ ॥

आत्रेय्युवाच ।

अत्रिजाऽहं ह्यव्यवाह भार्या तव सुतस्य वै ।
 शुभ्रूषणपरा नित्यं पुत्राणां भर्तुरेव च ॥ ९ ॥
 पतिर्मां पर्यं वक्ति वृथैवोढोक्ष्णे रुषा ।
 प्रसाधि मां सुरल्येष्ट भर्तारं मम दैवतम् ॥ १० ॥

अथलन उवाच ।

अङ्गारैर्म्यः समुद्भूतो भर्ता ते ह्यङ्गिरा ऋषिः ।
 यथा शान्तो भवेद्भूमे तया नीतिर्विधायताम् ॥ ११ ॥

आग्नेयोऽग्निं समायातो तव भर्ता घरानने ।

तदा त्वं जलरूपेण प्लावयेथा मदाज्ञया ॥ १२ ॥

आत्रेय्युवाच ।

सहेयं परप वाक्यं मा भर्ताऽग्निं समाविशेत् ।

भर्तरि प्रतिकूलाना योपितां जीवनेन किम् ॥ १३ ॥

इच्छेय शान्तिवाक्यानि भर्तारं लभते तथा ॥ १४ ॥

ज्वलन उवाच ।

अग्निस्त्वप्सु शरीरेषु स्थावरं जङ्गमे तथा ।

तव भर्तुरहं धाम नित्यं च जनको मतः ॥ १५ ॥

योऽहं सोऽहमिति ज्ञात्वा न चिन्तां कर्तुमर्हसि ।

किञ्चाऽऽपो मातरो देव्यो ह्यग्निः भ्वशुर इत्यपि ॥

इति धुद्द्या चिनिश्चिन्त्य मा विषण्णा भव स्नुषे ॥ १६ ॥

स्नुषोवाच ।

आपो जनन्य इति यदुक्त्वाभाषे,

आग्नेरहं तव पुत्रस्य भार्या ।

कथं भूत्वा जननी चापि भार्या,

विरुद्धमेतज्जलरूपेण नाथ ॥ १७ ॥

ज्वलन उवाच ।

आदौ तु पत्नीं भरणान्तु भार्या,

जनेस्तु जाया स्वगुणैः कलत्रम् ।

इत्यादिरूपाणि विभर्षि भद्रे,

कुरुष्व वाक्यं महुर्दारितं यत् ॥ १८ ॥

योऽस्यां प्रजातः स तु पुत्र एव,

सा तस्य मानैव न सशयोऽत्र ।

तस्माद्ब्रून्ति श्रुतितत्त्वविज्ञाः,

सा नैव योपित्तनयेऽमिजाने ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

श्वशुरस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वाऽऽत्रेयी तद्वै तत् ।

आग्नेयं रूपमापन्नमस्मसाऽप्लावयन्पतिम् ॥ २० ॥

उर्मां तौ शंपती ब्रह्मन्संगतां गङ्गावारिणा ।

शान्तरूपघरां चोर्मां शंपती संवभूवतु ॥ २१ ॥

लक्ष्म्या युक्तो यथा विष्णुल्मया शंकरो यथा ।

रोहिण्या च यथा बन्धुमन्याऽभून्निधुनं तदा ॥ २२ ॥

मर्तारं प्लावयन्ती सा दधाराम्युभयं वपु ।

पहृष्यती चेति विख्याता गङ्गाया संगता नदी ॥ २३ ॥

गोशतार्पणं पुण्यं पहर्षाम्भानतो भवेत् ।

तत्र चाऽऽङ्गिरसाश्चकुर्यज्ञाश्च बहुदक्षिणान् ॥ २४ ॥

तत्र त्रीणि सहस्राणि तीर्थान्याहुः पुराजगाः ।

तमयोर्म्हार्थोस्तात पृथग्यागरुलं विदुः ॥ २५ ॥

तेषु स्नानं च दानं च वाजपेयाधिकं मतम् ।

विशेषतश्च गङ्गायाः पहृष्या सह संगमे ॥ २६ ॥

स्नानदानादिभिः पुण्यं यत्तद्वक्तुं न शक्यते ॥ २७ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाहो तीर्थमाहात्म्ये परुष्णीसंगमादि-

त्रिसहस्रतीर्थवर्णनं नाम चतुश्चत्वारिंशदधिक-

शततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

गौतमीमाहात्म्ये पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

अथ पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

मार्कण्डेयं नाम तीर्थं सर्वपापविमोचनम् ।

सर्वकतुफलं पुण्यमर्घ्यघनिवारणम् ॥ १ ॥

तस्य प्रभावं वक्ष्यामि शृणु नारद यत्नतः ।

मार्कण्डेयो भरद्वाजो वसिष्ठोऽत्रिध्व गौतमः ॥ २ ॥

याज्ञवल्क्यश्च जाबालिर्मुनयोऽन्येऽपि नारद ।

एते शास्त्रप्रणेतारो वेदवेदाङ्गपारगाः ॥ ३ ॥

पुराणव्यायमीमांसाकथासु परिनिष्ठिताः ।

मिथः समूचुर्विद्वांसो मुक्तिं प्रति यथामति ॥ ४ ॥

केचिज्ज्ञानं प्रशंसन्ति केचित्कर्म तथोभयम् ।

एवं विवदमानास्ते मामूचुर्दुर्भयं मतम् ॥ ५ ॥

मदीयं तु मतं ज्ञात्वा यद्युद्धरुगदाधरम् ।

तस्य चापि मतं ज्ञात्वा ऋषयस्ते महौजसः ॥ ६ ॥

पुनर्विवदमातास्ने शक्र प्रष्टुमुग्रता
 गङ्गाया च भव पून्य तमेवार्थं शशसिरे ॥ ७ ॥
 कमणम्नु प्रधानन्वमुवाच त्रिपुरन्तक ।
 क्रियारूपं च तज्ज्ञानं क्रिया सैव तदुच्यते ॥ ८ ॥
 तस्मान्सर्वाणि भूतानि कर्मणा सिद्धिमाप्नुयुः ।
 कर्मैव विश्वतोऽपि तदृते नाम्नि किञ्चन ॥ ९ ॥
 विद्याभ्यासो यत्कृतिर्योगाभ्यास शिवाद्यतम् ।
 सर्वं कर्मैव नाकर्मो प्राणी क्वाप्यत्र विद्यते ॥ १० ॥
 कर्मैव कारणं तस्मादन्यदुन्मत्तचेष्टितम् ।
 ऋषीणां यत्र सवादो यत्र देवो महेश्वर ॥ ११ ॥
 चकार निर्णयं सर्वं कर्मणाऽवाप्यते नृभिः ।
 मार्कण्डे मुत्पन्नं कृत्वा ततो मार्कण्डेमुच्यते ॥ १२ ॥
 तीर्थं त्रिगुणाकीर्णं गङ्गाया उत्तरे तटे ।
 पितृणां पावनं पुण्यं स्मरणादपि सर्वदा ॥ १३ ॥
 तत्राष्टौ नरनिस्नात तीर्थान्याह जगन्मय ।
 वेदेन चापि तन्त्रोक्तमृषया मेनिरे च तत् ॥ १४ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राह्ये तीर्थमाहान्त्ये मार्कण्डेयाग्रष्ट-
 नरतितीर्थवर्णनं नाम पञ्चवन्वार्ष्टिदधिक-
 शततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

गौतमीमाहान्त्ये पञ्चतितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

अथ षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

कालञ्जरतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मीवाच ।

यायातमपरं तार्थं यत्र कालंजरः शिवः ।

सर्वपापप्रशमन तद्दत्तमुच्यते मया ॥ १ ॥

ययातिर्नाहुषो राजा साक्षादिन्द्र इवापरः ।

तस्य भार्याद्वयं चाऽऽसीत्कुललक्षणभूषितम् ॥ २ ॥

ज्येष्ठा तु देवयानीति नाम्ना शुकसुता शुभा ।

शर्मिष्ठेति द्वितीया सा सुता स्याद्द्रुपपर्वणः ॥ ३ ॥

ब्राह्मण्यपि महाप्राज्ञा देवयानी सुमध्यमा ।

ययातेरभवद्दुभार्या सा तु शुकप्रसादतः ॥ ४ ॥

शर्मिष्ठा चापि तस्यैव भार्या या वृषपर्वजा ।

देवयानी शुकसुता द्वी पुत्रौ समर्जाजनत् ॥ ५ ॥

यदुं च तुर्वसुं चैव देवपुत्रसमायुर्मा ।

शर्मिष्ठा च नृपाल्लेभे त्रीन्पुत्रान्देवसन्तिभान् ॥ ६ ॥

दुह्युं चानुं च पूरुं च ययातेर्नृपसत्तमान् ।

देवयान्याः सुतो ब्रह्मन्सदृशौ शुकरूपत ॥ ७ ॥

शर्मिष्ठायास्तु ततयाः शक्राग्निवरुणप्रभाः ।

देवयानी कदाचित्तु पितरं प्राह दुःखिता ॥ ८ ॥

देवयान्युवाच ।

मम त्वपचद्वितयमभाग्याया भृगुर्दृढ ।

मम दास्याः समाग्याया अपत्यत्रिनयं पितः ॥ ९ ॥

तदेतदनुमृश्यायं दुःखमत्यन्तमागता ।
 मरिष्ये दानवगुरो ययातिकृतविप्रियात् ॥
 मातमङ्गाद्वरं तात मरणं हि मतस्विताम् ॥ १० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तदेतन्पुत्रिकावाक्यं श्रुत्वा शुक्र प्रतापवान् ।
 कुपितोऽम्हाययौ शीघ्रं ययातिमिदमवात् ॥ ११ ॥

शुक्र उवाच ।

यदिदं विप्रियं मे त्वं सुताया कृतवानसि ।
 रूपोन्मत्तेन राजेन्द्र तस्माद्बृद्धो मविष्यसि ॥ १२ ॥
 न च भोक्तुं न च त्यक्तुं शक्नोति विषयातुरः ।
 स्पृहयन्मननैवाऽऽस्ते निश्वासोच्छ्वासनप्यधीः ॥ १३ ॥
 वृद्धन्वमेव मरणं जीवनामपि देहिनाम् ।
 तम्भाच्छीघ्रं प्रयाहि त्वं जरा भूपतिदुर्यराम् ॥ १४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा ययातिस्तु शापं शुक्रस्य धीमतः ।
 कृताञ्जलिपुटो राजा ययातिः शुक्रममवात् ॥ १५ ॥

ययातिरवाच ।

नापराध्ये न संकुप्ये नैवाधर्मं प्रवर्तये ।
 अधर्मकारिणः पापाः शास्या एव महात्मनाम् ॥ १६ ॥
 धर्ममेव चरन्तं वै कथं मां शन्तवानसि ।
 देवयानी द्विजध्रेष्ठ वृथा मां वक्ति किञ्चन ॥ १७ ॥

तस्मान्न मम विप्रेन्द्र शाप दातु त्वमर्हसि ।
 विद्वासोऽपि हि निर्दोषे यदि कुप्यन्ति मोहिता ॥
 तदा न दोषो मूर्खाणा द्वेषाग्निप्लुष्टचेतसाम् ॥ १८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ययातिषाक्याच्छुक्रोऽपि सस्मार सुतया वृतम् ।
 असृद्विप्रिय तस्य दिषा रात्रौ प्रचण्डया ॥ १९ ॥
 गतकोपोऽहमित्युक्त्वा काव्यो राजानमवर्षात् ॥ २० ॥

शुक्र उवाच ।

ज्ञात मयाऽनयाऽकारि विप्रिय न घदेऽनृतम् ।
 शापस्येम करिष्यामि शृणुष्वानुग्रह नृप ॥ २१ ॥
 यस्मै पुत्राय सदातु जरामिच्छसि मानद ।
 तस्य सा यात्विय राजश्वरा पुत्राय मद्वरात् ॥ २२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पुनर्ययाति श्वशुर शुक्र प्राह चिर्नातघत् ॥ २३ ॥

ययातिरुवाच ।

यो गृह्णाति मया दत्ता जरा भक्तिसमन्वित ।
 स राजा स्याद्दैत्यगुरो तदेतदनुमन्वताम् ॥ २४ ॥
 यो मद्राक्य नाभिनन्देत्सुतो दैत्यगुरो वृद्धम् ।
 त शपेयमनुनाऽत्र दातव्यैव त्वया गुरो ॥ २५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एषमस्त्विति राजानमुवाच भृगुनन्दन ।
 ततो ययाति स्व पुत्रमाहयेद् घञोऽवर्षात् ॥ २६ ॥

ययातिरुवाच ।

यदो गृहाण मे शापाञ्जरां जातां सुतो भवान् ।
ज्येष्ठः सर्वार्थवित्प्रीडः पुत्राणा घुरि संस्थित ॥
पुत्रो तेनैव जनको यस्तदाज्ञावशे स्थित ॥ २७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

नैन्युवाच यदुस्तातं ययाति भूरिदक्षिणम् ।
ययातिश्च यदुं शप्त्वा तुर्वसुं काममप्रवात् ॥ २८ ॥
नागृह्णानुर्वसुश्चापि पित्रा दत्ता जरा तदा ।
तं शप्त्वा ध्वाप्रवाद्द्रुह्युं गृहाणेमां जरा मम ॥ २९ ॥
द्रुह्युश्च नैच्छतां दत्ता जरा रूपविनाशिनीम् ।
अनुमप्यप्रवादिना गृहाणेमा जरा मम ॥ ३० ॥
अनुनेति तदोवाच शप्त्वा तं पूरुमप्रवात् ।
अमिनन्द्य तदा पूरुर्जरां तां जगृहे पितुः ॥ ३१ ॥
सहस्रनेकं धर्षणां यावत्प्रीतोऽभवत्पिता ।
यौवने यानि भोग्यानि घस्तूनि विविधानि च ॥ ३२ ॥
पुत्रयौवनसंपुष्टो ययातिर्भुजे सुखम् ।
तत्रस्तुतोऽभवद्राजा सर्वभोगेषु नाहुष ॥
ततो ह्यारसमाह्वय पूरुं पुत्रमथाप्रवात् ॥ ३३ ॥

ययातिरुवाच ।

ततोऽस्मि सर्वभोगेषु यौवनेन तवानत्र ।
गृहाण यौवनं पुत्र जरां मे देहि कश्मलाम् ॥ ३४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

नेत्युवाच तदा पूरुर्जरया क्षीयते मया ।

विकारास्तात भावानां दुर्निधारा. शरीरिणाम् ॥ ३५ ॥

बलात्कालागता सदा जराऽत्यखिलदेहिभिः ।

सा चेद्गुरुरूपकाराय गृहीता त्यज्यते कथम् ॥ ३६ ॥

स्वीरुतत्यागपापाद्धि देहिनां मरणं घरम् ।

अथवा तु जरां राजंस्तपसा नाशयाम्यहम् ॥ ३७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त्वा तु पितरं ययौ गङ्गामनुत्तमाम् ।

गौतम्या दक्षिणे पारे ततस्तेपे तपो महत् ॥ ३८ ॥

ततः प्रीतोऽभवद्देवः कालेन महता शिवः ।

लोकातीतमहोदारगुणसन्मणिभूषितम् ॥

किं ददामीति तं प्राह पूरुं स सुरसत्तमः ॥ ३९ ॥

पूरुषाच ।

शापप्राप्तां जरां नाथ पितुर्मम सुराधिप ।

तां नाशयस्व देवेश पितृशप्तांश्च फोपतः ॥

मद्भ्रातृश्लापतो मुकान्कुरुष्य सुरपूजित ॥ ४० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा जगन्नाथः शापाज्ञातां जरां तथा ।

अनाशयज्ञगन्नाथो भ्रातृक्षत्रे विशापिन ॥ ४१ ॥

ततः प्रभृति तर्तीयं जरारोगविनाशनम् ।

अकालजजरादीनां स्मरणादपि नाशनम् ॥ ४२ ॥

तन्नाम्ना चापि विख्यातं कालंजरमुदाहृतम् ।
 यायात् नाहुपं पौरं शौकं शार्मिष्टमेव च ॥ ४३ ॥
 एवमादीनि तीर्थानि तत्राप्युत्तरमेव च ।
 शनं विद्यान्महायुद्धे सर्वसिद्धिकरं तथा ॥ ४४ ॥
 तेषु स्नानं च शनं च श्रवणं पठनं तथा ।
 सर्वपापप्रशमनं भुक्तिमुक्तिप्रदं भवेत् ॥ ४५ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे नीर्यमाहात्म्ये कालंजराद्यष्टोत्त-
 रशततीर्थवर्णनं नाम षट्चत्वारिंशदधिकशतत-
 मोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

गौतमीमाहात्म्ये सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

— —

अथ सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

अप्सरोयुगसंगमतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

अप्सरोयुगमाख्यातमप्सरासंगमं ततः ।
 तारै च दक्षिणे पुण्यं म्मरणात्सुभगो भवेत् ॥ १ ॥
 मुक्तो भवत्यसदेहं तत्र स्नानादिना नरः ।
 स्त्री सती संगमे तन्मिन्नृतुम्नाता च नारद् ॥ २ ॥
 वन्द्याऽपि जनयेत्पुत्रं त्रिमासान्पतिना सह ।
 स्नानदानेन वर्तन्ती नान्यथा मद्बचो भवेत् ॥ ३ ॥

अप्सरोयुगमारयातं तीर्थं येन च हेतुना ।
 तत्रेदं कारणं बभूव शृणु नारद यत्नतः ॥ ४ ॥
 स्पर्धाऽऽसांमहती ब्रह्मन्विध्वामित्रवसिष्ठयोः ।
 तपस्यन्त गाधिसुतं ब्राह्मण्यार्थं यतन्नतम् ॥ ५ ॥
 गङ्गाद्वारे समासीनं प्रेरितेन्द्रेण मेतका ।
 तं गत्वा तपसो भ्रष्टं कुरु भद्रे ममाऽऽज्ञया ॥ ६ ॥
 तदोक्तेन्द्रेण सा मेता विध्वामित्रं तपश्च्युतम् ।
 कृत्वा कन्या तथा दत्त्वा जगामेन्द्रपुरं पुनः ॥ ७ ॥
 तस्या गतायां सस्मार गाधिपुत्रोऽखिलं कृतम् ।
 तं तु देशं परित्यज्य तीर्थं तु सुरबल्लभम् ॥ ८ ॥
 जगाम दक्षिणां गङ्गां यत्र कालंजरो हरः ।
 तपस्यन्तं तदोवाच पुनरिन्द्रः सहस्रदृक् ॥ ९ ॥
 उर्वशी च ततो मेता रग्भां चापि तिलोत्तमाम् ।
 नैवेत्यूचुर्भयत्रस्ताः पुनराह शचीपतिः ॥ १० ॥
 गम्भीरां चातिगम्भीरामुभे ये गर्धिते तदा ।
 ते ऊचतुर्भे देवं सहस्राक्षं पुरंदरम् ॥ ११ ॥

गम्भीरातिगम्भीरे ऊचतुः ।

आर्वा गत्वा तपस्यन्तं गाधिपुत्रं महायुतिम् ।
 च्यावयाधो नृत्यर्गाते रूपर्याचनसंपदा ॥ १२ ॥
 यासामपाङ्गे हसिते धाचि विन्नमसंपदि ।
 नित्यं वसति पञ्चेपुस्ताभिः कोऽत्र न जीयते ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेन्द्रके सहस्राक्षे ते आगन्व्य महानदीम् ।

दृशाने तपस्यन्तं विश्वामित्रं महामुनिम् ॥ १४ ॥

मृत्योरपि दुराथर्षं भूमिस्यमिच धृज्जटिम् ।

सहस्रमेकं वर्णानामीक्षितुं न च शक्नुत ॥ १५ ॥

दूरे स्थिते नून्यगीतत्राटुकाररते तदा ।

विलोक्य मुनिशार्दूलस्तनः कोपाकुलोऽभवत् ॥ १६ ॥

प्रतीपान्तरणं दृष्ट्वा क्रोधः कस्य न जायते ।

निम्पृहोऽपि महाबाहुस्तमिन्द्रं प्रहसन्निव ॥ १७ ॥

आभ्यां मुक्तः सहस्राक्षो ह्यप्सरोभ्यां ब्रुवन्निव ।

शशाप ते स गाधेयो द्रवरूपे भविष्यथः ॥ १८ ॥

श्वितुं मां समायाने यथस्त्विह ततो लघु ।

तनः प्रसादितम्राभ्यां शापमोक्षं श्वकार सः ॥ १९ ॥

भवेतां दिव्यरूपे वां गङ्गाया संगते यदा ।

तच्छापात्ते नदीरूपे तरङ्गनात्संयमूवतुः ॥ २० ॥

अप्सरोयुगमाख्यानं नदीद्वयमताऽभवत् ।

तान्यां परस्परं चापि ताम्यां गङ्गासु संगमः ॥ २१ ॥

सर्वलोकेषु विल्यातो भुक्तिर्माकप्रदः शिवः ।

नत्राऽऽप्ने दृष्ट एवासां सर्वसिद्धिप्रदायकः ॥ २२ ॥

नत्र स्नान्वा तु तं दृष्ट्वा मुच्यते सर्वबन्धनात् ॥ २३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राज्ञे तार्थमाहात्म्येऽप्सरोयुगसंगम-

तीर्थवर्णनं नाम सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

गौतर्मानाहात्म्येऽष्टमप्रतितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

अथाष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

कोटितीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

कोटितीर्थमिति ख्यातं गङ्गाया दक्षिणे तटे ।
यस्यानुस्मरणादेव सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥
यत्र कोटीश्वरो देवः सर्वं कोटिगुणं भवेत् ।
कोटिद्वयं तत्र पूर्णं तीर्थानां शुभदायिनाम् ॥ २ ॥
तत्र व्युष्टिं प्रवक्ष्यामि ध्रुणु नारद तन्मनाः ।
कण्वस्य तु सुतो ज्येष्ठो बाहीक इति चिथ्रुतः ॥ ३ ॥
काण्वश्चेति जनैः ख्यातो वेदवेदाङ्गपारगः ।
इष्टीः पार्वायणानीर्षाः सभायो वेदपारगः ॥ ४ ॥
कुर्षन्नास्ते स गौतम्यास्तीरस्थो लोकरूपजितः ।
प्रातः काले सभायोऽसौ जुहदग्नौ समाहितः ॥ ५ ॥
सर्वदाऽऽस्तेकदाचित्तु हयनाय समुद्यतः ।
एकाहुतिं स हुत्वा तु समिद्धे हव्यवाहने ॥ ६ ॥
आहुत्यन्तरदानाय हविर्द्रव्यं फरेऽग्रहीत् ।
पतस्मिन्नन्तरे वह्निष्पशान्तोऽभवत्तदा ॥ ७ ॥
ततश्चिन्तापरः काण्वः कर्तव्यं किं भवेदिति ।
अन्तर्धिचारशामास विपाद्ं परमं गतः ॥ ८ ॥
आहुत्वोद्य द्रयोर्मध्य उपाशान्तो हुताशनः ।
अग्न्यन्तरमुपादेयं वैदिकं लौकिकं तथा ॥ ९ ॥

क होष्यं स्याद्वितीयं तु आहुत्यन्तरमेव च ।
 एवं मीमांसमाने तु दैवी वागवर्वात्तदा ॥ १० ॥
 अन्यन्तरं नैव तैऽत्र उपादेयं भविष्यति ।
 यानि तत्र भविष्यन्ति शकलानि समीपतः ॥ ११ ॥
 अर्घदग्नेषु काण्डेषु विप्रराज प्रह्वयताम् ।
 नैत्युवाच तदा काण्वः सैव वागवर्वात्पुनः ॥ १२ ॥
 अग्नेः पुत्रो हिरण्यस्तु पिता पुत्रः स एव तु ।
 पुत्रे दत्तं प्रियायैव पितुः प्रीत्यै भविष्यति ॥ १३ ॥
 पित्रे देयं सुते दद्यात्कोटिप्रीतिगुणं भवेत् ।
 दैवी वागवर्वादेवं ततः सर्वे महर्षयः ॥ १४ ॥
 निश्चित्य धर्मसर्वस्वं तथा ब्रह्मरथोदितम् ।
 एतज्ज्ञात्या जगत्यत्र पुत्रे दत्तं पितुर्भवेत् ॥ १५ ॥
 अपत्याद्युपकारेण पित्रोः प्रीतिर्यथा भवेत् ।
 तथा नान्येन केनापि जगत्येतद्वि विश्रुतम् ॥ १६ ॥
 सुप्रसिद्धं जगत्येतत्सर्वलोकेषु पूजितम् ।
 तस्मिन्दत्ते भवेत्पुण्यं सर्वं कोटिगुणं सुत ॥ १७ ॥
 मनोग्लानिनिवृत्तिश्च जायते च महत्सुखम् ।
 पुनरप्याह सा घार्णा काण्वेऽस्मिस्तीर्थं उत्तमे ॥ १८ ॥
 अभवत्तन्महस्तीर्थं काण्व पुण्यप्रभावतः ।
 लोकत्रयाश्रयाशेषतीर्थेभ्योऽपि महाफलम् ॥ १९ ॥
 ज्ञानदानादिकं किञ्चिद्वक्तव्या कुर्वन्समाहितः ॥
 फलं प्राप्स्यस्यशेषेण सर्वं कोटिगुणं मुने ॥ २० ॥

यत्किंचित्क्रियते चात्र स्नानदानादिकं नरैः ।

सर्वं कोटिगुणं विद्यात्कोटितीर्थं ततो घट्टुः ॥ २१ ॥

यत्रैतद्वृत्तमाग्नैयं काण्वं पौत्रं हिरण्यकम् ।

घाणीसंज्ञ कोटितीर्थं कोटितीर्थफलं यत् ॥ २२ ॥

कोटितीर्थस्य माहात्म्यमत्र घक्तुं न शक्यते ।

घाचस्पतिप्रभृतिभिरथ घाऽन्यैः सुरैरपि ॥ २३ ॥

यत्रानुष्ठीयमानं हि सर्वं कर्म यथा तथा ।

गोदावर्याः प्रसादेन सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ २४ ॥

कोटितीर्थे द्विजाभ्याय गामिकां यः प्रयच्छति ।

तस्य तीर्थस्य माहात्म्याद्गोकोटिफलमश्नुते ॥ २५ ॥

तस्मिंस्तीर्थे शुचिभूत्वा भूमिदानं करोति यः ।

श्रद्धायुक्तेन मनसा स्यात्तत्कोटिगुणोत्तरम् ॥ २६ ॥

सर्वत्र गौतमीतीरे पितृणां दानमुत्तमम् ।

विशेषत कोटितीर्थे तदनन्तफलप्रदम् ॥

अत्रैकन्यूनपञ्चाशत्तीर्थानि मुनयो घट्टुः ॥ २७ ॥

इति धीमहापुराणे भाद्रिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये काण्वाचेकोन-

पञ्चाशत्तीर्थवर्णनं नामाष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१४८॥

गौतमीमाहात्म्य ऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

अथेकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

नारसिंहतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

नारसिंहमिति स्यातं गङ्गाया उत्तरं तटे ।

तस्यानुभावं वक्ष्यामि सर्वरक्षाविधायकम् ॥ १ ॥

हिरण्यकशिपुः पूर्वमभवद्भयलिनां वरः ।

तपसा विक्रमेणापि देवानामपराजितः ॥ २ ॥

हरिमकात्मजद्वेषकलुषोकृतमानसः ।

व्याविर्मूय सभास्तम्भाद्विभ्वात्मत्वं प्रदर्शयन् ॥ ३ ॥

तं हन्या नरसिंहस्तन्सैन्यमद्रावयत्तदा ।

सर्वान्हत्वा महादैत्यान्क्रमेणाऽऽर्जो महामृगः ॥ ४ ॥

रसातलस्थाञ्चात्रुंश्च जित्वा स्वर्लोकमीयिवान् ।

तत्र जित्वा भुवं गत्वा दैत्यान्हत्वा नगस्थितान् ॥ ५ ॥

समुद्रस्यान्नदीसंस्थान्ग्रामस्थान्वनवासिनः ।

नानारूपधरान्दैत्यान्निजघ्नान् मृगाकृतिः ॥ ६ ॥

आकाशगान्वायुसंस्थाञ्ज्योतिर्लोकमुपागतान् ।

घञ्जपाताधिकनयः समुद्भूतमहासटः ॥ ७ ॥

दैत्यगर्भस्राविगर्जो निर्जिताशेपराक्षसः ।

महानादैर्वाक्षिनैश्च प्रलयानलसंनिभैः ॥ ८ ॥

चपेटैरङ्गघिसेपैरसुरान्पर्यन्तूर्णयत् ।

एवं हत्वा बहुविधान्गौतमीमगमद्दरिः ॥ ९ ॥

स्वपद्राम्बुजसंभूतां मनोनयननन्दिनीम् ।

तत्राम्यर्य इति ख्यातो दण्डकाधिपते रिपुः ॥ १० ॥

देवानां दुर्जयो योद्धा बलेन महताऽऽवृतः ।

तेनाभवन्महारौद्र भीषणं लोमहर्षणम् ॥ ११ ॥

शस्त्रास्त्रधर्षणं युद्ध हरिणा दैत्यसूनुना ।

निजघान हरिः श्रीमास्त रिपुं ह्युत्तरे तटे ॥ १२ ॥

गङ्गायां नारसिंह तु तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।

स्नानदानादिकं तत्र सर्वपापग्रहार्दनम् ॥ १३ ॥

सर्वरक्षाकरं नित्यं जरामरणवारणम् ।

यथा सुराणां सर्वेषां न कोऽपि हरिणा समः ॥ १४ ॥

तीर्थानामप्यशेषाणा तथा तत्तीर्थमुत्तमम् ।

तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा कुर्यान्नृहरिपूजनम् ॥ १५ ॥

स्वर्गे मर्त्ये तले वाऽपि तस्य किञ्चिन्न दुर्लभम् ।

इत्याद्यष्टौ मुने तत्र महातीर्थानि नारद ॥ १६ ॥

पृथक्पृथक्तीर्थकोटिफलमाहुर्मनीषिणः ।

अथ्रद्धयाऽपि यन्नाग्नि रूढे सर्वाघसंक्षयः ॥ १७ ॥

भवेत्साक्षान्नसिंहोऽसौ सर्वदा यत्र संस्थितः ।

तत्तीर्थस्नेहासंजातं फलं कैरिह घर्ष्यते ॥ १८ ॥

यथा न द्वेषो नृहरेरधिकं कापि धर्तते ।

तथा नृसिंहतीर्थेन समं तीर्थं न कुत्रचित् ॥ १९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिग्राह्ये तीर्थमाहात्म्ये नारसिंहाद्यष्ट-

तीर्थवर्णनं नामैकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

गौतमीमाहात्म्येऽशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

अथ पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

पैशाचतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

पैशाचं तीर्थमाख्यातं गङ्गाया उत्तरे तटे ।
पिशाचत्वात्पुरा विप्रो मुक्तिमाप महामते ॥ १ ॥
सुयवस्याऽऽत्मजो लोकेऽजोगतिरिति विश्रुतः ।
कुटुम्बमारदुःखार्तो दुर्मिक्षेण तु पीडितः ॥ २ ॥
मध्यमं तु शुनःशेषं पुत्रं ब्रह्मविदां वरम् ।
विक्रोतवान्क्षत्रियाय वधाय बहुलैर्जनैः ॥ ३ ॥
किं नामाऽऽपहतः पापं नाऽऽचरत्यपि पण्डितः ।
शमितृन्वे धनं चापि जगृहे बहुलं मुनिः ॥ ४ ॥
विदारणार्थं च धनं जगृहे ब्राह्मणाधमः ।
ततोऽप्रतिसमाधेयमहारोगनिर्पाडितः ॥ ५ ॥
स मृतः कालपर्याये नरकेष्वथ पातितः ।
मौगादृते न क्षयोऽस्ति प्राक्तानामिहांहसाम् ॥ ६ ॥
किंकरैर्यमवाक्येन बहुयोन्यन्तरं गतः ।
ततः पिशाचो ह्यभवद्दारुणो दारुणाकृतिः ॥ ७ ॥
शुष्ककाष्ठेष्वधारण्ये निर्जले निर्जने तथा ।
श्रोत्रे श्रोत्रेद्वय्याजे क्षिप्यते यमकिंकरैः ॥ ८ ॥
कन्यापुत्रमर्हीवाजिगवां विक्रयकारिणः ।
नरकान्न निवर्तन्ने यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ९ ॥

स्वहृताघविपाकेन दाहणैर्यमकिंकरैः ।

संघाते पच्यमानोऽसौ रुरोदोघैः कृतं स्मरन् ॥ १० ॥

पथि गच्छन्कदाचित्स जीगर्तेर्मध्यमः सुत ।

शुभ्राव रदतो घाणीं पिशाचस्य मुहुर्मुहुः ॥ ११ ॥

पुत्रकेतुर्ब्रह्महन्तुर्जागर्तेस्तु पितुस्तदा ।

पापिनः पुत्रचिकेतुर्ब्रह्महन्तुः पितुश्च ताम् ॥ १२ ॥

शुनःशेषस्तदोघाच को भवानतिदुःसितः ।

जीगर्तिरब्रवीद्दुःखाच्छुनःशेषपिता ह्यहम् ॥ १३ ॥

पापीयसीं क्रियां कृत्वा योर्तिं प्राप्तोऽस्मि दाहणाम् ।

नरकेष्वथ पृथक् पुनः प्राप्तोऽन्तरालकम् ॥

ये ये दुष्टकर्मणस्तेषां तेषामियं गतिः ॥ १४ ॥

जीगर्तिपुत्रस्तमुवाच दुःखा-

त्सोऽहं सुतस्ते मम दोषेण तात ।

चिक्रीत्वा मां नरकानेवमाप्त-

स्ततः करिष्ये स्वर्गतं त्वामिदानीम् ॥ १५ ॥

एवं प्रतिज्ञाय स गाधिपुत्र-

पुत्रत्वमाप्तोऽथ मुनिप्रवीरः ।

गङ्गामभिध्याय पितुश्च लोका-

ननुत्तमानीहमानो जगाम ॥ १६ ॥

अशेषदुःखानलधूपितातां,

निमज्जतां मोहमहासमुद्रे ।

शरीरिणां नान्यदहो त्रिलोका-

मालम्बनं विष्णुपर्शं विहाय ॥ १७ ॥

एवं विनिश्चित्य मुनिर्महात्मा-

समुद्दिधीर्षुः पितर स दुर्गतेः ।

शुचिस्ततो गौतमीमाशु गत्वा,

तत्र स्नात्वा संस्मरञ्छुविष्णू ॥ १८ ॥

दर्शं जलं प्रेतरूपाय पित्रे,

पिशाचरूपाय सुदुःखिताय ।

तद्दानमात्रेण तदैव पूतोऽ-

जीगर्तिरावाप वपु सुपुण्यम् ॥ १९ ॥

विमानयुक्तः सुरसंघजुष्टं,

विष्णोः पदं प्राप सुतप्रभावात् ।

गङ्गाप्रभावाच्च हरेश्च शंभो-

र्विधातुरर्कायुततुल्यतेजाः ॥ २० ॥

ततः प्रभृत्येतदतिप्रसिद्धं,

पैशाचनाशं च महागदं च ।

महान्नि पापानि च नाशमाशु,

प्रयान्ति यस्य स्मरणेन पुंसाम् ॥ २१ ॥

तीर्थस्य चेदं गदितं तवाद्य,

माहात्म्यमेतत्त्रिशतानि यत्र ।

तीर्थान्यधान्यानि भवन्ति भुक्ति

मुक्तिप्रदायीनि किमन्यदत्र ॥ २२ ॥

सर्वसिद्धिदमाख्यातमित्याद्यत्र शतत्रयम् ।

तीर्थानां मुनिजुष्टानां स्मरणादप्यभीष्टदम् ॥ २३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये पैंशाचादिशत-
त्रयतीर्थवर्णनं नाम पञ्चाशदधिक-

शततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥

गौतमीमाहात्म्य एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

अथैकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

निम्नभेदतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

निम्नभेदमिति ख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् ।

गङ्गाया उत्तरे पारे तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ १ ॥

यस्य संस्मरणेनापि सर्वपापक्षयो भवेत् ।

वेदद्वीपश्च तत्रैव दर्शनाद्वेदविद्भवेत् ॥ २ ॥

उर्वर्शां चकमे राजा ऐलः परधार्मिकः ।

को न मोहमुपायाति विलोक्य मदिरेक्षणाम् ॥ ३ ॥

सा प्रायाद्यत्र राजाऽसौ घृतं स्तोकं समश्नुते ।

थानग्नदर्शनात्कृत्वा तस्याः कालावधिं नृपः ॥ ४ ॥

तां ऋचीचकार ललनां यूनां रम्यां नयां नयाम् ।

सुमायां शयने तस्यां समुत्तस्थौ पुरुरवाः ॥ ५ ॥

विलोक्य तं विवसनं तदैवासीं विनिर्गता ।
 विपुञ्जलचित्तानां क स्यैर्यं ननु योयिताम् ॥ ६ ॥
 ईलां चक्रे स शर्वयां विवह्ना विस्मितो महान् ।
 एतस्मिन्नन्तरे राजा युद्धायागाटिपूजति ॥ ७ ॥
 ताञ्जिन्वा पुनरप्यागाढे बलोकं सुपूजितम् ।
 स चाऽऽगत्य महाराजो वसिष्ठाञ्च पुरोधसः ॥ ८ ॥
 उर्वश्या गमनं श्रुत्वा ततो दुःखसमन्वितः ।
 न जुहोति न चाग्नाति न शृणोति न पश्यति ॥ ९ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे तत्र मृतावस्थं नृपोत्तमम् ।
 शोचयामास चाक्षयैश्च हेतुमूर्तैः पुरोहितः ॥ १० ॥

वसिष्ठ उवाच ।

सा मृताऽय महाराज मा व्यथस्य महामते ।
 एवं स्थितं तु मा त्वां वै अग्निवाः शृश्रुराशुगाः ॥ ११ ॥
 न वै स्त्रैषानि जार्यापि हृदयानि महामते ।
 शालावृक्षाणां यादं शि तम्मान्ध मूप मा शुचः ॥ १२ ॥
 को नाम लोके राजेष्ट कामिर्नाभिर्न वञ्चितः ।
 वञ्चकन्धं नृशंसन्धं चञ्चलन्धं कुशालता ॥ १३ ॥
 इति स्वाभाविकं यासां ताः कथं सुखहेतवः ।
 कान्तेन को न निहतः कोऽर्थो गौरवमागतः ॥ १४ ॥
 प्रिया न नानिनः को वा योयिद्भिः को न स्वप्डितः ।
 स्वजननायोपमा राजन्मदविप्लुतचेतसः ॥ १५ ॥

सुखाय योषितः कस्य ज्ञात्वैतद्विज्वरो भव ।

विहाय शंकरं विष्णुं गौतमीं वा महामते ॥

दुःखिना शरणं नान्यद्विद्यते भुवनत्रये ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा ततो राजा दुःखं संहृत्य यत्नतः ।

गौतम्या मध्यसस्थोऽसावैलः परमधार्मिकः १७ ॥

तत्र चाऽऽराधयामास शिवं देव जनार्दनम् ।

ब्रह्माणं भास्करं गङ्गा देवानन्यांध यत्नतः ॥ १८ ॥

यो विपन्नो न तीर्थानि देवताश्च न सेवते ।

स कालवशगो जन्तु कां दशामुपयास्यति ॥ १९ ॥

तदीश्वरैकशरणो गौतमीसेवतोत्सुकः ।

परां श्रद्धामुपगतः संसारास्थापराङ्मुखः ॥ २० ॥

इजे यज्ञाश्च धदुलानृत्विग्भिर्वद्दक्षिणान् ।

वेदद्वीपोऽभवत्तेन यज्ञद्वीपः स उच्यते ॥ २१ ॥

पूर्वार्णमास्यां तु शर्वर्यां तत्राऽऽयाति सदोर्वशी ।

तस्य द्वीपस्य यः कुर्यात्प्रदक्षिणमथो नरः ॥ २२ ॥

प्रदक्षिणीरुता तेन पृथिवी सागराम्बरा ।

वेदानां स्मरणं तत्र यज्ञाना स्मरणं तथा ॥ २३ ॥

सुरुती तत्र यः कुर्याद्देवशफलं लभेत् ।

पेलतीर्थं तु तज्ज्ञेयं तदेव च पुरुरधम् ॥ २४ ॥

पासिष्ठं चापि सत्तु स्यान्निम्नभेदं तदुच्यते ।

पेले रानि न किञ्चित्स्यान्निम्नं सर्वेषु कर्मसु ॥ २५ ॥

यदेतन्निम्नमुर्वश्यां सर्वभावेन घर्तनम् ।

तच्चापि भेदितं निम्नं वसिष्ठेन च गङ्गया ॥ २६ ॥

निम्नभेदमभूत्तेन दृष्टादृष्टेष्टसिद्धिदम् ।

तत्र सप्त शतान्याहुस्तीर्थानि गुणवन्ति च ॥ २७ ॥

तेषु ह्यानं च दानं च सर्वकतुफलप्रदम् ।

स्नानं कृत्वा निम्नभेदे यः पश्यति सुरानिमान् ॥ २८ ॥

इह चामुत्र वा निम्नं न किञ्चित्तस्य विद्यते ।

सर्वोन्नतिमवाप्यासौ मोदते दिवि शक्रवत् ॥ २९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये निम्नभेदादिसप्त

शततीर्थवर्णनं नामैकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

गौतमीमाहात्म्ये द्वयशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

अथ द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः

आनंदतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

नदीतटमिति ख्यातं तीर्थं वेदविदो विदुः ।

तस्य प्रभावं घक्ष्यामि शृणु यत्नेन नारद ॥ १ ॥

अग्निपुत्रो महातेजाश्चन्द्रमा इति विश्रुतः ।

सर्वान्वेदांश्च विधिवद्धनुर्वेदं यथाविधि ॥ २ ॥

अधीत्य जीवात्सर्वाश्च विद्याश्चान्या महामते ।
 गुरूपूजां करोमीति जीवमाह स चन्द्रमाः ॥
 बृहस्पतिस्तदा प्राह चन्द्रं शिष्यं मुदान्वितः ॥ ३ ॥
 बृहस्पतिरवाच ।

मम प्रिया तु जानीते तारा रतिसमप्रभा ॥ ४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

प्रष्टुं ता च तदा प्रायादन्तर्वेश्म स चन्द्रमाः ।
 तारां तारामुखी दृष्ट्वा जगृहे तां करेण सः ॥ ५ ॥
 स्ववेश्म प्रीति ता लोभाद्बलादाकर्षयत्तदा ।
 तावद्दुर्धैर्यनिधिर्ज्ञानो मतिमान्विजितेन्द्रियः ॥ ६ ॥
 यावन्न कामिनीनेत्रवागुराभिर्निवध्यते ।
 विशेषतो रहःसस्थां कामिनीमायतेक्षणाम् ॥ ७ ॥
 विलोक्य न मनो याति कस्य कामेषु घश्यताम् ।
 अत एवान्यपुरुषदर्शनं न कदाचन ॥ ८ ॥
 कुलबध्वा रहः कार्यं भीतया शीलविप्लुतेः ।
 विज्ञाय तत्परिजनात्सहसोत्थाय निर्गतः ॥ ९ ॥
 दृष्ट्वा तद्दुष्टकृतं कर्म बृहस्पतिस्त्वारधीः ।
 शशाप कोपाश्याऽऽक्षिप्य चाग्निर्घिप्रियकारिमिः ॥ १० ॥
 पराभिभूतामालोक्य कान्तां कः सोढुमीश्वरः ।
 युयुधे तेन जीवोपि देवश्चन्द्रमसा रुषा ॥ ११ ॥
 न शापैर्हन्यते चन्द्रो नाऽऽयुधै सुरमन्त्रितैः ।
 बृहस्पतिप्रणीतैश्च न मन्त्रैर्हन्यते शशी ॥ १२ ॥

तदा चन्द्रस्तु तां तारां नीत्वा संस्याप्य मन्दिरे ।
 बुभुजे बहुवर्षाणि रोहिणीं चाकुनीमयः ॥ १३ ॥
 न जीयेत तदा देवैर्न कोपैः शापमन्त्रकैः ।
 न राजभिर्न ऋषिभिर्न साम्ना भेद्दण्डनैः ॥ १४ ॥
 यदा भार्या न लेभेऽसौ गुरुः सर्वप्रयत्नतः ।
 सर्वोपायक्षये जीवस्तदा नीतिमयास्मरत् ॥ १५ ॥
 अपमानं पुरस्कृत्य मानं कृत्वा तु पृष्ठतः ।
 स्वार्थमुद्धरते प्राजः स्वार्थन्नृशो हि मूर्खता ॥ १६ ॥
 साध्यं केनाप्युपायेन जानद्विः पुरुषैः फलम् ।
 वृथामिमानिनः शीघ्रं विपद्यन्ते विमोहिताः ॥ १७ ॥
 एवं निश्चित्य मेधावी शुकं गत्वा न्यवेदयत् ।
 तमागतं कविर्जात्वा संमानेनाभ्यतन्दयत् ॥ १८ ॥
 उपविष्टं सुविभ्रान्तं पूजितं च यथाविधि ।
 परंपृच्छद्देत्यगुरुस्तदागमनकारणम् ॥ १९ ॥
 गृहागतस्य विमृष्टाः शत्रवोऽप्युत्तमा न हि ।
 तस्मै स विस्तरंणाऽऽह भार्याहरणमादितः ॥ २० ॥
 बृहस्पतेस्तदा वाक्यं श्रुत्वा कोपान्वितः कविः ।
 अपरायं तु चन्द्रम्य मेने शिष्यस्य नारद ॥
 अतिक्रममिमं श्रुत्वा कोपान्कविरथाप्रवान् ॥ २१ ॥

शुक उवाच ।

यदा भौक्ष्ये तदा पास्ये तदा भवप्स्ये तदा वदे ।
 तदाऽऽनये प्रियां स्यान्मन्त्रय भार्यां परार्दिताम् ॥ २२ ॥

तामानीय भवं पूज्य चन्द्रं शप्त्वा गुरुद्रुहम् ।
पश्चाद्भोक्ष्ये महाबाहो शृणु घाचं ग्रहेश्वर ॥ २३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एधमुक्त्वा स जीवेन दैत्याचार्यो जगाम ह ।
शिवमाराध्य यत्नेन परं सामर्थ्यमाप्तवान् ॥ २४ ॥
घरानवाप्य विविधाञ्शकराद्गुभाचपूजितात् ।
शिवप्रसादात्किं नाम देहिनामिह दुर्लभम् ॥ २५ ॥
जगाम शुक्रो जीवेन तारया यत्र चन्द्रमाः ।
घर्तते त शशापौञ्चैः शृणु त्वं चन्द्र मे घचः ॥ २६ ॥
यस्मात्पापतरं कर्म त्वया पाप मदात्कृतम् ।
कुण्ठी भूयास्ततश्चन्द्रं शशापैवं स्या कधिः ॥ २७ ॥
कविशापप्रदग्धोऽभूत्तदैव मृगलाञ्छनः ।
प्रापुः क्षयं न के नाम गुरुस्वामिसशिद्रुहः ॥ २८ ॥
तत्याज तां स चन्द्रोऽपि तां तारां जगृहे कधिः ।
शुक्रोऽपि देवानाह्वय ऋषीन्पितृगणांस्तथा ॥ २९ ॥
नदीर्नदांश्च विविधानोपधीश्च पतिव्रताः ।
ततः संप्रष्टुमारेभे तारावृत्तधिनिष्क्रयम् ॥ ३० ॥
ततः श्रुतिः सुरानाट् गौतम्यां भक्तितस्त्वियम् ।
स्नानं करोतु जीवेन तारा पूना भविष्यति ॥ ३१ ॥
रहस्यमेतत्परमं न कथ्यं यम्य कस्यचिन् ।
सर्वास्यपि दशास्येह शरणं गौतमी नृणाम् ॥ ३२ ॥
तथाऽकरोथैष तारा भर्त्रा स्नानं यथाधिधि ।
पुष्पवृष्टिरभूत्तत्र जयशब्दो व्यवर्तत ॥ ३३ ॥

पुनर्वं देवा अद्भुः पुनर्ननुष्या उत ।

राज्ञानः सत्यं कृपवाना ब्रह्मज्ञायां पुनर्दुः ॥ ३४ ॥

पुनर्दत्त्वा ब्रह्मज्ञायां कृतां देवैरकल्मषाम् ।

सर्वं क्षेममभूत्तत्र तस्मात्तोयं महामुने ॥ ३५ ॥

तद्भूत्सकलाध्यायध्वंसत् सर्वकानडम् ।

आनन्दं क्षेममभवत्सुराणामसुरारिणाम् ॥ ३६ ॥

बृहस्पतेश्च शुक्रम्य तारायाञ्च विशेषतः ।

परमातन्दमापन्नो गुर्वाङ्गामभाषत् ॥ ३७ ॥

गुरुरवाच ।

न्वं गौतमि सदा पूज्या सर्वेषामपि मुक्तिदा ।

विशेषतस्तु सिंहस्थे मयि त्रैलोक्यपावनी ॥ ३८ ॥

नविष्यसि सरिन्द्रेष्ठे सर्वनीयैः समन्विता ।

यानि कानि च तीर्थानि स्वर्गमृत्पुरसातले ॥

त्वां स्नानुं तानि यास्यन्ति मयि सिंहस्थितेऽम्बिके ॥ ३९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

धन्यं यदास्यमायुष्यमारोग्यधीविवर्धनम् ।

सौभाग्यैश्वर्यजननं तीर्थमातन्दनामकम् ॥ ४० ॥

तत्र पञ्च सङ्ख्यापि तीर्थान्याह स गौतमः ।

स्मरणात्पटनाद्वाऽपि इष्टैः संयुज्यते सदा ॥ ४१ ॥

शिवम्यात्र निविष्टस्य नन्दी गङ्गातटेऽनिशम् ।

साक्षात्परत्यसौ धर्मस्तस्मान्नन्दीतटं स्मृतम् ॥

आनन्दमपि तर्तीयं सर्वानन्दविवर्धनात् ॥ ४२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाहो तीर्थमाहात्म्ये भानन्दतीर्थादि-

पञ्चसहस्रतीर्थवर्णनं नाम द्विपञ्चाशदधिकश-

ततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

गौतमीमाहात्म्ये त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

अथ त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

भावतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

भावतीर्थमिति प्रोक्तं यत्र साक्षाद्भवः स्थितः ।

अशेषजगदन्तस्थो भूतात्मा सच्चिदारुतिः ॥ १ ॥

तत्रेमां शृणु घक्ष्यामि कथां पुण्यतमां शुभाम् ।

सूर्यवंशकरः श्रीमान्क्षत्रियाणां धुरंधरः ॥ २ ॥

प्राचीनबर्हिराख्यातः सर्वधर्मेषु पारगः ।

तिस्रः कोटयोऽर्धकोटिश्च घर्षाणां राज्य भास्थितः ॥ ३ ॥

तस्येदृशं व्रतं चाऽऽर्साद्यदहं यौघनञ्जुतः ।

भवेयं प्रियया घाऽपि पुत्रैर्वा प्रियवस्तुभिः ॥ ४ ॥

वियुज्येयं ततो राज्यं त्यक्ष्येऽहं नात्र संशयः ।

चिवेकिनां कुलीनानामिदमेवोचितं नृणाम् ॥ ५ ॥

स्थायते विजने कापि चिरक्तेर्धिभवक्षये ।

तस्मिन्प्रशासति महीं न वियोगः प्रियैः क्वचित् ॥ ६ ॥

नाऽऽधिष्यार्थी न दुर्मिक्षं न बन्धुकलहो नृणाम् ।

तस्मिन्प्रशासति राज्यं तु न च कश्चिद्वियुज्यते ॥ ७ ॥

ततः पुत्रार्थमकरोद्यत् राजा महामतिः ।

ततः प्रसन्नो भगवान्बरं प्रादाद्यथेप्सितम् ॥ ८ ॥

गौतमीतीरसंस्थाय राज्ञे देवो महेश्वरः ।

पुत्रं देहीति राजा वै भवं प्राह स भार्यया ॥ ९ ॥

भवः प्राह नृपं प्रीत्या पश्य नेत्रं तृतीयकम् ।

ततः पश्यति राजेन्द्रे भवस्याक्षि तु मानद् ॥ १० ॥

चञ्चुर्दोष्याऽभवत्पुत्रो महिमा नाम विभ्रुतः ।

येनाकारि स्तुतिः पुण्या महिम्न(?) इति विभ्रुता ॥ ११ ॥

किमलभ्यं भगवति प्रसन्ने त्रिपुरान्तके ।

यं नित्यमनुवर्तन्ते हृद्यिह्लादयः सुराः ॥ १२ ॥

प्रातनुव्रश्च नृपतिर्नार्यश्रैष्ठ्यमयावत ।

महापापमहारोगमहाअसनितां नृणाम् ॥ १३ ॥

नानाविपद्गणार्तानां सर्वाभिमनलञ्चये ।

प्रादाञ्ज्यैष्ठ्य भवश्चापि भावतीर्थं तदुच्यते ॥ १४ ॥

तत्र स्नानेन दानेन सर्वान्कामानवाप्नुयान् ।

भवप्रसादाद्भवत्सुतः प्राचीनबर्हिषः ॥ १५ ॥

महिमा गौतमीतीरे भावतीर्थं तदुच्यते ।

तत्र सततितीर्थानि पुण्यान्यखिलदानि च ॥ १६ ॥

ति श्रीमहापुराणे आदित्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये भावतीर्थदिसप्त-
तितीर्थवर्षनं नाम त्रिपञ्चाशदधिकशतत-

मोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

गौतमीमाहात्म्ये चतुर्षोतितमोऽध्यायः ॥ ८४

अथ चतुष्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सहस्रकुण्डाख्यतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

सहस्रकुण्डमाख्यात तीर्थं वेदधिदो विदुः ।
यस्य स्मरणमात्रेण सुखी संपद्यते नरः ॥ १ ॥
पुरा दाशरथी रामः सेतुं बहुधा महार्णवे ।
लङ्कां दग्ध्वा रिपून्हत्या रावणादीग्रणे शरैः ॥ २ ॥
वैदेहीं च समासाद्य रामो घचनमग्रवीत् ।
पश्यत्सु लोकापालेषु तस्याऽऽचार्यं पुरः स्थिते ॥ ३ ॥
अग्नौ शुद्धिगतां सीतां रामो लक्ष्मणसन्निधौ ।
एहि वैदेहि शुद्धाऽसि अङ्गमारोदुमर्हसि ॥ ४ ॥
नेत्युवाच तदा श्रीमानङ्गदो हनुमांस्तथा ।
अयोध्यायां तु वैदेहि सार्धं यामः सुहृज्जनैः ॥ ५ ॥
तत्र शुद्धिमवाप्याथ पुनर्भ्रातृषु मातृषु ।
लौकिकेष्वपि पश्यत्सु ततः शुद्धा नृपात्मजा ॥ ६ ॥
अयोध्यायां सुपुण्येऽहि अङ्गमारोदुमर्हसि ।
अस्याधरित्रपिपये संदेहः फस्य जायते ॥ ७ ॥
लोकापवादस्तदपि निरस्यः स्वजनेषु हि ।
तयोर्वाक्चमनादृत्य लक्ष्मणः सविभीषणः ॥ ८ ॥
रामश्च जाभ्यवांश्चेद्य तामाह्वयन्नृपात्मजाम् ।
स्वस्नात्युक्ता देवतामो राजोद्भू' स्वाऽऽकरोह सा ॥ ९ ॥

मुदितास्ते ययुः शीघ्रं पुष्पकेण विराजता ।
अयोध्यां नगरीं प्राप्य तथा राज्यं स्वकं तु यत् ॥ १० ॥
मुदितास्तेऽभवन्सर्वे सदा रामानुवर्तिनः ।
ततः कतिपयाहेषु अनार्येभ्यो विरूपिकाम् ॥ ११ ॥
वाचं श्रुत्वा स तत्याज गुर्धिणीं तामयोनिजाम् ।
मिथ्यापथादपि हि न सहन्ने कुलोन्नताः ॥ १२ ॥
वाल्मीकेर्मनिमुख्यस्य आश्रमस्य समीपतः ।
तत्याज लक्ष्मणः सीतामदुष्टां रुदतीं रुदन् ॥ १३ ॥
नोल्लङ्घ्याऽऽज्ञा गुरुणामित्यसौ तदकरोद्विया ।
ततः कतिपयाहेषु व्यतीतेषु नृपात्मजः ॥ १४ ॥
रामः सौमित्रिणा सार्धं हयमेधाय दीक्षितः ।
तत्रैवाऽऽजग्मतुरुभौ रामपुत्रौ यशस्विनौ ॥ १५ ॥
लघः कुशश्च विल्यातौ नारदाविद्य गायकौ ।
रामायणं समग्रं तद्गन्धर्वाविद्य सुस्वरौ ॥ १६ ॥
रामस्य चरितं सर्वं गायमानौ समीयतुः ।
यज्ञवाटं राजसुतौ हेतुभिर्लक्षितौ तदा ॥ १७ ॥
रामपुत्राबुभौ शूरा वैदेह्यास्तनयाविति ।
तावानीय ततः पुत्रावभिपिच्य यथाक्रमम् ॥ १८ ॥
अङ्कारूढौ ततः कृत्वा सस्त्रजे तौ पुनः पुनः ।
संसारदुःखखिन्नानामगतीनां शरीरिणाम् ॥ १९ ॥
पुत्रालिङ्गनमेवात्र परं विधान्तिकारणम् ।
मुहुःखालिङ्ग्य तौ पुत्री मुहुः स्वजति चुम्बति ॥ २० ॥

किमप्यन्तर्ध्यायति च निःश्वसत्यपि वै मुहुः ।
 एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता राक्षसा लङ्कवासिनः ॥ २१ ॥
 सुग्रीवो हनुमांश्चैव अङ्गदो जाम्बवांस्तथा ।
 अन्ये च घातराः सर्वे विभीषणपुरःसराः ॥ २२ ॥
 ते चाऽऽगत्य नृपं प्राप्ताः सिंहासनमुपस्थितम् ।
 सीतामदृष्ट्वा हनुमानङ्गदः कनकाङ्गदः ॥ २३ ॥
 क्व गताऽयोनिजा माता एको रामोऽत्र दृश्यते ।
 रामेण सा परित्यक्ता इत्युचुर्द्वारपालकाः ॥ २४ ॥
 पश्यत्सु लोकपालेषु आय तत्र प्रवादिनि ।
 अग्नौ शुद्धिगता (ता) सीतां (ता) किंतु राजा निरङ्कुशः ॥ २५ ॥
 उत्पन्नैर्लौकिकैर्वाक्यै रामस्त्यजति तां प्रियाम् ।
 मरिष्याव इति ह्युक्त्वा गौतमीं पुनरीयतुः ॥ २६ ॥
 रामस्तौ पृष्ठतोऽभ्येत्य (?) अयोध्यावासिभिः सह ।
 आगत्य गौतमीं शश्राकुर्धस्ते परमं तपः ॥ २७ ॥
 स्मारं स्मारं निःश्वसन्तस्तां सीता लोकमातरम् ।
 संसारास्थाविरहिता गौतमोसेवनोत्सुकाः ॥ २८ ॥
 लोकत्रयपतिः साक्षाद्रामोऽनुजसमन्वितः ।
 प्राप्तः स्नात्वा च गौतम्यां शिवाराधनतत्परः ॥ २९ ॥
 परितापं जहौ सर्वं सहस्रपरिवारितः ।
 यत्र चाऽऽसीत्स घृत्तान्तः सहस्रकुण्डमुच्यते ॥ ३० ॥
 दशापराणि क्षीरानि तत्र सर्वार्थदानि च ।
 तत्र स्नानं च दानं च सहस्रफलदायकम् ॥ ३१ ॥

यत्र श्रीगौतमीतीरे घसिष्ठादिमुनीश्वरैः ।

सर्वापत्तारकं होममकारयदघान्तकम् ॥ ३२ ॥

सहस्रसंख्यायुक्तेषु कुण्डेषु वसुधारया ।

सर्वानपेक्षितान्कामानयापार्सो महातपाः ॥ ३३ ॥

गौतम्याः सरिदम्यायाः प्रसादाद्राक्षसान्तकः ।

सहस्रकुण्डाभिद्यं तद्भूर्त्तीर्थं महाफलम् ॥ ३४ ॥

इति श्रीमहापुराणे आद्रिब्राह्मणे तीर्थमाहात्म्ये सहस्रकुण्डादिद-
शतीर्थवर्णनं नाम चतुष्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१५४॥

गौतमीमाहात्म्ये पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

अथ पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

कपिलातीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

कपिलातीर्थमाख्यातं तद्देवाऽऽङ्गिरसं स्मृतम् ।

तद्देवाऽऽदित्यमाख्यातं सैहिकेयं तदुच्यते ॥ १ ॥

गौतम्या दक्षिणे पारे आदित्यान्मुनिसत्तम ।

अयाजयन्नङ्गिरसो दक्षिणां ते भुव ददुः ॥ २ ॥

अङ्गिरोभ्यस्तदाऽऽदित्यास्तपसेऽङ्गिरसो ययुः ।

सा भूमिः सैहिकी भूत्वा जनान्सर्वानमक्षयत् ॥ ३ ॥

तत्रसुस्ते जनाः सर्वे अङ्गिरोभ्यो न्यवेदयन् ।
 विभीता ज्ञानतो ज्ञात्वा भुवं ता संहिकीमिति ॥ ४ ॥
 आदित्याननुगत्वाऽथ घाचमङ्गिरसोऽद्भुवन् ।
 भुव गृह्णन्तु या दत्ता नेत्यादित्यास्तदाऽद्भुवन् ॥ ५ ॥
 निवृत्तां दक्षिणां नैव प्रतिगृह्णन्ति सूरयः ।
 स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत घसुंधराम् ॥ ६ ॥
 पृष्टिर्वर्षसहस्राणि विष्टायां जायते कृमिः ।
 भूमे. स्वपरदत्ताया हरणात्नाभिकं क्वचित् ॥ ७ ॥
 पापमस्ति महारौद्रं न स्वीकुर्मः पुनस्तु ताम् ।
 एवं यदा स्वदत्ताया हरणे किं तदा भवेत् ॥ ८ ॥
 तथाऽपि क्रयरूपेण गृह्णीमो दक्षिणां भुवम् ।
 तथेत्युक्ते तु ते देवाः कपिलां शुभलक्षणाम् ॥ ९ ॥
 गङ्गाया दक्षिणे पारे भुवः स्थाने तु तां ददुः ।
 भुक्तिमुक्तिप्रदः साक्षाद्विष्णुस्तिष्ठति मूर्तिमान् ॥ १० ॥
 कपिलासंगमं तच्च सर्वाघौघविनाशनम् ।
 तत्राभवद्दानतोयादापगा कपिलाभिघा ॥ ११ ॥
 सस्यघत्या अपि भुवी दानाद्गोदानमुत्तमम् ।
 लोकरक्षां चकारात्तां शून्या विनिमयं मुनिः ॥ १२ ॥
 यत्र तीर्थे च तदुवृत्तं गोतीर्थं तदुदाहृतम् ।
 पुण्यद्रं तत्र तीर्थानां शतमुक्तं मनीषिभिः ॥ १३ ॥
 तत्र हानेन दानेन भूमिदानफलं लभेत् ।
 संगता गङ्गया तच्च कपिलासंगमं विदुः ॥ १४ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिग्राहो तीर्थमाहात्म्ये कपिलासंगमादि-
शततीर्थवर्णनं नाम षड्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१५५॥

गीतमीमाहात्म्ये षडशीतितमोऽध्यायः ॥८६॥

अथ षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

शङ्खहृदतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

शङ्खहृदं नाम तीर्थं यत्र शङ्खगदाधरः ।

तत्र स्नात्वा च तं दृष्ट्वा मुच्यते भवबन्धनात् ॥ १ ॥

तत्रेदं वृत्तमाख्यास्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ।

पुरा कृतयुगस्याऽऽर्द्धा ब्रह्मणः सामगायिनः ॥ २ ॥

ब्रह्माण्डागारसंभूता राक्षसा बहुरूपिनः ।

ब्रह्माणं स्वादितुं प्राप्ता यलोन्मत्ता धृतायुधाः ॥ ३ ॥

तदाऽहमत्रं विष्णुं रक्षणाय जगद्गुल्मम् ।

स विष्णुस्तानि रक्षांसि हन्तुं चक्रेण चोद्यतः ॥ ४ ॥

छित्त्वा चक्रेण रक्षांसि शङ्खमापूरयत्तदा ।

निष्कप्टकं तलं कृत्वा स्वर्गं निर्यरेव च । ५ ॥

ततो ह्यत्रकर्षेण शङ्खमापूरयद्धरिः ।

ततो रक्षांसि सर्वाणि हर्नानशुशोभतः ॥ ६ ॥

यत्रैनदृष्ट्वीरामखिलं विष्णुशङ्खप्रभावतः ।

शङ्खतीर्थं तु तन्प्रोक्तं सर्वक्षेमकरं नजाम् ॥ ७ ॥

सर्वाभीष्टप्रदं पुण्यं स्मरणान्मङ्गलप्रदम् ।
 आयुरारोग्यजननं लक्ष्मीपुत्रप्रवर्धनम् ॥ ८ ॥
 स्मरणात्पठनाद्वाऽपि सर्वकामानवाप्नुयात् ।
 तीर्थानामयुतं तत्र सर्वपापनुदं मुने ॥ ९ ॥
 तीर्थान्ययुतसंख्यानि सर्वपापहराणि च ।
 येषां प्रभावं जानाति घक्तुं देवो महेश्वरः ॥ १० ॥
 पापक्षयप्रतिनिधिर्नैतेभ्योऽस्त्यपरः क्वचित् ॥ ११ ॥
 इति श्रीमहापुराणे भाद्रिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये शङ्खतीर्थाद्ययुत-
 तीर्थवर्णनं नाम पट्टपञ्चाशदधिकशतत-
 मोऽध्यायः ॥ १५६ ॥
 गौतमीमाहात्म्ये सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

अथ सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

किष्किन्धातीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

किष्किन्धातीर्थमाख्यातं सर्वकामप्रदं नृणाम् ।
 सर्वपापप्रशमनं यत्र संनिहितो भवः ॥ १ ॥
 तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि यत्नेन शृणु नारद ।
 पुरा दशरथी रामो राघवं लोकरावणम् ॥ २ ॥
 किष्किन्धावासिभिः सार्धं जघान रणमूर्धनि ।
 सपुत्रं सयलं दृष्ट्वा सांतामादाय शत्रुदा ॥ ३ ॥

द्वात्रा सौमित्रिणा सार्धं वानरैश्च महाबलैः ।
 विभीषणेन बलिना देवैः प्रत्यागतो नृपः ४ ॥
 कृतस्वस्वयनः श्रीमान्पुष्पकेण विराजितः ।
 यदासीद्धनराजस्य कामगेनाऽऽशुगामिना ॥ ५ ॥
 अयोध्यामगमन्सर्वे गच्छन्गङ्गामपश्यत ।
 रामो विरामः शत्रूणा शरण्यः शरणार्थिणाम् ॥ ६ ॥
 गीतमीं तु जगन्पुण्यां सर्वकामप्रदायिनीम् ।
 मनोनयनसंतापनिवारणपरायणाम् ॥ ७ ॥
 तां दृष्ट्वा नृपतिः श्रीमान्गङ्गातीरमथाऽऽविशत् ।
 तां दृष्ट्वा प्राह नृपतिर्हर्षगद्गदया गिरा ॥
 हरीन्सर्वानथाऽऽमन्थ्य हनुमत्प्रमुखान्मुने ॥ ८ ॥

राम उवाच ।

अस्यां प्रमावाद्दरयो याऽर्सा मम पिता प्रभुः ।
 सर्पपापविनिर्मुक्तस्ततो यातस्त्रिविष्टपम् ॥ ९ ॥
 इयं जनित्री सकलस्य जन्तो-
 मुक्तिप्रदा मुक्तिमथापि दद्यात् ।
 पापानि हन्यादपि शरजानि,
 काऽन्याऽनयाऽमन्यत्र नदी समाना ॥ १० ॥
 हतानि शश्वद्दुरितानि चैव,
 अस्याः प्रमावाद्दरयः सखायः ।
 विभीषणो मैत्रमुपेति नित्यं,
 : सीता च लब्धा हनुमांश्च चण्डुः ॥ ११ ॥

लङ्का च भग्ना सगणं हि रक्षो,

हतं हि यस्याः परिसेवनेन ।

यां गौतमो देववरं प्रपूज्य,

शिवं शरण्यं सजटामघाप ॥ १२ ॥

सेयं जनित्री सकलेप्सिताना-

ममङ्गलानामपि संनिहन्त्री ।

जगत्पवित्रीकरणैकदक्षा,

दृष्टाऽद्य साक्षात्सरितां सवित्री ॥ १३ ॥

कायेन घाचा मनसा सदैनां,

व्रजामि गङ्गां शरणं शरण्याम् ॥ १४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतत्समाकर्ण्य घचो नृपस्य,

तत्राऽऽप्लवन्हरयः सर्व एव ।

पूजां चक्रुर्विधिवत्ते पृथक्च,

पुष्पैरनेकैः सर्वलोकोपहारैः ॥ १५ ॥

संपूज्य शवं नृपतिर्यथाव-

त्स्तुत्वा घाक्यैः सर्वभावोपयुक्तैः ।

ते घानरा मुदिताः सर्व एव,

नृत्यं च गीतं च तथैव चक्रुः ॥ १६ ॥

सुषोपितस्नां रजनो महात्मा,

प्रियानुयुक्तः संवृतः प्रेमचटुभिः ।

दुःखं जहौ सर्वममित्रसंभयं,
 किं नाऽऽप्यते गौतमीसेवनेन ॥ १७ ॥
 सविस्मयः पश्यति भृत्यवरं,
 गोदाचरी स्तौति च संप्रहृष्ट ।
 संमानयन्भृत्यगणं समग्र
 मवाप रामः कमपि प्रमोदम् ॥
 पुनः प्रभाते विमले तु सूर्ये,
 विर्भाषणो दाशरथि वभाषे ॥ १८ ॥
 विर्भाषण उवाच ।
 नाद्यापि तृप्तास्तु भवाम तीर्थे,
 कंचिच्च कालं निवसाम चात्र ।
 वत्स्या(सा)म चात्रैव पराश्वतस्रो,
 रात्रीरथो याम धृतास्त्वयोध्याम् ॥ १९ ॥
 ब्रह्मोवाच ।
 तस्याथ वाक्यं हरयोऽनुमेनिरं
 तथैव रात्रीरपराश्वतस्रः ।
 संपूज्य देवं सकलेश्वरं तं,
 भ्रातृप्रियं तीर्थमथो जगाम ॥ २० ॥
 सिद्धेश्वरं नाम जगत्प्रसिद्धं,
 यस्य प्रभावात्प्रबलो दशास्यः ।
 एवं तु पञ्चाहमयोपिरं ते,
 स्वं स्वं प्रतिष्ठापितलिङ्गमर्च्य ॥ २१ ॥

शुश्रूषणं तत्र करोति धायोः,
 सुतोऽनुगामी हनुमान् नृपस्य ।
 गच्छन्नृपेन्द्रो हनुमन्तमाह,
 लिङ्गानि सर्वाणि विसर्जयस्व ॥ २२ ॥
 मत्स्थापितान्युत्तममन्त्रविदुभि-
 स्तथेतरेः शंकरकिंकरैश्च ।
 नोद्वास्य पूजां परशंकरेण,
 बाह्यं समायोज्यमहो भवस्व (?) ॥ २३ ॥
 तिष्ठन्ति सुस्थास्तदनादरेण,
 ते खड्गपत्रादिषु संभवन्ति ।
 येऽश्रद्धानाः शिवलिङ्गपूजां,
 विधाय हृत्यं न समाचरन्ति ॥ २४ ॥
 यथोचितं तेऽयमकिंकरैर्हि,
 पच्यन्त एषाप्सिलदुर्गतीषु ।
 रामाज्ञया धायुसुतो जगाम,
 दोर्म्यां न चोत्पाटयितुं शशाक ॥ २५ ॥
 ततः स्वपुच्छेन ग्रहीतुकामः,
 सर्वेष्व लिङ्गं तु विसृष्टकामः ।
 नैवाशक्तन्महद्दुभुतं स्या-
 त्कपीश्वराणां नृपतेस्तथैव ॥ २६ ॥
 कश्चालयेल्लब्धमहानुभावं,
 महेशलिङ्गं पुरपो मनस्वी ।

तन्निश्चलं प्रेक्ष्य महानुभावो,

नृपप्रवीरः सहस्रा जगाम ॥ २७ ॥

विप्रातयाऽऽमन्य विधाय पूजां,

प्रदक्षिर्णाकृत्य च रामचन्द्रः ।

शुद्धातिशुद्धेन हृदाऽखिलैस्तै

लिङ्गानि सर्वाणि ननाम रामः ॥ २८ ॥

किष्किन्धवासिप्रवरैरशेषैः,

संसेविनं तीर्थमतो बभूव ।

अत्राऽऽप्लवादेव महान्ति पापा-

न्यपि क्षयं यान्ति न संशयोऽत्र ॥ २९ ॥

पुनश्च गङ्गां प्रणताम भक्त्या,

प्रस्ताद् मातर्मम गीतमीति ।

जल्पन्मुहुर्बिस्मिनचित्तवृत्ति-

विलोकयन्प्रणयन्गीतमीं ताम् ॥ ३० ॥

ततः प्रभृत्येतदतीव पुण्यं,

किष्किन्धतीर्थं विबुधा वदन्ति ।

पठेन्स्मरन्नेहाऽपि शृणोति भक्त्या,

पापापहं किं पुनः स्नानदानैः ॥ ३१ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाह्ये तीर्थमाहात्म्ये किष्किन्धतीर्थ-

वर्षणं नाम सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

गीतमीमाहात्म्येऽष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

अथाष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

व्यासतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

व्यासतीर्थमिति ख्यातं प्राचेतसमतः परम् ।
नात. परतरं किञ्चित्पावनं सर्वसिद्धिदम् ॥ १ ॥
दश मे मानसाः पुत्राः स्रष्टारो जगतामपि ।
अन्तं जिज्ञासवस्ते वै पृथिव्या जग्मुरोजसा ॥ २ ॥
पुनः सृष्टाः पुनस्तेऽपि यातास्तान्समवेक्षितुम् ।
नैव तेऽपि समायाता ये गतास्ते गता गताः ॥ ३ ॥
तद्दीप्तवन्ना महाप्राज्ञा दिव्या अङ्गिरसो (सा) मने ।
वेदवेदाङ्गतत्त्वग्राः सर्वशास्त्रविशारदाः ॥ ४ ॥
तेऽनुज्ञाता अङ्गिरसा गुरुं नत्वा तपोधनाः ।
तपसे निश्चिताः सर्वे नैव पृष्ट्वा तु मातरम् ॥ ५ ॥
सर्वेभ्यो ह्यधिका माता गुरुभ्यो गौरवेण हि ।
तदा नारद कोपेन सा शशाप तदाऽऽत्मजान् ॥ ६ ॥

मातोवाच ।

मामनादृत्य ये पुत्राः प्रवृत्ताश्चरितुं तपः ।
सर्वेऽपि प्रकारैस्तत्र तेषां सिद्धिमेप्यति ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

नानादेशांश्च चिन्वानास्तपःसिद्धिं न यान्ति च ।
विघ्नमन्वेति तान्सर्वानितश्चेतश्च धाघतः ॥ ८ ॥

कापि तद्राक्षसैर्विभक्त कापि तन्मानुषैरभूत् ।
 प्रमदामि वचिच्चापि कापि तद्देहदोषत ॥ ९ ॥
 एव तु भ्रममाणास्ने ययु सर्वे तपोनिधिम् ।
 अगस्त्य तपता श्रेष्ठ कुम्भयोनि जगद्गुरुम् ॥ १० ॥
 नमस्कृत्वा ह्याङ्गिरसा ह्यग्निवशसमुद्भवा ।
 दक्षिणाशापतिं शान्त विनीना प्रष्टुमुद्यता ॥ ११ ॥

आङ्गिरसा ऊचु ।

भगवन्केन दोषेण तपोऽस्माक न सिध्यति ।
 नाताविधैरप्युपायै कुरुता च पुन पुन ॥ १२ ॥
 किं कुर्म क प्रकारोऽत्र तपस्येव भवाम किम् ।
 उपाय त्स्मि विप्रेन्द्र ज्येष्ठोऽसि तपसा ध्रुवम् ॥ १३ ॥
 ज्ञाताऽसि ज्ञानिना ब्रह्मन्वक्ताऽसि वदता वर ।
 शान्तोऽसि यमिना निन्य द्यावान्प्रियञ्जया ॥ १४ ॥
 अत्रोधनश्च न द्वेषा तस्माद्गुरुहि विवक्षितम् ।
 साहकारा दयाहीना गुरसेवाविवर्जिता ॥
 अस यवादिन क्रूरा न ते तन्न विनानने ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अगस्त्य प्राय तान्सर्वान्भूषण ध्यात्वा शनै शनै ॥ १६ ॥

अगस्त्य उवाच ।

शान्तामानो भवन्तो वै स्रष्टारो ब्रह्मणा कृता ।
 न पर्याप्त तपश्चाभून्स्मरन्त्य स्मयकारणम् ॥ १७ ॥

ब्रह्मणा निर्मिताः पूर्वं ये गताः सुखमेधते ।

ये गताः पुनरन्वेष्टुं ते च त्वाङ्गिरसोऽभवन् ॥ १८ ॥

ते यूयं च पुनः काले याता याताः शनैः शनैः ।

प्रजापतेरप्यधिका भवितारो न संशयः ॥ १९ ॥

इतो यान्तु तपस्तप्तुं गङ्गां त्रैलोक्यपावनीम् ।

नोपायोऽन्योऽस्ति संसारे विना गङ्गां शिवप्रियाम् ॥ २० ॥

तत्राऽऽश्रमे पुण्यदेशे ज्ञानदं पूजयिष्यथ ।

स च्छेदयिष्यत्यखिलं संशयं घो महामतिः ॥

न सिद्धिः कापि केषांचिद्धिना सदुगुरुणा यतः ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ते तमूचुर्मुनिवरं ज्ञानदः कोऽभिधीयते ।

ब्रह्मा विष्णुर्महेशो घा आदित्यो घाऽपि चन्द्रमाः ॥ २२ ॥

अग्निश्च वरुणः कः स्याज्ज्ञानदो मुनिसत्तम ।

अगस्त्यः पुनरप्याह ज्ञानदः श्रूयतामयम् ॥ २३ ॥

या आपः सोऽग्निरित्युक्तो योऽग्निः सूर्यः स उच्यते ।

यश्च सूर्यः स वै विष्णुर्यश्च विष्णुः स भास्करः ॥ २४ ॥

यश्च ब्रह्मा स वै रुद्रो यो रुद्रः सर्वमेव तत् ।

यस्य सर्वं तु तज्ज्ञानं ज्ञानदः सोऽत्र कीर्त्यते ॥ २५ ॥

देशिकप्रेरकव्याख्यारुद्रुपाध्यायदेहदाः ।

गुरवः सन्ति यह्यस्तेषां ज्ञानप्रदो महान् ॥ २६ ॥

तदेव ज्ञानमत्रोक्तं येन भेदो विहन्यते ।

एक एवाह्वयः शंभुरिन्द्रमिभ्रान्निनामभिः ॥

षदन्ति यहुधा विभ्रा भ्रान्तोपठतिहेतवे ॥ २७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा मुनेर्वाक्यं गाथा गायन्त एव ते ।
जग्मुः पञ्चोत्तरां गङ्गां पञ्च जग्मुश्च दक्षिणाम् ॥ २८ ॥
अगस्त्येनोदितान्देवान्पूजयन्तो यथाविधि ।
आसनेषु विशेषेण ह्यासीनास्तत्त्वचिन्तकाः ॥ २९ ॥
तेषां सर्वे सुरगणाः प्रीतिमन्तोऽभवन्मुने ।
स्रष्टृत्वं तु युगादौ यत्कल्पितं विश्वयोनिना ॥ ३० ॥
अधर्माणां निवृत्त्यर्थं वेदानां स्थापनाय च ।
लोकानामुपकारार्थं धर्मकामार्थसिद्धये ॥ ३१ ॥
पुराणस्मृतिवेदार्थधर्मशास्त्रार्थनिश्चये ।
स्रष्टृत्वं जगतामिष्टं तादृश्रूपा भविष्यथ ॥ ३२ ॥
प्रजापतित्वं तेषां वै भविष्यति शनैः क्रमात् ।
यदा हाधर्मो भविता वेदानां च पराभवः ॥ ३३ ॥
वेदानां व्यसनं तेभ्यो भाविष्यासास्ततस्तु ते ।
यदा यदा तु धर्मस्य ग्लानिर्वेदस्य दृश्यते ॥ ३४ ॥
तदा तदा तु ते व्यासा भविष्यन्त्युपकारिणः ।
तेषां यत्तपसः स्थानं गङ्गायास्तीरमुत्तमम् ॥ ३५ ॥
तत्र तत्र शिवो विष्णुरहमादित्य एव च ।
अग्निरापः सर्वमिति तत्र संनिहितं सदा ॥ ३६ ॥
नैतेभ्यः पावनं किञ्चिन्नैतेभ्यस्त्वधिकं क्वचित् ।
तत्तदाकर्तां प्राप्तं परं ब्रह्मैव केवलम् ॥ ३७ ॥

सर्वात्मकः शिवो व्यापी सर्वभावस्वरूपधृक् ।

विशेषतस्तत्र तीर्थं सवप्राण्यनुकम्पया ॥ ३८ ॥

सर्वैर्देवैरनुवृतस्तदनुग्रहकारकः ।

धर्मव्यासास्तु ते श्लोया वेदव्यासास्तथैव च ॥ ३९ ॥

तेषां तीर्थं तेन नाम्ना व्यपदिष्टं जगत्त्रये ।

पापपङ्कक्षालनाम्भो मोहध्वान्तमदापहम् ॥

सर्वसिद्धिप्रदं पुंसां व्यासतीर्थमनुत्तमम् ॥ ४० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये व्यासतीर्थवर्णनं

नामाष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

गौतमीमाहात्म्ये एकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

अथैकोनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

चंजरासंगमतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

चंजरासंगमं नाम तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।

ऋषिभिः सेवितं नित्यं सिद्धे राजर्षिभिस्तथा ॥ १ ॥

दासत्यमगमत्पूर्वं नागानां गरुडः खगः ।

मातृदास्यात्तदा दुःखपरिसंतप्तमानसः ॥

कदाचिच्चिन्तयामास रट्टः स्थित्वा विनिश्चसन् ॥ २ ॥

गरुड उवाच ।

त एव धन्या लोकेऽस्मिन्कृतपुण्यास्त एव हि ।
नान्यसेवा कृता यैस्तु न येषा व्यसनागम ॥ ३ ॥
सुखं तिष्ठन्ति गायन्ति स्वपन्ति च हसन्ति च ॥
स्वदेहप्रमवो धन्या धिग्धिगन्यवशो स्थितान् ॥ ४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति चिन्तासमाविष्टो जननीमैव्य दुःखितः ।
पर्यपृच्छद्मेयात्मा वैनतेयोऽथ माताम् ॥ ५ ॥

गरुड उवाच ।

कम्यापराधान्मातस्त्वं पितुर्वा मम धाऽन्यतः ।
दासीन्वमाप्ता धद् तत्कारणं मम पृच्छत ॥ ६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

साऽप्रवीत्पुत्रमात्मीयमरुणस्यानुजं प्रियम् ॥ ७ ॥

विनतोवाच ।

नैव कस्यापराधोऽस्ति स्वापराधो मयोदितः ।
यस्या धाक्यं विपर्येति सा दासी स्यान्मयोदितम् ॥ ८ ॥
कद्रुञ्चापि तथैवाहं सा मया संयुता यथा ।
कद्रुचा ममामबद्धादश्छद्रुमनाऽहं तथा जिता ॥ ९ ॥
विधिर्हि बलधांस्नान का कां चेष्टां न चेष्टने ।
एवं दाम्नीन्वमगमं कद्रुवाः कश्यपनन्दत ॥
यदा दासी तु जाताऽहं दासोऽभूत्त्वं द्विजन्मज ॥ १० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तूर्णीं तदा बभूवासीं गरुडोऽतीव दुःखितः ।
 न किञ्चिदूचे जननीं विन्तयन्भवितव्यताम् ॥ ११ ॥
 कटू कदाचित्सा प्राह पुत्राणां हिनमिच्छती ।
 आत्मनो भूतिमिच्छन्ती विनतां रममातरम् ॥ १२ ॥

कटूरवाच ।

पुत्रं सूर्यं नमस्कृतुं तव यात्यनिवारितः ।
 अहो लोकत्रयेऽप्यस्मिन्धन्याऽसि घत दास्यसि ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

स्वदुःखं गूहमाना सा कटूं प्राह सुविसृता ॥ ४ ॥

विनतीवाच ।

तव पुत्रास्तु किमिति रविं द्रष्टुं न यान्ति च ॥ १५ ॥

कटूरुवाच ।

पुत्रान्मदीयान्मुमगे नय नागालयं प्रति ।
 समुद्रस्य सर्पापे तु तदाऽस्ते शीतलं सरः ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

सुपर्णस्त्वघदश्रागान्कटूं च विनता तथा ।
 ततः प्रोवाच मुदिता धनतेयस्य मातरम् ॥ १७ ॥
 सुराणां नेतु निलयं गरुडो मत्सुतानिति ।
 पुनः प्राह सर्पमाता गरुड विनयान्वितम् ॥ १८ ॥

सर्पमानोवाच ।

पुत्रा मे द्रष्टुमिच्छन्ति हंसं त्रिजगता गुल्म् ।
नमस्कृत्वा ततः सूर्यमेध्यन्ति निलयं मन ॥
हृष्टो त्वं नय पुत्रान्मे सूर्यमण्डलमन्वहेम् ॥ १९ ॥

ब्रह्मीवाच ।

सा वेपमाना वितता दीना कट्टममापत ॥ २० ॥

विततोवाच ।

नाहं क्षमा सर्पमातः पुत्रो मे नेष्यते सुतान् ।
दृष्ट्वा दिवाकरं देवं पुनरेव प्रयान्तु ते ॥ २१ ॥

ब्रह्मीवाच ।

वितता म्वसुतं प्राह विहगानामर्थाश्वत्म् ।
नमस्कृतुमथेच्छन्ति नागाः स्वामिन्वमागताः ॥ २२ ॥
मान्वन्तामिन्धुवाचियं मां सर्पजननीं हतात् ।
तथेन्दुक्त्वा स गरुडो मानारोहन्तु पञ्जगाः ॥ २३ ॥
तदाऽऽनन्दं सर्पमैतयं गरुडं विहगाधिपम् ।
शनैः शनैरुपगमयत्र देवो दिवाकरः ॥
ते दशनातामर्ताङ्गजेन मानुतापेन विज्ययुः ॥ २४ ॥

सर्पा ऊचुः ।

निपतन्म्य महाप्राज्ञ पतङ्गाय नमो नमः ।
अलं सूर्यस्य सदनं दग्धाः नूर्यस्य तेजसा ॥
यामिन्वया वा गरुड विहाय त्वानिथापि वा ॥ २५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं नागैरुच्यमान आदित्यं दर्शयामि वः ।
 इत्युक्त्वा गगनं शीघ्रं जगामाऽऽदित्यसंमुखः ॥ २६ ॥
 दग्धभोगा निपेतुस्ते द्वीपं तं धीरणं प्रति ।
 बहवः शतसाहस्राः पण्डिता दग्धविमहाः ॥ २७ ॥
 पुत्राणामार्तसंनदं पतिताना महीतले(?) ।
 आभ्यासितुं समायाता तान्सा कटूः सुविहला ॥ २८ ॥
 उवाच विनतां कटूस्तव पुत्रोऽतिदुष्टतम् ।
 शूनयानतिदुर्मथा येषां शान्तिर्न विद्यते ॥ २९ ॥
 नान्यथा कर्तुमायाति स्वामिवाक्यं फर्णाभ्वरः ।
 स काश्यपो बृहत्तेजा यद्यत्र स्यादनामयम् ॥ ३० ॥
 भवेच्चैवं कथं शान्तिः पुत्राणां मम भामिनि ।
 कद्रवास्तद्वचनं श्रुत्वा विनता ह्यतिभीतवन् ॥ ३१ ॥
 पुनर्माह महात्मानं गच्छं विहगाधिपम् ॥ ३२ ॥

विनतोवाच ।

नेदं युक्ततरं पुत्र भूयणं विनयेन हि ।
 घर्तितुं युक्तमित्युक्तं चेपरोत्यं न युज्यते ॥ ३३ ॥
 नामित्रेष्वपि कर्तव्यं सद्विजिह्वं फदाचन ।
 श्रोत्रिये चान्त्यजे वाऽपि समं चन्द्रः प्रकाशते ॥ ३४ ॥
 कुर्वन्त्यनिष्टं कपटैस्त एव मम पुत्रक ।
 प्रसह्य कतुं ये साक्षादशक्ताः पुरुषाधमाः ॥ ३५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

विनता च ततः प्राह कद्रुं तां सर्पमातरम् ॥ ३६ ॥

विनतोवाच ।

किं कृत्वा शान्तिरभ्येति पुत्राणां ते करोमि तद् ।

जरया तु गृहीतास्ने षद् शान्तिं करोमि तन् ॥ ३७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

कद्रुप्याह विनतां रसातलगतं पयः ।

तेनाभिपेक्षितानां मे पुत्राणां शान्तिरेष्यति ॥ ३८ ॥

कद्रुवास्तद्वचनं श्रुत्वा रसातलगतं पयः ।

क्षणेनैव समानीय नागांस्तानभ्यपेक्षयत् ॥

ततः प्रोवाच गरुडो मघधानं शतक्रतुम् ॥ ३९ ॥

गरुड उवाच ।

मेधाध्याप्यत्र धर्षन्तु त्रैलोक्यस्योपकारिणः ॥ ४० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथा धर्षय पर्जन्यो नागानामभवच्छिवम् ।

रसातलमघं गाङ्गं नागसंजीवनं पयः ॥ ४१ ॥

जराशोकविनाशार्थंमानीतं गरुडेन यत् ।

यत्राभिपेक्षिता नागास्तन्नागालयमुच्यते ॥ ४२ ॥

गरुडेन यतो वारि अनीतं तद्रसातलात् ।

तद्गाङ्गं वारि सर्वेषां सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ४३ ॥

जराया वारणं यस्मान्नागानामभवच्छिवम् ।

रसातलमघं गाङ्गं नागसंजीवनं यतः ॥ ४४ ॥

जराशोकविनाशार्थं गङ्गाया दक्षिणे तटे ।
 साक्षाद्मृतसंवाहा वजरा साऽभवन्नदी ॥ ४५ ॥
 जरादारिद्र्यसतापहारिणी क्लेशवारिणी ।
 रसातलभवा गङ्गा मर्त्यलोकभवा तु या ॥ ४६ ॥
 तयोश्च संगमो यः स्यात्किं पुनस्तत्र घर्ष्यते ।
 यस्यानुस्मरणादेव नाशं यान्त्यघसंचया ॥ ४७ ॥
 तत्र च स्नानदानानां फलं को घक्तुमोश्वरः ।
 सपादं तत्र तीर्थानां लक्षमाहुर्मनीषिणः ॥ ४८ ॥
 सर्वसंपत्तिदातृणां सर्वपापौघहारिणाम् ।
 वजरासगमसमं तीर्थं कापि न विद्यते ॥
 यदनुस्मरणेनापि विपद्यन्ते विपत्तयः ॥ ४९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये वंजरासंगमादिस
 पादलक्षतीर्थवर्णनं नामैकोनषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१५॥
 गौतमीमाहात्म्ये नवतितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

अथ षष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ।

देवागमतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

देवागमं नाम तीर्थं सर्वनामप्रदं शिषम् ।

भुक्तिमुक्तिप्रदं नृणां पितृणां तृप्तिकारकम् ॥ १ ॥

तत्र वृत्तं समाख्यास्ये तव यत्नेन नारद ।
 देवानामसुराणां च स्पर्धाऽभूद्वनहेतवे ॥ २ ॥
 स्वर्गः सुराणामभवत्सुराणामिलाऽभवत् ।
 कर्मभूमिभवष्टम्य असुराः सर्वतोऽभवन् ॥ ३ ॥
 देवानां यज्ञभागांश्च दातुन्मन्त्यसुरास्ततः ।
 ततः सुरगणाः सर्वे यज्ञभागैर्विना कृताः ॥ ४ ॥
 व्यथिता मामुपाजग्मुः किं कृत्यमिति चानुवन् ।
 मया चोक्ता सुरगणा युद्धे जित्वाऽसुरान्वलात् ॥ ५ ॥
 भुवं प्राप्स्यथ कर्माणि हवीषि च यशांसि च ।
 तपेत्युक्त्वा गता देवा भूमिं ते समरार्थिनः ॥ ६ ॥
 वैत्याश्च दानवाश्चैव राक्षसा बलदर्पिताः ।
 एकाभूत्वा ययुस्तेऽपि जयितो युद्धकाङ्क्षिणः ॥ ७ ॥
 अद्विष्टो बलिम्बवाष्टिर्नमुचिः शम्भरो मयः ।
 एते चान्ये च बहवो योद्धारो बलदर्पिताः ॥ ८ ॥
 अग्निरिन्द्राऽथ वरुणस्त्वष्टा पूषा तथाऽश्विनौ ।
 मर्त्या लोकपालाश्च नानायुद्धविशारदाः ॥ ९ ॥
 ते दानवाः सर्वे एव याम्यां वै दिशि संगरे ।
 अकुर्वन्त महायत्नं दक्षिणार्णवसंस्थिताः ॥ १० ॥
 त्रिष्टुः पर्यतश्चेष्टो राक्षसानां पुराऽभवत् ।
 तदनेन ययुः सर्वे तैः सार्धं दक्षिणार्णवम् ॥ ११ ॥
 सर्वेषां मैलनं यत्र पर्यतो मलयस्तु सः ।
 मन्वश्यापि देशोऽर्सा देवारोणामभूत्तदा ॥ १२ ॥

देवाना गौतमीतीरे तत्र सनिहित शिव ।
 इति तेषा समायोगो देवानामभवत्किल ॥ १३ ॥
 देवा स्वरथमारूढास्तत्र तत्र समागमन् ।
 गौतम्या सरिदम्वाया पुलिने विमलाशया ॥ १४ ॥
 प्रसन्नाऽभोष्टदा या स्यात्पितृणामखिलस्य तु ।
 ततो देवगणा सर्वे स्तुत्वा देव महेश्वरम् ॥
 अभय चिन्तयामासुस्ते सर्वेऽथ परस्परम् ॥ १५ ॥

देवा ऊचु ।

अत्राप्युपाय कोऽस्माक निर्जिताना परैर्हठात् ।
 एकमेवात्र न श्रेयो विजयो वाऽथवा मृति ॥
 सपत्नैरभिभूताना जीवित धिङ्मनस्विनाम् ॥ १६ ॥
 ब्रह्मोवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे पुत्र वागुवाचाशरीरिणी ॥ १७ ॥

आकाशवागुवाच ।

क्लेशेनाल सुरगणा गौतमीमाशु गच्छत ।
 भक्त्या हरिर्हरो तत्र समाराधयतेश्वरो ॥ १८ ॥
 गोदावर्यास्तयोश्चैव प्रसादात्किन्तु दुष्करम् ॥ १९ ॥
 ब्रह्मोवाच ।

प्रसन्नाभ्या हरीशाभ्या देवा जयमभीप्सितम् ।
 अवाप्य सर्वतो जग्मु पालयन्तो दिर्घाकस ॥ २० ॥
 यत्र देवागमो जातस्तर्तीयं तेन विध्रुतम् ।
 देवागम प्रशसन्ति मुनयस्तस्यदर्शिन ॥ २१ ॥

तत्राशीतिसहस्राणि शिबलिङ्गानि नारद ।

देवागमः पर्वतोऽसौ प्रिय इत्यपि कथ्यते ॥

ततः प्रभृति तर्तीयं देवप्रियमतो विदुः ॥ २२ ॥

इति श्री महापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये देवागमतीर्थवर्णनं
नाम षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

गौतमीमाहात्म्य एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

अथैकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

कुशतर्पणतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

कुशतर्पणमाख्यातं प्रणीतासंगमं तथा ।

तीर्थं सर्वेषु लोकेषु भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ १ ॥

तस्य स्वरूपं घट्ट्यामि शृणु पापहरं शुभम् ।

विन्ध्यस्य दक्षिणे पार्श्वे सह्यो नाम महागिरिः ॥ २ ॥

यद्द्विभ्योऽभवन्नद्यो गौडामामर्यामुखाः ।

यत्रामवत्तद्विरजमेकधारा च यत्र सा ॥ ३ ॥

न तस्य महिमा कैश्चिदपि शक्योऽनुवर्णितम् ।

तन्मिनिरो पुण्यदेशे शृणु नारद यत्नतः ॥ ४ ॥

गुह्याद्गुह्यतरं घट्ट्ये साक्षाद्देशोदितं शुभम् ।

यत्र जानन्ति मुनयो देवाश्च पितरोऽसुराः ॥ ५ ॥

तदहं प्रीतये घक्ष्ये श्रवणात्सर्वकामदम् ।

परः स पुरुषो ज्ञेयो ह्यव्यक्तोऽक्षर एव तु ॥ ६ ॥

अपरश्च क्षरस्तस्मात्प्रकृत्यन्वित एव च ।

निराकारात्सावयवः पुरुषः समजायत ॥ ७ ॥

तस्मादापः समुद्भूता अद्भ्यश्च पुरपस्तथा ।

ताभ्यामब्जं समुद्भूतं तत्राहमभवं मुने ॥ ८ ॥

पृथिवी वायुराकाश आपो ज्योतिस्तथैव च ।

एते मत्तः पूर्वतरा एकदैवाभवन्मुने ॥ ९ ॥

एतानेष प्रपश्यामि नान्यत्स्थावरजङ्गमम् ।

नैव वेदास्तदा चाऽऽसन्नाहं द्रष्ट्याऽस्मि किञ्चन ॥ १० ॥

यस्मादहं समुद्भूतो न पश्येयं तमप्यथ ।

तूष्णीं स्थिते मयि तदा अश्रौयं घाचमुत्तमाम् ॥ ११ ॥

आकाशवागुवाच ।

ब्रह्मन्कुरु जगत्सृष्टिं स्थावरस्य चरस्य च ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततोऽहमप्रवं घाचं पर्यां सत्र नारद ।

कथं स्रक्ष्ये क्व घा स्रक्ष्ये केन स्रक्ष्य इदं जगत् ॥ १३ ॥

सैव घागप्रवीहैर्धा प्रकृतिर्याऽभिधीयते ।

विष्णुना प्रेरिता माता जगदीशा जगन्मयी ॥ १४ ॥

आकाशवागुवाच ।

यज्ञं कुरु ततः शक्तिस्ते भविष्यं न संशयः ।

यज्ञो घै विष्णुरित्येषा ध्रुतिर्लक्ष्मिन्सनातनी ॥ १५ ॥

किं यज्यनामसाध्यं स्यादिह लोके परत्र च ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पुनस्तामव्रथं देवीं क्व वा केनेति तद्वद ।

यज्ञः कार्यो महामागे ततः सोवाच मां प्रति ॥ १७ ॥

आकाशवागुवाच ।

ओंकारभूता या देवी मातृकल्पा जगन्मयी ।

कर्मभूमौ यज्ञस्वेह यज्ञेशं यज्ञपूरुषम् ॥ १८ ॥

स एव साधनं ते स्यात्तेन तं यज्ञ सुव्रत ।

यज्ञः स्वाहा स्वधा मन्त्रा ब्राह्मणा हविरादिकम् ॥ १९ ॥

हरिरेवाखिलं तेन सर्वं विष्णोर्वाप्यते ॥ २० ॥

ब्रह्मोवाच ।

पुनस्तामव्रथं देवीं कर्मभूः क्व विधीयते ।

नदा नारद नैवाऽऽसीद्वागीरथ्यथ नर्मदा ॥ २१ ॥

यमुना नैव तापी सा सरस्वत्यथ गौतमी ।

समुद्रो वा नदः कश्चिन्न सरः सरितोऽमलाः ॥

सा शक्तिः पुनरप्येवं मामुवाच पुनः पुनः ॥ २२ ॥

देवी वागुवाच ।

सुमेरोर्दक्षिणे पार्श्वे तथा हिमवतो गिरेः ।

दक्षिणे चापि विन्ध्यस्य सहाधैवाथ दक्षिणे ॥

सर्वस्य सर्वकाले तु कर्मभूमिः शुभोदया ॥ २३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तत्तु वाक्यमयो श्रुत्वा त्यक्त्वा मेरुं महागिरिम् ।

तं प्रदेशमथाऽऽगत्य स्यात्तत्रयं क्लेत्यचिन्तयम् ॥

वनो मामब्रवीत्सैव विष्णोर्वाप्यशरीरिणी ॥ २४ ॥

आकाशवागुवाच ।

इतो गच्छ इतस्तिष्ठ तथोपविश चात्र हि ।
संकल्प कुरु यज्ञस्य स ते यज्ञः समाप्यते ॥ २५ ॥
कृते चैवाथ संकल्पे यज्ञार्थं सुरसत्तम ।
यद्वदन्त्यसिला वेदा विधे तत्तत्समाचर ॥ २६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इतिहासपुराणानि यदन्यच्छब्दगोचरम् ।
स्वतो मुपे मम प्रायादभूच्च स्मृतिगोचरम् ॥ २७ ॥
वेदार्थश्च मया सर्वो ज्ञातोऽसौ तत्क्षणेन च ।
ततः पुरुषसूक्तं तदस्मरं लोकविधुतम् ॥ २८ ॥
यज्ञोपकरणं सर्वं तदुक्तं च त्वकल्पयम् ।
तदुक्तेन प्रकारेण यज्ञपात्राण्यकल्पयम् ॥ २९ ॥
अहं स्थित्वा यत्र देशे शुचिर्भूत्वा यतात्मवान् ।
दीक्षितो विप्रदेशोऽसौ मन्नाम्ना तु प्रकीर्तितः ॥ ३० ॥
मद्देघयजनं पुण्यं नाम्ना ब्रह्मगिरिः स्मृतः ।
चतुरशीतिपर्यन्तं योजनानि महामुने ॥ ३१ ॥
मद्देघयजनं पुण्यं पूर्वतो ब्रह्मणो गिरेः ।
तत्र मध्ये घेदिका स्यादुगार्हपत्योऽस्य(?)दक्षिणे ॥ ३२ ॥
तत्र चाऽऽहयनीयस्य एवमर्गोऽस्त्वकल्पयम्(?) ।
विना पश्या न सिध्येत यत्र ध्रुतिनिदर्शनात् ॥ ३३ ॥
शरीरमात्मनोऽहं घै द्वेषा चाकरधं मुने ।
पूर्वार्धेन तत पश्या ममाभूद्यज्ञसिद्धये ॥ ३४ ॥

उत्तरेण त्वहं तद्वदधो जाया इति ध्रुवे ।
 कालं घसन्तमुत्कृष्टमाज्यरूपेण नारद ॥ ३५ ॥
 अकल्पयं तथा चेध्मं ग्रीष्म चापि शरद्वि ।
 ऋतुं च प्राञ्चयं पुत्र तदा र्वाहरकल्पयम् ॥ ३६ ॥
 छन्दांसि सप्त वै तत्र तदा परिचयोऽभवत् ।
 कलाकाष्टानिमेषा हि समिन्पात्रकुशा स्मृता ॥ ३७ ॥
 योऽनादिश्च त्वनन्तश्च स्वयं बालोऽभवत्तदा ।
 यूपरूपेण देवर्षे योक्त्र च पशुगन्धनम् ॥ ३८ ॥
 सत्त्वादित्रिगुणा पाशा नैव तत्राभवन्पशु ।
 नतोऽहमत्रयं वाच वैगर्वाभरारोरिणोम् ॥ ३९ ॥
 वितैव परुला नायं यत्र. परिसमाप्स्यते ।
 ततो मामवद्देवी सैव नित्याऽशरीरिणी ॥ ४० ॥
 आकाशवागुवाच ।
 पौर्येणाय सूक्तेन स्तुहि तं पुरुषं परम् ॥ ४१ ॥
 ब्रह्मोवाच ।
 नयेन्युक्त्वा स्नूयमाने द्वैचद्रे जतार्जने ।
 मम चोन्पादके मक्त्या सूक्तेन पुरयस्य हि ॥ ४२ ॥
 सा च मामत्रयोद्देवी ब्रह्मन्मा एवं परां कुरु ।
 तदा विनाय पुरय जनकं मम चाज्ययम् ॥ ४३ ॥
 काल्यूपस्य पाद्वे तं गुणपाशैर्निवेशितम् ।
 र्बहिष्मिन्मदं प्रोक्षे पुरुषं ज्ञानमग्रत ॥ ४४ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे तत्र तस्मान्मर्ममभूदिदम् ।
 ब्राह्मजान्मु मुखात्तस्याभयनाहोश्च क्षत्रिया ॥ ४५ ॥

मुखादिन्द्रस्तथाऽग्निश्च श्वसनः प्राणतोऽभवत् ।

दिशः श्रोत्रात्तथा शार्ङ्गः सर्वः स्वर्गोऽभवत्तदा ॥ ४६ ॥

मनसश्चन्द्रमा जातः सूर्योऽभूच्चक्षुपस्तथा ।

अन्तरिक्षं तथा नाभेरूरुभ्यां विश एव च ॥ ४७ ॥

पद्मया शूद्रश्च संजातस्तथा भूमिरजायत ।

ऋषयो रोमकूपेभ्य ओषध्यः केशतोऽभवन् ॥ ४८ ॥

ग्राभ्यारण्याश्च पशवो नखेभ्यः सर्वतोऽभवन् ।

कुमिकीटपतङ्गादि पायूपस्थादजायत ॥ ४९ ॥

स्थावरं जङ्गमं किञ्चिद्द्रव्याद्द्रव्यं च किञ्चन ।

तस्मात्सर्वमभूद्देवा मत्तश्चाप्यभवन्पुनः ॥

एतस्मिन्नन्तरे सैव विष्णोर्वागव्रवीश्च माम् ॥ ५० ॥

आकाशवागुवाच ।

सर्वं संपूर्णमभवत्सृष्टिर्जाता तथेप्सिता ।

इदानीं जुहुधि हाग्नीं पात्राणि च समानि च ॥ ५१ ॥

विसर्जय तथा यूपं प्रणीतां च कुशांस्तथा ।

अद्वित्वग्रूपं यज्ञरूपमुद्देश्यं ध्येयमेव च ॥ ५२ ॥

स्रुवं च पुरुषं पाशान्सर्वं ब्रह्मन्विसर्जय ॥ ५३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्वाक्यसमकालं तु क्रमशो यज्ञयोनिषु ।

गार्हपत्ये दक्षिणाग्नीं तथा चैव मदामुने ॥ ५४ ॥

पूर्वस्मिन्नपि चैवाग्नीं क्रमशो जुहतस्तदा ।

तत्र तत्र जगद्योनिमनुसंधाय पुरुषम् ॥ ५५ ॥

मन्त्रपूतं शुचिः सम्यग्यज्ञदेवो जगन्मयः ।
 लोकनाथो विश्वकर्ता कुण्डानां तत्र संनिधौ ॥ ५६ ॥
 शुक्ररूपधरो विष्णुर्भवेदाहवनायके ।
 श्यामो विष्णुर्दक्षिणाग्नेः पीतो गृहपतेः कवेः ॥ ५७ ॥
 सर्वकालं तेषु विष्णुरतो देशेषु संस्थितः ।
 न तेन रहितं किञ्चिद्विष्णुना विश्वयोनिना ॥ ५८ ॥
 प्रणीतायाः प्रणयनं मन्त्रैश्चाकरवं ततः ।
 प्रणीतोदकमप्येतत्प्रणीतेति नदी शुभा ॥ ५९ ॥
 व्यसर्जय प्रणीतां तां मार्जयित्वा कुशैरथ ।
 मार्जने क्रियमाणे तु प्रणीतोदकविन्दवः ॥ ६० ॥
 पतितास्तत्र तीर्थानि जातानि गुणवन्ति च ।
 संजाता मुनिशार्दूल स्नानात्कतुफलप्रदा ॥ ६१ ॥
 याऽलंकृता सर्वकालं देवदेवेन शार्ङ्गिणा ।
 सोपानपङ्क्तिः सर्वेषां वैकुण्ठारोहणाय सा ॥ ६२ ॥
 संमार्जिताः कुशा यत्र पतिता भूतले शुभे ।
 कुशतर्पणमाख्यातं बहुपुण्यफलप्रदम् ॥ ६३ ॥
 कुशैश्च तर्पिताः सर्वे कुशतर्पणमुच्यते ।
 पश्चाच्च संगता तत्र गौतमी कारणान्तरात् ॥ ६४ ॥
 प्रणीतायां महाबुद्धे प्रणीतासंगमोऽभवत् ।
 कुशतर्पणदेशे तु तत्तीर्थं कुशतर्पणम् ॥ ६५ ॥
 तत्रैव कल्पितो यूषो मया विन्ध्यस्य चोत्तरे ।
 विस्फुटो लोकपूज्योऽसौ विष्णोरासीत्समाश्रयः ॥ ६६ ॥

अक्षयश्चाभवच्छ्रीमानक्षयोऽसौ घटोऽभवत् ।
 नित्यश्च कालरूपोऽसौ स्मरणात्कतुपुण्यदः ॥ ६७ ॥
 मद्देवयजन चेदं दण्डकारण्यमुच्यते ।
 सपूर्णे तु कर्तो विष्णुर्मया भक्त्या प्रसादितः ॥ ६८ ॥
 यो विराडुच्यते वेदे यस्मान्मूर्तमजायत ।
 यस्माच्च मम चोत्पत्तिर्यस्येदं विरुतं जगत् ॥ ६९ ॥
 तमह देवदेवेशमभिवन्द्य व्यसर्जयम् ।
 योजनानि चतुर्विंशन्मद्देवयजनं शुभम् ॥ ७० ॥
 तस्मादद्यापि कुण्डानि सन्ति च त्रीणि नारद ।
 यज्ञेश्वरस्वरूपाणि विष्णोर्वै चक्रपाणितः ॥ ७१ ॥
 तत प्रभृति चाऽऽर्यातं मद्देवयजनं च तत् ।
 तत्रस्थ रुमिकीटादिः सोऽप्यन्ते मुक्तिभाजनम् ॥ ७२ ॥
 धर्मयोजं मुक्तिशोजं दण्डकारण्यमुच्यते ।
 विशेषाद्गौतमीशिलश्रे देशः पुण्यतमोऽभवत् ॥ ७३ ॥
 प्रणीतासंगमे चापि कुशतर्पण एव वा ।
 स्नानदानादि यः कुर्यात्स गच्छेत्परमं पदम् ॥ ७४ ॥
 स्मरण पठन वाऽपि श्रवणं चापि भक्तिः ।
 सर्वकामप्रदं पुंसां भुक्तिमुक्तिप्रदं विदुः ॥ ७५ ॥
 उभयोस्तीरयोस्तत्र तीर्थान्याहूर्मनीषिणः ।
 पडशीतिसहस्राणि तेषु पुण्यं पुरोदितम् ॥ ७६ ॥
 धाराणस्या अपि मुने कुशतर्पणमुत्तमम् ।
 मानेन सदृशं तीर्थं धियते सचराचरे ॥ ७७ ॥

ब्रह्महत्यादिपापानां स्मरणादपि नाशनम् ।

तीर्थमेतन्मुने प्रोक्तं स्वर्गद्वारं महतीं ॥ १८ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राह्ये तीर्थमाहात्म्ये प्रगीतासंगम-
कुशतर्पणादिषडशीतिसहस्रतीर्थवर्णनं नामैकपट्ट-

धिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

गौतमीमाहात्म्ये द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

अथ द्विपट्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मन्वुतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

मन्वुतीर्थमिति ख्यातं सर्वप्रापप्रणाशनम् ।

सर्वकामप्रदं नृपां स्मरणाद्गनाशनम् ॥ १ ॥

तस्य प्रभावं वक्ष्यामि शृणुष्वारहितो मुने ।

देवानां दानवानां च संगरोऽभून्नियं पुरा ॥ २ ॥

तत्राजयन्नैव सुरा दानवा जयिनोऽभवन् ।

पराद्भुक्त्वाः सुरगणां संगराद्भवन्तसः ॥ ३ ॥

मानन्त्येव सन्वृचुम्ने देहि नोऽमपकारणम् ।

तानदं प्रन्यवोचं वै गङ्गा गच्छत् सर्वराः ॥ ४ ॥

तत्र वै गौतमीतीरे स्तुत्वा देवं महेश्वरम् ।

अनयायनिरायामसद्विज्ञानन्दसुन्दरम् ॥ ५ ॥

लप्स्यते सर्वविबुधा जयहेतुर्महेश्वरात् ।
 तथेत्युक्त्वा सुरगणाः स्तुवन्ति स्म महेश्वरम् ॥ ६ ॥
 तपोऽतप्यन्त केचिद्वै ननृतुश्च तथाऽपरे ।
 अस्नापयंश्च केचिद्यापूजयंश्च तथाऽपरे ॥ ७ ॥
 ततः प्रसन्नो भगवाञ्शूलपाणिर्महेश्वरः ।
 देवानधाव्रवीत्तुष्टो विषता यद्भोप्सितम् ॥ ८ ॥
 देवा ऊचुः सुरपतिं विजयाय ददस्व नः ।
 पुरप परमश्लाघ्यं रणेपु पुरतः स्थितम् ॥ ९ ॥
 यद्बुवाहुवल्माश्रित्य भवामः सुखिनो घयम् ।
 तथेत्युवाच भगवान्देवान्प्रति महेश्वरः ॥ १० ॥
 आत्मनस्तेजसा कश्चिन्निर्मितः परमेष्ठिना ।
 मन्युनामानमत्युग्रं देवसैन्यपुरोगमम् ॥ ११ ॥
 तं नत्वा त्रिदशाः सर्वे शिवं नत्वा स्वमालयम् ।
 मन्युना सह चाभेत्य पुनर्युद्धाय तस्थिरे ॥ १२ ॥
 युद्धे स्थित्या तु दनुजैर्देतेयैश्च महाबलैः ।
 विबुधा जातसंनद्धा मन्युमूचुः पुरः स्थिताः ॥ १३ ॥

देवा ऊचुः ।

सामर्थ्यं तव पश्यामः पश्चाद्योत्स्यामहे परैः ।
 तस्माद्दर्शय चाऽऽत्मानं मन्योऽस्माकं युयुत्सताम् ॥ १४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्देवपवनं धृत्वा मन्युराह स्मयन्निव ॥ १५ ॥

मन्युर्वाच ।

जतिना मम देवैरा सर्वज्ञ सर्वदृक्प्रभु ।

य सर्वं वेत्ति सर्वेषा धामनाम मनस्थितम् ॥ १६ ॥

नैव कश्चिन्त्र त वेत्ति य सर्वं वेत्ति सर्वदा ।

अमूर्तं मूर्तमप्येतद्वेत्ति कता जगन्मया ॥ १७ ॥

परोऽसौ भगवान्साक्षात्तया दिव्यन्नरिक्षणा ।

कस्तस्य रूप यो वेद कस्य कता जगन्मया ॥ १८ ॥

एव विधादह जातो मा कथं वेत्तुमर्हथ ।

अथवा दृष्टुकामा वै भवन्तो माऽनुपश्यत ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युक्त्वा दर्शयामास मन्युं न्य स्वक महत् ।

तार्तीयवभुशोऽभूत् भवस्य परमेष्ठिन ॥ २० ॥

वेदज्ञा समृत्त रूप यत् सर्वं तदुच्यते ।

परंरुप पुरंरुपैष्वैष अहकारश्च जन्तुषु ॥ २१ ॥

क्रोधं सर्वस्य यो माम उपनहारञ्जटभवेत् ।

त शक्रप्रतिनिधिं ज्वलन्निवनेनसा ॥ २२ ॥

सर्वाभुधधर दृष्ट्वा प्रणेमु सर्वदेवता ।

वित्रेसु^१त्थमनुना कृताञ्जलिपुत्रा सुरा ॥ २३ ॥

मूचा मन्युमथोचुस्ते त्व सेताता प्रभो भव ।

त्वया दत्तमिद् रात्र्य मन्यो भोक्ष्यामहे धयम् ॥ २४ ॥

तस्मान्सर्वेषु कार्येषु जैता त्व जयवर्धन ।

त्वमित्यस्य व धरणी लोकपालास्त्वमेव च ॥ २५ ॥

अस्मात्सु सर्वदेवेषु प्रविश त्वं जयाय वै ।

मन्युः प्रोवाच तान्सर्धान्विना मत्तो न किञ्चन ॥ २६ ॥

सवेष्वन्तः प्रविष्टोऽहं न मां जानाति कश्चन ।

स एव भगवान्मन्युस्ततो जातः पृथक्पृथक् ॥ २७ ॥

स एव रुद्ररूपो स्याद्बुद्धो मन्युः शिवोऽभवत् ।

स्थावरं जङ्गमं चैव सर्वं व्याप्तं हि मन्युना ॥ २८ ॥

तमघाप्य सुराः सर्वे जयमापुश्च संगरे ।

जयो मन्युश्च शौर्यं च ईशतेजःसमुद्भवम् ॥ २९ ॥

मन्युना जयमाप्याथ कृत्वा दैत्यैश्च संगमम् ।

यथागतं ययुः सर्वे मन्युना परिरक्षिताः ॥ ३० ॥

यत्र वै गौतमीतीरे शिवमाराध्य ते सुराः ।

मन्युमापुर्जयं चैव मन्युतीर्थं तदुच्यते ॥ ३१ ॥

उत्पत्तिं च तथा मन्योर्षो नरः प्रयतः स्मरेत् ।

विजयो जायते तस्य न कौञ्चित्परिभूयते ॥ ३२ ॥

न मन्युतीर्थसदृशं पावनं हि महामुने ।

यत्र साक्षान्मन्युरुषी सर्वदा शंकरः स्थितः ॥

तत्र स्नानं च दानं च स्मरणं सर्वकामदम् ॥ ३३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये मन्युतीर्थवर्णनं

नाम द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

गौतमीमाहात्म्ये त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

अथ त्रिपष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मारस्वततीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

सारस्वतं नाम तीर्थं सर्वकामप्रदं शुभम् ।
भुक्तिमुक्तिप्रदं नृणां सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १ ॥
सर्वरोगप्रशमनं सर्वसिद्धिप्रदायकम् ।
तत्रेमं शृणु बृहत्तान्नं विस्तरेणाय नारद ॥ २ ॥
पुष्पोत्कटात्पूर्वभागे पर्वतो लोकविध्रुतः ।
शुन्नो नाम गिरिश्रेष्ठो गौतम्या दक्षिणे तटे ॥ ३ ॥
शाकल्य इति विलयातो मुनि परमनैष्ठिकः ।
तस्मिञ्शुन्ने पुण्यगिरौ तपस्तेपे ह्यनुत्तमम् ॥ ४ ॥
तपस्यन्नं द्विजश्रेष्ठं गौतमार्तारमाश्रितम् ।
सर्वं भूतगणा निन्यं प्रणमन्ति स्तुवन्ति तम् ॥ ५ ॥
अग्निशुभ्रूपणपरं वेदाध्यनतन्परम् ।
ऋषिगन्धर्वसुमनसेविते तत्र परंते ॥ ६ ॥
तस्मिन्गिरौ महापुण्ये देवद्विजभयंकर ।
यजद्वेयी ब्रह्महन्ता परशुर्नाम राक्षसः ॥ ७ ॥
कामरूपी विचरति नानारूपधरो वने ।
क्षणं च ब्रह्मरूपेण कदाचिद्व्याघ्ररूपधृक् ॥ ८ ॥
कदाचिद्देवरूपेण कदाचित्पशुरूपधृक् ।
कदाचित्प्रमदारूपः कदाचिन्मृगरूपतः ॥ ९ ॥

कदाचिदुबालरूपेण एवं चरति पापयुत् ।
 यत्राऽऽस्ते ब्राह्मणो विद्वाञ्शाकल्यो मुनिसत्तमः ॥ १० ॥
 तमायाति महापापी परशू राक्षसाधमः ।
 शुविष्मन्तं द्विजश्रेष्ठं परशुर्नित्यमेव च ॥ ११ ॥
 नेतुं हन्तुं प्रवृत्तोऽपि न शशाक स पापयुत् ।
 स कदाचिद्विजश्रेष्ठो देवानभ्यर्च्य यत्नतः ॥ १२ ॥
 भोक्तुकामः किलाऽऽयातस्तत्रायात्परशुर्मने ।
 ब्रह्मरूपधरो भूत्वा शिथिलः पलितोऽवली ॥
 कन्यामादाय काञ्चिच्च शाकल्यं घाक्वमग्रवीत् ॥ १३ ॥

परशुखाच ।

भोजनस्यार्थिनं विद्धि मां च कन्यामिमां द्विज ।
 आतिथ्यकाले संप्राप्तं हृतहृत्योऽसि मानद् ॥ १४ ॥
 त एव धन्या लोकेऽस्मिन्येषामतिथयो शृद्धात् ।
 पूर्णाभिलाषा निर्यान्ति जीवन्तोऽपि मृताः परे ॥ १५ ॥
 भोजने तूपविष्टे तु आत्मार्यं कल्पितं तु यत् ।
 अतिथिभ्यस्तु यो दद्यादस्ता तेन घसुंधरा ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पतच्छ्रुत्वा तु शाकल्यो ददामोत्येवमग्रवीत् ।
 आसने चोपवेश्याधाशानात्तं परशुं द्विजम् ॥ १७ ॥
 यथान्यायं पूजयित्वा शाकल्यो भोजनं ददौ ।
 आपोशनं करे हृत्या परशुर्वाक्वमग्रवीत् ॥ १८ ॥

परशुवाच ।

दूराद्म्यागतं श्रान्तमनुगच्छन्ति देवताः ।
 तस्मिंस्तृप्ते तु तृप्ताः स्युरतृप्ते तु विपर्ययः ॥ १६ ॥
 अतिधिञ्चापवादी च द्वावेतौ विश्ववान्धर्वा ।
 अपवादी हरेत्पापमतिधिः स्वर्गसंक्रमः ॥ २० ॥
 अम्यागतं पथि श्रान्तं सावजं योऽमिधीक्षणे ।
 तन्क्षणादेव नश्यन्ति तस्य धर्मयशःश्रियः ॥ २१ ॥
 तस्माद्म्यागतः श्रान्तो याचेऽहं त्वां द्विजोत्तम ।
 दास्यसे यदि मे कामं तद्भूमौश्येऽहं न चान्यथा ॥ २२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

दत्तमिन्येव शाकल्यो भुङ्क्ष्वेन्येवाऽऽह राक्षसम् ।
 तनः प्रोवाच परशुरहं राक्षससत्तमः ॥ २३ ॥
 नाहं द्विजस्तव रिपुर्न वृद्धः पलितः कृशः ।
 बहूनि मे व्यतीतानि वर्षाणि त्वां प्रपश्यतः ॥ २४ ॥
 शुष्यन्ति मम गात्राणि श्रोत्रे स्वल्पोदकं यथा ।
 तस्मान्नेप्ये सानुगं त्वां भद्रयिष्ये द्विजोत्तम ॥ २५ ॥

श्रहोवाच ।

श्रुत्वा परशुवाक्यं तच्छाकल्यो वाक्यमत्रवीत् ॥ २६ ॥

शाकल्य उवाच ।

ये महाकुलसंभूता विनातसकलागमाः ।
 तन्प्रतिश्रुतमन्येति न जान्वन्न विपर्ययम् ॥ २७ ॥

यथोचितं कुरु सखे तथाऽपि शृणु मे वचः ।
 निहन्तुमप्युद्यतेषु वक्तव्यं हितमुत्तमैः ॥ २८ ॥
 ब्राह्मणोऽहं वज्रतनुः सर्वतो रक्षको हरिः ।
 पादौ रक्षतु मे विष्णुः शिरो देवो जनार्दनः ॥ २९ ॥
 बाहू रक्षतु वाराहः पृष्ठं रक्षतु कूर्मराट् ।
 हृदय रक्षतात्कृष्णो ह्यङ्गुली रक्षनान्मृगः ॥ ३० ॥
 मुखं रक्षतु घार्गीशो नेत्रे रक्षतु पक्षिगः ।
 श्रोत्र रक्षतु वित्तेशः सर्वतो रक्षताद्भुवः ॥
 नानापत्स्वेकशरणं देवो नारायणः स्वयम् ॥ ३१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त्वा तु शाकल्यो नय घा भक्ष घा सुखम् ।
 मां राक्षसेन्द्र परशो त्वमिदानीमतन्द्रितः ॥ ३२ ॥
 राक्षसस्तस्य वचनाद्भक्षणाय समुदाहः ।
 नास्त्येव हृदये नूनं पापिनां कर्थाकणः ॥ ३३ ॥
 दंष्ट्राकरालवदनो गत्वा तस्यान्तिकं तदा ।
 ब्राह्मणं तं निरोक्ष्यैवं परशुर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ३४ ॥

परशुरवाच ।

शङ्खचक्रगदापार्णि त्वां पश्येऽहं द्विजोत्तम ।
 सहस्रपादशिरसं सहस्राक्षकरं विभुम् ॥ ३५ ॥
 सर्वभूतैकनिलयं छन्दोरूपं जगन्मयम् ।
 त्वामद्य विप्र पश्यामि नास्ति ते पूर्णकं षणुः ॥ ३६ ॥

तस्मात्प्रसादये विप्र त्वमेव शरणं भव ।
 ज्ञानं देहि महाबुद्धे तीर्थं ब्रूह्यधनिष्कृतिम् ॥ ३७ ॥
 महतां दर्शनं ब्रह्मज्ञायते नहि निष्फलम् ।
 द्वेषादज्ञानतो वाऽपि प्रसङ्गाद्वा प्रमादतः ॥ ३८ ॥
 अयसः स्पर्शसंस्पर्शो रक्मत्त्वायैव जायते ॥ ३९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतद्वाक्यं समाकर्ष्य राक्षसेन समारितम् ।
 शाकल्यः कृपया प्राह वरदा सा सरस्वती ॥ ४० ॥
 तवाचिराद्द्वैत्यपने ततः स्तुहि जनार्दनम् ।
 मनोरथफलप्राप्तौ नान्यन्नारायणस्तुतेः ॥ ४१ ॥
 किञ्चिदप्यस्ति लोकेऽस्मिन्कारणं शृणु राक्षस ।
 प्रसन्ना तव सा देवी मद्वाक्यान्व भविष्यति ॥ ४२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तयेत्युक्त्वा स परशुर्गङ्गा त्रैलोक्यपावनीम् ।
 स्नात्वा शुचिर्यतमना गङ्गामग्निमुखः स्थित ॥ ४३ ॥
 तत्रापश्यद्विव्यरूपां दिव्यगन्धानुलेपनाम् ।
 सरस्वतीं जगद्धात्रीं शाकल्यवचने स्थिताम् ॥ ४४ ॥
 जगन्नाड्यहरो विश्वजननी भुवनेश्वरीम् ।
 तामुवाच विनीतात्मा परशुर्गतकल्मषः ॥ ४५ ॥

परशुवाच ।

गुरुः शाकल्य इत्याह माकान्तं स्तुहि विध्वजम् ।
 तव प्रसादात्सा शक्तिर्यथा मे स्यात्तथा कुरु ॥ ४६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथाऽस्त्विति च सा प्राह परशुं श्रीसरस्वती ।

सरस्वत्याः प्रसादेन परशुस्तं जनार्दनम् ॥ ४७ ॥

तुष्टाय विचित्रैर्वाक्यैस्ततस्तुष्टोऽभवद्धरिः ।

घरं प्रादाद्राक्षसाय कृपासिन्धुर्जनार्दन ॥ ४८ ॥

जनार्दन उवाच ।

यद्यन्मनोगतं रक्षस्तत्तत्सर्वं भविष्यति ॥ ४९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शाकल्यस्य प्रसादेन गौतम्याश्च प्रसादतः ।

सरस्वत्याः प्रसादेन नरसिंहप्रसादतः ॥ ५० ॥

पापिष्ठोऽपि तदा रक्षः परशुर्दिवमेयिवान् ।

सर्वतीर्थाङ्घ्रिपद्मस्य प्रसादाच्छार्ङ्गधन्वनः ॥ ५१ ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्थं सारस्वतमिति श्रुतम् ।

तत्र स्नानेन दानेन विष्णुलोके मर्हस्यते ॥ ५२ ॥

घाजयैष्णवशाकल्यपरशुप्रभवाणि हि ।

यदन्यभूयंस्तीर्थानि तस्मिन्यै श्वेतपर्वते ॥ ५३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्याहो तीर्थमाहात्म्ये श्वेतपर्वतस्थशाक-
ल्यादितीर्थवर्णनं नाम त्रिपष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

गौतमीमाहात्म्ये चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

अथ चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

चिच्चिकीर्णवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

चिच्चिका (क)र्णार्थमित्युक्तं सर्वरोगविनाशनम् ।

सर्वचिन्ताप्रहरणं सर्वशान्तिकरं नृणाम् ॥ १ ॥

तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि शुद्धे तस्मिन्नगोत्तमे ।

गङ्गाया उत्तरे पारे यत्र देवो गदाधरः ॥ २ ॥

चिच्चिकः पश्चिात् तत्र भेरुण्डो योऽभिधीयते ।

सदा वसति तत्रैव मांसार्शां श्वेतपर्वते ॥ ३ ॥

नानापुष्परुलाकोणैः सर्वनकुसुमैर्नगैः ।

सेविने द्विजमुत्थैश्च गौतम्या चोपशोमिते ॥ ४ ॥

मिद्वचारणगन्धर्वकिनरामरसंकुले ।

तत्सर्मापे नगः कश्चिदुद्विपदां च चतुष्पदाम् ॥ ५ ॥

रोगार्तिभुक्तृयाचिन्तामरणानां न मात्रनम् ।

एवं गुणान्विते शैले नानामुनिगणावृते ॥ ६ ॥

पूर्वदेशाधिपः कश्चिन्पवमान इति श्रुतः ।

ध्वजधर्मरतः धोमान्देवब्राह्मणपालकः ॥ ७ ॥

यन्नेन महता युक्तः सपुरोधा वनं पर्या ।

रेने श्रोमिर्मनोजामिर्नृत्यवादित्रजैः सुखैः ॥ ८ ॥

स च एवं धनुष्पाणिर्मुग्धयाशालिमिवृतः ।

एवं नमन्कदाचिन्म श्रान्तो द्रुममुपागतः ॥ ९ ॥

गौतमीतीरसंभृतं नानापक्षिगणैर्वृतम् ।

आश्रमाणा गृहपतिं धर्मज्ञमिध सेवितम् ॥ १० ॥

तमाश्रित्य नगश्रष्टं पचमानो नृपोत्तमः ।

स विश्रान्तो जनवृत ईक्षा चक्रे नगोत्तमम् ॥ ११ ॥

तत्रापश्यद्द्विजं स्थूलं द्विमुखं शोभनारुतिम् ।

चिन्ताविष्टं तथा श्रान्तं तमपृच्छन्नृपोत्तमः ॥ १२ ॥

राजोवाच ।

को भवान्द्विमुखः पक्षी चिन्तावानिध लक्ष्यसे ।

नेवात्र कश्चिद्गुदु खार्तः कस्मात्त्व दुःखमागतः ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रोवाच नृपतिं पचमाने शनैः शनैः ।

समाश्वस्तमनाः पक्षी चिच्चिको निःश्वसन्मुहुः ॥ १४ ॥

चिच्चिक उवाच ।

मत्तो भयं न चान्येषां मम घाऽन्योपपादितम् ।

नानापुष्पफलाकीर्णं मुनिभिः परिसेवितम् ॥ १५ ॥

पश्येयं शून्यमेवाद्रिं ततः शोचामि मामहम् ।

त लभामि सुप्तं किञ्चिन्न तृप्यामि फदाचन ॥

निद्रां प्राप्नोमि न कापि न विश्रान्तिं न निर्वृतिम् ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

द्विमुपस्य द्विजस्योक्तं श्रुत्वा राजाऽतिचिस्मितः ॥ १७ ॥

राजोवाच ।

को भवार्थिक वृतं पापं कस्मान्छून्यश्च पर्यतः ।

एषेनाऽऽस्येन तृप्यन्ति प्राणिनोऽत्र नगोत्तमे ॥ १८ ॥

किमुताऽऽस्यद्वयेन त्व न तृतिमुपपास्यसि ।

किंवा ते दुष्कृतं प्रातमिह जन्मन्यथो पुरा ॥ १६ ॥

तत्सर्वं शस मे मृत्य त्रास्ये त्वा महतो भयात् ॥ २० ॥

प्रह्लावाच ।

राजान न द्विजं प्राह ति श्वसन्नय चिच्चिक ॥ २१ ॥

चिच्चिक उवाच ।

वश्येऽहं त्वा पूर्वं तृप्तं पवमानं शृणुष्व तत् ।

अहं द्विजातिप्रवरो वेदवेदाङ्गपारगः ॥ २० ॥

कुलानो विदितप्राज्ञः कार्यहन्ता कलिप्रिय ।

वदते पुरस्नया प्रप्ले अन्यदन्यच्च जन्तुषु ॥ २३ ॥

परवृद्धया सदा दुःखी मायया विष्ववञ्चकः ।

ऋतज्ञ सत्यरहितः परनिन्दाविचक्षणः ॥ २३ ॥

मित्रस्वामिगुल्फोही दम्भाचारोऽतिनिर्गुणः ।

मनसा कर्मणा वाचा तापयामि जनान्बहून् ॥ २५ ॥

अपमेव विनोदी मे सदा यत्परहिंसनम् ।

युगमेव गणोच्छेदं मर्यादाभेदनं सदा ॥ २६ ॥

करोमि निर्बिचारोऽहं विद्वत्सेवापराडमुखः ।

न मया सदृशं कश्चित्पातकीं भुवनत्रये ॥ २७ ॥

तेनाहं द्विमुखो ज्ञानस्नापनाद्गुह्यं स्वमायहम् ।

तस्माद्गुह्येन मततः शून्योऽयं पश्यतो मम ॥ २८ ॥

मन्यन्त्य शृणु भूपालं चाक्यं धर्मार्थमहितम् ।

ऋद्धत्यासमं पापं तद्धिना तदवाप्यते ॥ २९ ॥

क्षत्रियः संगरं गत्वा अथवाऽन्यत्र संगरात् ।
 पलायन्तं न्यस्तशस्त्रं विश्वस्तं च पराङ्मुखम् ॥ ३० ॥
 अविज्ञातं चोपविष्टं विभेभीति च घादिनम् ।
 तं यदि क्षत्रियो हन्यात्स तु स्याद्ब्रह्मघातकः ॥ ३१ ॥
 अधीतं विस्मरति यस्त्वं करोति तथोरामम् ।
 अनादरं च गुरुषु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ३२ ॥
 प्रत्यक्षे च प्रियं वक्ति परोक्षे परुषाणि च ।
 अन्यद्भृदि घचस्यन्यत्करोत्यन्यत्सदैव यः ॥ ३३ ॥
 गुरुणां शपथं कर्ता द्वेषा ब्राह्मणनिन्दकः ।
 मिथ्या विनीतः पापात्मा स तु स्याद्ब्रह्मघातकः ॥ ३४ ॥
 देवं वेदमथाध्यात्मं धर्मब्राह्मणसंगतिम् ।
 एतान्निन्दति यो द्वेषात्स तु स्याद्ब्रह्मघातकः ॥ ३५ ॥
 एवं भूतोऽप्यहं राजन्दम्भार्थं लज्जया तथा ।
 सद्वृत्त इव घर्तेऽहं तस्माद्वाजन्धिजोऽभवम् ॥ ३६ ॥
 एवं भूतोऽपि सत्कर्म किञ्चित्कर्ताऽस्मि कुत्रचित् ।
 तेनाहं कर्मणा राजन्स्वतः स्मर्ता पुरा कृतम् ॥ ३७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तच्चिश्चिकघचः श्रुत्वा पयमानः सुचिस्मितः ।
 कर्मणा केन ते मुक्तिरित्याह नृपतिर्द्विजम् ॥ ३८ ॥
 इति तस्य घचः श्रुत्वा नृपतिं ग्राह पक्षिराद् ॥ ३९ ॥

चिश्चिक उवाच ।

अस्मिन्नेष नगध्रेष्टे गीतम्या उत्तरे तटे ।
 गदाधरं नाम तीर्थं तत्र मां नय सुव्रत ॥ ४० ॥

तद्धि तीर्थं पुण्यतमं सर्वपापप्रणाशनम् ।
 सर्वकामप्रदं चेति महद्गुमिर्मुनिभिः श्रुतम् ॥ ४१ ॥
 न गौतम्यास्तथा विष्णोरपरं क्लेशनाशनम् ।
 सर्वमात्रेण तर्त्तीर्थं पश्येयमिति मे मतिः ॥ ४२ ॥
 मत्तृत्नेन प्रयत्नेन नैतच्छक्यं कदाचन ।
 कथमाकाङ्क्षितप्राप्तिर्मवेद्दुःकृतकर्मणाम् ॥ ४३ ॥
 सप्रयत्नोऽप्यहं वारं न पश्येःतन्सुदुष्करम् ।
 तस्मात्तव प्रसादाच्च पश्येयं हि गदाधरम् ॥ ४४ ॥
 अविज्ञापितदुःखत्रं करणावरणालयम् ।
 यस्मिन्गृष्टे भवक्लेशा न दृश्यन्ते पुनर्नरैः ॥ ४५ ॥
 दृष्ट्वैव तं दिवं यास्ये प्रसादात्तव सुमत ॥ ४६ ॥

ब्रह्मावाच ।

एवमुक्तः स नृपतिश्चिचिकेन द्विजन्मना ।
 दर्शयामास तं देवं ता च गङ्गां द्विजन्मने ॥ ४७ ॥
 तत्र स चिच्चिकः क्षान्त्वा(प्राह) गङ्गां त्रैलोक्यपावनीम् ॥४८॥

चिन्विक उवाच ।

गङ्गे गौतमि यावत्त्वां त्रिजगत्पावनीं नरः ।
 न पश्यत्युच्यते तावदिहानुत्रापि पातकी ॥ ४९ ॥
 तस्मात्सर्वागसमपि मामुद्धर सरिद्धरे ।
 संसारे देहिनामन्या न गतिः काऽपि कुत्रचित् ॥
 त्वां विना विष्णुवरणसरोरुहसमुद्गमवे ॥ ५० ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति श्रद्धाविशुद्धात्मा गङ्गैकशरणो द्विजः ।

स्नानं चक्रे स्मरन्नन्तर्गङ्गे श्रायस्व मामिति ॥ ५१ ॥

गदाधरं ततो नत्वा पश्यत्सु नगवासिषु ।

पवमानाभ्यनुज्ञातस्तदैव दिवमाकमत् ॥ ५२ ॥

पवमान स्वनगरं प्रययौ सानुगस्ततः ।

तत प्रभृति तत्तीर्थं पावमानं सच्चिच्चिकम् ॥ ५३ ॥

गदाधरं कोटितीर्थमिति वेदविदो विदुः ।

कोटिकोटिगुणं कर्म कृतं तत्र भवेन्नृणाम् ॥ ५४ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये पावमानचिच्चिक-

गदाधरकोटितीर्थवर्णनं नाम चतु पष्ट्यधिक-

शततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

गौतमीमाहात्म्ये पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

अथ पञ्चपष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

भद्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

भद्रतीर्थमिति प्रोक्तं सर्वानिष्टनिवारणम् ।

सर्वपापप्रशमनं महाशान्निप्रदायकम् ॥ १ ॥

आदित्यस्य प्रिया भार्या उषा त्वाष्ट्री पतिव्रता ।

छायाऽपि भार्या सचिनुस्तस्याः पुत्रः शनैध्वर ॥ २ ॥

तस्य स्वसा विष्टिरिति मायणा पापहृषिर्णा ।
 ता कन्या सविता कस्मै ददामीति मतिं दधे ॥ ३ ॥
 यस्मै यस्मै दातुकाम सूर्यो लोकगुरुः प्रभुः ।
 तच्छ्रुत्वा भीषणा चेति किं कुर्मो भार्ययाऽनया ॥ ४ ॥
 एतं तु वर्तमाने सा पितरं प्राह दुःखिता ॥ ५ ॥
 विष्टिरवाच ।

वालामेव पिता यस्तु दद्यात्कन्यां सुरूपिणः ।
 स इत्यर्थो भवेद्दुष्कृतवान्पिता ॥ ६ ॥
 चतुर्धाद्वत्सरादूर्ध्वं यावत् दशमात्ययः ।
 तावद्विवाहं कन्यायां पित्रा कार्यं प्रयत्नतः ॥ ७ ॥
 श्रामने विदुषे यूने कुलीनाय यशस्विने ।
 उदाराय सनाथाय कन्या देया वराय वै ॥ ८ ॥
 एतच्चेदन्यथा कुर्यात्पिता स निरया सदा ।
 धर्मस्य साधनं कन्या विदुषामपि भास्करः ॥ ९ ॥
 नरकस्येव मूर्खाणां कामोपहतचेतसाम् ।
 एकतः पृथिवीं श्रुत्वा सशैलवनकानना ॥ १० ॥
 म्यलङ्घनोपधिहोना सुकन्या चैकतः स्मृता ।
 विक्रीर्णान्ने यच्च कन्यामग्र्यं वा गा तिलानपि ॥ ११ ॥
 न नम्य रौरवादिभ्यः कदाचित्तिष्कृतिर्भवेत् ।
 विवाहातिशयं कार्यो न कन्यायाः कदाचन ॥ १२ ॥
 तस्मिन्ने यत्पितुः स्यान्पापं तन्केन कथ्यते ।
 यावत्तत्रा न जानाति यावन्त्रीडति पाशुमि ॥ १३ ॥

तावत्कन्या प्रदातव्या नो चेत्पित्रोरधोगतिः ।
 पितुः स्वरूपं पुत्रं स्याद्यः पिता पुत्र एव सः ॥ १४ ॥
 आत्मनः सुखितां लोके का न कुर्यात्करोति च ।
 यत्कन्यायां पिता कुर्याद्दानं पूजनमीक्षणम् ॥ १५ ॥
 यत्कृतं तत्कृत विद्यात्तासु दत्तं तदक्षयम् ।
 यद्दत्तं तासु कन्यासु तदानन्त्याय कल्पते ॥ १६ ॥
 पुत्रेषु चैव पौत्रेषु को न कुर्यात्सुखं रवे ।
 करोति यः कन्यकानां स संपद्भाजनं भवेत् ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं तां घादिनीं कन्यां विष्टिं प्रोवाच भास्करः १८ ॥

सूर्य उवाच ।

किं करोमि न गृह्णाति त्वां कश्चिद्गुभीषणारुतिम् ।
 कुलं रूपं घयो वित्तं विद्या वृत्तं सुशीलताम् ॥ १९ ॥
 मिथ पश्यन्ति संबन्धे विवाहे छोषु पुंसु च ।
 अस्मासु सर्वमप्यस्ति चिना तव गुणैः शुभे ॥
 किं करोमि क्व दास्यामि वृथा मां धिक्करोपि किम् ॥ २० ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त्वा पुनस्तां च विष्टिं प्रोवाच भास्करः ॥ २१ ॥

सूर्य उवाच ।

यस्मै कस्मै च दातव्या त्वं वै यद्यनुमन्यसे ।
 दीयसेऽद्य मया विष्टे अनुजानीहि मां ततः ॥ २२ ॥

प्रह्लावाच ।

पितर प्राह सा विष्टिर्भर्ता पुत्रा धन सुखम् ।
 मायू रूप च सर्प्रातिर्जायते प्राक्तनानुगम् ॥ २३ ॥
 यत्पुरा विहितं कर्म प्राणना साञ्चसाधु वा ।
 फल तदनुरोधेन प्राप्यतेऽपि भवान्तरं ॥ २४ ॥
 स्वदोष एव तत्पित्रा परिहर्तव्य आदरात् ।
 तादृगेव फल तु स्याद्यादृगाच्चरित पुरा ॥ २५ ॥
 तस्मात्तद्दानसंबन्धं स्वयशानुगत पिता ।
 करोति शेष दैवेन यद्गुभाव्य तद्गुचिष्यति ॥ २६ ॥

प्रह्लावाच ।

तच्छुत्वा दुहितुर्वाक्यं त्वष्टु पुत्राय भोषणाम् ।
 विश्वरूपाय ता प्रादाद्विष्टिं लोकमयकरीम् ॥ २७ ॥
 विश्वरूपोऽपि तद्वच्च भोषणो भोषणाकृति ।
 एव मिथ सचरतो शीलरूपसमानयो ॥ २८ ॥
 प्रीति कदाचिद्वैषम्यं दपन्योरमवन्मिथ ।
 गण्डो नामामवन्पुत्रो ह्यतिगण्डस्तथैव च ॥ २९ ॥
 रक्षाक्ष क्रोधनश्चैव व्ययो दुर्मुख एव च ।
 तेभ्य कनीयानमवद्वर्षणो नाम पुण्यभाक् ॥ ३० ॥
 सुत सुशील सुभाग शान्त शुद्धमति शुचि ।
 स कदाचिद्यमगृहं द्रष्टुं मातुलमभ्यगात् ॥ ३१ ॥
 स ददर्श यद्दृशन्तूस्वर्गस्थानिव दुःखिनः ।
 स मातुलं तु पप्रच्छ नन्वा धर्मं सनातनम् ॥ ३२ ॥

हर्षण उवाच ।

क इमे सुखिनस्तात पच्यन्ते नरके च के ॥ ३३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं पृष्टो धर्मराजः सर्वं प्राह यथार्थवत् ।

तन्कर्मणां गतिं सर्वामशेषेण न्यवेदयत् ॥ ३४ ॥

यम उवाच ।

विहितस्य न कुर्वन्ति ये कदान्विदितक्रमम् ।

न ते पश्यन्ति निरयं कदाचिदपि मानवाः ॥ ३५ ॥

न मानयन्ति ये शास्त्रं नाऽऽचारं न बहुधृतान् ।

विहितातिक्रमं कुर्युर्ये ते नरकगामिनः ॥ ३६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

स तु श्रुत्वा धर्मवाक्यं हर्षणः पुनरब्रवीत् ॥ ३७ ॥

हर्षण उवाच ।

पिता त्वाष्ट्रो भीषणश्च माता विष्टिश्च भीषणा ।

भ्रतरश्च महात्मानो येन ते शान्तबुद्धयः ॥ ३८ ॥

सुरूपाश्च भविष्यन्ति निर्दोषा मङ्गलप्रदाः ।

तन्मे कर्म घदस्वाद्य तत्कर्ताऽस्मि सुरोत्तम ॥ ३९ ॥

अन्यथा ताम्र गच्छेयमित्युक्तः प्राह धर्मराट् ।

हर्षणं शुद्धबुद्धिं तं हर्षणोऽसि न संशयः ॥ ४० ॥

यद्यः स्युः सुताः केचिन्नैव ते कुलतन्तयः ।

एक एव सुतः कश्चिद्येन तदुधियते कुलम् ॥ ४१ ॥

कुलस्याऽऽधारभूतो यो यः पित्रोः प्रियकारकः ।
 यः पूर्वजानुद्धरति स पुत्रस्त्विवतरो गदः ॥ ४२ ॥
 यस्मात्त्वयाऽनु रूपं मे प्रोक्तं मातामह प्रियम् ।
 तस्मात्त्व गौतमीं गच्छ स्नात्वा नियतमानसः ॥ ४३ ॥
 स्नुहि विष्णुं जगद्योनिं शान्तं प्रीनेन चेतसा ।
 स तु प्रीतो यदि भवेत्सर्वमिष्टं प्रदास्यति ॥ ४४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति श्रुत्वा धर्मवाक्यं हर्षणो गौतमी ययौ ।
 शुचिस्तुष्ट्याव देवेशं हरिं प्रीतोऽभवद्हरिः ॥ ४५ ॥
 हर्षणाय ततः प्रादात्कुलमद्रं ततस्तु सः ।
 सर्वामद्रप्रशमनपूर्वकं मद्रमस्तु ते ॥ ४६ ॥
 तद्गङ्गा प्रोच्यते विष्टिः पिता मद्रस्तथा सुताः ।
 तत्रः प्रभृति तर्क्षर्षे मद्रतीर्थं तदुच्यते ॥ ४७ ॥
 सर्वमद्गल्लं पुंसां तत्र मद्रपतिर्हरिः ।
 तर्क्षीर्षसेवितां पुंसां सर्वसिद्धिप्रदायकम् ॥
 मद्गल्लैकनिधिः साक्षाद्देवो जनार्दनः ॥ ४८ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये मद्रतीर्थवर्णनं-
 नाम पञ्चमोऽधिकशततमोऽध्यायः ॥ २६५ ॥
 गौतमीमाहात्म्ये षष्ठवतितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

अथ पट्टपट्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

पतत्रिवीर्यवर्गनम्

ब्रह्मोवाच ।

पतत्रिवीर्यमाख्यातं रोगघ्नं पापताशनम् ।

तस्य ध्रुवजनावेदं कृतकृत्यो भवेन्नरः ॥ १ ॥

बभूवतु कश्यपस्य सुतावरजधीश्वरौ ।

संपातिषु जटापुत्र संभवेनां तदन्वये ॥ २ ॥

तार्क्ष्यप्रजापतेः पुत्रावरजो गरुडस्तथा ।

तदन्वये च संभूतः संपातिः पतगोत्तमः ॥ ३ ॥

जटापुरिति विख्यातो ह्यरः सोदरोऽनुजः ।

वन्योन्यस्पर्धया युक्ताबुध्नतां स्वदलेन तौ ॥ ४ ॥

संजग्मतुर्दिनकरं तमस्कतुं विहायसि ।

यावत्सूर्यस्य सार्भाण्यं प्राणौ तौ विहगोत्तमौ ॥ ५ ॥

दग्धपक्षाबुध्नौ धान्तौ पतितौ गिरिर्धुर्धति ।

चान्धर्वौ पतितौ दृष्ट्वा निश्चेष्टौ गतचेतसौ ॥ ६ ॥

तावद्दुःखान्निभूतोऽसावरजः शक्यं नास्करन् ।

तौ दृष्ट्वा स्वरजः सूर्यं प्राहेद् पतितौ भुवि ॥

आश्वासयैतौ तिग्मांसो यावन्नैतौ मरिष्यत ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा दिनकरो जांबवामास तौ खर्गा ।

गरुडोऽपि तपोः ध्रुत्वा भयम्प्रां सह विष्णुना ॥ ८ ॥

आगत्याऽऽश्वासयामास सुखं चक्रे च नारद ।
 सर्वं एव तदा जग्मुर्गर्गा तापापनुत्तये ॥ ६ ॥
 जटायुश्चाह्वयश्चैव संपातिर्गह्वस्तथा ।
 सूर्यो विष्णुस्तन्प्रययौ तत्तोर्यं बहुपुण्यदम् ॥ १० ॥
 पत्रितीर्थमाख्यातं विप्रध्वं सर्वकामदम् ।
 स्वयं सूर्यस्तथा विष्णुः सुपर्जनारुणेन च ॥ ११ ॥
 आसने गौतमतीर्तरे तथैव वृषभध्वजः ।
 त्रयाणामपि देवानां स्थितेस्त्र्योर्थमुत्तमम् ॥ १२ ॥
 तत्र स्नान्वा शुचिमून्वा नमस्कुर्यात्सुरानिमान् ।
 आधिध्याधिविनिर्मुक्तः स परं साँख्यमाप्नुयात् ॥ १३ ॥
 (ति श्रीमहापुराणे आदिप्राहो तीर्थमाहान्त्ये पत्रितीर्थवर्णनं
 नाम षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥
 गौतमीमाहान्त्ये सप्तत्रितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

अथ सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

विप्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

विप्रतीर्थमिति ख्यातं तथा नारायणं विदुः ।
 तस्याऽऽख्यातं प्रवक्ष्यामि शृणु विस्मयकारकम् ॥ १ ॥
 अन्नर्वैद्यां द्विज कश्चिद्प्राह्मणो वेदपारगः ।
 तस्य पुत्रा महाप्राजा गुणरूपद्रयान्विताः ॥ २ ॥

तेषा कनीयान्यो भ्राता शान्तो गुणगणैर्धृतः ।
 आसन्दिव इति ख्यातः सर्वज्ञानो महामतिः ॥ ३ ॥
 विवाहाय पिता तस्मा आसन्दिवाय यत्नवान् ।
 एतस्मिन्नन्तरे रात्रौ सुप्तं तं द्विजपुत्रकम् ॥ ४ ॥
 अविष्णुस्मरणं सौम्यशिरस्कमसमाहितम् ।
 आसान्दिवं क्रूररूपा राक्षसी कामरूपिणी ॥ ५ ॥
 तमादायागमच्छीघ्रं गौतम्या दक्षिणे तटे ।
 श्रीगिरेरुत्तरे पारे बहुब्राह्मणसेवितम् ॥ ६ ॥
 नगरं धर्मनिलयं लक्ष्म्या निलयमेव च ।
 तत्र राजा बृहत्कीर्तिः सर्वक्षत्रगुणान्वितः ॥ ७ ॥

तस्यामितक्षेमसुभिक्षयुक्तं,
 निशावसाने द्विजपुत्रयुक्ता ।

सा राक्षसी तत्पुरमाससाद,
 मनोजरूपाणि विभर्ति नित्यम् ॥ ८ ॥

सा कामरूपेण चरत्यशेषा,
 महीमिमां तेन समं द्विजेन ।

गोदाचरीदक्षिणतीरभागे,
 वृद्धारुतिस्तं द्विजमाह भीमा ॥ ९ ॥

राक्षस्युवाच ।

एषा तु गङ्गा द्विजमुख्य संध्या,
 उपास्यतां विप्रवरैः समेत्य ।

यथोचित विप्रवरास्तु फाले,
 नोपासते यत्नत एव संध्याम् ॥ १० ॥

नीवास्त एवामिहिताः सुरेशै-
 रन्त्यावसायिप्रवरास्त एते ।
 महं जनित्री तव चेति वान्यं,
 नो वेदिदानीं त्वमुपैषि नाशम् ॥ ११ ॥
 मद्वाक्यकर्ताऽसि यद्वि द्विजेन्द्र,
 सुखं करिष्ये तव यत्प्रियं च ।
 पुनश्च देश निलयं गुरुंश्च,
 संप्रापयिष्ये ननु सन्धमेतत् ॥ १२ ॥
 ब्रह्मोवाच ।
 स प्राह का त्वं द्विजपुंगवोऽपि,
 सौधान्न तं राक्षसां कामरूपा ।
 विश्वासयन्ती शपथैरनेकै-
 स्त्वं न्रान्तचित्तं मुनिराजपुत्रम् ॥ १३ ॥
 कङ्कालिनी नाम जगत्प्रसिद्धा,
 विप्रोऽसि तामाह निवेदिनं यत् ।
 तदेव कर्ताऽस्मि न संशयोऽथ,
 यत्तत्प्रियं वच्मि करोमि चैव ॥ १४ ॥
 ब्रह्मोवाच ।
 तद्विप्रवचनं श्रुत्वा राक्षसां कामरूपिणी ।
 वृत्ता तत्राऽपि चार्जुनी दिव्यालंकारभूषणा ॥ १५ ॥
 द्विजनादाय सर्वत्र मन्सुतोऽयं गुणाकरः ।
 एवं वदन्ती सर्वत्र याति वक्ति करोति च ॥ १६ ॥

तं विप्र रूपसौभाग्यवयोविद्याविभूषितम् ।
 ता च वृद्धां गुणोपेतामस्य मातेति मेनिरे ॥ १७ ॥
 तत्र द्विजवरः कश्चित्सा कन्यां भूषणान्विताम् ।
 राक्षसीं तां पुरस्सृत्य प्रादात्तस्मै द्विजातये ॥ १८ ॥
 सा कन्या तं पतिं प्राप्य कृतार्थाऽस्मात्प्रचिन्तयत् ।
 स द्विजोऽपि गुणैर्युक्तां पत्नीं दृष्ट्वा सुदुःखितः ॥ १९ ॥

द्विज उवाच ।

मामियं भक्षयेदेव राक्षसी पापरूपिणी ।
 किं करोमि क्व गच्छामि कस्यैतत्कथयामि वा ॥ २० ॥
 महत्संकटमापन्नं रक्षयिष्यति कोऽत्र माम् ।
 भार्या ममेयं कल्याणी गुणरूपवयोर्युता ॥
 एनामप्यशुभाऽकस्माद्भक्षयिष्यति राक्षसी ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे तत्र भार्या सा गुणशालिनो ।
 वृद्धाऽप्यतिदुराधर्षा सा गता कुत्रचित्तदा ॥ २२ ॥
 प्रथयावनता भूत्वा बाला चापि पतिव्रता ।
 भर्तारं दुःखितं ज्ञात्वा पतिं प्राह रद्दः शनैः ॥ २३ ॥

भार्योवाच ।

कस्मात्ते दुःखमापन्नं स्वामिस्तत्त्वं घदस्व मे ॥ २४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शने प्रोवाच तां भार्यां यथावत्पूर्वविस्तरम् ।
 किमकथ्यं प्रिये मित्रे कुलीनायां च योषिति ॥ २५ ॥
 भर्तृघाक्यं निशम्येदं प्रोवाच घृतां घरा ॥ २६ ॥

भार्योवाच ।

अनात्मन सर्वतोऽपि भयमस्ति गृहेष्वपि ।
कुतो भयं ह्यात्मवता किं पुनर्गौतमीतटे ॥ २७ ॥
घसता विष्णुमक्ताना विरक्ताना विवेकिनाम् ।
अत्र स्नात्वा शुविर्भूत्वा स्तुति देवमनामयम् ॥ २८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतदाकर्ण्य गङ्गाया स्नात्वा विगतकल्मष ।
तुष्टाव गौतमीतीरे द्विजो नारायण तथा ॥ २९ ॥

द्विज उवाच ।

त्वमन्तरात्मा जगतोऽस्य नाथ,
त्वमेव कर्ताऽस्य मुकुन्द हर्ता ।
त्वं पालकं पालयसे न दीन
मनाधरन्धो नरसिंह कस्मात् ॥ ३० ॥

ध्रुत्वैतत्प्रार्थन तस्य जगच्छोकनिवारण ।
नारायणोऽपि ता पापा निजघान स राक्षसीम् ॥ ३१ ॥

सुदर्शनेन चक्रेण सहस्रारैण भास्वता ।
तस्मै प्रादाद्वरानिष्टान्प्रापयञ्च गुर प्रभु ॥ ३२ ॥
तत प्रभृति तस्तीर्थं विप्र नारायण विदु ।
स्नानदानेन पूजाद्यैर्यत्र सिध्यति चाञ्छितम् ॥ ३३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिप्राज्ञे तीर्थमाहात्म्ये विप्रनारायणतीर्थ-
वर्णन नाम सप्तपञ्चदशोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

गौतमीमाहात्म्येऽष्टमवतितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

अथाष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

भानुतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

भानुतीर्थमिति ख्यातं त्वाष्ट्रं माहेश्वरं तथा ।
ऐन्द्रं याम्यं तथाऽऽग्नेयं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १ ॥
अभिष्टुत इति रयातो राजाऽऽसीत्प्रियदर्शनः ।
हयमेधेन पुण्येन यष्टुमारब्धवान्सुरान् ॥ २ ॥
तत्रर्त्विजः षोडश स्युर्वसिष्ठात्रिपुरोगमाः ।
क्षत्रिये यजमाने तु यज्ञभूमिः कथं भवेत् ॥ ३ ॥
ब्राह्मणे दीक्षिते राजा भुवं दास्यति यज्ञियाम् ।
भूपतौ दीक्षिते दाता को भवेत्को नु याचते ॥ ४ ॥
याच्ञेयमखिलाशर्मजननी पापरूपिणी ।
केनाप्यतो न कार्यैव क्षत्रियेण विशेषतः ॥ ५ ॥
एवं मीमांसमानेषु ब्राह्मणेषु परस्परम् ।
तत्र प्राह महाप्राज्ञो वसिष्ठो धर्मवित्तमः ॥ ६ ॥

वसिष्ठ उवाच ।

राजि दीक्षायमाणे तु सूर्यो याच्यो भुव प्रति ।
देहि मे देव सचितर्यजनं देवतोचितम् ॥ ७ ॥
दैवं क्षत्रमसि ब्रह्मन्भूतनाथ नमोऽस्तु ते ।
याचितः सचिता राज्ञा देवानां यजनं शुभम् ॥ ८ ॥
ददात्येव ततो राजन्प्रार्थयेशं दिवाकरम् ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वाऽभिष्टुतोऽपि देवदेव दिवाकरम् ।
श्रद्धया प्रार्थयामास हरीशाजात्मकं रविम् ॥ १० ॥

राजोवाच ।

देवानां यजनं देहि सवितस्ते नमोऽस्तु ते ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच ।

क्षत्रं दैव यत् सूर्यो दत्ता भूमूपतेस्तत ।
सविता देवदेवेशो ददामीत्यभ्यभाषत ॥ १२ ॥
एव करोति यो यज्ञं तस्य रिष्टिर्न काचन ।
तथा घाजिमखे सत्रे ग्राहणैर्वेदपारगै ॥ १३ ॥
प्रारभ्येऽभिष्टुता राज्ञा यत्रागाद्भूपतिं रवि ।
देवानां यजनं दातुं भानुतीर्थं तदुच्यते ॥ १४ ॥
न देवक्तुमुत्सृष्टं हयमेधं सुरैर्युतम् ।
दैत्याश्च दनुजाश्चैव तथाऽन्ये यज्ञघातका ॥ १५ ॥
ब्रह्मणेपधरा सर्वे गायन्तं सामगा इव ।
तेऽपि तत्र महाप्राजा प्राविशन्ननिवारिता ॥ १६ ॥
चमसानि च पात्राणि सोमं चपालमेव च ।
सोमपानं हविस्त्वागमृत्विजो भूपतिं तथा ॥ १७ ॥
तिन्दन्ति निक्षिपत्यन्ये हसन्यन्ये तथाऽसुरा ।
तेषां चेष्टा न जानन्ति विश्वम्प विना मुने ॥ १८ ॥
विश्वरूपोऽपि पितरं प्राह दैत्या इमे इति ।
तत्पुत्रचचनं श्रुत्वा त्वष्टा प्राह सुरानिदम् ॥ १९ ॥

त्वष्टोवाच ।

गृहीत्वा धारिर्दर्भांश्च प्रोक्षयध्वं समन्ततः ।
 ये निन्दति मखं पुण्यं चमसं सोममेव च ॥ २० ॥
 मया त्वपहताः सर्व इत्युक्त्वा परिपिञ्चत ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथा चक्रुः सुरगणास्त्वष्टा चापि तथाऽकरोत् ।
 भस्मीभूतास्ततः सर्वे कांदिशीकास्ततोऽभवन् ॥ २२ ॥
 हता मया महापापा इत्युक्त्वा धार्यवाक्षिपत् ।
 ततः क्षीणायुषो दैत्याः प्रातिष्ठन्कुपितास्ततः ॥ २३ ॥
 यत्रैतत्प्राक्षिपद्धारि त्वष्टा लोकप्रजापतिः ।
 त्वाष्ट्रं तीर्थं तदाख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ २४ ॥
 त्वष्टुर्धाक्याञ्च्युतान्दैत्याग्निजधान यमस्तदा ।
 कालदण्डेन चक्रेण कालपाशेन मन्युना ॥ २५ ॥
 यत्र ते निहता दैत्यास्ततीर्थं याम्यमुच्यते ।
 यत्राभवत्कतुः पूर्णो हुत्वाऽर्गो चामृतं यद्दु ॥ २६ ॥
 धाराभिः शरमानाभिरखण्डाभिर्महाध्वरे ।
 यत्राभवद्भव्यवाहस्तुतस्तस्य ह्यभिष्टुतः ॥ २७ ॥
 अग्नितीर्थं तदान्यातमश्वमेधफलप्रदम् ।
 इन्द्रो मरुद्विनृपतिं प्राहेदं घचनं शुभम् ॥ २८ ॥
 त्वं सप्राद्भविता राजन्नुभयोरपि लोकयोः ।
 सखा मम त्रिषो नित्यं भविता नात्र संशयः ॥ २९ ॥

स कृतार्थो मर्त्यलोक इन्द्रतीर्थे च तर्पणम् ।
 कुर्यात्पितॄणां प्रीत्यर्थं यमतीर्थं विशेषतः ॥ ३० ॥
 माहेश्वरं तु तर्तीयं पूजितोऽभिष्टुतः शिवः ।
 मक्तियुक्तेन विप्रैश्च सर्वकर्मविशारदैः ॥ ३१ ॥
 वैदिकैर्लो किकैश्चैव मन्त्रैः पूज्यं महेश्वरम् ।
 नृत्यैर्गौतैस्तथा वाद्यैरमृतैः पञ्चसंभवैः ॥ ३२ ॥
 उपचारैश्च बहुभिर्दण्डपातप्रदक्षिणैः ।
 धूपैर्दोषैश्च नैवेद्यैः पुष्पैर्गन्धैः सुगन्धिमिः ॥ ३३ ॥
 पूजयामास देवेशं विष्णुं शंभुं धियैकया ।
 ततः प्रसन्नो देवेशो वरान्ददतुरोजसा ॥ ३४ ॥
 अमिष्टुते नरेन्द्राय भुक्तिमुक्ती उभे अपि ।
 माहात्म्यमस्य तीर्थस्य तथा ददतुरुत्तमम् ॥ ३५ ॥
 ततःप्रभृति तर्तीयं शैवं धैष्णवमुच्यते ।
 तत्र स्नानं च दानं च सर्वकामप्रदं विदुः ॥ ३६ ॥
 इमानि सर्वतीर्थानि स्मरेदपि पठेत वा ।
 विमुक्तः सर्वपापेभ्यः शिवविष्णुपुरं व्रजेत् ॥ ३७ ॥
 भानुतीर्थं विशेषेण स्नानं सर्वार्थसिद्धिदम् ।
 तत्र तीर्थं महापुण्यं तीर्थानां शतमत्र हि ॥ ३८ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदित्राह्णी तीर्थमाहात्म्ये भान्वादिशततार्थ-
 वर्णनं नामाष्टमोऽधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥
 गौतमीमाहात्म्ये नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

अथैकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

भिल्लतीर्थवर्णनम्

ग्रहोषाच ।

भिल्लतीर्थमिति ख्यातं रोगघ्नं पापनाशनम् ।

महादेवपदाम्भोजयुगभक्तिप्रदायकम् ॥ १ ॥

तत्राप्येवविधां पुण्या कथां शृणु महामते ।

गङ्गाया दक्षिणे तीरे श्रीगिरेरुत्तरे तटे ॥ २ ॥

आदिकेश इति ख्यात ऋषिभिः परिपूजितः ।

महादेवो लिङ्गरूपी सदाऽऽस्ते सर्वकामदः ॥ ३ ॥

सिन्धुद्वीप इति ख्यातो मुनिः परमधार्मिकः ।

तस्य भ्राता वेद इति स चापि परमो ऋषिः ॥ ४ ॥

तमादिकेशं वै देवं त्रिपुरारिं त्रिलोचनम् ।

नित्यं पूजयते भक्त्या प्राप्ते मध्यंदिने रचौ ॥ ५ ॥

भिक्षाटनाय वेदोऽपि याति ग्रामं विचक्षणः ।

याते तस्मिन्निजघरे व्याधः परमधार्मिकः ॥ ६ ॥

तस्मिन्गिरिवरे पुण्ये मृगयां याति नित्यशः ।

अटित्वा विविधान्देशान्मृगान्दत्त्वा यथासुखम् ॥ ७ ॥

मुखे गृहीत्वा पानीयमभिषेकाय शूलिनः ।

न्यस्य मांसं धनुष्कोट्यां श्रान्तो व्याधः शिवं प्रभुम् ॥ ८ ॥

आदिकेशं समागत्य न्यस्य मांसं ततो यद्दिः ।

गङ्गां गत्वा मुखे वारि गृहीत्वाऽऽगत्य तं शिषम् ॥ ९ ॥

यस्य कस्यापि पत्राणि करेणाऽऽदाय भक्तिः ।
 अपरेण च मांसानि नैवेद्यार्थं च तन्मनाः ॥ १० ॥
 आदिकेशं समागत्य वेदेनार्चितमोजसा ।
 पादेनाऽऽहत्य तां पूजां मुखानीतेन वारिणा ॥ ११ ॥
 स्नापयित्वा शिवं देवमर्चयित्वा तु पत्रकैः ।
 कल्पयित्वा तु(समर्पयति) तन्मांसं शिवो मे प्रीयतामिति १२
 नैव किञ्चिन्स जानाति शिवभक्तिं विना शुभाम् ।
 ततो याति स्वकं स्थानं मांसेन तु यथागतम् ॥ १३ ॥
 करोत्येतादृगागत्याऽऽगत्य प्रत्यहमेव सः ।
 तथाऽर्पाशस्तुतोपास्य विचित्रा होभ्वरस्थितिः ॥ १४ ॥
 यावन्नायात्यसौ भिल्लः शिवस्तावन्न सौख्यभाक् ।
 भक्तानुकम्पितां शंभोर्मानातीतां तु वेत्ति कः ॥ १५ ॥
 संपूजयत्यादिकेशमुमया प्रत्यहं शिवम् ।
 एवं यद्गुणित्ये काले याने वेदश्चुकोप ह ॥ १६ ॥
 पूजां मन्त्रवतीं चित्रां शिवभक्तिसमन्विताम् ।
 को नु विध्वंसते पापो मत्तः स वधमाप्नुयात् ॥ १७ ॥
 गुह्येवद्विजस्वामिद्रोही घश्यो मुनेरपि ।
 सर्वम्यापि घधाहोऽसौ शिवस्य द्रोहशूत्ररः ॥ १८ ॥
 एवं निश्चिन्य मेधावी वेदः सिन्धोस्तथाऽनुजः ।
 कर्म्येयं पापचेष्टा स्यात्पापिष्ठस्य दुरात्मनः ॥ १९ ॥
 पुण्यैर्वन्यमवैर्दिव्यैः कन्दैर्मूलफलैः शुभैः ।
 कृतां पूजां स विध्वस्य ह्यन्यां पूजां करोति यः ॥ २० ॥

मांसेन तरुपत्रैश्च स च घृधो भवेन्मम ।
 एवं संचिन्त्य मेधाधी गोपयित्वा तनुं तदा ॥ २१ ॥
 तं पश्येयमहं पापं पूजाकर्तारमीश्वरे ।
 एतस्मिन्नन्तरे प्रायाद्व्याधो देवं यथा पुरा ॥ २२ ॥
 नित्यघत्पूजयन्तं तमादिकेशस्तदाऽब्रवीत् ॥ २३ ॥

आदिकेश उवाच ।

भो भो व्याध महाबुद्धे श्रान्तोऽसीति पुनः पुनः ।
 चिराय कथमायातस्त्वां विना तात दुःखित' ॥
 न विन्दामि सुखं किञ्चित्समाश्वसिहि पुत्रक ॥ २४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तमेवं वादिनं देवं वेदः श्रुत्वा विलोक्य तु ।
 चुकोप विस्मयाविष्टो न च किञ्चिदुवाच ह ॥ २५ ॥
 व्याधश्च नित्यघत्पूजां कृत्वा स्वभवनं ययौ ।
 वेदश्च कुपितो भूत्वा आगत्येशमुवाच ह ॥ २६ ॥

वेद उवाच ।

अयं व्याधः पापरतः क्रियाज्ञानविवर्जितः ।
 प्राणिर्हिसारतः क्रूरो निर्दयः सर्वजन्तुषु ॥ २७ ॥
 हीनजातिरकिञ्चिज्ज्ञो गुरुजमविवर्जितः ।
 सदाऽनुचितकारी चानिर्जितासिलगोगणः ॥ २८ ॥
 तस्याऽऽत्मानं दर्शितवात्र मां किञ्चन घृश्यसि ।
 पूजां मन्त्रविधानेन करोमीश यतप्रतः ॥ २९ ॥

त्वदेकशरणो नित्यं भार्यापुत्रविवर्जितः ।
 व्याधो मांसेन दुष्टेन पूजां तव करोत्यसौ ॥ ३० ॥
 तस्य प्रसन्नो भगवान् भवेति महाद्भुतम् ।
 शास्त्रिमस्य करिष्यामि मिल्लस्य ह्यपकारिणः ॥ ३१ ॥
 मृदो कोऽपि भवेत्प्रीतः कोऽपि तद्वद्दुरात्मनः ।
 तस्मादहं मूर्ध्नि शिलां पातयेयमसंशयम् ॥ ३२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युक्तवति चै वेदे विहस्येशोऽब्रवीदिदम् ॥ ३३ ॥

आदिकेश उवाच ।

श्वः प्रतीक्षस्व पश्चान्मे शिलां पातय मूर्ध्नि ॥ ३४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा स वेदोऽपि शिलां संत्यज्य बाहुना ।
 उपसंहृत्य तं कोपं श्वं करोमीत्युवाच ह ॥ ३५ ॥
 ततः प्रातः समागत्य कृत्वा स्नानादिकर्म च ।
 वेदोऽपि नित्यवन्पूजां कुर्वन्पश्यति मस्तके ॥ ३६ ॥
 लिङ्गस्य सव्रणां भीमां धारां च रुधिरप्लुताम् ।
 वेदः स विस्मितो भूत्वा किमिदं लिङ्गमूर्ध्नि ॥ ३७ ॥
 महोत्पातो भवेत्कस्य सूचयेदित्यचिन्तयत् ।
 मृदुमिध्व गोमयेनापि कुशैस्तं गाङ्गवारिभिः ॥ ३८ ॥
 प्रक्षालयित्वा तां पूजां कृतवान्नित्यवत्तदा ।
 एतस्मिन्नन्तरे प्रायाश्चाधो विगतकल्मषः ॥ ३९ ॥

मूर्धानं ध्वजसंयुक्तं सरक्तं लिङ्गमस्तके ।
 शंकरस्याऽऽदिकेशस्य दृष्टशेऽन्तर्गतस्तदा ॥ ४० ॥
 दृष्ट्वैव किमिदं चित्रमित्युक्त्वा निशितैः शरैः ।
 आत्मानं भेदयामास शतधा च सहस्रधा ॥ ४१ ॥
 स्वामिनो वैश्रुतं दृष्ट्वा कः क्षमेतोत्तमाशयः ।
 मुहुर्निनिन्द चाऽऽत्मानं मयि जीवत्यभूदिदम् ॥ ४२ ॥
 कष्टमापतितं कीदृग्गहो दुर्विधिवैशसात् ।
 तत्कर्म तस्य संवीक्ष्य महादेवोऽतिविस्मितः ॥
 ततः प्रोवाच भगवान्वेदं वेदविदां घरम् ॥ ४३ ॥

आदिकेश उवाच ।

पश्य व्याध महाबुद्धे भक्तं भावेन संयुतम् ।
 त्वं तु मृदुमिः कुशैर्वाभिर्मूर्धानं स्पष्टवानसि ॥ ४४ ॥
 अनेन सहसा ब्रह्मन्ममाऽऽत्माऽपि निवेदितः ।
 भक्तिः प्रेमाथवा शक्तिर्विचारो यत्र विद्यते ॥
 तस्मादस्मै घरान्दास्ये पश्चान्तुभ्यं द्विजोत्तम ॥ ४५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

घरेण च्छन्दयामास व्याधं देवो महेश्वरः ।
 व्याधः प्रोवाच देवेशं निर्माल्यं तव यद्भवैत् ॥ ४६ ॥
 तदस्माकं भवेन्नाथ मन्नाम्ना तीर्थमुच्यताम् ।
 सर्वकतुफलं तीर्थं स्मरणादेव जायताम् ॥ ४७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तयेत्युवाच देवेशस्तत्तन्मन्तीर्यमुत्तमम् ।

मिहृतीर्थं समस्ताद्यसंघविच्छेदकारणम् ॥ ४८ ॥

श्रीमहादेवचरणमहामक्तिविधायकम् ।

अमवन्लानदानाग्रैर्मूक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥

वेदम्यापि वरान्नादाच्छिवो नानाविधान्यहन् ॥ ४९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहान्त्ये मिहृतीर्थमहिम-

वर्णनं नामैकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

गौतमीमाहृत्ये शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

—

अथ सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

चक्षुस्तीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

चक्षुस्तीर्थमिति स्यात्तं रूपसौभाग्यदायकम्

यत्र योगेश्वरो देवो गौतम्या दक्षिणे तटे ॥ १ ॥

पुरं भौवनमाख्यात गिरिभूर्ध्वमिधोयने ।

यत्रासां भौवनो राजा क्षत्रधर्मपरायणः ॥ २ ॥

तस्मिन्पुरधरे कश्चिद्ब्राह्मणो वृद्धकौशिकः ।

तत्पुत्रो गौतम इति स्यात्तो वेदविदुत्तमः ॥ ३ ॥

तस्य मातुर्मनोदोषाद्विपरीतोऽभवद्द्विजः ।
 सखा तस्य घणिकश्चिन्मणिकुण्डल उच्यते ॥ ४ ॥
 तेन सख्यं द्विजस्याऽऽसीद्विषमं द्विजवैश्ययोः ।
 श्रीमद्द्विदयोर्नित्यं परस्परहितैषिणोः ॥ ५ ॥
 कदाचिद्वीतमो वैश्यं वित्तेशं मणिकुण्डलम् ।
 प्राहेदं घवनं प्रीत्या रहः स्थित्वा पुनः पुनः ॥ ६ ॥

गौतम उवाच ।

गच्छामो धनमादातुं पर्वतानुदधीनपि ।
 यौवनं तद्दृथा ज्ञेयं विना सौख्यानुकूल्यतः ॥
 धनं विना तत्कथं स्याद्दहो धिङ्निर्धनं नरम् ॥ ७ ॥

ग्रहोवाच ।

कुण्डलो द्विजमाहेदं मत्पित्रोपार्जितं धनम् ।
 यद्वस्ति किं धनेनाद्य फरिष्ये द्विजसत्तम ॥
 द्विजः पुनरवाचेदं मणिकुण्डलमोजसा ॥ ८ ॥

गौतम उवाच ।

धर्मार्थज्ञानकामानां को नु तृप्तः प्रशम्यते ।
 उत्कर्षप्राप्तिरेवैषां सखे श्लाघ्या शरीरिणाम् ॥ ९ ॥
 स्येनेव व्यवसायेन धन्या जीवन्ति जन्तवः ।
 परदत्तार्थसंतुष्टाः कष्टजीविन एव ते ॥ १० ॥
 स पुत्रः शस्यने लोके पितृभिश्चाभिनन्दते ।
 यः पैश्याममिलिप्सेत न घाचाऽपि तु कुण्डल ॥ ११ ॥

स्वबाहुबलमाश्रित्य योऽर्यान्र्जयते सुतः ।

स कृतार्यो मन्वेह्लोके पैत्र्यं वित्तं न तु स्पृशेत् ॥ १२ ॥

म्वयमार्यं सुतो वित्तं पित्रे दास्यति बन्धवे ।

तं तु पुत्रं विजानीयादितरो योनिकीटकः ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा तु तद्वाक्यं ब्राह्मणस्यामिलाशिषः ।

तथेति मन्वा तद्वाक्यं रत्नान्यादाय सन्वरः ॥ १४ ॥

बान्मर्कायानि वित्तानि गाँतमाय न्यवेदयत् ।

घनेनेनैत्र देशाश्च परिब्रम्य यथासुखम् ॥ १५ ॥

घनान्यादाय वित्तानि पुनरेष्यामहे शृद्धम् ।

सन्धमेव वणिग्बक्ति स तु विप्रः प्रतारकः ॥ १६ ॥

पापात्मा पापचित्तं च न बुबोध वणिग्द्विजम् ।

तौ परस्परमामन्त्रय माना पित्रोर्ज्ञानतोः ॥ १७ ॥

देशाद्देशान्तरं यानौ घनायं तौ वणिग्द्विजौ ।

वणिग्बन्धस्तस्थितं वित्तं ब्राह्मणो हनूमिच्छति ॥ १८ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

येन केनाप्युपायेन तद्धनं हि समाहरे ।

अहो पृथिव्या रम्याणि नगराणि सहस्रशः ॥ १९ ॥

इष्टप्रदात्र्य कामस्य देवता इव योषिनः ।

मनोहराम्बत्र तत्र सन्ति किं क्रियते मया ॥ २० ॥

घनमाहन्य यन्नेन योषिदुभ्यो यदि दीयते ।

मुन्यन्ते तास्तत्रो नित्यं सरलं जीविनं हि तत् ॥ २१ ॥

नृत्यगीतरतो नित्यं पण्यस्त्रीभिरलंकृतः ।
भोक्ष्ये कथं तु तद्विक्तं वैश्यान्मद्दस्तमागतम् ॥ २२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं चिन्तयमानोऽसौ गीतमः प्रहसन्निव ।
मणिकुण्डलमाहेदमधमदेव जन्तवः ॥ २३ ॥
वृद्धिं सुखमभीष्टानि प्राप्नुवन्ति न संशयः ।
धर्मिष्ठाः प्राणिनो लोके दृश्यन्ते दुःखभागिनः ॥ २४ ॥
तस्माद्धर्मेण किं तेन दुःखैकफलहेतुना ॥ २५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

नेत्युवाच ततो वैश्यः सुखं धर्मं प्रतिष्ठितम् ।
पापे दुःखं भयं शोको दारिद्र्यं क्लेश एव च ॥
यतो धर्मस्तता मुक्तिः स्वधर्मः किं विनश्यति ॥ २६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं विषदतोस्तत्र संपरायस्तयोरभूत् ।
यस्य पक्षो भवेज्ज्यायान्स परार्थमवाप्नुयात् ॥ २७ ॥
पृच्छावः कस्य प्रायत्यं धर्मिणी वाऽप्यधर्मिणः ।
वेदात्तु लौकिकं ज्येष्ठं लोके धर्मात्सुखं भवेत् ॥ २८ ॥
एवं विषदमानो तावूचतुः सकलाङ्गनान् ।
धर्मस्य वाऽप्यधर्मस्य प्रायत्यमनयोर्भुवि ॥ २९ ॥
तददन्तु यथावृत्तमेवमूवतुरोजसा ।
एवं तत्रोचिरे केचिद्ये धर्मेणानुवर्तिनः ॥ ३० ॥

तैर्दुःस्वमनुभूयते पापिष्ठाः सुखिनो जनाः ।
 संपराये धनं सर्वं जिनं विप्रे न्यवेदयत् ॥ ३२ ॥
 मणिमान्धर्मविच्छेष्टः पुनर्धर्मं प्रशंसति ।
 मणिमन्तं द्विजः प्राह किं धर्ममनुशंससि ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेपि चेत्याह वैश्यो ब्राह्मणः पुनर्धर्वात् ॥ ३२ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

जिनं मया धनं वैश्य निर्लज्जः किंनु मायसे ।
 मयैव विजितो धर्मो यथेष्टचरणात्मना ॥ ३३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्ब्राह्मणवचः श्रुत्वा वैश्यः सस्मित ऊचिवाम् ॥ ३४ ॥

वैश्य उवाच ।

पुत्राका इव धान्येषु पुत्तिका इव पक्षिणु ।
 तथैव तान्सखे मन्ये येषां धर्मो न विद्यते ॥ ३५ ॥

चतुर्णां पुरुषार्थानां धर्मः प्रथम उच्यते ।
 पञ्चादर्थश्च कामश्च स धर्मो मयि तिष्ठति ॥
 कथं ब्रूये द्विजथेष्ट मया विजितमिन्यद् ॥ ३६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

द्विजो वैश्यं पुनः प्राह हस्ताभ्यां जायतां पणः ।
 तथेति मन्यते वैश्यस्तो गन्वा पुनरुचतुः ॥ ३७ ॥

पूर्वब्रह्मोकिनात्वा जितमित्यब्रवीद्द्विजः ।
 करोति श्रित्या ततः प्राह कथं धर्मं तु मन्यसे ॥
 आश्रितो ब्राह्मणेनैव वैश्यां घवतमब्रवीत् ॥ ३८ ॥

वैश्यउवाच ।

धर्ममेव पर मन्ये प्राणैः कण्ठगतैरपि ।

माता पिता सुहृद्वन्धुर्धर्म एव शरीरिणाम् ॥ ३६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं विवदमानौ तावर्धवान्ब्राह्मणोऽभवत् ।

विमुक्तो वैश्यकस्तत्र बाहुभ्यां च धनेन च ॥ ४० ॥

एवं भ्रमन्तौ संप्राप्तौ गङ्गां योगेश्वरं हरिम् ।

यदृच्छया मुनिश्रेष्ठः मिथस्तावूचतुः पुनः ॥ ४१ ॥

वैश्यो गङ्गां तु योगेशं धर्ममेव प्रशंसति ।

अतिकोपाद्द्विजो वैश्यमाक्षिपःपुनरत्रवीत् ॥ ४२ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

गतं धनं करौ छिन्नाववशिष्टोऽसुभिर्भवान् ।

त्वमन्यथा यदि दूष आहरिष्येऽसिना शिरः ॥ ४३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

विहस्य पुनराहेदं वैश्यो गौतममञ्जसा ॥ ४४ ॥

वैश्य उवाच ।

धर्ममेव परं मन्ये यथेच्छसि तथा कुरु ।

ब्राह्मणांश्च गुरुन्देवान्प्रेदान्धर्म जनार्दनम् ॥ ४५ ॥

यस्तु निन्दयते पापो नासौ स्पृश्योऽथ पापटम् ।

उपेक्षणीयो दुर्धृत्तः पापात्मा धर्मदूषकः ॥ ४६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्राह स कोपेन धर्मं यद्यनुशंसति ।

आषयोः प्राणयोरत्र पणः स्यादिति धी मुने ॥ ४७ ॥

एवमुक्ते गौतमेन तथेत्याह वणिकद्रा ।
 पुनरप्युचतुष्टभौ लोकांल्लोकास्तथोच्चिरे ॥ ४८ ॥
 योगेश्वरस्य पुरतो गौतम्या दक्षिणे तटे ।
 तं निपात्य विशं विप्रश्चक्षुस्तपात्र्य चाब्रवीत् ॥ ४९ ॥

विप्र उवाच ।

गतोऽसीमां दशा वैश्य नित्यं धर्मप्रशंसया ।
 गत्रं धनं गतं चक्षुष्टेदितौ करपल्लवौ ॥
 पृष्टोऽसि मित्र गच्छामि मैवं ब्रूया कथान्तरे ॥ ५० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तस्मिन्प्रयाते वैश्योऽसौ चिन्तयामास चेतसि ।
 हा कष्टं मे किमभवद्धर्मकमनसो हरे ॥ ५१ ॥
 स कुण्डलो वणिकश्चेष्टो निर्धनो गतबाहुकः ।
 गतनेत्रः शुचं प्राप्तो धर्ममेवानुसंस्मरन् ॥ ५२ ॥
 एवं बहुविधा चिन्तां कुर्वन्नाम्ने महीतले ।
 निश्चेष्टोऽथ निदृत्साहः पतित शोकसागरे ॥ ५३ ॥
 दिनावसाने शर्मर्यामुदिते चन्द्रमण्डले ।
 एकादश्यां शुक्लपक्षे तत्राऽऽयाति विभीषणः ॥ ५४ ॥
 स तु योगेश्वरं देवं पूजयित्वा यथाविधि ।
 स्नात्वा तु गौतमीं गङ्गा सपुत्रो राक्षसैर्वृतः ॥ ५५ ॥
 विभीषणस्य हि सुतो विभाषण इवापरः ।
 वैभीषणिरिति रयातस्तमपश्यदुवाच ह ॥ ५६ ॥

वैश्यस्य वचनं श्रुत्वा यथावृत्तं स धर्मवित् ।
 पित्रे निवेदयामास लङ्केशाय महात्मने ॥
 स तु लङ्केश्वरः प्राह पुत्रं प्रीत्या गुणाकरम् ॥ ५७ ॥
 विभीषण उवाच ।

ध्रीमात्रामो मम गुह्यस्तस्य मान्यः सखा मम ।
 हनुमानिति विख्यातस्तेनाऽऽनीतो गिरिर्महान् ॥ ५८ ॥
 पुरा कार्यान्तरे प्राप्ते सर्वोवध्याश्रयोऽचलः ।
 जाते कार्ये तमादाय हिमवन्तमधागमत् ॥ ५९ ॥
 विशल्यकरणी चेती मृतसंजीवनीति च ।
 तदाऽऽनीय महाबुद्धी रामायाकिलष्टकर्मणे ॥ ६० ॥
 निवेदयित्वा तत्साध्यं तस्मिन्वृत्ते समागतः ।
 पुर्नार्गिरिं समादाय आगच्छद्देषपर्वतम् ॥ ६१ ॥
 तामानीयास्य हृदये निवेशय हरिं स्मरन् ।
 ततः प्राप्स्यत्ययं सर्वमपेक्षितमुदारधीः ॥ ६२ ॥
 गच्छतस्तस्य वेगेन विशल्यकरणी पुनः ।
 अपतन्नीतमीतीरे यत्र योगेश्वरो हरिः ॥ ६३ ॥
 वैभीषणिरुवाच ।

तामोपधीं मम पितर्दर्शयाऽऽशु विलम्ब मा ।
 परार्तिशमनादन्यच्छ्रेयो न भुवनत्रये ॥ ६४ ॥
 ब्रह्मावाच ।

विभीषणस्तथेत्युक्त्वा ता पुत्रस्याप्यदर्शयन् ।
 श्वे त्वेत्यम्य वृक्षम्य शापा चिच्छेद् तत्सुतः ॥
 वैश्यम्य चापि वै प्रीत्या सन्तः परहितै रताः ॥ ६५ ॥

विभीषण उवाच ।

यत्रापतन्नगे चास्मिन्स वृक्षस्तु प्रतापवान् ।
तस्य शाखां समादाय हृदतेऽस्य निवेशय ॥
तत्स्पृष्टमात्र एवासां स्वकं रूपमवाप्नुयात् ॥ ६६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एनच्छ्रुत्वा पितुर्वाक्यं वैभीषणिद्वारधी ।
तथ चकार वै सम्यक्काष्ठखण्डं न्यवेशयत् ॥ ६७ ॥
हृदसे स तु वैश्योऽपि सचक्षुः सकरोऽभवत् ।
मणिमन्त्रोपधीनां हि धीर्यं कोऽपि न युध्यते ॥ ६८ ॥
तदेव काष्ठमादाय धर्ममेवानुसंस्मरन् ।
स्नात्वा तु गीतमीं गङ्गां तथा योगेश्वरं हरिम् ॥ ६९ ॥
नमस्कृत्या पुनरगात्काष्ठखण्डेन वैश्यकः ।
परिभ्रमन्नृपपुरं महापुरमिति श्रुतम् ॥ ७० ॥
महाराज इति ख्यातस्तत्र राजा महायलः ।
तस्य नास्ति सुतः कश्चित्पुत्रिका नष्टलोचना ॥ ७१ ॥
सैव तस्य सुता पुत्रस्तस्यापि वनर्मादृशाम् ।
देवो वा दानवो वाऽपि ब्राह्मण क्षत्रियो भवेत् ॥ ७२ ॥
वैश्यो वा शूद्रयोनिर्वा सगुणो निर्गुणोऽपि वा ।
तन्मै देया इय पुत्री यो नेत्रे आहरिष्यति ॥ ७३ ॥
राज्येन सह देयेयमिति राजा ह्यघोषयत् ।
अहर्निशमसां वैश्य- श्रुत्वा घोममथाग्रवीन् ॥ ७४ ॥

वैश्य उवाच ।

अहं नेत्रे आहरिष्ये राजपुत्र्या असंशयम् ॥ ७५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तं वैश्यं तरसाऽऽदाय महाराज्ञे न्यवेदयन् ।
तत्काष्ठस्पर्शमात्रेण सनेत्राऽभून्नृपात्मजा ॥ ७६ ॥
ततः सविस्मयो राजा को भवानिति चाब्रवीत् ।
वैश्यो राज्ञे यथावृत्तं न्यवेदयदशेषत ॥ ७७ ॥

वैश्य उवाच ।

ब्राह्मणानां प्रसादेन धर्मस्य तपसस्तथा ।
दानप्रभावाद्यज्ञैश्च विविधैर्भूरिदक्षिणैः ॥
दिव्यौषधिप्रभावेन ममसामर्थ्यमीदृशम् ॥ ७८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतद्वैश्यवचः श्रुत्वा विस्मितोऽभून्महीपति ॥ ७९ ॥
राजोवाच ।

अहो महानुभावोऽयं प्रायो वृन्दारकी भवेत् ।
अन्यथैतादृगन्यस्य सामर्थ्यं दृश्यते कथम् ॥
तस्मादस्मै तु तां कन्यां प्रदास्ये राजपूर्विकाम् ॥ ८० ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति संकल्प्य मनसि कन्यां राज्यं च दत्तवान् ।
विहारार्थं गतः स्वैरं परं ऐशमुपागतः ॥ ८१ ॥
न मित्रेण विना राज्यं न मित्रेण विना सुखम् ।
तमेव सततं निप्रं विन्तयन्वैश्यनन्दनः ॥ ८२ ॥

एतदेव सुजातानां लक्षणं भुवि देहिनाम् ।
एषाद्रं यन्मनो नित्यं तेषामप्यद्वितेषु हि ॥ ८३ ॥

महानृपो धनं प्रायात्स राजा मणिकुण्डलः ।
तस्मिंश्चासति राज्यं तु कदाचिद्व्रौतमं द्विजम् ॥ ८४ ॥

हतस्व घृतकैः पापैरपश्यन्मणिकुण्डलः ।
 तमादाय द्विजं मित्रं पूजयामास धर्मवित् ॥ ८५ ॥
 धर्माणां तु प्रभावं तं तस्मै सर्वं न्यवेदयत् ।
 क्षापयामास गङ्गाया तं सर्वाघनिवृत्तये ॥ ८६ ॥
 तेन विप्रेण सर्वैस्तेः स्वकीयैर्गोत्रजैर्वृतः ।
 वैज्यैः स्वदेशसंभूतैर्ब्राह्मणस्य तु बान्धवैः ॥ ८७ ॥
 वृद्धकौशिकमुख्यैश्च तस्मिन्योगेश्वरान्तिके ।
 यत्रानिष्ट्वा सुरान्पूज्य ततः स्वर्गमुपेयिवान् ॥ ८८ ॥
 ततः प्रभृति तर्तीयं मृतसंजीवनं विदुः ।
 चक्षुस्तीर्थं सयोगेशं स्मरणादपि पुण्यदम् ।
 मनःप्रसादजननं सर्वदुर्भावनाशनम् ॥ ८९ ॥
 इति श्रीमहापुराणेब्राह्मिणी तैत्तिरीयब्राह्मणे चक्षुस्तीर्थादि-
 वर्णनं नाम सतत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥
 गौतमीमाहान्य एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

अथैकसतत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

उर्वशीतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मीवाच ।

उर्वशीतीर्थमाख्यातमभ्वमेवफलप्रदम् ।

स्नानदातमहादेववासुदेवार्चनादिभिः ॥ १ ॥

महेश्वरो यत्र देवो यत्र शार्ङ्गधरो हरिः ।
 प्रमतिर्नाम राजाऽऽसीत्सार्वभौमः प्रतापवान् ॥ २ ॥
 रिपूञ्चित्वा जगामाऽऽशु इन्द्रलोकं सुरैर्बृतम् ।
 तत्रापश्यत्सुरपतिं मरुद्भिः सह नारद ॥ ३ ॥
 जहासेन्द्रं पाशहस्तं प्रमतिः क्षत्रियर्षभः ।
 तं हसन्तमथाऽऽलक्ष्य हरिः प्रमतिमब्रवीत् ॥ ४ ॥

इन्द्र उवाच ।

देवालये महाबुद्धे मरुद्भिः क्रोडितैरलम् ।
 दिशो जित्वा दिवं प्राप्तः कुरु क्रीडां मया सह ॥ ५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

सकपायं हरिचक्षो निशम्य प्रमतिर्नृपः ।
 तथेत्युवाच देवेन्द्रं तिष्ठति कां तु मन्यसे ॥
 तच्छ्रुत्वा प्रमतेर्वाक्यं सुरराण्णृपमप्रयोत् ॥ ६ ॥

इन्द्र उवाच ।

उर्वश्येव पणोऽस्माकं प्राप्या या निखिलैर्मखैः ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वेन्द्रवचनं प्रमतिः प्राह गर्वितः ।
 उर्वशीं तिष्ठति मन्ये त्वं राजर्निक नु मन्यसे ॥ ८ ॥
 यद्ब्रवीषीषि सुरेशान तन्मन्येऽहं शतकतो ।
 प्राहेन्द्रं प्रमतिस्तद्वन्निष्टृत्यै दक्षिणं करम् ॥
 सपर्मं सशरं धर्म्यं देहि (मन्ये) दीयामहे घयम् ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तावेवं संविदं कृत्वा देवनायोपतस्थतुः ।

प्रमतिर्जिनवांस्तत्र उर्वशीं द्रैवतस्त्रियम् ॥

तां जित्वा प्रमतिः प्राह संरम्भात्तं शनकतुम् ॥ १० ॥

प्रमतिरुवाच ।

निष्कृत्यै पुनरन्यन्मे पश्चाद्दृश्ये त्वया विभो ॥ ११ ॥

इन्द्र उवाच ।

देवयोग्यमथो वज्रं जैत्रं सरयमुत्तमम् ।

दीव्येऽहं तेन नृपते करेणाप्यविचारयन् ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

स गृहीत्वा तदा पाशानन्याश्च मणिभूषितान् ।

जितमिन्यत्रवीच्छकं प्रमतिः प्रहसंस्तदा ॥ १३ ॥

एतस्मिन्नन्तरे प्रायादक्षत्रस्तत्र नारद ।

विश्वावसुरिति स्यातो गन्धर्वाणां महेश्वरः ॥ १४ ॥

विश्वावसुरुवाच ।

गन्धर्वविद्यया राजंस्तया दीव्यामहे त्वया ।

तथेत्युक्त्वा स नृपतिर्जितमिन्यत्रवात्तदा ॥ १५ ॥

तो जित्वा नृपतिर्मौर्ग्याद्देवेन्द्रं प्राह कश्मलम् ॥ १६ ॥

प्रमतिरुवाच ।

रणे वा देवने वाऽपि न त्वं जेता कथंचन ।

महेन्द्र सतनं तस्मादस्मदाराधको भव ॥

घट केन प्रकारेण जाता देवेन्द्रता तव ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथा प्राहोर्वशी गर्वाद्गच्छ कर्मकरी भव ।
 उर्वशी प्राह देवेषु यथा वर्ते तथा त्वयि ॥
 वर्तेयं सर्वभावेन न मां धिक्कर्तुमर्हसि ॥ १८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततस्तां प्रमतिः प्राह त्वाद्दृश्यः सन्ति चारिकाः ।
 त्वं किं विलज्जसे भद्रे गच्छ कर्मकरी भव ॥ १९ ॥
 एतच्छ्रुत्वा नृपेणोक्तं गन्धर्वाधिपतिस्तदा ।
 चित्रसेन इति ख्यातः (प्राह) सुतो विश्वाचसोर्दली ॥ २० ॥

चित्रसेन उवाच ।

दीव्येहं वै स्वया राजन्सवणानेन भूपते ।
 राज्येन जीवितेनापि भदीयेन तवापि च ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच

तथेत्युक्त्वा पुनरुभौ चित्रसेननृपोत्तमौ ।
 दीव्येतामभिसंखर्षौ चित्रसेनोऽजयत्तदा ॥ २२ ॥
 गान्धर्वैस्तं महापाशीर्वबन्ध नृपति तदा ।
 चित्रसेनोऽजयत्सर्वमुर्वशीमुप्यतः पणैः ॥ २३ ॥
 राज्यं काशं बलं चैव यदन्यद्वसु किञ्चन ।
 चित्रसेनस्य तज्जातं यदासीत्प्रमनेर्धनम् ॥ २४ ॥
 तस्य पुत्रो बाल एव पुरोधसमुवाच ह ।
 वैश्यामित्रं महाप्राज्ञं मधुच्छन्दसमोजसा ॥ २५ ॥

प्रमत्तिपुत्र उवाच ।

किं मे पित्रा कृतं पापं ह वा बद्धो महामतिः ।
कथमेत्यति म्वं स्यात् कथं पार्श्विर्मोक्ष्यते ॥ २६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

सुमतेर्वचनं श्रुत्वा ध्यान्वा स मुनिसत्तमः ।
मधुच्छन्दा जगादेदं प्रमतेर्वचनं तदा ॥ २७ ॥

मधुच्छन्दा उवाच ।

देवश्रीके तव पित्रा बद्ध आस्ते महामते ।
कैतवैरुदुगैश्च नृपराज्यो बभूव ह ॥ २८ ॥
यो यानि कैतवसमां स चापि क्लेशामागमवेत् ।
शून्यग्रामिपार्श्वानि व्यसनानि नृपान्मज ॥ २९ ॥
पापितानेव जायन्ते सदा पापान्मकानि हि ।
एकैकमप्यनर्थाय पापाय नरकाय च ॥ ३० ॥
यानासनानिलापायैः कृतैः कैतववर्तिभिः ।
कुर्वाताः कलुषीभूताः किं पुनः कितवो जनः ॥ ३१ ॥
कितवस्य तु या जाया तप्यते नित्यमेव सा ।
न चापि कितवः पापो योषिनं बान्धव तप्यते ॥ ३२ ॥
ता दृष्ट्वा विगतातन्द्रो नित्यं वदति पापहृत् ।
अहो संसारचक्रेऽस्मिन्नया तुष्यो न पातको ॥ ३३ ॥
न किञ्चिदपि यस्याऽऽप्ते लोके विश्वजं सुमन् ।
लोकद्वरेऽपि न सुखी कितवः कोऽपि दृश्यते ॥ ३४ ॥

विभाति च तथा नित्यं लज्जया दग्धमानसः ।
 गतधर्मो निरानन्दो ग्रस्तगर्वस्तथाऽऽति ॥ ३५ ॥
 अकौतर्वा च या वृत्तिः सा प्रशस्ता द्विजन्मनाम् ।
 ऋषिगोरक्षपवाणिज्यमपि कुर्यान्न कैतवम् ॥ ३६ ॥
 यस्तु कैतववृत्त्या हि धनमाहर्तुमिच्छति ।
 धर्मार्थकामाभिजनैः स विमुच्येत पौरुषात् ॥ ३७ ॥
 वेदेऽपि दूषितं कर्म तव पित्रा तदाऽऽदृतम् ।
 तस्मार्त्तिकं कुर्महे घत्स यदुक्तं ते विधीयते ॥ ३८ ॥
 विधातृविहितं मागं को नु वाऽत्येति पण्डितः ॥ ३९ ॥

ग्रहोवाच ।

एतत्पुरोधसो वाक्यं श्रुत्वा सुमतिरब्रवीन् ॥ ४० ॥

सुमतिरुवाच ।

किं कृत्वा प्रमतिस्नातः पुना राज्यमवाप्नुयात् ॥ ४१ ॥

ग्रहोवाच ।

पुनर्ध्यात्वा मधुच्छन्दाः सुमतिं चेदमब्रवीन् ॥ ४२ ॥

मधुच्छन्दा उवाच ।

गौतमीं याहि घत्स त्वं तत्र पूजय शंकरम् ।
 अदितिं घरणं विष्णुं ततः पाशाद्विमोक्ष्यते ॥ ४३ ॥

ग्रहोवाच ।

तथेत्युक्त्वा जगामाऽऽशु गङ्गां नत्वा जनार्दनम् ।
 पूजयायास शर्भुं च तपस्तेपे यतत्र ॥ ४४ ॥

सहस्रमेकं वर्षाणां यद्धं पितरमात्मनः ।

मोचयामास देवेभ्यः पुना राज्यमवाप सः ॥ ४५ ॥

शिबे (हरी) शाम्या मुक्तपाशो राज्यं प्राप सुतान्स्वकात् ।

अवाप्य विद्या गान्धर्वीं प्रियञ्चाऽऽसीच्छनक्रतोः ॥ ४६ ॥

शामयं वैष्णवं चैव उर्वशीतीर्थमेव च ।

ततः प्रभृति तर्तीयं कैतवं चैति विश्रुतम् ॥ ४७ ॥

शिवविष्णुसरिन्मातुप्रसादादाप्यने न किम् ।

तत्र स्नानं च दानं च बहुपुण्यफलप्रदम् ॥

पापपाशविमोक्षं तु सर्वदुर्गतिनाशनम् ॥ ४८ ॥

इति श्रामहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहान्त्ये उर्वश्यादितीर्थ-

वर्णनं नामैकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

गौतमोमाहान्त्ये द्वादशशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

—

अथ द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

सामुद्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

सामुद्रं तीर्थमास्थानं सर्वतीर्थफलप्रदम् ।

तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि शृणु नारद तन्मनाः ॥ १ ॥

विस्मृष्टा गौतमेनासौ गद्गा पापप्रणाशना ।

लोकानामुपकारायं प्राधात्पूर्वार्णयं प्रति ॥ २ ॥

आगच्छन्ती देवनादी कमण्डलुधृतामया ।
 शिरसा च धृता देवी शंभुना परमात्मना ॥ ३ ॥
 विष्णुपादात्प्रसूता तां ब्राह्मणेन महात्मना ।
 आनीतां मर्त्यभवनं स्मरणादघनाशनीम् ॥ ४ ॥
 गुरोर्गुरुतमा सिन्धुर्दृष्ट्वा कृत्यमचिन्तयत् ।
 या घन्द्या जगतामीशा ब्रह्मेशायैर्नमस्कृता ॥ ५ ॥
 तामहं प्रतिगच्छेयं नो चेत्स्याद्धर्मदूषणम् ।
 आगच्छन्तं महात्मानं यो मोहाश्रोपतिष्ठते ॥ ६ ॥
 न तस्य कोऽपि त्राताऽस्ति पापिनो लोकयोर्द्वयोः ।
 एवं विमृश्य रत्नेशो मूर्तिमान्विनयान्वितः ॥
 कृताञ्जलिपुटो गङ्गामाहेदं सरितांपतिः ॥ ७ ॥

सिन्धुरुवाच ।

रसातलगतं धारि पृथिव्यां यक्षभस्तले ।
 तन्मामेवात्र विशतु नाहं घक्ष्यामि किंचन ॥ ८ ॥
 मयि रत्नानि पीयूषं पर्वता राक्षसासुराः ।
 एतानप्यखिलानन्यान्भोमान्संधारयाम्यहम् ॥ ९ ॥
 ममान्तः कमलायुक्तो विष्णुः स्वपिति नित्यदा ।
 ममाशयं न किमपि विद्यते सन्नराचरे ॥ १० ॥
 महत्पथ्यागते कुर्यात्प्रत्युत्थानं न यो मदात् ।
 स धर्मादिपरिभ्रष्टो निरयं तु समाप्नुयात् ॥ ११ ॥
 न तान्मे विन्नत एदो विनाऽगम्यपरामवात् ।
 किं तु त्वं गौरवेणैषामतिरिक्ता ततम्वहम् ॥ १२ ॥

ब्रवीमि देवि गङ्गे मां त्वं साम्यात्संगता भव ।
 नैकरूपामहं शक्तः संगन्तुं बहुधा यदि ॥ १३ ॥
 सङ्गमेष्यसि देवि त्वं संगच्छेऽहं न वान्यथा ।
 गङ्गे समेष्यसि यदि बहुधा तद्विवार्ये ॥ १४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तनेवंवादिनं सिन्धुमपामाशं तदाऽब्रवीन् ।
 गङ्गा सा गौतमी देवी कुरु चैतद्भवो मम ॥ १५ ॥
 सनरीणां च या भार्या अरुन्धतिपुरोगमाः
 भर्तृभिः सहिताः सर्वा आतय त्वं तदा त्वहम् ॥ १६ ॥
 अल्पभूता भविष्यामि ततः स्यां तव संगता ।
 तथेत्युक्त्वा सनरीणां भार्याभिर्हृ(श्च ऋ)पि मिर्तृ(तः(ताः) ॥
 आनयामास तां(ता) देवी सतथा सा व्यमज्यत ।
 स चेर्यं गौतमी गङ्गा सतथा सागरं गता ॥ १८ ॥
 सनरीणां तु नाम्ना तु सत गङ्गास्ततोऽभवन् ।
 तत्र स्नानं च दानं च श्रवणं पठनं तथा ॥ १९ ॥
 स्मरणं चापि यदुमक्त्या सर्वकामदं भवेत् ।
 नाम्नादन्यत्परं तोयं समुद्राद्भुवनत्रये ॥
 पापहानी भुक्तिमुक्तिप्राप्ती च मनसो मुदे ॥ २० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये सनधागोदावरी-
 समुद्रागमनवर्णनं नाम द्विसप्तत्यधिकशतत-

मोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

गौतमीमाहात्म्ये त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

अथ त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

भीमेश्वरतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

ऋषिसत्रमिति ख्यातमृषयः सप्त नारद ।

निपेदुस्तपसे यत्र यत्र भीमेश्वर. शिवः ॥ १ ॥

तत्रेदं वृत्तमारयास्ये देवर्षिपितृवं हितम् ।

शृणु यत्नेन वक्ष्यामि सर्वकामप्रदं शुभम् ॥ २ ॥

सप्तधा व्यमजन्गङ्गामृषयः सप्त नारद ।

वासिष्ठी दाक्षिणेयी स्याद्वैश्वामित्रो तदुत्तरा ॥ ३ ॥

धामदेव्यपरा ज्ञेया गौतमी मध्यत. शुभा ।

भारद्वाजी स्मृता चान्या भात्रेयी चेत्यथापरा ॥ ४ ॥

जामदग्नी तथा चान्या व्यपदिष्टा तु सप्तधा ।

तै सर्वैर्ऋषिभिस्तत्र यष्टुमिष्टैर्महात्मभिः ॥ ५ ॥

निष्पादितं महासत्रमृषिभिः पारदर्शिभिः ।

एतस्मिन्नन्तरे तत्र देवानां प्रबलो रिपुः ॥ ६ ॥

विश्वरूप इति ख्यातो मुनीनां सत्रमभ्यगात् ।

ब्रह्मचर्येण तपसा तानाराध्य यथाविधि ॥

विनयेनाथ पप्रच्छ ऋषीन्सर्वाननुक्रमात् ॥ ७ ॥

विश्वरूप उवाच ।

ध्रुव सर्वे यथाकामं मम स्वास्थ्येन हेतुना ।

यथा स्यादुषलयान्पुत्रो देवानामपि दुर्धरः ॥

यनेर्षा तपसा पाऽपि मुनयो वक्तुमर्हथ ॥ ८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तत्र प्राह महायुद्धिर्विश्वामित्रो महामनाः ॥ ६ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

कर्मणा तान लभ्यन्ते फलानि विविधानि च ।

त्रयाणा कारणानां च कर्म प्रथमकारणम् ॥ १० ॥

ततश्च कारणं कर्ता ततश्चान्यत्प्रकीर्तितम् ।

उपादानं तथा बीजं न च कर्म विदुर्बुधा ॥ ११ ॥

कर्मणा कारणत्वं च कारणे पुष्कले सति ।

भावाभावो फले दृष्टौ तस्मात्कर्माश्रितं फलम् ॥ १२ ॥

कर्मापि द्विविधं ज्ञेयं क्रियमाणं तथा कृतम् ।

कर्तव्यं क्रियमाणस्य साधनं यद्यदुच्यते ॥ १३ ॥

तद्भावाः कर्मसिद्धौ च उभयत्रापि कारणम् ।

यद्यद्भावावयते जन्तुः कर्म कुर्वन्निचक्षणः ॥ १४ ॥

तद्भावतानुरूपेण फलनिष्पत्तिरन्यते ।

करोति कर्म विधिर्वाहिता भावनया यदि ॥ १५ ॥

अन्यथा स्यात्फलं सर्वं तस्य भावानुरूपतः ।

तस्मात्तपो व्रत दानं जपयज्ञादिकाः क्रियाः ॥ १६ ॥

कर्मणस्त्वनुरूपेण फलं दास्यन्ति भावतः ।

तस्माद्भावानुरूपेण कर्म वै दास्यते फलम् ॥ १७ ॥

भावन्तु त्रिविधो ज्ञेयः सात्त्विको राजसस्तथा ।

तामसन्तु तथा ज्ञेयः फलं कर्मानुसारतः ॥ १८ ॥

भावनानुगुणं चेति विचित्रा कर्मणां स्थितिः ।

तस्मादिच्छानुसारेण भाव कुर्याद्विचक्षणः ॥ १९ ॥

पश्चात्कर्मापि कर्तव्यं फलदाताऽपि तद्विधम् ।
 फलं ददाति फलिनां फले यदि प्रवर्तते ॥ २० ॥
 कर्मकारो न तत्रास्ति कुर्यात्कर्म स्वभाघतः ।
 तदेव चोपदानादि सत्त्वादिगुणभेदत ॥ २१ ॥
 भावात्प्रारभते तद्वद्गुभावेः फलमवाप्यने ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणा कर्म चैव हि कारणम् ॥ २२ ॥
 भावस्थितं भवेत्कर्म मुक्तिदं बन्धकारणम् ।
 स्वभावानुगुणं कर्म स्वस्यैवेह परत्र च ॥ २३ ॥
 फलानि विविधान्याशु करोति समतानुगम् ।
 एक एव पदार्थोऽसौ भावैर्भेदः प्रदृश्यते ॥ २४ ॥
 क्रियते भुज्यते वाऽपि तस्माद्गुभावो विशिष्यते ।
 यथाभावं कर्म कुर्व यथेप्सितमवाप्स्यति ॥ २५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा ऋषेर्वाक्यं विश्वामित्रस्य धीमत ।
 तपस्तप्त्वा बहुकालं तामसं भावमाश्रितः ॥ २६ ॥
 विश्वरूपः कर्म भीमं चकार सुरभीषणम् ।
 पश्यत्सु ऋषिमुच्येषु धार्यमाणोऽपि नित्यशः ॥ २७ ॥
 आत्मकोपानुसारेण भीम कर्म तथाऽकरोत् ।
 भीषणे कुण्डखाते नु भीषणे जातचेदसि ॥ २८ ॥
 भीषणं रौद्रपुरुषं भ्यात्वाऽऽत्मानं गुहाशयम् ।
 एवं तपन्तमालक्ष्य घागुघाचाशरीरिणी ॥ २९ ॥
 जटाजूटं पिनाऽऽत्मानं न च वृत्रो व्यजीयत ।
 वृथाऽऽत्मानं विश्वरूपो जुहुयाज्जातचेदसि(?) ॥ ३० ॥

स एवेन्द्रः स वरुणः स च स्यात्सर्वमेव च ।
 त्यक्त्वाऽऽत्मानं जटामात्रं हुतवान्बृजिनोद्भवः ॥ ३१ ॥
 वृत्र इत्युच्यते वेदे स चापि बृजिनोऽभवत् ।
 भूमस्य महिमानं की जानाति जगदाशितुः ॥ ३२ ॥
 सृजन्यशेषमपि यो न च सङ्गेन लिप्यते ।
 विररामेति संकीर्त्य सा वाण्येन मुनीश्वराः ॥ ३३ ॥
 भूमेश्वरं नमस्कृत्य जग्मुः स्वं स्वमथाऽऽश्रमम् ।
 विश्वरूपो महाभूमो भूमकर्मा तथाकृतिः ॥ ३४ ॥
 भूमभावो भूमतनुं ध्यात्वाऽऽत्मानं जुहाव ह ।
 तस्माद्भूमेश्वरो देवः पुराणे परिपश्यते ॥
 तत्र स्नानं च दानं च मुक्तिदं नात्र संशयः ॥ ३५ ॥
 इति पठति शृणोति यश्च भक्त्या,
 विबुधपतिं शिषमत्र भूमरूपम् ।
 जगति विदितमशेषपापहारि-
 स्मृतिपदशरणेन मुक्तिदश्च(?) ॥ ३६ ॥
 गोदावरी तावदशेषपाप-
 समूहहन्त्री परमार्यदात्री ।
 सदैव सर्वत्र विशेषतस्तु,
 यत्राम्युराशिं समनुप्रविष्टा ॥ ३७ ॥
 स्नान्वा तु तस्मिन्सुकृती शरीरी,
 गोदावरीवारिधिसंगमे यः ।
 उद्धृत्य तीर्नाग्निरयादशेषा-
 त्स पूर्वज्ञान्याति पुरं पुरारैः ॥ ३८ ॥

वेदान्तवेद्यं यदुपासितव्यं,

तद्ब्रह्म साक्षात्ब्रह्म भीमनाथः ।

दृष्टे हि तस्मिन्न पुनर्विशन्ति,

शरीरिणः संस्मृतिमुग्रदुःखाम् ॥ ३६ ॥

इति श्रामद्वापुराणे आदिब्राह्मे तार्थमाहात्म्ये ऋषिसत्रभोगे

श्वरतीर्थवर्णनं नाम त्रिसप्तत्यधिकशतत-

मोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

गौतमीमाहात्म्ये चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५

—

अथ चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

गंगामागरसंगमवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

सा संगता पूर्वमपांपतिं तं,

गङ्गा सुराणामाषे घन्दनीया ।

देवैश्च सर्वैरनुगम्यमाना,

संस्तूयमाना मुनिभिर्मरुदुभिः ॥ १ ॥

घसिष्टजायालिसयाऽवल्क्य-

क्रत्वङ्गिरोदक्षमरोन्विवेष्णवाः ।

शातानप शौनकद्वैपान-

भृग्धनिवेश्यात्रिमरीचिमुल्याः ॥ २ ॥

सुधूतपापा मनुर्गौतमादयः,

सर्कोशिकास्तुम्बरुपर्वताद्याः ।

अगस्त्यमार्कण्डसपिप्पलाद्याः,

सगालवा योगपरायणाश्च ॥ ३ ॥

सवामदेवाङ्गिरसोऽथ भार्गवाः,

स्मृतिप्रवीणाः श्रुतिभिर्मनोज्ञाः ।

सर्वे पुराणार्थविदो बहुजा-

स्नेर्गौतमो देवतर्ता तु गत्वा ॥ ४ ॥

स्तोप्यग्नि मन्त्रैः श्रुतिभिः प्रभूतै-

हं द्यैश्च तुष्टैर्मदितैर्मनोभिः ।

तां संगतां वीक्ष्य शिवो हरिश्च,

आत्मानमादर्शयतां मुनिभ्यः ॥ ५ ॥

तथाऽमराऽस्तौ पितृमिश्च दृष्टौ,

स्तुवन्नि देवौ सकलार्तिहारिणौ ॥ ६ ॥

आदिन्या वसयो रुद्रा मरुतो लोकपालकाः ।

कृताञ्जलिपुटाः सर्वे स्तुवन्नि हरिशकरो ॥ ७ ॥

संगमेषु प्रसिद्धेषु नित्यं सप्तसु नारद ।

समुद्रस्य च गङ्गाया नित्यं देवौ प्रतिष्ठितौ ॥ ८ ॥

गौतमेश्वर आख्यातो यत्र देवो महेश्वरः ।

नित्यं संनिहिनस्तत्र माधवो रमया सह ॥ ९ ॥

प्रत्नेश्वर इति ख्यातो मयैव स्थापितः शिवः ।

लोकानामुपकारार्थमात्मनः कारणात्तरै ॥ १० ॥

चक्रपणिरिति ख्यातः स्तुतो देवैर्मया सह ।
 तत्र संनिहितो विष्णुद्वैः सह मरुद्गणैः ॥ ११ ॥
 ऐन्द्रतीर्थमिति ख्यातं तदेव हयमूर्धकम् ।
 हयमूर्धा तत्र विष्णुस्तन्मूर्धनि सुरा अपि ॥
 सोमतीर्थमिति ख्यातं यत्र सोमेश्वर शिवः ॥ १२ ॥

इन्द्रस्य सोमध्रवसो देवैश्च ऋषिभिस्तथा ।
 प्रार्थितः सोम एवाऽऽदाविन्द्रायेन्दो परिस्रव ॥ १३ ॥
 सप्त दिशो नानासूर्याः सप्त होतार ऋत्विजः ।
 देवा आदित्या ये सप्त तेभि-

सोमाभिरक्ष न इन्द्रायेन्दो परिस्रव ॥ १४ ॥

यत्से राजञ्छृतं हविस्तेन सोमाभिरक्ष नः ।
 अराती वा मा नस्तारीन्मो च-

न किंचनाममदिन्द्रायेन्दो परिस्रव ॥ १५ ॥

ऋषे मन्त्रवृता स्तोमैः कश्यपोद्वर्धयन्निरः ।
 सोमं नमस्य राजानं यो जज्ञे-

धीरुधां पतिरिन्द्रायेन्दो परिस्रव ॥ १६ ॥

काररहं ततो भियगुपलप्रक्षिर्णा नना ।
 नानाधियो घसूयवोऽनु गा-

इव तस्थिमैन्द्रायेन्दो परिस्रव ॥ १७ ॥

एषमुक्त्वा च ऋषिभिः सोमं प्राप्य च वज्रिणे ।
 तेभ्यो दत्त्वा ततो यज्ञः पूर्णो जात शतरुतोः ॥ १८ ॥
 तत्सोमतीर्थमाख्यातमाग्नेयं पुरतस्तु तत् ।
 अग्निरिष्ट्वा महायज्ञैर्माभाराध्य मनीषितम् ॥ १९ ॥

संप्राप्तवान्मत्प्रसादाद्दह तत्रैव नित्यशः ।
 स्थितो लोकोपकारार्थं तत्र विष्णुः शिवस्तथा ॥ २० ॥
 तस्मादाग्नेयमाख्यातमादित्यं तदन्तरम् ।
 यत्राऽऽदित्यो वेदमयो नित्यमेति उपासितुम् ॥ २१ ॥
 रूपान्तरेण मध्याह्ने द्रष्टुं मा शंकरं हरिम् ।
 नमस्कार्यस्तत्र सदा मध्याह्ने सकलो जन ॥ २२ ॥
 रूपेण केन सविता समायातीत्यनिश्चयात् ।
 नस्मादादित्यमाख्यातं बार्हस्पत्यमनन्तरम् ॥ २३ ॥
 बृहस्पतिः सुरैः पूजां तस्मात्तीर्थाद्वाप ह ।
 ईजे च यज्ञान्विविधान्यार्हम्पत्यं ततो विदुः ॥ २४ ॥
 तर्तीर्यस्तरणादेव ग्रहशान्तिर्भविष्यति ।
 तस्मादप्यपरं तीर्थमिन्द्रगोपे नगोत्तमे ॥ २५ ॥
 प्रतिष्ठितं महालिङ्गं कस्मिंश्चिन्कारणान्तरे ।
 हिमालयेन तर्तीर्यमद्रितीर्थं तदुच्यते ॥ २६ ॥
 तत्र स्नानं च दानं च सर्वकामप्रदं शुभम् ।
 एवं सा गौतमी गङ्गा ब्रह्माष्ट्रेषु विनि सृता ॥ २७ ॥
 यावत्सागरगा देर्वा तत्र तीर्थानि कानिचित् ।
 संक्षेपेण मयोक्तानि रहस्यानि शुभानि च ॥ २८ ॥

वेदे पुराणे ऋषिभिः प्रसिद्धा,

या गौतमी लोकनमस्कृता च ।

घटुं कथं तामतिसुप्रभावा-

मशेषतो नारद कस्य शक्तिः ॥ २९ ॥

भवत्या प्रवृत्तस्य यथाकथञ्चि-

न्नेवापराधोऽस्ति न संशयोऽत्र ।

तस्माच्च दिङ्मात्रमतिप्रयासा-

त्संसूचितं लोकहिताय तस्या. ॥ ३० ॥

कस्तस्या प्रतितीर्थं तु प्रभावं धक्तुमीश्वरः ।

अपि लक्ष्मीपतिर्विष्णुरलं सोमेश्वरः शिवः ॥ ३१ ॥

अचित्कर्स्मिश्च तीर्थानि कालयोगे भवन्ति हि ।

गुणवन्ति महाप्राज्ञ गौतमी तु सदा नृणाम् ॥ ३२ ॥

सर्वत्र सर्वदा पुण्या कोन्वस्या गुणकीर्तनम् ।

वक्तुं शक्तस्ततस्तस्यै नम इत्येव युज्यते ॥ ३३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये गङ्गासागरसंगम

वर्णनं नाम चतु सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

गौतमीमाहात्म्ये पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

अथ पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

तीर्थादीनांचातुर्विध्यादिनिरूपणम्

नारद उवाच ।

त्रिदैवत्या सुरेशान गङ्गां प्र्ये सुरेश्वर ।

प्राप्तपेनाऽऽहृतां पुण्या जगतः पावनीं शुभाम् ॥ १ ॥

आदिमध्यावसाने च उभयोस्तीरयोरपि ।

या व्याप्ता विष्णुनेशेन त्वया च सुरसत्तम ॥

पुनः संक्षेपतो ब्रूहि न मे तृप्तिः प्रजायते ॥ २ ॥

ब्रह्मोवाच ।

कमण्डलुस्थिता पूर्वं ततो विष्णुपदानुगा ।

महेश्वरजटाजूटे स्थिता सैव नमस्कृता ॥ ३ ॥

ब्रह्मनेजःप्रभावेण शिवमाराध्य यत्नतः ।

ततः प्राप्ता गिरिं पुण्यं ततः पूर्वाण्यत्र प्रति ॥ ४ ॥

आगत्य संगता देवी सर्वतीर्थमयी नृणाम् ।

इप्सितानां तथा दात्री प्रभावोऽस्या विशिष्यते ॥ ५ ॥

एतस्या नाधिकं मन्ये किञ्चित्तीर्थं जगत्त्रये ।

अस्याश्चैव प्रभावेण माध्यं यच्च मनःस्थितम् ॥ ६ ॥

अद्याप्यस्या हि माहात्म्यं वक्तुं कश्चिन्न शक्नते ।

भक्तिनो वक्ष्यते नित्यं या ब्रह्म परमार्थतः ॥ ७ ॥

तस्याः परतर तीर्थं न स्यादिति मतिर्मम ।

अन्यतीर्थेन साधर्म्यं न युज्येत कथंचन ॥ ८ ॥

श्रुत्वा मद्वाक्यपोयूषैर्गङ्गाया गुणकीर्तनम् ।

सर्वेषां न मतिः कस्मात्तत्रैवोपरतिं गता ॥

इति भाति विचित्रं मे मुने खलु जगत्त्रये ॥ ९ ॥

नारद उवाच ।

धर्मार्थकाममोक्षाणां त्वं चेत्ता चोपदेशक ।

छन्दांसि सरहस्यानि पुराणस्मृतयोऽपि च ॥ १० ॥

धर्मशास्त्राणि यच्चान्यस्तव चाक्षये प्रतिष्ठितम् ।
 तीर्थानामथ दानानां यज्ञानां तपसां तथा ॥ ११ ॥
 देवतामन्त्रसेवानामधिकं किं षट् प्रभो ।
 यद्गुरूपे भगवन्भक्त्या तथा भाव्यं न चान्यथा ॥ १२ ॥
 एत मे संशयं ब्रह्मन्वाक्यास्त्वं छेत्तुमर्हसि ।
 इष्टं मनोमतं श्रुत्वा तस्माद्धिस्मयमागतः ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणु नारद वक्ष्यामि रहस्यं धर्ममुत्तमम् ।
 चतुर्विधानि तीर्थानि तावन्त्येव युगानि च ॥ १४ ॥
 गुणास्त्रयश्च पुरुषास्त्रयो देवाः सनातनाः ।
 वेदाश्च स्मृतिभिर्युक्ताश्चत्वारस्ते प्रकीर्तिताः ॥ १५ ॥
 पुरुषार्थाश्च चत्वारो वाणी चापि चतुर्विधा ।
 गुणा ह्यपि तु चत्वारः समत्येनेति नारद ॥ १६ ॥
 सर्वत्र धर्मः सामान्यो यतो धर्मः सनातनः ।
 साध्यसाधनभावेन स एव बहुधा मतः ॥ १७ ॥
 तस्याऽऽश्रयश्च द्विविधो देश कालश्च सर्वदा ।
 कालाश्रयश्च यो धर्मो हीयते षधेते सदा ॥ १८ ॥
 युगानामनुरूपेण पादः पादोऽस्य हीयते ।
 धर्मस्येति महाप्राज्ञ देशापेक्षा तथोभयम् ॥ १९ ॥
 कालेन चाऽऽध्रितो धर्मो देशे नित्यं प्रतिष्ठितः ।
 युगेषु क्षीयमाणेषु न देशेषु स हीयते ॥ २० ॥

उमयत्र विहीने च धर्मस्य स्यादभावता ।
 तस्माद्देशाश्रितो धर्मश्चतुर्पात्सुप्रतिष्ठितः ॥ २१ ॥
 स चापि धर्मो देशेषु तीर्थरूपेण तिष्ठति ।
 कृते देशं च कालं च धर्मोऽवष्टभ्य तिष्ठति ॥ २२ ॥
 त्रेतायां पादर्हानेन स तु पादः प्रदेशत ।
 द्वापरं चार्धतः काले धर्मो देशे समास्थित ॥ २३ ॥
 कर्मो पादेन चैकेन धर्मश्चलति संकटम् ।
 एवंविधं तु यो धर्मं वेत्ति तस्य न हीयते ॥ २४ ॥
 युगानामनुभावेन जातिभेदाश्च सस्थिताः ।
 गुणेभ्यो गुणकर्तृभ्यो विचित्रा धर्मसंस्थितिः ॥ २५ ॥
 गुगानामनुभावेन उद्भवाभिभवा तथा ।
 तीर्थानामपि धर्मानां वेदानां स्वर्गमोक्षयोः ॥ २६ ॥
 षाड्ग्रूपप्रवृत्त्या तु तदेव च विशिष्यते ।
 कालोऽभिव्यञ्जकः प्रोक्तो देशोऽभिव्यङ्ग्य उच्यते ॥ २७ ॥
 यदा यदा अभिव्यक्तिः कालो घटते तदा तदा ।
 तदेव व्यञ्जनं ब्रह्मं स्तस्मान्नास्त्यत्र संशयः ॥ २८ ॥
 युगानुरूपा मूर्तिः स्याद्देवानां वैदिकी तथा ।
 कर्मणामपि तीर्थानां ज्ञातानामाश्रमस्य तु ॥ २९ ॥
 त्रिदैवन्य सन्ययुगे तार्थं लोकेषु पूज्यते ।
 द्विदैवन्यं युगेऽन्यस्मिन्द्वापरे चैकदैविकम् ॥ ३० ॥
 कर्मो न किञ्चिद्विज्ञेयमथान्यदपि तच्छृणु ।
 देवं ऋतयुगे तीर्थं त्रेतायामासुरं विदुः ॥ ३१ ॥

आर्षं च द्वापरे प्रोक्तं कर्त्तुं मानुषमुच्यते ।

अथान्यदपि वक्ष्यामि शृणु नारद कारणम् ॥ ३२ ॥

गौतम्यां यत्त्वया पृष्टं तत्ते वक्ष्यामि विस्तरात् ।

यदा चेयं हरशिरः प्राप्ता गङ्गा महामुने ॥ ३३ ॥

तदा प्रभृति सा गङ्गा शंभोः प्रियतराऽभवत् ।

तद्देवस्य मतं ज्ञात्वा गजवक्त्रमुवाच सा ॥ ३४ ॥

उमा लोकत्रयेशाना माता च जगतो हिता ।

शान्ता श्रुतिरिति ख्याता भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी ॥ ३५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तन्मातुर्वचनं ध्रुत्वा गजवक्त्रोऽभ्यभाषत ॥ ३६ ॥

गजवक्त्र उवाच ।

किं रुन्धं शाधि मां मातस्तत्कर्त्ताऽहमसंशयम् ॥ ३७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

उमा सुतमुवाचेदं महेश्वरजटास्थिता ।

त्वयाऽवतार्यतां गङ्गा सत्यमीशप्रिया सर्ता ॥ ३८ ॥

पुनश्चेशस्तत्र चित्रमध्यास्ने सर्वदा सुत ।

शिवो यत्र सुरास्त्र तत्र वेदाः सनातनाः ॥ ३९ ॥

तत्रैव ऋषयः सर्वे मनुष्याः वितरस्तथा ।

तस्मान्निवर्तयेशानं देवदेवं महेश्वरम् ॥ ४० ॥

सम्या निवर्तिते देवे गङ्गायाः सर्व एव हि ।

निवृत्तास्ते भविष्यन्ति शृणु चेदं वचो मम ॥

निवर्तय ततस्तस्याः सर्वभायेन शंकरम् ॥ ४१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

मातुस्तडचनं श्रुत्वा पुनराह गणेश्वर ॥ ४२ ॥

गणेश्वर उवाच ।

नैव शक्य शिवो देवो मया तस्या निवर्तितुम् ।

अतिवृत्ते शिवे तस्या देवा अपि निवर्तितुम् ॥ ४३ ॥

न शक्या जगता मातरधान्यञ्चापि कारणम् ।

गङ्गाऽवतारिता पूर्वं गौतमेन महात्मना ॥ ४४ ॥

श्रृषिणा लोकपूज्येन त्रैलोक्यहितकारिणा ।

सामोपायेन तद्वाक्यात्पूज्येन ब्रह्मनेजसा ॥ ४५ ॥

आराधयित्वा देवेश तपोभि स्तुतिभिर्भवम् ।

तुष्टेन शकरेणेदमुक्तोऽसौ गौतमस्तदा ॥ ४६ ॥

शकर उवाच ।

घरान्वरय पुण्याश्च प्रियाश्च मनसेप्सितान् ।

यद्यदिच्छसि तत्सर्व दाता तेऽद्य महामते ॥ ४७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त शिवेनासौ गौतमो मयि शृण्वति ।

इदमेव तत्रोवाच सजटा द्वैहि शकर ॥

गङ्गां मे याचते पुण्यां किमन्येन घरेण मे ॥ ४८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पुन प्रोवाच त शम्भु सर्ललोकोपकारक ॥ ४९ ॥

शम्भुवाच ।

उक्तं न चाऽऽत्मन किञ्चित्तस्माद्यावस्य दुष्करम् ॥ ५० ॥

ब्रह्मोवाच ।

गौतमोऽदीनसत्त्वस्तं भवमाह कृताञ्जलिः ॥ ५१ ॥

गौतम उवाच ।

एतदेव च सर्वेषां दुष्करं तव दर्शनम् ।

मया तद्य संप्राप्तं कृपया तव शंकर ॥ ५२ ॥

स्मरणादेव ते पद्भ्यां कृतकृत्या मनीषिणः ।

भवन्ति किं पुनः साक्षात्त्वपि दृष्टे महेश्वरे ॥ ५३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्ते गौतमेन भवो हर्षसमन्वितः ।

त्रयाणामुपकारार्थं लोकानां याचितं त्वया ॥ ५४ ॥

न चाऽऽत्मनो महाबुद्धे याचेत्याह शिवो द्विजम् ।

एवं प्रोक्तः पुनर्विमो ध्यात्वा प्राह शिवं तथा ॥ ५५ ॥

विनीतवददीनात्मा शिवभक्तिसमन्वितः ।

सर्वलोकोपकाराय पुनर्याचितवानिदम् ॥

शृण्वत्सु लोरूपालेषु जगादेदं स गौतमः ॥ ५६ ॥

गौतम उवाच ।

यावत्सागरगा देवा निसृष्टा ब्रह्मणो गिरिः ।

सर्वत्र सर्वदा तस्यां स्थातव्यं कृपमध्यज ॥ ५७ ॥

फलेष्मनां फलं दाता त्वमेव जगतः प्रभो ।

सीर्यान्वन्यानि देवेश कापि कापि शुमानि च ॥ ५८ ॥

यत्र ते संनिधिर्नित्यं तदेव शुभदं विदुः ।

यत्र गङ्गा त्वया दत्ता जटामुकुटसंस्थिता ॥

सर्वत्र तव सांनिध्यात्सर्वनीर्यानि शंकर ॥ ५९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्गौतमवच श्रुत्वा पुनर्हर्याञ्छिवोऽब्रवीत् ॥ ६० ॥

शिव उवाच ।

यत्र कापि च यत्किञ्चिद्यो वा भवति भक्ति (१) ।

यात्रा स्नानमयो दान पितृणा वाऽपि तर्पणम् ॥ ६१ ॥

श्रवण पठन वाऽपि स्मरण वाऽपि गौतम ।

य करोति नरो भक्त्या गोदावर्या यतव्रत ॥ ६२ ॥

सप्तद्वीपवता पृथ्वा सशैलवनकानना ।

सरत्ता सौपथी रम्या सार्णवा धर्मभूयिता ॥ ६३ ॥

दत्त्वा भवति यो धर्म स भवेद्गौतमीस्मृते ।

एव विधा इला विप्र गोदानाद्याऽभिधायते ॥ ६४ ॥

चन्द्रसूर्यप्रहे काले मत्सगनिभ्ये यतव्रत ।

भूभूने विष्णवे भक्त्या सर्वकाल कृता सुधी ॥ ६५ ॥

गा सुन्दरा सबत्साश्च सगमे लोकविश्रुते ।

यो ददाति द्विजश्रेष्ठ तत्र यत्पुण्यमाप्नुयात् ॥ ६६ ॥

तस्माद्द्वर पुण्यमेति स्नानदानादिना नर ।

गौतम्या विश्ववन्द्याया महानद्या तु भक्ति ॥ ६७ ॥

तस्माद्गोदावरी गङ्गा त्वया नीता भविष्यति ।

सत्रपापक्षयकरा सर्वाभीष्टप्रदायिनी ॥ ६८ ॥

गणेश्वर उवाच ।

एतच्छ्रुत मया मातर्वदतो गौतम शिवात् ।

एतस्मात्कारणाच्छुभुर्गङ्गाया नियत स्थित ॥ ६९ ॥

को निवर्तयितुं शक्तस्तमभ्य करुणोदधिम् ।

अथापि मातरैतत्स्यान्मानुषा विघ्नपाशकैः ॥ ७० ॥

विनिबद्धा न गच्छन्ति गोदामप्यन्तिकस्थिताम् ।

न नमन्ति शिवं देव न स्मरन्ति स्तुवन्ति न ॥ ७१ ॥

तथा मात' करिष्यामि तव संतोषहेतवे ।

संनिरोद्धुमथो क्लेशस्तद्य चाक्यं क्षमस्य मे ॥ ७२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रभृति विघ्नेशो मानुषान्प्रति किञ्चन ।

विघ्नमाचरते यस्तु तमुपास्य प्रवर्तते ॥ ७३ ॥

अथो विघ्नमनादृत्य गौतमीं याति भक्तिः ।

स कृतार्थो भवेद्भोके न कृत्यमवशिष्यते ॥ ७४ ॥

विघ्नान्यनेकानि भवन्ति गेहा-

ग्निर्गन्तुकामस्य नराधमस्य ।

निधाय तन्मूर्ध्नि पदं प्रयाति,

गद्गां न किं तेन फलं प्रलब्धम् ॥ ७५ ॥

अस्याः प्रभावं को घूयादपि साक्षात्सदाशिवः ।

संक्षेपेण मया प्रोक्तमितिहासपदानुगम् ॥ ७६ ॥

धर्मार्थकाममोक्षाणां साधनं यच्चराचरे ।

तदत्र विद्यते सर्वमितिहासे सविस्तरं ॥ ७७ ॥

वेदोद्दिनं श्रुतिसफलरहस्यमुक्तं,

सत्कारणं समभिधानमिदं सदैव ।

सम्यक्च दृष्टं जगतां हिताय,

प्रोक्तं पुराणं बहुधर्मयुक्तम् ॥ ७८ ॥

अस्य श्लोकं पठं वाऽपि भक्तिः शृणुयात्पठेत् ।
 गङ्गा गङ्गेति वा वाक्यं स तु पुण्यमवाप्नुयात् ॥ ७६ ॥
 कलिकलङ्कुविनाशनदंशमिदं,
 सकलसिद्धिकरं शुभदं शिवम् ।
 जगति पूज्यमर्माष्टफलप्रदं,
 गाङ्गमेतदुदीरितमुत्तमम् ॥ ८० ॥
 साधु गौतम भद्रं ते कौऽन्योऽस्ति सदृशस्त्वया ।
 य एनां गौतमो गङ्गां दण्डकारण्यमाप्नुयान् ॥ ८१ ॥
 गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयाद्योजनानां शनैरपि ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ८२ ॥
 तिस्रः कोट्योऽर्घकोटौ च तीर्थानि भुवनत्रये ।
 तानि स्नातुं समायान्ति गङ्गायां सिंहगे गुरौ ॥ ८३ ॥
 षष्टिर्वर्षसहस्राणि भार्गव्यवगाहनम् ।
 सहस्रोदावतीस्नानं सिंहयुक्ते बृहस्पतेः ॥ ८४ ॥
 इयं तु गौतमी पुत्र यत्र क्वापि ममाऽऽज्ञया ।
 सर्वेषां सर्वदा नृणां स्नानान्मुक्तिं प्रदाम्यति ॥ ८५ ॥
 अश्वमेधसहस्राणि धाजपेयशतानि च ।
 कृत्वा यत्फलमाप्नोति तदस्य श्रवणादुभवेत् ॥ ८६ ॥
 यस्यैतत्तिष्ठति गृहे पुराणं ब्रह्मणोदितम् ।
 न भयं विद्यते तस्य कलिकालस्य नारद ॥ ८७ ॥
 यस्य कस्यापि नाऽऽख्येयं पुराणमिदमुत्तमम् ।
 श्रद्धधानाय शान्ताय वैष्णवाय महान्मते ॥ ८८ ॥

इदं कीर्त्यं भुक्तिमुक्तिदायकं पापनाशकम् ।

एतच्छ्रवणमात्रेण कृतकृत्यो भवेन्नरः ॥ ८६ ॥

लिखित्वा पुस्तकमिदं ब्राह्मणाय प्रयच्छति ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः पुनर्गमं न संविशेत् ॥ ९० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसंवादे

गङ्गामाहात्म्यश्रवणादिफलवर्णनं नाम पञ्चसप्तत्य-

धिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

गौतमीमाहात्म्ये षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

समाप्तं गौतमीमाहात्म्यम् ।

—

अथ पट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अनन्तवासुदेवमाहात्म्यवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

न हि नस्तृप्तिरस्तीह शृण्वतां भगवत्कथाम् ।

पुनरेव परं गुह्यं घत्सुमर्हस्यशेषतः ॥ १ ॥

अनन्तवासुदेवस्य न सम्यग्धर्नितं त्वया ।

श्रोतुमिच्छामहे देव विस्तरेण यत्स्य न ॥ २ ॥

ब्रह्मोपात्र ।

प्रवक्ष्यामि मुनिश्रेष्ठाः सागतसागतरं परम् ।

अनन्तवासुदेवस्य माहात्म्यं भुवि दुर्लभम् ॥ ३ ॥

निहत्य दानवान्भीमान्भुक्तवान्भुवनत्रयम् ।
 द्वितीये च युगे प्राप्ते त्रेतायां राक्षसाधिपः ॥ १५ ॥
 यभूय सुमहावीर्यो दशग्रीवः प्रतापवान् ।
 दश वर्णसहस्राणि निराहारो जितेन्द्रियः ॥ १६ ॥
 चचार व्रतमत्युग्रं तप परमदुष्करम् ।
 तपसा तेन तुष्टोऽह वर तस्मै प्रदत्तवान् ॥ १७ ॥
 अघध्यः सर्वदेवानां स दैत्योरगरक्षसाम् ।
 शापप्रहरणैरुग्रैरघध्यो यमकिंकरैः ॥ १८ ॥
 वरं प्राप्य तदा रक्षो यक्षान्सर्वगणानिमान् ।
 धनाध्यक्षं विनिर्जित्य शक्रं जेतुं समुद्यतः ॥ १९ ॥
 संप्रामं सुमहागोर वृत्वा देवैः स राक्षसः ।
 देवराजं विनिर्जित्य तदा इन्द्रजितेति वै ॥ २० ॥
 राक्षसस्तत्सुतो नाम मेघनादः प्रलब्धवान् ।
 अमरावती ततः प्राप्य देवराजगृहे शुभे ॥ २१ ॥
 दद्रुर्शांजनसंकाशा राघणस्तु यलान्वितः ।
 प्रतिमां यासुदेवस्य सर्वलक्षणसंयुताम् ॥ २२ ॥
 धीषत्सलक्ष्मसंयुक्तां पद्मपद्मत्रायतेक्षणाम् ।
 घनमालाशृतोरगका मुकुटाङ्गदभूषिताम् ॥ २३ ॥
 शङ्खकमगदाहस्ता पीतवस्त्रा चतुर्भुजाम् ।
 सर्पाभरणसंयुक्तां सर्वकामफलप्रदाम् ॥ २४ ॥
 विदाय ग्वासङ्घांश्च प्रतिमां शुभलक्षणाम् ।
 पुष्पकेण विमानेन लङ्कां प्रास्थापयदुदुतम् ॥ २५ ॥

पुराणैः स्तियतः धीमान्धर्मान्ना स विभीषण ।
 रावणस्यानुजो मन्त्रो नारायणपरायणः ॥ २३ ॥
 दृष्ट्वा तां प्रतिमां दिव्या देवेन्द्रभवतस्त्युताम् ।
 रोनाञ्छित्तनुन्त्वा विस्मयं सनपद्यत ॥ २४ ॥
 प्रणम्य शिरसा देवं प्रदृष्टेनान्तरात्मना ।
 अय मे सकलं जन्म अय मे सकलं तप ॥ २५ ॥
 इत्युक्त्वा स तु धर्मात्मा प्रणिपत्य मुहुर्मुहुः ।
 ज्येष्ठं भ्रान्तमासाय इवाञ्जलिर्भाषत ॥ २६ ॥
 राजप्रतिमया त्वं मे प्रसादं कर्तुमर्हसि ।
 यानारायण जननाय निम्तरेयं भवार्णवम् ॥ २७ ॥
 भ्रान्तुर्वचनमाकर्ष्य रावणस्तं तदाऽप्रवात् ।
 गृह्णाण प्रतिमां धीर त्वनया किं करोम्यहम् ॥ २८ ॥
 स्वयंनुष्य समारायण त्रैलोक्यं विजये त्वहम् ।
 नातञ्जयेमय देवं सर्वभूतभवोद्भवम् ॥ २९ ॥
 विभीषणो महाबुद्धिस्तदा तां(रासाय) प्रतिमां शुभाम् ।
 शतमशौचरं चाद्यं समारायण जनार्दनम् ॥ ३० ॥
 अत्राक्षरं प्राणवज्जिनादिगुणैर्धृतम् ।
 रायं ऋद्धाधिगम्य च भोगान्मुङ्क्ते यथेप्सितान् ॥ ३१ ॥

मुनय ऊचुः ।

महो नो विस्मयो जान ध्रुवैर्द परमामृतम् ।
 अनन्तवासुदेवस्य संभवं भुवि दुर्लभम् ॥ ३२ ॥
 ध्रोतुभिच्छाम हे देव विस्तरेण यथानयम् ।
 तस्य देवस्य माहात्म्यं षट्कुमर्हस्यशीपन ॥ ३३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तदा स राक्षसः क्रूरो देवगन्धर्वकिंनरान् ।

लोकपालान्समनुजान्मुनिसिद्धांश्च पापशून् ॥ ३७ ॥

विजित्य समरे सर्वानाजहार तदङ्गनाः ।

संस्थाप्य नगरी लङ्का पुनः सांतार्थं(तां च) मोहितः ॥ ३८ ॥

शङ्कितो मृगरूपेण सौवर्णेन च रावणः ।

ततः क्रुद्धेन रामेण रणे सौमित्रिणा सह ॥ ३९ ॥

रावणस्य धधार्थाय हत्वा वालिं मनोजवम् ।

शभिषिक्तश्च सुग्रीवो युवराजोऽङ्गदस्तथा ॥ ४० ॥

हनुमान्नलनीलश्च जाम्बवान्पनसस्तथा ।

गवयश्च गवाक्षश्च पाठीनः परमौजसः ॥ ४१ ॥

एतैधान्यैश्च बहुभिर्वाजरैः समत्पटैः ।

समावृतो महाघोरै रामो राजोऽल्लोचनः ॥ ४२ ॥

गिरीणां सर्वसंघातैः सेतुं धदुध्वा महोदधौ ।

यत्नेन महता रामः समुत्तीर्य महोदधिम् ॥ ४३ ॥

संप्राममतुलं चक्रे रक्षोगणसमन्वितः ।

यमहस्तं प्रहस्तं च निकुम्भं कुम्भमेव च ॥ ४४ ॥

नरान्तकं महावीर्यं तथा चैव यमान्तकम् ।

मालाढ्यं भालिकाढ्यं च हत्वा रामस्तु धीर्यपान् ॥ ४५ ॥

पुनरिन्द्रजितं हत्वा कुम्भकणं सरावणम् ।

वैदेहीं चाग्निनाऽऽशोध्य हत्वा राज्यं विर्मापणे ॥ ४६ ॥

धासुदेवं समादाय यानं पुष्पकमारुहन् ।
 लीळया समनुशापदशोधया पूर्वपालिनाम् ॥ ४७ ॥
 कनिष्ठ भरतं स्नेहाञ्जु दुष्णं भक्तवत्सल ।
 अभिषिच्य तदा राम सर्वराज्येऽधिराजवन् ॥ ४८ ॥
 पुण्डरीकं स्वमूर्तिं च समाराध्य नतो हरि ।
 दश वर्षमहन्त्राणि दश वर्षशतानि च ॥ ४९ ॥
 भुङ्क्वा सागरपयना मेदिनीं स तु राघव ।
 राज्यप्रामाद्य सुगतिं वैष्णव पद्माविरान् ॥ ५० ॥
 ता चापि प्रतिमा राम समुद्रेशाय दत्तवान् ।
 धन्यो रक्षयितासि त्वं तोयरत्नसमन्विनः ॥ ५१ ॥
 द्वापर युगमासाद्य दश देवो जगत्पतिः ।
 घण्ट्याञ्चानुरोधेन भावशैथिल्यकारणान् ॥ ५२ ॥
 अवतारो म भगवान्वासुदेवकुले प्रभु ।
 कंसादीना वधार्थाय सकर्षणसहायवान् ॥ ५३ ॥
 तदा ता प्रतिमा विप्रा सर्ववाञ्छाफलप्रदाम् ।
 सर्वलोकहितायां कन्यचित्कारणान्तरे ॥ ५४ ॥
 तस्मिन्क्षेत्रवरे पुण्ये दुर्लभे पुरशोत्तमे ।
 उद्भूतस्वयं तोयान्समुद्र सरिता पति ॥ ५५ ॥
 तदा प्रभृति क्षेत्रे क्षेत्रे मुक्तिप्रदे द्विजा ।
 आम्ने स देवो देवाना सर्वज्ञामफलप्रद ॥ ५६ ॥
 ये संश्रयन्ति चानन्तं भक्त्या सर्वेश्वरं प्रभुम् ।
 चाद्मनःकर्मभिरित्यं ते यान्ति परमं पदम् ॥ ५७ ॥

दृष्ट्वाऽनन्तं सशुभकृत्या संपूज्य प्रणिपत्य च ।
 राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलं दशगुणं लभेत् ॥ ५८ ॥
 सर्वकामसमृद्धेन कामगेन सुवर्चसा ।
 विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना ॥ ५९ ॥
 त्रि सप्तकुलमुद्धृत्य दिव्यस्त्रीगणसेवितः ।
 उपगीयमानो गन्धर्वैर्नरो विष्णुपुरं व्रजेत् ॥ ६० ॥
 तत्र भुक्त्वा धरान्भोगाञ्जरामरणवर्जितः ।
 दिव्यरूपधरः श्रीमान्यावदाभूतसप्लघम् ॥ ६१ ॥
 पुण्यक्षयादिहाऽऽयातश्चतुर्वेदी द्विजोत्तमः ।
 वैष्णवं योगमास्थाय ततो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ६२ ॥
 एवं मया ह्यनन्तोऽसौ कीर्तितो मुनिसत्तमाः ।
 कः शक्नोति गुणान्वक्तुं तस्य वर्षशतैरपि ॥ ६३ ॥
 इति श्रीमहापुराणे भाद्रिब्राह्मे स्वयंभुविसंवादेऽनन्तवासुदेव
 माहात्म्यनिरूपणं नाम षट्सप्तत्यधिकशतत-
 मोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

अथ सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहान्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

एषं षोऽनन्तमाहात्म्यं क्षेत्रं च पुरुषोत्तमम् ।

भुक्तिमुक्तप्रदं नृणां मया प्रोक्तं सुदुर्लभम् ॥ १ ॥

यत्राऽऽस्ते पुण्डरीकाक्ष शङ्खचक्रगदाधर ।
 पीताम्बरधर कृष्ण कसकेशिनिपूदन ॥ २ ॥
 ये तत्र कृष्ण पश्यन्ति सुरासुरनमस्कृतम् ।
 सकर्षण सुभद्रा च धन्वास्ते नात्र सशय ॥ ३ ॥
 त्रैलोक्याधिपति देव सर्वकामफलप्रदम् ।
 ये प्रायन्ति सदा कृष्ण मुक्तास्ते नात्र सशय ॥ ४ ॥

क्राणे रता कृष्णमनुस्मरन्ति

रात्रौ च कृष्ण पुनरुत्थिता ये ।

ते मितदेहा प्रविशन्ति कृष्ण,

हविर्यथा मन्त्रहुत हुताशनम् ॥ ५ ॥

तस्मात्सदा मुनिश्रेष्ठा कृष्ण कमललोचन ।
 तस्मिन्क्षेत्रे प्रयत्नेन इप्स्यो मोक्षकाङ्क्षिणि ॥ ६ ॥
 शयनोत्थापने कृष्ण ये पश्यन्ति मनीषिण ।
 हलायुत्र सुभद्रा च हरे स्थान व्रजन्ति ते ॥ ७ ॥
 सत्रकालेऽपि ये भक्त्या पश्यन्ति पुरुषोत्तमम् ।
 रोहिण्य सुभद्रा च विष्णुलोक व्रजन्ति ते ॥ ८ ॥
 भास्ते यश्चतुरो मासान्वार्षिकान्पुष्टपोत्तमै ।
 पृथिव्यास्तार्थयात्राया फल प्राप्नोति चाधिकम् ॥ ९ ॥
 ये सर्वकाल तत्रैव निवसन्ति मनीषिण ।
 जितेन्द्रिया जितक्रोधा लभन्ते तपस फलम् ॥ १० ॥
 तपस्तप्त्वाऽन्यतार्थेषु धर्माणामयुन नर ।
 यदाप्नोति तदाप्नोति मासेन पुष्टपोत्तमै ॥ ११ ॥

तपसा ब्रह्मचर्येण सङ्गत्यागेन यत्फलम् ।
 तत्फलं सततं तत्र प्राप्नुवन्ति मनीषिणः ॥ १२ ॥
 सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं स्नानदानेन कीर्तितम् ।
 तत्फलं सततं तत्र प्राप्नुवन्ति मनीषिणः ॥ १३ ॥
 सम्यक्तीर्थेन यत्प्रोक्तं व्रतेन नियमेन च ।
 तत्फलं लभते तत्र प्रत्यहं प्रयत्न शुचि ॥ १४ ॥
 यस्तु नानाविधैर्यज्ञैर्यत्फलं लभते नरः ।
 तत्फलं लभते तत्र प्रत्यहं संयतेन्द्रियः ॥ १५ ॥
 देहं त्यजन्ति पुरुषास्तत्र ये पुरुषोत्तमे ।
 कल्पवृक्षं समासाद्य मुक्तास्ते नात्र संशयः ॥ १६ ॥
 घटसागरयोर्मध्ये ये त्यजन्ति कलेवरम् ।
 ते दुर्लभं परं मोक्षं प्राप्नुवन्ति न संशयः ॥ १७ ॥
 अनिच्छन्नपि यस्तत्र प्राणास्त्यजति मानवः ।
 सोऽपि दुःखविनिर्मुक्तो मुक्तिं प्राप्नोति दुर्लभाम् ॥ १८ ॥
 कृमिकीटपतङ्गाद्यास्तिर्यग्योनिगताश्च ये ।
 तत्र देहं परित्यज्य ते यान्ति परमा गतिम् ॥ १९ ॥
 भ्रान्तिं लोकस्य पश्यध्वमन्यतीर्थं प्रति द्विजाः ।
 पुरुषार्थेन यत्प्राप्तमन्यतीर्थफलादिकम् ॥ २० ॥
 सवृत्पश्यति यो मर्त्यः श्रद्धया पुरुषोत्तमम् ।
 पुरुषाणां सहस्रेषु स भवेदुत्तमः पुमान् ॥ २१ ॥
 प्रवृत्तेः स परो यस्मात्पुरुषादपि श्रेष्ठतमः ।
 तस्माच्छेदे पुराणे च लोकेऽस्मिन्पुरुषोत्तमः ॥ २२ ॥

योऽसौ पुराणे वैदन्ते परमान्नेशुदाहृत ।

आप्ते विष्वापकारय तेनासौ पुण्योत्तम ॥ २३ ॥

पत्यि ज्मरान्ते गृह्णन्डरे वा,

रथ्याप्रदेशेष्वपि यत्र कुत्र ।

इन्द्रनिन्द्यकपि तत्र देह,

संयत्य मोक्षं लभते मनुष्य ॥ २४ ॥

तस्मान्मर्षप्रयत्नेन तस्मिन्श्रेये द्विजोत्तमा ।

देहत्यागा तस्यै कार्त्त- मन्वडमोक्षानिकाटशिलि ॥ २५ ॥

पुरुषाल्यस्य मादाल्यं न मूर्त्तं न भविष्यति ।

त्यक्त्वा यत्र नरो देहं मुक्तिं प्रप्नोति दुर्लभाम् ॥ २६ ॥

गुणानामेकदेशोऽयं मया श्रेयस्य कीर्तित ।

कः समस्तगुणान्बन्धुं शनो वर्परतैर्गपि ॥ २७ ॥

यदि दूरं मुनिश्रेष्ठा मोक्षनिन्द्य- शाश्वतम् ।

तस्मिन्श्रेयसो पुण्ये निवसध्वननश्रिता ॥ २८ ॥

इयम उवाच ।

ते तस्य वचनं श्रुत्वा स्थानोऽयत्कर्मनः ।

निवासं चरिते तत्र भवानु परम पदम् ॥ २९ ॥

तस्मान्पुनः प्रयत्नेन निवस वं द्विजोत्तमा ।

पुनरात्मे धरे श्रेये यदि मुक्तिमर्त्तस्य ॥ ३० ॥

इति श्रीमद्भागवतपुराणे आदिपर्वणे ब्रह्मसंहितान्तरे श्रेयसाहास्य-

वर्णनं नाम सप्ततमोऽधिक्योत्तमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥

अथाष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

कण्डुचरित्रवर्णनम्

व्यास उवाच ।

तस्मिन्क्षेत्रे मुनिश्रेष्ठा सर्वसत्वसुखावहे ।
धर्मार्थकाममाक्षाणा फलदे पुण्योत्तमे ॥ १ ॥
कण्डुर्नाम महातेजा ऋषि परमधार्मिक ।
सत्यवादी शुचिर्दान्त सर्वभूतहिते रत ॥ २ ॥
जितेन्द्रियो जितक्रोधो वेदवेदाङ्गपारग ।
अवाप परमा सिद्धिमाराध्य पुरुषोत्तमम् ॥ ३ ॥
अन्येऽपि तत्र ससिद्धा मुनय सशिव्रता ।
सर्वभूतहिता दान्ता जितक्रोधा विमत्सरा ॥ ४ ॥

मुनय ऊचुः ।

कोऽसौ कण्डु कथं तत्र जगाम परमा गतिम् ।
श्रोतुमिच्छामहे तस्य चरितं तूहि महत्तम ॥ ५ ॥

व्यास उवाच ।

शृणुष्व मुनिशार्दूला कथा तस्य मनोहराम् ।
प्रवक्ष्यामि समासेन मुनेन्तस्य विचेष्टितम् ॥ ६ ॥
पवित्रे गौतमीतीरे विजने सुमनोहरे ।
फल्गुमूलफले पूर्णे समित्पुष्पकुशान्विते ॥ ७ ॥
नानाद्रुमलताकीर्णे नानापुष्पोपशोभिते ।
नाभापक्षिघने रम्ये नानामृगगणान्विते ॥ ८ ॥

तत्राऽऽश्रमपदं कण्डोर्धभूव मुनिसत्तमाः ।
 सर्वर्तुफलपुष्पाढ्यं कदलीखण्डमण्डितम् ६ ॥
 तपस्त्रेपे मुनिस्तत्र सुमहत्परमाद्भुतम् ।
 वतोपवासैर्नियमैः स्नानमौनसुसंयमैः ॥ १० ॥
 श्रोत्रं पञ्चनपा भून्वा घर्षासु स्थण्डिलेशयः ।
 आर्द्रवासास्ते द्येमन्तै स तेपे सुमहत्तपः ॥ ११ ॥
 दृष्ट्वा तु तपसो वीर्यं मुनेस्तस्य सुविस्मिताः ।
 यभूवुर्देवगन्धर्वाः सिद्धविद्याधरास्तथा ॥ १२ ॥
 भूमिं तथाऽन्तरिक्षं च दिवं च मुनिसत्तमाः ।
 कण्डुः संतापयामास त्रैलोक्यं तपसो बलान् ॥ १३ ॥
 अहोऽस्य परमं धैर्यमहोऽस्य परमं तपः ।
 इत्यब्रुवंस्तदा दृष्ट्वा देवास्तं तपसि स्थितम् ॥ १४ ॥
 मन्त्रयामासुरव्यग्रा शक्रेण सहितास्तदा ।
 मयात्तस्य समुद्विग्नास्तपोविघ्नमर्माप्सवः ॥ १५ ॥
 ज्ञात्वा तेषामभिप्रायं शक्रस्त्रिभुवनेश्वरः ।
 प्रम्लोवाल्यां घरासोहा स्पर्शान्नगर्बिताम् ॥ १६ ॥
 सुमध्यां चारुजड्यां तां पीनश्रोणिपयोधराम् ।
 सर्वलक्षणसंपन्नां प्रोवाच फलसूदन ॥ १७ ॥

शक्र उवाच ।

प्रम्लोचे गच्छ शीघ्रं त्वं यदाऽसौ तप्यते मुनिः ।
 विघ्नार्थं तस्य तपसः क्षोभयन्वां(स्वाऽऽ)शु सुप्रभे ॥ १८ ॥

प्रम्लोचोवाच ।

तव घावयं सुरश्रेष्ठ करोमि सततं प्रभो ।

किंतु शङ्का ममेवात्र जीवितस्य च संशयः ॥ १६ ॥

विभेमि तं मुनिवरं ब्रह्मचर्यव्रते स्थितम् ।

अत्युग्रं दीप्ततपसं ज्वलनार्कसमप्रभम् ॥ २० ॥

ज्ञात्वा मां स मुनि क्रोधाद्विभ्रतार्थं समुपागताम् ।

कण्डुः परमतेजस्वी शापं दास्यति दुःसहम् ॥ २१ ॥

उर्वशी मेनका रग्मा घृताची पुञ्जिकस्थला ।

विश्वाची सहजन्या च पूर्वचित्तिस्तिलोत्तमा ॥ २२ ॥

अलम्बुषा मिश्रकेशी शशिलेखा च घामना ।

अन्याश्चाप्सरसः सन्ति रूपयौवनगर्विताः ॥ २३ ॥

सुमध्याश्चारुवदनाः पीनोन्नतपयोधराः ।

कामप्रधानकुशलास्तास्तत्र संनियोजय ॥ २४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा पुनः प्राह शचीपतिः ।

तिष्ठन्तु नाम चान्यास्तास्त्वं चात्र कुशला शुभे ॥ २५ ॥

कामं वसन्तं घायुं च सहायार्थं ददामि ते ।

तैः सार्धं गच्छ सुभ्रौणि यत्राऽऽस्ते स महामुनिः ॥ २६ ॥

शक्रस्य वचनं श्रुत्वा तदा सा चारुलोचना ।

जगामाऽऽकाशमार्गेण तैः सार्धं चाऽऽश्रमं मुनेः ॥ २७ ॥

गत्वा सा तत्र रुचिरं ददर्श वनमूत्तमम् ।

मुनिं च दीप्ततपसमाश्रमस्थमकल्मषम् ॥ २८ ॥

अपश्यत्सा धन रम्य तै सार्धं नन्दनोपमम् ।
 सर्वतुवरपुष्पाढ्य शाखामृगगणाकुलम् ॥ २६ ॥
 पुण्य पट्टमप्रलोपेत सपल्लवमहावल्गम् ।
 श्रोत्ररम्यान्सुमधुराञ्छादान्खगमुखेरितान् ॥ ३० ॥
 सर्वतृफलभाराढ्यान्सर्वतुकुसुमोज्ज्वलान् ।
 अपयत्पादपाश्चैव विहङ्गै रनुनादितान् ॥ ३१ ॥
 भ्रात्रानाम्रातकान्मग्यान्नारिकैरान्सतिन्दुकान् ।
 अथ पिन्वास्तथा जीवान्द्राडिमान्बीजपूरकान् ॥ ३२ ॥
 पनसालकुञ्चानापाञ्चिरीपान्सुमनोहरान् ।
 पारावतास्तथा कोलानरिमेदाम्लप्रेतसान् ॥ ३३ ॥
 भल्लातकानामलकाञ्छतपणाश्च किंशुकान् ।
 इडुदानकरघाराश्च हरातकाविमातकान् ॥ ३४ ॥
 एतानन्याश्च सा वृक्षान्दर्शं पृथुलोचना ।
 तथैवाशोकपुन्नागकेतकाञ्चकुलानथ ॥ ३५ ॥
 पारिजातान्कोविदारान्मन्दारेर्नीवरास्तथा ।
 पाण्डु पुष्पिता रम्या देवदाह्दुमास्तथा ॥ ३६ ॥
 शालाम्नालाम्तमालाश्च निचुलहोमकास्तथा ।
 अन्याश्च पादपत्रेष्वानपश्यत्फल्गुपुष्पितान् ॥ ३७ ॥
 चकोरे शनपत्रैश्च भृङ्गराजैस्तथा शुके ।
 कोकिलै कञ्चिद्भुक्श्च ह्यारानैर्नीवनीवरै ॥ ३८ ॥
 त्रियपुरैश्चाश्वकैश्च तथाऽन्यैर्विविधै रगै ।
 श्रोत्ररम्य सुमधुर कृन्तुमिधाप्यधिष्ठितम् ॥ ३९ ॥

सरांसि च मनोज्ञानि प्रसन्नसलिलानि च ।
 कुमुदैः पुण्डरीकैश्च तथा नीलोत्पलैः शुभैः ॥ ४० ॥
 फहारैः कमलैश्चैव आचितानि समन्ततः ।
 कादम्बैश्चक्रपाकैश्च तथैव जलकुवकुटैः ॥ ४१ ॥
 कारण्डधैर्वकैहंसैः कूर्मैर्मद्गुभिरेव च ।
 एतैश्चान्यैश्च कीर्णानि समन्ताञ्जलचारिभिः ॥ ४२ ॥
 क्रमेणैव तथा सा तु धनं वभ्राम तैः सह ।
 एवं दृष्ट्वा धनं रम्यं तैः सार्धं परमाद्भुतम् ॥ ४३ ॥
 विस्मतौत्फुल्लनयना सा बभूव घराङ्गना ।
 प्रोवाच वायुं कामं च घसन्तं च द्विजोत्तमाः ॥ ४४ ॥

प्रग्लोवोवाच ।

कुरुध्वं मम साहाय्यं यूय सर्वे पृथक्पृथक् ॥ ४५ ॥

ब्रह्मावाच ।

एषमुक्त्वा तदा सा तु तथेत्युक्ता सुरैर्द्विजा ।
 प्रत्युवाचाथ यास्यामि यत्रासौ संस्थितो मुनिः ॥ ४६ ॥
 अथ तं देहयन्तारं प्रयुक्तेन्द्रियवाजिनम् ।
 स्मरशास्त्रगलद्रग्निं करिष्यामि कुसारधिम् ॥ ४७ ॥
 ब्रह्मा जनार्दनो वाऽपि यदि वा नीललोहितः ।
 तथाऽऽप्यथ करिष्यामि कामयाणक्षतान्तरम् ॥ ४८ ॥
 इत्युपत्वा प्रपर्यौ साऽथ यत्रासौ तिष्ठते मुनिः ।
 मुनेस्तपः प्रमायेन प्रशान्तश्वापदाश्रमम् ॥ ४९ ॥

सा पुंस्कोकिलमाघुर्ये नदीतीरे ध्यवस्थिता ।
 स्तोकमात्रं स्थिता तस्माद्गयायन वराऽप्सराः ॥ ५० ॥
 ततो वसन्तः सहसा बल समकरोत्तदा ।
 कोकिलारावमधुरमकालिकमतोहरम् ॥ ५१ ॥
 धर्वा गन्धवदृश्वैव मलयार्द्रनिकेतनः ।
 पुष्पानुच्चावचान्मैध्यात्पातर्यञ्च शनैः शनैः ॥ ५२ ॥
 पुष्पवाणघरञ्चैव गत्वा तस्य समीपनः ।
 मुनेश्च क्षोभयामास कामस्तस्यापि मानसम् ॥ ५३ ॥
 ततो गीतध्वनि श्रुत्वा मुनिर्विस्मिन्नमानसः ।
 जगाम यत्र सा सुनुः कामवाणप्रपादितः ॥ ५४ ॥
 दृष्ट्वा तामाह संदृष्टो विस्मयोत्फुल्ललोचनः ।
 च्छातरण्यो विकलः पुलकाञ्चिनविग्रहः ॥ ५५ ॥

श्लथिरवाच ।

काऽसि कस्यासि सुश्रोणि सुमने चात्हासिति ।
 मनो हरसि मे सुनु श्रूहि सत्यं सुमध्यमे ॥ ५६ ॥

प्रम्लोवावाच ।

तव कर्मकरा चाहं पुष्पार्यमहमागता ।
 आदेशं देहि मे क्षिप्रं किं करोमि तवाऽऽज्ञया ॥ ५७ ॥

व्यास उवाच ।

श्रुत्वायं धवनं तस्यास्त्यक्त्वा धैर्यं विमोहितः ।
 भादाय हन्ते तां बालां प्रविधेश भ्यमाग्रमम् ॥ ५८ ॥

ततः कामश्च वायुश्च घसन्तश्च द्विजोत्तमाः ।
 जग्मुर्यथागतं सर्वं कृतकृत्यास्त्रिविष्टपम् ॥ ५९ ॥
 शशंसुश्च हरिं गत्वा तस्यास्तस्य च चेष्टितम् ।
 श्रुत्वा शक्रस्तदा देवाः प्रीताः सुमनसोऽभवन् ॥ ६० ॥
 स च कण्डुस्तया सार्धं प्रविशन्नेव चाऽऽश्रमम् ।
 आत्मनः परमं रूपं चकार मदनाकृति ॥ ६१ ॥
 रूपर्योचनसंपन्नमतीव सुमनोहरम् ।
 दिव्यालंकारसंयुक्तं षोडशवत्सराकृति ॥ ६२ ॥
 दिव्यघस्त्रधरं कान्तं दिव्यस्त्रगन्धभूपितम् ।
 सर्वोपभोगसंपन्नं सहसा तपसो बलात् ॥ ६३ ॥
 दृष्ट्वा सा तस्य तद्वीर्यं परं विस्मयमागता ।
 अहोऽस्य तपसो घोर्यमित्युक्त्वा मुदिताऽभवत् ॥ ६४ ॥
 स्नानं संध्यां जपं होमं स्वाध्यायं देवनार्चनम् ।
 ब्रतोपवासनियमं ध्यानं च गृनिसत्तमाः ॥ ६५ ॥
 त्यक्त्वा स रेमे मुदितस्तया सार्धमहर्निशम् ।
 मन्मथाधिष्टहृदयो न बुबोध तपःक्षयम् ॥ ६६ ॥
 संध्यारात्रिदिवापक्षमासर्त्त्वयनहायनम् ।
 न बुबोध गतं कालं विषयासक्तमानसः ॥ ६७ ॥
 सा च तं कामजैर्भावैर्विदग्धा रहसि द्विजाः ।
 परयामास सुश्रोणिः प्रलापकुशला तदा ॥ ६८ ॥
 एषं कण्डुस्तया सार्धं वर्षाणामधिकं शतम् ।
 अतिष्टग्मन्द्रोण्यां प्राग्यधर्मरतो मुनिः ॥ ६९ ॥

सा तं प्राह महाभागां गन्तुमिच्छाम्यहं दिवम् ।
 प्रसादसुमुखो ब्रह्मन्ननुजातुं त्वमर्हसि ॥ ७० ॥
 तयैवमुक्तः स मुनिस्तस्यामासकमानसः ।
 दिनानि कतिचिद्भद्रे स्थायतामित्यभाषत ॥ ७१ ॥
 एवमुक्त्वा ततस्तेन साग्रं वर्षशतं पुनः ।
 बुभुजे विषयांस्तन्वी तेन साधुं महात्मना ॥ ७२ ॥
 अनुज्ञां देहि भगवन्नजामि त्रिदशालयम् ।
 उक्तस्तयेति स पुनः स्थायतामित्यभाषत ॥ ७३ ॥
 पुनर्गते वर्षशते साधिके सा शुभानना ।
 याम्यहं त्रिदिवं ब्रह्मन्प्रणयस्मितशोभनम् ॥ ७४ ॥
 उक्तस्तयैवं स मुनिः पुनराहाऽऽयतेक्षणाम् ।
 इहाऽऽस्यतां मया सुमु चिरं कालं गमिष्यसि ॥ ७५ ॥
 तच्छ्रापमीता सुश्रोणी सह तेनर्षिणा पुनः ।
 शनड्यं किञ्चिदूनं चर्गाणां समतिष्ठत ॥ ७६ ॥
 गमनाय महाभागी देवराजनिवेशनम् ।
 प्रोक्तः प्रोक्तस्तया तन्व्या स्थायतामित्यभाषत ॥ ७७ ॥
 तस्य शापमयाद्दीर्घदाक्षिण्येन च दक्षिणा ।
 प्रोक्त्वा प्रणयमङ्गार्तिवेदिनी न जहौ मुनिम् ॥ ७८ ॥
 तथा च रमतस्तस्य परमैरर्हनिशम् ।
 नवं नवममूत्रेण मन्त्रयासक्तचेतसः ॥ ७९ ॥
 एकदा तु त्वरायुक्तो निश्चक्रामोटजान्मुनिः ।
 निष्क्रामन्त च कुत्रेति गम्यते प्राह सा शुभा ॥ ८० ॥

इत्युक्तः स तया प्राह परिवृत्तमहः शुभे ।
 संध्योपास्ति करिष्यामि क्रियालोपोऽन्यथा भवेत् ॥ ८१ ॥
 ततः प्रहस्य मुदिता सा तं प्राह महामुनिम् ।
 किमद्य सर्वधर्मज्ञ परिवृत्तमहस्तव ॥
 गतमेतन्न कुरुते विस्मयं कस्य कथ्यते ॥ ८२ ॥

मुनिरवाच ।

प्रातस्त्वमागता भद्रे नदीतीरमिदं शुभम् ।
 मया दृष्टाऽसि सुभ्रोणि प्रविष्टा च ममाऽऽध्रमम् ॥ ८३ ॥
 इयं च वर्तते संध्या परिणाममहो गतम् ।
 अवदासः किमर्थोऽयं सद्भावः कथ्यतां मम ॥ ८४ ॥

प्रम्लोचोवाच ।

प्रत्यूषस्यागता ब्रह्मन्सत्यमेतन्न मे मृषा ।
 किं त्वद्य तस्य कालस्य गतान्यद्दशतानि ते ॥ ८५ ॥
 ततः ससाध्यसो विप्रस्तां पप्रच्छाऽऽयतेक्षणाम् ।
 कथ्यतां भीरु कः कालस्त्वया मे रमतः सदा ॥ ८६ ॥

प्रम्लोचोवाच ।

सप्तोत्तराण्यतीतानि नववर्षशतानि च ।
 मासाश्च पट्टतथैवान्यत्समतीतं दिनत्रयम् ॥ ८७ ॥

ऋषिरवाच ।

सत्यं भीरु यदस्येतत्परिदासोऽथवा शुभे ।
 दिनमेकमहं मन्ये त्वया सार्धमिदोपितम् ॥ ८८ ॥

प्रम्लोचोवाच ।

वदिप्याग्धनृतं ब्रह्मन्कथमत्र तवान्निके ।

विशेषाद्दृश्य भवता पृष्टा मार्गानुगामिना ॥ ८६ ॥

ध्यास उवाच ।

निशम्य तद्वचस्तस्या स मुनिर्द्विजसत्तमा ।

धिग्धिष्मामिन्यनाचार विनिन्द्याऽऽत्मानमात्मना ॥ ६० ॥

मुनिरुवाच ।

तपासि मम तष्टानि हनं ब्रह्मविदा धनम् ।

हतो विवेकः केनापि योपिन्मोहाय निर्मिता ॥ ६१ ॥

जर्मिषट्कातिगं ब्रह्म ज्ञेयमान्मजयेन मे ।

गनिरैषा कृता येन धिक्कं काममहाप्रहम् ॥ ६२ ॥

ब्रनानि सर्ववेदाश्च कारणान्यखिलानि च ।

नरकग्राममार्गेण कामेनाद्य हतानि मे ॥ ६३ ॥

विनिन्द्येत्यं स धर्मज्ञः स्वयमात्मानमात्मना ।

नामप्सरसमासोतामिदं वचनमर्षीत् ॥ ६४ ॥

ऋषिरुवाच ।

गच्छ पापे यथाकामं यत्कार्यं तत्त्वया कृतम् ।

देवराजस्य यत्क्षीभं कुर्वन्त्या भावचेष्टितैः ॥ ६५ ॥

न त्या करोम्यहं मम्म क्रोधनीत्रेण बहिना ।

सनां साप्तपदं मैत्र्यमुपिनोऽहं न्वथा सह ॥ ६६ ॥

अथवा तव दोषः कः किंवा कुर्यामहं तव ।

ममैव दोषो निवरां येनाहमजितेन्द्रियः ॥ ६७ ॥

यथा शक्रप्रियार्थिन्या कृतो मत्तपसो व्ययः ।

त्वया दृष्टिमहामोक्षमनुनाऽहं जुगुप्सितः ॥ ६८ ॥

व्यास उवाच ।

यावदित्थं स विप्रर्षिस्ता ब्रवीति सुमध्यमाम् ।

तावत्स्वलत्स्वेदजला सा बभूवातिप्रेषु ॥ ६९ ॥

प्रवेपमाना स च तां स्विन्नगात्रलतां सतीम् ।

गच्छ गच्छेति सक्रोधमुवाच मुनिसत्तमः ॥ १०० ॥

सा तु निर्भर्त्सिता तेन चिनिष्कम्य तदाश्रमात् ।

आकाशगामिनी स्वेदं ममार्जतरुपल्लवैः ॥ १०१ ॥

वृक्षादृक्षं ययौ बाला उदप्रारुणपल्लवैः ।

निर्ममार्जं च गात्राणि गलत्स्वेदजलानि वै ॥ १०२ ॥

ऋषिणा यस्तदा गर्भस्तस्या रेहे समाहितः ।

निर्जगाम सरोमाञ्चस्वेदरुपी ऋदङ्गतः ॥ १०३ ॥

तं वृक्षा जगृदुर्गर्भमेकं चक्रे च माकृतः ।

सोमेनाऽऽप्पायितो गोभिः स तदा घवृधे शनैः ॥ १०४ ॥

मारिषा नाम कन्याऽभूद्वक्षाणा चारलोचना ।

प्राचेतसानां सा भार्या दक्षस्य जननी द्विजाः ॥ १०५ ॥

स चापि भगदान्कण्डुः क्षीणे तपसि सत्तमः ।

पुरुषोत्तमाख्यं भो विप्रा विष्णोरायतनं ययौ ॥ १०६ ॥

ददर्श परमं क्षेत्रं मुक्तिदं भुवि दुर्लभम् ।

दक्षिणस्योदधेस्तीरे सर्वकामफलप्रदम् ॥ १०७ ॥

सुरन्यं बालुकाकोपं केतकीवनशोभितम् ।
 नानाद्रुमलताकीर्णं नानापशिरुवं शिवम् ॥ १०८ ॥
 सर्वत्र सुखमंचारं सर्वत्रकुतुमान्वितम् ।
 सर्वतोऽप्यग्रं नृणां घन्यं सर्वगुणाकरम् ॥ १०९ ॥
 भृग्वादीः सेवितं पूर्वं मुनिसिद्धवरैस्तथा ।
 गन्धर्वं किन्नरैर्यज्ञैस्तथाऽन्यैर्मांसकाङ्क्षिभिः ॥ ११० ॥
 ददर्श च हरिं तत्र देवैः सर्वैरलङ्कितम् ।
 ब्राह्मणार्थेस्तथा वपुःश्रमस्थैर्निषेवितम् ॥ १११ ॥
 दृष्ट्वैव स तदा क्षेत्रं देव च पुरुषोत्तमम् ।
 हृत्कृत्यमिवाऽऽत्मानं मेने स मुनिसत्तमः ॥ ११२ ॥
 तत्रैकाग्रमना भूत्वा चकाराऽऽराधनं हरिः ।
 ब्रह्मपारम्यं कुर्वन्प्रतेकाग्रमानसः ॥
 ऊर्ध्वंश्चाहुर्महायोगी स्थित्वाऽसौ मुनिसत्तमः ॥ ११३ ॥

मुनय ऊचुः ।

ब्रह्मपारं मुने श्रोतुमिच्छामः परम शुभम् ।
 जपता कण्डुना देवो येनाऽराध्यत केशव ॥ ११४ ॥

व्यास उवाच ।

पारं परं विष्णुरपारपारः,
 परः परेभ्यः परमात्मरूपः ।
 स ब्रह्मपारः परपारभूतः,
 परः पराणामपि पारपारः ॥ ११५ ॥

स कारणं कारणसंश्रितोऽपि,

तस्यापि हेतुः परहेतुहेतुः ।

कार्योऽपि चैव सह कर्मकर्तृ.....

रूपैरनेकैरवतीह सर्वम् ॥ ११६ ॥

ब्रह्म प्रभुर्ब्रह्म स सर्वभूतो,

ब्रह्म प्रजानां पतिरव्युतोऽसौ ।

ब्रह्माव्ययं नित्यमजं स विष्णुः-

रपक्षपाद्यैरखिलैरसङ्गः ॥ ११७ ॥

ब्रह्माक्षरमजं नित्यं यथाऽसौ पुष्टपोत्तमः ।

तथा रागादयो दोषाः प्रयान्तु प्रशमं मम ॥ ११८ ॥

व्यास उवाच ।

श्रुत्वा तस्य मुनेर्जाप्यं ब्रह्मपारं द्विजोत्तमाः ।

भक्तिं च परमां ज्ञात्वा सुदृढां पुष्टपोत्तमः ॥ ११९ ॥

प्रीत्या स परया देवस्तदाऽसौ भक्तवत्सलः ।

गत्वा तस्य सर्वापं तु प्रोवाच 'शुसूदनः ॥ १२० ॥

मेघगम्भीरया घान्वा दिशः संतादपत्रिव ।

आरुह्य गरुडं विप्रा विनताकुलनन्दनम् ॥ १२१ ॥

धीभगवानुवाच ।

मुने ब्रूहि परं कार्यं यत्ते मनसि घर्तते ।

परदोऽहमनुप्राप्तो घर घरय सुमत ॥ १२२ ॥

श्रुत्वैवं घननं तस्य देवदेवस्य चक्रिणः ।

चक्षुरन्माल्य सहसा ददर्श पुरतो हरिम् ॥ १२३ ॥

अतर्सापुष्पसंकारां पद्मपत्रायनेक्षणम् ।
 शङ्खचक्रगडापाणि मुकुटाङ्गधारिणम् ॥ १२५ ॥
 चतुर्बाहुमुदारान्नं पातवस्त्रधरं शुभम् ।
 श्रावन्सलहस्यसंपुलकं वनमालाविभूषितम् ॥ १२५ ॥
 सर्वलक्षणमसंपुलकं सर्वरत्नविभूषितम् ।
 दिश्वन्दनलिज्जाङ्गं दिश्वमान्यविभूषितम् ॥ १२६ ॥
 तत्रः स विस्मयाविष्टो रोमाञ्चितननूहः ।
 दृष्ट्वन्प्रणिपत्योर्ध्वां प्रजानमकरोत्तदा ॥ १२७ ॥
 अद्य मे सकलं जन्म अद्य मे सकलं तप ।
 इत्युक्त्वा मुनिगार्दूलास्त्रं स्तोतुमुपचक्रमे ॥ १२८ ॥

कण्डुचरवाच ।

नारायण हरे कृष्ण श्रावन्साङ्गु जगत्पते ।
 जगद्दर्शित्र जगद्धाम जगन्माक्षिभ्रमोऽस्तु ते ॥ १२९ ॥
 अयन्त त्रिभ्यो प्रभव प्रधानपुरुषोत्तम ।
 पुण्डरीकाक्ष गोविन्द लोकनाथ नमोऽस्तु ते ॥ १३० ॥
 हिरण्यगर्भ श्रोताय पद्मनाथ सनातन ।
 भृगुर्भ्रुव ईशान हृषीकेश नमोऽस्तु ते ॥ १३१ ॥
 अनादन्तामृताक्षय जय त्वं जयतां वर ।
 अत्रितासण्ड श्राङ्गण श्रान्तिवास नमोऽस्तु ते ॥ १३२ ॥
 परंन्ययर्नकर्ता च दुश्चार दुःखिन्दिन ।
 दुःखार्तिनाराज हरे जन्प्रायिद्यमोऽस्तु ते ॥ १३३ ॥

भूतपाव्यक्त भूतेश भूततत्त्वैरनाकुल ।

भूताधिवास भूतात्मन्भूतगर्भं नमोऽस्तु ते ॥ १३४ ॥

यक्षयज्वन्यक्षधर यज्ञधाताऽभयप्रद ।

यज्ञगर्भं हिरण्याङ्ग पृथितगर्भं नमोऽस्तु ते ॥ १३५ ॥

क्षेत्रज्ञ क्षेत्रभृत्क्षेत्री क्षेत्रहा क्षेत्रकृद्दशौ ।

क्षेत्रात्मन्क्षेत्ररहित क्षेत्रस्त्रष्ट्रे नमोऽस्तु ते ॥ १३६ ॥

गुणालय गुणावास गुणाश्रय गुणावह ।

गुणभोक्तृ गुणाराम गुणत्यागिन्नमोऽस्तु ते ॥ १३७ ॥

त्वं जिष्णुस्त्वं हरिश्चक्री त्वं जिष्णुस्त्वं जनार्दनः ।

त्वं भूतस्त्वं घण्टकारस्त्वं मय्यस्त्वं भवत्प्रभुः ॥ १३८ ॥

त्वं भूतकृत्वमय्यक्तस्त्वं भवो भूतभृद्भवान् ।

त्वं भूतभावनो देवस्त्वामाहुरजमीश्वरम् ॥ १३९ ॥

त्वमनन्तः कृतज्ञस्त्वं प्रकृतिस्त्वं नृपाकपिः ।

त्वं रुद्रस्त्वं दुराधर्षस्त्वममोघस्त्वर्नाश्वरः ॥ १४० ॥

त्वं विश्वकर्मा जिष्णुस्त्वं त्वं शंभुस्त्वं वृषाकृतिः ।

त्वं शंकरस्त्वमुशना त्वं सत्यं त्वं तपो जनः ॥ १४१ ॥

त्वं विश्वजेता त्वं शर्म त्वं शरण्यस्त्वमक्षरम् ।

त्वं शंभुस्त्वं स्वयंभूश्च त्वं ज्येष्ठस्त्वं परायणः ॥ १४२ ॥

त्वमादित्यस्त्वमोंकारस्त्व प्राणस्त्वं तमिस्रहा ।

त्वं पर्जन्यस्त्वं प्रथितस्त्वं वेधास्त्वं सुरेश्वरः ॥ १४३ ॥

त्वमृग्यजुः साम चैव त्वमात्मा संमतो भवान् ।

त्वमग्निस्त्वं च पवनस्त्वमापो घमुधा भवान् ॥ १४४ ॥

त्व स्रष्टा त्व तथा भोक्ता होता त्व च हवि व्रतु ।

त्व प्रभुस्त्व विभु श्रेष्ठस्त्व लोकपतिरच्युत ॥ १४५ ॥

त्व सर्वदर्शन श्रामास्त्र सर्वदमनोऽरिहा ।

त्वमहस्त्व तथा रात्रिस्त्वामाहुर्वत्सरा युधा ॥ १४६ ॥

त्व कालस्त्र कला काष्ठा त्व मुहूर्त क्षणा एवा ।

त्व गालस्त्र तथा वृद्धस्त्र पुमान्त्रा नपुंसक ॥ १४७ ॥

त्व विभ्वयोनिस्त्र चभुस्त्र वेदाङ्ग त्वमव्यय ।

त्वं वेदोदस्त्र धाता विधाता त्र समाहित ॥ १४८ ॥

त्व जलनिधिरामूल त्र धाता त्र पुनर्वसु ।

त्व त्रैद्यस्त्र धृतात्मा च त्वमर्तान्द्रियगोचर ॥ १४९ ॥

त्वप्रर्णाप्रामर्णास्त्र त्व सुपर्णस्त्रमादिमान् ।

त्र्य सप्रहस्त्र सुमहस्त्र धृतात्मा त्वमच्युत ॥ १५० ॥

त्व यमस्त्र च नियमस्त्र प्राशुस्त्र चतुर्भुज ।

त्वमेवाज्ञान्तरात्मा त्व परमात्मा त्वमुच्यते ॥ १५१ ॥

त्व गुरुस्त्र गुरुतमस्त्र वामस्त्र प्रदक्षिण ।

त्व पिप्पलस्त्रमगमस्त्र यक्षस्त्र प्रजापति ॥ १५२ ॥

हिरण्यनामस्त्र देवस्त्र शशी त्व प्रजापति ।

अनिर्देश्यचपुस्त्र वै त्व यमस्त्र सुरारिहा ॥ १५३ ॥

त्व च सकार्यज्ञो दैवस्त्र कता त्र सनातन ।

त्व घासुदेवोऽमैयात्मा त्वमेव गुण्यर्जित ॥ १५४ ॥

त्व ज्येष्ठस्त्र वरिष्ठस्त्र त्व सहिष्णुश्च माधव ।

सहस्रशीर्षां त्व देवस्त्रमव्यक्त सहस्रदृक् ॥ १५५ ॥

सहस्रपादस्त्वं देवस्त्वं विराट्त्वं सुरप्रभुः ।
 त्वमेव तिष्ठसे भूयो देवदेव दशाङ्गुलः ॥ १५६ ॥
 यद्भूतं तत्त्वमेवोक्तं पुरुषः शक्र उत्तमः ।
 यद्भुभाव्यं तत्त्वमीशानस्त्वमृतस्त्वं तथाऽमृतः ॥ १५७ ॥
 त्वत्तो रोहत्ययं लोको महीयांस्त्वमनुत्तमः ।
 त्वं ज्यायान्पुरुषस्त्वं च त्वं देव दशधा स्थितः ॥ १५८ ॥
 विश्वभूतश्चतुर्भागो नवभागोऽमृतो दिवि ।
 नवभागोऽन्तरिक्षस्थः पौरुषेयः सनातनः ॥ १५९ ॥
 भागद्वयं च भूसंस्थं चतुर्भागोऽप्यभूदिह ।
 त्वत्तो यज्ञाः संभवन्ति जगतो वृष्टिकारणम् ॥ १६० ॥
 त्वत्तो विराट्समुत्पन्नो जगतो हृदि यः पुमान् ।
 सोऽतिरिच्यत भूतेभ्यस्तेजसा यशसा श्रिया ॥ १६१ ॥
 त्वत्तो सुराणामाहारः पृषदाज्यमजायत ।
 प्राण्यारण्याक्षीपधयस्त्वत्तः पशुमृगादयः ॥ १६२ ॥
 ध्येध्यानपरस्त्वं च कृतवानसि र्षीपधोः ।
 त्वं देवदेव सप्तास्य कालारयो श्रोतविग्रहः ॥ १६३ ॥
 जङ्गमाजङ्गमं सर्वं जगदेतच्चराचरम् ।
 त्वत्तः सर्वमिदं जातं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ १६४ ॥
 अनिरुद्धस्त्वं माधवस्त्वं प्रद्युम्नः सुरारिहा ।
 देव सर्वसुरश्रेष्ठ सर्वलोकपरायण ॥ १६५ ॥
 प्रादि मामरचिन्दाक्ष नारायण नमोऽस्तु ते ।
 नमस्ते भगवन्विष्णो नमस्ते पुरुषोत्तम ॥ १६६ ॥

नमस्ते सर्वलोकेश नमस्ते कमलालय ।
 गुणालय नमस्तेऽस्तु नमस्तेऽस्तु गुणाकर ॥ १६७ ॥
 घासुदेव नमस्तेऽस्तु नमस्तेऽस्तु सुरोत्तम ।
 जनार्दन नमस्तेऽस्तु नमस्तेऽस्तु सनातन ॥ १६८ ॥
 नमस्ते योगिना गम्य योगावास नमोऽस्तु ते ।
 गोपते श्रीपते विष्णो नमस्तेऽस्तु मरुत्पते ॥ १६९ ॥
 जगत्पते जगत्सूते नमस्ते ज्ञानिनां पते ।
 दिवम्पते नमस्तेऽस्तु नमस्तेऽस्तु मर्हापते ॥ १७० ॥
 नमस्ते मधुहन्त्रे च नमस्ते पुष्करक्षणे ।
 कैटभञ्ज नमस्तेऽस्तु सुत्रहाण्य नमोऽस्तु ते ॥ १७१ ॥
 नमोऽस्तु ते महामीन श्रुतिपृष्ठधराच्युत ।
 समुद्रसलिलशोभ पद्मजाहादकारिणे ॥ १७२ ॥
 अश्वशीर्ष महाघोण महापुरुषविग्रह ।
 मधुकैटभहन्त्रे च नमस्ते तुरगानन ॥ १७३ ॥
 महाकमठभोगाय पृथिव्युद्धारणाय च ।
 विधृताद्रिस्वरूपाय महाकूर्माय ते नमः ॥ १७४ ॥
 नमो महाचराहाय पृथिव्युद्धारकारिणे ।
 नमश्चाऽऽदिवराहाय विश्वरूपाय वेधसे ॥ १७५ ॥
 नमोऽनन्ताय सूक्ष्माय मुल्याय च घराय च ।
 परमाणुस्वरूपाय योगिगम्याय ते नमः ॥ १७६ ॥

तस्मै नमः कारणकारणाय, /

योगीन्द्रवृत्तनिलयाय सुदुर्विदाय ।

क्षीरार्णवाश्रितमहाहिसुतत्पगाय,

तुभ्यं नमः कनकरत्नसुकुण्डलाय ॥ १७७ ॥

व्यास उवाच ।

इत्थं स्तुतस्तदा तेन प्रीतः प्रोवाच माधव ।

क्षिप्रं ब्रूहि मुनिश्रेष्ठ भक्तो यदभिवाञ्छसि ॥ १७८ ॥

कण्डुरुवाच ।

संसारोऽस्मिद्भगन्नाथ दुस्तरे लोमहर्षणे ।

अनित्ये दुःखबहुले कदलीदलसंनिभे ॥ १७९ ॥

निराश्रये निरालम्बे जलबुदुबुदचञ्चले ।

सर्षोपद्रवसंयुक्ते दुस्तरे चातिभैरवे ॥ १८० ॥

भ्रमामि सुचिरं कालं मायया मोहितस्तव ।

न चान्तमभिगच्छामि विषयासक्तमानसः ॥ १८१ ॥

त्वामहं चाद्य देवेश संसारभयपीडितः ।

गनोऽस्मि शरणं कृष्ण मामुद्धर भर्णवात् ॥ १८२ ॥

गन्तुमिच्छामि परमं पदं यत्ते सनातनम् ।

प्रसादात्तव देवेश पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ १८३ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

भक्तोऽसि मे मुनिश्रेष्ठ ममाराधय नित्यशः ।

मत्प्रसादाद्बुध्बुधं मोक्षं प्राप्स्यसि त्वयः समीहितम् ॥ १८४ ॥

मद्भक्ता' क्षत्रिया वैश्याः त्रियः शूद्रान्त्यजातिजाः ।

प्राप्नुयान्त परां मिद्धि किं पुनस्तयं द्विजोत्तम ॥ १८५ ॥

श्रवपाकोऽपि च मद्रुमकः सम्यक्श्रद्धासमन्वितः ।
प्राप्तोत्यभिमतां सिद्धिमन्येषां तत्र का कथा ॥ १८६ ॥

व्यास उवाच ।

एवमुक्त्वा तु तं विप्राः स देवो भक्तवत्सलः ।
दुर्धिनो यगतिर्विष्णुस्तत्रैवान्तरर्थायत ॥ १८७ ॥
गते तस्मिन्मुनिश्रेष्ठाः कण्डुः संहृष्टमानसः ।
सर्वान्कामान्परित्यज स्वस्थचित्तो भवत्पुनः ॥ १८८ ॥
सर्वेन्द्रियाणि संयम्य निर्ममो निरहंक्रुतिः ।
एकाग्रमानसः सम्यग्ध्यान्वा तं पुरयोत्तमम् ॥ १८९ ॥
निर्लेपं निर्गुणं शान्तं सत्तामात्रव्यवस्थितम् ।
अवाप परमं मोक्षं सुराणामपि दुर्लभम् ॥ १९० ॥
यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि कथां कण्डोर्महात्मनः ।
विमुक्तः सर्वपापेभ्यः स्वर्गलोकं स गच्छति ॥ १९१ ॥
एवं मया मुनिश्रेष्ठाः कर्मभूमिच्छ्दाहृता ।
मोक्षक्षेत्रं च परमं देवं च पुरयोत्तमम् ॥ १९२ ॥

ये पश्यन्ति विभुं स्तुवन्ति वरदं-
ध्यायन्ति मुक्तिप्रदं ।

भक्त्या श्रोतुव्योत्तमाख्यमजरं-
संसारदुःखापहम् ॥ १९३ ॥

ते भुक्त्वा मनुजेन्द्रभोगममलाः-
स्वर्गं च दिव्यं सुखं ।

पश्चाद्यान्ति समस्तदोषरहिताः-

स्थानं हरेरव्ययम् ॥ १६४ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाह्ये स्वयंभुङ्गद्विसंवादे कण्डोरपा
ख्याननिरूपणं नामाष्टसप्तत्यधिकशततमो-

ऽध्याय ॥ १७८ ॥

अथोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

वादरायणंप्रतिश्रीकृष्णावतारविषयकोमुनीनांप्रश्नः

लोमहर्षण उवाच ।

व्यासस्य घचनं ध्रुत्वा मुनयः संयतेन्द्रियाः ।

प्रीता बभूवुः संहृष्टा विस्मिताश्च पुनः पुनः ॥ १ ॥

मुनय ऊचुः ।

बहो भारतवर्षस्य त्वया संकीर्तिता गुणाः ।

तद्वच्छ्रीपुरुषाख्यस्य क्षेत्रस्य पुरुषोत्तम ॥ २ ॥

विस्मयो हि न चैकस्य ध्रुत्वा माहात्म्यमुत्तमम् ।

पुरुषाख्यस्य क्षेत्रस्य प्रीतिश्च घृतां घर ॥ ३ ॥

चिरात्प्रभृति चास्माकं संशयो हृदि घर्तते ।

त्वदृते संशयस्यास्य ज्जेता नान्योऽस्ति भूतले ॥ ४ ॥

उत्पत्तिं बलदेवस्य हृष्णस्य च मर्दातले ।

मद्रायाश्चेत् कात्स्न्येन पृच्छामस्त्या महामुने ॥ ५ ॥

किमर्थं तीं समुत्पन्नो कृष्णसकर्षणानुभो ।
 घसुदेवसुतो धीरो स्थितो नन्दगृहे मुने ॥ ६ ॥
 नि सारे मृत्युलोकेऽस्मिन्दु खप्रायेऽतिचञ्चले ।
 जलमुद्वुदसकाशे भैरवे लोमहर्षणे ॥ ७ ॥
 विष्णुत्रपिरच्छल कष्ट सकट दुःखदायकम् ।
 कथं घोरतरं तेषां गर्भवासमरोचन ॥ ८ ॥
 यानि कर्माणि चक्रुस्तं समुत्पन्ना महीतये ।
 विस्तरणं मुने तानि त्रूहि नो घदता घर ॥ ९ ॥
 समग्रं चरितं तेषामद्भुतं चातिमानुषम् ।
 कथं स मगवान्देव सुरश सुरसत्तम ॥ १० ॥
 घसुदेवकुले धीमान्वासुदेवत्वमागत
 अमरेऽऽऽवृत्त पुण्य पुण्यत्रिरलकृतम् ॥ ११ ॥
 देवलोकं किमुत्सृज्य मर्त्यलोकं इहाऽऽगत ।
 देवमानुषयोर्नेता द्योभुव प्रभवोऽयम् ॥ १२ ॥
 किमर्थं दिव्यमात्मानं मानुषेषु न्ययोजयत् ।
 यश्चक्रे धर्तयत्येको मानुषाणामनामयम् ॥ १३ ॥
 स मानुष्ये कथं बुद्धिं चक्रे चक्रगदाधर ।
 गोपायनं यं कुरुते जगत सार्वभौतिकम् ॥ १४ ॥
 स कथं गा गतो विष्णुर्गोपन्थमकरोत्प्रभु ।
 महाभूतानि भूतात्मा यो दधार चकार च ॥ १५ ॥
 भ्रातृभ्यः स कथं गर्भे स्त्रिया भूचरया धृत ।
 येन लोकान्त्रैर्जित्वा त्रिमिरे त्रिदशैप्सया ॥ १६ ॥

स्थापिता जगतो मार्गास्त्रिधर्गाश्चाभवन्स्त्रयः ।
 योऽन्तकाले जगत्पीत्वा कृत्वा तोयमयं घपुः ॥ १७ ॥
 लोकमेकार्णधं चक्रे दृश्यादृश्येन चाऽऽत्मना ।
 य पुराणः पुराणात्मा धाराहं रूपमास्थितः ॥ १८ ॥
 विषाणाग्नेण घसुधामुज्जहारारिसूदनः ।
 य पुरा पुरुहूतार्थे त्रैलोक्यमिदमव्ययम् ॥ १९ ॥
 ददौ जित्वा घसुमतीं सुराणां सुरसत्तमः ।
 येन सैहवपुः कृत्वा द्विधा कृत्वा च तत्पुनः ॥ २० ॥
 पूर्वदैत्यो महावीर्यो हिरण्यकशिपुर्हतः ।
 य पुरा हानलो भूत्वा और्वः संवर्तको विभुः ॥ २१ ॥
 पातालस्थोऽर्णवरसं पपी तोयमयं हरिः ।
 सहस्रवरणं ब्रह्म सहस्रांशुसहस्रदम् ॥ २२ ॥
 सहस्रशिरसं देवं यमाहुर्वै युगे युगे ।
 नाभ्यां पद्भ्रमं समुद्रभूतं यस्य पैतामहं गृहम् ॥ २३ ॥
 एकार्णवे नागलोके सद्दिरण्यपङ्कजम् ।
 येन ते निहता दैत्याः संप्राप्ते तारकामये ॥ २४ ॥
 येन देवमयं कृत्वा सर्वायुधधरं घपुः ।
 गुहासंस्थेन चोत्सिक्तः कालत्रिमिर्निपातितः ॥ २५ ॥
 उत्तरान्ते समुद्रस्य क्षीरोदस्यामृतोदधौ ।
 यः शीते शाश्वतं योगमास्थाय तिमिरं महत् ॥ २६ ॥

सुरारणो गर्भमधत्त दिव्यं-

तप प्रकर्षादितिः पुराणम् ।

शक्रं च यो दैत्यगणावहृदं,

गर्मावधानेन कृतं चकार ॥ २७ ॥

पदानि यो योगमयानि कृत्वा,

चकार दैत्यान्सलिलेशयन्पान् ।

कृत्वा स देवांस्त्रिदशेश्वरांस्तु,

चक्रे सुरैरां पुरुहूतमेव ॥ २८ ॥

गार्हपत्येन विधिता अन्वाहार्येण कर्मणा ।

अग्निमावहनाय च वेदं दीक्षा समिदुध्रुवम् ॥ २९ ॥

प्रोक्षनीयं श्रुत्वा चैव आवमृष्ये तथैव च ।

अवाक्पाणिस्तु यश्चक्रे हव्यभागनुजस्तथा ॥ ३० ॥

हव्यादाश्च सुराश्चक्रे कन्यादाश्च पितृनथ ।

नोगार्थं यत्रविधिनाऽयोजययत्रकर्मणि ॥ ३१ ॥

पात्राणि दक्षिणा दीक्षा चरुश्चोत्सृजति च ।

सूरं सनिन्दुवं सोमं पवित्रान्परिधानपि ॥ ३२ ॥

पजियानि च द्रव्यानि चमसाश्च तथाऽपरात् ।

सदभ्यान्यजमानाञ्च मैथादीञ्च क्रतूत्तमान् ॥ ३३ ॥

विशमात्रं पुरा यस्मिन् पाप्मेष्टुर्जन कर्मणा ।

युगानुरूपं यः कृत्वा लोकाननुपरात्तमान् ॥ ३४ ॥

क्षेमा निमेया कात्राञ्च कल्पान्वैकाच्यमेव च ।

मृत्तमिन्द्रियशो मासा दिनं मंत्रान्मन्त्रया ॥ ३५ ॥

श्नवः कात्रयोगाञ्च प्रनासं त्रिचिरं त्रियु ।

आनुक्षेत्राञ्चुपनयो लक्षणं रूपमौष्टरम् ॥ ३६ ॥

त्रयो लोकास्त्रयो देवास्त्रैविद्यं पावकास्त्रयः ।
 त्रैकाल्य त्रीणि कर्माणि त्रयो वर्णास्त्रयो गुणाः ॥ ३७ ॥
 सृष्टा लोका पुरा सर्वे येनानन्तेन कर्मणा ।
 सर्वभूतगत स्रष्टा सर्वभूतगुणात्मकः ॥ ३८ ॥
 नृणामिन्द्रियपूर्वेण योगेन रमते च यः ।
 गतागताभ्यां योगेन य एव विधिरोम्बरः ॥ ३९ ॥
 यो गतिर्धर्मयुक्तानामगति पापकर्मणाम् ।
 चातुर्वर्ण्यस्य प्रभवश्चातुर्वर्ण्यस्य रक्षिता ॥ ४० ॥
 चातुर्विद्यस्य यो वेत्ता चातुराश्रम्यसंश्रयः ।
 दिगन्तरं तभो भूमिर्वायुर्वाऽपि विभावस्तुः ॥ ४१ ॥
 चन्द्रसूर्यमयं ज्योतिर्यशः क्षणदावरः ।
 य पर ध्रूयते ज्योतिर्यः परं ध्रूयते तपः ॥ ४२ ॥
 यं परं प्राहुरपरं यः परं परमात्मवान् ।
 आदित्यानां तु यो देवो यश्च दैतान्तको विभुः ॥ ४३ ॥
 युगान्तेष्वन्तको यश्च यश्च लोः गतकान्तकः ।
 सेतुर्यो लोकसेतूनां मेध्यो यो नैऋत्यकर्मणाम् ॥ ४४ ॥
 वेद्यो यो वेदविदुषां प्रभुर्यः प्रमवात्मनान् ।
 सोमभूतश्च सौम्यानां चिन्मृतोऽग्निवर्चसाम् ॥ ४५ ॥
 यः शक्राणामाशभूतस्त्वपोनूतस्त्वपस्विनाम् ।
 विनयो नयवृत्तानां तेजस्तेजस्विनामपि ॥ ४६ ॥
 विप्रहो विप्रहार्हाणां गतिर्गतिमतामपि ।
 आकाशप्रभवो वायुर्वायोः प्राणाद्भुताशनः ॥ ४७ ॥

दिवो हुताशन प्राण प्राणोऽग्निर्मधुसूदन ।
 रसाच्छोणितसभूति शोणितान्मासमुच्यते ॥ ४८ ॥
 मास्तात्तु मेदसो जन्म मेदसोऽस्थि निरुच्यते ।
 अस्थो मज्जा समभवन्मज्जात शुक्रसभव ॥ ४९ ॥
 शुक्राद्गर्भं समभवत्समृत्तेन कर्मणा ।
 तत्रापा प्रथमो भाग स सौम्यो राशिरुच्यते ॥ ५० ॥
 गर्भोऽप्यसभवो ज्ञेयो द्वितीयो राशिरुच्यते ।
 शुक्र सौमान्मरु विप्रादार्तय पावकान्मरुक् ॥ ५१ ॥
 मावा रसानुगाश्चैवा नीने च शशिपावर्का ।
 कफवर्गं मयेच्छुक्र पित्तवर्गं च शोणितम् ॥ ५२ ॥
 कफस्य हृदय स्थान नाभ्या पित्त प्रतिष्ठितम् ।
 देहस्य मध्ये हृदय स्थान तन्मनस स्मृतम् ॥ ५३ ॥
 नाभिकोष्ठान्तर यत्तु तत्र देवा हुताशन ।
 मन प्रनापतिर्ज्ञेय कफ सोमो विभायते ॥ ५४ ॥
 पित्तमग्नि स्मृत त्रेवमग्निसौमात्मकं जगत् ।
 एव प्रवर्तिने गर्भे वर्धिनेऽनुदसनिभे ॥ ५५ ॥
 धायु प्रवेश सवत्रे सगत परमात्मन ।
 स पञ्चधा शरीरम्यो भिद्यते वर्तते पुन ॥ ५६ ॥
 प्राणापानौ समानश्च उदानो व्यान एव च ।
 प्राणोऽप्य परमात्मान वर्धयन्परिवर्तने ॥ ५७ ॥
 अपान पश्चिम कायमुदानोऽर्धं शरारिण ।
 व्यानस्तु व्याप्यते येन समान सनिवर्तते ॥ ५८ ॥

भूतावाप्तिस्ततस्तस्य जायेतेन्द्रियगोचरा ।
 पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ॥ ५६ ॥
 तस्येन्द्रियनिघिष्टानि स्व स्व भागं प्रचक्रिरे ।
 पार्थिवं देहमाहुस्तु प्राणात्मानं च मारुतम् ॥ ६० ॥
 छिद्राण्याकाशयोनीनि जलाट्छ्रावः प्रवर्तते ।
 ज्योतिश्चक्षुषि नेजश्च आत्मा तेषा मनः स्मृतम् ॥ ६१ ॥
 ग्रामाश्च विषयाश्चैव यस्य धीर्यात्प्रवर्तिता ।
 इत्येतान्पुरुष सर्चान्सृजँल्लोकान्सनातनः ॥ ६२ ॥
 नैधनेऽस्मिन्कथं लोके नरत्वं विष्णुरागतः ।
 एव नः संशयो ब्रह्मश्रेय नो विस्मयो महान् ॥ ६३ ॥
 कथं गतिर्गतिमतामापन्नो मानुषीं तनुम् ।
 आश्चर्यं परमं विष्णुर्देवैर्देत्यैश्च कथ्यते ॥ ६४ ॥
 विष्णोर्दृष्टपत्तिमाश्चर्यं कथयस्व महामुने ।
 प्रख्यातयत्कवीर्यस्य विष्णोरमिततेजसः ॥ ६५ ॥
 कर्मणाऽऽश्चर्यभूतस्य विष्णोस्तत्त्वमिहोच्यताम् ।
 कथं स देवो देवानामार्तहा पुरुगोप्तमः ॥ ६६ ॥
 सर्वव्यापी जगन्नाथः सर्वलोकमहेश्वरः ।
 सर्गस्थित्यन्तरुद्देवः सर्वलोकसुखायहः ॥ ६७ ॥
 अक्षयः शाश्वतोऽनन्तः क्षयवृद्धिविघ्नितः ।
 निर्लेपो निर्गुणः सूक्ष्मो निर्घिकारो निरञ्जनः ॥ ६८ ॥
 सर्वोपाधिविनिर्मुक्तः सत्तामाश्रय्यथस्थितः ।
 अघिकारी विभुर्नित्यः परमात्मा सनातनः ॥ ६९ ॥

अचलो निर्मलो व्यापी नित्यवृष्टो निराश्रयः ।
 विरुद्रं श्रूयते यस्य हरित्वं च कृते युगे ॥ ७० ॥
 वैकुण्ठत्वं च देवेषु कृष्णत्वं मानुषेषु च ।
 ईश्वरस्य हि तस्येमां गहतां कमणो गतिम् ॥ ७१ ॥
 समतांतां भविष्यं च श्रोतुमिच्छा प्रवर्तते ।
 अव्यक्तो व्यक्तलिङ्गस्यो य एष भगवान्प्रभुः ॥ ७२ ॥
 नारायणो ह्यतन्तात्मा प्रभवोऽव्यय एव च ।
 एष नारायणो भूत्वा हरिरासात्सनावनः ॥ ७३ ॥
 ब्रह्मा शक्रश्च छद्मघर्मः शुक्रो बृहस्पतिः ।
 प्रयानान्मा पुरा ह्येष ब्रह्माणमसृजन्प्रभुः ॥ ७४ ॥
 सोऽसृजन्पूर्वपुरः पुरा कल्पे प्रजापतान् ।
 एवं स भगवान्विष्णुः सर्वलोकमहेश्वरः ॥
 किमयं मर्त्यलोकेऽस्मिन्त्यातो यदुकुल्ले हरिः ॥ ७५ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयंभुवृषिसंवादे ऋषिप्रत-
 तिरूपणं नामोत्तरीयत्रयधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

अथाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीकृष्णचरितारम्भः

व्यास उवाच ।

नमस्कृत्वा सुरेशाय विष्णवे प्रमविष्णवे ।

पुराणाय पुराणाय शाश्वतायात्रययाय च ॥ १ ॥

चतुर्व्यूहात्मने तस्मै निर्गुणाय गुणाय च ।
 घरिष्ठाय गरिष्ठाय घरेण्यायामिताय च ॥ २ ॥
 यज्ञाङ्गायाखिलाङ्गाय देवाद्यैरीप्सिताय च ।
 यस्मादणुतर नास्ति यस्मान्नास्ति बृहत्तरम् ॥ ३ ॥
 येन विश्वमिदं व्याप्नमजेन सचराचरम् ।
 आविर्भाषतिरोभावदृष्टादृष्टविलक्षणम् ॥ ४ ॥
 घदन्ति यत्सृष्टमिति तथैवाप्युपसहृतम् ।
 ब्रह्मणे चाऽऽदिदेवाय नमस्कृत्य समाधिना ॥ ५ ॥
 अविकाराय शुद्धाय नित्याय परमात्मने ।
 सदैकरूपरूपाय जिष्णवे विष्णवे नमः ॥ ६ ॥
 नमो हिरण्यगर्भाय हरये शंकराय च ।
 वासुदेवाय ताराय सर्गस्थित्यन्तकारिणे ॥ ७ ॥
 एकानेकस्वरूपाय स्थूलसूक्ष्मात्मने नमः ।
 अव्यक्तव्यक्तभूताय विष्णवे मुक्तिहेतवे ॥ ८ ॥
 सर्गस्थितिविनाशाना जगतो रं जगन्मयः ।
 मूलभूतो नमस्तस्मै विष्णवे परमात्मने ॥ ९ ॥
 आधारभूत विश्वस्याप्यणोयासमर्णायसाम् ।
 प्रणम्य सर्वभूतस्थमच्युत पुरुषोत्तमम् ॥ १० ॥
 ज्ञानस्वरूपमत्यन्त निर्मलं परमार्थतः ।
 तमेवार्थस्वरूपेण भ्रान्तिदर्शनतः स्थितम् ॥ ११ ॥
 विष्णुं प्रसिष्णुं विश्वस्य स्थितिसर्गे तथा प्रभुम् ।
 भर्तादिं जगतामोशमजमक्षयमव्ययम् ॥ १२ ॥

कथयामि यथा पूर्वं यक्षाद्यैर्मुनिसत्तमैः ।
 पृष्ट प्रोवाच भगवानब्जयोनि पितामह ॥ १३ ॥
 ऋक्सामान्युद्गिरन्वक्त्रैर्यं पुनाति जगत्त्रयम् ।
 प्रणिपत्य तथेशानमेकार्णवविनिर्गतम् । १४ ॥
 यस्यासुरगणा यज्ञान्बिलुम्बन्ति न याजिनाम् ।
 प्रवक्ष्यामि मतं कृत्स्नं ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मन ॥ १५ ॥
 येन सृष्टिं समुद्दिश्य धर्माद्या प्रकृतीकृता ।
 आपो नारा इति प्रोक्ता मुनिभिस्तत्त्वदर्शिमि ॥ १६ ॥
 अयनं तस्य ता पूर्वं तेन नारायण स्मृत ।
 स देवो भगवान्सर्वं व्याप्य नारायणो विभु ॥ १७ ॥
 चतुर्धा सस्थितो ब्रह्मा सगुणो निर्गुणस्तथा ।
 एका मूर्तिरनुद्देश्या शुद्धा पश्यन्ति ता बुधा ॥ १८ ॥
 ज्वालामालावनद्वाङ्गी निष्ठा सा योगिना परा ।
 दूरम्या चान्तिकम्या च विज्ञेया सा गुणातिगा ॥ १९ ॥
 घासुद्देवाभिधानाऽर्सा निर्ममत्त्वेन दृश्यते ।
 रूपवर्णादयस्तस्या न भावा कल्पनामया ॥ २० ॥
 आम्ने च सा सदा शुद्धा सुप्रतिष्ठैकरूपिणी ।
 द्वितीया पृथिवीं मूर्त्ता शैवाद्या धारयत्यधः ॥ २१ ॥
 तामर्सा सा समाप्याता तिर्यक्त्व समुपागता ।
 तृतीया कर्म कुर्वन्ते प्रजापालनतत्परा ॥ २२ ॥
 सत्त्वोद्भक्ता तु सा ज्ञेया धर्मसस्यानकारिणी ।
 चतुर्थी जलमध्यस्था शैवे पद्मगतल्पगा ॥ २३ ॥

रजस्तस्या गुणः सगं सा करोति सदैव हि ।
 या तृतीया हरेर्मूर्तिः प्रजापालनतत्परा ॥ २४ ॥
 सा तु धर्मव्यवस्थान करोति नियतं भुवि ।
 प्रोद्धतानसुरान्हन्ति धर्मव्युच्छिन्नकारिणः ॥ २५ ॥
 पाति देवान्सगन्धर्वान्धर्मरक्षापरायणान् ।
 यदा यदा च धर्मस्य ग्लानिः समुपजायते ॥ २६ ॥
 अभ्युत्थानमधर्मस्य तदाऽऽत्मानं सृजत्यसौ ।
 भूत्वा पुरा घराहेण तुण्डेनापो निरस्य च ॥ २७ ॥
 एकया दंष्ट्रयोत्खाता नलीनीच वसुंधरा ।
 कृत्वा नृसिंहरूपं च हिरण्यकशिपुर्हृतः । २८ ॥
 विप्रचित्तिमुखाश्चान्ये दानवा विनिपातिताः ।
 घामनं रूपमास्थाय यलि संयम्य मायया ॥ २९ ॥
 त्रैलोक्यं कान्तघानेव विनिर्जित्य दितेः सुतान् ।
 भृगोर्धंशे समुत्पन्नो जामदग्न्यः प्रतपवान् ॥ ३० ॥
 जघान क्षत्रियाग्रामः पितुर्वधमनुस्मरन् ।
 तथाऽत्रितनयो भूत्वा दत्ताद्यैः प्रतापवान् ॥ ३१ ॥
 योगमष्टाङ्गमाचष्ट्याचलर्काय महात्मने ।
 रामो दाशरथिर्भूत्वा स तु देवः प्रतापवान् ॥ ३२ ॥
 जघान रावणं संग्रये त्रैलोक्यस्य भयंकरम् ।
 यदा चैकार्णवे सुप्तो देवदेवो जगत्पतिः ॥ ३३ ॥
 सदस्ययुगपर्यन्तं नागपर्यङ्कगो विभु ।
 योगनिद्रां समास्थाय स्वै महिम्नि व्यथस्थितः ॥ ३४ ॥

त्रैलोक्यमुदरे हृत्वा जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
 जनलोकगतै सिद्धै स्तूयमानो महर्षिभि ॥ ३५ ॥
 तस्य नामो समुत्पन्न पद्म दिक्त्रयमण्डितम् ।
 मरुतिकञ्जकसयुक्त गृह पैतामह धरम् ॥ ३६ ॥
 यत्र ब्रह्मा समुत्पन्नो देवदेवश्चतुर्मुख ।
 तदा कर्णमलौद्भूतो दातवो मधुकैटभौ ॥ ३७ ॥
 महाबलौ महावार्यौ ब्रह्माण हन्तुमुद्यतौ ।
 जघान तौ दुराधर्षो उत्थाय शयनोदधे ॥ ३८ ॥
 एवमादींस्तथैवान्यानसख्यातुमिहोत्सहे ।
 अवतारो ह्यजस्येह माथुर साप्रतस्त्वयम् ॥ ३९ ॥
 इति सा सारिधर्का मूर्तिरवतार करोति च ।
 प्रद्युम्नेति समारथाता रक्षाकर्मण्यवस्थिता ॥ ४० ॥
 देवत्वेऽथ मनुष्यत्वे तिर्यग्योनी च सस्थिता ।
 गृह्णाति तत्स्वभावश्च वासुदेवेच्छया सदा ॥ ४१ ॥
 ददात्यभिमतान्कामान्पूजिता सा द्वित्रोत्तमा ।
 एव मया समाख्यातं नृनञ्जयोऽपि य प्रभु ॥
 मानुषत्व गतो विष्णु शृणुष्व चोत्तर पुन ॥ ४२ ॥
 इति ध्रामहापुराणे आदित्राहो व्यासऋषिसखादे चतुर्व्यूह
 वर्णन नामाशीत्यधिकशततमोऽध्याय ॥ १८० ॥

अथैकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अवतारप्रयोजनवर्णनम्

व्यास उवाच ।

शृणुध्वं मुनिशार्दूलाः प्रवक्ष्यामि समासतः ।
अवतारं हरेश्चात्र भारवतरणेच्छया ॥ १ ॥
यदा यदा त्वधर्मस्य वृद्धिर्भवति भो द्विजाः ।
धर्मश्च हासमभ्येति तदा देवो जनार्दनः ॥ २ ॥
अवतारं करोत्यत्र द्विधा श्रुत्वाऽऽत्मनस्तनुम् ।
साधूनां रक्षणार्थाय धर्मसंस्थापनाय च ॥ ३ ॥
दुष्टानां निग्रहार्थाय अन्येषां च सुरद्विपाम् ।
प्रजानां रक्षणार्थाय जायतेऽसौ युगे युगे ॥ ४ ॥
पुरा किल महीं विप्रा भूरिभारावपीडिता ।
जगाम धरणी मेरीं समाजे त्रिंशैः शौकसाम् ॥ ५ ॥
सर्वहृत्कान्सुरान्सर्वान्प्रणिपत्याथ मेदिनी ।
कथयामास तत्सर्वं खेदात्करुणभाषिणी ॥ ६ ॥

धरण्युवाच ।

अग्निः सुवर्णस्य गुरुर्गर्वां सूर्योऽपरो गुरुः ।
ममाप्यखिललोकानां घन्धो नारायणो गुरुः ॥ ७ ॥
सत्संप्रतमिमे देव्याः कालनेमिपुरोगमाः ।
मर्त्यलोकं समागम्य याधन्तेऽहर्निश प्रजाः ॥ ८ ॥

कालनेमिर्हतो योऽसौ विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 उग्रसेनसुत कस सभूत सुमहासुर ॥ ६ ॥
 अरिप्यो धेनुक केशी प्रल्भ्यो नरकस्तथा ।
 सुन्दोऽसुरस्तथाऽत्युग्रो वाणश्चापि बले सुत ॥ १० ॥
 तथाऽन्ये च महावार्या नपाणा भवनेषु ये ।
 समुत्पन्ना दुरात्मानस्तान्न सत्प्रातुमुत्सहे ॥ ११ ॥
 अक्षीहिण्यो हि बहुला दिव्यमूर्तिधृता सुरा ।
 महाप्रलाना दृप्ताना दैत्येन्द्राणा ममोपरि ॥ १२ ॥
 तद्भूरिमारपीडार्ता न शक्नोम्यमरेश्वरा ।
 विभर्तुमात्मानमहमिति विज्ञापयामि व ॥ १३ ॥
 त्रियता तन्महाभागा मम भारावतारणम् ।
 यथा रसातल नाह गच्छेयमतिविह्वला ॥ १४ ॥

व्यास उवाच ।

इत्याकर्ण्य धरावाक्यमशेषैस्त्रिदशैस्तत ।
 भुवो भारावतारार्थं ब्रह्मा प्राह च चोदित ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यदाह वसुधा सर्वं सत्यमेतद्दिवोकस ।
 अह भवो भवन्तश्च सर्वं नारायणात्मकम् ॥ १६ ॥
 विभूतयस्तु यास्तस्य तासामेव परस्परम् ।
 आधिक्य न्यूनता ग्राह्यग्राहकत्वेन धर्तते ॥ १७ ॥
 तदागच्छत गच्छाम क्षाराधेस्तद्मुत्तमम् ।
 तत्राऽऽराभ्य हरिं तस्मै सर्वं विज्ञापयाम वै ॥ १८ ॥

सर्वदेव जगत्पर्ये स सर्वात्मा जगन्मयः ।

स्वल्पांशेनावतीर्योर्व्यां धर्मस्य कुले स्थितिम् ॥ १६ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा प्रययौ तत्र सह देवैः पितामहः

समाहितमना भूत्वा तुष्टाव गृह्णध्वजम् ॥ २० ॥

ब्रह्मोवाच ।

नमो नमस्तेऽस्तु सहस्रमूर्ते,

सहस्रबाहो बहुवक्त्रपाद ।

नमो नमस्ते जगतः प्रवृत्ति-

विनाशसंस्थानपराप्रमेव ॥ २१ ॥

सूक्ष्मातिसूक्ष्मं च बृहत्प्रमाणं

गरीयसामप्यतिगौरवात्मन् ।

प्रधानबुद्धीन्द्रियवाक्प्रधान-

मूलापरात्मन्भगधन्प्रसीद ॥ २२ ॥

एषा महीं देव महींप्रसूतै-

र्महासुरैः पीडितश्लथन्धा ।

परायणं त्वां जगतामुपैति.

भाराधतारार्थमपारपारम् ॥ २३ ॥

एते घयं वृत्ररिपुस्तथाऽयं,

नासत्यदर्शो घृणस्तथैव ।

इमे च द्वा घसयः ससूर्याः,

समोरणाग्निप्रमुखास्तथाऽन्ये ॥ २४ ॥

सुरा समस्ता सुरनाथ कार्य
 मेभिर्मया यच्च तदीश सर्वम् ।
 आज्ञापयाऽऽज्ञा प्रतिपालयन्त
 स्तवैव तिष्ठाम सदाऽस्तदीया ॥ २५ ॥

व्यास उवाच ।

एव सस्तूयमानस्तु भगवान्परमेश्वर ।
 उज्ज्वाराऽऽत्मन केशो सितकृष्णो द्विजोत्तमा ॥ २६ ॥
 उवाच च सुरानेतौ मत्केशो घसुघातले ।
 अवतार्य भुवो भारकेशद्वानि करिष्यत ॥ २७ ॥
 सुराश्च सकला स्वाशैरवतीर्य महीतले ।
 कुर्वन्तु युद्धमुन्मत्तै पूर्वोत्पन्नैर्महासुरै ॥ २८ ॥
 तन क्षयमदोशास्ते दैतेया धरणीतले ।
 प्रयास्यन्ति न सदेहो नानायुधविचूर्णिता ॥ २९ ॥
 घसुदेवस्य या पत्नी देवकी देवतोपमा ।
 तस्या गर्भोऽष्टमोऽय तु मत्केशो भविता सुरा ॥ ३० ॥
 अवतार्य च तत्राय कस घातयिता भुवि ।
 कालनेमिसमुद्भूतमित्युक्त्वाऽन्तर्दधे हरि ॥ ३१ ॥
 अदृश्याय ततस्तेऽपि प्रणिपत्य महात्मने ।
 मेरुपृष्ठ सुरा जगमुरवतैश्च भूतले ॥ ३२ ॥
 कसाय चाष्टमो गर्भो देवक्या धरणातटे ।
 भविष्यतात्याचक्षे भगवान्भारदो मुनि ॥ ३३ ॥

कंसोऽपि तदुपश्रुत्य नारदात्कुपितस्ततः ।
 देवकीं वसुदेवं च गृहे गुप्तावधारयत् ॥ ३४ ॥
 जातं जातं च कंसाय तेनैघोक्तं यथा पुरा ।
 तथैव वसुदेवोऽपि पुत्रमर्पितवान्द्विजाः ॥ ३५ ॥
 हिरण्यकशिपोः पुत्रा. पङ्गर्भा इति विश्रुताः ।
 विष्णुप्रयुक्ता तान्निद्रा क्रमाद्गर्भे न्ययोजयत् ॥ ३६ ॥
 योगनिद्रा महामाया वैष्णवी मोहितं यया ।
 अधिपया जगत्सर्वं तामाह भगवान्हरिः ॥ ३७ ॥

विष्णुस्वाच ।

गच्छ निद्रे ममाऽऽदेशात्पातालतलसंश्रयान् ।
 एकैकश्येन पङ्गर्भान्देवकीजठरे नय ॥ ३८ ॥
 हतेषु तेषु कंसेन शेषाण्योऽशस्ततोऽनघः ।
 अंशांशेनोदरे तस्याः सप्तम. संभविष्यति ॥ ३९ ॥
 गोकुले वसुदेवस्य भार्या वै रोद्धिनी स्थिता ।
 तस्याः प्रसूतिसमये गर्भो नेयस्त्वजोदरम् ॥ ४० ॥
 सप्तमो भोजराजस्य भयाद्रोर्धोपरोधतः ।
 देवक्याः पतितो गर्भे इति लोकी वदिष्यति ॥ ४१ ॥
 गर्भसंकर्षणात्सोऽथ लोके संकर्षणेति वै ।
 संज्ञामवाप्स्यते चारः श्वेताद्रिशिखरोपमः ॥ ४२ ॥
 ततोऽहं संभविष्यामि देवकीजठरे शुभे ।
 गर्भे त्वया यशोदाया गन्तव्यमविलम्बितम् ॥ ४३ ॥

प्रावृत्काले च नमसि कृष्णाष्टम्यामहं निशि ।
 उत्पत्स्यामि नवम्यां च प्रसृतिं त्वमवाप्स्यसि ॥ ४४ ॥
 यशोदाशयने मा तु देवक्यास्त्वामनिन्दिने ।
 मच्छक्तिप्रेरितमतिर्वसुदेवो नविष्यति ॥ ४५ ॥
 कंसश्च त्वामुपादाय देवि शैलशिलातले ।
 प्रक्षेप्यत्यन्तरिक्षे च त्वं स्थानं समवाप्स्यसि ॥ ४६ ॥
 ततस्त्वां शतधा शक्रः प्रणम्य मम गौरवान् ।
 प्रणिपातानतशिरा भगिनात्वे ग्रहीष्यति ॥ ४७ ॥
 ततः शुभनिशुम्भादीन्दृष्ट्या दैत्यान्सहस्रशः ।
 स्थानैरनेकैः पृथिवीमशेषां मण्डयिष्यसि ॥ ४८ ॥
 त्वं मूर्ति संनतिः कीर्तिः कान्तिर्यै पृथिवी धृतिः ।
 लज्जा पुष्टिरुया या च काञ्चिदन्या त्वमेव सा ॥ ४९ ॥
 ये त्वामार्यति दुर्गेति वेदगर्भेऽन्विकेति च ।
 मट्रेति भद्रकालीति श्रेय्या श्रेमंकराति च ॥ ५० ॥
 प्रातश्चैवापराह्णे च स्तोप्यन्त्यानम्रमूर्तयः ।
 तेषां हि घाञ्छिनं सर्वं मत्प्रसादाद्भविष्यति ॥ ५१ ॥
 सुरामांसोपहारैस्तु मह्यभोज्यैश्च पूजिताः ।
 नृणामशेषकामांस्त्वं प्रसन्नाया प्रदास्यसि ॥ ५२ ॥
 ते सर्वे सर्वदा भद्रा मन्प्रसादादसंशयम् ।
 असंदिग्ध भविष्यन्ति गच्छ देवि यथोदितम् ॥ ५३ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे हरेशंखतारनिरूपणं नामैका-
 शतधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

अथ द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीकृष्णोत्पत्तिकथानिरूपणम्

व्यास उवाच ।

यथोक्तं सा जगद्धात्री देवदेवेन वै पुरा ।

पङ्गर्भगर्भविन्यासं चक्रे चान्यस्य कर्षणम् ॥ १ ॥

सप्नमे रोहिणीं प्राप्ते गर्भे गर्भे ततो हरिः ।

लोकत्रयोपकाराय देवक्याः प्रविवेश वै ॥ २ ॥

योगनिद्रा यशोदायास्तस्मिन्नेव ततो दिने ।

संभूता जठरे तद्वचथोक्तं परमेष्ठिना ॥ ३ ॥

ततो ग्रहगणः सम्यक्प्रवचार दिवि द्विजाः ।

विष्णोरंशे महीं यात श्रुतवोऽप्यभवञ्जुमाः ॥ ४ ॥

नोत्सेहे देवकीं द्रष्टुं कश्चिदप्यतितेजसा ।

जाञ्ज्वल्पमानां तां दृष्ट्वा मनांपि क्षोभमाययुः ॥ ५ ॥

अदृष्टां पुरयै. खोभिदघकीं देवतागणाः ।

विन्नाणां षपुषा विष्णुं तुष्टुयुस्तामहर्निशम् ॥ ६ ॥

देवा ऊचुः ।

त्वं स्वाहा त्वं स्वधा पिशा सुधा त्वं उयोतिरेव च ।

त्वं सर्वलोकरक्षार्थमपतीर्णा मदीतले ॥ ७ ॥

प्रसीद देवि सर्वस्य जगतस्त्वं शुभं कुरु ।

प्रीत्यर्थं धारयेशानं धृतं येनाखिलं जगत् ॥ ८ ॥

व्यास उवाच ।

एवं संस्तूयमाना सा देवैर्देवमधारयत् ।

गर्भेण पुण्डरीकाक्षं जगतां त्राणकारणम् ॥ ९ ॥

ततोऽखिलजगत्पद्मबोधायाच्युतमानुना ।

देवक्याः पूर्वसंध्यायामाविर्भूतं महात्मना ॥ १० ॥

मध्यरात्रेऽखिलाधारे जायमाने जनार्दने ।

मन्दं जगज्जलदाः पुष्पवृष्टिसुखः सुराः ॥ ११ ॥

फूलेर्न्दीवरपत्राभ चतुर्बाहुमुदीक्ष्य तम् ।

श्रावत्सवक्षसं जातं तुष्टावाऽऽनकडुन्दुमिः ॥ १२ ॥

अमिष्ट्य च तं घग्निः प्रसन्नामिर्महामतिः ।

विज्ञापयामास तदा कंसाद्वीतो द्विजोत्तमाः ॥ १३ ॥

घसुदेव उवाच ।

जातोऽसि देवदेवेश शङ्खकगदाधर ।

दिव्यं रूपमिदं देव प्रसादेनोपसंहर ॥ १४ ॥

अग्रैव देव कंसोऽयं कुस्ते मम यातनाम् ।

अवतर्पामिहि ब्रान्वा त्वामस्मिन्मन्दिरे मम ॥ १५ ॥

देवक्युवाच ।

योऽनन्तरूपोऽखिलचिम्बरूपो,

गर्भेऽपि लोकान्वपुषा विमर्ति ।

प्रर्नाद्वामेव स देवदेवः,

स्वमाययाऽऽविष्टुत्तरालरूपः ॥ १६ ॥

उपसंहर सर्वात्मब्रू पमेतच्चतुर्भुजम् ।

जानातु माऽवतारं ते कंसोऽयं दितिजान्तक ॥ १७ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

स्तुतोऽहं यत्त्वया पूर्वं पुत्रार्थिन्या तदद्य ते ।

सफलं देवि संजातं जातोऽहं यत्तद्योदरात् ॥ १८ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा भगवास्तूष्णीं बभूव मुनिसत्तमाः ।

घसुदेवोऽपि तं रात्रावादाय प्रययौ बहिः ॥ १९ ॥

मोहिताश्चाभयंस्तत्र रक्षिणो योगनिद्रया ।

मथुराद्वारपालाश्च व्रजत्यानकदुन्दुर्भो ॥ २० ॥

घर्षतां जलदानां च तत्तोयमुत्थणं निशि ।

संछाद्य तं ययौ शेषः फणैरानकदुन्दुभिम् ॥ २१ ॥

यमुनां चातिगम्भीरां नानावर्तशताकुलाम् ।

घसुदेवो घहन्विष्णुं जानुमात्रघहां ययौ ॥ २२ ॥

कंसस्य करमादाय तत्रैवाभ्य-नतांस्तटे ।

नन्दादीनोपवृद्धांश्च यमुनायां ददर्श सः ॥ २३ ॥

तस्मिन्काले यशोदाऽपि मोहिता योगनिद्रया ।

तामेव कन्यां मुनयःप्रासृत मोहिते जने ॥ २४ ॥

घसुदेवोऽपि चिन्वस्य बालमादाय दारिकाम् ।

यशोदाशयने तूर्णमाजगामामितद्युतिः ॥ २५ ॥

ददर्श च चित्रदुध्वा सा यशोदा जातमात्मजम् ।

नीलोत्पलदलश्यामं तनाऽत्यथं मुदं ययौ ॥ २६ ॥

आशय वसुदेवोऽपि दारिका निजमन्दिरम् ।
 देवकीशयने न्यस्य यथापूर्वमतिष्ठत ॥ २७ ॥
 ततो वाल्म्वर्नि श्रुन्वा रक्षिण सहसोत्थिता ।
 कसमावेद्रयामासुर्देवकीपत्न्य द्विजा ॥ २८ ॥
 कसस्पूर्णमुपेन्यैना ततो जग्राह वालिकाम् ।
 मुञ्च मुञ्चेति देवक्याऽऽभन्नरुष्ट निवारित ॥ २९ ॥
 विश्लेष च शिलापृष्ठे सा क्षिप्ता वियनि स्थितम् ।
 अवाप रूप च महत्सायुधाष्टमहाभुजम् ॥
 प्रनहास तथैवाद्यै कम् च रपिताऽऽर्वात् ॥ ३० ॥

योगमायोवाच ।

किं मयाऽऽक्षिप्तया कस जातो यन्वा हनिष्यति ।
 सर्वम्बभूतो देवानामार्त्तान्मृन्तु पुरा स ते ॥
 तदेकत्सप्रधार्याऽऽगु त्रियता हितमान्मत ॥ ३१ ॥

आस उवाच ।

इन्नुक्त्वा प्रथर्यो देवा दिव्यन्नगन्धभूषणा ।
 पण्यनो भोजराजस्य म्नुता सिद्धैर्विहायसा ॥ ३२ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिप्राक्षे श्रीकृष्णोत्पत्तिकथानिष्पणं
 नाम व्यशान्यधिकशततमोऽध्याय ॥ ८२ ॥

अथ त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

कंसविचारकथनम्

व्यास उवाच ।

कंसस्त्वथोद्विग्नमनाः प्राह सर्वान्महासुरान् ।
प्रलम्बकेशिप्रमुखानाह्यासुरपुंगवान् ॥ १ ॥

कंस उवाच ।

हे प्रलम्ब महाबाहो केशिन्धनुक पूतने ।
अरिष्टाद्यैस्तथा चान्यैः श्रूयता घवनं मम ॥ २ ॥
मां हन्तुममरैर्यत्नं कृतं किल दुरात्मभि ।
मद्दीर्यतापितान्वीरान्न त्वेतान्गणयाम्यहम् ॥ ३ ॥
आश्रयं कन्यया चाकं जायते दैत्यपुंगवाः ।
हास्यं मे जायते घीरास्तेषु यत्नपरेष्वपि ॥ ४ ॥
तथाऽपि खलु दुष्टानां तेषामपि अधिकं मया ।
अपकाराय दैत्येन्द्रा यतनीयं दुष्टात्मनाम् ॥ ५ ॥
उत्पन्नश्चापि मृत्युर्मे भूतभव्यभवत्प्रभुः ।
इत्येतदुवालिक्वा प्राह देवकीगर्भसंभवा ॥ ६ ॥
तस्माद्दालेषु परमो यत्नः कार्यो मदीतले ।
यत्रोद्विक्तं बलं बाले स हन्तव्यः प्रयत्नतः ॥ ७ ॥

व्यास उवाच ।

इत्याशाप्यासुरान्कंस. प्रविश्याऽऽत्मगृहं ततः ।
उवाच वसुदेवं च देवकीमविरोधतः ॥ ८ ॥

कंस उवाच ।

युवयार्थातिता गर्भा वृथैवेति मयाऽधुना ।

कोऽप्यन्य एव नाराय बालो मन समुद्गतः ॥ ६ ॥

तदलं परितापेन नून यद्वाविनो हि ते ।

मर्मका युवयो को वा आयुषोऽन्ते न हन्यते ॥ १० ॥

व्यास उवाच ।

इत्यावास्य विमुञ्चैव कसम्नो परितोष्य च ।

सन्तर्गृहं द्विजश्रेष्ठा प्रविशेरा पुन म्वकन् ॥ ११ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिगहो श्रीकृष्णबालचरिते कंसविचार-

कथनं नाम अष्टमोऽधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

अथ चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीकृष्णबालचरितवर्णनम्

व्यास उवाच ।

विमुक्तो धमुर्देवोऽपि नन्दस्य शकटं गतः ।

श्रुष्टं दृष्ट्वा लब्धं पुत्रो जातो मनेति वै ॥ १ ॥

धमुर्देवोऽपि तं श्रुत्वा दिष्ट्या दिष्ट्येति सादरम् ।

धार्यन्तेऽपि सन्तुष्टमन्त्रनयोऽनं तवाधुना ॥ २ ॥

दत्तो हि धारिकः सर्वो भवद्भिर्नृपने कटः ।

यदर्थनागतन्नस्नात्वात्र स्थेयं महान्नना ॥ ३ ॥

यदर्थमागतं कार्यं तन्नृप्यन्नं किमास्यते ।
 भवद्विर्गम्यतां नन्दं तच्छोधं निजगोकुलम् ॥ ४ ॥
 ममापि बालकस्तत्र रोहिणीप्रसवो हि यः ।
 स रक्षणीयो भवता यथाऽयं तनयो निजः ॥ ५ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्ताः प्रययुर्गोषा नन्दगोपपुरोगमाः ।
 शकटारोपितैर्भाण्डैः करं दत्त्वा महाबलाः ॥ ६ ॥
 घसतां गोकुले तेषां पूतना बालघातिनी ।
 सुप्तं कृष्णमुपादाय रात्रौ च प्रददौ स्तनम् ॥ ७ ॥
 यस्मै यस्मै स्तनं रात्रौ पूतना संप्रवच्छति ।
 तस्य तस्य क्षणेनाङ्गं बालकस्योपहन्यते ॥ ८ ॥
 कृष्णस्तस्याः स्तनं गाढं कराभ्यामतिपीडितम् ।
 गृहीत्वा प्राणसहितं पर्षा क्रोधसान्वितः ॥ ९ ॥
 सा विमुक्तमहाराघा विच्छिद्यन्प्रायुयन्धना ।
 पपात पूतना भूमौ त्रियमाणाऽतिभीषणा १० ॥
 तत्रादभ्रुतिसंश्रान्ना द्विवुद्धास्ते ब्रजौकसः ।
 ददृशु पूतनोत्सङ्गे कृष्णं तां च निपातिताम् ॥ ११ ॥
 आदाय कृष्णं संश्रान्ता यशोदा च ततो द्विजाः ।
 गोपुच्छन्नमणाघैश्च बालदोषमपाकरोत् ॥ १२ ॥
 गोपुरीषमुपादाय नन्दगोपोऽपि मस्तके ।
 कृष्णस्य प्रददौ रक्षां कुर्यन्निदमुदैरयत् ॥ १३ ॥

नन्दगोप उवाच ।

रक्षणे त्वामशेषाणां भूतानां प्रभवो हरिः ।
 यस्य नामिसमुद्भूतात्पङ्कजाद्भवजगत् ॥ १४ ॥
 येन दंष्ट्राप्रविधृता धारयत्यवनी जगत् ।
 घराहरूपधृद्देवः स त्वां रक्षतु केशवः ॥ १५ ॥
 गुह्यं स जडरं विष्णुर्जड्या पार्श्वे जनार्दनः ।
 घामनो रक्षतु सदा भवन्तं यः क्षणाद्भूत् ॥ १६ ॥
 त्रिविक्रमक्रमाक्रान्तत्रैलोक्यस्फुरदायुधः ।
 शिरस्ते पातु गोविन्दः कण्ठं रक्षतु केशवः ॥ १७ ॥
 मुखयाहू प्रयाहू च मनः सर्वेन्द्रियाणि च ।
 रक्षन्वव्याहृतैश्वर्यस्तव नारायणोऽव्ययः ॥ १८ ॥
 त्वां शिशु पातु वैकुण्ठो विदिशु मधुसूदन ।
 हर्षकेशोऽम्बरं भूर्मो रक्षतु त्वा मर्हाधरः ॥ १९ ॥

व्यास उवाच ।

एवं कृतस्वस्त्ययनो नन्दगोपेन बालकः ।
 शायितः शकटम्याधो बालपर्यङ्किकातले ॥ २० ॥
 ते च गोपा महदुद्वेष्ट्या पूतनायाः कलेवरम् ।
 मृतायाः परमं त्रासं विस्मयं च तदा ययुः ॥ २१ ॥
 कदाचिच्छकटम्याधः शयानो मधुसूदनः ।
 चिक्षेप चरणावूर्ध्वं स्तनार्थो प्ररुद च ॥ २२ ॥
 तस्य पादप्रहारेण शकटं परिघर्तितम् ।
 विध्वस्तमाण्डकुम्भं तद्विपरीतं पपात वै ॥ २३ ॥

ततो हाहाहनः सर्वो गोपगोपीजनो द्विजाः ।
 भाजगाम तदा ज्ञात्वा बालमुत्तानशायिनम् ॥ २४ ॥
 गोपाः केनेति जगदुः शकटं परिवर्तितम् ।
 तत्रैव बालकाः प्रोचुर्बालेनानेन पातितम् ॥ २५ ॥
 रुदता दृष्टमस्माभिः पादविभ्रेषताडितम् ।
 शकटं परिवृत्तं वै नैतदन्यस्य चेष्टितम् ॥ २६ ॥
 ततः पुनरतीवाऽऽसन्नगोपा विस्मितचेतसः ।
 नन्दगोपोऽपि जग्राह बालमत्यन्तविस्मितः ॥ २७ ॥
 यशोदा विस्मयारूढा भग्नभाण्डकपालरुम् ।
 शकटं चार्चयामास दधिपुष्पफलाक्षतैः ॥ २८ ॥
 गर्गध गोकुले तत्र वसुदेवप्रचोदितः ।
 प्रच्छन्न एव गोपानां संस्कारमकरोत्तयोः ॥ २९ ॥
 उयेष्टं च राममित्याह कृष्णं चैव तथाऽपरम् ।
 गर्गो मतिमतां ध्रेष्टो नाम कुर्वन्महामतिः ॥ ३० ॥
 अल्पेनैष हि कालेन विज्ञातो तौ महत्फलौ ।
 घृष्टजानुकरौ विप्रा यभूवतुरुभावणि ॥ ३१ ॥
 करीषमस्मद्दिग्धाह्नौ म्रममाणावितस्ततः ।
 न निवारयितुं शक्ता यशोदा तौ न रोहिणी ॥ ३२ ॥
 गोघाटमध्ये क्रीडन्तौ घत्सपाटगतौ पुनः ।
 तद्दहर्जातगोघत्सपुच्छाकर्षणतत्परौ ॥ ३३ ॥
 यदा यशोदा तौ पालावेकस्थानचरायुभौ ।
 शशाक नो पारयितुं क्रीडन्तावतिचञ्चलौ ॥ ३४ ॥

दाम्ना वदुध्वा तदा मध्ये निवचन्थ उलूखले ।
कृष्णमङ्घ्रिप्रकर्माणमाह चेदममर्षिता ॥ ३५ ॥

यशोदोवाच ।

यदि शकोऽसि गच्छ त्वमतिचञ्चलचेष्टित ॥ ३६ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा च निजं कर्म सा चकार कुटुम्बिनी ।

व्यग्रायामथ तस्यां स कर्षमाण उलूखलम् ॥ ३७ ॥

यमलार्जुनयोर्मध्ये जगाम कमलेक्षणः ।

कर्षता वृक्षयोर्मध्ये तिर्यगोवमुलूखलम् ॥ ३८ ॥

भग्नयुत्तुङ्गशाखायां तेन तौ यमलार्जुनौ ।

ततः कटकटाशब्दसमाकर्णनकातरः ॥ ३९ ॥

आजगाम ब्रजजनो दृशे च महाद्रुमौ ।

भग्नस्कन्धौ निपतिनौ भग्नशाखां महीतले ॥ ४० ॥

ददर्श चाल्पदन्तास्थं स्मितहासं च बालकम् ।

तयोर्मध्यगतं यद्धं दाम्ना गाढं तयोदरे ॥ ४१ ॥

सतश्च दामोदरतां स यर्या दामग्रन्थनात् ।

गोपवृद्धास्ततः सर्वे नन्दगोपपुरोगमाः ॥ ४२ ॥

मन्त्रयामासुरुद्विग्ना महोत्पानातिर्भाख्यः ।

स्थानेनेह न नः कार्यं ब्रजामोऽन्यन्महाबतम् ॥ ४३ ॥

उत्पाता बहवो ह्यत्र दृश्यन्ते नाशहेतवः ।

पूतनाया विनाशश्च शकटस्य विपर्ययः ॥ ४४ ॥

चिना घातादिदोषेण द्रुमयोः पतनं तथा ।
 वृन्दाघनमितः स्थानात्तस्माद्गच्छाम मा चिरम् ॥ ४५ ॥
 याचद्गौममहोत्पातदोषो नाभिभवेद्ब्रजम् ।
 इति कृत्वा मतिं सर्वं गमने ते ब्रजौकसः ॥ ४६ ॥
 ऊचु स्वं स्वं कुलं शीघ्रं गम्यतां मा विलम्ब्यताम् ।
 ततः क्षणेन प्रययुः शकटैर्गोधनैस्तथा ॥ ४७ ॥
 यूथशो घत्सपालीक्ष कालयन्तो ब्रजौकसः ।
 सर्वावयवनिर्धूतं क्षणमात्रेण तत्तदा ॥ ४८ ॥
 काककाकीसमाकीर्णं ब्रजस्थानमभूद् द्विजाः ।
 वृन्दाघनं भगवता कृष्णेनाह्लिष्टकर्मणा ॥ ४९ ॥
 शुभेन मनसा ध्यातं गवां वृद्धिमभीप्सता ।
 ततस्तत्रातिरश्नेऽपि धर्मकाले द्विजोत्तमाः ॥ ५० ॥
 प्रावृट्काल इवाभूच्च नवशर्पं समन्ततः ।
 स समावासितः सर्वो ब्रजो वृन्दावने ततः ॥ ५१ ॥
 शकटीवाटपर्यन्तचन्द्रार्धाकारसंस्थितिः ।
 घत्सयालौ च संवृत्तौ रामदामोदरौ ततः ॥ ५२ ॥
 तत्र स्थितौ तौ गोष्ठे चेरतुर्वाललोलया ।
 वर्द्धिपत्रकृतापीडौ घन्यदुष्पावतंसकौ ॥ ५३ ॥
 गोपवेणुकृतातोद्यपत्राधायकृतस्वर्णौ ।
 काकपक्षधरौ यालौ कुमाराविव पावर्कौ ॥ ५४ ॥
 हसन्तौ च रमन्तौ च चेरतुस्तन्महद्वनम् ।
 कच्चिदसन्तावन्योन्यं प्रीडमानौ तथा परैः ॥ ५५ ॥

गोपपुत्रे सम वत्साश्चारयन्तीं विचेरतु ।
 कालेन गच्छता तौ तु सप्तवर्षो बभूवतु ॥ ५६ ॥
 सर्पस्य जगत पाली वत्सपाली महाप्रजे ।
 प्रावृत्कालस्ततोऽतीव प्रेक्षांघन्यगिताम्बर ॥ ५७ ॥
 बभूव वारिधाराभिरैक्य कुर्वन्दिशामिव ।
 प्ररुढनवपुष्पाट्या शक्रगोपवृता महा ॥ ५८ ॥
 यथा मारकते वाऽऽर्सात्पद्मरागविभूषिता ।
 ऊद्गुह्यमार्गगामानि निम्नगाम्भासि सर्पत ॥ ५९ ॥
 मनासि दुर्विनीताना प्राप्य लक्ष्मीं नवामिव ।
 विकाले च यथाकाम व्रतमेत्य महाप्रली ॥
 गोपै समाने सहितौ चिक्राडानेऽमराविव ॥ ६० ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिप्राह्मे बालचरिते वृन्दावनप्रवेशवर्णन
 नाम चतुरश्रात्यधिकशततमोऽध्याय ॥ १८४ ॥

अथ पञ्चाशोत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

कालीयदमनारयानम्

व्यास उवाच ।

एकदा तु विना राम वृष्णो वृन्दावन यया ।
 विचचार वृतो गोवैर्न्यपुष्पत्रगुञ्ज्वल ॥ १ ॥
 स जगामाथ कालिन्दीं लोलकहोलशालिनीम् ।
 तारमलग्नदीर्गावैर्हसन्तीमिव सर्पत ॥ २ ॥

तस्यां चातिमहाभीमं विषाग्निकणदूषितम् ।
 हृदं कालीयनागस्य ददर्शातिविभोषिणम् ॥ ३ ॥
 विषाग्निना विसरता दग्धतीरमहातरुम् ।
 घाताहताम्बुविक्षेपस्पर्शदग्धविहङ्गमम् ॥ ४ ॥
 तमतीव महारौद्रं मृत्युघक्त्रमिवापरम् ।
 विलोक्य चिन्तयामास भगवान्मधुसूदनः ॥ ५ ॥
 अस्मिन्वसति दुष्टात्मा कालीयोऽसौ विषायुधः ।
 यो मया निर्जितस्त्यक्त्वा दुष्टो नष्टः पयोनिर्धौ ॥ ६ ॥
 तेनेयं दूषिता सर्वा यमुना सागरंगमा ।
 न नरैर्गोधनैर्वाऽपि तृपार्तैस्फभुज्यते ॥ ७ ॥
 तदस्य नागराजस्य कर्तव्यो निग्रहो मया ।
 नित्यत्रस्ताः सुप्तं येन चरेयुर्वज्रवासिनः ॥ ८ ॥
 एतदर्थं नृलोकेऽस्मिन्नवतारो मयारुतः ।
 यदेषामुत्पथस्थानां कार्या शास्तिर्दुरात्मनाम् ॥ ९ ॥
 तदेतन्नातिदूरस्थं कदम्बमुरुशारितम् ।
 अधिरुहोत्पतिष्यामि हृदेऽस्मिञ्छीरनाशिनः ॥ १० ॥

व्यास उवाच ।

इत्थं विचिन्त्य यदुध्या च गाढं परिकरं ततः ।
 निपपात हृदे तत्र सर्पराजस्य वैगतः ॥ ११ ॥
 तेनापि पतता तत्र क्षोभितः स महाहृदः ।
 अत्यर्थं दुरजातांश्च तांश्चासिञ्चन्महीरुहान् ॥ १२ ॥

तेऽहिदुष्टविषज्वालातताम्बुतपनोक्षिताः ।

जज्वलुः पादपाः सद्यो ज्वालाव्याप्तदिगन्तराः ॥ १३ ॥

आस्फोटयामास तदा कृष्णो नागहृदं भुजैः ।

तच्छब्दश्रवणाच्चाथ नागराजोऽभ्युपागमत् ॥ १४ ॥

आताम्रनयनः कोपाद्विषज्वालाकुलैः फणैः ।

वृत्तो महाविषैश्चान्यैररुणैरनिलाशनैः ॥ १५ ॥

नागपत्न्यश्च शतशो द्वारिहारोपशोभिताः ।

प्रकम्पिततनूत्क्षेपचलत्कुण्डलकान्तयः ॥ १६ ॥

ततः प्रवेष्टितः सर्पैः स कृष्णो भोगबन्धनैः ।

ददंशुश्चापि ते कृष्णं विषज्वालाविलैर्मुखैः ॥ १७ ॥

तं तत्र पतितं दृष्ट्वा नागभोगनिपीडितम् ।

गोपा व्रजमुपागत्य च्क्रुशुः शोकलालसाः ॥ १८ ॥

गोपा ऊचुः ।

एष कृष्णो गतो मोहमग्नौ वै कालिये हृदे ।

मक्ष्यते सर्पराजेन तदागच्छत मा विरम् ॥ १९ ॥

व्यास उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा ततो गोपा व्रजपातोपमं वचः ।

गोप्यश्च त्वरिता जग्मुर्यशोदाप्रमुखा हृदम् ॥ २० ॥

हा हा कासाचित्ति जनो गोर्पानामतिविह्वलः ।

यशोदया समं व्रान्तो द्रुतः प्रस्त्रलिनो यथा ॥ २१ ॥

नन्दगोपश्च गोपाश्चरामध्याद्भुनक्तिरुमः ।

त्यरितं यमुनां जग्मुः कृष्णदर्शनलालसाः ॥ २२ ॥

ददृशुश्चापि ते तत्र सर्पराजघशंगतम् ।
 निष्प्रयत्नं कृतं कृष्णं सर्पभोगेन वेष्टितम् ॥ २३ ॥
 नन्दपोषश्च निश्चेष्टः पश्यन्पुत्रमुपं भृशम् ।
 यशोदा च महाभागा यभूव मुनिसत्तमाः ॥ २४ ॥
 गोप्यस्त्वन्या रुदत्यश्च ददृशुः शोककातराः ।
 प्रोचुश्च केशवं प्रीत्या भयकातरगद्गदम् ॥ २५ ॥
 सर्वा यशोदया सार्धं विशामोऽत्र महाहृदे ।
 नागराजस्य नो गन्तुमस्मार्कं युज्यते व्रजे ॥ २६ ॥
 दिवसः को विना सूर्यं विना चन्द्रेण का निशा ।
 विना दुग्धेन का गावो विना कृष्णेन को व्रजः ॥
 विना कृता न यास्यामः कृष्णेनानेन गोकुलम् ॥ २७ ॥

ध्यास उवाच ।

इति गोपीवचः श्रुत्वा रौहिणेयी महाबलः ।
 उवाच गोपान्विधुरान्विलोक्य तिमितेक्षणः ॥ २८ ॥
 नन्दं च दीनमत्यर्थं न्यस्तदृष्टिं स्मृतानने ।
 मूर्च्छाकुलां यशोदां च कृष्णमाज्ञात्म्यसंशया ॥ २९ ॥

बलराम उवाच ।

किमयं देवदेवेश भावोऽयं मानुषस्त्वया ।
 व्यज्यते स्वं तत्मात्मानं किमन्यं त्वं न वेत्सि यत् ॥ ३० ॥
 त्वमस्य जगतो नाभिः सुराणामेव चाऽऽश्रयः ।
 फर्ताऽपहर्ता पाता च त्रैलोक्यं त्वं प्रथीमयः ॥ ३१ ॥

अत्रावतीर्णयो कृष्ण गोपा एव हि बान्धवा ।
 गोप्यञ्च सीदत कस्मात्त्र बन्धून्समुपेक्षसे ॥ ३० ॥
 दर्शितो मानुषो भावो दर्शित बालचेष्टितम् ।
 तदय दम्यता कृष्ण दुरात्मा दशानासुष ॥ ३३ ॥

व्यास उवाच ।

इति सस्मारित कृष्ण स्मितमिन्नाँष्ठसपुत्र ।
 आस्फाल्य मोचयामास स्व देह भोगरन्धनात् ॥ ३४ ॥
 अनाय्य चापि हस्ताभ्यामुमाभ्या मभ्यम फणम् ।
 आरुह्य भुग्नशिरस्र प्रतननोरुचिक्रम ॥ ३५ ॥
 व्रणा फणेऽभवस्तस्य कृष्णम्याट्प्रिविकुट्टनै ।
 यत्रोत्ति च कुस्ते ननामास्य तत्र शिर ॥ ३६ ॥
 मूर्धामुपाययौ चान्त्या नाग कृष्णस्य कुट्टनै ।
 दम्बपात्रनिपात्रेण घवाम रुधिर बहु ॥ ३७ ॥
 त निर्मुग्नशिरोप्रोवमास्य प्रधुतशोणितम् ।
 विलम्ब्य शरण जगमुस्तन्पन्थो मधुसूदनम् ॥ ३८ ॥

नागपन्थ ऊचुः ।

आतोऽसि देवदेवेश सर्वेशस्त्वमनुत्तम ।
 पर ज्योतिरचिन्त्य यत्तद्दश परमेश्वर ॥ ३९ ॥
 न समर्था सुर स्तौतु यमनन्यमत्र प्रभुम् ।
 स्वरुपर्जन तस्य कथं योषित्करिष्यति ॥ ४० ॥
 यस्यास्मिन्मर्द्दाज्योमज्जलाग्निपवनात्मकम् ।
 स्नाप्यदमन्यकाशाश स्तोष्यामस्त कथ घटम् ॥ ४१ ॥

ततः कुरु जगत्स्वामिन्प्रसादमवसीदतः ।

प्राणांस्त्यजति नागोऽयं भर्तृं भिक्षा प्रदीयताम् ॥ ४२ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्ते ताभिराश्वास्य ह्यन्तर्देहोऽपि पन्नगः ।

प्रसीद देवदेवेति प्राह घाक्यं शनैः शनैः ॥ ४३ ॥

कालीय उवाच ।

तथाष्टगुणमैश्वर्यं नाथ स्वाभाविक परम् ।

निरस्तातिशयं यस्य तस्य स्तोष्यामि किन्वहम् ॥ ४४ ॥

त्व परस्त्वं परस्याऽऽद्य परं त्वं तत्परात्मकम् ।

परस्मात्परमो यस्त्वं तस्य स्तोष्यामि किन्वहम् ॥ ४५ ॥

यथाऽह भवता सृष्टो जात्या रूपेण चेश्वरः ।

स्वभावेन च सयुक्तस्तथेदं चेष्टितं मया ॥ ४६ ॥

यद्यन्यथा प्रवर्तेय देवदेव ततो मयि ।

न्याय्यो दण्डनिपातस्ते तथैव घञ्जनं यथा ॥ ४७ ॥

तथाऽपि यं जगत्स्वामी दण्डं शतितधान्मयि ।

स सोढोऽयं वरो दण्डस्त्वत्तं, नान्योऽस्तु मे वरः ॥ ४८ ॥

हतवीर्यो हतविरो दमितोऽहं त्वयाऽच्युत ।

जीहितं दीयतामैकमात्रापय करोमि किम् ॥ ४९ ॥

श्री भगवानुवाच ।

नात्र स्थेयं त्वया सर्वं कदाचिद्यमुनाजले ।

सभृन्परिवारस्त्वं समुद्रसलिलं प्रज ॥ ५० ॥

मन्पदानि च ते सर्पं दृष्ट्वा मूर्धनि सागरे ।
गरुडं पद्मगरिपुस्तवधि न प्रहरिष्यति ॥ ५१ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा सर्पराजान् मुमोच भगवान्हरिः ।
प्रजम्य सोऽपि कृष्णाय जगाम पयसानिधिम् ॥ ५२ ॥
पश्यता सर्वभूतानां समृत्त्यापन्न्यरन्ध्रव ।
समस्तमार्यासहितं परित्यज्य स्वकं हृदम् ॥ ५३ ॥
गते सर्पे परित्यज्य मृतं पुनरिवाऽऽगतम् ।
गोपां मूर्धनि गोविन्दं सिपिचुर्नैत्रैर्जलैः ॥ ५४ ॥
कृष्णमक्लिष्टकर्माण्मन्यैः विस्मितचेतसः ।
तुष्टुमुन्दिता गोपा दृष्ट्वा शिवजला नदीम् ॥ ५५ ॥
गायमानोऽथ गोपीभिश्चरितैश्चारुचेष्टितैः ।
सन्मूरमानो गोपालैः ऋणो प्रजमुपागमत् ॥ ५६ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्याहो बालचरिते कालायदमनिरूपणं
नाम पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

अथ पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

धेनुकवधाख्यानम्

व्यास उवाच ।

गा पालयन्ती च पुनः सहितौ रामकेशवौ ।
न्नमनानीं बने तत्र रम्यं तालवनं गर्तौ ॥ १ ॥

तच्च तालघनं नित्यं धेनुको नाम दातवः ।

नृगोमांसकृताहारः सदाऽध्यास्ते रराकृतिः ॥ २ ॥

तत्र तालघनं रम्यं फलसंपत्समन्वितम् ।

दृष्ट्वा रपृहान्विता गोपाः फलादानेऽब्रुवन्वचः ॥ ३ ॥

गोपा ऊचुः ।

हे राम हे कृष्ण सदा धेनुकेनैव रक्ष्यते ।

भूपदेशो यतस्तस्मात्त्यक्तानीमानि सन्ति वै ॥ ४ ॥

फलानि पश्य तालानां गन्धमोदयुतानि वै ।

घयमेतान्यभीप्साम. पात्यन्तां यदि रोचते ॥ ५ ॥

इति गोपकुमाराणां श्रुत्वा संकर्षणो घचः ।

कृष्णश्च पातयामास भुवि तालफलानि वै ॥ ६ ॥

तालानां पततां शब्दमाकर्ष्यान्पुरादृततः ।

भाजगाम स दुष्टात्मा कोपाद्दैत्यगर्दभः ॥ ७ ॥

पद्भ्यामुभाभ्यां स तदा पश्चिमाभ्यां च तं यत्नी ।

जघानोरसि ताभ्यां च स च तेनाप्यगृह्यत ॥ ८ ॥

गृहीत्वा भ्रामणेनैव चाभ्यरे गतर्जीवितम् ।

तस्मिन्नेव प्रचिक्षेप वेगेन तुणराजनि ॥ ९ ॥

ततः फलान्यनेकानि तालाप्रान्निपतन्परः ।

पृथिव्या पातयामास महाघातोऽभ्युदानिव ॥ १० ॥

अन्यानप्यस्य वै ज्ञातीनागतान्दैत्यगर्दभान् ।

कृष्णश्चिक्षेप तालाप्रै यलभद्रश्च लीलया ॥ ११ ॥

क्षणेनालंकृता पृथ्वी पकैस्तालफलैस्तदा ।

वैत्यगर्भमदेहैश्च मुनयः शुशुभेऽधिकम् ॥ १२ ॥

ततो गावो निरावाधास्तस्मिस्तालवने द्विजाः ।

नवशर्प्यं सुखं चेर्यत्र भुक्तमभूत्पुरा ॥ १३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राह्ये बालचरिते धेनुकवधवर्णनं नाम

षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

अथ सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

रामकृष्णकृतबहुविधलीलावर्णनम्

व्यास उवाच ।

तस्मिन्वासमदैतेये सानुजे विनिपातिने ।

सर्वगोपालगोपीनां रम्यं तालवनं यमौ ॥ १ ॥

ततस्तौ जातहर्षौ तु वसुदेवसुताद्युभौ ।

शुशुभाते महात्मानौ बालशृङ्गाविवर्षमौ ॥ २ ॥

चारयन्तौ च गा दूरे व्याहरन्तौ च नामभिः ।

नियोगपाशस्कन्धौ तौ घनमालाविभूषितौ ॥ ३ ॥

सुवर्णाङ्गनचूर्णान्यां तदा तौ भूषिताम्बरी ।

महेन्द्रायुधसंकाशौ श्वेतरुष्णाचिवाम्युदौ ॥ ४ ॥

चेरतुलोकसिद्धाभिः क्रीडामिरितरेतरम् ।

समस्तलोकनाथानां नाथभूतौ भुवं गतौ ॥ ५ ॥

मनुष्यधर्माभिरतौ मानयन्तौ मनुष्यताम् ।
 सजातिगुणयुक्ताभिः क्रीडाभिश्चेरतुर्वनम् ॥ ६ ॥
 ततस्त्वान्दोलिकाभिश्च नियुद्धैश्च महाबलौ ।
 व्यायामं चक्रतुस्तत्र क्षेपणीयैस्तथाऽश्मभिः ॥ ७ ॥
 तद्विप्सुरसुरस्तत्र उभयो रममाणयोः ।
 आजगाम प्रलम्बाख्यो गोपवेपतिरोहितः ॥ ८ ॥
 सोऽघगाहत निःशङ्कं तेषां मध्यममानुषः ।
 मानुषं रूपमास्थाय प्रलम्बो दानवोत्तमः ॥ ९ ॥
 तयोश्चिद्रान्तरप्रेप्सुरतिशीघ्रममन्यत ।
 कृष्णं ततो रौहिणेयं हन्तुं चक्रे मनोरथम् ॥ १० ॥
 हरिणा क्रीडनं नाम घालक्रीडनकं ततः ।
 प्रक्रीडितास्तु ते सर्वे द्वौ द्वौ युगपदुत्पतन् ॥ ११ ॥
 श्रीदाम्ना सह गोविन्दः प्रलम्बेन तथा बलः ।
 गोपालैरपरैश्चान्ये गोपालाः सह पुप्लुजुः ॥ १२ ॥
 श्रीदामानं ततः कृष्णः प्रलम्बं रौहिर्णासुतः ।
 जितवान्कृष्णपर्क्षीयैर्गोपैरन्यैः पराजिताः ॥ १३ ॥
 ते घाहयन्तस्त्वन्योन्यं भाण्डीरस्कन्धमेत्य वै ।
 पुनर्निवृत्तास्ते सर्वे ये ये तत्र पराजिताः ॥ १४ ॥
 संकर्षणं तु स्कन्धेन शीघ्रमुत्क्षिप्य दानवः ।
 न तस्थौ प्रजगामैव सचन्द्र इष घारिदः ॥ १५ ॥
 अशक्तो घहने तस्य संरम्भाद्दानवोत्तमः ।
 घवृधे सुमहाकायः प्रावृषीघ बलादृक्कः ॥ १६ ॥

संकर्षणस्तु तं दृष्ट्वा दग्धशैलोपमाकृतिम् ।
 स्रग्दामलम्बाभरणं मुकुटाटोपमस्तकम् ॥ १७ ॥
 रौद्र शकटचक्राक्षं पादन्यासचलत्क्षितिम् ।
 हियमाणस्तनः कृष्णमिदं घचनमग्रवीत् ॥ १८ ॥

वलराम उवाच ।

कृष्ण कृष्ण हिये त्वेष पर्वतोदग्रमूर्तिना ।
 केनापि पश्य दैत्येन गोपालच्छद्रुमरूपिणा ॥ १९ ॥
 यदत्र सांप्रतं कार्यं मया मधुनिपूद्न ।
 तत्कृष्यतां प्रयात्येष दुरात्माऽतित्वरान्वितः ॥ २० ॥

व्यास उवाच ।

तमाह रामं गोविन्दः स्मितमिर्ज्ञोष्टसंपुटः ।
 हात्मा रौहिणेयस्य वलर्वार्यप्रमाणवित् ॥ २१ ॥

कृष्ण उवाच ।

किमयं मानुषो भावो व्यक्तमेवावलम्ब्यते ।
 सर्वात्मन्सर्वगुह्यानां गुह्याद्गुह्यात्मना त्वया ॥ २२ ॥
 स्मराशेषजगदीश कारणं कारणाग्रज ।
 आत्मानमेकं तद्वच्च जगत्येकार्णवे च यः ॥ २३ ॥
 भयानहं च विभ्वात्मन्लेकमेव हि कारणम् ।
 जगतोऽस्य जगत्यर्थं भेदेनाऽऽवां व्यवस्थितौ ॥ २४ ॥
 तस्मर्यताममेयात्मंस्त्वयाऽऽत्मा जहि क्षानवम् ।
 मानुष्यमेवमालम्ब्य बन्धूनां क्रियतां हितम् ॥ २५ ॥

व्यास उवाच ।

इति संस्मारितो विप्राः कृष्णेन सुमहात्मना ।
 विहस्य पीडयामास प्रलम्बं बलवान्बलः ॥ २६ ॥
 मुष्टिना चाहनन्मूर्ध्नि कोपसंरक्तलोचनः ।
 तेन चास्य प्रहारेण बहिर्याति विलोचने ॥ २७ ॥
 स निष्कासितमस्तिष्को मुखाच्छोणितमुद्गमन् ।
 निषपात महीपृष्ठे दैत्यवर्यो ममार च ॥ २८ ॥
 प्रलम्बं निहतं दृष्ट्वा बलेनाद्भुतकर्मणा ।
 प्रहृष्टास्तुष्टुयुगौवा साधु साधिवति चात्रुवन् ॥ २९ ॥
 संस्तूयमानो रामस्तु गोपैर्दैत्ये निपातिने ।
 प्रलम्बे सह कृष्णेन पुनर्गोकुलमाययी ॥ ३० ॥

व्यास उवाच ।

तयोर्विहरतोरेयं रामकेशवर्योर्बले ।
 प्रावृद्ध्व्यतीता चिकसत्सरोज्जा चामवच्छरत् ॥ ३१ ॥
 विमलाम्बरनक्षत्रे काले चाभ्यागते व्रजम् ।
 ददर्शेन्द्रोत्सवारम्भप्रवृत्तान्ब्रजवासिनः ॥ ३२ ॥
 कृष्णस्तानुत्सुकान्दृष्ट्वा गोपानुत्सवलालसान् ।
 कौतूहलादिदं पाक्यं प्राह बृद्धान्महामतिः ॥ ३३ ॥

कृष्ण उवाच ।

कोऽयं शक्रमहो नाम येन धो हर्ष भागतः ।
 प्राह तं नन्दगोपश्च पृच्छन्तमतिसादरम् ॥ ३४ ॥

नन्द उवाच ।

मेघानां पयसामोशो देवराजः शत्रुक्रतुः ।
 येन संबोदिता मेघा वर्षन्त्यन्वुनयं रसम् ॥ ३५ ॥
 तद्वृष्टिजनितं सम्यं वयमन्ये च देहित ।
 वर्तयामोपभुञ्जानास्तरपयामश्च देवताः ॥ ३६ ॥
 ह्यारव्य इमा गावो वन्सवन्यश्च निवृता ।
 तेन संबधिनैः सस्यैः पुष्ट्यास्तुष्टा भवन्ति वै ॥ ३७ ॥
 नासस्या नानृणा भूमिर्न बुभुक्षार्दिनो जन ।
 दृश्यन्ते यत्र दृश्यन्ते वृष्टिमन्नो बलाहकाः ॥ ३८ ॥
 भौमनेतन्पयो गोभिर्पत्ते सूर्यस्य धारिदः ।
 पर्जन्य सर्वलोकस्य मवाप भुवि वर्षति ॥ ३९ ॥
 तन्मान्प्रावृष्टिं राजान शक्रं सर्वे मुदान्विताः ।
 महे सुरेशमर्षन्ति वयमन्ये च देहितः ॥ ४० ॥

व्यास उवाच ।

नन्दगोपस्य वचनं श्रुन्वेत्यं शक्रपूजने ।
 कोपाय त्रिदशेन्द्रस्य प्राह दामोदरस्तदा ॥ ४१ ॥

शक्र उवाच ।

न वयं इषिकर्तारो वन्निज्याजीविनी न च ।
 गावोऽस्मद्दैनं ताव वयं धनवरा यतः ॥ ४२ ॥

आन्वीक्षिकी त्रयी घाता दण्डनीतिस्तथाऽपरा ।
 विद्याचतुष्टयं त्वेतद्घातामत्र शृणुष्व मे ॥ ४३ ॥
 कृषिर्वणिज्या तद्वच्च तृतीयं पशुपालनम् ।
 विद्या ह्येता (पा) महाभागा घाता वृत्तित्रयाश्रया ॥ ४४ ॥
 कर्षकाणां कृषिर्वृत्तिः पण्य तु पणजीविनाम् ।
 अस्माकं गाः परा वृत्तिर्वार्ता भेदैरियं त्रिभिः ॥ ४५ ॥
 विधया यो यया युक्तस्तस्य सा दैवतं महत् ।
 सैव पूज्याऽर्चनीया च सैव तस्योपकारिका ॥ ४६ ॥
 योऽन्यस्याः फलमश्नन्वै पूजयत्यपरां नरः ।
 इह च प्रेत्य चैवासौ तात नाऽऽप्नोति शोभनम् ॥ ४७ ॥
 पूज्यन्ता प्रथिताः सोमाः सीमान्तं च पुनर्धनम् ।
 घनान्ता गिरयः सर्वे सा चास्माकं परा गतिः ॥ ४८ ॥
 गिरियज्ञस्त्वयं तस्माद्गोयज्ञश्च प्रवर्त्यताम् ।
 किमस्माकं महेन्द्रेण गावः शैलाश्च देवताः ॥ ४९ ॥
 मन्त्रयज्ञपरा घिप्राः सीरयज्ञाश्च कर्षकाः ।
 गिरिगोयज्ञशीलाश्च घयमद्रिघनाश्रयाः ॥ ५० ॥
 तस्माद्गोवर्धनः शैलो भवद्विधिविधार्त्तणैः ।
 अर्च्यतां पूज्यतां मेध्य पशून् हत्वा विधानतः ॥ ५१ ॥
 सर्वधोपस्य संदोहा गृह्यन्तां मा विचार्यताम् ।
 भोज्यन्तां तेन वै विप्रस्तथाऽन्ये चापि घाञ्छुकाः ॥ ५२ ॥
 तमर्चितं कृते होमे भोजितेषु द्विजातिषु ।
 शरत्पुष्पवृतापीडाः परिगच्छन्तु गोगणाः ॥ ५३ ॥

एतन्मम मन गोपा सर्प्राप्त्या क्रियते यदि ।

तत कृता भवेत्प्रीतिर्नवामश्रेष्ठया मम ॥ ५४ ॥

व्यास उवाच ।

इति तस्य वच श्रुत्वा नन्दाद्यान्ते त्रजौकस ।

प्राण्युत्फुल्लमुखा विप्रा साधु साध्विन्यथाब्रुवन् ॥ ५५ ॥

शोभन ते मत वन्स तदेतद्भवतोदितम् ।

तत्करिष्याम्यहं सर्वं गिरियज्ञ प्रवर्त्यताम् ॥ ५६ ॥

तथाच कृतवन्तस्ते गिरियज्ञ त्रजौकस ।

दधिपायसमासाद्यैर्दुः शैलबलिं तत ॥ ५७ ॥

द्विजाश्च भोजयामासु शतशोऽथ सहस्रशः ।

गाव शैल ततश्चतुरर्चितास्त प्रदक्षिणम् ॥ ५८ ॥

वृषमाश्चामिनर्दन्त सतोया जल्दा इव ।

गिरिमूर्धनि गोविन्द शैलोऽहमिति मूर्तिमान् ॥ ५९ ॥

बुभुजेऽत्र धनुषिघ्न गोपवर्याहन द्विजा ।

कृण्वन्तेनैव रूपेण गोपै सह गिर शिर ॥ ६० ॥

अधिरह्यार्चयामास द्विजायामान्तस्तनुम् ।

अन्तर्धानं गत्ने तस्मिन्गोपा लब्ध्वा ततो धरान् ॥

कृत्वा गिरिमह गोष्ठं निनमम्याययु पुन ॥ ६१ ॥

इति धामहापुराणे आदित्याह्न वाल्मीकिं गोवर्धनगिरियज्ञ-

प्रवर्तनं नाम सप्तार्शान्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

अथाष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

गोवर्धनाख्यानवर्णनम्

व्यास उवाच ।

महे प्रतिहते शको भृशं कोपसमन्वितः ।

सर्वतक नाम गणं तोयदानामधाप्रवीत् ॥ १ ॥

इन्द्र उवाच ।

भो भो मेघा निशम्यैतद्वदतो घचनं मम ।

धाज्ञानन्तरमेवाऽशु क्रियतामविचारितम् ॥ २ ॥

नन्दगोष सुदुर्वुद्धिर्गोपैरन्यैः सहायवान् ।

कृष्णाश्रयबलाधमातो महभङ्गमचोकरत् ॥ ३ ॥

आजीवो यः परं तेषां गोपत्वस्य च कारणम् ।

ता गावो वृष्टिपातेन पीड्यन्तां घचनान्मम ॥ ४ ॥

अहमप्यद्रिष्टङ्गामं तुङ्गमाह्वय धारणम् ।

साहाय्यं घः करिष्यामि घायूनां संगमेन च ॥ ५ ॥

व्यास उवाच ।

इत्याजप्ताः सुरेन्द्रेण मुमुक्षुस्ते यलाहकाः ।

घातव्यं महाभीममभावाय गवां द्विजाः ॥ ६ ॥

सत क्षणेन धरणी ककुभोऽभ्यरमेव च ।

एकं धारामहासारपूरणेनाभवदुद्विजाः ॥ ७ ॥

गायस्तु तेन पतता घर्षघातेन घेगिना ।

धुता प्राणाञ्जद् सर्वास्तिर्यङ्मुपशिरोधरा ॥ ८ ॥

क्रौडेन वत्सानाक्रम्य तस्युरत्या द्विजोत्तमा ।
 गावो विवत्साश्च कृता वारिपूरेण चापरा ॥ ९ ॥
 घन्साश्च दानवदना पवनाकम्पिकधरा ।
 ब्राहि ब्राहीत्यल्परादा ऋणमूचुरिवाऽऽर्तका ॥ १० ॥
 ततस्तद्गोकुलं सर्वं गोगापागोपसकुलम् ।
 अतावाऽऽर्तं हरिर्दृष्ट्वा ब्रानायाचिन्तयत्तदा ॥ ११ ॥
 एतन्न महेंद्रेण महमद्गविरोधिता ।
 तदेतदखिल गोष्ठं ब्रानयमग्रना मया ॥ १२ ॥
 इममद्रिमहं घायादुत्पाद्गोरखिलातलम् ।
 धारयिष्यामि गोष्ठस्य पृथुच्छन्नमिबोपरि ॥ १३ ॥

व्यास उवाच ।

इति ऋचा मन्त्रि ऋगो गोवर्धनमहाधरम् ।
 उन्पात्यैककरेणैव धारयामास लालया ॥ १४ ॥
 गोपाश्चाऽऽह जगन्नाथ समुत्पाटितभूधर ।
 विशयमत्र सहिता ऋत वषनिवारणम् ॥ १५ ॥
 सुनिवानेष देशेषु यथायोग्यमिहाऽऽस्यताम् ।
 प्रविश्य नात्र भेदय गिरिपातस्य निर्भयै ॥ १६ ॥
 इयुक्तास्नेन ते गोपा विविशुर्गोधनै सह ।
 शकगरोपिनैर्माण्डैर्गोप्यश्चाऽऽसारपाडिता ॥ १७ ॥
 दृष्ट्वाऽपि त दधारैव शैलमन्यन्तनिश्चलम् ।
 वनोकोवास्त्रिमिर्हर्षविस्मिताक्षैर्निराश्रित ॥ १८ ॥

गोपगोपीजनैर्हृष्टैः प्रीतिविस्तारितेक्षणैः ।
 संस्तूयमानचरितः कृष्णः शैलमधारयत् ॥ १६ ॥
 सप्तरात्रं महामेघा घवर्षुर्नन्दगोकुले ।
 इन्द्रेण चोदिता मेघा गोपानां नाशकारिणा ॥ २० ॥
 ततो धृते महाशैले परित्राते च गोकुले ।
 मिथ्याप्रतिज्ञो बलभिद्वारयामास तान्घनान् ॥ २१ ॥
 व्यम्ने नमसि देवेन्द्रे चितथे शक्रमन्त्रिते ।
 निष्क्रम्य गोकुलं हृष्टः स्वस्थानं पुनरागमत् ॥ २२ ॥
 मुमाच कृष्णोऽपि तदा गोवर्धनमहागिरिम् ।
 स्वस्थाने विस्मितमुखैर्दृष्टस्तैर्ब्रजवासिभिः ॥ २३ ॥

व्यास उवाच ।

धृते गोवर्धने शैले परित्राते च गोकुले ।
 रोचयामास कृष्णस्य दर्शनं पाकशासनः ॥ २४ ॥
 सोऽधिरह्य महानागमैराघतमभिभ्रजित् ।
 गोवर्धनगिरौ कृष्णं ददर्श त्रिगुणाधिपः ॥ २५ ॥
 चारयन्तं महार्घीयं गाश्च गोपबपुर्धरम् ।
 वृत्स्नस्य जगतो गोपं वृतं गोपकुमारकैः ॥ २६ ॥
 गरुडं च ददर्शोच्चैरन्तर्धानगतं द्विजाः ।
 वृत्तच्छायं हरेर्मुर्ध्नि पश्चाद्भ्यां पक्षिपुंगवम् ॥ २७ ॥
 अवरुह्य स नागेन्द्रादेकान्ते मधुसूदनम् ।
 शक्रः सस्मितमाहेदं प्रीतिचिस्फारितेक्षणः ॥ २८ ॥

इन्द्र उवाच ।

कृष्ण कृष्ण शृणुष्वेदं यदर्थमहमागतः ।

त्वन्समीपं महाबाहो नैतच्चिन्त्यं त्वयाऽन्यथा ॥ २६ ॥

भारावतरणार्थाय पृथिव्या पृथिवीतलम् ।

अवतीर्णोऽखिलाधारस्त्वमेव परमेश्वर ॥ ३० ॥

महमद्गविरुद्धेन मया गोकुलनाशका ।

समादिष्टा महामेघास्तैश्चैतन्कदनं कृतम् ॥ ४१ ॥

श्रानास्तापात्त्वया गावः समुत्पाश्य महागिरिम् ।

तेनाह तोपितो वीर कर्मणाऽत्यद्भुतेन ते ॥ ३२ ॥

साधितं कृष्ण देवानामद्य मन्ये प्रयोजनम् ।

त्वयाऽयमद्रिप्रवरं करेणैकेन चोद्धतः ॥ ३३ ॥

गोमिश्रं नोदितं कृष्ण त्वत्समोपमिहाऽऽगतं ।

त्वया ज्ञाताभिरत्यर्थं युष्मत्कारणकारणात् ॥ ३४ ॥

स त्वां कृष्णामिषेक्ष्यामि गवा वाक्यप्रचोदितः ।

स्पेन्द्रन्वे गवामिन्द्रो गोविन्दस्त्व भविष्यसि ॥ ३५ ॥

अथोपवाद्यादादाय घण्टामैरावताद्गजात् ।

अमिषेकं तथा चक्रे पवित्रजलपूर्णया ॥ ३६ ॥

त्रियमाणेऽमिषेके नु गावः कृष्णस्य तन्क्षणात् ।

प्रद्वजोद्भूतदुग्धाद्रीं सद्यश्चक्रुर्घसुंघराम् ॥ ३७ ॥

अमिषिष्य गवा वाक्याद्देवेन्द्रो वै जनार्दनम् ।

प्राप्त्या सप्रथयं कृष्णं पुनराह शचीपति ॥ ३८ ॥

इन्द्र उवाच ।

गवामेतत्पृत वाक्यात्तथाऽन्यदपि मे शृणु ।
 यद्ब्रवीमि महाभाग भारवतरणेच्छया ॥ ३९ ॥
 ममाश पुस्पव्याघ्र पृथिव्या पृथिवीधर ।
 अवतीर्णोऽर्जुनो नाम स रक्ष्यो भवता सदा ॥ ४० ॥
 भारवतरणे सख्य स ते धीर करिष्यति ।
 स रक्षणीयो भवता यथाऽऽत्मा मधुसूदन ॥ ४१ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

जानामि भारते वशे जातं पार्थ त्वाशत ।
 तमह पालयिष्यामि यावदस्मि महीतले ॥ ४२ ॥
 यावन्महीतले शक्र स्थास्याम्यहमर्दिम ।
 न तावदर्जुन कश्चिद्देवेन्द्र युधि जेष्यति ॥ ४३ ॥
 कसो नाम महाबाहुर्देवोऽरिष्टस्तथा पर ।
 केशी कुचलयापीडो नरनाद्यास्तथाऽपरे ॥ ४४ ॥
 हतेषु तेषु देवेन्द्र भविष्यति महाहव ।
 तत्र विद्धि सहस्राक्ष भारवतरण वृतम् ॥ ४५ ॥
 स त्व गच्छ न संतापं पुत्रार्थं कर्तुमर्हसि ।
 नार्जुनस्य रिपु कश्चिन्ममाग्रे प्रभविष्यति ॥ ४६ ॥
 अर्जुनार्थं त्वह सर्पान्युधिष्ठिरपुरोगमान् ।
 निवृत्ते भारते युद्धे कुन्त्यै दास्यामि विक्षतान् ॥ ४७ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तः संपरिष्वज्य देवराजो जनार्दनम् ।

आस्य रावतं नागं पुनरेव दिवं ययौ ॥ ४८ ॥

कृष्णोऽपि सहितो गोमिर्गोपालैश्च पुनर्भ्रजम् ।

आजगामाय गोपीनां दृष्टपूनेन वर्त्मना ॥ ४९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिश्राद्धे बालचरिते गोविन्दाभिषेकवर्णनं
नामाष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

अथोननत्रत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अरिष्टवधनिरूपणम्

व्यास उवाच ।

गने शक्रे तु गोपालाः कृष्णमहिष्टकारिणम् ।

ऊचुः प्रीत्या धृतं दृष्ट्वा तेन गोवर्धनाचलम् ॥ १ ॥

गोपा ऊचुः ।

धयमस्मान्महामाग भवता महतो भयात् ।

गावश्च भवता त्राता गिरिधारणकर्मजा ॥ २ ॥

बालर्त्तीडियमनुला गोपालत्वं जुगुप्सितम् ।

दिव्यं च कर्म भवतः किमेतत्तात कथ्यताम् ॥ ३ ॥

कालियो दमित्स्तोये प्रलभ्यो चिनिपातितः ।

धृतो गोवर्धनस्त्रायं शङ्कितानि मनांसि नः ॥ ४ ॥

सत्यं सत्यं हरेः पादौ श्रयामोऽमितचिक्रम ।
 यथा त्वद्दीर्यमालोक्य न त्वां मन्यामहे नरम् ॥ ५ ॥
 देवो वा दानवो वा त्वं यक्षो गन्धर्व एव वा ।
 किं चास्माकं विचारेण बान्धवोऽस्ति नमोऽस्तु ते ॥ ६ ॥
 प्रीतिं सखीकुमारस्य व्रजस्य तव केशव ।
 कर्म चेदमशक्यं यत्समस्तैस्त्रिदशैरपि ॥ ७ ॥
 बालत्वं चातिवीर्यं च जन्म चास्मास्वशोभनम् ।
 चिन्त्यमानममेयात्मशङ्कां कृष्ण प्रयच्छति ॥ ८ ॥

व्यास उवाच ।

क्षणं भूत्वा त्वसौ तूष्णीं किञ्चित्प्रणयकोपवान् ।
 इत्येवमुक्तस्तैर्गोपैराह कृष्णो द्विजोत्तमाः ॥ ९ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

मत्संबन्धेन घो गोपा यदि लज्जा न जायते ।
 श्लाघ्यो वाऽहं ततः किं घो विचारेण प्रयोजनम् ॥ १० ॥
 यदि घोऽस्ति मयि प्रीतिः श्लाघ्योऽहं भवतां यदि ।
 तदर्घा यन्धुसदृशो बान्धवाः क्रियतां मयि ॥ ११ ॥
 नाहं देवो न गन्धर्वो न यक्षो न च दानवः ।
 अहं घो बान्धवो जातो नातश्चिन्त्यमतोऽन्यथा ॥ १२ ॥

व्यास उवाच ।

इति श्रुत्वा हरेर्घाक्यं धर्मोनास्ततो बलम् ।
 ययुर्गोपा महाभागास्तस्मिन्प्रणयकोपिनि ॥ १३ ॥

कृष्णस्तु विमलं व्योम शरच्चन्द्रस्य चन्द्रिकाम् ।
 तथा कुम्भुदिनीं फुल्लामामोदितदिगन्तराम् ॥ १४ ॥
 धनराजो तथा कृजदुभृङ्गमालामनोरमाम् ।
 विलोक्य सह गोपीभिर्नतश्चक्रे रतिं प्रति ॥ १५ ॥
 सह रामेण मधुरमतीव धनिताप्रियम् ।
 जगौ कमलपादोऽसौ नाम तत्र कृतव्रतः ॥ १६ ॥
 रम्यं गीतध्वनिं श्रुत्वा संत्यज्यावसथांस्तदा ।
 आजगमुस्त्वरिता गोप्यो यत्राऽऽस्तौ मधुसूदनः ॥ १७ ॥
 शनैः शनैर्जगौ गोपी कावित्तस्य पदानुगा ।
 दत्तावधाना काचिद्य तमेव मनसाऽस्मरत् ॥ १८ ॥
 काचित्कृष्णेति कृष्णेति चोक्त्वा लज्जामुपाययौ ।
 ययौ च काचिन्प्रेमान्धा तन्पार्श्वमविलम्बिता ॥ १९ ॥
 काचिदावसथस्यान्नः स्थित्वा दृष्ट्वा बहिर्गुम्भम् ।
 तन्मयत्वेन गोविन्दं दध्यौ मीलितलोचना ॥ २० ॥
 गोपीपरिवृतो रात्रिं शरच्चन्द्रमनोरमाम् ।
 मानयामास गोविन्दो रासारम्बरसोन्मुक्तः ॥ २१ ॥
 गोप्यश्च वृन्दराः कृष्णवेष्टान्ध्यायत्तमूर्तयः ।
 अन्यदेशगते कृष्णे चेतुर्वृन्दावनान्तरम् ॥ २२ ॥
 ब्रह्ममुन्तास्त्रनो गोप्यः कृष्णदर्शनलालसाः ।
 कृष्णम्य चरणं रात्रौ दृष्ट्वा वृन्दावने द्विजाः ॥ २३ ॥
 परं नानाप्रकारास्तु कृष्णवेष्टास्तु तास्तु च ।
 गाप्यो व्यग्राः सन्नं चेत् रम्यं वृन्दावनं धनम् ॥ २४ ॥

निवृत्तास्तास्ततो गोप्यो निराशाः कृष्णदर्शने ।
 यमुनातीरमागम्य जगुस्तच्चरितं द्विजाः ॥ २५ ॥
 ततो ददृशुरायान्तं विकाशिमुखपङ्कजम् ।
 गोप्यस्त्रैलोक्यगोप्तारं कृष्णमहिष्टकारिणम् ॥ २६ ॥
 काचिदालोक्य गोविन्दमाघान्तमतिहर्षिता ।
 कृष्ण कृष्णेति कृष्णेति प्रादोत्पुल्लविलोचना ॥ २७ ॥
 काचिदुन्नूभङ्गुरं कृत्वा ललाटफलकं हरिम् ।
 विलोक्य नेत्रभृङ्गाभ्या पपी तन्मुखपङ्कजम् ॥ २८ ॥
 काचिदालोक्य गोविन्दं निर्मीलितविलोचना ।
 तस्यैव रूप ध्यायन्ती योगारूढेव सा यमो ॥ २९ ॥
 ततः काचित्प्रियालापैः कांचिदुन्नूभङ्गर्षाक्षितैः ।
 निन्येऽनुनयमन्याश्च करस्पर्शन माधवः ॥ ३० ॥
 ताभिः प्रसन्नचित्ताभिर्गोपीभिः सह सादरम् ।
 रराम रासगोष्ठीभिरदारवर्तितो हरिः ॥ ३१ ॥
 रासमण्डलयद्गोऽपि कृष्णपार्श्वमनूद्युगता ।
 गोपीजनो न चेवाभूदेकस्थानस्थिरात्मना ॥ ३२ ॥
 हस्ते प्रगृह्य चैकेका गोपिकां रासमण्डलम् ।
 चकार च करस्पर्शनिर्मीलितदृशं हरिः ॥ ३३ ॥
 ततः प्रवधृते रम्या चलद्वलयनिम्बनैः ।
 अनुयातशरत्काथ्यगेयगीतिरनुकमाम् ॥ ३४ ॥
 कृष्णः शरच्चन्द्रमस फौमुदीपुमुदाकरम् ।
 जगौ गोपीजनस्त्येकं कृष्णनाम पुनः पुनः ॥ ३५ ॥

परिवृत्ता श्रमेणैका चलद्वलयतापिनी ।

ददौ बाहुलता स्कन्धे गोपी मधुविधातिन ॥ ३६ ॥

काचित्प्रचिलसद्बाहुः परिरम्य चुचुम्ब तम् ।

गोपी गीतमनुतियाजनिपुणा मधुसूदनम् ॥ ३७ ॥

गीपीकपोलमज्ज्येपममिपय हरेर्भुजा ।

पुलकोद्गमशम्याय म्वेदाभ्युन्नता गर्तो ॥ ३८ ॥

रासगेयं जर्गो कृष्णो यावत्तारतरध्वनिः ।

साधु कृष्णेति कृष्णेति तावत्ता द्विगुणं जगुः ॥ ३९ ॥

गतेऽनुगमनं चतुर्बलने संसुम्ब ययुः ।

प्रतियोत्तानुलोमेन भेजुर्गोपाङ्गना हरिम् ॥ ४० ॥

स तदा सह गोपीमा रराम मधुसूदन ।

स वर्षकोटिप्रतिम क्षणस्मेत विताऽभवन् ॥ ४१ ॥

ना धार्यमाणाः पितृभिः पतिभिर्ब्रातृभिस्तथा ।

कृष्णं गोपाङ्गना रागो रमयन्ति रतिप्रियाः ॥ ४२ ॥

सोऽपि कैशोरकवया मानयन्मधुसूदन ।

रेमं तामिरमेयान्मा क्षपास्तु क्षपिताहितः ॥ ४३ ॥

तद्भुवृषु तथा तास्तु सर्वभूतेषु चैश्वरः ।

आन्मस्वरूपरूपोऽस्मां व्याप्य सर्वमवस्थितः ॥ ४४ ॥

यथा समस्तभूतेषु नमोऽग्नि पृथिवीं जलम् ।

वायुश्चाऽऽन्मा तथैवास्मां व्याप्य सर्वमवस्थितः ॥ ४५ ॥

श्याम उवाच ।

प्रदोशार्थे कदाचित्तु रासासक्ते जनादने ।

श्यामथन्समदो गोष्ठानरिष्टः समुपागतः ॥ ४६ ॥

सतोयतोपदाकारस्तीक्ष्णशृङ्गोऽर्कलोचनः ।
 खुराग्रपातैरत्यथं दारयन्धरर्णातलम् ॥ ४७ ॥
 लेलिहानः सनिप्पेपं जिह्वयोष्टौ पुनः पुनः ।
 संरभाक्षितलाङ्गूलः कटिनस्कन्धवन्धनः ॥ ४८ ॥
 उदग्रककुदाभोगः प्रमाणाद्दुरतिक्रमः ।
 विष्णूत्रालिसृष्टाङ्गो गवामुद्वेगकारकः ॥ ४९ ॥
 प्रलम्बकण्ठोऽभिमुखस्तदघाताङ्किताननः ।
 पातयन्स गवां गर्भान्दैत्यो वृषभरूपधृक् ॥ ५० ॥
 सूदयंस्तरसा सर्वान्वनान्यटति यः सदा ।
 ततस्तप्रतिघोराक्षप्रवेशपातिभयातुरा ॥ ५१ ॥
 गोपा गोपस्त्रियश्चैव कृष्णकृष्णेति चुक्रुशुः ।
 सिंहनादं ततश्चक्रे तलशब्दं च केशव ॥ ५२ ॥
 तच्छब्दश्रवणाच्चासौ दामोदरमुखं ययौ ।
 अग्रन्यस्तविषाणाग्रः कृष्णश्चिक्षेकृतेक्षणः ॥ ५३ ॥
 अभ्यधावत दुष्टात्मा दैतं वृषभरूपधृक् ।
 आयान्तं दैत्यवृषभं दृष्ट्वा कृष्णो महाबलम् ॥ ५४ ॥
 न च्चाल ततः स्थानादयत्रास्मितलीलया ।
 भासन्नं चैव जप्राह ग्राहघन्मधुसूदन ॥ ५५ ॥
 जघान जानुना कुक्षौ विषाणग्रहणाचलम् ।
 तस्य दर्पयलं हत्वा गृहीतस्य विषाणयोः ॥ ५६ ॥
 आर्षीडयदरिष्टस्य कण्ठं क्षिप्रमिचाम्बरम् ।
 उत्पाटय शृङ्गमेकं च तेनैवाताडयत्ततः ॥ ५७ ॥

ममार स महादैत्यो मुखाच्छोणितमुद्गमन् ।
 तुष्टुवुर्निहते तस्मिन्नोपा दैत्ये जनार्दनम् ॥
 जम्भे हते सहस्राक्षं पुरा देवगणा यथा ॥ ५८ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदित्राह्णे बालवर्षितेऽरिष्टवधनिरूपणं
 नामोत्तमवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

अथ नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

केशिवधनिरूपणम्

व्यास उवाच ।

ककुद्गुमिनि हतेऽरिष्टे धेनुके च निपातिते ।
 प्रलम्बे निधनं नीते धृते गोवर्धनाचले ॥ १ ॥
 दमिते कालिये नागे भग्ने तुङ्गदुमद्वये ।
 हतायां पूतनाया च शकटे परिचर्तिते ॥ २ ॥
 कसाय नारदः प्राह यथावृत्तमनुक्रमात् ।
 यशोदादेवकीगर्भपरिचर्ताद्यशेषतः ॥ ३ ॥
 श्रुत्वा तत्सकलं कंसो नारदाद्देवदर्शनान् ।
 षसुदेवं प्रति तदा क्रोपं चक्रे स दुर्मतिः ॥ ४ ॥
 सोऽतिकोपादुपालभ्य सर्वयादवसंसदि ।
 जगर्ह यादवाश्चापि कार्यं चैतदचिन्तयत् ॥ ५ ॥

यावन्न बलमारूढौ बलकृष्णौ सुबालकौ ।
 तावदेव मया बध्यावसाध्यौ रूढयौघनी ॥ ६ ॥
 चाणूरोऽत्र महावीर्यो मुष्टिकश्च महाबलः ।
 एताभ्या मल्लयुद्धे तौ घातयिष्यामि दुर्मदौ ॥ ७ ॥
 धनुर्महमहायागव्याजेनाऽऽनीय तौ ब्रजात् ।
 तथा तथा करिष्यामि यास्यतः संक्षयं यथा ॥ ८ ॥

व्यास उवाच ।

इत्यालोच्य स दुष्टात्मा कंसो रामजनार्दनी ।
 हन्तुं कृतमतिर्वीरमक्रूरं चाश्वमव्रवीत् ॥ ९ ॥

कंस उवाच ।

भो भो दानपते पाप्यं क्रियतां प्रीतये मम ।
 इतः स्यन्दनमारुह्य गम्यतां नन्दगोकुलम् ॥ १० ॥
 वसुदेवसुतौ तत्र विष्णोरंशसमुद्भवौ ।
 नाशाय किल संभूतौ मम दुष्टौ प्रवर्धतः ॥ ११ ॥
 धनुर्महमहायागश्चतुर्दश्यां भविष्यति ।
 आनेर्यौ भवता तौ तु मल्लयुद्धे तत्र वै ॥ १२ ॥
 चाणूरमुष्टिकौ मल्लौ नियुद्धकुशलो मम ।
 ताभ्यां सहानयोर्बुद्धं सर्वलोकोऽत्र पश्यतु ॥ १३ ॥
 नागः कुचलयापीडो महामात्रप्रचोदितः ।
 स तौ निहंस्यते पार्षो वसुदेवात्मजौ शिशू ॥ १४ ॥
 तौ हत्वा वसुदेवं च नन्दगोपं च दुर्मतिम् ।
 हनिष्ये पितरं चैव उपसेनं च दुर्मतिम् ॥ १५ ॥

ततः समस्तगोपानां गोधनान्यलिलान्यहम् ।
 विलं चापहरिष्यामि दुष्टानां महध्रैविणाम् ॥ १६ ॥
 त्वामृते यादवाश्चेमे दुष्टा दानपते मम ।
 एतेषां च वधायहं प्रयतिष्याम्यनुक्रमात् ॥ १७ ॥
 ततो निष्कण्टकं सर्वं राज्यमेतद्यादयम् ।
 प्रसाधिष्ये त्वया तस्मान्मत्प्रीत्या वीर गम्यताम् ॥ १८ ॥
 यथा च माहिषं सर्पिर्दधि चाप्युपहार्य वै ।
 गोपाः समानयन्त्याशु त्वया धारुयास्तथा तथा ॥ १९ ॥

व्यास उवाच ।

इत्याज्ञप्तस्तदाऽकूरो महाभागवतो द्विजाः ।
 प्रीतिमानभवत्कृष्णं श्वो द्रक्ष्यामीति सत्वरः ॥ २० ॥
 तथेत्युक्त्वा तु राजानं रथमाख्या सत्वरः ।
 निश्चक्राम तदा पुर्या मथुराया मधुप्रिय ॥ २१ ॥

व्यास उवाच ।

केशी चापि बलोदग्रः कंसदूत प्रचोदितः ।
 कृष्णस्य निधनाकाङ्क्षी धृन्दायनमुपागमन् ॥ २२ ॥
 सगुरक्षतभूपृष्ठः सदाक्षेपध्रुताम्बुदः ।
 पुनर्विक्रान्तचन्द्रार्कमार्गो गोपान्तमागमन् ॥ २३ ॥
 तस्य हेपितशब्देन गोपाला दैत्यवाजिनः ।
 गोप्यश्च भयसंविग्ना गोविन्दं शरणं ययुः ॥ २४ ॥
 प्राहि प्राहीति गोविन्दस्तेषां श्रुत्वा तु तद्वचः ।
 सतोयजलद्रुध्वानगम्भीरमिदमुक्त्वात् ॥ २५ ॥

गोविन्द उवाच ।

अलं त्रासेन गोपालाः केशिनः किं भयातुरैः ।
 भवद्भूमिर्गोपजातीयैर्धीरवीर्यं विलोप्यते ॥ २६ ॥
 किमनेनाल्पसारेण हेपितारोपकारिणा ।
 दैतेयबलवाह्येन घल्लगता दुष्टवाजिना ॥ २७ ॥
 एहो हि दुष्ट कृष्णोऽहं पूष्णस्त्वियं पिनाकधृक् ।
 पातयिष्यामि दशनान्वदनादखिलांस्तव ॥ २८ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा स तु गोविन्दः केशिनः संमुपं ययौ ।
 विवृतास्यश्च सोऽप्येनं दैतेयश्च उपाद्रवत् ॥ २९ ॥
 बाहुमाभोगिनं कृत्वा मुपे तस्य जनार्दनः ।
 प्रवेशयामास तदा केशिनो दुष्टवाजिनः ॥ ३० ॥
 केशिनो घटनं तेन विशता कृष्णधातुना ।
 शातिता दशनास्तस्य सिताभ्रावयवा इव ॥ ३१ ॥
 कृष्णस्य घट्टे बाहुः केशिदेहागतो द्विजाः ।
 विनाशाय यथा व्याधिराप्तभूनेरुपेक्षितः ॥ ३२ ॥
 विपाटितौष्ठो बहुलं सफेनं रुधिरं धमन् ।
 सृङ्गणी विवृते चक्रे विण्डिलष्टे मुक्तबन्धने ॥ ३३ ॥
 जगाम धरणीं पादेः शरन्मूत्रं समुत्सृजन् ।
 स्वेदार्द्रगात्रः श्रान्तश्च निर्यजः सोऽभवत्ततः ॥ ३४ ॥
 व्यादितास्यो महारौद्रः सोऽसुरः कृष्णबाहुना ।
 निपपात द्विधाभूतो घैद्युनेन यथा द्रुमः ॥ ३५ ॥

द्विपादपृष्ठपुच्छार्धश्रवणैकाक्षनासिके ।
 केशिनस्ने द्विधा भूते शकले च विरेजतुः ॥ ३६ ॥
 हत्वा तु केशिनं कृष्णां मुदितैर्गोपकैर्बृतः ।
 अनापस्ततनुः स्वस्थो हसंस्तत्रैव सस्थितः ॥ ३७ ॥
 ततो गोपाश्च गोप्यश्च हते केशिनि विस्मिताः ।
 तुष्टुधुः पुण्डरीकाक्षमनुरागमनोरमम् ॥ ३८ ॥
 बाययौ त्वरितौ विप्रो नारदो जलदस्थितः ।
 केशिमं निहतं दृष्ट्वा हर्षनिर्भरमानसः ॥ ३९ ॥

नारद उवाच ।

साधु साधु जगन्नाथ लील्यैव यदच्युत ।
 निहतोऽयं त्वया केशी क्लेशदस्त्रिदिवोकसाम् ॥ ४० ॥
 सुकर्माण्यवतारं तु कृतानि मधुसूदन ।
 यानि वै विस्मिनं चेतस्तोषमेतेन मे गतम् ॥ ४१ ॥
 तुरगस्यास्य शक्रोऽपि कृष्ण देवाश्च विभ्यति ।
 धुतकेमरजालस्य हेपतोऽम्नावलोकितः ॥ ४२ ॥
 यस्मात्त्वयैव द्रुष्टात्मा हतः केशी जनार्दन ।
 तस्मात्केशयनाम्ना त्वं लोके गेयो भविष्यसि ॥ ४३ ॥
 न्यस्यस्तु नै गमिष्यामि कंसयुद्धेऽधुना पुनः ।
 परध्वोऽहं समेष्यामि त्वया केशिनिपूदन ॥ ४४ ॥
 उपसेनसुने कंसे सानुगे विनिपातिने ।
 भारावतारकर्ता त्वं पृथिव्या धरणीधर ॥ ४५ ॥

तत्रानेकप्रकारेण युद्धानि पृथिवीक्षिताम् ।

द्रष्टव्यानि मया युष्मत्प्रणीतानि जनार्दन ॥ ४६ ॥

सोऽहं यास्यामि गोविन्द देवकार्यं महत्कृतम् ।

त्वया सभाजितश्चाहं स्वस्ति तेऽस्तु व्रजाम्यहम् ॥ ४७ ॥

व्यास उवाच ।

नारदे तु गते कृष्णः सह गोपैरविस्मितः ।

चिवेश गोकुलं गोपीनेत्रपानैकभाजनम् ॥ ४८ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाहो कृष्णबालचरिते केशिवधनिरू-

पणं नाम नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

अथैकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अक्रूरगमनवर्णनम्

व्यास उवाच ।

अक्रूरोऽपि विनिर्गम्य म्यन्दनेनाऽऽशुगामिता ।

कृष्णसंदर्शनासक्तः प्रययौ नन्दगोकुले ॥ १ ॥

चिन्तयामास चाक्रूरो नास्ति धन्यतरो मया ।

योऽहमंशावतीर्णस्य मुग्धं द्रक्ष्यामि चक्रिणः ॥ २ ॥

अथ मे सफलं जन्म सुप्रभाता च मे निशा ।

यदुन्निद्राज्जवयाक्षं विष्णोर्द्रक्ष्याम्यहं मुखम् ॥ ३ ॥

पापं हरति यत्पुंसां स्मृतं संकल्पनामयम् ।
 तन्पुण्डरीकनयनं विष्णोर्द्रश्याम्यहं मुखम् ॥ ४ ॥
 निर्गमुञ्च यतो वेदा वेदाङ्गन्यखिलानि च ।
 द्रश्यामि यत्परं धाम देवानां भगवन्मुखम् ॥ ५ ॥
 यज्ञेषु यज्ञपुरषं पुरषैः पुरषोत्तमः ।
 इज्यते योऽखिलाधारस्तं द्रश्यामि जगन्पतिम् ॥ ६ ॥
 इष्ट्वा यमिन्द्रो यज्ञानां शनेनाभरराजताम् ।
 अवाप तमनन्तादिमहं द्रश्यामि केशवम् ॥ ७ ॥
 न ब्रह्मा नेन्द्रस्ताभिवस्वादित्यमरुद्गणाः ।
 यस्य स्वरूपं जानन्ति स्पृशन्वद्य स मे हरिः ॥ ८ ॥
 सर्वात्मा सर्वगः सर्वः सर्वभूतेषु संस्थितः ।
 यो भवत्यन्ययो व्यापो स र्धाइत्यने मयाऽद्य ह ॥ ९ ॥
 मत्स्यकूर्मवराहाद्यैः सिंहरूपादिभिः स्थितम् ।
 चकार योगनो योगं स मामालापयिष्यति ॥ १० ॥
 सांप्रतं च जगत्स्यार्मा कार्यज्ञाते ब्रजे स्थितिम् ।
 कर्तुं मनुष्यता प्राप्तं स्येन्द्रादेहधृगव्ययः ॥ ११ ॥
 योऽनन्तं पृथिवीं घत्ते शिखरम्यतिसंस्थिताम् ।
 सोऽवर्तार्षो जगन्पथं मामक्रूरेति वक्ष्यति ॥ १२ ॥
 पितृग्रन्धुसुहृद्भानृमातृवन्दुमर्थामिमाम् ।
 यन्माया नान्मुद्धतुं जगत्तस्मै नमो नमः ॥ १३ ॥
 तरन्त्यविद्यां चित्तां हृदि यस्मिन्निवेशिते ।
 योगमायामिमां मन्व्यांस्तस्मै विद्यात्मने नमः ॥ १४ ॥

यज्वभिर्यज्ञपुरुषो घासुदेवश्च शाश्वतैः ।

वेदान्तवेदिभिर्विष्णुं प्रोच्यते यो नतोऽस्मि तम् ॥ १५ ॥

तथा यत्र जगद्धाम्नि धार्यते च प्रतिष्ठितम् ॥

सदसत्त्वं स सत्त्वेन मय्यसौ यातु सौम्यताम् ॥ १६ ॥

स्मृते सकलकल्याणभाजनं यत्र जायते ।

पुरुषप्रवरं नित्यं ब्रजामि शरणं हरिम् ॥ १७ ॥

व्यास उवाच ।

इत्थं स चिन्तयन्विष्णुं भक्तिमघ्रात्ममानसः ।

अक्रूरो गोकुलं प्राप्तः किञ्चित्सूर्ये चिराजति ॥ १८ ॥

स ददर्श तदा तत्र कृष्णमादोहने गवाम् ।

घत्समध्यगतं फुल्लनीलोत्पलदलच्छविम् ॥ १९ ॥

प्रफुल्लपद्मपत्राक्षं ध्रुवत्साङ्कितचक्षसम् ।

प्रलम्बबाहुमायामतुङ्गोरस्थलमुन्नतम् ॥ २० ॥

सविलासस्मिताधारं विभ्राणं मुरापङ्कजम् ।

तुङ्गरक्तनयं पद्भ्यां धरण्यां सुप्रतिष्ठितम् ॥ २१ ॥

विभ्राणं घाससौ पीते घन्यपुष्पविभूषितम् ।

सान्द्रनीललताहस्तं सिताम्भोजावतंसकम् ॥ २२ ॥

हंसेन्दुकुन्दधवलं नीलाम्बरधरं द्विजाः ।

तस्यानु घलभद्रं च ददर्श यदुनन्दनम् ॥ २३ ॥

प्रांशुमुत्तुङ्गयाहुं च विकाशिमुखपङ्कजम् ।

मेघमालापरिवृतं कीलासाद्रिमिषापरम् ॥ २४ ॥

तौ दृष्ट्वा विकसद्वक्त्रसरोजः स महामतिः ।

पुलकाञ्चिनसर्वाङ्गस्तदाऽक्रूरोऽभवद्विजाः ॥ २५ ॥

यपतत्परमं धाम एतत्तत्परमं पदम् ।

अभवद्वसुद्रेवोऽसौ द्विधा योऽयं व्यवस्थितः ॥ २६ ॥

साफल्यमशुणोर्युगपन्ममास्तु,

दृष्टे जगद्धातरि हासमुच्चैः (?) ।

अप्यङ्गमेतद्भगवत्प्रसादा-

इत्ताङ्गसङ्गे फलवत्सु तत्स्यात् ॥ २७ ॥

अद्यैव स्पृष्ट्वा मम हस्तपद्मं,

करिष्यति श्रीमदनन्तमूर्तिः ।

यस्याङ्गुलिस्पर्शहताखिलाद्यै-

रवाप्यने सिद्धिरनुत्तमा नरैः ॥ २८ ॥

तथाऽऽभ्विल्लेन्द्रधसुपणीता,

देवाः प्रयच्छन्ति धरं प्रदृष्ट्याः ।

चक्रं घनता दैत्यपनेहृतानि,

द्वैत्याङ्गानां नयनान्तराणि ॥ २९ ॥

यत्रा(तोऽ)म्बु विन्यस्य बलिर्मनोभ्या-

म(ज्ञान)घ्राप भोगान्वसुधातलस्थः ।

तथाऽमरेशत्रिदशाधिपन्थं,

मन्वन्तरं पूर्णमवाप शक्रः ॥ ३० ॥

अधेश(धापि) मां कंसपरिग्रहेण,

दोषास्पदीभूतमदीपयुक्तम् ।

कर्ता न मानोपहितं धिगस्तु,

यस्मान्मनसाधुबहिष्कृतो यः (?) ॥ ३१ ॥

ज्ञानात्मकस्याखिलसत्त्वराशे-

व्यावृत्तदोषस्य सदाऽस्फुटस्य ।

किं वा जगत्त्रयं समस्तपुंसा-

मशातमस्यास्ति हृदि स्थितस्य ॥ ३२ ॥

तस्मादहं भक्तिविनम्रगात्रो,

ब्रजामि विश्वेश्वरमीश्वराणाम् ।

अंशावतारं पुरुषोत्तमस्य,

अनादिमध्यान्तमजस्य चिप्णाः ॥ ३३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मणे कृष्णकीडायामक्रूरगमनवर्णनं

नामैकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

—

अथ द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अक्रूरप्रत्यागमनवर्णनम्

ध्यायन् उवाच ।

चिन्तयन्निति गोविन्दमुपगम्य स यादवः ।

अक्रूरोऽस्मीति चरणौ ननाम शिरसा हरेः ॥ १ ॥

सोऽप्येनं ध्वजघञ्जाञ्जटतचिह्नेन पाणिना ।

संस्पृश्याऽऽट्टप्य च प्रीत्या मुगाढं परिपृष्वजे ॥ २ ॥

हृतसंबदनी तेन यथावद्बुलकेशवो ।
 ततः प्रचिष्टौ सहसा तमादायाऽऽत्ममन्दिरम् ॥ ३ ॥
 सह ताम्यां तदाऽनूरः कृतसंबदनादिकः ।
 भुक्तभोज्यो यथान्यायमाचक्षते ततस्तयोः ॥ ४ ॥
 यथानिर्भर्तिसतस्तेन कंसेनाऽऽनकदुन्दुभिः ।
 यथा च देवकी देवी दानयेन दुरात्मना ॥ ५ ॥
 उग्रसेने यथा कंसः स दुरात्मा च वर्तते ।
 यं चैवार्थं समुद्दिश्य कंसेन स विसर्जितः ॥ ६ ॥
 तत्सर्वं विस्तराच्छ्रुत्वा भगवान्केशिसूदनः ।
 उवाचाखिलमेतत्तु ज्ञातं दातपते मया ॥ ७ ॥
 करिष्ये च महामाग यद्ब्रूपायिकं मतम् ।
 विचिन्त्यं नान्यथैतत्से विद्धि कंसं हतं मया ॥ ८ ॥
 अहं रामश्च मधुरां श्वो यास्यावः समं त्वया ।
 गोपवृद्धाश्च यास्यन्ति आदायोपायनं बहु ॥ ९ ॥
 निशेयं नीयतां धीर न चिन्तां कर्तुमर्हसि ।
 त्रिरात्राभ्यन्तरे कंसं हनिष्यामि सहानुगम् ॥ १० ॥

व्यास उवाच ।

समादिश्य तनो गोपानकूरोऽपि सक्शेवः ।
 सुप्वाप बलभद्रश्च नन्दगोपगृहे गतः ॥ ११ ॥
 ततः प्रमाने विमले रामकृष्णा महाबली ।
 अक्रूरेण समं गन्तुमुद्यतो मधुरां पुरीम् ॥ १२ ॥

दूष्वा गोपोजनः सास्रः श्लथद्वलयबाहुकः ।
 निश्वसंश्चातिदुःखार्तः प्राह चेदं परस्परम् ॥ १३ ॥
 मथुरां प्राप्य गोविन्दः कथं गोकुलमेप्यति ।
 नागरस्त्रीकलालापमधु श्रोत्रेण पास्यति ॥ १४ ॥
 विलासिवाक्यजातेषु नागरीणां कृतास्पदम् ।
 चित्तमस्य कथं ग्राभ्यगोपगोपीषु यास्यति ॥ १५ ॥
 सारं समस्तगोष्ठस्य विधिना हरता हरिम् ।
 प्रहृतं गोपयोषित्सु निघृणेन दुरात्मना ॥ १६ ॥
 भावगर्भस्मितं धाक्यं विलासललिता गतिः ।
 नागरीणामतीचैतत्काटाक्षेक्षितमेव तु ॥ १७ ॥
 गाम्बो हरिरयं तासां विलासनिगडैर्यतः ।
 भवतीनां पुनः पार्श्वं कया युक्त्या समेप्यति ॥ १८ ॥
 एषो हि रथमारुह्य मथुरां याति केशवः ।
 अक्रूरक्रूरकेणापि हताशेन प्रतारितः ॥ १९ ॥
 किं न वेत्ति नृशंसोऽयमनुरागपरं जनम् ।
 येनेममक्षराह्लादं नयत्यन्यत्र नो हरिम् ॥ २० ॥
 एष रामेण सहितः प्रयात्यत्यन्तनिघृणः ।
 रथमारुह्य गोविन्दस्त्वर्गतामस्य धारणे ॥ २१ ॥
 गुरुणामग्रतो घक्तुं विः प्रवीपि न नः क्षमम् ।
 गुरवः किं करिष्यन्ति दग्धाना विरहाग्निना ॥ २२ ॥
 नन्दपोषमुत्था गोपा गन्तुमेते समुद्यताः ।
 नोद्यमं पुच्छते फधिद्रोविन्दविनिधर्तने ॥ २३ ॥

सुप्रमाताऽय रजनो मथुरावासियोपिताम् ।
 यामामच्युतवक्त्राद्भजे याति नेत्रालिमोग्यताम् ॥ २४ ॥
 घन्यास्ने पथि ये कृष्णमितो यान्तमवारिताः ।
 उद्धहिष्यन्ति पश्यन्त स्वदेहं पुलकाञ्चिनम् ॥ २५ ॥
 मथुरानगरीपौरनयनानां महोत्सवः ।
 गोविन्दवदनालोकादतीवाद्य मविष्यति ॥ २६ ॥
 की नु स्वप्न. समाग्यामिर्दृष्टस्तामिरधोक्षत्रम् ।
 विस्तारिकान्तनयना या द्रक्ष्यन्त्यनिवारितम् ॥ २७ ॥
 बहो गोपीजनस्यास्य दर्शयित्वा महानिधिम् ।
 उद्धतान्यत्र नेत्राणि विधात्राऽकरुणात्मना ॥ २८ ॥
 अनुरागेण शैथिल्यमम्भासु व्रजतो हरेः ।
 शैथिल्यमुपयान्त्यारु करेषु बलयान्यपि ॥ २९ ॥
 यक्रूरः क्रूरहृदयः शीघ्रं प्रेरयते हयान् ।
 पचमार्तासु योषिन्सु घृणा कस्य न जायते ॥ ३० ॥
 हे हे कृष्ण रयम्योच्चैश्चकरेणुर्निरीक्ष्यताम् ।
 दूरोद्भृती हस्तिरेन सोऽपि रेणुर्न लक्ष्यते ॥ ३१ ॥
 श्रेयमनिहार्देन गोपीजननिरीक्षितः ।
 तन्याड व्रजभूमिगं सह रामेण केशव ॥ ३२ ॥
 गच्छन्तो जपनाश्रयेन रथेन यमुनातटम् ।
 प्राप्ता मथ्याद्रममये रामाङ्कुरजनार्दना ॥ ३३ ॥
 अथाऽऽह कृष्णमक्रूरो भवदुन्या तावदाम्यनाम् ।
 धारन्करोमि काठिन्यानाङ्गिकाहृणमग्मसि ॥ ३४ ॥

तथेत्युक्ते ततः स्नातः स्वाचान्तः स महामतिः ।
 दध्यौ ब्रह्म परं विप्राः प्रविश्य यमुनाजले ॥ ३५ ॥
 फणासहस्रमालाढ्यं बलभद्रं ददर्श सः ।
 कुन्दामलाङ्गमुद्गिद्रपद्मपत्रायतेक्षणम् ॥ ३६ ॥
 वृतं घालुकिडिम्भौघैर्महद्भिः पवनाशिभिः ।
 सस्तूयमानमुद्गन्धिवनमालाविभूषितम् ॥ ३७ ॥
 दधानमसिते घस्त्रे चाररूपावतंसकम् ।
 चारुकुण्डलिनं मत्तमन्तर्जलतले स्थितम् ॥ ३८ ॥
 तस्योत्सङ्गे घनश्याममाताम्रायतलोचनम् ।
 चतुर्बाहुमुदारङ्गं चक्राद्यायुधभूषणम् ॥ ३९ ॥
 पीते घसानं घसने चित्रमाल्यविभूषितम् ।
 शक्रचापतडिन्मालाविचित्रमिध तोयदम् ॥ ४० ॥
 श्रीवत्सवक्षसं चारकैयूरमुकुटोज्ज्वलम् ।
 ददर्श कृष्णमहिष्ठं पुण्डरीकागतसकम् ॥ ४१ ॥
 सनन्दनाद्यैर्मुनिभिः सिद्धयोर्गरकल्मषैः ।
 सचिन्त्यमानं मनसा नासादन्यस्तलोचनैः ॥ ४२ ॥
 बलकृष्णो तदाऽकूरः प्रत्यभिज्ञाय विस्मितः ।
 अचिन्तयदधो शीघ्रं कथमभ्रागताधिति ॥ ४३ ॥
 पिवक्षोः स्तम्भयामास पाच तस्य जनार्दनः ।
 ततो निष्क्रम्य सलिलाद्रथमभ्यागतः पुनः ॥ ४४ ॥
 ददर्श तत्र चैवोर्मो रथस्योपरि संस्थितो ।
 रामकृष्णो यथा पूरं मनुष्यवपुषाऽऽन्वितो ॥ ४५ ॥

निमग्नश्च पुनस्तोये दृष्टो स तथैव तौ ।
 संस्नूयमानौ गन्धर्वैर्मुनिसिद्धमहोरगैः ॥ ४६ ॥
 तनो विज्ञानसद्भावः स तु दानपतिस्तदा ।
 नुष्टाव सर्वविज्ञानमयमच्युतर्माश्वरम् ॥ ४७ ॥

अक्रूर उवाच ।

तन्मात्ररूपिणेऽचिन्त्यनहिम्नो परमात्मने ।
 व्यापिने नैकरूपैकस्वरूपाय नमो नम ॥ ४८ ॥
 शब्दरूपाय तेऽचिन्त्यहृदिभूताय ते नमः ।
 नमो विज्ञानरूपाय पराय प्रकृतेः प्रभो ॥ ४९ ॥
 भूतात्मा चेन्द्रियात्मा च प्रधानात्मा तथा भवान् ।
 आत्मा च परमात्मा च त्वमेक पञ्चधा स्थित ॥ ५० ॥
 प्रसोद् सर्वधर्मात्मगङ्गाक्षर महेश्वर ।
 ब्रह्मविष्णुशिवाद्यामि कल्पनाभिर्द्वारिणः ॥ ५१ ॥
 अनाद्येश्वरस्वरूपात्मन्नारायेयप्रयोजन ।
 अनाद्येयामिघान त्वां नतोऽस्मि परमेश्वरम् ॥ ५२ ॥
 न यत्र नाथ विशुन्ने नामजात्यादिकल्पनाः ।
 तद्ब्रह्म परमं नित्यमविकारि भवानजः ॥ ५३ ॥
 न कल्पनामृतेऽर्थस्य सर्वस्याधिगमो यतः ।
 तन. कृष्णाव्युत्तानन्त विष्णुसंज्ञामिरीड्यसे ॥ ५४ ॥
 सर्वात्मनस्त्वमज विकल्पनाभिरेतै-

र्षेणास्त्वं जगद्विलं त्वमेव विश्वम् ।

विश्वात्मंस्त्वमतिविकारभेदहीनः,

सर्वस्मिन्न हि भवतोऽस्ति किञ्चिदन्यत् ॥ ५५ ॥

त्वं ब्रह्मा पशुपतिर्यमा विधाता,

त्वं धाता त्रिदशपतिः समारणोऽग्निः ।

तोयेशो धनपतिरन्तकस्त्वमेको,

मिन्नात्मा जगदपि पासि शक्तिभेदैः ॥ ५६ ॥

विश्वं भवान्सृजति हन्ति गभस्तिरूपो,

विश्वं च ते गुणमयोऽयमज प्रपञ्चः ।

रूपं परं सदितिवाचकमक्षरं य-

ज्ज्ञानात्मने सदसते प्रणतोऽस्मि तस्मै ॥ ५७ ॥

ॐ नमो वासुदेवाय नमः संकर्षणाय च ।

प्रद्युम्नाय नमस्तुभ्यमनिरुद्धाय ते नमः ॥ ५८ ॥

व्यास उवाच ।

एवमन्तर्जले कृष्णमभिष्टूय स यादयः ।

अर्घयामास सर्वेशं धूपपुष्पैर्गन्धैः ॥ ५९ ॥

परित्यज्यान्पविषयं मनस्तत्र निवेश्य सः ।

ब्रह्मभूते चिरं स्थित्वा विरराम समाधितः ॥ ६० ॥

एतद्व्यमिवाऽऽत्मानं मन्यमानो द्विजोत्तमाः ।

आजगाम रथं भूयो निर्गम्य यमुनाम्स ॥ ६१ ॥

रामकृष्णौ ददर्शाद्य यथापूर्वमवस्थितौ ।

चिस्मिताक्षं सदाऽमूरं तं च कृष्णोऽभ्यभाषत ॥ ६२ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

किं त्वया दृष्टमाश्चर्यमक्रूर यमुनाजले ।
विस्मयोत्फुल्लनयनो भवान्संलक्ष्यते यतः ॥ ६३ ॥

अक्रूर उवाच ।

अन्तर्जले यदाश्चर्यं दृष्टं तत्र मयाऽच्युत ।
तदत्रैव हि पश्यामि मूर्तिमत्पुरतः स्थितम् ॥ ६४ ॥
जगदेतन्महाश्चर्यरूपं यस्य महात्मनः ।
तेनाऽऽश्चर्यपरेणाहं भवता कृष्ण संगतः ॥ ६५ ॥
तत्किमेतेन मधुरां प्रयामो मध्रसूदन ।
यिमेमि कंसाद्विजन्म परपिण्डोपजीविनः ॥ ६६ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा चोडयामास तान्दधान्वातरंहसः ।
संप्राप्तश्चापि सायाहे सौऽक्रूरो मधुरां पुरीम् ॥
विलोक्य मधुरां कृष्णं रामं चाऽऽह स यादव ॥ ६७ ॥

अक्रूर उवाच ।

पद्भ्यां यातं महार्षीर्यो रथेनैको विशाम्बहम् ।
गन्तव्यं घसुदेवस्य नो भवद्भ्यां तथा गृहे ॥
युधयोर्हि कृते वृद्धः कंसेन स निरस्यते ॥ ६८ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा प्रविवेशासावक्रूरो मधुरां पुरीम् ।
प्रविष्टौ रामकृष्णौ च राजमार्गमुपागतौ ॥ ६९ ॥

स्त्रीभिर्नरैश्च सानन्दलोचनैरभिवीक्षितौ ।
 जग्मतुर्लोलया धीरौ प्राप्शौ चालगजाविव ॥ ७० ॥
 नममाणौ तु तौ दृष्ट्वा रजकं रङ्गकारकम् ।
 अयाचेतां स्वरूपाणि वासांसि रुचिराणि तौ ॥ ७१ ॥
 कंसस्य रजकः सोऽथ प्रसादारुढविस्मयः ।
 बहून्याक्षेपवाक्यानि प्राहोच्चै रामकेशवौ ॥ ७२ ॥
 ततस्तलप्रहारेण शृण्वस्तस्य दुरात्मनः ।
 पातयामास कोपेन रजकस्य शिरो भुवि ॥ ७३ ॥
 हत्वाऽऽदाय च वस्त्राणि पीतनीलाम्बरीं तन ।
 शृण्वरामौ मुदायुक्तौ मालाकारगृहं गतौ ॥ ७४ ॥
 विकासिनेत्रयुगलो मालाकारोऽतिविस्मितः ।
 एतौ कस्य कुतो यातौ मनसाऽचिन्तयत्ततः ॥ ७५ ॥
 पीतनीलाम्बरधरीं दृष्ट्वाऽतिसुमनोहरौ ।
 स तर्कयामास तदा भुवं देवाद्युपागतौ ॥ ७६ ॥
 विकाशिमुखपद्माम्ब्यां ताम्ब्यां पुष्पाणि याचितः ।
 भुवं विष्टम्य हस्ताम्ब्यां पम्परां शिरसा महीन् ॥ ७७ ॥
 प्रसादसुमुखौ नार्थो मम नेहमुपागतौ ।
 घण्टोऽहमर्चयिष्यामीत्याह तौ माल्यजीविकः ॥ ७८ ॥
 ततः प्रहृष्टवदनस्तयोः पुष्पाणि कामतः ।
 चारुण्येतानि चैतानि प्रददौ स विलोमयन् ॥ ७९ ॥
 पुनः पुनः प्रणम्यासौ मान्ढाकारोत्तमो ददौ ।
 पुष्पाणि ताम्ब्यां चारुणि गन्धघन्त्यमलानि च ॥ ८० ॥

मालाकाराय कृणोऽपि प्रसन्नः प्रदत्तं वरम् ।
 श्रीम्वां मन्संश्रया भद्रं न कदाचित्यजिष्यति ॥ ८१ ॥
 बलज्ञानिर्न ते सौम्य घनहानिरथापि वा ।
 यावद्धरणिमूर्धो च सतति पुत्रर्षोत्रिकी ॥ ८२ ॥
 मुक्त्वा च विपुलात्मोगाम्बन्धमन्ने मन्प्रसादतः ।
 ममानुस्मरण्य प्राप्य दिव्यलोकमवाप्स्यसि ॥ ८३ ॥
 धर्मं मनश्च ते भद्रं सर्वकालं भविष्यति ।
 युग्मन्संततिजानाना दीर्घमायुर्मविष्यति ॥ ८४ ॥
 नोपसर्गादिकं दौषं युग्मन्संततिसंभवः ।
 अवाप्स्यति महामाग यावन्मूर्धो भविष्यति ॥ ८५ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा तद्गृहान्कृणो बलद्वेषसहायवान् ।
 निर्जगाम मृनिश्रेष्ठा मालाकारेण पूजितः ॥ ८६ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदित्राह्ये ऽनुरप्रन्यागमनं नाम द्विनवत्य-
 धिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

अथ त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

कुञ्जोद्धारवर्णनम्

व्यास उवाच ।

राजमार्गे तत्रः कृणः सानुलेपनमाजताम् ।
 इदं कुञ्जामायान्तो तरयीचनगीचराम् ॥ १ ॥

तमाह ललितं कृष्णः कस्येदमनुलेपनम् ।
 भवत्या नीयते सत्यं वदेन्दीवरलोचने ॥ २ ॥
 सकामेनैव सा प्रोक्ता सानुरागा हरिं प्रति ।
 प्राह सा ललितं कुब्जा ददर्श च यलात्ततः ॥ ३ ॥

कुब्जोवाच ।

कान्त कस्मान्न जानासि कंसेनापि नियोजिता ।
 नैकचक्रेति विख्यातामनुलेपनकर्मणि ॥ ४ ॥
 नान्यपिष्टं हि कंसस्य प्रीतये हानुलेपनम् ।
 भवत्यहमतोवास्य प्रसादधनभाजनम् ॥ ५ ॥

श्रीरुष्ण उवाच ।

सुगन्धमेतद्राजाहं रुचिरं रुचिरानने ।
 आवयोर्गात्रसदृश दीयतामनुलेपनम् ॥ ६ ॥

ध्यास उवाच ।

श्रुत्वा तमाह सा कृष्णं गृह्यताभिति सादरम् ।
 अनुलेपं च प्रददौ गात्रयोग्यनथोभयोः ॥ ७ ॥
 भक्तिच्छेदानुलिप्ताङ्गौ ततस्तौ पुरुषर्षभौ ।
 सेन्द्रचापौ विराजन्तौ सितकृष्णापिचाम्बुदौ ॥ ८ ॥
 ततस्तां चियुके शौरिस्त्रहापनधिधानचित् ।
 उह्याप्य तोलयामास व्यङ्गुलेनाप्रपाणिना ॥ ९ ॥
 चकर्प पद्भ्यां च तदा ऋजुत्वं केशधोऽनयत् ।
 ततः सा ऋजुतां प्राप्ता योषितामभवद्वरा ॥ १० ॥

विलासललित प्राह प्रेमगर्भमरालसम् ।

घञ्चे प्रगृण गोविन्द घञ्ज गेह ममेति वै ॥ ११ ॥

आयास्यै भवतीगेहमिति ता प्राह केराव ।

विससर्ज जहासोच्चै रामस्याऽऽलोक्य चाऽऽननम् ॥ १२ ॥

मकिञ्छेदशनुलिप्ताङ्गी नीलपीताम्बराबुर्भा ।

धनु-शाला ततो यार्तो चित्रमाल्योपशोभितो ॥ १३ ॥

अभ्यास्य च धनूरत्न ताभ्या पृष्टैस्तु रक्षिमि ।

आख्यात सहसा ऋणो गृहीन्वाऽपूरयद्धनु ॥ १४ ॥

तत पूरयता तेन भज्यमान यत्नाद्धनु ।

चकारातिमहाशब्द मधुरा तेन पूरिता ॥ १५ ॥

अनुयुक्तो ततस्तौ च भग्ने धनुषि रक्षिमि ।

रक्षिसैन्य निहृत्योर्भौ निष्क्रान्तौ कार्मुकालयात् ॥ १६ ॥

अक्रूरागमवृत्तान्तमुपलभ्य तथा धनु ।

भग्न श्रुत्वाऽथ कसोऽपि प्राह चाणूरमुष्णिको ॥ १७ ॥

कस उवाच ।

गोपालद्वारको प्राप्तो भवद्भ्या तौ ममाग्रत ।

मह्ययुद्धेन हन्तव्यौ मम प्राणहरौ हि तौ ॥ १८ ॥

नियुद्धे तद्विनशेन भवद्भ्या तोषितो ह्यहम् ।

दास्याम्यमिमतांस्कामाश्रान्यथैतन्महानली ॥ १९ ॥

न्यायतोऽन्यायतो वाऽपि भवद्भ्या तौ ममाहितौ ।

हन्तव्यौ तद्वधाद्राज्य क्षामान्य धो मविष्यति ॥ २० ॥

व्यास उवाच ।

इत्यादिश्य स तौ मह्यौ ततश्चाऽहय हस्तिपम् ।
 प्रोवाचोच्चैस्त्वया मत्तः समाजद्वारि कुञ्जरः ॥ २१ ॥
 स्थाप्यः कुचलयापीडस्तेन तौ गोपदारका ।
 घातनीयौ नियुद्धाय रङ्गद्वारमुपागतौ ॥ २२ ॥
 तमाज्ञाप्याथ दृष्ट्वा च मञ्चान्सर्वानुपाहृतान् ।
 आसन्नमरणः कंसः सूर्योदयमुदैक्षत ॥ २३ ॥
 ततः समस्तमञ्चेषु नागरः स तदा जनः ।
 राजमञ्चेषु चाऽऽरुढाः सह भृत्यैर्महोभृतः ॥ २४ ॥
 मल्लप्राशिनिकवर्गश्च रङ्गमध्ये समीपगः ।
 कृतः कंसेन कंसोऽपि तुङ्गमञ्चं व्यवस्थितः ॥ २५ ॥
 अन्तःपुराणां मञ्चाश्च यथाऽन्ये परिकल्पिताः ।
 अन्ये च घारमुह्यानामन्ये नगरयोपिनाम् ॥ २६ ॥
 नन्दगोपादयो गोपा मञ्चेऽन्येष्ववस्थिताः ।
 अकूरवसुदेवौ च मञ्चान्ते व्यवस्थितौ ॥ २७ ॥
 नगरीयोपितां मध्ये देवकी पुत्रगर्धिनी ।
 अन्तकालेऽपि पुत्रस्य द्रक्ष्यामोति मुपं स्थिता ॥ २८ ॥
 घायमानेषु तूर्येषु चाणूरे चातिबलति ।
 हाहाकारपरे लोक आस्फोटयति मुष्टिके ॥ २९ ॥
 हन्त्या कुचलयापीडं हन्त्यारोहणं चोदितम् ।
 मदासृगनुलिप्ताङ्गौ गजदन्तवरायुधौ ॥ ३० ॥

मृगमध्ये यथा सिंहा गर्वलीलावलोकितौ ।
 प्रविष्टौ सुमहारङ्गं बलदेवजनार्दनौ ॥ ३१ ॥
 हाहाकारो महाञ्जने सर्वरङ्गेष्वनन्तरम् ।
 कृष्णोऽयं बलमट्टोऽयमिति लोकस्य विस्मयात् ॥ ३२ ॥
 सोऽयं येन हना घोरा पूनना सा निशाचरी ।
 प्रक्षिप्त शकट येन भर्ता च यमलार्जुनौ ॥ ३३ ॥
 सोऽयं यः कालिय नागं नतर्ताऽऽरुह्य बालक ।
 धृतो गोवर्धनो येन सत्ररात्र महागिरि ॥ ३४ ॥
 भरिष्ठो धेनुकः केशी लीलयैव म्हात्मना ।
 हतो येन च दुर्वृत्तो दृष्यते सोऽयमच्युतः ॥ ३५ ॥
 अय चास्य महाबाहुर्बलदेवोऽप्रजोऽप्रतः ।
 प्रयाति लीलया योपिन्मनोनयननन्दनः ॥ ३६ ॥
 अयं स कथ्यते प्राज्ञैः पुराणार्थावलोकितः ।
 गोपालो यादवं वशं भग्नमभ्युद्धरिष्यति ॥ ३७ ॥
 अयं स सर्वभूतस्य विष्णोरखिलजन्मनः ।
 अवर्तार्णो महामंगो नून भारहरो भुवः ॥ ३८ ॥
 इत्येव वर्णिते पौरै रामे कृष्णे च तत्क्षणात् ।
 उरन्तनाप देवक्याः स्नेहस्नुतपयोधरम् ॥ ३९ ॥
 महोत्सवमिवालय्य पुत्राद्येव विलोकयन् ।
 युनेव वसुदेवोऽभूद्धिहायाम्यागतां जराम् ॥ ४० ॥
 विस्तारिताक्षियुगला राजान्त पुरयोपितः ।
 नागरत्रोसमूहश्च द्रष्टुं न विरराम तौ ॥ ४१ ॥

स्त्रिय ऊचुः ।

सख्य पश्यत कृष्णस्य मुखमप्यभ्युज्जेषणम् ।
 गजयुद्धरुतायासस्वेदाम्बुकणिकाञ्चितम् ॥ ४२ ॥
 विकासीव सरोम्भोजमवश्यायजलोक्षितम् ।
 परिभूताक्षरं जन्म सफलं कियता दृशः ॥ ४३ ॥
 श्रीवत्साङ्गं जगद्भाम बालस्यैतद्विलोक्यताम् ।
 विपक्षक्षपणं घक्षो भुजयुग्मं च भामिनि ॥ ४४ ॥
 घलाता मुष्टिकेनैव चाणूरेण तथा परैः ।
 क्रियते बलभद्रस्य प्रास्यमोषद्विलोक्यताम् ॥ ४५ ॥
 सख्यः पश्यत चाणूरं नियुद्धार्थमयं हरिः ।
 समुपैति न सन्त्यत्र किं वृद्धा युक्तकारिणः ॥ ४६ ॥
 क यौवनोन्मुखीभूतः सुकुमारतनुर्हरिः ।
 क घञ्जकठिनाभोगशरीरोऽयं महासुरः ॥ ४७ ॥
 इमौ सुललितौ रङ्गे घर्तेते नवरैवनी ।
 दैतेयमह्लाश्चाणूरप्रमुखास्त्वर्जि, ऽरुणा ॥ ४८ ॥
 नियुद्धप्राश्निकाना तु महान्पे व्यतिरामः ।
 यदुबालबलिनोर्युद्धं मध्वस्थैः समुपेक्ष्यते ॥ ४९ ॥

ध्यास उवाच ।

इत्थं पुरस्त्रीलोकस्य घदतश्चालयन्भुवम् ।
 घवर्ष हर्षोत्कर्षं च जनस्य भगवान्हरिः ॥ ५० ॥
 यलभद्रोऽपि चाऽऽस्फोटय घवल्ग ललितं यदा ।
 पदे पदे तदा भूमिर्न शीर्णा यत्तद्दुभुतम् ॥ ५१ ॥

चाणूरेण ततः कृष्णो युयुधेऽमितविक्रमः ।
 नियुद्धकुशलो दैत्या बलदेवेन मुष्टिकः ॥ ५२ ॥
 संनिपातावधूतैश्च चाणूरेण समं हरिः ।
 क्षेपणैर्मुष्टिभिश्चैव कालीवज्रनिपातनैः ॥ ५३ ॥
 पादोद्धूतैः प्रमृष्टाभिस्तयोर्युद्धमभून्महत् ।
 अशस्त्रमतिघोरं तत्तयोर्युद्धं सुदारुणम् ॥ ५४ ॥
 स्वबलप्राणनिष्पाद्यं समाजोत्सवसंनिधौ ।
 यावद्यावन्न चाणूरो युयुधे हरिणा सह ॥ ५५ ॥
 प्राणहानिमवापास्यां तावत्तावन्न बान्धवम् ।
 कृष्णोऽपि युयुधे तेन लीलयैव जगन्मयः ॥ ५६ ॥
 खेदाच्चालयता कोपान्निजशेषकरे करम् ।
 बलभ्रमं विवृद्धिं च दृष्ट्वा चाणूरकृष्णयोः ॥ ५७ ॥
 धारयामास तूर्पाणि कंसः कोपपरायणः ।
 मृदङ्गादिषु घात्रेषु प्रतिपिद्धेषु तत्क्षणात् ॥ ५८ ॥
 ससंगतान्यचाञ्छन्त द्रैयतूर्पाण्यनेकशः ।
 जय गोविन्द चाणूरं जहि केशव दानवम् ॥ ५९ ॥
 इत्यन्तर्धिगता देवास्तुष्टुबुक्ते प्रहर्षिताः ।
 चाणूरेण चिरं कालं क्रीडित्वा मधुसूदनः ॥ ६० ॥
 उत्पाट्य भ्रामयामास तद्वधाय हृनोद्यमः ।
 भ्रामयित्वा शतगुणं दैत्यमल्लमभिन्नजित् ॥ ६१ ॥
 भूमावास्फोटयामास गगने गतर्जीवितम् ।
 भूमावास्फोटितस्तेन चाणूरः शतधा भवन् ॥ ६२ ॥

रक्तस्रावमहापङ्कां चकार स तदा भुवम् ।
 बलदेवस्तु तत्कालं मुष्टिकेन महाबलः ॥ ६३ ॥
 युयुधे दैत्यमल्लेन चाणूरेण यथा हरिः ।
 सोऽप्येनं मुष्टिना मूर्ध्नि घस्रस्याहत्य जानुना ॥ ६४ ॥
 पातयित्वा धरापृष्ठे निष्पिपेथ गतायुषम् ।
 कृष्णस्तोशलकं भूयो महाराजं महाबलम् ॥ ६५ ॥
 धाममुष्टिप्रहारेण पातयामास भूतले ।
 चाणूरे निहते मल्ले मुष्टिके च निपातिते ॥ ६६ ॥
 नीते क्षयं तोशलके सर्वे मल्लाः प्रदुद्रुवुः ।
 घबलातुस्तदा रङ्गे कृष्णसंकर्षणाबुर्भो ॥ ६७ ॥
 समानवयसो गोपान्वलादाकृष्य हर्षितौ ।
 कंसोऽपि कोपरकाक्षः प्राहोच्चैर्व्यायतान्नरान् ॥ ६८ ॥
 गोपावेतौ समाजौघान्निष्क्रम्येतां बलादितः ।
 नन्दोऽपि गृह्यतां पापो निगदैराशु बध्यताम् ॥ ६९ ॥
 अबृद्धान्नेण दण्डेन घसुदेवोऽपि बध्यताम् ।
 बलान्ति गोपा. कृष्णेन ये चेमे सहिताः पुनः ॥ ७० ॥
 गायो हियन्तामेपां च यथास्ति घसु किंचन ।
 एवमाक्षारयन्तं तं प्रहस्य मधुसूदनः ॥ ७१ ॥
 उत्पत्याऽऽरुह्य तन्मञ्चं कंसं जप्राह वेगितः ।
 केशोष्वाकृष्य विगलत्किरीटमवनीतले ॥ ७२ ॥
 स कंसं पातयामास तस्योपरि पपात च ।
 निःशेषजगदाधारगुरुणा पततोपरि ॥ ७३ ॥

कृष्णेन त्याजितः प्राणान्नुग्रसेनात्मजो नृपः ।
 मृतस्य केशेषु तदा गृहीत्वा मधुसूदन ॥ ५४ ॥
 चकर्ष देहं कंसस्य रङ्गमध्ये महायन्त्रः ।
 गौरवेणानिमहता परिपानेन कृष्यता ॥ ५५ ॥
 कृता कंसस्य देहेन वेगिनेन महात्मना ।
 कंसे गृह्णीते कृष्णेन तद्माताऽभ्यागतो रुषा ॥ ५६ ॥
 सुनामा चलमद्रेण लीलयेव निपातितः ।
 ततो हाहाकृतं सर्वमार्सात्तद्रङ्गमण्डलम् ॥ ५७ ॥
 अवज्ञया हतं दृष्ट्वा कृष्णेन मयुरेश्वरम् ।
 कृष्णोऽपि वसुदेवस्य पार्श्वे जग्राह सत्वरम् ॥ ५८ ॥
 देवक्याश्च महाबाहुर्बलदेवसहायवान् ।
 उत्थाप्य वसुदेवस्तु देवकी च जनार्दनम् ॥
 स्मृतजन्मोक्तवचनो तापेव प्रणतो स्थितो ॥ ५९ ॥

वसुदेव उवाच ।

प्रसीद देवदेवेश देवानां प्रवर प्रभो ।
 तथाऽऽवयोः प्रसादेन कृताभ्युदार केशव ॥ ६० ॥
 आराधितो यद्भगवानधर्तीर्षो गृहे मम ।
 दुर्वृत्तनिघनार्थाय तेन नः पावितं कुलम् ॥ ६१ ॥
 त्वमन्तः सर्वभूतानां सर्वभूतेष्ववस्थितः ।
 धर्तने च समन्तात्मंस्त्वत्तो भूतमधिप्यती ॥ ६२ ॥
 यत्रो त्वमिज्यसेऽबिन्त्य सर्वदेवमयाच्युत ।
 त्वमेव यज्ञो यज्ञा च यज्ञानां परमेश्वर ॥ ६३ ॥

सापह्वं मम मनो यदेतत्त्वयि जायते ।

देवक्याश्चाऽऽत्मज प्रीत्या तदत्यन्तविडम्बना ॥ ८४ ॥

त्वं कर्ता सर्वभूतानामनादिनिधनो भवान् ।

क्व च मे मानुषस्यैषा जिह्वा पुत्रेति घक्ष्यति ॥ ८५ ॥

जगदेतज्जगन्नाथ संभूतमखिलं यतः ।

कया युक्त्या विना मायां सोऽस्मत्तः संभविष्यति ॥ ८६ ॥

यस्मिन्प्रतिष्ठितं सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।

स कोष्ठोत्सङ्गशयनो मनुष्याज्जायते कथम् ॥ ८७ ॥

स त्वं प्रसीद परमेश्वर पाहि विश्व-

मंशावतारकरणैर्न ममासि पुत्रः ।

आब्रह्मपादपमयं जगदीश सर्वं,

चित्ते विमोहयसि किं परमेश्वरात्मन् ॥ ८८ ॥

मायाविमोहितदृशा तनयो ममेति,

कंसाद्भयं कृगवता तु मयाऽतितीव्रम् ।

नीतोऽसि गोकुलमरातिभयानुलस्य,

वृद्धि गतोऽसि मम चैव गवामर्घाश ॥ ८९ ॥

कर्माणि रुद्रमरुदभिशतरुतूनां,

साध्यानि यानि न भवन्ति निरीक्षितानि ।

त्वं विष्णुरोशजगतामुपकारहेतोः,

प्राप्तोऽसि नः परिगतः परमो विमोहः ॥ ९० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाह्ये षालचरिते कंसपथकथनं नाम

त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः १६३ ॥

अथ चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

देवकीवसुदेवाभ्यांसहकृष्णसंवादः

व्यास उवाच ।

तां समुत्पन्नविज्ञानां भगवत्कर्मदर्शनात् ।

देवकीवसुदेवौ तु दृष्ट्वा मायां पुनर्हरिः ॥ १ ॥

मोहाय यदुचरुस्य विततान स वैष्णवीम् ।

उवाच चाम्य मोस्तात चिरादुत्कण्ठिनेन तु ॥ २ ॥

भवन्तो कंसभीनेन दृष्ट्वा संकर्षणेन च ।

कुर्वतां याति यः कालो मातापित्रोरपूजनम् ॥ ३ ॥

स वृथा क्लेशकारी वै साधूनामुपजायते ।

गुल्दैवद्विजातीनां मातापित्रोश्च पूजनम् ॥ ४ ॥

कुर्वतः सफलं जन्म देहिनस्तात जायते ।

तन्क्षन्त्यमिद्ं सर्वमतिक्रमकृतं पितः ।

कंसघोर्यप्रनापाभ्यामापयोः परवश्ययोः ॥ ५ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वाऽप्य प्रणम्योर्मां यदुदृद्धाननुक्रमात् ।

पादानतिभिः सस्नेहं चक्रतुः पौरमानसम् ॥ ६ ॥

कंसपत्न्यस्ततः कंसं परिवार्य हनं भुवि ।

विलेपुर्मातरश्चास्य शोकदुःखपरिप्लुताः ॥ ७ ॥

बहुप्रकारमल्लस्थाः पश्चात्तापातुरा हरिः ।

ताः समाश्वासयामास स्वयमन्वाविन्देक्षणः ॥ ८ ॥

उग्रसेनं ततो बन्धान्मुमोच मधुसूदनः ।
 अभ्यपिञ्चत्तथैवैनं निजराज्ये हतात्मजम् ॥ ९ ॥
 राज्येऽभिषिक्तं कृष्णेन यदुसिंहः सुतस्य सः ।
 चकार प्रेतकार्याणि ये चान्ये तत्र घातिताः ॥ १० ॥
 कृतौर्ध्वदैहिकं चैनं सिंहासनगतं हरिः ।
 उवाचाऽऽज्ञापय विभो यत्कार्यमविशङ्कया ॥ ११ ॥
 ययातिशापाद्वंशोऽयमराज्याहोऽपि सांप्रतम् ।
 मयि भृत्ये स्थिते देवानाज्ञापयतु किं नृपैः ॥ १२ ॥
 इत्युक्त्वा चोग्रसेन तु घायुं प्रति जगाद् ह ।
 नृवाचा नैव भगवान्केशवः कार्यमानुषः ॥ १३ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

गच्छेन्द्रं ब्रूहि घायो त्वमलं गर्वेण वासव ।
 दीयतामुग्रसेनाथ सुधर्मा भवता सभा ॥ १४ ॥
 कृष्णो ब्रवीति राजार्हमेतद्रत्नमनुत्तमम् ।
 सुधर्माख्या सभा युक्तमस्यां यदुभिरासितुम् ॥ १५ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तः पवनो गच्छा सर्वमाह शर्चापतिम् ।
 दशौ सोऽपि सुधर्माख्यां सभां घायोः पुरंदरः ॥ १६ ॥
 घायुना चाऽऽहतां दियां ते सभां यदुपुंगवा ।
 युभुजुः सर्वरत्नाढ्यां गोविन्दभुजसंश्रयाः ॥ १७ ॥
 विदितापिलविज्ञानौ सर्वज्ञानमयाचपि ।
 शिष्याचार्यक्रमं धीरौ ख्यापयन्तौ यदुत्तमौ ॥ १८ ॥

तत्र सादीपनि काश्यपवन्तिपुरवासिनम् ।
 अस्त्रायं जग्मनुर्वीरौ बलदेवजनार्दनौ ॥ १६ ॥
 तस्य शिष्यत्वमभ्येत्य गुरुवृत्तिपरौ हि तौ ।
 दर्शयाच्चतुर्वीरावाचारमखिले जने ॥ २० ॥
 सरहस्यं धनुर्वेदं समग्रहमर्थायताम् ।
 अहोरात्रैश्चतुःशष्टया तद्दृष्टुमममूढद्विजा ॥ २१ ॥
 सादीपनिरसंभाज्यं तयोः कर्मातिमानुषम् ।
 विचिन्त्य तौ तदा मेने प्रातौ वन्द्यदिवाकरौ ॥ २२ ॥
 अस्त्रग्राममशीष च प्रोक्तमात्रवाप्य तौ ।
 ऊचनुर्मियता या तै दातव्या गुरुदक्षिणा ॥ २३ ॥
 सोऽप्यनीन्द्रियमालोक्य तयोः कर्म महामति ।
 बयाचत्र मृतं पुत्रं प्रमात्से लग्नार्णवे ॥ २४ ॥
 गृहीतास्त्रौ तनस्तौ तु गन्वा तं लवणोदधिम् ।
 ऊचनुश्च गुरोः पुत्रो दायतामिति सागरम् ॥ २५ ॥
 हृताञ्जलिपुटश्चान्धिस्तापथ द्विजसत्तमाः ।
 उवाच न भया पुत्रो हतः सादीपनेरिति ॥ २६ ॥
 दैत्यः पञ्चजनो नाम शङ्खरूपः स बालकम् ।
 जग्राह सोऽस्ति सलिले मनेवासुरसूदन ॥ २७ ॥
 श्नुप्तोऽन्तर्जलं गन्वा हन्वा पञ्चजनं तथा ।
 कृत्वा जग्राह तस्यास्थिप्रमवं शङ्खमुत्तमम् ॥ २८ ॥
 यस्य नादेन दैत्यानां बलहानिः प्रजायते ।
 दैवानां धर्षणे तेजो यान्यधर्मश्च संक्षयम् ॥ २९ ॥

तं पाञ्चजन्यभापूर्य गत्वा यमपुरीं हरिः ।
 बलदेवश्च बलवाञ्जित्वा वैवस्वतं यमम् ॥ ३० ॥
 तं बालं यातनासंस्थं यथापूर्वशरीरिणम् ।
 पित्रे प्रदत्तवान्गृष्णो बलश्च बलिना घरः ॥ ३१ ॥
 मथुरा च पुन प्राप्ताबुधसेनेन पालिताम् ।
 प्रहृष्टपुष्टपस्त्राकाद्युर्भौ रामजनार्दना ॥ ३२ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे बालचरिते चतुर्नवत्यधिक-
 शततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

—

अथ पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

जरामंधेनमहरामजनार्दनयुद्धवर्णनम्

व्यास उवाच ।

जरासन्धस्रुते कंस उपयेमे महाबलः ।
 अस्ति प्राप्तिश्च भो विप्रास्तपोर्भर्तृहृणं हरिम् ॥ १ ॥
 महबलपरीवारो मागधधिपतिर्वली ।
 हन्तुमाभ्याययो कोपाञ्जरासंध सयादधम् ॥ २ ॥
 उपेत्य मथुरा सोऽथ ररोध मागधेश्वरः ।
 अक्षोहिणीमि सैन्यस्य त्रयोविंशतिमिर्तृतः ॥ ३ ॥
 निष्कम्पिणोऽङ्गीवाराद्युर्भौ रामजनार्दना ।
 युयुधानोऽङ्गारं तस्य बलिर्नो बलिसैनिकैः ॥ ४ ॥

ततो बलश्च कृष्णश्च मर्तिं चक्र महाप्रल ।
 आयुधाना पुराणानामादाने मुनिसत्तमा ॥ ५ ॥
 अनन्तर चक्रशाङ्गे तूष्णीं चाप्यभयौ शरौ ।
 आकाशादागतीं वीरौ तदा कौमोदका गदा ॥ ६ ॥
 हल च बलमद्रस्य गगनादागमन्करम् ।
 बलस्याभिमत विप्रा सुतन्त्र मुशल तथा ॥ ७ ॥
 ततो युद्धे पराजिन्य स्वसैन्य मगधाधिपम् ।
 पुरीं विवशानुर्वीरानुभौ रामचनार्दनौ ॥ ८ ॥
 निने तस्मिन्सुदुर्वृत्ते जरासधे द्विनोत्तमा ।
 जावमाने गते तत्र कृष्णो मेने न त नितम् ॥ ९ ॥
 पुनरप्याजगामाथ जरासधो प्लान्वित ।
 नितश्च रामङ्गणाम्यामपञ्च्य द्विनोत्तमा ॥ १० ॥
 दश चाप्यौ च सप्रामानैवमन्यन्तदुर्मद ।
 यदुमिर्मागधो राना चक्रे ङ्गणपुरोगमै ॥ ११ ॥
 सर्वेष्वेव च युद्धेषु यदुभि स पराजित ।
 अपक्रान्तो जरासध स्वल्पसैन्यैरलाधिक ॥ १२ ॥
 तदुत्तर यादवाना वै रक्षित यदनेकश ।
 तत्तु सनिधिमाहाय्य विष्णोरशस्य चक्रिण ॥ १३ ॥
 मदुप्यधर्मशौलस्य लाला सा जगत पते ।
 अस्त्राण्यनेकरूपाणि यदरातिषु मुञ्चति ॥ १४ ॥
 मनसैव जगन्सृष्टिसंहार तु करोति यः ।
 तस्यारिपञ्चपणे कियानुधमविस्तर ॥ १५ ॥

तथाऽपि च मनुष्याणां धर्मस्तदनुवर्तनम् ।

कुर्वन्वल्घता संधि हीनैर्युद्धं करोत्यसौ ॥ १६ ॥

साम चोपप्रदानं च तथा भेदं च दर्शयन् ।

करोति दण्डपातं च क्वचिदेव पलायनम् ॥ १७ ॥

मनुष्यदेहिनां चेष्टामित्येवमनुवर्तते ।

लीला जगत्पनेस्तस्य च्छन्दतः संप्रवर्तते ॥ १८ ॥

इति ध्रामहापुराणे आदिब्राह्मे ध्रोःशृण्वचरिते पञ्चनवत्यधिक-

शततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

अथ पण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

कालयवनोपाख्यानम्

व्यास उवाच ।

गायं गोष्ठे द्विजो[जं] श्यालं पण्ड[ण्ड]त्युक्त्वान्द्रिजाः ।

यदूनां संनिर्धां सर्वे जहसुर्यादवास्तदा ॥ १ ॥

ततः कोपसमाविष्टो दक्षिणापथमेत्य सः ।

सुतमिच्छंस्तपस्तेपे यदुच्यतमयावहम् ॥ २ ॥

आराधयन्महादेवं सोऽयच्छूर्णमभक्षयत् ।

ददौ घरं च तुष्टोऽसौ घर्षे द्वादशके हरः ॥ ३ ॥

संभाषयामास स तं यवनेशो ह्यनात्मजम् ।

तयोपित्संगमाच्चास्य पुत्रोऽभूदलिसप्रभः ॥ ४ ॥

त कालयवन नाम राज्ये स्वै यवनेश्वर ।
 अभिपिच्य घन यातो घत्राप्रकठिनोरसम् ॥ ५ ॥
 स तु धीर्यमदीन्मत्त पृथिव्या बलिनो नृपान् ।
 पप्रच्छ नारदश्चास्मै कथयामास यादवान् ॥ ६ ॥
 म्लेच्छकोटिसहस्राणा सहस्रै सोऽपि सवृत ।
 गजाश्वरथसपन्नैश्चकार परमोद्यमम् ॥ ७ ॥
 प्रययौ चाऽऽतव(प)च्छिन्नै प्रयाणै स दिने दिने ।
 यादवान्प्रति सामर्षो मुनयो मथुरा पुरीम् ॥ ८ ॥
 वृष्णोऽपि चिन्तयामास क्षपित यादव बलम् ।
 यवनेन समालोक्य मागध सप्रयास्यति ॥ ९ ॥
 मागधस्य बल क्षीण स कालयवनो बली ।
 हन्ता तदिदमायात यदूना व्यसन द्विधा ॥ १० ॥
 तस्माद्दुर्गं करिष्यामि यदृनामतिदुर्जयम् ।
 स्त्रियोऽपि यत्र युध्येयु किं पुनर्वृष्णिवाद्वा ॥ ११ ॥
 मयि मत्ते प्रमत्ते वा सुप्ते प्रवसितेऽपि वा ।
 यादवाभिभय दुष्टा मा कुर्वन्वै(युर्वै)रिणोऽधिकम् ॥ १२ ॥
 इति सन्वित्य गोविन्दो योजनानि महोदधिम् ।
 ययाचे द्वादश पुरीं द्वारका तत्र निर्ममे ॥ १३ ॥
 महोद्याना महावप्रा तडागशतशोभिताम् ।
 प्राकारशतसराधामिन्द्रस्येवामरावतीम् ॥ १४ ॥
 मथुरायासिन लोकं तत्राऽऽनीय जनार्दन ।
 आसन्ने कालयवने मथुरा च स्वय ययौ ॥ १५ ॥

बहिरावासिते सैन्ये मथुराया निरायुधः ।
 निर्जगाम स गोविन्दो ददर्श यवनश्च तम् ॥ १६ ॥
 स ज्ञात्वा वासुदेवं तं बाहुप्रहरणो नृपः ।
 अनुयातो महायोगिचेतोभिः प्राप्यते न यः ॥ १७ ॥
 तेनानुयात कृष्णोपि प्रविवेश महागुहाम् ।
 यत्र शेने महावीर्यो मुचुकुन्दो नरेश्वरः ॥ १८ ॥
 सोऽपि प्रविष्टो यवनो दृष्ट्वा शय्यागतं नरम् ।
 पादेन तद्धृदयमास कृष्णं मत्वा स दुर्मतिः ॥ १९ ॥
 दृष्टमात्रश्च तेनासौ जज्वाल यवनोऽग्निना ।
 तत्क्रोधजेन मुनयो भस्मीभूतश्च तत्क्षणात् ॥ २० ॥
 सहि देवासुरे युद्धे गत्वा जित्वा महासुरान् ।
 निद्रार्तं सुमहाकालं निद्रा पथे घरं सुरान् ॥ २१ ॥
 प्रोक्तश्च देवैः संसुप्तं यस्त्वामुत्थापयिष्यति ।
 देहजेनाग्निना सद्यः स तु भस्मीभविष्यति ॥ २२ ॥
 एवं दग्ध्वा स तं पापं दृष्ट्वा च मधुसुदनम् ।
 कस्त्वमित्याह साऽप्याह जातोऽहं शशिनः कुले ॥ २३ ॥
 वासुदेवस्य तनयो यदुचंशसमुद्भवः ।
 मुचुकुन्दोऽपि तच्छ्रुत्वा वृद्धगार्ग्यदेवः स्मरन् ॥ २४ ॥
 संस्मृत्य प्रणिपत्यैनं सचं सर्वेश्वरं हरिम् ।
 प्राह घ्रातो भवान्विष्णोरंशस्त्वं परमेश्वरः ॥ २५ ॥
 पुरा गार्ग्ये ण कथितमष्टाविंशतिमे युगे ।
 द्वापरान्ते हरेर्जन्म यदुचंशे भविष्यति ॥ २६ ॥

स त्वं प्राप्तो न संदेहो मर्त्यानामुपकारकृत् ।
 तथा हि सुमहत्तेजो नालं सोढुमह तव ॥ २७ ॥
 तथा हि सुमहाम्भोदध्वनिधीरतरं ततः ।
 घाक्यं तमिति होवाच युष्मत्पादसुलालितम् ॥ २८ ॥
 देवामुरे महायुद्धे दैत्याश्च सुमहाभटाः ।
 न शोक्नुस्ते महत्तेजस्तत्तेजो न सहाम्यहम् ॥ २९ ॥
 संसारपतितस्यैको जन्नोस्त्वं शरणं परम् ।
 सप्रसीद् प्रपन्नार्तिहर्ता हर ममाशुभम् ॥ ३० ॥
 त्वं पयोनिधयः शैला. सरितश्च वनानि च ।
 मेदिनी गगनं वायुरापोग्निस्त्व तथा पुमान् ॥ ३१ ॥
 पुंसः परतरं सर्वं व्याप्य जन्म विकल्पयत् ।
 शब्दादिहीनमजर वृद्धिक्षयचिर्वर्जितम् ॥ ३२ ॥
 त्वत्तोऽमरास्तु पितरो यश्चगन्धर्वराक्षसाः ।
 सिद्धाश्चाप्सरसस्त्वत्तो मनुष्याः पशवः खगा ॥ ३३ ॥
 सर्पासृपा मृगा. सर्वे त्वत्तन्त्रैव महीरहाः ।
 यच्च भूतं भविष्यद्वा किञ्चिदत्र चरान्तरे ॥ ३४ ॥
 अमूर्तं मूर्तमथवा स्थूलं सूक्ष्मतरं तथा ।
 तन्सर्वं त्वं जगन्कर्तृनास्ति किञ्चित्त्वया विना ॥ ३५ ॥
 मया संसारचक्रेऽम्भिन्मन्त्रमता भगवन्सदा ।
 तापत्रयाभिभूतेन न प्राप्ता निवृत्तिः क्वचिन् ॥ ३६ ॥
 दुःखान्येव मुखानीति मृगतृष्णा जलाशयः ।
 मया नाथ गृहीतानि तानि तापाय मेऽभवन् ॥ ३७ ॥

राज्यमुर्वो चलं कोशो मित्रपक्षस्तथाऽऽत्मजाः ।
 भार्या भृत्यजना ये च शब्दाद्या वियया प्रभो ॥ ३८ ॥
 सुखनुद्भ्या मया सर्वं गृहीतमिदमव्यय ।
 परिणामे च देवेश तापात्मकमभून्मम ॥ ३९ ॥
 देवलोकगतिं प्राप्तो नाथ देवगणोऽपि हि ।
 मत्त. साहाय्यकामोभूच्छ्लाश्वती कुत्र निवृत्तिः ॥ ४० ॥
 त्वामनाराध्य जगता सर्वेषां प्रभवास्पदम् ।
 शाश्वती प्राप्यते केन परमेश्वर निवृत्तिः ॥ ४१ ॥
 त्वन्मायामूढमनसो जन्ममृत्युजरादिकान् ।
 अवाप्य पापान्पश्यन्ति प्रेतराजानमन्तरा ॥ ४२ ॥
 तत. पाशशतैर्बद्धा नरकेष्वतिदारुणम् ।
 प्राप्नुयन्ति महद्दुःखं विश्वरूपमिदं तव ॥ ४३ ॥
 अहमत्यन्तघिपर्या मोहितस्तव मायया ।
 ममत्यागाधगतान्ते भ्रमामि परमेश्वर ॥ ४४ ॥

सोऽहं त्वां शरणमपारमीशमीड्यं,

संप्राप्त परमपदं यतो न किञ्चित् ।

संसारश्रमपरितापनप्तचेता

निर्विण्णे परिणतधाम्नि सामिलाय ॥ ४५

इति श्रीमहापुराणे आदिग्राह्ये फालगुणवचने मुचुशुन्दस्तुर्त्वा

निरूपणं नाम पण्णघत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

अथ सततव्रत्यधिकशततसोऽध्यायः ।

गोकुलेवलप्रत्यागमनवर्णनम्

व्यास उवाच ।

इत्थ स्तुतस्तदा तेन मुचुकुन्देन धीमता ।

प्रादेश सर्वभूतानामताडिनिघ्नो हरिः ॥ १ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

यथाऽमिवाञ्छित्तौहोकान्दिव्यागच्छ नरेश्वर ।

अव्याहतपरैश्वर्यो मत्प्रसादोपवृंहित ॥ २ ॥

भुक्त्वा दिव्यान्नहामोगान्मविष्यसि महाकुले ।

जानिस्मरो मन्प्रसादात्तवो मोक्षमवाप्स्यसि ॥ ३ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तः प्रणिपत्येश जगतामच्युतं नृप ।

गुहामुखाद्विनिष्क्रान्तो ददृशे सोऽल्पकालरात् ॥ ४ ॥

ततः कलियुगं ज्ञान्वा प्राप्त्वं तप्तुं ततो नृपः ।

नरनारायणस्थानं प्रययौ गन्धमादतम् ॥ ५ ॥

कृष्णोऽपि घातयित्वाऽरिमुपायैर्न हि तद्व्यलम् ।

जग्राह मथुरामेव्य हस्त्वश्वस्यन्दनोऽञ्जलम् ॥ ६ ॥

आनीय चोपसेनाय द्वारिचन्या न्ययेदयम् ।

पराभिभवनिःशङ्कं यमूच च यदोः कुलम् ॥ ७ ॥

यन्देशोऽपि विप्रेन्द्राः प्रशान्ताखिलविग्रहाः ।

ज्ञातिदर्शनसोत्कण्ठः प्रययौ नन्दगोकुलम् ॥ ८ ॥

ततो गोपाश्च गोप्यश्च यथापूर्वममित्रजित् ।
 तथैवाभ्यवदत्प्रेम्णा बहुमानपुर.सरम् ॥ ९ ॥
 कैश्चापि संपरिष्वक्त कांश्चित्स परिपस्वजे ।
 हासं चक्रे सम कैश्चिद्गोपापीजनैस्तथा ॥ १० ॥
 प्रियाण्यनेकान्यवदन्गोपास्तत्र हलायुधम् ।
 गाप्यश्च प्रेममुदिताः प्रोचुः सेर्ष्यमथापराः ॥ ११ ॥
 गोप्यः पप्रच्छुरपरा नागरीजनवल्लभः ।
 कश्चिदास्ते सुखं कृष्णश्चलत्प्रेमरसाकुलः ॥ १२ ॥
 अस्मच्चेष्टोपहसनं न कच्चित्पुरयोपिताम् ।
 सौभाग्यमानमधिकं करोति क्षणसौहृदः ॥ १३ ॥
 कश्चित्स्मरति नः कृष्णो गीतानुगमनं हृतम् ।
 अप्यसौ मातरं द्रष्टुं सरुदप्यागमिष्यति ॥ १४ ॥
 अथवा किं तदालापैः क्रियन्तामपराः कथाः ।
 यदस्माभिर्विना तेन(तस्य) विनाऽस्माकं भविष्यति ॥ १५ ॥
 पिता माता तथा भ्राता भर्ता बन्धुजनश्च कः ।
 न त्यक्तस्तत्कृतेऽस्माभिरकृतज्ञस्ततो हि सः ॥ १६ ॥
 तथाऽपि कश्चिदात्मीयमिहाऽऽगमनसंश्रयम् ।
 करोति कृष्णो घक्तव्यं भवता घवनामृतम् ॥ १७ ॥
 दामोदरोऽसौ गोविन्दः पुरस्त्रीसक्तमानसः ।
 अपेतप्रीतिरस्मासु दुर्दर्शः प्रतिभाति नः ॥ १८ ॥

व्यास उवाच ।

आमन्त्रितः स कृष्णेति पुनर्दामोदरेति च ।
 जहसु. सुस्वरं गोप्यो हरिणा कृष्टचेतसः ॥ १९ ॥

संदेशैः सौम्यमधुरैः प्रेमगर्भैरगर्वितैः ।

रामेणाऽऽश्वासिता गोप्यः कृष्णस्यातिमधुस्वरैः ॥ २० ॥

गोपैश्च पूर्वघट्टामः परिहासमतोहरैः ।

कथाश्चकार प्रेम्णा च सह तैर्ब्रजभूमिषु ॥ २१ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाह्ये गोकुले बलप्रत्यागमनवर्णनं नाम

सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

अथाष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

हलक्रीडावर्णनम्

व्यास उवाच ।

वने विहरतस्तस्य सह गोपैर्महात्मनः ।

मानुषच्छत्रुंमरूपस्य शेषस्य धरणीभृतः ॥ १ ॥

निष्पादितोरुकार्यस्य कार्येणैवावतारिणः ।

उपभोगार्थमत्यर्थं धरुणः प्राह धारुणीम् ॥ २ ॥

धरुण उवाच ।

अभीष्टां सर्वदा ह्यस्य मदिरे त्वं महौजसः ।

अनन्तस्योपभोगाय तस्य गच्छ मुदे शुभे ॥ ३ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा धारुणी तेन संनिधानमथाकरोत् ।

वृन्दावनतटोत्पन्नकदम्बतरकोदरे ॥ ४ ॥

चिन्वरन्ध्रदेवोऽपि मदिरागन्धमुद्धतम् ।

आधाय मदिराहर्षमघापाथ पुरातनम् ॥ ५ ॥

तत कद्मवात्सहसा मद्यधारां स लाङ्गली ।

पतन्ती घीक्ष्य मुनयः प्रययौ परमां मुदम् ॥ ६ ॥

पयौ च गोपगोपीभिः समवेतो मुदाऽन्वितः ।

उपगीयमानो ललितं गीतवाद्यविशारदैः ॥ ७ ॥

ध्रमतोऽत्यन्तघर्माम्भ.कणिकामौक्तिकोज्ज्वलः ।

आगच्छ यमुने स्नातुमिच्छामीत्याह विह्वलः ॥ ८ ॥

तस्य वाचं नदी सा तु मत्तोक्तामवमन्य वै ।

नाऽऽजगाम ततः क्रुद्धो हलं जग्राह लाङ्गली ॥ ९ ॥

गृहीत्वा तां तटेनैव चकर्ष मदविह्वलः ।

पापे नाऽऽयासि नाऽऽयासि गम्यतामिच्छयाऽन्यतः ॥ १० ॥

सा कृष्टा तेन सहसा मार्गं संत्यज्य निम्नगा ।

यत्राऽऽस्ते यलदेवोऽसौ प्लावयामास तद्वनम् ॥ ११ ॥

शरीरिणी तथोपेत्य त्रासविह्वललोचना ।

प्रसीदेत्यत्रवीद्रामं मुञ्च मां मुशलायुध ॥ १२ ॥

सोऽप्रवीद्वजानासि मम शौर्ययलं यदि ।

सोऽहं त्वां हलपातेन नयिष्यामि सहस्रधा ॥ १३ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्याऽतिसंभ्रस्तस्तया नद्या प्रसादितः ।

भूमारो प्लाघिने तत्र मुमोच यमुनां यलः ॥ १४ ॥

तत्र स्नातस्य वै कान्तिराजगाम महावते ।
 सवतंसोत्पलं चारु गृहीन्वैकं च कुण्डलम् ॥ १५ ॥
 घण्टप्रहितां चास्मै मालामम्लानपङ्कजाम् ।
 समुद्रार्हे तथा वम्ब्रे नीले लक्ष्मरियन्दुत ॥ १६ ॥
 कृतावतंसः स तत्र चारुकुण्डलभूषित ।
 नीलाम्बरधरः स्रग्वां शुरुभे कान्तिसंयुत ॥ १७ ॥
 इत्थं विभूषितो रेमे तत्र रामस्तदा व्रजे ।
 मासद्वयेन यानञ्च पुन म मथुरां पुरीम् ॥ १८ ॥
 रेवतीं चैव ततया रैवतस्य महीपतेः ।
 उपरेमे बलस्तस्यां जज्ञाते निशटोन्मुक्तौ ॥ १९ ॥
 त्रि श्रोमहापुराणे आदित्राहो हलकोडावर्णनं नामाष्टमवन्ध-
 धिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

अथ नवनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

रुक्मिणीविवाहवर्णनम्

व्यास उवाच ।

मीमंक्रुः कुण्डिने राजा विदर्भविषयेऽभवत् ।
 रुक्मिणीं तस्य दुहितां स्वर्मां चैव सुतो द्विजाः ॥ १ ॥
 रुक्मिणीं वकमे कृष्णः सा च तं चारुहासितो ।
 न ददौ यावने चैतां स्वर्मां द्वेषेण चक्रिणे ॥ २ ॥

ददौ स शिशुपालाय जरासंधप्रचोचितः ।
 भीष्मको रुक्मिणा सार्धं रुक्मिणीमुरुचिक्रमः ॥ ३ ॥
 विवाहार्थं तत सर्वे जरासंधमुखा नृपाः ।
 भीष्मकस्य पुरं जग्मुः शिशुपालश्च कुण्डिनम् ॥ ४ ॥
 कृष्णोऽपि बलभद्राद्यैर्यदुभिः परिचारितः ।
 प्रययौ कुण्डिनं द्रष्टुं विवाहं चैद्यभूपतेः ॥ ५ ॥
 श्वोभाविनि विवाहे तु तां कन्यां हतवान्हरिः ।
 विपक्षभावमासाद्य रामाद्येष्वेव बन्धुषु ॥ ६ ॥
 ततश्च पौण्ड्रकः श्रीमान्दन्तवक्त्रो विदूरथः ।
 शिशुपालो जरासंधः शात्वाद्याश्च महीभृतः ॥ ७ ॥
 कुपितास्ते हरिं हन्तुं चक्रुर्योगमुत्तमम् ।
 निर्जिताश्च समागम्य रामाद्यैर्यदुपुंगवैः ॥ ८ ॥
 कुण्डिनं न प्रवेक्ष्यामि अहत्वा युधि केशवम् ।
 हत्वा प्रतिज्ञां स्वमी च हन्तुं कृष्णमभिद्रुतः ॥ ९ ॥
 हत्वा बलं स नागाश्वपत्तिस्यन्दनसंकुलम् ।
 निर्जित. पातितश्चोर्व्यां लीलयैव स चक्रिणा ॥ १० ॥
 निर्जित्य रुक्मिणं सम्यगुपयेमे स रुक्मिणीम् ।
 राक्षसेन विधानेन संप्राप्तो मधुसूदनः ॥ ११ ॥
 तस्यां जज्ञे च प्रयुञ्जो मदनांशः स धीर्यवान् ।
 जहार शम्भरो यं वै यो जघान न्व शम्भरम् ॥ १२ ॥
 इति श्रीमहापुराणे भादिब्राह्मे श्रीकृष्णचरिते नवनवत्यधिक-
 शततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

अथ द्विशततमोऽध्यायः ।

प्रद्युम्नाख्यानवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

शम्भरेण हृतो वीरः प्रद्युम्नः स कथं पुनः ।

शम्भरश्च महावीर्यः प्रद्युम्नेन कथं हतः ॥ १ ॥

व्यास उवाच ।

पठेऽहि जातमात्रे तु प्रद्युम्नं सृत्तिकागृहात् ।

ममैष हन्तेति द्विजा हतवान्कालशम्भरः ॥ २ ॥

नीत्वा चिक्षेप चैवैनं ग्राहोऽग्रे लवणार्णवे ।

कल्लोलजनितावर्ते सुघोरे मकरालये ॥ ३ ॥

पतितं चैव तत्रैको मत्स्यो जग्राह बालकम् ।

न ममार च तस्यापि जठरानलदीपितः ॥ ४ ॥

मत्स्ययन्त्रैश्च मत्स्योऽसौ मत्स्यैरन्यैः सह द्विजाः ।

घातितोऽसुरवर्याय शम्भराय निवेदितः ॥ ५ ॥

तस्य मायावती नाम पत्नी सर्वगृहेश्वरी ।

कारयामास सूदानामाधिपत्यमनिन्दिता ॥ ६ ॥

शरितं मत्स्यजठरे दृष्ट्वा साऽतिशोभनम् ।

कुमारं मन्मथतरोर्दग्धस्य प्रथमाट्कुरम् ॥ ७ ॥

कोऽयं कथमयं मत्स्यजठरे समुपागतः ।

इत्येवं कौतुकाविष्टां तां तन्वीं प्राह नारदः ॥ ८ ॥

नारद उवाच ।

अयं समस्तजगतां सृष्टिसंहारकारिणा ।
शम्बरेण हतः कृष्णतनयः सूतिकागृहात् ॥ ९ ॥
क्षिप्तः समुद्रे मत्स्येन निर्गोर्णस्ते घशं गतः ।
नररत्नमिदं सुभ्रु विश्रब्धा परिपालय ॥ १० ॥

व्यास उवाच ।

नारदेनैव मुक्ता सा पालयामास तं शिशुम् ।
वाट्यादेचातिरागेण रूपातिशयमोहिता ॥ ११ ॥
स यदा यौवनाभोगभूषितोऽभूद्बुद्धिजोत्तमाः ।
साभिलाषा तदा सा तु यभूव गजगामिनी ॥ १२ ॥
मायावती ददौ चास्मै माया सर्वा महात्मने ।
प्रद्युम्नायाऽऽत्मभूताय तन्न्यस्तदृश्येक्षणा ॥
प्रसजन्ती तु तामाह स कार्पिणः कमललोचनः ॥ १३ ॥

प्रद्युम्न उवाच ।

मातृभावं विहायैव किमयं वर्तसेऽन्यथा ॥ १४ ॥

व्यास उवाच ।

सा चास्मै कथयामास न पुत्रस्त्वं ममेति वै ।
तनयं त्वामयं विष्णोर्हृत्तघान्कालशम्बरः १५ ॥
क्षिप्तः समुद्रे मत्स्यस्य संप्राप्तो जठरान्मया ।
सा तु रोदिति ते माता कान्ताऽद्याप्यतिवत्सला ॥ १६ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तः शम्बरं युद्धे प्रद्युम्नः स समाह्वयत् ।
क्रोधाकुलीकृतमना युयुधे च मदावलः ॥ १७ ॥

मन्मथे तु गते नाशं तदुदुभवपरायणा ।
 शम्बरं मोहयामास मायारूपेण रुक्मिणि ॥ २६ ॥
 विवाहाद्युपभोगेषु रूपं मायामयं शुभम् ।
 दर्शयामास दैत्यस्य तस्येयं मदिरेक्षणा ॥ २७ ॥
 कामोऽघतीर्णः पुत्रस्ते तस्येयं दयिता रतिः ।
 विशङ्का नात्र कर्तव्या स्नुषेयं तव शोभना ॥ २८ ॥

व्यास उवाच ।

ततो हर्षसमाविष्टौ रुक्मिणीकेशवौ तदा ।
 नगरी च समस्ता सा साधु साध्वित्यभापत ॥ २९ ॥
 चिरं नष्टेन पुत्रेण संगतां प्रेक्ष्य रुक्मिणीम् ।
 अघाप विस्मयं सर्वो द्वारघट्यां जनस्तदा ॥ ३० ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे शम्बरहृतप्रद्युम्नागमनवर्णनं
 नाम द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

अथैकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

अनिरुद्धविवाहेरुक्मिवधनिरूपणम्

व्यास उवाच ।

चारुदेष्णं सुदेष्णं च चारुदेहं च शोभनम् ।
 सुषेणं(विचारु) चारुमुप्तं च भद्रचारुं तथाऽपरम् ॥ १ ॥

चारुचिन्दं(चन्द्रं) सुचारुं च चारुं च बलितां धरम् ।
 रुक्मिण्यजनयत्पुत्रान्कन्यां चारुमतीं तथा ॥ २ ॥
 अन्याश्च भार्याः कृष्णस्य बभूवुः सप्त शोभनाः ।
 कालिन्दी मित्रचिन्दा च सत्या नागजिती तथा ॥ ३ ॥
 देवी जाम्बवती चापि सदा तुष्टा तु रोहिणी ।
 मद्रराजसुता चान्या सुशीला शीलमण्डला ॥ ४ ॥
 सात्राजिती सत्यभामा लक्ष्मणा चारुहासिनी ।
 षोडशात्र महस्राणि स्त्रीणामन्यानि चक्रिणः ॥ ५ ॥
 प्रद्युम्नोऽपि महावीर्यो रुक्मिणस्तनयां शुभाम् ।
 स्वयंवरस्थां जग्राह साऽपि तं तनयं हरैः ॥ ६ ॥
 तस्यामस्याभवत्पुत्रो महाबलपराक्रमः ।
 अनिरुद्धो रणे रुद्धो धीर्योदधिररिन्दमः ॥ ७ ॥
 तस्यापि रुक्मिणः पौत्री धरयामास केशवः ।
 दौहित्राय ददौ रुक्मी स्पर्धयन्नपि शौरिणा ॥ ८ ॥
 तस्या विवाहे रामाद्या यादवा हरिणा सह ।
 रुक्मिणो नगरं जग्मुर्नाम्ना भोजकटं द्विजाः ॥ ९ ॥
 विवाहे तत्र निवृत्ते प्राद्युम्नेः सुमहात्मनः ।
 कलिङ्गराजप्रमुखा रुक्मिणं धारुणमद्रुचम् ॥ १० ॥

कलिङ्गाद्य ऊचुः ।

अनक्षत्रो हली द्यूते तथाऽस्य व्यसनं महत् ।
 तत्र(ञ्ज)यामो बलं तस्माद्द्यूतेनैव महाद्यूते ॥ ११ ॥

व्यास उवाच ।

तथेति तानाह नृपात्रुवमी बलसमन्वित ।
 सभाया सह रामेण चक्रे द्यूत च वै तदा ॥ १२ ॥
 सहस्रमेकं निष्काणा रविमणा विजितो बलः ।
 द्वितीये दिवसे चान्यत्सहस्रं रुविमणा जितः ॥ १३ ॥
 ततो दश सहस्राणि निष्काणा पणमाददे ।
 बलभद्रप्रपन्नानि स्वमी द्यूतविदां घरः ॥ १४ ॥
 ततो जहासाथ बलं कलिङ्गाधिपतिर्द्विजाः ।
 दन्तान्विदर्शयन्मूढो स्वमी चाऽऽह मदोद्धतः ॥ १५ ॥

स्वम्युवाच ।

अविद्योऽयं महायूते बलभद्रः पराजितः ।
 मृषैवाक्षाचलेपत्वाद्योऽयं मेनेऽक्षकोविदम् ॥ १६ ॥
 दृष्ट्या कलिङ्गराजं तु प्रकाशदशानाननम् ।
 रविमणं चापि दुर्वाक्यं कोपं चक्रे हलायुधः ॥ १७ ॥

व्यास उवाच ।

ततः कोपपरीतात्मा निष्ककोटिं हलायुधः ।
 ग्लहं जग्राह स्वमी च ततस्त्वक्षानपातयत् ॥ १८ ॥
 अजयदुबलदेवोऽथ प्राहोद्यैस्तं जितं मया ।
 ममेति स्वमी प्राहोद्यै रलीकोकैरलं बलम् ॥ १९ ॥
 त्वयीक्तोऽयं ग्लहः सत्यं न ममैषोऽनुमोदितः ।
 एषं त्वया चेद्विजितं न मया विजितं कथम् ॥ २० ॥

तनोऽन्तरिक्ष वागुच्चैः प्राह गन्भीरनादिनी ।
 बन्धुदेवस्य तं कोपं वर्धयन्ती महात्मनः ॥ २१ ॥

आकाशवागुवाच ।

जितं तु बन्धुदेवेन रुक्मिणा भान्तिं मृषा ।
 अनुक्त्वा घनं किञ्चिन्मृतं भवति कर्मणा ॥ २२ ॥

व्यास उवाच ।

तनो बलः समुत्थाय क्रोधसंरजलोचनः ।
 जघानाष्टापदेनैव रुक्मिणं स महाबलः ॥ २३ ॥
 कलिङ्गराजं चाऽऽदाय विस्फुरन् बन्धुबलः ।
 यमञ्च दत्त्वाङ्कुपिनो यै प्रकाशं जहास सः ॥ २४ ॥

आकृत्य च महास्तम्भं जानत्पमयं बलः ।
 जघान ये तन्पक्षास्तान्मूढतः कुपिनो बलः ॥ २५ ॥
 तनो हाहाकृतं सर्वं पलायनपरं द्विजाः ।
 तद्राजमण्डलं सर्वं यभूव कुपिने बन्धे ॥ २६ ॥

बन्धेन निहतं ध्रुन्वा रुक्मिणं मधुसूदन ।
 नोवाच घनं किञ्चिद्रुक्मिर्जायलयोर्भयात् ॥ २७ ॥
 तनोऽनिरुद्धिमादाय कृतोद्वाहं द्विजोत्तमाः ।
 द्वारकानाजगामाय यदुचरुं सशैशवम् ॥ २८ ॥

नि ध्रुमशुपुराणे आदिमहोऽनिरुद्धविवाहे रुक्मिवधनिरूपणं
 नामैकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

अथ द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः।

नरकवधवर्णनम्

व्यास उवाच ।

द्वारवत्यां ततः शौरिं शक्रस्त्रिभुवनेश्वर ।
भाजगामाथ मुनयो मत्तैरावतपृष्ठग ॥ १ ॥
प्रविश्य द्वारकां सोऽथ समीपे च हरेस्तदा ।
कथयामास दैत्यस्य नरकस्य विचेष्टितम् ॥ २ ॥

इन्द्र उवाच ।

त्वया नाथेन देवानां मनुष्यत्वेऽपि तिष्ठता ।
प्रशमं सर्वदुःखानि नीतानि मधुसूदन ॥ ३ ॥
तपस्विजनरक्षायै सोऽरिष्टो धेनुकस्तथा ।
प्रलम्बाद्यास्तथा केशी ते सर्वे निहतास्त्वया ॥ ४ ॥
कंस कुचलयापीडः पूतना बालघातिनी ।
नाशं नीतास्त्वया सर्वे येऽन्ये जगदुपद्रवा ॥ ५ ॥
युष्मद्दोर्दण्डसंबुद्धिपरित्राते जगत्त्रये ।
यज्ञे यज्ञहविः प्राश्य तृप्तिं यान्ति दिवोकसः ॥ ६ ॥
सोऽहं सांप्रतमायातो यन्निमित्तं जनार्दन ।
तच्छ्रुत्वा तत्प्रतीकारप्रयत्नं कर्तुमर्हसि ॥ ७ ॥
मौमोऽयं नरका नाम प्राज्योतिषपुरेश्वरः ।
कराति सर्वभूतानामपघातमरिदम ॥ ८ ॥

देवसिद्धसुरादीनां नृपाणां च जनार्दन ।
 हत्वा तु सोऽसुरः कन्या रुरोध निजमन्दिरे ॥ ९ ॥
 छत्रं यत्सलिलस्त्रावि तत्रहार प्रचेतसः ।
 मन्दरस्य तथा शृङ्गं हनवान्मणिपर्वतम् ॥ १० ॥
 अमृतस्त्राविर्णा दिव्ये मातुर्मेऽमृतकुण्डले ।
 जहार सोऽसुरोऽदित्या चाञ्छयैरावन द्विपम् ॥ ११ ॥
 दुर्नोतमेतद्गोविन्द मया तस्य तवोदितम् ।
 यश्च प्रतिकर्तव्यं तन्स्वयं परिमृश्यताम् ॥ १२ ॥

ध्यास उवाच ।

इति श्रुत्वा स्मितं कृत्वा भगवान्देवकीसुतः ।
 गृहीत्वा चासत्रं हस्ते समुत्तर्ष्यौ वरासनात् ॥ १३ ॥
 संचिन्तितमुपाख्या गण्डं गगनेवरम् ।
 सत्यभामां समारोप्य यर्यौ प्राग्ज्योतिषं पुरम् ॥ १४ ॥
 आरूढ्यैरावतं नागं शक्रोऽपि त्रिदशालयम् ।
 ततो जगाम सुमनाः पश्यतां द्वारकौकसाम् ॥ १५ ॥
 प्राग्ज्योतिषपुरस्यास्य समन्ताच्छतयोजनम् ।
 आचितं भैरवैः पाशैः परसैन्यनिवारणे ॥ १६ ॥
 तांश्चिच्छेद् हरिः पाशान्क्षिप्त्वा चक्रं सुदर्शनम् ।
 ततो मुरः समुत्तर्ष्यौ तं जघान च केशवः ॥ १७ ॥
 मुरोस्तु(रस्य) तनयान्सत सहस्रास्ता(सा तां)स्ततो हृदि ।
 चक्रथाराग्निनिर्द्ग्यांश्चकार शलमानिव ॥ १८ ॥

हत्वा मुरं हयग्रीवं तथा पञ्चजनं द्विजाः ।
 प्राग्ज्योतिषपुरं धीमांस्त्वरामान्समुपाद्रवत् ॥ १६ ॥
 नरकेनास्य तत्राभून्महासैन्येन संयुगः ।
 कृष्णस्य यत्र गोविन्दो जहने दैत्यान्सहस्रशः ॥ २० ॥
 शस्त्रास्त्रवपै मुञ्चन्तं स भीमं नरकं बली ।
 क्षिप्त्वा चक्रं द्विधा चक्रे चक्रो दैतेयचक्रहा ॥ २१ ॥
 हते तु नरके भूमिर्गृहीत्वाऽदितिकुण्डले ।
 उपतस्थे जगन्नाथं वाक्यं चेदमथात्रवीन् ॥ २२ ॥

धरण्युवाच ।

यदाऽहमुद्धृता नाथ त्वया शूकरमूर्तिना ।
 त्वत्संस्पर्शभवः पुत्रस्तदाऽयं मथ्यजायत ॥ २३ ॥
 सोऽयं त्वयैव दत्तो मे त्वयैव विनिपातितः ।
 गृहाण कुण्डले चेमे पालयास्य च संततिम् ॥ २४ ॥
 भारावतरणार्थाय ममैव भगवानिमम् ।
 अंशेन लोकमायात प्रसादसुमुख प्रभो ॥ २५ ॥
 त्वं कर्ता च विकर्ता च संहर्ता प्रभवोऽव्ययः ।
 जगत्स्वरूपो यश्च त्वं स्तूयसेऽच्युत किं मया ॥ २६ ॥
 व्यापी व्याप्यः क्रिया कर्ता कार्यं च भगवान्सदा ।
 सर्वभूतात्मभूतात्मा स्तूयसेऽच्युत किं मया ॥ २७ ॥
 परमात्मा त्वमात्मा च भूतात्मा चाव्ययो भवान् ।
 यदा तदा स्तुतिर्नास्ति किमर्थं ते प्रवर्तताम् ॥ २८ ॥

प्रसीद सर्वभूतात्मन्नरकेन कृतं च यत् ।
तत्क्षम्यतामदोषाय मत्सुतः स निपातितः ॥ २६ ॥

ध्यास उवाच ।

तथेति चोक्त्वा धरणीं भगवान्भूतभावन ।
रत्नानि नरकावासाञ्जग्राह मुनिसत्तमाः ॥ ३० ॥
कन्यापुरे स कन्यानां षोडशातुलविक्रमः ।
शताधिकानि ददृशे सहस्राणि द्विजोत्तमाः ॥ ३१ ॥
चतुर्दशान्गजांश्चोप्राण्यत्सहस्राणि दृष्ट्वान् ।
काम्योज्ञानां तथाऽश्वानां नियुतान्येकविंशतिम् ॥ ३२ ॥
कन्यास्ताश्च तथा नागांस्तान्श्वान्द्वारका पुरीम् ।
प्रापयामास गोविन्दः सद्यो नरककिंकरैः ॥ ३३ ॥
ददृशे धारुणं छत्रं तथैव मणिपर्वतम् ।
आरोपयामास हरिर्गरुडे पतमेश्वरे ॥ ३४ ॥
आरह्य च स्वयं कृष्णः सत्यभामासहायवान् ।
अदित्याः कुण्डले दातुं जगाम त्रिदशालयम् ॥ ३५ ॥
इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मी कृष्णचरिते नरकवधो नाम
द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥

अथ त्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

अदितिकृताभगवत्स्तुतिः

व्यास उवाच ।

गरुडो वारुणं छत्रं तथैव मणिपर्वतम् ।
सभार्यं च हृषीकेशं लीलयैव घहन्यर्यो ॥ १ ॥
ततः शङ्खमुपाध्माय स्वर्गद्वारं गतो हरिः ।
उपतस्थुस्ततो देवाः सार्धपात्रा जनार्दनम् ॥ २ ॥
स देवैरर्चितः कृष्णो देवमातुर्निवेशनम् ।
सिताभ्रशिखराकारं प्रविश्य ददृशेऽदितिम् ॥ ३ ॥
स तां प्रणम्य शक्रेण सहितः कुण्डलोत्तमे ।
दर्शौ नरकनाशं च शशंसास्यै जनार्दनः ॥ ४ ॥
ततः प्रीता जगन्माता धातारं जगतां हरिम् ।
तुष्टावादितिरव्यग्रं कृत्वा सत्प्रवणं मनः ॥ ५ ॥

अदितिरुवाच ।

नमस्ते पुण्डरीकाक्ष भक्तानामभयंकर ।
सनातनात्मन्भूतात्मन्सर्वात्मन्भूतभाषन ॥ ६ ॥
प्रणेतर्मनसो बुद्धेरिन्द्रियाणां गुणात्मक ।
सितदीर्घादितिःशेषकल्पनापरिषर्जित ॥ ७ ॥
जन्मादिभिरसंस्पृष्टस्वप्नादिवारिषर्जितः ।
संध्या रात्रिरहभूमिर्गगनं घायुरग्न्यु च ॥ ८ ॥

हुताशनो मनो बुद्धिर्भूतादिसूचं तथाऽच्युत ।
 सृष्टिस्थितिविनाशाना कर्ता कर्तृपतिर्भवान् ॥ ९ ॥
 ब्रह्मविष्णुशिवाल्यामिरात्ममूर्तिभिरीश्वरः ।
 मायाभिरेतन्ध्याप्त्वं ते जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥ १० ॥
 अनान्मन्यात्मविज्ञानं सा ते माया जनार्दन ।
 अहं ममेति भावोऽत्र यया समुपजायते ॥ ११ ॥
 संसारमध्ये मायायास्तवैतन्नाथ चेष्टितम् ।
 यैः स्वधर्मपरैर्नाथ नरैराधिनो भवान् ॥ १२ ॥
 ते तरन्त्यखिलामेतां मायामात्मविभुक्तये ।
 ब्रह्माद्याः सकला देवा मनुष्याः पशवस्तथा ॥ १३ ॥
 विष्णुमायामहावर्ते मोहान्धतमसाऽऽवृताः ।
 आराध्य त्वाममीप्सन्ते कामानान्मभवक्षये ॥ १४ ॥
 पदे ते पुरुषा वद्धा मायया भगवन्स्रव ।
 मया त्वं पुत्रकामिन्या वैरिपक्षक्षयाय च ॥ १५ ॥
 साराधितो न मोक्षाय मायाविलसिनं हि तत् ।
 कौपीनाच्छादनप्राया धाञ्छा कल्पद्रुमाक्षयि ॥ १६ ॥
 जायते यदपुण्यानां सोऽपराधः स्वदोषज ।
 तन्प्रसादाखिलजगन्मायामोहकराव्यय ॥ १७ ॥
 अज्ञानं ज्ञानसद्भाव भूतभूतेश नाशय ।
 नमस्ते चक्रहस्ताय शार्ङ्गहस्ताय ते नमः ॥ १८ ॥
 गदाहस्ताय ते विष्णो शङ्खहस्ताय ते नमः ।
 पतदपश्यामि ते रूपं स्थूलविद्भौपशोभितम् ॥

न जानामि परं यत्तत्प्रसीद परमेश्वर ॥ १६ ॥

व्यास उवाच ।

अदित्यैव स्तुतो विष्णुः प्रहृष्याऽऽह सुरारणिम् ॥ २० ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

माता देवि त्वमस्माक प्रसीद घरदा भव ॥ २१ ॥

अदितिर्वाच ।

एवमस्तु यथेच्छा ते त्वमशेषसुरासुरैः ।

अजेयः पुरूपव्याघ्र मर्त्यलोके भविष्यसि ॥ २२ ॥

व्यास उवाच ।

ततोऽनन्तरमेवास्य शक्राणीसहितां दितिम् ।

सत्यभामा प्रणम्याऽऽह प्रसीदेति पुन पुनः ॥ २३ ॥

अदितिर्वाच ।

मत्प्रसादान्न ते सुभृ जरा चरुष्यमेव च ।

भविष्यत्यनघद्यांङ्गि सर्वकामा भविष्यसि ॥ २४ ॥

व्यास उवाच ।

अदित्या तु कृतानुशी देवराजो जनार्दनम् ।

यथावत्पूजयामास धहुमानपुरःसरम् ॥ २५ ॥

ततो ददर्श कृष्णोऽपि सत्यभामासहायवान् ।

देवोद्यानानि सर्वाणि नन्दनादोनि सत्तमाः ॥ २६ ॥

ददर्श च सुगन्धाढ्यं मञ्जरीपुञ्जधारिणम् ।
 शैत्याह्लादकरं दिव्यं ताम्रपल्लवशोमितम् ॥ २७ ॥
 मध्यमाने ऽमृते जातं जातरूपसमप्रभम् ।
 पारिजातं जगन्नाथः केशवः केशिसूदनः ॥
 तं दृष्ट्वा प्राह गोविन्दं सत्यभामा द्विजोत्तमाः ॥ २८ ॥

सत्यभामोवाच ।

कस्मान्न द्वारकामेव नीयते कृष्ण पादपः ।
 यदि ते तद्वचः सत्यं सत्याऽत्यर्थं प्रियेति मे ॥ २९ ॥
 मदुगृहे निष्कुटार्याय तदयं नीयतां तरुः ।
 न मे जाम्बवती तादृगभीष्टा न च रुक्मिणी ॥ ३० ॥
 सत्ये यथा त्वमित्युक्तं त्वया कृष्णासकृत्प्रियम् ।
 सत्यं तद्यदि गोविन्द नोपचारकृतं वचः ॥ ३१ ॥
 तदस्तु पारिजातोऽयं मम गेहविभूषणम् ।
 यिन्नती पारिजातस्य केशपाशेन मञ्जरीम् ।
 सपत्नीनामहं मध्ये शोभेयमिति कामये ॥ ३२ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तः स प्रहस्यैनं पारिजातं गच्छति ।
 आरोपयामास हरिस्तमूचुर्वनरश्निगः ॥ ३३ ॥

घनपाला ऊचुः ।

भोः शची देवराजस्य महिषी तत्परिग्रहम् ।
 पारिजातं न गोविन्द हर्तुमर्हसि पादपम् ॥ ३४ ॥

शर्वाविभूषणार्थाय देवैरमृतमन्थते ।

उत्पादितोऽय न क्षेमी गृहीत्वैन गमिष्यसि ॥ ३५ ॥

मौट्पात्प्रार्थयसे क्षेमी गृहीत्वैन च को व्रजेत् ।

भवश्यमस्य देवेन्द्रो विवृतिं कृष्ण यास्यति ॥ ३६ ॥

वज्रोद्यतकर शत्रमनुयास्यन्ति चामरा ।

तदल सकलैर्देवैर्विग्रहेण तदाच्युत ॥

विपाककटु यत्कर्म न तच्छंसन्ति पण्डिता ॥ ३७ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तं तै र्वाचैतान्सत्यभामाऽतिकोपिनी ॥ ३८ ॥

सत्यभामोवाच ।

का शर्वा पारिजातस्य को वा शक्रः सुराधिप ।

सामान्य सर्वलोकाना यद्यपोऽमृतमन्थते ॥ ३९ ॥

समुत्पन्न पुरा कस्मादेको गृह्णाति वासव ।

यथा सुरा यथा चेन्दुर्यथा धीर्वनरक्षिण ॥ ४० ॥

सामान्य सर्वलोकस्य पारिजातस्तथा द्रुम ।

भर्तृवाहुमहागर्वाद्द्रुणद्रुयेनमयो शचा ॥ ४१ ॥

तत्कथ्यतां द्रुतं गत्या पीलोम्या घवनं मम ।

सत्यभामा वदत्येवं भर्तृगर्वोद्दधनाक्षरम् ॥ ४२ ॥

यदि त्वं दयिता भर्तुर्यदि तस्य प्रिया हासि ।

मद्भर्तुर्हरतो वृक्षं तत्कारय निवारणम् ॥ ४३ ॥

जानामि ते पतिं शक्रं जानामि त्रिदशेश्वरम् ।

पारिजातं तथाऽप्येनं मानुषी हारयामि ते ॥ ४४ ॥

ध्यास उवाच ।

इभ्युक्ता रक्षिणो गन्वा प्रोच्चैः प्रोचुर्यथोदितम् ।
 शर्वा द्योत्साहयामास त्रिदशाधिपतिं पतिम् ॥ ४५ ॥
 ततः समस्तदेवानां सैन्यैः पट्वृतो हरिम् ।
 प्रवृक्तः पारिजानार्यमिन्द्रो योधयितुं द्विजाः ४६ ॥
 ततः परिघनिर्मित्रशगदागूलघरायुधाः ।
 यमूचुस्त्रिदशाः सञ्जाः शक्रे वज्रकरे स्थिते ॥ ४७ ॥
 तत्रो तिरोक्ष्य गोविन्दो नागराजोपरि स्थितम् ।
 शकं देवपरिवारं युद्धाय समुपस्थितम् ॥ ४८ ॥
 चकार शङ्खनिर्घोषं दिशः शब्देन पूरयन् ।
 मुमोक्ष च शस्त्रानं सहस्रायुतसमिनम् ॥ ४९ ॥
 ततो दिशो नमश्चैव दृष्ट्वा शशताञ्जितम् ।
 मुमुचुस्त्रिदशाः सर्वं शम्भ्राण्यम्भ्राण्यनेकशः ॥ ५० ॥
 एकैकमम्ब्रं शम्भ्रं च देवैर्मुक्तं सहस्रधा ।
 विच्छेद् लीलपैवेशो जगतां मधुमूदनः ॥ ५१ ॥
 पारां मल्लिगजस्य समारुह्योग्गाशनः ।
 चचान्द खण्डशः कृत्वा बालपन्नगदेहयन् ॥ ५२ ॥
 यमेन प्रहितं दण्डं गदाप्रक्षेपम्बण्डितम् ।
 पृथिव्यां पानयामास मगवान्देवकीसुतः ॥ ५३ ॥
 शिथिकां च घनेशस्य चक्रेण तिलशो विभुः ।
 चकार शौरिकेन्दु दृष्टिपातहर्ताजसा ॥ ५४ ॥

नीतोऽग्निः शतशो वाणैर्द्राचिता वसधो दिशः ।
 चक्रविच्छिन्नशूलाग्रा रुद्रा भुवि निपातिताः ॥ ५५ ॥
 साध्या विश्वे च मरुतो गन्धर्वाश्चैव सायकैः ।
 शार्ङ्गिणा प्रेरिताः सर्वे द्योमनि शाल्मलितूलवत् ॥ ५६ ॥
 गरुडश्चापि घक्त्रेण पक्षाभ्यां च नखाङ्कुरैः ।
 भक्षयन्नहनद्देधान्दानवाश्च सद्रा खग ॥ ५७ ॥
 ततः शरसहस्रेण देवेन्द्रमधुसूदनां ।
 परस्परं घवर्पाते धाराभिरिव तोयदौ ॥ ५८ ॥
 ऐरावतेन गरुडो युयुधे तत्र संकुले ।
 देवैः समेतैर्युधे शक्रेण च जनार्दनः ॥ ५९ ॥
 छिन्नेषु शीर्यमाणेषु शस्त्रेष्वस्त्रेषु सत्वरम् ।
 जग्राह घासवो घञ्जं कृष्णश्चक्रं सुदर्शनम् ॥ ६० ॥
 ततो हाहाकृतं सर्वं त्रैलोक्यं सचरावरम् ।
 घञ्जचक्रधरो दृष्ट्वा देवराजजनार्दनां ॥ ६१ ॥
 क्षिप्तं घञ्जमथेन्द्रेण जग्राह भगवान्हरिः ।
 न भ्रमोच तदा चक्रं तिष्ठ तिष्ठेति चाप्रवीत् ॥ ६२ ॥
 प्रनष्टवञ्जं देवेन्द्रं गरुडक्षतवाहनम् ।
 सत्यभामाऽग्रवीद्वाक्यं पलायनपरायणम् ॥ ६३ ॥

सत्यभामोवाच ।

त्रैलोक्येश्वर नो युक्तं शचीभर्तुः पलायनम् ।
 पारिजातम्भगाभोगात्वामुपस्थास्यते शर्चा ॥ ६४ ॥

कौटूयां देव राज्यं ते पारिजातलगुञ्ज्वलाम् ।
 अपश्यतो यथापूर्वं प्रपयाभ्यागतां शर्वाम् ॥ ६५ ॥
 बलं शक्र प्रयासिन न ब्रौडां यानुमर्हसि ।
 नोऽर्ता पारिजातोऽयं देवाः सन्तु गतव्ययाः ॥ ६६ ॥
 पतिगर्वावलेपेन बहुमानपुरःसरम् ।
 न दर्सा गृह्यानातानुपचारेण मा शर्वा ॥ ६७ ॥
 म्बान्वाद्गुरवित्ताऽहं स्वमनुः श्लाघनापरा ।
 ततः कृतवती शक्र भवता सह विप्रहम् ॥ ६८ ॥
 तदलं पारिजातेन परस्वेन हनेन वा ।
 रूपेण यशसा चैव भवेत्स्त्री का न गर्विता ॥ ६९ ॥

व्यास उवाच ।

श्युद्धे वै निवृत्ते देवराजस्त्रया द्विजाः ।
 प्राह चैतानलं चण्डि सति खेदातिविम्बरैः ॥ ७० ॥
 न वाऽपि सर्गसंहारम्यतिक्रान्ताऽखिलम्य यः ।
 जितम्य तेन मे ब्रौडा जायते विश्वरूपिणी ॥ ७१ ॥

यस्मिन्नुगन्सकलमेतद्नादिमध्ये,

यस्मात्प्रतश्च न भविष्यति सर्वभूतात् ।

तेनोद्भवप्रलयपालनकारणेन,

ब्रौडा कथं भवति देवि निराकृतम्य ॥ ७२ ॥

सकलभुवनमूर्तेर्मूर्तिरल्पा सुसूक्ष्मा,

विदितसकलदेवैर्जायते यस्य नान्यैः ।

तमजमगृतमीशं शाश्वतं स्वेच्छयैनं,

जगदुपकृतिमाद्य को विजेतुं समर्थः ॥ ७३ ॥

इति श्री महापुराणे आदिब्राह्मे पारिजातहरणे शक्रस्तवनिरूपणं
नाम अ्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

अथ चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

इन्द्रकृष्णसंवादवर्णनम्

व्यास उवाच ।

संस्तुतो भगवानित्थं देवराजेन केशवः ।

प्रहस्य भावगम्भीरमुवाचेदं द्विजोत्तमाः ॥ १ ॥

श्री भगवानुवाच ।

देवराजो भवानिन्द्रो घयं मर्त्या जगत्पते ।

क्षन्तव्यं भवतैवैतदपराधगृतं मम ॥ २ ॥

पारिजाततल्लक्ष्मणं नीयतामुचितास्पदम् ।

गृहीतोऽयं मया शक्रः सत्यावचनकारणात् ॥ ३ ॥

घञ्जं चेदं गृहाण त्वं यष्टव्यं प्रहितं त्वया ।

तवैवैतत्प्रहरणं शक्रवैरिविदारणम् ॥ ४ ॥

शक्र उवाच ।

विमोहयसि मामीश मर्त्योऽहमिति किं घदन् ।

जानीमस्त्वां भगवतोऽनन्तसौख्यविदो घयम् ॥ ५ ॥

योऽसि सोऽसि जगन्नाथ प्रवृत्ता नाथ सस्थित ।
 जगत शल्यनिष्कर्षं करोष्यसुरसदन ॥ ६ ॥
 नायता पारिजातोऽथ कृष्ण द्वारवतीं पुरीम् ।
 मर्त्यलोके त्वया मुक्ते नाथ सस्थास्यते भुवि ॥ ७ ॥

व्यास उवाच ।

तथेत्युक्त्वा तु देवेन्द्रमानगाम भुव्न हरि ।
 प्रयुक्तै सिद्धगन्धर्वै स्तूयमानस्त्वर्धर्षिभि ॥ ८ ॥
 जगाम कृष्ण सहसा गृहीत्वा पादपोत्तमम् ।
 तत शङ्खमुपाभ्रमाय द्वारकोपरि सस्थित ॥ ९ ॥
 हर्षमुन्पादश्रामास द्वारकावासिना द्विजा ।
 अवतार्याथ गच्छात्सत्यभामासहायवान् ॥ १० ॥
 निष्कृष्टे स्थापयामास पारिजात महातरुम् ।
 यमभ्येत्य जन सर्वो जातिं स्मरति पौर्विकीम् ॥ ११ ॥
 धास्यते यस्य पुष्पाणा गन्धेनोवा त्रियोजनम् ।
 ततस्ते यादवा सर्वे देवगन्धातमानुषान् ॥ १२ ॥
 ददृशु पादपे तस्मिन्कुर्वतो मुखदर्शनम् ।
 किंकरै समुपानात हस्त्यश्वान् ततो धनम् ॥ १३ ॥
 स्वयश्च कृष्णो जग्राह नरकस्य परिग्रहात् ।
 तत काले शुभे प्राप्त उपयेमे जनार्दन ॥ १४ ॥
 ता कन्या नरकावासात्सर्धतो या समाहृता ।
 एकस्मिन्नेव गोविन्द कालेनाऽऽसा द्विजोत्तमा ॥ १५ ॥

जग्राह विवित्पाणिन्पृथग्देहे स्वधर्मतः ।

षोडश स्त्रीसहस्राणि शतमेकं तथाऽधिकम् ॥ १६ ॥

तावन्ति चक्रे रूपाणि भगवान्मधुसूदनः ।

एकैकशश्च ता. कन्या मेनिरे मधुसूदनम् ॥ १७ ॥

ममैव पाणिग्रहणं गोविन्दः कृतवानिति ।

निशासु जगत. स्रष्टा तासां गेहेषु केशवः ॥

उवास विप्राः सर्वासां विश्वरूपधरो हरिः ॥ १८ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे श्रीकृष्णविरिते चतुरधिक-

द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥

अथ पञ्चाधिकद्विशततमोऽध्यायः

अनिरुद्धचरित्रवर्णनम्

व्यास उवाच ।

प्रद्युम्नाद्या हरेः पुत्रा रुक्मिण्यां कथिता द्विजाः ।

भान्वादिकांश्च वै पुत्रान्सत्यभामा व्यजायत ॥ १ ॥

दीप्तिमन्तः प्रपक्षाद्या रोहिण्यास्तनया हरेः ।

यभूवुर्जाम्यवत्याश्च साम्नाद्या बाहुशालिनः ॥ २ ॥

तनया भद्रविन्दाद्या नाग्नजित्यां महाबलाः ।

संभ्रामजित्प्रधानास्तु शैव्यायां चामवन्सुताः ॥ ३ ॥

घृकाद्यास्तु सुता माद्री गात्रवत्प्रमुत्तान्सुतान् ।

अवाप लक्ष्मणा पुत्रान्कालिन्याश्च धुनादयः ॥ ४ ॥

अन्यासां चैव भार्याणां समुत्पन्नानि चक्रिणः ।
 अष्टायुतानि पुत्राणा सहस्राणि शतं तथा ॥ ५ ॥
 प्रद्युम्नः प्रमुखस्तेषा रुक्मिण्यास्तु सुतस्ततः ।
 प्रद्युम्नानिरुद्धोऽभूद्ब्रह्मस्तस्मादजायत ॥ ६ ॥
 अनिरुद्धो रणे रुद्धो बले पौत्रीं महायलः ।
 वाणस्य तनयाम्(मु)यामुपयेमे द्विजोत्तमाः ॥ ७ ॥
 यत्र युद्धमभूद्दुष्टोरं हरिशकरयोर्महत् ।
 छिन्नं सहस्रं धाहूनां यत्र वाणस्य चक्रिणा ॥ ८ ॥

मुनय ऊचुः ।

कथं युद्धमभूद्ब्रह्मन्नुपार्थे हरकृष्णयोः ।
 कथं क्षयं च वाणस्य बाहूनां कृतवान्हरिः ॥ ९ ॥
 एतत्सर्वं महाभाग वक्तुमर्हसि नोऽखिलम् ।
 महत्कौतूहलं जातं श्रोतुमेतां कथा शुभाम् ॥ १० ॥

व्यास उवाच ॥

उषा वाणसुता विप्राः पार्वती शंभुना सह ।
 क्रीडन्तीमुपलक्ष्योच्चैः स्पृहां चक्रे तदा स्वयम् ॥
 तनः सकलचित्तज्ञा गौरी तामाह भामिनीम् ॥ ११ ॥

गौर्युवाच ।

अलमिन्यनुतापेन भर्ता त्वमपि रंस्यसे ॥ १२ ॥

व्यास उवाच ।

शन्युक्ता सा तदा चक्रे कदेति मतिमात्मनः ।
 को वा भर्ता ममेत्येतां पुनरप्याह पार्वती ॥ १३ ॥

पार्वत्युवाच ।

वैशाखे शुक्लद्वादश्या स्वप्ने योऽभिभव तव ।
करिष्यति स ते भर्ता राजपुत्रि भविष्यति ॥ १४ ॥

व्यास उवाच ।

तस्या तिर्यो पुमान्स्वप्ने यथा देव्या उदीरित ।
तथैवाभिभव चक्रे राग चक्रे च तत्र सा ॥
तत प्रबुद्धा पुरणमपश्यन्ती तमुत्सुका ॥ १५ ॥

उपोवाच ।

क गतोऽसीति निर्लज्जा द्विजाधोक्तवती सर्षाम् ।
याणस्य मन्त्री कुम्भाण्डश्चित्रलेखा तु तत्सुता ॥ १६ ॥
तस्या सख्यभवत्सा च प्राद कोऽय त्वयोज्यते ।
यदा लज्जाकुला नास्य कथयामास सा सती ॥ १७ ॥
तदा विश्वासमानीय सर्वमेवान्ववेदयत् ।
विदिताया तु तामाह पुनरुपा यथोदितम् ॥
देव्या तथैव तत्प्राप्तो योऽभ्युपाय कुरष्व तम् ॥ १८ ॥

व्यास उवाच ।

तत पटे सुरान्दैत्यागन्धर्वांश्च प्रधानत ।
मनुष्याश्चाभिलियासौ चित्रलेखाऽप्यदर्शयत् ॥ १९ ॥
अपास्य सा तु गन्धर्वांस्तथोरगसुरासुरान् ।
मनुष्येषु ददौ दृष्टिं तेष्वप्यन्धकटृष्णिषु ॥ २० ॥
वृष्णरामौ विलोकयाऽऽसीत्सुभ्रूलंजायतेक्षणा ।
प्रद्युम्नदर्शने घीडादृष्टिं निन्ये ततो द्विजा ॥ २१ ॥

दृष्ट्वाऽनिरुद्धं च ततो लज्जा कापि निराकृता ।
 सोऽयं सोऽयं ममेत्युक्ते तथा सा योगगामिनी ॥
 यर्यो द्वारवतीमू(मु)पां समाश्वास्य ततः सखी ॥ २२ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिव्राह्म वाणयुद्धे पञ्चाधिक-
 द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

अथ षडधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

वाणयुद्धवर्णनम्

व्यास उवाच ।

वाणोऽपि प्रणिपत्याग्रे ततश्चाऽहं त्रिलोचनम् ॥ १ ॥

वाण उवाच ।

देव बाहुसहस्रेण निर्विण्णोऽहं विनाऽऽहवम् ।

कचिन्ममैषां बाहूनां साफल्यकरणो रणः ॥

भविष्यति विना युद्धं भाराय मम किं भुजैः ॥ २ ॥

शंकर उवाच ।

मयूरध्वजभङ्गस्ते यदा वाण भविष्यति ।

पिशिताशिजनानन्दं प्राप्स्यसि त्वं तदा रणम् ॥ ३ ॥

व्यास उवाच ।

ततः प्रणम्य मुदितः शंभुमभ्यागतो गृहात् ।

भग्नं ध्वजमघाऽऽलोक्य हृष्टो हृषं परं यर्यो ॥ ४ ॥

एतस्मिन्नेष काले तु योगविद्यायत्नेन तम् ।
 अनिरुद्धमथाऽऽनित्ये चित्रलेखा घरा सखी ॥ ५ ॥
 कन्यान्त पुरमध्ये तं रममाणं सहोपया ।
 विज्ञाय रक्षिणो गत्वा शशंसुर्देत्यभूपतेः ॥ ६ ॥
 व्यादिष्टं किंकराणां तु सैन्यं तेन महात्मना ।
 जघान परिघं लीहमादाय परवीरहा ॥ ७ ॥
 हतेषु तेषु बाणोऽपि रथस्थस्तद्बधोद्यत ।
 युध्यमानो यथाशक्ति यदा धीरेण निर्जित ॥ ८ ॥
 मायया युयुधे तेन स तदा मन्त्रबोदितः ।
 ततश्च पद्मनास्त्रेण बधन्ध यदुनन्दनम् ॥ ९ ॥
 द्वारवत्या क्व यातोऽसावनिरुद्धेति जल्पताम् ।
 यदूनामाचक्षुः तं यद्दं बाणेन नारद ॥ १० ॥
 तं शोणितपुरे श्रुत्वा नीतं विद्याविदग्धया ।
 योपिता प्रत्ययं जग्मुर्यादवा नाम वैरिति(णि) ॥ ११ ॥
 ततो गरुडमारुह्य स्मृतमात्रा गतं हरिः ।
 बलप्रद्युम्नसहितो बाणस्य प्रययौ पुरम् ॥ १२ ॥
 पुरीप्रवेशे प्रमथैर्युद्धमार्सान्महाबलैः ।
 ययौ बाणपुराभ्याशं नीत्वा तान्संक्षयं हरिः ॥ १३ ॥
 ततस्त्रिपादस्त्रिशिरा उचरो भाहेश्वरो महान् ।
 बाणरक्षार्थमत्पथं युयुधे शार्ङ्गधन्वना ॥ १४ ॥
 तद्भस्मस्पर्शसंभूततापं कृष्णाङ्गसंगमात् ।
 अवाप बलदेवोऽपि समं संमीलितेक्षणः ॥ १५ ॥

ततः संयुध्यमानस्तु सह देवेन शार्ङ्गिणा ।
 वृष्णयेन ज्वरेणाऽऽगु कृणतेहाक्षिराहितः ॥ १६ ॥
 नारायणभुजाघातपरिपीडनविह्वलम् ।
 तं धीक्ष्य क्षम्यतामम्येन्याह देवः पितामहः ॥ १७ ॥
 ततश्च क्षान्तमेधेति प्रोच्य तं वृष्णवं ज्वरम् ।
 आत्मन्येव लयं नित्ये भगवान्मघुसूदनः ॥ १८ ॥
 मम त्वया सनं युद्ध ये स्मरिष्यन्ति मानवाः ।
 त्रिज्वराम्ने भविष्यन्तीन्पुत्रत्वा चैतं यथा हरिः ॥ १९ ॥
 ततोऽर्नीग्नमगवान्यञ्च त्रिन्वा तीन्वा क्षयं तथा ।
 दानवाना वन्दं विष्णुश्चूर्णयामास लीलया ॥ २० ॥
 ततः समम्नसैन्धेन त्रैतेयाना वन्दे सुतः ।
 युयुधे शकरश्चैव कार्तिकेयश्च शौरिणा ॥ २१ ॥
 दृष्टिंकरयोयुद्धमर्तावाऽऽर्नीन्मुदात्तम् ।
 चुलुमुः सकन्दा लोकाः शम्भ्राम्भैर्वहुयाऽर्दिताः ॥ २२ ॥
 प्रलयोऽयमशेषस्य जगतो नूनमागतः ।
 मेतिरे त्रिदशा यत्र वर्तमाने महाहवे ॥ २३ ॥
 उन्मनाम्ब्रेण गोविन्दो उन्मयामास शंकरम् ।
 ततः प्रप्रेरुतेनेया प्रमयाश्च समन्तत्र ॥ २४ ॥
 उन्मानिभूतश्च हरो रथोपन्यनुपाशिरान् ।
 न शशाक नडा योद्ध कृणोताद्विष्णुकमेना ॥ २५ ॥
 गच्छसत्तवाहुश्च प्रयुन्ताम्ब्रेण पीडितः ।
 उन्महकारनिर्घृतराक्षिञ्चापर्या गृहः ॥ २६ ॥

जृम्भिते शंकरे नष्टे दैत्यसैन्ये गुह्ये जिते ।
 नीते प्रथमसैन्ये च सक्षयं शार्ङ्गधन्वना ॥ २७ ॥
 नन्दीशसंगृहीताश्वमधिरूढो महारथम् ।
 बाणस्तत्राऽऽययौ योद्धुं कृष्णकार्पणवलैः सह ॥ २८ ॥
 बलभद्रो महावीर्यो बाणसैन्यमनेकधा ।
 विव्याध बाणैः प्रद्युम्नो धर्मतश्चापलायतः ॥ २९ ॥
 आरुप्य लाङ्गलाग्रेण मुशलेन च पोथितम् ।
 बलं बलेन ददृशे बाणो बाणैश्च चक्रिणः ॥ ३० ॥
 ततः कृष्णस्य बाणेन युद्धमासीत्समासतः ।
 परस्परं तु संदीप्तान्कायत्राणविभेदिनः ॥ ३१ ॥
 कृष्णश्चिच्छेद बाणंस्तान्बाणेन प्रहिताञ्शरैः ।
 विभेद केशवं बाणो बाण विव्याध चक्रधृक् ॥ ३२ ॥
 मुमुक्षाते तथाऽस्त्राणि बाणकृष्णो जिगीषया ।
 परस्परक्षतिपरौ परिघांश्च तनो द्विजाः ॥ ३३ ॥
 छिद्यमानेष्वशेषेषु शस्त्रेष्वस्त्रे च सीदति ।
 प्राचुर्येण हरिव्याणं हन्तुं चक्रे ततो मनः ॥ ३४ ॥
 ततोऽर्कशतसंभूततेजसा सदृशद्युति ।
 जग्राह दैत्यचक्रारिर्हरिश्चक्रं सुदर्शनम् ॥ ३५ ॥
 मुञ्चतो बाणनाशाय तद्यत्नं मधुविद्विषः ।
 नग्ना दैतेयविद्याऽभूत्कोटरी पुरतो हरेः ॥ ३६ ॥
 तामग्रतो हरिर्दृष्ट्वा मीलिताक्षः सुदर्शनम् ।
 मुमोच बाणमुद्दिश्य छेत्तुं बाहुवनं रिपोः ॥ ३७ ॥

क्रमेणास्य तु बाहनां वाणस्याव्युतत्रोदितम् ।
 छेदं चक्रेऽसुरस्याऽऽशु शस्त्रास्त्रक्षेपणाद्भुतम् ॥ ३८ ॥
 छिन्ने चाहुवने तत्तु करस्थ मधुसूदनः ।
 मुमुक्षुर्वाणनाशाय विज्ञातस्त्रिपुरद्विषा ॥ ३९ ॥
 स उत्पत्याऽऽह गोविन्दं सामपूर्वमुमापतिः ।
 विलोक्य वाणं दौर्दण्डच्छेदासृक्मन्त्राववर्षिणम् ॥ ४० ॥

रुद्र उवाच ।

कृष्ण कृष्ण जगन्नाथ जाने त्वां पुरयोत्तमम् ।
 परेशं परमात्मानमनादिनिधनं परम् ॥ ४१ ॥
 देवतिर्यङ्मनुष्येषु शरीरग्रहणात्मिका ।
 लीलेर्यं तव चेष्टा हि दैत्यानां घञ्जलक्षणा ॥ ४२ ॥
 तत्प्रसीदाभयं दत्तं वाणस्यास्य मया प्रभो ।
 तत्तया नानृतं कार्यं यन्मया व्याहृतं वचः ॥ ४३ ॥
 अस्मत्संश्रयवृद्धोऽयं नापराधस्तवाव्यय ।
 मया दत्तवरो दैत्यस्ततस्त्वां क्षमयाम्यहम् ॥ ४४ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तः प्राह गोविन्दः शूलपाणिमुमापतिम् ।
 प्रसन्नवदनो भूत्वा गतामर्षोऽसुरं प्रति ॥ ४५ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

युष्मद्दत्तवरो वाणो जीवतादेष शंकर ।
 त्वद्वाक्यगौरवादेतन्मया चक्रं निवर्तितम् ॥ ४६ ॥

त्वया यद्भयं दत्तं तद्दत्तमभयं मया ।

मत्तोऽविभिन्नमात्मानं द्रष्टुमर्हसि शंकर ॥ ४७ ॥

योऽहं स त्वं जगच्चेदं सदेवासुरमानुषम् ।

अविद्यामोहितात्मानः पुरया भिन्नदर्शिनः ॥ ४८ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा प्रथयौ कृष्णः प्राद्युम्निर्यत्र तिष्ठति ।

तद्बुबन्धफणितो नेशुर्गरुडानिलशोपिताः ॥ ४९ ॥

ततोऽनिच्छमारोप्य सपत्नीकं गरुत्मति ।

आजग्मुर्द्वारकां रामकार्पिणदामोदराः पुरीम् ॥ ५० ॥

इति ध्रुमहापुराणे आदिवाहो वाणयुद्धे षडधिकद्वि-

शततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

अथ सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

पौण्ड्रकवधवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

चक्रे कर्ममहच्छौरिर्यिभ्रयो मानुषी तनुम् ।

जिगाय शक्रं शयं च सर्वदेवांश्च लीलया ॥ १ ॥

यद्यान्यदकरोत्कर्म दिव्यचेष्टाविघातरुत् ।

कथ्यतां तन्मुनिश्रेष्ठ परं कौतूहलं हि नः ॥ २ ॥

व्यास उवाच ।

गदतो मे मुनिश्रेष्ठाः श्रूयतामिदमादरात् ।
 नरावतारे कृष्णेन दग्धा धाराणसी यथा ॥ ३ ॥
 पौण्ड्रको वासुदेवश्च वासुदेवोऽभवद्भुवि ।
 अवतीर्णस्त्वमित्युक्त्वा जनैरज्ञानमोहितैः ॥ ४ ॥
 स मेने वासुदेवोऽहमवतीर्णो महीतले ।
 नष्टस्मृतिस्ततः सर्वं विष्णुचिह्नमचीकरत् ॥
 दूतं च प्रेषयामास स कृष्णाय द्विजोत्तमाः ॥ ५ ॥

दूत उवाच ।

त्यक्त्वा चक्रादिकं चिह्नं मदीयं नाम माऽऽत्मनः ।
 वासुदेवात्मकं मूढ मुक्त्वा सर्वमशेषतः ॥ ६ ॥
 आत्मनो जीवितार्थं च तथा मे प्रणतिं ब्रज ॥ ७ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तः स प्रहस्यैव दूतं प्राह जनार्दनः ॥ ८ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

निजचिह्नमहं चक्रं समुत्सृज्ये त्वधीति वै ।
 धान्यश्च पौण्ड्रको गत्वा त्वया दूत ध्रुवो मम ॥ ९ ॥
 क्षातस्त्वद्वाक्पसद्भावो यत्कार्यं तद्विधीयतां ।
 शृणुतचिह्न एवाहमागमिष्यामि ते पुत्रम् ॥ १० ॥
 उत्सृज्यामि च ते चक्रं निजचिह्नमसंशयम् ।
 आज्ञापूर्वं च यदिदमागच्छेति त्वयोदितम् ॥ ११ ॥

संपादयिष्ये श्वस्तुभ्यं तदप्येषोऽचिलम्वितम् ।
 शरणं ते समभ्येत्य कर्ताऽस्मि नृपते तथा ॥
 यथा त्वत्तो भयं भूयो नैव किञ्चिद्भविष्यति ॥ १२ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तेऽपगते दूते संस्मृत्याभ्यागतं हरिः ।
 गरुत्मन्तं समाह्वय त्वरितं तत्पुरं ययौ ॥ १३ ॥
 तस्यापि केशवोद्योगं श्रुत्वाकाशिपतिस्तदा ।
 सर्वसैन्यपरीवारपार्ष्णिग्राहमुपाययौ ॥ १४ ॥
 ततो बलेन महता काशिराजबलेन च ।
 पौण्ड्रको घासुदेवोऽसौ केशवाभिमुखं ययौ ॥ १५ ॥
 तं ददर्श हरिर्दूरादुदारस्यन्दने स्थितम् ।
 चक्रशङ्खगदापार्ष्णि पाणिना विधृताश्रुजम् ॥ १६ ॥
 स्रग्धरं धृतशाङ्गं च सुपर्णरचनाध्वजम् ।
 वक्षस्थलगतं चास्य श्रीवत्सं ददृशे हरिः ॥ १७ ॥
 किरीटकुण्डलधरं पीतवास समन्वितम् ।
 दृष्ट्वा तं भावगर्भारं जहास मधुसूदनः ॥ १८ ॥
 युयुधे च बलेनास्य हस्तयश्वबलिना द्विजाः ।
 निस्त्रिशर्पिगदाशूलशक्तिकार्मुकशालिना ॥ १९ ॥
 क्षणेन शाङ्गनिर्मुक्तैः शरैरग्निविदारणैः ।
 गदाचक्रातिपातैश्च सूदयामास तदुबलम् ॥ २० ॥
 काशिराजवलं चैव क्षयं नोत्था जनार्दन ।
 उवाच पौण्ड्रकं मूढमात्मचिह्नोपलक्षणम् ॥ २१ ॥

श्रीमगवानुवाच ।

पौण्ड्रकोकं त्वया यत्तद्भूतवन्द्येण मा प्रति ।
 समुत्सृजेति चिद्धानि तत्ते संपाटयाम्यहम् ॥ २२ ॥
 चक्रमेतस्समुत्सृष्टं गदयेयं ते विसर्जिता ।
 गरुमातेष निर्दिष्टः समारोहतु ते ध्वजम् ॥ २३ ॥
 इत्युच्चार्य विमुक्तेन चक्रेणार्सा विदारितः ।
 पोथिनो गद्या भगतो गरुमाश्च गरुमता ॥ २४ ॥
 ततो हहाहृते लोके काशीनामधिपस्तदा ।
 युयुपे धामुदेवेन मित्रम्यापचिर्तो म्यिनः ॥ २५ ॥
 तत्र शार्ङ्गं विनिर्मुक्तैश्छित्त्वा तस्य शरैः शिरः ।
 काशिपुर्यां स धिञ्जेष कुर्वद्भोकस्य विस्मयम् ॥ २६ ॥
 हत्वा तु पौण्ड्रक शौरिः काशिराजं च सानुगम् ।
 रमे द्वारघर्तां प्राप्तोऽमरः स्वर्गगतो यथा ॥ २७ ॥
 तन्ञ्छिरः पतितं तत्र दृष्ट्वा काशिपते पुरे ।
 जनः किमेतदित्याह केनेभ्यन्यन्तविस्मिनः ॥ २८ ॥
 गान्धा नं धामुदेवेन हतं तस्य सुतन्तनः ।
 पुण्ड्रिनेन सहितम्नोपयामास शंकरम् ॥ २९ ॥
 यधिमूक्ते महाञ्जेत्रे तोयिनम्नेन शंकरः ।
 वरं वृर्णाश्वेति तदा तं प्रौवाच नृपात्मजम् ॥ ३० ॥
 स वने मगजन्तुन्या पिनुहन्तुर्वधाय मे ।
 समुत्तिष्ठतु कृणम्य त्वन्प्रसादान्महेश्वर ॥ ३१ ॥

व्यास उवाच ।

एवं भविष्यतीत्युक्ते दक्षिणाग्नेरनन्तरम् ।
महाश्रुत्या समुत्तस्थौ तस्यैवाग्निनिवेशनात् ॥ ३२ ॥
ततो ज्वालाकरालास्या ज्वलत्क्लेशकलापिका ।
शृण्वन् कृष्णेति कुपिता श्रुत्वा द्वारघती ययौ ॥ ३३ ॥
तामवेक्ष्य जनः सर्वो रौद्रां विहृतलोचनाम् ।
ययौ शरप्यं जगतां शरणं मधुसूदनम् ॥ ३४ ॥

जना ऊचुः ।

फाशिराजसुतेनेयमाराध्य वृषभध्वजम् ।
उत्पादिता महाश्रुत्या घघाय तव चक्रिणः ॥
जहि श्रुत्यामिमामुग्रां घद्विज्वालाजटाकुलाम् ॥ ३५ ॥

व्यास उवाच ।

चक्रमुत्सृष्टमक्षेषु क्रीडासक्तेन लीलया ।
तदग्निमालाजटिलं ज्वालोद्गारातिभीषणम् ॥ ३६ ॥
श्रुत्यामनुजगामाऽऽशु विष्णुचक्रं सुदर्शनम् ।
ततः सा चक्रविध्वस्ता श्रुत्या माहेश्वरी तदा ॥ ३७ ॥
जगाम वेगिनी वेगात्तदप्यनुजगाम ताम् ।
श्रुत्या घाराणसीमेव प्रविवेश त्वरान्विता ॥ ३८ ॥
विष्णुचक्रप्रतिहतप्रभावा मुनिसत्तमाः ।
ततः फाशिवलं भूरि प्रमथानां तथा यलम् ॥ ३९ ॥
समस्तशस्त्रास्त्रयुतं चक्रस्याभिमुपं ययौ ।
शस्त्रास्त्रमीक्षयदुलं दग्ध्वा तदुयलमोजसा ॥ ४० ॥

कृत्वाऽक्षेमामशेषां तां पुरीं वाराणसीं ययौ ।
 प्रभूतभृत्यपौरां तां साश्वमातङ्गमानवाम् ॥ ४१ ॥
 अशेषदुर्गकोष्ठां तां दुर्निरीक्ष्यां सुरैरपि ।
 ज्वालापरिवृताशेषगृहप्रकारतोरणाम् ॥ ४२ ॥
 ददाह तां पुरीं चक्रं सकलामेव सत्वरम् ।
 अज्ञोणामर्षमत्यल्पसाध्यसाधननिस्पृहम् ॥ ४३ ॥
 तच्चक्रं प्रस्फुरद्दीप्ति विष्णोरभ्याययौ करम् ॥ ४४ ॥
 इति श्री महापुराणे आश्विब्राह्मे श्रीकृष्णखरिणे पौण्ड्रकवामुद्देव-
 वर्ये कार्शादाहवर्णनं नाम सप्तदशतमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

अथाष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

बलदेवमाहान्भ्यवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

श्रोतुमिच्छामहे भूयो बलमद्रस्य घामन ।
 मुने पराक्रमं शौर्यं तन्तो व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥
 यमुनाकर्षणादीनि ध्रुतान्यस्माभिरत्र वै ।
 तन्कथयतां महामाग यदन्यद्वृत्तवान्यलः ॥ २ ॥

व्यास उवाच ।

शृणुष्वं मुनयः कर्म यदामेणामवत्कृतम् ।
 अनन्तेनाप्रमेयेन शेषेण धरणीभृता ॥ ३ ॥

दुर्योधनस्य तनया स्वयंवरकृतेक्षणाम् ।

बलादादत्तधान्वीरः साम्बो जाम्बवतीसुतः ॥ ४ ॥

तत क्रुद्धा महावीर्याः कर्णदुर्योधनादयः ।

भीष्मद्रोणादयश्चैव वबन्धुर्युधि निर्जितम् ॥ ५ ॥

तच्छ्रुत्वा यादवा सर्वे क्रोध दुर्योधनादिषु ।

मुनय प्रतिचक्रुश्च तान्विहन्तुं महोद्यमम् ॥ ६ ॥

तान्निवार्य बलः प्राह मदलोलाकुलाक्षरम् ।

मोक्षयन्ति ते मद्वचनायास्याम्येको हि कौरवान् ॥ ७ ॥

बलदेवस्ततो गत्वा नगरं नागसाहयम् ।

याष्टोपवनमध्येऽभून्न विवेश च तत्पुरम् ॥ ८ ॥

बलमागतमाज्ञाय तदा दुर्योधनादयः ।

गामर्घमुदकं चैव रामाय प्रत्यवेदयन् ॥

गृहीत्वा विधिवत्सर्वं ततस्तानाह कौरवान् ॥ ९ ॥

बलदेव उवाच ।

आज्ञापयत्युग्रसेनः साम्बमाशु विमुञ्चत ॥ १० ॥

व्यास उवाच ।

ततस्तद्वचनं श्रुत्वा भीष्मद्रोणादयो द्विजाः ।

कर्णदुर्योधनाद्याश्चक्रुर्धूर्द्धिजसत्तमा ॥ ११ ॥

ऊचुश्च कुपिताः सर्वे बाहिकाणाश्च भूमिः ।

अराजाहं यदोर्वंशमवेक्ष्य सुशलायधरः ॥ १२ ॥

कौरवा ऊचुः ।

भो भोः किमेतद्वचता बलभद्रेरितं वचः ।

आहां कुरुकुलोत्थानां यादवः कः प्रदास्यति ॥ १३ ॥

उग्रसेनोऽपि यद्याज्ञां कौरवाणां प्रदास्यति ।
 तदलं पाण्डुरैश्छन्नैर्नृपयोग्यैरलंकृतैः ॥ १४ ॥
 तद्गच्छ बलभद्र त्वं साम्बमन्यायचेष्टितम् ।
 विमोक्षयामो न भवतो नोग्रसेनस्य शासनात् ॥ १५ ॥
 प्रणतिर्या कृताऽस्माकं मान्यानां कुकुरान्धकैः ।
 न नाम सा कृता केयमाज्ञा स्वामिनि भृत्यतः ॥ १६ ॥
 गर्वमारोपिता यूयं समानासनभोजनैः ।
 को दापो भवतां नीतिर्यत्प्रीणात्यनपेक्षिता ॥ १७ ॥
 अस्मामिरर्च्यो भवता योऽयं बल निवेदितः ।
 प्रेम्णैव न तद्दस्माकं कुलाद्युष्मत्कुलोचितम् ॥ १८ ॥

व्यास उवाच ।

श्लुक्त्वा कुरवः सर्वे नामुञ्चन्त हरेः श्रुतम् ।
 कृतैकनिश्चयाः सर्वे विविशुर्गजसाहयम् ॥ १९ ॥
 मत्तः कोपेन चाऽऽघ्नूणं ततोऽधिक्षेपजन्मना ।
 उत्थाय पाप्पर्या वसुधां जघान स हलायुधः ॥ २० ॥
 ततो विदारिता पृथ्वी पार्थिणघातान्महात्मनः ।
 आस्फोटयामास तदा दिशः शब्देन पूरयन् ॥
 उवाच चातिताम्राक्षो भ्रुकुटीकुटिलाननः ॥ २१ ॥

बलदेव उवाच ।

बहो महाबलेपोऽयमसाराणां दुरात्मनाम् ।
 कौरवाणामाधिपत्यमस्माकं किल कालजम् ॥ २२ ॥

उग्रसेनस्य ये नाऽऽज्ञां मन्यन्ते चाप्यलङ्घनाम् ।
 आज्ञां प्रतीच्छेद्धर्मेण सह देवैः शचीपतिः ॥ २३ ॥
 सदाऽध्यास्ते सुधर्मां तामुग्रसेनः शचीपतेः ।
 धिङ्मनुष्यशतोच्छिष्टे तुष्टिरेषां नृपासने ॥ २४ ॥
 पारिजाततरोः पुष्पमञ्जरीर्वनितोजनः ।
 विभर्ति यस्य भृश्याता सोऽप्येषा न महोपतिः ॥ २५ ॥
 समस्तभूभुजां नाथ उग्रसेनः स तिष्ठतु ।
 अथ निष्कारवामुर्वो कृन्वा यास्यामि ता पुरीम् ॥ २६ ॥
 कर्णं दुर्योधनं द्रोणमथ भीष्मं सवाहिकम् ।
 दुःशासनादीन्भूरिं च भूरिश्रवसमेव च ॥ २७ ॥
 सोमदत्तं शलं भीममर्जुन सयुधिष्ठिरम् ।
 यमर्जो कौरवांश्चान्यान्हन्यां साश्वरथद्विपान् ॥ २८ ॥
 धीरमादाय तं साम्यं सपत्नीकं ततः पुरीम् ।
 द्वारकामुग्रसेनार्दीन्गत्वा द्रक्ष्यामि वान्धवान् ॥ २९ ॥
 अथवा कौरवादीनां समस्तैः कुरुभिः सह ।
 मारावतरणे शीघ्रं देवराजेन चीदितः ॥ ३० ॥
 भागीरथ्यां क्षिपाम्याशु नगरं नागसाहयम् ॥ ३१ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा क्रोधरकाक्षस्तालाङ्कोऽधोमुखं हलम् ।
 प्राकारघग्ने विन्यस्य चकल्पं मुशलायुधः ॥ ३२ ॥
 आघूर्णितं तत्सहसा ततो वै हस्तिनापुरम् ।
 दृष्ट्वा संक्षुब्धहृदयाश्चक्रुः सर्वकौरवाः ॥ ३३ ॥

कौरवा ऊचुः ।

राम राम महाबाहो क्षम्यता क्षम्यता त्वया ।

उपमंह्रियतां कोपः प्रसाद मुरालायुध ॥ ३४ ॥

एष साम्बः सपत्नीकस्तव निर्यातिनो बल ।

अविज्ञातप्रभावाणा क्षम्यतामपराधिनाम् ॥ ३५ ॥

व्यास उवाच ।

ततो निर्यातयामासु साम्ब पत्न्या समन्वितम् ।

निष्क्रम्य म्वपुरीं तूर्णं कौरवा मुनिसत्तमा ॥ ३६ ॥

मीम्नद्रोणकृपादीना प्रजन्य वदता प्रियम् ।

क्षान्मेव मयेत्याह बलो बलवता वर ॥ ३७ ॥

अत्राप्याधूर्जिताकारं लभ्यते तन्पुरं द्विजा ।

एष प्रभावो रामस्य बलशौर्यवतो द्विजा ॥ ३८ ॥

तन्मु कौरवाः साम्बं संपूज्य हलिना सह ।

प्रेषयामासुरद्वाहयतमार्यासमन्वितम् ॥ ३९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो श्रीकृष्णचरिते बलदेवमाहान्य-

तिरूपणं नामाष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

अथ नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

द्विविद्वानरवधवर्णनम्

व्यास उवाच ।

श्लुब्धं मुनयः सर्वे बलस्य बलशालिनः ।

इत्तं यदन्यदेवाभूत्तदपि श्रयतां द्विजाः ॥ १ ॥

नरकस्यासुरेन्द्रस्य देवपक्षविरोधिनः ।

सखाऽभवन्महावीर्यो द्विविदो नाम घानरः ॥ २ ॥

वैरानुबन्धं बलवान्स चकार सुरान्प्रति ॥ ३ ॥

द्विविद उवाच ।

नरकं हतवान्कृष्णो बलदर्पसमन्वितम् ।

करिष्ये सर्वदेवानां तस्मादेष प्रतिक्रियाम् ॥ ४ ॥

व्यास उवाच ।

यज्ञविध्वंसनं कुर्वन्मर्त्यलोकक्षयं तथा ।

ततो विध्वंसयामास यज्ञानज्ञानमोहितः ॥ ५ ॥

विभेद साधुमर्यादां क्षयं चक्रे च देहिनाम् ।

ददाह चपलो देशं पुरग्रामान्तराणि च ॥ ६ ॥

कविश्च पर्वतक्षेपाद्गुग्रामादीन्समचूर्णयत् ।

शैलानुत्पाट्य क्षीयेषु मुमोचाम्बुनिर्धो तथा ॥ ७ ॥

पुनश्चार्षणमध्यस्थः क्षोभयामास सागरम् ।

तेनातिक्षोमितश्चाग्निरुद्धेलो जायते द्विजाः ॥ ८ ॥

प्लाघयंस्तीरजान्ग्रामान्पुरादीनतिवेगवान् ।

कामरूपं महारूपं कृत्वा सस्यान्यनेकशः ॥ ९ ॥

लुठन्ममणसंमर्दः संचूर्णयति घानरः ।

तेन विप्रकृतं सर्वं जगदेतद्दुरात्मना ॥ १० ॥

निःस्वाध्यायवपट्कारं द्विजाश्चाऽऽसीत्सुदुःखितम् ।

कदाचिद्रैवतीद्याने पर्षो पानं हलायुधः ॥ ११ ॥

रेवती च महाभागा तथैवान्या घरस्त्रियः ।
 उद्गीयमानो विलसल्लनामौलिमध्यगः ॥ १२ ॥
 रमे यदुवरश्रेष्ठः कुवेर इष मन्दरे ।
 ततः स वानरीऽभ्येत्य गृहीत्वा सीरिणो हलम् ॥ १३ ॥
 मुशलं च चकारास्य संमुखः स विडम्बनाम् ।
 तथैव योपिता तासा जहासाभिमुखं कपिः ॥ १४ ॥
 पानपूर्णांश्च करकाश्चिन्नेपाऽऽहत्य वै तदा ।
 ततः कौपपरीतात्मा भर्त्सयामास तं बलम् ॥ १५ ॥
 तथाऽपि तमवजाय चक्रे किलकिलाध्वनिम् ।
 ततः समुत्थाय बलो जगृहे मुशलं रूपा ॥ १६ ॥
 सोऽपि शैलशिलां भीमां जग्राह प्लवगोत्तमः ।
 चिक्षेप च स तां क्षिप्तां मुशलेन सहस्रधा ॥ १७ ॥
 विभेद यादवश्रेष्ठः सा पपात महीतले ।
 धपतन्मुशलं चासौ समुल्लङ्घ्य प्लवगमः ॥ १८ ॥
 वेगेनाऽऽयग्य रोपेण बलेनोरस्यताडयत् ।
 ततो बलेन कौपेन मुष्टिना मूर्ध्नि ताडितः । १९ ॥
 पपात रुधिरोद्गारा द्विविद क्षीणजीवितः ।
 पतता तच्छरीरेण गिरेः शृङ्गमशीर्यत ॥ २० ॥
 मुनयः शतधा घञ्जिवज्रणेव हि ताडितम् ।
 पुष्पवृष्टि ततो देवा रामस्योपरि चिक्षिपुः ॥ २१ ॥
 प्रशशसुस्तदाऽभ्येत्य साध्वेतत्ते महत्कृतम् ।
 अनेन द्रुष्टकपिना दैत्यपक्षोपकारिणा ॥
 जगन्निराकृतं धीर दिष्ट्या स क्षयमागतः ॥ २२ ॥

व्यास उवाच ।

एवंविधान्यनेकानि बलदेवस्य धीमतः ।

कर्माण्यपरिमेयानि शेषस्य धरणीभृतः ॥ २३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्याहो बलदेवमाहात्म्ये द्विविद्वानर-
वधवर्णनं नाम दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

—

अथ दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

भूमिभारावतरणकथनम्

व्यास उवाच ।

एवं दैत्यवधं कृष्णो बलदेवसद्दायवान् ।

चक्र दुष्टक्षितीशानां तथैव जगनः कृते ॥ १ ॥

क्षितेश्च भारं भगवान्फाल्गुनेन समं विभुः ।

अवतारयामास हरिः समस्ताक्षौहिणीवधात् ॥ २ ॥

कृत्वा भारावतरणं भुवो हत्वाऽखिलान्नृपान् ।

शापव्याजेन विप्राणामुपसंहृतवान्कुलम् ॥ ३ ॥

उत्सृज्य द्वारकां कृष्णस्त्यक्त्वा मानुष्यमात्मभूः ।

स्वांशो विष्णुमयं स्थानं प्रविशेश पुनर्निजम् ॥ ४ ॥

मुनय ऊचुः ।

स विप्रशापव्याजेन संजह्ये स्वकुलं कथम् ।

कथं च मानुषं देहमुत्ससर्ज जनार्दनः ॥ ५ ॥

व्यास उवाच ।

विश्वामित्रस्तथा कम्बो नारदश्च महामृतिः ।
 पिन्डारके महार्तार्ये दृष्टा यदुकुमारकेः ॥ ६ ॥
 तन्मे यौवतोऽग्नत्ता भाविकार्यप्रबोदिताः ।
 सन्वं जाम्यवतांपुत्रं भूययित्वा क्षिरं यथा ॥
 प्रवृत्तास्मान्मुनीन्ब्रु प्रणिपातपुरः सरम् ॥ ७ ॥

कुनाप ऊचुः ।

इदं ह्यं पुत्रकानां तु प्रभो किं जनयिष्यति ॥ ८ ॥

व्यास उवाच ।

दिव्यज्ञानोपपन्नान्ते विप्रलज्या कुमारकैः ।
 शापं वदुस्मदा विप्रान्तेनां नाराय सुवताः ॥ ९ ॥
 मुन्दः कुपिताः प्रोचुर्मुशलं जनयिष्यति ।
 येनाखिलकुलोत्सादो यादवानां भविष्यति ॥ १० ॥
 इत्युक्त्वान्तैः कुनापत्त आचक्षुर्पथात्तथम् ।
 व्रमेताय मुशलं उज्रे सान्वम्य चोदयात् ॥ ११ ॥
 तदुप्रमेनो मुशलमरक्षूर्पनकाख्यम् ।
 उज्रे तन्चैरका चूर्णं प्रक्षिप्तं वै महोदर्या ॥ १२ ॥
 मुनन्म्याय लौहम्य चर्षितम्याग्यकैर्द्विजाः ।
 सन्वं चूर्णयितुं शेकुनैव ते तानपकृति ॥ १३ ॥
 तदयन्वुनिर्घां क्षिप्तं मत्स्यो जग्राह जालिभिः ।
 यदेतन्वोदयतस्य लुण्ठो जग्राह तत्ररा ॥ १४ ॥

विज्ञातपरमार्थोऽपि भगवान्मधुसूदनः ।
 नैच्छत्तदन्यथा कर्तुं विधिना यत्समाहृतम् ॥ १५ ॥
 देवैश्च प्रहितो दूतः प्रणिपत्याऽऽह केशवम् ।
 रहस्येवमहं दूत प्रहितो भगवन्सुरैः ॥ १६ ॥
 वत्सम्बिमरुदादित्यरुद्रसाध्यादिभि सह ।
 विज्ञापयति वः शक्रस्तदिदं ध्रुवतां प्रभो ॥ १७ ॥
 देवा ऊचुः ।

भारवतरणार्थाय वर्षाणामधिकं शतम् ।
 भगवानवतीर्णोऽत्र त्रिदशैः संप्रसादितः ॥ १८ ॥
 दुर्बृत्ता निहता दैत्या भुवो भारोऽघतारितः ।
 त्वया सनाथास्त्रिदशा व्रजन्तु त्रिदिवेशताम् ॥ १९ ॥
 तदतीतं जगन्नाथ वर्षाणामधिकं शतम् ।
 इदानीं गम्यतां स्वर्गो भवता यदि रोचते ॥ २० ॥
 देवैर्विज्ञापितो देवोऽप्यघात्रैव रतिस्तव ।
 तन्स्वीयतां यथाकालमारयेयमनुजीविभिः ॥ २१ ॥

ध्रीभगवानुवाच ।

यत्त्वमात्थाखिलं दूत वेदुमि चैतद्रहं पुनः ।
 प्रारब्ध एव हि मया यादवानामपि क्षयः ॥ २२ ॥
 भुवो नामातिभारोऽयं यादवैरनिबर्हितैः ।
 बधतारं करोम्यस्य सप्तरात्रेण सत्वरः ॥ २३ ॥
 यथागृहीतं चाम्मोर्धौ हत्वाऽहं द्वारकां पुनः ।
 यादवानुपसंहृत्य यास्यामि त्रिदशालयम् ॥ २४ ॥

मनुष्यदेहमुत्सृज्य संकर्षणसहायवान् ।
 प्राप्त एवाग्निं मन्तव्यो देवेन्द्रेण तथा सुरैः ॥ २५ ॥
 जरासंधादयो येऽन्ये निहता भारहेतवः ।
 क्षितेस्तेभ्यः स भारो हि यदूनां समधीयत ॥ २६ ॥
 तदेतत्सुमहाभारमवतार्य क्षिनेरहम् ।
 यास्याम्यमरलोकस्य पालनाय श्रवीहि तान् ॥ २७ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तो घासुदेवेन देवदूतः प्रणम्य तम् ।
 द्विजाः स दिव्यया गत्या देवराजान्तिकं ययौ ॥ २८ ॥
 भगवानप्यथोत्पातान्दिव्यान्भौमान्तरिक्षगान् ।
 ददर्श द्वारकापुर्यां विनाशाय दिवानिशम् ॥ २९ ॥
 तान्दृष्ट्वा यादवानाह पर्यध्वमतिदारुणान् ।
 महोत्पाताञ्शमायैषां प्रभासं धाम मा चिरम् ॥ ३० ॥

व्यास उवाच ।

महाभागवतः प्राह प्रणिपत्योद्धवो हरिम् ॥ ३१ ॥

उद्धव उवाच ।

भगवन्न्यन्मया कार्यं तदाज्ञापय सांप्रतम् ।
 मन्ये कुलमिदं सर्वं भगवान्संहरिष्यति ॥
 नाशायास्य निमित्तानि कुलस्याच्युत लक्षये ॥ ३२ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

गच्छ त्वं दिव्यया गत्या मत्प्रसादसमुत्थया ।
 चद्रीमाश्रमं पुण्यं गन्धमादनपर्वते ॥ ३३ ॥

नरनारायणस्थाने पवित्रितमहीतले ।

मन्मता मत्प्रसादेन तत्र सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ ३४ ॥'

अहं स्वर्गं गमिष्यामि उपसंहृत्य वै कुलम् ।

द्वारका च मया त्यक्तां समुद्रः प्लावयिष्यति ॥ ३५ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तः प्रणिपत्यैनं जगाम स तद्दीदृशः ।

नरनारायणस्थानं केशवेनानुमोदितं ॥ ३६ ॥

ततस्ते यादवाः सर्वे स्थानारण्य शीघ्रगाम् ।

प्रभासं प्रययुः सार्धं कृष्णरामादिभिर्द्विजाः ॥ ३७ ॥

प्राप्य प्रभासं प्रयता प्रीतास्ते कुक्कुरान्धकाः ।

चक्रुस्तत्र सुरापानं घासुदेवानुमोदिताः ॥ ३८ ॥'

पिवतां तत्र वै तेषां संघपण परस्परम् ।

यादवानां ततो जज्ञे कलहाग्निः क्षयाचहः ॥ ३९ ॥

जग्नुः परस्परं ते तु शस्त्रैर्द्वेषयत्कृताः ।

क्षीणशस्त्रास्तु जगृहः प्रत्यासन्नामथैरकाम् ॥ ४० ॥

एरका तु गृहीता तैर्घञ्जभूनेव लक्ष्यते ।

तया परस्परं जग्नुः संप्रहारैः सुदारणैः ॥ ४१ ॥

प्रघ्नन्साग्धप्रमुखाः कृतवर्माऽथ सात्यकिः ।

अनिरुद्धाद्यध्वान्ये पृथुर्विपृथुरेव च ॥ ४२ ॥

चारवर्मा सुचारुश्च तथाऽकूरादयो द्विजाः ।

एरकारूपिभिर्वज्रैस्ते निजग्नुः परस्परम् ॥ ४३ ॥

निवारयामास हरिर्यादवास्ते च केशवम् ।

सहायं मेनिरे प्राप्तं ते निजग्नुः परस्परम् ॥ ४४ ॥

कृष्णोऽपि कुपितस्तेषामेरकामुष्टिमाददे ।
 वधाय तेषां मुशलं मुष्टिलोहमभूत्तदा ॥ ४५ ॥
 जघान तेन निःशेषानाततायी स यादवान् ।
 जम्बुश्च सहसाऽभ्येत्य तथाऽन्ये तु परस्परम् ॥ ४६ ॥
 ततश्चार्षणवमध्येन जैत्रोऽसौ चक्रिणो रथः ।
 पश्यतो दारुकस्याऽऽशु हतोऽश्वैर्द्विजसत्तमाः ॥ ४७ ॥
 चक्रं गदा तथा शाङ्गं तूर्णौ शङ्खोऽसिरैव च ।
 प्रदक्षिणं ततः कृत्वा जग्मुरादित्यवर्त्मना ॥ ४८ ॥
 क्षणमात्रेण वै तत्र यादवानामभूत्क्षयः ।
 ऋते कृष्णं महाबाहुं दारुकं च द्विजोत्तमाः ॥ ४९ ॥
 बड्कम्यमाणौ तौ रामं वृक्षमूलकृतासनम् ।
 ददृशाते मुखाद्यास्य निष्क्रामन्तं महारगम् ॥ ५० ॥
 निष्क्रम्य स मुखात्तस्य महाभोगी भुजंगमः ।
 प्रयातश्चार्षणवं सिद्धैः पूज्यमानस्तयोरगौ ॥ ५१ ॥
 ठमर्ज्यमादाय तदा जलधिः संमुखं ययौ ।
 प्रविवेश च तत्तोयं पूजितः पन्नगोत्तमैः ॥
 दृष्ट्वा बलस्य निर्याणं दारुकं प्राह केशवः ॥ ५२ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

इदं सर्वं त्वमाचक्ष्व घसुदेवोप्रसेनयोः ।
 निर्याणं बलदेवस्य यादवानां तथा क्षयम् ॥ ५३ ॥
 योगे स्थित्वाऽहमप्येतत्परित्यज्य कलेवरम् ।
 वाच्यश्च द्वारकावासी जनः सर्वस्तथाऽऽहुकः ॥ ५४ ॥

यथेमां नगरी सर्वां समुद्रः प्लावयिष्यति ।

तस्माद्रथैः सुसज्जैस्तु प्रतीक्ष्यो ह्यर्जुनागमः ॥ ५५ ॥

न स्थेयं द्वारकामध्ये निष्क्रान्ते सत्र पाण्डवे ।

तेनैव सह गन्तव्यं यत्र याति स कौरवः ॥ ५६ ॥

गत्वा च ब्रूहि कौन्तेयमर्जुनं घचनं मम ।

पालनोपस्त्वया शक्त्या जनोऽयं मत्परिग्रहः ॥ ५७ ॥

इत्यर्जुनेन सहितो द्वारवत्यां भवाञ्जनम् ।

गृहीत्वा यातु घञ्जध षट्पुराजो भविष्यति ॥ ५८ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो धीकृष्णवर्तिते धीकृष्णनिजधाम-
गमननिरूपणं नाम दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥

—

अथैकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

कृष्णमानुषोत्सर्गकथनम्

व्यास उवाच ।

इत्युक्तो दाहकः कृष्णं प्रणिपत्य पुनः पुनः ।

प्रदक्षिणं च बहशः कृत्वा प्रायाद्यथोदितम् ॥ १ ॥

स च गत्वा तथा चक्रे द्वारकाया तथाऽऽजुंनम् ।
 वानिनाय महाबुद्धिं चक्र चक्रे तथा नृपम् ॥ २ ॥
 भगवानपि गोविन्दो वासुदेवान्मक परम् ।
 र्द्धान्मनि समारोप्य सर्वभूतेष्वधारयत् ॥ ३ ॥
 स मामपन्दिजयवो दुर्वासा यदुवाच ह ।
 योगयुक्तोऽभवत्पादं कृत्वा जानुनि सत्तमा ॥ ४ ॥
 सप्राप्तो वै जरा नाम तदा तत्र स लुपक ।
 मृगलशैपलोहस्य सायक धारयन्परम् ॥ ५ ॥
 स तत्पादं मृगाकारं समवेक्ष्य व्यवस्थित ।
 ततो विद्याथ तेनैव तोभरेण द्विजोत्तमा ॥ ६ ॥
 गतञ्च दृष्टो तत्र स्वतुर्माहुधर नरम् ।
 प्रक्षिपन्त्याऽऽह चैवैनं प्रसीदति पुन पुन ॥ ७ ॥
 अज्ञानता अन्तमिदं मया हरिणशङ्कया ।
 क्षम्यतामात्मपापेन दग्धं मा दग्धुमर्हसि ॥ ८ ॥

व्यास उवाच

वृत्तं भगवानाह नास्ति ते मयमप्यपि ।
 गच्छ त्वं मन्प्रसादेन लुब्धं स्वर्गेश्वरास्पदम् ॥ ९ ॥

व्यास उवाच ।

विनाममागतं सद्यस्तद्वाक्यसमनन्तरम् ।
 आरुह्य प्रथमं स्वर्गं लुब्धकस्तन्प्रसादेन ॥ १० ॥

गते तस्मिन्स भगवान्संयोज्याऽऽत्मानमात्मनि ।
 ब्रह्मभूतेऽव्ययेऽचिन्त्ये वासुदेवमयेऽमले ॥ ११ ॥
 अजन्मन्यजरेऽनाशिन्यप्रमेयेऽखिलात्मनि ।
 त्यक्त्वा स मानुषं देहमवाप त्रिचिदां गतिम् ॥ १२ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे व्यासर्षिसंवादे श्रीकृष्णचरिते
 कृष्णमानुषोत्सर्गकथनं नामैकादशाधिकद्विशतत-
 मोऽध्यायः ॥ २११ ॥

अथ द्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

रुक्मिण्यादीनांपरलोकगमनम्

व्यास उवाच ।

अर्जुनोऽपि तदाऽन्विष्य कृष्णरामकलेवरे ।
 संस्कारं लम्बयामास तथाऽन्येषामनुक्रमात् ॥ १ ॥
 अष्टौ महिष्यः कथिता रुक्मिणीप्रमुखास्तु याः ।
 उपगृह्य हरेर्देहं विविशुस्ता हुताशनम् ॥ २ ॥
 रेवती चैव रामस्य देहमाश्लिष्य सत्तमाः ।
 विवेश ज्वलितं घर्हि तरसङ्गाहादशीतलम् ॥ ३ ॥

उग्रसेनस्तु तच्छ्रुत्वा तथैवाऽऽतकदुन्दुभिः ।
 देवकी रोहिणी चैव विविशुर्जातवेदसम् ॥ ४ ॥
 त्तनोऽर्जुनः प्रेतकार्यं कृत्वा तेषां यथाविधि ।
 निश्चक्राम जनं सर्वं गृहीत्वा वज्रमेव च ॥ ५ ॥
 द्वारवत्या विनिष्क्रान्ताः कृष्णपत्न्यः सहस्रशः ।
 घ्नन् जनं च कौन्तेय पालयञ्छतकेर्ययो ॥ ६ ॥
 समा सुधर्मा कृष्णेन मर्त्यलोके समाहृता ।
 स्वर्गं जगाम भो विप्राः पारिजानश्च पादपः ॥ ७ ॥
 यस्मिन्दिने हरिर्यातो दिवं संन्यज्य मेदिनीम् ।
 तस्मिन्दिनेऽवर्णाणोऽयं कालकायः कलिः किल ॥ ८ ॥
 प्लावयामास तां शून्यां द्वारकां च महोदधिः ।
 यदुभ्रेष्ठगृहं त्वेकं नाऽऽप्लावयन् सागरः ॥ ९ ॥
 नातिक्रामति भो विप्रास्तद्यापि महोदधिः ।
 नित्यं संनिहितस्तत्र भगवान्केशावो यतः ॥ १० ॥
 तदर्ताव महापुष्यं सर्वपातकनाशनम् ।
 विष्णुर्कीडान्वितं स्थानं दृष्ट्वा पापात्पमुच्यते ॥ ११ ॥
 पार्थः पञ्चतदे देशे बहुधान्यघनान्विते ।
 चकार वासं सर्वस्य जनस्य मुनिसत्तमाः ॥ १२ ॥
 ततो लोभः समभवत्पार्थनैकेन घन्विना ।
 दृष्ट्वा स्त्रियो नीयमाना दस्यूतां निहनेश्वराः ॥ १३ ॥
 तत्रम्ने पापकर्माणो लोभोपहतचेतसः ।
 धामोरा मन्त्रयामासुः समेत्यात्यन्तदुर्भदाः ॥ १४ ॥

आभीरा ऊचुः ।

अयमेकाऽर्जुनो धन्वी खीजनं निहतेश्वरम् ।
 नयत्यस्मानतिक्रम्य धिगेतत्क्रियतां बलम् ॥ १५ ॥
 हत्वा गर्वसमारूढो भीष्मद्रोणजयद्रथान् ।
 कर्णादीश्च न जानाति बलं ग्रामनिवासिनाम् ॥ १६ ॥
 बलज्येष्ठान्नरानन्यान्ग्राम्यांश्चैव विशेषतः ।
 सर्धानेवावजानाति किं वो बहुभिरुत्तरैः ॥ १७ ॥

व्यास उवाच ।

ततो यष्टिप्रहरणा दस्यवो लोष्टहारिणः ।
 महस्रशोऽभ्यधावन्त तं जनं निहतेश्वरम् ॥
 ततो निवृत्तः कौन्तेयः प्राहाऽऽभीरान्हसन्निध ॥ १८ ॥

अर्जुन उवाच ।

निवर्तध्वमधर्मज्ञा यदीतो न मुमूर्षवः ॥ १९ ॥

व्यास उवाच ।

आघशाय घचस्तस्य जगृहृस्ते तदा धनम् ।
 संस्जनं चम्पि कौन्तेयाद्विष्वक्सेनपरिग्रहम् ॥ २० ॥
 पूर्णं महिष्यनुर्दिव्यै गाण्डीवमजरं युधि ।
 आहत हरेर्देहारेभे न शशाक स धीर्यवान् ॥ २१ ॥
 चकारैव राक्षसात्तु तदभूच्छिथिलं पुनः ।
 न सस्मरन्त्याऽस्त्राणि चिन्तयन्नपि पाण्डवः ॥ २२ ॥

शरान्मुमोच चैतेषु पार्थः शेषान्स हर्षितः ।
 न भेदं ते परं चक्रुरस्ता गाण्डीवधन्वना ॥ २३ ॥
 धहिना चाक्षया दत्ताः शरास्तेऽपि क्षयं ययुः ।
 युध्यतः सह गोपालैरर्जुनस्याभवत्क्षयः ॥ २४ ॥
 अचिन्तयत्तु कौन्तेयः कृष्णस्यैव हि तद्बलम् ।
 यन्मया शरसंघातैः सवला भूभृतो जिताः ॥ २५ ॥
 मियतः पाण्डुपुत्रस्य ततस्ताः प्रमदोत्तमाः ।
 अपाकृष्यन्त चाऽऽर्भीरैः कामाद्यान्याः प्रवव्रजुः ॥ २६ ॥
 ततः शरेषु क्षीणेषु धनुष्कोट्या धनंजयः ।
 जघान दस्पूंस्ते चास्य प्रहाराद्बहसुर्द्विजा ॥ २७ ॥
 पश्यतस्त्वेव पार्थस्य वृष्यन्धकवरस्त्रियः ।
 जग्मुरादाय ते ग्लेच्छाः समन्तान्मुनिसत्तमाः ॥ २८ ॥
 ततः स दुःखितो जिष्णुः कष्टं कष्टमिति ब्रुवन् ।
 बहो भगवता तेन मुक्तोऽस्मीति हरोद वै ॥ २९ ॥

अर्जुन उवाच ।

तद्बनुस्तानि चास्त्राणि स रथस्ते च वाजिनः ।
 सर्वमेकपदे नष्टं दानमश्रोत्रिये यथा ॥ ३० ॥
 बहो चाति बलं दैवं विना तेन महारमना ।
 यदसामर्थ्ययुक्तोऽहं नीचैर्नीतः पराभवम् ॥ ३१ ॥
 तौ बाहू स च मे मुष्टिः स्थानं तत्सोऽस्मि चार्जुनः ।
 पुण्येनेव विना तेन गतं सर्वमसारताम् ॥ ३२ ॥

ममार्जुनत्वं भीमस्य भीमत्वं तत्कृतं ध्रुवम् ।
विना तेन यदाभोरैर्जितोऽहं कथमन्यथा ॥ ३३ ॥

व्यास उवाच ।

इत्थं वदन्ययो जिष्णुरिन्द्रप्रस्थं पुरोत्तमम् ।
चकार तत्र राजानं घञ्जं यादघनन्दनम् ॥ ३४ ॥
स ददर्श ततो व्यासं फल्लगुनः काननाश्रयम् ।
तमुपेत्य महाभागं विनयेनाभ्यवादयत् ॥ ३५ ॥
तं घन्दमानं चरणाववलोक्य सुनिश्चिनम् ।
उवाच पार्थ विच्छायः कथमत्यन्तमीदृशः ॥ ३६ ॥
अजारजोनुगमनं ब्रह्महत्याऽथवा कृता ।
जयाशाभङ्गदुःखी वा भ्रष्टच्छायोऽसि सांप्रतम् ॥ ३७ ॥
सान्तानिकादयो वा ते याचमाना निराकृताः ।
अगम्यस्त्रीरतिर्वाऽपि तेनासि विगतप्रभः ॥ ३८ ॥
भुङ्क्ते प्रदाय विप्रेभ्यो मिष्टमेकमथो भवान् ।
किं वा कृपणचित्तानि हतानि भवताऽर्जुन ॥ ३९ ॥
कश्चिन्न सूर्यवातस्य गोचरत्वं गतोऽर्जुन ।
दुष्टचभ्रुर्हतो वाऽपि नि श्लोकः कथमन्यथा ॥ ४० ॥
स्पृष्टो नखाम्भसा वाऽपि घटाभ्र-प्रोक्षितोऽपि वा ।
तेनातीवासि विच्छायो न्यूनैर्वा युधि निर्जितः ॥ ४१ ॥

व्यास उवाच ।

ततः पार्थो विनिश्चस्य श्रूयतां भगवन्निति ।
प्रोक्तो यथावदाक्षष्ट विप्रा आत्मपरामवम् ॥ ४२ ॥

अर्जुन उवाच ।

यद्बलं यच्च नस्तेजो यद्वीर्यं यत्पराक्रम ।
 या श्रीशूराया च न सोऽस्मान्परित्यज्य हरिर्गत ॥ ४३ ॥
 इतरेणेव महता स्मितपूर्वाभिभाषिणा ।
 हीना धर्यं मुने तेन जानास्तृणमया श्व ॥ ४४ ॥
 अस्त्राणां सायकाना च गाण्डीवस्य तथा मम ।
 सारता याऽभवन्मूर्ता स गत पुरुषोत्तम ॥ ४५ ॥
 यस्यावलोकनादस्माञ्श्रीर्जय सपदुन्नति ।
 न तन्याज स गोविन्दस्त्यक्त्वाऽस्मान्भगवान्गत ॥ ४६ ॥
 मीष्मद्रोणाङ्गनाजाद्यास्तथा दुर्योधनादय ।
 यत्प्रभायेन निर्दग्धा स कृष्णस्त्यक्त्वान्भुवम् ॥ ४७ ॥
 निर्योधना हतश्रीका न्नष्टच्छायेव मे मही ।
 विभाति तात नैकोऽह विरहे तस्य चक्रिण ॥ ४८ ॥
 यस्यानुमावाद्दीप्मागैर्मय्यग्नौ शलमायितम् ।
 विना तेनाद्य कृष्णेन गोपालैरस्मि निर्जित ॥ ४९ ॥
 गाण्डीव त्रिषु लोकेषु रयातं यदनुभावत ।
 मम तेन विनाऽऽर्भारैर्लगुडैस्तु तिरस्कृतम् ॥ ५० ॥
 स्त्रीसहस्राण्यनेकानि ह्यनाथानि महामुने ।
 यतनो मम नीनानि दस्युभिर्लगुडायुधै ॥ ५१ ॥
 बानीयमानमार्भारैः सर्वं कृष्णावरोधनम् ।
 हनं यष्टिप्रहरणैः परिभूय बलं मम ॥ ५२ ॥

नि श्रीकृता न मे चित्रं यज्जीवामि तदद्भुतम् ।
नीवाचमानपङ्काङ्को निर्लज्जोऽस्मि पितामह ॥ ५३ ॥

व्यास उवाच ।

श्रुत्वाऽह तस्य तद्वाक्यमग्रवं द्विजसत्तमा ।
दु खितस्य च दीनस्य पाण्डवस्य महान्मन ॥ ५४ ॥
अल ते व्रीडया पार्थ न त्व शोचितुमर्हसि ।
अवेहि सर्वभूतेषु कालस्य गतिरीदृशी ॥ ५५ ॥
कालो भवाय भूतानामभवाय च पाण्डव ।
कालमूलमिद् ज्ञात्वा कुट् स्थैर्यमतोऽर्जुन ॥ ५६ ॥
नयः समुद्रा गिरयः सकला च वसुंधरा ।
देवा मनुष्या पशवस्तरवश्च सरीसृपाः ॥ ५७ ॥
सृष्ट्याः कालेन कालेन पुनर्यास्यन्ति संक्षयम् ।
कालात्मकमिदं सर्वं ज्ञात्वा शममवाप्नुहि ॥ ५८ ॥
यथाऽऽत्थ कृष्णमाहात्म्यं तत्तथैव धनंजय ।
भारावतारकार्यार्थमवतीर्णं स मेदिनीम् ॥ ५९ ॥
भाराक्रान्ता धारा याता देवानां संनिधौ पुरा ।
तदर्धमवतीर्णोऽसौ कामरूपी जनार्दनः ॥ ६० ॥
तच्च निष्पादितं कार्यमशेषा भूभृतो हताः ।
वृष्ण्यन्धककुलं सर्वं तथा पार्थोपसंहृतम् ॥ ६१ ॥
न किञ्चिदन्यत्कर्तव्यमस्य भूमितलेऽर्जुन ।
सतो गतः स भगवान्कृतहरयो यथेच्छया ॥ ६२ ॥

सृष्टिं सर्गे करोत्येव देवदेवः स्थितिं स्थितौ ।
 अन्ते ताप(लयं) समर्थोऽयं सांप्रत वै यथा कृतम् ॥ ६३ ॥
 तस्मात्पार्थ न संतापस्त्वया कार्यः पराभवात् ।
 भवन्ति भवकालेषुःपुरुषाणां पराक्रमाः ॥ ६४ ॥
 यतस्त्वयैकेन हता भीष्मद्रोणादयो नृपाः ।
 तेषामर्जुन कालोत्थः किं न्यूनाभिभवो न सः ॥ ६५ ॥
 विष्णोस्तस्यानुभावेन यथा तेषां पराभवः ।
 त्वत्तस्तथैव भवतो दस्युभ्योऽन्ते तदुद्भवः ॥ ६६ ॥
 स देवोऽन्यशरीराणि समाविश्य जगत्स्थितिम् ।
 करोति सर्वभूतानां नाशं चान्ते जगत्पतिः ॥ ६७ ॥
 भवोद्भवे च कौन्तेय सहायस्ते जनार्दन ।
 भवान्ते त्वद्विपक्षास्ते केशवेनाचलोकिताः ॥ ६८ ॥
 कः श्रद्दध्यात्सगाङ्गेयान्हन्यास्त्वं सर्वकौरवान् ।
 आर्मीरैभ्यश्च भवतः कः श्रद्दध्यात्पराभवम् ॥ ६९ ॥
 पार्थैतत्सर्वभूतेषु हरैर्लीलाविचेष्टितम् ।
 त्वया यत्कौरवा ध्वस्ता यदार्मीरैर्भवाञ्जितः ॥ ७० ॥
 गृहीता दस्युभिर्यच्च रक्षिता भवता स्त्रियः ।
 तदप्यहं यथावृत्तं कथयामि तवार्जुन ॥ ७१ ॥
 अष्टावक्रः पुरा विप्र उदधासरतोऽभवत् ।
 बह्वन्वर्षगणान्पार्थ गृणन्ग्रह्य सनातनम् ॥ ७२ ॥
 जितेष्वसुरसंधेषु मेरुपृष्ठे महोत्सवः ।
 यभूव तत्र गच्छन्त्यो दद्रुशुस्तं सुरस्त्रियः ॥ ७३ ॥

रम्भा तिलोत्तमाद्याश्च शतशोऽथ सहस्रशः ।
 तुष्टुवुस्तं महात्मनं प्रशशंसुश्च पाण्डव ॥ ७४ ॥
 धाकण्ठमग्नं सलिले जटाभारधरं मुनिम् ।
 विनयावनताश्चैव प्रणैमुः स्तोत्रतत्पराः ॥ ७५ ॥
 यथा यथा प्रसन्नोऽभूत्तुष्टुवुस्तं तथा तथा ।
 सर्वास्ता कौरवश्रेष्ठ घरिष्ठं तं द्विजन्मनाम् ॥ ७६ ॥

अष्टावक्र उवाच ।

प्रसन्नोऽहं महाभागा भवतीनां यदिष्यते ।
 मत्तस्तद्गुणियता सर्वं प्रदास्याम्यपि दुर्लभम् ॥ ७७ ॥

व्यास उवाच ।

रम्भा तिलोत्तमाद्याश्च दिव्याध्वाप्सरसोऽब्रुवन् ॥ ७८ ॥

अप्सरस ऊचुः ।

प्रसन्नो त्वय्यसंप्राप्तं किमस्माकमिति द्विजा ॥ ७९ ॥
 इतरास्त्वय्यनुविप्र प्रसन्नो भगवन्वदि ।
 तदिच्छामः पतिं प्राप्तुं विप्रेन्द्र पुरुषोत्तमम् ॥ ८० ॥

व्यास उवाच ।

एवं भविष्यतीत्युक्त्वा उत्तार जलान्मुनिः ।
 तमुत्तीर्णं च ददृशुर्विरूपं घनमष्टधा ॥ ८१ ॥
 तं दृष्ट्वा गूहमानानां यासां हासः स्फुटोऽभवत् ।
 ताः शशाप मुनिः कोपमघाप्य कुरुनन्दनः ॥ ८२ ॥

अष्टावक्र उवाच ।

यस्माद्विरूपस्य मा मत्वा हासावमानता ।
भवतीभि कृता तस्मादेव शाप ददामि व ॥ ८३ ॥
मत्प्रसादेन भर्तार लब्ध्वा तु पुरुषोत्तमम् ।
मच्छापोपहता सर्वा दस्युहस्त गमिष्यथ ॥ ८४ ॥

व्यास उवाच

इत्युदीरितमाकर्ण्य मुनिस्ताभि प्रसादित ।
पुन सुरेन्द्रलोकं चै प्राह भूयो गमिष्यथ ॥ ८५ ॥
एव तस्य मुने शापादष्टावक्रस्य केशवम् ।
भर्तार प्राप्य ता प्राप्ता दस्युहस्त घराङ्गना ॥ ८६ ॥
तत्त्वया नात्र कर्तव्य शोकोऽल्पोऽपि हि पाण्डव ।
तेनैवाखिलनाथेन सर्वं तदुपसहृतम् ॥ ८७ ॥
भवता चोपसहारमासन्न तेन कुर्यता ।
यत् तेनस्तथा वार्यं माहात्म्यं वोपसहृतम् ॥ ८८ ॥
जातस्य नियतो मृत्यु पतन च तयोन्नते ।
विप्रयोगावसानं तु सयोग सन्नय क्ष (यात्क्ष)य ॥ ८९ ॥
विज्ञाय न ध्रुवा शोकं न हर्षमुपयान्ति ये ।
तेषामेतेतर चेष्टा शिक्षन्त सन्ति तादृशा ॥ ९० ॥
तस्मात्त्वया नरश्रेष्ठ क्षात्बैतदातुभि सह ।
परित्यज्याखिलं राज्यं गन्तव्यं तपसे घनम् ॥ ९१ ॥

तद्गच्छ धर्मराजाय निवेद्यैतद्वचो मम ।

परश्वो न्नातुमि सार्धं गतिं वीर यथा कुरु ॥ ६२ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तो धर्मराज तु समभ्येत्य तथोक्तवान् ।

दृष्ट्वा चैवानुभूत वा कथित तदशेषत ॥ ६३ ॥

व्यासवाक्यं च ते सर्वे धृत्वाऽर्जुनसमीरितम् ।

राज्ये परीक्षितं कृत्वा ययुः पाण्डुस्तुता वनम् ॥ ६४ ॥

इत्येव घो मुनिश्रेष्ठा विस्तरेण मयोदितम् ।

जातस्य च यदोर्वशे वासुदेवस्य चेष्टितम् ॥ ६५ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिनाहो धीरुष्णचरितसमाप्तिकथन

नाम द्वादशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥

अथ त्रयोदशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः

वराहाप्रतारवर्णनम्

मुनय ऊचुः

अहो रुष्णस्य माहात्म्यमद्भुतं चातिमानुषम् ।

रामस्य च मुनिश्रेष्ठ त्वयोक्तं भुवि दुर्लभम् ॥ १ ॥

न तृप्तिमधिगच्छामः शृण्वन्तो भगवत्कथाम् ।
 तस्माद्ब्रूहि महाभाग भूयो देवस्य चेष्यितम् ॥ २ ॥
 प्रादुर्भावः पुराणेषु विष्णोरमिततेजसः ।
 सतां कथयतामेष धराह इति नः श्रुतम् ॥ ३ ॥
 न जानामीऽस्य चरितं न विधिं न च विस्तरम् ।
 न कर्मगुणसद्गुणं न हेतुत्वमनीपितम् ॥ ४ ॥
 किमात्मको धराहोऽसी का मूर्तिः का च देवता ।
 किमाचारप्रभावो वा किंवा तेन तदा कृतम् ॥ ५ ॥
 यज्ञाय समचेतानां मिपतां च द्विजन्मनाम् ।
 महाधराहचरितं सर्वलोकसुखाद्यहम् ॥ ६ ॥
 यथा नारायणं ब्रह्मन्वाराहं रूपमास्थितः ।
 दंष्ट्रया गुणैः समुद्रस्थामुज्जहारामिर्दनः ॥ ७ ॥
 विस्तरेणैव तर्माणि सर्वाणि रिपुघातिनः ।
 श्रोतुं नो वर्तते बुद्धिर्हरेः कृष्णस्य धीमतः ॥ ८ ॥
 कर्मणामानुपूर्व्यां च प्रादुर्भावाश्च ये विभो ।
 या चाऽस्य प्रकृतिर्ब्रह्मन्ताश्चाऽऽर्यातुं त्वमर्हसि ॥ ९ ॥

ध्यास उवाच ।

प्रश्नमारो महानेप भवद्भिः समुद्राहतः ।
 यथाशक्त्या तु चक्ष्यामि श्रूयतां वैष्णवं यशः ॥ १० ॥
 विष्णोः प्रभावश्चरणे दिष्ट्या धो मतिरुत्थिता ।
 तस्माद्विष्णोः समस्ता वै शृणुध्वं याः प्रवृत्तयः ॥ ११ ॥

सहस्रास्यं सहस्राक्षं सहस्रचरणं च यम् ।
 सहस्रशिरस देव सहस्रकरमव्ययम् ॥ १२ ॥
 सहस्रजिह्व भास्वन्त सहस्रमुकुटं प्रभुम् ।
 सहस्रदं सहस्रादिं सहस्रभुजमव्ययम् ॥ १३ ॥
 हवन सवन चैव होतार हव्यमेव च ।
 पात्राणि च पवित्राणि वेदिं दोक्षा समित्स्रुवम् ॥ १४ ॥
 स्रुक्सोमसूर्यमुशाल प्रोक्षणीं दक्षिणायनम् ।
 अध्वयुं सामगं विप्रं सदस्यं सदनं सदः ॥ १५ ॥
 यूपं चक्र ध्रुवां दर्वीं चरुंश्चोद्बलानि च ।
 प्राग्वंशं यज्ञभूमिं च होतारं च परं च यत् ॥ १६ ॥
 ह्रस्वाप्यतिप्रमाणानि स्थावराणि चराणि च ।
 प्रायश्चित्तानि वाऽप्यं च स्थण्डिलानि कुशास्तथा ॥ १७ ॥
 मन्त्रयज्ञवहं घृहिं भागं भागवहं च यत् ।
 अप्राप्तिनं सोमभुजं हुतार्चिपमुदायुधम् ॥ १८ ॥
 आहुवदविदो विप्रा यं यज्ञे शाश्वतं प्रभुम् ।
 तस्य विष्णोः सुरेशस्य ध्रोवत्साङ्गस्य घोमत ॥ १९ ॥
 प्रादुर्भावसहस्राणि समतीतान्यनेकश ।
 भूयश्चैव भविष्यन्ति ह्येषमाह पितामहः ॥ २० ॥
 यत्पृच्छध्वं महाभागा दिव्यां पुण्यामिमां कथाम् ।
 प्रादुर्भावाश्रितां विष्णोः सर्वपापहरां शिवाम् ॥ २१ ॥
 शृणुध्व ता महाभागास्तद्गतेनान्तरात्मना ।
 प्रवक्ष्याम्यानुपूर्व्येण यत्पृच्छध्वं ममानथा ॥ २२ ॥

वासुदेवस्य माहात्म्यं चरितं च महामतेः ।

हितार्थं सुरमर्त्यानां लोकानां प्रभवाय च ॥ २३ ॥

बहुशः सर्वभूतात्मा प्रादुर्भवति वीर्यवान् ।

प्रादुर्भावांश्च वक्ष्यामि पुण्यान्दिव्यान्गुणान्वितान् ॥ २४ ॥

सुतो युगसहस्रं यः प्रादुर्भवति कार्यतः ।

पूर्णं युगसहस्रेऽथ देवदेवो जगत्पतिः ॥ २५ ॥

ब्रह्मा च कपिलश्चैव श्यम्बकखिदशास्तथा ।

देवाः सप्तर्षयश्चैव नागाश्चाप्सरसस्तथा ॥ २६ ॥

सनत्कुमारश्च महानुभावो,

मनुर्महात्मा भगवान्प्रजाकरः ।

पुराणदेवोऽथ पुराणि चक्रे,

प्रदीतवैश्वानरतुल्यतेजाः ॥ २७ ॥

योऽसौ चार्णवमध्यस्थो नष्टे स्थावरजङ्गमे ।

नष्टे देवासुरतरैः प्रनष्टोरगराक्षसे ॥ २८ ॥

योद्धुकामो दुराधर्षो ताचुर्भो मधुकैटभो ।

हर्षो भगवता तेन तयोर्द्विस्थाऽमितं धरम् ॥ २९ ॥

पुरा कमलनाभस्य स्वपतः सागराग्मसि ।

पुष्करे तत्र संभूता देवाः सर्पिगणास्तथा ॥ ३० ॥

एष पौष्करको नाम प्रादुर्भावो महात्मनः ।

पुराणं कथ्यते यत्र देवश्रुतिरुमाहितम् ॥ ३१ ॥

घाराहस्तु श्रुतिमुखः प्रादुर्भावो महात्मनः ।
 यत्र विष्णुः सुरश्रेष्ठो घाराहं रूपमास्थितः ॥ ३२ ॥
 वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुदन्तश्चितीमुखः ।
 अग्निजिह्वो दर्भरोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः ॥ ३३ ॥
 अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदाङ्गः श्रुतिभूषणः ।
 आज्यनासः स्रुवतुण्डः सामघोषस्वरो महात् ॥ ३४ ॥
 सत्यधर्ममयः श्रीमान्क्रमधिक्रमसत्कृतः ।
 प्रायश्चित्तनखो घोरः पशुजानुर्मुखाकृतिः ॥ ३५ ॥
 उद्गतान्त्रो होमलिङ्गो वीजौपधिमहाफलः ।
 घाद्यन्तरात्मा मन्त्रस्फिग्विकृतः सोमशोणितः ॥ ३६ ॥
 वेदिस्कन्धो हृदिर्गन्धो हृद्यकव्यातिवेगघान् ।
 प्राग्यंशकायो घृतिमाक्षानादीक्षाभिरन्वितः ॥ ३७ ॥
 दक्षिणाहृदयो योगी महासत्रप्रयो महान् ।
 उपाकर्माष्टरुचकः प्रवर्गावर्तभूषणः ॥ ३८ ॥
 नानाच्छन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः ।
 छायापत्नीसहायोऽसौ मणिशृङ्ग इधोत्थितः ॥ ३९ ॥
 महीं सागरपर्यन्तां सशैलवनकाननाम् ।
 एकार्णवजलभ्रष्टामेकार्णवगतः प्रभुः ॥ ४० ॥
 दंष्ट्रया यः समुद्भृत्प लोकानां हितकाम्यया ।
 सहस्रशीर्षो लोकादिश्चकार जगतीं पुनः ॥ ४१ ॥
 एवं यज्ञवराहेण भूत्वा भूतहितार्थिना ।
 उद्भृता पृथिवी देवी सागरानुधरा पुरा ॥ ४२ ॥

वाराह एष कथितो नारसिंहस्ततो द्विजाः ।
 यत्र भूत्वा मृगेन्द्रेण हिरण्यकशिपुर्हतः ॥ ४३ ॥
 पुरा कृतयुगे नाम सुरारिर्बलदर्पितः ।
 दैत्यानामादिपुरुषश्चकार सुमहत्तपः ॥ ४४ ॥
 दश वर्षसहस्राणि शतानि दश पञ्च च ।
 जपोपवासनिरतस्तस्थौ मीनव्रतस्थितः ॥ ४५ ॥
 ततः शमदमाभ्यां च ब्रह्मचर्येण चैव हि ।
 प्रीतोऽभवत्ततस्तस्य तपसा नियमेन च ॥ ४६ ॥
 तं वै स्वयंभूर्भगवान्स्वयमागम्य भो द्विजाः ।
 विमानेनार्कचर्णेन हंसयुक्तेन भास्वता ॥ ४७ ॥
 आदित्यैर्वसुभिः साधं मरुद्भिर्देवतैस्तथा ।
 स्रष्टैर्विभ्वसहायैश्च यक्षराक्षसकिन्नरैः ॥ ४८ ॥
 दिशामिः प्रदिशामिश्च नदीभिः सागरैस्तथा ।
 नक्षत्रैश्च मुहूर्तैश्च खेचरैश्च महाप्रहैः ॥ ४९ ॥
 देवर्षिभिस्तपोवृद्धैः सिद्धैर्विद्वद्भिरेव च ।
 राजर्षिभिः पुण्यतमैर्गन्धर्वैरप्सरोगणैः ॥ ५० ॥
 चराचरगुरुः श्रीमान्वृतः सर्वैः सुरैस्तथा ।
 ब्रह्मा ब्रह्मचिदां श्रेष्ठो दैत्यं वचनमब्रवीत् ॥ ५१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

प्रीतोऽस्मि तव भक्तस्य तपसाऽनेन सुव्रत ।
 वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ॥ ५२ ॥

हिरण्यकशिपुस्वाच ।

न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः ।

ऋषयो वाऽथ मां शापैः क्रुद्धा लोकपितामह ॥ ५३ ॥

शपेयुस्तपसा युक्ता धर एव वृत्तो मया ।

न शस्त्रेण न वाऽरूत्रेण गिरिजा पादपेन वा ॥ ५४ ॥

न शुष्केण न चाऽऽर्द्रेण न चैवोध्वं न चाप्यधः ।

पाणिप्रहारेणैकेन स मृत्युबलवाहनम् ॥ ५५ ॥

यो मां नाशयितुं शक्तः स मे मृत्युर्मविष्यति ।

भवेयमहमेवार्कः सोमो वायुर्हुताशनः ॥ ५६ ॥

सलिलं चान्तरिक्षं च आकाशं चैव सर्वश' ।

अहं क्रोधश्च कामश्च घहणा वासवो यमः ॥

धनदश्च धनाध्यक्षो यक्ष किंपुटपाधिप ॥ ५७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एते दिव्या धरास्तात भया दत्तास्तवाद्भुताः ।

सर्वान्कामानिमांस्तात प्राप्स्यसि त्वं न संशयः ॥ ५८ ॥

व्यास उवाच ।

एवमुक्त्वा तु भगवाञ्जगामाऽऽशु पितामहः ।

चैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ॥ ५९ ॥

ततो देवाश्च नागाश्च गन्धर्वा मुनयस्तथा ।

घट्प्रदानं ध्रुवैष पितामहमुपस्थिताः ॥ ६० ॥

देवा ऊचुः ।

वरेणानेन भगवन्वाधिप्यति स नोऽसुरः ।

तन्प्रसीदाऽऽशु भगवन्वधोऽप्यस्य विचिन्त्यताम् ॥ ६१ ॥

भगवन्सर्वभूतानां स्वयंभूरादिऋत्प्रभुः ।

न्नष्टा च ह्यव्यकथयानामव्यक्तं प्रकृतिर्ध्रुवम् ॥ ६२ ॥

व्यास उवाच ।

तत्रो लोकहितं वाक्यं ध्रुन्वा देव प्रजापतिः ।

प्रोवाच भवगान्वाक्यं सर्वदेवगणांस्तथा ॥ ६३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ब्रवदयं त्रिदशास्त्रेण प्राप्तं तपस फलम् ।

तपसोऽन्ते च भववान्वयं त्रिष्टुः करिष्यति ॥ ६४ ॥

व्यास उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा सुराः सर्वे वाक्यं पङ्कजजन्मनः ।

स्वानि स्यान्तानि दिव्यानि जग्मुन्मे धै मुदान्विताः ॥ ६५ ॥

लघ्यमात्रे वरे चापि सर्वाः सोऽवाघत प्रजाः ।

द्विरप्यकशिपुर्देह्यो वरदानेन दर्पिनः ॥ ६६ ॥

आश्रनेषु महामागान्मुनीन्वै संशितप्रतान् ।

सन्धधर्मरतान्दान्तांस्तदा धर्पिनवांस्तथा ॥ ६७ ॥

त्रिदिवस्यांस्तथा देवान्पराजित्य महाबलः ।

त्रैलोक्यं वशमानीय स्वर्गं वसति सोऽसुरः ॥ ६८ ॥

यदा घरमदोन्मत्तो विचरन्दानघो भुवि ।
 यज्ञीयानकरोद्दैत्यानयज्ञीयाश्च देघताः ॥ ६६ ॥
 आदित्या घसघं साध्या विश्वे च मरुतस्तथा ।
 शरण्यं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्महाबलम् ॥ ७० ॥
 देवब्रह्ममयं यज्ञं ब्रह्मदेवं सनातनम् ।
 भूतं भव्यं भविष्यं च प्रभुं लोकनमस्युतम् ॥
 नारायणं विभुं देव शरण्यं शरणं गताः ॥ ७१ ॥

देवा ऊचुः ।

त्रायस्व नोऽद्य देवेश हिरण्यकशिपोर्भयात् ।
 त्वं हि नः परमो देवस्त्वं हि नः परमो गुरुः ॥ ७२ ॥
 त्वं हि नः परमो धाता ब्रह्मादीनां सुरोत्तम ।
 उत्फुल्लामलपत्राक्ष शत्रुपक्षक्षयंकर ॥
 क्षयाय दितिघंशस्य शरणं त्वं भवस्व नः ॥ ७३ ॥

वासुदेव उवाच ।

भयं त्यजध्वममरा अभयं घो ददाम्यहम् ।
 तथैव त्रिदिवं देवाः प्रतिलप्स्यथ मा चिरम् ॥ ७४ ॥
 एषोऽहं सगणं दैत्यं घरदानेन दर्पितम् ।
 अघध्यममरेन्द्राणां दानवेन्द्रं निहन्मि तम् ॥ ७५ ॥

व्यास उवाच ।

पृथमुबत्वा तु भगवान्पिसृज्य त्रिदशेश्वरान् ।
 हिरण्यकशिपोः स्थानमाजगाम महाबलः ॥ ७६ ॥

नरस्यार्घतनुं कृत्वा सिंहस्यार्घतनुं प्रभुः ।

नारसिंहेन वपुया पाणि संस्पृश्य पाणिना ॥ ७३ ॥

घनर्जामृतसंकाशो घनर्जामृतनिम्बन ।

घनर्जामृतशीर्षा जाामृत इव वेगवान् ॥ ७४ ॥

दैत्यं सोऽतिबलं दृष्ट्वा दृनरादूर्लविक्रमः ।

दृष्टदैत्यगणैर्गुणं हतवानेकपाणिना ॥ ७५ ॥

नृसिंह एव कथितो भूयोऽय चामन परः ।

यत्र चामनमास्थाय रूपं दैत्यविनाशनम् ॥ ८० ॥

बलेर्बलवतो यत्र बलिना विष्णुना पुरा ।

विक्रमैस्त्रिनिरक्षोभ्याः क्षोभिनास्ने महानुराः ॥ ८१ ॥

विप्रचित्ति शिव शङ्खयशङ्खस्तथैव च ।

मयःशिरा मध्वशिरा ह्यप्रावक्ष्य वीर्यवान् ॥ ८२ ॥

वेगवान्नेतुमानुग्रः सोमप्रज्यगो महानुरः ।

पुष्करः पुष्कलश्चैव शा (सा)भ्वोऽभ्वरतिरेव च ॥ ८३ ॥

प्रहादोऽभ्वपतिः कुम्भ संहारो गमनप्रियः ।

अनुदादो हरिदयो वाराहः संहरोऽनुजः ॥ ८४ ॥

शरभः शलमश्चैव कुपथः क्रोधनः क्रथः ।

बृहत्कर्त्तिर्महाजिह्वः शङ्खकर्पो महास्वन ॥ ८५ ॥

दीनजिह्वोऽर्कनपतो मृगपादो मृगप्रियः ।

षाधुर्गच्छो ननुचिः सम्यरो विस्क्रो महान् ॥ ८६ ॥

चन्द्रहन्ता क्रोधहन्ता क्रोधवर्धन एव च ।

कालकः कालकोपश्च वृत्रः क्रोधो विरोचनः ॥ ८७ ॥

गरिष्ठश्च वरिष्ठश्च प्रलम्बनरकावुभौ ।

इन्द्रतापनवातापी वेतुमान्वलदर्पितः ॥ ८८ ॥

असिलोमा पुलोमा च धाष्कलः प्रमदो मदः ।

स्वमिश्र कालवदनः करालः केशिरेव च ॥ ८९ ॥

एकाक्षश्चन्द्रमा राहुः संहृद् सम्बरः स्वनः ।

शतग्नीचक्रहस्ताश्च तथा मुशलपाणयः ॥ ९० ॥

अश्वयन्त्रायुधोपेता भिन्दिपालायुधास्तथा ।

शूलौलूखलहस्ताश्च परश्वधधरास्तथा ॥ ९१ ॥

पाशमुद्गरहस्ताश्च तथा परिघपाणयः ।

महाशिलाप्रहरणाः शूलहस्ताश्च दानवाः ॥ ९२ ॥

नानाप्रहरणा घोरा नानावेशा महाबलाः ।

कूर्मकुक्कुटवक्त्राश्च शशौलूकमुखास्तथा ॥ ९३ ॥

एरोष्त्रघदनाश्चैव घराहघदनास्तथा ।

मार्जारशिखिवक्त्राश्च महावक्त्रास्तथा परे ॥ ९४ ॥

नक्रमेपानना शूरा गोजाविमहिपाननाः ।

गोधाशहृक्खिवक्त्राश्च क्रोष्णवक्त्राश्च दानवाः ॥ ९५ ॥

आबुद्दुर्घवक्त्राश्च घोरा वृकमुखास्तथा ।

भीमा भकरवक्त्राश्च क्रौञ्चवक्त्राश्च दानवाः ॥ ९६ ॥

अश्वाननाः खरमुखा मयूरवदनास्तथा ।

गजेन्द्रचर्मवसनास्तथा कृष्णाजिनाम्वराः ॥ ६७ ॥

चीरसंब्रुतगात्राश्च तथा नीलकवाससः ।

उष्णीपिणो मुकुटिनस्तथा कुण्डलिनोऽसुराः ६८ ॥

किरीटिनो लम्बशिखाः क्रमुव्रुवाः सुवर्चसः ।

नानावेशधरा दैत्या नानामाल्यानुलेपनाः ॥ ६९ ॥

स्वान्यायुधानि संगृह्य प्रदीप्तानि च तेजसा ।

क्रममाणं हृषीकेशमुपावर्तन्त सर्वशः ॥ १०० ॥

प्रमथ्य सर्वान्दैतेयान्पादहस्ततलैर्विभुः ।

रूपं कृत्वा महार्मांमं जहाराऽऽशु स मेदिनीम् ॥ १०१ ॥

तस्य विक्रमतो भूमिं चन्द्रादित्यां स्तनन्तरे ।

नमः प्रक्रममाणस्य नाभ्यां किल तथा स्थितौ ॥ १०२ ॥

परमाक्रममाणस्य जानुदेशे व्यवस्थितौ ।

विष्णोरभिनर्चार्यस्य घदन्त्येवं द्विजातयः ॥ १०३ ॥

हत्वा स मेदिनीं कृत्स्नां हत्वा चासुरपुंगवान् ।

दर्शं शक्राय वसुधां चिष्णुर्वलवतां वरः ॥ १०४ ॥

एष षो घामनो नाम प्रादुर्भावो महात्मनः ।

वेदविद्विद्विजैरेतत्कथ्यते वीष्णवं यशः ॥ १०५ ॥

भूयो भूतात्मनो विष्णोः प्रादुर्भावो महात्मनः ।

दत्तात्रेय इति ख्यातः क्षमया परया युतः ॥ १०६ ॥

तेन नष्टेषु वेदेषु प्रक्रियासु मलेषु च ।

चातुर्वर्ण्ये च संकीर्णे धर्मे शिथिलतां गते ॥ १०७ ॥

अतिवर्धति चाधर्मे सत्ये नष्टेऽनृते स्थिते ।

प्रजासु शीर्यमाणासु धर्मे चाऽऽकुलतां गते ॥ १०८ ॥

सयज्ञाः सक्रिया वेदाः प्रत्यार्नाता हि तेन वै ।

चातुर्वर्ण्यमसंकीर्णं कृतं तेन महात्मना ॥ १०९ ॥

तेन हैहयराजस्य कार्तवीर्यस्य धीमतः ।

घरदेन घरो दत्तो दत्तात्रेयेण धीमता ॥ ११० ॥

एतद्बुवाहुद्वयं यत्ते तत्ते मम कृते नृप ।

शतानि दश बाहूनां भविष्यन्ति न संशयः ॥ १११ ॥

पालयिष्यसि कृत्स्नां च घसुधां घसुधेश्वर ।

दुर्निरीक्ष्योऽखिवृन्दानां युद्धस्थश्च भविष्यसि ॥ ११२ ॥

एष घो वैष्णवः श्रीमान्प्रादुर्भावोऽद्भुतः शुभः ।

भूयश्च जामदग्न्योऽयं प्रादुर्भावो महात्मनः ॥ ११३ ॥

यत्र बाहुसहस्रेण द्विपतां दुर्जयं रणे ।

रामोऽर्जुनमनीकस्थं जघान नृपतिं प्रभुः ॥ ११४ ॥

रथस्थं पार्थिवं रामः पातयित्वाऽर्जुनं भुवि ।

धर्षयित्वाऽर्जुनं रामः प्रोशमानं च मेघवत् ॥ ११५ ॥

कृत्स्नं बाहुसहस्रं च विच्छेद भृगुनन्दनः ।

परश्वधेन दीप्तेन शातिभिः सहितस्य वै ॥ ११६ ॥

कीर्णा क्षत्रियकौट्यमिनस्मन्दरभूषणा ।

त्रिः सतद्वृत्तः पृथिवी तेन निःक्षत्रिया कृता ॥ ११७ ॥

कृत्वा निःक्षत्रियां वैतां मार्गवः सुमहायशाः ।

सर्वपापविनाशाय वाजिनैथेन चेष्टवान् ॥ ११८ ॥

यस्मिन्मन्त्रे महाद्वाने दक्षिणां भृगुनन्दनः ।

मारीचाय दर्शो प्रीतः कज्यपाय वसुंधरान् ॥ ११९ ॥

धारणांस्तुरगाभ्युन्नाप्रयाञ्च रथिनां वरः ।

द्विरप्समक्षरं धेनुर्गजैन्द्राञ्च महीपतिः ॥ १२० ॥

दर्शो तस्मिन्महायज्ञे वाजिनैथे महायशाः ।

अद्यापि च हितार्थाय लोकानां भृगुनन्दन ॥ १२१ ॥

चरनापस्वरो घोरं जामदग्न्यः पुनः प्रभुः ।

आस्ते वै देववच्छ्रीमान्महेन्द्रे पर्वतोत्तमे ॥ १२२ ॥

एव विष्णोः सुरेशस्य शाश्वतस्यान्वयस्य च ।

जामदग्न्य इति ख्यातः प्रादुर्भावो महान्मनः ॥ १२३ ॥

चतुर्विंशे युगे चाऽपि विश्वामित्रपुरःसरः ।

जज्ञे अशरथस्याथ पुत्रः पद्ममायनेक्षणः ॥ १२४ ॥

कृत्वाऽत्मानं महाबाहुश्चतुर्धा प्रभुपीश्वरः ।

लोकं राम इति ख्यातस्नेत्रसा भास्करोपनः ॥ १२५ ॥

प्रसादनार्थं लोकस्य रक्षसां निग्रहाय च ।

घर्मस्य च विवृद्धयर्थं जज्ञे तत्र महायशाः ॥ १२६ ॥

तमप्याहुर्मनुष्येन्द्रं सर्वभूतहिते रतम् ।

यः समा- सर्वधर्मज्ञश्चतुर्दश घनेऽवसत् ॥ १२७ ॥

लक्ष्मणानुचरो रामः सर्वभूतहिते रतः ।

चतुर्दश घने तप्त्वा तपो घर्षाणि राघवः ॥ १२८ ॥

रूपिणी तस्य पार्श्वस्था सीतेति प्रथिता जने ।

पूर्वादिता तु या लक्ष्मीर्भर्तारमनुगच्छति ॥ १२९ ॥

जनस्थाने घसन्कायं त्रिदशानां चकार सः ।

तस्यापकारिणं क्रूरं पौलस्त्यं मनुजर्षभः ॥ १३० ॥

सीतायां पदमन्विच्छन्निजघान महायशाः ।

देवासुरगणानां च यक्षराक्षसभोगिनाम् ॥ १३१ ॥

यत्रावध्यं राक्षसेन्द्रं रावणं युधि दुर्जयम् ।

युक्तं राक्षसकोटोभिर्नीलाञ्जनचयोपमम् ॥ १३२ ॥

त्रैलोक्यद्राघणं क्रूरं रावणं राक्षसेश्वरम् ।

दुर्जयं दुर्धरं दृप्तं शार्दूलसमविक्रमम् ॥ १३३ ॥

दुर्निरीक्ष्यं सुरगणैर्वरदानेन दर्पितम् ।

जघान सचिवैः सार्धं ससैन्यं रावणं युधि ॥ १३४ ॥

महाम्रगणसंकाशं महाकायं महायलम् ।

रावणं निजघानाऽऽशु रामो भूतपतिः पुरा ॥ १३५ ॥

सुग्रीवस्य हृते येन धानरेन्द्रो महायलः ।

घाली विनिहतः संख्ये सुग्रीवधामिषेचितः ॥ १३६ ॥

मधोश्च तनयो दृप्तो लवणो नाम दानवः ।

हतो मधुवने वीरो धरमत्तो महासुरः १३७ ॥

यज्ञविघ्नकरो येन मुनीनां भावितात्मनाम् ।

मारीचश्च सुबाहुश्च बलेन बलिनां वरो ॥ १३८ ॥

निहर्ता च निराशो च कृता तेन महात्मना ।

समरे युद्धशोण्डेन तथाऽन्ये चापि राक्षसाः ॥ १३९ ॥

विराधश्च कथन्धश्च राक्षसो भीमविक्रमो ।

जघान पुरुषव्याघ्रो गन्धर्वो शापमोहितो ॥ १४० ॥

हुताशनार्कांशुतडिद्विगुणामैः प्रतप्तजाम्बूनदचित्रपुङ्खैः ।

महेन्द्रवज्राशनितुल्यसारै र्विपुंस रामः समरे निजन्ते ॥ १४१ ॥

तस्मै दत्तानि शस्त्राणि विश्वामित्रेण धीमता ।

घघार्यं देवशत्रूणां दुर्घर्षाणां सुरैरपि ॥ १४२ ॥

घर्तमाने मखे येन जनकस्य महात्मनः ।

भग्नं माहेश्वरं चापं क्रीडता लीलया पुरा ॥ १४३ ॥

एतानि कृत्वा कर्माणि रामो धर्मभृतां वरः ।

दशाश्वमेधाञ्जारूथ्यानाजहार निरर्गलान् ॥ १४४ ॥

नाश्रूयन्ताशुमा घाचो नाऽऽकुलं मारुतो वर्यो ।

न वित्तहरणं चाऽऽसौद्रामे राज्यं प्रशासति ॥ १४५ ॥

परिदेयन्ति विधवा नानर्थाञ्च कदाचन ।

सर्वमासीच्छुभं तत्र रामे राज्यं प्रशासति ॥ १४६ ॥

न प्राणिनां भय चाऽऽसीञ्जलान्यनिलघातजम् ।

न चापि वृद्धा बालानां प्रेतकार्याणि चक्रिरे ॥ १४७ ॥

ब्रह्मचर्यपरं क्षत्रं विशस्तु ह्यत्रिये रताः ।

शूद्राश्चैव हि घर्णास्त्रीञ्शुभ्रूपन्त्यनहंरुताः ॥ १४८ ॥

नायों नात्यचरन्मर्तृन्भार्यां नात्यचरत्पति ।

सर्वमासीञ्जगद्दन्तं निर्दस्युरभवन्नही ॥ १४९ ॥

राम एकोऽभवद्भर्ता रामः पालयिताऽभवत् ।

वासन्वर्षसहस्राणि तथा पुत्रसहस्रिणः ॥ १५० ॥

अरोगाः प्राणिनश्चाऽऽसत्रामे राज्यं प्रशासति ।

देवतानामृषीणां च मनुष्याणां च सर्वशः ॥ १५१ ॥

पृथिव्यां समवायोऽभूद्रामे राज्यं प्रशासति ।

गाथामप्यत्र गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ॥ १५२ ॥

रामे निबद्धतरवार्यां माहात्म्यं तस्य धीमतः ।

श्यामो युवा लोहिताक्षो दीप्तास्यो मितभाषितः ॥ १५३ ॥

बाजानुवाहुः सुमुखः सिंहस्कन्धो महाभुजः ।

दश वर्षसहस्राणि रामो राज्यमकारयत् ॥ १५४ ॥

श्रक्सामयजुषां घोषो ज्याघोषश्च महात्मनः ।

अव्युच्छिन्नोऽभवद्राष्ट्रे दीयतां भुज्यतामिति ॥ १५५ ॥

सत्त्ववान्गुणसंपन्नो दीप्यमानः स्वतेजसा ।

अतिचन्द्रं च सूर्यं च रामो दाशरथिर्नर्मा ॥ १५६ ॥

इजे क्रतुशतैः पुण्यैः समाप्तधरदक्षिणैः ।

हित्वाऽयोध्यां दिवं यातो राघवो हि महाबलः ॥ १५७ ॥

एषमेव महाब्राह्मुरिश्वाकु कुलनन्दनः ।

रावणं सगण हत्वा दिवमाचक्रमे विभुः ॥ १५८ ॥

अपरः केशवस्यायं प्रादुर्भावो महात्मनः ।

विल्यातो मायुरे कल्पे सर्वलोकहिताय वै ॥ १५९ ॥

यत्र शाल्यं च चैद्यं च कंसं द्विविदमेव च ।

अरिष्टं वृषभ केशि पूतनां दैत्यदारिकाम् ॥ १६० ॥

नागं कुबलयार्पीडं चाणूरं मुष्टिकं तथा ।

दैत्यान्मानुषदेहेन सुदयामास वीर्यवान् ॥ १६१ ॥

छिन्नं बाहुसहस्रं च बाणस्याद्भुतकर्मणः ।

नरकञ्च हतः संरये यवनञ्च महाबलः ॥ १६२ ॥

हृतानि च महीपानां सर्वरत्नानि तेजसा ।

दुरावाराश्च निहिताः पार्थिवा ये महीतले ॥ १६३ ॥

एष लोकहितार्थाय प्रादुर्भावो महात्मनः ।

कर्त्की विष्णुयशा नाम शम्भलग्रामसंभवः ॥ १६४ ॥

सर्वलोकहितार्थाय भूयो देवो महायशः ।

एते चान्ये च बहवो दित्या देवगणैर्वृताः ॥ १६५ ॥

प्रादुर्भावाः पुराणेषु गीयन्ते ब्रह्मवादिभिः ।

यत्र देवा विमुह्यन्ति प्रादुर्भावानुर्कार्त्तने ॥ १६६ ॥

पुराणं वर्तते यत्र वेदश्रुतिसमाहितम् ।

एतदुद्देशमात्रेण प्रादुर्भाचानुकीर्तनम् ॥ १६७ ॥

कीर्तितं कीर्तनीयस्य सर्वलोकगुरोर्विभोः ।

प्रीयन्ते पितरस्तस्य प्रादुर्भाचानुकीर्तनात् ॥ १६८ ॥

विष्णोरमितवीर्यस्य यः शृणोति कृताञ्जलिः ॥ १६९ ॥

एताश्च योगेश्वरयोगमाया ,

श्रुत्वा नरो मुच्यति सर्वपापैः ।

श्रद्धिं समृद्धिं विपुलांश्च भोगा-

न्प्राप्नोति शीघ्रं भगवत्प्रसादात् ॥१७०॥

एवं मया मुनिश्रेष्ठा विष्णोरमितेजसः ।

सर्वपापहराः पुण्याः प्रादुर्भावाः प्रकीर्तिताः ॥ १७१ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाले विष्णोः प्रादुर्भाचानुकीर्तनं नाम

त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१३ ॥

अथ चतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

नरकाणां वर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

न तृप्तिमधिगच्छामः पुण्यधर्मामृतस्य च ।

मुने त्वन्मुखर्गातस्य तथा कौतूहलं हि नः ॥ १ ॥

वत्पत्तिं प्रलयं चैव भूतानां कर्मणो गतिम् ।

वेत्सि सर्वं मुने तेन पृच्छामस्त्वां महामतिम् ॥ २ ॥

धूयते यमलोकस्य मार्गः परमदुर्जयः ।

दुःखलेशकरः शश्वत्सर्वभूतमयावहः ॥ ३ ॥

कथं तेन नरा यान्ति मार्गेण यमसादृतम् ।

प्रमाणं चैव मार्गस्य ब्रूहि नो षडतां षर ॥ ४ ॥

मुने पृच्छाम सर्वज्ञ ब्रूहि सर्वमशेषतः ।

कथं नरकदुःखानि नाऽऽप्नुवन्ति नरान्मुने ॥ ५ ॥

केनोपायेन दानेन धर्मेण नियमेन च ।

मानुषस्य च याव्यस्य लोकस्य कियदन्तरम् ॥ ६ ॥

कथं च स्वर्गतिं यान्ति नरकं केन कर्मणा ।

स्वर्गस्थानानि कियन्ति कियन्ति नरकाणि च ॥ ७ ॥

कथं सुरुतिनो यान्ति कथं दुष्टृतकारिणः ।
 किं रूपं किं प्रमाणं वा को वर्णस्तूभयोरपि ॥
 जीवस्य नीयमानस्य यमलोकं ब्रवीहि नः ॥ ८ ॥

व्यास उवाच ।

शृणुध्वं मुनिशार्दूला घदतो मम सुवताः ।
 ससारचक्रमजरं स्थितिर्यस्य न विद्यते ॥ ९ ॥
 सोऽहं घदामि वः सर्वं यममार्गस्य निर्णयम् ।
 उत्क्रान्तिकालादारभ्य यथा नान्यो घदिष्यति ॥ १० ॥
 स्वरूपं चैव मार्गस्य यन्मां पृच्छथ सत्त
 यमलोकस्य चाध्वानमन्तरं मानुषस्य च ॥ ११ ॥
 योजनानां सहस्राणि पडशीतिस्तदन्त
 तप्तताम्रमिवाऽऽतप्तं तदध्वानमुदाहृतम् ॥ १२ ॥
 तदवश्यं हि गन्तव्यं प्राणिभिर्जीवसंज्ञकः ।
 पुण्यान्पुण्यकृतो यान्ति पापान्पापकृतोऽधमाः ॥ १३ ॥
 द्वाविंशतिश्च नरका यमस्य विषये स्थिता ।
 येषु दुष्टृतकर्माणो विपच्यन्ते पृथक्पृथक् ॥ १४ ॥
 नरको रौरवो रौद्रः शूकरस्ताल षष्ठ च ।
 कुम्भीपाको महाघोरः शाल्मलोऽथ विमोहनः ॥ १५ ॥
 फीटादः शृमिभक्षश्च ना(ला)लाभक्षो भ्रमस्तथा ।
 नद्यः पूयघहाश्चान्या रुधिराम्भस्तथैव च ॥ १६ ॥

अग्निज्वालो महाघोरः संदंशः शुभभोजनः ।
 घोरा व्रैतरणी चैव असिपत्रघनं तथा ॥ १७ ॥
 न तत्र वृक्षच्छाया वा न तडागाः सरांसि च ।
 न वाप्यो दीर्घिका वाऽपि न कूपो न प्रपा सभा ॥ १८ ॥
 न मण्डपो नाऽऽयतनं न नद्यो न च पर्वताः ।
 न किञ्चिदाश्रमस्थानं विद्यते तत्र घर्मनि ॥ १९ ॥
 यत्र विश्रमते श्रान्तः पुरुषोऽतीवकर्षितः ।
 अवश्यमेव गन्तव्यः स सर्वैस्तु महापथः ॥ २० ॥
 प्राप्ते काले तु संत्यज्य सुहृद्वन्धुधनादिकम् ।
 जरायुजाण्डजाश्चैव स्वेदजाश्चोद्भिजास्तथा ॥ २१ ॥
 जङ्गमाजङ्गमाश्चैव गमिष्यन्ति महापथम् ।
 देवासुरमनुष्यैश्च वैवस्वतवशानुगैः ॥ २२ ॥
 स्त्रीपुंनपुंसकैश्चैव पृथिव्यां जीवसंज्ञितैः ।
 पूर्वाह्णे चापराह्णे वा मध्याह्णे वा तथा पुन ॥ २३ ॥
 संध्याकालेऽर्धरात्रे वा प्रत्यूषे वाऽप्युपस्थिते ।
 वृद्धैर्वा मध्यमैर्वाऽपि यौवतस्थैस्तथैव च ॥ २४ ॥
 गर्भवासेऽथ बाल्ये वा गन्तव्यः स महापथः ।
 प्रवासस्थैर्गृहस्थैर्वा पर्वतस्थैः स्थलेऽपि वा ॥ २५ ॥
 क्षेत्रस्थैर्वा जलस्थैर्वा गृहमध्यगतैस्तथा ।
 वासतिश्चास्थितैर्वाऽपि शयनीयगतैस्तथा ॥ २६ ॥

जाग्रद्भिर्वा प्रसुप्तैर्वा गन्तव्यः स महापथः ।
 इहानुभूय निर्दिष्टमायुर्जन्तुः स्वयं तदा ॥ २७ ॥
 तस्यान्ते च स्वयं प्राणैरनिच्छन्नपि मुच्यते ।
 जलमग्निर्विषं शस्त्रं ध्रुव्याधि पतनं गिरैः ॥ २८ ॥
 निमित्तं किञ्चिदासाद्य देही प्राणैर्विमुच्यते ।
 विहाय सुमहत्कृत्स्नं शरीरं पाञ्चभौतिकम् ॥ २९ ॥
 अन्यच्छरीरमादत्ते यातनीयं स्वकर्मजम् ।
 बृह शरीरमाप्नोति सुखदुःखोपभुक्तये ॥ ३० ॥
 तेन भुङ्क्ते स कृच्छ्राणि पापकर्ता नरो भृशम् ।
 सुखानि धार्मिको हृष्ट इह नीतो यमक्षये ॥ ३१ ॥
 ऊष्मा प्रकुपितः काये तीव्रवायुसमीरितः ।
 भिनत्ति मर्मस्थानानि दीप्यमानो निरन्धनः ॥ ३२ ॥
 उदानो नाम पवनस्ततश्चोर्ध्वं प्रवर्तते ।
 भुज्यता(क्ताना)मन्नुभक्ष्याणामधोगतिनिरोधकृत् ॥ ३
 ततो येनाम्युदानानि कृतान्यन्नरसास्तथा ।
 दत्ताः स तस्यामाहादमापदि प्रतिपद्यते ॥ ३४ ॥
 अन्नानि येन दत्तानि श्रद्धापूनेन चेतसा ।
 सोऽपि तृप्तिमवाप्नोति चिनाऽप्यन्नेन वै तदा ॥ ३
 येनानृतानि नोक्तानि प्रीतिभेदः कृतो न च ।
 आस्तिरूः ध्रुवधानश्च सुखमृत्युं स गच्छति ॥ ३६ ॥

द्वैत्राक्षिनपूजाया तिरताञ्चानसुरका ।

रुद्धा घदान्या हीमश्वस्ते नराः सुखमृष्यव ॥ ३७ ॥

यः कामात्रापि सरस्मात्र द्वैशादर्ननुश्चेत् ।

ययोद्भकारो सौम्यञ्च स सुख मृत्युमृच्छति ॥ ३८ ॥

वारिदास्तृणिताना ये क्षुधिताऽप्रदायिन ।

प्राप्नुवन्ति नराः काले मृत्युं सुखमनन्वितम् ॥ ३९ ॥

शतं ज्वरन्ति घतदात्तापं चन्दनदायिन ।

प्राप्तो वेदना कष्टां ये चान्योद्भेगवारिजः ॥ ४० ॥

नेहं ज्ञानप्रदात्रारस्तया दीपप्रदान्मन ।

कृदक्ष्माक्षी मृगवादी यो गुल्मानुसालि वै ॥ ४१ ॥

ते मोहमृष्यवः सर्वे तथा ये वेदनिन्दका ।

विनोरिजाः प्रतिगन्धाः कृदनुदरपाणयः ॥ ४२ ॥

कान्छन्ति दुरात्मनो यमस्य पुत्राम्त्रया ।

प्रजेषु दृक्पर्यं तेषु जायते तस्य वैश्यम् ॥ ४३ ॥

कन्द्यविरत सोऽयं द्रावृणावृषिवृम्भया ।

सा तु बागन्मृष्टा विप्रा एकवर्णा विनाजने ॥ ४४ ॥

दृष्टिर्वेदान्यते ग्रामात्कासावृष्टस्य(विष्टन)याऽऽनतम् ।

ततः स वेदनाविष्टं तन्मृष्टारं विमुञ्चति ॥ ४५ ॥

चन्द्रप्रसारी तद्रूपदेहनस्यप्रप्रते ।

नक्तर्नयातनार्थं च न मातृपितृमनवम् ॥ ४६ ॥

तत्प्रमाणवयोवस्थासंस्थानैः प्राप्यते व्यथा ।
 ततो दूतो यमस्याथ पाशैर्बध्नाति दारुणैः ॥ ४७ ॥
 जन्तोः संप्राप्तकालस्य वेदनार्तस्य वै भृशम् ।
 भूतैः संत्यक्तदेहस्य कण्ठप्राप्तानिलस्य च ॥ ४८ ॥
 शरीराच्च्यावितो जीवो रोरवाति तथोल्बणम् ।
 निर्गतो घायुभूतस्तु पाट्कोशिककलेवरे ॥ ४९ ॥
 मातृभिः पितृभिश्चैव भ्रातृभिर्मातृलैस्तथा ।
 दारैः पुत्रैर्वयस्यैश्च गुरुभिस्त्यज्यते भुवि ॥ ५० ॥
 दृश्यमानश्च तैर्देवैरश्रुपूर्णेक्षणैर्भृशम् ।
 स्वशरीरं समुत्सृज्य घायुभूतस्तु गच्छति ॥ ५१ ॥
 बन्धकारमपारं च महाघोरं तमोवृतम् ।
 सुखदुःखप्रदातारं दुर्गमं पापकर्मणाम् ॥ ५२ ॥
 दुःसहं च दुरन्तं च दुर्निरीक्षं दुरासदम् ।
 दुरापमतिदुर्गं च पापिष्ठानां सदाऽहितम् ॥ ५३ ॥
 कृष्यमाणाश्च तैर्भूतैर्षाम्यैः पाशैस्तु संयताः ।
 मुद्गरैस्ताड्यमानाश्च नीयन्ते तं महापथम् ॥ ५४ ॥
 क्षीणायुषं समालोक्य प्राणिनं चाऽऽयुषक्षये ।
 निर्नापयः समायान्ति यमदूता भयंकराः ॥ ५५ ॥
 आरुढा यानकाले तु ऋक्षव्याघ्रखरेषु च ।
 उष्ट्रेषु घानरेष्वन्ये वृद्धिष्वेपु वृक्षेषु च ॥ ५६ ॥

उलूकसर्पमार्जारं तथाऽन्ये गृध्रवाहनाः ।
 श्येनशृगालमाहटाः सरघाकङ्कवाहनाः ॥ ५७ ॥
 घराहपशुचेतालमहिषास्यास्तथा परे ।
 नानारूपधरा घोराः सर्वप्राणिभयंकराः ॥ ५८ ॥
 दीर्घमुष्काः करालास्या घक्रनासास्त्रिलोचनाः ।
 महाहनुकपोलास्याः प्रलग्बदशनच्छदाः ॥ ५९ ॥
 निर्गतैर्विकृताकारैर्दशनैरङ्कुरोपमैः ।
 मांसशोणितदिग्धाङ्गा दंष्ट्राभिर्भृशमुल्वणैः ॥ ६० ॥
 मुखैः पातालसदृशैर्ज्वलन्निहैर्भयंकरैः ।
 नेत्रैः सुविकृताकारैर्ज्वलत्पिङ्गलचञ्चलैः ॥ ६१ ॥
 मार्जारोलूकखद्योतशक्रगोपवदुद्धतैः ।
 कैकरैः संकुलैस्तग्धैर्लोचनैः पावकोपमैः ॥ ६२ ॥
 भृशामाभरणैर्मौमैरावद्धैर्भुजगोपमैः ।
 शोणासरलगार्त्रैश्च मुण्डमालाविभूषितैः ॥ ६३ ॥
 कण्ठस्थकृष्णसर्पैश्च फूत्काररघभीषणैः ।
 षड्निज्वालोपमैः केशैस्तग्धैर्भयंकरैः ॥ ६४ ॥
 यन्त्रुपिङ्गलोलैश्च कद्रुश्मश्रुमिरावृताः ।
 भुजदण्डैर्महाघोरैः प्रलम्बैः परिघोपमैः ॥ ६५ ॥
 केचिद् द्विवाहवस्तत्र तथाऽन्ये च चतुर्भुजाः ।
 द्विरष्टवाहवश्चान्ये दशविंशभुजास्तथा ॥ ६६ ॥

असंख्यातभुजाश्चान्ये केचिदुवाहुसहस्रिणः ।

आयुधैर्विरुताकारैः प्रज्वलद्भिर्भयानकैः ॥ ६७ ॥

शक्तिनोमरचकाद्यैः सुदीप्तैर्विविधायुधैः ।

पाशाश्रुत्खलदण्डैश्च भीषयन्तो महाबलाः ॥ ६८ ॥

आगच्छान्त महारौद्रा मर्त्यानामायुष क्षये ।

ग्रहीतुं प्राणिनः सर्वे यमस्याऽऽज्ञाकरास्तथा ॥ ६९ ॥

यत्तच्छरीरमादत्ते यातनीयं स्वकर्मजम् ।

तदस्य नीयते जन्तोर्यमस्य सदनं प्रति ॥ ७० ॥

चतुर्ध्वा तत्कालपाशैश्च निगडैर्वज्रशृङ्खलैः ।

ताडयित्वा भृशं क्रुद्धैर्नीयते यकङ्किकरैः ॥ ७१ ॥

प्रस्पलन्तं रुदन्तं च आक्रोशन्तं मुहुर्मुहुः ।

हा तात मातः पुत्रेति घदन्तं कर्मदूषितम् ॥ ७२ ॥

आहत्य निशितैः शूलैर्मुद्गरैर्निशितैर्धनैः ।

खड्गशक्तिप्रहारैश्च घञ्जदण्डैः सुदारुणैः ॥ ७३ ॥

भत्स्यमानो महाराघैर्वज्रशक्तिसमन्वितैः ।

एकैकशो भृशं क्रुद्धैस्ताडयदुभिः समन्ततः ॥ ७४ ॥

स मुह्यमानो दुःखार्तः प्रतपंश्च इतस्ततः ।

आशुष्य नीयते जन्तुरध्वानं सुमयकरैः ॥ ७५ ॥

कुशकण्टकघल्मीकशङ्खपापाणशर्करैः ।

तथा प्रदीप्तज्वलने क्षारघञ्जशतोत्कटे ॥ ७६ ॥

प्रदत्तादित्यनप्लेन द्रव्यमातस्त्रयंशुभिः ।
 कृष्यन्ते यमदुर्तैश्च शिवासतादमीयन्ते ॥ ७३ ॥
 विद्व्यमापस्त्रैद्यौरैर्मद्यमाप शिवाग्रानैः ।
 प्रयानि दारुणे मार्गे पापकर्मा यमालयम् ॥ ७४ ॥
 हविर्दानै हविन्वस्त्रै प्रम्वलदुभि हविन्कविन् ।
 दुस्त्रेनाऽऽकन्दमानैश्च गन्तव्यं स महापथ ॥ ७५ ॥
 निर्मन्स्यमानैरुडिनैर्विदुतैर्मयविह्वलैः ।
 कम्पमानशरीरैस्तु गन्तव्यं जीवघातकैः ॥ ७६ ॥
 कष्टकार्कापमार्गेण सततसिकतेन च ।
 द्रव्यमानैस्तु गन्तव्यं नरैर्दानविवर्जितैः ॥ ७७ ॥
 नैर्दशोपितदुग्धैर्वस्तगात्रैश्च पूजितैः ।
 दग्धस्तुद्वन्वचाऽऽकीर्णैर्गन्तव्यं जीवघातकैः ॥ ७८ ॥
 कृजदुभि क्रन्दमानैश्च विक्रोशदुभिश्च विम्बरम् ।
 वेदनातैश्च सदुभिश्च गन्तव्यं जीवघातकैः ॥ ७९ ॥
 शक्तिमिर्मन्दिपालैश्च स्रङ्गतीमरसायकैः ।
 नियदुभिर्न्तार्क्ष्यशूलाग्रैर्गन्तव्यं जीवघातकैः ॥ ८० ॥
 ज्वानैश्चाप्रवृत्तैः कडुमैर्मद्यमानैश्च पापिभिः ॥ ८१ ॥
 इन्दुभिः क्रकवाग्रानैर्गन्तव्यं मासखादिभिः ।
 नदीवर्ममृत्प्राग्निप्रमानैः समन्तत ॥ ८२ ॥
 उद्दिग्दुभिः शूकरैश्च गन्तव्यं मासखादकैः ।
 स्वान्नमरकाकोलमक्षिकानिश्च संघश ॥ ८३ ॥

भुज्यमानैश्च गन्तव्यं पापिष्ठैर्मधुघातकैः ।

विश्वस्तं स्वामिनं मित्रं स्त्रियं वा यस्तु घातयेत् ॥ ८८ ॥

शस्त्रैर्निकृत्यमानैश्च गन्तव्यं चातुरैर्नरैः ।

घातयन्ति च ये जन्तूस्ताडयन्ति निरागसः ॥ ८९ ॥

राक्षसैर्भक्ष्यमाणास्ते यान्ति याम्यपथं नराः ।

ये हरन्ति परस्त्रीणां घरप्रावरणानि च ॥ ९० ॥

ते यान्ति चिद्रुता नग्नाः प्रेतीभूता यमालयम् ।

घासो धान्यं हिरण्यं वा गृहक्षेत्रमथापि वा ॥ ९१ ॥

ये हरन्ति दुरात्मानः पापिष्ठाः पापकर्मिणः ।

पापाणैर्लग्नुडैर्दण्डैस्ताड्यमानैस्तु जर्जरैः ॥ ९२ ॥

घहृद्भूमिः शोणितं भूरि गन्तव्यं तु यमालयम् ।

ब्रह्मस्वं ये हरन्तीह नरा नरकनिर्भयाः ॥ ९३ ॥

ताडयन्ति तथा विप्रानान्शान्तिं नराधमाः ।

शुष्ककाष्ठनियद्धास्ते छिन्नकर्णाक्षिनासिकाः ॥ ९४ ॥

पूयशोणितदिग्धास्ते कालगृध्रैश्च जम्बुकैः

किंकरैर्भोपणैश्चण्डैस्ताड्यमानाश्च दारुणैः ॥ ९५ ॥

विक्रोशमाना गच्छन्ति पापिनस्ते यमालयम् ।

एवं परमदुर्धर्ममध्वानं ज्वलनप्रभम् ॥ ९६ ॥

रौरवं दुर्गधिपमं निर्दिष्टं मानुषस्य च ।

प्रतप्तताम्रघर्णामं घह्निज्वालास्फुलिङ्गवत् ॥ ९७ ॥

कुरण्टकण्टकाकीर्णं पृथुविकटताडनैः ।
 शक्तिवज्रैश्च संकीर्णमुज्ज्वलं तीव्रकण्टकम् ॥ ९८ ॥
 अङ्गारवालुकामिश्रं वह्निकीटकदुर्गमम् ।
 ज्वालाभालाकुलं रौद्रं सूर्यरश्मिप्रतापितम् ॥ ९९ ॥
 अध्वानं नीयते देही कृप्यमाणः सुनिष्ट्रैः ।
 यदैव कन्दते जन्तुर्दुःखार्तः पतितः क्वचित् ॥ १०० ॥
 तदैवाऽऽहन्यते सर्वैरायुधैर्यमकिंकरैः ।
 एवं संताड्यमानश्च लुब्धः पापेषु योऽनयः ॥ १०१ ॥
 अचशो नीयते जन्तुर्दुर्धरैर्यमकिंकरैः ।
 सर्वैरेव हि गन्तव्यमध्वानं तत्सुदुर्गमम् ॥ १०२ ॥
 नीयते विविधैर्घोरैर्यमदूतैरचज्ञया ।
 नीत्वा सुदारुणं मार्गं प्राणितं यमकिंकरैः ॥ १०३ ॥
 प्रवेश्यते पुरी घोरां ताम्रायसमर्थी द्विजाः ।
 सा पुरी विपुलाकारा लक्षयोजनमायता ॥ १०४ ॥
 चतुरस्रा विनिर्दिष्टा चतुर्द्वारवती शुभा ।
 प्राकाराः काञ्चनास्तस्या योजनायुतमुच्छ्रिताः ॥ १०५ ॥
 इन्द्रनीलमहार्नीलपद्मरागोपशोभिता ।
 सा पुरी विविधैः संघैर्घोरा घोरैः समाकुला ॥ १०६ ॥
 देवदानवगन्धर्वैर्यक्षराक्षसपन्नगैः ।
 पूर्वद्वारं शुभं तस्याः पताकाशतशोभितम् ॥ १०७ ॥

घञ्जेन्द्रनीलवैदूर्यमुक्ताफलविभूषितम् ।

गीतनृत्यैः समाकीर्णं गन्धर्वाप्सरसां गणैः ॥ १०८ ॥

प्रवेशस्तेन देवानामृषीणां योगिना तथा ।

गन्धर्वसिद्धयक्षाणां विद्याधरचिसर्पिणाम् ॥ १०९ ॥

उत्तर नगरद्वारं घण्टाचमरभूषितम् ।

छत्रचामरविन्यासं नानारत्नैरलङ्कितम् ॥ ११० ॥

वीणारंणुरवीं रम्यैर्गीतमङ्गलनादितैः ।

ऋग्यजु.सामनिर्घोषैर्मुनिवृन्दसमाकुलम् ॥ १११ ॥

विशन्ति येन धर्मज्ञाः सत्यव्रतपरायणाः ।

ग्रीष्मे धारिप्रदा ये च शीते चाग्निप्रदा नराः ॥ ११२ ॥

श्रान्तसघाहका ये च प्रियवादरताश्च ये ।

ये च दानरता शूरा मातापितृपराश्च ये ॥ ११३ ॥

द्विजशुभ्रूपणे युक्ता नित्यं येऽतिधिपूजकाः ।

पश्चिमं तु महाद्वारं पुण्यां रत्नैर्विभूषितम् ॥ ११४ ॥

विचित्रमणिसोपानं तोमरैः समलङ्कितम् ।

भेरीमृदङ्गसंनदादौः शङ्खाकाहलनादितम् ॥ ११५ ॥

सिद्धवृन्दैः सदा हृष्टैर्मङ्गलैः प्रणिनादितम् ।

प्रवेशस्तेन हृष्टानां शिवभक्तिमता नृणाम् ॥ ११६ ॥

सर्वतीर्थप्लुता ये च पञ्चानेर्ये च सेवकाः ।

प्रस्थाने ये मृता धीरा मृता फालंजरे गिरौ ॥ ११७ ॥

अग्नौ विपन्ना ये वीराः साधितं यैरनाशकम् ।
 ये स्वामिमित्रलोकार्थं गोप्रहै संकुले हताः ॥ ११८ ॥
 ते विशन्ति नरा शूराः पश्चिमेन तपोधनाः ।
 पुर्यां तस्या महावीरं सर्वसत्त्वभयंकरम् ॥ ११९ ॥
 द्वाद्वाकारसमाकुप्ट दक्षिणं द्वारमीदृशम् ।
 अन्धकारसमायुक्तं तीक्ष्णशृङ्गैः समन्वितम् ॥ १२० ॥
 कण्टकैर्बृश्चिकैः सर्पैर्वज्रकाटैः सुदुर्गमैः ।
 विलुम्पद्भिर्बृकैर्व्याघ्रैर्हृक्षैः सिंहैः सजम्बुकैः ॥ १२१ ॥
 श्वानमार्जारगृध्रैश्च सज्वालकवल्लैर्मुखैः ।
 प्रवेशस्तेन वै नित्यं सर्वेषामपकारिणाम् ॥ १२२ ॥
 ये धातयन्ति विप्रान्गा यालं वृद्धं तथाऽऽतुरम् ।
 शरणागतं विश्वस्तं स्त्रियं मित्रं निरायुधम् ॥ १२३ ॥
 येऽगम्यागामिनो मूढाः परद्रव्यापहारिणः ।
 निक्षेपस्यापहर्तारो विषवह्निप्रदाश्च ये ॥ १२४ ॥
 परभूमिं गृहं शय्या घस्त्रालंकारहारिणः ।
 पररन्ध्रेषु ये क्रूरा ये सदाऽनृतवादिनः ॥ १२५ ॥
 प्रामराष्ट्रपुरस्थाने महादुःखप्रदा हि ये ।
 कृत्स्नाक्षिप्रदातारः कन्याविक्रयकारकाः ॥ १२६ ॥
 अमध्यमक्षणावता ये ाच्छन्ति सुतां स्तुषाम् ।
 मातरं पितरं चैव ये वदन्ति च पौरुषम् ॥ १२७ ॥

अन्ये ये चैव निर्दिष्टा महापातककारिणः ।

दक्षिणेन तु ते सर्वे द्वारेण प्रविशन्ति वै ॥ १२८ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिब्राह्मे व्यासर्विसंवादे यमलोकस्य
मार्गस्वरूपाख्याननिरूपणं नाम चतुर्दशाधिक-

द्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥

—

अथ पञ्चदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः

दक्षिणमार्गवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

कथं दक्षिणमार्गेण विशन्ति पापिनः पुरम् ।

श्रोतुमिच्छाम तद्ब्रूहि विस्तरेण तपोधन ॥ १ ॥

व्यास उवाच ।

सुघोरं तन्महाघोरं द्वारं घृश्यामि भीषणम् ।

नानाभ्वापद्संकीर्णं शिवाशतनिनादितम् ॥ २ ॥

फुत्कारवसंयुक्तमगम्यं लोमहर्षणम् ।

भूतप्रेतपिशाचैश्च कृतं खान्यैश्च राक्षसैः ॥ ३ ॥

एवं दृष्ट्वा सुदूरान्ते द्वारं दुष्टतकारिणः ।

मोहं गच्छन्ति सहसा त्रासाद्विप्रलपन्ति च ॥ ४ ॥

ततस्ताञ्छृङ्खलैः पार्श्वदुग्धा कर्पन्ति निर्भयाः ।

ताडयन्ति च दण्डैश्च भर्त्सयन्ति पुनः पुनः ॥ ५ ॥

लब्धसंज्ञास्तत्रस्ते वै रुधिरेण परिप्लुताः ।

व्रजन्ति दक्षिणं द्वारं प्रस्त्रलन्तः पदे पदे ॥ ६ ॥

ताव्रकण्टकयुक्ते शर्करानिचितेन च ।

शुरधारानिमैस्तांश्चैः पापाणैर्निचितेन च ॥ ७ ॥

कवित्पङ्केन निचिता निरुत्तारैश्च खातकैः ।

लोहसूर्वादिभैर्दन्तैः संछन्नेन क्वचित्कविन् ॥ ८ ॥

तटप्रपातविषमैः पर्वतैर्बृक्षसंकुलैः ।

प्रनताङ्गारयुक्तेन यान्ति मार्गेण दुःखिताः ॥ ९ ॥

क्वचिद्विषमगर्ताभिः क्वचिल्लोष्टैः सुपिच्छलैः ।

सुतप्तवालुकाभिश्च तथा तीक्ष्णैश्च शङ्कुभिः ॥ १० ॥

अथञ्छृङ्गाटकैस्तपैः क्वचिद्वाग्निना युतम् ।

क्वचित्ततशिलामिश्च क्वचिद्व्याप्तं हिमेन च ॥ ११ ॥

क्वचिद्वालुकया व्याप्तमाकण्डान्तःप्रवेशया ।

क्वचिद्दुष्टाम्बुना व्याप्तं क्वचित्कर्पाग्निना पुनः ॥ १२ ॥

कचिर्त्सहेवृ कौर्याग्रैदंशकीटैश्च दारणैः ।

कचिन्महाजलौकाभिः कचिदजगरै पुनः ॥ १३ ॥

मक्षिकाभिश्च रौद्राभिः कचित्सर्पविषोत्वणैः ।

कचिद्दुष्टगजैश्चैव बलोन्मत्तैः प्रमाधिभिः ॥ १४ ॥

पन्थानमुल्लिखद्भिश्च तीक्ष्णशृङ्गैर्महावृषैः ।

महाशृङ्गैश्च महिषैरुष्ट्रैर्मत्तैश्च खादनैः ॥ १५ ॥

डाकिनीभिश्च रौद्राभिर्विकरालैश्च राक्षसैः ।

व्याधिभिश्च महारौद्रैः पीड्यमाना व्रजन्ति ते ॥ १६ ॥

महाधूलिविमिश्रेण महाचण्डेन वायुना ।

महापापाणवर्षेण हन्यमाना निराश्रयाः ॥ १७ ॥

कचिद्विद्युन्निपातेन दीर्यमाणा व्रजन्ति ते ।

महता वाणवर्षेण भिद्यमानाश्च सर्वशः ॥ १८ ॥

पतद्भिर्वज्रनिर्घातैरुत्कापातैः सुदारणैः ।

प्रदीप्ताङ्गारवर्षेण दह्यमाना विशन्ति च ॥ १९ ॥

महता पांशुवर्षेण पूर्यमाणा रुदन्ति च ।

मेघारवैः सुघोरैश्च विश्वास्यन्ते मुहुर्मुहुः ॥ २० ॥

नि शेषाः शरवर्षेण चूर्ण्यमानाश्च सर्वतः ।

महाक्षाराम्बुधाराभिः सिच्यमाना व्रजन्ति च ॥ २१ ॥

महाशीतेन भस्मता रुक्षेण परुषेण च ।

समन्तादीर्यमाणाश्च शुष्यन्ते संकुचन्ति च ॥ २२ ॥

इत्थं भागण पुरुषाः पाथेयरहितेन च ।
 निरालम्बेन दुर्गेण निर्जलेन समन्ततः ॥ २३ ॥
 अतिश्रमेण महता निर्गतेनाऽऽश्रमाय वै ।
 नीयन्ते देहिनः सर्वे ये मूढाः पापकर्मिणः ॥ २४ ॥
 यमदूतैर्महाघोरैस्तदाज्ञाकारिमिर्यलात् ।
 एकाकिनः परार्थाना मित्रवन्धुविवर्जिताः ॥ २५ ॥
 शोचन्तः स्वानि कर्माणि रुदन्ति च मुहुर्मुहुः ।
 प्रेतीमृता निपिद्धास्ते शुष्ककण्ठीऽप्यतालुकाः ॥ २६ ॥
 वृशाद्ग्रा भीतभीताश्च दह्यमानाः क्षुधाग्निना ।
 वद्धाः शृङ्खलया केचित्केचिदुत्तानपादयोः ॥ २७ ॥
 आकृष्यन्ते शुष्यमाणा यमदूतैर्वलौकटैः ।
 नरा अधोमुखाश्चान्ये कृष्यमाणाः सुदुःखिताः ॥ २८ ॥
 अन्नपानीयरहिता याचमानाः पुनः पुनः ।
 देहि देहीति भाषन्तः साश्रुगद्गदया गिरा ॥ २९ ॥
 इताञ्जलिपुट्टा दीनाः क्षुत्तृष्णापरिपीडिताः ।
 मक्ष्यानुद्यावचान्दृष्ट्वा भोज्यान्पेयांश्च पुष्कलान् ॥ ३० ॥
 सुगन्धद्रव्यसंयुक्तान्याचमानाः पुनः पुनः ।
 दधिर्क्षीरघृतोन्मिश्रं दृष्ट्वा शाल्योदनं तथा ॥ ३१ ॥
 पानानि च सुगन्धीनि शीतलान्युदकानि च ।
 तान्याचमानांस्ते घाम्या भर्त्सयन्तस्तदाऽद्भुयन् ॥
 एवोमिः पृथुपैर्मोमाः क्रोधरक्तान्तलोचनाः ॥ ३२ ॥

याम्या ऊचुः ।

न भवद्भिर्दुतं काले न दत्तं ब्राह्मणेषु च ।

प्रसभं दीयमानं च वारितं च द्विजातिषु ॥ ३३ ॥

तस्य पापस्य च फलं भवतां समुपागतम् ।

नाग्नौ दग्धं जले नष्टं न हृतं नृपतस्करैः ॥ ३४ ॥

कुतो वा साप्रतं विप्रे यत्र दत्तं पुराऽधमाः ।

येदत्तानि तु दानानि साधुभिः सास्त्विकानि तु ॥ ३५ ॥

तेपान्नेते प्रदृश्यन्ते कल्पिता ह्यन्नपर्वताः ।

भक्ष्यभोज्याश्च पेयाश्च लेह्याश्चोप्याश्च संवृताः ॥ ३६ ॥

न यूपमभिलप्स्यध्वे न दत्तं च कथंचन ।

यैस्तु दत्तं हुतं चेष्टं ब्राह्मणाश्चैव पूजिताः ॥ ३७ ॥

तेषामन्नं समानीय इह निक्षिप्यते सदा ।

परस्त्वं कथमस्माभिर्दातुं शक्येत नारकाः ॥ ३८ ॥

व्यास उवाच ।

किंकराणां घचः श्रुत्वा निःस्पृहाः क्षुत्तृपार्दिताः ।

ततस्ते दारुणैश्चास्त्रैः पीड्यन्ते यमकिंकरैः ॥ ३९ ॥

मुद्गरैर्लोहदण्डैश्च शक्तितोमरपट्टिशैः ।

परिघैर्भिन्दिपालैश्च गदापरशुभिः शरैः ॥ ४० ॥

पृष्ठतो हन्यमानाश्च यमदूतैः सुनिर्दयैः ।

अग्रतः सिंहव्याघ्राद्यैर्भक्ष्यन्ते पापकारिणः ॥ ४१ ॥

न प्रवेष्टुं न निर्गन्तुं लभन्ते दुःखिता भृशम् ।

स्वकर्मापहनाः पापाः क्रन्दमानाः सुदारुणाः ॥ ४२ ॥

तत्र संपीड्य सुभृशं प्रवेशं यमकिंकरैः ।
 नीयन्ते पापिनस्तत्र यत्र तिष्ठेत्स्वयं यमः ॥ ४३ ॥
 धर्मात्मा धर्महृद्देवः सर्वसंयमनो यमः ।
 एवं पथाऽतिक्रम्येन प्राप्ताः प्रेतपुरं नराः ॥ ४४ ॥
 प्रज्ञापितास्तदा दूतैर्निवेश्यन्ते यमाप्रतः ।
 तन्मने पापकर्माणस्तं पश्यन्ति भयातकम् ॥ ४५ ॥
 पापापविद्धनयना विपरीतात्मबुद्धयः ।
 दंष्ट्राकरालवदनं म्रुकुटीकुटिलेक्षणम् ॥ ४६ ॥
 ऊर्ध्वकेशं महाश्रमश्रुं प्रस्फुरदधरोत्तरम् ।
 बयादशभुजं क्रुद्धं नीलाञ्जनवयोपमम् ॥ ४७ ॥
 सर्वायुधोद्यतकरं तीव्रदण्डेन संयुतम् ।
 महामहिषमारुढं दीप्ताग्निसमलोचनम् ॥ ४८ ॥
 रक्तमाल्याम्बरधरं महामेघमिवोच्छ्रितम् ।
 श्ल्यान्मुदनिर्घोषं पिबन्निव महोदधिम् ॥ ४९ ॥
 प्रसन्नमिव त्रैलोक्यमुद्गिरन्तमिवानलम् ।
 कृत्यं च तत्समीपस्थं कालानलसमप्रभम् ॥ ५० ॥
 श्ल्यानलसंकाशं कृतान्नं च भयातकम् ।
 मारुचोप्रा महामारी कालरात्री च दारुणा ॥ ५१ ॥
 विविधा व्याधयः कष्टा नातारूपा भयावहाः ।
 शक्तिशून्याङ्कुशधराः पाशचक्रासिधारिणः ॥ ५२ ॥
 वज्रदण्डधरा रौद्राः क्षुरतूणधनुर्धराः ।
 असंख्याता महावीर्याः क्रूराञ्जाडनसप्रमाः ॥ ५३ ॥

सर्वायुधोद्यतकरा यमदूता भयानकाः ।

अनेन परिवारेण महाघोरेण संवृतम् ॥ ५४ ॥

यमं पश्यन्ति पापिष्ठाश्चित्रगुप्तं विभीषणम् ।

निर्मत्स्यति चाऽत्यर्थं यमस्तान्पापकारिणः ॥ ५५ ॥

चित्रगुप्तस्तु भगवान्धर्मवाक्यैः प्रबोधयन् ॥ ५६ ॥

चित्रगुप्त उवाच ।

भो भो दुष्टकर्मणः परद्रव्यापहारिणः ।

गर्विता रूपवीर्येण परदारविमर्दकाः ॥ ५७ ॥

यत्स्वयं कियते कर्म तत्स्वयं भुज्यते पुनः ।

तत्किमात्मोपघातायं भवद्विदुष्टं कृतम् ॥ ५८ ॥

इदानीं किं नु शोचध्वं पीड्यमानाः स्वकर्मभिः ।

भुञ्जध्वं स्वानि दुःखानि न हि दोषोऽस्ति कस्यचित् ॥ ५९ ॥

य एते पृथिवीपालाः संप्राप्ता मत्समीपतः ।

स्वकीयैः कर्मभिर्घोरैर्दुष्टप्रज्ञा बलगर्विताः ॥ ६० ॥

भो भो नृपा दुराचाराः प्रजाविध्वंसकारिणः ।

अल्पकालस्य राजस्य एते किं दुष्टकृतं कृतम् ॥ ६१ ॥

राज्यलोभेन मोहेन बलादन्यायतः प्रजाः ।

यद्वण्डिताः फलं तस्य भुञ्जध्वमधुना नृपाः ॥ ६२ ॥

कुतो राज्यं फलत्रं च यदर्थमशुभं कृतम् ।

तत्सर्वं संपरित्यज्य यूयमेकाकिनः स्थिताः ॥ ६३ ॥

पश्यामो न यत् सर्वं येन विध्वंसिताः प्रजाः ।

यमदूतैः पाट्यमाना अधुना कीदृशं फलम् ॥ ६४ ॥

व्यास उवाच ।

एवं बहुविधैर्वाक्यैरुपालब्धा यमेन ते ।

शोचन्तः स्वानि कर्माणि तूष्णीं तिष्ठन्ति पार्थिवाः ॥ ६५ ॥

इति कर्म समादिश्य नृपाणा धर्मराट्स्वयम् ।

तत्पातकविशुद्ध्यर्थमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ६६ ॥

यम उवाच ।

मो भोश्चण्ड महाचण्ड गृहोत्वा नृपतीनिमान् ।

विशोधयध्वं पापेभ्यः क्रमेण नरकाग्निषु ॥ ६७ ॥

व्यास उवाच ।

ततः शीघ्रं समुत्थाय नृपान्संगृह्य पादयोः ।

भ्रामयित्वा तु वेगेन क्षिप्त्वा चोर्ध्वं प्रगृह्य च ॥ ६८ ॥

तत्तत्पापप्रमाणेन यमदूताः शिलातले ।

भास्फोटयन्ति तरसा घत्रेणेव महाद्रुमम् ॥ ६९ ॥

तप्तस्तु रक्तं स्रोतोभिः स्रवते जर्जरीकृतः ।

नि संतः स तदा देही निश्चेष्टश्च प्रजायते ॥ ७० ॥

ततः स वायुना स्पृष्टः शनैरुज्जीवते पुनः ।

ततः पापविशुद्ध्यर्थं क्षिपन्ति नरकार्णवे ॥ ७१ ॥

अन्यांश्च ते तदा दूताः पापकर्मरतान्नरान् ।

निप्रेदयन्ति विप्रेन्द्रा यमाय भृशदुःखितान् ॥ ७२ ॥

यमदूता ऊचुः ।

एष देव तवाऽऽदेशाद्स्ममिमोहितो भृशम् ।

यान्तो धर्मविमुखः सदा पापरतः परः ॥ ७३ ॥

एष लुब्धो दुराचारो महापातकसंयुतः ।
 उपपातककर्ता च सदा हिंसारतः शुचिः ॥ ७४ ॥
 भगभ्यागामी दुष्टात्मा परद्रव्यापहारकः ।
 कन्याक्रयी कूटसाक्षी वृत्तज्ञो मित्रवञ्चकः ॥ ७५ ॥
 अनेन मदमत्तेन सदा धर्मो विनिन्दितः ।
 पापमाचरितं कर्म मर्त्यलोके दुरात्मना ॥ ७६ ॥
 इदानीमस्य देवेश निग्रहानुग्रहौ वद ।
 प्रभुरस्य क्रियायोगे घयं वा परिपन्थिनः ॥ ७७ ॥

व्यास उवाच ।

इति विज्ञाप्य देवेशं न्यस्याग्रं पापकारिणम् ।
 नरकाणां सहस्रेषु लक्षकोटिशतेषु च ॥ ७८ ॥
 किंकरास्ते ततो यान्ति प्रहीतुमपराधरान् ।
 प्रतिपन्ने वृत्ते दोषे यमो वै पापकारिणाम् ॥ ७९ ॥
 समादिशति तान्घोराग्निग्रहाय स्वकिकरान् ।
 यथा यस्य विनिर्दष्टा वसिष्ठाद्यैर्विनिग्रहः ॥ ८० ॥
 पापस्य तद्भृ(तं भृ)शं क्रुद्धाः कुर्वन्ति यमकिंकराः ।
 अङ्गुशोर्मुद्गरैर्दण्डैः क्रकचैः शक्तिभोरैः ॥ ८१ ॥
 खड्गशूलनिपातैश्च भिद्यन्ते पापकारिणः ।
 नरकाणां सहस्रेषु लक्षकोटिशतेषु च ॥ ८२ ॥
 स्वकर्मोपार्जितैर्दोषैः पीड्यन्ते यमकिंकरैः ।
 शृणुध्वं नरकाणां च स्वरूपं च भयंकरम् ॥ ८३ ॥

नामानि च प्रमाणं च येन यान्ति नराश्च तान् ।
 महावाचोति विलयातं नरकं शोणितप्लुतम् ॥ ८४ ॥
 चक्रकण्टकसंमिश्रं योजनायुतविस्तृतम् ।
 तत्र संपीड्यते मग्नो मित्रते चक्रकण्टके ॥ ८५ ॥
 वर्षलक्षं महाघोरं गोघानी नरके नरः ।
 योजनानां शतं लक्षं कुन्मीपाकं सुदारणम् ॥ ८६ ॥
 ताम्रकुम्भवती दीप्ता बालुकाङ्गारसंवृता ।
 ब्रह्महा भूमिहर्ता च निक्षेपस्यापहारकः ॥ ८७ ॥
 दहन्ते तत्र संक्षिप्ता यावदाभूतसंष्टयम् ।
 रौरवो चक्रनाराचैः प्रज्वलद्गमिः समावृतः ॥ ८८ ॥
 योजनाना सहस्राणि पष्टिरायामविस्तरैः ।
 मिद्यन्ते तत्र नाराचैः सज्वालैर्नरके नराः ॥ ८९ ॥
 इक्षुवत्तत्र पीड्यन्ते ये नराः कृट्टसाक्षिणः ।
 ययोमयं प्रज्वलितं मञ्ज्यं नरकं स्मृतम् ॥ ९० ॥
 निक्षिप्तास्तत्र दहन्ते चन्द्रिप्राहृताश्च ये ।
 अत्रनिष्टेति नरकं पूयमूरुरापकम् ॥ ९१ ॥
 अघोमुखं पनेत्तत्र ब्राह्मणस्योपपीडकं ।
 लाक्षाप्रज्वलितं घोरं नरकं तु विलेपकम् ॥ ९२ ॥
 निमग्नास्तत्र दहन्ते मद्यपाने द्विजोत्तमाः ।
 महाप्रमेति नरकं दीप्तशूलमहोच्छ्रयम् ॥ ९३ ॥
 तत्र शूलेन मिद्यन्ते पतिमायोंपमेदिनः ।
 नरकं च महाघोरं जयन्ती चाऽऽयसी शिला ॥ ९४ ॥

तथा चाऽऽकम्यते पाप. परदारोपसेवकः ।
 नरकं शालमलाख्यं तु प्रदीप्तदृढकण्टकम् ॥ ९५ ॥
 तथा(दा)लिङ्गति दुःखार्ता नारी यदुनरगमा ।
 ये वदन्ति सदाऽसत्यं परमर्माघकर्तनम् ॥ ९६ ॥
 जिह्वा चोच्छ्रिय(च्छ्रिय) ते तेषां सदस्यैर्यमर्किकरैः ।
 ये तु रागे. कटाक्षैश्च धीक्षन्ते परयोपितम् ॥ ९७ ॥
 तेषां चक्षुषि नाराचैर्विध्यन्ते यमर्किकरैः ।
 मातरं येऽपि गच्छन्ति भगिनी दुहितरं स्नुषाम् ॥ ९८ ॥
 स्त्रीयालवृद्धहन्तारो यावदिन्द्राश्चतुर्दश ।
 ज्वालामालाकुलं रौद्रं महारौरवसंज्ञितम् ॥ ९९ ॥
 नरकं योजनानां च सहस्राणि चतुर्दश ।
 पुरं क्षेत्रं गृहं ग्रामं यो दीपयति घृहिना ॥ १०० ॥
 स तत्र दहते मूढो यावत्कल्पस्थितिर्नरः ।
 तामिस्रमिति विष्णुगतं लक्षयोजनविस्तृतम् ॥ १०१ ॥
 निपतदुभिः सदा रौद्रं खड्गपट्टिशमुद्गरैः ।
 तत्र चीरा नराः क्षितास्ताड्यन्ते यमर्किकरैः ॥ १०२ ॥
 शूलशक्तिगदापङ्गैर्यावत्कल्पशतत्रयम् ।
 तामिस्राद्द्विगुणं शोकं महातामिस्रसंज्ञितम् ॥ १०३ ॥
 जलोकासर्पसंपूर्णां निरालोकं सुदुःखदम् ।
 मातृहा पितृहा चैव मित्रविह्वलभयातकः ॥ १०४ ॥
 तिष्ठन्ति तश्यमाणाश्च यावत्तिष्ठति मेदिनी ।
 असिपत्रवनं नाम नरक भूरिदुःखदम् ॥ १०५ ॥

योजनायुतविस्तारं ज्वलत्खड्गैः समाकुलम् ।
 पातितस्तत्र तैः खड्गैः शतघा तु समाहतः ॥ १०६ ॥
 मित्रन्नः कृत्यते तावद्यावदाभूतसंप्लवम् ।
 करम्मवालुका नाम नरकं योजनायुतम् ॥ १०७ ॥
 कृपाकारं वृतं दीपैर्वालुकाङ्गारकण्टकैः ।
 दह्यते मित्रने वर्षलक्षायुतशतत्रयम् ॥ १०८ ॥
 येन दग्धो जनो नित्यं मिथ्योपायै सुदारुणैः ।
 काकोलं नाम नरकं कृमिपूयपरिप्लुतम् ॥ १०९ ॥
 क्षिप्यन्ते तत्र दुष्टात्मा एकाकी मिष्टभुञ्जरः ।
 कुड्मलं नाम नरकं पूर्णं विण्म्रत्रशोणितैः ॥ ११० ॥
 पद्मयज्ञक्रियाहीनाः क्षिप्यन्ते तत्र वै नराः ।
 सुदुर्गन्धं महार्मीमं मांसशोणितसंकुलम् ॥ १११ ॥
 अमश्यान्ने रतास्नेऽत्र निपतन्ति नराधमाः ।
 क्रिमिकीटसमाकीर्णं शवपूर्णं महावटम् ॥ ११२ ॥
 अधोमुखं पतेत्तत्र कन्याविक्रयकृन्नरः ।
 नाम्ना वै तिलपाकेति नरकं दारुणं स्मृतम् ॥ ११३ ॥
 तिलवत्तत्र र्पाट्यन्ते परपीडारताश्च ये ।
 नरकं तैलपाकेति ज्वलत्तैलमर्हाप्लवम् ॥ ११४ ॥
 पच्यन्ते तत्र मित्रन्नो हन्ता च शरणागतम् ।
 नाम्ना घञ्जकपाटेति घञ्जगृह्लयाऽन्वितम् ॥ ११५ ॥
 पीड्यन्ते निर्द्रयं तत्र यैः कृतः क्षीरविक्रयः ।
 निरुच्छ्वास इति प्रोक्तं तमोर्ग्यं घातवर्जितम् ॥ ११६ ॥

निश्चेष्टं क्षिप्यते तत्र विप्रदाननिरोधकम् ।

अङ्गारोपचयं नाम दीप्ताङ्गारसमुज्ज्वलम् ॥ ११७ ॥

दहते तत्र येनोक्तं दानं विप्राय नार्पितम् ।

महापार्थीति नरकं लक्षयोजनमायतम् ॥ ११८ ॥

पात्यन्तेऽधोमुखास्तत्र ये जल्पन्ति सदाऽनृतम् ।

महाज्वालेति नरकं ज्वालाभास्वरभीषणम् ॥ ११९ ॥

दहते तत्र सुचिरं यः पापे बुद्धिकृन्नरः ।

नरकं क्रकचाख्यातं पीड्यन्ते तत्र चै नराः ॥ १२० ॥

क्रकचैर्वज्रधारोम्रै रगम्यागमने रताः ।

नरकं गुडपाकेति ज्वलद्गुडहृद्द्वैतम् ॥ १२१ ॥

निक्षिप्तो दहते तस्मिन्वर्णसंकरकृन्नरः ।

धुरधारेति नरकं तीक्ष्णधुरसमावृतम् ॥ १२२ ॥

छिद्यन्ते तत्र कल्पान्तं विप्रभूमिहरा नराः ।

नरकं चाग्नीरोपाख्यं प्रलयानलदीपितम् ॥ १२३ ॥

कल्पकोटिशतं तत्र दहते स्वर्णहारकः ।

नाम्ना घञ्जकुठारेति नरकं घञ्जसंकुलम् ॥ १२४ ॥

छिद्यन्ते तत्र छेतारो द्रुमाणां पापकारिणः ।

नरकं परितापाख्यं प्रलयानलदीपितम् ॥ १२५ ॥

गरदो मधुहर्ता च पच्यते तत्र पापकृन् ।

नरकं कालसूत्रं च घञ्जसूत्रघनिर्मितम् ॥ १२६ ॥

भ्रमन्तस्तत्र च्छिद्यन्ते परसस्योपलुण्ठकाः ।

नरकं कश्मलं नाम श्लेष्मशिङ्घाणकावृतम् ॥ १२७ ॥

तत्र संक्षिप्यते कल्पं सदा मांसरुचिर्नरः ।
 नरकं चोग्रगन्धेति लालामूत्रपुरीषवत् ॥ १२८ ॥
 क्षिप्यन्ते तत्र नरके पितृपिण्डाप्रयच्छकाः ।
 नरकं दुर्धरं नाम जलौकावृश्चिकाकुलम् ॥ १२९ ॥
 उत्कोचभक्षकस्तत्र तिष्ठने वर्षकायुतम् ।
 यच्च वज्रमहापीडा नरकं वज्रनिर्मितम् ॥ १३० ॥
 तत्र प्रक्षिप्य दहन्ते पीड्यन्ते यमकिंकरैः ।
 धनं धान्यं हिरण्यं वा परकीयं हरन्ति ये ॥ १३१ ॥
 यमदूतैश्च चौरास्ते छिद्यन्ते लवशः क्षुरैः ।
 ये हत्वा प्राणिनं मूढाः खादन्ते काकगृध्रवत् ॥ १३२ ॥
 भोज्यन्ते च स्वमांसं ते कल्पान्तं यमकिंकरैः ।
 आसनं शयनं वस्त्रं परकीयं हरन्ति ये ॥ १३३ ॥
 यमदूतैश्च ते मूढा भिद्यन्ते शक्तितोमरैः ।
 फलं पत्रं नृणां वाऽपि हृतं यैस्तु कुबुद्धिभिः ॥ १३४ ॥
 यमदूतैश्च ते क्रुद्धैर्दहन्ते तृणवह्निभिः ।
 परद्रव्ये कलत्रे च यः सदा दुष्टधीर्नरः ॥ १३५ ॥
 यमदूतैर्ज्वलत्तस्य हृदि शूलं निखन्यते ।
 कर्मणा मनसा वाचा ये धर्मविमुखा नराः ॥ १३६ ॥
 यमलोके तु ते घोरा लभन्ते परियातनाः ।
 एवं शतसहस्राणि लक्षकोटिशतानि च ॥ १३७ ॥
 नरकाणि नरैस्तत्र भुज्यन्ते पापकारिभिः ।
 इह कृत्वा स्वल्पमपि नरः कर्माशुमात्मकम् ॥ १३८ ॥

प्राप्नोति नरके घोरे यमलोकेषु यातनाम् ।

न शृण्वन्ति नरा मूढा धर्मोक्तं साधु भाषितम् ॥ १३६ ॥

दृष्टं केनेति प्रत्यक्ष प्रत्युक्त्यैवं वदन्ति ते ।

दिवा रात्रौ प्रयत्नेन पापं कुर्वन्ति ये नराः ॥ १४० ॥

नाऽऽचरन्ति हि ते धर्मं प्रमादेनापि मोहिताः ।

इहैव फलभोक्तारः परत्र विमुखाश्च ये ॥ १४१ ॥

ते पतन्ति सुघोरेषु नरकेषु नराधमाः ।

दाहणो नरके घातः स्वर्गवासः सुखप्रदः ॥

नरैः संप्राप्यते तत्र कर्म कृत्वा शुभाशुभम् ॥ १४२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाह्ये व्यासर्षिसंवादे नरकगतपृथग्यात-
नाकीर्तनं नाम षड्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥

अथ षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः

नरकगतदुःखनिवारणाय धर्माचरणवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

अहोऽतिदुःखं घोरं च यममार्गं त्वयोदितम् ।

नरकाणि च घोराणि द्वारं याम्यं च सत्तम ॥ १ ॥

अस्त्युपायो न वा ब्रह्मन्यममार्गोऽतिमोपजे ।

ब्रूहि येन नरा यान्ति सुखेन यमसादनम् ॥ २ ॥

व्यास उवाच ।

इह ये धर्मसयुक्तास्त्वर्हिसानिरता नराः ।
 गुह्यशुभ्रूपणे युक्ता देवग्राहणपूजकाः ॥ ३ ॥
 यस्मिन्मनुष्यलोकास्ने सभार्याः ससुतास्तथा ।
 तमध्वानं च गच्छन्ति यथा तत्कथयामि वः ॥ ४ ॥
 विमानैर्विविधैर्दिव्यैः काञ्चनभ्वजशोभितैः ।
 धर्मराजपुरं यान्ति सेवमानाप्सरोगणैः ॥ ५ ॥
 ग्राहणेभ्यस्तु दातानि नातारूपाणि भक्तित ।
 ये प्रयच्छन्ति ते यान्ति सुखेनैव महापथे ॥ ६ ॥
 यत्रं ये तु प्रयच्छन्ति ग्राहणेभ्यः सुसंस्कृतम् ।
 श्रोत्रियैभ्यो विशेषेण भक्त्या परमया युताः ॥ ७ ॥
 तर्णामिर्धरर्क्षामिः सेव्यमानाः प्रयत्नतः ।
 धर्मराजपुरं यान्ति विमानैरभ्यलङ्घनैः ॥ ८ ॥
 ये च सन्यं प्रमादन्ते बहिरन्तश्च निर्मलाः ।
 तेऽपि यान्त्यमरप्रस्था विमानैर्यममन्दिरम् ॥ ९ ॥
 गोदानानि पवित्राणि विष्णुमुद्दिश्य साधुषु ।
 ये प्रयच्छन्ति धर्मजाः कृशेषु कृशवृत्तिषु ॥ १० ॥
 ते यान्ति दिव्यवर्णामैर्विमानैर्मणित्रितैः ।
 धर्मराजपुरं धीमान्सेव्य(व)मानाप्सरोगणैः ॥ ११ ॥
 उपानद्युगलं छत्रं शय्यासनमथापि वा ।
 ये प्रयच्छन्ति घस्त्राणि तथैवाऽऽमरणानि च ॥ १२ ॥

ते यान्त्यश्वै रथैश्चैव कुञ्जरैश्चाप्यलंकृताः ।

धर्मराजपुरं दिव्यं छत्रैः सौवर्णराजतैः ॥ १३ ॥

ये च भक्त्या प्रयच्छन्ति गुडपानकर्माचतम् ।

ओदनं च द्विजाग्रेभ्यो विशुद्धेनान्तरात्मना ॥ १४ ॥

ते यान्ति फाञ्चनैर्यानेर्विचिधैस्तु यमालयम् ।

घरस्त्रीभिर्यथाकामं सेव्यमानाः पुनः पुनः ॥ १५ ॥

ये च क्षीरं प्रयच्छन्ति घृतं दधि गुडं मधु ।

ब्राह्मणेभ्यः प्रयत्नेन शुद्ध्योपेतं सुसंस्कृतम् ॥ १६ ॥

चक्रघाकप्रयुक्तैश्च विमानैस्तु हिरण्यैः ।

यान्ति गन्धर्वघादित्रैः सेव्यमाना यमालयम् ॥ १७ ॥

ये फलानि प्रयच्छन्ति पुष्पाणि सुरभीणि च ।

हंसयुक्तैर्विमानैस्तु यान्ति धर्मपुरं नराः ॥ १८ ॥

ये तिलांस्तिलधेनुं च घृतधेनुमथापि घा ।

श्रोत्रियेभ्यः प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यः श्रद्धयाऽन्विताः ॥ १९ ॥

सोममण्डलसंकाशैर्यानेस्ते यान्ति निर्मलैः ।

गन्धर्वैरुपगीयन्ते पुरं वैवस्वतस्य ते ॥ २० ॥

येषां घाप्यश्च कृपाश्च तडागानि सरांसि च ।

दीर्घिकाः पुष्करिण्यश्च शीतलाश्च जलाशयाः ॥ २१ ॥

यानिस्ते हेमचन्द्रार्मैर्दिव्यघण्टानिनादितैः ।

व्यजनैस्तालवृन्तैश्च घीज्यमाना महाप्रभाः ॥ २२ ॥

येषां देवकुलान्यत्र चित्राण्यायतनानि च ।

रत्नैः प्रस्फुरमाणानि मनोहानि शुभानि च ॥ २३ ॥

ते यान्ति लोकपालैस्तु विमानैर्घातरंहसैः ।
 धर्मराजपुरं दिव्यं नानाजनसमाकुलम् ॥ २३ ॥
 पानायं ये प्रयच्छन्ति सर्वप्राण्युपजीवितम् ।
 ते वितृष्णाः सुखं यान्ति विमानैस्तं महापथम् ॥ २५ ॥
 काष्ठपादुकयानानि पीठकान्यासनानि च ।
 यैर्दत्तानि द्विजातिभ्यस्तेऽध्वानं यान्ति वै सुखम् ॥ २६ ॥
 सौवर्णमणिपीठेषु पादौ कृत्वोत्तमेषु च ।
 ते प्रयान्ति विमानैस्तु अप्सरोगणमण्डितैः ॥ २७ ॥
 आरामाणि विचित्राणि पुष्पाट्यानीह मानवाः ।
 रोपयन्ति फलाढ्यानि नराणामुपकारिणः ॥ २८ ॥
 वृक्षच्छायास्तु रम्यास्तु शीतलास्तु स्वलंकृताः ।
 वरस्त्रोपासनवाद्यैश्च सेव्यमाना व्रजन्ति ते ॥ २९ ॥
 सुवर्णं रजतं वाऽपि विद्रुमं मौक्तिकं तथा ।
 ये प्रयच्छन्ति ते यान्ति विमानैः कनकोज्ज्वलैः ॥ ३० ॥
 भूमिदा दीप्यमानाश्च सर्वकामैस्तु तर्पिताः ।
 उदितादित्यसंकाशीर्विमानैर्भृशनादितैः ॥ ३१ ॥
 कन्यां तु ये प्रयच्छन्ति ब्रह्मदेशामलंकृताम् ।
 दिव्यकन्यावृता यान्ति विमानैस्ते यमालयम् ॥ ३२ ॥
 सुगन्धागुरुकूपूरान्युष्पधूपान्द्विजोत्तमाः ।
 प्रयच्छन्ति द्विजातिभ्यो भक्त्या परमयाऽन्विताः ॥ ३३ ॥
 ते सुगन्धाः सुवेशाश्च सुप्रभाः सुविभूषिताः ।
 यान्ति धर्मपुरं पानैर्विचित्रैरभ्यलंकृताः ॥ ३४ ॥

दीपदा यान्ति यानैश्च दीपयन्तो दिशो दश ।
 आदित्यसदृशैर्यानैर्दोष्यमाना यथाऽग्नयः ॥ ३५ ॥
 गृहावसथदातारो गृहैः काञ्चनमण्डितैः ।
 व्रजन्ति बालार्कनिभैर्धर्मराजगृहं नराः ॥ ३६ ॥
 जलभाजनदातारः कुण्डिकाकरकप्रदाः ।
 पूजमानाप्सरोमिश्च यान्ति दृप्ता महागजैः ॥ ३७ ॥
 पादाभ्यङ्गं शिरोभ्यङ्गं स्नानपानोदकं तथा ।
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यस्ते यान्त्यश्वैर्यमालयम् ॥ ३८ ॥
 विश्रामयन्ति ये विप्राञ्छ्रान्तानध्वनि कर्षितान् ।
 चक्रघाकप्रयुक्तेन यान्ति यानेन ते सुखम् ॥ ३९ ॥
 स्वागतेन च यो विप्रं पूजयेदासनेन च ।
 स गच्छन्ति तमध्वानं सुखं परमनिर्वृतः ॥ ४० ॥
 नमो ब्रह्मण्यदेवेति यो हरिं चामिषादयेत् ।
 गां च पापहरैत्युक्त्वा सुखं यान्ति च तत्पथम् ॥ ४१ ॥
 अनन्तराशिर्नो ये च दम्भानृतविघर्जिताः ।
 तेऽपि सारसयुक्तैस्तु यान्ति यानैश्च तत्पथम् ॥ ४२ ॥
 घर्तन्ते ह्येकभक्तेन शाठ्यदम्भविघर्जिताः ।
 हंसयुक्तैर्विमानैस्तु सुखं यान्ति यमालयम् ॥ ४३ ॥
 चतुर्थेनैकभक्तेन घर्तन्ते ये जितेन्द्रियाः ।
 ते यान्ति धर्मनगरं यानैर्बर्हिणयोजितैः ॥ ४४ ॥
 तृतीये दिवसे ये तु भुञ्जते नियतव्रताः ।
 तेऽपि हस्तिरथैर्दिव्यैर्यान्ति यानैश्च तत्पथम् ॥ ४५ ॥

पठेऽन्नमस्रको यस्तु शौचनिव्यो जिनेन्द्रियः ।
 स याति कुञ्जरस्थस्तु शर्वापतिरिव स्वयम् ॥ ४६ ॥
 धर्मराजपुरं दिव्यं नानामणि विभूषितम् ।
 नानाम्बरसमायुक्तं जयशब्दरवैर्युतम् ॥ ४७ ॥
 पक्षोपवामिनो यान्ति यानैः शार्दूल्योजितैः ।
 पुरं तद्धर्मराजस्य सेव्यमाताः सुरासुरैः ॥ ४८ ॥
 ये च मासोपवासं तु कुर्वन्ते संयतेन्द्रियाः ।
 तेषुपि सूर्यप्रदीप्तैस्तु यान्ति यानैर्यमालयम् ॥ ४९ ॥
 महाप्रस्थानमेकाग्रो यः प्रयाति दृढव्रतः ।
 सेव्यमानस्तु शन्धर्वैर्याति यानैर्यमालयम् ॥ ५० ॥
 शरीरं साधयेद्यस्तु वैष्णवंनान्तरान्मना ।
 स स्थेताग्निवर्णेन याति हि त्रिशालयम् ॥ ५१ ॥
 अग्निप्रवेशं यः कुर्यान्नारायणपरायणः ।
 स यान्यग्निप्रकाशेन विमानेन यमालयम् ॥ ५२ ॥
 प्राणांस्त्यजति यो मर्त्यः स्मरन्विष्णुं सनातनम् ।
 यानेनार्कप्रकाशेन याति धर्मपुरं नरः ॥ ५३ ॥
 प्रविष्टोऽन्तर्जलं यस्तु प्राणांस्त्यजति मानवः ।
 सोममण्डलकल्पेन याति यानेन वै सुखम् ॥ ५४ ॥
 स्वशरीरं हि गृध्रेभ्यो वैष्णवो यः प्रयच्छति ।
 स याति स्थमुन्येन काञ्चनेन यमालयम् ॥ ५५ ॥
 ह्यप्रहे गोप्रहे वाऽपि युद्धे मृत्युमुपैति यः ।
 स यान्यनरकन्यामिः सेव्यमानो रविप्रमः ॥ ५६ ॥

वैष्णवा ये च कुर्वन्ति तीर्थयात्रां जितेन्द्रियाः ।
 तत्पथं यान्ति ते घोरं सुखयानैरलंकृताः ॥ ५७ ॥
 ये यजन्ति द्विजश्रेष्ठाः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥
 तसहाटसंकाशैर्विमानैर्यान्ति ते सुखम् ॥ ५८ ॥
 परपोडामकुर्वन्तो भृत्यानां भरणादिकम् ।
 कुर्वन्ति ते सुखं यान्ति विमानैः कनकोज्ज्वलैः ॥ ५९ ॥
 ये क्षान्ताः सर्वभूतेषु प्राणिनामभयप्रदाः ।
 क्रोधमोहविनिर्मुक्ता निर्मदाः संयतेन्द्रियाः ॥ ६० ॥
 पूर्णचन्द्रप्रकाशेन विमानेन महाप्रभा ।
 यान्ति चैवस्वतपुरं देवगन्धर्वसेविताः ॥ ६१ ॥
 एकभावेन ये विष्णुं ब्रह्माणं श्यम्यकं रविम् ।
 पूजयन्ति हि ते यान्ति विमानैर्भास्करप्रभैः ॥ ६२ ॥
 ये च मांसं न खादन्ति सत्यशौचसमन्विताः ।
 तेऽपि यान्ति सुखेनैव धर्मराजपुरं नराः ॥ ६३ ॥
 मासान्मिष्टतरं नास्ति भक्ष्यमोज्यादिकेषु च ।
 तस्मान्मांसं न भुञ्जीत नास्ति मिष्टैः सुखोदयः ॥ ६४ ॥
 गोसहस्रं तु यो दद्याद्यस्तु मांसं न भक्षयेत् ।
 समायेतौ पुरा प्राह ब्रह्मा वेदविदां घरः ॥ ६५ ॥
 सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वयज्ञेषु यत्कलम् ।
 अमासभक्षणे विप्रास्तद्य तद्य च तत्समम् ॥ ६६ ॥
 एवं सुप्तेन ते यान्ति यमलोकं च धार्मिकाः ।
 दानव्रतपरा यानैर्यत्र देवो रवेः सुतः ॥ ६७ ॥

दृष्ट्वा तन्धार्मिकान्देवः स्वयं संमानयेद्यमः ।
 स्वागतासनदानेन पाद्याभ्येन प्रियेण तु ॥ ६८ ॥
 धन्या धूर्यं महान्मानं धान्नतो हितकारिणः ।
 येन दिव्यमुखायाय भवद्भिः सुकृतं कृतम् ॥ ६९ ॥
 इदं विनातमाल्या दिव्यम्बामोगभूयिताः ।
 स्वर्गं गच्छन्स्वमतुलं सर्वकामसमन्वितम् ॥ ७० ॥
 तत्र मुक्त्वा महानोगान्ते पुण्यपरिक्षयात् ।
 यत्किञ्चिदल्पमशुभं फलं तदिह मोक्ष्यथ ॥ ७१ ॥
 ये तु तं धर्मराजानं नराः पुण्यानुभावतः ।
 पश्यन्ति सौम्यमनसं पितृभूतमिवाऽऽत्मनः ॥ ७२ ॥
 तस्माद्धर्मः सेवित्र्यः सदा मुक्तिरुल्लसदः ।
 धर्मादर्थं स्वया कानो मोक्षश्च परिकीर्त्यते ॥ ७३ ॥
 धर्मो माता पिता भ्राता धर्मो नाथः सुहृत्तया ।
 धर्मः स्वामी सुखा गोपा नया धाता च पोषकः ॥ ७४ ॥
 धर्मादर्थोऽर्थतः कानः कानाद्दुर्भागः सुत्तानि च ।
 धर्माद्वैश्वर्येणैकाग्र्यं धर्मात्स्वर्गगतिः पग ॥ ७५ ॥
 धर्मन्तु सेवितो विश्राम्भायते महतो भयात् ।
 श्रेयस्यं च द्वित्रयं च धर्मात्प्राजैत्यनंरथम् ॥ ७६ ॥
 यदा च क्षीयते पापं नराणां पूर्वमन्वितम् ।
 तेषां नश्यते बुद्धिर्यमं चात्र द्वित्रोत्तमाः ॥ ७७ ॥
 उग्नान्तरातद्नेदु मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम् ।
 यो हि नाऽऽचरते धर्मं भवेत्स क्षुद्रुः क्षत्रियः ॥ ७८ ॥

कुत्सिता ये दरिद्राश्च विरूपा व्याधितास्तथा ।
 परप्रेष्याश्च मूर्खाश्च ज्ञेया धर्मविचर्जिताः ॥ ७६ ॥
 ये हि दीर्घायुषः शूराः पण्डिता भोगिनोऽर्थिनः ।
 अरोगा रूपवन्तश्च तैस्तु धर्मः पुरा कृतः ॥ ८० ॥
 एव धर्मरता विप्रा गच्छन्ति गतिमुत्तमाम् ।
 अधर्मं सेवमानास्तु तिर्यग्भ्योर्निं व्रजन्ति ते ॥ ८१ ॥
 ये नरा नरकध्वंसिवासुदेवमनुवताः ।
 ते स्वप्नेऽपि न पश्यन्ति यमं वा नरकाणि वा ॥ ८२ ॥
 अनादिनिधनं देवं दैत्यदानवदारणम् ।
 ये नमन्ति नरा नित्यं नहि पश्यन्ति ते यमम् ॥ ८३ ॥
 कर्मणा मनसा वाचा येऽच्युतं शरणं गताः ।
 न समर्थो यमस्तेषां ते मुक्तिफलभागिनः ॥ ८४ ॥
 ये जना जगतां नाथं नित्यं नारायणं द्विजाः ।
 नमन्ति नहि ते विष्णोः स्थानादन्यत्र गामिनः ॥ ८५ ॥
 न ते दृतान्न तन्मार्गं न यमं न च ता पुरीम् ।
 प्रणश्य विष्णुं पश्यन्ति नरकाणि कथंचन ॥ ८६ ॥
 हृत्वाऽपि बहूशः पापं नरा मोहसमन्विताः ।
 न यान्ति नरकं नत्वा सर्वपापहरं हरिम् ॥ ८७ ॥
 शास्त्रेणापि नरा नित्यं ये स्मरन्ति जनार्दनम् ।
 तेऽपि यान्ति तनुं त्यक्त्वा विष्णुलोकमनामयम् ॥ ८८ ॥
 अत्यन्तक्रोधसक्तोऽपि कदाचित्कीर्तयेद्हरिम् ।
 सोऽपि दोषक्षयान्मुक्तिं लभेच्च दिपतिर्यथा ॥ ८९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे व्यासपिसंवादे धार्मिकाणा
मुगतिनिरूपणं नाम षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

अथ सप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

धर्मश्रेष्ठवर्णनम्

लोमहर्षण उवाच ।

श्रुत्वैवं यममार्गं ते नरकेषु च यातनाम् ।
पप्रच्छुश्च पुनर्व्यासं संशयं मुनिसत्तमाः ॥ १ ॥

मुनय ऊचुः ।

मगवत्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
मर्त्यम्य कः सहायो वै पिता माता सुतो गुरुः ॥ २ ॥
ज्ञातिसंबन्धिवर्गश्च मित्रवर्गस्तथैव च ।
गृहं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्टसमं जनाः ॥
गच्छन्त्यमुत्र लोके वै कश्च ताननुगच्छति ॥ ३ ॥

व्यास उवाच ।

एकः प्रसूयते विप्रा एक एव हि नश्यति ।
एकस्तरति दुर्गाणि गच्छत्येकस्तु दुर्गतिम् ॥ ४ ॥
असहायः पिता माता तथा भ्राता सुतो गुरुः ।
ज्ञातिसंबन्धिवर्गश्च मित्रवर्गस्तथैव च ॥ ५ ॥

मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोएसम जनाः ।
 मुहूर्तमिष रोदित्वा ततो यान्ति पराङ्मुखाः ॥ ६ ॥
 तैस्तच्छरीरमुत्सृष्टं धर्म एकोऽनुगच्छति ।
 तस्माद्धर्म सहायश्च सेवितव्य सदा नृभि ॥ ७ ॥
 प्राणी धर्मसमायुक्तो गच्छेत्स्वर्गगतिं पराम् ।
 तथैवाधर्मसंयुक्तो नरकं चोपपद्यते ॥ ८ ॥
 तस्मात्पापागतैरर्थैर्नानुरज्येत पण्डित ।
 धर्म एको मनुष्याणां सहायः परिकीर्तितः ॥ ९ ॥
 लोभान्मोहादनुकोशाद्भयाद्वाऽथ बहुश्रुतः ।
 नरः करोत्यकार्याणि परार्थे लोभमोहितः ॥ १० ॥
 धर्मश्चार्थश्च कामश्च त्रितयं जीवत फलम् ।
 एतत्त्रयमवाप्तव्यमधर्मपरिषर्जितम् ॥ ११ ॥

मुनय ऊचुः ।

श्रुतं भगवतो वाक्यं धर्मयुक्तं परं हितम् ।
 शरीरनिचयं ज्ञातुं बुद्धिर्नोऽत्र प्रजायते ॥ १२ ॥
 मृतं शरीरं हि नृणां सूक्ष्ममव्यक्तां गतम् ।
 अचक्षुर्विषयं प्राप्त कथं धर्मोऽनुगच्छति ॥ १३ ॥

व्यास उवाच ।

पृथिर्धा वायुराकाशमापो ज्योतिर्मनोन्तरम् ।
 बुद्धिरात्मा च सहिता धर्मं पश्यन्ति नित्यदा ॥ १४ ॥
 प्राणिनामिह सर्वेषां साक्षिभूता दिवानिशम् ।
 एतैश्च सह धर्मो हि तं जीवमनुगच्छति ॥ १५ ॥

त्वगस्थि मांसं शुक्रं च शोणितं च द्विजोत्तमाः ।
 शरीरं घर्जयन्त्येते जीवितेन विवर्जितम् ॥ १६ ॥
 ततो धर्मसमायुक्तः स जीवः सुखमेधते ।
 इह लोके परे चैव किं भूयः कथयामि वः ॥ १७ ॥

मुनय ऊचुः ।

तद्दर्शितं भगवता यथा धर्मोऽनुगच्छति ।
 एतत्तु ज्ञातुमिच्छामः कथं रेतः प्रवर्तते ॥ १८ ॥

व्यास उवाच ।

अन्नमश्नन्ति ये देवाः शरीरस्था द्विजोत्तमाः ।
 पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिर्मनस्तथा ॥ १९ ॥
 ततस्तृप्तेषु भो विप्रास्तेषु भूतेषु पञ्चसु ।
 मन पष्ठेषु शुद्धात्मा रेतः संपद्यते महत् ॥ २० ॥
 ततो गर्भः संभवति श्लेष्मा स्त्रीपुंसयोर्द्विजाः ।
 एतद्वः सर्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतुमिच्छथ ॥ २१ ॥

मुनय ऊचुः ।

आख्यतं नो भगवता गर्भः संजायते यथा ।
 यथा जातस्तु पुरुषः प्रपद्येत तदुच्यताम् ॥ २२ ॥

व्यास उवाच ।

आसन्नमात्रपुरुषस्तैर्भूतैरभिभूयते ।
 विप्रयुक्तस्तु तैर्भूतेः पुनर्यात्यपरां गतिम् ॥ २३ ॥

स च भूतसमायुक्तः प्राप्नोति जीवमेवहि ।
 ततोऽस्य कर्म पश्यन्ति शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥
 देवताः पञ्चभूतस्थाः किं भूयः श्रोतुमिच्छथ ॥ २४ ॥

मुनय ऊचुः ।

त्वगस्थि मांसमुत्सृज्य तेस्तु भूतैर्विर्जितः ।
 जीवः स भगवन्कस्थः सुखदुःखे समश्नुते ॥ २५ ॥

व्यास उवाच ।

जीवः कर्मसमायुक्तः शीघ्रं रेतःसमागतः ।
 स्त्रीणां पुष्पं समासाद्य ततः कालेन भो द्विजाः ॥ २६ ॥
 यमस्य पुरुषैः क्लेशो यमस्य पुरुषैर्वधः ।
 दुःखं संसारचक्रं च नरः क्लेशं च विन्दति ॥ २७ ॥
 इह लोके स तु प्राणी जन्मप्रभृति भो द्विजाः ।
 सुकृतं कर्म वै भुङ्क्ते धर्मस्य फलमाश्रितः ॥ २८ ॥
 यदि धर्मं समायुज्य जन्मप्रभृति सेवते ।
 ततः स पुरुषो भूत्वा सेवते नित्यदा सुखम् ॥ २९ ॥
 अथान्तरान्तरं धर्ममधर्ममुपसेवते ।
 सुखस्यानन्तरं दुःखं स जीवोऽप्यधिगच्छति ॥ ३० ॥
 अधर्मेण समायुक्तो यमस्य विषयं गतः ।
 महादुःखं समासाद्य तिर्यग्योनौ प्रजायते ॥ ३१ ॥
 कर्मणा येन येनेह यस्यां योनौ प्रजायते ।
 जीवो मोहसमायुक्तस्तन्मे शृणुत सांप्रतम् ॥ ३२ ॥

यदेतदुच्यते शास्त्रैः सेतिहासैश्च छन्दसि ।
 यमस्य विषयं घोरं मर्त्यलोकं प्रवर्तते ॥ ३३ ॥
 इह स्थानानि पुण्यानि देवतुल्यानि भो द्विजाः ।
 तिर्यग्योन्यतिरिक्तानि गतिमन्ति च सर्वशः ॥ ३४ ॥
 यमस्य भवने दिव्ये ब्रह्मलोकसमे गुणैः ।
 कर्मभिर्नियतैर्वद्धो जन्तुर्दुःखान्युपाश्रुते ॥ ३५ ॥
 येन येन हि भावेन येन वै कर्मणां गतिम् ।
 प्रयाति पुष्ट्यो घोरां तथा चक्ष्याम्यतः परम् ॥ ३६ ॥
 अर्धान्य चतुरो वेदाद्विजा मोहसमन्वितः ।
 पतितात्प्रतिगृह्याथ खरयोर्ना प्रजायते ॥ ३७ ॥
 खरो जीवति वर्षाणि दश पञ्च च भो द्विजाः ।
 खरो मृतो यलीवर्दः सप्त वर्षाणि जीवति ॥ ३८ ॥
 यलीवर्दो मृतश्चापि जायते ब्रह्मराक्षसः ।
 ब्रह्मराक्षन्तु मासांस्त्रीस्ततो जायेत ब्राह्मणः ॥ ३९ ॥
 पतिन याजयित्वा तु कृमियोर्ना प्रजायते ।
 तत्र जीवति वर्षाणि दश पञ्च च भो द्विजाः ॥ ४० ॥
 क्रिमिभावाद्विनिर्मुक्तस्ततो जायेत गर्दभः ।
 गर्दभः पञ्च वर्षाणि पञ्च वर्षाणि शूकरः ॥ ४१ ॥
 कुक्कुटः पञ्च वर्षाणि पञ्च वर्षाणि जम्बुकः ।
 श्वा वर्षमेकं भवति ततो जायेत मानवः ॥ ४२ ॥
 उपाध्यायस्य यः पापं शिष्यः कुर्याद्वुद्धिमान् ।
 स जन्मानीह संसारे श्रीनाप्नोति न संशयः ॥ ४३ ॥

प्राक्श्वा भवति भो विप्रास्ततः क्रव्यात्ततः खरः ।
 प्रेत्य च परिक्लिष्टेषु पश्चाज्जायेत ब्राह्मणः ॥ ४४ ॥
 मनसाऽपि गुरोर्भार्यां यः शिष्यो याति पापकृत् ।
 उदग्रान्प्रैति संसारानधर्मणेह चेतसा ॥ ४५ ॥
 श्वयोर्नौ तु स संभूतस्त्रीणि घर्षाणि जीवति ।
 तत्रापि निधनं प्राप्तः किमियोर्नौ प्रजायते ॥ ४६ ॥
 कृमिभावमनुप्राप्तो घर्षमेकं तु जीवति ।
 ततस्तु निधनं प्राप्य ब्रह्मयोर्नौ प्रजायते ॥ ४७ ॥
 यदि पुत्रसमं शिष्यं गुरुर्हन्यादकारणम् ।
 आत्मनः कामकारेण सोऽपि हिंस्रः प्रजायते ॥ ४८ ॥
 पितरं मातरं चैव यस्तु पुत्रोऽवमन्यते ।
 सोऽपि विप्रा मृतो जन्तुः पूर्वं जायेत गर्दभः ॥ ४९ ॥
 गर्दभत्वं तु संप्राप्य दश घर्षाणि जीवति ।
 संघत्सरं तु कुम्भीरस्ततो जायेत मानवः ॥ ५० ॥
 पुत्रस्य मातापितरौ यस्य रुष्टाबुभावपि ।
 गुर्वपध्यानतः सोऽपि मृतो जयेत गर्दभः ॥ ५१ ॥
 खरो जीवति मासांश्च दश चापि चतुर्दश ।
 विडालः सप्त मासांस्तु ततो जायेत मानवः ॥ ५२ ॥
 मातापितराचाक्रुश्य सारीकः संप्राजयते ।
 ताडयित्वा तु तावेव जायते कच्छपो द्विजाः ॥ ५३ ॥
 कच्छपो दश घर्षाणि त्रीणि घर्षाणि शल्यकः ।
 ध्यालो भूत्वा तु षण्मासांस्ततो जायेत मानुषः ॥ ५४ ॥

भर्तृपिण्डमुपाज्जानो(दत्ते) राजद्विष्टानि सेवते ।

सोऽपि मोहसमापन्नो मृतो जायेत वानरः ॥ ५५ ॥

वानरो दश वर्षाणि सप्त वर्षाणि मूकः ।

श्वा च भूत्वा तु षण्मासांस्ततो जायेत मानवः ॥ ५६ ॥

न्यासापहर्ता तु नरो यमस्य विषयं गतः ।

संसाराणां शतं गत्वा कृमियोर्नो प्रजायते ॥ ५७ ॥

तत्र जीवति वर्षाणि दश पञ्च च मो द्विजाः ।

दुष्कृतस्य क्षयं कृत्वा ततो जायेत मानुषः ॥ ५८ ॥

अस्यकी नरश्चापि मृतो जायेत शार्ङ्गकः ।

विश्वासहर्ता च नरो मीनो जायेत दुर्मतिः ॥ ५९ ॥

भूत्वा मीनोऽष्टवर्षाणि मृगो जायेत भो द्विजाः ।

मृगस्तु चतुरो मासांस्ततश्छागः प्रजायते ॥ ६० ॥

छागस्तु निघ्नं प्राप्य पूर्णं संवत्सरे ततः ।

कीटः संजायते जन्तुस्ततो जायेत मानुषः ॥ ६१ ॥

धान्यान्यवांस्तिलान्मायान्कुलिन्यान्सर्षपाञ्चणान् ।

कलायानथ मुद्गाश्च गोधूमानतसोम्वथा ॥ ६२ ॥

सस्यान्यन्यानि हर्ता च मर्त्यो मोहादचेतनः ।

संजायते मुनिश्रेष्ठा मूषिको निरपन्नपः ॥ ६३ ॥

तठ प्रेत्य मुनिश्रेष्ठा मृतो जायेत शूकरः ।

शूकरो जातमात्रस्तु रोगेण त्रियते पुनः ॥ ६४ ॥

श्वा तनो जायते मूकः कर्मणा तेन मानवः ।

भूत्वा श्वा पञ्च वर्षाणि ततो जायेत मानवः ॥ ६५ ॥

परदारामिमशं तु कृत्वा जायेत वै वृकः ।
 श्वा शृगान्स्ततो गृध्रो व्यालः कङ्करो घकस्तथा ॥ ६६ ॥
 भ्रातुर्भार्यां तु पापात्मा यो धर्षयति मोहितः ।
 पुंस्कोकिलत्वमाप्नोति सोऽपि संवत्सरं द्विजाः ॥ ६७ ॥
 सखिभार्यां गुरोर्भार्यां राजभार्यां तथैव च ।
 प्रधर्षयित्वा कामात्मा मृतो जायेत शूकरः ॥ ६८ ॥
 शूकरः पञ्च वर्षाणि दश वर्षाणि वै वृकः ।
 पिपीलिकस्तु मासास्त्रीन्कीटः स्यान्मासमेव च ॥ ६९ ॥
 एतानासाद्य संसारान्कृमियोनीं प्रजायते ।
 तत्र जीवति मासांस्तु कृमियोनीं चतुर्दश ॥ ७० ॥
 नरोऽधर्मक्षयं कृत्वा ततो जायेत मानुषः ।
 पूर्वं दत्त्वा तु यः कन्यां द्वितीये दातुमिच्छति ॥ ७१ ॥
 सोऽपि विप्रा मृतो जन्तुः किमियोनीं प्रजायते ।
 तत्र जीवति वर्षाणि त्रयोदश द्विजोत्तमाः ॥ ७२ ॥
 अधर्मसंक्षये मुक्तन्ततो जायेत मानुषः ।
 देवकार्यमकृत्वा तु पितृकार्यमथापि वा ॥ ७३ ॥
 अनिर्घाप्य पितृन्देवान्मृतो जायेत घायसः ।
 घायसः शतवर्षाणि ततो जायेत कुक्कुटः ॥ ७४ ॥
 जायते व्यालकश्चापि मासं तस्मात्तु मानुषः ।
 ज्येष्ठं पितृसमं चापि भ्रातरं योऽघमन्यते ॥ ७५ ॥
 सोऽपि मृत्युमुपागम्य कौञ्चयोनीं प्रजायते ।
 कौञ्चो जीवति वर्षाणि दश जायेत जीवकः ॥ ७६ ॥

तनो निधतमाप्नोति मानुषत्वमवाप्नुयात् ।
 वृषलो ब्राह्मणीं गत्वा क्रिमियोर्ना प्रजायते ॥ ७७ ॥
 ततः संप्राप्य निधनं जायते शूकरः पुनः ।
 शूकरो जातमात्रस्तु रोगेण त्रियते द्विजाः ॥ ७८ ॥
 श्वा च वै जायते मूढः कर्मणा तेन भो द्विजाः ।
 श्वा भूत्वा कृतकर्माऽसौ जायते मानुषस्ततः ॥ ७९ ॥
 तत्राप्यस्य समुन्पाद्य मृतो जायेत मूषिकः ।
 कृत्स्नस्तु मृतो विशा यमस्य विषयं गतः ॥ ८० ॥
 यमस्य विषये क्रूरैर्यज्ञः प्राप्नोति वेदनाम् ।
 दण्डकं मुद्गरं शूलमग्निदण्डं च दारुणम् ॥ ८१ ॥
 अक्षिपत्रचनं घोरं बालुकां कृदशात्मलीम् ।
 पतञ्चान्याश्च बहवो यमस्य विषयं गताः ॥ ८२ ॥
 यातनाः प्राप्य घोरास्तु तनो यानि च भो द्विजाः ।
 संसारचक्रमासाद्य क्रिमियोर्ना प्रजायते ॥ ८३ ॥
 क्रिमिर्भवति धर्याणि दश पञ्च च नो द्विजाः ।
 ततो गर्भं समासाद्य तत्रैव त्रियते नरः ॥ ८४ ॥
 ततो गर्भशतैर्जन्तुर्यदुशः संप्रपद्यते ।
 संसारान्मुच्यन्वात्वा ततस्त्रियते प्रजायते ॥ ८५ ॥
 ततो दुस्वमनुप्राप्य बहुवर्षगणानि वै ।
 स पुनर्मवसंयुक्तस्ततः कूर्मः प्रजायते ॥ ८६ ॥
 दधि हत्वा चक्रध्यापि प्लवो मन्स्यानसंस्कृतात् ।
 चोरयित्वा तु दुर्बुद्धिर्मधुशः प्रजायते ॥ ८७ ॥

फलं वा मूलकं हत्वा पूषं चाऽपि पिपीलिकः ।
 चोरयित्वा तु निष्पावं जायते फलमूषकः ८८ ॥
 पायसं चोरयित्वा तु तित्तिरस्त्वमवाप्नुयात् ।
 हत्वा पिष्टमयं पूषं कुम्भोलूकः प्रजायते ॥ ८९ ॥
 अपो हत्वा तु दुर्बुद्धिर्वायसो जायते नरः ।
 कास्यं हत्वा तु दुर्बुद्धिर्हारीतो जायते नरः ॥ ९० ॥
 राजतं भाजनं हत्वा कपोतः सप्रजायते ।
 हत्वा तु काञ्चनं भाण्डं कृमियोनो प्रजायते ॥ ९१ ॥
 पत्रोर्णं चोरयित्वा तु कुरुरस्त्वं नियच्छति ।
 फोशकारं ततो हत्वा नरो जायेत नर्तकः ॥ ९२ ॥
 अंशुकं चोरयित्वा तु शुको जायेत मानवः ।
 चोरयित्वा दुकूलं तु मृतो हंसः प्रजायते ॥ ९३ ॥
 क्रीञ्चः कार्पासिकं हत्वा मृतो जायेत मानवः ।
 चोरयित्वा नरः पट्टं त्वाविकं चैव भो द्विजाः ॥ ९४ ॥
 क्षौमं च घस्त्रमाहृत्य शशो जन्तुः प्रजायते ।
 चूर्णं तु हत्वा पुरुषो मृतो जायेत यर्दिणः ॥ ९५ ॥
 हत्वा रक्तानि घस्त्राणि जायते जीवजीवकः ।
 घर्णकादीस्तथा गन्धांधोरयित्वेह मानवः ॥ ९६ ॥
 चुच्छुन्दरित्वमाप्नोति विप्रो लोभपरायणः ।
 तत्र जीवति घर्षाणि ततो दश च पञ्च च ॥ ९७ ॥
 अधर्मस्य क्षयं हत्वा ततो जायेत मानवः ।
 चोरयित्वा पयश्चापि पलाका संप्रजायते ॥ ९८ ॥

यस्तु चोरयते तैलं नरो मोहसमन्वितः ।
 सोऽपि विप्रा मृतो जन्तुस्तैलपाथी प्रजायते ॥ ६६ ॥
 अशस्त्रं पुरुषं हत्वा सशस्त्रः पुरुषाधमः ।
 अर्थार्थं यदि वा वैरी मृतो जायेत वै खरः ॥ १०० ॥
 खरो जीवति वर्षे द्वे ततः शस्त्रेण वध्यते ।
 स मृतो मृगयोर्तौ तु नित्योद्विग्नोऽभिजायते ॥ १०१ ॥
 मृगो विध्येत शस्त्रेण गते संवत्सरे ततः ।
 हतो मृगस्ततो मीनः सोऽपि जालेन वध्यते ॥ १०२ ॥
 मासे चतुर्थे संप्राप्ते श्वापदः संप्रजायते ।
 श्वापदो दश वर्षाणि द्वीपी वर्षाणि पञ्च च ॥ १०३ ॥
 ततस्तु निधनं प्राप्तं कालपर्यायचोदितः ।
 अधर्मस्य क्षयं कृत्वा मानुषत्वमवाप्नुयात् ॥ १०४ ॥
 घातं हत्वा तु पुरुषो लीमशः संप्रजायते ।
 तथा पिण्याकसंमिध्रमन्नं यद्धोरयेन्नरः ॥ १०५ ॥
 स जायते वभ्रुसट्टो दारुणो मूपिको नरः ।
 दशन्वे मानुषान्नित्यं पापात्मा स द्विजोत्तमाः ॥ १०६ ॥
 घृतं हत्वा तु दुर्युद्धिः काको मद्गुः प्रजायते ।
 मत्स्यमांसमथो हत्वा काको जायेत मानवः ॥ १०७ ॥
 लवणं चोरयित्वा तु चिरिकाकः प्रजायते ।
 विध्यासेन तु निक्षिप्तं योऽपनिहोति मानवः ॥ १०८ ॥
 स गतायुर्नरस्तेन मत्स्ययोर्नो प्रजायते ।
 मत्स्ययोनिमनुप्राप्य मृतो जायेत मानुषः ॥ १०९ ॥

मानुषत्वमनुप्राप्य क्षीणायुरुपजायते ।

पापानि तु नर. कृत्वा तिर्यग्जायेत भो द्विजाः ॥ ११० ॥

न चाऽऽत्मन प्रमाणं तु धर्मं जानाति किञ्चन ।

ये पापानि नरा कृत्वा निरस्यन्ति व्रतैः सदा ॥ १११ ॥

सुखदुःखसमायुक्ता व्याधिमन्तो भवन्त्युत ।

असर्वाताः प्रजायन्ते ग्लेच्छाश्चापि न सशयः ॥ ११२ ॥

नरा पापसमाचारा लोभमोहसमन्विताः ।

घर्जयन्ति हि पापानि जन्मप्रभृति ये नरा. ॥ ११३ ॥

अरोगा रूपवन्तश्च धनितस्ते भवन्त्युत ।

स्त्रियोऽप्येतेन कल्पेन कृत्वा पापमवाप्नुयुः ॥ ११४ ॥

एतेषामेव पापानां भार्यात्वमुपयान्ति ताः ।

प्रायेण हरणे दोषाः सर्व एव प्रकीर्तिताः ॥ ११५ ॥

एतद्वै लेशमात्रेण कथितं षो द्विजर्षभाः ।

अपरस्मिन्कथायोगे भूयः श्रोष्यथ भो द्विजा ॥ ११६ ॥

एतन्मया महाभागा ब्रह्मणो घदतः पुरा ।

सुरर्षीणा श्रुतं मध्ये पृष्टं चापि यथा तथा ॥ ११७ ॥

मयाऽपि तुभ्यं कात्स्न्येन यथावदनुवर्णितम् ।

एतच्छ्रुत्वा मुनिश्रेष्ठा धर्मं कुरुत मानसम् ॥ ११८ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिनाह्ने व्यासर्षिवादे संसारचक्रनिरूपण

नाम सप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥

अथाष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

अन्नदानप्रशंसावर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

अधर्मस्य गतिर्ब्रह्मकथिता नस्त्वयाऽथ ।

धर्मस्य च गतिं श्रोतुमिच्छामो वदतां वर ॥ १ ॥

कृत्वा पापानि कर्माणि कथं यान्त्यशुभा गतिम् ।

कर्मणा च कृतेनेह केन धान्ति शुभा गतिम् ॥ २ ॥

व्यास उवाच ।

कृत्वा पापानि कर्माणि त्वधर्मवशमागतः ।

मनसा विपरीतेन निरयं प्रतिपद्यते ॥ ३ ॥

मोहाद्घर्मं यः कृत्वा पुनः समनुवप्यते ।

मनसमाधिसंयुक्तो न स सेवेत दुष्कृतम् ॥ ४ ॥

यथा यथा मनस्तस्य दुष्कृतं कर्म गर्हते ।

तथा तथा शरीरं तु तेनाधर्मेण मुच्यते ॥ ५ ॥

यदि विप्राः कथयते विप्राणां धर्मवादिनाम् ।

ततोऽधर्मकृतात्क्षिप्रमपराधात्प्रमुच्यते ॥ ६ ॥

यथा यथा नरः सम्यग्धर्ममनुभाषते ।

समाहितेन मत्रसा विमुञ्चति तथा तथा ॥ ७ ॥

भुजंग इव निर्मोकान्पूर्वभुक्ताञ्जशति वान् ।

दत्त्वा विप्रस्य दानानि विविधानि समाहितः ॥ ८ ॥

मनसमाधिसंयुक्तं स्वर्गतिं प्रतिपद्यते ।

दानानि तु प्रवक्ष्यामि यानि दत्त्वा द्विजोत्तमाः ॥ ६ ॥

नरं कृत्वाऽप्यकार्याणि सतो धर्मेण युज्यते ।

सर्वेषामेव दानानामन्नं श्रेष्ठमुदाहृतम् ॥ १० ॥

सर्वमन्नं प्रदातव्यमृजुना धर्ममिच्छता ।

प्राणा ह्यन्नं मनुष्याणां तस्माज्जन्तुं प्रजायते ॥ ११ ॥

अन्ने प्रतिष्ठिता लोकास्तस्मादन्नं प्रशस्यते ।

अन्नमेव प्रशंसन्ति देवर्षिपितृमानवाः ॥ १२ ॥

अन्नस्य हि प्रदानेन स्वर्गमाप्नोति मानवः ।

न्यायलब्धं प्रदातव्यं द्विजातिभ्योऽन्नमुत्तमम् ॥ १३ ॥

स्वाध्यायसमुपेतेभ्यः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।

यस्य त्वन्नमुपाश्नन्ति ब्राह्मणाश्च सहृदश ॥ १४ ॥

हृष्टेन मनसा दत्तं न स तिर्यग्गतिर्भवेत् ।

ब्राह्मणानां सहस्राणि दशाऽऽभोज्य द्विजोत्तमाः ॥ १५ ॥

नरोऽधर्मात्प्रमुच्येत पापेष्वभिरतः सदा ।

भिक्षेणान्नं समाहृत्य विप्रो वेदपुरश्चृतः ॥ १६ ॥

स्वाध्यायनिरते विप्रे दत्त्वेह सुखमेधते ।

अर्हिसन्ब्राह्मणस्वानि न्यायेन परिपाल्य च ॥ १७ ॥

क्षत्रियस्तरसा प्रातमन्नं यो वै प्रयच्छति ।

द्विजेभ्यो वेदमुख्येभ्यः प्रयतः सुसमाहितः ॥ १८ ॥

तेनापोहति धर्मात्मा दुष्कृतं कर्म भो द्विजाः ।

षड्भागपरिशुद्धं च कृपेर्भागमुपार्जितम् ॥ १९ ॥

वैश्यो ददद्द्विजातिभ्यः पापेभ्यः परिमुच्यते ।
 ब्रह्मण्य प्राणसंदेहं कार्कश्येन समार्जितम् ॥ २० ॥
 यन्नं दत्त्वा द्विजातिभ्यः शूद्रः पापान्प्रमुच्यते ।
 शौरसेन बलेताम्रमजपित्वा विहिंसकः ॥ २१ ॥
 यः प्रयच्छति विप्रेभ्यो न स दुर्गापि सेवते ।
 न्यायेनावाप्तमन्नं नु नरो हृषेसमन्वितः ॥ २२ ॥
 द्विजेभ्यो वैश्वदेभ्यो दत्त्वा पापात्प्रमुच्यते ।
 यन्नमूर्जस्करं लोके दत्त्वोर्जस्वा भवेन्नरः ॥ २३ ॥
 मतां पन्यातमावृत्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 शनविदुभिः कृतः पन्था येन यान्ति मतापिणः ॥ २४ ॥
 नेवव्यन्नस्य दातारस्तेभ्यो धर्मः सनातनः ।
 सर्वाधर्म्यं मनुष्येण न्यायेनान्ननुपार्जितम् ॥ २५ ॥
 कार्यान्त्यागनं तिन्यमन्नं हि परमा गतिः ।
 यन्नम्य हि प्रदानेन नरो याति परां गतिम् ॥ २६ ॥
 सर्वकामसमायुक्तः प्रेत्य चाप्यश्नुते सुखम् ।
 एवं पुण्यसमायुक्तो नरः पापैः प्रमुच्यते ॥ २७ ॥
 तस्माद्ग्नं प्रदातव्यमन्यायपरिवर्जितम् ।
 यन्नु प्राणाहुर्नापूर्वमन्नं सुदुर्लभं गृही सदा ॥ २८ ॥
 अन्नं दिव्यं कुर्याद्दत्तदानेन मानवः ।
 भोजयित्वा शतं तिन्यं नरो वैश्विदां वरम् ॥ २९ ॥
 न्यायविद्वन्मविदुषामितिहासविदां तथा ।
 न यानि मरकं शौरं मंसारं न च सेवते ॥ ३० ॥

सर्वकामसमायुक्तः प्रेत्य चाप्यश्नुते सुखम् ।

एव कर्मसमायुक्तो रमते विगतज्वर ॥ ३१ ॥

रूपवान्कीर्तिमांश्चैव धनवांश्चोपजायते ।

एतद्व सर्वमाख्यातमन्नदानफलं महत् ॥

मूलमेतत्तु धर्माणां प्रदानाना च भो द्विजाः ॥ ३२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाहो व्यासपिसंवादे संसारचक्रेऽन्न-
दानप्रशंसावर्णनं नामाष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥

अथैकोनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

श्राद्धविधिवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

परलोकगतानां तु स्वकर्मस्थानवासिनाम् ।

तेषां श्राद्धं कथं क्षो (दे)यं पुत्रैश्चान्यैश्च बन्धुभिः ॥ १ ॥

व्यास उवाच ।

नमस्तृप्त्य जगन्नार्थं धाराहं लोकभावनम् ।

शृणुध्वं संप्रवक्ष्यामि श्राद्धकल्पं ययोदितम् ॥ २ ॥

पुरा कोकाजले मग्नान्पितृनुद्धृतवान्विभु ।

श्राद्धं कृत्वा तदा देवो यथा तत्र द्विजोत्तमाः ॥ ३ ॥

मुनय ऊचुः ।

किमर्थं ते तु कोकायां निमग्नाः पितरोऽम्भसि ।

कथं तनोद्धृतास्ते वै धाराहेण द्विजोत्तम ॥ ४ ॥

तस्मिन्कोकामुखे तार्थे भुक्तिभुक्तिफलप्रदे ।
श्रोतुमिच्छामहे त्रिहि पर कौतूहल हि न ॥ ५ ॥

व्यास उवाच ।

त्रेताद्वापरयो सधौ पितरो दिव्यमानुषा ।
पुरा मेरुगिरे पृष्ठे विश्वेदेवै सह स्थिता ॥ ६ ॥
तेषा समुपविषाता पितृणा सोमसमया ।
कन्या कान्तिमती दद्यात् पुरत प्राञ्चलि स्थिता ॥
तामूचु पितरो दद्यात् ये तत्राऽऽसन्समागता ॥ ७ ॥

पितर ऊचु

काऽसि मदे प्रभु को वा भवन्त्या वक्तुमर्हसि ॥ ८ ॥

व्यास उवाच ।

सा शोवाच पितृन्देवान्कला चान्द्रमसीति ह ।
प्रमुन्धे भवतामेव धर्यामि यदीच्छथ ॥ ९ ॥
उना नामास्मि प्रथम स्वधा च तदनन्तम् ।
भवन्मिध्याथैव हृत नाम कोकेति भावितम् ॥ १० ॥
ने हि तस्या वच श्रुत्वा पितरो दिव्यमानुषा ।
तस्या मुख निरीक्षन्तो न ततिमधिनग्मिरे ॥ ११ ॥
विश्वेदेवाश्च ताञ्जान्वा कन्यामुखनिराक्षकान् ।
योगञ्चुतानिरीक्ष्यैव विहाय त्रिदिव गता ॥ १२ ॥
नगरानपि शीघ्राशुर्नानां नापश्यद्गन्मनाम् ।
समाकुलमता श्रुत्या क गनेति महायशा ॥ १३ ॥

स विवेद तदा सोमः प्राप्तं पितृंश्च कामतः ।
 तैश्चावलोकिता हार्दात्स्वीकृतां च तपोबलात् ॥ १४ ॥
 ततः क्रोधपरातात्मा पितृञ्शशधरो द्विजाः ।
 शशाप निपतिष्यध्वं योगभ्रष्टा विचेतसः ॥ १५ ॥
 यस्माददत्ता मत्कन्यां कामयध्वं सुबालिशा ।
 यस्माद्भृतवती चेयं पतीन्पितृमती सती ॥ १६ ॥
 स्वतन्त्रा धर्ममुत्सृज्य तस्माद् भवतु निम्नगा ।
 कोकेति प्रथिता लोके शिशिराद्रिसमाश्रिता ॥ १७ ॥
 इत्थं शप्ताञ्चन्द्रमसा पितरो दिव्यमानुषाः ।
 योगभ्रष्टा निपतिता हिमवत्पादभूतले ॥ १८ ॥
 ऊर्जा तत्रैव पतिता गिरिराज्यस्य विस्तृते ।
 प्रस्थे तीर्थं समासाद्य सप्तसामुद्रमुत्तमम् ॥ १९ ॥
 कोका नाम ततो वेगाद्गदी तीर्थशनाकुला ।
 प्लावयन्ती गिरेः शृङ्गं सर्पणात्तु सरित्स्मृता ॥ २० ॥
 अथ ते पितरो विप्रा योगहीना महानदीम् ।
 ददृशुः शीतसलिलां न विदुस्तां सुलोचनाम् ॥ २१ ॥
 ततस्तु गिरिराद्दृष्ट्वा पितृंस्तांस्तु क्षुधार्दितान् ।
 यदरीमादिदेशाय घेनुं चैकां मधुस्रयाम् ॥ २२ ॥
 क्षीरं मधु च तद्विव्यं कोकाग्भो यदरीफलम् ।
 इदं गिरिवरेणैषां पोषणाय निरूपितम् ॥ २३ ॥
 तथा धृत्वा तु घसतां पितृणां मुनिसत्तमाः ।
 दश वर्षसहस्राणि ययुरेकमहो यथा ॥ २४ ॥

एवं लोके विपितरि तथैव विगतस्वधे ।

दैत्या बभूवुर्बलितो यातुघानाश्च राक्षसाः ॥ २५ ॥

ते ताप्सितृगनान्दैत्या य तुघानाश्च वेगिनाः ।

विश्वैर्देवैर्विरहितान्सर्वतः समुपाद्रवन् ॥ २६ ॥

दैतेयान्यातुघानांश्च दृष्ट्वैवाऽऽपतनो द्विजाः ।

कोकाउद्रस्यानुत्तुङ्गा शिला ते जगृह रुपा ॥ २७ ॥

गृहीतायां शिलाया तु कोका वेगवर्ती पितृन् ।

छाद्यामास तोयेन प्लावयन्ता हिमाचलम् ॥ २८ ॥

पितृन्तार्हितान्दृष्ट्वा दैतेया राक्षसास्तथा ।

विमोक्तं समाल्ल्य निराहारास्तिरोहिताः ॥ २९ ॥

सलिलेन विर्षादन्तः पितरः क्षुब्धमातुराः ।

विर्षादमातमान्मानं समाक्ष्य सलिलारायाः ॥

जगुर्जनार्दनं देवं पितरः शरणं हरिम् ॥ ३० ॥

पितर ऊचुः ।

जयस्व गोविन्द जगन्निवास,

जयोऽस्तु नः केशव ते प्रसादान् ।

जनार्दनास्मान्मलिलान्तरस्था-

नुद्धन्तुमर्हस्यतश्चप्रताप ॥ ३१ ॥

निराचरैर्दाक्षिण्यदर्शनैः प्रभो,

घरेष्य वैकुण्ठ वराह विष्णो ।

नारायणाक्षेपमहेश्वरेश,

प्रथाहि भीताञ्जय पद्मनाम ॥ ३२ ॥

उपेन्द्र योगान्मद्युकैटभन्तः,

चिष्णो अनन्ताव्युत वासुदेव ।

धीशार्ह चक्राम्बुजशङ्खपाणे,

रक्षस्व देवेश्वर राक्षसेभ्यः ॥ ३३ ॥

त्वं पिता जगतः शंभो नान्यः शकः प्रमाधितुम् ।

निशाचरगणं भीममतस्त्वां शरणं गताः ॥ ३४ ॥

त्वन्नामसंकीर्तनतो निशाचरा,

द्रवन्ति भूतान्यपयान्ति चारयः ।

नाशं तथा संप्रति यान्ति चिष्णो,

धर्मादि सत्यं भवतीह मुच्यम् ॥ ३५ ॥

व्यास उवाच ।

इयं स्तुतः स पितृभिर्धरणीधरस्तु-

तुष्टस्तदाऽऽचिष्टुनदिव्यमूर्तिः ।

क्रोकामुषे पितृगणं सलिले निमग्नं,

देवो ददर्श शिरसाऽथ शिलां घहन्तम् ॥ ३६ ॥

तं दृष्ट्वा सलिले मग्नं क्रोडरूपी जनार्दनः ।

भीतं पितृगणं चिष्णुरुद्धतुं मतिरादधे ॥ ३७ ॥

दंष्ट्राग्रेण समाहृत्य शिलां चिक्षेप शूकरः ।

पितृनादाय च विभुरुज्जहार शिलातलात् ॥ ३८ ॥

घराहदंष्ट्रासंलग्नाः पितरः फनकोज्ज्वलाः ।

क्रोकामुषे गतभयाः कृता देवेन चिष्णुना ॥ ३९ ॥

उद्धृत्य च पितृन्देवो विष्णुर्नर्यो तु शृकरः ।
 ददौ समाहितमनेभ्यो विष्णुर्लोहार्गले जलम् ॥ ४० ॥
 ततः स्वर्गमसंभूतान्कुशानादाय केशवः ।
 स्वैरोद्भवांश्चित्रलांश्चैव चक्रे चोल्मुकमृत्तमम् ॥ ४१ ॥
 ज्योतिः सूर्यप्रम कृत्वा पात्र तार्यं च कामिकम् ।
 स्थितं कोटिवटस्याद्यां धारि गङ्गाधरं शुचि ॥ ४२ ॥
 तुङ्गकृतान्समादाय यज्ञीयानोपधीरसान् ।
 मधुर्भाररसान्गन्धान्पुष्पधूपानुत्पतान् ॥ ४३ ॥
 धात्राय धेनुं सरनो रत्नान्यादाय चार्णवान् ।
 दंष्ट्रयोर्लिप्य घर्षामभ्युक्ष्य मलिनैत च ॥ ४४ ॥
 वमोद्मरेनोपलिप्य कुशैरुहिन्य ता पुन ।
 परिणीयोन्मुक्तेनैतामभ्युक्ष्य च पुनः पुनः ॥ ४५ ॥
 कुशानादार प्राग्दीर्घमकृपालरस्थितान् ।
 ऋषंताहय पप्रच्छ करिष्ये पितृर्नर्जनम् ॥ ४६ ॥
 तैरप्युक्ते कुरुष्येति विश्वान्देशाम्भ्रतो विभुः ।
 धाह्य मन्त्रत्रन्नेषां विष्टरापि ददौ प्रभुः ॥ ४७ ॥
 धाह्य मन्त्रत्रन्नेषां वेदोक्तविधिना हरिः ।
 अक्षनेर्देवतारक्षां चक्रे चक्रगडापरः ॥ ४८ ॥
 अक्षत्रान्मु यवीपथ्यः सप्तदेवांशर्नमवाः ।
 रक्षन्ति सर्वत्र दिशो रक्षायं निर्मिता हि ते ॥ ४९ ॥
 देशान्तरदेशेषु यक्षरक्षन्तु खैव हि ।
 नहि कश्चिन्क्षत्रं तेषां कर्तुं शक्तश्चराचरे ॥ ५० ॥

न केनचित्कृतं (त्क्षता) यस्मात्तस्मात्ते हाक्षताः कृताः ।

देवानां ते हि रक्षार्थं नियुक्ता विष्णुना पुरा ॥ ५१ ॥

कुशगन्धयवैः पुष्पैरह्यं कृत्वा च शूकरः ।

विश्वेभ्यो देवेभ्य इति ततस्तान्पर्यवृच्छत ॥ ५२ ॥

पितृनावाहयिष्यामि ये दिव्या ये च मानुषाः ।

आवाहयस्वेति च तैरुक्तस्त्वावाहये(य)ञ्छुचिः ॥ ५३ ॥

शिल्प्टमूलाप्रदर्भांस्तु सतिलान्वेद वेदवित् ।

जानावारोप्य हस्तं तु दर्शो सव्येन चाऽऽसनम् ॥ ५४ ॥

तथैष जानुसंस्थेन करेणैकेन तान्पितृन् ।

घाराहः पितृविप्राणामायान्तु न इतीरयन् ॥ ५५ ॥

अपहतेत्युवाचैष रक्षणं चापसयतः ।

श्रुत्वा चाऽऽघाहनं चक्रे पितृणां नामगोत्रतः ॥ ५६ ॥

तत्पितरो(पितरोऽत्र) मनोजराना(घा आ)गच्छत इतीरयन् (?)

संघत्सरैरित्युदीर्य ततोऽह्यं तेषु विन्यसेत् ॥ ५७ ॥

यास्तिष्ठन्त्यमृता घावो यन्मेति च पितुः पितुः ।

यन्मे पितामहेत्येवं ददावह्यं पितामहे ॥ ५८ ॥

यन्मे प्रपितामहेति दर्शो च प्रपितामहे ।

कुशगन्धतिलोन्मिश्रं सपुष्पमपसव्यतः ॥ ५९ ॥

तद्वन्मातामहेभ्यस्तु विधिं चक्रे जनार्दनः ।

सानर्च्य भूयो गन्धाद्यैर्धूपं दत्त्वा तु भक्तिः ॥ ६० ॥

आदित्या घसघो रुद्रा इत्युधार्य जगत्प्रभुः ।

ततश्चाग्नें समादाय सर्पिस्तिळकुशाकुलम् ॥ ६१ ॥

विधाय पात्रे तच्चैव पर्यपृच्छत्ततो मुनीन् ।
 अग्नौ करिष्य इति तैः कुरुष्वेति च बोधितः ॥ ६२ ॥
 आहुतिवितयं दद्यात्सोमायाग्नेर्यमाय च ।
 ये मामकेति च जपेद्यजु सप्तकप्रच्युतम् ॥ ६३ ॥
 हुतावशिष्टं च ददौ नामगोत्रसमन्वितम् ।
 त्रिराहुतिकमेकैकं पितरं तु प्रति द्विजाः ॥ ६४ ॥
 अतोऽवशिष्टमन्नाद्यं पिण्डपात्रे तु निक्षिपेत् ।
 ततोऽन्नं सरसं स्वाहु ददौ पायसपूर्वकम् ॥ ६५ ॥
 प्रत्यप्रमेकदा स्विन्नमपर्युपितमत्तमम् ।
 अल्पशाकं बहुफलं पद्मसममृतोपमम् ॥ ६६ ॥
 यद्ब्राह्मणेषु प्रददौ पिण्डपात्रे पितृंस्तथा ।
 वेद(द्विव) पूर्वं पितृस्व(त्र)न्नमाज्यप्लुतं मधूक्षितम् ॥ ६७ ॥
 मन्त्रितं पृथिवीत्येवं मधुवातातृचं जगौ ।
 भुङ्क्षानेषु तु विप्रेषु जपन्धै मन्त्रपञ्चकम् ॥ ६८ ॥
 यत्ते प्रकारमारभ्य नाधिकं ते ततो जगौ ।
 त्रिमधु त्रिसुपर्णं च बृहद्दशरण्यकं तथा ॥ ६९ ॥
 जजाप वीषा जाप्यं तु सूक्तं सौरं सर्पोत्थम् ।
 भुक्तवत्सु च विप्रेषु पृष्ट्वा तृपास्थ इत्युत ॥ ७० ॥
 तृप्ताः स्मेति सकृत्तोयं ददौ मौनविमोचनम् ।
 पिण्डपात्र समाशाय च्छायायै प्रददौ ततः ॥ ७१ ॥
 सा तदन्नं द्विधा कृत्वा त्रिधैकैकमयाकरोत् ।
 वाराहो भूमयोद्दिष्य समाच्छाद्य कुरैरपि ॥ ७२ ॥

दक्षिणाग्राङ्कुशान्कृत्वा तेषामुपरि चाऽऽसनम् ।
 सतित्रेषु समूत्रेषु कुशेष्वेव तु सश्रय ॥ ७३ ॥
 गन्धपुष्पादिकं कृत्वा ततः पिण्डं तु भक्तिम् ।
 पृथिवीं दधीरित्युक्त्वा ततः पिण्डं (पित्रे) प्रदत्तवान् ॥ ७४ ॥
 पितामहा प्रपितामहास्तथेति(?) चान्तरिक्षतः ।
 मातामहानामप्येव ददौ पिण्डान्स शूकर ॥ ७५ ॥
 पिण्डनिर्वापणोच्छिष्टमन्नं लेपभुजेष्वदात् ।
 एतद्दत्तं पितरित्युक्त्वा ददौ घासासि भक्तिम् ॥ ७६ ॥
 व्यङ्गुलजानि शुरुानि धौतान्यभिनवानि च ।
 गन्धपुष्पादिकं दत्त्वा कृत्वा चैषां प्रदक्षिणाम् ॥ ७७ ॥
 आचम्याऽऽचामयेद्विप्रान्पैत्रानादौ ततः सुरान् ।
 ततस्त्वभ्युक्ष्य तां भूमिं दत्त्वाऽपि सुमनोक्षतान् ॥ ७८ ॥
 सतिलाम्बु पितृष्व्यादौ दत्त्वा देत्रेषु साक्षतम् ।
 अक्षय्यं नस्त्विति पितृन्प्रीयतामिति देवता ॥ ७९ ॥
 प्रीणयित्वा परावृत्त्य त्रिर्जपेद्याघमर्षणम् ।
 ततो निवृत्त्य तु जपेद्यन्मे नाम इतारयन् ॥ ८० ॥
 गृहान्नं पितरो दत्तं घनधान्यप्रपूरितान् ।
 अर्घ्यपात्राणि पिण्डानामन्तरे स पवित्रकान् (?) ॥ ८१ ॥
 निक्षिप्योर्जं वहन्तीति फोकात्तोयमग्नौऽजपत् ।
 द्विमक्षीरं मधुतिलान्पितृणां तर्पणं ददौ ॥ ८२ ॥
 स्वस्तोत्युक्ते पितृकैस्तु सोराह्णे प्नावतर्पयन् (?) ।
 रजतं दक्षिणां दत्त्वा विप्रान्देवीं गदाधर ॥ ८३ ॥

संविभाग मनुष्येभ्यो दर्शो स्पृदिति चाब्रुवन् ।
 कश्चि(च्चि)त्संपन्नामित्युक्त्वा प्रत्युक्तस्तैर्द्विजोत्तमा ॥ ८४ ॥
 अमिरम्यतामित्युवाच प्रोचुस्तेऽमिरता स्म वै ।
 शिष्टमन्नं च पप्रच्छ तैरिष्टैः सह चोदित ॥ ८५ ॥
 पाणावादाय तान्विप्रान्कुर्यादनुगतस्त(त त)दा ।
 वाजे वाजे इति पठन्यहिर्वेदि विनिर्गत ॥ ८६ ॥
 कोदितार्थं जलेनासायपसव्य समुत्क्षिपन् ।
 अलग्नान्विपुलान्वालाप्रार्थयामासत्वाशियम् ॥ ८७ ॥
 दातारो नोऽभिवर्धन्ता तैस्त्रयेति समारितः ।
 प्रदक्षिणमुपावृत्य कृत्वा पादाभिवादनम् ॥ ८८ ॥
 आसनानि दर्शो चैषा छादयामास शूकर. ।
 विभ्राम्यता प्रविश्याथ पिण्डं जग्राह मध्यमम् ॥ ८९ ॥
 छायामयो मही पन्ती तस्यै पिण्डमदात्प्रभुः ।
 बाधत पितरो गर्भमिन्युत्त्वा साऽपि रूपिणी ॥ ९० ॥
 पिण्डं गृहीत्वा विप्राणा चक्रे पादाभिवन्दनम् ।
 विसर्जनं पितृणा स कर्तुकामश्च शूकर. ॥ ९१ ॥
 कौका च पितरश्चैव प्रोचुः स्वार्थकरं घवः ।
 शताश्च भगवन्पूर्वं दिवस्या हिममानुता ॥ ९२ ॥
 योगन्नष्टा भविष्यध्व सर्वे एव दिवश्च्युताः ।
 तदेव भवता धाता प्रविशन्तो रसातलम् ॥ ९३ ॥
 योगन्नष्टाश्च विद्वेशास्तन्यजुर्योगरक्षिणः ।
 तत्ते भूयोऽभिरक्षन्तु पित्र्यै देवा हि नः सदा ॥ ९४ ॥

स्वर्गं यास्यामश्च विभो प्रसादात्तव शूकर ।

सो(य)मोऽधिदेवोऽस्माकं च भवत्वङ्गुत योगधृक् ॥ ६५ ॥

योगाधारस्तथा सोमस्त्रायते न फदाचन ।

द्विचि भूमौ सदा घासो भवत्वस्मासु योगतः ॥ ६६ ॥

अन्तरिक्षे च फेषांचिन्मासं पुष्टिस्तथाऽस्तु नः ।

ऊर्जा चेर्यं हि न पत्नी स्वधानाम्ना तु विश्रुता ॥ ६७ ॥

भवत्वेपैव योगाढ्या योगमाता च प्रेचरी ।

इत्येवमुक्तः पितृभिर्वा राहो भूतभावनः ॥ ६८ ॥

प्रोवाचाथ पितृन्विष्णुस्तां च कोकां महानदीम् ।

यदुक्तं तु भवद्भिर्मै सर्वमेतद्भविष्यति ॥ ६९ ॥

यमोऽधिदेवो भवतां सोमः स्वाभ्याय ईरितः ।

अधियज्ञस्तथैवाग्निर्भघतां फल्पना त्वियम् ॥ १०० ॥

अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च स्थानं हि भवतामिति ।

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च भवतामधिपूर्वाः ॥ १०१ ॥

आदित्या घसवो रुद्रा भवतां मूर्तयस्त्विमाः ।

योगिनो योगदेहाश्च योगधाराश्च सुव्रताः ॥ १०२ ॥

कामतो विचरिष्यन्त्वं फलदाः सर्वजन्तुषु ।

स्वर्गस्थान्नरकस्थांश्च भूमिस्थांश्च चराचरान् ॥ १०३ ॥

निजयोगबलेनैषाऽऽप्याययिष्वन्वमुत्तमाः ।

श्यमूर्जा शशिसुता कीलालमधुविग्रहा ॥ १०४ ॥

भविष्यति महाभागा दक्षस्य दुहिता म्वधा ।

तत्रेयं भवतां पत्नी भविष्यति घरानना ॥ १०५ ॥

कोकान्दीति विख्याता गिरिराजसमाश्रिता ।
 तीर्थकोटिमहापुण्या मद्रूपपरिपालिता ॥ १०६ ॥
 अस्यामद्य प्रभृति वै निवत्स्याम्यघनाशकत् ।
 घराहदर्शनं पुण्यं पूजनं भुक्तिमुक्तिदम् ॥ १०७ ॥
 कोकासलिलपानं च महापातकनाशनम् ।
 तीर्थेष्वप्लावनं पुण्यमुपवासश्च स्वर्गदः ॥ १०८ ॥
 दानमक्षय्यमृदितं जन्ममृत्युजरापहम् ।
 माघे मास्यसिते पक्षे भवद्भिरुडुपक्षये ॥ १०९ ॥
 कोकामुखमुपागम्य स्थातव्यं दिनपञ्चकम् ।
 तस्मिन्काले तु यः श्राद्धं पितॄणां निर्वपिष्यति ॥ ११० ॥
 प्रागुक्तफलभागी स भविष्यति न संशयः ।
 एकादशीं द्वादशीं च स्थेयमत्र मया सदा ॥ १११ ॥
 यस्तत्रोपवसेद्दीमान्स प्रागुक्तफलं लभेत् ।
 तद्ब्रजध्वं महाभागाः स्थातमिष्टं यथेष्टतः ॥ ११२ ॥
 अहमप्यत्र घत्स्यामीत्युक्त्वा सोऽन्तरधीयत ।
 गने घराहै पितरः कोकामामन्व्य ते ययुः ॥ ११३ ॥
 कोकाऽपि तीर्थसहिता संस्थिता गिरिराजनि ।
 छाया महीमयी क्रोडी पिण्डप्राशनवृंहिता ॥ ११४ ॥
 गर्भमादाय सश्रद्धा घाराहस्यैव सुन्दरी ।
 ततोऽस्याः प्राभवत्पुत्रो भौमस्तु नरकासुरः ॥
 प्राण्योतिथं च नगरमस्य दत्तं च विष्णुना ॥ ११५ ॥

एव मयोक्तं वरदस्य विष्णो,
 कोकामुखे दिव्यचराहरूपम् ।
 श्रुत्वा नरस्त्यक्तमलो विपाप्मा,
 दशाश्वमेधेष्टिफलं लभेत ॥ ११६ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिगोत्रे व्यासऋषिसंवादे श्राद्धविधि
 निरूपण नामैकोनविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

अथ विंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः

श्राद्धकल्पवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

भूय प्रतूहि भगवञ्श्राद्धकल्पं सुविस्तरात् ।
 कथं क्व च कदा येषु वैस्तदुतूहि तपोधन ॥ १ ॥

व्यास उवाच ।

शृणुध्वं मुनिशार्दूला श्राद्धकल्पं सुविस्तरात् ।
 यथा तत्र यदा येषु यैर्द्वैतैस्तदुदागम्यहम् ॥ २ ॥
 ब्राह्मणे क्षत्रियैर्वैश्यैश्चाङ्गैस्त्वघरणोदितम् ।
 कुलधर्ममनुतिष्ठदुभिर्दातव्यं मन्त्रपूर्वकम् ॥ ३ ॥
 स्त्रीभिर्वर्णाघरे शूद्रैर्धिप्राणामनुशासनात् ।
 अमन्त्रकं विधिपूर्वं षड्विधागविचर्जितम् ॥ ४ ॥

पुष्करादिषु तीर्थेषु पुण्येष्वायतनेषु च ।
 शिखरैषु गिरीन्द्राणां पुण्यदेशेषु भो द्विजाः ॥ ५ ॥
 सरित्सु पुण्यतोयासु नदेषु च सरःसु च ।
 संगमेषु नदीनां च समुद्रेषु च सतसु ॥ ६ ॥
 स्वनुलिप्तेषु गेहेषु स्वेष्वनुज्ञापितेषु च ।
 दिव्यपादपमूलेषु यज्ञियेषु हृदेषु च ॥ ७ ॥
 श्राद्धमेतेषु दातव्यं घर्ज्यमेतेषु चोच्यते ।
 किरातेषु कलिङ्गेषु कोट्कणेषु कृमिष्वपि ॥ ८ ॥
 दशार्णेषु कुमार्येषु तङ्गणेषु ऋथेष्वपि ।
 सिन्धोरुत्तरकूलेषु नर्मदायाश्च दक्षिणे ॥ ९ ॥
 पूर्वेषु करतोयाया न देयं श्राद्धमुच्यते ।
 श्राद्धं देयमुशन्ताह मासि मास्युडुपक्षये ॥ १० ॥
 पौर्णमासेषु (?) श्राद्धं च कर्तव्यमृशगोचरे ।
 नित्यश्राद्धमदैवं च मनुष्यैः सह गीयते ॥ ११ ॥
 नैमित्तिकं सुरैः सार्धं नित्यं नैमित्तिकं तथा ।
 काम्यान्यन्यानि श्राद्धानि प्रतिसंबत्सरं द्विजैः ॥ १२ ॥
 वृद्धिश्राद्धं च कर्तव्यं जातकर्मादिकेषु च ।
 तत्र गुप्ताद्विजानाहुर्मन्त्रपूर्वं तु वै द्विजाः ॥ १३ ॥
 कन्यां गते सवितरि दिनानि दश पञ्च च ।
 पूर्वणैवेह विधिना श्राद्धं तत्र विधीयते ॥ १४ ॥
 प्रतिपदनलामाय द्वितीया द्विपदप्रदा ।
 पुत्रार्पिनी तृतीया तु चतुर्थी शत्रुनाशिनी ॥ १५ ॥

श्रियं प्राप्नोति पञ्चम्यां पष्ठ्यां पूज्यो भवेन्नरः ।
 गणाधिपत्यं सप्तम्यामष्टम्यां बुद्धिमुत्तमाम् ॥ १६ ॥
 स्त्रियो नवम्यां प्राप्नोति दशम्यां पूर्णकामताम् ।
 वेदास्तथाऽऽप्नुयात्सर्वानेकादश्यां क्रियापरः ॥ १७ ॥
 द्वादश्यां जयलाभं च प्राप्नोति पितृपूजकः ।
 प्रजावृद्धिं पशुं मेधां स्वातन्त्र्यं पुष्टिमुत्तमाम् ॥ १८ ॥
 दीर्घायुरथवैश्वर्यं कुर्वाणस्तु त्रयोदशीम् ।
 अवाप्नोति न संदेहः श्राद्धं श्रद्धासमन्वितः ॥ १९ ॥
 यथासंभविनाऽन्नेन श्राद्धं श्रद्धासमन्वितः ।
 युवानः पितरो यस्य मृताः शस्त्रेण वा हताः ॥ २० ॥
 तेन कार्यं चतुर्दश्यां तेषां तृप्तिमभीप्सता ।
 श्राद्धं कुर्वन्नमाघास्यां यत्नेन पुरुषः शुचिः ॥ २१ ॥
 सर्वान्कामानवाप्नोति स्वर्गं चानन्तमश्नुते ।
 अतः परं मुनिश्रेष्ठाः शृणुध्वं घटतो मम ॥ २२ ॥
 पितॄणां प्रीतये यत्र यद्देयं प्रीतिकारिणा ।
 मासं तृप्तिः पितॄणां तु हविष्यान्नेन जायते ॥ २३ ॥
 मासद्वयं मत्स्यमांसैस्तृप्तिं यान्ति पितामहाः ।
 त्रीन्मासान्हारिणं मांसं विज्ञेयं पितृवृत्तये ॥ २४ ॥
 पुष्पाति चतुरो मासाञ्शशस्य विशितं पितॄन् ।
 शाकुनं पशुं चै मासान्यप्पमासाञ्शकरामिषम् ॥ २५ ॥
 छागलं सप्त वै मासानैणेयं चाष्टमासकान् ।
 करोति तृप्तिं नव वै ररमांसं न संशयः ॥ २६ ॥

गव्यं मांसं पितृवृत्तिं करोति दशमासिकोम् ।
 तथैकादश मासांस्तु औरन्नं पितृवृत्तिदम् ॥ २७ ॥
 संबत्सरं तथा गव्यं पयः पायसमेव च
 वार्धानमा (धौणसा)मिषं लोहं कालशाकं तथा मधु ॥ २८ ॥
 रोहितामिषमन्नं च दत्तान्यात्मकुलोद्भवैः ।
 अनन्तं वै प्रयच्छन्ति वृत्तिधीगं सुतांस्तथा ॥ २९ ॥
 पिपसां नात्र संदेहो गयाश्राद्धं च भी द्विजाः ।
 यो ददाति गुडोन्मिथांस्तिलान्वा श्राद्धकर्मणि ॥ ३० ॥
 मधु वा मधुमिश्रं वा अक्षयं सर्वमेव तत् ।
 अपि नः स कुले भूयाद्यो नो दद्याज्जलाञ्जलिम् ॥ ३१ ॥
 पायसं मधुसंयुक्तं वर्षासु च मघासु च ।
 पृथ्वा बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥ ३२ ॥
 गौरीं वाऽप्युद्धहेत्कन्यां नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ।
 कृत्तिकासु पितृनर्च्यं स्वर्गमाप्नोति मानवः ॥ ३३ ॥
 अपत्यकामो रोहिण्यां सौम्ये तेजस्वितां लभेत् ।
 शौर्यमार्द्रासु चाऽऽप्नोति क्षेत्राणि च पुनर्वसौ ॥ ३४ ॥
 पुष्ये तु घनमक्षय्यमाश्लेषे चाऽऽयुहत्तमम् ।
 मघासु च प्रजां पुष्टिं सौभाग्यं फाल्गुनीषु च ॥ ३५ ॥
 प्रयागशीलो भवति सापत्यश्चोत्तरासु च ।
 प्रयाति श्रेष्ठतां शास्त्रे हस्ते श्राद्धप्रदो नरः ॥ ३६ ॥
 स्यं तेजश्च चित्रासु तथाऽऽपत्यमवाप्नुयात् ।
 घानिज्यलामदा स्वार्ता विशाखा पुत्रकामदा ॥ ३७ ॥

कुर्वन्तां चानुराधासु ता द्युश्चकवर्तिताम् ।
 आधिपत्यं च ज्येष्ठासु मूले चाऽऽरोग्यमुत्तमम् ॥ ३८ ॥
 आषाढासु यशःप्राप्तिरुत्तरासु विशोकता ।
 ध्रुवणेन शुभांल्लोकान्धनिष्ठासु धनं महत् ॥ ३९ ॥
 वेदचित्त्वमभिजिति भिषक्सिद्धि च धारुणे ।
 अजाविकं प्रौष्ठपद्यां चिन्द्रेद्गुणावस्त(श्च त)थोत्तरे ॥ ४० ॥
 रेवतीषु तथा कुप्यमश्विनीषु तुरङ्गमान् ।
 श्राद्धं कुर्वन्तथाऽऽप्नोति भरणीष्वायुरुत्तमम् ॥ ४१ ॥
 एवं फलमवाप्नोति ऋक्षेष्वेतेषु तत्त्वचित् ।
 तस्मात्काम्यानि श्राद्धानि देयानि विधिवद्द्विजाः ॥ ४२ ॥
 कन्याराशिगते सूर्ये फलमत्यन्तमिच्छता ।
 यान्यान्कामानभिध्यायन्कन्याराशिगते रवौ ॥ ४३ ॥
 श्राद्धं कुर्वन्ति मनुजास्तास्तान्कामाँल्लभन्ति ते ।
 नान्दीमुखानां कर्तव्यं कन्याराशिगते रवौ ॥ ४४ ॥
 पूर्णमास्यां तु कर्तव्यं वाराहवचनं यथा ।
 दिव्यभौमान्तरिक्षाणि स्थावराणि चराणि च ॥ ४५ ॥
 पिण्डमिच्छन्ति पितरः कन्याराशिगते रवौ ।
 कन्यां गते सवितरि यान्यहानि तु षोडश ॥ ४६ ॥
 क्रतुभिस्तानि तुल्यानि देवो नारायणोऽब्रवीत् ।
 राजसूयाश्वमेधाभ्यां य इच्छेद्दुर्लभं फलम् ॥ ४७ ॥
 अप्यम्बुशाकमूलाद्यैः पितृन्कन्यागतेऽर्चयेत् ।
 उत्तराहस्ततक्षत्रगते तीक्ष्णांशुमालिनि ॥ ४८ ॥

योऽर्चयेत्स्वपितृन्मक्त्या तस्य वासस्त्रिचिष्टये ।

द्वस्तर्क्षणे दिनकरे पितृराजानुशासनाव् ॥ ४६ ॥

तावत्पितृपुरी शृण्व्या यावद्दृष्टिकदर्शनम् ।

दृष्टिके समनिकाले पितरो देवतैः सह ॥ ५० ॥

निश्वस्य प्रतिगच्छन्ति शापं दत्त्वा सुदुःसहम् ।

अष्टकासु च कर्तव्यं श्राद्धं मन्वन्तरासु वै ॥ ५१ ॥

बन्धुकासु क्रमशो मानृपूर्वं तद्विध्यते ।

ग्रहणे च व्यतीपाते रविचन्द्रसमागमे ॥ ५२ ॥

जन्मर्क्षे ग्रहपीडायां श्राद्धं पार्वणमुच्यते ।

अयनद्वितये श्राद्धं विपुधद्वितये तथा ॥ ५३ ॥

संक्रान्तिषु च कर्तव्यं श्राद्धं विधिवदुत्तमम् ।

एषु कार्ये द्विजाः श्राद्धं पिण्डनिर्वापणादृते ॥ ५४ ॥

शैशाखस्य तृतीयायां नवम्यां कार्तिकस्य च ।

श्राद्धं कार्यं तु शुक्लायां संक्रान्तिविधिना नरैः ॥ ५५ ॥

त्रयोदश्यां मातृपदे माघे चन्द्रक्षयेऽहनि ।

श्राद्धं कार्यं पायसेन दक्षिणायनवच्च तत् ॥ ५६ ॥

यदा च ध्रात्रियोऽभ्येति गैर्ह वेदविदग्निमान् ।

नेनेकेन च कर्तव्यं श्राद्धं विधिवदुत्तमम् ॥ ५७ ॥

श्राद्धोपद्रव्यसंप्राप्तिर्यदा स्यात्साधुसंमता ।

पार्वणेन विधानेन श्राद्धं कार्यं तथा द्विजैः ॥ ५८ ॥

प्रतिमं वत्सरं कार्यं मातापित्रोर्मृतैऽहनि ।

पितृयस्याप्यपुत्रस्य भ्रातृर्ज्येष्ठस्य चैव हि ॥ ५९ ॥

पार्वणं देवपूर्वं स्यादेकोद्दिष्टं सुरैर्विना ।
 द्वौ दैवे पितृकार्ये श्रीनेकैकमुभयत्र वा ॥ ६० ॥
 मातामहानामप्येवं सर्वमूहेन कीर्तितम् ।
 प्रेतीभूतस्य सततं भुवि पिण्डं जलं तथा ॥ ६१ ॥
 सतिलं सकुशं दद्यादुयर्हिर्जलसमीपतः ।
 तृतीयेऽह्नि च कर्तव्यं प्रेतास्थिचयनं द्विजैः ॥ ६२ ॥
 दशाहे ब्राह्मणः शुद्धो द्वादशाहेन क्षत्रियः ।
 वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥ ६३ ॥
 सूतकान्ते गृहे ध्राद्दमेकोद्दिष्टं प्रचक्षते ।
 द्वादशेऽहनि मासे च त्रिपक्षे च ततः परम् ॥ ६४ ॥
 मासि मासि च कर्तव्यं यावत्संवत्सरं द्विजाः ।
 ततः परतरं कार्यं सपिण्डीकरणं क्रमात् ॥ ६५ ॥
 शृते सपिण्डीकरणे पार्वणं प्रोच्यते पुनः ।
 ततः प्रभृति निर्मुक्ताः प्रेतत्वात्पितृतां गताः ॥ ६६ ॥
 अमूर्ता मूर्तिमन्तश्च पितरो द्विविधाः स्मृताः ।
 नान्दीमुखास्वमूर्ताः स्युर्मूर्तिमन्तोऽथ पार्वणाः ॥
 एकोद्दिष्टाशिनः प्रेताः पितृणां निर्णयस्त्रिधा ॥ ६७ ॥

मुनय ऊचुः ।

कथं सपिण्डीकरणं कर्तव्यं द्विजसत्तम ।
 प्रेतीभूतस्य विधिवद्ब्रूहि नो घदतां वर ॥ ६८ ॥

व्यास उवाच ।

सपिण्डीकरणं विप्राः शृणुध्वं घदतो मम ।
 तच्चापि देवरहितमेकार्घ्यैकपवित्रकम् ॥ ६६ ॥
 नैवाग्नौकरणं तत्र तच्चाऽऽवाहनवर्जितम् ।
 अपसव्यं च तत्रापि भोजयेद्युजो द्विजान् ॥ ७० ॥
 विशेषस्तत्र चान्योऽस्ति प्रतिमासक्रियादिकः ।
 तं कथ्यमानमेकाग्रा. शृणुध्व मे द्विजोत्तमा ॥ ७१ ॥
 तिलगन्धोदकैर्युक्तं तत्र पात्रचतुष्टयम् ।
 कुर्यात्पितृणां त्रितयमेकं प्रेतस्य च द्विजा. ॥ ७२ ॥
 पात्रत्रये प्रेतपात्रादघं चैव प्रसेचयेत् ।
 ये समाना इति जपन्पूर्ववच्छेषमाचरेत् ॥ ७३ ॥
 स्त्रीणामप्येवमेव स्यादेकोद्दिष्टमुदाहृतम् ।
 सपिण्डीकरणं तासां पुत्राभावे न विद्यते ॥ ७४ ॥
 प्रीतसंवत्सरं कार्यमेकोद्दिष्टं नरैः स्त्रियाः ।
 मृताहनि च तत्कार्यं पितृणां विधिबोदितम् ॥ ७५ ॥
 पुत्राभावे सपिण्डास्तु तदभावे सहोदराः ।
 कुर्यरेतं विधिं सम्यक्पुत्रस्य च सुताः सुताः ॥ ७६ ॥
 कुर्यान्मातामहानां तु पुत्रिकातनयस्तथा ।
 व्यामुष्यायणसंज्ञास्तु मातामहपितामहान् ॥ ७७ ॥
 पूजयेयुर्यथान्यायं श्राद्धैर्नैमित्तिकैरपि ।
 सर्वाभावे स्त्रियः कुर्युः स्वभर्तृणाममन्त्रकम् ॥ ७८ ॥

तदभावे च नृपतिः कारयेत्स्वकुटुम्बिनाम् ।
 तज्जातीयैर्नरैः सम्यग्वाहाद्याः सकलाः क्रियाः ॥ ७६ ॥
 सर्वेषामेव वर्णानां बान्धवो नृपतिर्यतः ।
 एता व कथिता विप्रा नित्या नैमित्तिकास्तथा ॥ ८० ॥
 वक्ष्ये श्राद्धाश्रयामन्यां नित्यनैमित्तिकां क्रियाम् ।
 दर्शस्त(शं त)त्र निमित्तं तु विद्यादिन्दुक्षयान्वित (तम्) ॥ ८१ ॥
 नित्यस्तु नियतः कालस्तस्मिन्कुर्याद्यथोदितम् ।
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं पितुर्यः प्रपितामहः ॥ ८२ ॥
 स तु लेपभुजं याति प्रलुप्तः पितृपिण्डतः ।
 तेषां हि यश्चतुर्थोऽन्यः स तु लेपभुजो भवेत् ॥ ८३ ॥
 सोऽपि संबन्धतो हीनमुपभोगं प्रपद्यते ।
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ ८४ ॥
 पिण्डसंबन्धिनो ह्येते विज्ञेयाः पुरुषास्त्रयः ।
 लेपसंबन्धिनश्चान्ये पितामहपितामहात् ॥ ८५ ॥
 प्रभृत्युक्तास्त्रयस्तेषां यजमानश्च सतमः ।
 इत्येव मुनिभिः प्रोक्तः संबन्धः सात्तर्षीरुपः ॥ ८६ ॥
 यजमानात्प्रभृत्यूर्ध्वमनुलेपभुजस्तथा ।
 ततोऽन्ये पूर्वजा सर्वे ये चान्ये नरर्कोकसः ॥ ८७ ॥
 येऽपि तिर्यक्त्वमापन्ना ये च भूतादिसंस्थिताः ।
 तान्सर्वान्यजमानो चै श्राद्धं कुर्याद्यथाविधि ॥ ८८ ॥
 स समाप्तायते विप्रा येन येन घदामि तत् ।
 अन्नप्रकिरणं यत्तु मनुष्यैः क्रियते भुधि ॥ ८९ ॥

तेन तृप्तिमुपायान्ति ये पिराचन्वमागताः ।
 यद्भु स्नानवस्त्रोन्मं भूर्ना पतति भो द्विजाः ॥ १० ॥
 तेन ये ठरुतां प्राप्तास्तेषा नृप्तिः प्रजायते ।
 याम्नु गन्धान्बुकणिका पतन्ति धरणीतले ॥ ११ ॥
 तान्निराप्यायन तेषा देवन्वं ये कुले गताः ।
 उद्भृशेष्य पिण्डेषु याद्धान्बुकणिका भुवि ॥ १२ ॥
 तान्निराप्यायनं तेषां ये तिर्यक्त्वं कुले गताः ।
 ये चादन्ताःकुले बाला क्रियायोगादुबहिष्कृता ॥ १३ ॥
 विपदास्त्वनधिकाराः समार्जितजलाशिन ।
 मुक्त्वा चाऽऽवानतां यच्च यत्रलं चाद्निशौचजम् ॥ १४ ॥
 ब्राह्मजानां तथैवान्यत्तेन तृप्ति प्रयान्ति वै ।
 एवं यो यजनानस्य यश्च तेषां द्विजन्मनाम् ॥ १५ ॥
 कश्चिज्जलान्नविशेष शुचिरच्छिष्ट एव वा ।
 तेतन्नेन कुले तत्र ये च योन्यन्तर गताः ॥ १६ ॥
 प्रयान्त्याप्यायनं विप्रा सन्यक्श्राद्धक्रियाधनाम् ।
 मन्यायोपार्जितैर्यैर्यन्द्वादं क्रियते नरैः ॥ १७ ॥
 तृप्यन्ते ते न चाण्डालपुन्कसाधास्तु योनिषु ।
 एवमाप्यायनं विप्रा बहूनामेव बान्धवैः ॥ १८ ॥
 श्राद्धं कुर्वदुमिरत्रान्बुविशेषैः संप्रजायते ।
 तम्नाच्छ्राद्धं नरो मक्त्या शाक्तेनापि यथाविधि ॥ १९ ॥
 कुर्वीत कुर्वतः श्राद्धं कुले कश्चिन्न सीदति ।
 श्राद्धं देयं तु विप्रेषु संयतेष्वग्निहोत्रिषु ॥ २० ॥

अघदातेषु विद्वत्सु श्रोत्रियेषु विशेषतः ।

त्रिणाचिकेतस्त्रिमधुस्त्रिसुपर्णः षडङ्गवित् ॥ १०१ ॥

मातापितृपरध्वैव स्वस्वीयः सामवेदवित् ।

ऋत्विक्पुरोहिताचार्यमुपाध्यायं च भोजयेत् ॥ १०२ ॥

मातुलः श्वशुरः श्यालः संबन्धी द्रोणपाठकः ।

मण्डलब्राह्मणो यस्तु पुराणार्थविशारदः ॥ १०३ ॥

अकल्पः कल्पसंतुष्टः प्रतिग्रहविधर्जितः ।

एते श्राद्धे नियोक्तव्या ब्राह्मणाः षड्क्तिपाचनाः ॥ १०४ ॥

निमन्त्रयेत् पूर्वद्युः पूर्वोक्तान्द्विजसत्तमान् ।

दैवे नियोगे पित्र्ये च तांस्तथैषोपकल्पयेत् ॥ १०५ ॥

तैश्च संयमिभिर्भाव्यं यस्तु श्राद्धं करिष्यति ।

श्राद्धं दत्त्वा च भुक्त्वा च मैथुनं योऽधिगच्छति ॥ १०६ ॥

पितरस्तस्य वै मासं तस्मिन्न तसि शेरते ।

गत्वा च योपितं श्राद्धे यो भुङ्क्ते यस्तु ग(य)च्छति ॥

रेतोमूत्रकृताद्वारास्तं मासं पितरस्तयोः ।

तस्मात्त्व(त्तु)प्रथमं कार्यं प्राज्ञेनोपनिमन्त्रणम् ॥ १०८ ॥

अप्राप्तौ तद्दिने वाऽपि षड्य्यां योपित्प्रसङ्गिनः ।

भिक्षार्थमागतांश्चापि कालेन संयतान्यतीन् ॥ १०९ ॥

भोजयेत्प्रणिपाताद्यैः प्रसाद्य यतमानसः ।

योगिनश्च तदा श्राद्धे भोजनीया विपश्चिता ॥ ११० ॥

योगाधारा हि पितरस्तस्मात्तान्पूजयेत्सदा ।

ब्राह्मणानां सहस्राणि एको योगी भवेद्यदि ॥ १११ ॥

यजमानं च भोक्तृंश्च नीरिवाम्मसि तारयेत् ।
 पितृगाथा तथैवात्र गीयते ब्रह्मवादिभिः ॥ ११२ ॥
 या गीता पितृभिः पूर्वमैलस्याऽऽसीन्मर्हीपतेः ।
 कदा न संतनावद्युः कस्यचिद्भविता सुतः ॥ ११३ ॥
 यो योगिभुकशेषान्नो भुवि पिण्डान्प्रदास्यति ।
 गयायामथवा पिण्डं खड्गमांसं तथा हविः ॥ ११४ ॥
 कालशाकं तिलाज्यं च तृतये वृसरं च नः ।
 वैश्वदेवं च सौम्यं च खड्गमांसं परं हविः ॥ ११५ ॥
 विषाणवज्रं शिरस आ पादादाशिषामहे ।
 दद्याच्छ्राद्धं त्रयोदश्यां मघासु च यथाविधि ॥ ११६ ॥
 मधुसर्पिःसमायुक्तं पायसं दक्षिणायने ।
 तस्मात्संपूजयेद्भक्त्या स्वपितृन्विधिवन्नरः ॥ ११७ ॥
 कामानमीप्सन्सकलान्पापादात्मविमोचनम् ।
 वसत्र द्रांस्तथाऽऽदित्यान्नक्षत्रग्रहतारकाः ॥ ११८ ॥
 प्राणयन्ति मनुष्याणां पितरः श्राद्धतर्पिताः ।
 आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ॥ ११९ ॥
 प्रयच्छन्ति तथा राज्यं पितरः श्राद्धतर्पिताः ।
 तथाऽपराहः पूर्वाह्नात्पितृणामतिरिच्यते ॥ १२० ॥
 संपूज्य स्वागतेनैतान्सदनेऽभ्यागतान्द्विजान् ।
 पवित्रपाणिराचान्तानासनेपूपवेशयेत् ॥ १२१ ॥
 श्राद्धं कृत्वा विधानेन संभोज्य च द्विजोत्तमान् ।
 विसर्जयेत्प्रियाण्युक्त्वा प्रणिपत्य च भक्तिः ॥ १२२ ॥

आद्वारमनुगच्छेच्च आगच्छेद्भुमोदितः ।

ततो नित्यक्रियां कुर्याद्भोजयेच्च तथाऽतिथीन् ॥ १२३ ॥

नित्यक्रियां पितृणां च केचिदिच्छन्ति सत्तमाः ।

न पितृणां तथैवान्ये शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ १२४ ॥

पृथक्त्वेन घदन्त्यन्ये केचित्पूर्वं च पूर्ववत् ।

ततस्तदन्नं भुञ्जीत सह भृत्यादिभिर्नरः ॥ १२५ ॥

एवं कुर्वीत धर्मज्ञः धातुं पितॄणां समाहितः ।

यथा च विप्रमुख्यानां परितोषोऽभिजायते ॥ १२६ ॥

इदानीं संप्रवक्ष्यामि घर्जनीयान्द्विजाधमान् ।

मित्रध्रुवकुनखी क्लीयः क्षयी शुक्लो घाणकपथः ॥ १२७ ॥

श्यावदन्तोऽथ खल्वाटः कार्णोऽन्धो वधिरो जडः ।

मूकः पद्गुः कुण्डो पण्डो दुश्चर्मा व्यङ्गकैकरौ ॥ १२८ ॥

कुण्ठी रक्तेक्षणः कुब्जो घामनो पिकटोऽलसः ।

मित्रशत्रुदुष्कुलीनः पशुपालो निराकृतिः ॥ १२९ ॥

परिविस्तिः परिवेत्ता परिवेदनिकासुतः ।

वृषलीपतिस्तत्सुतश्च न भवेच्छ्राद्धमुग्धिजः ॥ १३० ॥

वृषलीपुत्रसंस्कर्ता अनूढो दिधिपूपतिः ।

भृतकाध्यापको यस्तु भृतकाध्यापितश्च यः ॥ १३१ ॥

सूतकान्तोपजीवी च मृगयुः सोमविक्रयो ।

अमिशस्तस्तथा स्तेनः पतितो घार्पुणिः शठः ॥ १३२ ॥

पिशुनो वेदसंत्यागी दानाग्निह्यागनिष्ठुरः ।

राज्ञः पुरोहितो भृत्यो विद्याहीनोऽथ मन्सरी ॥ १३३ ॥

वृद्धद्विदुर्धरः क्रूरो मूढो देवलकस्तथा ।
 नक्षत्रसूत्रकश्चैव पर्वकारश्च गार्हितः ॥ १३४ ॥
 अयाज्ययाजकः पण्डो गार्हिता ये च येऽधमाः ।
 न ते श्राद्धे नियोक्य्या दृष्ट्वाऽमो पङ्क्तिदूयकाः ॥ १३५ ॥
 असतां प्रग्रहो यत्र सत्रा चैवावमानना ।
 दण्डो देवकृतस्तत्र सद्यः पतति दारुणः ॥ १३६ ॥
 हिन्दाऽऽगमं सुविहितं बालियं यस्मु मौजयेत् ।
 आदिघनं समुच्छ्रज्य दाता तत्र वितश्यति ॥ १३७ ॥
 यस्त्वाश्रितं द्वित्रं त्यक्त्वा अन्यमानीय मौजयेत् ।
 तन्निःवासाग्निर्दग्धस्तत्र दाता वितश्यति ॥ १३८ ॥
 चम्बामात्रे क्रिया नास्ति यत्रा वेदास्तपांसि च ।
 तस्माद्दासांनि देयानि श्राद्धकाले विशेषतः ॥ १३९ ॥
 कौशेयं क्षौमकार्पासं दुकूलमदनं तथा ।
 श्राद्धे त्वेनानि यो दद्यात्कामानाप्नोति चीत्तमान् ॥ १४० ॥
 यथा गोषु प्रभूतासु वत्सो विन्दति मातरम् ।
 तथाऽन्नं तत्र विप्राणां जन्तुर्यत्रावतिष्ठते ॥ १४१ ॥
 नामगोत्रं च मन्वाश्च इत्तमन्नं न यन्ति ते ।
 अपि ये निघनं प्राप्तामृत्पितृभ्रातृरतिष्ठते ॥ १४२ ॥
 देताम्यः पितृभ्यश्च महायोगिम्य एव च ।
 नमः स्वाहायै स्वधायै लिन्यमेव भवन्त्विति ॥ १४३ ॥
 आद्यावमाने श्राद्धम्य त्रिरावृत्त्या जपेत्तदा ।
 पिण्डनिर्वपणे वाऽपि जपेद्देवं समाहितः ॥ १४४ ॥

क्षिप्रमाप्यान्ति पितरो राक्षसाः प्रद्रवन्ति च ।
 प्रीयन्ते त्रिषु लोकेषु मन्त्रोऽयं तारयत्युत ॥ १४५ ॥
 क्षौमसूत्रं नवं दद्याच्छा(च्छो)णं कार्पासिकं तथा ।
 पत्रोणं पट्टसूत्रं च कौशेयं च विवर्जयेत् ॥ १४६ ॥
 वर्जयेद्यादशं प्राज्ञो यद्यप्यव्याहृतं भवेत् ।
 न प्रीणयन्त्यथैतानि दातुश्चाप्यनयो भवेत् ॥ १४७ ॥
 न निवेद्यो भवेत्पिण्डः पितॄणां यस्तु जीवति ।
 इष्टेनात्रेन भक्ष्येण भोजयेत्तं यथाविधि ॥ १४८ ॥
 पिण्डमग्नौ सदा दद्याद्भोगार्थो सततं नरः ।
 पत्न्यै दद्यात्प्रजार्थो च मध्यमं मन्त्रपूर्वकम् ॥ १४९ ॥
 उत्तमां द्युतिमन्विच्छन्पिण्डं गोषु प्रयच्छति ।
 प्रज्ञां चैव यशः कीर्तिमप्सु चैव निवेदयेत् ॥ १५० ॥
 प्रार्थयन्दीर्घमायुश्च घायसेभ्यः प्रयच्छति ।
 कुमारशालामन्विच्छन्कुवकुटेभ्यः प्रयच्छति ॥ १५१ ॥
 एके विप्राः पुनः प्राहुः पिण्डो धरणमप्रतः ।
 अनुज्ञातस्तु विप्रैस्तेः काममुद्धियतामिति ॥ १५२ ॥
 तस्माच्छ्राद्धं तथा कार्यं यथोक्तमृषिभिः पुरा ।
 अन्यथा तु भवेद्दोषः पितॄणां नोपतिष्ठति ॥ १५३ ॥
 यच्चैर्वीहितिलैर्माषैर्गोधूमैश्चणकैस्तथा ।
 संतर्पयेत्पितॄन्मुद्गैः श्यामाकैः सर्षपद्रवैः ॥ १५४ ॥
 नीवारैर्हस्तिश्यामाकैः प्रियङ्गुभिस्तथाऽर्घयेत् ।
 प्रसातिकां(भसतिकां) सतूलिकां द(तीलकान्द)द्याच्छ्राद्धे /
 विचक्षणः ॥ १५५ ॥

भाद्रमात्रातकं बिल्वं दाडिमं बीजपूरकम् ।
 प्रार्चीनामलकं क्षीरं नारिकेलं परूपकम् ॥ १५६ ॥
 नारङ्गं च सखजूरं द्राक्षानीलकपित्थकम् ।
 पटोलं च प्रियालं च कर्कन्धूवदराणि च ॥ १५७ ॥
 विकङ्कतं घत्सकं च कस्त्वारि(कारु)वारकानपि ।
 एतानि फलजातानि श्राद्धे दैयानि यत्नत ॥ १५८ ॥
 गुडशर्करामत्स्यण्डी द्रैयं फाणितमूर्मुरम् ।
 गव्यं पयो दधि घृतं तैलं च तिलसभवम् ॥ १५९ ॥
 सैन्धवं सागरोत्थं च लवणं सारसं तथा ।
 निवेदयेच्छुब्रीगन्धांश्चन्दनागुष्कुङ्कुमान् ॥ १६० ॥
 कालशाकं तन्दुलीयं वास्तुकं मूलकं तथा ।
 शाकमारण्यकं चापि दद्यात्पुष्पाण्यमूनि च ॥ १६१ ॥
 जातिवम्पकलोघ्राश्च मल्लिकावाणवर्षरी ।
 वृन्ताशोकाटूरुं च तुलसी तिलकं तथा ॥ १६२ ॥
 पावन्ती शतपत्रां च गन्धशोकालिकामपि ।
 कुञ्जकं तगरं चैव मृगमारण्यकेतकीम् ॥ १६३ ॥
 यूथिकामतिमुक्तं च श्राद्धयोग्यानि भो द्विजाः ।
 कमलं कुमुदं पद्मं पुण्डरीकं च यत्नतः ॥ १६४ ॥
 इन्दीवरं श्लोकनदं कहारं च नियोजयेत् ।
 कुष्ठं मांसी घालकं च कुस्तुटी जातिपत्रकम् ॥ १६५ ॥
 नलिकोशीरमुस्त्र च ग्रन्थिपर्णी च मुन्दरी ।
 पुनरप्येवमादीनि गन्धयोग्यानि चक्षते ॥ १६६ ॥

गुग्गुलुं चन्दनं चैव धीवासमगुरुं तथा ।
 धूपानि पितृयोग्यानि ऋषिगुग्गुलमेव च ॥ १६७ ॥
 राजमापाक्ष चणकान्मसूरान्कोरटूपकान् ।
 विप्रूपान्मकंटाक्षैव कोद्रपांश्चैव वर्जयेत् ॥ १६८ ॥
 माहिषं चामरं मार्गमाविकैकशफोद्वधम् ।
 स्त्रैणमौष्ट्रमाविकं च दधि क्षीरं घृतं त्यजेत् ॥ १६९ ॥
 तालं घरुणकाकोलौ बहुपत्रार्जुनीफलम् ।
 जम्बीरं रक्तविल्वं च शालस्यापि फलं त्यजेत् ॥ १७० ॥
 मत्स्यसूकरकूर्माक्ष गावो घज्या विशेपतः ।
 पूतिकं मृगनाभिं च रोचनां पद्मचन्दनम् ॥ १७१ ॥
 कालेयकं तूग्रगन्धं तुरुष्कं चापि वर्जयेत् ।
 पालङ्कं च कुमारीं च किरातं पिण्डमूलकम् ॥ १७२ ॥
 गृध्रनं चुक्रिकां चुक्रं घरुमां चतपत्रिकाम् ।
 जीवं च शतपुष्पां च नालिकां गन्धशूकरम् ॥ १७३ ॥
 हलभृत्यं सर्पपं च पलाण्डुं लशुनं त्यजेत् ।
 मानकन्दं विषकन्दं घञ्जकन्दं गदास्थिकम् ॥ १७४ ॥
 पुरुपाल्वं सपिण्डालुं ध्राद्धकर्मणि वर्जयेत् ।
 अलायुं तिक्रपर्णां च कृष्माण्डं कटुकत्रयम् ॥ १७५ ॥
 घातार्कं शिषजातं च लोमशानि घटानि च ।
 कालीयं रक्तवापां च बलाका लकुचं तथा ॥ १७६ ॥
 ध्राद्धकर्मणि घज्यानि विभीतरूपफलं तथा ।
 आरनालं च शुक्तं च शीणं पयुपितं तथा ॥ १७७ ॥

नोग्रगन्धं च दातव्यं कौविदारकशिग्रुकां ।
 अत्यम्लं पिच्छिलं सूक्ष्मं यातयामं च सत्तमाः ॥ १७८ ॥
 न च देयं गतरसं मद्यगन्धं च यद्भवेत् ।
 हिङ्गुग्रगन्धं फणिशं भूनिम्बं निम्बराजिके ॥ १७९ ॥
 कुस्तुम्बुरुं कलिङ्गौत्थं वर्जयेदम्लचेतसम् ।
 दाडिमं मागधीं चैव नागरार्द्रकतित्तिडोः ॥ १८० ॥
 आम्नातकं जीवकं च तुम्बुरुं च नियोजयेत् ।
 पायसं शाल्मलीमुद्गान्मोदकादींश्च भक्तितः ॥ १८१ ॥
 पानकं च रसालं च गोक्षीरं च निवेदयेत् ।
 यानि चाभ्यवहार्याणि स्वादुस्निग्धानि भो द्विजाः ॥ १८२ ॥
 ईषदम्लकदून्येव देयानि श्राद्धकर्मणि ।
 अत्यम्लं चातिलवणमतिरिक्तकदूनि च ॥ १८३ ॥
 आसुराणीह भोज्यानि तान्यतो दूरतस्त्यजेत् ।
 मृष्टस्निग्धानि यानि स्युरीषत्कट्वम्लकानि च ॥ १८४ ॥
 स्वादूनि देधभोज्यानि तानि श्राद्धे नियोजयेत् ।
 छागमांसं घातिकं च तैत्तिरं शशकामिषम् ॥ १८५ ॥
 शिबालावकराजीवमांसं श्राद्धे नियोजयेत् ।
 घाधीणसं रक्तशिबं लोहं शल्कसमन्वितम् ॥ १८६ ॥
 सिंहतुण्डं च खड्गं च श्राद्धे योज्यं तथोच्यते ।
 यदप्युक्तं हि मनुना रोहितं प्रतियोजयेत् ॥ १८७ ॥
 योक्तव्यं ह्ययकन्येषु तथा न विप्रयोजयेत् ।
 पञ्चमुक्तं मया विप्रा वाराहेणावलोकितम् ॥ १८८ ॥

मया निषिद्धं भुञ्जानो रौरवं नरकं व्रजेत् ।
 एतानि च निषिद्धानि घराहेण तपोधना ॥ १८९ ॥
 बभक्ष्याणि द्विजातीनां न देवानि पितृष्वपि ।
 रोहितं शूकरं कूर्मं गोधाहंसं च वर्जयेत् ॥ १९० ॥
 चक्रवाकं च मदुगुं च शल्कहीनांश्च मत्स्यकान् ।
 कुररं च निरस्थं च घासहातं च (?) कुक्कुटान् ॥ १९१ ॥
 फलविड्ढमयूरांश्च भारद्वाजांश्च शार्ङ्गकान् ।
 नकुलोलूकमार्जाराल्लोपानन्यान्सुदुर्महान् ॥ १९२ ॥
 टिट्टिभान्सार्धजम्बूकान्याघ्नक्षतरक्षुकान् ।
 एतानन्यांश्च संदुष्टान्यो भक्षयति दुर्मतिः ॥ १९३ ॥
 स महापापकारी तु रौरवं नरकं व्रजेत् ।
 पितृष्वेतांस्तु यो दद्यात्पापात्मा गर्हितामिषान् ॥ १९४ ॥
 स स्वर्गस्थानपि पितृभ्ररके पातयिष्यति ।
 कुसुम्भशाकं जम्बीरं सिप्रुकं कोविदारकम् ॥ १९५ ॥
 पिण्याकं चिप्रुपं चैव मसूरं गृञ्जनं शणम् ।
 फोद्रवं कोकिलाक्षं च च्कं कम्बुकपट्टमकम् ॥ १९६ ॥
 चकौरश्येनमांसं च वर्तुलालायुतालिनीम् ।
 फलं तालतरुणां च भुक्त्या नरकमृच्छति ॥ १९७ ॥
 दत्त्वा पितृषु तैः सार्धं व्रजेत्पूयघहं नरः ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन नाऽऽहरेत्तु चिचक्षणः ॥ १९८ ॥
 निषिद्धानि घराहेण स्वयं पित्रर्थमाददात् ।
 घरमेवाऽऽत्ममांसस्य भक्षणं मुनयः कृतम् ॥ १९९ ॥

न त्वेष हि निषिद्धात्प्रमादानं पुंभिरादरात् ।
 अज्ञानाद्वा प्रमादाद्वा सकृदेतानि च द्विजाः ॥ २०० ॥
 भक्षितानि निषिद्धानि प्रायश्चित्तं ततश्चरेत् ।
 फलमूलदधिक्षीरतरुगोमूत्रयावकैः ॥ २०१ ॥
 भोज्यान्नभोज्यसंभुक्ते प्रत्येकं दिनसप्तकम् ।
 एवं निषिद्धाचरणे कृते सकृदपि द्विजैः ॥ २०२ ॥
 शुद्धिं नेयं शरीरं तु विष्णुभक्तैर्विशेषतः ।
 निषिद्धं घर्जयेद्द्रव्यं यथोक्तं च द्विजोत्तमाः ॥ २०३ ॥
 समाहित्य ततः श्राद्धं कर्तव्यं निजशक्तितः ।
 एवं विधानतः श्राद्धं कृत्वा स्वविभवोचितम् ॥
 आग्रहस्तम्बपर्यन्तं जगत्प्रीणाति मानवः ॥ २०४ ॥

मुनय ऊचुः ।

पिता जीवति यस्याय मृता द्वौ पितरौ पितुः ।
 कथं श्राद्धं हि कर्तव्यमेतद्विस्तरशो घृद ॥ २०५ ॥

व्यास उवाच ।

यस्मै दद्यात्पिता श्राद्धं तस्मै दद्यात्सुतः स्वयम् ।
 एवं न हीयते धर्मो लौकिको वैदिकस्तथा ॥ २०६ ॥

मुनय ऊचुः ।

मृतः पिता जीवति च यस्य ब्रह्मन्पितामहः ।
 स हि श्राद्धं कथं कुर्याद्वैतत्त्वं षक्तुमर्हसि ॥ २०७ ॥

व्यास उवाच ।

पितु पिण्डं प्रदद्याच्च भोजयेच्च पितामहम् ।

प्रपितामहस्य पिण्डं वै ह्ययं शास्त्रेषु निर्णयः ॥ २०८ ॥

मृतेषु पिण्डं दातव्यं जीवन्तं चापि भोजयेत् ।

सपिण्डीकरणं नास्ति न च पार्वणमिष्यते ॥ २०९ ॥

आचारमाचरेद्यस्तु पितृमेधाश्रितं नरः ।

आयुषा धनपुत्रैश्च वर्धत्याशु न संशयः ॥ २१० ॥

पितृमेधाभ्यामिमं श्राद्धकालेषु यः पठेत् ।

तदन्नमस्य पितरोऽश्नन्ति च त्रियुगं द्विजाः ॥ २११ ॥

एवं मयोक्तं पितृमेधककल्पः,

पापापहं पुण्यविवर्धनश्च ।

श्रोतव्य एष प्रयतैर्नरैश्च,

श्राद्धेषु चैवाप्यनुकीर्तयेत् ॥ २१२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे व्यासपिसंवादे श्राद्धकल्पनिरूपणं

नाम विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥

अथैकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

मदाचारवर्णनम्

व्यास उवाच ।

एवं सम्यग्गृहस्थेन देवताः पितरस्तथा ।

संपूज्या हृदयकन्याभ्यामन्नो नातिधियान्धवा ॥ १ ॥

भूतानि भृत्याः सकलाः पशुपक्षिपिपीलिकाः ।

मिश्रवो याचमानाश्च ये चान्ये पान्थका गृहे ॥ २ ॥

सदाचाररता विप्राः साधुना गृहमेधिना ।

पापं भुङ्क्ते समुल्लङ्घ्य नित्यनैमित्तिकीः क्रियाः ॥ ३ ॥

मुनय ऊचुः ।

कथितं भवता विप्र नित्यनैमित्तिकं च यत् ।

नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं कर्म पौरुषम् ॥ ४ ॥

सदाचारं मुने श्रोतुमिच्छामो वदतस्तव ।

यं कुर्वन्सुखमाप्नोति परत्रेह च मानवः ॥ ५ ॥

व्यास उवाच ।

गृहस्थेन सदा कार्यमाचारपरिरक्षणम् ।

न ह्याचारविहीनस्य भद्रमत्र परत्र वा ॥ ६ ॥

यनदाननपांसीह पुरुषस्य न भूतये ।

भवन्ति यः सदाचारं समुल्लङ्घ्य प्रवर्तते ॥ ७ ॥

दुराचारो हि पुरुषो नेहाऽऽयुवर्धिन्दनै महत् ।

कार्यो धर्मः सदाचार आचारस्यैव लक्षणम् ॥ ८ ॥

तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि सदाचारस्य भो द्विजाः ।

वान्मनैकमना भूत्वा तथैव परिपालयेत् ॥ ९ ॥

निर्गन्ताघने यत्नः कर्तव्यो गृहमेधिना ।

तन्संसिद्धौ गृहस्थस्य सिद्धिरत्र परत्र च ॥ १० ॥

पादेनाप्यस्य पारश्वं कुर्याच्छ्रेयः स्वमात्मवान् ।

अथन चाऽऽत्ममरणं नित्यनैमित्तिकानि च ॥ ११ ॥

पादेनैव तथाऽप्यस्य मूलभूतं विवर्धयेत् ।
 एवमाचरतो विप्रा अर्थं साफल्यमृच्छति ॥ १२ ॥
 तद्वत्पापनिषेधार्थं धर्मः कार्यो विपश्चिता ।
 परत्रार्थस्तथैवान्यः कार्योऽत्रैव फलप्रदः ॥ १३ ॥
 प्रत्यवायभयात्कामस्तथाऽन्यश्चाविरोधवान् ।
 द्विधाकामोऽपि रचितस्त्रिवर्गायाविरोधट्टन् ॥ १४ ॥
 परस्परानुबन्धाश्च सर्वानेतान्विचिन्तयेत् ।
 विपरीतानुबन्धाश्च बुध्यध्वं तान्द्विजोत्तमाः ॥ १५ ॥
 धर्मो धर्मानुबन्धार्थो धर्मो नाऽऽत्मार्थपीडकः ।
 उभाभ्यां च द्विधा कामं तेन तौ च द्विधा पुनः ॥ १६ ॥
 ग्राह्ये मुहूर्ते बुध्येत धर्मार्थावनुचिन्तयेत् ।
 समुत्थाय तथाऽऽचम्य प्रस्तातो नियतः शुचिः ॥ १७ ॥
 पूर्वां संध्यां सनक्षत्रा पश्चिमा सदिवाकराम् ।
 उपासीत यथान्याय नैनां जह्यादनापदि ॥ १८ ॥
 असत्प्रलापमनृतं वाक्यारप्यं च वर्जयेत् ।
 असञ्छालमसद्वादमसत्सैवां च वै द्विजाः ॥ १९ ॥
 सायंप्रातस्तथा ह्योमं कुर्यात् नियतात्मवान् ।
 नोदयास्तमने चैवमुदीक्षेत विवस्वतः ॥ २० ॥
 केशप्रसाधनादर्शदन्तधावनमञ्जनम् ।
 पूर्वाह्ण एव कार्याणि देवतानां च तर्पणम् ॥ २१ ॥
 ग्रामावसथतीर्थानां क्षेत्राणां चैव घर्त्मनि ।
 न विष्णुत्रमनुष्ठेयं न च कृष्टे न गोव्रजे ॥ २२ ॥

नगतां परस्त्रियं नेक्षेन्न पश्येदात्मनः शकृन् ।
 उदक्पादर्शनस्पर्शमेवं संमापणं तथा ॥ २३ ॥
 नाप्सु मूत्रं पुरीषं वा मैथुनं वा समाचरेत् ।
 नाधितिष्ठेच्छकृन्मूत्रे केशभस्मसपालिकाः ॥ २४ ॥
 तुषाद्गारविशीर्णानि रज्जुवस्त्रादिकानि च ।
 नाधितिष्ठेत्तथा प्राज्ञः पथि वस्त्राणि वा भुषि ॥ २५ ॥
 पितृदेवमनुष्याणां भूतानां च तथाऽर्चनम् ।
 कृत्वा विभवतः पश्चाद्गृहस्थो भोक्तुमर्हति ॥ २६ ॥
 प्राट्मुखोदट्मुखो घाऽपि स्वान्त्रान्तो वाग्यतः शुचि' ।
 भुञ्जीत चाऽन्नं तच्चित्तो ह्यन्तर्जानु' सदा नरः ॥ २७ ॥
 उपधातमृते दोषान्नान्नस्योदीरयेद्बुध' ।
 प्रत्यक्षलवणं घर्ज्यमन्नमुच्छिष्टमेव च ॥ २८ ॥
 न गच्छन्न च तिष्ठन्नै विष्णुत्रोत्सर्गमात्मवान् ।
 कुर्वीत चैवमुच्छिष्टं न किञ्चिदपि भक्षयेत् ॥ २९ ॥
 उच्छिष्टो नालपेत्किञ्चित्स्वाध्यायं न विवर्जयेत् ।
 न पश्येच्च रविं चेन्दुं नक्षत्राणि च कामन' ॥ ३० ॥
 मित्रासनं च शय्यां च भाजनं च विवर्जयेत् ।
 गुरुणामासनं देयमभ्युत्यानादिसन्दृतम् ॥ ३१ ॥
 अनुकूलं तथाऽऽलापमभिकुर्वीत बुद्धिमान् ।
 तत्रानुगमनं कुर्यात्प्रतिकूलं न संचरेत् ॥ ३२ ॥
 नैकवस्त्रञ्च भुञ्जीत न कुर्याद्देषतार्चनम् ।
 नाऽऽवाहयेद्द्विजानर्तां ह्रीमं कुर्वीत बुद्धिमान् ॥ ३३ ॥

न स्नायीत नरो नग्नो न शयीत कदाचन ।
 न पाणिभ्यामुभाभ्यां तु कण्डूयेत शिरस्तथा ॥ ३४ ॥
 न चाभीक्ष्ण शिर स्नान कार्यं निष्कारणं बुधैः ।
 शिर स्नातश्च तैलेन नाङ्गं किञ्चिदुपस्पृशेत् ॥ ३५ ॥
 अन्ध्यायेषु सर्वेषु स्वाध्यायं च चिबर्जयेत् ।
 ब्राह्मणानलगोसूर्यान्नावमन्येत्कदाचन ॥ ३६ ॥
 उदङ्मुखो दिवा रात्रावुत्सर्गं दक्षिणामुख ।
 आवाधासु यथाकामं कुर्यान्मूत्रपुरीषयोः ॥ ३७ ॥
 दुष्टृतं न गुरोर्ब्रूयात्कुद्धं चैनं प्रसादयेत् ।
 परिवादं न शृणुयादन्येषामपि कुर्वताम् ॥ ३८ ॥
 पन्था देयो ब्राह्मणाना राज्ञो दुःखातुरस्य च ।
 विद्याधिकस्य गर्भिण्या रोगार्तस्य महीयत ॥ ३९ ॥
 मूकान्धवधिराणा च मत्तस्योन्मत्तकस्य च ।
 देवालयं चैद्यतरुं तथैव च चतुष्पथम् ॥ ४० ॥
 विद्याधिकं गुरुं चैव बुध कुर्यात्प्रदक्षिणम् ।
 उपानद्ब्रह्ममाल्यादि धृतमन्यैर्न धारयेत् ॥ ४१ ॥
 चतुर्दश्यां तथाऽष्टम्या पञ्चदश्यां च पर्वसु ।
 तैलाभ्यङ्गं तथा भोगं योपितश्च चिबर्जयेत् ॥ ४२ ॥
 नोत्क्षिप्तबाहुजङ्घश्च प्राज्ञस्तिष्ठेत्कदाचन ।
 न चापि विक्षिपेत्पादौ पादं पादेन नाऽऽकमेत् ॥ ४३ ॥
 पुंश्चल्या वृतकार्यस्य बालस्य पतितस्य च ।
 मर्माभिघातमाक्रोशं पैशुन्यं च चिबर्जयेत् ॥ ४४ ॥

दग्धमिमानं तैक्ष्ण्यं च न कुर्वीत विचक्षणः ।
 मूर्खोन्मत्तव्यसनिनो विरूपानपि वा तथा ॥ ४५ ॥
 न्यूनाङ्गांश्चाधनांश्चैव नोपहासेन दूषयेत् ।
 परस्य दण्डं नोद्यच्छेच्छिडक्षार्थं शिष्यपुत्रयोः ॥ ४६ ॥
 तद्वन्नोपविशेत्प्राङ् पादेनाऽऽरुष्य चाऽऽसनम् ।
 संयावं कृशरं मांसं नाऽऽत्मार्थमुपसाधयेत् ॥ ४७ ॥
 साय प्रातश्च भोक्तव्यं कृन्वा चातिधिपूजनम् ।
 प्राङ्मुखोदङ्मुखो वाऽपि वाग्यतो दन्तधावनम् ॥ ४८ ॥
 कुर्वीत सततं विप्रा वर्जयेद्बर्ज्यवीरुधम् ।
 नोदक्शिराः स्वपेज्जातु न च प्रत्यक्शिरा नर ॥ ४९ ॥
 शिरस्त्वागस्त्यामाधाय शयीताथ पुरंदरीम् ।
 न तु गन्धवतीष्वप्सु शयीत न तथोपसि ॥ ५० ॥
 उपरागे परं स्नानमृते दिनमुदाहृतम् ।
 अपमृज्यान्न वस्त्रान्तैर्गात्राण्यभ्यरवाणिभिः ॥ ५१ ॥
 न चावधूनयेत्केशान्वाससी न च निर्धुनेत् ।
 अनुलेपनमादद्यान्नास्नातः कर्हिच्चिद्रुध ॥ ५२ ॥
 न चापि रक्तवासाः स्याच्चित्रासितधरोऽपि वा ।
 न च कुर्याद्विपर्यासं वाससोर्नापि भूपयोः ॥ ५३ ॥
 घर्ज्यं च विदशं वस्त्रमत्यन्तोपहतं च यत् ।
 कीटकेशावपन्नं च तथा श्वभिरवेक्षितम् ॥ ५४ ॥
 भवलीढं शुना चैव सारोद्धरणदूषितम् ।
 पृष्ठमांसं वृथामांसं वर्ज्यमांसं च वर्जयेत् ॥ ५५ ॥

न भक्षयेच्च सततं प्रत्यक्षं लघणं नरः ।

घर्ज्यं चिरोपितं विप्राः शुष्कं पर्युपितं च यत् ॥ ५६ ॥

पिष्टशाकैक्षुपयसा विकारा द्विजसत्तमाः ।

तथा मासविकाराश्च नैव घर्ज्याश्चिरोपिताः ॥ ५७ ॥

उदयास्तमने भानोः शयनं च विघर्जयेत् ।

नास्नातो नैव संविष्टो न चैवान्यमना नरः ॥ ५८ ॥

न चैव शयने नोर्व्यामुपविष्टो न शब्दकृत् ।

प्रेष्याणामप्रदायाथ न भुञ्जीत कदाचन ॥ ५९ ॥

भुञ्जीत पुरुषः स्नातः सायंप्रातर्यथाविधि ।

परदारा न गन्तव्याः पुरुषेण विपश्चिता ॥ ६० ॥

इष्टापूर्तायुषां हन्त्री परदारगतिर्नृणाम् ।

न होद्दृशमनायुष्यं लोके किञ्चन विद्यते ॥ ६१ ॥

यादृशं पुरुषस्येह परदाराभिमर्शनम् ।

देवाग्निपितृकार्याणि तथा गुर्घभिवादनम् ॥ ६२ ॥

कुर्वीत सम्यगात्तम्य तद्वदन्नभुजिक्रियाम् ।

अफेनशब्दगन्धाभिरद्भिरच्छाभिरादरात् ॥ ६३ ॥

आचामेश्चैव तद्वच्च प्राङ्मुखोदङ्मुखोऽपि वा ।

अन्तर्जलादावसथाद्दल्मीकान्मूपिकास्थलात् ॥ ६४ ॥

कृतशीचावशिष्टाश्च घर्जयेत्पञ्च वै मृदः ।

प्रक्षाल्य हस्तौ पादौ च समभ्युक्ष्य समाहितः ॥ ६५ ॥

अन्तर्जानुस्तथाऽऽचामेत्त्रिधनुर्वाऽपि वै नरः ।

परिमृज्य द्विराघट्यं रानि मूर्धानमेव च ॥ ६६ ॥

सम्यगाद्यन्य तोयेन क्रियां कुर्वीत वै शुचिः ।
 भुतेऽचर्लङ्घे चाते च तथा निर्धावनादिषु ॥ ६७ ॥
 कुर्यादाचमनं स्पर्शं वाऽस्पृष्टस्यार्कदर्शनम् ।
 कुर्वीताऽऽलम्बनं चापि दक्षिणश्रवणस्य च ॥ ६८ ॥
 यथाविभवतो ह्येतन्पूर्वाभावे ततः परम् ।
 न विद्यमाने पूर्वोक्त उत्तरप्रामिरिष्यते ॥ ६९ ॥
 न कुर्याद्दन्तसंघर्षं नाऽऽत्मनो देहताडनम् ।
 स्वापेऽध्वनि तथा भुञ्जन्स्वाध्याय च विवर्जयेत् ॥ ७० ॥
 संन्यायां मैथुनं चापि तथा प्रस्थानमेव च ।
 तथाऽपराहणे कुर्वीत श्रद्धया पितृनर्पणम् ॥ ७१ ॥
 शिष्टस्नानं च कुर्वीत दैवं पित्र्यमथापि च ।
 प्राट्मुखोदङ्खो वाऽपि ऽमश्रुकर्म च कारयेत् ॥ ७२ ॥
 व्यङ्गिनीं वर्जयेत्कन्यां कुलजां वाऽप्यरोगिणीम् ।
 उद्धहेत्पितृमात्रोश्च सतमीं पञ्चमीं तथा ॥ ७३ ॥
 रक्षेद्दारांस्त्यजेद्दीप्यां तथाऽहि स्वप्नमैथुने ।
 परोपनापकं कर्म जन्तुपीडा च सर्वदा ॥ ७४ ॥
 उदक्या सर्ववर्णानां वर्ज्या रात्रिचतुष्टयम् ।
 स्त्राजन्मपरिहारार्थं पञ्चमीं चापि वर्जयेत् ॥ ७५ ॥
 उतः षष्ठ्यां ब्रजेद्रात्र्यां ज्येष्ठयुग्मासु रात्रिषु ।
 युग्मासु पुत्रा जायन्ते स्त्रियोऽयुग्मासु रात्रिषु ॥ ७६ ॥
 विघर्मिणो वै पर्वदां संध्याकालेषु षष्ठकाः ।
 क्षुरकर्मणि रिक्तां वै वर्जय्यात विचक्षणः ॥ ७७ ॥

द्रुवतामधिनीतानां न श्रोतव्यं कदाचन ।
 न चोत्कृष्टासनं देयमनुत्कृष्टस्य चाऽऽदरात् ॥ ७८ ॥
 क्षुरकर्मणि चा (वा)न्ते च स्त्रीसंभोगे च भो द्विजाः ।
 स्नार्थात् चैलवान्प्राज्ञः कृटभूमिमुपेत्य च ॥ ७९ ॥
 देववेदद्विजातीनां साधुसत्यमहात्मनाम् ।
 गुरोः पतिव्रतानां च ब्रह्मयज्ञतपस्विनाम् ॥ ८० ॥
 परिधादं न कुर्वीत परिहासं च भो द्विजाः ।
 धवलाम्बरसंवीतः सितपुष्पविभूषितः ॥ ८१ ॥
 सदा मांगल्यवेपः स्यान्न वाऽमाङ्गुल्यवान्भवेत् ।
 नोद्धतोन्मत्तमूढैश्च नाधिनीतैश्च पण्डितः ॥ ८२ ॥
 गच्छेन्मैत्रीमशीलेन न घयोजातिदूषितैः ।
 न चातिव्ययशीलैश्च पुरुषैर्नैव वैरिमिः ॥ ८३ ॥
 कार्याक्षमैर्निन्दितैर्न न चैव विटसङ्गिभिः ।
 निस्वैर्न घादैकपरैर्नरैश्चान्यैस्तथाऽधमैः ॥ ८४ ॥
 सुहृद्दीक्षितभूपालस्नानकम्बुशुरैः सह ।
 उत्तिष्ठेद्विभवाद्यैर्नानर्चयेद्गृहमागतान् ॥ ८५ ॥
 यथाधिभवतो विप्राः प्रतिसंघत्सरोपितान् ।
 सम्यग्गृहेऽर्चनं कृत्वा यथास्थानमनुक्रमान् ॥ ८६ ॥
 संपूजयेत्तथा घर्षी प्रदद्याच्चाऽऽहुतीः क्रमात् ।
 प्रथमां ब्रह्मणे दद्यात्प्रजानां पतये ततः ॥ ८७ ॥
 तृतीयां चैव गृह्येभ्यः कश्यपाय तथाऽपराम् ।
 ततोऽनुमतये दद्याद्दद्याद्गृह्येभ्यः (दुर्गह)र्षलि ततः ॥ ८८ ॥

पूर्वं स्याता मया या तु निन्यक्रमविधौ क्रिया ।
 वैश्वदेवं तनः कुर्याद्वदत शृणुत विजाः ॥ ८६ ॥
 यथास्थानविभागं तु देवानुद्दिष्य वै पृथक् ।
 पर्जन्यापोधरित्रीणां दद्यात्तु मणिके त्रयम् ॥ ९० ॥
 धायवे च प्रनिदिशं दिग्भ्यः प्राच्याद्विषु क्रमात् ।
 ब्रह्मणे चान्तरिक्षाय सूर्याय च यथाक्रमात् ॥ ९१ ॥
 विद्भ्यश्चैव देवेभ्यो विश्वभूनेभ्य एव च ।
 उपसे भूतपयसे दद्याद्दोत्तरतः शुचिः ॥ ९२ ॥
 स्वधा च नम इत्युक्त्वा पितृभ्यश्चैव दक्षिणे ।
 इत्वाऽपसव्यं धायव्यां यश्मैतत्तेति संबद्धन् ॥ ९३ ॥
 यज्ञावशेषमिश्रं वै तीर्थं दद्याद्यथाविधि ।
 देवानां च ततः कुर्याद्ब्राह्मणानां नमस्क्रियाम् ॥ ९४ ॥
 अद्भ्योत्तरतो रेखा पापेया दक्षिणस्य च ।
 एतद्ब्राह्ममिति स्यात् त्रीर्यमात्रमनाय वै ॥ ९५ ॥
 तर्जन्यङ्गुष्ठयोरन्तः पित्र्यं तीर्थमुदाहृतम् ।
 पितृणां तेन तीर्थानि दद्यान्नान्द्रामुखादृते ॥ ९६ ॥
 अङ्गुल्यग्रे तथा देवं तेन दिव्यक्रियाविधिः ।
 तीर्थं कनिष्ठिकामूले कार्यं तत्र प्रजापतेः ॥ ९७ ॥
 एवमेभिः सदा तीर्थैर्विधानं पितृभिः सह ।
 सदा कार्याणि कुर्वीत नान्यतीर्थैः कदाचन ॥ ९८ ॥
 ब्राह्मेणाऽऽचमनं शस्त्रं पैत्र्यं पित्र्येण सर्वदा ।
 देवतीर्थेन देवानां प्राजापत्यं जिने(त्यजले)न च ॥ ९९ ॥

नान्दीमुखानां कुर्वीत प्राज्ञः पिण्डोदकक्रियाम् ।
 प्राज्ञापत्येन तीर्थेन यच्च किञ्चित्प्रज्ञापतेः ॥ १०० ॥
 युगपज्जलमग्निं च विभृयान्न विचक्षणः ।
 गुरुद्वेषपितृन्विप्रान्न च पादौ प्रसारयेत् ॥ १०१ ॥
 नाऽऽवक्षीत धयन्ती गां जलं नाञ्जलिना पिबेत् ।
 शौचकालेषु सर्वेषु गुरुष्वल्पेषु वा पुनः ॥
 न विलम्बेत मेधावी न मुखेनानलं धमेत् ॥ १०२ ॥
 तत्र विप्रा न घस्तव्यं यत्र नास्ति चतुष्टयम् ।
 ऋणप्रदाता वैद्यश्च श्रोत्रियः सज्जला नदी ॥ १०३ ॥
 जितभृत्यो नृपो यत्र बलवान्धर्मतत्परः ।
 तत्र नित्यं वसेत्प्राज्ञः कुतः कुनृपतां सुरम् ॥ १०४ ॥
 पौराः सुसहता यत्र सततं न्यायवर्तिनः ।
 शान्तामत्सरिणो लोकास्तत्र घासः सुखोदयः ॥ १०५ ॥
 यस्मिन्कृषीचला राष्ट्रं प्रायशो नातिमानिनः ।
 यत्रौषधान्यशेषाणि वसेत्तत्र विचक्षणः ॥ १०६ ॥
 तत्र विप्रा न घस्तव्यं यत्रैतत्त्रितयं सदा ।
 जिगीषुः पूर्ववैरश्च जनश्च सततोत्सवः ॥ १०७ ॥
 वसेन्नित्यं सुशीलेषु सहचारिषु षण्डितः ।
 यत्राप्रधृष्यो नृपतिर्यत्र सस्यप्रदा मदी ॥ १०८ ॥
 इत्येतत्कथितं विप्रा मया घो हितकाम्यया ।
 भतःपरं प्रवक्ष्यामि भक्ष्यभोज्यविधिक्रियाम् ॥ १०९ ॥

भोज्यमन्नं पयुपितं स्नेहाक्तं चिरसंभृतम् ।
 अस्नेहा घपि गोधूमयवगोरसचिक्रियाः ॥ ११० ॥
 शशकः कच्छपो गोधा श्वाविन्मत्स्योऽथ शल्यकः ।
 भक्ष्याश्चैते तथा चर्ज्यां ग्रामशूकरकुक्कुटौ ॥ १११ ॥
 पितृदेवादिशेषं च श्राद्धे ब्राह्मणकाम्यया ।
 प्रोक्षितं चौपधार्थं च खान्दन्मांसं न दुप्यति ॥ ११२ ॥
 शङ्खाश्मस्वर्णरूप्याणां रज्जुनामथ घाससाम् ।
 शाकमूलफलानां च तथा विदलचर्मणाम् ॥ ११३ ॥
 मणिवस्त्रप्रवालानां तथा मुक्ताफलस्य च ।
 पात्राणां चमसानां च अम्युना शौचमिष्यते ॥ ११४ ॥
 तथाऽश्मकानां तोयेन अश्रमसंश्रयणेन च ।
 सस्नेहानां च पात्राणां शुद्धिरुष्णेन चारिणा ॥ ११५ ॥
 शूर्पाणामजिनानां च मुशलीलूपलस्य च ।
 संहतानां च घस्त्राणां प्रोक्षणात्संचयस्य च ॥ ११६ ॥
 घल्कलानामशेषाणामभ्युमृच्छौचमिष्यते ।
 आविकानां समस्तानां केशानां चैवमिष्यते ॥ ११७ ॥
 सिद्धार्थकानां कल्केन तिलकल्केन वा पुनः ।
 शोधनं चैव भवति उपघानवतां सदा ॥ ११८ ॥
 तथा कार्पासिकानां च शुद्धिः स्याज्जलभस्मना ।
 दारदन्तास्थिशृङ्गाणां तक्षणाच्छुद्धिरिष्यते ॥ ११९ ॥
 पुनः पाकेन भाण्डानां पार्थिवानाममेध्यता ।
 शुद्धं भैक्ष्यं कारुहस्तः पण्यं योपिन्मुखं तथा ॥ १२० ॥

रथ्यागमनविज्ञान दासवर्गेण संस्कृतम् ।
 प्राक्प्रशस्त चिरातीतमनेकान्तरितं लघु ॥ १२१ ॥
 अन्त प्रभूत बालं च वृद्धान्तरविचेष्टितम् ।
 कर्मान्तागारशालाश्च स्तनद्वयं शुचि स्त्रियाः ॥ १२२ ॥
 शुचयश्च तथैवाऽऽप स्रवन्त्यो गन्धवर्जिताः ।
 भूमिर्विशुध्यते कालाद्वाहमार्जनगोकुलैः ॥ १२३ ॥
 लेपादुहो खनात्सेकाद्वेश्म संमार्जनादिना ।
 केशकीटावपत्रे च गोघाते मक्षिकान्विते ॥ १२४ ॥
 मृदम्बु भस्म चाप्यग्ने प्रक्षेतव्यं विशुद्ध्ये ।
 औदुम्बराणामग्नेन वारिणा त्रपुसीसयोः ॥ १२५ ॥
 भस्माम्बुभिश्च कांस्यातां शुद्धिः प्लावो द्रवस्य च ।
 अमेध्याक्तस्य मृतोयैर्गन्धापहरणेन च ॥ १२६ ॥
 अन्येषां चैव द्रव्याणां घर्णगन्धांश्च हारयेत् ।
 शुचि मांसं तु चाण्डालकृत्यादैर्विनिपातितम् ॥ १२७ ॥
 रथ्यागतं च तैलादि शुचि गोतृप्तिदं पयः ।
 रजोऽग्निच्छ्वागोछायात्पयः पवनो महो ॥ १२८ ॥
 विप्लुपो मक्षिकाद्याश्च दुष्टसङ्गाददोषिणः ।
 अजाश्वं मुखतो मेध्यं न गोर्वत्सस्य चाऽऽननम् ॥ १२९ ॥
 मातुः प्रस्रवणे(ण) मेध्यं शकुनि. फलपातने ।
 आसनं शयनं यानं तटौ नद्यास्तृणानि च ॥ १३० ॥
 सोमसूर्पांशुपवनैः शुध्यन्ते तानि पण्ययत् ।
 रथ्यापसर्पणे स्नाने धुत्पातातां च कर्मसु ॥ १३१ ॥

आचामेत यथान्यायं वाससः परिधापने ।
 स्पृष्टानामथ संस्पर्शद्विरध्याकर्द्दमाग्भसि ॥ १३२ ॥
 पकेष्टकचितातां च मेध्यता धायुसंश्रयात् ।
 प्रमूतीपहतादन्नादप्रमुद्भृत्य संत्यजेत् ॥ १३३ ॥
 शेषस्य प्रोक्षणं कुर्यादाचन्यादुमिस्तथा मृदा ।
 उपवासखिरात्रं तु दुष्टभक्ताशिनो भवेत् ॥ १३४ ॥
 अज्ञाने ज्ञानपूर्वे तु तद्दोषोपशमे न तु ।
 लक्ष्यां धावलगां च सूतिकान्त्यावसायिनः ॥ १३५ ॥
 स्पृष्ट्वा स्नार्यात शौचार्थं तथैव मृतहारिणः ।
 नारं स्पृष्ट्वाऽस्थि सस्नेहं स्नात्वा विप्रो विशुध्यति ॥ १३६ ॥
 आचम्यैव तु निःस्नेहं गामालम्यार्कमाक्ष्य वा ।
 न लक्ष्येत्तथैवाथ ष्ठीवनोद्वर्तनानि च ॥ १३७ ॥
 गृहादुच्छिष्टविष्मूत्रं पादाम्मस्तन्निक्षेपेद्बहिः ।
 पञ्चपिण्डाननुदधृत्य न स्नायात्परवारिणि ॥ १३८ ॥
 स्नार्यात देवस्तातेषु गद्गाहदसरित्सु च ।
 नोद्यानादौ विकालेषु प्रातस्तिष्ठेत्कदाचन ॥ १३९ ॥
 नाऽऽलपेन्नविद्विष्टान्वीरहीनास्तथा स्त्रियः ।
 देवनापितृसच्छास्त्रयज्विसंन्यासिनिन्दकैः ॥ १४० ॥
 इत्था तु स्पर्शनालापं शुध्यत्यर्कावलोकनात् ।
 अवलोक्य तथोदक्यां संन्यस्तं पतिनं शवम् ॥ १४१ ॥
 विधर्मिसूतिकापण्डविवस्त्रान्त्यावसायिनः ।
 मृतनिर्यातकांश्चैव परदाररताश्च ये ॥ १४२ ॥

एतदेव हि कर्तव्यं ब्राह्मैः शोधनमात्मनः ।
 अमोज्यमिभ्रुपालण्डमार्जारखरकुक्कुटान् ॥ १४३ ॥
 पतितापविद्धचाण्डालमृताहारांश्च धर्मवित् ।
 संस्पृश्य शुध्यते स्नानादुदक्याग्रामशूकरो ॥ १४४ ॥
 तद्वच्च सूतिकाशौचदूषितौ पुरुषावपि ।
 यस्य चानुदिनं हानिर्गृहे नित्यस्य कर्मणः ॥ १४५ ॥
 यश्च ब्राह्मणसंत्यक्तः किल्बिषाशी नराधमः ।
 नित्यस्य कर्मणो हानिं न कुर्वीत कदाचन ॥ १४६ ॥
 तस्य त्वकरणं घक्ष्ये केवलं मृतजन्मसु ।
 दशाहं ब्राह्मणस्तिष्ठेद्दानहोमविर्वाजतः ॥ १४७ ॥
 क्षत्रियो द्वादशाहं च वैश्यो मासाधर्ममेव च ।
 शूद्रश्च मासमासीत् निजकर्मविवर्जितः ॥ १४८ ॥
 ततः परं निजं कर्म कुर्युः सर्वे यथोचितम् ।
 प्रेतायःसलिलं देयं घर्हिर्गत्वा तु गोत्रकैः ॥ १४९ ॥
 प्रथमेऽह्नि चतुर्थे च सप्तमे नयमे तथा ।
 तस्यास्थिसंचयः कार्यश्चतुर्थेऽहनि गोत्रकैः ॥ १५० ॥
 ऊर्ध्वं संचयनात्तेषामङ्गुलीं विधीयते ।
 गोत्रकैस्तु क्रियाः सर्वाः कार्याः संचयनात्परम् ॥ १५१ ॥
 स्पर्श एव सपिण्डानां मृताहनि तथोभयोः ।
 अन्वर्थमिच्छया शस्त्ररज्जुयन्धनवह्निषु ॥ १५२ ॥
 विषप्रतापादिमृते प्रायानाशकयोरपि ।
 घाले देशान्तरस्थे च तथा प्रव्रजिते मृते ॥ १५३ ॥

सद्यः शौचं मनुष्याणां ष्यहमुक्तमशौचकम् ।
 सपिण्डानां सपिण्डस्तु मृतैऽन्यस्मिन्मृती यदि ॥ १५४ ॥
 पूर्वशौचं समाख्यात कार्यास्तत्र दिनक्रियाः ।
 एष एव विधिर्दृष्टो जन्मन्यपि हि सूतके ॥ १५५ ॥
 सपिण्डानां सपिण्डेषु यथावत्सोदकेषु च ।
 पुत्रे जाते पितुः स्नान सचैलस्य विधीयते ॥ १५६ ॥
 तत्रापि यदि वाऽऽन्यस्मिन्ननुयातस्ततः परम् ।
 तत्रापि शुद्धिरुदिता पूर्वजन्मवतो दिनैः ॥ १५७ ॥
 दशद्वादशमासार्धमाससंख्यैर्दिनैर्गतैः ।
 स्वाः स्वाः कर्मक्रियाः कुर्यु सर्वे वर्णा यथाविधि ॥ १५८ ॥
 प्रेतमुद्दिश्य कर्तव्यमेकोद्दिष्टमतः परम् ।
 दानानि चैव देयानि ब्राह्मणेभ्यो मनीषिभिः ॥ १५९ ॥
 यद्यदिष्टमं लोके यज्ञस्य दयितं गृहे ।
 तत्तद्गुणवते देयं तद्देवाक्षयमिच्छता ॥ १६० ॥
 पूर्णैस्तु दिवसैः स्पृष्ट्वा सलिलं वाहनायुधैः ।
 दत्तप्रेतोदपिण्डाश्च सर्वे वर्णाः कृतक्रियाः ॥ १६१ ॥
 कुर्युः समग्राः शुचिनः परत्रेह च भूतये ।
 अर्धैत्रय्या त्रयो नित्यं भवितव्यं विपश्चिता ॥ १६२ ॥
 धर्मतो धनमाहार्यं यष्टव्यं चापि यत्नतः ।
 येन प्रकुपितो नाऽऽत्मा जुगुप्सामेति भो द्विजाः ॥ १६३ ॥
 तत्कर्तव्यमशङ्केन यन्न गोप्यं महाजनैः ।
 एवमाचरतो विप्राः पुरयस्य गृहे सतः ॥ १६४ ॥

धर्मायकामं संप्राप्य परत्रेह च शोभनम् ।

इदं रहस्यमायुष्यं धन्यं बुद्धिविवर्धनम् ॥ १६५ ॥

सर्वपापहरं पुण्यं श्रीपुष्ट्यारोग्यदं शिवम् ।

यशकीर्तिप्रदं नृणां तेजोबलविवर्धनम् ॥ १६६ ॥

बनुष्येयं सदा पुंभिः स्वर्गसाधनमुत्तमम् ।

ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैश्च मुनिसत्तमाः ॥ १६७ ॥

ज्ञातव्यं सुप्रयत्नेन सम्यक्श्रेयोभिकाङ्क्षिभिः ।

ज्ञात्वैव यः सदा कालमनुष्ठानं करोति वै ॥ १६८ ॥

सर्वपापघनिर्मुक्तः स्वर्गलोके मर्हायते ।

सारात्सारतरं चेदमाख्यातं द्विजसत्तमाः ॥ १६९ ॥

ध्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं न देयं यस्य कस्यचित् ।

न नास्तिकाय दातव्यं न दुष्टमतये द्विजाः ॥

न दाग्भिकाय मूर्खाय न कुतर्कप्रलापिने ॥ १७० ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिब्राह्मे व्यासर्षिसंवादे सदाचारनिरूपणं

नामैकविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥

अथ द्वाविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

वर्णाश्रमधर्मवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

ध्रोतुमिच्छामहे ब्रह्मन्वर्णधर्मान्विशेषतः ।

चतुराश्रमधर्मांश्च द्विजपर्यं प्रवोहि तान् ॥ १ ॥

व्यास उवाच ।

ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च यथाक्रमम् ।
 शृणुध्वं संयता भूत्वा वर्णधर्मान्मयोदितान् ॥ २ ॥
 दानदयात्तपोदेवयज्ञस्वाध्यायतत्परः ।
 नित्योदकी भवेद्विप्रः कुर्याच्चान्निपरिग्रहम् ॥ ३ ॥
 वृत्त्यर्थं याजयेत्वन्यान्द्विजानध्यापयेत्तथा ।
 कुर्यात्प्रतिग्रहादानं यज्ञार्थं ज्ञानतो द्विजाः ॥ ४ ॥
 सर्वलोकहितं कुर्यान्नाहितं कस्यचिद्द्विजाः ।
 मैत्री समस्तसत्त्वेषु ब्राह्मणस्योत्तमं धनम् ॥ ५ ॥
 गवि रत्ने च पारक्ये समबुद्धिर्भवेद्द्विजाः ।
 श्रुतावमिगमः पत्न्या शस्यते वाऽस्य भो द्विजाः ॥ ६ ॥
 दानानि दद्यादिच्छातो द्विजेभ्यः क्षत्रियोऽपि हि ।
 यजेच्च विविधैर्यज्ञै रधीयीत च भो द्विजाः ॥ ७ ॥
 शस्त्राजीवो महीरक्षा प्रवरा तस्य जीविका ।
 तस्यापि प्रथमे कल्पे पृथिवीपरिपालनम् ॥ ८ ॥
 धरित्रीपालनेनैव कृतकृत्या निराधिपाः ।
 भवन्ति नृपते रक्षा यतो यज्ञादिकर्मणाम् ॥ ९ ॥
 दुष्टानां शासनाद्राजा शिष्टानां परिपालनात् ।
 प्राप्नोत्यभिमतांल्लोकान्वर्णसंस्थापको नृपः ॥ १० ॥
 पाशुपाल्यं घनिज्यां च कृषिं च मुनिसत्तमाः ।
 चैश्याय जीविकां ब्रह्मा ददाी लोकपितामहः ॥ ११ ॥
 तस्याप्यध्ययनं यज्ञो दानं धर्मश्च शस्यते ।
 नित्यनैमित्तिकार्दानामनुष्ठानं च कर्मणाम् ॥ १२ ॥

द्विजातिसंश्रयं कर्म तदर्थं तेन पोषणम् ।
 क्रयविक्रयजैर्वाऽपि धनैः कारुभवेस्तु वा ॥ १३ ॥
 दानं दद्याच्च शूद्रोऽपि पाकयज्ञैर्यजेत च ।
 पित्र्यादिकं च वै सर्वं शूद्रः कुर्वीत तेन वै ॥ १४ ॥
 भृत्यादिभरणार्थाय सर्वेषां च परिग्रहाः ।
 ऋतुकालाभिगमनं स्वदारेषु द्विजोत्तमाः ॥ १५ ॥
 दया समस्तभूतेषु तितिक्षा नाभिमानिता ।
 सत्यं शौचमनायासो मङ्गलं प्रियवादिता ॥ १६ ॥
 मैत्री चैवास्पृहा तद्वदकार्पण्यं द्विजोत्तमाः ।
 अनसूया च सामान्या घर्णानां कथिता गुणाः ॥ १७ ॥
 आश्रमाणां च सर्वेषामेते सामान्यलक्षणाः ।
 गुणास्तथोपधर्माश्च विप्रादीनामिमे द्विजाः ॥ १८ ॥
 क्षात्रं कर्म द्विजस्योक्तं वैश्यकर्म तथाऽऽपदि ।
 राजन्यस्य च वैश्योक्तं शूद्रकर्माणि चैतयोः ॥ १९ ॥
 स(अ)सामर्थ्यं सति त्याज्यभुभाम्यामपि च द्विजाः ।
 तदेवाऽऽपदि कर्तव्यं न कुर्यात्कर्मसंकरम् ॥ २० ॥
 इत्येते कथिता विप्रा घर्णधर्मा मयाऽद्य वै ।
 धर्माश्चमिणां सम्यग्ब्रुवतोऽपि निबोधत ॥ २१ ॥
 बालः कृतोपनयनो वेदाहरणतत्परः ।
 गुरोर्गोहे घसन्विप्रा ब्रह्मचारी समाहितः ॥ २२ ॥
 शौचाचाररतस्तत्र कार्यं शुश्रूषणं गुरोः ।
 घतानि चरता ग्राह्यो वेदश्च कृतबुद्धिना ॥ २३ ॥

उमे संध्ये रविं विप्रान्तर्धैवाग्निं समाहितः ।
 उपतिष्ठेत्तथा कुर्याद्गुरोरप्यभिवादनम् ॥ २४ ॥
 स्थिते तिष्ठेद्ब्रजेधाति नीचैरासीत आऽऽसिते ।
 शिष्यो गुरौ द्विजश्रेष्ठाः प्रतिकूलं च संत्यजेत् ॥ २५ ॥
 तेनैषोक्तं पठेद्देवं नान्यचित्तः पुरस्थितः ।
 अनुज्ञातं च मिक्षान्नमर्शनीयाद्गुरुणा ततः ॥ २६ ॥
 अवगाहेदपः पूर्वमाचार्येणावगाहिताः ।
 समिन्नलादिकं चास्य कल्यकल्यमुपानयेत् ॥ २७ ॥
 गृहीतग्राह्यवेदश्च ततोऽनुज्ञामवाप्य वै ।
 गार्हस्थ्यमावसेत्प्राज्ञो निष्पन्नगुरुनिष्कृतिः ॥ २८ ॥
 विधिनाऽवातदारस्तु धनं प्राप्य स्वकर्मणा ।
 गृहस्थकार्यमखिलं कुर्याद्विप्राः स्वशक्तितः ॥ २९ ॥
 निर्जापेण पितृनर्त्यं यज्ञैर्देवांस्तथाऽतिथीन् ।
 अन्नैर्भुनांश्च स्वाध्यायैरपन्येन प्रजापतिम् ॥ ३० ॥
 बलिकर्मणा भूतानि धाक्सत्येनाखिलं जगत् ।
 प्राप्नोति लोकान्पुरुषो निजकर्मसमार्जितान् ॥ ३१ ॥
 निष्प्राभुजश्च ये केचिन्परिवाद्ब्रह्मचारिणः ।
 तेऽप्यत्र प्रतिनिष्ठन्ति गार्हस्थ्यं तेन वै परम् ॥ ३२ ॥
 वेदाहरणकार्येण तीर्थस्नानाय च द्विजाः ।
 अटन्ति वसुधां विप्राः पृथिवीदर्शनाय च ॥ ३३ ॥
 अनिकेता ह्यनाहारा ये तु सायं गृह्णन्तु ते ।
 तेभ्यं गृहस्थः सततं प्रतिष्ठा योनिरुच्यते ॥ ३४ ॥

तेषां स्वागतदानानि घक्तव्यं मधुरं सदा ।
 गृहागतानां दद्याच्च शयनासनभोजनम् ॥ ३५ ॥
 अतिधिर्यस्य भग्नाशो गृहात्प्रतिनिवर्तते ।
 स दत्त्वा दुष्कृतं तस्मै पुण्यमादाय गच्छति ॥ ३६ ॥
 अचक्षानमहंकारो दम्भश्चापि गृहे सतः ।
 परिचादोपघातौ च पारुष्यं च न शस्यते ॥ ३७ ॥
 यश्च सम्यक्करोत्येवं गृहस्थः परमं विधिम् ।
 सर्वबन्धविनिर्मुक्तो लोकानापनोति चोत्तमान् ॥ ३८ ॥
 घयःपरिणतौ विप्राः कृतकृत्यो गृहाश्रमी ।
 पुत्रेषु भार्यां निक्षिप्य घनं गच्छेत्सहैव वा ॥ ३९ ॥
 पर्णमूलफलाहारः केशश्मश्रुजटाधरः ।
 भूमिशायी भवेत्तत्र मुनिः सर्वातिथिर्द्विजाः ॥ ४० ॥
 चर्मकाशकुशैः कुर्यात्परिधानोत्तरीयके ।
 तद्वत्त्रिपयणं स्नानं शस्तमस्य द्विजोत्तमाः ॥ ४१ ॥
 देवताभ्यर्चनं होमः सर्वाभ्यागतपूजनम् ।
 मिक्ष्णं बलिप्रदानं तु शस्तमस्य प्रशस्यते ॥ ४२ ॥
 घन्यस्नेहेन गात्राणामभ्यङ्गश्चापि शस्यते ।
 तपस्या तस्य विप्रेन्द्राः शीतोष्णादिसहिष्णुता ॥ ४३ ॥
 यस्त्वेता नियतक्षर्पा घानप्रस्थश्चरन्मुनिः ।
 स दहत्यग्निघटोपाञ्जयेल्लोकांश्च शाश्वतान् ॥ ४४ ॥
 चतुर्थश्चाऽऽश्रमो मिक्षोः प्रोच्यते यो मनीषिभिः ।
 तस्य स्वरूपं गदतो बुध्यध्वं मम सत्तमाः ॥ ४५ ॥

पुत्रद्रव्यकलत्रेषु त्यजेत्स्नेहं द्विजोत्तमा ।
 चतुर्थमाश्रमस्थानं गच्छेन्निरृतमत्सरः ॥ ४६ ॥
 त्रैवर्णिकांस्त्यजेत्सर्वानारम्भान्द्विजसत्तमाः ।
 मित्रादिषु समो मैत्रः समस्तेष्वेव जन्तुषु ॥ ४७ ॥
 जरायुजाण्डजादीना वाङ्मन कर्मभिः क्वचित् ।
 युक्तः कुर्वीत न श्रोहं सर्वसद्गात्रव वर्जयेत् ॥ ४८ ॥
 एकरात्रस्थितिर्ग्रामे पञ्चरात्रस्थिति पुरे ।
 तथा प्रीतिर्न तिर्यक्षु द्वेषो वा नास्य जायते ॥ ४९ ॥
 प्राणयात्रानिमित्तं च व्यङ्गारेऽभुकवज्रने ।
 काले प्रशस्तवर्णानां मिश्रार्थो पर्यटेद्गृहान् ॥ ५० ॥
 अलामे न विषादी स्याल्लामे नैव च हर्षयेत् ।
 प्राणयात्रिकमात्रः स्यान्मात्रासङ्गाद्विनिर्गतः ॥ ५१ ॥
 अतिपूजितलामांस्तु जगुप्सं चै(प्सेचै)व सर्वत ।
 अतिपूजितलामैस्तु यतिर्मुक्तोऽपि बध्यते ॥ ५२ ॥
 कामं क्रोधस्तथा दर्पो लोभमोहादयश्च ये ।
 तांस्तु दोषान्परित्यज्य परिवापिनर्ममा भवेत् ॥ ५३ ॥
 अमयं सर्वसत्त्वेभ्यो दत्त्वा यश्चरते महाम् ।
 तस्य देहाद्विमुक्तस्यु मयं नोत्पद्यते क्वचित् ॥ ५४ ॥

कृत्वाऽग्निहोत्रं स्वशरीरसंम्यं,

शारीरमग्निं स्वमुखे जुहोति ।

विप्रस्तु मिश्रोपगतैर्हविर्भि-

द्विस्ताग्निना स व्रजति स्म लोकान् ॥ ५५ ॥

मोक्षाश्रमं यश्चरते यथोक्तं,

शुचिश्च संकल्पितबुद्धियुक्तः ।

अनिन्धनं ज्योतिरिव प्रशान्त,

स ब्रह्मलोकं व्रजति द्विजातिः ॥ ५६ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्याह्न्यासर्विसंवादे घर्णाश्रमधर्म-

घर्णनं नाम द्वाविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥

—

अथ त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

संकरजातिलक्षणवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

सर्वशस्वं महाभाग सर्वभूतहिते रतः ।

भूतं भव्यं भविष्यं च न तेऽस्त्यविद्रितं मुने ॥ १ ॥

कर्मणा केन घर्णानामधमा जायते गतिः ।

उत्तमा च भवेत्केन ब्रूहि तेषां महामते ॥ २ ॥

शूद्रस्तु कर्मणा केन ब्राह्मणत्वं च गच्छति ।

श्रोतुमिच्छामहे केन ब्राह्मणः शूद्रतामियात् ॥ ३ ॥

व्यास उवाच ।

हिमघच्छिपरे रम्ये नानाधातुविभूषिते ।

नानाद्रुमलताकीर्णे नानाश्चर्यसमन्विते ॥ ४ ॥

तत्र स्थितं महादेवं त्रिपुरम्बं त्रिलोचनम् ।
 शैलराजसुता देवी प्रणिपत्य सुरेश्वरम् ॥ ५ ॥
 इमं प्रश्नं पुरा विप्रा अपृच्छञ्चारुलोचना ।
 तदहं संप्रवक्ष्यामि शृणुध्वं मम सत्तमाः ॥ ६ ॥

उमोवाच

भगवन्भगनेत्रम्ब पूष्णो दन्तविनाशन ।
 दक्षकतुहर ऽयक्ष संशयो मे महानयम् ॥ ७ ॥
 चातुर्वर्ण्यं भगवता पूर्वं सृष्टं स्वयंभुवा ।
 केन कर्मविपाकेन वैश्यो गच्छति शूद्रताम् ॥ ८ ॥
 वैश्यो वा क्षत्रियः केन द्विजो वा क्षत्रियो भवेत् ।
 प्रतिलोमे कथं देव शक्यो धर्मो निवर्तितुम् ॥ ९ ॥
 केन वा कर्मणा विप्रः शूद्रयोर्ना प्रजायते ।
 क्षत्रियः शूद्रतामेति केन वा कर्मणा विभो ॥ १० ॥
 एतं मे संशयं देव घद् भूतपतेऽनघ ।
 त्रयो वर्णाः प्रकृत्येह कथं ब्राह्मण्यमाप्नुयुः ॥ ११ ॥

शिव उवाच ।

ब्राह्मण्यं देवि दुष्प्रापं निसर्गाद्ब्राह्मणः शुभे ।
 क्षत्रियो वैश्यशूद्रौ वा निसर्गादिति मे मतिः ॥ १२ ॥
 कर्मणा दुष्कृतेनेह स्थानाद्ब्रह्मण्यति स द्विजः ।
 श्रेष्ठं वर्णमनुप्राप्य तस्मादाक्षिप्यते पुनः ॥ १३ ॥
 स्थितो ब्राह्मणधर्मेण ब्राह्मण्यमुपजीवति ।
 क्षत्रियो वाऽथ वैश्यो वा ब्रह्मभूर्यं स गच्छति ॥ १४ ॥

यश्च विप्रत्वमुत्सृज्य क्षत्रधर्मान्निषेवते ।

ब्राह्मण्यात्स परिभ्रष्टः क्षत्रयोर्नो प्रजायते ॥ १५ ॥

वैश्यकर्म च यो विप्रो लोभमोहव्यपाश्रयः ।

ब्राह्मण्यं दुर्लभं प्राप्य करोत्यत्पमतिः सदा ॥ १६ ॥

स द्विजो वैश्यतामेति वैश्यो वा शूद्रतामियात् ।

स्वधर्मात्प्रच्युतो विप्रस्तत शूद्रत्वमाप्नुयात् ॥ १७ ॥

तत्रासौ निरयं प्राप्तो घर्णभ्रष्टो बहिष्कृतः ।

ब्रह्मलोकात्परिभ्रष्टः शूद्रयोर्नो प्रजायते ॥ १८ ॥

क्षत्रियो वा महाभागे वैश्यो वा धर्मचारिणि ।

स्वानि कर्माण्यपाटत्य शूद्रकर्म निषेवते ॥ १९ ॥

स्वस्थानात्स परिभ्रष्टो घर्णसंकरतां गतः ।

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रत्वं याति तादृशः ॥ २० ॥

यस्तु शूद्रः स्वधर्मेण ज्ञानविज्ञानवाञ्छुचिः ।

धर्मज्ञो धर्मनिरतः स धर्मफलमश्नुते ॥ २१ ॥

इदं चैवापरं देवि ब्रह्मणा समुदाहृतम् ।

अध्यात्मं नैष्ठिकी सिद्धिर्धर्मकामैर्निषेव्यते ॥ २२ ॥

उग्रान्नं गर्हितं देवि गणान्नं श्राद्धसूतकम् ।

घुष्टान्नं नैव भोक्तव्यं शूद्रान्नं नैव वा क्वचित् ॥ २३ ॥

शूद्रान्नं गर्हितं देवि सदा देवैर्महात्मभिः ।

पितामहमुपोत्सृष्टं प्रमाणमिति मे मतिः ॥ २४ ॥

शूद्रान्नेनाघशेषेण जठरे भ्रियते द्विजः ।

आहिताग्निस्तथा यज्वा स शूद्रगतिभाग्भवेत् ॥ २५ ॥

तेन शूद्रान्नशेषेण ब्रह्मस्थानादपाकृतः ।

ब्राह्मणः शूद्रतामेति नास्ति तत्र विचारणा ॥ २६ ॥

यस्यान्नेनाचशेषेण जठरे म्रियते द्विजः ।

तां तां योर्नि ब्रजेद्विप्रो यस्यान्नमुपजीवति ॥ २७ ॥

ब्राह्मणत्वं सुखं प्राप्य दुर्लभं योऽवमन्यते ।

अभोज्यान्नानि वाऽश्नाति स द्विजत्वात्पतेत वै ॥ २८ ॥

सुरापो ब्रह्महा स्तेयी चोरो भग्नव्रतोऽशुचिः ।

स्वाध्यायवर्जितः पापो लुब्धो नैकृतिकः शठः ॥ २९ ॥

अवर्ता वृषलीभर्ता कुण्डाशी सोमविक्रयी ।

विहीनसेवी विप्रो हि पतने ब्रह्मयोनितः ॥ ३० ॥

गुरुल्पी गुरद्वेषी गुरुकुत्सारतिश्च यः ।

ब्रह्मद्विद्वाऽपि पतति ब्राह्मणो ब्रह्मयोनितः ॥ ३१ ॥

एभिस्तु कर्मभिर्देवि शुभैराचरितैस्तथा ।

शूद्रो ब्रह्मणतां गच्छेद्वैश्यः क्षत्रियतां ब्रजेन् ॥ ३२ ॥

शूद्रः कर्माणि सर्वाणि यथान्यायं यथाविधि ।

सर्वातिथ्यमुपातिष्ठशेषान्नकृतमोजनः ॥ ३३ ॥

शुश्रूषां परिचर्यां यो ज्येष्ठवर्णे प्रयत्नतः ।

कुर्याद्विधनाः श्रेष्ठः सततं सत्पथे स्थितः ॥ ३४ ॥

देवद्विजातिसत्कर्ता सर्वातिथ्यरुतव्रतः ।

ऋतुकालाभिगामी च नियतो नियताशनः ॥ ३५ ॥

दक्षः शिष्टजनान्वेषी शेषान्नकृतमोजनः ।

वृथा मांसं न भुञ्जीत शूद्रो वैश्यत्वमृच्छति ॥ ३६ ॥

ऋतवागनहंवादी निद्वंद्वः सोमकोविदः ।
 यजते नित्ययज्ञैश्च स्वाध्यायपरमः शुचिः ॥ ३७ ॥
 दान्तो ब्राह्मणसत्कर्ता सर्ववर्णानसूयकः ।
 गृहस्तव्रतमातिष्ठन्द्विकालरुतभोजनः ॥ ३८ ॥
 शेषाशी विजिताहारो निष्कामो निरहंबदः ।
 अग्निहोत्रमुपासीनो जुह्वानश्च यथाविधि ॥ ३९ ॥
 सर्वातिथ्यमुपातिष्ठन्शीपानरुतभोजनः ।
 त्रेताग्निमात्रविहितं वैश्यो भवति च द्विजः ॥ ४० ॥
 स वैश्यः क्षत्रियकुले शुचिर्महति जायते ।
 स वैश्यः क्षत्रियो जातो जन्मप्रभृति संसृतः ॥ ४१ ॥
 उपनीतो व्रतपरो द्विजो भवति संसृतः ।
 ददाति यजते यज्ञैः समृद्धैरात्तदक्षिणैः ॥ ४२ ॥
 अधीत्य स्वर्गमन्विच्छंस्त्रेताग्निशरणः सदा ।
 भार्द्रहस्तप्रदो नित्यं प्रजा धर्मेण पालयन् ॥ ४३ ॥
 सत्यः सत्यानि कुरुते नित्यं यः शुद्धिदर्शनः ।
 धर्मदण्डेन निर्दग्धो धर्मकामार्थसाधकः ॥ ४४ ॥
 यन्त्रितः कार्यकरणैः पद्भागरुतलक्षणः ।
 प्राम्यधर्मान्न सेवेत स्वच्छन्देनार्थकोविदः ॥ ४५ ॥
 ऋतुकाले तु धर्मात्मा पत्नीमुपाश्रयेत्सदा ।
 सदोपवासी नियतः स्वाध्यायनिरतः शुचिः ॥ ४६ ॥
 घृहिस्कान्तरिते(?) नित्यं शयानोऽस्ति सदा गृहे ।
 सर्वातिथ्यं त्रिवर्गस्य पुर्वाणः सुमना सदा ॥ ४७ ॥

शूद्राणां चाश्रकामानां नित्यं सिद्धमिति श्रुवन् ।
 स्वार्थाद्वा यदि वा कामान्न किञ्चिदुपलभयेत् ॥ ४८ ॥
 पितृदेवातिथिकृते साधनं कुरुते च यत् ।
 स्ववेश्मनि यथान्यायनुपास्त्रे मैक्ष्यमेव च ॥ ४९ ॥
 द्विकालमग्निहोत्रं च जुह्वानो वै यथाविधि ।
 गोब्राह्मणहितार्याय रणे चाभिमुखो हतः ॥ ५० ॥
 त्रेताग्निमन्त्रपूनेन समाविश्य द्विजो भवेत् ।
 ज्ञानविज्ञानसंपन्नः संस्कृतो वेदपारगः ॥ ५१ ॥
 वैश्यो भवति धर्मात्मा क्षत्रियः स्वेनकर्मणा ।
 एतैः कर्मफलैश्चि न्यूनजातिकुलोद्भवः ॥ ५२ ॥
 शूद्रोऽप्याग्निसंपन्नो द्विजो भवति संस्कृतः ।
 ब्राह्मणा वाऽप्यसङ्गतः सर्वसंकरमोजनः ॥ ५३ ॥
 स ब्राह्मण्यं समुत्सृज्य शूद्रो भवति तादृशः ।
 कर्मभिः शुचिभिर्देवा शुद्धात्मा विजितेन्द्रियः ॥ ५४ ॥
 शूद्रोऽपि द्विजवत्स्तेय इति ब्रह्माऽधर्वास्त्वयम् ।
 म्बनावकर्मणा चैव यत्र (अ) शूद्रोऽधितिष्ठति ॥ ५५ ॥
 विगुह्यः स द्विजातिम्यो विज्ञेय इति मे मतिः ।
 न योनिर्नापि संस्कारो न धृतिर्न च संततिः ॥ ५६ ॥
 कारणानि द्विजत्वम्य वृत्तमेव तु कारणम् ।
 सर्वोऽयं ब्राह्मणो लोके वृत्तेन तु विधीयते ॥ ५७ ॥
 वृत्ते न्यितञ्च शूद्रोऽपि ब्राह्मणत्वं च गच्छति ।
 ब्रह्मम्बनावः सुश्रोणि समः सर्वत्र मे मतः ॥ ५८ ॥

निर्गुणं निर्मलं ब्रह्म यत्र तिष्ठति स द्विजः ।

एते ये विमला देवि स्थानाभावनिदर्शकाः ॥ ५६ ॥

स्वयं च वरदेनोक्ता ब्रह्मणा सृजता प्रजा ।

ब्रह्मणो हि महत्क्षेत्रं लोके चरति पादवत् ॥ ६० ॥

यत्तत्र बीजं पतति सा कृपिः प्रेत्य भाविनी ।

सतुष्टेन सदा भाव्यं सत्पथालम्बिना सदा ॥ ६१ ॥

ब्राह्म हि मार्गमाक्रम्य घर्तितव्यं बुभूषता ।

सहिताध्यायिना भाव्यं गृहे वै गृहमेधिना ॥ ६२ ॥

नित्यं स्वाध्याययुक्तेन न चाध्ययनजीविना ।

एवंभूतो हि यो विप्रः सततः सत्पथे स्थितः ॥ ६३ ॥

आहिताग्निरधीयानो ब्रह्मभूयाय कल्पते ।

ब्राह्मण्यं देवि संप्राप्य रक्षितव्यं यतात्मना ॥ ६४ ॥

योनिप्रतिग्रहादानैः कर्मभिश्च शुचिस्मिते ।

एतत्ते गुह्यमाख्यातं यथा शूद्रो भवेद्द्विजः ॥

ब्राह्मणो वा ऋषुतो धर्माद्यथा शूद्रत्वमाप्नुयात् ॥ ६५ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे उमामहेश्वरसंवादे संकरजाति-

लक्षणवर्णनं नाम त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

अथ चतुर्विंशधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

उमामहेस्वरसंवादे मानवानामुत्तमगतिप्राप्तिवर्णनम्
उमोवाच ।

मगवन्सर्वभूतेश सुरासुरनमस्कृत ।

धर्मार्थो नृणां देव ब्रूहि मे संशयं विभो ॥ १ ॥

कर्मणा मनसा वाचा त्रिविधैर्देहितः सदा ।

वध्यन्ते वन्धनैः कैर्वा मुच्यन्ते सा कथं षट् ॥ २ ॥

केन शीलैर्न वै देव कर्मणा कीदृशेन वा ।

समाचारैर्गुणैः कैर्वा स्वर्गं यान्तीह मानवाः ॥ ३ ॥

शिव उवाच ।

देवि धर्मार्थतत्त्वज्ञो धर्मनित्य उमे सदा ।

सर्वप्राणहितः प्रश्नः ध्रूयतां बुद्धिवर्धनः ॥ ४ ॥

सत्यधर्मरताः शान्ताः सर्वलिङ्गविवर्जिताः ।

नाधर्मेण न धर्मेण वध्यन्ते छिन्नसंशयाः ॥ ५ ॥

प्रलयोत्पत्तितत्त्वज्ञाः सर्वज्ञाः सर्वदर्शिनः ।

धीतरागा विमुच्यन्ते पुरुषाः कर्मवन्धनैः ॥ ६ ॥

कर्मणा मनसा वाचा ये न हिंसन्ति किञ्चन ।

ये न मज्जन्ति कस्मिंश्चित्ते न यध्नन्ति कर्मभिः ॥ ७ ॥

प्राणातिपाताद्विरताः शीलवन्तो हयान्विताः ।

तुल्यद्वेष्यप्रिया दान्ता मुच्यन्ते कर्मवन्धनैः ॥ ८ ॥

सर्वभूतदयावन्तो विश्वास्याः सर्वजन्तुषु ।

त्यक्तद्वेषसमाचारास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ९ ॥

परस्वनिर्ममा नित्यं परदारविषर्जिताः ।
 धर्मलब्धार्थभोक्तास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १० ॥
 मातृवत्स्वसृवश्चैव नित्यं दुहितृवश्च ये ।
 परदारेषु घर्तन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ११ ॥
 स्वदारनिरता ये च ऋतुकालाभिगामिनः ।
 अप्राम्यसुखभोगाश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १२ ॥
 स्तैन्यान्निवृत्ताः सततं संतुष्टाः स्वघनेन च ।
 स्वभाग्यान्युपजीवन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १३ ॥
 परदारेषु ये नित्यं चारित्रानृतलोचनाः ।
 जितेन्द्रियाः शीलपरास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १४ ॥
 एष दैवकृतो मार्गः सेवित्य सदा नरैः ।
 अकषायकृतश्चैव मार्गः सेव्यः सदा बुधैः ॥ १५ ॥
 अवृथापकृतश्चैव मार्गः सेव्यः सदा बुधैः ।
 दानकर्मतपोयुक्तः शीलशौचदयात्मकः ॥
 स्वर्गमार्गमभीप्सदुभिर्न सेव्यस्त्वत उत्तरः ॥ १६ ॥

उमोवाच ।

घाचा तु बध्यते येन मुच्यते ह्यथवा पुन ।
 तानि कर्माणि मे देव घद भूतपतेऽनघ ॥ १७ ॥

शिव उवाच ।

धात्महेतोः परार्थे वा अधर्माश्रितमेव च ।
 ये मृषा न घदन्तीह ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १८ ॥

वृत्त्ययं धर्महेतोर्वा कामकारान्तयैव च ।

अनृतं ये न भाषन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १६ ॥

श्लक्ष्णां घाणां स्वच्छवर्णां मधुरां पापवर्जिताम् ।

स्वगतेनामिभाषन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २० ॥

परुषं ये न भाषन्ते कटुकं निष्ठुरं तथा ।

न पैशुम्यरताः सन्तस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २१ ॥

पिदुनं न प्रभाषन्ते मित्रभेदकर तथा ।

परपीडाकरं चैव ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २२ ॥

ये वर्जयन्ति परुषं परद्रोहं च मानवाः ।

सर्वमृतसमा दाग्तास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २३ ॥

शठप्रलापाद्विरता विरुद्धपरिवर्जका ।

सौम्यप्रलापिनो नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २४ ॥

न कोपाव्याहरन्ते ये धात्रं हृदयदारिणीम् ।

शान्तिं विन्दन्ति ये क्रुद्धास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २५ ॥

एष घाणीकृतो देवि धर्मः सेव्यः सदा नरैः ।

शुभसत्यगुणैर्नित्यं वर्जनीया मृषा बुधैः ॥ २६ ॥

उमीवाच ।

मनसा बध्यते येन कर्मणा पुरुषः सदा ।

तन्ने ब्रूहि महाभाग देवदेव पिनाकधृक् ॥ २७ ॥

महेश्वर उवाच ।

नानसेनेह धर्मज संयुकाः पुरुषाः सदा ।

स्वर्गं गच्छन्ति कल्याणि तन्ने कीर्तयतः शृणु ॥ २८ ॥

दुष्प्रणीतेन मनसा दुष्प्रणीतान्तरारुतिः ।

नरो घध्येत येनेह शृणु वा तं शुभानने ॥ २६ ॥

अरण्ये विजने न्यस्तं परस्वं दृश्यते यदा ।

मनसाऽपि न गृह्णन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३० ॥

तथैव परदारान्ये कामवृत्ता रहोगताः ।

मनसाऽपि न हिंसन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३१ ॥

शत्रुं मित्रं च ये नित्यं तुल्येन मनसा नराः ।

भजन्ति मैत्र्यं संगम्य ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३२ ॥

श्रुतघन्तो दयाघन्तः शुचयः सत्यसंगराः ।

स्वैरर्थैः परिसंतुष्टास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३३ ॥

अवैरा ये त्वनायासा मैत्रचित्तरताः सदा ।

सर्वभूतदयाघन्तस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३४ ॥

ज्ञानघन्तः क्रियाघन्तः क्षमाघन्तः सुदृष्टिप्रयाः ।

धर्माधर्मविदो नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३५ ॥

शुभानामशुभानां च कर्मणां फलसंचये ।

निराकाङ्क्षाश्च ये देवि ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३६ ॥

पापोपेतान्वर्जयन्ति देविद्विजपराः सदा ।

समुत्थानमनुश्रान्तास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३७ ॥

शुभैः कर्मफलैर्देवि मयैते परिकीर्तिताः ।

स्वर्गमार्गपराः श्रेयः किं त्वं श्रोतुमिहोच्छसि ॥ ३८ ॥

उमोवाच ।

महान्मे संशयः कश्चिन्मर्त्यान्प्रति महेश्वर ।
 तस्मार्वं निपुणेनाद्य मम व्याख्यातुमर्हसि ॥ ३९ ॥
 केनाऽऽयुर्लभते दीर्घं कर्मणा पुरुषः प्रभो ।
 तपसा वापि देवेश केनाऽऽयुर्लभते महत् ॥ ४० ॥
 क्षीणायुः केन भवति कर्मणा भुवि मानवः ।
 विपाकं कर्मणां देव वक्तुमर्हस्यनिन्दित ॥ ४१ ॥
 अपरे च महाभाग्या मन्दभाग्यास्तथा परे ।
 अकुलीनाः कुलीनाश्च संभवन्ति तथा परे ॥ ४२ ॥
 दुर्दर्शाः केचिदामान्ति नराः काष्ठमया इव ।
 प्रियदर्शास्तथा चान्ये दर्शनादेव मानवाः ॥ ४३ ॥
 दुष्प्रज्ञाः केचिदामान्ति केचिदामान्ति पण्डिताः ।
 महाप्रज्ञास्तथा चान्ये ज्ञानविज्ञानभाविनः ॥ ४४ ॥
 अल्पवाचास्तथा केचिन्महावाचास्तथा परे ।
 दृश्यन्ते पुरुषा देव ततो व्याख्यातुमर्हसि ॥ ४५ ॥

शिव उवाच ।

हन्त तेऽहं प्रवक्ष्यामि देवि कर्मफलोदयम् ।
 मर्त्यलोके नरः सर्वो येन स्वयं फलमश्नुते ॥ ४६ ॥
 प्राणातिपाती योगीन्द्रो दण्डहस्तो नरः सदा ।
 नित्यमुद्यतशस्त्रश्च हन्ति भूतगणाग्ररः ॥ ४७ ॥
 निर्दयः सर्वभूतेभ्यो नित्यमुद्वेगकारकः ।
 अपि कीटपतङ्गानामशरण्यः सुनिर्घृणः ॥ ४८ ॥

एवंभूतो नरो देवि निरयं प्रतिपद्यते ।

विपरीतस्तु धर्मात्मा स्वरूपेणाभिजायते ॥ ४६ ॥

निरयं याति हिंसात्मा याति स्वर्गमहिंसकः ।

यातनो निरये रौद्रो सृष्टच्छ्रो लभते नरः ॥ ५० ॥

यः कश्चिन्निरयात्तस्मात्समुत्तरति कर्हिचित् ।

मनुष्यं लभते चाऽपि होनायुस्तत्र जायते ॥ ५१ ॥

पापेन कर्मणा देवि युक्तो हिंसादिभिर्यतः ।

अहितः सर्वभूतानां हीनायुरपजायते ॥ ५२ ॥

शुभेन कर्मणा देवि प्राणिघातविचर्जितः ।

निक्षिप्तशस्त्रो निर्दण्डो न हिंसति कदाचन ॥ ५३ ॥

न घातयति नो हन्ति घ्नन्तं नैघान्मुदते ।

सर्वभूतेषु सस्नेहो यथाऽऽत्मनि तथा परे ॥ ५४ ॥

ईदृशः पुरुषो नित्यं देवि देवत्वमश्नुते ।

उपपन्नान्सुखान्भोगान्सदाऽश्नाति मुदा युतः ॥ ५५ ॥

अथ चेन्मानुषे लोके कदाचिदुपपद्यते ।

एष दीर्घायुषां मार्गः सुवृत्तानां सुकर्मणाम् ॥

प्राणिहिंसाविमोक्षेण ब्रह्मणा समुदीरितः ॥ ५६ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे उमामहेश्वरसंवादे धर्मनिरूप

नाम चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥

अथ पञ्चविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

उमामहेश्वरसंवादे देवलोकप्राप्तिकारणकथनम्

उमोवाच ।

किंशीलः किंसमान्नारः पुरुषः कैश्च कर्मभिः ।

स्वर्गं सममिषद्येत संप्रदानेन केन वा ॥ १ ॥

महेश्वर उवाच ।

दाता ब्राह्मणसत्कर्ता दीनार्तरूपणादिषु ।

मक्षमोज्याश्रपानानां धासर्सा च महामनिः ॥ २ ॥

प्रतिभ्रयान्समाः कुर्यात्प्रपाः पुष्करिणीस्तथा ।

नित्यकादीनि कर्माणि करोति प्रयतः शुचिः ॥ ३ ॥

आसनं शयनं यानं गृहं रत्नं धनं तथा ।

सस्यजातानि सर्वाणि सश्रेत्राप्यथ योषितः ॥ ४ ॥

सुप्रशान्तमना नित्यं यः प्रयच्छति मानवः ।

एवंभूतो नरो देवि देवलोकेऽमिजायते ॥ ५ ॥

तत्रोप्य सुचिरं कालं भुक्त्वा भोगाननुत्तमान् ।

सदाप्सरोमिर्मुदितो रमित्वा नन्दनादिषु ॥ ६ ॥

तस्माच्च्युतो महेशानि मानुषेषूपजायते ।

महाभागकुले देवि धनधान्यसमाश्रिते ॥ ७ ॥

तत्र कामगुणैः सवः समुपेतो मुदाऽन्वितः ।

महाकार्यो महामोगो धनी भवति मानवः ॥ ८ ॥

एते देवि महाभागाः प्राणिनो दानशालिनः ।
 ब्रह्मण वै पुरा प्रोक्ताः सर्वस्य प्रियदर्शनाः ॥ ६ ॥
 अपरे मानवा देवि प्रदानकृपणा द्विजाः ।
 येऽन्नानि न प्रयच्छन्ति विद्यमानेऽप्यबुद्धयः ॥ १० ॥
 दीनान्धकृपणान्दृष्ट्वा मित्रुकानतिर्धानपि ।
 याच्यमाना निवर्तन्ते जिह्वालौभसमान्विताः ॥ ११ ॥
 न धनानि न चासांसि न भोगाश्च च काञ्चनम् ।
 न गाश्च नान्नविकृतिं प्रयच्छन्ति कदाचन ॥ १२ ॥
 ब्रह्मलुब्धाश्च ये लुब्धा नास्तिका दानवर्जिताः ।
 एयंभूता नरा देवि निरयं यान्त्यबुद्धयः ॥ १३ ॥
 ते वै मनुष्यतां यान्ति यदा कालस्य पर्ययात् ।
 धनरिक्ते कुले जन्म लभन्ते स्वल्पबुद्धयः ॥ १४ ॥
 क्षुत्पिपासापरीताश्च सर्वलोकबहिष्कृताः ।
 निराशाः सर्वमानेभ्यो जीवन्त्यधर्मजीविकाः ॥ १५ ॥
 अल्पभोगकुले जाता अल्पभोगरक्ता नराः ।
 अनेन कर्मणा देवि भवन्त्यधनिनो नराः ॥ १६ ॥
 अपरे दम्भिनो नित्यं मानिनः परतो रताः ।
 वासनार्हस्य ये पीठं न यच्छन्त्यल्पचेतसः ॥ १७ ॥
 मार्गार्हस्य च ये मार्गं न प्रयच्छन्त्यबुद्धयः ।
 अर्घार्हाश्च संस्कारैरर्चयन्ति यथाविधि ॥ १८ ॥
 पादमाचमनीयं वा प्रयच्छन्त्यभिवुद्धयः ।
 शुभं चाभिमतं प्रेम्णा गुरुं नामिषदन्ति ये ॥ १९ ॥

अभिमानप्रवृद्धेन लोभेन सममास्थिताः
 समान्याश्चावमन्यन्ते वृद्धान्परिभवन्ति च ॥ २० ॥
 एवंविधा नरा देवि सर्वे नित्यगामिनः ।
 ते चेद्यदि नरास्तस्मान्निरयाद्दुत्तरन्ति च ॥ २१ ॥
 वर्षपूगैस्ततो जन्म लभन्ते कुत्सिते कुले ।
 श्वपाकपुल्कसादीना कुत्सितानामचेतसाम् ॥ २२ ॥
 कुलेषु तैऽमिजायन्ते गुरुवृद्धोपतापिन ।
 न दम्भी न च मानी यो देवतातिथिपूजकः ॥ २३ ॥
 लोकपूज्यो नमस्कर्ता प्रसूतो मधुरं धवः ।
 सर्वकर्मप्रियकरः सर्वभूतप्रियः सदा ॥ २४ ॥
 अद्वेषी सुमुखः श्लक्ष्णः स्निग्धवाणीप्रदः सदा ।
 स्वागतेनैव सर्वेषां भूतानामधिहितकः ॥ २५ ॥
 यथार्थं सत्क्रियापूर्वमर्चयन्नवतिष्ठते ।
 मार्गाह्वय ददन्मार्गं गुरुमभ्यर्चयन्सदा ॥ २६ ॥
 अतिथिप्रहरतस्तथाऽभ्यागतपूजकः ।
 एवमभूतो नरो देवि स्वर्गतिं प्रतिपद्यते ॥ २७ ॥
 ततो मानुष्यमासाद्य विशिष्टकुलजो भवेत् ।
 वक्रासौ विपुलैर्मोगैः सर्वरत्नसमायुतः ॥ २८ ॥
 यथाहंदाता चार्हेषु धर्मचर्यापरो भवेत् ।
 संमतः सर्वभूतानां सर्वलोकनममृतः ॥ २९ ॥
 स्वकर्मफलमाप्नोति स्वयमेव नरः सदा ।
 एष धर्मो मया प्रोक्तो विधात्रा स्वयमरितः ॥ ३० ॥

यस्तु रौद्रसमाचारः सर्वसत्त्वभयंकरः ।

हस्ताभ्यां यदि वा पदुभ्यां रज्ज्वा दण्डेन वा पुनः ॥ ३१ ॥

लोष्टैः स्तम्भैरुपायैर्वा जन्तून्वाधेत शोभने ।

हिंसायं निष्कृतिप्रज्ञ प्रोद्धेजयति चैव हि ॥ ३२ ॥

उपक्रामति जन्तून्श्च उद्धेगजननः सदा ।

एव शीलसमाचारो निरयं प्रतिपद्यते ॥ ३३ ॥

स चेन्मनुष्यतां गच्छेद्यदि कालस्य पर्ययात् ।

ब्रह्मावाधापरिहृष्टे कुले जयति सोऽधमे ॥ ३४ ॥

लोकद्विष्टोऽधमः पुंसां स्वयं कर्मकृतैः फलैः ।

एष देवि मनुष्येषु योद्धव्यो ज्ञातिग्रन्थुषु ॥ ३५ ॥

अपरः सर्वभूतानि दयावाननुपश्यति ।

मैत्री दृष्टिः पितृसमो निर्वैरो नियतेन्द्रियः ॥ ३६ ॥

नोद्धेजयति भूतानि न च हन्ति दयापरः ।

हस्तपादैश्च नियतैर्विभ्वालयः सर्वजन्तुषु ॥ ३७ ॥

न रज्ज्वा न च दण्डेन न लोष्टैर्नाऽऽयुधेन च ।

उद्धेजयति भूतानि शुभकर्मा दयापरः ॥ ३८ ॥

एवं शीलसमाचारः स्वर्गं समुपजायते ।

तत्रासौ भवने दिव्ये मुदा घसति देववत् ॥ ३९ ॥

स चेत्स्वर्गक्षयान्मर्त्यो मनुष्येषूपजायते ।

अत्पायासो निरातङ्कः स जातः सुप्तमेधते ॥ ४० ॥

सुप्तभागी निरायासो निरुद्धेगः सदा नरः ।

एष देवि सतां मार्गो याथा यत्र न विद्यते ॥ ४१ ॥

उमोवाच ।

इमे मनुष्या दृश्यन्ते ऊहापोहविशारदाः ।
 ज्ञानविज्ञानसंपन्नाः प्रज्ञावन्तोऽर्थकोविदाः ॥ ४२ ॥
 दुष्प्रज्ञाश्चापरे देव ज्ञानविज्ञानवर्जिताः ।
 केन कर्मविपाकेन प्रज्ञावान्पुरुषो भवेत् ॥ ४३ ॥
 अल्पप्रज्ञो विरूपाक्ष कथं भवति मानवः ।
 एवं त्वं संशयं छिन्धि सर्वधर्मभृता वर ॥ ४४ ॥
 जात्यन्धाश्चापरे देव रोगार्ताश्चापरे तथा ।
 नराः क्लीबाश्च दृश्यन्ते कारणं ब्रूहि तत्र वै ॥ ४५ ॥

महेश्वर उवाच ।

ग्राह्यणान्वेदविदुषः सिद्धान्धर्मविदस्त्वया ।
 परिपृच्छन्त्यहरहः कुशलाकुशलं सदा ॥ ४६ ॥
 वर्जयन्तौऽशुभं कर्म सेवमानाः शुभं तथा ।
 लभन्ते स्वर्गंति निन्यमिह लोके ययासुखम् ॥ ४७ ॥
 स चेन्मनुष्यतां धाति मेघावी तत्र जायते ।
 श्रुतं यज्ञानुगं यम्य कल्याणमुपजायते ॥ ४८ ॥
 परदारेषु ये चापि चक्षुर्दुष्टं प्रयुञ्जते ।
 तेन दुष्टस्वभावेन जान्यन्धास्ते भवन्ति हि ॥ ४९ ॥
 मनसाऽपि प्रदुष्टेन नानां पश्यन्ति ये क्षियम् ।
 रोगार्तास्ते भवन्तीह नरा दुष्कृतकारिणः ॥ ५० ॥
 ये तु मूढा दुराचारा वियोनौ मैथुने रताः ।
 पुरुषेषु सुदुष्प्रज्ञाः क्लीबन्वमुपयान्ति ते ॥ ५१ ॥

पशूँश्च ये वै बध्नन्ति ये चैव गुरुतुल्यगाः ।

प्रकीर्णमैथुना ये च क्लीवा जायन्ति वै नराः ॥ ५२ ॥

उमोवाच ।

अवद्यं किं तु वै कर्म निरवद्यं तथैव च ।

श्रेयः कुर्धन्नवाप्नोति मानवो देवसत्तम ॥ ५३ ॥

महेश्वर उवाच ।

श्रेयासं मार्गमन्विच्छन्सदा यः पृच्छति द्विजान् ।

धर्मान्वेषी गुणाकाङ्क्षी स स्वर्गं समुपाश्रुते ॥ ५४ ॥

यदि मानुष्यतां देवि कदाचित्संनियच्छति ।

मेधावी धारणायुक्तः प्राज्ञस्तत्रापि जायते ॥ ५५ ॥

एष देवि सतां धर्मो गन्तव्यो भूतिकारकः ।

नणां हितार्थाय सदा मया चैवमुद्राहृतः ॥ ५६ ॥

उमोवाच ।

अपरे स्वल्पविज्ञाना धर्मविद्वेषिणो नराः ।

ब्राह्मणान्वेदविदुषो नेच्छन्ति परिसर्पितुम् ॥ ५७ ॥

व्रतवन्तो नराः केचिच्छ्रद्धादमपरायणाः ।

अव्यता स्रष्टनियमास्तथाऽन्ये राक्षसोपमाः ॥ ५८ ॥

यञ्चानश्च तथैवान्ये निर्मोहाश्च तथा परे ।

केन कर्मविपाकेन भवन्तीह घदस्य मे ॥ ५९ ॥

महेश्वर उवाच ।

आगमालोकधर्माणां मर्यादाः पूर्वनिर्मिताः ।

प्रमाणेनानुवर्तन्ते दृश्यन्ते ह दृढव्रताः ॥ ६० ॥

अधर्मं धर्ममित्याहुर्न च मोहवशं गताः ।

अत्रता नष्टमर्यादास्ते नरा ब्रह्मराक्षसाः ॥ ६१ ॥

ये वै कालकृतोद्योगात्संभवन्तीह मानवाः ।

निर्होमा निर्वपट्कारास्ते भवन्ति नराधमाः ॥ ६२ ॥

एष द्वैवि मया सर्वसंशयच्छेदनाय ते ।

कुशलाकुशलो नृणा व्याख्यातो धर्मसागरः ॥ ६३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे उमामहेश्वरसंवादे धर्मनिरूपणं

नाम पञ्चविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥

अथ पञ्चविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मुनिमहेश्वरसंवादे वासुदेवमहिमवर्णनम्

व्यास उवाच ।

श्रुत्वैवं सा जगन्माता भर्तुर्वचनमादितः ।

हृष्टा यभूव मुप्रीता विस्मिता च तदा द्विजाः ॥ १ ॥

ये तत्राऽऽसन्मुनिवरास्त्रिपुरारेः सर्मापतः ।

तीर्थयात्राप्रसङ्गेन गतास्तस्मिन्निगरी द्विजाः ॥ २ ॥

तेऽपि संपूज्य तं देवं शूलपाणिं प्रणम्य च ।

एषच्छुः संशयं चैव लोकानां हितकाम्यया ॥ ३ ॥

मुनय ऊचुः ।

त्रिलोचन नमस्तेऽस्तु दक्षन्तुयिनाशन ।

पृच्छामस्त्वां जगन्नाथ संशयं हृदि संस्थितम् ॥ ४ ॥

संसारेऽस्मिन्महाघोरे भैरवे लोमहर्षणे ।

भ्रमन्ति सुचिरं कालं पुरुषाश्चाल्पमेधसः ॥ ५ ॥

येनोपायेन मुच्यन्ते जन्मसंसारबन्धनात् ।

ब्रूहि तच्छ्रोतुमिच्छामः परं कौतूहलं हि नः ॥ ६ ॥

महेश्वर उवाच ।

कर्मपाशनिबद्धानां नराणां दुःखभागिताम् ।

नान्योपायं प्रपश्यामि घासुदेवात्परं द्विजाः ॥ ७ ॥

ये पूजयन्ति तं देवं शङ्खचक्रगदाधरम् ।

घाङ्मनःकर्मभिः सम्यक्ते यान्ति परमां गतिम् ॥ ८ ॥

किं तेषां जीवितेनेह पशुवच्चेष्टितेन च ।

येषां न प्रवणं चित्तं घासुदेवे जगन्मये ॥ ९ ॥

ऋषय ऊचुः ।

पिताकिम्भगनेत्रघ्न सर्धलोत्तमस्कृत ।

माहात्म्यं घासुदेवस्य श्रोतुमिच्छाम शंकर ॥ १० ॥

महेश्वर उवाच ।

पितामहादपि घरः शाश्वतः पुरुषो हरिः ।

एरण्णो जाम्बूनदाभासो व्यन्ने सूर्य इवोदितः ॥ ११ ॥

दशधाहुर्महातेजा देवतारिनिपूदनः ।

श्रीवत्साङ्को हृषीकेशः सर्वद्रैवतयूथपः ॥ १२ ॥

ब्रह्मा तस्योदरभवस्तस्याहं च शिरोभवः ।

शिरोरुहेभ्यो ज्योतींषि रोमभ्यश्च सुरासुराः ॥ १३ ॥

ऋषयो देहसंभूतास्तस्य लोकाश्च शाश्वताः ।
 पितामहगृहं साक्षात्सर्वदेवगृहं च सः ॥ १४ ॥
 सोऽस्याः पृथिव्या. कृत्स्नायाः स्रष्टा त्रिभुवनेश्वरः ।
 संहर्ता चैव भूतानां स्यावरस्य चरस्य च ॥ १५ ॥
 स हि देवदेवः साक्षाद्देवनाथः परंतपः ।
 सर्वज्ञः सर्वसंस्त्रष्टा सर्वगः सर्वतोमुखः ॥ १६ ॥
 न तस्मात्परमं भूतं त्रिषु लोकेषु किञ्चन ।
 सनातनो महाभागो गोविन्द इति विश्रुतः ॥ १७ ॥
 स सर्वान्पार्यिवान्संस्ये श्रातयिष्यति मानदः ।
 सुरकार्यार्थमुत्पन्नो मानुष्यं धपुराम्बितः ॥ १८ ॥
 न हि देवगणाः शक्तास्त्रिविक्रमविनाकृताः ।
 भुवने देवकार्याणि कर्तुं नायकवर्जिताः ॥ १९ ॥
 नायकः सर्वभूतानां सर्वभूतनमस्कृतः ।
 पतस्य देवनाथस्य कार्यस्य च परस्य च ॥ २० ॥
 ब्रह्मभूतस्य सततं ब्रह्मर्षिशरणस्य च ।
 ब्रह्मा धसति नामिस्यः शरीरेऽहं च संस्थितः ॥ २१ ॥
 सर्वाः सुखं संस्थिताश्च शरीरे तस्य देवताः ।
 स देवः पुण्डरीकाक्ष. श्रीगर्भः श्रीसहोपितः ॥ २२ ॥
 शार्ङ्गचक्रायुधः खड्गी सर्वनागरिपुञ्जः ।
 उत्तमेन सुशीलेन शौचैव च दमेन च ॥ २३ ॥
 पराक्रमेण धीर्येण धपुया दर्शनेन च ।
 आरोहणप्रमाणेन धीर्येणार्जवसंपदा ॥ २४ ॥

भानृशंस्येन रूपेण बलेन च समन्वितः ।
 अस्त्रैः समुद्रितः सर्वैर्दिव्यैरद्भुतदर्शनैः ॥ २५ ॥
 योगमायासहस्राक्षो विरूपाक्षो महामनाः ।
 घाचा मित्रजनश्लाघी ज्ञातियन्धुजनप्रियः ॥ २६ ॥
 क्षमावाश्चानहंघादो स देवो ब्रह्मदायकः ।
 भयहर्ता भयार्तानां मित्रानन्दविघर्षनः ॥ २७ ॥
 शरण्यः सर्वभूतानां दीनानां पालने रतः ।
 श्रुतवानथ संपन्नः सर्वभूतनमस्कृतः ॥ २८ ॥
 समाधितानामुपटुच्छन्नूणां भयकृत्तथा ।
 नीतिज्ञो नीतिसंपन्नो ब्रह्मवादी जितेन्द्रियः ॥ २९ ॥
 भवार्थमेव देवानां वृद्ध्या परमया युतः ।
 प्राजापत्ये शुभे मार्गे मानवे धर्मसंस्कृते ॥ ३० ॥
 समुत्पत्स्यति गोविन्दो मनोर्वंशे महात्मनः ।
 अंशो नाम मनोः पुत्रो ह्यन्तर्धामा ततः परम् ॥ ३१ ॥
 अन्तर्धाम्नो हविर्धामा प्रजापतिरनिन्दितः ।
 प्राचीनवर्हिर्भविता हविर्धाम्नः सुतो द्विजाः ॥ ३२ ॥
 तस्य प्रचेतःप्रमुखा भविष्यन्ति दशाऽऽत्मजाः ।
 प्राचेतसस्तथा दक्षो भवितेह प्रजापतिः ॥ ३३ ॥
 दाक्षायण्यस्तथाऽऽदित्यो मनुरादित्यतस्ततः ।
 मनोश्च वंशज इला सुयुन्नश्च भविष्यति ॥ ३४ ॥
 बुधात्पुरूरवाश्चापि तस्मादायुर्भविष्यति ।
 नहुषो भविता तस्माद्ययातिस्तस्य चाऽऽत्मजः ॥ ३५ ॥

यदुस्तस्मान्महासत्त्वः क्रोष्टा तस्माद्भविष्यति ।
 क्रोष्टुश्चैव महान्पुत्रो वृजिर्नीवान्भविष्यति ॥ ३६ ॥
 वृजिर्नीवतश्च भविता उददुर्परजितः ।
 दग्धोर्मविता पुत्र शूरश्चित्रस्थस्तथा ॥ ३७ ॥
 तस्य त्ववरजः पुत्रः शूरो नाम भविष्यति ।
 तेषां विस्तातर्वाद्यांषां चारित्रगुणशालिनाम् ॥ ३८ ॥
 यज्विना च विशुद्धाना वशे ब्राह्मणसत्तमा ।
 स शूरः क्षत्रियश्रेष्ठो महावार्यो महायशः ॥ ३९ ॥
 स्वर्गंशविस्तारकरं जनयिष्यति मानदम् ।
 घसुदेवमिति स्यात्तं पुत्रमानकदुन्दुमिम् ॥ ४० ॥
 तस्य पुत्रश्चतुर्बाहुर्वासुदेवो भविष्यति ।
 क्षान्ना ब्राह्मणसंकर्ता ब्रह्मभूतो द्विजप्रियः ॥ ४१ ॥
 राजो बद्धान्स सखान्वै मोक्षयिष्यति यादवः ।
 जरासंधं तु राजानं निर्जिन्य गिरिगह्वरे ॥ ४२ ॥
 सर्वपार्थिवरत्नाढ्यो भविष्यति स धीर्यवान् ।
 पृथिव्यामप्रनिहता बर्षिणापि भविष्यति ॥ ४३ ॥
 विक्रमेण च संपन्नः सर्वपार्थिवपार्थिवः ।
 शूरः संहननो मूर्तो द्वारकाया वसन्प्रभुः ॥ ४४ ॥
 पालयिष्यति सा देवी विनिर्जिन्य दुराशयान् ।
 तं भवन्तं समासाय ब्राह्मणैरर्हणैरैः ॥ ४५ ॥
 बर्षयन्तु यथान्यायं ब्रह्मानमिव शान्भवन् ।
 सो हि मा द्रष्टुमिच्छेत ब्रह्माणं च पितामहम् ॥ ४६ ॥
 दृश्यन्तेन भगवान्वासुदेवः प्रतापवान् ।
 दृष्टे तस्मिन्नहं दृष्टो न मेऽत्रास्ति विचारणा ॥ ४७ ॥

पितामहो वासुदेव इति चित्त तपोधनाः ।
 स यस्य पुण्डरीकाक्षः प्रीतियुक्तो भविष्यति ॥ ४८ ॥
 तस्य देवगणः प्रीतो ब्रह्मपूर्वो भविष्यति ।
 यस्तु तं मानवो लोके संध्रयिष्यति केशवम् ॥ ४९ ॥
 तस्य कीर्तिर्यशश्चैव स्वर्गश्चैव भविष्यति ।
 धर्माणां देशिकः साक्षाद्भविष्यति स धर्मधान् ॥ ५० ॥
 धर्मविद्भिः स देवेशो नमस्कार्यः सदाऽच्युतः ।
 धर्म एव सदा हि स्यादस्मिन्नभ्यर्चिते विभौ ॥ ५१ ॥
 स हि देवो महातेजाः प्रजाहितचिकीर्षया ।
 धर्मार्थं पुरुषव्याघ्र ऋषिकोटोः ससर्ज च ॥ ५२ ॥
 ताः सृष्टास्तेन विधिना पर्वते गन्धमादने ।
 सनत्कुमारप्रमुखास्तिष्ठन्ति तपसाऽन्विताः ॥ ५३ ॥
 तस्मात्स धाम्नी धर्मज्ञो नमस्यो द्विजपुंगवाः ।
 घन्दितो हि स घन्देत मानितो मानयीत च ॥ ५४ ॥
 दृष्टः पश्येदहरहः संध्रितः प्रतिसंध्रयेत् ।
 अर्चितश्चार्चयेन्नित्यं स देवो द्विजसत्तमाः ॥ ५५ ॥
 एवं तस्यानवद्यस्य विष्णोर्वै परमं तपः ।
 आदिदेवस्य महतः सज्जनाचरितं सदा ॥ ५६ ॥
 भुवनेऽभ्यर्चितो नित्यं देवैरपि सनातनः ।
 अभयेनानुरूपेण प्रपद्य तमनुग्रहाः ॥ ५७ ॥
 कर्मणा मनसा वाचा स नमस्यो द्विजैः सदा ।
 यत्नवद्भूमिरुपस्थाय द्रष्टव्यो देवर्कासुतः ॥ ५८ ॥

एष वै विहितो मार्गो मया वै मुनिमत्तमाः ।
 तं दृष्ट्वा सर्वदेवेशं दृष्टाः श्युः सुरसत्तमाः ॥ ५६ ॥
 मदावराहं तं देव सर्वलोकपितामहम् ।
 मह वैव तमत्यानि नित्यमेव जगत्पतिम् ॥ ६० ॥
 तत्र च वितथं दृष्ट्वा भविष्यति न संशयः ।
 सनन्ता हि वरं देवास्तन्य देहे वसानहे ॥ ६१ ॥
 तन्मैव चाप्रजो प्राता तितादिनिचरमनः ।
 हला बल इति स्यातो भविष्यति घराघरः ॥ ६२ ॥
 विप्रिपाम्बस्य देवस्य दृष्टोऽमन्त इति प्रनोः ।
 सुगर्भो यस्य धीर्येण कज्जपदम्याऽऽत्मनो बला ॥ ६३ ॥
 कन्तं नैवप्राकदृष्टुं देवस्य परमात्मनः ।
 स च शेषो विचरते पर्या वै मुदा युतः ॥ ६४ ॥
 कन्तवंसति नोगेन परिरम्य वन्दुधराम् ।
 य एष विष्णुः सोऽनन्तो नगवान्वभुधायत ॥ ६५ ॥
 यो रामः स हर्षाक्षोऽयुतः सर्वधरायत ।
 कवुर्नो पुष्टपश्यामी विष्णो विष्णुपराकर्मा ॥ ६६ ॥
 शृङ्खो मान्नीर्या च चकलदूलधारिणी ।
 एष वीरुप्रहः प्रीतो नरा पुण्यस्तरोवता ॥
 द्वावन्तो यदुश्रेष्ठं पूजयेयुः प्रयत्नतः ॥ ६७ ॥
 वैश्वानरापुराने कावित्रहो श्चपिनदेश्वरमंवादे पञ्चविंशत्यधिक-
 द्विरावतनोऽध्यायः ॥ २२५ ॥

अथ षड्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मुनिव्याससंवादेविष्णुपूजाकथनम्

मुनय ऊचुः ।

अहो कृष्णस्य माहात्म्यं श्रुतमस्माभिरदुभुतम् ।
सर्वपापहरं पुण्यं धन्यं संसारनाशनम् ॥ १ ॥
सपूज्य विधिवद्भक्त्या घासुदेवं महामुने ।
का गतिं यान्ति मनुजा घासुदेवार्चने रताः ॥ २ ॥
किं प्राप्नुवन्ति ते मोक्षं किंवा स्वर्गं महामुने ।
अथवा किं मुनिश्रेष्ठ प्राप्नुवन्त्युभय फलम् ॥ ३ ॥
छेत्तुमर्हसि सर्वज्ञ संशयं नो हृदि स्थितम् ।
छेत्ता नान्योऽस्ति लोकेऽस्मिंस्त्वदृते मुनिसत्तम ॥ ४ ॥

व्यास उवाच ।

साधु साधु मुनिश्रेष्ठा भवद्भिर्यदुदाहृतम् ।
शृणुध्वमानुपूर्व्येण वैष्णवानां सुरावहम् ॥ ५ ॥
दीक्षामात्रेण कृष्णस्य नरा मोक्ष व्रजन्ति वै ।
किं पुनर्ये सदा भक्त्या पूजयन्त्यच्युतं द्विजाः ॥
न तेषां दुर्लभः स्वर्गो मोक्षश्च मुनिसत्तमाः ।
लभन्ते वैष्णवाः कामान्यान्यान्वाञ्छन्ति दुर्लभान् ॥ ७ ॥
रत्नपर्यन्तमाद्यह्य नरो रत्नं यथाऽऽददेत् ।
स्वेच्छया मुनिशार्दूलस्तथा कृष्णान्मनोरथान् ॥ ८ ॥

कल्पवृक्षं समामाय फलानि म्वच्छ्रया यथा ।
 गृह्णाति पुरुषो विप्राम्नया कृष्णान्नतोरथान् ॥ २ ॥
 श्रद्धया विधिवन्पूज्य वासुदेवं जगद्गुरुम् ।
 धर्मार्यकाममोक्षानां प्राप्नुवन्ति नरा फलम् ॥ १० ॥
 आगत्य तं जगत्प्रायं विशुद्धेनात्मगतना ।
 प्राप्नुवन्ति नराः कामान्मुखाणांनपि दुर्लभान् ॥ ११ ॥
 देऽर्चयन्ति सदा भक्त्या वासुदेवाख्यमथ्यम् ।
 न तेषां दुर्लभं किञ्चिद्विद्यते भुवतत्रये ॥ १२ ॥
 घन्याम्नैः पुरुषा लोके देऽर्चयन्ति सदा हरिम् ।
 सर्वपापहरं देवं सर्वकामफलप्रदम् ॥ १३ ॥
 ब्रह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रान्यजातयः ।
 मंजुः न सुरवरं प्राप्नुवन्ति परां गतिम् ॥ १४ ॥
 तस्मान्पुत्रुष्वं मुतयो यन्पृच्छन् ममानथा ।
 ब्रह्म्यानि समाप्तेन गतिं तेषां महत्प्रभतान् ॥ १५ ॥
 त्रिभुवा मानुष्यकं देहं रोगायतनशुभम् ।
 उपनरत्नमंजुलं जलबुद्बुदमनिमम् ॥ १६ ॥
 मांसयोनिवद्गुण्यं विष्टान्वादिनिर्गुतम् ।
 कश्चिन्पूजन्नेष्यं च म्नायुतर्नशिरान्वितम् ॥ १७ ॥
 कामेन विमानेन दिव्यगन्धर्वताडिता ।
 तदनादित्यवर्मेन किङ्किणीजालमालिता ॥ १८ ॥
 रत्नगतानां गन्धर्वरूपेणैर्निर्लहृताः ।
 भवन्ते लोकपालातां भवनं तु पृथक्पृथक् ॥ १९ ॥

मन्वन्तरप्रमाणं तु भुक्त्वा फालं पृथक्पृथक् ।
 भुवनानि पृथक्तेषां सर्वभोगैरलंकृताः ॥ २० ॥
 ततोऽन्तरिक्षं लोकं ते यान्ति सर्वसुखप्रदम् ।
 तत्र भुक्त्वा घरान्भोगान्दशमन्वन्तरं द्विजाः ॥ २१ ॥
 तस्माद्गन्धर्वलोकं तु यान्ति चै वैष्णवा द्विजाः ।
 विंशन्मन्वन्तरं फालं तत्र भुक्त्वा मनोरमान् ॥ २२ ॥
 भोगानादित्यलोकं तु तस्माद्यान्ति सुपूजिताः ।
 त्रिंशन्मन्वन्तरं तत्र भोगान्भुक्त्वाऽतिदैवतान् ॥ २३ ॥
 तस्माद्ब्रजन्ति ते विप्राश्चन्द्रलोकं सुखप्रदम् ।
 मन्वन्तराणां ते तत्र चत्वारिंशदुगुणान्वितम् ॥ २४ ॥
 फालं भुक्त्वा शुभान्भोगाञ्जरामरणवर्जिताः ।
 तस्मान्नक्षत्रलोकं तु विमानैः समलंकृतम् ॥ २५ ॥
 व्रजन्ति ते मुनिश्रेष्ठा गुणैः सर्वैरलंकृताः ।
 मन्वन्तराणा पञ्चाशद्भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् ॥ २६ ॥
 तस्माद्ब्रजन्ति ते विप्रा देवलोकं सुदुर्लभम् ।
 षष्टिमन्वन्तरं यावत्तत्र भुक्त्वा सुदुर्लभान् ॥ २७ ॥
 भोगाश्चानाधिधान्विप्रा शृण्व्यष्टकसमन्वितान् ।
 शकलोकं पुनस्तस्माद्गच्छन्ति सुरपूजिताः ॥ २८ ॥
 मन्वन्तराणां तत्रैव भुक्त्वा फालं च सप्ततिम् ।
 भोगानुद्यायवान्दिव्यान्मनसः प्रीतिवर्धनान् ॥ २९ ॥
 तस्माद्ब्रजन्ति ते लोकं प्राजापत्यमनुत्तमम् ।
 भुक्त्वा तत्रप्सितान्भोगान्सर्वकामगुणान्वितान् ॥ ३० ॥

मन्वन्तरमशीति च कालं सर्वसुखप्रदम् ।
 तस्मात्पैतामहं लोकं यान्ति ते वैष्णवा द्विजाः ॥ ३१ ॥
 मन्वन्तराणां नवति क्रीडिन्वा तत्र वै सुखम् ।
 इहाऽऽगत्य पुनस्तस्माद्विप्राणां प्रचरे कुले ॥ ३२ ॥
 जायन्ते योगिनो विप्रा वैदरास्त्रार्यपारगाः ।
 एवं सर्वेषु लोकेषु भुक्त्वा भोगान्यधेप्सितान् ॥ ३३ ॥
 इहाऽऽगत्य पुनर्यान्ति उपर्युपरि च क्रमात् ।
 संभवे संभवे ते तु शतवर्षं द्विजोत्तमाः ॥ ३४ ॥
 भुक्त्वा यधेप्सितान्भोगान्यान्ति लोकान्तरं ततः ।
 दशजन्म यदा तेषां क्रमेणैवं प्रपूर्यते ॥ ३५ ॥
 तदा लोकं हरिर्दिव्यं ब्रह्मलोकान्प्रजन्ति ते ।
 गत्वा तत्रास्थान्भोगान्भुक्त्वा सर्वगुणान्वितान् ॥ ३६ ॥
 मन्वन्तरानं यावन्नममृत्युधिवर्जिताः ।
 गच्छन्ति भुवनं पञ्चाद्वाराहस्य द्विजोत्तमाः ॥ ३७ ॥
 दिव्यदेहाः कुण्डलिनो महाकाया महाबलाः ।
 क्रीडन्ति तत्र विप्रेन्द्राः कृत्वा रूपं अनुमङ्गलम् ॥ ३८ ॥
 दश कोटिसहस्राणि वर्षाणां द्विजसत्तमाः ।
 त्रियन्ति शाम्भवे मावे सर्वदेवैर्मसृताः ॥ ३९ ॥
 ततो यान्ति तु ते धीरा नरसिंहगृहं द्विजाः ।
 क्रीडन्ते तत्र मुदिता धर्मकोटयुतानि च ॥ ४० ॥
 तदन्ते वैष्णवं यान्ति पुरं सिद्धनिवेधितम् ।
 क्रीडन्ते तत्र सौख्येन वर्षाणामयुतानि च ॥ ४१ ॥

ब्रह्मलोके पुनर्विप्रा गच्छन्ति साधकोत्तमाः ।

तत्र स्थित्वा चिरं कालं वर्षकोटिशतान्वहन् ॥ ४२ ॥

नारायणपुरं यान्ति ततस्ते साधकेश्वराः ।

भुक्त्वा भोगांश्च विविधान्वर्षकोट्यर्घुदानि च ॥ ४३ ॥

अनिन्द्यपुरं पश्चाद्विव्यरूपा महाबलाः ।

गच्छन्ति साधकचराः स्तूपमानाः सुरासुरैः ॥ ४४ ॥

तत्र कोटिसहस्राणि वर्षाणां च चतुर्दश ।

तिष्ठन्ति वैष्णवास्तत्र जरामरणवर्जिताः ॥ ४५ ॥

प्रद्युम्नस्य पुरं पश्चाद्गच्छन्ति विगतज्वराः ।

तत्र तिष्ठन्ति ते विप्रा लक्षकोटिशतत्रयम् ॥ ४६ ॥

स्वच्छन्दगामिनो हृष्टा बलशक्तिसमन्विताः ।

गच्छन्ति योगिनः पश्चाच्च संकर्षणः प्रभुः ॥ ४७ ॥

तत्रोपित्वा चिरं कालं भुक्त्वा भोगान्सहस्रशः ।

विशन्ति घासुदेवेति विरूपाख्ये निरञ्जने ॥ ४८ ॥

विनिर्मुक्ताः परे तत्त्वे जरामरणवर्जिते ।

तत्र गत्वा विमुक्तास्ते भवेयुर्नात्र संशयः ॥ ४९ ॥

एवं क्रमेण भुक्तिं ते प्राप्नुवन्ति मनीषिणः ।

मुक्तिं च मुनिशार्दूला घासुदेवार्चने रताः ॥ ५० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे वैष्णवानां गतिख्यापनं नाम

पञ्चविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

अथ सप्तविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

व्यासमुनिर्मवादेविष्णुपूजाकथनम्

व्यास उवाच ।

एकादश्यानुभे पक्षे निराहारः समाहितः ।

स्नात्वा सम्यग्विधानेन श्रौतवासा जितेन्द्रियः ॥ १ ॥

संपूज्य विधिवद्विष्णुं श्रद्धया सुममाहितः ।

पुष्पैर्गन्धैस्तथा दीपैर्घृणैर्वेद्यङ्गैश्च ॥ २ ॥

उपहारैर्बहुविधैर्जप्यैर्होमप्रदक्षिणैः ।

सौरैर्नानाविधैर्दिव्यैर्गौतवायैर्मनोहरैः ॥ ३ ॥

दण्डवत्प्रणिपातैश्च जयशब्दैश्चोत्तमैः ।

एवं संपूज्य विधिवदात्रो कृत्वा प्रजागरम् ॥ ४ ॥

कथां वा गीतिकां विष्णोर्गायन्विष्णुपरायणः ।

याति विष्णो परं स्थानं नरो नाम्न्यत्र संशयः ॥ ५ ॥

मुनय ऊचुः ।

प्रजागरे गीतिकायाः फलं विष्णोर्महामुने ।

ब्रूहि तच्छ्रोतुमिच्छामः परं कौतूहलं हि नः ॥ ६ ॥

व्यास उवाच ।

शृणुध्वं मुनिशार्दूलाः प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ।

गीतिकायाः फलं विष्णोर्जागरे यदुदाहृतम् ॥ ७ ॥

अवन्ती नाम नगरी यमूव भुवि विश्रुता ।

तत्राऽऽप्ते मगवान्विष्णुः शङ्खचक्रगदाधरः ॥ ८ ॥

तस्या नगर्याः पर्यन्ते चाण्डालो गीतिकोचिदः ।
 सद्रुच्योत्पादितधनो भृत्यानां भरणे रतः ॥ ९ ॥
 विष्णुभक्तः स चाण्डालो मासि मासि दृढव्रतः ।
 पकादश्यां समागम्य सोपवासोऽथ गायति ॥ १० ॥
 गीतिका विष्णुनामाङ्काः प्रादुर्भावसमाश्रिताः ।
 गान्धारपङ्जनैवादस्वरपञ्चमधैवतैः ॥ ११ ॥
 रात्रिजागरणे विष्णुं गाथाभिरुपगायति ।
 प्रभाते च प्रणम्येशं द्वादश्यां गृहमेत्य च ॥ १२ ॥
 जामातृभागिनेयांश्च भोजयित्वा सकन्यकाः ।
 ततः सपरिवारस्तु पश्चाद्भुङ्क्ते द्विजोत्तमाः ॥ १३ ॥
 एवं तस्याऽऽसतस्तत्र कुर्वतो विष्णुप्रीणनम् ।
 गीतिकाभिर्विचित्राभिर्वयः प्रतिगतं बहु ॥ १४ ॥
 एकदा चैत्रमासे तु शृण्णैकादशिगोचरे ।
 विष्णुशुश्रूषणार्थाय ययौ घनमनुत्तमम् ॥ १५ ॥
 घनजातानि पुष्पाणि ग्रहीतुं भक्तितत्परः ।
 क्षिप्रातटे महारण्ये विभीतकतरोरधः ॥ १६ ॥
 दृष्टः स राक्षसेनाथे गृहीतश्चापि भक्षितुम् ।
 चाण्डालस्तमघोषाच्च नाद्य भक्ष्यस्त्वया ह्यहम् ॥ १७ ॥
 प्रातर्भोक्ष्यसि कल्याण सत्यमेप्याम्यहं पुनः ।
 अद्य कार्यं मम महत्तस्मान्मुञ्चस्य राक्षस ॥ १८ ॥
 श्वः सत्येन समेप्यामि ततः खादसि मामिति ।
 विष्णुशुश्रूषणार्थाय रात्रिजागरणं मया ॥
 कार्यं न व्रतविन्नं मे कर्तुमर्हसि राक्षस ॥ १९ ॥

व्यास उवाच ।

तं राक्षसः प्रत्युवाच दशरात्रमभोजनम् ।
 ममाम्बुदयं च भवान्मया लब्धो मतङ्गज ॥ २० ॥
 न मोक्ष्ये भक्षयिष्यामि क्षुधया पीडितो भृशम् ।
 निशाचरवचः श्रुत्वा मातङ्गस्तमुवाच ६ ॥
 सान्त्वञ्छूलक्षणाया वाचा स सत्यवचनैर्दृढैः ॥ २१ ॥

मातङ्ग उवाच ।

सत्यमूलं जगत्सर्वं ब्रह्मराक्षस तच्छृणु ।
 सत्येनाहं शपिष्यामि पुनरागमनाय च ॥ २२ ॥
 आदित्यश्चन्द्रमा बहिर्वायुर्भूर्ध्वोर्जलं मनः ।
 अहोरात्रं यमः संध्ये द्वे विदुर्नरचेष्टितम् ॥ २३ ॥
 परदारेषु यत्पापं यत्परद्रव्यहारिणु ।
 यच्च ब्रह्महनः पापं सुरापे गुह्यतल्पगे ॥ २४ ॥
 घन्ध्यापतेश्च यत्पापं यत्पापं वृषलीपते ।
 यच्च देवलके पापं मत्स्यमांसाशिनश्च यत् ॥ २५ ॥
 क्रोडमांसाशिनो यच्च कूर्ममांसाशिनश्च यत् ।
 वृथा मांसाशिनो यच्च पृष्ठमांसाशिनश्च यत् ॥ २६ ॥
 कृन्धे मित्रघातके यत्पापं द्विधिपूषर्तौ ।
 सूतकस्य च यत्पापं यत्पापं क्रूरकर्मणः ॥ २७ ॥
 कृपणस्य च यत्पापं यच्च बन्ध्यातिथेरपि ।
 अमावास्याऽष्टमी पञ्ची कृष्णशुक्लवतुर्दशी ॥ २८ ॥

तासु यदुगमनात्पापं यद्विषो व्रजति स्त्रियम् ।

रजस्वला तथा पश्चाच्छ्राद्धं कृत्वा स्त्रियं व्रजेत् ॥ २६ ॥

सर्वस्यस्नातभोज्यानां यत्पापं मलभोजने ।

मित्रभार्यां गच्छतां च यत्पापं पिशुनस्य च ॥ २७ ॥

दम्भमायानुरक्ते च यत्पापं मधुघातिनः ।

ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुत्य यत्पापं तद्व्यच्छतः ॥ २८ ॥

यच्च कन्यानृते पापं यच्च गोश्वतरानृते ।

स्त्रीबालहन्तुर्यत्पापं यच्च मिथ्याभिभाषिणः ॥ २९ ॥

देववेदद्विजनृपपुत्रमित्रसतीस्त्रियः ।

यच्च निन्दयतां पापं गुरुमिथ्यापवारतः ॥ ३० ॥

अग्नित्यागिषु यत्पापमग्निदायिषु यद्वने ।

गृहेष्टया पातके यच्च यदुगोष्णे यदुद्विजाधमे ॥ ३१ ॥

यत्पापं परिवित्ते च यत्पापं पत्न्येदिनः ।

तयोर्दातृप्रहीत्रोश्च यत्पापं भ्रूणघातिनः ॥ ३२ ॥

किं चात्र बहुभिः प्रोक्तैः शपथैस्तव राक्षस ।

श्रूयतां शपथं भीमं दुर्वाच्यमपि कथ्यते ॥ ३३ ॥

स्वकन्यार्जीविनः पापं गूढसत्येन साक्षिणः ।

अयाज्ययाजके षण्डे यत्पापं श्रवणेऽधमे ॥ ३४ ॥

प्रव्रज्यावसिते यच्च ब्रह्मचारिणि कामुके ।

एतैस्तु पापैर्लिप्येऽहं यदि नैष्यामि तेऽन्तिकम् ॥ ३५ ॥

व्यास उवाच ।

मातङ्गवचनं श्रुत्वा विस्मितो ब्रह्मराक्षसः ।

प्राह गच्छस्य सत्येन समयं चैव पालय ॥ ३६ ॥

इत्युक्तं कुणपाशेन श्वपाकः कुसुमानि तु ।
 समादायागमञ्चैव विष्णोः स निलयं गतः ॥ ४० ॥
 तानि प्रादाद्ब्राह्मणाय सोऽपि प्रक्षाल्य चाम्भसा ।
 विष्णुमभ्यर्च्य निलयं जगाम स तपोधना ॥ ४१ ॥
 सोऽपि मातङ्गदायादः सोपवासस्तु ता निशाम् ।
 गायन्हि ब्राह्मभूमिष्ठः प्रजागरमुपाकरोत् ॥ ४२ ॥
 प्रमाताया तु शर्वर्यां स्नात्वा देवं नमस्य च ।
 सत्यं स समयं कर्तुं प्रतस्थे यत्र राक्षसः ॥ ४३ ॥
 तं व्रजन्तं पथि नरः प्राह भद्रं क्व गच्छसि ।
 स तथाऽकथयत्सर्वं सोऽप्येनं पुनर्ब्रवीत् ॥ ४४ ॥
 धर्मार्थकाममोक्षाणां शरीरं साधनं यतः ।
 महता तु प्रयत्नेन शरीरं पालयेद्बुधः ॥ ४५ ॥
 जीवधर्मार्थसुखं नरस्तथाऽऽप्नोति मोक्षगतिमग्याम् ।
 जीवन्कीर्तिमुपैति च भवति मृतस्य का कथा लोके ॥ ४६ ॥
 मातङ्गस्तद्वचः श्रुत्वा प्रत्युवाचाथ हेतुमत् ॥ ४७ ॥
 मातङ्ग उवाच ।
 भद्रं सत्यं पुरस्कृत्य गच्छामि शपथाः कृताः ॥ ४८ ॥
 व्यास उवाच ।
 तं भूयः प्रत्युवाचाथ किमेवं मूढधीर्भवान् ।
 किं न श्रुतं त्वया साधो मनुना यदुदीरितम् ॥ ४९ ॥
 गोर्ध्वादिजानां परिरक्षणार्थं,
 विवाहकाले सुरतप्रसङ्गे ।

प्राणालये सर्वधनापहारे,

पञ्चानृतान्याद्दुरपातकानि ॥ ५० ॥

धर्मघाक्यं न च स्त्रीषु न विवाहे तथा रिपौ ।

घञ्जने चार्थहानी च स्वनाशेऽनृतके तथा ।

एवं तद्वाक्यमाकर्ण्य मातङ्गः प्रत्युवाच ह ॥ ५१ ॥

मातङ्ग उवाच ।

मैवं घदस्व भद्रं ते सत्यं लोकेषु पूज्यते ।

सत्येनाघाप्यते सौख्यं यत्किञ्चिज्जगतीगतम् ॥ ५२ ॥

सत्येनार्कः प्रतपति सत्येनाऽऽपो रसात्मिकाः ।

ज्वलत्यग्निश्च सत्येन घाति सत्येन मारुतः ॥ ५३ ॥

धर्मार्थकामसंप्राप्तिर्माँक्षप्राप्तिश्च दुर्लभा ।

सत्येन जायते पुंसां तस्मात्सत्यं न संत्यजेत् ॥ ५४ ॥

सत्यं ब्रह्म परं लोके सत्यं यज्ञेषु चोत्तमम् ।

सत्यं स्वर्गसमायातं तस्मात्सत्यं न संत्यजेत् ॥ ५५ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा सोऽथ मातङ्गस्तं प्रक्षिप्य नरोत्तमम् ।

जगाम तत्र यत्राऽऽस्ने प्राणिहा ब्रह्मराक्षसः ॥ ५६ ॥

तमागतं समीक्ष्यासौ चाण्डालं ब्रह्मराक्षसः ।

विस्मयोत्फुल्लनयनः शिरःकम्पं तमवधीत् ॥ ५७ ॥

ब्रह्मराक्षस उवाच ।

साधु साधु महाभाग सत्यघाक्यानुपालक ।

न मातङ्गमहं मन्ये भवन्तं सत्यलक्षणम् ॥ ५८ ॥

कर्मणाऽनेन मन्ये त्वां ब्राह्मणं शुचिमध्ययम् ।
 यत्किञ्चित्त्वां मदमुखं प्रवक्ष्ये धर्मसंश्रयम् ॥
 किं तत्र भवता रात्रौ कृतं विष्णुगृहे वद ॥ ५६ ॥

व्यास उवाच ।

तमभ्युवाच मातङ्गः शृणु विष्णुगृहे मया ।
 यत्कृतं रजनीभागे यथातथ्यं वदामि ते ॥ ६० ॥
 विष्णोर्दिवकुलस्याधः स्थितेनाऽऽनप्रमूर्तिता ।
 प्रजागरः कृत्वा रात्रौ गायता विष्णुर्गातिकाम् ॥ ६१ ॥
 तं ब्रह्मराक्षसः प्राह कियन्नं कालमुच्यताम् ।
 प्रजागारो विष्णुगृहे कृतं (तो) मक्तिमता वद ॥ ६२ ॥
 तमभ्युवाच प्रहसन्विरान्यद्दानि राक्षस ।
 एकादश्यां मासि मासि कृतस्तत्र प्रजागरः ॥
 मातङ्गवचनं श्रुत्वा प्रोवाच ब्रह्मराक्षसः ॥ ६३ ॥

ब्रह्मराक्षस उवाच ।

यद्य त्वां प्रवक्ष्यामि तद्भुमवान्वक्तुमर्हति ।
 एकरात्रिकृतं साधो मम देहि प्रजागरम् ॥ ६४ ॥
 एवं त्वां मोक्षयिष्यामि मोक्षयिष्यामि नान्यथा ।
 त्रिः सत्येन महामाग इत्युक्त्वा विरराम ह ॥ ६५ ॥

व्यास उवाच ।

मातङ्गस्त्रमुवाचाय मयाऽऽत्मा ते निरावर ।
 निरेद्रितः किमुक्तेन खादस्व स्वेच्छयाऽपि माम् ॥ ६६ ॥

तमाह राक्षसो भूयो यामद्वयप्रजागरम् ।
 सगीत मे प्रयच्छस्व कृपां कतुं त्वमर्हसि ॥ ६७ ॥
 मातङ्गो राक्षसं प्राह किमसंबद्धमुच्यते ।
 खादस्य स्वेच्छया मा त्वं न प्रदास्ये प्रजागरम् ॥
 मातङ्गवचनं श्रुत्वा प्राह तं ब्रह्मराक्षसः ॥ ६८ ॥

ब्रह्मराक्षस उवाच ।

को हि दुष्टमतिर्मन्दो भवन्तं द्रष्टुमुत्सहेत् ।
 धर्षयितुं पीडयितुं रक्षितं धर्मकर्मणा ॥ ६९ ॥
 दीनस्य पापप्रस्तस्य विषयैर्मोहितस्य च ।
 नरकार्तस्य मूढस्य साधवः स्युर्दयान्विताः ॥ ७० ॥
 तन्मम त्वं महाभाग कृपां कृत्वा प्रजागरम् ।
 यामस्यैकस्य मे देहि गच्छ घा निलयं स्वकम् ॥ ७१ ॥

व्यास उवाच ।

तं पुनः प्राह चाण्डालो न यास्यामि निजं गृहम् ।
 न चापि तद्यदास्यामि कथं चित्रामजागरम् ॥
 तं प्रहस्याथ चाण्डालं प्रोवाच ब्रह्मराक्षसः ॥ ७२ ॥

ब्रह्मराक्षस उवाच ।

राश्वसनेन या गीता गीतिका कौतुकाश्रया ।
 तस्याः फलं प्रयच्छस्व त्राहि पापात्समुद्धर ॥ ७३ ॥

व्यास उवाच ।

एवमुच्चारितं तेन मातङ्गस्तमुवाच ह ॥ ७४ ॥

मातङ्ग उवाच ।

किं पूर्वं भवता कर्म विकृतं कृतमज्ञता ।

येन त्वं दोषजातेन संभूतो ब्रह्मराक्षसः ॥ ७५ ॥

व्यास उवाच ।

तस्य तद्वाक्यमाकर्ण्य मातङ्गं ब्रह्मराक्षसः ।

प्रोवाच दुःखसंतप्तः संस्मृत्य स्वकृतं कृतम् ॥ ७६ ॥

ब्रह्मराक्षस उवाच ।

श्रुपतां योऽहमासं वै पूर्वं यच्च मया कृतम् ।

यस्मिन्दृते पापयोनिं गतवानस्मि राक्षसीम् ॥ ७७ ॥

सोमशर्म इति स्यातः पूर्वमासमहं द्विजः ।

पुत्रोऽध्ययनशीलस्य देवशर्मस्य यज्वनः ॥ ७८ ॥

कस्यचिद्यज्ञमातस्य सूत्रमन्त्रबहिष्कृतः ।

नृपस्य कर्मसक्तेन शूषकर्मसुतिष्ठितः ॥ ७९ ॥

भाग्नाथं चाकरोद्यज्ञे लोमप्रोहप्रपीडितः ।

तस्मिन्परिसमाप्ते तु मौख्याद्दम्भमनुष्ठितः ॥ ८० ॥

यद्युमाख्यवानस्मि द्वादशाहं महाकृतम् ।

प्रवर्तमाने तस्मिन्सु कुक्षिशूद्रोऽभवन्मम ॥ ८१ ॥

संपूर्णे दशरात्रे तु न समाप्ते तथा कर्तो ।

विरूपाक्षस्य दीपन्त्यामाहुत्यां राक्षसे क्षणे ॥ ८२ ॥

मृतोऽहं तेन दोषेण संभूतो ब्रह्मराक्षसः ।

मूर्ध्नेन मन्त्रहीनेन सूत्रस्वरविवर्जितम् ॥ ८३ ॥

अजानता यज्ञविद्यां यदिष्टं याजितं च यत् ।
 तेन कर्मविपाकेन संभूतो ब्रह्मराक्षसः ॥ ८४ ॥
 तन्मां पापमहाम्भोघौ निमग्नं त्वं समुद्धर ।
 प्रजागरे गीतिकैकां पश्चिमां दातुमर्हसि ॥ ८५ ॥

व्यास उवाच ।

तमुवाचाथ चाण्डालो यदि प्राणिवधाद्भुवान् ।
 निवृत्तिं कुर्वते दद्यां ततः पश्चिमगीतिकाम् ॥ ८६ ॥
 वाढमित्यवदत्सोऽपि मातङ्गोऽपि ददौ तदा ।
 गीतिकाफलमामन्त्र्यमुहूर्तार्धप्रजागरम् ॥ ८७ ॥
 तस्मिन्गीतिफले दत्ते मातङ्गं ब्रह्मराक्षसः ।
 प्रणम्य प्रययौ हृष्टस्तीर्थचर्यं पृथूदकम् ॥ ८८ ॥
 तत्रानशनसंकल्पं कृत्वा प्राणाञ्जहौ द्विजाः ।
 राक्षसत्वाद्धिनिर्मुक्तो गीतिकाफलवृंहितः ॥ ८९ ॥
 पृथूदकप्रभावाच्च ब्रह्मलोकं च दुर्लभम् ।
 दश वर्षसहस्राणि निरातङ्गोऽवसत्ततः ॥ ९० ॥
 तस्यान्ते ब्राह्मणो जातो बभूव स्मृतिमान्वशी ।
 तस्याहं चरितं भूयः कथयिष्यामि भो द्विजाः ॥ ९१ ॥
 मातङ्गस्य कथाशेषं शृणुध्वं गदतो मम ।
 राक्षसे तु गते धीमान्गृहमेत्य यतात्मवान् ॥ ९२ ॥
 तद्विप्रचरितं स्मृत्वा निर्विण्णः शुचिरप्यसौ ।
 पुत्रेषु भार्यां निक्षिप्य ददौ भूम्याः प्रदक्षिणाम् ॥ ९३ ॥

कोकामुखात्समारभ्य यावद्वै स्कन्ददर्शनम् ।
 दृष्ट्वा स्कन्दं ययौ धाराचक्रे चापि प्रदक्षिणम् ॥ ९४ ॥
 ततोऽद्रिवरमागम्य विन्ध्यमुच्चशिलोच्चयम् ।
 पापप्रमोचनं तीर्थमाससाद् स तु द्विजाः ॥ ९५ ॥
 स्नानं पापहरं चक्रे स तु चाण्डालवंशजः ।
 विमुक्तपापः सस्मार पूर्वजातीरनेकशः ॥ ९६ ॥
 स पूर्वजन्मन्यभयद्विभुः संयतवाट्मनाः ।
 यतकायश्च मतिमान्वेद्रेदाङ्गपारगः ॥ ९७ ॥
 एकदा गोषु नगराद्ब्रह्मियमाजासु तस्करैः ।
 मिश्राऽवधृता रजसा मुक्ता तेनाथ मिश्रुणा ॥ ९८ ॥
 स तेनाधर्मदोषेण चाण्डालीं योनिमागतः ।
 पापप्रमोचने म्नातः स मृतो नर्मडातटे ॥ ९९ ॥
 मूर्खोऽभूद्ब्राह्मणवरो वाराणस्या च भो द्विजाः ।
 तत्राम्य वसतोऽष्टैस्तु त्रिशद्विं सिद्धपूरुषः ॥ १०० ॥
 विरूपरूपी यन्नाम योगमाथायन्लान्वितः ।
 तं दृष्ट्वा सोपहासार्यममिवाद्याभ्युवाच ह ॥ १०१ ॥
 कुशलं सिद्धपुत्रं कुतस्त्वागम्यते त्वया ॥ १०२ ॥
 न्यास उवाच ।
 एवं संमापित्स्नेन ज्ञातोऽहमिति विन्ध्य तु ।
 शन्युवाचाय घन्त्यम्नं स्वर्गलोकाद्दुपागतः ॥ १०३ ॥
 नं सिद्धं प्राह मूर्खोऽसौ किं त्वं वेत्सि त्रिविष्टपे ।
 नापयणो ह्यमवानुर्वशीमप्सरोवराम् ॥ १०४ ॥

सिद्धस्तमाह तां वेदुमि शक्रचामरधारिणीम् ।

स्वर्गस्याऽऽभरणं मुख्यमुर्वशीं साधुसंभवाम् ॥ १०५ ॥

विप्रः सिद्धमुवाचाथ ऋजुमार्गविवर्जितः ।

तन्मित्र मत्सृते घातार्तामुर्वश्या भवताऽऽदरात् ॥ १०६ ॥

कथनीया यच्च सा ते ब्रूयादाख्यास्यते भवान् ।

वाढमित्यब्रवीत्सिद्धः सोऽपि विप्रो मुदाऽन्वितः ॥ १०७ ॥

बभूव सिद्धोऽपि ययौ मेरुपृष्ठं सुरालयम् ।

समेत्य चोर्वशीं प्राह यदुक्तोऽसौ द्विजेन तु ॥ १०८ ॥

सा प्राह तं विद्धघरं नाहं काशिपतिं द्विजम् ।

जानामि सत्यमुक्तं ते न चेतसि मम स्थितम् ॥ १०९ ॥

इत्युक्तः प्रययौ सोऽपि कालेन बहुना पुनः ।

घारणसीं ययौ सिद्धो दृष्टो मूर्खेण वै पुनः ॥ ११० ॥

दृष्टः पृष्टः किल भूयः किमाहोरभवा तद्य ।

सिद्धोऽप्रचीन्न जानामि मामुवाचोर्वशी स्वयम् ॥ १११ ॥

सिद्धवाक्यं ततः श्रुत्वा स्मितमिन्नोऽप्यसंपुष्टः ।

पुनः प्राह कथं वेत्सीत्येवं घाच्या त्वयोर्वशी ॥ ११२ ॥

धाढमेवं करिष्यामीत्युक्त्वा सिद्धो दिवं गतः ।

ददर्श शक्रमवनाग्निप्रक्रामन्तीमधोर्वशीम् ॥ ११३ ॥

प्रोवाच तां सिद्धघरः सा च तं सिद्धमप्रवीत् ।

नियमं कंचिदपि हि करोतु द्विजसत्तमः ॥ ११४ ॥

येनाहं फर्मणा सिद्ध त जानामि न चान्यथा ।

तदुर्वशीवचोऽभ्येत्य तस्मै मूर्खद्विजाय तु ॥ ११५ ॥

कृपयामास सिद्धस्तु सोऽपीमं नियमं जगौ ।
 तथाप्रे सिद्धपुरुष नियमोऽय कृतो मया ॥ ११६ ॥
 न भोक्ष्येऽद्यप्रभृति वै शकटं सत्यमरितम् ।
 इत्युक्तः प्रययी सिद्धः स्वर्गं दृष्ट्वोर्वशीमथ ॥ ११७ ॥
 प्राहासौ शकटं भोक्ष्ये नाद्यप्रभृति कर्हिचित् ।
 तं सिद्धमुर्वशी प्राह वातोऽसौ सांप्रतं मया ॥ ११८ ॥
 नियमग्रहणादेव मूर्खो मा(ऽय)मुपहासकः ।
 इत्युक्त्वा प्रययी शीघ्रं वासं नारायणात्मजा ॥ ११९ ॥
 सिद्धोऽपि विचचारासौ कामचारी महोत्तलम् ।
 उर्वश्यपि घरारोहा गत्वा चाराणसौ पुरीम् ॥ १२० ॥
 मत्स्योदरीजले स्नानं चक्रे दिव्यवपुर्धरा ।
 अथासावपि मूर्खस्तु नदीं मत्स्योदरीं मुने ॥ १२१ ॥
 जगामाय ददर्शासौ स्नायमानामथोर्वशीम् ।
 तां दृष्ट्वा घबृधेऽथास्य मन्मथः क्षोमदृदुदृढम् ॥ १२२ ॥
 अकार मूर्खञ्चेष्टाश्च तं विवेदीर्वशी स्वयम् ।
 तं मूर्खं सिद्धगदिनं ज्ञात्वा सस्मितमाह तम् ॥ १२३ ॥

उर्वश्युवाच ।

किमिच्छसि महाभाग मत्तः शीघ्रमिहोच्यताम् ।
 करिष्यामि चक्षस्तुभ्यं त्वं विभ्रञ्चं कटिप्यसि ॥ १२४ ॥

मूर्खब्राह्मण उवाच ।

मान्मप्रदानेन मम प्राणान्क्ष शुचिस्मिते ॥ १२५ ॥

ध्यास उवाच ।

तं प्रादाथोर्वशी विप्रं नियमस्थाऽस्मि सांप्रतम् ।
 त्वं तिष्ठस्व क्षणमथ प्रतीक्षस्वाऽऽगतं मम ॥ १२६ ॥
 स्थितोऽस्मीत्यग्रवीद्विप्रः साऽपि स्वर्गं जगाम ह ।
 मासमात्रेण साऽऽयाता ददर्श तं कृशं द्विजम् ॥ १२७ ॥
 स्थितं मासं नदीतीरे निराहारं सुराङ्गना ।
 तं दृष्ट्वा निश्चययुत भूत्वा वृद्धवपुस्ततः ॥ १२८ ॥
 सा चकार नदीतीरे शकटं शर्करावृतम् ।
 घृतेन मधुना चैव नदी मत्स्योदरी गता ॥ १२९ ॥
 स्नात्वाऽथ भूमौ घसन्तो शकटं च यथार्थत ।
 तं ब्राह्मणं समाह्वय धाक्यमाह सुलोचना ॥ १३० ॥

उर्वश्युवाच ।

मया तीव्रं व्रतं विप्र चीर्णं सौभाग्यकारणात् ।
 व्रतान्ते निष्कृतिं दद्या प्रतिगृहीष्व भो द्विज ॥ १३१ ॥

ध्यास उवाच ।

स प्राह किमिदं लोके दीयते शर्करावृतम् ।
 क्षुत्क्षामकण्ठं पृच्छामि साधु भद्रे समीरय ॥ १३२ ॥
 सा प्राह शकटो विप्र शर्करापिष्टसंयुत ।
 इमं त्वं समुपादाय प्राणं तर्पय मा चिरम् ॥ १३३ ॥
 स तच्छ्रुत्वाऽथ संस्मृत्य क्षुधया पीडितोऽपि सन् ।
 प्राह भद्रे न गृह्णामि नियमो हि कृतो मया ॥ १३४ ॥

पुरतः सिद्धवर्गस्य न मोक्ष्ये शकटं त्विति ।
 परिजानार्यमुर्वश्या ददम्बान्यस्य कस्यचित् ॥ १३५ ॥
 साऽप्रवृत्तियमो मद्र कृतः काष्ठमये त्वया ।
 नासां काष्ठमयो भुङ्क्ष्व भुधया चातिपीडितः ॥ १३६ ॥
 तां ब्राह्मणः प्रत्युवाच न मया तद्विशेषणम् ।
 कृतं मष्टेऽथ नियमः सामान्येनैव मे कृतः ॥ १३७ ॥
 तं भूयः प्राह सा तन्वी न श्वेदमोक्ष्यसि ब्राह्मण ।
 गृहं गृहान्वा गच्छस्व कुटुम्बं तव मोक्ष्यति ॥ १३८ ॥
 स तामुवाच सुदति न तावद्यामि मन्दिरम् ।
 इहाऽऽयाता वरारोहा त्रैलोक्येऽप्यधिका गुणैः ॥ १३९ ॥
 सा मया मदनार्नेन प्रार्थिताऽऽवासितमन्त्रया ।
 स्याथता क्षणमित्येवं म्याथ्यार्माति मपोदितम् ॥ १४० ॥
 मासमात्रं गतायास्तु तस्या मद्रे स्थितम्य च ।
 मम सत्यानुरक्तस्य संगमाय धृतप्रते ॥ १४१ ॥
 तस्य सा घननं श्रुत्वा कृत्वा स्वं रूपमुत्तमम् ।
 विदस्य भावगन्भीरमुर्वशी प्राह नं द्विजम् ॥ १४२ ॥

उर्वश्युवाच ।

साधु सत्यं त्वया विप्र व्रतं निष्ठितचेतसा ।
 निष्पादिनं हृदादेव मम दर्शनमिच्छता ॥ १४३ ॥
 वहमेवोर्वशा विप्र त्वां जिज्ञासार्थमागता ।
 परीक्षितो निश्चिनवान्मवान्सन्वतषा ऋषिः ॥ १४४ ॥

गच्छ शूकरवोद्देशं रूपतीर्थेति विभ्रुतम् ।

सिद्धिं यास्यसि विप्रेन्द्र ततस्त्वं मामवाप्स्यसि ॥ १४५ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा दिवमुत्पत्य सा जगामोर्वशी द्विजाः ।

स च सत्यतपा विप्रो रूपतीर्थं जगाम ह ॥ १४६ ॥

तत्र शान्तिपरो भूत्वा नियमव्रतधृक्शुचिः ।

देहोत्सर्गे जगामासौ गान्धवं लोकमुत्तमम् ॥ १४७ ॥

तत्र मन्वन्तरशतं भोगान्भुक्त्वा यथार्थतः ।

बभूव सुकुले राजा प्रजारञ्जनतत्परः ॥ १४८ ॥

स यज्वा विविधैर्यज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः ।

पुत्रेषु राज्यं निक्षिप्य ययौ शूकरवं पुनः ॥ १४९ ॥

रूपतीर्थे मृतो भूयः शकलोकमुपागतः ।

तत्र मन्वन्तरशतं भोगान्भुक्त्वा ततश्च्युतः ॥ १५० ॥

प्रतिष्ठाने पुरघरे बुधपुत्रः पुरुरवाः ।

बभूव तत्र चोर्वश्याः संगमाय तपोधनाः ॥ १५१ ॥

एवं पुरा सत्यतपा द्विजाति-

स्तार्थे प्रसिद्धे स हि रूपसंज्ञे ।

आराध्य जन्मन्यथ चार्च्य विष्णु-

मघाप्य भोगानथ मुक्तिमेति ॥ १५२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे व्यासर्षिसंवादे प्रजागरे गीतरूपाया
प्रशंसानिरूपणं नाम सप्तविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२२७॥

अथाष्टाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

व्यासमुनिसंवादेऋषिभक्तिहेतुकथनम्

मुनय ऊचुः ।

श्रुतं फलं गीतिकाया अस्मामिः सुप्रजागरे ।
कृष्णस्य येन चाण्डालो गतोऽसौ परमां गतिम् ॥ १ ॥
यथा विष्णो भवेद्भक्तिस्तन्नो ब्रूहि महामते ।
तपसा कर्मणा येन श्रोतुमिच्छाम सांप्रतम् ॥ २ ॥

व्यास उवाच ।

शृणुध्वं मुनिशार्दूलाः प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ।
यथा कृष्णे भवेद्भक्तिः पुरुषस्य महाफला ॥ ३ ॥
संसारेऽस्मिन्महाघोरे सर्वभूतमयावहे ।
महामोहकरे नृणां नानादुःखशताकुले ॥ ४ ॥
तिर्यग्योनिसहस्रेषु जायमानः पुनः पुनः ।
कथंचिद्भूते जन्म देही मानुष्यकं द्विजाः ॥ ५ ॥
मानुषत्वेऽपि विप्रत्यं विप्रत्वेऽपि विवेकिता ।
विवेकाद्धर्मबुद्धिस्तु बुद्ध्या तु श्रेयसां ग्रहः ॥ ६ ॥
यावत्पापक्षयं पुंसां न भवेन्नम संवितम् ।
तावन्न जायते भक्तिर्वासुदेवे जगन्मये ॥ ७ ॥
तस्माद्ब्रूयामि भो विप्रा भक्तिः कृष्णे यथा भवेत् ।
अन्यदेवेषु या भक्तिः पुरुषस्येह जायते ॥ ८ ॥

कर्मणा मनसा वाचा तद्गतेनान्तरात्मना ।
 तेन तस्य भवेद्भक्तिर्यजने मुनिसत्तमाः ॥ ९ ॥
 स करोति ततो विप्रा भक्तिं चाग्नेः समाहितः ।
 तुष्टे हुताशने तस्य भक्तिर्भवति भास्करे ॥ १० ॥
 पूजां करोति सततमादित्यस्य ततो द्विजाः ।
 प्रसन्ने भास्करे तस्य भक्तिर्भवति शंकरे ॥ ११ ॥
 पूजां करोति विधिबत्स तु शंभोः प्रयत्नतः ।
 तुष्टे त्रिलोचने तस्य भक्तिर्भवति केशवे ॥ १२ ॥
 संपूज्य तं जगन्नाथं वासुदेवाख्यमययम् ।
 ततो भुक्तिं च मुक्तिं च स प्राप्नोति द्विजोत्तमाः ॥ १३ ॥

मुनय ऊचुः ।

अश्वैष्णवा नरा ये तु दृश्यन्ते च महामुने ।
 किं ते विष्णुं नार्चयन्ति ब्रूहि तत्कारणं द्विज ॥ १४ ॥

व्यास उवाच ।

द्वौ भूतसर्गो विख्यातो लोकेऽस्मिन्मुनिसत्तमाः ।
 आसुरश्च तथा दैवः पुरा सृष्टः स्वयंभुवा ॥ १५ ॥
 दैर्घीं प्रकृतिमासाद्य पूजयन्ति ततोऽच्युतम् ।
 आसुरीं योनिमापन्ना द्रूपयन्ति नरा हरिम् ॥ १६ ॥
 मायया हतविज्ञाना विष्णोस्ते तु नराधमाः ।
 अप्राप्य तं हरिं विप्रास्ततो यान्त्यधमां गतिम् ॥ १७ ॥
 तस्य या गह्वरी माया दुर्विशेषा सुरासुरैः ।
 महामोहकरी नृणां दुस्तरा चाकृतात्मभिः ॥ १८ ॥

सुतश्च ऊचुः ।

इच्छानस्तां महामायां ज्ञानुं विष्णोः सुदुस्तराम् ।

वल्लुमर्हसि घर्मेज परं कौतूहलं हि नः ॥ १६ ॥

व्यास उवाच ।

स्वप्नेन्द्रजालसंकाशा माया सा लोककर्षणी ।

कः श्योनि हरेर्मायां ज्ञानुं ता केशवावृते ॥ २० ॥

या वृत्ता ब्राह्मणम्याऽऽर्सान्मायार्ये नारदस्य च ।

विडम्बनां तु तां विप्राः शृणुध्वं गदतो मम ॥ २१ ॥

प्राणार्सान्पतिः धीमानाग्नाथ इति विद्युतः ।

नगरे कामङ्गमनस्तम्याय ततयः शुचिः ॥ २२ ॥

घर्मारानः क्षमाशीलः पितृशुभ्रर्षे रतः ।

प्रज्ञानुरङ्गको दक्षः श्रुतिशास्त्रवृत्तध्रमः ॥ २३ ॥

पिताऽस्य त्वकरोदन्तं विवाहाय न चैच्छत ।

तं पिता प्राह किमिति नेच्छसे दारसंग्रहम् ॥ २४ ॥

सर्वमेतन्सुखार्थं हि वाञ्छति मनुजाः किल ।

सुखमूला ाह दाराश्च तस्मात्तं त्वं समाचर ॥ २५ ॥

स पितुर्वचनं श्रुत्वा तूर्णान्मास्ते च गौरवान् ।

मुहुर्मुहुस्तं च पिता बोधयामास भो द्विजाः ॥ २६ ॥

अयासौ पितरं प्राह ताव नानानुरूपता ।

नया समाश्रिता ध्येक्षा वैष्णवी परिपालिनी ॥ २७ ॥

तं पिता प्राह संगम्य नैष घर्मेऽस्ति पुत्रक ।

न विधारयितव्या स्यात्पुरवेण विपश्चिता ॥ २८ ॥

कुरु मद्वचनं पुत्र प्रभुरस्मि पिता तव ।

मा निमज्ज कुलं मह्यं नरके संततिक्षयात् ॥ २६ ॥

स हि तं पितुरादेशं श्रुता प्राह सुतो वशी ।

प्रीत संस्मृत्य पौराणी संसारस्य विचित्रताम् ॥ ३० ॥

पुत्र उवाच ।

शृणु तात वचो मह्यं तत्त्ववाक्यं सहेतुकम् ।

नामानुरूपं कर्तव्यं सत्यं भवति पार्थिव ॥ ३१ ॥

मया जन्मसहस्राणि जरामृत्युशतानि च ।

प्राप्तानि दारसंयोगवियोगानि च सर्वशः ॥ ३२ ॥

तृणमुल्मलतावह्नीसरीसृपमृगद्विजाः ।

पशुस्त्रीपुरुषाद्यानि प्राप्तानि शतशो मया ॥ ३३ ॥

गणकिंनरगन्धर्वविद्याधरमहोरगाः ।

यक्षगुह्यकरक्षांसि दानवाप्सरसः सुराः ३४ ॥

नदीध्वरसहस्रं च प्राप्तं तात पुनः पुनः ।

सृष्टस्तु बहुशः सृष्टौ संहारे चापि संहतः ॥ ३५ ॥

दारसंयोगयुक्तस्य तातेदृङ्मे विडम्बना ।

इतस्तृतीये यद्वत्तं मम जन्मनि तच्छृणु ॥

कथयामि समासेन तृतीयमाहात्म्यसंभवम् ॥ ३६ ॥

अतीत्य जन्मानि यद्गनि तात,

नृदेवगन्धर्वमहोरगाणाम् ।

विद्याधराणां खगकिंनराणां,

जातो हि वंशे सुतपा महर्षिः ॥ ३७ ॥

ततो महाभूद्वला हि भक्ति-

जनार्दने लोकपती मधुञ्जे ।

व्रतोपवासैर्विचिधैश्च भक्त्या,

संतोषितश्चक्रगदास्त्रधारी ॥ ३८ ॥

तुष्टोऽभ्यगात्पक्षिपतिं महात्मा,

विष्णुः समाह्वय वरप्रदो मे ।

प्राहोच्चशब्दं त्रियता द्विजाते,

वरो हि यं वाञ्छसि तं प्रदास्ये ॥ ३९ ॥

ततोऽहमूचे हरिर्माशितारं,

तुष्टोऽसि चेत्केशव तद्भृणोमि ।

या सा त्वदीया परमा हि माया,

तां वेत्तुमिच्छामि जनार्दनोऽहम् ॥ ४० ॥

अथाब्रवीन्मे मधुकैटभारिः,

किं ते तथा ब्रह्मन्मायया वै ।

धर्मार्थकामानि ददानि तुभ्यं,

पुत्राणि मुख्यानि निरामयत्वम् ॥ ४१ ॥

ततो मुरारिं पुनरुक्तवानहं,

भूयोऽर्थधर्मार्थजिगीषिनैव यत् ।

माया तथेमामिह वेत्तुमिच्छे,

ममाद्य तां दर्शय पुष्कराक्ष ॥ ४२ ॥

ततोऽभ्युवाचाथ नृसिंहमुख्यः,

श्रीशः प्रभुर्विष्णुरिदं वचो मे ॥

विष्णुस्वाच ।

मायां मदीयां न हि वेत्ति कश्चि-

न्न चापि घा वेत्स्यति कश्चिदेव ॥ ४३ ॥

पूर्वं सुरर्षिद्वज नारदाख्यो,

ब्रह्मात्मजोऽभून्मम भक्तियुक्तः ।

तेनापि पूर्वं भवता यथैव,

संतोषितो भक्तिमता हि तद्वत् ॥ ४४ ॥

घरं च दत्तं (दातुं) गतवानहं च,

स चापि घत्रे घरमेतदेव ।

निवारितो मामतिमूढभावाद्-

भवान्यथैवं वृत्तवान्वर च ॥ ४५ ॥

ततो मयोक्तोऽग्भसि नारद त्वं,

मायां हि मे वेत्स्यसि संनिमग्नः ।

ततो निमग्नोऽग्भसि नारदोऽसौ,

कन्या वभौ काशिपतेः सुशीला ॥ ४६ ॥

तां यौचनाढ्यामथ चारुधर्मिणे,

विदर्भराजस्तनयाय वै ददौ ।

स्व(सु)धर्मणे सोऽपि तया समेतः,

सिपेव कामानतुलान्महर्षिः ॥ ४७ ॥

स्वर्गे गतेऽसौ पितरि प्रतापवा-

घ्राज्यं क्रमायातमवाप्य हृष्टः ।

विदर्भराष्ट्रं परिपालयान्,

पुत्रैः सर्पात्रैर्यद्गुमिश्रुतोऽभूत् ॥ ४८ ॥

अथामघदुभूमिपते सुधर्मण,
 कार्शीश्वरेणाय सम सुयुद्धम् ।
 तत्र क्षयं प्राप्य (प) सपुत्रर्षोत्र,
 विदर्भराट्काशिपतिश्च युद्धे ॥ ४६ ॥
 ततः सुशीला पितरं सपुत्रं,
 ब्रान्वा पतिं चापि सपुत्रर्षोत्रम् ।
 पुराद्विनि सून्य रणावतिं गता,
 दृष्ट्वा सुशीला कदन महान्तम् ॥ ५० ॥
 मर्तुरले तत्र पितुरले च,
 दुखान्विता सा सुचिरं विलप्य ।
 जगाम सा मातरमार्तन्पा,
 ब्राह्मन्सुतान्ब्राह्मसुतान्सर्षोत्रान् ॥ ५१ ॥
 मर्तारमेपा पितरं च गृह्य,
 महाशमशाने च महाचिर्तिं सा ।
 कृन्वा हुताशं प्रददौ स्वयं च,
 यदा समिद्धो हुनभुग्धमूष ॥ ५२ ॥
 तदा सुशीला प्रविशेश वैगा-
 द्वा पुत्रं हा पुत्र इति श्रुवाणा ।
 तदा पुनः सा मुनिर्नारदोऽभूत्,
 स चापि वद्विं स्फटिकामलान् ॥ ५३ ॥
 पूर्णं सरोऽभूद्य चोत्तार,
 तस्याग्रतो देववरस्तु येशवः ।

..... .

ग्रहस्य देवर्षिमुवाच नारदम् ॥ ५४ ॥

कस्ते तु पुत्रो घद मे महर्षे,

मृतं च कं शोचसि नष्टबुद्धिः ।

ब्राह्मन्वितोऽभूदथ नारदोऽसौ,

ततोऽहमेनं पुनरेव चाऽऽह ॥ ५५ ॥

इतीदृशा नारद कष्टरूपा,

माया मदीया कमलासनाद्यैः ।

शक्या न वेत्तुं समहेन्द्ररद्रेः,

कथं भवान्वेत्स्यति दुर्धिभाव्याम् ॥ ५६ ॥

स धाक्यमाकर्ण्य महामहर्षि-

रुषाच भक्तिं मम देहि विष्णो ।

प्राप्तेऽथ काले स्मरणं तथैव,

सदा च संदर्शनमीश तेऽस्तु ॥ ५७ ॥

यत्राहमार्तिश्चितिमथ रुढ-

स्तत्तीर्थं मस्तच्च्युतपापहन्त्रा ।

अधिष्ठितं केशव नित्यमेव,

त्वया सदाऽऽसं(हेदं) कमलोद्भवेन ॥ ५८ ॥

ततो मयोक्तो द्विज नारदोऽसौ,

तीर्थं सितोदे (दं) हि चितिस्तथास्तु ।

स्थास्याम्यहं चात्र सदैव विष्णु-

र्महेश्वरः स्थास्यति; चोत्तरेण ॥ ५९ ॥

यदा विरञ्चिर्वदन त्रिनेत्रः

स च्छेत्स्यतेय च ममु (त्वथ चो)श्रवाचम् ।

तदा कपालस्य तु मोचनाय,

समेप्यते तीर्यमिदं त्वदीयम् ॥ ६० ॥

स्नातस्य तीर्थे त्रिपुरान्तकस्य,

पतिष्यते भूमितले कपालम् ।

ततस्तु तीर्थेति कपालमोचन,

ख्यातं पृथिव्या च भविष्यते तत् ॥ ६१ ॥

तदा प्रभृत्यम्बुदवाहनोऽसौ,

न मोक्ष्यते तीर्थवरं सुपुण्यम् ।

न चैव तस्मिन्द्विज संप्रचक्षते,

तत्क्षेत्रमुग्रं त्वथ ब्रह्मवध्या ॥ ६२ ॥

यदा न मोक्षत्यमरारिहन्ता,

तत्क्षेत्रमुप्य महदाप्तपुण्यम् ।

तदा विमुक्तेति सुरै रहस्य,

तीर्थं स्तुतं पुण्यदमय्याख्यम् ॥ ६३ ॥

वृत्वा तु पापानि नरो महान्ति,

तस्मिन्प्रविष्टः शुचिप्रमार्दा ।

यदा तु मां चिन्तयते स शुद्धः,

प्रयाति मोक्षं भगवत्प्रसादात् ॥ ६४ ॥

मृत्वा तस्मिन्नुद्रपिशाचसंज्ञो-

योन्यन्तरे दुःसप्तमुपाश्रुतेऽसौ ।

विमुक्तपापो बहुवर्षपूर्वै-

रूपत्तिमायास्यति विप्रगेहे ॥ ६५ ॥

शुचिर्यतात्माऽस्य ततोऽन्तकाले,

रुद्रो हितं तारकमस्य कीर्तयेत् ।

इत्येवमुक्त्वा द्विजवर्यं नारदं,

गतोऽस्मि दुग्धान्वमात्मगेहम् ॥ ६६ ॥

स चापि विप्रस्त्रिदिवं चचार,

गन्धर्वराजेन समर्च्यमानः ।

एतवोक्तं ननु बोधनाय

माया मदीया नाहं शक्यते सा ॥ ६७ ॥

ज्ञातुं भवानिच्छति चेत्ततोऽद्य,

एवं विशस्वाप्सु च घेतिस येन ।

एवं द्विजातिर्हरिणा प्रयोधितो,

भाय्यर्थयोगान्निममञ्ज तोये ॥ ६८ ॥

कोकामुखे तात ततो हि कन्या,

चाण्डालयेश्मन्यमघदुद्विजः सः ।

रूपान्विता शीलगुणोपपन्ना,

अवाप सा यौवनमाससाद् ॥ ६९ ॥

चाण्डालपुत्रेण सुबाहुनाऽपि,

विघाहिता रूपविषर्जितेन ।

पतिर्न तस्या हि मतो बभूव

सा तस्य चैवाभिमता बभूव ॥ ७० ॥

पुत्रद्वयं तैत्रहीनं गभूव,

कन्या च पश्चाद्बधिरा तथाऽन्या ।

पतिर्दग्धिस्त्वथ साऽपि मुग्धा,

नदीगता रोदिति तत्र नित्यम् ॥ ७१ ॥

गता कदाचित्कलशं गृहीत्वा,

साऽन्तर्जलं स्नातुमथ प्रविष्टा ।

यावद्द्विजोऽसौ पुनरेव ताव-

ज्जातः क्रियायोगरत सुशीलः ॥ ७२ ॥

तस्या. स भार्ताऽथ चिरगतेति,

द्रष्टुं जगामाथ नदीं सुपुण्याम् ।

ददर्श कुम्भं न च ता तटस्थां,

ततोऽतिदुःखात्प्रहरीद नादयन् ॥ ७३ ॥

ततोऽन्धयुग्मं बधिरा च कन्या,

दुःखान्विताऽसौ समुपाजगाम ।

ते वै रुदन्तं पितरं च दृष्ट्वा,

दुःखान्विता चै रुरुदुर्भृशार्ता- ॥ ७४ ॥

नतः स पप्रच्छ नदीतटस्था-

न्दिजान्भवद्भिर्यदि योपिदेका ।

दृष्टा तु तोषार्थमुपाश्रयन्ती,

आख्यात ते प्रोचुरिमां प्रविष्टा ॥ ७५ ॥

नदी न भूयस्तु समुत्ततार,

एतावदेतेह समीहितं त- ।

स तद्वचो घोरतरं निशम्य,

रुरोद शोकाश्रुपरिप्लुताक्षः ॥ ७६ ॥

तं वै रदन्तं समुतं सकन्यं,

दृष्ट्वाऽहमार्तः सुतरां बभूव ।

भार्तिश्च मेऽभूदथ संस्मृतिश्च,

चाण्डालयोषाऽहमिति क्षितीश ॥ ७७ ॥

ततोऽग्रवं तं नृपते मतङ्गं,

किमर्थमार्तेन हि रुच्यते त्वया ।

तस्या न लाभो भविताऽतिमौर्ख्या-

दाक्रन्दितेनेह वृथा हि किं ते ॥ ७८ ॥

स मामुवाचाऽऽत्मजयुग्ममन्धं,

कन्या चैका यधिरेयं तथैव ।

कथं द्विजाते अधुनाऽऽर्तमेत-

माभ्वासयिष्येऽप्यथ पोपयिष्ये ॥ ७९ ॥

इत्येवमुक्त्वा स सुतैश्च साधं,

फूत्कृत्य फूत्कृत्य च रोदिति स्म ।

यथा यथा रोदिति स श्वपाक-

स्तथा तथा मे ह्यभवत्कृताऽपि ॥ ८० ॥

ततोऽहमार्तं तु निवार्य तं वै,

स्ववंशवृत्तान्तमथाऽऽचक्षे ।

ततः स दुःखात्सह पुत्रकैः-

सधिवेश कोकामुखमार्तस्यः ॥ ८१ ॥

प्रविष्टमात्रे सलिले मतङ्ग-

स्तीर्यप्रभावाच्च विमुक्तपाप ।

विमानमारुह्य शशिप्रकाश,

ययौ दिवं तान ममोपपश्यत ॥ ८२ ॥

तस्मिन्प्रविष्टे सलिले मृते च,

ममार्तिरासीदतिमोहकर्त्री ।

ततोऽतिपुण्ये नृपवर्य कोका

जले प्रविष्टस्त्रिदिव गतश्च ॥ ८३ ॥

भूयोऽमवं वैश्यकुले व्यथार्तो,

जातिस्मरस्तीर्यवत्प्रसादान् ।

ततोऽतिनिर्विण्णमना गतोऽहं,

कोकामुखं संयतघाक्प्रचित्त ॥ ८४ ॥

व्रतं समास्थाय कलेवरं स्वं,

संशोषयित्वा दिवमारोह ।

तस्माच्च्युतस्त्वद्भवने च जातो,

जातिस्मरस्नात हस्त्रिप्रसादान् ॥ ८५ ॥

सोऽहं समाराध्य मुरारिदेवं,

कोकामुध्ने त्यक्तशुभाशुभेच्छः ।

इत्येवमुक्त्वा पितरं प्रणम्य,

गत्वा च कोकानुखमप्रनार्यम् ।

विष्णुं समाराध्य वराहरूप-

मवाप सिद्धिं मनुजैर्मोऽसौ ॥ ८६ ॥

इत्थं स कालदमनः सहपुत्रर्षोत्रः,
 कोकामुखे तीर्थवरे सुपुण्ये ।
 त्यक्त्वा तनु दोषमयीं ततस्तु,
 गतो दिवं सूर्यमयैर्विमानैः ॥ ८७ ॥
 एवं मयोक्ता परमेश्वरस्य,
 माया सुराणामपि दुर्विचिन्त्या ।
 स्वप्नेन्द्रजालप्रतिमा मुरारं-
 र्यथा जगन्मोहमुपैति विप्राः ॥ ८८ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे विष्णुधर्मानुकीर्तने मायाप्रादु-
 र्भावनिरूपणं नामाष्टाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥

अथैकोनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

व्यास-मुनिसंवादे महाप्रलयवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

अस्माभिस्तु श्रुतं व्यास यत्त्वया समुदाहृतम् ।
 प्रादुर्माघाश्रितं पुण्यं माया विष्णोश्च दुर्विदा ॥ १ ॥
 भ्रोतुमिच्छामहे त्वत्तो यथावदुपसंहृतिम् ।
 महाप्रलयसंज्ञां च कल्पान्ते च महामुने ॥ २ ॥

व्यास उवाच ।

श्रयतां भो मनिश्रेष्ठा यथावदनुसंहतिः
 कल्यान्त प्राकृते चैव प्रलये जायते यथा ॥ ३ ॥
 अहोरात्रं पितृणां तु मासोऽष्टं त्रिदिवोकसाम् ।
 चतुर्युगसहस्रै तु ब्रह्मणोऽहर्द्विजोत्तमाः ॥ ४ ॥
 कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चेति चतुर्युगम् ।
 देवैर्वर्षसहस्रैस्तु तद्ब्रह्मादशमिहच्यते ॥ ५ ॥
 चतुर्युगाण्यशेषाणि सदृशानि स्वरूपतः ।
 बाधं कृतयुगं प्रोक्तं नयीऽन्त्यं तथा कलिम् ॥ ६ ॥
 बाधे कृतयुगे सर्गो ब्रह्मणा क्रियते यतः ।
 क्रियते चोपसंहारस्तथाऽन्तेऽपि कर्त्ता युगे ॥ ७ ॥

मुनय ऊचुः ।

कलैः स्वरूपं भगवन्विस्तराद्वक्तुमर्हसि ।
 धर्मश्चतुष्पाद्भगवान्यस्मिन्वैकल्यमृच्छति ॥ ८ ॥

व्यास उवाच ।

कलिस्वरूपं भो विप्रा यत्पृच्छध्वं ममानयाः ।
 निरोधध्वं समासेन वर्तते यन्महत्तरम् ॥ ९ ॥
 धर्माश्रमाचारवती प्रवृत्तिर्न कर्त्ता नृणाम् ।
 न सामञ्ज्यजुर्वेदविनिष्पादनहेतुको ॥ १० ॥
 विवाहा न कर्त्ता धर्मा न शिष्या गुह्यसंस्थिताः ।
 न पुत्रा धार्मिकाश्चैव न च बह्विक्रियाक्रमः ॥ ११ ॥

यत्र तत्र कुले जातो धनी सर्वेश्वरः कलौ ।
 सर्वेभ्य एव घर्णेभ्यो नरः कन्योपजीविनः ॥ १२ ॥
 येन तेनैव योगेन द्विजाविदीक्षितः कलौ ।
 यैव सैव च विप्रेन्द्राः प्रायश्चित्तक्रिया कलौ ॥ १३ ॥
 सर्वमेव कलौ शास्त्रं यस्य यद्वचनं द्विजाः ।
 देवताश्च कलौ सर्वाः सर्वः सर्वस्य चाऽऽश्रमः ॥ १४ ॥
 उपवासस्तथाऽऽयासो वित्तोत्सर्गस्तथा कलौ ।
 धर्मो यथामिहचितैरनुष्ठानैरनुष्ठितः ॥ १५ ॥
 वित्तेन भविता पुंसां स्वल्पेनैव मदः कलौ ।
 स्त्रीणां रूपमदश्चैव केशैरेव भविष्यति ॥ १६ ॥
 सुवर्णमणिरत्नादौ घस्त्रे चोपक्षयं गते ।
 कलौ स्त्रियो भविष्यन्ति तदा केशैरलङ्कृताः ॥ १७ ॥
 परित्यक्ष्यन्ति भर्तारं वित्तहीनं तथा स्त्रियः ।
 भर्ता भविष्यन्ति कलौ वित्तवानेव योपिताम् ॥ १८ ॥
 यो यो ददाति बहुलं स स स्वामी तदा नृणाम् ।
 स्वामित्वहेतुसंबन्धो भविताऽभिजनस्तदा ॥ १९ ॥
 गृहान्ता द्रव्यसंघाता द्रव्यान्ता च तथा मतिः ।
 अर्थाश्चायोपभोगान्ता भविष्यन्ति तदा कलौ ॥ २० ॥
 स्त्रिः कलौ भविष्यन्ति स्वैरिण्यो ललितस्पृहाः ।
 अन्यायाघातचित्तेषु पुरुषेषु स्पृहालयः ॥ २१ ॥
 अभ्यर्थितोऽपि सुहृदा स्वार्थहानिं तु मानवः ।
 पणस्यार्थार्थमात्रेऽपि करिष्यति तदा द्विजाः ॥ २२ ॥

तदा सर्पाख्यं चेतो भावि विप्र तदा कर्तो ।
 हाँप्रदानसंबन्धि भावि गोपु च गौरवम् ॥ २३ ॥
 अनाश्रितिनयात्प्रायः प्रजाः सुद्वयकातराः ।
 भविष्यन्ति तदा सर्वा गगनासकदृष्टयः ॥ २४ ॥
 मूढपर्णकलाहारान्तापसा इव मानवाः ।
 बालानां घातयिष्यन्ति तदाऽवृष्ट्याऽमिदुःखिताः ॥ २५ ॥
 दुर्निश्चयैव सततं सदाङ्गैराननीश्वराः ।
 प्राप्स्यन्ति व्याहृतसुखं प्रमादान्मानवाः कर्तो ॥ २६ ॥
 मन्नातनोषिनो तस्मिन्निदेवतातिथिरूजनम् ।
 करिष्यन्ति कर्तो प्राप्ते न च पिन्डोदकक्रियाम् ॥ २७ ॥
 टोन्वरा हम्बदेहाश्च बहुभादनतत्पराः ।
 बहुप्रवाल्पनाग्याश्च भविष्यन्ति कर्तो स्त्रियः ॥ २८ ॥
 उमान्भानथ पापिन्यां शिरःकण्डूयनं स्त्रियः ।
 कुर्वन्तो गुल्मर्षुपानात्रां मेत्स्यन्त्यनाश्रिताः ॥ २९ ॥
 स्वपोष्यपराः क्रुद्धा देहसंस्कारवर्जिताः ।
 परवानृतनापिन्यो भविष्यन्ति कर्तो स्त्रियः ॥ ३० ॥
 दुर्गाला दुष्टरालेषु कुर्वन्त्यः सततं स्पृहाम् ।
 कसद्रूता भविष्यन्ति पुरेषु कुलाङ्गनाः ॥ ३१ ॥
 वेदादानं करिष्यन्ति बडवाश्च तथाऽप्रताः ।
 गृह्णन्त्याश्च न होष्यन्ति न दास्यन्त्युचितान्यपि ॥ ३२ ॥
 नवैषुर्वनवासा वै ग्राम्याहारपरिभ्रजाः ।
 निश्चयापि पुत्रा द्वि स्नेहसंलग्नदन्त्रकाः ॥ ३३ ॥

अरक्षितारो हतारः शुल्कव्याजेन पार्थिवाः ।

हारिणो जनवित्तानां संप्राप्ते च कलौ युगे ॥ ३४ ॥

यो योऽश्वरथनागाढ्यः स स राजा भविष्यति ।

यश्च यश्चावलः सर्वःस स भृत्यः कलौ युगे ॥ ३५ ॥

वैश्याः कृषिवणिज्यादि संत्यज्य निजकर्म यत् ।

शूद्रवृत्त्या भविष्यन्ति कारुकर्मोपजीविनः ॥ ३६ ॥

भैक्ष्यव्रतास्तथा शूद्राः प्रव्रज्यालिङ्गिनोऽधमाः ।

पाखण्डसंश्रयां वृत्तिमाश्रयिष्यन्त्यसंस्कृताः ॥ ३७ ॥

दुर्भिक्षकरपीडाभिरतीवोपद्रुता जनाः ।

गोधूमाग्नयवान्नाद्यान्देशान्यास्यन्ति दुःखिताः ॥ ३८ ॥

वेदमार्गे प्रलीने च पाखण्डाढ्ये ततो जने ।

अधर्मवृद्ध्यु लोकाणामल्पमायुर्भविष्यति ॥ ३९ ॥

अशास्त्रविहितं घोरं तप्यमानेषु वै तपः ।

नरेषु नृपदोषेण बालमृत्युर्भविष्यति ॥ ४० ॥

भवित्री योपितां सूतिः पञ्चपट्सप्तवार्षिकी ।

नवाष्टदशवर्षाणां मनुष्याणां तथा कलौ ॥ ४१ ॥

पलितोद्गमश्च भविता तदा द्वादशवार्षिकः ।

न जीविष्यति वै कश्चित्कलौ वर्षाणि विंशतिम् ॥ ४२ ॥

अल्पप्रज्ञा वृधालिङ्गा दुष्टान्तःकरणाः कलौ ।

यतस्ततो विनश्यन्ति कालेनाल्पेन मानवाः ॥ ४३ ॥

यदा यदा हि पाखण्डवृत्तिरत्रोपलक्ष्यते ।

तदा तदा कलेर्द्विस्तुमेया विवक्षणैः ॥ ४४ ॥

यदा यदा सनां हानिर्वेदमार्गानुसारिणाम् ।
 तदा तदा कलेवृद्धिरनुमेया विचक्षणैः ॥ ४५ ॥
 प्रारम्भाध्यावसीदन्ति यदा धर्मकृतां नृणाम् ।
 तदाऽनुमेयं प्राधान्यं कलेर्विप्रा विचक्षणैः ॥ ४६ ॥
 यदा यदा न यज्ञानामीश्वरः पुरुषोत्तमः ।
 इज्यते पुरुषैर्यज्ञैस्तदा ज्ञेयं कलेर्यत्नम् ॥ ४७ ॥
 न प्रीतिर्वेदवाङ्मेषु पाषण्डेषु यदा रतिः ।
 कलेवृद्धिस्तदा प्राज्ञैरनुमेया द्विजोत्तमाः ॥ ४८ ॥
 कलौ जगत्पतिं विष्णुं सर्वलघ्णारमीश्वरम् ।
 नार्चयिष्यन्ति मो विप्राः पाषण्डोपहता नराः ॥ ४९ ॥
 किं देवैः किं द्विजैर्वेदैः किं शौचेनाम्बुजल्प(न्म)ना ।
 इत्येवं प्रलपिष्यन्ति पाषण्डोपहता नराः ॥ ५० ॥
 अल्पवृष्टिश्च पर्जन्यः स्वल्पं सस्यफलं तथा ।
 फलं तथाऽल्पसारं च विप्राः प्राप्ते कलौ युगे ॥ ५१ ॥
 जानुप्रायाणि वस्त्राणि शमीप्राया महीरुहाः ।
 शूद्रप्रायास्तथा घर्णा भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ ५२ ॥
 अणुप्रायाणि यान्यानि आजप्रायं तथा पयः ।
 भविष्यति कलौ प्रात ओशीरं चानुलेपनम् ॥ ५३ ॥
 भ्रूभ्रूश्वरमूषिष्ठा गुरवश्च नृणां कलौ ।
 शालाद्याहारिभार्याश्च सुहृदो मुनिसत्तमाः ॥ ५४ ॥
 कस्य माता पिता कस्य यदा कर्मात्मकः पुमान् ।
 इति बोदाहरिष्यन्ति भ्रूश्वरानुगता नराः ॥ ५५ ॥

घाङ्मनःकायजैर्दोषैरभिभूताः पुनः पुनः ।

नरा पापान्यनुदिनं करिष्यन्त्यल्पमेधसः ॥ ५६ ॥

निःसत्यानामशौचानां निर्होकाणां तथा द्विजाः ।

यद्यद्दुःखाय तत्सर्वं कलिकाले भविष्यति ॥ ५७ ॥

नि र्वाध्यायघपट्कारै स्वधास्वाहाविचर्जिते ।

तदा प्रविरलो विप्रः कश्चिल्लोके भविष्यति ॥ ५८ ॥

तत्रालपेनैव कालेन पुण्यस्कन्धमनुत्तमम् ।

करोति यः कृतयुगे क्रियते तपसा हि यः ॥ ५९ ॥

मुनय ऊचुः ।

कस्मिन्कालेऽल्पको धर्मो ददाति सुमहाफलम् ।

षक्नुमर्हस्यशेषेण श्रोतुं घाञ्छा प्रवर्तते ॥ ६० ॥

व्यास उवाच ।

धन्ये कलौ भवेद्विप्रास्त्वल्पकृशैर्महत्फलम् ।

तथा भवेतां स्त्रीशूद्रौ धन्यौ चान्यनियोधत ॥ ६१ ॥

यत्कृते दशभिर्वर्षैस्त्रेतायां द्वायनेन तत् ।

द्वापरे तच्च मासेन अहोरात्रेण तत्कलौ ॥ ६२ ॥

तपसो ब्रह्मचर्यस्य जपाद्देध फलं द्विजाः ।

प्राप्नोति पुरुषस्तेन कलौ साध्विति भाषितुम् ॥ ६३ ॥

ध्यायन्कृते यजन्यज्ञैस्त्रेतायां द्वापरेऽर्चयन् ।

यदाप्नोति तदाप्नोति कलौ संकीर्त्य केशवम् ॥ ६४ ॥

धर्मोत्कर्षमतीचात्र प्राप्नोति पुरुषः कलौ ।

स्वल्पायासेन धर्मज्ञास्तेन तुष्टोऽस्म्यहं कलौ ॥ ६५ ॥

व्रतचर्यापरैर्ग्राह्या वेदाः पूर्वं द्विजातिभिः ।
 तन्नु धर्मसंप्राप्तैर्यष्टव्यं विधिवद्धनैः ॥ ६६ ॥
 वृथा कथा वृथा भोज्यं वृथा स्वं च द्विजन्मनाम् ।
 पननाय तथा भाज्यं तैस्तु संयतिभिः सह ॥ ६७ ॥
 असम्यक्करणे दोषास्तेषां सर्वेषु वस्तुषु ।
 भोज्यपेयादिकं त्रैषां नेच्छ्याप्राप्तिकरं द्विजाः ॥ ६८ ॥
 पारतन्त्र्यात्समस्तेषु तेषां कार्येषु वै ततः ।
 लोकान्क्लेशेन महता यजन्ति विनयान्विताः ॥ ६९ ॥
 द्विजशुश्रूपणेनैव पाकयज्ञाधिकारवान् ।
 निजं जयति वै लोकं शूद्रो घन्यतरस्ततः ॥ ७० ॥
 मश्यामश्येषु नाशा(त्रा)स्ति तेषां पापेषु वा यतः ।
 मियमो मुनिशार्दूलास्तेनासां साध्वितोरितम् ॥ ७१ ॥
 स्वधर्मस्याविरोधेनं नरैर्लभ्यं धनं सदा ।
 प्रतिपादनीयं पात्रेषु यष्टव्यं च यथाविधि ॥ ७२ ॥
 तस्यार्जने महान्क्लेशः पालनेन द्विजोत्तमाः ।
 तथा सद्विनियोगाय विज्ञेयं गहनं नृणाम् ॥ ७३ ॥
 एमिरन्यैस्नधा क्लेशैः पुत्र्या द्विजसत्तमाः ।
 निजाञ्जयन्ति वै लोकान्प्राजापत्यादिकान्कमात् ॥ ७४ ॥
 योपिच्छुश्रूपणाद्गर्तुः कर्मणा मनसा गिरा ।
 एतद्विषयमाप्नोति तत्सालोक्यं यतो द्विजाः ॥ ७५ ॥
 नातिक्लेशेन महता तानेव पुत्र्यो यथा ।
 तृतीयं व्याहृतं तेन मया साध्विति योषितः ॥ ७६ ॥

एतद्ध' कथितं विद्या यन्निमित्तमिहाऽऽगताः ।

तत्पृच्छ वं यथाकाममहं वक्ष्यामि वः स्फुटम् ॥ ७७ ॥

अल्पेनैव प्रयत्नेन धर्मः सिध्यति वै क्लेशैः ।

नरैराल्मगुणाम्भोभि' क्षालिताखिलकिलियपैः ॥ ७८ ॥

शूद्रैश्च द्विजशुभ्रूपातत्परैर्मुनिसत्तमाः ।

तथा स्त्रीभिरनायासात्पतिशुभ्रूपयैव हि ॥ ७९ ॥

ततस्त्रितयमप्येतन्मम धन्यतमं मतम् ।

धर्मसंराधने क्लेशो द्विजातीनां कृतादिषु ॥ ८० ॥

तथा स्वल्पेन तपसा सिद्धिं यास्यन्ति मानवाः ।

धन्या धर्मं चरिष्यन्ति युगान्ते मुनिसत्तमाः ॥ ८१ ॥

भवद्भिर्यदभिप्रेतं तदेतत्कथितं मया ।

अपृष्टेनापि धर्मज्ञाः किमन्यत्क्रियतां द्विजाः ॥ ८२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्म व्यासर्षिसंवादे भविष्यकथनं
नामैकोनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

—

अथ त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

व्यास-मुनिसंवादे द्वापरयुगान्तकथनम्

मुनय ऊचुः ।

आसन्नं विप्ररुष्टं वा यदि कालं न विदुमहे ।

ततो द्वापरविध्वंसं युगान्तं स्पृहयामहे ॥ १ ॥

प्राप्ता धयं हि तत्कालमनया धर्मतृष्णया ।
 आदद्याम परं धर्मं सुखमल्पेन कर्मणा ॥ २ ॥
 संवासोद्वेगजननं युगान्तं समुपस्थितम् ।
 प्रनष्टधर्मं धर्मज्ञ निमित्तैर्बहुमर्हसि ॥ ३ ॥

व्यास उवाच ।

अरक्षितारो हतारो बलिभागस्य पार्थिवाः ।
 युगान्ते प्रमविष्यन्ति स्वरक्षणपरायणाः ॥ ४ ॥
 अक्षत्रियाश्च राजानो विप्राः शूद्रोपजीविनः ।
 शूद्राश्च ब्राह्मणाच्चार मविष्यन्ति युगक्षये ॥ ५ ॥
 श्रोतियाः काण्डपृष्ठाश्च तिष्कर्माणि हवीषि च ।
 एरूपङ्क्यामशिष्यन्ति युगान्ते मुनिसत्तमाः ॥ ६ ॥
 अशिष्यन्तोऽर्यपरा तरा मयामिपप्रियाः ।
 मित्रमायां भजिष्यन्ति युगान्ते पुरुषाधमाः ॥ ७ ॥
 राजवृत्तिस्थिताश्चारा राजानश्चोत्थीलिनः ।
 भृत्या ह्यनिर्दिष्टभुजो भविष्यन्ति युगक्षये ॥ ८ ॥
 धनानि श्लाघनीयानि सतां वृत्तमपूजितम् ।
 अकुत्सना च पतिने भविष्यति युगक्षये ॥ ९ ॥
 प्रनष्टनासाः पुरया मुक्तकेशा विरूपिणः ।
 ऊनयोडशवर्षाश्च प्रसोप्यन्ति तथा स्त्रियः ॥ १० ॥
 अट्टशला जनपदाः शिवदृष्टाश्चतुष्पथाः ।
 प्रमदाः केरुदृष्टाश्च भविष्यन्ति युगक्षये ॥ ११ ॥
 सर्वे ब्रह्म धदिष्यन्ति द्विजा घातसनेयिकाः ।
 शूद्रामा चादिनश्चैव ब्राह्मणाश्चान्यवासिनः ॥ १२ ॥

शुक्लदन्ता जिताक्षाश्च मुण्डाः कापायचाससः ।
 शूद्रा धर्मं वदिष्यन्ति शाठ्यबुद्ध्योपजीविनः ॥ १३ ॥
 श्वापदप्रचुरत्वं च गवां चैव परिक्षयः ।
 साधूना परिवृत्तिश्च विद्यादन्तगते युगे ॥ १४ ॥
 धन्त्या मध्ये निवत्स्यन्ति मध्याश्चान्तनिवासिनः ।
 निर्होकाश्च प्रजाः सर्वा नष्टास्तत्र युगक्षये ॥ १५ ॥
 तपोयज्ञफलानां च धिक्रेतारो द्विजोत्तमाः ।
 ऋतवो विपरीताश्च भविष्यन्ति युगक्षये ॥ १६ ॥
 तथा द्विहायना दम्पाः कलौ लाङ्गलधारिणः ।
 चित्रवर्षो च पर्जन्यो युगे क्षीणे भविष्यति ॥ १७ ॥
 सर्वे शूरकुले जाताः क्षमानाथा भवन्ति हि ।
 यथा निम्नाः प्रजाः सर्वा भविष्यन्ति युगक्षये ॥ १८ ॥
 पितृदेयानि दत्तानि भविष्यन्ति तथा सुताः ।
 न च धर्मं चरिष्यन्ति मानवा निर्गते युगे ॥ १९ ॥
 ऊपरा बहुला भूमिः पन्थानस्तस्करावृताः ।
 सर्वे...घाणिकाश्चैव भविष्यन्ति युगक्षये ॥ २० ॥
 पितृदायाददत्तानि विभजन्ति तथा सुताः ।
 हरणे यत्नवन्तोऽपि लोमादिभिर्विरोधिनः ॥ २१ ॥
 साँकुमार्यं तथा रूपे रत्ने चोपक्षयं गते ।
 भविष्यन्ति युगस्यान्ते नार्यः केशैरलंकृताः ॥ २२ ॥
 निर्वीर्यस्य रतिस्तत्र गृहस्थस्य भविष्यति ।
 युगान्ते समनुप्राप्ते नान्या भार्यासमा रतिः ॥ २३ ॥

कुशीलानार्यभूयिष्ठा वृथारूपसमन्विताः ।

पुरुयाह्यं बहुस्त्रीकं तद्दुयुगान्तस्य लक्षणम् ॥ २४ ॥

बहुयाचनको लोको न दास्यति परस्परम् ।

राजवौराग्निदण्डादिक्षीणः क्षयमुपैष्यति ॥ २५ ॥

अफलानि च सस्यानि तरुणा वृद्धशीलिनः ।

अशीलाः सुखिनो लोके भविष्यन्ति युगक्षये ॥ २६ ॥

घर्षासु पश्या घाता नीचाः शर्करवर्षिणः ।

संदिग्धः परलोकश्च भविष्यन्ति युगक्षये ॥ २७ ॥

वैश्या इव च राजन्या धनधान्योपजीवितः ।

युगापक्रमणे पूर्वं भविष्यन्ति न दान्धवा ॥ २८ ॥

अप्रवृत्ताः प्रपश्यन्ति समयाः शपथास्तथा ।

शृणुं सविनयभ्रंशं युगे क्षीणे भविष्यति ॥ २९ ॥

भविष्यत्यफलो हर्यः क्रोधश्च सफलो नृणाम् ।

अजाश्चापि तिरोत्स्यन्ति पयसोऽर्थे युगक्षये ॥ ३० ॥

अशास्त्रविहितो यज्ञ एवमेव भविष्यति ।

अप्रमाणं करिष्यन्ति नराः पण्डितमानिनः ॥ ३१ ॥

शास्त्रोक्तम्याप्रवक्तारो भविष्यन्ति न संशयः ।

सर्वः सर्वं विजानाति वृद्धाननुपसेव्य चै ॥ ३२ ॥

न कश्चिदकविर्नाम युगान्ते समुपस्थिते ।

नक्षत्राणि वियोगानि न कर्मस्या द्विजातयः ॥ ३३ ॥

चौप्यापार्श्व राजानो युगान्ते समुपस्थिते ।

कुण्डोपुषा नैकृत्तिकाः सुरापा ब्रह्मवादिनः ॥ ३४ ॥

अश्वमेधेन यक्ष्यन्ते युगान्ते द्विजसत्तमाः ।

याजयिष्यन्त्ययाज्यांस्तु तथाऽमक्ष्यस्य भक्षिणः ॥ ३५ ॥

ब्राह्मणा धनतृष्णार्ता युगान्ते समुपस्थिते ।

भो शब्दमभिधास्यन्ति न च कश्चित्पठिष्यति ॥ ३६ ॥

एकशङ्खास्तथा नार्यो गवेधुकपिनद्धकाः(?) ।

नक्षत्राणि चिघर्णानि चिपरीता दिशो दश ॥ ३७ ॥

सध्यारागो विदग्धाङ्गो भविष्यति युगक्षये ।

प्रेषयन्ति पितृन्पुत्रा घधू श्वध्रूः म्वकर्मसु ॥ ३८ ॥

युगेष्वेवं निघत्स्यन्ति प्रमदाश्च नरास्तथा ।

अकृत्वाऽप्राणि भोक्ष्यन्ति द्विजाश्चैवाहुताग्नयः ॥ ३९ ॥

भिक्षां बलिमदत्त्वा च भोक्ष्यन्ति पुरुषाः स्वयम् ।

घञ्चयित्वा पतीन्सुप्तानामिष्यन्ति स्त्रियोऽन्यतः ॥ ४० ॥

न व्याधिताप्राप्यरूपाभोधताप्राप्यसूयकान् ।

वृत्ते न प्रतिकर्ता च युगे क्षीणे भविष्यति ॥ ४१ ॥

मुनय ऊचुः ।

एवं विलम्बिते धर्मे मानुषाः करपीडिताः ।

कुत्र देशे निघत्स्यन्ति किमाहारविहारिणः ॥ ४२ ॥

किंकर्माणः किमीहन्तः किंप्रमाणाः किमायुषः ।

कां च काष्ठा समासाद्य प्रपत्स्यन्ति वृत्तं युगम् ॥ ४३ ॥

व्यास उवाच ।

अत ऊर्ध्वं च्युते धर्मे गुणहीनाः प्रजास्तथा ।

शीलव्यसनमासाद्य प्राप्स्यन्ति हासमायुषः ॥ ४४ ॥

आयुर्दान्यात्तल्लानानिर्वल्लानान्या चिद्वर्षता ।

वैवर्ष्याद्भ्याधिसंपीडा निर्वेदो व्याधिपीडनात् ॥ ४५ ॥

निर्वेदादात्मसंबोधः संबोधाद्भर्मशीलता ।

एवं गत्वा परां काष्ठां प्रपन्स्यन्ति कृतं युगम् ॥ ४६ ॥

उद्देशतो धर्मशीलाः केचिन्मध्यम्यतां गताः ।

किंधर्मशीलाः केचित्तु केचिदत्र कुतूहलाः ॥ ४७ ॥

ग्रन्थज्ञमनुमानं च प्रमाणमिति निश्चिताः ।

अप्रमाणं करिष्यन्ति सर्वमित्यपरे जनाः ॥ ४८ ॥

नास्तिस्वपरताश्चापि केचिद्धर्मविलोपकाः ।

भविष्यन्ति नरा मूढा द्विजाः पण्डितमानिनः ॥ ४९ ॥

तदान्वमात्रश्रद्धेया शास्त्रज्ञानयदिश्रुताः ।

दाम्भिकान्ते भविष्यन्ति नरा ज्ञानविलोपिनाः ॥ ५० ॥

तथा विलुलिते धर्मे जनाः श्रेष्ठपुरस्कृताः ।

शुमान्तमाचरिष्यन्ति दानशीलपरायणाः ॥ ५१ ॥

सर्वमज्ञाः स्वयंगुणा निर्गुणा निरपन्नपाः ।

भविष्यन्ति तदा लोके तन्कषायस्य लक्षणम् ॥ ५२ ॥

कषायोपप्लवे काले ज्ञाननिष्ठाप्रणाशने ।

सिद्धिमल्पेन कालेन प्राप्स्यन्ति निरुपस्कृताः ॥ ५३ ॥

विप्राणां शाश्वती वृत्तिर्यदा वर्णावरे जनाः ।

संश्रयिष्यन्ति मो विप्रास्तत्कषायस्य लक्षणम् ॥ ५४ ॥

महायुद्धं महावर्यं महावातं महानपः ।

भविष्यन्ति युगे क्षीणे तन्कषायस्य लक्षणम् ॥ ५५ ॥

विप्ररूपेण यक्षांसि राजानः कर्णवेदिनः ।
 पृथिवीमुपभोक्ष्यन्ति युगान्ते समुपस्थिते ॥ ५६ ॥
 नि स्वाध्यायवपट्कारा. कुनेतारोऽभिमानिनः ।
 ब्रव्यादा ब्रह्मरूपेण सर्वभक्षया वृथाव्रता ॥ ५७ ॥
 मूर्खाश्चार्थपरा लुब्धा. क्षुद्राः क्षुद्रपरिच्छदाः ।
 व्यवहारोपवृत्ताश्च ऋयुता धर्माश्च(श्च) शाश्वतात् ॥ ५८ ॥
 हर्तारः पररत्नानां परदारप्रधर्षकाः ।
 कामात्मानो दुरात्मानः सोपधाः प्रियसाहसाः ॥ ५९ ॥
 तेषु प्रभवमाणेषु जनेष्वपि च सर्वशः ।
 अमाविनो भविष्यन्ति मुनयो बहुरूषिणः ॥ ६० ॥
 कलौ युगे समुत्पन्नाः प्रधानपुरुषाश्च ये ।
 कथायोगेन तान्सर्वान्पूजयिष्यन्ति मानवाः ॥ ६१ ॥
 सस्यचौरा भविष्यन्ति तथा चैलापहारिणः ।
 भोक्ष्यभोज्यहराश्चैव करण्डानां च हारिणः ॥ ६२ ॥
 चौराण्येव रस्य हर्तारो हन्ता हन्तुर्भविष्यति ।
 चौरैश्चौरक्षये चापि कृते क्षेमं भविष्यति ॥ ६३ ॥
 नि सारैः क्षुभिते काले निष्क्रिये संव्यवस्थिते ।
 नरा वनं श्रयिष्यन्ति करभारप्रपाडिताः ॥ ६४ ॥
 यज्ञकर्मण्युपरते रक्षांसि श्वापदानि च ।
 कीटमूषिकसर्पाश्च धर्षयिष्यन्ति मानवान् ॥ ६५ ॥
 क्षेमं सुभिक्षमारोग्यं सामग्र्यं चैव बन्धुषु ।
 उद्देशेषु नराः श्रेष्ठ्या भविष्यन्ति युगक्षये ॥ ६६ ॥

स्वयंपालाः स्वयं श्वीराः प्लवसंभारसंभृताः ।
 मण्डलैः संभविष्यन्ति देशे देशे पृथक्पृथक् ॥ ६७ ॥
 स्वदेशेभ्यः परिव्रज्या निःसारा सह वन्धुभिः ।
 नराः सर्वे भविष्यन्ति तदा कालपरिक्षयात् ॥ ६८ ॥
 ततः सर्वे समादाय कुमारान्प्रद्रुता भयात् ।
 कौशिकीं संतरिष्यन्ति नराः क्षुद्रभयपीडिताः ॥ ६९ ॥
 ब्रह्मान्ब्रह्मान्कलिङ्गांश्च काश्मीरानथ कोशलान् ।
 ऋषिकान्तगिरिद्रोणीः संश्रयिष्यन्ति मानवाः ॥ ७० ॥
 कृत्स्नं च हिमवत्पार्श्वं कूलं च लवणाम्भसः ।
 विविधं जीर्णपत्रं च बल्कलान्यजिनानि च ॥ ७१ ॥
 स्वयं कृत्वा निवत्स्यन्ति तस्मिन्भूते युगक्षरे ।
 अरण्येषु च घत्स्यन्ति नरा म्लेच्छगणैः सह ॥ ७२ ॥
 नैव शून्या नवारण्या भविष्यति घसुंधरा ।
 अगोतारश्च गोतारो भविष्यन्ति नराधिपाः ॥ ७३ ॥
 मृगैर्मत्स्यैर्विहङ्गैश्च भ्वापदैः सर्पकीटकैः ।
 मधुशाकफलैर्मूलैर्वर्तयिष्यन्ति मानवाः ॥ ७४ ॥
 शीर्णपर्णफलाहारा बल्कलान्यजिनानि च ।
 स्वयं कृत्वा निवत्स्यन्ति यथा मुनिजनस्तथा ॥ ७५ ॥
 बीजानामकृतस्नेहा आहताः काष्ठराट्कुमिः ।
 अजैडकं खरोष्ट्रं च पालयिष्यन्ति नित्यशः ॥ ७६ ॥
 नदीस्रोतांसि रोत्स्यन्ति तोषायं कूलमाश्रिताः ।
 पक्वान्नव्यवहारेण विपन्नतः परस्परम् ॥ ७७ ॥

तनूरुहैर्यथाजातैः समलान्तरसंभृतैः ।

यह्नपत्याः प्रजाहीनाः कुलशीलविचर्जिताः ॥ ७८ ॥

एवं भविष्यन्ति तदा नराश्चाधर्मजीविनः ।

हीना हीनं तथा धर्मं प्रजा समनुवत्स्यति ॥ ७९ ॥

आयुस्तत्र च मर्त्यानां परं त्रिंशदुभविष्यति ।

दुर्यला विषयग्लाना जराशोकैरभिप्लुताः ॥ ८० ॥

भविष्यन्ति तदा तेषां रोगैरिन्द्रियसंक्षयः ।

आयु प्रत्ययसंरोधाद्विषयाद्दुःखैः परंस्यते ॥ ८१ ॥

शुश्रूषवो भविष्यन्ति साधूनां दर्शने रताः ।

सत्यं च प्रतिपत्स्यन्ति व्यवहारोपसंक्षयात् ॥ ८२ ॥

भविष्यन्ति च कामानामलाभाद्धर्मशीलिनः ।

करिष्यन्ति च संस्कारं स्वयं च क्षयपीडिताः ॥ ८३ ॥

एवं शुश्रूषवो दाने सत्ये प्राण्यभिरक्षणे ।

ततः पादप्रवृत्ते तु धर्मं श्रेयो निपत्स्यते ॥ ८४ ॥

तेषां लब्धानुमानां गुणेषु परिवर्तताम् ।

स्वादु किञ्चित्ति विनाय धर्म एव च दृश्यते ॥ ८५ ॥

यथा हानिकर्मं प्राप्तास्तथा ऋद्धिकर्मं गताः ।

प्रगृहीते ततो धर्मं प्रपश्यन्ति वृत्तं युगम् ॥ ८६ ॥

साधुवृत्तिः वृत्तयुगे कपाये हानिरुच्यते ।

एक एव तु कालोऽयं हीनवर्णो यथा शशी ॥ ८७ ॥

छन्नश्च तमसा सोमो यथा कलियुगं तथा ।

मुक्तश्च तमसा सोम एव वृत्तयुगं च तत् ॥ ८८ ॥

अर्थवादः परं ब्रह्म वेदार्थ इति तं विदुः ।

अविचिक्रमविज्ञातं दायामिह धार्यते ॥ ८६ ॥

इष्टवादस्तपो नाम तपो हि स्थविरीकृतः ।

गुणे. कर्माग्निवृत्तिर्गुणाः शुध्यन्ति कर्मणा ॥ ९० ॥

आशीस्तु पुरुषं दृष्ट्वा देशकालानुवर्तिनी ।

युगे युगे यथाकालमृषिमिः समुदाहता ॥ ९१ ॥

धर्मार्थकाममोक्षाणां देवानां च प्रतिक्रिया ।

आशिपञ्च शिवाः पुण्यास्तथैवाऽऽयुर्युगे युगे ॥ ९२ ॥

तथा युगानां परिवर्तनानि,

विरप्रवृत्तानि विधिस्थमावात् ।

क्षणं न संतिष्ठति जीवलोकः,

क्षयोदयान्यां परिवर्तमानः ॥ ९३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राह्णे व्यासर्षिसंवादे भविष्यकथनं नाम

त्रिंशद्दधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥

अथैकत्रिंशद्दधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

व्यास-मुनिसंवादे प्राकृतप्रतिमंचरकथनम्

व्यास उवाच ।

सर्वेषामेव भूतानां त्रिविधः प्रतिसंचरः ।

नैमित्तिकः प्राकृतिकस्तथैवाऽऽत्यन्तिको मतः ॥ १ ॥

ब्राह्मो नैमित्तिकस्तेषां कल्पान्ते प्रतिसंचरः ।

आत्यन्तिको वै मोक्षश्च प्राकृतो द्विपरार्धिकः ॥ २ ॥

मुनय ऊचुः ।

परार्धसंख्यां भगवंस्त्वमाचक्ष्व यथोदिताम् ।

द्विगुणीकृतयज्ञेयः प्राकृतः प्रतिसंचरः ॥ ३ ॥

व्यास उवाच ।

स्थानात्स्थानं दशगुणमेकैकं गण्यते द्विजाः ।

ततोऽष्टादशमे भागे परार्धमभिधीयते ॥ ४ ॥

परार्धं द्विगुणं यत्तु प्राकृतः स लघो द्विजाः ।

तदाऽथक्तेऽखिलं व्यक्तं सहेतो लयमेति वै ॥ ५ ॥

निमेषो मानुषो योऽयं मात्रामात्रप्रमाणतः ।

तैः पञ्चदशभिः काष्ठा त्रिंशत्काष्ठास्तथा कला ॥ ६ ॥

नाडिका तु प्रमाणेन कला च(श्च) दश पञ्च च ।

उन्मानेनाग्मसः सा तु पलान्यर्धत्रयोदश ॥ ७ ॥

हेममापैः कृतच्छिद्रा चतुर्भिश्चतुरङ्गुलैः ।

मागधेन प्रमाणेन जलप्रस्थस्तु स स्मृतः ॥ ८ ॥

नाडिकाभ्यामथ द्वाभ्यां मुहूर्तो द्विजसत्तमाः ।

अहोरात्रं मुहूर्तास्तु त्रिंशन्मासो दिनैस्तथा ॥ ९ ॥

मासैर्द्वादशभिर्वर्षमहोरात्रं तु तद्विधि ।

त्रिभिर्वर्षशतैर्वर्षं पृष्ट्वा चैवासुरद्वियाम् ॥ १० ॥

तैस्तु द्वादशसाहस्रैश्चतुर्युगमुदाहृतम् ।

चतुर्युगसहस्रं तु कथ्यते ब्रह्मणो दिनम् ॥ ११ ॥

स कल्पस्तत्र मनवश्चतुर्दश द्विजोत्तमाः ।
 तदन्ते चैव भो विप्रा ब्रह्मनैमित्तिको लयः ॥ १२ ॥
 तस्य स्वरूपमत्युग्रं द्विजेन्द्रा गदतो भम ।
 शृणुध्वं प्राकृतं भूयस्ततो वक्ष्याम्यहं लयम् ॥ १३ ॥
 चतुर्युगसहस्रान्ते क्षीणप्राये महीतले ।
 अनावृष्टिरतीवोग्रा जायते शतवर्षिकी ॥ १४ ॥
 ततो यान्यल्पसाराणि तानि सत्त्वान्यनेकशः ।
 क्षयं यान्ति मुनिश्रेष्ठाः पार्थिवान्यतिपीडनात् ॥ १५ ॥
 ततः स भगवान्कृष्णो रुद्ररूपी तथाऽव्ययः ।
 क्षयाय यतते कर्तुमात्मस्याः सकलाः प्रजाः ॥ १६ ॥
 ततः स भगवान्विष्णुर्मानोः सप्तसु रश्मिषु ।
 स्थितः विवृत्यशेषाणि जलानि मुनिसत्तमाः ॥ १७ ॥
 पीत्वाऽम्भांसि समस्तानि प्राणिभूतगतानि चै ।
 शोषं नयति भो विप्राः समस्तं पृथिवीतलम् ॥ १८ ॥
 समुद्रान्सरितः शैलाञ्छैलप्रस्त्रवणानि च ।
 पातालेषु च यत्तोयं तत्सर्वं नयति क्षयम् ॥ १९ ॥
 तनस्त्रस्याप्यभावेन तोयाहारोपवृद्धितः ।
 सहस्ररश्मयः सप्त जायन्ते तत्र मास्कराः ॥ २० ॥
 अथश्चोर्ध्वं च ते दीप्तास्ततः सप्त दिवाकराः ।
 दहन्यशेषं त्रैलोक्यं सपातालतलं द्विजाः ॥ २१ ॥
 दह्यमानं तु तैर्दीप्तैस्त्रैलोक्यं दीप्तमास्करैः ।
 साद्रिनगार्णवामोगं निःस्नेहममिजायते ॥ २२ ॥

ततो निर्दग्धवृक्षाम्बु त्रैलोक्यमखिलं द्विजाः ।
 भवत्येषा च घसुधा कूर्मपृष्ठोपमाकृतिः ॥ २३ ॥
 ततः कालाग्निरुद्रोऽसौ भूतसर्गहरो हरः ।
 शेषाहिश्वाससंतापात्पातालानि दहत्यधः ॥ २४ ॥
 पातालानि समस्तानि स दग्ध्वा ज्वलनो महान् ।
 भूमिमभ्येत्य सकलं दग्ध्वा तु घसुधातलम् ॥ २५ ॥
 भुयो लोकं ततः सर्वं स्वर्गलोकं च दारुणः ।
 ज्वालामालामहाघर्तस्तत्रैव परिघर्तते ॥ २६ ॥
 अम्बरीषमिवाऽऽभाति त्रैलोक्यमखिलं तदा ।
 ज्वालाघर्तपरीवारमुपक्षीणबलास्ततः ॥ २७ ॥
 ततस्तापपरीतास्तु लोकद्वयनिवासिनः ।
 हृतावकाशा गच्छन्ति महर्लोकं द्विजास्तदा ॥ २८ ॥
 तस्मादपि महातापतप्ता लोकास्ततः परम् ।
 गच्छन्ति जनलोकं ते दशावृत्या परैपिणः ॥ २९ ॥
 ततो दग्ध्वा जगत्सर्वं रद्रूपो जनार्दनः ।
 मुखनि श्वासजान्मेघान्करोति मुनिसत्तमाः ॥ ३० ॥
 ततो गजकुलप्रख्यास्तडिद्वन्तो निनादिनः ।
 उत्तिष्ठन्ति तदा व्योम्नि घोराः संवर्तका घनाः ॥ ३१ ॥
 केचिदञ्जनसंकाशाः केचित्कुमुदसंनिभाः ।
 धूमवर्णा घनाः केचित्केचित्पीताः पयोधराः ॥ ३२ ॥
 केचिद्द्विद्रावर्णाभा लाक्षारसनिमास्तथा ।
 केचिद्द्वैदूर्यसंकाशा इन्द्रनीलनिमास्तथा ॥ ३३ ॥

शङ्खकुन्दनिभाश्चान्ये जातीकुन्दनिभास्तथा ।
 इन्द्रगोपनिभाः केचिन्मन शिलानिभास्तथा ॥ ३४ ॥
 पद्मपत्रनिभाः केचिदुत्तिष्ठन्ति घना घना ।
 केचित्पुरवराकाराः केचित्पर्धतसंनिभा ॥ ३५ ॥
 कृदागारनिभाश्चान्ये केचित्स्थलनिभा घनाः ।
 महाकाया महारावा पूरयन्ति नमस्तलम् ॥ ३६ ॥
 वर्षन्तस्ते महासारास्तमग्निमतिभैरवम् ।
 शमयन्त्यखिलं विप्रास्त्रैलोक्यान्तरविस्तृतम् ॥ ३७ ॥
 नष्टे चाग्नीं शतं तेऽपि वर्षाणामधिकं घनाः ।
 प्लावयन्तो जगत्सर्वं वर्षन्ति मुनिसत्तमाः ॥ ३८ ॥
 धारामिक्षमात्रामिः प्लावयित्वाऽखिलां भुवम् ।
 भुवो लोकं तथैषोर्ध्वं प्लावयन्ति दिवं द्विजाः ॥ ३९ ॥
 अन्धकारीकृतौ लोके नष्टे स्थावरजङ्गमे ।
 वर्षन्ति ते महामैघा वर्षाणामधिकं शतम् ॥ ४० ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मणे व्यासपिसंवादे संहारलक्षणकथनं
 नामैकत्रिंशद्दधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥

अथ द्वात्रिंशद्दधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

प्राकृतलयनिरूपणम्

व्यास उवाच ।

सप्तर्षिस्थानमाक्रम्य स्थितेऽस्मति द्विजासमाः ।

एकार्णवं भवत्येतत्त्रैलोक्यमखिलं ततः ॥ १ ॥

अथ निश्वासजो विष्णोर्वायुस्ताञ्जलदांस्ततः ।
 नाशं नयति भो विप्रा घर्षाणामधिकं शतम् ॥ २ ॥
 सर्वभूतमयोऽचिन्त्यो भगवान्भूतभावनः ।
 अनादिरादिर्विश्वस्य पीत्वा घायुमशेषतः ॥ ३ ॥
 एकार्णवे ततस्तस्मिंश्शेषशय्यास्थितः प्रभुः ।
 ब्रह्मरूपधरः शेते भगवानादिकृद्हरिः ॥ ४ ॥
 जनलोकगतैः सिद्धैः सनकाद्यैरभिष्टुतः ।
 ब्रह्मलोकगतैश्चैव चिन्त्यमानो मुमुक्षुभिः ॥ ५ ॥
 आत्ममायामयीं दिव्यां योगनिद्रां समास्थितः ।
 आत्मानं घासुदेवाख्यं चिन्तयन्परमेश्वरः ॥ ६ ॥
 एष नैमित्तिको नाम विप्रेन्द्राः प्रतिसंचरः ।
 निमित्तं तत्र यच्छेते ब्रह्मरूपधरो हरिः ॥ ७ ॥
 यदा जागर्ति सर्वात्मा स तदा चेष्टते जगत् ।
 निमीलत्येतदपिलं मायाशय्याशयेऽच्युते ॥ ८ ॥
 पद्मयोनेर्दिनं यत्तु चतुर्युगसहस्रवत् ।
 एकार्णवदृते लोके साधती रात्रिदृश्यते ॥ ९ ॥
 ततः प्रद्युद्धो रात्र्यन्ते पुनः सृष्टिं करोत्यजः ।
 ब्रह्मस्वरूपधृग्विष्णुर्यथा घः कथितं पुरा ॥ १० ॥
 इत्येष कल्पसंहारो अन्तरप्रलयो द्विजाः ।
 नैमित्तिको घः कथितः शृणुध्वं प्राकृतं परम् ॥ ११ ॥
 अवृष्ट्यग्न्यादिभिः सम्यक्कृते शय्यालये द्विजाः ।
 समस्तेष्वेष लोकेषु पातालेष्वपिलेषु च ॥ १२ ॥

महादादेर्विकारस्य विशेषात्तत्र संक्षये ।

कृष्णेच्छाकारिते तस्मिन्प्रवृत्ते प्रतिसंचरे ॥ १३ ॥

आपो ग्रसन्ति वै पूर्वं भूमेर्गन्धादिकं गुणम् ।

आत्तगन्धा ततो भूमिः प्रलयाय प्रकल्पते ॥ १४ ॥

प्रनष्टे गन्धतन्मात्रे भवत्युर्ध्वं जलात्मिका ।

आपस्तदा प्रवृत्तास्तु वेगवत्यो महास्वनाः ॥ १५ ॥

सर्वमापूरयन्तीदं तिष्ठन्ति विचरन्ति च ।

सलिलेनैवोर्मिमता लोकालोकः समन्ततः ॥ १६ ॥

अपामपि गुणो यस्तु ज्योतिषा पीयते तु सः ।

नश्यन्त्यापः सुतप्ताश्च रसतन्मात्रसंक्षयात् ॥ १७ ॥

ततश्चाऽऽपोऽमृतरसा ज्योतिष्त्वं प्राप्नुवन्ति वै ।

अग्न्यवस्थे तु सलिले तेजसा सर्वतो वृत्ते ॥ १८ ॥

स चाग्निः सर्वतो व्याप्य आदत्ते तज्जलं तदा ।

सर्वमापूर्यतो वामि(रयत्यग्नि)स्तदा जगद्दिदं शनैः ॥ १९ ॥

अर्चिमिः संतते तस्मिस्तिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ।

ज्योतिषोऽपि परं रूपं घायुरस्ति प्रभाकरम् ॥ २० ॥

प्रलीने च तनस्तस्मिन्वायुभूतेऽखिलात्मके ।

प्रनष्टे रूपतन्मात्रे स्मरूपो विभावसुः ॥ २१ ॥

प्रशाम्यति तदा ज्योतिर्वायुर्दोधूयते महान् ।

निरालोके तदा लोके वायुसंस्ये च तेजसि ॥ २२ ॥

ततः प्रलयमासाद्य वायुसंभवमात्मनः ।

ऊर्ध्वं च वायुस्तिर्यक्च दोध्वति दिशो दश ॥ २३ ॥

घायोस्त्वपि गुणं स्पर्शमाकाशं व्रसते ततः ।
 प्रशाम्यति तदा घायुः खं तु तिष्ठत्यनावृतम् ॥ २४ ॥
 अरूपमरसस्पर्शमगन्धवदमूर्तिमत् ।
 सर्वमापूरयञ्चैव सुमहत्तत्प्रकाशते ॥ २५ ॥
 परिमण्डलतस्तत्तु आकाशं शब्दलक्षणम् ।
 शब्दमात्रं तथाऽऽकाशं सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ २६ ॥
 ततः शब्दगुणं तस्य भूतादिर्ग्रासते पुनः ।
 भूतेन्द्रियेषु युगपद्भूतादौ संस्थितेषु वै ॥ २७ ॥
 अमिमानात्मको ह्येव भूतादिस्तामसः स्मृतः ।
 भूतादिं व्रसते चापि महाबुद्धिर्विचक्षणा ॥ २८ ॥
 उर्ध्वो महांश्च जगतः प्रान्तेऽन्तर्बाह्यतस्तथा ।
 एवं सप्तमहाबुद्धिः (?) क्रमात्प्रवृत्तयस्तथा ॥ २९ ॥
 प्रत्याहारैस्तु ताः सर्वाः प्रविशन्ति परस्परम् ।
 येनेदमावृतं सर्वमण्डमप्सु प्रलीयते ॥ ३० ॥
 सप्तद्वीपसमुद्रान्तं सप्तलोकं सपर्वतम् ।
 उदकावरणं ह्यत्र ज्योतिषा पीयते तु तत् ॥ ३१ ॥
 ज्योतिर्वायौ लयं याति यात्याकाशे समीरणः ।
 आकाशं चैव भूतादिर्ग्रासते तं तथा महान् ॥ ३२ ॥
 महान्तमेभिः सहितं प्रवृत्तिर्ग्रासते द्विजाः ।
 गुणसाम्यमनुद्रिकामन्यूनं च द्विजोत्तमाः ॥ ३३ ॥
 प्रोच्यते प्रवृत्तिर्हेतुः प्रधानं कारणं परम् ।
 इत्येषा प्रवृत्तिः सर्वा ध्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणी ॥ ३४ ॥

व्यक्तस्वरूपमव्यक्ते तस्यां विप्र प्रलीयते ।

एकः शुद्धोऽक्षरो नित्यः सर्वव्यापी तथा पुनः ॥ ३५ ॥

सोऽप्यंशः सर्वभूतस्य द्विजेन्द्राः परमात्मनः ।

नश्यन्ति सर्वा यत्रापि नामजात्यादिकल्पनाः ॥ ३६ ॥

सत्तामात्रात्मके ज्ञेये ज्ञानात्मन्यात्मनः परे ।

स ब्रह्म तत्परं धाम परमात्मा परेश्वरः ॥ ३७ ॥

स विष्णुः सर्वमेवेदं यतो नाऽऽवर्तते पुनः ।

प्रकृतिर्या मयाऽऽख्याता व्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणी ॥ ३८ ॥

पुरुषश्चाप्युमावेता लीयते परमात्मनि ।

परमात्मा च सर्वेषामाधारः परमेश्वरः ॥ ३९ ॥

विष्णुनाम्ना स वेदेषु वेदान्तेषु च गीयते ।

प्रवृत्तं च निवृत्तं च द्विविधं कर्म वैदिकम् ॥ ४० ॥

ताम्यामुमान्यां पुरुषैर्यज्ञमूर्तिः स इज्यते ।

ऋग्यजुःसमामिर्भागैः प्रवृत्तैरिज्यते ह्यर्सा ॥ ४१ ॥

यज्ञेश्वरो यज्ञपुमान्पुरुषैः पुण्योत्तमः ।

ज्ञानात्मा ज्ञानयोगेन ज्ञानमूर्तिः स इज्यते ॥ ४२ ॥

निवृत्तैर्योगमार्गैश्च विष्णुमुक्तिफलप्रदः ।

ह्रस्वदीर्घप्लुतैर्यत्तु किञ्चिद्वस्त्वमिधीयते ॥ ४३ ॥

यद्य धावामविषयस्तत्सर्वं विष्णुरव्ययः ।

व्यक्तः स एवमव्यक्तः स एव पुरुषोऽव्ययः ॥ ४४ ॥

परमात्मा च विश्वान्मा विश्वरूपधरो हरिः ।

व्यक्ताव्यक्तात्मिका तस्मिन्प्रकृतिः सा विलीयते ॥ ४५ ॥

पुरुषश्चापि भो विप्रा यस्तदव्याकृतात्मनि ।

द्विपरार्धात्मक कालः कथितो यो मया द्विजा ॥ ४६ ॥

तदहस्तस्य विप्रेन्द्रा विष्णोरीशस्य कथ्यते ।

व्यक्ते तु प्रकृतौ लीने प्रकृत्यां पुरुषे तथा ॥ ४७ ॥

तत्राऽऽस्थिते निशा तस्य तत्प्रमाणा तपोधना ।

नैवाहस्तस्य च निशा नित्यस्य परमात्मनः ॥ ४८ ॥

उपचारात्तथाऽप्येतत्तस्येशस्य तु कथ्यते ।

इत्येष मुनिशार्दूलाः कथितः प्राकृतो लयः ॥ ४९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे प्राकृतलयनिरूपणं नाम

द्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥

अथ त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

आत्यन्तिकलयनिरूपणम्

व्यास उवाच ।

आध्यात्मिकादि भो विप्रा ज्ञात्वा तापत्रयं बुधः ।

उत्तन्नज्ञानचैराग्यः प्राप्नोत्यात्यन्तिकं लयम् ॥ १ ॥

आध्यात्मिकोऽपि द्विविधः शारीरो मानसस्तथा ।

शारीरो बहुभिर्देर्मिद्यते श्रूयतां च सः ॥ २ ॥

शिरोरोगप्रतिश्यायज्वरशूलभगंदरैः ।

गुल्मार्शःश्वयधुश्वासच्छर्द्यादिभिरनेकधा ॥ ३ ॥

तथाऽक्षिरोगातीसारकुष्ठाङ्गामयसंज्ञकैः ।
 मियते देहजस्तापो मानसं श्रोतुमर्हथ ॥ ४ ॥
 कामक्रोधमयद्वेषलोममोहविषादजः ।
 शोकासूयावमानेर्ष्यामात्सर्याभिभवस्तथा ॥ ५ ॥
 मानसोऽपि द्विजश्रेष्ठास्तापो भवति नैकधा ।
 इत्येवमादिभिर्भेदैस्तापो ह्याध्यात्मिकः स्मृतः ॥ ६ ॥
 मृगपक्षिमनुष्याद्यैः पिशाचौरगराक्षसैः ।
 सरीसृपाद्यैश्च नृणां जन्यते चाऽऽधिर्मातृकः ॥ ७ ॥
 शीतोष्णवातवर्षाम्बुवैद्युतादिसमुद्भवः ।
 तापो द्विजवरश्रेष्ठाः कथ्यते चाऽऽधिदेविक ॥ ८ ॥
 गर्भजन्मजराज्ञानमृत्युनारकजं तथा ।
 दुःखं सदृशशो भेदैर्मियते मुनिसत्तमाः ॥ ९ ॥
 सुकुमारतनुर्गर्भे जन्तुर्वहुमलावृते ।
 उल्लसविष्टितो मग्नपृष्ठप्रीवास्थिसंहतिः ॥ १० ॥
 अत्यम्लकर्तृताश्णोष्णलघणैर्मातृमोजनैः ।
 अतितापिमिरल्यथं वाध्यमानोऽतिवेदनः ॥ ११ ॥
 प्रसारणाकुञ्चनार्दी नागा(ङ्गा) नां प्रभुरात्मनः ।
 शहनूम्रमहापट्टुशार्दी सर्वत्र पीडितः ॥ १२ ॥
 निरुच्छ्वासः सच्चैतन्यः सरञ्जन्मशतान्यथ ।
 आस्ते गर्भेऽतिदुःखेन निजकर्मनिबन्धनः ॥ १३ ॥
 जायमानः पुरीपासृङ्मूत्रशुक्राविलाननः ।
 प्राज्ञापत्येन घातेन पीड्यमानास्थियन्धनः ॥ १४ ॥

अधोमुखस्तैः क्लियते प्रबलैः सूतिमास्तैः ।

क्लेशैर्निष्क्रान्तिमाप्नोति जठरान्मातुरातुरः ॥ १५ ॥

मूर्च्छामवाप्य महतीं संस्पृष्टो वाह्यवायुना ।

विज्ञानभ्रशमाप्नोति जातस्तु मुनिसत्तमाः ॥ १६ ॥

कण्टकैरिष तुश्राङ्गः ककचैरिष दारितः ।

पूतिव्रणान्निपतितो धरण्यां किमिको यथा ॥ १७ ॥

कण्डूयनेऽपि चाशक्तः परिवर्तेऽप्यनीश्वरः ।

स्तनपानादिकाहारमवाप्नोति परेच्छया ॥ १८ ॥

अशुचिस्रस्तरे सुप्त कीटदंशादिभिस्था ।

भक्ष्यमाणोऽपि नैवैषां समर्थो विनिवारणे ॥ १९ ॥

जन्मदुःखान्यनेकानि जन्मनोऽनन्तराणि च ।

बालभावे यदाप्नोति आधिभूतादिकानि च ॥ २० ॥

अज्ञानतमसा छत्रो मूढान्त करणो नरः ।

न जानाति कुतः कोऽहं कुत्र गन्ता किमात्मक ॥ २१ ॥

केन घन्धेन बद्धोऽहं कारणं किमकारणम् ।

किं कार्यं किमकार्यं वा किं वाच्यं किं न चोच्यते ॥ २२ ॥

को धर्मः कश्च वाऽधर्मः कस्मिन्वर्तेत वै रुधम् ।

किं कर्तव्यमकर्तव्यं किं वा किं गुणदोषवत् ॥ २३ ॥

एवं पशुसमैर्मूढैरज्ञानप्रभवं महत् ।

अवाप्यते नरेर्दुःखं शिश्रोदस्परायणैः ॥ २४ ॥

अज्ञानं तामसो भावः कार्यारम्भप्रवृत्तयः ।

अज्ञानिनां प्रवर्तन्ते कर्मलोपस्ततो द्विजाः ॥ २५ ॥

नरकं कर्मणां लोपात्फलमाहुर्महर्षयः ।
 तस्मादज्ञानितां दुःखमिह चामुत्र चोत्तमम् ॥ २६ ॥
 जराजर्जरदेहश्च शिथिलावयवः पुमान् ।
 विचलच्छीर्णदशनो घलिस्नायुशिरावृतः ॥ २७ ॥
 दूरप्रनष्टनयनो व्योमान्तर्गततारकः ।
 नासाविवरनिर्यातरोमपुञ्जश्चलद्रूपः ॥ २८ ॥
 प्रकटीभूतसर्वास्थिरनतपृष्ठास्थिसंहतिः ।
 उत्सन्नजडराग्नित्वाद्दल्पाहारोऽल्पचेष्टिनः ॥ २९ ॥
 कृच्छ्रचंक्रमणोत्थानशयनासनचेष्टितः ।
 मन्दीभवच्छ्रोत्रनेत्रगललालाविलाननः ॥ ३० ॥
 अलाघत्तैः समस्तैश्च करजैर्मरणोन्मुखः ।
 तदक्षणेऽप्यनुभूतानामसर्ताऽखिलवस्तुनाम् ॥ ३१ ॥
 सहृदुचारिते चाक्ये समुद्भूतमहाध्रमः ।
 भ्वासकासामयाथाससमुद्भूतप्रजागरः ॥ ३२ ॥
 अन्येनोत्थाप्यतेऽन्येन तथा संवेद्यते जरी ।
 भृत्यात्मपुत्रदारणामपमानपराकृतः ॥ ३३ ॥
 प्रक्षीणाखिलशौचश्च विहारहारसंस्पृहः ।
 हास्यः परिजनस्यापि निर्विण्णाशेषवान्धवः ॥ ३४ ॥
 अनुभूतमिवान्यसिञ्जन्मन्यात्मविचेष्टितम् ।
 संस्मरन्त्याचने दीर्घं निभ्वसित्यतितापिनः ॥ ३५ ॥
 एवमादीनि दुःखानि जरायामनुभूय च ।
 मरणे यानि दुःखानि प्राप्नोति शृणु ताव्यपि ॥ ३६ ॥

श्लथग्रीवाङ्घ्रिहस्तोऽथ प्राप्तो वेपथुना नरः ।
 मुहुर्लानिपरश्वासा मुहुर्लानवलान्वितः ॥ ३७ ॥
 हिरण्यधान्यतनयभार्याभृत्यगृहादिषु ।
 एते कथं भविष्यन्तीत्यतीवममताकुलः ॥ ३८ ॥
 मर्मचिदुभिर्महारोगैः क्रकचैरिष दारुणैः ।
 शरैरिषान्तकस्योम्रैश्छिद्यमानास्थिवन्धनः ॥ ३९ ॥
 परिवर्तमानताराक्षिहस्तपादं मुहुः क्षिपन् ।
 संशुष्यमाणताल्बोष्ठकण्ठो घुरघुरायते ॥ ४० ॥
 निरुद्धकण्ठदेशोऽपि उदानभ्वासपीडितः ।
 तापेन महता व्याप्तस्तृपा व्याप्तस्तथा क्षुधा ॥ ४१ ॥
 क्लेशादुत्क्रान्तिमाप्नोति याम्यर्किकरपीडितः ।
 सतश्च यातनादेहं क्लेशेन प्रतिपद्यते ॥ ४२ ॥
 एतान्यन्यानि चोग्राणि दुःखानि मरणे नृणाम् ।
 शृणुध्वं नरके यानि प्राप्यन्ते पुरुषैर्मृतैः ॥ ४३ ॥
 याम्यर्किकरपाशादिग्रहणं दण्डताडनम् ।
 यमस्य दर्शनं चोग्रमुप्रमार्गविलोकनम् ॥ ४४ ॥
 करम्भवालुकाघह्विषत्रशस्त्रादिभीषणे ।
 प्रत्येकं यातनायाश्च यातनादि द्विजोत्तमाः ॥ ४५ ॥
 क्रकचैः पीड्यमानानां मृ(मू)पाशां चापि ध्माप्यताम् ।
 कुटारैः पाट्टमानानां भूमौ चापि निरन्यताम् ॥ ४६ ॥
 शूलेध्वारोप्यमाणानां व्याघ्रघञ्ज्रे प्रवेश्यताम् ।
 गृध्रैः संभक्ष्यमाणानां द्वीपिमिश्रोपभुज्यताम् ॥ ४७ ॥

दृश्यतां तैलमध्ये च क्लिद्यतां क्षारकर्दमे ।

उच्चात्त्रिपात्यमानानां क्षिप्यतां क्षेपयन्त्रकैः ॥ ४८ ॥

नरके यानि दुःखानि पापहेतूदुःखानि वै ।

प्राप्यन्ते नारकैर्विप्रास्तेषां संख्या न विद्यते ॥ ४९ ॥

न केवलं द्विजश्रेष्ठा नरके दुःखपट्टनिः ।

स्वर्गेऽपि पातर्मातस्य क्षयिष्णोर्तास्त्रि निर्वृतिः ॥ ५० ॥

पुनश्च गर्भो भवति जायते च पुनर्नरः ।

गर्भे विलीयते भूयो जायमानोऽभ्यमेति च ॥ ५१ ॥

जातमात्रश्च त्रियते बालभावे च यौवने ।

यद्यत्प्रातिकरं पुंसां वस्तु विप्राः प्रजायते ॥ ५२ ॥

तदेव दुःखवृक्षस्य धीजत्वमुपगच्छति ।

कलत्रपुत्रमित्रादिगृहक्षेत्रघनादिकैः ॥ ५३ ॥

क्रियते न तथा मूर्ति सुखं पुंसां यथाऽसुखम् ।

इति संसारदुःखार्कतापनापितचेनसाम् ॥ ५४ ॥

विमुक्तिपादपच्छायामृते कुत्र सुखं नृणाम् ।

तदस्य त्रिविधस्यापि दुःखजातस्य पण्डितैः ॥ ५५ ॥

गर्भजन्मजराद्येषु स्थानेषु प्रमविष्यतः ।

निरम्तात्प्रियावाहार्दं सुखमस्यैकलक्षणम् ॥ ५६ ॥

मेघजं भगवन्प्राप्तिरेका चाऽऽन्यन्तिकी मता ।

तन्मात्तत्राजये यज्ञः कर्तव्यः पण्डितैर्नरैः ॥ ५७ ॥

तत्प्राप्तिहेतुर्ज्ञानं च कर्म चोक्तं द्विजोत्तमाः ।

आगमोद्यं विवेकाच्च द्विधा ज्ञानं तथोच्यते ॥ ५८ ॥

शब्दब्रह्माऽऽगममयं परं ब्रह्म विवेकजम् ।
 अन्धं तम इषाज्ञानं दीपवच्चेन्द्रियोद्भुवम् ॥ ५९ ॥
 यथा सूर्यस्तथा ज्ञानं यद्वै विप्रा विवेकजम् ।
 मनुरप्याह वेदार्थं स्मृत्वा यन्मुनिसत्तमाः ॥ ६० ॥
 तद्वैतच्छ्रूयतामत्र संबन्धे गदतो मम ।
 द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये शब्दब्रह्म परं च यत् ॥ ६१ ॥
 शब्दब्रह्मणि निष्णातः परं ब्रह्माधिगच्छति ।
 द्वे विद्ये वै वेदितव्ये इति चाऽऽथर्वणी श्रुतिः ॥ ६२ ॥
 परया हाक्षरप्राप्तिर्ब्रह्मवेदादिमयाऽपरा ।
 यत्तदव्यक्तमजरमचिन्त्यमजमव्ययम् ॥ ६३ ॥
 अनिर्देश्यमरूपं च पाणिपादाद्यसंयुतम् ।
 चित्तं सर्वगतं नित्यं भूतयोनिमकारणम् ॥ ६४ ॥
 व्याप्तं व्याप्तं यतः सर्वं तद्वै पश्यन्ति सूरयः ।
 तद्ब्रह्म परमं धाम तद्देयं मोक्षकाङ्क्षिभिः ॥ ६५ ॥
 श्रुतिवाक्योदितं सूक्ष्मं तद्विष्णोः परमं पदम् ।
 उत्पत्तिं प्रलयं चैव भूतानामगतिं गतिम् ॥ ६६ ॥
 वेत्ति विद्यामविद्यां च स षाच्यो भगवानिति ।
 ज्ञानशक्तियलैश्वर्यवीर्यतेजांस्पर्शोपतः ॥ ६७ ॥
 भगवच्छ्रद्दषाच्यानि विना हेयैर्गुणादिभिः ।
 सर्वाणि तत्र भूतानि निवसन्ति परमात्मनि ॥ ६८ ॥
 भूतेषु च स सर्वात्मा षासुदेवस्ततः स्मृतः ।
 उषाचैदं महर्षिभ्यः पुरा पृष्टः प्रजापतिः ॥ ६९ ॥

नामव्याख्यामन्तस्य वासुदेवस्य तस्वतः ।

मूनेषु वसने योऽन्तर्वसन्त्यत्र च तानि यत् ॥

घाता विघाता जगतां वासुदेवस्ततः प्रभुः ७० ॥

ससर्वमूतप्रकृतिगुणाञ्च,

दोषाञ्च सर्वान्स(न)गुणो हर्तातः ।

अतीतसर्वावरणोऽभिलारमा,

तेनाऽऽवृतं यद्भुवनान्तरालम् ॥ ७१ ॥

समस्तकल्याणगुणात्मकी हि,

स्वशक्तिशेतादृढभूतसर्गः ।

इच्छागृहीतामिमतोस्देहः,

संसाधिताशेषजगद्धितोऽसौ ॥ ७२ ॥

तेजोयलैश्वर्यमहाबरोधः,

स्वधीर्यशक्त्यादिगुणैकराशिः ।

पटः पराणां सकला न यत्र,

क्लेशादयः सन्ति परापरेशे ॥ ७३ ॥

स ईश्वरो व्यष्टिसमष्टिरूपोऽ-

व्यक्तस्वरूपः प्रकटस्वरूपः ।

सर्वेश्वरः सर्वदृक्सर्ववेत्ता,

समस्तदाकिः परमेश्वराख्यः ॥ ७४ ॥

संजायते येन तदम्बुदोषं,

शुद्धं परं निर्मलमेकरूपम् ।

संदृश्यते चाऽप्यथ गम्यते वा,

तज्ज्ञानमज्ञानमतोऽन्यदुक्तम् ॥ ७५ ॥

इति धीमहापुराणे आदिब्राह्मे व्यासर्षिसंवाद आत्यन्तिकलय-
निरूपणं नाम त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥

—

अथ चतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

योगाभ्यासनिरूपणम्

मुनय ऊचुः ।

इदानीं ब्रूहि योगं च दुःखसंयोगभेषजम् ।

यं विदित्वाऽत्रयं तत्र युञ्जामः पुरुषोत्तमम् ॥ १ ॥

श्रुत्वा स घचनं तेषां कृष्णद्वैपायनस्तदा ।

अब्रवीत्परमप्रीतो योगी योगविदां घरः ॥ २ ॥

व्यास उवाच ।

योगं घक्ष्यामि भो विप्राः शृणुध्वं भवनाशनम् ।

यमभ्यस्याऽऽप्नुयाद्योगी मोक्षं परमदुर्लभम् ॥ ३ ॥

श्रुत्वाऽऽदौ योगशास्त्राणि गुरुभाराध्य भक्तिः ।

इतिहासं पुराणं च वेदांश्चैव विचक्षणः ॥ ४ ॥

आहारं योगदोषांश्च देशकालं च बुद्धिमान् ।
 ज्ञात्वा समभ्यसेद्योगं निर्द्वन्द्वो निष्पत्तिग्रहः ॥ ५ ॥
 मुञ्जन्सक्तुं यवागूं च तक्रमूलफलं पयः ।
 यावकं कणपिण्याकमाहारं योगसाधनम् ॥ ६ ॥
 न मनो विकले ध्याते न श्रान्ते क्षुधिते तथा ।
 न द्वंद्वे न च शीते च न चोष्णे नानिलात्मके ॥ ७ ॥
 सशब्दे न जलाम्यासे जीर्णगोष्ठे चतुष्पथे ।
 सर्पिसृपे श्मशाने च न नद्यन्तेऽग्निसंनिधौ ॥ ८ ॥
 न चैत्ये न च बल्मीके सभये कूपसंनिधौ ।
 न शुष्कपर्णनिचये योगं युञ्जीत कर्हिचित् ॥ ९ ॥
 देशानेताननादृन्य मूढत्वाद्यो युनक्ति वै ।
 प्रवश्ये तस्य ये दोषा जायन्ते विघ्नकारकाः ॥ १० ॥
 बाधिर्यं जडता लोपः स्मृतेर्मूकन्वमन्धता ।
 ज्वरश्च जायते सद्यस्तद्वदज्ञानसंभवः ॥ ११ ॥
 तस्मान्सर्वात्मना कार्या रक्षा योगविदा सदा ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणां शरीरं साधनं यतः ॥ १२ ॥
 आश्रमे विजने गुह्ये निःशब्दे निर्मये नगे ।
 शून्यागारे शुचौ रम्ये चैकान्ते देवतालये ॥ १३ ॥
 रजन्याः पश्चिमे दामे पूर्वे च सुसमाहितः ।
 पूर्वाह्णे मध्यमे चाहि युक्ताहारो जितेन्द्रियः ॥ १४ ॥
 आसीनः प्राङ्मुखो रम्य आसने सुखनिधले ।
 नातिनोचे न चौच्छिन्ने निस्पृहः सत्यवाक्शुचिः ॥ १५ ॥

युक्तनिद्रो जितक्रोधः सर्वभूतहिते रतः ।

सर्वद्वंद्वसहो धीरः समकायाद्घ्निमस्तकः ॥ १६ ॥

नाभौ निधाय हस्तौ द्वौ शान्तः पद्मासने स्थितः ।

संस्थाप्य दृष्टिं नासाग्रे प्राणानायम्य घाम्यतः ॥ १७ ॥

समाहृत्येन्द्रियग्रामं मनसा हृदये मुनिः ।

प्रणवं दीर्घमुद्यम्य संवृतास्यः सुनिश्चलः ॥ १८ ॥

रजसा तमसो वृत्तिं सत्त्वेन रजसस्तथा ।

संछाद्य निर्मले शान्ते स्थितः संवृतलोचनः ॥ १९ ॥

हृत्पद्मकोटरे लीनं सर्वव्यापि निरञ्जनम् ।

युञ्जीत सततं योगी मुक्तिदं पुरुषोत्तमम् ॥ २० ॥

करणेन्द्रियभूतानि क्षेत्रज्ञे प्रथमं न्यसेत् ।

क्षेत्रज्ञश्च परे योज्यस्ततो युञ्जति योगचित् ॥ २१ ॥

मनो यस्यान्तमभ्येति परमात्मनि चञ्चलम् ।

संत्यज्य विषयांस्तस्य योगसिद्धिः प्रकाशिता ॥ २२ ॥

यदा निर्विषयं चित्तं परे ब्रह्मणि लीयते ।

समार्थो योगयुक्तस्य तदाऽभ्येति परं पदम् ॥ २३ ॥

असंसक्तं यदा चित्तं योगिनः सर्वकर्मसु ।

भवत्यानन्दमासाद्य तदा निर्वाणमृच्छति ॥ २४ ॥

शुद्धं धामत्रयातीतं तुर्याख्यं पुरुषोत्तमम् ।

प्राप्य योगयलाद्योगी मुच्यते नात्र संशयः ॥ २५ ॥

निःस्पृहः सर्वकामेभ्यः सर्वत्र प्रियदर्शनः ।

सर्वत्रानित्यबुद्धिस्तु योगी मुच्येत नान्यथा ॥ २६ ॥

इन्द्रियाणि न सेवेत वैराग्येण च योगवित् ।
 सदा चान्यासयोगेन मुच्यते नात्र संशयः ॥ २७ ॥
 न च पटुमासनायोगो न नासाप्रतिरीक्षणान् ।
 मनसश्चेन्द्रियाणां च संयोगो योग उच्यते ॥ २८ ॥
 एवं नया मुनिश्रेष्ठा योगः प्रोक्तो विमुक्तिदः ।
 संसारमोक्षहेतुश्च किमन्यच्छ्रोतुमिच्छथ ॥ २९ ॥

लोमहर्षण उवाच ।

श्रुत्वा ते वचनं तम्य साधु साध्विति चाब्रुवन् ।
 व्यासं प्रशस्य संपूज्य पुनः प्रष्टुं समुद्यताः ॥ ३० ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे व्यासर्षिसंवादे योगान्यासनिरू-
 पणं नाम चतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३४ ॥

अथ पञ्चत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

सांगम्ययोगनिरूपणम्

मुनय ऊचुः ।

तत्र षड्त्रयसंभूतममृतं षाड्मयं मुने ।
 पिबन्तां नो द्विजश्रेष्ठ न तृप्तिरिह दृश्यते ॥ १ ॥
 तन्मायोगं मुने ब्रूहि विस्तरेण विमुक्तिदम् ।
 सांगम्यं च द्विपदां श्रेष्ठ श्रोतुमिच्छामहे धयम् ॥ २ ॥

प्रज्ञावाञ्छ्रोत्रियो यज्वा ह्यतः प्राहोऽनसूपकः ।
 सत्यधर्ममतिर्ब्रह्मन्कथं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ३ ॥
 तपसा ब्रह्मचर्येण सर्वत्यागेन मेधया ।
 साहये वा यदि वा योग एतत्पृष्टो घदस्व नः ॥ ४ ॥
 मनसश्चेन्द्रियाणां च यथैकान्ग्रमवाप्यते ।
 येनोपायेन पुरुषस्तत्त्वं ध्याख्यातुमर्हसि ॥ ५ ॥

व्यास उवाच ।

नान्यत्र ज्ञानतपसोर्नान्यत्रेन्द्रियनिग्रहात् ।
 नान्यत्र सर्वसंत्यागात्सिद्धिं विन्दति कश्चन ॥ ६ ॥
 महाभूतानि सर्वाणि पूर्वसृष्टि स्वयंभुवः ।
 भूयिष्ठं प्राणभृद्ग्रामे निविष्टानि शरीरिषु ॥ ७ ॥
 भूमेर्देहो जलात्स्नेहो ज्योतिषश्चक्षुषी स्मृते ।
 प्राणापानाश्रयो वायुः कोष्ठाकाशं शरीरिणाम् ॥ ८ ॥
 क्रान्तौ विष्णुर्बले शकः कोष्ठेऽग्निर्भोक्तुमिच्छति ।
 कर्णयोः प्रदिश श्रोत्रे जिह्वाया वाक्सरस्वती ॥ ९ ॥
 कर्णौ त्वक्चक्षुषी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी ।
 दश तानीन्द्रियोक्तानि द्वाराण्यादारसिद्धये ॥ १० ॥
 शब्दस्पर्शौ तथा रूपं रसं गन्धं च पञ्चमम् ।
 इन्द्रियार्थान्पृथग्विद्यादिन्द्रियेभ्यस्तु नित्यदा ॥ ११ ॥
 इन्द्रियाणि मनो युङ्क्ते अचक्षा(शा)निच राजिन (ल') ।
 मनश्चापि सदा युङ्क्ते भूतात्मा हृदयाधित ॥ १२ ॥

इन्द्रियाणां तथैवैषां सर्वेषामीश्वरं मनः ।
 नियमे च विसर्गे च भूतात्मा मनसस्तथा ॥ १३ ॥
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च स्वभावश्चेतना मनः ।
 प्राणापानौ च जीवश्च नित्यं देहेषु देहिताम् ॥ १४ ॥
 व्याधयो नास्ति सत्त्वस्य गुणशब्दो न चेतनाः ।
 सत्त्वं हि तेजः सृजति न गुणान्वै कथंचन ॥ १५ ॥
 एवं सतदशं देहं वृतं षोडशभिर्गुणैः ।
 मनीषा मनसा विप्राः पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥ १६ ॥
 न ह्ययं चक्षुषा दृश्यो न च सर्वैरपीन्द्रियैः ।
 मनसा तु प्रदीप्तेन महानात्मा प्रकाशते ॥ १७ ॥
 अशब्दस्पर्शरूपं तच्च (च्चा) रसागन्धमव्ययम् ।
 अशीरं शरीरे ह्ये निरीक्षेत निरिन्द्रियम् ॥ १८ ॥
 अव्यक्तं सर्वदेहेषु मर्त्येषु परमाचितम् ।
 योऽनुपश्यति स प्रेत्य कल्पने ब्रह्मभूयतः ॥ १९ ॥
 विद्याविनयसंपन्नब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
 शुनि चैव श्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः ॥ २० ॥
 स हि सर्वेषु भूतेषु जङ्गमेषु ध्रुवेषु च ।
 षसत्येको महानात्मा येन सर्वमिदं ततम् ॥ २१ ॥
 सर्वभूतेषु चाऽऽत्मानं सर्वभूतानि चाऽऽत्मनि ।
 यदा पश्यति भूतात्मा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ २२ ॥
 यावानात्मनि वेदाऽऽत्मा तावानात्मा परात्मनि ।
 य एवं सततं वेद सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ २३ ॥

सर्वभूतात्मभूतस्य सर्वभूतहितस्य च ।
 देवापि मार्गं मुह्यन्ति अपदस्य पदैविणः ॥ २४ ॥
 शकुन्तानामिवाऽऽकाशे मत्स्यानामिघ चोदके ।
 यथा गतिर्न दृश्येत तथा ज्ञानविदा गतिः ॥ २५ ॥
 काल पचति भूतानि सर्वाण्येवाऽऽत्मनाऽऽत्मनि ।
 यस्मिंस्तु पच्यते कालस्तन्न वेदेह कश्चन ॥ २६ ॥
 न तदूर्ध्वं न तिर्यक्च नाधो न च पुनः पुनः ।
 न मध्ये प्रतिगृह्णीते नैव किञ्चिन्न कश्चन ॥ २७ ॥
 सर्वे तत्स्था इमे लोका बाह्यमेषां न किञ्चन ।
 यद्यप्यग्रे समागच्छेद्यथा वाणो गुणच्युतः ॥ २८ ॥
 नैवान्तं कारणस्येयाद्यद्यपि स्यान्मनोजवः ।
 तस्मात्सूक्ष्मतरं नास्ति नास्ति स्थूलतरं तथा ॥ २९ ॥
 सर्वत पाणिपादं तत्सर्वतोक्षिशिरोमुखम् ।
 सर्वत श्रुतिमह्लोके सर्वमागृत्य तिष्ठति ॥ ३० ॥
 तद्देवाणोरणुतरं तन्महद्भ्यो महत्तरम् ।
 तदन्तः सर्वभूतानां ध्रुवं तिष्ठन्न दृश्यते ॥ ३१ ॥
 अक्षरं च क्षरं चैव द्वेषा भावोऽयमात्मनः ।
 क्षरः सर्वेषु भूतेषु दिव्यं त्वमृतमक्षरम् ॥ ३२ ॥
 नवद्वारं पुरं कृत्वा हंसो हि नियतो घशी ।
 ईदृशं सर्वभूतस्य स्थावरस्य चरस्य च ॥ ३३ ॥
 हानेनामिविकल्पानां नराणां संचयेन च ।
 शरीराणामजस्याऽऽहुहंसत्वं पारदर्शिनः ॥ ३४ ॥

हंसौक्तं च क्षरं चैव कूटस्थ यत्तदक्षरम् ।
तद्विद्वानक्षरं प्राप्य जहाति प्राणजन्मनी ॥ ३५ ॥

व्यास उवाच ।

भवतां पृच्छतां विप्रा यथावदिह तत्त्वतः ।
सांख्यं ज्ञानेन संयुक्तं तदेतत्कीर्तितं मया ॥ ३६ ॥
योगवृत्त्यं तु भो विप्राः कीर्तयिष्याम्यतः परम् ।
एकत्वं बुद्धिमनसोरिन्द्रियाणां च सर्वशः ॥ ३७ ॥
आत्मनो व्यापिनो ज्ञानं ज्ञानमेतदनुत्तमम् ।
तदेतदुपशान्तेन दान्तेनाध्यात्मशीलिना ॥ ३८ ॥
आत्मारामेण बुद्धेन योद्धव्यं शुचिकर्मणा ।
योगदोषान्समुच्छिद्य पञ्च यान्क्ववपो चिदुः ॥ ३९ ॥
कामं क्रोधं च लोभं च भयं स्वप्नं च पञ्चमम् ।
क्रोधं शमेन जयति कामं संकल्पवर्जनात् ॥ ४० ॥
सरवससेवनादीरो निद्रामुच्छेत्सुग्रहति ।
धृत्या शिशुनोदरं रक्षेत्पाणिपादं च चक्षुषा ॥ ४१ ॥
चक्षुः श्रोत्रं च मनसा मनो वाचं च कर्मणा ।
अप्रमादाद्द्वयं जह्याद्भ्रमं प्राज्ञोपसेवनात् ॥ ४२ ॥
एवमेतान्योगदोषाञ्जयेन्नित्यमतन्द्रितः ।
अग्नींश्च ब्राह्मणांश्चाथ देवताः प्रणमेत्सदा ॥ ४३ ॥
घर्जयेदुद्धतां वाचं हिंसायुक्तां मनोनुगाम् ।
ब्रह्मनेजोमयं शुक्रं यस्य सर्वमिदं जगत् ॥ ४४ ॥

एतस्य भूतभूतस्य दृष्टं स्थावरजङ्गमम् ।

ध्यानमध्ययनं दानं सत्यं हीरार्जवं क्षमा ॥ ४५ ॥

शौचं चैवाऽऽत्मनः शुद्धिरिन्द्रियाणां च निग्रहः ।

एतैर्विबर्धते तेजः पाप्मानं चापकर्षति ॥ ४६ ॥

सम सर्वेषु भूतेषु लभ्यालभ्येन वर्तयन् ।

धूतपाप्मा तु तेजस्वी लब्धाहारो जितेन्द्रियः ॥ ४७ ॥

कामक्रोधौ घशे कृत्वा निपेवेद्ब्रह्मणः पदम् ।

मनसश्चेन्द्रियाणां च कृत्वैकाग्र्यं समाहितः ॥ ४८ ॥

पूर्वरात्रे परार्धे च धारयेन्मन आत्मनः ।

जन्तोः पञ्चेन्द्रियस्यास्य यद्येकं क्लृप्तमिन्द्रियम् ॥ ४९ ॥

ततोऽस्य स्रवति प्रज्ञा गिरेः पादादिघोदकम् ।

मनसः पूर्वमादद्यात्कूर्माणामिव मत्स्यहा ॥ ५० ॥

ततः श्रोत्रं ततश्चक्षुर्जिह्वा घ्राणं च योगवित् ।

तत एतानि संयम्य मनसि स्थापयेद्यदि ॥ ५१ ॥

तथैवापोह्य संकल्पान्मनो ह्यात्मनि धारयेत् ।

पञ्चेन्द्रियाणि मनसि हृदि संस्थापयेद्यदि ॥ ५२ ॥

यदैतान्यद्यतिष्ठन्ते मनःपष्ठानि चाऽऽत्मनि ।

प्रसीदन्ति च संस्थायां तदा ब्रह्म प्रकाशते ॥ ५३ ॥

विधुम इष दीप्ताचिरागत्य इष दीप्तिमान् ।

चैद्युतोऽग्निरिषाऽऽकाशे पश्यन्त्यात्मानमात्मनि ॥ ५४ ॥

सर्वं तत्र तु सर्वत्र व्यापकत्वाच्च दृश्यते ।

तं पश्यन्ति महात्मानो ब्राह्मणा ये मनीषिणः ॥ ५५ ॥

धृतिमन्तो महाप्राज्ञाः सर्वभूतहिते रताः ।
 एवं परिमितं कालमावरन्संशितव्रतः ॥ ५६ ॥
 आसीनो हि रहस्येको गच्छेदक्षरसाम्यताम् ।
 प्रमोहो भ्रम आवर्तो द्राणं श्रवणदर्शने ॥ ५७ ॥
 भद्रभुतानि रसः स्पर्शः शीतोष्णमास्ताकृतिः ।
 प्रतिमानुपसर्गाश्च प्रतिसंगृह्य योगतः ॥ ५८ ॥
 तांस्तत्त्वचिदनादृन्व साम्येनैव निवर्तयेत् ।
 कुर्यात्परिचयं योगे त्रैलोक्ये निश्चतो मुनिः ॥ ५९ ॥
 गिरिशृङ्गे तथा चैन्ये वृक्षमूलेषु योजयेत् ।
 संनियम्येन्द्रियग्रामं कोष्ठे भाण्डमता इव ॥ ६० ॥
 एकाग्रं चिन्तयेन्नित्यं योगाग्नेद्विजने मनः ।
 येनोपायेन शक्येत नियन्तुं घञ्जलं मनः ॥ ६१ ॥
 तत्र युक्तो निषेवेत न चैव विचलेत्ततः ।
 शून्यागाराणि त्रैकाग्रो निवासार्थमुपक्रमेत् ॥ ६२ ॥
 नातित्रजेत्परं चात्रा कर्मणा मनसाऽपि वा ।
 उपेक्षको यताहारो लब्धालम्बसमो मयेत् ॥ ६३ ॥
 यश्चैनमभितन्देन यश्चैनमभिवादेत् ।
 समस्तयोश्चाप्युभयानां मिथ्यायेच्छुभाशुमम् ॥ ६४ ॥
 न प्रहृष्येत्त लामेषु नालामेषु च चिन्तयेत् ।
 समः सर्वेषु भूतेषु सधर्मा मातश्चिन्तः ॥ ६५ ॥
 एवं स्थस्यात्मनः साधोः सर्वत्र समदर्शिनः ।
 यन्मासाश्रित्ययुक्तस्य शब्दब्रह्ममिवर्तेते ॥ ६६ ॥

वेदनार्तान्परान्दृष्ट्वा समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।

एवं तु निरतो मार्गं चिरमेतन्न विमोहितः ॥ ६७ ॥

अपि घर्णावष्टुस्तु नारी वा धर्मकाङ्क्षिणी ।

तावप्येतेन मार्गेण गच्छेतां परमां गतिम् ॥ ६८ ॥

अजं पुराणमजरं सनातनं,

यमिन्द्रियातिगमगोचरं द्विजाः ।

अवेक्ष्य चेमां परमेष्ठिसाम्यतां,

प्रयान्त्यनावृत्तिगतिं मनीषिणः ॥ ६९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे व्यासपिसंवादे सांख्ययोगनिरूपणं
नाम पञ्चत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥

—

अथ पट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

ज्ञानिनांमोक्षप्राप्तिनिरूपणम्

मुनय ऊचुः ।

यद्येवं वेदघचनं कुरु कर्म त्यजेति च ।

क्वां दिशं विधया यान्ति क्वां च गच्छन्ति कर्मणा ॥ १ ॥

एतद्द्रोधोतुमिच्छामस्तदुभयान्प्रवीतु नः ।

एतदन्योन्यघैरूप्यं घर्तते प्रतिकूलतः ॥ २ ॥

व्यास उवाच ।

शृणुध्वं मुनिशार्दूला यत्पृच्छध्व समासतः ।
 कर्मविद्यामयौ चोभौ व्याख्यास्यामि क्षराक्षरौ ॥ ३ ॥
 यां दिशं विद्यया यान्ति या गच्छन्ति च कर्मणा ।
 शृणुध्वं सांप्रत विप्रा गहन ह्येतदुत्तरम् ॥ ४ ॥
 अस्ति धर्म इति युक्त नास्ति तत्रैव यो वदेत् ।
 यक्षस्य सादृश्यमिदं यक्षस्येदं भवेदथ ॥ ५ ॥
 द्वाधिमावथ पन्थानौ यत्र वेदाः प्रतिष्ठिताः ।
 प्रवृत्तिलक्षणो धर्मो निवृत्तो वा विभाषित ॥ ६ ॥
 कर्मणा बध्यते जन्तुर्विद्यया च विमुच्यते ।
 तस्मात्कर्म न कुर्वन्ति यतय पारदर्शिनः ॥ ७ ॥
 कर्मणा जायते प्रेत्य मूर्तिमान्योऽशात्मकः ।
 विद्यया जायते नित्यमव्यक्तं ह्यक्षरात्मकम् ॥ ८ ॥
 कर्म त्वेके प्रशंसन्ति स्वल्पबुद्धिरता नराः ।
 तेन ते देहजालेन रमन्त उपासते ॥ ९ ॥
 ये तु बुद्धिं परां प्राप्ता धर्मनैपुण्यदर्शिनः ।
 न ते कर्म प्रशंसन्ति कूपं नद्या पियत्रिव ॥ १० ॥
 कर्मणा फलमाप्नोति सुखदुःखे भवामर्षो ।
 विद्यया तदवाप्नोति यत्र गत्वा न शोचति ॥ ११ ॥
 न म्रियते यत्र गत्वा यत्र गत्वा न जायते ।
 न जीर्यते यत्र गत्वा यत्र गत्वा न वर्धते ॥ १२ ॥

यत्र तद्ब्रह्म परमव्यक्तमचलं ध्रुवम् ।

अव्याकृतमनायामममृतं चाधियोगचित् ॥ १३ ॥

द्वन्द्वैर्न यत्र बाध्यन्ते मानसेन च कर्मणा ।

समाः सर्वत्र मैत्राक्ष सर्वभूतहिते रताः ॥ १४ ॥

विद्यामयोऽन्यः पुरुषो द्विजाः कर्ममयोऽपरः ।

विप्राक्षन्द्रसमस्पर्शः सूक्ष्मया कलया स्थितः ॥ १५ ॥

तदेतद्दृषिणा प्रोक्तं विस्तरेणानुगीयते ।

न घक्तुं शक्यते द्रष्टुं चकतन्तुमिवाम्बरे ॥ १६ ॥

एकादशविकारात्मा कलासंभारसंभृतः ।

मूर्तिमानिति तं विद्याद्विप्राः कर्मगुणात्मकम् ॥ १७ ॥

देवो यः संश्रितस्तस्मिन्बुद्धीन्दुरिष पुष्करे ।

क्षेत्रज्ञं तं विजानीयाञ्चित्यं योगजितात्मकम् ॥ १८ ॥

तमो रजश्च सर्वं च ज्ञेयं जीवगुणात्मकम् ।

जीवमात्मगुणं विद्यादात्मानं परमात्मनः ॥ १९ ॥

सचेतनं जीवगुणं घदन्ति,

स चेष्टते जीवगुणं च सर्वम् ।

ततः परं क्षेत्रविदो घदन्ति,

प्रकल्पयन्तो भुवनानि सप्त ॥ २० ॥

ध्यास उवाच ।

प्रवृत्त्यास्तु विकारा ये क्षेत्रज्ञास्ते परिश्रुताः ।

ते चैनं न प्रजानन्ति न जानाति स तानपि ॥ २१ ॥

तैश्चैव कुरुते कार्यं मनः पण्डेरिरहेन्द्रियैः ।

सुदान्तरिव संयन्ता दृढ परमवाजिमिः ॥ २२ ॥

इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्य परमं मनः ।

मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरान्मा महान्परः ॥ २३ ॥

महतः परमव्यक्तमव्यक्तात्परतोऽमृतम्

अमृतान्न परं किञ्चिन्सा काष्ट्या परमा गतिः ॥ २४ ॥

एवं सर्वेषु भूतेषु गूढान्मा न प्रकाशते ।

दृश्यते त्वग्यया बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिमिः ॥ २५ ॥

अन्नरान्मनि संलीय मनःपण्डानि मेघया ।

इन्द्रियैरिन्द्रियार्थांश्च बहुचिन्तमचिन्तयन् ॥ २६ ॥

ध्यानेऽपि परमं कृत्वा विद्यासंपादितं मनः ।

अनीध्वरः प्रशान्तात्मा ततो गच्छेत्परं पदम् ॥ २७ ॥

इन्द्रियाणां तु सर्वेषां चक्ष्यान्मा चलितस्मृतिः ।

धात्मनः संप्रदानेन मर्त्या मृत्युमुपाश्रुते ॥ २८ ॥

विहन्य सर्वसंकल्पान्सर्वे चित्तं निवेशयेत् ।

सत्त्वे चित्तं समावेश्य ततः कालंजरो भवेत् ॥ २९ ॥

चित्तप्रसादेन यतिर्जहातीह शुभाशुभम् ।

प्रसन्नान्माऽऽत्मनि स्थित्वा सुखमन्यन्तमश्नुते ॥ ३० ॥

लक्षणं तु प्रसादस्य यथा स्वप्ने सुखं भवेत् ।

तन्वति वा यथा दीपो दीप्यमानो न कम्पते ॥ ३१ ॥

एवं पूर्वापरे रात्रे युञ्जतात्मानमात्मना ।

लब्धादारो विशुद्धान्मा पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥ ३२ ॥

रहस्यं सर्ववेदानामनैतिह्यमनागमम् ।

आत्मप्रत्यायकं शास्त्रमिदं पुत्रानुशासनम् ॥ ३३ ॥

धर्माख्यानेषु सर्वेषु सत्याख्यानेषु यद्वसु ।

दशवर्षसहस्राणि निर्मध्यामृतमुद्धृतम् ॥ ३४ ॥

नवनीतं यथा दध्नः काष्ठादग्निर्यथैव च ।

तथैव विदुषां ज्ञानं मुक्तिहेतोः समुद्धृतम् ॥ ३५ ॥

स्नातकानामिदं शास्त्रं घाच्यं पुत्रानुशासनम् ।

तदिदं नाप्रशान्ताय नादान्ताय तपस्विने ॥ ३६ ॥

नावेदविदुषे घाच्यं तथा नानुगताय च ।

नासूयकायानृजवे न चानिर्दिष्टकारिणे ॥ ३७ ॥

न तर्कशास्त्रदग्धाय तथैव पिशुनाय च ।

श्लाघिने श्लाघनीयाय प्रशान्ताय तपस्विने ॥ ३८ ॥

इदं प्रियाय पुत्राय शिष्यायानुगताय तु ।

रहस्यधर्मं घक्तव्यं नान्यस्मै तु कथंचन ॥ ३९ ॥

यदप्यस्य महीं दद्याद्रत्नपूर्णामिमां नरः ।

इदमेव ततः श्रेय इति मन्येत तत्त्वचित् ॥ ४० ॥

अतो गुह्यतरायं तदध्यात्ममतिमानुपम् ।

यत्तन्महर्षिमिदृष्टं वेदान्तेषु च गीयते ॥ ४१ ॥

तद्युष्मभ्यं प्रयच्छामि यन्मां पृच्छत सत्तमाः ।

यन्मे मनसि घर्तत यस्तु षो हृदि संशयः ॥

श्रुतं भवद्मिस्तत्सर्वं किमन्यत्कथयामि घः ॥ ४२ ॥

मुनय ऊचुः ।

अध्यात्मं विस्तरेणेह पुनरेव वदस्व न ।

यदध्यात्मं यथा विदुमी भगवन्नृपिसत्तम ॥ ४३ ॥

श्यास उवाच ।

अध्यात्मं यद्विदं विद्याः पुरुषस्येह पटवते ।

शुष्मभ्यं कथयिष्यामि तस्य व्याख्याऽवधारिताम् ॥ ४४ ॥

भूमिरापस्तथा ज्योतिर्वायुराकाशमेव च ।

महाभूतानि यश्चैव सर्वभूतेषु मूनकृत् ॥ ४५ ॥

मुनय ऊचुः ।

आकारं तु भवेद्यस्य यस्मिन्देहं न पश्यति ।

आकाराद्यं शरीरेषु कथं तदुपवर्णयेत् ॥

इन्द्रियाणां गुणाः केन्निकथं तानुपलक्षयेत् ॥ ४६ ॥

श्यास उवाच ।

एतद्धो वर्णयिष्यामि यथावदनुदर्शनम् ।

शृणुष्वं नदिर्हीकाया यथातत्त्वं यथा च तत् ॥ ४७ ॥

शब्दं धीत्रं तथा स्नाति त्रयमाकारालक्षणम् ।

प्राणश्चेष्टा तथा स्पर्श एते वायुगुणास्त्रयः ॥ ४८ ॥

रूपं चक्षुर्विपाकश्च त्रिधा ज्योतिर्विधोयते ।

रसोऽथ रसनं स्वेदो गुणास्त्वेने त्रयोऽम्मसाम् ॥ ४९ ॥

घ्रेयं घ्राणं शरीरं च भूतेरेने गुणास्त्रयः ।

एतवानिन्द्रियप्रामा ध्यास्यातः पाञ्चर्मातिकः ॥ ५० ॥

चायोः स्पर्शो रसोऽद्वयश्च ज्योतिषो रूपमुच्यते ।
 आकाशप्रभवः शब्दो गन्धो भूमिगुणः स्मृतः ॥ ५१ ॥
 मतो बुद्धिः स्वभावश्च गुणा एते स्वयोनिजाः ।
 ते गुणानतिवर्तन्ते गुणेभ्यः परमा मताः ॥ ५२ ॥
 यथा कूर्म इवाङ्गानि प्रसार्य संनियच्छति ।
 एवमेवेन्द्रियग्रामं बुद्धिश्चेष्टो नियच्छति ॥ ५३ ॥
 यदूर्ध्वं पादतलयोरर्धाकोट्यं च (गन्धश्च) पश्यति ।
 एतस्मिन्नेव कृत्ये सा घर्तते बुद्धिरुत्तमा ॥ ५४ ॥
 गुणैस्तु नीयते बुद्धिर्युद्धिरेवेन्द्रियाण्यपि ।
 मनःपष्ठानि सर्वाणि बुद्ध्या भावात्कुतो गुणाः ॥ ५५ ॥
 इन्द्रियाणि नरैः पञ्च पष्ठं तन्मन उच्यते ।
 सतमीं बुद्धिमेवाऽऽहुः क्षेत्रज्ञं विद्धि चाष्टमम् ॥ ५६ ॥
 चक्षुरालोकनायैव संशयं कुरुते मनः ।
 बुद्धिरध्यवसानाय साक्षी क्षेत्रज्ञ उच्यते ॥ ५७ ॥
 रजस्तमश्च सत्त्वं च त्रय एते स्वयोनिजाः ।
 समाः सर्वेषु भूतेषु तान्गुणानुपलक्षयेत् ॥ ५८ ॥
 तत्र यत्प्रोतिसंयुक्तं किञ्चिदात्मनि लक्षयेत् ।
 प्रशान्तमिव संयुक्तं सत्त्वं तदुपधारयेत् ॥ ५९ ॥
 यत्तु संतापसंयुक्तं काये मनसि वा भवेत् ।
 प्रवृत्तं रज इत्येवं तत्र चाप्युपलक्षयेत् ॥ ६० ॥
 यत्तु संमोहसंयुक्तमप्यक्तं विषमं भवेत् ।
 अप्रतर्क्यमधिज्ञेयं तमस्तदुपधारयेत् ॥ ६१ ॥

प्रहर्षः प्रीतिरानन्दं स्वाम्यं स्वस्थात्मचित्तता ।
 अकस्माद्यदि वा कस्माद्बदन्ति सात्त्विकान्गुणान् ॥ ६२ ॥
 अमिमानो मृषावादो लोभो मोहस्तथा क्षमा ।
 लिङ्गानि रजसस्नानि वर्तन्ते हेतुतत्त्वत ॥ ६३ ॥
 तथा मोहः प्रमादश्च तन्द्रो निन्द्राऽप्रवोचिता ।
 कयंचिदभिवर्तन्ते विश्वेयास्तामसा गुणाः ॥ ६४ ॥
 मनः प्रसृजते भावं बुद्धिरुच्यवसायिनी ।
 हृदयं प्रियमेवेह त्रिविधा कर्मबोदना ॥ ६५ ॥
 इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यश्च परं मनः ।
 मनसस्तु परा बुद्धिर्युद्धेरात्मा परः स्मृतः ॥ ६६ ॥
 बुद्धिरात्मा मनुष्यस्य बुद्धिरेवाऽऽत्मनायिका ।
 यदा विकुस्ते भावं तदा भवति सा मनः ॥ ६७ ॥
 इन्द्रियाणां पृथग्भावाद्बुद्धिर्विकुस्ते ह्यनु ।
 शृण्वती भवति श्रोत्रं स्पृशती स्पर्श उच्यते ॥ ६८ ॥
 पश्यन्ति च भवेद्दृष्टी रसन्ती रसना भवेत् ।
 जिघ्रन्ती भवति घ्राणं बुद्धिर्विकुस्ते पृथक् ॥ ६९ ॥
 इन्द्रियाणि तु तान्याहुस्तेषां वृत्त्या चित्तिष्ठति ।
 तिष्ठति पुरुषे बुद्धिर्युद्धिमावश्यवस्थिता ॥ ७० ॥
 कदाचिल्लभते प्रीतिं कदाचिदपि शोचति ।
 न सुखेन न दुःखेन कदाचिदिह मुह्यते ॥ ७१ ॥
 स्वयं भावात्मिका भावांस्त्रीनेनानग्निर्नर्तते ।
 सरितां सागरो भर्ता महाबेलामिवोर्मिमान् ॥ ७२ ॥

यदा प्रार्थयते किञ्चित्तदा भवति सा मनः ।
 अधिष्ठाने च वै बुद्ध्या पृथगेतानि संस्मरेत् ॥ ७३ ॥
 इन्द्रियाणि च मेध्यानि विचेतव्यानि कृत्स्नशः ।
 सर्वाण्येवानुपूर्वेण यद्यदा च विधीयते ॥ ७४ ॥
 अभिभागमना बुद्धिर्भाघो मनसि घर्तते ।
 प्रवर्तमानस्तु रज सरवमप्यतिवर्तते ॥ ७५ ॥
 ये वै भावेन घर्तन्ते सर्वेष्वेतेषु ते त्रिषु ।
 अन्वर्थान्संप्रवर्तन्ते रधनेमिमरा इव ॥ ७६ ॥
 प्रदीपार्थं मनः कुर्यादिन्द्रियैर्बुद्धिसत्तमैः ।
 निश्चरद्विर्यथायोगमुदासीनैर्यदृच्छया ॥ ७७ ॥
 एव स्वभाषमेवेदमिति बुद्ध्वा न मुह्यति ।
 अशोचन्संप्रहृष्यन्श्च नित्यं विगतमत्सरः ॥ ७८ ॥
 न ह्यात्मा शक्यते द्रष्टुमिन्द्रियैः कामगोचरैः ।
 प्रवर्तमानैरनेकैर्दुर्धरैरकृतात्मभिः ॥ ७९ ॥
 तेषां तु मनसा रश्मीन्यदा सम्यङ्नियच्छति ।
 तदा प्रकाशतेऽस्याऽऽत्मा दीपदीप्ता यथाऽऽकृतिः ॥ ८० ॥
 सर्वेषामेव भूतानां तमस्युपगते यथा ।
 प्रकाश भवते सर्वं तथैवमुपधार्यताम् ॥ ८१ ॥
 यथा घारिचरः पक्षी न लिप्यति जले चरन् ।
 विमुक्तात्मा तथा योगी गुणदोषैर्न लिप्यते ॥ ८२ ॥
 एवमेव कृतप्रज्ञो न दोषैर्विषयांश्चरन् ।
 असज्जमानः सर्वेषु न कथञ्चित्प्रलिप्यते ॥ ८३ ॥

त्यक्त्वा पूर्वकृतं कर्म रतिर्यस्य सदाऽऽत्मनि ।
 सर्वभूतात्मभूतस्य गुणसङ्गेन सञ्जतः ॥ ८४ ॥
 स्वयमान्मा प्रसवति गुणेष्वपि कदाचन ।
 न गुणा विदुरात्मानं गुणान्वेद स सर्वदा ॥ ८५ ॥
 परिदध्याद्गुणाना स द्रष्टा चैव यथातथम् ।
 सत्त्वक्षेत्रज्ञयोरैवमन्तरं लक्ष्येक्षरः ॥ ८६ ॥
 सृजने तु गुणानेक एको न सृजते गुणान् ।
 पृथग्भूतो प्रकृत्यैतो संप्रयुक्तौ च सर्वदा ॥ ८७ ॥
 यथाऽश्मना हिरण्यस्य संश्रुक्तौ तथैव तौ ।
 मशकोद्गुम्बरो वाऽपि संप्रयुक्तौ यथा सह ॥ ८८ ॥
 इयिका वा यथा मुञ्जे पृथक्च सह चैव ह ।
 तथैव सहितावेतौ अन्योन्यस्मिन्प्रतिष्ठितौ ॥ ८९ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिप्राह्म व्याससिंहादे पट्त्रिंशदधिक-
 द्विशततमोऽध्यायः ॥ २३६ ॥

अथ सप्तत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

गुणसर्जनकथनम्

व्यास उवाच ।

सृजने तु गुणान्सत्त्वं क्षेत्रज्ञस्त्वधितिष्ठति ।
 गुणान्विक्रियतः सर्वानुदासीनवदीश्वरः ॥ १ ॥

स्वभावयुक्त तत्सर्वं यदिमान्सृजते गुणान् ।
 ऊर्जनाभिर्यथा सूत्रं सृजते तद्गुणास्तथा ॥ २ ॥
 प्रवृत्ता न निवर्तन्ते प्रवृत्तिर्नोपलभ्यते ।
 एवमेके व्यवस्यन्ति निवृत्तिमिति चापरे ॥ ३ ॥
 उभय सप्रधार्यैतदध्यवस्येद्यथामति ।
 भवेनैव विधानेन भवेद्द्वै संशयो महान् ॥ ४ ॥
 अनादिनिधनो हात्मा त बुद्ध्वा विहरैश्वरः ।
 अकुध्यन्नप्रहृष्यंश्च नित्यं विगतमत्सरः ॥ ५ ॥
 इत्येवं हृदये सर्षो बुद्धिचिन्तुमयं दृढम् ।
 अनित्यं सुखमासीनमशौच्यं छिन्नसंशयः ॥ ६ ॥
 तरयेत्प्रच्युता पृथ्वी यथा पूर्णां नदीं नराः ।
 अथगाह्य च विद्वांसो विप्रा लोलमिमं तथा ॥ ७ ॥
 न तु तप्यति धै विद्वान्स्थले चरति तत्त्वचित् ।
 एवं विचिन्त्य चाऽऽत्मानं केवलं ज्ञानमात्मनः ॥ ८ ॥
 तां(तीं) तु बुद्ध्वा नरः सर्गं भूतानामागतिं गतिम् ।
 समचेष्टश्च धै सम्यग्लभते शममुत्तमम् ॥ ९ ॥
 एतद्द्विजन्मसामग्र्यं ब्राह्मणस्य विशेषतः ।
 आत्मज्ञानसमस्नेहपर्याप्तं तत्परायणम् ॥ १० ॥
 सत्त्वं बुद्ध्वा भवेद्बुद्धः किमन्यद्बुद्धलक्षणम् ।
 विनायैतद्विमुच्यन्ते कृतकृत्या मनीषिणः ॥ ११ ॥

न भवति विदुषां महद्द्वयं,

यदविदुषां सुमहद्द्वयं परत्र ।

न हि गतिरधिकाऽस्ति कस्यचि-

द्वयति हि या विदुषः सनातनी ॥ १२ ॥

लाके मातरमसूयते नर-

स्तत्र देवमनिरीक्ष्य शोचते ।

तत्र चेत्कुशलो न शोचते,

ये विदुस्तदुभयं कृताकृतम् ॥ १३ ॥

यत्करोत्यनभिसंधिपूर्वकं,

तच्च निन्दयति यत्पुरा कृतम् ।

यत्प्रियं तदुभयं न चाऽप्रियं,

तस्य तज्जनयतीह कुर्वतः ॥ १४ ॥

मुनय ऊचुः ।

यस्माद्दर्मात्परो धर्मो विद्यते नेह कश्चन ।

यो विशिष्टश्च भूतेभ्यस्तद्वचान्प्रवर्षीतु नः ॥ १५ ॥

व्यास उवाच ।

धर्मं च संप्रवक्ष्यामि पुराणमृषिभिः स्तुतम् ।

विशिष्टं सर्वधर्मेभ्यः शृणुध्वं मुनिसत्तमाः ॥ १६ ॥

इन्द्रियाणि प्रमाथीनि बुद्ध्या संयम्य तत्त्वतः ।

सर्वतः प्रसृतानीह पिता बालानिवाऽऽत्मजान् ॥ १७ ॥

मनसश्चेन्द्रियाणां चाप्यैकाग्र्यं परमं तपः ।

विज्ञेयः सर्वधर्मेभ्यः स धर्मः पर उच्यते ॥ १८ ॥

तानि सर्वाणि संधाय मनःपश्यानि मेधया ।

आत्मवृत्तः स एवाऽऽसीद्बहुचिन्त्यमचिन्तयन् ॥ १९ ॥

गोचरेभ्यो निवृत्तानि यदा स्थास्यन्ति वेश्मनि ।

तदा चैवाऽऽत्मनाऽऽत्मानं परं द्रक्ष्यथ शाश्वतम् ॥ २० ॥

सर्वात्मानं महात्मानं विधूममिध पावकम् ।

प्रपश्यन्ति महात्मानं ग्राह्याणां ये मनीषिणः ॥ २१ ॥

यथा पुष्पफलोपेतो बहुशाखो महाद्रुमः ।

आत्मनो नाभिजानीते क्व मे पुष्पं क्व मे फलम् ॥ २२ ॥

एवमात्मा न जानीते क्व गमिष्ये कुतोऽन्वहम् ।

अन्यो ह्यस्यान्तरात्माऽस्ति यः सर्वमनुपश्यति ॥ २३ ॥

ज्ञानदीपेन क्षीप्तेन पश्यत्यात्मानमात्मना ।

दृष्ट्वाऽऽत्मानं तथा यूयं विरागा भवत द्विजाः ॥ २४ ॥

विमुक्ताः सर्वपापेभ्यो मुक्तश्च श्वोरगाः ।

परां बुद्धिमवाप्येहाप्यचिन्ता विगतञ्जराः ॥ २५ ॥

सर्वतःस्रोतसं घोरां नदीं लोकप्रवाहिणीम् ।

पञ्चेन्द्रियप्राहवर्ती मनःसंकल्परोधसम् ॥ २६ ॥

लोभमोहतृणच्छन्नां कामक्रोधसरीसृषाम् ।

सत्यतीर्थानृतक्षोभां क्रोधपङ्कां सरिद्धराम् ॥ २७ ॥

अव्यक्तप्रभवां शीघ्रां कामक्रोधसमाकुलाम् ।

प्रतरन्ध्रं नदीं बुद्ध्या दुस्तरामकृतात्मभिः ॥ २८ ॥

संसारसागरगमां योनिपातालदुस्तराम् ।

आत्मजन्मोद्भवां तां तु जिह्वावर्तदुरासदाम् ॥ २९ ॥

यां तरन्ति कृतप्रज्ञा धृतिमन्तो मनीषिणः ।

तां तीर्णः सर्वतो मुक्तो विधूतात्माऽऽत्मचाञ्शुचिः ॥ ३० ॥

उत्तमां बुद्धिमास्थाय ब्रह्मभूयाय कल्पते ।

उत्तीर्णः सर्वसंकलेशान्प्रसन्नात्मा विकल्मषः ॥ ३१ ॥

भूयिष्ठानीव भूतानि सर्वस्थानान्निरीक्ष्य च ।

अक्रुध्यन्नप्रसादंश्च ननृशंसमतिस्तथा ॥ ३२ ॥

तनो द्रक्ष्यथ सर्वेषां भूतानां प्रमवाप्ययम् ।

एतद्धि सर्वधर्मभ्यो विशिष्टं मेनिरे बुधाः ॥ ३३ ॥

धर्मं धर्मभृता श्रेष्ठा मुनयः सत्यदर्शिनः ।

आत्मानो व्यापिनो विप्रा इति पुत्रानुशासनम् ॥ ३४ ॥

प्रयताय प्रवक्तव्यं हितायानुगताय च ।

आत्मज्ञानमिदं गुह्यं सर्वगुह्यतमं महत् ॥ ३५ ॥

अत्रवं यदहं विप्रा आत्मसाक्षिकमज्ञता ।

नैव स्त्री न पुमानेवं न चैवेदं नपुंसकम् ॥ ३६ ॥

अदुःखमसुखं ब्रह्म भूतमग्न्यभवात्मकम् ।

नैतज्ज्ञात्वा पुमान्स्त्री वा पुनर्भवमवाप्नुयात् ॥ ३७ ॥

यथा मनानि सर्वाणि तथैतानि यथा तथा ।

कथितानि भया विप्रा भवन्ति न भवन्ति च ॥ ३८ ॥

तदप्रीतियुक्तेन गुणान्वितेन,

पुत्रेण सत्पुत्रदयान्वितेन ।

दृष्ट्वा हिनं प्रीतमना यदयं,

ब्रूयात्सुतस्येह यदुक्तमेतत् ॥ ३९ ॥

मुनय ऊचुः ।

मोक्ष. पितामहेनोक्त उपायान्नानुपायतः ।

तमुपाय यथान्यायं श्रोतुमिच्छामहे मुने ॥ ४० ॥

व्यास उवाच ।

अस्मासु तन्महाप्राज्ञा युक्तं निपुणदर्शनम् ।

यदुपायेन सर्वार्थान्मृगयध्वं सदाऽनघा ॥ ४१ ॥

घटोपकरणे बुद्धिर्घटोत्पत्ती न सा मता ।

एवं धर्माद्युपायार्थे नान्यधर्मेषु कारणम् ॥ ४२ ॥

पूर्वं समुद्रे यः पन्था न स गच्छति पश्चिमम् ।

एकः पन्था हि मोक्षस्य तच्छृणुध्वं भवानघाः ॥ ४३ ॥

क्षमया क्रोधमुच्छिन्द्यात्कामं संकल्पघर्जनात् ।

सत्त्वसंसेवनाद्दीरो निद्रामुच्छेत्तुमर्हति ॥ ४४ ॥

अप्रमादाद्द्वयं रक्षेद्रक्षेत्रं च संविदम् ।

इच्छां द्वेषं च कामं च धैर्येण विनिवर्तयेत् ॥ ४५ ॥

निद्रां च प्रतिभां चैव ज्ञानाभ्यासेन तत्त्वचित् ।

उपद्रवांस्तथा योगी हितजीर्णमिताशनात् ॥ ४६ ॥

लोभं मोहं च संतोषाद्विषयांस्तत्त्वदर्शनात् ।

अनुक्रोशादधर्मं च जयेद्धर्ममुपेक्षया ॥ ४७ ॥

आयत्या च जयेदाशां सामर्थ्यं सङ्घर्जनात् ।

अनित्यत्वेन च स्नेहं क्षुधां योगेन पण्डितः ॥ ४८ ॥

कारुण्येनाऽऽत्मनाऽऽत्मानं तृष्णां च परितोषतः ।

उत्थानेन जयेत्तन्द्रां वितर्कं निश्चयाज्जयेत् ॥ ४९ ॥

मानेन बहुमायां च शौर्येण च मयं जयेत् ।

यच्छेद्वाङ्मनसी बुद्धया तां यच्छेज्ज्ञानवश्रुया ॥ ५० ॥

ज्ञानमात्मा महान्यच्छेत्तं यच्छेच्छान्तिरात्मन ।

तदेतदुपशान्तेन योद्धव्यं शुभिकर्मणा ॥ ५१ ॥

योगदोषान्समुच्छिद्य पञ्च यान्कषयो विदुः ।

कामं क्रोधं च लोभं च मयं स्वप्नं च पञ्चमम् ॥ ५२ ॥

परित्यज्य निषेवेत यथावयोगसाधनात् ।

ध्यानमध्ययनं दान सत्य हीरार्जवं क्षमा ॥ ५३ ॥

शौचमाचारतः शुद्धिरिन्द्रियाणां च संयमः ।

एतैर्विवर्धते तेजः पाप्मानमुपहन्ति च ॥ ५४ ॥

सिध्यन्ति चास्य संकल्पा विज्ञानं च प्रवर्तते ।

घृतपाप स तेजस्वी लम्बाहारो जितेन्द्रियः ॥ ५५ ॥

कामक्रोधौ धरो वृत्त्वा निर्विशेदुर्हृणः पदम् ।

अमूढत्वमसङ्गित्वं कामक्रोधविवर्जनम् ॥ ५६ ॥

अदैन्यमनुदीर्णत्वमनुद्भ्रगो हावस्थितिः ।

एष मार्गो हि मोक्षस्य प्रसन्नो विमल शुचिः ॥

तथा धाक्रायमनसा नियमाः कामतोऽध्यायाः ॥ ५७ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो सांख्ययोगनिरूपणं नाम सप्त-

त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३७ ॥

अथाष्टात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

योगविधिनिरूपणम्

मुनय ऊचुः ।

सांख्यं योगस्य नो विप्र विशेषं वक्तुमर्हसि ।
तद्य धर्मज्ञ सर्वं हि विदितं मुनिसत्तम ॥ १ ॥

व्यास उवाच ।

सांख्याः सांख्यं प्रशंसन्ति योगान्वोगविदुत्तमाः ।
घदन्ति कारणैः श्रेष्ठैः स्वपक्षोद्भवनाय वै ॥ २ ॥
अनीश्वरः कथं मुच्येदित्येवं मुनिसत्तमा ।
घदन्ति कारणैः श्रेष्ठं योगं सम्यङ्मनीषिणः ॥ ३ ॥
घदन्ति कारणं वेदं सांख्यं सम्यग्द्विजातयः ।
विज्ञायेद् गतीः सर्वा विरक्तो विषयेषु यः ॥ ४ ॥
ऊर्ध्वं स देहात्सुव्यक्तं विमुच्येदिति नान्यथा ।
एतदाहुर्महाप्राज्ञाः सांख्यं वै मोक्षदर्शनम् ॥ ५ ॥
स्वपक्षे कारणं ग्राह्यं समर्थं घचनं हितम् ।
शिष्टानां हि मतं ग्राह्यं भवद्विः शिष्टसंमतेः ॥ ६ ॥
प्रत्यक्षं हेतवो योगाः सांख्याः शास्त्रविनिश्चयाः ।
उभे चैते मते सत्त्वे समवेते द्विजोत्तमाः ॥ ७ ॥
उभे चैते मते ज्ञाते मुनीन्द्राः शिष्टसंमते ।
अनुष्ठिते यथाशास्त्रं नयेतां परमां गतिम् ॥ ८ ॥

तुल्यं शौचं तयोर्युक्तं दया भूतेषु चानघाः ।

व्रतानां धारणं तुल्यं दर्शनं त्वसमं तयोः ॥ ९ ॥

मुनय ऊचुः ।

यदि तुल्यं व्रतं शौचं दया चात्र महामुने ।

तुल्यं तद्दर्शनं कस्मात्तन्नो ब्रूहि द्विजोत्तम ॥ १० ॥

व्यास उवाच ।

रागं मोहं तथा स्नेहं कामं क्रोधं च केवलम् ।

योगास्थिरोदितान्द्रोषान्पञ्चैतान्प्राप्नुवन्ति तान् ॥ ११ ॥

यथा घाऽनिमिषाः स्थूलं जालं छित्त्वा पुनर्जलम् ।

प्राप्नुवन्ति तथा योगात्तत्पदं वीतकल्मषाः ॥ १२ ॥

तथैव घागुरां छित्त्वा बलवन्तो यथा मृगाः ।

प्राप्नुयुर्विमलं मार्गं विमुक्ताः सर्वबन्धनैः ॥ १३ ॥

लोभजानि तथा विप्रा बन्धनानि बलान्वितः ।

छित्त्वा योगात्परं मार्गं गच्छन्ति विमलं शुभम् ॥ १४ ॥

अचलास्त्वाधिला विप्रा घागुरासु तथाऽऽपरे ।

विनश्यन्ति न संदेहस्तद्व्योगबलादृते ॥ १५ ॥

बलहीनाश्च विप्रेन्द्रा यथा जालं गता द्विजाः ।

बन्धं न गच्छन्त्यनथा योगास्ते तु सुदुर्लभाः ॥ १६ ॥

यथा च शकुनाः सूक्ष्मं प्राप्य जालमरिन्दमाः ।

तत्राशक्वा विपद्यन्ते मुच्यन्ते तु बलान्विताः ॥ १७ ॥

कर्मज्ञैर्यन्धनैर्यद्वास्तद्व्योगपरा द्विजाः ।

अयदा न विमुच्यन्ते मुच्यन्ते च बलान्विताः ॥ १८ ॥

अल्पकश्च यथा विप्रा वह्निः शाम्यति दुर्बलः ।
 आक्रान्त इन्धनैः स्थूलेस्तद्वयोगबलः स्मृतः ॥ १६ ॥
 स एव च तदा विप्रा वह्निर्जातबलः पुनः ।
 समीरणगतः कृत्स्नां दहेत्क्षिप्रं महीमिमाम् ॥ २० ॥
 तत्त्वज्ञानबलो योगी दीप्ततेजा मदाबलः ।
 अन्तकाल इवाऽऽदित्यः कृत्स्नं संशोपयेज्जगत् ॥ २१ ॥
 दुर्बलश्च यथा विप्राः स्रोतसा हियते नरः ।
 बलहीनस्तथा योगी विषयैर्हियते च सः ॥ २२ ॥
 तदेव तु यथा स्रोतो विष्कम्भयति चारणः ।
 तद्वयोगबलं लब्ध्वा न भवेद्विषयैर्हृतः ॥ २३ ॥
 विशन्ति वा घशाद्वाऽथ योगाद्योगबलान्विताः ।
 प्रजापतीन्मनून्सर्वान्महाभूतानि चेश्वराः ॥ २४ ॥
 न यमो नान्तकः क्रुद्धो न मृत्युर्भोमचिक्रमः ।
 विशन्ते तद्द्विजाः सर्वे योगस्यामिनतेजसः ॥ २५ ॥
 आत्मनां च सहस्राणि बहूनि द्विजसत्तमाः ।
 योगं कुर्याद्बलं प्राप्य तैश्च सर्वैर्महीं चरेत् ॥ २६ ॥
 प्राप्नुयाद्विषयान्कश्चित्पुनश्चोग्रं तपश्चरेत् ।
 संक्षिप्येच्च पुनर्विप्राः सूर्यस्तेजोगुणानिव ॥ २७ ॥
 बलस्थस्य हि योगस्य बलायं मुनिसत्तमाः ।
 विमोक्षप्रभवं विष्णुमुपपन्नमसंशयम् ॥ २८ ॥
 बलानि योगप्रोक्तानि मयैतानि द्विजोत्तमाः ।
 निदर्शनार्थं सूक्ष्माणि वक्ष्यामि च पुनर्द्विजाः ॥ २९ ॥

आत्मनश्च समाधाने धारणां प्रति वा द्विजाः ।
 निदर्शनानि सूक्ष्माणि शृणुष्वं मुनिसत्तमा ॥ ३० ॥
 अप्रमत्तो यथा धन्वी लक्ष्यं हन्ति समाहित ।
 युक्तः सम्यक्त्वा योगी मोक्षं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ ३१ ॥
 स्नेहपात्रे यथा पूर्णे मन आधाय निश्चलम् ।
 पुरुषो युक्त आरोहेत्सोपानं युक्तमानसः ॥ ३२ ॥
 मुक्तस्तथाऽयमात्मानं योगं तद्वत्सुनिश्चलम् ।
 करोत्यमलमात्मानं भास्करोपमदर्शने ॥ ३३ ॥
 यथा च नावं विप्रेन्द्राः कर्णधारः समाहितः ।
 महार्णवगतां शीघ्रं नयेद्विप्रास्तु पत्तनम् ॥ ३४ ॥
 तद्वदान्मसमाधानं युक्तो योगेन योगवित् ।
 दुर्गमं स्थानमाप्नोति हित्वा देहमिमं द्विजाः ॥ ३५ ॥
 सारथिश्च यथा युक्तः सदश्वान्सुसमाहितः ।
 देशमिष्टं नयत्याशु धन्विनं पुरुषर्षभम् ॥ ३६ ॥
 तथैव च द्विजा योगी धारणासु समाहित ।
 प्राप्नोत्याशु परं स्थानं लक्ष्यमुक्त इवाऽऽशुगः ॥ ३७ ॥
 आविश्वाऽऽत्मनि चाऽऽत्मानं योऽवतिष्ठति सोऽवलः ।
 पाशं हत्वैव मीनानां पद्माप्नोति सोऽजरम् ॥ ३८ ॥
 नाम्यां शीर्षे च कुक्षौ च हृदि वक्षसि पार्श्वयोः ।
 दर्शने श्रवणे वाऽपि प्राप्ते चामितविक्रमः ॥ ३९ ॥
 स्थानेष्वेतेषु यो योगी महाव्रतसमाहितः ।
 आत्मना सूक्ष्मात्मानं युङ्क्ते सम्यग्द्विजोत्तमाः ॥ ४० ॥

सुशीघ्रमचलप्रत्यं कर्म दग्ध्वा शुभाशुभम् ।
उत्तम योगमास्थाय यदीच्छति विमुच्यते ॥ ४१ ॥

मुनय ऊचुः ।

आहारान्कीदृशान्कृत्वा कानि जित्वा च सत्तम ।
योगी बलमवाप्नोति तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ४२ ॥

व्यास उवाच ।

कणाना भक्षणे युक्तं पिण्याकस्य च भो द्विजाः ।
स्नेहानां घर्जने युक्तो योगी बलमवाप्नुयात् ॥ ४३ ॥
भुञ्जानो यावकं रुक्षं दीर्घकालं द्विजोत्तमाः ।
एकाहारी विशुद्धात्मा योगी बलमवाप्नुयात् ॥ ४४ ॥
पक्षान्मासानृतूँश्चित्रान्संचरंश्च गुहास्तथा ।
अथ पीत्वा पयोमिश्रा योगी बलमवाप्नुयात् ॥ ४५ ॥
अखण्डमपि वा मासं सततं मुनिसत्तमाः ।
उपोष्य सम्यक्शुद्धात्मा योगी बलमवाप्नुयात् ॥ ४६ ॥
कामं जित्वा तथा क्रोधं शीतोष्णं घर्षमेव च ।
भयं शोकं तथा स्वापं पौरुषान्विषयांस्तथा ॥ ४७ ॥
अरतिं दुर्जयां चैव घोरां दृष्ट्वा च भो द्विजाः ।
स्पर्शं निद्रां तथा तन्द्रां दुर्जयां मुनिसत्तमाः ॥ ४८ ॥
दीपयन्ति महात्मानं सूक्ष्ममात्मानमात्मना ।
धीतरागा महाप्राना ध्यानाध्ययनसंपदा ॥ ४९ ॥
दुर्गस्त्वेव मतः पन्था ब्राह्मणानां विपश्चिताम् ।
यः कश्चिदुद्वजति क्षिप्रं क्षेमेण मुनिपुंगवाः ॥ ५० ॥

यथा कश्चिद्वनं घोरं बहुसर्पसरीसृपम् ।
 श्वन्नवत्तोयहीनं च दुर्गमं बहुकण्टकम् ॥ ५१ ॥
 अमकमटवीप्रायं दावदग्धमहीरुहम् ।
 पन्थान तस्कराकीर्णं क्षेमेणामिपतेत्तथा ॥ ५२ ॥
 योगमार्गं समासाद्य यः कश्चिद्ब्रजते द्विजः ।
 क्षेमेणोपरमेन्मार्गाद्बहुदोषोऽपि संमतः ॥ ५३ ॥
 आस्थेयं क्षुरधारासु निशितासु द्विजोत्तमाः ।
 धारणा सा तु योगस्य दुर्गेयमकृतात्मभिः ॥ ५४ ॥
 विषमा धारणा विप्रा यान्ति चै न शुभां गतिम् ।
 नेतृहीना यथा नावः पुरुषाणां तु वै द्विजाः ॥ ५५ ॥
 यस्तु तिष्ठति योगार्थं धारणासु यथाविधि ।
 मरणं जन्मदुःखित्वं सुखित्वं स विशिष्यते ॥ ५६ ॥
 नानाशास्त्रेषु नियतं नानामुनिनिषेवितम् ।
 परं योगस्य पन्थानं निश्चितं तं द्विजातिषु ॥ ५७ ॥

परं हि तद्ब्रह्ममयं मुनीन्द्रा,

ब्रह्माणमीशं धरदं च विष्णुम् ।

भवं च धर्मं च महानुभावं,

यद्ब्रह्मपुत्रान्सुमहानुभावान् ॥ ५८ ॥

तमश्च कष्टं सुमहद्रजश्च,

सत्त्वं च शुद्धं प्रकृतिं परां च ।

सिद्धिं च देवीं घृणस्य पत्नीं,

तेजश्च वृत्स्नं सुमहद्य धैर्यम् ॥ ५९ ॥

१४६४ * ब्रह्मपुराणम् * [एकोनचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽ

ताराधिपं खे धिमलं सुतारं,

विश्वाध देवानुरगान्पितृंश्च ।

शैलाश्च वृत्स्नानुदधींश्च वाऽचला-

न्नदीश्च सर्वाः सतगांश्च नागान् ॥ ६० ॥

साभ्यास्तथा यक्षगणान्दिशश्च,

गन्धर्वसिद्धान्पुरुषान्स्त्रियश्च ।

परस्परं प्राप्य महान्महात्मा-

विशेत योगी नचिराद्विमुक्त ॥ ६१ ॥

कथा च या विप्रवरा प्रसक्ता,

दैवे महावीर्यमती शुभेयम् ।

योगान्स सर्वाननुभूय मर्त्या,

नारायणं त द्रुतमाप्नुवन्ति ॥ ६२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिशास्त्रे व्यासर्षिसंवादे योगविधिनिरू-

पणं नामाष्टत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्याय ॥ २३८ ॥

—

अथैकोनचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सांख्यविधिनिरूपणम्

मुनय ऊचु ।

सम्यक्क्रियेयं चिप्रेन्द्र घर्णिता शिष्टसंमता ।

योगमार्गो यथान्यायं शिष्यायेह हितैषिणा ॥ १ ॥

वेदवादे च ये दोषा गुणा ये चापि वैदिकाः ।
 ज्ञानयोगे च ये दोषा ज्ञानयोगे च ये गुणाः ॥ १२ ॥
 साख्यज्ञाने च ये दोषास्तथैव च गुणा द्विजाः ।
 सत्त्वं दशगुणं ज्ञात्वा रजो नवगुणं तथा ॥ १३ ॥
 तमश्चाष्टगुणं ज्ञात्वा बुद्धिं सप्तगुणां तथाः ।
 पद्मगुणं च नभो ज्ञात्वा तमश्च त्रिगुणं महत् ॥ १४ ॥
 द्विगुणं च रजो ज्ञात्वा सत्त्वं चैकगुणं पुनः ।
 मार्गं विज्ञाय तस्त्वेन प्रलयप्रेक्षणेन तु ॥ १५ ॥
 ज्ञानविज्ञानसंपन्नाः कारणैर्भावितात्मभिः ।
 प्राप्नुवन्ति शुभं मोक्षं सूक्ष्मा इव नभः परम् ॥ १६ ॥
 रूपेण दृष्टिं संयुक्तं घ्राणं गन्धगुणेन च ।
 शब्दग्राह्यं तथा श्रोत्रं जिह्वं रसगुणेन च ॥ १७ ॥
 त्वचं स्पर्शं तथा शक्यं घ्राणं चैव तदाश्रितम् ।
 मोहं तमसि संयुक्तं लोभं मोहेषु संश्रितम् ॥ १८ ॥
 विष्णुं क्रान्ते बले शक्रं कोष्ठे सक्तं तथाऽनलम् ।
 अप्सु देवीं समायुक्तामापस्तेजसि संश्रिताः ॥ १९ ॥
 तेजो घायौ तु संयुक्तं घ्राणं नभसि चाऽऽश्रितम् ।
 नभो महति संयुक्तं तमो महसि संस्थितम् ॥ २० ॥
 रजः सत्त्वं तथा सक्तं सत्त्वं सक्तं तथाऽऽत्मनि ।
 सक्तमात्मानमीशो च देवे नारायणे तथा ॥ २१ ॥
 देवं मोक्षे च संयुक्तं ततो मोक्षं च न क्वचित् ।
 ज्ञात्वा सत्त्वगुणं देहं वृत्तं षोडशभिर्गुणैः ॥ २२ ॥

स्वभावं भावनां चैव ज्ञान्वा देहसमाश्रिताम् ।
 मध्यस्थमिव चाऽऽत्मानं पापं यस्मिन्न विद्यते ॥ २३ ॥
 द्वितीयं कर्म वै ज्ञान्वा विप्रेन्द्रा विषयैषिणाम् ।
 इन्द्रियार्णान्द्रियार्थांश्च सर्वानात्मनि संश्रितान् ॥ २४ ॥
 दुर्लभत्वं च मोक्षस्य विज्ञाय श्रुतिपूर्वकम् ।
 प्राणापानौ समानं च ज्ञानोदानौ च तत्त्वतः ॥ २५ ॥
 आयं चैवानिलं ज्ञान्वा प्रभवं चानिलं पुनः ।
 सतथा तास्तथा शेषान्सतथा विधिवन्पुनः ॥ २६ ॥
 प्रज्ञापर्तानूर्थाश्चैव सर्गांश्च सुबहून्वरान् ।
 सतर्थाश्च बहुज्जान्वा राजर्थाश्च परंतपान् ॥ २७ ॥
 सुर्योन्मस्तश्चान्यान्यन्ब्रह्मर्षोन्सूर्यसंनिभान् ।
 ऐश्वर्याच्च्यावितानृष्ट्वा कालेन महता द्विजाः ॥ २८ ॥
 महतां भूतसंधानां श्रुत्वा नाशं च भो द्विजाः ।
 गतिं षाचा शुभां ज्ञान्वा अर्चार्हाः पापकर्मणाम् ॥ २९ ॥
 वैतरण्यां च यद्दुष्टं पतितानां यमभये ।
 योनियु च विचित्रास्तु संचारानशुभास्तथा ॥ ३० ॥
 ऊदरे चाशुभे घासं शोपिनोदकमाजने ।
 श्लेष्ममूत्रपुरीषे च तीव्रगन्धसमन्विने ॥ ३१ ॥
 शुक्लशोपितसंधाने मज्जास्नायुपरिग्रहे ।
 शिरारतसमाकीर्णे नवद्वारे पुरेऽप्य वै ॥ ३२ ॥
 विज्ञाय हितमात्मानं योगांश्च विविधान्द्विजाः ।
 तानसानां च जन्तूनां रमणीयानृतात्मनान् ॥ ३३ ॥

सात्त्विकानां च जन्तूनां कुत्सितं मुनिसत्तमाः ।
 गर्हितं महतामर्थं सांख्यानं विदितात्मनाम् ॥ ३४ ॥
 उपप्लवांस्तथा घोराऽशशिनस्तेजसस्तथा ।
 ताराणां पतनं दृष्ट्वा नक्षत्राणां च पर्ययम् ॥ ३५ ॥
 द्वंद्वानां विप्रयोगं च विज्ञाय कृपणं द्विजाः ।
 अन्योन्यभक्षणं दृष्ट्वा भूतानामपि चाशुभम् ॥ ३६ ॥
 बाह्ये मोहं च विज्ञाय पक्षदेहस्य चाशुभम् ।
 रागं मोहं च संप्राप्तं क्वचित्सत्त्वं समाश्रितम् ॥ ३७ ॥
 सहस्रेषु नर- कश्चिन्मोक्षबुद्धिं समाश्रितः ।
 दुर्लभत्वं च मोक्षस्य विज्ञानं श्रुतिपूर्वकम् ॥ ३८ ॥
 याहुमानमलब्धेषु लब्धे मध्यस्थतां पुनः ।
 विषयाणां च दौरात्म्यं विज्ञाय च पुनर्द्विजाः ॥ ३९ ॥
 गतासूनां च सत्त्वानां देहान्भित्त्वा तथा शुभान् ।
 घासं कुलेषु जन्तूनां मरणाय धृतात्मनाम् ॥ ४० ॥
 सात्त्विकानां च जन्तूनां दुःखं विज्ञाय भो द्विजाः ।
 ब्रह्मज्ञानां गतिं ज्ञात्वा पतितानां सुदारुणाम् ॥ ४१ ॥
 सुरापाने च सक्तानां ब्राह्मणानां दुरात्मनाम् ।
 गुरुदारप्रसक्तानां गतिं विज्ञाय चाशुभाम् ॥ ४२ ॥
 जननीषु च वर्तन्ते येन सम्यग्द्विजोत्तमाः ।
 सदेवकेषु लोकेषु येन वर्तन्ति मानवाः ॥ ४३ ॥
 तेन ज्ञानेन विज्ञाय गतिं चाशुभकर्मणाम् ।
 तिर्यग्योनिगतानां च विज्ञाय च गतीः पृथक् ॥ ४४ ॥

वेदवादांस्तथा चित्रानूनां पर्ययांस्तथा ।
 क्षयं संवत्सराणां च मासानां च क्षयं तथा ॥ ४५ ॥
 पक्षक्षयं तथा दृष्ट्वा दिवसानां च संक्षयम् ।
 क्षयं वृद्धिं च चन्द्रस्य दृष्ट्वा प्रत्यक्षतस्तथा ॥ ४६ ॥
 वृद्धिं दृष्ट्वा समुद्राणां क्षयं तेषां तथा पुनः ।
 क्षयं धनानां दृष्ट्वा च पुनर्वृद्धिं तथैव च ॥ ४७ ॥
 संयोगानां तथा दृष्ट्वा युगानां च विशेषतः ।
 देहवैकृत्यतां चैव सम्यग्विज्ञाय तत्त्वतः ॥ ४८ ॥
 आत्मदोषांश्च विज्ञाय सर्वानात्मनि संस्थितान् ।
 स्वदेहादुत्थितान्गन्धास्तथा विज्ञाय चारुमान् ॥ ४९ ॥

मुनय ऊचुः ।

कानुत्पातभवान्दोषान्पश्यसि ब्रह्मवित्तम ।
 एतं नः संशयं कृत्स्नं वक्तुमर्हस्यशेषतः ॥ ५० ॥

ध्यास उवाच ।

पञ्च दोषान्द्विजा देहे प्रवदन्ति मनोपिणः ।
 मार्गजाः कापिलाः सांख्याः शृणु च मुनिसत्तमाः ॥ ५१ ॥
 कामक्रोधो भयं निद्रा पञ्चमः ध्यास उच्यते ।
 एते दोषाः शरीरेषु दृश्यन्ते सर्वदेहिनाम् ॥ ५२ ॥
 छिन्दन्ति क्षमया क्रोधं कामं संकल्पवर्जनात् ।
 सत्त्वसंसेवनान्निद्रामप्रमादाद्भयं तथा ॥ ५३ ॥
 छिन्दन्ति पञ्चमं ध्यासमल्पाहारतया द्विजाः ।
 गुणान्गुणशतैर्ज्ञात्वा दोषान्दोषशतैरपि ॥ ५४ ॥

हेतून्हेतुशतैश्चित्रैश्चित्रान्विज्ञाय तत्त्वतः ।

अपां फेनोपमं लोकं विष्णोर्मायाशतैः कृतम् ॥ ५५ ॥

विभ्रभित्तिप्रतीकाशं नलसारमनर्थकम् ।

तमसंभ्रमितं दृष्ट्वा घर्षबुद्बुदसंतिभम् ॥ ५६ ॥

नाशप्रायं सुखाधानं नाशोत्तरमहाभयम् ।

रजस्तमसि समग्नं पङ्के द्विपमिषावयम् ॥ ५७ ॥

सांख्या विषा महाप्राजास्त्यक्त्वा स्नेहं प्रजाकृतम् ।

ज्ञानज्ञेयेन सांख्येन व्यापिना महता द्विजाः ॥ ५८ ॥

राजसानशुभान्गन्धांस्तामसांश्च तथाविधान् ।

पुण्यांश्च सात्त्विकान्गन्धान्स्पर्शजान्देहसंघ्रितान् ॥ ५९ ॥

छित्त्वाऽऽत्मज्ञानशस्त्रेण तपोदण्डेन सत्तमा ।

ततो दुःखादिकं घोरं चिन्ताशोकमहाहृदम् ॥ ६० ॥

व्याधिमृत्युमहाघोरं महाभयमहोरगम् ।

ततःकृमं रजोमीनं प्रजया संतरन्त्युत ॥ ६१ ॥

स्नेहपट्टुं जरादुर्गं स्पर्शद्वीपं द्विजोत्तमाः ।

कर्मागाधं सत्यतीरं स्थितं ध्रुतमनोपिणः ॥ ६२ ॥

हर्षसंघमहावेगं नानारससमाकुलम् ।

नानाप्रोतिमहारत्नं दुःखज्वरसमोरितम् ॥ ६३ ॥

शोकवृष्णामहापतं तीक्ष्णव्याधिमहारुद्रम् ।

अस्थिसंघातसंघट्टं श्लेष्मयोगं द्विजोत्तमाः ॥ ६४ ॥

दानमुक्ताकरं घोरं शोणितोद्गारविद्रुमम् ।

हसितोत्कृष्टनिर्घोषं नानाज्ञानमुदुष्करम् ॥ ६५ ॥

रोदनाश्रुमलश्वारं सङ्गयोगपरायणम् ।
 प्रलब्धा जन्मलोको यं पुत्रवान्धवपत्तनम् ॥ ६६ ॥
 अर्हिंसासत्यमर्यादं प्राणयोगमयोर्मिलम् ।
 वृन्दानुगामिनं क्षीरं सर्वभूतपयोदधिम् ॥ ६७ ॥
 मोक्षदुर्लभविषयं वाडवासुखसागरम् ।
 तरन्ति यतयः सिद्धा ज्ञानयोगेन चानघाः ॥ ६८ ॥
 तीर्त्वा च दुस्तरं जन्म विशन्ति विमलं नमः ।
 ततस्तान्सुकृतीञ्जात्वा सूर्यो वहति रश्मिभिः ॥ ६९ ॥
 पद्मतन्तुवदाविश्य प्रवहन्विषयान्द्विजाः ।
 तत्र तान्प्रवहो वायुः प्रतिगृह्णाति चानघाः ॥ ७० ॥
 घीतरागान्यतीन्सिद्धान्धीर्ययुक्तांस्त्वपोधनान् ।
 सूक्ष्मः शीतः सुगन्धश्च सुखस्पर्शश्च भो द्विजाः ॥ ७१ ॥
 सप्तानां महतां श्रेष्ठो लोकान्गच्छति यः शुभान् ।
 स तान्वहति विप्रेन्द्रा नमसः परमां गतिम् ॥ ७२ ॥
 नमो वहति लोकेशाग्रजसः परमां गतिम् ।
 रजो वहति विप्रेन्द्राः सत्त्वस्य परमां गतिम् ॥ ७३ ॥
 सत्त्वं वहति शुद्धात्मा परं नारायणं प्रभुम् ।
 प्रभुर्वहति शुद्धात्मा परमात्मानमात्मना ॥ ७४ ॥
 परमात्मानमासाद्य तद्भूता यतयोऽमलाः ।
 अमृतत्वाय कल्पन्ते न निवर्तन्ति च द्विजाः ॥ ७५ ॥
 परमा सा गतिर्विप्रा निद्वैद्वानां महात्मनाम् ।
 सत्यार्जवरतानां चै सर्वभूतदयावताम् ॥ ७६ ॥

मुनय ऊचुः ।

स्थानमुत्तममासाद्य भगवन्तं स्थिरधृताः ।

आजन्ममरणं धा ते रमन्ते तत्र धा न धा ॥ ७७ ॥

यदत्र तथ्यं तत्त्वं नो यथावद्वक्तुमर्हसि ।

त्वद्गते मानवं नान्यं प्रष्टुमर्हाम सत्तम ॥ ७८ ॥

मोक्षदोषो महानेव प्राप्य सिद्धिं गतानृषान् ।

यदि तत्रैव विज्ञाने वर्तन्ते यतयः परे ॥ ७९ ॥

प्रवृत्तिलक्षणं धर्मं पश्याम परमं द्विज ।

मग्नस्य हि परे ज्ञाने किंतु दु खान्तरं भवेत् ॥ ८० ॥

व्यास उवाच ।

यथान्यायं मुनिश्रेष्ठाः प्रश्नः पृष्टश्च संकटः ।

बुधानामपि संमोहः प्रश्नेऽस्मिन्मुनिसत्तमाः ॥ ८१ ॥

अत्रापि तत्त्वं परमं शृणुध्वं ध्वचनं मम ।

बुद्धिश्च परमा यत्र कपिलानां महात्मनाम् ॥ ८२ ॥

इन्द्रियाण्यपि बुध्यन्ते स्वदेहं देहिनां द्विजाः ।

करणाभ्यात्मनस्तानि सूक्ष्मं पश्यन्ति तैस्तु सः ॥ ८३ ॥

आत्मना विप्रहीणानि काष्ठकुड्यसमानि तु ।

विनश्यन्ति न संदेहो वेला इव महार्णवे ॥ ८४ ॥

इन्द्रियैः सह सुप्तस्य देहिनो द्विजसत्तमाः ।

सूक्ष्मश्चरति सर्वत्र नभसीच समीरणः ॥ ८५ ॥

स पश्यन्ति यथान्यायं स्मृत्वा स्पृशति चानघाः ।

बुध्यमानो यथापूर्वमपिलेनेह भो द्विजाः ॥ ८६ ॥

इन्द्रियाणि ह सर्वाणि स्वे स्वे स्थाने यथाविधि ।
 अनीशत्वात्प्रलीयन्ते सर्वा विपहता इव ॥ ८७ ॥
 इन्द्रियाणां तु सर्वेषां स्वस्थानेष्वेव सर्वशः ।
 आक्रम्य गतयः सूक्ष्माव(श्च)रत्यात्मा न संशयः ॥ ८८ ॥
 सत्त्वस्य च गुणान्कृत्स्नाब्रजसश्च गुणान्पुनः ।
 गुणाश्च तमसः सर्वान्गुणान्बुद्धेश्च सत्तमाः ॥ ८९ ॥
 गुणांश्च मनसश्चापि नभसश्च गुणांस्तथा ।
 गुणान्वायोश्च सर्वज्ञाः स्नेहजांश्च गुणान्पुनः ॥ ९० ॥
 अपां गुणास्तथा विप्राः पार्थिवांश्च गुणानपि ।
 सर्वानेव गुणैर्व्याप्य क्षेत्रज्ञेषु द्विजोत्तमाः ॥ ९१ ॥
 आत्मा चरति क्षेत्रज्ञः कर्मणा च शुभाशुभे ।
 शिष्या इव महात्मानमिन्द्रियाणि च तं द्विजाः ॥ ९२ ॥
 प्रकृतिं चाप्यतिक्रम्य शुद्धं सूक्ष्मं परात्परम् ।
 नारायणं महात्मानं निर्धिकारं परात्परम् ॥ ९३ ॥
 विमुक्तं सर्वपापेभ्यः प्रविष्टं च ह्यनामयम् ।
 परमात्मानमगुणं निवृत्तं तं च सत्तमाः ॥ ९४ ॥
 श्रेष्ठं तत्र मनो विप्रा इन्द्रियाणि च भो द्विजाः ।
 आगच्छन्ति यथाकालं गुरोः संदेशकारिणः ॥ ९५ ॥
 शक्यं घाऽल्पेन कालेन शान्तिं प्राप्तुं गुणांस्तथा ।
 एवमुक्तेन विप्रेन्द्राः सांख्ययोगेन मोक्षिणीम् ॥ ९६ ॥
 सांख्या विप्रा महाप्राज्ञा गच्छन्ति परमां गतिम् ।
 ज्ञानेनातेन विप्रेन्द्रास्तुल्यं ज्ञानं न विद्यते ॥ ९७ ॥

अत्र वः सशयो मा भूज्ज्ञानं सांख्यं परं मतम् ।

अक्षरं ध्रुवमेवोक्तं पूर्वं ब्रह्म सनातनम् ॥ ६८ ॥

अनादिमध्यनिधनं निर्द्वन्द्वं कर्तुं शाश्वतम् ।

कूटस्थं चैव नित्यं च यद्वदन्ति शमात्मकाः ॥ ६९ ॥

यतः सर्वाः प्रवर्तन्ते सर्गप्रलयविक्रियाः ।

एव शंसन्ति शास्त्रेषु प्रवक्तारो महर्षयः ॥ १०० ॥

सर्वे विप्राश्च वेदाश्च तथा सामविशे जनाः ।

ब्रह्मण्यं परमं देवमनन्तं परमाच्युतम् ॥ १०१ ॥

प्रार्थयन्तश्च तं विप्रा षदन्ति गुणबुद्धयः ।

सम्यगुक्तास्तथा योगाः सांख्याश्चामितदर्शनाः ॥ १०२ ॥

अमूर्तिस्तस्य विप्रेन्द्राः सांख्यं मूर्तिरिति श्रुतिः ।

आमज्ञानानि तस्याऽऽहुर्महान्ति मुनिसत्तमाः ॥ १०३ ॥

द्विविधानि हि भूतानि पृथिव्यां द्विजसत्तमाः ।

अगम्यगम्यसंज्ञानि गम्यं तत्र विशिष्यते ॥ १०४ ॥

ज्ञानं महद्वै महत्तच्च विप्रा,

वेदेषु सांख्येषु तथैव योगे ।

यद्यापि दृष्टं विधिवत्पुराणे,

सांख्यागतं तन्निखिलं मुनीन्द्राः ॥ १०५ ॥

यद्येतिहासेषु महत्सु दृष्टं,

यथार्थशास्त्रेषु विशिष्टदृष्टम् ।

ज्ञानं च लोके यदिहास्ति किञ्चि-

त्सांख्यागतं तद्य मद्दामुनीन्द्राः ॥ १०६ ॥

समस्तदृष्टं परमं बलं च,

ज्ञानं च मोक्षञ्च यथावदुक्तम् ।

तपांसि सूक्ष्माणि च यानि चैव,

साख्ये यथावद्विहितानि विप्राः ॥ १०७ ॥

विपर्ययं तस्य हितं सदैव,

गच्छन्ति साख्याः सततं सुखेन ।

तांश्चापि संधार्य ततः कृतार्थाः,

पतन्ति विप्रायतनेषु भूयः ॥ १०८ ॥

हित्वा च देहं प्रविशन्ति मोक्षं,

दिर्वाकसश्चापि च योगसांख्याः ।

अतोऽधिकं तेऽभिरता महार्हे,

साख्ये द्विजा भो इह शिष्टजुष्टे ॥ १०९ ॥

तेषां तु तिर्यग्गमनं हि दृष्टं,

नाद्यो गतिः पापकृतां निवासः ।

न चा प्रधाना अपि ते द्विजातयो

ये ज्ञानमेतन्मुनयो न सक्ताः ॥ ११० ॥

सांख्यं विशालं परमं पुराणं,

महार्णवं विमलमुदारकान्तम् ।

कृत्स्नं हि सांख्या मुनयो महात्म-

नारायणे धारयताप्रमेयम् ॥ १११ ॥

एतन्मयोक्तं परमं हि तत्त्वं,

नारायणादुचिभ्वमिदं पुराणम् ।

स सर्गकाले च करोति सर्गं,

संहारकाले च हरति भूय ॥ ११२ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिग्राहो व्यासऋषिसंवादे सार्वविधित्ति-

रूपण नामैकोनचत्वारिंशदधिकद्विशतत-

मोऽध्याय ॥ २३६ ॥

अथ चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

वसिष्ठकरालजनकसंवादेक्षराक्षरविचारनिरूपणम्

मुनय ऊचुः ।

किं तदक्षरमित्युक्तं यस्मात्तद्वर्तते पुनः ।

किंस्वित्तत्क्षरमित्युक्तं यस्मादावर्तते पुनः ॥ १ ॥

अक्षराक्षरयोर्व्यक्तिं पृच्छामस्त्वा महामुने ।

उपलब्धुं मुनिश्रेष्ठ तत्त्वेन मुत्तिपुंगव ॥ २ ॥

त्वं हि ज्ञानविदा श्रेष्ठ प्रोच्यसे वेदपारगैः ।

ऋषिभिश्च महाभागेर्यतिभिश्च महात्मभिः ॥ ३ ॥

तदेतच्छ्रोतुमिच्छामस्त्वत्तः सर्वं महामते ।

न तृप्तिमधिगच्छामः शृण्वन्तोऽमृतमुत्तमम् ॥ ४ ॥

व्यास उवाच ।

अत्र घो घर्णयिष्यामि इतिदासं पुरातनम् ।

वसिष्ठस्य च सधाद् करालजनकस्य च ॥ ५ ॥

वसिष्ठं श्रेष्ठमासीनमृशोष्णं भास्करयुतिम् ।
 पप्रच्छ जनको राजा ज्ञानं नैःश्रेयसं परम् ॥ ६ ॥
 परमात्मनि कुशलमध्यात्मगतितिनिश्चयम् ।
 नैत्रावहपिनासीतममिवाय कृताञ्जलिः ॥ ७ ॥
 स्वच्छन्दं सुहृतं चैव मधुरं चाप्यनुच्यन्म् ।
 पप्रच्छर्षिवरं राजा करालजनकः पुरा ॥ ८ ॥

करालजनक उवाच ।

भगवश्चोत्तुमिच्छामि परं ब्रह्म सनातनम् ।
 भस्मिन्न पुतरावृत्तिं प्राप्नुवन्ति मनीषिनः ॥ ९ ॥
 यच्च तन्क्षरमिन्युक्तं यत्रेदं क्षरते जगत् ।
 यच्चाक्षरमिति प्रोक्तं शिव क्षेमननामयम् ॥ १० ॥

वसिष्ठ उवाच ।

श्रूयतां पृथिवीपाल क्षरतीदं यथा जगत् ।
 यत्र क्षरति पूर्वेण यावत्कालेन चाप्यथ ॥ ११ ॥
 युगं द्वादशानाहस्यं कल्पं विद्धि चतुर्युगम् ।
 दशकल्पशतावर्तमहस्तद्ब्राह्मणुच्यते ॥ १२ ॥
 रात्रिञ्चैतावती राजन्यस्थाने प्रतिमुच्यते ।
 सृजन्यतन्तकर्माणि महान्तं भूतद्रप्रजम् ॥ १३ ॥
 मूर्तिमल्लममूर्तात्मा विश्वं शंसुः स्वयंभुवः ।
 यत्रोत्पत्तिं प्रवक्ष्यामि मूलतो नृपसत्तम ॥ १४ ॥
 अपिना लघिना प्रातिरोक्षानं ज्योतिरव्ययम् ।
 सर्वत्रापिपिपादान्तं सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ॥ १५ ॥

सर्वत श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ।
 हिरण्यगर्भो भगवानेष बुद्धिरिति स्मृतिः ॥ १६ ॥
 महानिति च योगेषु विरिञ्चिरिति चाप्यथ ।
 साख्ये च पठ्यते शास्त्रे नामभिर्वहुधात्मकः ॥ १७ ॥
 विचित्ररूपो विश्वात्मा एकाक्षर इति स्मृतः ।
 धृतमेकात्मकं येन कृत्स्न त्रैलोक्यमात्मना ॥ १८ ॥
 तथैव बहुरूपत्वाद्विश्वरूप इति श्रुतः ।
 एष वै विक्रियापन्न-सृजत्यात्मानमात्मना ॥ १९ ॥
 प्रधान तस्य संयोगादुत्पन्नं सुमहत्पुरम् ।
 अहंकारं महातेजाः प्रजापतिनमसृष्टतम् ॥ २० ॥
 अव्यक्ताव्यक्तिमापन्नं विद्यासर्गं षडन्ति तम् ।
 महान्तं चाप्यहंकारमविद्यासर्गं एव च ॥ २१ ॥
 अक्षरश्च चरश्चैव समुत्पन्नो तथैकतः ।
 विद्याऽविद्येति विख्याते श्रुतिशास्त्रानुचिन्तकैः ॥ २२ ॥
 भूतसर्गमहंकारात्तृतीयं विद्धि पार्थिव ।
 अहंकारेषु नृपते चतुर्थं विद्धि वैद्वितम् ॥ २३ ॥
 घायुर्ज्योतिरथाऽऽकाशमापोऽथ पृथिवी तथा ।
 शब्दस्पर्शा च रूपं च रसो गन्धस्तथैव च ॥ २४ ॥
 एवं युगपदुत्पन्नं दशवर्गमसंशयम् ।
 पञ्चमं विद्धि राजेन्द्र भौतिकं सर्गमर्थकृत् ॥ २५ ॥
 श्रोत्रं त्वक्चक्षुर्धा जिह्वा घ्राणमेव च पञ्चमम् ।
 घ्राहस्तौ चैव पादौ च पायुर्मैद्द्रं तथैव च ॥ २६ ॥

बुद्धीन्द्रियाणि चैतानि तथा कर्मेन्द्रियाणि च ।
 संभूतार्ताह युगपन्मनसा सह पार्थिव ॥ २७ ॥
 एषा तत्रचतुर्विंशा सर्वाऽऽकृतिः प्रवर्तते ।
 यां ज्ञात्वा नामिशोचन्ति ब्राह्मणास्तत्त्वदर्शिनः ॥ २८ ॥
 एवमेतत्समुत्पन्नं त्रैलोक्यमिदमुत्तमम् ।
 वेदितव्यं नरश्रेष्ठ सदैव नरकार्णवे ॥ २९ ॥
 सयक्षभूतगन्धर्वं सर्किनरमहोरगे ।
 सचारणपिशाचे वै सदैवर्षिनिशाचरे ॥ ३० ॥
 सदंशर्काटमशके सपूतिकृमिमूयके ।
 शुनि श्वपाके चैण्ये सखाण्डाले सपुल्कसे ॥ ३१ ॥
 हस्त्यश्वखरशार्दूले सवृके गवि चैव ह ।
 या च मूर्तिश्च यत्किञ्चित्सर्वत्रैतन्निर्दिशतम् ॥ ३२ ॥
 जले भुवि तथाऽऽकाशे नान्यत्रेति विनिश्चयः ।
 स्थानं दैहवतामासीदित्येवमनुशुश्रुम ॥ ३३ ॥
 कृत्स्नमेतावतस्तात क्षरते व्यक्तसङ्गकः ।
 अहन्यहनि भूतात्मा यच्चाक्षर इति स्मृतम् ॥ ३४ ॥
 ततस्तत्क्षरमित्युक्तं क्षरतीदं यथा जगत् ।
 जगन्मोहात्मकं चाऽऽहुरव्यक्तान्यक्तसंज्ञकम् ॥ ३५ ॥
 महाश्रैवाक्षरो नित्यमेतत्क्षरविवर्जनम् ।
 कथितं ते महाराज यस्मान्नाऽऽवर्तते पुनः ॥ ३६ ॥
 पञ्चविंशतिकोऽमूर्तः स नित्यस्तत्त्वसंज्ञकः ।
 सत्त्वसंश्रयणात्तत्त्वं सत्त्वमाहुर्मर्तापिणः ॥ ३७ ॥

यदमूर्तिः सृजन्त्यक्तं तन्मूर्तिमधितिष्ठति ।
 चतुर्विंशतिमो व्यक्तो ह्यमूर्तिः पञ्चविंशकः ॥ ३८ ॥
 स एव हृदि सर्वासु मूर्तिष्वातिष्ठताऽऽत्मवान् ।
 चेतयंक्षेतनो नित्यं सर्वमूर्तिरमूर्तिमान् ॥ ३९ ॥
 सर्गप्रलयधर्मेण स सर्गप्रलयात्मकः ।
 गोवरे वर्तते नित्यं निर्गुणो गुणसञ्चितः ॥ ४० ॥
 एषमेव महात्मा च सर्गप्रलयकोटिशः ।
 विकुर्वाणः प्रकृतिमात्राभिमन्येत बुद्धिमान् ॥ ४१ ॥
 तम सत्त्वरजोयुक्तस्तासु तास्विह योनिषु ।
 लीयते प्रतिबुद्धत्वादबुद्धजनसेवनात् ॥ ४२ ॥
 सहसासनिघासत्वाद्दुवालोहमिति मन्यते ।
 योऽहं न सोऽहमित्युक्तो गुणानेवानुवर्तते ॥ ४३ ॥
 तमसा तामसान्भावान्विविधान्प्रतिपद्यते ।
 रजसा राजसांश्चैव सात्त्विकान्सत्त्वसंश्रयात् ॥ ४४ ॥
 शुक्लोहितरूपानि रूपाण्येतानि त्रीणि तु ।
 सर्वाण्येतानि रूपाणि जानीहि प्राकृतानि तु ॥ ४५ ॥
 तामसा तिर्यं यान्ति राजसा मानुषानथ ।
 सात्त्विका देवलोकाय गच्छन्ति सुखमागिनः ॥ ४६ ॥
 निष्क्रेवलेन पापेन तिर्यग्योनिमघान्नुयात् ।
 पुण्यपापेषु मानुष्यं पुण्यमात्रेण देवताः ॥ ४७ ॥
 एवमव्यक्तविषयं मोक्षमाहुर्मनीषिणः ।
 पञ्चविंशतिमो योऽयं ज्ञानादेव प्रवर्तते ॥ ४८ ॥

इति श्रीमद्वापुराणे आदिवाहो वशिष्ठकरालजनकसंवादे क्षरा-
क्षरविचारनिरूपणं नाम चत्वारिंशदधिकद्विशतत-
मोऽध्यायः ॥ २४० ॥

अथेकचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

वशिष्ठकरालजनकसंवाद्दर्शनम्

वशिष्ठ उवाच ।

एवमप्रतिशुद्धत्वाद्बुद्धमनुवर्तते ।

देहाद्देहसहस्राणि तथा च न स भिद्यते ॥ १ ॥

निर्यग्योमिसहस्रेषु कदाचिद्देवतास्वपि ।

उत्पद्यति तपोयोगाद्गुणैः सह गुणक्षयात् ॥ २ ॥

मनुष्यत्वाद्दिव्यं यानि देवो मानुष्यमेति च ।

मानुष्यान्निरयस्यातमालयं प्रतिपद्यते ॥ ३ ॥

कोपकारो यथाऽऽन्मानं कीटः समभिरुचति ।

सूत्रतन्तुगुणैर्नित्यं तथाऽयमगुणो गुणैः ॥ ४ ॥

द्वंद्वमेति च निद्वंद्वस्तासु तास्विह योनियु ।

शार्परोगेऽक्षिरोगे च दन्तदूले गलप्रहे ॥ ५ ॥

जलोदरेऽतिसारे च गण्डमालाविचर्चिके ।

श्वित्रकुष्ठेऽग्निदग्धे च सिध्मापस्मारयोरपि ॥ ६ ॥

यानि चान्यानि द्वंद्वानि प्राकृतानि शरीरिणाम् ।
 उत्पद्यन्ते विचित्राणि तान्येवाऽऽत्माऽभिमन्यते ॥ ७ ॥
 अभिमानातिमानानां तथैव सुरुतान्यपि ।
 एकवासाश्चतुर्वासा शायी नित्यमधस्तथा ॥ ८ ॥
 मण्डूकशायी च तथा धीरासनगतस्तथा ।
 धीरमासनमाकाशे तथा शयनमेव च ॥ ९ ॥
 इष्टकाप्रस्तरे चैव चककप्रस्तरे तथा ।
 भस्मप्रस्तरशायी च भूमिशय्यानुलेपनः ॥ १० ॥
 धीरस्थानाम्युपाके च शयनं फलकेषु च ।
 विविधासु च शय्यासु फलगृहान्वितासु च ॥ ११ ॥
 उद्याने सल्लग्ने तु क्षीमकृष्णाजिनान्वितः ।
 मणिवालपरीधानो व्याघ्रचर्मपरिच्छदः ॥ १२ ॥
 सिंहचर्मपरीधानः पट्टवासास्तथैव च ।
 फलक (?) परिधानश्च तथा फटकचस्त्रधृक् ॥ १३ ॥
 कटकधसनश्चैव धीरवासास्तथैव च ।
 घस्त्राणि चान्यानि बह्वन्यभिमन्य च बुद्धिमान् ॥ १४ ॥
 भाजनानि विचित्राणि रत्नानि विविधानि च ।
 एकरात्रान्तराशित्वमेककालिकभोजनम् ॥ १५ ॥
 चतुर्धाष्टमकालं च पष्टकालिकमेव च ।
 पट्टाश्रमभोजनश्चैव तथा चाष्टाहभोजन ॥ १६ ॥
 मासोपवासो मूलाशी फलाहारस्तथैव च ।
 घायुमक्षश्च पिण्याकदधिगोमयभोजनः ॥ १७ ॥

गोमूत्रभोजनश्चैव काशपुष्पाशनस्तथा ।
 शैवालभोजनश्चैव तथा चान्येन घृतयन् ॥ १८ ॥
 वर्तयञ्छार्णपणश्च प्रकीर्णफलभोजन ।
 विविधानि च कृच्छ्राणि सेवते सिद्धिकाङ्क्षया ॥ १९ ॥
 चान्द्रायणानि विधिवद्भिद्भानि विविधानि च ।
 चातुराश्रम्ययुक्तानि धर्माधर्माश्रयाप्यपि ॥ २० ॥
 उपाश्रयानप्यपरान्पालण्डान्विविधानपि ।
 विविक्ताश्च शिलाछायास्तथा प्रस्रवणानि च ॥ २१ ॥
 पुलिनानि विविक्तानि विविधानि घनानि च ।
 काननेषु विविक्ताश्च शैलाना महतीर्गुहा ॥ २२ ॥
 नियमान्विविधाश्चापि विविधानि तपासि च ।
 यज्ञाश्च विविधाकारान्विद्याश्च विविधास्तथा ॥ २३ ॥
 घाणिकपथ द्विजक्षत्रवैश्यशूद्रास्तथैव च ।
 दान च विविधाकार दीनान्धकृपणादिषु ॥ २४ ॥
 अभिमन्येत सधातु तथैव विविधान्गुणान् ।
 सत्त्व रजस्तमश्चैव धर्मार्थौ काम एव च ॥ २५ ॥
 प्रकृत्याऽऽत्मातमेवाऽऽत्मा एव प्रविभजत्युत ।
 स्वाहाकारवपटकारौ स्वधाकारनमस्क्रिये ॥ २६ ॥
 यजनाध्ययने दान तथैवाऽऽहुः प्रतिग्रहम् ।
 याजनाध्यापने चैव तथाऽन्यदपि किञ्चन ॥ २७ ॥
 जन्ममृत्युविधानेन तथा विशसनेन च ।
 शुभाशुभमय सर्वमेतदाहुः सनातनम् ॥ २८ ॥

प्रकृतिः कुस्ते देवी भयं प्रलयमेव च ।

दिवसान्ते गुणानेतानतीत्यैकोऽवतिष्ठते ॥ २६ ॥

रश्मिजालमिवाऽऽदित्यस्तत्कालं संनियच्छति ।

एवमेवैष तत्सर्वं क्रीडार्थमभिमन्यते ॥ २७ ॥

आत्मरूपगुणानेतान्विधान्दृश्यप्रियान् ।

एवमेतां प्रकुर्वाणः सर्गप्रलयधर्मिणीम् ॥ २८ ॥

क्रियां क्रियापथे रक्तस्त्रिगुणस्त्रिगुणाधिपः ।

क्रियाक्रियापथोपेतस्तथा तदिति मन्यते ॥ २९ ॥

प्रकृत्या सर्वमेवेदं जगदन्धीकृतं विभो ।

रजसा तमसा चैव व्याप्तं सर्वमनेकधा ॥ ३० ॥

एवं द्वंद्वान्यतीतानि मम घर्तन्ति नित्यशः ।

मत्त एतानि जायन्ते प्रलये यान्ति मामपि ॥ ३१ ॥

निस्तर्तव्याण्यथैतानि सर्वाणीति नराधिप ।

मन्यते पक्षवुद्धित्वात्तथैष सुरुतान्यपि ॥ ३२ ॥

भोक्तव्यानि ममैतानि देवलोकगतेन वै ।

इहैव चैनं भोक्ष्यामि शुभाशुभफलोदयम् ॥ ३३ ॥

सुखमेवं तु कर्तव्यं सकृत्कृत्वा सुखं मम ।

यावदेव तु मे सौख्यं जात्यां जात्यां भविष्यति ॥ ३४ ॥

भविष्यति न मे दुःखं कृतेनेहाप्यनन्तकम् ।

सुखदुःखं हि मानुष्यं निरये चापि मज्जनम् ॥ ३५ ॥

निरयाश्चापि मानुष्यं कालेनैष्याम्यहं पुनः ।

मनुष्यत्वाच्च देवत्वं देवत्वात्पीरुषं पुनः ॥ ३६ ॥

मनुष्यत्वाच्च निरयं पर्यायिणोपगच्छति ।

एव एवं द्विजानीनामात्मा वै स गुणैर्वृत्तः ॥ ४० ॥

तेन देवमनुष्येषु निरयं सोपपद्यते ।

मन्त्वेनाऽऽवृत्तो नित्यं तत्रैव परिवर्तते ॥ ४१ ॥

सर्गकोटिसहस्रानि मरुजान्त्रास्तु मूर्तिषु ।

य एवं कुरुते कर्म शुभारुणकलात्मकम् ॥ ४२ ॥

स एवं फलमाप्नोति त्रिषु लोकेषु मूर्तिमान् ।

प्रकृतिः कुरुते कर्म शुभारुणकलात्मकम् ॥ ४३ ॥

प्रकृतिश्च तथाऽऽप्नोति त्रिषु लोकेषु कामगा ।

निर्गम्योतिमनुष्यन्वै देवलोके तथैव च ॥ ४४ ॥

त्राणि स्यातानि चैतानि जानीयान्प्राकृतानि ह ।

अलिङ्गप्रकृतित्वाच्च लिङ्गैरप्यनुमीयते ॥ ४५ ॥

तथैव पारुष्यं लिङ्गमनुमाताद्धि मन्यते ।

स लिङ्गान्तरमायाद्य प्राकृतं लिङ्गमन्यते ॥ ४६ ॥

अनद्वाराप्यधिष्ठाय कर्माप्यात्मनि मन्यते ।

श्रोत्रार्दानि तु सर्वाणि पञ्च कर्मेन्द्रियाप्यथ ॥ ४७ ॥

रागार्दानि प्रवर्तन्ते गुणेष्विह गुणैः सह ।

अहमेतानि वै कुर्वन्मैतानोन्द्रियाणि ह ॥ ४८ ॥

निरिन्द्रियो हि मन्येत जनवानसि निर्भयः ।

अलिङ्गो लिङ्गमात्माननकालं कान्दमात्मनः ॥ ४९ ॥

असत्त्वं सत्त्वमात्माननमृतं मृतमात्मनः ।

अमृत्युं मृत्युमात्माननमवरं चरमात्मनः ॥ ५० ॥

अक्षेत्रं क्षेत्रमात्मानमसङ्गं सङ्गमात्मनः ।

अतत्त्वं तत्त्वमात्मानमभवं भवमात्मनः ॥ ५१ ॥

अक्षरं क्षरमात्मानमबुद्धत्वाद्धि मन्यते ।

एवमप्रतिबुद्धत्वाद्बुद्धजनसेवनात् ॥ ५२ ॥

सर्गकोटिसहस्राणि पतनान्तानि गच्छति ।

जन्मान्तरसहस्राणि मरणान्तानि गच्छति ॥ ५३ ॥

तिर्यग्योनिमनुष्यत्वे देवलोके तथैव च ।

चन्द्रमा इव कोशानां पुनस्तत्र सहस्रशः ॥ ५४ ॥

नीयतेऽप्रतिबुद्धत्वादेवमेव कुवुद्धिमान् ।

कला पञ्चदशा योनिस्तद्धाम इति पठ्यते ॥ ५५ ॥

नित्यमेव विजानीहि सोमं वै षोडशांशकैः ।

कलया जायतेऽजस्रं पुनः पुनरबुद्धिमान् ॥ ५६ ॥

धीमाध्यायं न भवति नृप एवं हि जायते ।

षोडशी तु कला सूक्ष्मा स सोम उपधार्यताम् ॥ ५७ ॥

न तूपयुज्यते देवैर्देवानपि युनक्ति सः ।

ममत्वं क्षपयित्वा तु जायते नृपसत्तमा ॥ ५८ ॥

प्रकृतेस्त्रिगुणायास्तु स एव त्रिगुणो भवेत् ॥ ५९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो षसिष्टकरालजनकसंवाद एकचत्वारिं-

रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४१ ॥

अथ द्विचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

वशिष्टं प्रतिमोक्षधर्मविषयकौजनकप्रश्नः

जनक उवाच ।

अक्षरक्षरयोरेष द्वयोः संबन्ध इष्यते ।
स्त्रीपुंसयोर्वा संबन्धः स वै पुरुष उच्यते ॥ १ ॥
ऋते तु पुरुषं नेह स्त्री गर्भान्धारयत्युत ।
ऋते स्त्रियं न पुंसो रूपं निर्वर्तते तथा ॥ २ ॥
अन्योन्यस्याभिसंबन्धादन्योन्यगुणसंध्रयात् ।
रूपं निर्वर्तयैदेतदेवं सर्वासु योनिषु ॥ ३ ॥
रत्यर्थमतिसंयोगादन्योन्यगुणसंध्रयात् ।
ऋतो निर्वर्तने रूपं तद्वक्ष्यामि निदर्शनम् ॥ ४ ॥
ये गुणाः पुरुषस्येह ये च मातृगुणास्तथा ।
अस्थि स्नायु च मज्जा च जानामः पितृनो द्विज ॥ ५ ॥
त्वङ्मांसशोणिनं चेति मातृजन्यनुरुधूम ।
एवमेतद्विजश्रेष्ठ वेदशास्त्रेषु पश्यते ॥ ६ ॥
प्रमाणं यच्च वेदोक्तं शास्त्रोक्तं यच्च पश्यते ।
वेदशास्त्रप्रमाणं च प्रमाणं तत्सनातनम् ॥ ७ ॥
एवमेवामिसंबन्धो नित्यं प्रकृतिपूर्यो ।
यथापि भगवंस्तस्मान्मोक्षधर्मो न विद्यते ॥ ८ ॥
अथवाऽनन्तरुत्तं किञ्चिदेव निदर्शनम् ।
तन्मनाऽऽचक्ष्व तत्त्वेन प्रत्यक्षो ह्यसि सर्वदा ॥ ९ ॥

मोक्षकामा वय चापि काङ्क्षामो यदनामयम् ।
अजेयमजर नित्यमतीन्द्रियमनाश्वरम् ॥ १० ॥

घसिष्ठ उवाच ।

यदेतदुक्तं भवता वेदशास्त्रनिदर्शनम् ।
एवमेतद्यथा वक्ष्ये तत्त्वप्राही यथा भवान् ॥ ११ ॥
धार्यते हि त्वया ग्रन्थ उभयोर्वेदशास्त्रयोः ।
न च ग्रन्थस्य तत्त्वज्ञो यथातत्त्वं नरेश्वर ॥ १२ ॥
यो हि वेदे च शास्त्रे च ग्रन्थधारणतत्परः ।
न च ग्रन्थार्थतत्त्वज्ञस्तस्य तद्धारणं वृथा ॥ १३ ॥
भारं स वहते तस्य ग्रन्थस्यार्थं न वेत्ति यः ।
यस्तु ग्रन्थार्थतत्त्वज्ञो नास्य ग्रन्थागमो वृथा ॥ १४ ॥
ग्रन्थस्यार्थं स पृष्टस्तु मातृशो वक्तुमर्हति ।
यथातत्त्वाभिगमनादर्थं तस्य स विन्दति ॥ १५ ॥
न यः समुत्सुक कश्चिद्ग्रन्थार्थं स्थूलबुद्धिमान् ।
स कथं मन्दविज्ञानो ग्रन्थं वक्ष्यति निर्णयात् ॥ १६ ॥
अज्ञात्वा ग्रन्थतत्त्वानि धादं यः कुहते नरः ।
लोभाद्वाऽप्यथवा दम्भात्स पापो नरकं व्रजेत् ॥ १७ ॥
निर्णयं चापि च्छिद्रात्मा न तद्वक्ष्यति तत्त्वत ।
सोऽर्पाहास्यार्थतत्त्वज्ञो यस्मान्नेवाऽऽत्मवानपि ॥ १८ ॥
तस्मात्त्वं शृणु राजेन्द्र यथैतदनुदृश्यते ।
यथा तत्त्वेन साप्येषु योगेषु च महात्मसु ॥ १९ ॥

यदेव योगाः पश्यन्ति सांख्यं तदनुगम्यते ।
 एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स बुद्धिमान् ॥ २० ॥
 त्वङ्मांसं रुधिरं मेदः पित्तं मज्जाऽस्थि स्नायु च ।
 एतदैन्द्रियकं तात यद्ब्रुमवानित्थमात्य माम् ॥ २१ ॥
 द्रव्याद्द्रव्यस्य निवृत्तिरिन्द्रियादिन्द्रियं तथा ।
 देहाद्देहमवाप्नोति बीजाद्बीजं तथैव च ॥ २२ ॥
 निरिन्द्रियस्य बीजस्य निर्द्रव्यस्यापि देहिनः ।
 कथं गुणा भविष्यन्ति निर्गुणत्वाग्महात्मन ॥ २३ ॥
 गुणा गुणेषु जायन्ते तत्रैव विरमन्ति च ।
 एवं गुणाः प्रकृतिजा जायन्ते न च यांति च ॥ २४ ॥
 त्वङ्मांसं रुधिरं मेदः पित्तं मज्जाऽस्थि स्नायु च ।
 अष्टौ तान्यथ शुक्लेण जानीहि प्राकृतेन वै ॥ २५ ॥
 पुमांश्चैवापुमांश्चैव स्त्रीलिङ्गं प्राकृतं स्मृतम् ।
 वायुरेष पुमांश्चैव रस इत्यभिधीयते ॥ २६ ॥
 मलिङ्गा प्रकृतिर्लिङ्गैरुपलभ्यति साऽऽत्मजै ।
 यथा पुष्पफलैर्नित्यं मूर्तं चामूर्तयस्तथा ॥ २७ ॥
 एवमप्यनुमानेन स लिङ्गमुपलभ्यते ।
 पञ्चविंशतिकस्ताव लिङ्गेषु नियतात्मकः ॥ २८ ॥
 अनादिनिधनोऽनन्तः सर्वदर्शनकेवलः ।
 केवलं त्वभिमानित्वाद्गुणेषु गुण उच्यते ॥ २९ ॥
 गुणा गुणवतः सन्ति निर्गुणस्य कुतो गुणाः ।
 तस्मादेवं विजानन्ति ये जना गुणदर्शिनः ॥ ३० ॥

यदा त्वेष गुणानेतान्प्राप्तानभिमन्यते ।
 तदा स गुणघानेव गुणभेदान्प्रपश्यति ॥ ३१ ॥
 यत्तद्वुद्धेः परं प्राहुः सांख्ययोगं च सर्वशः ।
 बुध्यमानं महाप्राज्ञाः प्रबुद्धपरिचर्जनात् ॥ ३२ ॥
 अप्रबुद्धं यथा व्यक्तं स्वगुणैः प्राहुरीश्वरम् ।
 निर्गुणं चेश्वरं नित्यमधिष्ठातारमेव च ॥ ३३ ॥
 प्रकृतेश्च गुणानां च पञ्चविंशतिकं बुधाः ।
 सांख्ययोगे च कुशला बुध्यन्ते परमैपिणः ॥ ३४ ॥
 यदा प्रबुद्धमव्यक्तमघस्थात(प)ननी(भी)रघः ।
 बुध्यमानं न बुध्यन्तेऽवगच्छन्ति समं तदा ॥ ३५ ॥
 एतन्निदर्शनं सम्यङ् न सम्यगनुदर्शनम् ।
 बुध्यमानं प्रबुध्यन्ते द्वाभ्यां पृथगरिदम ॥ ३६ ॥
 परस्परैणैतदुक्तं क्षराक्षरनिदर्शनम् ।
 एकत्वमक्षरं प्राहुर्नानात्वं क्षरमुच्यते ॥ ३७ ॥
 पञ्चविंशतिनिष्ठोऽयं तदा सम्यक्प्रचक्षते ।
 एकत्वदर्शनं चास्य नानात्वं चास्य दर्शनम् ॥ ३८ ॥
 तत्त्वचित्तत्वयोरेव पृथगेतन्निदर्शनम् ।
 पञ्चविंशतिभिस्तत्त्वं तत्त्वमाहुर्मनीषिणः ॥ ३९ ॥
 निस्तत्त्वं पञ्चविंशत्य परमाहुर्मनीषिणः ।
 घर्ज्यस्य घर्ज्यमाचारं तत्त्वं तत्त्वात्सनातनम् ॥ ४० ॥

करालजनक उवाच ।

नानात्वैकत्वमित्युक्तं त्वयैतदुद्दिज्ञसत्तम ।
 अथतस्तद्धि संदिग्धमैतद्योर्ध्वं निदर्शनम् ॥ ४१ ॥

तथा बुद्धप्रबुद्धाभ्या युभ्यमानस्य चानघ ।
 स्थूलबुद्ध्या न पश्यामि तत्त्वमेतन्न सशय ॥ ४२ ॥
 अक्षरक्षरयोक्त त्वया यदपि कारणम् ।
 तदप्यस्थिरतुद्धित्वात्प्रतप्रमिष मेऽनत्र ॥ ४३ ॥
 तदेच्छ्रोतुमिच्छामि नानान्वैकन्चदशतम् ।
 द्वद्व चैवानिलद्व च युभ्यमान च तत्त्वत ॥ ४४ ॥
 विद्याविद्ये च भगवन्नक्षर क्षरमेव च ।
 साध्ययोग च कृन्स्नेन बुद्धाद्बुद्धि पृथक्पृथक् ॥ ४५ ॥

वसिष्ठ उवाच ।

हन्त ते सप्रवक्ष्यामि यदेतदनुपृच्छसि ।
 योगस्त्य महाराज पृथगेव ऋगुच मे ॥ ४६ ॥
 योगस्त्य तु योगाना ध्यानमेव पर बलम् ।
 तन्चापि द्विविध ध्यानमातुर्विद्याविदो जना ॥ ४७ ॥
 एकाग्रता च मनस प्राणायाममन्यैव च ।
 प्राणायामस्तु सगुणो निर्गुणो मानसस्तथा ॥ ४८ ॥
 मूर्धोत्सर्गे पुरीषे च भोक्त्रे च नरात्रिप(?) ।
 द्विकाल नोपमुवात शेषं भुञ्जीत त-पर ॥ ४९ ॥
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यो निवर्त्य मनसा मुनि ।
 दशद्वादशमिर्वाऽपि चतुर्विंशत्पर यत ॥ ५० ॥
 स चोदनामिर्नतिमात्राऽऽनान चोदयेद्य ।
 त्रिष्टन्तमनर त तु यत्तदुक्त मनापिमि ॥ ५१ ॥

विश्वात्मा सततं ज्ञेय इत्येवमनुशुश्रुम् ।

द्रव्यं ह्यहीनमनसो नान्यथेति विनिश्चयः ॥ ५२ ॥

चिमुक्तः सर्वसङ्गेभ्यो लब्धाहारो जितेन्द्रियः ।

पूर्वरात्रे परार्धे च धारयति मनो हृदि ॥ ५३ ॥

स्थिरीकृत्येन्द्रियग्रामं मनसा मिथिलेश्वर ।

मनो युद्ध्या स्थिरं कृत्वा पापाण इव निश्चलः ॥ ५४ ॥

स्थाणुवच्चाप्यकम्प्यः स्याद्दाहवच्चापि निश्चलः ।

युद्ध्या विधिविधानज्ञस्ततो युक्तं प्रवक्षते ॥ ५५ ॥

न शृणोति न चाऽऽघ्राति न च पश्यति किञ्चन ।

न च स्पृशं विजानाति न च संकल्पते मनः ॥ ५६ ॥

न चापि मन्यते किञ्चिन्न च युध्येत काष्ठवत् ।

तदा प्रकृतिमापन्नं युक्तमाहुर्मनीषिणः ॥ ५७ ॥

न भाति हि यथा दीपो दीतिस्तद्वच्च दृश्यते ।

निलिङ्गश्चाधश्चोर्ध्वं च तिर्यग्गतिमवाप्नुयात् ॥ ५८ ॥

तदा तदुपपन्नश्च यस्मिन्दृष्टे च कथ्यते ।

हृदयस्थोऽन्तरात्मेति ज्ञेयो ह्यस्तात महिषैः ॥ ५९ ॥

निर्धूम इव सप्तारिंशदित्य इव रश्मिवान् ।

वैद्युतोऽग्निरिवाऽकाशे पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥ ६० ॥

यं पश्यन्ति महात्मानो धृतिमन्तो मनीषिणः ।

ब्राह्मणा ब्रह्मयोनिस्था ह्ययोनिममृतात्मकम् ॥ ६१ ॥

तदेवाऽऽहुरणुभ्योऽणु तन्महद्गुभ्यो महत्तरम् ।

सर्वत्र सर्वभूतेषु ध्रुवं तिष्ठन्न दृश्यते ॥ ६२ ॥

बुद्धिद्रव्येण दृश्येन मनोदीपेन लोकवृत् ।
 महतस्तमसस्तात पारे तिष्ठन्न तामस ॥ ६३ ॥
 तमसो दूर इत्युक्तस्तत्त्वज्ञैर्वेदपारगै ।
 विमलो विमतश्चैव निर्लिङ्गोऽलिङ्गसंज्ञक ॥ ६४ ॥
 योग एष हि लोकानां किमन्यद्योगलक्षणम् ।
 एतं पश्यन्प्रपश्येत् आत्मानमजरं परम् ॥ ६५ ॥
 योगदर्शनमेतावदुक्तं ते तत्त्वतो मया ।
 साख्यज्ञानं प्रवक्ष्यामि परिसंख्यानिर्दर्शनम् ॥ ६६ ॥
 अव्यक्तमाहुः प्रख्यानं परा प्रकृतिमात्मनः ।
 तस्मान्महत्समुत्पन्नं द्वितीयं राजसत्तमः ॥ ६७ ॥
 अहंकारस्तु महत्स्त्वृतीय इति न श्रुतम् ।
 पञ्चभूतान्यहंकारादाहु साख्यात्मदर्शिनः ॥ ६८ ॥
 एताः प्रकृतयस्त्वष्ट्री विकाराश्चापि षोडश ।
 पञ्च चैव विशेषाश्च तथा पञ्चेन्द्रियाणि च ॥ ६९ ॥
 एतावदेव तत्त्वानां साख्यमाहुर्मनीषिणः ।
 साख्ये सांख्यविधानज्ञा नित्यं साख्यपथे स्थिता ॥ ७० ॥
 यस्माद्यद्मिजायेत तत्तत्रैव प्रलीयते ।
 लीयन्ते प्रतिलोमानि गृह्यन्ते चान्तरात्मना ॥ ७१ ॥
 आनुलोम्येन जायन्ते लीयन्ते प्रतिलोमतः ।
 गुणा गुणेषु सततं सागरस्योर्मयो यथा ॥ ७२ ॥
 सर्गप्रलय एतावान्प्रकृतेर्नृपसत्तमः ।
 एकत्वं प्रलये चास्य बहुत्वं च तथा सृजि ॥ ७३ ॥

एवमेव च राजेन्द्र विज्ञेयं ज्ञानकोविदैः ।

अधिष्ठातारमव्यक्तमस्याप्येतन्निर्दानम् ॥ ७४ ॥

एकत्वं च बहुत्वं च प्रकृतेरनुतत्त्ववान् ।

एकत्वं प्रलये चास्य बहुत्वं च प्रवर्तनात् ॥ ७५ ॥

बहुधाऽऽत्मा प्रकुर्योति प्रकृतिं प्रसवात्मिकाम् ।

तच्च क्षेत्रं महानात्मा पञ्चविंशोऽधितिष्ठति ॥ ७६ ॥

अधिष्ठातेति राजेन्द्र प्रोच्यते यतिसत्तमै ।

अधिष्ठानादधिष्ठाता क्षेत्राणामिति नः श्रुतम् ॥ ७७ ॥

क्षेत्रं जानाति चाव्यक्तं क्षेत्रज्ञ इति चोच्यते ।

अव्यक्तिके पुरे शेते पुरपञ्चेति कथ्यते ॥ ७८ ॥

अन्यदेव च क्षेत्रं स्यादन्यः क्षेत्रज्ञ उच्यते ।

क्षेत्रमव्यक्त इत्युक्तं ज्ञातारं पञ्चविंशकम् ॥ ७९ ॥

अन्यदेव च ज्ञानं स्यादन्यज्ज्ञेयं तदुच्यते ।

ज्ञानमव्यक्तमित्युक्तं ज्ञेयो वै पञ्चविंशकः ॥ ८० ॥

अव्यक्तं क्षेत्रमित्युक्तं तथा सत्त्वं तथेश्वरम् ।

अनीश्वरमतत्त्वं च तत्त्वं तत्पञ्चविंशकम् ॥ ८१ ॥

सांख्यदर्शनमेतावत्परिसंख्या न विद्यते ।

संख्या प्रकुरुते चैव प्रकृतिं च प्रवक्ष्यते ॥ ८२ ॥

चत्वारिंशच्चतुर्विंशत्प्रतिसंख्याय तत्त्वतः ।

संख्या सदस्मृत्या तु निस्तत्त्वः पञ्चविंशकः ॥ ८३ ॥

पञ्चविंशत्प्रयुक्तात्मा बुध्यमान इति श्रुतः ।

यदा बुध्यति आत्मानं तदा भवति फेचलः ॥ ८४ ॥

सम्यग्दर्शनमेतावद्भाषितं तव तत्त्वतः ।

एवमेतद्विजानन्तं साम्यता प्रतियान्त्युत ॥ ८५ ॥

सम्यग्निर्दर्शनं नाम प्रत्यक्षं प्रकृतेस्तथा ।

गुणवत्त्वाद्यथैतानि निर्गुणोभ्यस्तथा भवेत् ॥ ८६ ॥

न त्वेव वर्तमानानामावृत्तिर्नर्तते पुनः ।

विद्यते क्षरमावञ्च न परस्परमव्ययम् ॥ ८७ ॥

पश्यन्त्यमतयो ये न सम्यक्तेषु च दर्शनम् ।

ते व्यक्तिं प्रतिपद्यन्ते पुन पुनररिदम ॥ ८८ ॥

सर्वमेतद्विजानन्तो न सर्वस्य प्रबोधनान् ।

व्यक्तिभूता भविष्यन्ति व्यक्तस्यैवानुवर्तनात् ॥ ८९ ॥

सर्वमव्यक्तमित्युक्तमसर्वं पञ्चविंशत् ।

य एवमभिजानन्ति न भयं तेषु विद्यते ॥ ९० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिनाहो षसिष्ठकरालजनकसंवादे द्विच-
त्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४२ ॥

अथ त्रिचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

विद्याविद्ययोःस्वरूपकथनम्

षसिष्ठ उवाच ।

सांख्यदर्शनमेतावदुक्तं ते नृपसत्तम ।

विद्याविद्ये त्विदानीं मे त्वं नियोधानुपूर्वशः ॥ १ ॥

अभेद्यमाहुरव्यक्तं सर्गप्रलयधर्मिणः ।
 सर्गप्रलय इत्युक्तं विद्याविद्ये च विशकः ॥ २ ॥
 परस्परस्य विद्या वै तन्नियोधानुपूर्वशः ।
 यथोक्तमृषिभिस्तात सांख्यस्यातिनिदर्शनम् ॥ ३ ॥
 कर्मेन्द्रियाणां सर्वेषां विद्या बुद्धीन्द्रियं स्मृतम् ।
 बुद्धीन्द्रियाणां च तथा विशेषा इति न श्रुतम् ॥ ४ ॥
 विषयाणां मनस्तेषां विद्यामाहुर्मनीषिणः ।
 मनसः पञ्च भूतानि विद्या इत्यभिचक्षते ॥ ५ ॥
 अहंकारस्तु भूतानां पञ्चानां नात्र संशयः ।
 अहंकारस्तथा विद्या बुद्धिर्विद्या नरेभ्यः ॥ ६ ॥
 बुद्ध्या प्रकृतिरव्यक्तं तत्त्वानां परमेश्वरः ।
 विद्या ज्ञेया नरश्रेष्ठ विधिश्च परमः स्मृतः ॥ ७ ॥
 अव्यक्तमपरं प्राहुर्विद्या वै पञ्चविशकः ।
 सर्वस्य सर्वमित्युक्तं ज्ञेयज्ञानस्य पारगः ॥ ८ ॥
 ज्ञानमव्यक्तमित्युक्तं ज्ञेयं वै पञ्चविशकम् ।
 तथैव ज्ञानमव्यक्तं विज्ञाता पञ्चविशकः ॥ ९ ॥
 विद्याविद्ये तु तत्त्वेन मयोक्ते वै विशेषतः ।
 अक्षरं च क्षरं चैव यदुक्तं तन्नियोध मे ॥ १० ॥
 उभावेतौ क्षरावुक्तौ उभावेतावन(था)क्षरौ ।
 कारणं तु प्रवक्ष्यामि यथाज्ञानं तु ज्ञानतः ॥ ११ ॥
 अनादिनिधनावेतौ उभावेवेश्वरौ मर्तौ ।
 तत्त्वसंज्ञावुभावेव प्रोच्यते ज्ञानचिन्तकैः ॥ १२ ॥

सर्गप्रलयघर्मित्वाद्ब्यक्तं प्राहुरव्ययम् ।
 तदेतद्गुणसर्गाय विकूर्वाणं पुन' पुन' ॥ १३ ॥
 गुणाना महदादीनामुत्पद्यति परस्परम् ।
 अधिष्ठानं क्षेत्रमाहुरेतद्वै पञ्चविंशकम् ॥ १४ ॥
 यदन्तर्गुणजालं तु यद्व्यक्तात्मनि सक्षिपेत् ।
 तदहं तद्गुणैस्तैस्तु पञ्चविंशो विलीयते ॥ १५ ॥
 गुणा गुणेषु लीयन्ते तदेका प्रकृतिर्भवेत् ।
 क्षेत्रज्ञोऽपि तदा तावत्क्षेत्रज्ञः संप्रणीयते ॥ १६ ॥
 यदाऽक्षरं प्रकृतिर्यं गच्छते गुणसज्जिता ।
 निर्गुणत्वं च धै देहे गुणेषु परिवर्तनात् ॥ १७ ॥
 एवमेव च क्षेत्रज्ञं क्षेत्रज्ञानपरिक्षयात् ।
 प्रकृत्या निर्गुणस्त्वेव इत्येवमनुशुश्रुम ॥ १८ ॥
 क्षरो भवत्येष यदा गुणवती गुणेष्वथ ।
 प्रकृतिं त्वथ जानाति निर्गुणत्वं तथाऽऽत्मन ॥ १९ ॥
 तथा विशुद्धो भवति प्रकृते परिवर्जनात् ।
 अन्योऽहमन्येयमिति यदा बुध्यति बुद्धिमान् ॥ २० ॥
 तदैषोऽव्ययतामेति न च निश्चिन्वमात्रजेत् ।
 प्रकृत्या चैव राजेन्द्र मिथोऽन्योऽन्यस्य दृश्यते ॥ २१ ॥
 यदा तु गुणजालं तत्प्राप्तं विनुगुप्तते ।
 पश्यते च परं पश्यंस्तदा पश्यन्नु संसृजेत् ॥ २२ ॥
 किं मया वृत्तमेतावद्योऽहं कालनिमज्जत ।
 यथा मत्स्यो ह्यमिश्रानादनुवर्तितवाञ्जलम् ॥ २३ ॥

अहमेव हि संमोहादन्यमन्यं जनाञ्जनम् ।
 मत्स्यो यथोदकज्ञानादनुवर्तितवानिह ॥ २४ ॥
 मत्स्योऽन्यत्त्वमथाज्ञानाद्दुदकाभिमन्यते ।
 वात्मानं तद्वशात्तदन्यं चैव न वेदुग्यहम् ॥ २५ ॥
 ममास्तु धिक्कुबुद्धस्य योऽहं मग्न इमं पुनः ।
 अनुवर्तितवान्मोहादन्यमन्यं जनाञ्जनम् ॥ २६ ॥
 अयमनुभवेदुवन्धुरनेन सह मे क्षयम् ।
 साम्यमेकत्वतां यातो यादृशस्तादृशस्त्वहम् ॥ २७ ॥
 तुत्पतामिह पश्यामि सदृशोऽहमनेन वै ।
 अयं हि विमलो व्यक्तमहमीदृशकस्तदा ॥ २८ ॥
 योऽहमज्ञानसंमोहादज्ञया संप्रवृत्तवान् ।
 संसर्गादतिसंसर्गात्स्थितः कालमिमं त्वहम् ॥ २९ ॥
 सोऽहमेवं पशीभूत्. कालमेतं न बुद्धवान् ।
 उत्तमाधममध्यानां तामहं कथमावसे ॥ ३० ॥
 समानमायया चेह सहवासमहं कथम् ।
 गच्छाम्यबुद्धभाषत्वादिहेदानीं स्थिरो भव ॥ ३१ ॥
 सहवासं न यास्यामि कालमेतं विषञ्जनात् ।
 पञ्चितो हानया यद्धि निर्विकारो विकारया ॥ ३२ ॥
 न तत्तदपराद्धं स्यादपराधो ह्ययं मम ।
 योऽहमत्राभवं सक्तः पराङ्मुखमुपस्थितः ॥ ३३ ॥
 ततोऽस्मिन्बहुरूपोऽथ स्थितो मूर्तिरमूर्तिमान् ।
 अमूर्तिश्चाप्यमूर्तात्मा ममत्वेन प्रघर्षितः ॥ ३४ ॥

प्रकृत्या च तथा तेन तासु तास्विह योनिषु ।
 निर्ममस्य ममत्वेन विकृतं तासु तासु च ॥ ३५ ॥
 योनिषु वर्तमानेन नष्टसंज्ञेन चेतसा ।
 समता न मया काचिदहकारे कृता मया ॥ ३६ ॥
 आत्मानं बहुधा कृत्वा सोऽयं भूयो युतक्ति माम् ।
 इदानीमवबुद्धोऽस्मि निर्ममो निरहंकृत ॥ ३७ ॥
 ममत्वं मनसा नित्यमहकारकृतात्मकम् ।
 अपलग्नामिमां हित्वा संश्रयिष्ये निरामयम् ॥ ३८ ॥
 अनेन साम्यं यास्यामि नानयाऽहमचेतसा ।
 क्षेमं मम सहानेन नैवैकमतया सह ॥ ३९ ॥
 एवं परमसंयोधात्पञ्चविंशोऽनुबुद्धवान् ।
 अक्षरत्वं निगच्छन्ति त्यक्त्वा क्षरमनामयम् ॥ ४० ॥
 अव्यक्तं व्यक्तधर्माणं सगुणं निर्गुणं तथा ।
 निर्गुणं प्रथमं दृष्ट्वा तादृग्भवति मैथिल ॥ ४१ ॥
 अक्षरक्षरयोरेतदुक्तं तद्य निदर्शनम् ।
 मयेह ज्ञानसंपन्नं यथा श्रुतिनिदर्शनात् ॥ ४२ ॥
 नि सदिग्धं च सूक्ष्मं च विशुद्धं विमलं तथा ।
 प्रवक्ष्यामि तु ते भूयस्तन्निबोध यथाश्रुतम् ॥ ४३ ॥
 सांख्ययोगी मया प्रोक्तः शास्त्रद्वयनिदर्शनात् ।
 यदेव सांख्यशास्त्रोक्तं योगदर्शनमेव तत् ॥ ४४ ॥
 प्रबोधनपरं ज्ञानं सांख्यानामवनीपते ।
 विस्पष्टं प्रोच्यते तत्र शिष्याणां हितकाम्यया ॥ ४५ ॥

बृहन्चैवमिदं शास्त्रमित्याहुर्विदुषो जनाः ।

अस्मिन् शास्त्रे योगानां पुनर्मवपुर.सरम् ॥ ४६ ॥

पञ्चविंशत्पर तत्त्वं पठ्यते च नराधिप ।

साख्याना तु पर तत्त्वं यथावदनुवर्जितम् ॥ ४७ ॥

बुद्धमप्रतिबुद्धं च बुध्यमानं च तत्त्वतः ।

बुध्यमानं च बुद्धत्वं प्राहुर्योगनिदर्शनम् ॥ ४८ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे षसिष्ठकरालजनकसंवादे त्रिचत्वारिं-

शदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४३ ॥

अथ चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

अज्ञस्यापि विक्रियया नानाभवनम्

षसिष्ठ उवाच ।

अप्रबुद्धमथाव्यक्तमिमं गुणनिधिं सदा ।

गुणानां धार्यतां तत्त्वं सृजत्याक्षिपते तथा ॥ १ ॥

अजोहि क्रीडया भूष विक्रियां प्राप्त इत्युत ।

आत्मानं बहुधा कृत्वा नानेव प्रतिचक्षते ॥ २ ॥

एतदेवं विकुर्षाणो बुध्यमानो न बुध्यते ।

गुणानाचरते ह्येव सृजत्याक्षिपते तथा ॥ ३ ॥

अव्यक्तयोधनाच्चैव बुध्यमानं घदन्त्यपि ।

न त्वेवं बुध्यतेऽव्यक्तं सगुणं तात निर्गुणम् ॥ ४ ॥

कदावित्त्वेव खल्वेतत्तदाहुः प्रतिबुद्धकम् ।
 बुध्यते यदि चाश्रयत्वेतद्वै पञ्चविंशकम् ॥ ५ ॥
 बुध्यमानो भवत्येष ममात्मक इति श्रुतः ।
 मन्योन्त्यप्रतिबुद्धेन वदन्त्यश्रयकमच्युतम् ॥ ६ ॥
 अश्रयत्वेनाश्रयैव बुध्यमानं वदन्त्युत ।
 पञ्चविंशं महात्मानं न चासावपि बुध्यते ॥ ७ ॥
 षड्विंशं विनलं बुद्धमप्रनेयं सनातनम् ।
 सततं पञ्चविंशं तु चतुर्विंशं विबुध्यते ॥ ८ ॥
 दृश्यादृश्ये ह्यनुगतनस्त्वभावे महाद्युते ।
 अश्रयकं चैव तद्ब्रह्म बुध्यते तात केवलम् ॥ ९ ॥
 पञ्चविंशं चतुर्विंशमात्मानमनुश्रयति ।
 बुध्यमानो यदाऽऽत्मानमन्योऽहमिति मन्यते ॥ १० ॥
 तदा प्रकृतिमानेष भवत्यश्रयकलोचनः ।
 बुध्यते च परं युद्धि विदुद्भाममलां यथा(श) ॥ ११ ॥
 षड्विंशं राजशाहूँ तदा बुद्धः कृनो ब्रजेत् ।
 तनस्त्यजति सोऽश्रयकं सर्गप्रलयधर्मिणम् ॥ १२ ॥
 निर्गुणां प्रकृतिं वेद् गुणयुक्तानचनताम् ।
 ततः केवलधर्माऽसौ भवन्यश्रयकदर्शनात् ॥ १३ ॥
 केवलेन सनागम्य विमुक्तात्मानमाप्नुयात् ।
 एतत्तु तत्त्वमित्याहुर्निलत्वमजरामरम् ॥ १४ ॥
 तत्त्वसंश्रवणादेव तत्त्वज्ञो जायते नृप ।
 पञ्चविंशतितत्त्वानि प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ १५ ॥

न चैव तत्त्वघांस्तात संसारेषु निमज्जति ।
 एषामुपैति तत्त्वं हि क्षिप्रं बुध्यस्व लक्षणम् ॥ १६ ॥
 पङ्चविंशोऽयमिति प्राज्ञो गृह्यमाणोऽजरामरः ।
 केवलेन वलेनैव समतां यात्यसंशयम् ॥ १७ ॥
 पङ्चविंशेन प्रबुद्धेन बुध्यमानोऽप्यबुद्धिमान् ।
 एतन्नानात्वमित्युक्तं सांख्यश्रुतिनिदर्शनात् ॥ १८ ॥
 चेतनेन समेतस्य पञ्चविंशतिकस्य ह ।
 एकत्वं वै भवेत्तस्य यदा बुद्बुध्याऽनुबुध्यते ॥ १९ ॥
 बुध्यमानेन बुद्धेन समतां याति मैथिल ।
 सङ्गधर्मा भवत्येष निःसङ्गात्मा नराधिप ॥ २० ॥
 निःसङ्गात्मानमासाद्य पङ्चविंशं कर्मजं विदुः ।
 विभुस्त्यजति चाव्यक्तं यदा त्वेतद्विबुध्यते ॥ २१ ॥
 चतुर्विंशमगाधं च पङ्चविंशस्य प्रबोधनात् ।
 एष ह्यप्रतिबुद्धश्च बुध्यमानस्तु तेऽनघ ॥ २२ ॥
 उक्तो बुद्धश्च तत्त्वेन यथाश्रुतिनिदर्शनात् ।
 मशकोदुम्बरे यद्वदन्यत्वं तद्वदेतयो (कता) ॥ २३ ॥
 मत्स्योदके यथा तद्वदन्यत्वमुपलभ्यते ।
 एषमेव च गन्तव्यं नानात्वैकत्वमेतयोः ॥ २४ ॥
 एतावन्मोक्ष इत्युक्तो ज्ञानविज्ञानसंज्ञितः ।
 पञ्चविंशतिकस्याऽऽशु योऽयं देहे प्रवर्तते ॥ २५ ॥
 एष मोक्षयितव्येति प्राहुरव्यक्तगोचरात् ।
 सोऽयमेवं विमुच्येत नान्यथेति विनिश्चयः ॥ २६ ॥

पश्य परधर्मा न भवन्त्येव समेन्य वै ।

विशुद्धधर्मा शुद्धेन नाशुद्धेन च बुद्धिमान् ॥ २७ ॥

विमुक्तधर्मा बुद्धेन समेन्य पुरगर्भम् ।

वियोगधर्मिणा चैव विमुक्तात्मा भवन्त्यथ ॥ २८ ॥

विमोक्षिणा विमोक्षश्च समेत्येह तथा भवेत् ।

शुचिकर्मा शुचिश्चैव भवन्त्यमितबुद्धिमान् ॥ २९ ॥

विमलान्मा न भवति समेन्य विमलान्मना ।

केवलात्मा तथा चैव केवलेन समेन्य वै ॥

स्वतन्त्रश्च स्वतन्त्रेण स्वतन्त्रन्वमवाप्यते ॥ ३० ॥

एतावदैतन्कथितं मया ते,

तव्यं महाराज यथार्थतत्त्वम् ।

अमन्सरस्त्व्य प्रतिगृह्य बुद्ध्या,

सनातनं ब्रह्म विशुद्धमाद्यम् ॥ ३१ ॥

तद्वेदनिष्ठस्य जनस्य राजन्-

प्रदेयमेतन्परमं त्वया भवेत् ।

विधिन्समानाय नबोधकारक,

प्रबोधहेतोः प्रणतस्य शासनम् ॥ ३२ ॥

न देयमेतच्छ्र यथाऽनृतात्मने,

शठाय क्रांताय न जिह्वामृदये ।

न पण्डितज्ञानपरोपनापिने,

देयं तथा शिष्यविशोधनाय ॥ ३३ ॥

श्रद्धान्वितायाथ गुणान्विताय,

परापवादाद्विरताय नित्यम् ।

विशुद्धयोगाय बुधाय नैव,

कृपावतेऽथ क्षमिणे हिताय ॥ ३४ ॥

विधिक्षशीलाय विधिप्रियाय,

विवादहीनाय बहुश्रुताय ।

विनीतवेशाय नहैतुकात्मने,

सदैव गुह्यं त्विदमेव देयम् ॥ ३५ ॥

एतैर्गुणैर्होनतमे न देय-

मेतत्परं ब्रह्म विशुद्धमाहुः ।

न धेयसे योक्ष्यति तादृशे कृत,

धर्मप्रवक्तारमपात्रदानात् ॥ ३६ ॥

पृथ्वीमिमा वा यदि रत्नपूर्णा,

दद्याददेयं त्विदमव्रताय ।

जितेन्द्रियाय प्रयताय देयं,

देयं परं तत्त्वचिदे नरेन्द्र ॥ ३७ ॥

कराल मा ते भयमस्ति किञ्चि-

देतच्छ्रुतं ब्रह्म परं त्वयाऽथ ।

यथावदुक्तं परमं पवित्रं,

विशोकमत्यन्तमनादिमध्यम् ॥ ३८ ॥

अगाधमेतदजरामरं च,

निरामयं पीतभयं शिवं च ।

समीक्ष्य मोहं परवादसंज्ञ-

मेतस्य तत्त्वार्थमिमं विदित्वा ॥ ३६ ॥

अवाप्तमेतद्धि पुरा सनातना-

द्विरण्यगर्माद्धि ततो नराधिप ।

प्रसाद्य यत्नेन तमुग्रतैजसं,

सनातनं ब्रह्म यथा त्वयैतत् ॥ ४० ॥

पृष्टस्त्वया चाऽस्मि यथा नरेन्द्र,

तथा मयेदं त्यपि नोक्तमन्यत् ।

यथाऽघाप्तं ब्रह्मणो मे नरेन्द्र,

महाज्ञानं मोक्षविदां परायणम् ॥ ४१ ॥

व्यास उवाच ।

एतदुक्तं परं ब्रह्म यस्मान्नाऽऽवर्तते पुनः ।

पञ्चविंशं मुनिश्रेष्ठा घसिष्टेन यथा पुरा ॥ ४२ ॥

पुनरावृत्तिमाप्नोति परमं ज्ञातमव्ययम् ।

नाति बुध्यति तत्त्वेन बुध्यमानोऽजरामरम् ॥ ४३ ॥

एतन्निःश्रेयसकरं ज्ञानं भोः परमं मया ।

कथितं तत्त्वतो विप्राः श्रुत्वा देवर्षितो द्विजाः ॥ ४४ ॥

द्विरण्यगर्मादृषिणा घसिष्टेन समाहृतम् ।

घसिष्टादृषिशार्दूलो नारदोऽवाप्तवानिदम् ॥ ४५ ॥

नारदाद्विदितं मह्यमेतदुक्तं सनातनम् ।

मा शुबध्यं मुनिश्रेष्ठाः श्रुत्यैतत्परमं पदम् ॥ ४६ ॥

येन क्षराक्षरे भिन्ने न भयं तस्य विद्यते ।

विद्यते तु भयं यस्य यो नैनं वेत्ति सत्त्वतः ॥ ४७ ॥

अविज्ञानाच्च मूढात्मा पुनः पुनरुपद्रवान् ।

प्रेत्य जातिसहस्राणि मरणान्तान्युपाश्रुते ॥ ४८ ॥

देवलोकं तथा तिर्यङ्मानुष्यमपि चाश्रुते ।

यदि वा मुच्यते वाऽपि तस्मादज्ञानसागरात् ॥ ४९ ॥

अज्ञानसागरे घोरे ह्यव्यक्तागाध उच्यते ।

अहन्यहनि मज्जन्ति यत्र भूतानि भो द्विजाः ॥ ५० ॥

तस्मादगाधादव्यक्तादुपक्षीणात्सनातनात् ।

तस्माद्यूयं चिरजस्का घितमस्काश्च भो द्विजा ॥ ५१ ॥

एवं मया मुनिश्रेष्ठा. सारात्सारतरं परम् ।

कथितं परमं मोक्षं यं ज्ञात्वा न निवर्तते ॥ ५२ ॥

न नास्तिकाय दातव्य नामकाय फदाचन ।

न दुष्टमतये विप्रा न श्रद्धाधिमुखाय च ॥ ५३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाह्ये षसिष्ठकरालजनकसंवादेसमाप्ति-
निरूपणं नाम चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२४४॥

अथ पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

अस्य श्रवणपठनकर्तृणांफलप्राप्तिकथनम्

लोमहर्षण उवाच ।

एवं पुरा मुनीन्व्यासः पुराणं षडङ्गया गिरा ।
दशाष्टशोपरद्वितीर्थाक्यैः सारतरैर्द्विजाः ॥ १ ॥
पूर्णमस्तमलैः शुद्धैर्नानाशास्त्रसमुच्चयैः ।
जातिशुद्धसमायुक्तं साधुशब्दोपशोभितम् ॥ २ ॥
पूर्वपक्षोक्तिसिद्धान्तपरिनिष्ठासमन्वितम् ।
श्रावयित्वा यथान्याय विरराम महामतिः ॥ ३ ॥
तेऽपि श्रुत्वा मुनिश्रेष्ठाः पुराणं वेदसंमितम् ।
आद्यं ब्राह्मामिधानं च सर्ववाञ्छाफलप्रदम् ॥ ४ ॥
दृष्ट्वा बभूवुः सुप्रीता विस्मिनाश्च पुनः पुनः ।
प्रशशांसुस्तदा व्यासं कृष्णद्वैपायन मुनिम् ॥ ५ ॥

मुनय ऊचुः ।

अहो त्वया मुनिश्रेष्ठ पुराणं श्रुतिसंमितम् ।
सर्वामिप्रेतफलदं सर्वपापहरं परम् ॥ ६ ॥
प्रोक्तं श्रुतं तथाऽस्मामिर्षिचित्रपदमङ्गरम् ।
न तेऽस्त्यविदितं किञ्चित्त्रिषु लोकेषु वै प्रमो ॥ ७ ॥

सर्वज्ञस्त्वं महाभाग देवेष्विव बृहस्पतिः ।
नमस्यामो महाप्राज्ञं ब्रह्मिष्ठं त्वां महामुनिम् ॥ ८ ॥

येन त्वया तु वेदार्था भारते प्रकटीरिताः ।
कः शक्नोति गुणान्वक्तुं तव सर्वात्महामुने ॥ ९ ॥
ब्रवीत्य चतुरो वेदान्साङ्गान्याकरणानि च ।
कृतवान्भारतं शास्त्र तस्मै ज्ञानात्मने नमः ॥ १० ॥

नमोऽस्तु ते व्यास विशालबुद्धे,
फुल्लारविन्दायतपत्रनेत्र ।

येन त्वया भारततैलपूर्णः,
प्रज्वालितो ज्ञानमयः प्रदीपः ॥ ११ ॥

अज्ञानतिमिरान्धानां भ्रामितानां कुट्टपिभिः ।
ज्ञानाक्षतशलाकेन त्वया चोन्मीलिता दृशः ॥ १२ ॥

एषमुक्त्वा समभ्यर्च्य व्यासं ते चैव पूजिताः ।
जग्मुर्यथागतं सर्वे कृतकृत्याः स्वमाश्रमम् ॥ १३ ॥

तथा मया मुनिश्रेष्ठा कथितं हि सनातनम् ।
पुराणं सुमहापुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १४ ॥

यथा भवद्भिः पृष्टोऽहं संप्रश्नं द्विजसत्तमाः ।
व्यासप्रसादात्तत्सर्वं मया संपरिकीर्तितम् ॥ १५ ॥

इदं गृहस्थैः श्रोतव्यं यतिभिर्ब्रह्मचारिभिः ।
धनसौख्यप्रदं नृणां पवित्रं पापनाशनम् ॥ १६ ॥

तथा ब्रह्मपरैर्विप्रैर्ब्राह्मणार्थैः सुसंयतैः ।

श्रोतव्यं सुप्रयत्नेन सम्यक्श्रेयोभिकाङ्क्षिभिः ॥ १७ ॥

प्राप्नोति ब्राह्मणो विद्यां क्षत्रियो विजयं रणे ।

वैश्यस्तु धनमक्षय्यं शूद्रः सुखमवाप्नुयान् ॥ १८ ॥

यं यं काममभिध्यायञ्छृणोति पुरुषः शुचिः ।

तं तं काममवाप्नोति नरो नास्त्यत्र संशयः ॥ १९ ॥

पुराणं वैष्णवं त्वेतत्सर्वकिल्बिषनाशनम् ।

विशिष्टं सर्वशास्त्रेभ्यः पुरुषार्थोपपादकम् ॥ २० ॥

एतद्धो यन्मयाऽऽख्यातं पुराणं वेदसंमितम् ।

श्रुतेऽस्मिन्सर्वदोषोत्थः पापराशिः प्रणश्यति ॥ २१ ॥

प्रयागे पुष्करे चैव कुरुक्षेत्रे तथाऽर्घुदे ।

उपोष्य यदवाप्नोति तदस्य श्रवणात्तरः ॥ २२ ॥

यदग्निहोत्रे सुहुते घर्षे नाऽऽप्नोति वै फलम् ।

महापुण्यमयं विप्रास्तदस्य श्रवणात्सङ्गत् ॥ २३ ॥

यञ्जेष्टशुक्लद्वादश्यां स्नात्वा वै यमुनाजले ।

मथुरायां हरिं दृष्ट्वा प्राप्नोति पुरयः फलम् ॥ २४ ॥

तदाप्नोति फलं सम्यक्समाधानेन कीर्तनात् ।

पुराणेऽस्य द्वितो (?) विप्राः केशवार्पितमानसः ॥ २५ ॥

यत्फलं क्रि(श्चि)यमलोक्य पुरुगोऽथ लभेन्नरः ।

तत्फलं समवाप्नोति यः पठेच्छृणुयादपि ॥ २६ ॥

इदं यः धृद्वया नित्यं पुराणं वेदसंमितम् ।

यः पठेच्छृणुयान्मर्त्यः स याति भुवनं हरैः ॥ २७ ॥

धावयेदुब्राह्मणो यस्तु सदा पर्वसु संपतः ।

एकादश्यां द्वादश्यां च विष्णुलोकं स गच्छति ॥ २८ ॥

इदं यशस्यमायुष्यं सुखदं कीर्तिवर्धनम् ।

बलपुष्टिप्रदं नृणां धन्यं दुःस्वप्ननाशनम् ॥ २९ ॥

त्रिसंध्यं यः पठेद्विद्वाञ्छ्रद्धया सुसमाहितः ।

इदं परिष्ठमाख्यानं स सर्वमीप्सितं लभेत् ॥ ३० ॥

रोगार्तो मुच्यते रोगाद् बद्धो मुच्येत बन्धनात् ।

भयाद्विमुच्यते भीत आपदापन्न आपदः ॥ ३१ ॥

जातिस्मरत्वं विद्यां च पुत्रान्मेधां वशून्धृतिम् ।

धर्मं चार्थं च कामं च मोक्षं तु लभते नरः ॥ ३२ ॥

यान्यान्कामानभिप्रत्य पठेत्प्रयतमानसः ।

तांस्तान्सर्वानवाप्नोति पुरुषो नात्र संशयः ॥ ३३ ॥

षष्ठेदं सततं शृणोति मनुजः स्वर्गापवर्गप्रदं,

विष्णुं लोकगुरुं प्रणम्य परदं भक्त्येकचित्तः शुचिः ।

भुक्त्वा चात्र सुखं विमुक्तकलुषः स्वर्गं च दिव्यं सुखं

पश्चाद्याति हरैः पदं सुचिमलं मुक्तो गुणैः प्राकृतैः ॥ ३४ ॥

सस्माद्विप्रपरैः स्वधर्मनिरतैर्मुक्त्येकमार्गेषुभि-

स्तद्वत्क्षत्रियपुंगवैस्तु नियतैः ध्येयोर्धिभिः सर्वदा ।

वैश्यैश्चानुदिनं विशुद्धकुलजैः शूद्रैस्तथा धार्मिकैः ।

श्रातञ्च त्विदमुत्तमं बहुफलं धर्मार्थमोक्षप्रदम् ॥ ३५ ॥

धर्मं मतिर्भवतु वः पुरुषोत्तमानां,

स ह्येक एव परलोकगतस्य बन्धुः ।

अर्थां स्त्रियश्च निपुणैरपि सेव्यमाना,

नैव प्रभावमुपयान्ति न च स्थिरत्वम् ॥ ३६ ॥

धर्मेण राज्यं लभते मनुष्यः,

स्वर्गं च धर्मेण नरः प्रयाति ।

आयुश्च कीर्तिं च तपश्च धर्मं,

धर्मेण मोक्षं लभते मनुष्यः ॥ ३७ ॥

धर्मोऽत्र मातापितरौ नरस्य,

धर्मः सखा चात्र परे च लोके ।

ज्ञाना च धर्मस्त्विह मोक्षदश्च,

धर्मोऽदृते नास्ति तु किञ्चिदेव ॥ ३८ ॥

इदं रहस्यं श्रेष्ठं च पुराणं वेदतन्मित्रम् ।

न देयं दुष्टमतये नास्तिकाय विशेषतः ॥ ३९ ॥

इदं मयोक्तं प्रवरं पुराणं,

पापापहं धर्मविषयतनं च ।

श्रुतं भवद्भिः परमं रहस्य-

माज्ञापयध्वं मुनयो व्रजामि ॥ ४० ॥

१५१२   * ब्रह्मपुराणम् * [पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽ

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो रोमहर्षणमुनिसंवादे पुराणप्रशं-
सन नाम पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्याय ॥ २४५ ॥

समाप्तमिदमादिब्राह्मभिधं महापुराणम् ।

—

ॐ तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु ।

॥ श्री ॥

ब्राह्मणस्य पुराणस्य

शुद्धाशुद्धि पत्रम् ।

पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
०	सप्तपणै	सप्तपणै
७	वैश्यैः	वैश्यैः
१६	स्वर्ग	सर्ग
३	स्वर्ग	सर्ग
६	मुनि	मुनि
८	नुसित्वा	नुयित्वा
२१	सूनता	सूनृता .
२१	तेनेयं	तेनेयं
१७	ह्याजायत	ह्यजायत
१३	तदुप्र	तदुप
१६	रददद्	रदहद्
६	प्रवतसः	प्रचेतसः
१	उचुः	ऊचुः
१५	ज्यैष्ठ्यं	ज्यैष्ठ्यं

(आ)

पृष्ठाङ्कः	पङ्क्ति	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
१३	३	उचु	ऊचु
१४	१२	"	"
१८	"	ज्ञाजा	ज्ञाता
२१	१३	स्मयैव	स्तयैव
२४	१४	पाट्यम	पाट्य
२६	११	नून	नूनं
"	१७	जात	जात
"	२१	दृश्ट्वा	दृष्ट्वा
३१	१७	भविष्यै	भविष्ये
३२	११	दीप्त	दीप्त
३३	५	थत्वा	श्रुत्वा
३४	१५	मनुष	मनु
३६	३	दुघा	दुघा
३८	२	सावार्णि	सावर्णि
३६	४	कीर्य	कीर्त्य
४१	१४	थामा	त्थामा
५०	१६	सेव	सैव
५६	१	विमुञ्चति	विमुञ्चति ^१
"	३	उद्ध्यते	उद्ध्यते
५६	११	गच्छामो	गच्छामी
	५	शमथ	शमथ्र

पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
२०	ब्रह्	ब्रूहि
१७	श्रष्टा	श्रेष्टा
१८	नेव	न्नेव
३	रूपेण	रूपेण
"	"	"
२१	दाशथि	दाशरथि
६	जज्ञ	जज्ञे
१५	प्रपीपो	प्रतीपो
१८	राजर्ष	राजर्षे
१६	श्रेण्यस्म	श्रेण्यस्य
८	द्रणे	द्रणे
३	कडला	कडली
१५	विमासो.	विभावसोः
४	हनिष्याति	हनिष्यति
१३	वपत्	वर्षत्
६	रजारत	रजायत
२०	यज्ञे	जज्ञे
२	द्विजोत्तम्	द्विजोत्तम
१	रभद्राजा	रभयद्राजा
१	शूरा	शूरा
३	जत्त्वथ	जित्त्वथ

पृष्ठाङ्का	पङ्क्ति	अशुद्धपाठ	शुद्धपाठ
१२२	६	बभुवा	बभूवा
१२३	११	राष्टपाली	राष्ट्रपाली
१२५	१६	च्छ्रवा	च्छ्रुत्वा
१२६	५	स्यमन्तकम्	स्यमन्तकम्
"	६	दुत्तम्	दुत्तमम्
१२८	६	कुमाय्य	कुमार्य
१३५	२	शक्पा	शक्यो
१३६	"	तन्ध्ये	तमध्ये
"	१३	जम्बू	जम्बू
१३७	२१	पयाति	प्रयाति
१३६	१०	सर्व	सर्वे
"	१६	दिनि	दीनि
१४०	६	द्विजात्तमा	द्विजोत्तमा
१४६	३	रैघतक	रैघतक
१६१	१०	भोम	भौम
१६३	१७	कारणा	कारणा
"	२१	प्रराहेण	प्ररोहेण
१६५	६	तेप	सैप /
"	११	हदि	हवि
१७५	११	हद	हव
—	८	सम्प्रक्ष्यामि	सम्प्रवक्ष्यामि

पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
१	वर्णेण	वर्णेन
५	दीपै	दीपे
७	नाशिनाम्	नाशिर्नाम्
४	वै	स वै
३	महायते	मर्हायते
८	सिद्धि	सिद्धि
४	रैर्न	नरै
८	श्चत्रमा	श्चात्रमा
६	भानोद्वि	भानोद्वि
४	सर्ज	ससर्ज
"	पूर्वम्	पूर्ववत्
२०	गमा.	गमा'
४	भूतपु	भूतेपु
१६	षाडशीम्	षोडशीम्
२२	च्छुद्ध	च्छुद्ध
१७	क्रोध	क्रोध
७	नेयी	नेयी
६	सर्वाद्ग	सर्वाद्गे
६	मुत्तपा	मुत्तपा
१५	यस्त्वं	यस्त्वं
२२	ऋत	ऋत्

(क)

पृष्ठाङ्काः	पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
२६०	१४	इष	ईष
२६४	१२	अथै को ऊ	अथैको
२७७	२१	दूर्द्धं	दूर्द्धवं
२८१	२१	भक्ष्यानि	भक्ष्याणि
२८५	१४	कृति	कृत
२९१	२	सुवण	सुवर्ण
२९२	२	श्रेष्ठं	श्रेष्ठ.
२९६	६	ब्रह्मा	ब्रह्मो
२९८	५	गृह	गृह्
"	१०	पुज्यं	युज्यं
३००	१८	श्न	श्च
३०२	२	भा	निभा
३१६	४	धिष्ठ	धिष्ठि
३२०	१७	ममा	मवा
३२३	६	सत्र	सर्वे
"	१६	म्बधरा	म्बरधरा
३३३	१७	विधधानि	विधिधानि
३३६	६	घनेषू	घनेषू
"	१७	कृता	कृताः
३४०	११	र्षह	र्षह
---	११	घन्न	घुन्न)

पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
२२	राजस्व	राजस्य
३	पद्	पद्म
७	अथ	एवैव
१६	स्थान्	स्थितान्
२	विद्वांसो	विद्वांसो
१६	नृप	नृप
१६	ततस्तः	ततस्ततः
१६	स्तराणा	स्तरणा
१५	कोतूहलं	कोतूहलं
१७	शृणुध्वं	शृणुध्वं
८	हया	हृया
२१	श्रावत्स	श्रीवत्स
१८	दर्शयामास	दर्शयामास
१६	मताना	मक्ताना
७	यत्कि	यत्कि
२२	सर्व	सर्व
४	पूर्ण	पूर्ण
७	कृत्य	कृत
२०	विधिव्	विधिवत्
१२	पुनर्मदा	पुनर्मदा
१	सलिलो	सलिलौ

पृष्ठाङ्का	पङ्क्तिः	अशुद्धपाठ	शुद्धपाठ
३७६	२३	खदा	खेदा
३८३	६	देव	देवस्य
३६३	११	ग्रह्णा	ग्रह्णो
४०२	१४	दिक्ष	दिक्षु
४०७	२	शल	शूल
४०७	३	विष्णुलोक	विष्णुलोक
४०८	१८	तदन्तरम्	तदनन्तरम्
४०६	१	ञ्चेतगद्गा	ञ्चेतगद्गा
४११	८	ध्रुव	ध्रुव
४२०	२१	श्रोत्रादीनि	श्रोत्रादानी
४२१	१८	पथा	पथा
४२२	२	कवच	कवच
४२७	१	येन्त्र	येन्मन्त्र
४३०	६	महान्म्य	माहात्म्य
४३७	१०	समुद्धत्य	समुद्धृत्य
४४८	२२	मुखम्	मुपम्
४४७	७	समुदाहृतम्	समुदाहृतम्
"	१०	कृणं	कण्ण
"	१४	"	"
४५०	१८	नुद्धत्य	नुद्धृत्य
४५१	८	पठि	पठि

(ल)

पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
१३	मुदि	मुनि
"	चादिताम्	चोदिताम्
१६	पाना	पापना
७	दत्त्वा	ढत्त्वा
१७	प्रजा	प्राजा
१६	भक्त्वा	भुक्त्वा
८	काञ्चनं	काञ्चनं
१६	अम्बरीषो	अम्बरीषो
१८	वेदिकाय	वेदिकाया
१९	न्यसेत्	न्यसेत्
१८	नित्य	नित्यं
१७	सिन्य	नित्यं
६	मगा	मागा
१७	शृण्वत्त्व	शृण्वन्त्व
१७	विलप	विलपत्
२०	कुश्ल	कुशूल
१९	तस्यात्	तस्यास्त
१६	लाक	लोक
१६	प्रावाच	प्रोवाच
२०	क्षथे	क्षुथे
२०	श्रन्वा	श्रुत्वा

पृष्ठाङ्काः	पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
५८८	७	श्वताय	श्वेताय
५६२	१३	ब्रह्मा	ब्रह्मो
६०६	१७	पुलस्त्येन	पुलस्त्येन
६०५	६	इमा	इमां
"	८	क्रियमाणे	क्रियमाणे
६१०	४	दद्यदेवं	देवदेवं
६१८	१६	किंतु	किन्तु
"	"	"	"
६२०	४	प्रदात्त	प्रादात्त
६२४	२२	पशं	पशं
६२५	१७	"	"
६३१	१६	लाकोपकार	लोकोपकार
६४०	१४	सुश्यामोवाच	सुश्यामोवाच
६४८	६	जित्वा	जित्वा
६५७	८	ञ्छाप	ञ्छाप
६५८	१३	ययाः	ययोः
६६०	१८	घर्णसम्	घर्णतम्
६६५	४	ताक्ष्य	ताक्ष्यं
६६७	१२	शंभुस्य	शंभुस्त
६६८	२२	पुंगवान्	पुंगवान्
६८३	१६	स्माति	स्मीति

पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
२	घल्लम्	घल्लभम्
१८	कृस्त्वया	कृतस्त्वया
१०	दिवा	दिव
८	समन्वितोवाह	समन्वितोन्वाह
८	कृनिन	कृतिन
१६	तथोक्तेषु	तथोक्तेषु
२२	श्रुत्वा	श्रुत्वा
१६	वृषभ	वृषभ
१५	देव	दैवे
१६	हर्षात्	हर्षात्
६	पुत्रो	पत्रो
१३	दाति	ददाति
७	द्वयैः	द्वयो
१६	विनाशम्	विनाशनम्
२१	नृपपि	नृपति
८	ब्रह्मणः	ब्रह्मणोः
१५	षाक्कायि	षाक्कायि
१६	मात्रेण	मात्रेण
१८	श्रुते	श्रुते
१८	दैप्यं	दैत्यं
४	तेषा	तेषां

(चे)

पृष्ठाङ्का	पङ्क्ति	अशुद्धपाठ-	शुद्धपाठ
८१४	१८	तद्रपा	तद्रूपा
८२०	६	हनूमत	हनूमन्त
८२३	११	महा	महो
८४३	६६	प्रद्र	प्रद
८४५	५	तद्दव	तद्देव
८४७	११	दिति	डिति
"	१३	तनो	ततो
८५२	११	पङ्गवा	पुंगवा
८५३	२१	द्विष्ण	द्विष्णु
८५५	१०	ग्रहा	ग्रहो
८५७	११	पराहण	पराह
८६०	३	नान्म	नान्य
८६४	२	लब्धेषु	लुब्धेषु
८७१	१४	दुदव	दुद्वेव
८७६	४	चिता	चेतस
८८०	१३	धम	धर्मे
८९४	४	तार्थ	तीर्थ
"	५	तदुवत्त	तदुवृत्त
८९९	१५	तारे	तीरे
९०६	६	ह्युत्तरे	ह्युत्तरे
९११	१५	यादंशि	यादंशि

(ओ)

पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
१६	कुर्या	कुर्या
पृ०	३१८	६१८
६	लोका	लोक
७	र्मनि	मुनि
६	शरणार्थिणाम्	शरणार्थिणाम्
१०	मने	मुने
१८	प्राय	प्राह
७	कद्र	कद्रू
७	कालो	कालो
८	श्लाध्यं	श्लाध्यं
६	कस्मात्त्वं	कस्मात्त्वं
१७	त	न
६	आसा	आस
५	स्मात्य	स्मीत्य
१२	जघान	जघान
२१	व्याधो	दुव्याधो
६२	मूर्धानं	मूर्धानं
२०	निप्रं	यिप्रं
२२	कृपाद्रं	कृपाद्रं
१२	द्वधिक	द्वपधिक
१	चरुपाणि	चरुपाणि

पृष्ठाङ्काः	पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
१०२७	१०	चक	चक्र
१०२८	६	तुष्टोऽह	तुष्टोऽहं
१०३१	१६	तत्रैव	तत्रैव
१०३२	२०	मुक्त	मुक्ति
१०३५	८	देहत्याग	देहत्यागो
१०३६	५	धमार्थ	धमार्थ
१०३७	६	घासास्ते	घासास्तु
१०४०	१३	ब्रह्मा	ब्रह्मो
१०५६	८	घहनीयं	हवनीयं
"	११	कव्यादां	कव्यादां
१०६१	२०	प्राणोऽस्य	प्राणोऽस्य
१०६२	१६	मार्तिहा	मार्तिहा
"	२१	निर्मक्तः	निर्मुक्तः
१०६३	४	कर्मणो	कर्मणो
"	२०	पुरापाय	पुरीपाय
१०७२	१६	घारः	घारः
१०७४	१४	दघकीं	दघकीं
१०७६	२२	तता	ततो
१०७७	१८	द्व	द्वय
"	"	८२	१८२
१०७८	११	चाक्तं	चोक्तं

(अं)

पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
४	तद्वृष्टि	तद्वृष्टि
१८	परां	पशुं
६	मुमाच	मुमोच
६	गाविन्द्रः	गोविन्द्रः
३	वेदाद्ग	वेदाद्गा
८	निवृणेन	निवृणेन
१०	काटाक्षे	कटाक्षे
१३	पीज	पीत
१६	द्व्य	द्वय
२०	प्र चोदितम्	प्रचोदितम्
६	भाता	भ्राता
६	वाप्य	मवाप्य
२०	कृष्णा	कृष्णो
१४	महबल	महाबल
२	विषयाः	विषयाः
७	वाञ्छितां	वाञ्छितां
६	गाप्यश्च	गोप्यश्च
१२	१८६	१६८
२१	भाययं	भार्ययं
८	तता	ततो
१८	द्रुषम्	द्रुषन्

पृष्ठङ्काः	पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
११६२	१६	नरका	नरको
११६६	१७	प्रणेत	प्रणेतु
११६७	४	तद्व्याप्तं	तद्व्याप्तं
११६८	१	यत्त	यत्तत्
११७०	१२	यद्यपो	यद्यपो
११७२	१	घसवा	घसवो
११७५	२	करोप्य	करोस्य
११७६	१	विवित्	विधिवत्
"	७	धरा	धरो
११८१	२०	योद्धं	योद्धं
"	२२	पययौ	प्याययौ
११८२	४	योद्धं	योद्धं
११८४	३	याऽहं	योऽह
११८६	७	पुस्फर	पुस्फुर
११९०	३	कण	कर्ण
११९३	२१	श्रूयतां	श्रूयतां
१२०२	१५	यद्दश	यद्दुश
१२०६	११	यत्प्रभावेन	यत्प्रभावे
१२१०	१६	धारा	धरा
१२१२	२	महात्मानं	महात्मान
१२१५	६	यज्ञाथ	यज्ञार्थं

(क)

पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
६	महात्	महान्
८	भवगान्	भगवान्
११	भववान्	"
४	शरणं	शरणं
१३	व्यगो	व्यग्रो
२०	विवृद्धयर्थं	विवृद्ध्यर्थं
१६	जघान	जघान
४	ध्रुव्याधिः	ध्रुद्रयाधिः
१०	विभीषिणाः	विर्भाषणाः
१०	यक	यम
१	फुत्कार व	फूत्काररव
००	शुबन्	शुबन्
०१	दस्म	दस्मा
१५	यान्त्य	यान्त्य
१२	गच्छन्ति	गच्छति
१४	यान्ति	याति
१५	राशिर्नो	राशिर्नो
१५	स्त्यति	स्त्यजति
	हाट	हाटक
२२	गतिम	गतिम्
१६	जयेत	जायेत

पृष्ठाङ्काः	पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
१२७७	१२	एत	एता
१२८१	४	त्वयाऽघ	त्वयाऽनघ
१२८६	२	परातात्मा	परीतात्मा
१२८८	१२	इथं	इत्थं
१२९१	१८	तृपास्थ	तृता.स्थ
१२९२	९	द्व्यङ्गुल	द्वयङ्गुल
१२९३	१४	आधत	आधत्त
१२९९	७	पितृणां	पितृणां
१३०३	१२	स्त्रीणा	स्त्रीणा
"	१७	कुर्युरैतं	कुर्युरेतां
"	१९	द्व्या	द्वया]
"	२१	स्वभर्त	स्वभर्तृ
१३०६	१३	घ्रतसि	घ्रोतसि
१३०७	१४	घसूत्र	घसूत्रु
१३०९	१५	गोप	गोषु
"	१०	ग्निर्दग्ध	ग्निनिर्दग्ध
१३०९	१९	देताभ्यः	देवताभ्यः
१३१०	१५	धरण	दरण
"	१६	मुद्ध्य	मुद्ध्य
"	१९	घोहि	घोहि
१३१४	१३	पित	पित

(गं)

पङ्क्तिः	अंशुद्वपाठः	शुद्धपाठः
१५	युव	यु
१५	वाक्प	वाक्या
४	संपालिका	कपालिकाः
१८	मांसम	मांसनं
१२	महीयतः	महीयसः
८	पयये	पतये
२	वपि	घापि
६	खान्दन्	खादन्
१८	धर्मांमा	धर्माना
१८	मुक्तस्यु	मुक्तस्य
८	वर्जितः	वर्जितः
४	गृहसव	गृहस्थ
१२	सद्वृत्तः	सद्वृत्तः
४	स्वगते	स्वागते
१३	द्व्या	द्वया
१६	सर्वः	सर्वैः
२	ब्रह्मण	ब्रह्मणा
३	समान्विता	समन्विता;
१४	भागेभ्यो	भोगेभ्यो
१२	नृणां	नृणां
	भर्त	भर्त

(घ)

पृष्ठाङ्काः	पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
१३६१	६	चिरस्तात	चिरुयात
१३६३	१०	कश्यप	कश्यप
१३६३	२०	पञ्च	पञ्च
"	२१	२२५	२२६
१३७५	६	याथातथ्यं	याथातथ्यं
१३७६	६	रक्षितं	रक्षितुं
१३८४	१७	स्तार्थं	स्तार्थं
१३८६	४	भक्ति	भक्ति
१३८८	१७	यद्दत्तं	यद्दत्तं
१३८९	८	प्रदास्ये	प्रदास्ये
"	२१	ततो	ततो
१३९४	६	एतवोक्तं	एतत्तवोक्तं
१३९५	६	भार्ता	भार्ता
"	१२	त्प्रिस्सरोद	त्प्रिस्सरोद
१३९६	२	ध्रयता	ध्रूयतां
"	३	चैव	चैव
"	४	दिवौकसाम्	दिवौकसाम्
"	५	ग्रहणा	ग्रहणो
१४०६	२	पृच्छ वं	पृच्छध्वं
१४१२	१८	प्रपाडिता	प्रपाडिता
१४१४	१५	माना	मानानां

पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
१५	उत्सन्न	उत्पन्न
६	स्या	स्तथा
२२	अशीरं	अशीरं
१	रिहे	रिहे
२१	ग्रामा	ग्रामो
७	कोद्धं	कोर्ध्वं
११	तारये	तारये
२१	पश्यन्ति	पश्यति
२०	नप	नप
२१	सर्वतो	सर्वतोऽ
"	सर्वतो	सर्वतः
१८	व्यक्त	इयक्त
१	व्यक्तं	इयक्तं
३	हृदि	हृदि
११	बालोह	बालोऽह
१०	उत्पद्यति	उत्पद्यते
३	लब्धा	लब्धा
३	त्पद्यति	त्पद्यते
५	व्यक्ता	इयक्ता
२२	अमृति	अमूर्त
१६	निबोध	निबोध .

ति ब्रह्मपुराणस्य शुद्धाशुद्धिपत्रम्
शुभम् भूयात् ।

विनम्र निवेदन

ईशा वास्यमिदं^१ सर्वं यत्किञ्च जगत्यां जगत् ।

तेन त्यक्तेन भुञ्जीथाः मा गृधः कस्य स्विक्रानम् ॥

(शुकु यजुर्वेद अध्याय ४० मन्त्र १)

ईश्वर का आदेश है कि सृष्टिके सारे प्राणी मेरी ही आत्मा हैं । ज्ञान के द्वारा प्राणीमात्र की पूर्णरूपेण रक्षा का ध्यान रखते हुए अपना भोग—जो कि प्रकृति द्वारा निर्दिष्ट किया हुआ है—भोगो । (किसी की भी हिंसा मत करो । सभी प्राणी सृष्टि की परिवर्था में पूर्ण रूपेण सहायक हैं) किसी भी प्राणी की शक्ति (दूध) को हरण करने की मन में भावना भो न आने दो इसी में अपना कल्याण है । “अथ त्रिविधदुःखात्यन्तनिवृत्तिरत्यन्तः पुरपार्थः” परमात्मा के आदेश का पालन करने से ही त्रिविध दुःखों की निवृत्ति होगी इसी में मानव जीवन की सार्थकता एवं सफलता निहित है । “तस्माच्छास्त्रं प्रनाणम्” ।

सत्त्व रजस् और तमो गुण की साम्यावस्था के गुणों का अधिष्ठान होने से प्रकृति परमाशक्ति के रूप में और प्रधान पुरुष सदाशिव के रूप में अभिव्यक्त होते हैं ; उन्हीं की इच्छानुसार त्रिगुणात्मिका सृष्टि का क्रम गरावर चलता रहता है । इस सृष्टि में सत्त्व गुण प्रधानता से मानव की ; रजोगुण प्रधानता से पशु पक्षी की और तमोगुण प्रधानता से कीट पतङ्गादि की उत्पत्ति हुई । ये सब मानव के अविभाज्य अङ्ग हैं ।

अतः प्राणीमात्र की पूर्णरूपेण रक्षा करते हुए अपनी शक्ति (आत्मबल) की वृद्धि करना ही मानव जीवन का परम लक्ष्य है ।

“कामये दुःखतप्तानां प्राणिनामार्तिनाशनम्”

५, क्लाइव रो, कलकत्ता   आपका सेवक—मनसुखराय मोदी